35 ... 1472

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

томъ VIII

1934

СЪ 291 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

tome VIII

1934

AVEC 291 FIGURES DANS LE TEXTE

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1935

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

томъ VIII

1934

СЪ 291 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

tome VIII

1934

AVEC 291 FIGURES DANS LE TEXTE

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1935

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА - ПЛЕВЕН
ДЕПОЗИТНИ 19 56 № 1206

Пров. 1957 г.

Съдържание

стр.

Велковъ, Ив. Могилни гробни находки отъ Брѣзово 1

Велковъ, Ив. Сребърenъ коланъ отъ с. Ловечъ, Старо-Загорско . . . 18

Шкорпилъ, К. Печати върху амфори отъ Черноморското крайбрѣжие 24

Кацаровъ, Г. И. Антични паметници изъ България 44

Дечевъ, Д. Антични паметници отъ България 69

Велковъ, Ив. Светилището на богъ Митра при с. Крета 82

Цончевъ, Д. Новооткрито светилище на Артемида 92

Дановъ, Хр. М. Нѣколко бележки къмъ гръцкия синагогаленъ надписъ отъ Стоби. 101

Фехеръ, Г. Могилни находки отъ Мумджиларъ. 106

Димитровъ, Д. П. Пжтуването на св. Александра Римски презъ Тракия . 116

Герасимовъ, Т. Нумизматически приносъ къмъ религията на Тракия . 162

Миковъ, В. Идолната пластика презъ ново-каменната епоха въ България 183

Тоневъ, Мл. Мощехранителница отъ с. Периволъ. 215

Иванова, В. Дветѣ старинни църкви при с. Иваняне. 220

Миятевъ, Кр. Новооткрито старобългарско съкровище. 230

Мавродиновъ, Н. Върху произхода на Шереметското съкровище . . . 254

Мавродиновъ, Н. Външната украса на старобългарскитѣ църкви . . . 262

Мушмовъ, Н. А. Византийски оловни печати отъ сбирката на Народния Музей. 331

Герасимовъ, Т. Три старобългарски моливдовула. 350

Герасимовъ, Т. Първата златна монета на царь Иванъ Асень II . . . 361

Дуйчевъ, Ив. Латинскитѣ надписи по ватиканския преписъ на Манасиевата хроника. 369

Рудлофъ-Хиле, Г. и **Рудлофъ, О.** Градъ Пловдивъ и неговитѣ сгради 379

Археологически вести. — Четвъртиятъ международенъ конгресъ по византология (Б. Ф). — Нови находки отъ Требенище (Б. Ф.). — Предисторическитѣ изучвания въ дунавскитѣ страни (Б. Ф.). — Материали за проучване на предисторическата епоха въ България (Н. Петковъ). — Гробница при с. Крупникъ (Ал.

стр.

Рашеновъ). — Единъ монетенъ печатъ на римския императоръ Йовианъ (Т. Герасимовъ). — Двуметаленъ медалионъ отъ Комода въ Народния Музей (Т. Герасимовъ). — Кржгла оловна плочка съ надписъ Ἀγαθῇ τύχῃ (Т. Герасимовъ). — Една находка на римски монети отъ България въ Британския музей (Т Герасимовъ). — Нова колективна находка на български монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила (П. Миятевъ). — Стара църква при Мирково (К. Миятевъ). — Една нова реплика отъ лондонското евангелие на Иванъ Александра (Б. Ф.). — Германската Reichslimeskommission и нейното дѣло (Б. Ф.). — Чужди учени въ България (Б. Ф.). 426

Новооткрити старини (съобщава и подрежда Ив. Велковъ). 447

Колективни находки на монети презъ 1933 и 1934 г. (съобщава Т. Герасимовъ). . 467

Оценки и библиография. — A. VON BLUMENTHAL, *Die Ringinschrift von Ezerovo* (Д. Дечевъ) . — J. M. KOŘÍNEK, *K tak zvanému thráckému nápisu na prstenu Ezerovském* (Д. Дечевъ). — V. BEŠEVLIEV, *Ein ürersehenes Zeugnis über das Nichtgriechentum der alten Makedonen* (Д. Дечевъ). — FR. J. DÖLGER, *Antike und Christentum* (Г. И. Кацаровъ). — O. DAVIES, *Roman Mines in Europe* (Я. Тодоровъ). — L. RUZICKA, *Die Münzen von Pautalia* (Т. Герасимовъ). — E. BABELON, *Traité des monnaies grecques et romaines* (Т. Герасимовъ). — D. M. ROBINSON, *The Coins found at Olynthus in 1928* (Т. Герасимовъ). — A. B. WEST, *Fifth and fourth Century Gold Coins from the Thracian Coast* (Т. Герасимовъ). — P. L. STRACK, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* (Т. Герасимовъ). — ΘΡΑΚΙΚΑ (Т. Герасимовъ). — B FILOV, I: *Geschichte der altbulgarischen Kunst*; II: *Geschichte der bulgarischen Kunst* (К. Миятевъ). — N. OKUNEV, *Monumenta artis Serbicae* I—IV (К. Миятевъ). — BYZANTINOSLAVICA V (К. Миятевъ). — Нови книги, отнасящи се до археологията на България . . . 473

Указатель 517

XIII Отчетъ на Българския Археологически Институтъ за 1933 год. 528

XIV Отчетъ на Българския Археологически Институтъ за 1934 год. 540

Table des matières

(v. le résumé en français ou en allemand à la fin de chaque article)

page

Welkov, Iv. Grabhügelfunde aus Bresovo in Südbulgarien 1

Welkov, Iv. Ein silberner Gürtel aus Loveč in Südbulgarien 18

Schkorpil, K. Amphorenstempel von der Westküste des Schwarzen Meeres 24

Kazarov, G. I. Antike Denkmäler in Bulgarien 44

Detschev, D. Antike Denkmäler aus Bulgarien. 69

Welkov, Iv. Das Mithraeum bei Kreta in Nordbulgarien. 82

Tzončev, D. Neuentdecktes Heiligtum der Artemis 92

Danov, Chr. M. Notizen zur grossen Synagogeninschrift aus Stobi . . . 101

Fehér, G. Grabhügelfunde aus der Umgebung von Mumdžilar 106

Dimitrov, D. P. Le voyage de saint Alexandre de Rome à travers la Thrace 116

Gerasimov, Th. Numismatische Beiträge zur Religion Thrakiens 162

Mikov, V. Les idoles préhistoriques en Bulgarie. 183

Tonev, Ml. Ein Tonreliquiar aus Perivol. 215

Ivanova, V. Les deux anciennes églises près d'Ivaniané 220

Miatev, Kr. Ein protobulgarischer Schatzfund von Scheremet 230

Mavrodinov, N. Observations sur l'origine du trésor de Chérémète. . . 254

Mavrodinov, N. La décoration extérieure des anciennes églises bulgares 262

Mouchmov, N. A. Sceaux de plomb byzantins conservés dans la collection du Musée National de Sofia. 331

Gerasimov, Th. Drei altbulgarische Bleisiegel. 350

Gerasimov, Th. Die erste Goldmünze des Zaren Ivan Asen II. 361

Douïtchev, Iv. Les notes latines dans le manuscrit bulgare de la Chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican. 369

Rudloff-Hille, G. und **Rudloff, O.** Die Stadt Plovdiv und ihre Bauten . . 379

Nouvelles archéologiques. — Le IVe Congrès international des études byzantines (B. F.). — Nouvelles trouvailles de Trébénichté (B. F.). — Les études préhistoriques dans les pays danubiens (B. F.). — Découvertes préhistoriques en Bulgarie (N. Petkov).

page

— Tombeau ancien découvert près de Kroupnik (Al. Rachénov). — Matrice de monnaies de l'empereur Jovien (Th. Guérasimov). — Un médaillon bimétallique de Commode au Musée National (Th. Guérasimov). — Cachet en plomb avec dédication Ἀγαθῇ τύχῃ (Th. Guérasimov). — Un trésor de monnaies romaines provenant de Bulgarie et acquis par le Musée Britanique (Th. Guérasimov). — Un nouveau trésor de monnaies bulgares du roi Jean Alexandre et de son fils Michel (P. Miatev). — Ancienne église près de Mirkovo (K. Miatev). — Une nouvelle réplique de l'évangile du roi Jean-Alexandre à Londres (B. F.). — La „Reichslimeskommission" et son œuvre (B. F.). — Savants étrangers en Bulgarie (B. F.) 425

Découvertes archéologiques en Bulgarie pendant 1933—1934 (Iv. Welkov) 448

Trésors de monnaies trouvés en Bulgarie pendant 1933—1934 (Th. Guérasimov). . . 467

Bibliographie. — A. VON BLUMENTHAL, *Die Ringinschrift von Ezerovo* (D. Detschev). — J. M. KOŘÍNEK, *K tak zvanému thráckému nápisu na prstenu Ezerovském* (D. Detschev). — V. BEŠEVLIEV, *Ein übersehenes Zeugnis über das Nichtgriechentum der alten Makedonen* (D. Detschev). — FR. J. DÖLGER, *Antike und Christentum* (G. I. Kazarov). — O. DAVIES, *Roman Mines in Europe* (J. Todorov). — L. RUZICKA, *Die Münzen von Pautalia* (Th. Guérasimov). — E. BABELON, *Traité des monnaies grecques et romaines* (Th. Guérasimov). — D. M. ROBINSON, *The Coins found at Olynthus in 1928* (Th. Guérasimov). — A. B. WEST, *Fifth and fourth Century Gold Coins from the Thracian Coast* (Th. Guérasimov). — P. L. STRACK, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* (Th. Guérasimov). — ΘΡΑΚΙΚΑ (Th. Guérasimov). — B. FILOV, I: *Geschichte der altbulgarischen Kunst*; II: *Geschichte der bulgarischen Kunst* (K. Miatev). — N. OKUNEV, *Monumenta artis Serbicae* I—IV (K. Miatev). — BYZANTINOSLAVICA V (K. Miatev). — Publications nouvelles concernant l'archéologie bulgare 473

Index 517

XIIIe Compte-rendu de l'Institut archéologique bulgare pour 1933 528

XIVe Compte-rendu de l'Institut archéologique bulgare pour 1934 540

Могилни гробни находки отъ Брѣзово

отъ Иванъ Велковъ

Разположено на около 40 километра северо-източно отъ Пловдивъ, Брѣзово, нѣкога околийски центъръ, си остава все още и сега малко стопанско срѣдище. Тукъ свършватъ последнитѣ южни разклонения на Срѣдна гора, на Сърнена гора. Полето наоколо е почти безводно. По-добре оросявана е долинката на Кара-дере на 3 клм. западно отъ селото, напоявана отъ блатиста рѣкичка, чиито извори се криятъ навредъ подъ сѣнкитѣ на многото брѣстове.

На изтокъ отъ Брѣзово сж доста високитѣ Миселимски могили. Южната могила чобенци наричатъ още Баа-тепе или Баяма. Върху това възвишение, на самия връхъ, е била издигната доста голѣма въ диаметъръ могила. Пръстьта за могилата е била взета непосрѣдствено източно отъ могилата, та по такъвъ начинъ тукъ се е образувалъ широкъ земленъ ровъ.

Върху скалистото възвишение северно отъ Миселимскитѣ могили се намира голѣмо градище. Цѣлиятъ скалистъ гребенъ тукъ, на едно протяжение отъ 200 и повече метра, е билъ защитенъ съ двойни стени, градени съ бѣлъ хоросанъ. Разхвърлянитѣ малко парчета тухли сж отъ непречистена пръсть. Единъ зидъ отъ това късно градище се е спускалъ и по източния склонъ на възвишението. На западната часть на градището има следи отъ защитна кула. Такива кули е имало и вънъ отъ крепостния зидъ, все по хребета въ западно направление. Отъ градището се открива широкъ кржгозоръ по направление на Пловдивъ и на изтокъ къмъ Стара-Загора. Мѣстностьта между тѣзи две възвишения е известна като Ямбола.

На западъ отъ Брѣзово се издига Аи-тепе. Това възвишение, което се подема бавно отъ селото, свършва въ западната си часть съ скалистъ връхъ, доста стръменъ отъ югъ и особно отъ къмъ западъ Къмъ северъ стръмнината е по-слаба. Тукъ въ крайната западна часть е имало малка крепость, почти елипсовидна по форма, съ дължина до 55 крачки и ширина до 40 крачки. Въ крепостьта, сжщо по склоноветѣ, се виждатъ нарѣдко фрагменти отъ тухли и по-голѣми глинени кюпове.

За да се види значението на тѣзи мѣста, отъ гдето нѣкога вѣроятно се е вадило злато, както и сега, ще посоча още нѣколко старинни крепости. На северъ отъ Брѣзово е Хамзаларе. На изтокъ отъ това село се издига Сакаръ-тепе съ развалини ужъ на старъ монастиръ — Св. Илия. Въ южнитѣ скло-

нове на това възвишение сѫ Латинскитѣ гробища. Северно пъкъ е Дамлали — старъ монастиръ Св. Спасъ. Северо-западно отъ Хамзаларе е Юнъчалъ съ нѣкогашенъ монастиръ Св. Тройца. Западно вече сѫ Малкото и Голѣмото градище. Наблизо е мѣстностьта Златарско.

По направление къмъ Рахманлий лежи и Кисовъ връхъ съ градище. Северно отъ Аи-тепе пъкъ е Гьолъ-тепе съ монастирище Св. Костадинъ. Тамъ били намѣрени плочки съ образа на тракийския конникъ.[1])

Въ тази область северно е и самото село Рахманлий, известно съ своята гробна могилна находка съ златния вѣнецъ.[2]) Юго-източно отъ селото е Св. Коласъ съ останки отъ нѣкакви постройки. Горе високо на планината, на самия връхъ, е Сливово градище, укрепено околовръсть съ двойни стени съ камъни безъ хоросанъ, нѣщо което издава по-ранния произходъ на градището. Присѫтствието тукъ на изтокъ подъ Самодивецъ на гробна могила придава по-голѣмо значение на градището.

Че близката околность е била гѫсто населена въ древностьта, говорятъ старитѣ поселения и около близкото на северо-западъ отъ Брѣзово с. Сарѫ-демирджи. Северно отъ последното село, на около 2 клм. далечина отъ Срѣдна гора, се издава напредъ малъкъ скалистъ хълмъ, стръменъ отъ всички страни. Населението назовава този връхъ Градището. Особно много строежи тукъ нѣма. Самитѣ скали сѫ образували защитнитѣ стени. Само по срѣдата на възвишението, между скалитѣ отъ къмъ южната страна, е заградено помѣщение съ размѣри 5 на 3 м. Това помѣщение изглежда да е било отгоре затворено. Стени дебели до 1·60 м., градени съ обикновени камъни и бѣлъ хоросанъ. Подътъ билъ циментиранъ, отъ което може да се вади заключение, какво това сѫ останки отъ щерна за събиране на вода. Отъ тукъ имаме единъ сребъренъ денаръ на римския консулъ L. Plautius Plancus отъ 45 г. пр. Хр.

Южно отъ градището, по направление на селото, въ Старитѣ лозя, се срѣщатъ извънредно много фрагменти отъ глинени сѫдове, нѣкои съ хубавъ червенъ фирнисъ, а сѫщо и отъ кюпове. По фрагментитѣ може да се сѫди, че селището ще да е сѫществувало още преди Христа. Освенъ тѣзи останки, все около това старо селище, между градището и сегашното село се виждатъ и много могили, една отъ които доста голѣма. Северо-западно отъ селото се сочи старо черковище, обраснало сега съ дървета.

Сѫществуването на старо поселение около Сарѫ-демирджи се засвидетелствува и отъ голѣмото могилно предисторическо селище, разположено непосрѣдствено въ южнитѣ окрайнини на селото. Това селище е известно между населението като Безистена. По продължение пъкъ на самото Кара-дере въ южно направление, особно много по терасата на лѣвия брѣгъ на рѣката, на километри разстояние се намиратъ пръснати рѣдко изъ нивята фрагменти отъ глинени сѫдове. Отъ тази керамика може да се заключи, че южно отъ

[1]) Б. Дяковичъ, Тракийско оброчище при с. Хамзаларе, Годишникъ на Пловд. Библ. за 1923 г.

[2]) Б. Филовъ, Дуванлий, 158 сл.

Аи-тепе, дори до сегашната Чобенска предисторическа могила, на едно протяжение отъ 5—6 клм., е сѫществувало голѣмо и значително тракийско селище отъ V—IV вѣкъ пр. Хр.

За отбелязване е, че повечето гробни могили около Брѣзово сѫ наредени по крайнитѣ рѫбове на тераситѣ и по продължение на долинкитѣ. Редъ могили се виждатъ така отъ дветѣ страни на долинката, която иде отъ къмъ Брѣзово и отива на югъ къмъ Чоба. Така сѫ наредени могилитѣ и по Кара-дере. На първо мѣсто тукъ сѫ Червенковитѣ могили, разположени северно отъ пѫтя Пловдивъ—Брѣзово, на около 3 клм. западно отъ селото. Тукъ се виждатъ три могили. Западната, най-голѣмата могила, е съ диаметъръ 27 м. при височина 5·10 м. Втората могила е на разстояние само около двадесеть метра източно отъ нея и е съ диаметъръ 22 м. при височина 2·50 м. Третата, разположена малко юго-източно, едвамъ се забелязва въ полето. Северно отъ тази групичка, по направление на Аи-тепе, изъ нивята, се виждатъ още нѣколко малки могилки.

Личнитѣ могили тукъ сѫ така наречените Тритѣ могили, разположени на терасата южно отъ пѫтя и на лѣвия брѣгъ на Кара-дере. Това сѫ впрочемъ четири могили. Северната могилка, сега почти разорана, е разкопана презъ 1897 год. Тукъ сѫ намѣрени известнитѣ вече въ науката гробни находки, публикувани отъ Б. Филовъ.[1]) Тѣзи находки дадоха поводъ да се продължатъ проучванията около Брѣзово. Втората могила, сѫщо неголѣма, е съ диаметъръ 41 м. при височина 3·50 м. Другитѣ две могили сѫ вече грамадни, тѣ сѫ съ височина до 9 метра. Въ южно направление, все по рѣката, се виждатъ раздѣлени далечъ една отъ друга още две могили.

Втората група отъ лични могили сѫ разположени на терасата по дѣсния брѣгъ на Кара-дере. Това сѫ така наречените Рошави могили. Северната групичка обема две могили: едната конусообразна, съ остъръ връхъ, вис. 7 м. На около триста метра западно се вижда втора, малка могила. Южната групичка, разположена на около 500 крачки далечина, се състои отъ три могили. Срѣдната е сѫщо така конусообразна съ 7 м. височина. Южно и северно и близо до нея лежатъ две малки могили. Една четвърта, малка могила се забелязва тукъ въ нивята малко въ страни, въ източно направление. Освенъ Червенковитѣ могили, всички други сѫ разположени сега въ разорани ниви.

1. Червенкови могили.

Разкопкитѣ на първата отъ Червенковитѣ могили започнаха на 29 май 1934 г. съ широки прокопи отъ югъ и истокъ и завършиха на 9 юний с. г. Диаметъръ на могилата 27 м., височина 5·10 м. Натрупана съ пръсть, събрана отъ близката околность. Въ насипа особни находки не се срѣщатъ. На самия връхъ на могилата, на около половинъ метъръ подъ периферията, нахвърляни безъ особенъ редъ нѣколко по-голѣми и по-малки обикновени камъни, сѫщо нѣколко мраморни огладени парчета до 2 см. дебели.

[1]) Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД VI, 3 сл.

Погребението се откри въ самия центъръ на могилата. Тукъ първоначално е била изкопана една яма на дълбочина около 80 см. подъ основното ниво. Въ тази не особно правилна яма е било вградено нѣщо като гробница, ориентирана отъ истокъ къмъ западъ, изградена съ едри обикновени камъни. Такива голѣми камъни въ източната страна е имало само три. Пространството, което се заема отъ камънитѣ, е съ 3·50 м. дължина и 1·70 м. ширина. Камънитѣ по другитѣ страни сѫ били наредени въ сухъ зидъ. Най-многото и най-дребнитѣ камъни сѫ били наредени на западната страна на ямата. Вѫтре между камънитѣ билъ поставенъ дървенъ сандъкъ, направенъ отъ джбово дърво, а отгоре сѫ били напрѣчени, вѣроятно като покривъ, подебели дървени греди. Кѫсове отъ изгнили дървета се намѣриха повечето въ западната половина. Желѣзни гвоздеи не се указаха. Самиятъ дървенъ сандъкъ, въ който е билъ поставенъ погребаниятъ заедно съ погребалнитѣ дарове, е съ

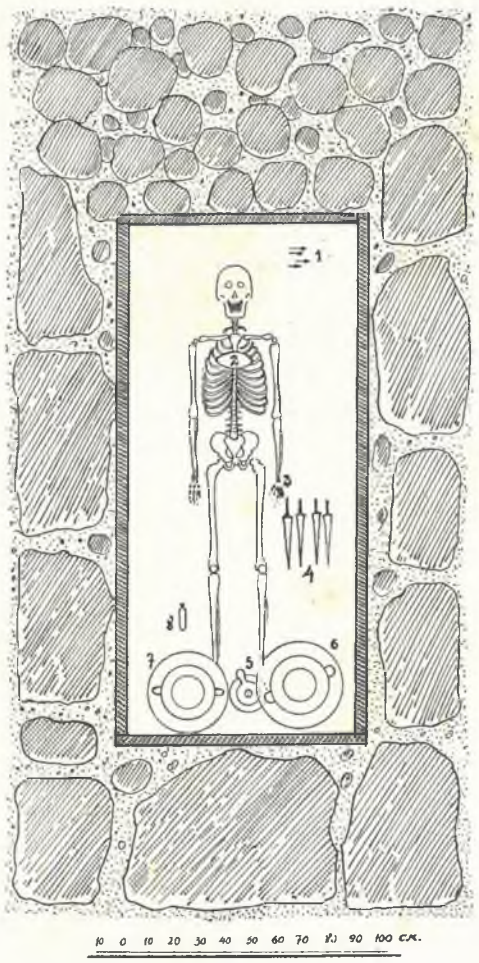

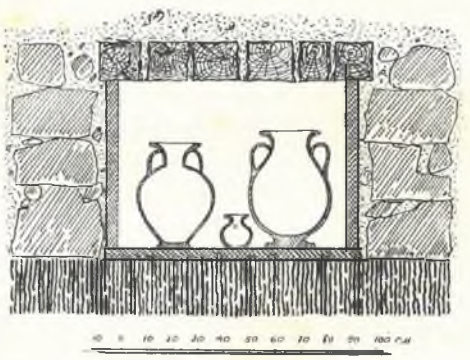

Обр. 1. — Планъ и разрѣзъ на гробницата въ Червенковата могила.
Fig. 1. — Plan et coupe verticale du tombeau de „Červenkovata Moguila“ près de Brésovo.

размѣри 2 м. дължина, 0·90 м. широчина и 0·65 м. дълбочина. Върху дървения покривъ е била нахвърляна пръсть и после отгоре е билъ поставенъ глиненъ сѫдъ (обр. 4, 1). Следъ това наново всичко се затрупва съ първия основенъ пластъ отъ черна пръсть, а нагоре следватъ другитѣ пластове. По начина на погребението, погребението отъ Брѣзово по нищо не се различава отъ това въ Башова могила при Дуванлий, само че тамъ то е съ изгаряне на трупа.[1])

[1]) Велковъ, ИАИ VI, 1 сл.; Filow und Welkow, Jahrbuch des arch. Inst. XLV, 1930, 281; Филовъ, Дуванлий, 59 сл.

Тѣлото на погребания въ Брѣзово е било поставено съ глава на западъ (обр. 1). Погребалнитѣ дарове сѫ поставени главно при краката. Инвентаръ̀тъ на погребението не е много богатъ, но достоенъ за единъ знатенъ тракийски воинъ, какъвто споредъ находкитѣ изглежда да е билъ погребаниятъ. Тукъ сѫ намѣрени:

1. Златенъ нагръдникъ отъ тънка тенекия, почти елипсовиденъ по форма, съ малко заострени крайща (обр. 2). Пластинката, снабдена съ две дупки

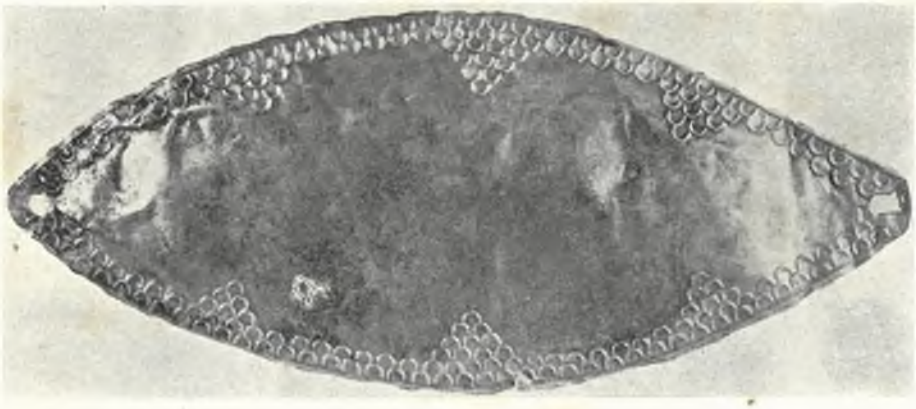

Обр. 2. — Златенъ нагръдникъ отъ Червенковата могила.
Fig. 2. — Pectoral en or de „Červenkovata Moguila".

въ крайщата, е дълга 17·5 см., широка по срѣдата 7·50 см.; тегло 19·90 гр. Околовръстъ изчукани релиефни орнаменти, наредени като люспи въ два реда и по три групи въ страна въ форма на трижгълници. Пластинката се намѣри положена върху гърдитѣ на погребания (обр. 1, 2).

2. Златенъ пръстенъ съ ахатово камъче, намѣренъ на малкия пръстъ на лѣвата ржка (обр. 3; положение обр. 1, 3). Тегло 7·80 гр. Халката на пръстена е направена отъ обълъ телъ, по срѣдата е малко надебелена. Върху права ось се движи свободно полуцилиндричното камъче съ вдълбанъ образъ на лъвъ, съ силно отворена уста, съ превита надолу опашка. Подобни сѫ пръстенитѣ отъ Голѣмата и Арабаджийската могили въ Дуванлий (Филовъ, ИАИ VII, 227 и 257), сѫщо отъ Брѣзово (Филовъ, ИАД VI, табл. I, 1). Тукъ плочкитѣ сѫ неподвижни. Съвършенно подобенъ по направа е и златниятъ пръстенъ отъ Езерово (Филовъ, ИАД III, 202 сл.).

Обр. 3. — Златенъ пръстенъ отъ Червенковата могила.
Fig. 3. — Bague en or de „Červenkovata Moguila".

3. Сребърно сѫдче съ заоблено дъно, високо 7 см. Устието разлято навънъ, диам. 6 см. Дръжката свършва въ долния край съ сърцевиденъ листъ. Сѫдчето е било поставено при краката на погребания, между двата голѣми глинени сѫда (обр. 4, 2; положение обр. 1, 5).

4. Северо-западно отъ главата, почти въ самия жгълъ на гробницата, се намѣриха полуразрушени повече отъ двадесеть бронзови върхове отъ стрели,

нѣкои още съ запазени части отъ дървени дръжки отъ нарѣзанъ дѫбъ. Стрелитѣ сѫ дълги 3 до 4 см., тристранни, съ силно заострени ржбове и върхове (обр. 5; положение обр. 1, 1).

Подобни върхове отъ стрели сѫ ни познати вече отъ Дуванлий (Филовъ, Дуванлий, 225). Стрелитѣ, наредени близо една до друга, сѫ били обърнати съ върховетѣ къмъ северъ.

Обр. 4. — 1. Глиненъ сѫдъ отъ Брѣзово; 2. Сребърен сѫдъ отъ Брѣзово.
Fig. 4. — Vases en terre cuite et en argent de „Červenkovata Moguila".

5. На погребания сѫ били поставени въ гроба и копията. Отъ останкитѣ може да се заключи, че тѣ сѫ били четири на брой, поставени успоредно на тѣлото (обр. 6; положение обр. 1, 4). Отъ желѣзнитѣ върхове на тѣзи копия най-дългиятъ мѣри сега 32·5 см. И този видъ копия ни е вече познатъ отъ Башова могила при Дуванлий (ИАИ VI, 19 и обр. 18), сѫщо отъ Панагюрище (ИАД VI, 27). Отъ другитѣ малки желѣзни останки може да се заключи, че при копията е билъ поставенъ и малъкъ ножъ.

6. Мѣстенъ глиненъ сѫдъ (амфора), разтрошена на доста много парчета отъ натиска на падналитѣ камъни, поставенъ къмъ дѣсния кракъ на погребания (обр. 7; положение 1, 7). Амфората е висока 40 см., диаметъръ на разлятото устие 18·5 см., въ най-широката срѣдна часть 32 см., дъно 13 см. Сѫдътъ е отъ известния вече мѣстенъ видъ тракийски сѫдове, направени отъ глина съ сивъ цвѣтъ и намирани навсѣкѫде изъ гробоветѣ отъ това време заедно съ внасянитѣ отъ външъ глинени гръцки вази отъ V—IV вѣкъ пр. Хр.

7. Говоримъ ли за този видъ сѫдове, трѣбва да споменемъ тукъ и малката глинена кана, намѣрена отгоре върху погребението (обр. 4, 1). Тази кана, съ кухо краче и разлято навънъ устие, е снабдена отъ страна съ висока дръжка. Вис. 11 см., съ дръжката 15 см., максимална ширина 9 см., диаметъръ на устието 8·3 см., диаметъръ на дъното 6 см. Подобенъ сѫдъ е намѣренъ и въ Башова могила (ИАИ VI, 4).

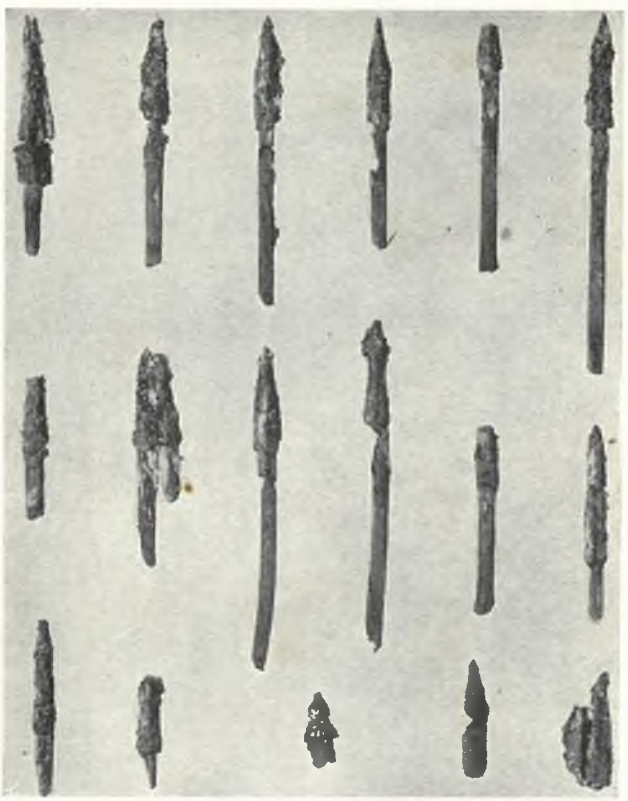

Обр. 5. — Бронзови стрелки отъ Червенковата могила.
Fig. 5. — Flèches en bronze de „Červenkovata Moguila".

8. На дѣсно отъ лѣвия кракъ на погребания билъ поставенъ и единъ алабастронъ, цилиндрична форма, продълговатъ, съ закржглено дъно. Вис. 12 см. Сега разяденъ и много пострадалъ отъ времето. Повече алабастрони се намѣриха въ Мушовица могила при Дуванлий (ИАИ VI, 37). Положение обр. 1, 8.

9. Като най-ценен предметъ отъ това погребение трѣбва да смѣтаме голѣмиятъ сѫдъ (пелике), поставенъ при лѣвия кракъ на погребания и случайно добре запазенъ отъ притисналитѣ го паднали камъни (обр. 8—12; положение обр. 1, 6). Сѫдътъ е вис. 44·5 см., максимална ширина 34 см., диам. на устието 22 см., на дъното — 21 см. Червенофигурнитѣ изображения сѫ разположени отъ двѣтѣ страни на сѫда, като въ долната часть лежатъ върху орнаментъ отъ меандри, прекѫсвани съ полегнали кръстове. Отгоре изображенията сѫ

ограничени: отъ едната страна съ палмети въ право положение, обвити въ джга, помежду свързани съ волути и бжбрековидни орнаменти (Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, III, 194, 512); отъ другата страна съ полегнали двойни палмети, свързани въ спирали (Pfuhl, III, 187/8, 504; 189, 505). Свободното пространство между отдѣлнитѣ изображения, подъ дръжкитѣ, е украсено съ сжщитѣ закржглени и продълговати палмети (обр. 9).

Върху едната страна на сжда, върху тристжпна бема, е изобразенъ застаналъ спокойно младъ мжжъ, увѣнчанъ съ лавровъ вѣнецъ, обърнатъ

Обр. 6. — Желѣзни копия отъ Червенковата могила.
Fig. 6. — Lances en fer de „Červenkovata Moguila".

на дѣсно (обр. 8 и 10). Той е облѣченъ въ дълъгъ безржкавенъ хитонъ съ прехвърлена отгоре мантия. Въ ржцетѣ си държи китара. Къмъ китарата е прикрепенъ дълъгъ пъстъръ плащъ, който се спуща надолу. Надъ главата на китариста се чете написано съ бѣла боя Ἀλκέμαχος. На срѣдното стжпало пъкъ на бемата съ голѣми букви е написано καλός.

Всички образи по вазитѣ отъ V вѣкъ изображаватъ китариститѣ въ подобни безржкавни препасани хитони. Тукъ като примѣръ може да се посочатъ два сжда съ сжщата форма отъ Атина. Върху единия, върху който се вижда лекитъ като победенъ даръ, поставенъ върху колонка, сж изобразени две богини на победата. Едната е съ панделка въ ржцетѣ, другата съ

две кани. Тѣ се стремятъ къмъ застаналия върху тристѫпна бема китаристъ (Bieber, Die Herkunft des thragischen Kostüms, Jahrbuch des arch. Inst. XXXII, 65 сл.). Върху другата ваза една Ника поднася на победителя вѣнецъ и панделка.

Отъ дветѣ страни къмъ китариста на нашата ваза сѫ устремени, летящи въ въздуха, четири богини на победата. Облѣклото на богинитѣ навсѣкѫде е почти еднакво. Разликата се явява главно въ прическата и покривката на главата. Първата богиня на победата, която лети горе въ

Обр. 7. — Глиненъ сѫдъ отъ Червенковата могила.
Fig. 7. — Vase en terre cuite de „Červenkovata Moguila".

дѣсно, е хванала и носи съ дветѣ си ржце дълго клонче, косата ѝ е прехваната съ двойна панделка, украсена съ лаврови листенца. Надъ главата на богинята четемъ Παναθεναῖοι, въ втория редъ отдолу Νίκη. Втората богиня, пакъ въ дѣсно, е въ пъстро облѣкло. Прехвърлената презъ дѣсното рамо мантия достига дори до бемата. Въ дѣсната си ржка тя държи сѫщо клонче, а въ лѣвата плитъкъ разлятъ сѫдъ. Тукъ пъкъ надъ главата въ лѣво четемъ Νίκη, а после отдолу Νέμεαι. Богинята въ лѣво горе е съ забрадка на главата и пакъ съ нѣколко лаврови листа. И тя сѫщо, както срещуположната богиня отъ другата страна, държи и поднася съ дветѣ си ржце едно клонче. Тукъ надъ главата стои само надписа Μαραθόνι. Втората богиня въ лѣво

Обр. 8. — Ваза съ червени фигури отъ Червенковата могила.
Fig. 8. — Vase à figures rouges de „Červenkovata Moguila“.

Обр. 9. — Ваза съ червени фигури отъ Червенковата могила.
Fig. 9. — Vase à figures rouges de „Červenkovata Mogila".

долу е представена en face. Върху главата ѝ се вижда низъкъ шлемъ, украсенъ съ три лаврови листа. Въ долната часть, къмъ краката, върху вазата се вижда една дупка — стара повреда. Богинята тукъ носи вече съ дветѣ си ржце единъ лавровъ вѣнецъ. Надъ главата, между върховетѣ на крилетѣ, се чете Ἰσθμοῖ.

Що се отнася до надписитѣ върху вазата, то могатъ да се отбележатъ нѣкои палеографски особности. Срѣдната чертица на А въ надписитѣ е

Обр. 10. — Главното изображение отъ сжщата ваза.
Fig. 10. — La scène principale du même vase.

поставена не прѣко, а обикновено успоредно.[1]) За отбелязване още е, че тукъ сж употрѣбени ε вмѣсто η и ο вмѣсто ω, нѣщо което се срѣща въ надписитѣ по атическитѣ вази отъ преходния периодъ на V вѣкъ.[2])

Самитѣ надписи ни даватъ ясно указание, какво е искалъ да ни изобрази тукъ неизвестниятъ художникъ. Тукъ е представенъ знаменитъ въ древностьта китаристъ, получилъ не еднъжъ първа награда въ разнитѣ религиозни тържества, уреждани често въ Елада. Надписитѣ на вазата споменаватъ за

[1]) P. Kretschmer, Die griechischen Vaseninschriften, 94.
[2]) Kretschmer, u. c. 106; Walters, History of ancient Pottery II, 268 сл.

Обр. 11. — Задната страна на сжщата ваза.
Fig. 11. — Le même vase; face postérieure.

спечелени победи въ известнитѣ панатенейски игри, на Маратонъ, за победи при немейскитѣ игри и въ тѣзи, устроявани на Истмоса на Коринтъ.[1])

Подобни изображения намираме върху два сѫда съ сѫщата форма, пазени сега въ Атинския музей. Върху единия отъ тѣхъ се вижда китаристъ между Ника и седяща мѫжка фигура (Атина, инв. 1469; Beazley, Attische Vasenmaler, 404); подобна е сцената и въ другия сѫдъ (инв. 1183).

Върху обратната страна на сѫда отъ Брѣзово е изобразена сцена, която може би има връзка съ първото изображение. По срѣдата е застаналъ пакъ

Обр. 12. — Задната сцена на сѫщата ваза.
Fig. 12. — La scène de la face postérieure du même vase.

младъ мѫжъ, облѣченъ въ дълъгъ хитонъ и мантия, като цѣлото дѣсно рамо е оголено. Съ дѣсната си ржка този юноша поддържа на колѣното си лира съ типичната и характерна черупка на костенурка. Предъ тази фигура застанала жена съ забрадка на главата, съ обеци на ушитѣ, която държи въ лѣвата си ржка нѣкакъвъ кржгълъ предметъ. Въ дѣсната, просната напредъ ржка тази жена държи вѣнецъ, който поднася къмъ главата на застаналия предъ нея юноша. Въ лѣво се вижда втора женска фигура, сѫщо съ забрадка, съ претегната напредъ дѣсна ржка. Лѣвата ржка изглежда да поддържа дългата дреха (обр. 11 и 12).

[1]) Ср. Stengel, Die griech. Kultusaltertümer, 216 сл.

Освенъ споменатитѣ вече надписи, върху вазата четемъ и името на любимеца Алкемахосъ — Ἀλκέμαχος καλός. Върху произведения на атическитѣ майстори срѣщаме многобройни имена на любимци.[1]) Тѣзи именно имена помагатъ твърде много за хронологичното фиксиране на съдоветѣ. Beazley, най-добриятъ познавачъ на вазитѣ въ днешно време, свързва художника на Алкемахосъ съ известния Panmaler, отъ когото той е твърде много повлиянъ (Beazley-Jacobsthal, Bilder griechischer Vasen: Der Panmaler, 19; Beazley, Attische Vasenmaler, 296, дето е цитирана цѣлата литература по въпроса, менъ почти недостжпна). Художникътъ на Панъ е работилъ между 480 и 450 г. пр. Хр. Времето пъкъ на Алкемахосъ, споредъ както ми съобщи госпожа Carusos отъ Атинския музей, се пада къмъ 460 г. пр. Хр. Като се знае, че имената на любимцитѣ не продължаватъ да се споменаватъ повече отъ десеть години (Walters, ц. с. I, 404), може да се приеме, че вазата отъ Брѣзово произхожда отъ къмъ самата половина на V вѣкъ пр. Хр. Що се отнася пъкъ до датирането на самата гробница, то тя може да бжде и малко отъ по-късно време, но сигурно трѣбва да се постави вече въ втората половина на V вѣкъ пр. Хр.

Втората отъ Червенковитѣ могили, която лежи непосрѣдствено на истокъ, е съ диаметъръ 22 м. при височина 2·50 м. Явно бѣше, че бѣ разкопавана и по-рано, и то отъ хора, дошли специално отъ Пловдивъ, както разправя населението. Изглежда, че това е станало скоро следъ откриване на известната вече гробница, вѣроятно презъ 1898 год. Разкопкитѣ тукъ продължиха отъ 11 юний до 18 с. м. Въ самия центъръ на могилата се намѣриха събрани на купъ и разбъркани човѣшки кости, сжщо малки парчета отъ глинени сждове отъ мѣстенъ произходъ. По глиненитѣ фрагменти и тази могила може да се отнесе къмъ V вѣкъ пр. Хр.

2. Тритѣ могили.

Разкопаването на срѣдната отъ Тритѣ могили започна на 5 юний и съ едно прекжсване презъ юлий, работата продължи тукъ до 18 септемврий. Височина на могилата 9 м. при диаметъръ 48 м. Пръстьта за натрупване на могилата е взета непосрѣдствено наоколо, та се е образувалъ околовръстъ широкъ ровъ. При изграждане на могилата въ срѣдата е била подравнена гладко една площадка съ размѣри до 7 м. въ диаметъръ. Тукъ въ центъра на тази площадка билъ побитъ дълбоко надолу единъ дървенъ колъ съ височина 1·90 м. при диаметъръ 4 см. Следи отъ изгнило дърво се намѣриха въ запазената дупка. Върху тази площадка се поставя първата основна могилка отъ черноземъ, а следъ това нагоре се натрупва другата пръсть безъ особенъ редъ (обр. 13).

Нѣкакви особни находки, както въ самия насипъ на могилата, така и въ центъра около площадката не се указаха. Могилата бѣ разкопавана съ достатъчно широкъ прокопъ отъ къмъ южната страна, та едва ли би могло да

[1]) W. Klein, Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen, 1887; Walters, ц. с II, 277 сл.

се предполага сѫществуването на гробница нѣкѫде изъ периферията. Тукъ имаме нѣщо подобно на това, което открихме вече въ Селската могила до Мезекъ. Тамъ обаче дървениятъ колъ стърчеше надъ основата и около него бѣха натрупани въ кржгъ дребни камъни.

За провѣрка бѣ разкопана наново и по-малката тукъ могила, разположена северно отъ голѣмитѣ могили, една могила, сега доста разорана и значително снишена, та височината ѝ стигнала до 3 м. при диаметъръ 60 м. Споредъ както разправя жительтъ отъ Брѣзово Стойо Кацаръ̀тъ, тази могила е копана презъ 1898 год., когато е копана и едната отъ Червенковитѣ могили. Тукъ билъ намѣренъ само единъ голѣмъ варовитъ камъкъ.

Обр. 13. — Една отъ тритѣ могили при Брѣзово.
Fig. 13. — L'un des trois *tumuli* près de Brésovo.

Разкопаването пъкъ на могилата съ известнитѣ вече въ науката брѣзовски находки ставало нощно време и много нѣщо било ограбено. Гробницата, открита тогава, направена отъ дѣлани камъни, била съ размѣри 2·50 метра дължина, 50—70 см. ширина и 1 м. дълбочина. Разправя се тукъ между находкитѣ и за една сребърна чаша, която се огъвала.

Въ края на работния сезонъ, презъ септември, се започна разкопаването на втората голѣма могила отъ Тритѣ могили, върху която сега е издигната триангулационна пирамида. Прокопъ тукъ се почна на 18 м. ширина, като се достигна до 8 м. дълбочина, смѣтано отъ края на могилата. Тукъ въ градежа на могилата се забелязва вече едно по-грижливо и системно нареждане на отдѣлнитѣ пластове пръсть, а едно малко парче отъ глиненъ сѫдъ съ лъскавъ черенъ фирнисъ дава указание и за датиране на могилата въ V или IV вѣкъ пр. Хр.

Grabhügelfunde aus Bresovo in Südbulgarien.

Nach den Ausgrabungen bei Duvanlij und Mesek hat das Bulgarische Archäologische Institut im Jahre 1934 eine genauere Untersuchung der Grabhügelnekropole bei Bresovo, 40 km nördlich von Plovdiv, vorgenommen. Die Wichtigkeit dieser Nekropole war schon durch die Funde aus dem Jahre 1897 erwiesen (vgl. Filow, Röm. Mitt. XXXII, 1917, 21 ff.).

Die Umgebung von Bresovo war in prähistorischer Zeit stark besiedelt, wie die Siedelungshügel bei Čoba, Kalačlij und Sarâ Demirdžij beweisen. Auch in

späterer Zeit war dieses Gebiet dicht bevölkert. Zeugnis dafür sind die vielen Grabhügel und Festungen, die in der Umgebung zerstreut liegen. Die Nekropole von Bresovo umfasst drei Gruppen von Grabhügeln: 1. Červenkovite Mogili, 2. Trite Mogili und 3. Roschavite Mogili. Im Sommer des Jahres 1934 wurden ein Grabhügel von den Červenkovite Mogili und ein Hügel von den Trite Mogili ausgegraben.

1. Die unter dem Namen Červenkovite Mogili bekannten Grabhügel liegen 3 km westlich von Bresovo, dicht an der Strasse, die nach Plovdiv führt. Der ausgegrabene Hügel hatte eine Höhe von 5 m bei einem Durchmesser von 27 m. Das Grab selbst ($2 \times 0{\cdot}90 \times 0{\cdot}65$ m) befand sich in der Mitte des Hügels etwas tiefer als die Hügelbasis, in einer Grube, die 3·50 m lang und 1·70 m breit war. Es war aus Bruchsteinen aufgebaut; oben war es wahrscheinlich mit Holzbalken zugedeckt. Die Leiche war nicht verbrannt, sondern einfach bestattet. Die Beigaben befanden sich meist im östlichen Teil des Grabes. Ihre genaue Lage ist in Abb. 1 angedeutet.

Von den Gegenständen, die dem Toten beigegeben wurden, sind hier zu erwähnen: 1. Goldene Brustplatte aus dünnem Blech, Länge 0·175 m, Breite 0·075 m, Gewicht 19·90 g; Abb. 2; Lage: Abb. 1, 2. — 2. Goldener Ring, Abb. 3; Lage: Abb. 1, 3. — 3. Silberner Becher, Abb. 4, 2. — 4. Bronzene Pfeilspitzen, Abb. 6; Lage: Abb. 1, 1. — 5. Vier eiserne Speerspitzen, Abb. 6; Lage: Abb. 1, 4. — 6. Tonamphora einheimischer Art, Abb. 7; Lage: Abb. 1, 7. — 7. Tongefäss einheimischer Art, gefunden unmittelbar über der Opfergrube, Abb. 4, 1. — 8. Fläschchen aus Alabaster, Lage: Abb. 1, 8. — 9. Attische rotfigurige Pelike mit der Darstellung eines Kitharisten, der von vier Niken bekränzt wird; das Gefäss trägt die Lieblingsinschrift Ἀλκέμαχος (Abb. 8 — 12; Lage: Abb. 1, 6). Die einzelnen Nikefiguren sind mit folgenden Inschriften versehen: Παναθέναια, Νίκη Νέμεαι, Μαραθόνι, Ἴσθμοῖ. Wie diese Vase zeigt, wird das Grab spätestens in die zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts zu setzen sein.

2. Der zweite ausgegrabene Grabhügel von der Gruppe der Trite Mogili (Drei Hügel) hat eine Höhe von 9 m bei einem Durchmesser von 48 m. In der Höhe der Hügelbasis, in der Mitte, wurde in einem Kreise von 7 m Durchmesser nur eine gestampfte Stelle gefunden. Hier war bei der Anlage des Hügels ein Holzpfahl befestigt worden (Höhe 1·90 m, Durchmesser 0·04 m) und unmittelbar darauf war der Hügel aufgeschüttet. Im Hügel wurden gar keine Gegenstände gefunden. Es scheint, dass wir es hier mit einem Kenotaph zu tun haben.

Ivan Welkov

Сребърен коланъ отъ с. Ловечъ, Старо-Загорско

отъ Иванъ Велковъ

На единъ километъръ южно отъ с. Ловечъ (Старо-Загорско), при реголване на нива за лозе, въ мѣстностьта Новитѣ лозя, жителтъ на селото Дончо Мариновъ Енчовъ въ края на мартъ 1934 год. намѣрилъ единъ сребъренъ коланъ. Заедно съ колана се намѣрили само нѣколко керамидки. Отъ допълнителнитѣ изследвания направени на това мѣсто се указа, какво коланътъ ще да е билъ заровенъ или загубенъ, защото той е намѣренъ на една дълбочина отъ около 40 см. Следи отъ нѣкакъвъ гробъ нѣма. Близката околность, обаче, около находката е богата съ останки отъ стара култура.

Обр. 14. — Сребъренъ коланъ отъ Ловечъ.
Fig. 14. — Ceinture en argent doré de Loveč.

Близо на югъ, на нѣколко стотинъ крачки, въ мѣстностьта Гърбушака, се виждатъ три могилки. Най-южната могилка има диаметъръ 25 м. при една височина отъ 2 м. Другитѣ могилки сѫ по-малки. Около тѣзи могилки сега се виждатъ разпръснати четири голѣми каменни блока, донесени вѣроятно отъ къмъ гара Свобода. Въ тѣзи мѣста камъни не се намиратъ.

Срещу находището, на истокъ презъ рѣкичката, е доста голѣмата Соватска могила, сѫщо и други две малки. Малко на северо-истокъ, все презъ рѣкичката, се намира и плоска селищна могила, наречена тукъ Юрта. На нѣколко мѣста тукъ се виждатъ изровени човѣшки кости, а навредъ сѫ разпръснати фрагменти отъ глинени сѫдове отъ неолитната епоха. Близката изворна вода подъ могилата е благоприятствувала винаги за сѫществуването на селище презъ всички исторически епохи.

Коланътъ е дълъгъ 29 см., съ страничнитѣ куки 31 см., шир. 5 см. (обр. 14). Той е направенъ отъ две сребърни плочки. Върху по-дебелата, долната

плочка, отъ която излизатъ кукитѣ, е прикрепена втора тънка пластинка. Дветѣ плочки сѫ съединени и закрепени посрѣдствомъ 20 малки златни гвоздейчета. Едно гвоздейче сега липсва. Горната пластинка обвива крайщата на първата плочка, така че гвоздейчетата обхващатъ и тѣзи тънки превити части. Главичкитѣ на гвоздейчетата иматъ конусовидна форма. Релиефнитѣ изображения върху тънката плочка сѫ получени, като сѫ изчукани върху по-рано приготвенъ моделъ. Тънката плочка е така силно позлатена, че прави впечатление на златна.

Цѣлото поле на колана е раздѣлено на три сцени. Отдѣлнитѣ сцени, както и периферията на колана, сѫ обкрѫжени съ орнаментъ отъ тънъкъ поясъ отъ две успоредни линии. Поясътъ е раздѣленъ на отдѣлни квадратчета и въ всѣко квадратче се вижда по една топчица.

Обр. 15. — Лѣвата часть на сребърния коланъ отъ Ловечъ.
Fig. 15. — La partie gauche de la même ceinture.

Въ първата сцена виждаме стрелецъ и конникъ. Стрелецътъ е приклекналъ, обърнатъ на дѣсно, облѣченъ въ препасана дреха, която достига до надъ колѣнетѣ и завършва съ дълги ресни. На главата си носи висока островърха шапка. Въ рѫцетѣ си стрелецътъ държи прегънатъ по срѣдата лѫкъ, върху който лѫкъ още лежи непустнатата стрела. Изглежда, че стрелецътъ има брада. Мускулитѣ на краката сѫ изобразени силно издути, въ напрежение (обр. 15).

Цѣлата тази фигура издава нѣщо северно. Дрехата тукъ не е лекиятъ южненъ хитонъ; стрелецътъ като че е облѣченъ въ здрава плътна дреха, която прилича на кожухъ. На тази дреха отговаря островърхата плътна шапка. Що се отнася до лѫка, тази закривена форма познаваме главно отъ ориента (Daremberg-Saglio, Dict. I s. v. Arcus, стр. 388 сл.). Съ приемането на тази форма, гърцитѣ я наричатъ скитска. Като нѣщо далечно, което спомня за връзкитѣ съ истока, съ трако-иранското население на Кападокия, могатъ да се споменатъ тукъ двамата колѣничели стрелци върху колесници, изобразени въ бронзовитѣ плочки, дадени въ табл. 4, 2 въ статията на М.

Rostovtzeff, Some remarks on the Luristan bronzes, Ipek, 1931, 48 сл. Известно е, че тѣзи паметници въ Мала Азия иматъ тѣсна връзка съ скитскитѣ отъ южна Русия. На тѣзи бронзови плочки виждаме почти сѫщото положение на стрелцитѣ, както това е изобразено на колана отъ Ловечъ. Тукъ имаме сѫщата кѫса дреха съ подгънати крайща. По епоха тѣзи паметници сѫ твърде далечъ единъ отъ другъ. Тукъ обаче трѣбва съ това да се подчертае само влиянието, което указва това изкуство, дошло въ нашитѣ земи по-късно по различни пѫтища, било направо, било презъ южна Русия.

Конникътъ въ първата сцена е въ силенъ скокъ на дѣсно. При намирането на колана се е получила малка повреда, — една рѣзка, която на снимката изглежда като дълго копие. Коньтъ е съ изправена глава, съ дълга разчленена грива, съ вирната опашка. Поводи не се виждатъ. Самиятъ конникъ изглежда да има на главата си шлемъ, плътно прилепналъ до лицето,

Обр. 16. — Дѣсната часть на сребърния коланъ отъ Ловечъ.
Fig. 16. — La partie droite de la même ceinture.

направенъ по-скоро отъ кожа, отколкото отъ металъ. Лицето, доколкото може да се види на изображението въ плочката, изглежда младежко. Ржцетѣ сѫ закрити отъ кржгълъ щитъ. Отъ това, което се вижда подъ щита, може да се заключи, че конникътъ е облѣченъ въ препасанъ хитонъ. Краката на конника, въ противовесъ на стрелеца, сѫ дадени тукъ слабо развити. Тѣ едва достигатъ до подъ краката на коня. Подъ коня е изобразено куче въ доста продълговата форма, съ низко наведена надолу глава, съ наострени уши, като че души нѣщо по земята.

Подобно е и изображението, дадено въ дѣсната сцена (обр. 16). Стрелецътъ тукъ има сѫщото положение, сѫщото облѣкло и лѫкъ, но дългата брада тукъ е доста ясно означена. Малко разнообразие има въ изображението на конника. Той тукъ е гологлавъ, съ гѫста неразчленена коса. Тѣлото е дадено en face; конникътъ е облѣченъ въ препасанъ хитонъ, съ вдигната лѣва ржка нагоре. Пръститѣ на тази ржка сѫ дадени разперени. Съ дѣсната си ржка конникътъ държи поводитѣ на коня. Гривата на коня, както и поводитѣ, сѫ

ясно означени. Празното пространство подъ коня при тази сцена е запълнено съ падналия шлемъ на конника. Шлемътъ е изработенъ, както това може да се види отъ снимката, отъ едно цѣло парче, снабденъ е билъ съ бузници и такава часть, която е пазела задната часть на главата. Шлемътъ, освенъ това, е ималъ като украса по горната си часть пера или друго нѣщо. Този шлемъ принадлежи къмъ групата на така наречените „илирийски шлемове". Като най-близки паралели могатъ да се посочатъ шлемоветѣ отъ Требенище (Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte, 80 сл., обр. 96—99, табл. XV, 2). Шлемоветѣ отъ тази група се отнасятъ твърде рано, къмъ VI и V вѣкъ пр. Хр. Че тази форма е твърде ранна, показватъ и образитѣ по черно-фигурнитѣ вази (Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen III, 38, 163; 63, 247; Daremberg-Saglio, Dict. s. v. galea, стр. 1441, обр. 3440).

Обр. 17. — Срѣдната часть на сребърния коланъ отъ Ловечъ.
Fig. 17. — La partie centrale de la même ceinture.

Центърътъ на колана е изпълненъ съ образа на два глигана, преследвани отъ конницитѣ (обр. 17). Глиганитѣ сѫ разположени симетрично единъ срещу другъ, въ силенъ бѣгъ. Дългитѣ четинести гриви, които продължаватъ по цѣлото тѣло и свършватъ до опашката, сѫ добре означени. Главитѣ на глиганитѣ сѫ вирнати малко нагоре, устата полуотворени. Надъ глиганитѣ летятъ още въ въздуха дългитѣ копия, хвърлени отъ ездачитѣ. Между животнитѣ сѫ изобразени три лотосоподобни, поне въ горната си часть, растения. Тукъ пречатъ луковицитѣ, за да бѫдатъ тѣ наречени съ това име. Подъ всѣко едно отъ тѣхъ се вижда по една тънка пръчица съ топчица въ края. По срѣдата, освенъ това, се вижда и една нарѣзана пръчица, върху нея орнаментъ въ форма на сърповидна луна, сѫщо нарѣзана. Дали художникътъ е ималъ тукъ предъ видъ нѣкое опредѣлено растение, не би могло да се каже. Въ всѣки случай той е искалъ да представи вѣроятно мѣстото, дето се е извършвало действието, дето е ставалъ ловътъ. Тукъ за примѣръ биха ни послужили изобразенитѣ дървета въ плочкитѣ съ тракийския конникъ, дето тѣ така сѫ дадени, че никога не биха могли да се опредѣлятъ и да се отъждествятъ съ нѣкой известенъ видъ.

Както се спомена на нѣколко мѣста и по-горе при описанието на отдѣлнитѣ сцени и фигури, въ колана отъ Ловечъ се срѣщатъ художествени елементи, повлияни отъ различни посоки. Всѣка фигура, разгледана по отдѣлно, би ни завела при другъ народъ, при друга култура. Стрелецътъ съ плътната топла дреха и тежкия калпакъ ни напомня севера, дето облѣклото е нужно. Сцената съ конницитѣ много напомня нашитѣ тракийски конници отъ по-късната, римската епоха. Тукъ въ повече сж шлемоветѣ и кржглиятъ щитъ, които пъкъ ни отвеждатъ на югъ, къмъ гръцкитѣ крайбрѣжия. Не изглеждатъ мѣстни и самитѣ растения, дадени тукъ впрочемъ и като орнаментъ за попълване на празното пространство. Всичко говори за едно мѣстно изкуство, което е имало вече предъ себе си готови дадени образци.

Образцитѣ за конетѣ ние виждаме вече и по златнитѣ пръстени, намѣрени въ нашитѣ гробни могили (Б. Филовъ, Дуванлий, табл. VIII, 8, 4 и 9); конусообразнитѣ главички на златнитѣ гвоздейчета сж ни познати вече отъ многото тракийски типъ фабули, намѣрени пакъ въ гробнитѣ могили и на други мѣста въ България (В. Миковъ, ИАИ VI, 171 сл.). Около самото находище следитѣ отъ стара тракийска култура сж значителни и коланътъ отъ Ловечъ не ще да произхожда отъ мѣста, далечъ отъ това находище. Всички тѣзи доводи ни каратъ да вѣрваме, че тукъ имаме единъ паметникъ, работа на мѣстно изкуство, на мѣстенъ майсторъ-художникъ, както много паметници, които ние познаваме вече отъ гробнитѣ могилни находки въ Тракия.

Въ редицата тракийски художествени паметници, които намираме въ подножието и по продължението на Срѣдна гора, коланътъ отъ Ловечъ ще заема едно първо мѣсто (Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД VI, 35 сл.). Тукъ стоятъ наредъ паметницитѣ отъ Панагюрище, Дуванлий, Брѣзово, Бедняково. Ако трѣбва да се търси нѣкакъвъ паралелъ, той трѣбва да се търси пакъ измежду тѣзи паметници. Въ случая подъ внимание могатъ да се вематъ главно паметницитѣ отъ Панагюрище. Особно характерна въ случая е сребърната пластинка съ изображението на Херакълъ въ грубъ варварски стилъ, сжщо различнитѣ сребърни кржгове (Б. Филовъ, ц. с. 20 сл., табл. III, 1—4).

Ловната сцена на колана отъ Ловечъ ще бжде преценявана въ бждеще не единъ пжть съ огледъ и въ връзка съ много въпроси. Полуномадскиятъ животъ на часть отъ тракитѣ, който продължавалъ до късно време, е свързанъ винаги съ коне, а сжщо и съ ловъ. Хомеръ още говори за тракийскитѣ коне и хвали конетѣ, съ които билъ дошелъ Резъ предъ Троя като най-хубави и най-силни. Пеонскитѣ конници отъ Тракия играятъ важна роля въ войската на Александра Велики. Тракийскиятъ херой е конникъ, конникъ е изобразенъ и въ монетитѣ на тракийскитѣ царе Севтесъ I, Котисъ I, Скостокосъ, Севтесъ III, Лизимахъ (срв. Г. И. Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, Сб. Акад. I, 22 сл.).

Още едно доказателство за тракийския произходъ на колана е самата сцена. Благороднитѣ тракиецъ е билъ страстенъ ловецъ. Покрай войната ловътъ билъ главното му занятие. Типътъ за това сж стотицитѣ малки плочки съ тракийския конникъ, за които се спомена по-горе, дето той яхналъ

на конь, съ копие въ ржка, гони глигани, сърни. Имаме сведение, какво тракийскитѣ князе ходили на ловъ за диви бикове. Въ по-къснитѣ плочки отъ римско време виждаме често поваления или ударения съ копие бикъ, но тукъ навсѣкжде най-често е изобразенъ глиганътъ, като едно животно, което се е срѣщало, пъкъ и сега се срѣща още най-често изъ нашитѣ земи.

Характерно е предадено въ колана и кучето съ доста продълговатата си форма. Въ класическата древность се заговарва все повече за отдѣлни раси кучета, употрѣбявани изключително за ловъ (O. Schrader, Reallex. der indogermanischen Altertumskunde I, 524). Различни видове кучета могатъ да се наблюдаватъ особно много и по плочкитѣ съ тракийския конникъ.

Съ сребърния коланъ отъ Ловечъ могатъ да се повдигнатъ наново много въпроси отъ художественъ характеръ, дето да се намѣсятъ пакъ и скититѣ. Всичко това е достатъчно обстойно разгледано за сега отъ проф. Б. Филовъ въ неговата статия Паметници на тракийското изкуство, за да не става нужда тукъ да се приповтарятъ известни вече исторически нѣща.

Всички онѣзи художествени творения, внасяни така много презъ VI и V вѣкъ пр. Хр. въ Тракия, сж били познати на тукашнитѣ майстори, образцитѣ сж били готови, а мѣстниятъ битъ на тракитѣ е подсказалъ онова, което е трѣбвало да се изработи за домашнитѣ нужди. Продуктъ на това творчество е именно единъ такъвъ паметникъ, какъвто е коланътъ отъ Ловечъ, който трѣбва да се смѣта като малко по-късна работа отъ сребърнитѣ предмети отъ Панагюрище, но все пакъ дѣло отъ началото на IV вѣкъ пр. Хр.

Ein silberner Gürtel aus Loveč in Südbulgarien

Im Frühjahr 1934 wurde 1 km südlich vom Dorfe Loveč (Regierungskreis Stara-Zagora) ein silberner, mit Seitenhaken versehener Gürtel gefunden; der Gürtel ist 0,31 m lang, 0,05 m breit. Nicht weit von diesem Fundort befindet sich ein prähistorischer Siedelungshügel und mehrere Grabhügel. Der Gürtel besteht aus zwei silbernen Platten, von denen die äussere mit den gestanzten Jagdszenen bedeutend dünner und stark vergoldet ist. Aus reinem Golde sind nur die Nägelchen, die die beiden Platten zusammenhalten. Abb. 14—17.

Der Verfasser ist der Ansicht, dass auch dieser Gegenstand, wie zahlreiche andere Denkmäler aus Panagürischte, Duvanlij, Bresovo, Bedniakovo, die der Wissenschaft schon bekannt sind, ein Erzeugnis der lokalen thrakischen Kunst ist. Die Platte ist nach des Verfassers Meinung ins vierte vorchristliche Jahrhundert anzusetzen.

Ivan Welkov

Печати върху амфори отъ Черноморското крайбрѣжие

отъ Карелъ Шкорпилъ

Въ черноморската область на Балканския полуостровъ се намиратъ амфори съ печати въ гръцкитѣ търговски колонии, които сѫ били и винарски центрове. Отъ тия колонии амфоритѣ сѫ били изнасяни въ вѫтрешностьта на страната, дето тѣ се срѣщатъ много рѣдко. До сега сѫ известни само нѣколко находища съ по единъ или нѣколко екземпляра.[1]) Главнитѣ находища на амфори съ печати по крайбрѣжието сѫ: Istros (до с. Каранасуфъ; презъ време на войната изнесени въ Германия), Bizone (до гр. Каварна), Odessos (Варна) и Apollonia (Созополъ).

Въ Варненския музей се намира сбирка отъ амфорни печати, произхождащи отъ крайбрѣжието на южна Добруджа и отъ гр. Варна (отдѣлъ IV). Историческиятъ пластъ на гр. Варна достига дълбочина до 7·25 м. подъ сегашното ниво; амфорнитѣ печати се намиратъ въ най-долнитѣ пластове на насипа до 2 м. дебелина. Надписитѣ сѫ гръцки съ изключение на единъ латински.

За какво сѫ служили амфорнитѣ печати, не е напълно установено; предполага се, че тѣ сѫ държавни печати или печати, които гарантиратъ мѣрката. Печатитѣ отъ западното черноморско крайбрѣжие освѣтляватъ търговскитѣ връзки съ други търговско-индустриални центрове въ Егейското и Черното морета. Амфоритѣ сѫ отчасти отъ мѣстно произхождение, отчасти сѫ били импортирани отъ други страни. Намѣренитѣ до сега печати произхождатъ отъ Thasos, Rhodos, Paros и Knidos, а така сѫщо отъ южноруситѣ гръцки колонии, главно отъ града Олвия.[2])

Амфоритѣ отъ островъ Родосъ сѫ работени отъ червеникава глина, по повръхностьта жълтеникава; глината е добре измита и смѣсена съ дребни варовникови зрънца; характерна е извивката на печата, която става почти подъ правъ ѫгълъ. Намиратъ се и надписи съ обратно писмо. Амфоритѣ иматъ печати

---

[1]) Каварна (Абоба-Плиска, 307); Силистра (CIL III 2316[55]; AEM XIX, 85); с. Гокчилеръ, Балчишко (Абоба-Плиска, 307; МСб. XVIII, 769; Одесосъ-Варна, № 85) и с. Хаскьой въ Делиормана (Абоба-Плиска, 307).

[2]) В. Латышевъ, О государственомъ строѣ города Ольвіи, Журналъ Министерства Нар. Просв. 1887, Апрѣль, стр. 300; П. Беккеръ, Mélanges gréco-rom. I, 509; Записки Одесскаго Общ. ист. и древностей V, 67; Jahrbuch für klass. Phil. Suppl. IV, 492.

и на дветѣ дръжки: на едната дръжка името на жреца епонимъ (ἐπὶ ἱερέως) съ посочване на месеца, а на другата дръжка името на производителя. Амфоритѣ отъ Тасосъ сѫ отъ червена глина съ рѣдки блѣстящи люспи отъ слюда и варовникови бѣлезникави зрънца; извивката е закрѫглена. Амфоритѣ отъ Книдосъ сѫ отъ червеникава глина, смѣсена съ зрънца отъ пѣсъчникъ и варовникъ; извивката е както при родоскитѣ печати, но съ по-закрѫгленъ ѫгълъ. Амфоритѣ отъ Паросъ сѫ отъ червеникава глина, рѣдко съ люспи отъ слюда и зрънца отъ пѣсъчникъ и варовникъ; извивката е както при родоскитѣ печати.

За амфоритѣ, въ надписитѣ на които се срѣщатъ имената на астиноми (ἀστυνόμος, управитель на града), се предполага, че произлизатъ отъ южноруситѣ гръцки колонии. Върху нѣкои отъ тѣхъ се срѣща и името на грънчара майсторъ.[1]) Имената на астиномитѣ отъ Варна се схождатъ съ имената на астиномитѣ отъ Олвия. Астиномитѣ упражнявали надзоръ върху грънчарската индустрия и съ своитѣ имена гарантирали доброто качество на произведенията ѝ. Въ града Istros се срѣща име на астиномъ и върху керамида: Ποσειδωνίου ἀστυνόμου Διονυσίου (Histria, Analele Academiei Române XXXVIII, 541).

Глината на амфоритѣ отъ черноморското крайбрѣжие е червеникава, смѣсена съ черна зрънца, каквато е и при амфоритѣ съ имена на астиноми отъ южна Русия. Градътъ Олвия е ималъ търговски връзки съ Одесосъ, както се вижда отъ монетитѣ на първия градъ, намѣрени при постройката на Варненското пристанище.

Керамичната индустрия е била развита и по черноморското крайбрѣжие на Балканския полуостровъ, за което свидетелствуватъ развалинитѣ на грънчарскитѣ пещи и работилници. Такива до сега сѫ констатирани на слѣднитѣ мѣста:

1. На брѣга надъ старото пристанище на Callatis (Мангалия) презъ време на войната сѫ били намѣрени форми за отливане на теракотови фигурки, които се съхраняватъ сега въ Варненския музей (инв. IV, 543, 545, 547).

2. Въ мѣстностьта Хелесъ на полуострова, който се вдава въ южния брѣгъ на Карталското езеро, на юго-изтокъ отъ с. Дуранкулакъ, сѫ намѣрени остатъци отъ работилници и пещи. На това мѣсто е билъ разположенъ градътъ Heraclea, който се споменува отъ Плиния (IV, 44) между Калатисъ и Бизоне.

3. Остатъци отъ стари грънчарски пещи се виждатъ въ старото селище между селата Екрене и Дишбудакъ.

4. До с. Кестричъ на брѣга на Драгу-дере подъ пѫтя за Аладжа монастиръ има развалини отъ пещи.

5. Въ Варна при канализацията сѫ намѣрени остатъци отъ грънчарска работилница съ много фрагменти отъ амфори на ул. Аспарухъ. Намѣрени сѫ и форми за лампички. Части отъ теракотовитѣ фигурки, намѣрени повечето

[1]) Че едното име принадлежи на грънчаръ, се вижда отъ надписа Καλλισθένου(ς) κεραμέως, Ἡρακλείδ[ου] ἀστινόμου; Зап. Одесск. Общ. Ист. V, 45 № 9а.

Обр. 18. — Амфорни печати отъ Черноморското крайбрѣжие.
Fig. 18. — Timbres amphoriques du littoral de la Mer Noire.

Обр. 19. — Амфорни печати отъ Черноморското крайбрѣжие.
Fig. 19. — Timbres amphoriques du littoral de la Mer Noire.

въ гробове, сѫ отъ мѣстно производство. Отъ Варна произлизатъ и нѣкои амфорни печати.

6. Стари работилници е имало до Атанаскьойското езеро при Бургасъ и до езерото Стомопло (Узундже) до с. Кюприя.

Печатитѣ на амфоритѣ отъ черноморското крайбрѣжие сѫ сложени само върху едната, а по-рѣдко върху дветѣ дръжки или върху гърлото и сѫ правени върху неизпеченитѣ още амфори съ особни щемпли (дървени или пръстени). Само единъ надписъ отъ варненскитѣ е направенъ безъ щемпелъ и е издълбанъ съ остъръ предметъ върху неизпечената амфора. Рамкитѣ на печатитѣ сѫ прости, по-рѣдко двойни или печатътъ е безъ рамка. Формата на печатитѣ е правожгълна, по-рѣдко кржгла, а въ единъ случай сърдцеобразна. Буквитѣ сѫ изпѫкнали, рѣдко вдлъбнати (върху гърла). Разрѣзътъ на дръжкитѣ е оваленъ, рѣдко кржгълъ, а въ нѣколко случаи има форма на цифра 8.

Печатитѣ, които описвамъ по-долу, сѫ раздѣлени на три групи: печати отъ южна Добруджа, печати отъ Варна и печати отъ южна България. Печатитѣ отъ първитѣ две групи се намиратъ сега въ Варненския музей, отдѣлъ IV. При тѣзи отъ тѣхъ, които сѫ вече инвентаризирани, непосрѣдствено следъ номера на печата е посоченъ въ скоби и инвентарния номеръ на Варненския музей. Номерата на печатитѣ съответствуватъ на номерата въ обр. 18—21, дето сѫ дадени рисунки отъ печатитѣ.

За улеснение посочвамъ като сравнителенъ материалъ подобни печати съ сѫщитѣ имена отъ други находища споредъ трудоветѣ на Вл. Шкорпилъ, Керамическія надписи, пріобрѣтенныя Керченскимъ музеемъ древностей въ 1901 и 1902 годахъ, Изв. Импер. Археол. Комм., вып. 11, 1904, стр. 19—166 (цитирано по-долу само съ буква Ш), и на M. P. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos, Copenhague, 1909 (цитирано по-долу само съ буква N).

I. Печати отъ южна Добруджа.

До сега най-много амфорни дръжки сѫ намѣрени въ развалинитѣ на града Bizone, разположенъ около Каварненското пристанище, съ крепостьта Чаракменъ на западъ надъ пристанището. Bizone е било унищожено отъ землетресението, за което споменуватъ Strabo, Mela и Plinius, при което една часть пропаднала въ морето (до пристанището), а южниятъ брѣгъ на върха Чаракменъ се съсипалъ въ морето. Най-много амфорни дръжки се намиратъ въ съсипания брѣгъ на крепостьта и край брѣга.

Печати отъ Каварна (Bizone).

1. (IV, 1106); диам. 2·5 см. Знакъ тризѫбецъ съ панделка.

Ἐ[πὶ Ἡρα]κλείδα Ἀρταμιτίου

Ш 475, 676, 683, 690, 696.

2. (IV, 1107); диам. 2·3 см.

Τιμ[οῦς Τι]μοξένου

N 414, 417; Ш 548, 547; IG XII, 1 n. 1401, 2.

3. (IV, 1061); диам. 2·6 см.

. . . . . μιος Εὐτύχου

Ш 212.

4. Диам. 3 см.

Ἐπὶ Πολ[υ]κρά[τευς] Σμινθ[ευ]

N 358.

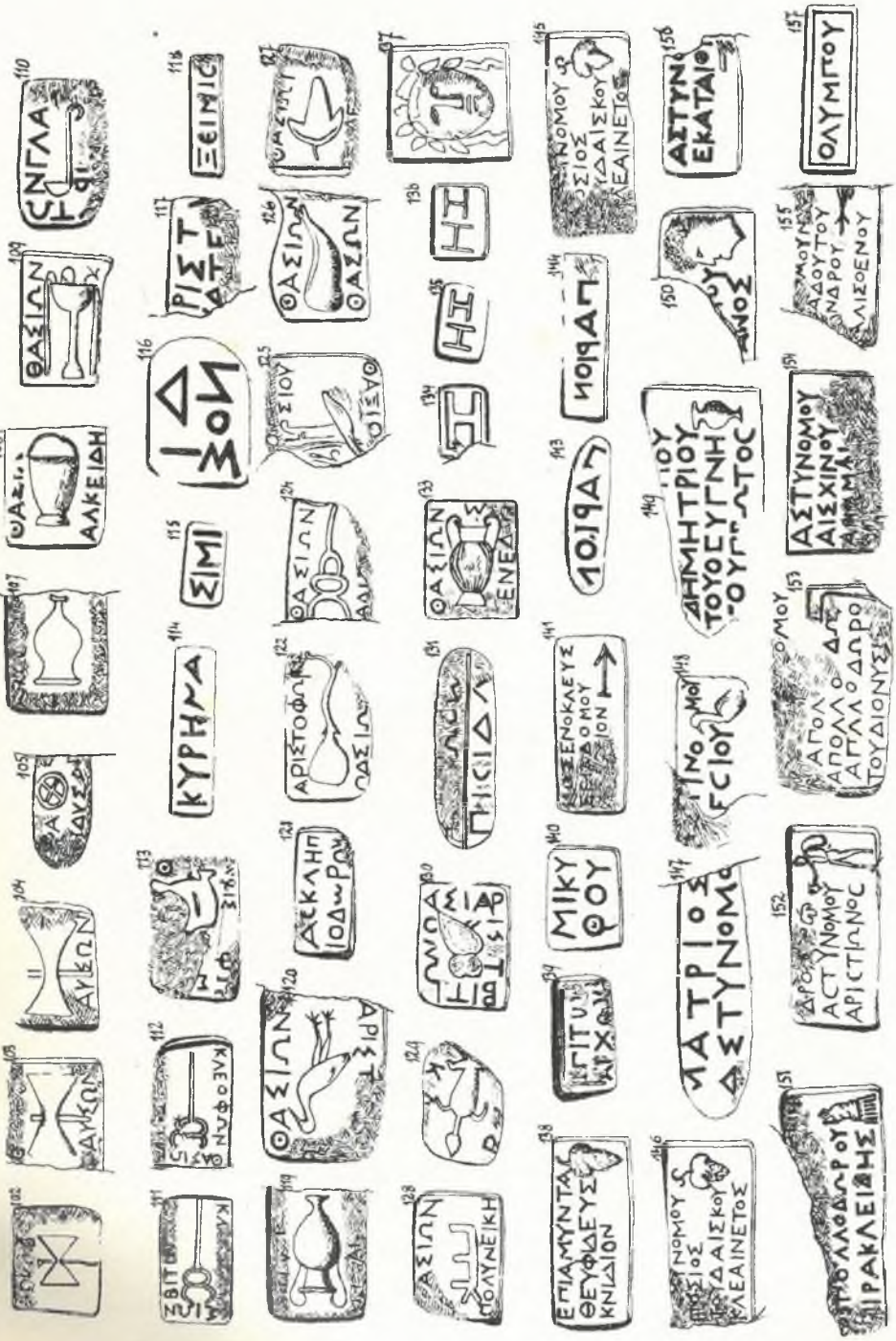

Обр. 20. — Амфорни печати отъ Черноморското крайбрѣжие.
Fig. 20. — Timbres amphoriques du littoral de la Mer Noire.

5. Диам. 2·7 см. Въ срѣдата кржгло вдлъбнатъ.

Ἀγεστ[ρ]άτο

6. (IV, 969); непъленъ печатъ; шир. 8 см.

Ἐπὶ [Αἰσ]χυ-
λίνου

N 34; IG XII, 1 (Rhodus) p. 176 n. 1073, 1.

7. (IV, 970); 3·8 на 1·5 см.

Ἀγαθοκλεῦς

N 7; Ш 462, 608, 609; Inschriften von Pergamon II стр. 434.

8. Дълж. 3 см. Два екземпляра.

Ὀνα-
σίμου

N 345; Ш 534, 655.

9. 3·5 на 1·4 см. Въ лѣво огледало съ дръжка.

Ἐπὶ Χαρ-
μοκλ[εῦ]ς

Ш 460.

10. (IV, 1077); 2·8 на 1·8 см.

Διονύ-
σιος

N 177; Ш често.

11. (IV, 1132); непъленъ, съ херолдски жезълъ въ срѣдата.

Θα[σ]ίων
. . ανιο . . . или . . αριο . .

12. (IV, 1137); 1·8 на 1·3 см.

Η Ξ

13. (IV, 1141); 3·4 на 1·5 см.; отдолу вила съ 5 бодла.

Εὐβ[ο]ύλου

14. (IV, 1142); 1·7 на 1·9 см.; отдолу недопечатанъ.

Σ Ε

15. (IV, 1144); непъленъ; шир. 1·5 см.; долу въ дѣсно херолдски жезълъ.

Ἀστυνόμου
[Ἑ]καταίου

Ш 76—86; 109—112; 167, 266, 272.

16. (IV, 1008); 5·2 на 2 см.; въ дѣсно предна часть на корабъ.

Ἀσ[τυνόμου]
Ἀντιπάτρου
τοῦ Νί[κω]νος
[Ἀ]πολ[λώ]νιο[ς]

Ш 132, 133, 390; N 333, Ш 21—24.

17. (IV, 1009); непъленъ; въ дѣсно войникъ съ шлемъ, копие и голѣмъ щитъ.

. . . . . ρου

18. (IV, 1147); непъленъ; шир. 2·3 см. Долу въ дѣсно 4 коня.

. . . . . τος
. . . . . του

19. (IV, 1148); непъленъ; шир. 2·5 см.

Ἀσ[τυνόμου]
Εὐχ[αρίστου τοῦ]
Καλ[λισθένου]
Ἀρτ[εμίδωρος]

Ш 97—100.

20. (IV, 1150); непъленъ; дълж. 4·7 см.

Ἀστυνό[μου]
Ἀντιπάτρο[υ]
τοῦ Νίκωνος
. . . . . ειδου

Ш 21—24.

21. Непъленъ; надписътъ не личи. Сжщиятъ орнаментъ известенъ отъ Тасосъ съ надписъ:

Θασίων
Ἀπολλόδωρος

22. (IV, 1153); 3·1 на 2·1 см.

Ἡροτί-
μου Ἀν . . .

23. (IV, 1155); 2·5 на 1·4 см. Въ дѣсно разклонено дърво.

Διφί-
λου

24. Фрагментъ; безъ рамка, букви вдлъбнати; вис. 0·6 см.

[Ἀρ]ιστο-
[κρ]άτεος

Обр. 21. — Амфорни печати отъ Черноморското крайбрѣжие.
Fig. 21. — Timbres amphoriques du littoral de la Mer Noire.

25. (IV, 984); 2·7 на 5 см.

Ἀντι-
φίλου

Абоба-Плиска, 307.

26. (IV, 1007); 5 на 2·5 см. Въ дѣсно богиня, права, съ рогъ на изобилие. Сжщиятъ печатъ е известенъ и отъ Варна.

Ἀσ[τυ]νόμου
Ποσιδείου
τοῦ Θεαρίωνος
Δᾶος

Ш 83—86, 331—333, 567, 582 (Ποσιδείου); 196—198, 284, 285 (Θεαρίωνος). Името Δᾶος е варварско, име на гетски роби. Гл. Tomaschek, Die alten Thraker, I, 29.

Печати отъ разни находища.

27. (IV, 1010); непълненъ; шир. 0·9 см. Намѣренъ до Шабленския фаръ.

Μνασίμα
Μνασιμά[χου]

28. Непълненъ; шир. 1·7 см. Въ дѣсно мжжка глава, обърната на лѣво. Намѣренъ върху естествената могила Малъ-тепе на изтокъ отъ Балчикъ въ развалини на старо светилище.

[Ἀστυνό]μου
. . . . . ριου
. . . . . ατης

29. (IV, 1054); непълненъ; шир. 2·2 см. Знакътъ въ срѣдата не личи. Отъ могилата Малъ-тепе при Балчикъ.

Θ[ασίων]
Κλε[ίτος]

Ш 580.

30. Кржгълъ печатъ съ диам. 2·4 см., раздѣленъ на 5 части. Намѣренъ въ развалинитѣ надъ с. Екрене.

31. Амфора, вис. 56 см., намѣрена до с. Гейкчилеръ (Балчишка околия), между Варна и Балчикъ. Печатъ върху гърлото подъ устата.

Ἡρακλ[ε]-
ίτου

Ш 575; МСб. XVIII, 769 № 71.

32. (IV, 1002); 5·3 на 1·5 см. Намѣренъ въ селищната могила до с. Хаскьой въ Делиормана (Силистренска околия).

Διονυσογέ-
νους

Абоба-Плиска, стр. 307.

33/34. Въ Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie (стр. 192) и въ Monumentele epigrafice şi sculpturali (стр. 182—183), Gr. Tocilescu описва амфора съ печати върху дветѣ дръжки отъ Спанцова на лѣвия брѣгъ на Дунава (стариятъ Daphnis) срещу Долно-Орѣховското кале (Абоба-Плиска, 449) отъ Тасосъ.

а) Ἐπὶ Ἀριστοδά-
μου Πανάμου

б) Θιάσου съ знакъ рогъ на изобилие.

35. (IV, 985); 2·6 на 2·3 см. Въ срѣдата знакъ Δ. Намѣренъ въ развалинитѣ на стара постройка (светилище), въ мѣстностьта „надъ Аязмото“ между Пашакьой и Аджемлеръ.

Θασίων
Πολυνείκ-
ης

36. (IV, 1140). Знакъ въ видъ на пръстенъ съ диам. 1·8 см. Намѣренъ на носа Баба-бурунъ на южния брѣгъ на Варненското езеро.

37. (въ Софийския музей). Знакъ колело. Намѣренъ при разкопкитѣ въ Мадара.

[Θ]ασίων
[Ἀρισ]τοφῶν

Мадара I, 166, обр. 150.

38. (въ Преславския музей); непълненъ; шир. 2 см. Намѣренъ до с. Осмаръ (Преславска околия).

[M]οσχι-
. . . νος

39. Горната часть на амфора, намѣрена при разкопкитѣ въ Абоба-Плиска.

HO

Абоба-Плиска, 306, Табл. LX c, 4.

40. (IV, 1149); 4·5 на 2·3 см. Въ дѣсно херолдски жезълъ. Намѣренъ въ селището на 8—9 км. отъ Варна по шосето за Балчикъ, заедно съ монети отъ Одесосъ.

Ἀστυνόμου
Ἑκαταίου

Сжщо отъ Каварна (№ 15) и Варна (№ 115).

41. Амфора съ печатъ върху гърлото отъ с. Хърсово (сев. Добруджа).

MEKΩN

Analele Acad. rom. XXXV, 480.

II. Печати отъ Варна.

42. (IV, 995); 3·4 на 6 см.

[Ἐ]πὶ Κλευκρά-
τευς
Πανά[μου δε]υτέρ(ου)

N 275; Ш 430.

43. (IV, 966); 4·7 на 1·7 см.

-υς Ἀρταμιτ(ί)ου
Ἐπὶ Λαφείδευ[ς]

N 284; Ш 433.

44. (IV, 967); 4·8 на 1·6 см.

Νικάρχου

N 328.

45. (IV, 968); печатъ безъ рамка.

Θεύ[δωρος]
Ὀρο[βίων]

N 237; Ш често (Θεύδωρος); III 656 (Ὀροβίων).

46. (IV, 1103); 4·3 на 1·7 см.

Ἐ[πὶ Καλλι-
κράτου
Ἀγριάν[ου]

47/48. Непълни.

Ὀνα-
σίμου

49. (IV, 971); 3·5 на 1·6 см.

Ἐπὶ Ἀγεμάχου
Δευτέρου
Πανάμου

N 8; Ш 372 (Ἀγεμάχου).

50. (IV, 972); 3·5 на 1·6 см.

M[αρ]σύα
Ὑακινθίου

N 298 19-22.

51. (IV, 973); непълненъ.

. . . ευα

52. (IV, 974); 4·7 на 1·7 см.

Ἐπὶ Ἑστιαί-
ου
Βαδρομίου

N 199; Ш 50, 51; 88—95; 123, 124, 140, 145—147, 280 (Ἑστιαίου); N 339, 7; Ш 440 в.

53. (IV, 1062); непълненъ оваленъ; 3 на 1·4 см.

ΣΛΕΩ

54. (IV, 978); 3·7 на 1·8 см.

Ἐπὶ Π . . . .
Ἀπο[λλωνίο]υ

55. (IV, 977); 3·9 на 1·3 см.

Σίμου

N 375.

56. (IV, 979); 2·7 на 1·2 см.

Ἐπὶ Παυ-
σανία

N 352; Ш 440.

57. (IV, 980); 3·1 на 2·1 см. Отдолу рогъ на изобилие.

Ἐπὶ Θευ-
δώρου

N 237; Ш често.

58. 4 на 1·5 см.

Ἐπὶ Τι-
μάρχου

N 405; Ш 451, 664.

59. (IV, 508); 3·8 на 2·3 тм.

Ἀρτεμί-
δωρος
. . . . ος

N 122; Ш често.

60. (IV, 1065): 3·5 на 1·5 см.

[Ἐπ]ὶ Αἰνη-
σιδάμου

N 30; Ш 378.

61. (IV, 1067); сърцеобразна форма, 2·5 на 2 см.

Ἐπὶ Θρασυ-
δάμου

N 244; Ш 424.

62. (IV, 1110); непълненъ печатъ. Въ лѣво конь (?), обърнатъ на лѣво, съ голѣма опашка, вдигната на горе.

[Ἐπὶ Π]ολυ-
κλεύ[εος ?]

63. (IV, 1059); 3·1 на 1·5 см. Въ лѣво глава на Хелиосъ съ лжчи.

Ἐπὶ Τιμ(ο)-
φάνευς

64. (IV, 1068); двоенъ непълненъ печатъ

Μο[. . . . .

65. (IV, 1021); непълненъ печатъ.

Ἀρίστ[ωνος]

N 115; Ш 403, 483.

66. (IV, 1022); 2·9 на 1·5 см.

Μένωνος

N 311.

67. (IV, 11); непълненъ; дъл. 2·9 см.

[Σ]αραπα . . . . .

N 370; Ш 543 (Σαραπίωνος).

68. (IV, 1113); 3·7 на 1·5 см.

[Ἐπὶ Τ]μα-
σαγόρα

Ш 452.

69. (IV, 1112); непълненъ печатъ.

. . . ανια . . .

70. (IV, 1114); 3·1 на 1·4 см.

Ἐπὶ Σωκρά-
τευς Σμιν-
[θίου]

71. (IV, 1026); 3·2 на 1·7 см.

Ἀριστί-
ωνος

N 85; Ш 29, 171, 479.

72. (IV, 1027); непълненъ печатъ.

Ἐπὶ Τι-
μοκλεί-
δα

N 412.

73. (IV, 1069); 4·2 на 1·7 см. Въ запазенитѣ три жгли по една звезда.

Σαραπίωνος

N 370 1-2; Ш 543.

74. (IV, 1070); 2·2 на 1·6 см.

Ἀρισ-
τίων(ος)

N 85; Ш 29, 171, 479.

75. (IV, 1072); 3·8 на 1·4 см. Въ лѣво вѣнецъ отъ дребни листа.

[Ἐπὶ Ἐ]ρατο-
[φά]νευς

76. (IV, 1073); 3·7 на 1·7 см. Въ жглитѣ по една звезда.

[Ἀρ]ιστάρχου

N 79 1-5; Ш 476.

77. (IV, 1074); 3·2 на 1·5 см.

. . . . . ς
. . . μου

78. (IV, 1075); 3·7 на 1·6 см.

Ἐπὶ Ἀγεμάχου
δε[υτ]έρου
Πανάμου

N 811; Ш 372 (Ἀγεμάχου).

79. (IV, 1028); двоенъ непълненъ печатъ, широкъ 1·5 см., съ обратно писмо.

80. (IV, 1076); 2·4 на 1·8 см.

Σωτα(ίρου)

N 393; Ш 545.

81. (IV, 1116); непълненъ оваленъ печатъ.

Δῖος Τι . . .

N 179; Ш 22, 33, 173, 174.

82. (IV, 1078); 3·3 на 1·5 см.

Παυσανία

N 352; Ш 440, 537.

83. 3·2 на 1·5 см.

Διουνύ-
σιος

84/85. (IV, 577); запазено гърлото на амфората съ дветѣ дръжки, върху които има по единъ печатъ, 3·3 на 1·5 см.

а) Ἕρμωνος

б) Ἐπὶ Ἀρίστ-
ων[ος]

N 115; Ш 403.

86. (IV, 1118); непълненъ, шир. 1·3 см. Въ дѣсно осмочленна звезда.

[Θ]εσμοφο-
ριότη

87. (IV, 1120); 4·4 на 1·8 см. Въ дѣсно гроздъ.

Μουσαίου

N 319.

88. (IV, 1030); непълненъ, шир. 1·7 см.

. . . . . νος
. . . . . ϑιου

89. (IV, 1112); оваленъ, 4 на 1 см., съ обратно писио.

Μόσ[χ]ου

N 318$_5$; Ш 528.

90. (IV, 1031); 2·2 на 1·6 см.

Κλεισ-
. . . .

91. (IV, 1019); непълненъ; шир. 1·1 см.

Ἐπὶ . . . . .

92. (IV, 982); непълненъ; шир. 1·8 см.

Δαμά[στης]
Θασίω[ν]
Σκύμ[νος]

Ш 569 (Δαμάστης), 584 (Σκύμνος).

93. (IV, 983); 2·1 на 1·5 см. Надписъ въ лигатури.

94/95. (IV, 1038; IV, 1122); оваленъ, 2·7 на 1·4 см.

Ἀντι-
φίλου

96. (IV, 986); 2·7 на 1·6 см.; надписътъ съ обратно писмо.

Δρα-
χων(τίδα)

N 184; Ш 496.

97. (IV, 987); непълненъ; шир. 1·9 см. Въ срѣдата херолдски жезълъ.

Θασίω[ν]
. . . ιλ . . .

98. (IV, 988); непълненъ; шир. 3·4 см. Въ срѣдата знакъ въ видъ на буква L.

Θα[σίων]
Αρ-
χίδα(μος)

N 134; Ш 405.

99. (IV, 1123); 3 на 2·7 см. Въ срѣдата вѣнецъ.

Θασίων
Κλ[εοφῶν]

Ш 582.

100. (IV, 1124); непълненъ; шир. 2·2 см. Въ срѣдата костенурка.

[Θ]ασίων
[Δεινώ]πας

Ш 571.

101. (IV, 1125); 3·3 на 2·5 см. Въ срѣдата лежаща амфора.

Θασίων
Κρίτιας

102. (IV, 1126); 2·6 на 2·1 см. Въ срѣдата двойна секира. Надписитѣ изтрити.

103/104. (IV, 1020; IV, 1079); 2·7 на 2 см. Въ срѣдата двойна секира.

Θ[ασίων]
Αὔσων

105. (IV, 1156); непълненъ съ овална форма; въ срѣдата колело.

[Θ]α(σίων)
. . . δυσ . . .

106. (IV, 1080). Отъ знака запазена само долната часть отъ дръжка на simpulum.

. . . . . μος
. . . . . ν:

107. (IV, 989); непълненъ, надписътъ изтритъ; въ срѣдата ваза безъ дръжки.

108. (IV, 990); въ дѣсно отчупенъ; шир. 2·5 см. Въ срѣдата кофа.

Θασί[ων]
Ἀλκείδη[ς]

Ш 559.

109. (IV, 991); 3·2 на 2·1 см.; недопечатанъ. Въ срѣдата жертвенъ сѫдъ върху три крака.

Θασίων

110. (IV, 992); непълненъ; дъл. 3·5 см. Въ срѣдата simpulum.

[Θασίων] Β[ά]-
των
Γλα[υκία]

Ш 567 (Βάτων); N 149; Ш 33, 89, 205, 281 (Γλαυκία).

111/112. (IV, 993; IV, 1081); 3·2 на 1·8 см. Въ срѣдата херолдски жезълъ.

Κλ[εοφῶν]	Κλεοφῶν
Θα[σίων]	Θασίω[ν]
Βίτ[ων]	[Βίτων]

Ш 582 (Κλεοφῶν); Ш 568 (Βίτων).

113. (IV,1004); непълненъ. Въ срѣдата предна часть на корабъ.

Θ[ασίων]
Ἡφ[αι]στί[ωνος]

N 226; Ш 507.

114. (IV, 994); 4·1 на 1·2 см. Върху дръжката подъ печата петь напрѣчни паралелни рѣзки (вѣроятно вмѣстимость на амфората).

Κυρηνα . . .

115. (IV, 995); 2·2 на 1·1 см.

Σιμί(α) или Σιμί(ου)

N 374; Ш 141.

116. 3·4 на 2·5 см.; съ обратно писмо.

Δί-
νος

117. (IV, 996); непълненъ.

[Ἀ]ριστ-
[οκρ]άτευς

Ш 482.

118. (IV, 1082); 2·9 на 0·8 см.

Ξεινίο(υ)

119. (IV, 997); непълненъ; шир. 2·4 см. Въ срѣдата ваза съ две високи дръжки. Надписътъ изтритъ.

120. (IV, 1127); непълненъ; шир. 2·6 см. Въ срѣдата птица (жеравъ).

Θασίων
Ἀρίστ[ων]

Ш 568.

121. (IV, 1034); 3·1 на 1·5 см.

Ἀσκληπ-
ιοδώρου

Ш 613.

122. (IV, 1083); 3·8 на 2·2 см. Въ срѣдата неясенъ знакъ.

Ἀριστοφῶν
Θασίω[ν]

123. (IV, 1084); непълненъ; вѣроятно сѫщия знакъ.

Θασί[ων]

124. Непълненъ; въ срѣдата херолдски жезълъ.

Θασίων
᾽Αλ[χείδα]

Ш 559.

125. (IV, 1086); непълненъ; върху гърлото на амфората следи отъ червено боядисване. Въ срѣдата неясенъ знакъ (богиня върху мида?).

. . . . . σίου
Θασίω[ν]

126. (IV, 1128); 3 на 2·4 см. Въ срѣдата неясенъ знакъ.

Θασίων
Θάσων

127. (IV, 1087); непълненъ; въ срѣдата листъ.

Θασίω(ν)
. . . . ε . . . .

128. (IV, 1088); 3 на 2·2 см. Въ срѣдата знакъ въ видъ на буква Ε.

[Θ]ασίων
Πολυνείκη(ς)

129. (IV, 1129); непълненъ, надписътъ изтритъ. Въ срѣдата животно (гущеръ?).

130. (IV, 1130); 3 на 2 см. Въ срѣдата кукумявка. Надписътъ наоколо.

Βίτ-
ων Θα-
σί(ων) Αρ-
ίστ(ων)

Ш 568; Юргевичъ, Записки Одесск. Общ. Ист. XVIII, 96 № 10.

131. (IV, 1131); оваленъ; 5 на 1·5 см. Между двата реда линия.

. . . . . ω . . . . .
Πισίδ(ω)ν

132. (IV, 1035); непълненъ; въ срѣдата часть отъ знакъ.

[Θασί]ων

133. (IV, 1037); 3 на 2·3 см. Въ срѣдата ваза съ две високи дръжки.

Θασίων
. . . ενεδ . . .

134. (1134); 1·8 на 1 см. Върху печата само буква Η.

135/136. (IV, 996; IV, 1136); 1·8 на 3 см. Само знакъ Η⊥.

137. (IV, 1139); 1·4 на 1·4 см. Само знакъ; глава на Диониса съ вѣнецъ.

138. (IV, 506); 4·4 на 1·8 см. Въ дѣсно гроздъ.

᾽Επὶ ᾽Αμύντα
Θευφ(ε)ίδευς
Κνίδιον

N 42; Ш 470, 610 (᾽Αμύντα); Ш 619, 624 (Θευφείδης).

139. (IV, 1003); 2·7 на 1·2 см.

᾽Επὶ Τι[μ]-
άρχου

N 405: Ш 451, 664.

140. (IV, 1005); 2·4 на 1·9 см.

Μικύ-
θου

N 315 1-5; Ш 527.

141. (IV, 1091); 4·3 на 1·5 см. Долу въ дѣсно стрела.

[᾽Επὶ] Ξενοκλεῦς
[Ξενο]δόμου
[Κνί]διον

142. (IV, 1042). Надписътъ изтритъ.

143/144. (IV, 1006; IV, 1143); 4 на 1 см. Съ обратно писмо.

Παρίον

Ш 625.

145/146. (IV, 1058; IV, 1043); 4 на 2 см. Въ дѣсно гроздъ (лозовъ листъ).

[᾽Αστυ]νόμου	[᾽Αστ]υνόμου
[Πό]σιος	Πόσιος
[τοῦ] Δαίσχου	τοῦ Δαίσχου
[Κ]λεαίνετος	Κλεαίνετος

Ш 199, 200, 201 (Πόσιος); Ш 98, 114 (Δαίσχου); Ш 197, 673 (Κλεαίνετος).

147. (IV, 1011); овална форма; шир. 1·4 см.

Μάτριος
'Αστυνόμο[υ]

148. (IV, 1012); непълненъ. Въ дѣсно птица, обърната на лѣво.

['Αστ]ινόμου
['Ικ]εσίου

Ш често.

149. (IV, 1013); непълненъ; шир. 3 см. Въ дѣсно сѫдъ безъ дръжка.

['Αστυνό]μου
Δημητρίου
τοῦ Θευγνή-
του Πρῶτος

Ш 66—70.

150. (IV, 1014); по-голѣмата часть отчупена; шир. 8 см. Въ дѣсно глава на юноша, обърната на лѣво.

. . . . . ου
. . . . . ανος

151. (IV, 1015); непълненъ; 5·4 на 2·4 см. Долу въ дѣсно женска фигура.

['Α]πολλοδώρου
['Η]ρακλείδης

N 61; Ш често ('Απολλοδώρου); Ш често ('Ηρακλείδης).

152. (IV, 1092); 4·8 на 2·1 см. Въ дѣсно мѫжка фигура, обърната на лѣво, съ чувалъ на гърба; въ дѣсната ржка канче, предъ него малъкъ листъ.

Δρό[μων]
'Αστινόμου
'Αριστίωνος

Ш 294 (Δρόμου); N 85; Ш 29, 171, 479 ('Αριστίωνος).

153. (IV, 1016); 4·7 на 1·7 см. Печатътъ препечатанъ три пѫти.

['Αστινό]μου
'Απολ[λοδώρου]
'Απολλοδώ[ρου]
'Απ(ο)λλοδώρο(υ)
τοῦ Διονυσίου

Ш 25.

154. (IV, 1093); 4·4 на 2 см.

'Αστινόμου
Αἰσχίνου
. . . . . μ . . . .

N 32 (Αἰσχίνης); Ш 2—7, 239, 247.

155. (IV, 1094); непълненъ. Въ дѣсно непълненъ знакъ.

['Αστυνό]μουν[τος]
[Καλλι]άδου τοῦ
['Αλεξά]νδρου
[Κ]αλ(λ)ισθένου

N 36; Ш 381, 468 (Αλεξάνδρου); Ш често (Καλλισθένης).

156. (IV, 1044); непълненъ; шир. 2 см.

'Αστυνό[μου]
'Εκαταίου

157. (IV, 1145); въ двойна рамка, 4 на 1·2 см.

'Ολύμπου

N 343; Ш 533.

158. (IV, 1046); 6 на 2 см. Въ дѣсно рогъ съ халка.

'Αστυνόμου
'Ανθεστηρίου
τοῦ Νουμηνίου
Πρ[ῶ]τος

Ш 15.

159. (IV, 1096); въ лѣво отчупенъ. Въ дѣсно горе звезда.

['Αστυν]όμου
. . . . . ου
[τοῦ Θεο]δώρου
. . . . . ν

Ш 73, 136, 287, 697 (Θεοδώρου).

160. Непълненъ; шир. 5·5 см.

['Αστυνό]μου
. . . . . ου
. . . . . ιος
. . . . . ραχου

161. (IV, 1146); недопечатанъ.

Μι[χύθου]
Θο . . .

N 315; Ш 527.

162. (IV, 1047); непълненъ; долу въ дѣсно неясенъ знакъ.

[Ἀστυνό]μου
[Ἀπή]μ[α]ντος
. . . . . ανου

Ш 71—74; 186—188 (Ἀπήμαντος).

163. (IV, 1048); непълненъ; горе въ дѣсно лозовъ листъ.

. . . . . ς
[Ἀ]στυνόμου
. . . . . χίνου

164. (IV. 1049): фрагментъ.

Ἰκ[έσιος]
Σ . . . .

Ш 141.

165. (IV, 1141); квадратъ съ страна 1 см. Знакъ въ форма на буква М съ кръстъ (херма?) въ нея.

166. (IV, 1050); 5·2 на 1·2 см. Единственъ печатъ на латински.

Lucao

167. (IV, 1060); 4 на 0·8 см.; двойна дръжка.

Μιννία

168. (IV, 1154). Буквитѣ издълбани съ остъръ предметъ върху неизпечената дръжка.

. . το
γεος

169. Намѣренъ въ канала между езерото и морето.

[Ἀριστο]γείτου
[Ἀμ]ύντας

Ш 396 (Ἀριστογείτου); Ш 470, 610 (Ἀμύντας).

170. (IV, 1098); отъ печата запазенъ само знакъ въ видъ на свастика.

171. (IV, 1102); 1·8 на 0·9 см. Втиснатъ дълбоко.

ΘΕ

Кржгли печати.

172. (IV, 1104); непълненъ съ кржгла форма; въ срѣдата цвѣтъ.

. . . . . ευς

173. (IV, 1105): сжщо.

. . . εμ . . .

174. (IV, 1108); диам. 2·7 см. Въ срѣдата цвѣтъ.

Ἐπὶ [Ἰ]οκλεῦ[ς]

175. (IV, 1109); въ срѣдата цвѣтъ.

. . . . αρ . . .

176. (IV, 975); диам. 3 см. Въ срѣдата плодъ и цвѣтъ.

Ἐπὶ Θέσ[τορος . . . .]χρου

N 236; Ш 423.

177. Диам. 2·7 см. Въ срѣдата цвѣтъ. Надписътъ изтритъ.

178. (IV, 1025); диам. 3 см. Въ срѣдата гранатовъ цвѣтъ.

. . . . Δαμοκράτευς

N 165; Ш 415, 487.

179. Диам. 3·2 см. Въ срѣдата плодъ съ малки листчета.

. . . . Δαμοκράτευς

180. (IV, 1071); диам. 2·5 см. Цвѣтъ; надписътъ изтритъ.

181. (IV, 1115); печатътъ двоенъ, диам. 2·6 см. Въ срѣдата цвѣтъ съ вѣйка.

Ἐπὶ Ἀγαθ[οκλεῦς Ἀγρι]ανίου

N 7; Ш 50, 462, 608, 609 (Ἀγαθοκλεῦς); N 19 (Ἀγριανίου).

182. (IV, 1119); диам. 2·8 см. Въ срѣдата цвѣтъ. Надписътъ наопаки.

Ἀντιγόνου Θ[εσ]μοφόριος

N 53, Ш 471 (Ἀντιγόνου).

183. Непълненъ. Въ срѣдата плодъ и цвѣтъ.

. . . . . ευς

184. (IV, 1032); диам. 2·7 см. Цвѣтъ и вѣйки.

Ἐπὶ Αἰν[ή]ς . . . . . ιντα

185. (IV, 1135); двоенъ, диам. 2·4 см. Полето кръстообразно раздѣлено на 4 части съ буквитѣ ΕΜΠΜ.

186/187. (IV, 1038 и 1039); двоенъ, диам. 2·2 см. Сжщо.

188. (IV, 1138); двоенъ, диам. 2·2 см. Сжщо съ букви ΣΚΜΕ.

189/190. (IV, 504 и 1041); двоенъ, диам. 2 см. Раздѣленъ на три части съ букви ΕΜΔ.

191/192. (IV, 1040 и 1089); двоенъ, диам. 2 см. Раздѣленъ на четири части съ букви ΗΠΜΕ.

193. (IV, 999); 1·5 см. Само знакъ: сждъ безъ дръжки.

194. (IV, 1000); оваленъ, 2·3 на 1·7 см., двоенъ. Само знакъ: амфора съ две дръжки и до нея едно листче.

195. (IV, 1140); двоенъ, диам. 2 см. Раздѣленъ на четири части съ букви ΧΕΜϹ.

196. (IV, 1090); неправиленъ; диам. 1·8 см. Остатъци отъ червено. боядисване. Букви ΤΟΜΠ.

197. Диам. 1·8 см. Въ срѣдата неясенъ знакъ.

Печати върху гърлото на амфори съ вдлъбнати надписи.

198. (IV, 1157); безъ рамка; вис. на буквитѣ 0·8 см.

Ἐπικράτης

N 194; Ш 232.

199. (IV, 1060); безъ рамка; вис. на буквитѣ 0·75 см.

[Ἡρ]ακλείδας
[Ἀ]πολλώνιος

200. (IV, 1017); недопечатанъ; вис. на буквитѣ 1·2 см.

Νφ[κίας]

201. (IV, 1051); 5·7 на 2·6 см.; въ дѣсно неясенъ знакъ.

Σατυρίσκος
Λυσίο[υ]

Ш 684 (Σατυρίσκος); Ш 702 (върху тухла).

202. (IV, 5); намѣренъ при драгиране на пристанището.

Λύκων
Κερκῖνος

Ш 680, 686, 688.

203. Амфора, намѣрена при постройката на бившето италиянско консулство. Вис. 33·8 см.

Ἡράκλε(ι)ο[ς]
Σιλανός

Ш 233, 688.

Печати отъ могили.

204. (IV, 1099); Намѣренъ въ една могила на сѣверния склонъ на Джаназаръ-тепе къмъ езерото при Варна; фрагментъ отъ гърло.

Αν . . .
. σ . . .

205. (IV, 1036); върху дръжка; 2·9 на 2·2 см. Въ дѣсно птица обърната на дѣсно. Намѣренъ въ могилата задъ казармата при Варна.

Θασίων
Παμφάης

Ш 574, 578, 591.

206. (IV, 1056). Само знакъ: осмочленна звезда. Намѣренъ заедно съ № 205

207. (IV, 936). Амфора, вис. 75 см. Намѣрена въ могилата Ешилъ-тепе на ул. Съборна въ Варна. Неясенъ знакъ.

208. Гърло и дръжка отъ амфора, намѣрена въ могилата на Бешъ-тепе западно отъ Галата презъ 1930 год. при разкопкитѣ на проф. А. Салачъ.

Δεινώπα
[Θασί]ων

Ш 571.

III. Печати отъ южна България.

До сега най-много амфори съ печати сѫ намѣрени въ Созополъ. Иречекъ (Пѫтувания, стр. 767) видѣлъ въ една кѫща амфори, високи до единъ метъръ, съ имената на грънчаритѣ. Презъ 1928 г., при драгиране на пристанището, бѣха намѣрени сѫдове и амфори съ печати, които сѫ прибрани въ Софийския и Бургазския музеи.

209. Амфора, вис. 0·60 см. Печатътъ върху гърлото доста изтритъ; 6 на 2·2 см. Въ срѣдата кривакъ.

Στυφ . . . .
Στύφιλος

210. Неясенъ кржгълъ печатъ (диам. 4·2 см.) върху гърлото на амфора.

211. Сѫщо, доста изтритъ.

. . . . υσ . . .
Σιλα . . . . . .

212. Сѫщо; буквитѣ неясни.

213/214. Печати, намѣрени въ мѣстността Сладкитѣ кладенци при Бургасъ, сега въ Бургаския музей. Единиятъ печатъ е кржгълъ, съ диам. 3·1 см., отъ дръжка на амфора; вториятъ е правожгълен съ размѣри 3·5 на 1·4 см. И двата надписа сѫ почти напълно изтрити.

215. Кржгълъ печатъ (диам. 2 см.) съ монограмъ, намѣренъ до Атанаскьойското езеро въ развалинитѣ на керамична работилница и пещи.

216. Печатъ върху дръжка, намѣренъ при с. Урумъ-ени-кьой.

Κλεωνύμου

Ш 431, 646; Jahrbuch des deutschen arch. Instituts, 1927 322.,

217. Въ крепостьта Еносъ до устието на р. Марица, дето и днесъ работятъ кюпове, е намѣренъ щемпелъ за печати отъ полупрозраченъ жълтеникъвъ камъкъ въ видъ на плочка, дълга 9·6 см., широка 3·5 см., съ надписъ:

† τοῦ Φάνθου †
† τοῦ Χώρθου

Указатель на имената.

Ἀγαθοκλῆς 7, 181.
Ἀγέμαχος 49, 78.
Ἀγέστρατος 5.
Ἀγριάνιος 181.
Ἀγρίανος 46.
Αἰνής 184.
Αἰνησίδαμος 60.
Αἰσχίνης 154.
Αἰσχύλινος 6.
Ἀλέξανδρος 155.
Ἀλκείδας 124.
Ἀλκείδης 108.
Ἀμύντας 138, 169.
Ἀνθεστήριος 158.
Ἀντίγονος 182.
Ἀντίπατρος 16, 20.
Ἀντίφιλος 25, 94, 95.
Ἀπήμαντος 162.
Ἀπολλόδωρος 21, 151, 153.
Ἀπολλώνιος 16, 54, 199.
Ἀρίσταρχος 76.
Ἀριστίων 71, 74, 152.
Ἀριστόγειτος 169.
Ἀριστόδαμος 34.
Ἀριστοκράτης 24, 117.
Ἀριστοφῶν 37, 122.
Ἄριστων 65, 85, 120, 130.
Ἀρταμίτιος 1, 43.
Ἀρτεμίδωρος 19, 59.
Ἀρχίδαμος 98.
Ἀσκληπιόδωρος 121.
Αὔσων 103, 104.

Βαδρόμιος 52.

Βάτων 110.
Βίτων 111, 112, 130.

Γλαυκίας 110.

Δαΐσκος 145, 146.
Δαμάστης 92.
Δαμοκράτης 178, 179.
Δᾶος 26.
Δεινώπας 100, 208.
Δημήτριος 149.
Δίνος 116.
Διονύσιος 10, 83, 153.
Διονυσογένης 32.
Δῖος 81.
Δίφιλος 23.
Δρακωντίδας 96.
Δρόμων 152.

Ἑκαταῖος 15, 40, 156.
Ἐπικράτης 198.
Ἐρατοφάνης 75.
Ἕρμωνος 84.
Ἑστιαῖος 52.
Εὔβουλος 13.
Εὔτυχος 3.
Εὐχάριστος 19.

Ἡρακλείδας 1, 199.
Ἡρακλείδης 151.
Ἡράκλειος 203.
Ἡράκλειτος 31.
Ἡρότιμος 22.
Ἡφαιστίων 113.

Θάσων 126.
Θεαρίων 26.
Θεόδωρος 159.
Θεσμοφόριος 182.
Θεσμοφοριότης 86.
Θέστωρ 176.
Θεύγνητος 149.
Θεύδωρος 45, 57.
Θευφείδης 138.
Θο . . . . . 161.
Θρασύδαμος 61.

Ἰκέσιος 148, 164.
Ἰοκλῆς 174.

Καλλιάδης 155.
Καλλικράτης 46.
Καλλισθένης 19, 155.
Κερκῖνος 202.
Κλεαίνετος 145, 146.
Κλεισ . . . . . 90.
Κλεῖτος 29.
Κλεοφῶν 99, 111, 112.
Κλευκράτης 42.
Κλεώνυμος 216.
Κρίτιας 101.
Κυρηνα . . . . . 114.

Λαφείδης 43.
Lucao 166.
Λύκων 202.
Λυσίας 201.

Μαρσύας 50.
Μάτρις 147.
ΜΕΚΩΝ 41.
Μένων 66.
Μίκυθος 140, 161.
Μιννίας 167.
Μνασίμαχος 27.
Μοσχι . . . . . 38.
Μόσχος 89.
Μουσαῖος 87.

Νίκαρχος 44.
Νικίας 200.
Νίκων 19, 20.
Νουμήνιος 158.

Ξείνιος 118.
Ξενόδομος 141.
Ξενοκλῆς 141.

Ὀνάσιμος 8, 47, 48.
Ὄλυμπος 157.
Ὀροβίων 45.

Παμφάης 205.

Παυσανίας 56, 82.
Πισίδων 131.
Πολυκλευ . . . . . 62.
Πολυκράτης 4.
Πολυνείκης 35, 128.
Ποσίδειος 26.
Πόσιος 145, 146.

Σαραπα . . . . . 67.
Σαραπίων 73.
Σατυρίσκος 201.
Σιλα . . . . . 211.
Σιλανός 203.
Σιμίας 115.
Σίμος 55.
Σκύμνος 92.
Σλεω . . . . . 53.
Σμίνθιος 4, 70.
Στύφιλος 209.
Σωκράτης 70.
Σώταιρος 80.

Τίμαρχος 58, 139.
Τιμασαγόρας 68.
Τιμοκλείδας 72.
Τιμόξενος 2.
Τιμοῦς 2.
Τιμοφάνης 63.

Ὑακίνθιος 50.

Φάνθος 217.

Χαρμοκλῆς 9.
Χώρθος 217.

Amphorenstempel von der Westküste des Schwarzen Meeres

Der Verfasser veröffentlicht 217 Amphorenstempel, die von der Westküste des Schwarzen Meeres stammen. Die Stempel sind in drei Gruppen eingeteilt: 1. Stempel aus dem südlichen Teil von Dobrudscha (Nr. 1—41); die ersten 26 Stempel wurden in den Ruinen der antiken Stadt Bizone bei Kavarna gefunden; 2. Stempel aus Varna-Odessos (Nr. 42—208); 3. Stempel aus dem Gebiete südlich vom Balkangebirge (Nr. 209—217). Die Stempel Nr. 209—212 stammen aus Sozopol-Apollonia. Nr. 217 ist ein Steinstempel aus Ainos. Die Stempel der beiden ersten Gruppen befinden sich jetzt im Museum in Varna; die übrigen Stempel befinden sich in Sofia und in Burgas. Die Nummern der einzelnen Stempel entsprechen den Nummern auf Abb. 18—21.

Karel Schkorpil

Антични паметници изъ България

(девета статия)[1])

отъ Гаврилъ И. Кацаровъ

1. Откѫслекъ отъ мряморенъ релиефъ, горе закрѫгленъ, вис. 17 см., шир. 19·5 см, деб. ок. 3 см.; намѣренъ въ с. Хайдаръ (Поповско).[2]) Обр. 22. Представенъ е Зевсъ-Збелсурдъ,[3]) обърнатъ напредъ, съ гѫста кѫдрава коса и брада, облѣченъ съ мантия, която покрива само горната часть на гърдитѣ, прѣметната е презъ лѣвото рамо и е закопчана върху дѣсното рамо; съ вдигнатата си нагоре дѣсница държи мълнията, а върху лѣвата му ржка (която не е запазена) е кацналъ орелътъ, обърнатъ напредъ, съ глава извърната къмъ бога. Върху горната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 13 мм.): Κυρίω Ζβελθιούρδ[ω].

Обр. 22. — Релиефъ на Зевсъ-Збелсурдъ отъ с. Хайдаръ.
Fig. 22. — Bas-relief de Zeus-Sbelsourdos provenant de Haydar.

2. Откѫслекъ отъ мряморенъ релиефъ на Кибела, вис. 13·5 см., шир. доле 11·5 см., деб. 3 см., намѣренъ въ „Калето“ при Ковачовецъ (Поповско).[4]) Обр. 23. Отъ Кибела е запазена само долната часть на тѣлото; тя е била изобразена, както обикновено, седнала на тронъ; задъ трона се подава предни-

[1]) Ср. ИАИ VI, 1931, 117.
[2]) Ср. Велковъ, ИАИ V, 1929, 377.
[3]) Keune y Roscher, Lex. der Mythol. VI, 559.
[4]) ИАИ V, 377.

цата на лъвъ, който простира дѣсния си кракъ напредъ. Върху долната рамка е запазена часть отъ посвещението (вис. на буквитѣ 5—13 мм.):

. . . . δωρος Βα-
. . . ος εὐχήν.

Въ р. 2. сж лигирани Η и Ν.

3. Четвъртита мряморна плочка, горе закржглена, вис. 12 см., шир. 10·5 см., деб. 2·5 см.; намѣрена въ с. Горско-Абланово (Поповско). Обр. 24. Релиефътъ, съ груба обработка, представя тракийския конникъ, обърнатъ къмъ дѣсно, главата на конника обърната напредъ, облѣченъ съ кжсъ хитонъ и хламида; дѣсницата му е опрѣна до шията на коня; предъ коня

Обр. 23. — Релиефъ на Кибела отъ с. Ковачовецъ.
Fig. 23. — Bas-relief de Cybèle provenant de Kovačovèts.

Обр. 24. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Горско-Абланово.
Fig. 24. — Bas-relief du cavalier thrace provenant de Gorsko-Ablanovo.

се вижда четиристраненъ жертвеникъ, горе и долу профилуванъ, върху който гори огънь. На долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 12 мм.): Δά̓βει[ς], вѣроятно име на посветителя, което, до колкото ни е известно, се срѣща тукъ за пръвъ пжть. Елементътъ Δαβ- намираме въ божеското име Δαβατόπειος въ надписа отъ Аптаатъ;[1]) ср. и тракийското име Ῥυμηδαβᾶς, Preisigke, Namenbuch, 355.

4. Четвъртита мряморна плоча, горната дѣсна часть и долниятъ дѣсенъ жгълъ отчупени; вис. 22·5 см., шир. 17·5 см., деб. ок. 3 см. Намѣрена въ с. Горско-Абланово (Поповско). Обр. 25. Грубо изработениятъ релиефъ представя тракийския конникъ, препускащъ къмъ дѣсно; той е облѣченъ съ хитонъ, достигащъ до колѣнетѣ, и развѣна назадъ хламида; въ дѣсната вдигната нагоре ржка държи дивечъ (заякъ). Подъ коня глиганъ тича къмъ дѣсно, нападнатъ отъ куче, което го е захапало за ухото; коньтъ е сложилъ

[1]) МСб. XVIII, 766. Обяснението на това име отъ Apostolidis, Θρᾳκικά V, 17 не ми се вижда вѣроятно.

дѣсния си преденъ кракъ върху малъкъ жертвеникъ. Изобразенъ е и поводътъ на коня, опашката му не е изобразена.

5. Четвъртита мряморна плоча, горе закржглена, счупена на три части, дѣсната страна изгубена, вис. 15·5 см., шир. 14 см., деб. ок. 2·5 см., намѣрена въ с. Ковачовецъ (Поповско). Обр. 26. Релиефътъ, грубо изработенъ и плосъкъ, представя тракийския конникъ, препускащъ къмъ дѣсно, облѣченъ съ хитонъ и хламида, косата му не е обработена, лицето отчупено; дѣсницата му е поставена на шията на коня, като че ли държи повода му. Задъ коня мжжка фигура, облѣчена съ кжса дреха

Обр. 26 — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Ковачовецъ.
Fig. 26. — Bas-relief du cavalier thrace provenant de Kovačovèts.

Обр. 25. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Горско-Абланово.
Fig. 25. — Bas-relief du cavalier thrace provenant de Gorsko-Ablanovo.

краката ѝ не сж изобразени, лицето необрабстено.

6. Четвъртита мряморна плоча, горе закржглена, вис. 21 см., шир. долу 17·5 см., деб. ок. 2·5 см.; намѣрена въ с. Паламарца (Поповско). Обр. 27 и 28. Конникътъ съ гжста кждрава коса, облѣченъ съ кжсъ хитонъ и развѣна назадъ хламида, препуска къмъ дѣсно; съ дѣсната просната напредъ ржка държи патера; дѣсниятъ кракъ на коня е

поставенъ върху пъновиденъ жертвеникъ; опашката му отчасти е издълбана въ самата рамка на релиефа; задъ главата на коня, който има чучулъ на темето, се вижда кржгълъ щитъ. Подъ коня тича куче къмъ дѣсно и напада глиганъ, предната часть на който се подава задъ жертвеника. Върху долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 8 мм.—1 см.):

Δειζέζες Δερ[ναίου?
κώμη Βα . . . .

Обр. 27. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Паламарца.
Fig. 27. — Bas-relief du cavalier thrace provenant de Palamartsa.

Възможно е, въ полето на надписа следъ буквитѣ ΚΩ да е имало чупка още при издълбаването на посвещението. Буквата, която следва следъ ΒΑ, е вѣроятно Δ. Името Δειζέζες, както изглежда, е ново тракийско име; елементътъ Διζα- е известенъ отъ много тракийски имена.

7. Мряморна статуйка, вис. 22 см., шир. при гърдитѣ 5·5 см.; краката, които сж били покрити съ дрехата, и дѣсната ржка отчупени; намѣрена при

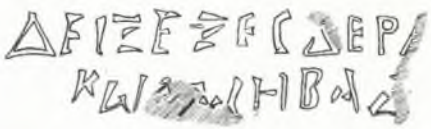

Обр. 28. — Надписъ на релиефа отъ Паламарца.
Fig. 28. — Inscription du bas-relief fig. 27.

с. Спахларъ (Поповско). Статуйката представя обикновенъ типъ на Венера (Venus pudica); гжстата ѝ накждрена коса се спуща въ широки плитки върху раменетѣ ѝ. Обр. 29.

8. Бронзова куха статуйка на биче съ тъмно-зелена патина, шир. горе 9 см., вис. 8 см., дебелина при гърба 2·5 см.; намѣрена въ с. Зараево (Поповско). Преднитѣ и заднитѣ крака отчупени, сжщо и лѣвиятъ рогъ; опашката му, която сжщо е отчупена, е била вдигната на горе и краятъ ѝ (метлата) е сложенъ върху гърба; на темето между роговетѣ е оставена кржгла дупка съ диам. 5 мм., за да се поставя вжтре нѣкакъвъ предметъ. Челото е набраздено съ плитко врѣзани криви линии, които образуватъ единъ видъ розетка; надъ нея пространството между роговетѣ е изпълнено съ редица успоредни, плитко врѣзани линии. Обр. 30.

Описанитѣ по-горе предмети, № 1—8, се пазятъ въ археологическата

сбирка на читалището въ гр. Попово, която имахъ възможность да прегледамъ презъ Октомврий 1933 г.[1])

9. Мраморна плочка съ пирамидална форма, горе закржглена, вис. 21 см., доле шир. 13 см., горе 11 см., деб. 1 см., намѣрена въ старото селище юго-западно отъ с. Осенецъ (Разградско). Обр. 31. Релиефътъ представя Зевса (аетоформъ) съ кждрава коса и брада, обърнатъ напредъ, разкраченъ къмъ дѣсно, облѣченъ съ мантия, която закрива задната часть на тѣлото и е преметната презъ лѣвото рамо и лѣвата мишница; съ вдигнатата си нагоре дѣсница държи мълния, лѣвата си ржка е сложилъ върху високъ пъновиденъ жертвеникъ, а върху лакъта му е кацналъ орелъ, който обръща главата си къмъ бога. Задъ лѣвия кракъ на Зевса се вижда обърната къмъ дѣсно змия, която е вдигнала главата си нагоре съ отворени уста.

Обр. 29. — Мраморна статуйка на Венера отъ Спахларъ.
Fig. 29. — Statuette en marbre de Vénus provenant de Spahlar.

Отъ сжщото находище притежаваме и единъ релиефъ на Хера (ИАИ IV, 100 бр. 24). Сжщия типъ на Зевса представя една статуйка отъ с. Зараево (Поповско).[2])

10. Откжслекъ отъ мраморна плочка, горе и въ лѣво отчупена, вис. 6 см., шир. 7 см., деб. 2 см.; намѣрена въ старото селище юго-западно отъ с. Осенецъ. Обр. 32. Релиефътъ е изобразявалъ тракийския конникъ, отъ когото е запазенъ само предниятъ дѣсенъ кракъ; предъ него стоятъ две женски фигури, обърнати напредъ (главитѣ отчупени), облѣчени съ дълга до петитѣ дреха, подгъната и препасана. Жената въ лѣво, както изглежда, е простирала дѣсницата къмъ коня, а лѣвата ѝ ржка е просната въ дѣсно; жената въ дѣсно е сложила дѣсната си ржка върху рамото на другата жена, а лѣвицата ѝ е просната надолу. Върху долната рамка остатъкъ отъ надпись (вис. на буквитѣ 6—10 мм.): . . . C ἀνέθηκεν. Лигатури: N и E, H и K.

---

[1]) Дължа благодарность на уредника на сбирката, г-нъ Д. Милтеновъ, който ме улесни и ми даде нужнитѣ сведения; фотографскитѣ снимки направи г-нъ Г. Трайчевъ, който ме придружаваше.

[2]) ИАИ VI, 119 обр. 5.

Както изглежда, при с. Осенецъ ще да е сѫществувало тракийско светилище.[1])

11. Откѫслекъ отъ мряморна статуйка на тракийския конникъ, вис. въ дѣсно 10·5 см., шир. 12 см., деб. 3·5 см.; намѣрена до с. Недокланъ (Разградско) въ мѣстностьта Куру-Съртѫ близо до една могила въ училищната нива. Обр. 33. Запазена е само часть отъ заднитѣ крака на коня и задната часть на лъвъ, който тича къмъ дѣсно. Върху долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 6—7 мм.):

Обр. 30. — Бронзова статуйка отъ с. Зараево.
Fig. 30. — Statuette en bronze de Zaraëvo.

Обр. 31. — Мряморенъ релиефъ на Зевсъ отъ с. Осенецъ.
Fig. 31. — Bas-relief de Zeus provenant d'Ossénets.

Eroni santo Valer[ius] . . .
voto pos(uit)

Между *vo* и *to* празно мѣсто. Въ думата *santus* буквата *c* е изпусната; примѣри у Dessau, ILS III 2, стр. 810.

12. Откѫслекъ отъ четвъртита мряморна плоча съ релиефъ на тракийския конникъ, вис. 9 см., шир. 13 см., деб. 2 см. Намѣренъ при с. Кривня (Разградско) въ мѣстностьта Калугерица. Обр. 34. Отъ релиефа сѫ запазени само заднитѣ крака на коня и задната часть отъ тѣлото на лъвъ, който тича къмъ дѣсно. Върху долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 4—9 мм.):

Eroni sancto E . . .

При с. Кривня е имало светилище на тракийския конникъ; отъ тамъ произхожда единъ релиефъ, върху който конникътъ е изобразенъ съ лѫ-

[1]) За старини около това селище ср. Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ по р. Русенски Ломъ (указатель).

честъ вѣнецъ на главата,[1]) сѫщо и откѫслекъ отъ другъ релиефъ на конника.[2])

Релиефитѣ № 9—12 се пазятъ въ сбирката на Разградското археологическо дружество и сѫ издадени отъ покойния Ан. Явашовъ,[3]) който бѣше ми изпратилъ допълнителни сведения и фотографски снимки на релиефитѣ.

Обр. 32. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Осенецъ.
Fig. 32. — Fragment d'un bas-relief du cavalier thrace provenant d'Ossénèts.

Обр. 33. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Недокланъ.
Fig. 33. — Fragment d'un bas-relief du cavalier thrace provenant de Nédoklan.

13. Четвъртита мряморна плочка, горе закръглена, вис. 13 см., шир. доле 14, горе 13 см., деб. ок. 1·5 см., отзадъ грубо одѣлана; намѣрена въ с. Пелишатъ (Плевенско), мѣстото на старата Giridava.[4]) Плочката е донесена и подарена на Музея отъ свещеникъ Б. Поповъ. Обр. 35.

Обр. 34. — Релиефъ на тракийския конникъ отъ с. Кривня.
Fig. 34. — Fragment d'un bas-relief du cavalier thrace provenant de Krivnia.

Грубо изработеният плосъкъ релиефъ представя Артемида, седнала върху еленъ, който тича къмъ дѣсно и обръща главата си назадъ къмъ богинята; предният му дѣсенъ кракъ е поставенъ върху пъновиденъ жертвеникъ. Богинята е облѣчена съ дълъгъ безръкавенъ хитонъ, увисналъ надолу задъ лѣвия ѝ кракъ; съ лѣвата си просната напредъ ръка държи лъкъ.

Тоя типъ на Артемида, който представя известна прилика съ релиефитѣ на тра-

[1]) K a z a r o w, Arch. Anz. 1927, 321 № 5.
[2]) Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ по течението на Русенски Ломъ, 81 № 72.
[3]) IX Отчетъ на Разград. арх. друж. 11 сл.
[4]) Ср. P a t s c h, Realenc. VII, 1369.

кийския конникъ,[1]) се срѣща доста често въ паметницитѣ отъ Тракия и Мизия. Подобни релиефи сж намѣрени въ Садина,[2]) Хисаръ-баня,[3]) Панагия (Паная, Станимашко),[4]) Пловдивъ, Островъ (Орѣховско),[5]) Бистрилица (Берковско),[6]) Ютюклеръ (Разградско),[7]) въ околностьта на Горна Орѣховица,[8]) Глава Панега,[9]) Романци (Брѣзнишко);[10]) отъ Тракия произхождатъ и други два релиефа, чието точно мѣстонахождение не е известно.[11])

Презъ Априлъ 1933 биде открито едно светилище на Артемида въ мѣстностьта „Орманъ баиръ“ 3 клм. южно отъ с. Тенча-Мекишъ (В. Търновско); въ него сж били намѣрени 36 оброчни плочки, отъ които 34 представятъ Артемида, яздеща на еленъ, и 2 — Хеката (ср. по-доле).

Обр. 35. — Релиефъ на Артемида отъ с. Пелишатъ.
Fig. 35. — Bas-relief d' Artémis provenant de Pélichat.

14. Откжслекъ отъ мряморна група, вис. 35 см., широчина на подставката 22 см., вис. 8 см. За тоя паметникъ ми съобщи г-нъ В. Мариновъ, уредникъ на археологическата сбирка при Русенската гимназия, който я видѣлъ у единъ русенски питиепродавецъ; последниятъ казалъ, че купилъ групата отъ единъ селянинъ отъ Дели-Ормана, но мѣстонахождението не искалъ да съобщи. Тука е обнародвана споредъ фотография, която ни изпрати Мариновъ. Обр. 36.

Отъ групата е запазенъ брадатъ силенъ, долната часть на тѣлото му покрита съ плащъ, колѣничилъ, ржцетѣ му извити назадъ и като че ли завързани за голѣмъ пънъ, който стърчи задъ него; въ дѣсно отъ пъна е запазенъ само лѣвиятъ кракъ на Диониса, обутъ съ висока обувка, горниятъ край на която е прегънатъ надоле. Върху подставката се чете надписъ:

---

[1]) Seure, Rev. des ét. anc. XXV, 39.

[2]) МСб. XI 93, 1 = Reinach, Bull. archéol. 1894, 425 № 17.

[3]) Arch. Anz. 1927, 318, 2; тука Артемида вѣроятно е била почитана като покровителка на топлитѣ води; ср. Kern, Religion der Griechen, I 108.

[4]) Rev. arch. 1913, II 228, 107.

[5]) Kalinka, Ant. Denkm. Nr. 173 и 174.

[6]) МСб. XI, 94, 2 = Reinach, ц. м. 1894, 425 № 18.

[7]) МСб. XVI, 28, 1.

[8]) Arch. Anz. 1827, 338, 18.

[9]) Арх. Изв. на Нар. Музей I, 83, № 123.

[10]) ИАД V, 224; ср Saxl, Mithras, 35.

[11]) МСб. XVI, 29, 2; Mendel, Catal. du Mus. Ottom. Nr. 1334.

M(arcus) Cocc(eius) Ter(tianus?) . . .
praef(ectus) e[q(uitum . . .

15. Долна часть отъ четвъртита плоча отъ едрозърнестъ мряморъ, вис. 37 см., шир. 55 см., деб. ок. 4—5 см.; намѣрена въ Кюстендилъ въ частна кжща, дето е била употрѣбявана като похлупакъ на казанъ за варене на ракия; затова задната страна на плочата е опушена;[1]) не се знае, дали плочата е била открита въ самия градъ или е била пренесена отъ околностьта. Сега въ музея въ Кюстендилъ. Обр. 37.[2])

Обр. 36. — Фрагментъ отъ мряморна статуйка на Диониса.
Fig. 36. — Fragment d'une statuette en marbre de Dionysos.

Срѣдата на релиефа заема образътъ на Митра-бикоубиецъ; освенъ туловището на бика, запазенъ е дѣсниятъ кракъ на Митра и лѣвото му колѣно, съ което притиска гърба на бика; подъ бика пълзи змия къмъ дѣсно. Въ дѣсно отъ бика се вижда куче, скокнало съ преднитѣ си крака върху повалениа бикъ; задъ него е запазенъ отъ гърдитѣ надолу образътъ на дадофора; отъ лѣвия дадоферъ задъ бика е запазено едното ходило. Подъ бика сж представени преднитѣ образи: въ лѣво предната часть на лъвъ, който е сложилъ дѣсния си кракъ върху сждъ (кратеръ); въ срѣдата, върху легло, полулегнали Митра и Солъ (угощение); въ дѣсно Митра, разкраченъ назадъ съ вдигната нагоре дѣсница (предметътъ, който държи съ тая ржка, не е ясенъ), слага лѣвата си ржка върху главата на колѣничилия предъ него Солъ. Описанитѣ по-горе сцени сж обкржжени съ рамка въ видъ на вѣнецъ. Извънъ рамката, въ лѣвия жгълъ на плочата, се вижда Митра, яздещъ на бикъ, обърнатъ къмъ дѣсно; въ дѣсния жгълъ Митра и Солъ, стоещи въ колесница. Всички образи сж доста заличени.

[1]) Тия сведения дължа на г-на Ал. Розевъ, уредникъ на музея въ Кюстендилъ.
[2]) Споредъ фотография на проф. Д. Дечевъ.

Релиефи на Митра, при които срѣдното поле е обкржжено съ вѣнецъ, се срѣщатъ по-рѣдко; за сравнение можемъ да посочимъ релиефитѣ отъ Кюстендилъ,[1] Буда-пеща,[2] Сисция,[3] Heddernheim,[4] Куманово.[5] Къмъ тоя типъ релиефи може да се причисли и релиефътъ отъ Елли-дере (Т. Пазарджишко),[6] само че въ него рамката, която обгражда срѣдното поле, а четвъртита (aedicula).

Обр. 37. — Релиефъ на Митра отъ Кюстендилъ.
Fig. 37. — Fragment d'un bas-relief de Mithras provenant de Kustendil.

16. Горна часть на четвъртита херма отъ варовникъ, вис. 45 см., шир. 29 см.; шир. на стълба 26 см.; донесена въ Народния Музей въ София още презъ 1894 г. (Инв. 639) заедно съ жертвеникъ, посветенъ на Асклепия и Аполона,[7] който билъ намѣренъ между Костинбродъ и Мряморъ (Софийско); въ инвентара обаче не е отбелязано, дали и хермата произлиза отъ сжщото мѣсто. Хермата завършва съ четири еднакви глави, ориентирани къмъ четиритѣ страни на стълба. Подъ предната глава, върху запазената горна часть на стълба, се чете остатъкъ отъ надписъ (вис. на буквитѣ 3 см.): TYX, който може да се допълни въ [ἀγαθῇ] τύχ[ῃ]. Главитѣ сж грубо изработени и доста повредени; носоветѣ сж отчупени; лицата сж брадати, очитѣ силно изпжкнали

[1]) Arch. Anz. 1929, 321 № 4.
[2]) Cumont, Textes et Monum. II 323 № 215; Saxl, Mithras, 31.
[3]) Cumont, 325 № 220.
[4]) Cumont, 372 № 253[1].
[5]) Vulić, Rev. arch. 1933 I, 185; Споменик LXXVII, 66 № 5.
[6]) Cumont, II, 488 № 122; Saxl, 31.
[7]) Arch.-epigr. Mitt. XVII, 217 № 120; Кацаровъ, Приносъ къмъ ист. на София, 88 № 67.

и обкржжени съ дълбоки орбити. Тука даваме образа на по-добре запазената задна глава (обр. 38), а въ обр. 39 е представена сжщата задна глава и лѣвата.

Стълбътъ представя бога Хермесъ, който, както е известно, е билъ изобразяванъ и съ четири глави (τετρακέφαλος); подобни херми сж били поставяни на кръстопжтища като пжтепоказалци, като всѣка глава била ориентирана къмъ единъ пжть. Въ Атина, въ Керамейка, се е намирала подобна херма съ четири глави, творение на художника Телесархидъ.[1]) Една галоримска бронзова статуйка отъ Бордо[2]) представя Хермеса съ човѣшко тѣло и четири глави, отъ които главитѣ къмъ рамената сж брадати, а останалитѣ сж безъ брада.

Обр. 38. — Херма отъ варовникъ съ четири глави отъ Тракия.
Fig. 38. — Fragment d'un pilier en calcaire à quatre têtes provenant de la Thrace.

Обр. 39. — Сжщата херма, задня и лѣва глава.
Fig. 39. — Le même fragment vu d'une autre côté.

Божества съ две, три, четири и повече глави се срѣщатъ въ религията и на други народи (римляни, индийци, келти, германци, славяни и пр.).[3]) Славянскиятъ Свантевитъ сжщо е билъ изобразяванъ съ четири глави.[4]) Относно произхода на многоглавитѣ славянски култови образи Weber[5]) напоследъкъ изказа предположение, че домашната славянска представа за многоглави божества е била засилена чрезъ чуждо влияние, именно чрезъ влияние на тра-

[1]) Höfer, Myth. Lex. V, 400; Lippold, Realenc. VA, 381; Gr. Kruse, Realenc. VA, 1076.
[2]) Babelon, Catal. des bronzes ant. 157 № 362.
[3]) Sarasin, Helios und Keraunos, 36, 106, 159, 163 и 168.
[4]) Ср. L. Weber, Arch. für Religionswiss. XXIX, 70, 207.
[5]) Arch. für Religionsw. 1934, 173; Кацаровъ, Сп. на Ак. на Наукитѣ XLVIII, 9.

кийската религия. Както е известно, въ България въ последнитѣ години се откриха троелики образи на Хероса;[1]) Веберъ, макаръ и съ колебание, е наклоненъ да приеме, че каменодѣлецътъ е искалъ да представи Хероса четириглавъ, но поради техническа невъзможность не е изобразилъ четвъртата глава. Веберъ открива и други нѣкои успоредици между Свантевита и синкретистичната религия на Хероса. Тоя въпросъ изисква по-нататъшно изследване. Въ всѣки случай обнародваната по-горе херма ни дава ново доказателство, че представата за многолики божества е била разпространена и въ Тракия.[2]) Дали тая представа е сѫществувала още въ древната религия на тракитѣ, или е била приета по-късно подъ елинско влияние, за сега не може да се установи.

Обр. 40. — Мряморна статуйка на Bonus Eventus отъ с. Царевецъ.
Fig. 40. — Statuette en marbre de Bonus Eventus provenant de Tsarévèts.

Обр. 41. — Релиефъ съ погребално угощение отъ с. Калиманци.
Fig. 41. — Monument funéraire de Kalimantsi.

17. Въ моята статия въ Jahresh. des Österr. arch. Inst. XXVII Beibl. 123 пг. 10 обнародвахъ една статуйка на Bonus Eventus отъ с. Царевецъ (Свищовско); главата на статуйката обаче липсваше. По-късно уредникътъ на музея „Ал. Константиновъ“ въ Свищовъ г-нъ Ст. Стефановъ успѣлъ да намѣри и главата, та сега имаме възможность да дадемъ образа на цѣлата статуйка; вис. 34 см. Главата е съ гѫста, кѫдрава коса, която пада върху раменетѣ; описание на тѣлото дадохме въ по-горе цитираната статия. Обр. 40.[3])

[1]) Kazarow, Arch. Anz. 1926, 1; 1929, 232.

[2]) За двуглавия конникъ-херой отъ Димитриево ср. ИАИ VII, 379.

[3]) Фотография на статуйката дължа на проф. Д. Дечевъ.

18. Четвъртита мряморна плоча, горната часть отчупена, вис. 85 см., шир. 90 см., деб. 13 см.; въ срѣдата на долната си часть плочата има издатъкъ шир. 21·5 см., вис. 14 см., за да бѫде забита въ земята (на клишето погрѣшно отрѣзанъ). Тя е била намѣрена въ с. Калиманци (ок. Свети Врачъ), когато копаели основитѣ на църквата; сега е запазена въ западния притворъ на църквата. Азъ имахъ възможность да видя тая плоча презъ време на обиколката си въ Македония презъ Юлий 1930 г. Обр. 41.

Въ горната преградка на плочата е билъ изваянъ релиефъ на тракийския конникъ; запазено е кучето съ герданъ на шията, което тича къмъ дѣсно и напада вѣроятно глиганъ, отъ който е запазенъ само лѣвиятъ преденъ кракъ; запазени сѫ заднитѣ крака на коня до надъ копитата; задъ тѣхъ се виждатъ неясно заднитѣ крака на човѣшка фигура, която е стояла задъ коня. Въ долната половина на плочата, раздѣлена отъ горната съ преградка, е представено погребално угощение (coena funebris); релиефното поле е ограничено съ два стълба съ дорийски капители, върху които се опиратъ крайщата на дѫга и два пиластра, украсени съ лозова клонка; въ жглитѣ между дѫгата и пиластритѣ се вижда по една шестолистна розетка. Подъ дѫгата е представено легло, чиито странични облегала сѫ извити, а краката му сѫ снабдени съ рѣзба. Върху постелката на леглото е полулегналъ мѫжъ, опрѣнъ върху лѣвия си лакътъ, горната часть на тѣлото обърната напредъ, облѣченъ съ хитонъ и горна дреха, която е преметната презъ лѣвото му рамо и не закрива дѣсната часть на гърдитѣ; дѣсната му рѫка лежи свободна върху колѣнетѣ му. Въ лѣвата страна на леглото до краката на мѫжа е седнала жена, облѣчена съ дълъгъ до петитѣ хитонъ и връхна надиплена дреха, задната часть на главата покрита съ було, което пада върху раменетѣ; рѫцетѣ си е сложила на скута, а краката си опира на низка подставка (столче). Въ дѣсно отъ леглото седи на тронъ друга жена, облѣчена съ дълъгъ хитонъ и надиплена връхна дреха, задната часть на главата покрита съ було; рѫцетѣ си е скръстила подъ гърдитѣ си, а подъ краката има низко столче. Между лѣвия стълбъ и леглото стои изправена жена, обърната напредъ, облѣчена съ дълъгъ, надипленъ и препасанъ хитонъ, която съ дветѣ си рѫце държи предъ гърдитѣ си неясенъ предметъ (ваза?). Подобна женска фигура е изобразена и предъ дѣсния стълбъ на релиефното поле. Предъ леглото стои триножна масичка съ извити крака, върху която сѫ поставени разни предмети (три хлѣба или плодове, чаша съ две дръжки). Въ лѣво отъ масичката стои момче, обърнато напредъ, облѣчено съ кѫса до колѣнетѣ дреха; съ дѣсницата си, спусната надолу, държи кръгълъ неясенъ предметъ. Релиефътъ е изработенъ грубо, лицата на фигуритѣ сѫ отчасти отчупени, отчасти заличени.[1])

Въ надгробни паметници често се срѣща тракийскиятъ конникъ съ погребално угощение; ср. Realenc. Suppl. III, 1140; Mendel, Catal. du Musée Ottoman III, 1051 сл.

[1]) Въ старото разрушено черковище Св. Илия, което лежи ½ ч. източно отъ Калиманци, е намѣренъ единъ гръцки надгробенъ надписъ, ИАД VII, 12.

19. Презъ м. Мартъ 1928 г. инспекторътъ на Петричкия учебенъ окржгъ г-нъ В. Шарковъ ми изпрати фотографии на два паметника, които били намѣрени около с. Горно-Спанчево на р. Бистрица (околия Св. Врачъ), дето имало развалини отъ старо селище. По-късно тия паметници бидоха прибрани въ Народния Музей въ София; единиятъ отъ тѣхъ биде обнародванъ отъ Д. Дечевъ;[1]) тука обнародваме втория.

Долна половина отъ мряморна плоча съ релиефъ на погребално угощение, срѣдната часть на долната рамка отчупена, задната страна грубо одѣлана, вис. 40 см., шир. 60 см., деб. ок. 5—5·5 см. Обр. 42. Отъ релиефа на горното поле на плочата сж останали малко следи: въ лѣво две човѣшки ходила и въ дѣсно отъ тѣхъ конско копито; по-нататъкъ къмъ дѣсно: две мжжки ходила, второ конско копито, и на края ходилата и часть отъ дългата дреха на жена. Имайки предъ видъ други напълно запазени паметници отъ тоя родъ, можемъ да приемемъ съ голѣма вѣроятность, че върху горното поле на плочата е билъ изобразенъ конникъ, стоящъ правъ предъ своя конь; задъ коня е стояла друга мжжка фигура, а предъ коня — жена, облѣчена съ дълга до ходилата дреха.

Обр. 42. — Мряморенъ релиефъ съ погребално угощение отъ с. Горно-Спанчево.
Fig. 42. — Monument funéraire de Gorno-Spančévo.

Запазениятъ релиефъ, обкржженъ съ рамка, представя легло съ постелка, върху което сж полулегнали три мжжки фигури: първата изобразява брадатъ мжжъ (лицето повредено), облѣченъ съ надипленъ хитонъ и горна дреха, преметната презъ лѣвото му рамо; въ лѣвата си ржка, съ която се облѣга върху леглото, той държи чаша, както изглежда съ две дръжки. Въ лѣво отъ него лежатъ двама, облѣчени по сжщия начинъ младежи; по-старият брадатъ мжжъ е сложилъ дѣсната си ржка върху дѣсното рамо на лежащия до него младежъ, чиято дѣсна ржка сжщо е сложена върху дѣсното рамо на неговия съседъ. На лѣвия край на леглото седи момиче, облѣчено съ дълъгъ ржкавенъ хитонъ (лицето отчупено), което е сложило ржцетѣ си върху колѣнетѣ си. Въ лѣво отъ леглото седи върху тронъ съ високо облегало жена, облѣчена съ дълъгъ ржкавенъ препасанъ хитонъ и ман-

[1]) Österr. Jahresh. XXVIII Beibl. 117 № 5. Въ инвентара на музея като мѣстонахождение на паметника е означено с. Катунци, което отстои отъ Горно-Спанчево около 13 клм.

тия, която покрива и задната часть на главата ѝ и краятъ на която е преметнатъ презъ колѣнетѣ ѝ; съ лѣвата, сложена на колѣното ржка държи неясенъ предметъ. Друга женска фигура, седнала на високъ тронъ, облѣчена по сжщия начинъ, е изобразена на дѣсната страна на релиефа; тя е сложила дѣсната си ржка върху лѣвата ржка на лежащия до нея мжжъ. Предъ леглото се вижда масичка съ три крака, стилизувани въ видъ на жи-

Обр. 43. — Мряморенъ релиефъ съ погребално угощение отъ Неврокопско.
Fig. 43. — Monument funéraire de la région de Nevrokop.

вотински крака;[1]) върху нея е поставенъ единъ елипсовиденъ предметъ (хлѣбъ или млинъ) и други два обли предмета, вѣроятно плодове.

20. Четвъртита мряморна плоча, горната часть и горниятъ дѣсенъ жгълъ отчупени, сжщо и издатката на долната часть, съ която плочата е била забита въ земята; вис. 50 см., шир. 44 см., деб. ок. 8 см., задната часть грубо одѣлана. Намѣрена въ Неврокопско, сега въ Народния Музей въ София.

[1]) Плочата на масичката, както изглежда, има заостренъ ржбъ; ср. релиефа у Mendel, Catal. du Musée Ottoman № 998.

Обр. 43. Релиефътъ представя погребално угощение: върху кѫсо легло, постлано съ тюфлекъ, е полулегналъ мѫжъ опрѣнъ върху лѣвия си лакътъ, обърнатъ напредъ, съ свити колѣна, облѣченъ съ хитонъ и отгоре мантия, преметната презъ лѣвото му рамо; дѣсницата му е сложена върху леглото; лѣвиятъ му лакътъ е отчасти отчупенъ и не е ясно, дали е държалъ нѣщо съ лѣвата си ржка. Въ лѣво отъ леглото стои права мѫжка фигура, обърната напредъ, опрѣна върху дѣсния си кракъ, лицето отчупено, облѣчена съ дълга надиплена мантия; лѣвата ѝ ржка е спусната надолу, а дѣсната е допрѣна до гърдитѣ. Въ дѣсно отъ леглото седи жена (главата и лѣвата часть отъ тѣлото отчупени), облѣчена съ ржкавенъ, препасанъ хитонъ и мантия, която покрива долната часть на тѣлото; тя е сложила лѣвата си ржка върху лѣвото колѣно, а дѣсницата си (вѣроятно съ гривна) е дигнала нагоре съ молитвенъ жестъ.[1]) Предъ леглото се вижда масичка съ три крака, стилизувани въ форма на животински крака; върху нея сѫ поставени нѣща за ядене (въ срѣдата хлѣбъ или млинъ, отгоре съ нарѣзи, въ дѣсно отъ хлѣба четвъртитъ предметъ, на края гроздъ?; не сѫ ясни и двата предмета въ лѣво отъ хлѣба). Върху долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 2—2·5 см.):

Σεύθης Βείθυος Πυρούλα τῶ
υἱῶ καὶ Κάλπη γυνεκὶ καὶ ἑαυτῶ
μνήμης χάριν.

Въ края на надписа бръшляновъ листъ. Лигатури: въ редъ 1-и — Η и Σ; въ р. 2-и — Π и Η, Ν и Ε; въ думата μνήμη всички букви сѫ лигирани. Тракийскиитѣ имена Σεύθης и Βείθυς сѫ твърде известни; срѣща се и Πυρούλας, напр. въ надписа отъ Кюстендилъ, ИАД VII, 84 № 8 = Suppl. epigr. gr. I 107; ср. Mateescu, Ephem. Dacor. I, 173. Женското име Κάλπη се срѣща като съставна часть на географското име Καλπαπουρεῖται (въ надписа отъ Филипи, Perdrizet, Bull. corr. hell. 1900, 306); Κάλπη градъ въ Витиния (Realenc. X, 1760); име Κάλπης се срѣща и въ папируси (Preisigke, Namenbuch, 162). Въ υἱῶ ο стои вм. ω, въ γυνεκὶ — ε вм. αι; ср. примѣри у Dumont-Homolle, Mélanges d'arch., 491 и 492.

Гробна находка отъ Гърчиново.

На лѣвия брѣгъ на р. Черни Ломъ, между селата Гърчиново и Горско Абланово (Поповско), се намиратъ три могили; северната отъ тѣхъ презъ зимата 1932 г. била разкопана отъ иманяри отъ с. Гърчиново; на два метра дълбочина билъ откритъ гробъ, изграденъ отъ четири голѣми тухли (60 × 60 см.), споени съ хоросанъ. Въ гробницата, освенъ долуописанитѣ предмети, били намѣрени вѫглища и изгорѣли кости, върху вѫглищата — просо. Разграбенитѣ предмети отъ гробницата били по-късно събрани отъ единъ ученикъ и предадени въ археологическата сбирка при читалището въ гр. Попово. Вѣроятно часть отъ предметитѣ е била унищожена или укрита.[2])

[1]) Ср. релиефа съ погребално угощение у Mendel, Cat. III № 1030.

[2]) Горнитѣ сведения дължа на г-нъ Д. Милтеновъ, уредникъ на сбирката въ Попово.

1. Кржгла кутия отъ тънка бронзова тенекия, диам. 8 см., вис. 3 см., вжтрешностьта на кутията е раздѣлена чрезъ една тенекиена кръстачка на четири отдѣления (обр. 44 *а*); повръхностьта на похлупачето е украсена

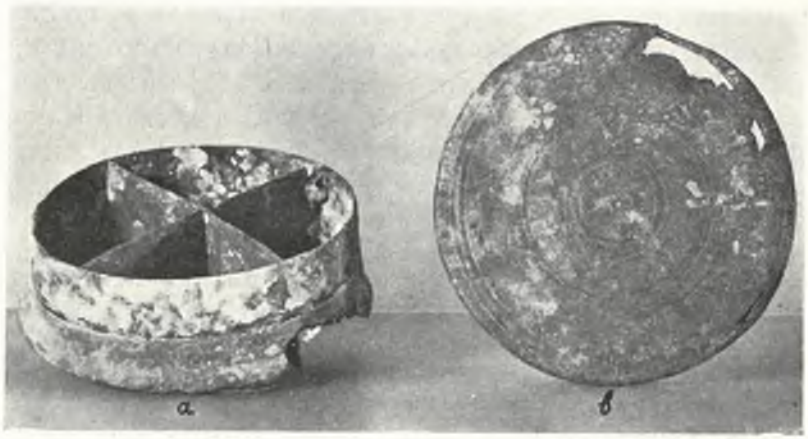

Обр. 44. — Бронзова кутия отъ гробница при с. Горско Абланово.
Fig. 44. — Boîte en bronze provenant d'un tombeau près de Gorsko Ablanovo.

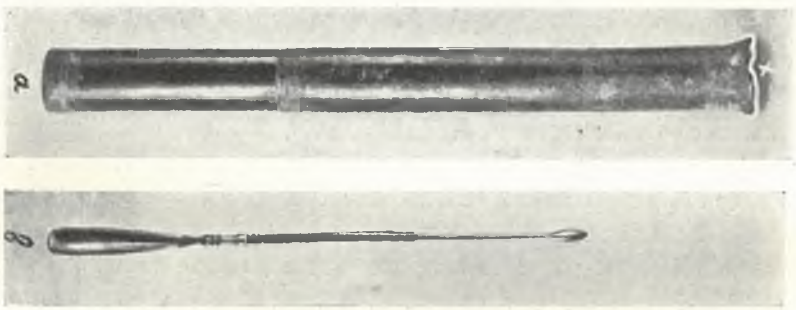

Обр. 45. — Бронзова кутийка и бронзовъ инструментъ отъ сжщата гробница.
Fig. 45. — Objets en bronze du même tombeau.

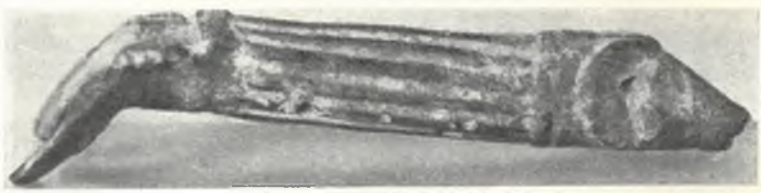

Обр. 46. — Бронзова дръжка на патера отъ сжщата гробница.
Fig. 46. — Anse en bronze du même tombeau.

съ три пояса отъ слабо вдълбани концентрични окржжности (обр. 44 *в*); и външната страна на дъното на кутията е украсена по сжщия начинъ.

2. Цилиндрична кутийка отъ тънка бронзова тенекия, на горния край разширена въ видъ на хунийка, дъното плоско, вис. 19 см., диам. 17 мм.

Повръхностьта ѝ е украсена съ четири пояса отъ плитко вдълбани окржжности. Обр. 45*а*. Тя е служела за пазене на медицински инструменти.[1])

3. Бронзовъ медицински инструментъ въ форма на лъжичка, вис. 15 см.; горниятъ край на дръжката, която е профилувана (Wulstprofil), завършва съ елипсовидно надебеляване.[2]) Обр. 45 *в*.

4. Куха канелирана бронзова дръжка на патера, дълга 14 см., краятъ на която завършва съ глава на овенъ (обр. 46); другиятъ край на дръж-

Обр. 48. — Бронзова дръжка отъ сждъ отъ сжщата гробница.
Fig. 48. — Anse en bronze du même tombeau.

Обр. 47. — Другиятъ край на бронзовата дръжка обр. 46.
Fig. 47. — Détail de l'anse fig. 46.

Обр. 49. — Горниятъ край на дръжката отъ обр. 48.
Fig. 49. — Détail de l'anse fig. 48.

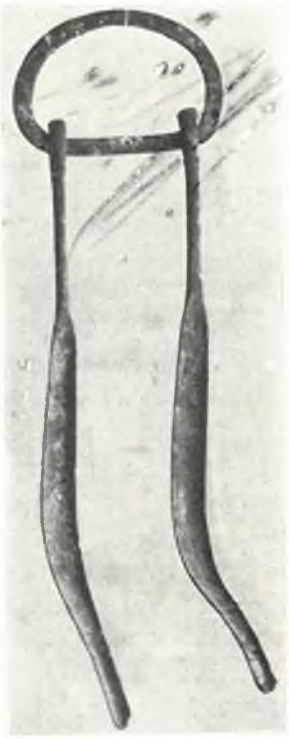

Обр. 50. — Бронзови стригили отъ сжщата гробница.
Fig. 50. — Strigiles en bronze du même tombeau.

ката, който е билъ прикрепенъ къмъ паницата, има представената въ обр. 47 форма.[3])

5. Бронзова дръжка отъ сждъ, вис. 12 см., долниятъ край на която завършва съ маска на женска глава съ неразчленени коси. Обр. 48. Горниятъ край на дръжката има форма на луненъ сърпъ, снабденъ съ плитко врѣзани орнаменти. Обр. 49. Самиятъ сждъ е изгубенъ.

6. Две бронзови стригили, едната вис. 28 см., другата 29 см., нани-

[1]) Ср. напр. Cagnat et Chapot, Manuel d'arch. romaine II, 517 № 24.

[2]) Ср. подобенъ инструментъ отъ Помпей, Lamer, Röm. Kultur im Bilde, IV изд. обр. 151 в.

[3]) Споредъ рисунка на В. Миковъ. — Друга бронзова патера отъ Г. Абланово въ ИАИ V, 377, обр. 251—252.

зани на плоска халка отъ бронзова тенекия (диам. 9·9 × 6·8 см.). Халката отгоре е прерѣзана и може да се отваря, за да се вадятъ стригилитѣ. Дръжкитѣ на последнитѣ иматъ дължина 9·7 см. Обр. 50 (обр. 51 представя страниченъ изгледъ на стригилитѣ).

7. Две еднакви дръжки (?) отъ бронзова тенекия, вис. 2·3 см.; шир. на предната страна 3·5 см.; лѣвата страна на дръжката е шир. 3 см., а дѣсната само 2 см.; тѣ сж снабдени съ четвъртити отвори, широки 1 см. Въ отвора на дѣсната страна е поставена подвижна бронзова скоба, която е прекарана презъ четвъртита бронзова пластинка. Подобна скоба ще да е имало и на другата страна на дръжката. Обр. 52 *a, b.*

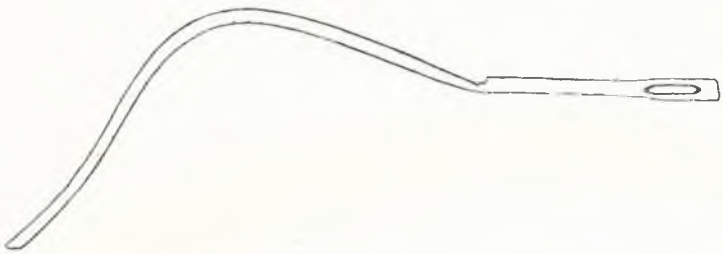

Обр. 51. — Страниченъ изгледъ на стригилитѣ отъ обр. 50.
Fig. 51. — Face latérale des strigiles fig. 50.

8. Дръжка отъ по-дебела бронзова тенекия, дълга 10 см., вис. 2·3 см. повръхностьта орнаментирана, лѣвата часть отчупена. Въ четвъртития отворъ на дѣсната страна е поставена скоба, която е прокарана презъ две подвижни четвъртити пластинки. Обр. 52 *d.*

9. Отворена бронзова халка, въ срѣдата надебелена, външенъ диаметъръ 18 мм. Обр. 52 *c.*

10. Кржгло кюлче отъ олово, диам. 6 см., деб. ок. 1 см.; върху изпжкналата страна на кюлчето сж останали прилепени частички отъ бронзова тенекия. Вѣроятно това кюлче е било поставено въ дъното на бронзовъ сждъ, за да му даде по-голѣма устойчивость.

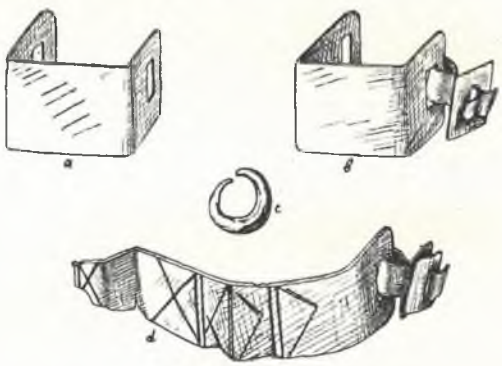

Обр. 52. — Бронзови предмети отъ сжщата гробница.
Fig. 52. — Objets en bronze du même tombeau.

Гробницата е вѣроятно отъ II—III вѣкъ сл. Хр.

Римска военна диплома отъ Гузелия.

Откжслекъ отъ бронзова плочка, вис. 7·5 см., шир. 9·6 см., деб. 1 мм.; диаметъръ на дупкитѣ 5 мм., теж. 42·50 гр. Намѣренъ случайно юго-източно отъ с. Гузелия (Видинско); благодарение на усърдието на г. В. Атанасовъ, плочката е била прибрана въ Видинската археологическа сбирка. Обр. 53 и 54.

Тоя откжслекъ е само часть отъ първата плочка на военна диплома; указътъ, отъ който тая диплома представя извлѣчение, е билъ издаденъ отъ

императора Антонина Пия въ 159 г. сл. Хр. Външната страна на запазената часть отъ плочката съдържа следния надписъ:

Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parth(ici) nep(os) divi Nervae pronep(os)
T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius
Pont(ifex) Max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) XXIII Imp(erator) II co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriae).
Equitib(us) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis II quae appel(lantur) (1) I Claud(ia) nova miscel(lanea) et (2) I Gallor(um) Flavian(a) et coh(ortibus) X, (1) V Gallor(um) et (2) V Hispan(orum) et (3) I Montan(orum) et (4) I Antioc(hensium) et (5) I Cretum et (6) III Campestr(is) et (7) II Gallor(um) et (8) III Britton(um) et (9)
[I] Lusitan(orum) et (10) I Pann(oniorum) et sunt in Moesia
[su]per(iore) sub Pontio Sabino leg(ato) qu[inque
[et] vigint(i) stipend(is) emerit(is) dim[iss(is) hon(esta)
[miss]ion(e) quor(um) nomin(a) sub[script(a)
[sunt ci]vitat(em) Roman(am) qu[i eor(um) non
[haber(ent) ded]it et conu[bium cum uxor(ibus)
[quas tunc habuiss(ent) cum est civit(as) is data
[aut cum is quas post(ea) duxiss(ent) dumtaxat [singulis.

Въ р. 11, *[su]per,* отъ буква V е запазена втората хаста; P е добре запазена.

Надписътъ на вѫтрешната страна на плочката, който повтаря текста на външната, е издълбанъ небрѣжно и мѫчно се чете; преди написването рѣзачътъ е начърталъ върху плочката нѣколко успоредни линии; тука даваме преписъ на прочетеното, безъ допълнения (обр. 54):

Imp. Caes di[vi . . . . . .
Pa]rth n divi N . . . . . .
Ha]dr[i]anus [A]ntoni. . . . . .
tr pot XXIII i . . . . .
equit. et pedit. qui milit . . . . .
no miscel. et I Gall. Fla . . . .
His. et II Mont. et I Antio c . . .
et II Gall . . . o . ne . . . . .
et sunt in Moesia supe . . . . .
no leg. XXV . . . emerit . . . .
nom. subscr. sunt c . . . . . .
hab. de[d]it et con . . . . . .
habuis. cum es[t . . . . . .
quas post duxi . . . . . .

Въ р. 7. както изглежда, стои *II Mont.* вм. *I Mont.*, вѣроятно грѣшка на рѣзача.

Тукъ ще добавимъ нѣколко бележки за споменатитѣ въ дипломата войскови части.

Ala I Claudia nova се споменува въ Горна Мизия въ дипломата отъ Сисция отъ 100 г. сл. Хр. (Dessau, ILS, 9054), сжщо и въ дипломата отъ с. Негословци (Видинско) отъ 93 г. сл. Хр. (Dessau, 9053); въ новата диплома отъ Гузелия тя се нарича *miscellanea* (смѣсена).[1])

Ala I Gallorum Flaviana;[2]) за тази ала бѣше известно, че въ времето на Траяна е стояла въ Долна Мизия; новата диплома ни учи, че е била премѣстена въ Горна Мизия.

Обр. 53. — Военна диплома отъ с. Гузелия; външна страна.
Fig. 53. — Diplôme militaire de Gousélia; face extérieure.

Cohors V Gallorum.[3]) Споредъ дипломитѣ XVI и XVII тая кохорта се е намирала въ Панония въ 84 и 85 г.; въ 93 г. вече се явява въ Горна Мизия (споредъ дипломата отъ с. Негословци, Видинско),[4]) дето се намира и въ год. 100 сл. Хр. (споредъ дипломата отъ Сисция, Dessau ILS, 9054); новата диплома показва, че тая кохорта е останала тамъ и по-късно.

Cohors V Hispanorum се споменува въ Горна Мизия въ дипломитѣ отъ Негословци и Сисция, 93 и 100 г. сл. Хр.

Cohors I Montanorum; подъ това име се споменуватъ нѣколко кохорти; ср. Cichorius, Realenc. IV, 316. Въ дипломата отъ Сисция отъ 100 г. сл. Хр. (Dessau, 9054) се споменува въ Горна Мизия *Cohors I Montanorum c(ivium) R(omanorum).*

Cohors I Antiochensium се явява за пръвъ пжть между помощнитѣ войски на Горна Мизия въ дипмомата отъ Негословци въ 93 г. сл.

---

[1]) Въ надписа отъ Писаурумъ, познатъ само отъ преписъ (Dessau, 1422), се споменува единъ префектъ на *ala Claudia miscell.*; ср. Cichorius, Realenc. I. 1238; предаденото въ преписа *miscell.* се потвърждава отъ нашата диплома.

[2]) Cichorius, Realenc, I, 1243; Филовъ, Изв. на ист. друж. II, 65.

[3]) За следното ср Cichorius, Realenc. IV подъ съответнитѣ имена на кохортитѣ; Филовъ ц. м. II, 47 сл. По-нова литература върху военнитѣ дипломи посочва Lammert, Realenc. XV, 1666.

[4]) Bormann, Österr. Jahresh. I, 170 сл.; Филовъ, 86.

Хр.; тамъ се е намирала и въ 100 г. (Dessau, 9054); споредъ дипломата отъ Гузелия тя е останала въ Горна Мизия и по-късно.

Cohors I Cretum сжщо се споменува въ дипломитѣ отъ Неговановци и Сисция като съставна часть на войската въ Горна Мизия.

Cohors III Campestris; въ диплома XXXVII отъ 110 г. (Dessau, 2004) се споменува въ Дакия *Cohors III Campestris c. R.;* вѣроятно това е сжщата кохорта, която се споменува и въ новата диплома; значи тя е била премѣстена отъ Дакия въ Горна Мизия.

Cohors II Gallorum; споредъ дипломитѣ XXXI, XXXIII и XXXVIII тя е стояла презъ време на Траяна въ Долна Мизия; въ други паметници тя не се споменува. Новата диплома ни учи, че тя е била премѣстена въ Горна Мизия, дето я намираме въ 159 г. сл. Хр.

Cohors III Brittonum; споредъ надписа CIL III, 1703 тая кохорта е принадлежала въ време на Траяна къмъ войската на Горна Мизия; тамъ се споменува въ 100 г. и въ дипломата отъ Сисция (Dessau, 9054); дипломата отъ Гузелия показва, че е останала въ тая провинция и по-късно.

Обр. 54. — Военна диплома отъ с. Гузелия; вжтрешна страна.
Fig. 54. — Diplôme militaire de Gousélia; face intérieure.

Cohors I Lusitanorum се явява въ Горна Мизия вече въ дипломата отъ Сисция отъ 100 г. сл. Хр.[1])

Cohors I Pannoniorum е навѣрно сжщата кохорта, която се явява въ дипломата LXXII отъ 18 февр. 165 г., мѣстонахождението на която не е известно; вѣроятно е, че тя произхожда отъ Горна Мизия, както бѣше предположилъ още Cichorius (Raelenc. IV, 322).

Споменатиятъ въ нашата диплома Понций Сабинъ (M. Pontius Sabinus) е известенъ като легатъ на Тракия отъ монети на Филипополъ и Хадрианополъ.[2])

---

[1]) Въ горна Мизия сж намѣрени тухли съ печатъ *[c]oh. I Lus.* (CIL III, 13816); за отношението на тая кохорта съ *coh. I Lusitanorum Cyrenaica* ср. Cichorius, Realenc. IV, 312; Филовъ, ц. м. 76.

[2]) Rohden-Dessau, Prosopogr. III, 84; A. Stein, Röm. Reichsbeamte der Provinz Thracia, 21.

Antike Denkmäler in Bulgarien

9. Aufsatz [1])

1. Bruchstück eines Marmorreliefs des Zeus-Zbelthiurdos, Höhe 0,17 m, Breite 0,195 m, D. 0,03 m; gefunden im Dorf Haidar, Bezirk Popovo, Abb. 22.

2. Bruchstück eines Marmorreliefs der Kybele, H. 0,135 m, Br. unten 0,115 m, D. 0,03 m; gefunden in der Festung beim Dorf Kovačovetz, Bez Popovo. Abb. 23.

3. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0,12 m, Br. 0,105 m, D. 0,025 m; gefunden beim Dorf Gorsko-Ablanovo, Bez. Popovo; auf dem unteren Rahmen Name des Widmers Δάβε:[ς], wohl thrakisch. Abb. 24.

4. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0,225 m, Br. 0,275 m, D. 0,03 m; gefunden im Dorf Gorsko-Ablanovo, Bez. Popovo. Abb. 25.

5. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0,155 m, Br. 0,14 m, D. 0,025 m gefunden im Dorf Kovačovetz, Bez. Popovo. Abb. 26.

6. Marmorrelief des thrakischen Reiters, H. 0,21 m, Br. 0,175 m, D. 0,025 m; gefunden im Dorf Palamartza, Bez. Popovo. Abb. 27 und 28.

7. Fragmentierte Marmorstatuette der Venus pudica, H. 0,22 m; gefunden beim Dorf Spachlar, Bez. Popovo. Abb. 29.

8. Bronzestatuette eines Stieres, H. 0,08 m, Br. 0,09 m; gefunden im Dorf Zaraevo, Bez. Popovo. Abb. 30.

Nr. 1—8 werden in der archäologischen Sammlung des Lesevereins in der Stadt Popovo aufbewahrt.

9. Marmorrelief des Zeus-Aetophoros. H. 0,21 m, Br. unten 0,13 m, D. 0,01 m; gefunden in der antiken Ansiedlung südwestlich vom Dorfe Ossenetz, Bez. Razgrad. Abb. 31. Aus demselben Fundort stammt auch ein Relief der Hera, Bull. Inst. Arch. Bulg. IV, 100, Nr. 24.

10. Bruchstück eines Reliefs des thrakischen Reiters, H. 006 m, Br. 0,07 m, D. 0,02 m; aus demselben Fundort wie Nr. 9. Abb. 32.

11. Bruchstück eines Marmorreliefs des thrakischen Reiters, H. 0,105 m, Br. 0,12 m, D. 0,035 m; gefunden in der Nähe des Dorfes Nedoklan, Bez. Razgrad. Abb. 33.

12. Bruchstück eines Marmorreliefs des thrakischen Reiters, H. 0,09 m, Br. 0,13 m, D. 0,02 m; gefunden in der Gegend Kalugeritza, in der Nähe des

[1]) Vgl. Bull. de l'Inst. arch. bulgare VI, 1931, S. 117.

Dorfes Krivnja, Bez. Razgrad. Abb. 34. Aus demselben Fundort stammt das Herosrelief Arch. Anz. 1927, 321 Nr. 5.

Nr. 9—12 werden im archäologischen Museum der Stadt Razgrad aufbewahrt.

13. Marmorrelief der Artemis auf einer Hirschkuh reitend, H. 0,13 m, Br. unten 0,14 m, D. 0,015 m; gefunden im Dorfe Pelischat (Giridava), Bez. Pleven, jetzt im Nationalmuseum zu Sofia. Abb. 35.

14. Bruchstück einer Marmorgruppe des Dionysos, H. 0,35 m, gefunden in Nordostbulgarien (näherer Fundort unbekannt); jetzt in Privatbesitz. Abb. 36.

15. Bruchstück eines Marmorreliefs des Mithras. H. 0,37 m, Br. 0,55 m, D. 0,04—0,05 m; gefunden in Küstendil (Pautalia), jetzt in Lokalmuseum derselben Stadt. Abb. 37. Zum Typus vgl. Saxl, Mithras, S. 31; weitere Beispiele: Arch. Anz. 1929, 321, 4; Rev. arch. 1933 I 185.

16. Oberteil einer vierköpfigen Herme aus Kalkstein, der viereckige Schaft abgebrochen, H. 0,45 m, Br. 0,29 m; gefunden in Bulgarien (genauer Fundort unbekannt), jetzt im Nationalmuseum zu Sofia. Auf der Vorderseite des Schaftes Inschrift: [Ἀγαθῇ] τύχ[η]. Abb. 38—39.

17. In den Jahresh. des Österr. arch. Inst. XXVII Beibl. 123 Nr. 10 ist eine Stattuete des Bonus Eventus veröffentlicht; nicht lange darauf wurde auch der Kopf der Statuette gefunden, so dass wir jetzt die Möglichkeit haben, hier das vollständige Denkmal wiederzugeben. Abb. 40.[1])

18. Viereckige Marmorstele, oben abgebrochen, H. 0,85 m, Br. 0,90 m, D. 0,13 m, mit Darstellung einer cena funebris; auf der verlorenen oberen Hälfte der Stele war der Thrakische Reiter dargestellt. Gefunden im Dorf Kalimantzi, Bez. Sveti-Vrač (Nordmazedonien), jetzt im Vorhof der Kirche von Kalimantzi. Abb. 41.

19. Marmorplatte, obere Hälfte abgebrochen, H. 0,40 m, Br. 0,60 m, D. 0,055 m; gefunden in der Nähe des Dorfes Gorno-Spančevo, Bez. Sveti-Vrač, in den Trümmern einer alten Ansiedlung. Abb. 42. Die auf dem Oberfeld der Platte erhaltenen Reste, sowie die Analogie von ähnlichen Totenmahlreliefs, zeigen, dass darauf ein Reiter vor seinem Pferd aufrechtstehend dargestellt war; hinter ihm — eine männliche Gestalt, vor ihm — eine weibliche langbekleidete Gestalt. Aus demselben Fundort stammt wahrscheinlich auch die von Detschev, Österr. Jahresh. XXVIII Beibl. 117 Nr. 5 veröffentlichte Grabstele.

20. Viereckige Marmorstele, oben und rechts abgebrochen, H. 0,50 m, Br. 0,44 m, D. 0,08 m, mit Darstellung einer cena funebris; gefunden im Gebiet von Nevrokop in Nordmazedonien; jetzt im Nationalmuseum zu Sofia. Abb. 43.

---

[1]) Ich benütze die Gelegenheit, einen Druckfehler in der von mir veröffentlichten Grabinschrift aus Novae zu berichtigen: Österr. Jahresh. XXVII, Beibl. 118 Nr. 3 Abb. 55, sind nach der 4. Zeile die Worte et Marciae ausgefallen.

Grabfund von Gărčinovo.

Im Jahre 1932 wurde zwischen den Dörfern Gărčinovo und Gorsko-Ablanovo (Bez. Popovo) ein Grabhügel von Schatzgräbern angeschnitten; das darin entdeckte, von grossen Ziegeln erbaute Grab wurde von den Arbeitern zerstört und ausgeraubt; die verschleppten Beigaben, wohl nicht vollständig, wurden später in die archäologische Sammlung der Stadt Popovo übergeführt. Es sind folgende: eine Büchse von Bronzeblech mit dem dazugehörigen Deckel, Abb. 44; ein zylindrischer Behälter von Bronzeblech, Abb. 45*a*; ein medizinisches Instrument von Bronze, Abb. 45*b*; der Bronzegriff einer Patera, Abb. 46 u. 47; Bronzehenkel, Abb. 48 u. 49; Bronzestrigilen, Abb. 50 u. 51; Bronzehenkel und ein offener Bronzering, Abb. 52.

Militärdiplom aus Guselia.

Bruchstück eines Militärdiploms des Kaisers Antoninus Pius vom Jahre 159 n. Chr., gefunden südwestlich vom Dorfe Guselia, Bez. Widin; jetzt im Museum der Stadt Widin. Abb. 53 u. 54.

Gavril I. Kazarov

Антични паметници отъ България

отъ Димитъръ Дечевъ

1. Четвъртитъ мраморенъ жертвеникъ (обр. 55), високъ 30—31 см., широкъ 12—7·5 см. и сжщо толкова дебелъ, съ придавъ горе и долу, намѣренъ наблизу до с. Слокощица (Кюстендилско), скжтанъ сега въ Кюстендилския музей, издаденъ непълно отъ Б. Филовъ, Изв. на Археол. Д-во II, 1911, стр. 285, и отъ G. Seure, Archéologie thrace II 1, 1920, стр. 15 № 130. На предната му страна се чете следниятъ надписъ, чийто I р. е издълбанъ върху горния придавъ, а 13 и 14 р. — върху долния (височина на буквитѣ между 1 и 0·7 см.):

Обр. 55. — Жертвеникъ отъ Слокощица.

Fig. 55. — Autel avec inscription grecque de Slokochtitsa.

Ἀγ[αθῇ τύχῃ].
Κυρίω Ἀ-
πόλλων-
[ι] Ἡρακλεί-
δης Περ-
σέος σκη-
νοράφος
[ὑ]πὲρ αὐτο-
[ὑ] καὶ τῶν
εἰδείων
εὐχαριστή-
ρ⟨⟨ι⟩⟩ον ἀνέθε-
τον.

Въ 2 редъ κύριος е равнозначно на θεός, както може да се заключи отъ съпоставката на изразитѣ θεὸς Ἀπόλλων и κύριος Ἀπόλλων у Kalinka, Antike Denkmäler, № 28 и 153, θεὸς Ἀσκληπιός и κύριος Ἀσκληπιός у сжщия, № 175 и 177 и т. п.

Въ р. 6—7 стои σκηνοράφος съ едно ρ вмѣсто литературното σκηνορράφος съ двойно ρ (срн. σκηνορράφος· ὁ τὰ δέρματα συῤῥάπτων у Suidas, σκηνορράφος· ὁ σκηνὰς ῥάπτων, ἤγουν τέντας у Herod., σκηνορράφος у Ael. V. H. II 1 и др.).

Обр. 56. — Надгробна плоча отъ Абоба.
Fig. 56. — Monument funéraire d'Aboba.

За съотношението между двойното и простото ρ гл. Schwyzer, Griech. Grammatik, 1934, стр. 230—231.

Въ ἀνέθετον (р. 12—13) изгласното ν е евфонична добавка, която се срѣща и другаде (гл. Hatzidakis, Einl. in die neugriech. Gramm., стр. 111, бел. 1, и Dieterich, Untersuchungen zur Gesch. der griech. Spr., стр. 249). Въ р. 10 стои итацистичното εἰδείων вмѣсто ἰδίων.

2. Надгробна плоча отъ варовникъ (обр. 56), съзидана въ една отъ стенитѣ на двореца въ Абоба-Плиска, висока 1·20 м. и широка 0·61 м. Отгоре се завършва съ фронтонъ, върху който е изобразена четиридѣлна розетка всрѣдъ вѣнецъ съ две спускащи се ленти. Въ заграденото съ рамки четиримгълно поле (вис. 69 см. и широко 38 см.) се чете следният доста повреденъ надписъ:

D(is) M(anibus) [S(acrum)]
M(arcus) Octavius
Firmi f(ilius) Pal(atina tribu)
Aper Nicom(edia)
medicus vixit
annis p(lus) m(inu)s XLIX,
et Lisame Polla
vixit [a]nn(is) p(lus) m(inus) LXV,
quae O[ctav]io [v]i[vo]
natis viv[is] le[gem]
natura[e] absolvit.
Marcus Octavius [Pal(atina tribu)] D[o]-
mitius Nicom(edia) vet(eranus) [l]eg(ionis)
V Mac(edonicae) matri suae et
[f]ratri pientis(simo) posuit.

Въ 1-ия р. следъ *D(is) M(anibus)* стои привидно остатъкъ отъ буква *H*, който вѣроятно се дължи на случайна повреда на камъка. Очакваната въ случая буква може да бѫде само *S*, т. е. *S(acrum)*.

Въ 6 и 8 р. заслужава да се отбележи изразътъ *PMS = plus minus*, който се срѣща извънредно често въ старохристиянски надписи (ср. Diehl, Inscriptiones Latinae Christianae veteres, III, стр. 566 s. *plus* B, № 4), а съвсемъ рѣдко въ езически надписи (напр. въ CIL III 2225, 2814, 2199, 2222, 2296, 2435, 2359, 3547 отъ Далмация). Въ 9 р. се означава съ *Octavius* съпругътъ на *Lisame Polla*, а въ 10 р. — съ *nati* двамата й синове: лѣкарьтъ *Aper* (р. 4) и ветеранътъ *Domitius* (р. 13—14). Въ 13 р. се забелязватъ върху камъка едва доловими буквени следи, които ни насочватъ къмъ четенето *Pal(atina tribu)*, каквото впрочемъ ни поднася и р. 3.

Обр. 57. — Оброчна плочка на богиня отъ Изворъ
Fig. 57. — Bas-relief d'une déesse provenant d'Izvor.

Отъ надписа (р. 10—15) се научаваме, че ветеранътъ отъ V Македонски легионъ *M. Octavius Domitius* е поставилъ обща надгробна плоча на брата си — лѣкарь и на майка си, която била починала по-рано. Нейното име *Lisame* (р. 7) е навѣрно витинско, тъй като и двамата й синове сж родени въ Nicomedia (р. 4 и 13), главния градъ на Витиния. Изразътъ *leg[em] natura[e] absolvit* (р. 10—11) говори за философското примирение, съ което синътъ е посрѣщналъ смъртьта на майка си. Заслужава да се отбележи, че двамата братя като римски граждани сж принадлежали на Палатинската триба. За V Македонски легионъ, въ който е служилъ M. Octavius Domitius, гл. Ritterling, Realenc. XII, 1572.

3. Оброчна плочка отъ едрозърнестъ мряморъ (обр. 57), покрита съ кафява патина, отгоре закржглена, слабо профилувана по края, висока 21 см., широка 13 см., дебела 2 см., намѣрена въ с. Изворъ (Ямболско) и прибрана въ Археологическата сбирка на Ямболската гимназия.

Въ доста изтритията релиефъ, който ни поднася плочката, личи една изправена жена съ обърнато напредъ лице. Облѣчена е въ дълъгъ двойно препасанъ хитонъ и въ химатионъ, който е преметнатъ презъ главата й и се спуща отзадъ чакъ до колѣнетѣ й. Дветѣ й ржце сж дигнати нагоре съ длани, обърнати напредъ. Какво е било изобразено въ двата долни жгли на плочката, не може да се установи. Обаче въ плочката отъ околностьта на Бачковския монастиръ, публикувана отъ Б. Филовъ, Известия на Археол. Д-во III, 1913, 51 обр. 45, която ни поднася напълно сжщата женска фигура, стои долу отстрани по единъ четвъртитъ олтаръ.

Подобна женска фигура се срѣща и въ оброчнитѣ бронзови плочки отъ Хисарлъка при Разградъ, публикувани въ Archäologischer Anzeiger, 1922, стр. 191 и сл., отъ Г. И. Кацаровъ, който приема, че тя представя Ве-

ликата мало-азиятска и семитска богиня, слѣла се съ иранската Анаита. Тоя възгледъ се сподѣля и отъ M. Rostovtzeff, The social and economic history of the Roman Empire, 560, 90, докато С. А. Жебелевъ, Seminarium Kondakovianum I, 1927, 4 смѣта, че въпросната женска фигура изобразява хиеродула, т. е. свещенослужителка на споменатата богиня.

4. Мряморна четвъртита плоча съ релиефъ на тракийския конникъ безъ долния ѝ дѣсенъ жгълъ (обр. 58), горе закржглена и слабо профилувана по края, висока 22 см., широка 15 см., дебела 2—3 см., намѣрена при р. Тунджа до Ямболъ, съхранявана сега въ Археологическата сбирка на Ямболската гимназия.

Обр. 58, — Релиефъ на тракийския конникъ отъ Ямболъ.
Fig. 58. — Bas-relief du cavalier thrace provenant d'Yambol.

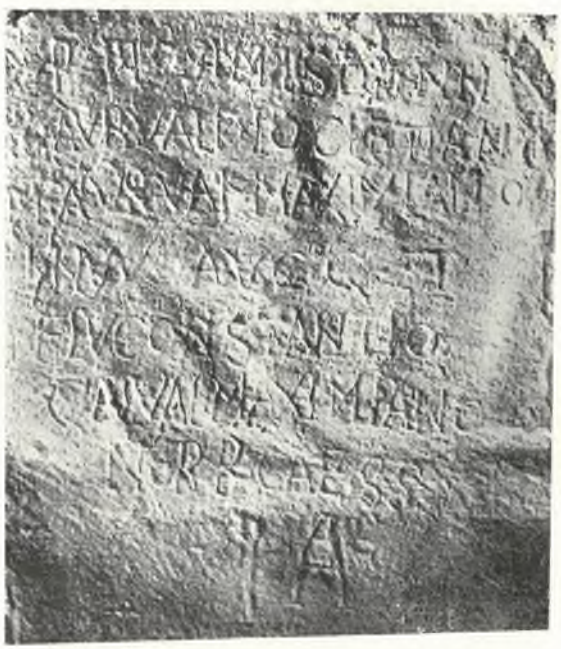

Обр. 59. — Надписъ върху милиаренъ камъкъ отъ с. Рупки.
Fig. 59. — Inscription latine de Roupki.

Лицето на конника, облѣченъ въ кжсъ препасанъ хитонъ, е обърнато напредъ. Косата на главата му личи ясно. Издигнатата му дѣсна ржка, пригъната въ лакъта му подъ правъ жгълъ, ни поднася жеста на benedictio Latina (ср. G. I. Kazarow, Realenc., Suppl. III 1139, 18—34). Лѣвиятъ преденъ кракъ на коня, който пристжпва на дѣсно, е повдигнатъ. Срещу конника стои изправена съ лицето напредъ една женска фигура, облѣчена съ двойно препасанъ хитонъ и химатионъ, чиято горна часть е преметната презъ главата ѝ. Ржцетѣ ѝ не личатъ върху плочката.

Жестътъ на benedictio Latina се срѣща доста рѣдко въ изображенията на тракийския конникъ. Примѣри за това у Seure, Rev. arch. 1903 I, 49;

Seyrig, Bull. corr. hell. LI, 1927, 210 сл. и Кацаровъ, Приносъ къмъ религията на тракийския конникъ, Спис. на Акад., XLVIII, 14, бел. 5.

5. Варовниковъ стълбъ съ диаметъръ 38—39 см., намѣренъ презъ 1917 г. въ мѣстностьта Сарлъкъ въ землището на с. Рупки (Тюркмишли), Чирпанско, въ нивата на Георги Наневъ, пренесенъ оттамъ въ споменатото село, гдето е забитъ сега въ оградата на дворното мѣсто на Т. П. Димитровъ. Надъ земята се наддава 1·21 м., а подъ нея продължава навѣрно 0·50 м. На предната му страна (обр. 59) се чете:

Pissimis dd. nn.
C. Aur. Val. Diocletiano
M. Aur. Val. Maximiano
Invv. Augg. et
5. *Fl. V. Constantio*
Gal. Val. Maximiano
nobb. Caess.

IA

Височината на последнитѣ две букви е 9 см., а на останалитѣ — между 3·5 и 5 см. Въ 1-ия р. *dd. nn.* означава dominis nostris duobus, въ 2 р. *Invv. Augg.* — Invictis Augustis, въ 7 р. *nobb. Caess.* — nobilibus Caesaribus, а въ 8 р. IA — числото 11 (ια'), при което се допълня по смисъль milia passuum. Въ р. 5 стои *V.* вмѣсто *Iul(ius)*. Оттукъ следва, че стълбътъ е билъ милиаренъ камъкъ.

Надписътъ принадлежи на периода между 293 и 305 г. сл. Хр., когато Флавий Валерий Констанций и Галерий Максимианъ сж били като Caesares помощници на императоритѣ Диоклецианъ и Маркъ Аврелий Максимианъ.

На отвждната страна на стълба се чете следниятъ силно повреденъ и разкривенъ надписъ (обр. 60):

[Dd. n]n. Imp. Constantino
[Aug., Fl. Iul.] C[rispo, Fl.]
Cl. Co]nstantino et
[Fl. Iul. C]onstantio
5. *[n]obb. Caess. m. pp.*

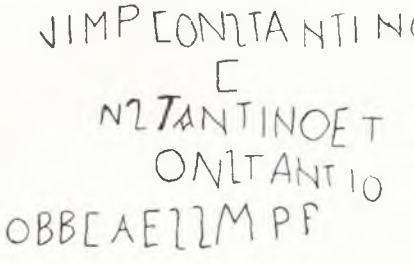

Обр. 60. — Надписъ върху милиаренъ камъкъ отъ с. Рупки.
Fig. 60. — Inscription latine de Roupki.

Височина на буквитѣ 3—4 см. Въ р. 5 *m. pp.* означава milia passuum. Надписътъ се отнася къмъ епохата между 323 г., когато билъ провъзгласенъ за Caesar едноименитъ синъ на Константина Велики, и 326 г., когато другиятъ му синъ Crispus по негова заповѣдь билъ умъртвенъ. Отъ сжщото време е и милиарниятъ камъкъ у Kalinka, Ant. Denkmäler, № 74.

6. Варовниковъ стълбъ, високъ 55 см., съ диаметъръ въ основата 24 см., а въ горния отчупенъ край 12 см., намѣренъ въ засѣтата съ лозя мѣстность Кайржка до Чирпанъ, съхраняванъ сега въ Археологическата сбирка на Чирпанската гимназия. На стълба е изобразена лоза, която се извива спирално нагоре съ своитѣ ластари, листа и гроздове (обр. 61). Въ срѣдата на стълба е изваянъ гущеръ, който пълзи между две извивки на лозата (обр. 62). Стълбътъ представя вѣроятно долната часть на канделабъръ.

Обр. 61. — Долна часть на канделабъръ отъ Кайржка при Чирпанъ.
Fig. 61. — Fragment d'un candélabre en marbre provenant de Kaïrăka près de Čirpan.

Обр. 62. — Долна часть на канделабъръ отъ Кайржка при Чирпанъ.
Fig. 62. — Fragment d'un candélabre en marbre provenant de Kaïrăka près de Čirpan.

Обр. 63. — Жертвеникъ отъ Западно Шивачево.
Fig. 63. — Autel en marbre de Zapadno Chivačévo.

Обр. 64. — Жертвеникъ отъ Западно Шивачево.
Fig. 64. — Autel en marbre de Zapadno Chivačévo.

7. Мраморенъ жертвеникъ съ остатъци отъ горенъ и доленъ придавъ, високъ 25 см., широкъ долу 13 см., дебелъ долу 11 см., намѣренъ въ с. Западно Шивачево (Чирпанско), съхраняванъ сега въ Археологическата сбирка на Чирпанската гимназия. На предната часть на туловището на жертвеника, което е високо 10 см., широко 10·5 см. и дебело 8·5 см., е изобразенъ тъй нареченията букраний (обр. 63), а върху задната му часть — запалена факла (обр. 64).

8. Надгробна плоча безъ долния и лѣвъ жгълъ, счупена на две, въ срѣдата слабо изпѫкнала, висока 61 см., широка 44 см., дебела 14 см., намѣрена презъ 1925 г. въ мѣстностьта Заривица въ землището на с. Рупки (Тюркмишли), Чирпанско, сега съхранявана въ дома на Христо Нуневъ Денчевъ отъ сѫщото село. Върху нея е издълбанъ следниятъ надписъ (обр. 65):

Μουκάτραλις
Μουκατράλε-
ος ἱερεὺς ἀδελ-
λφῶ Βρασίτρα-
λι στήλλην ἀ-
νέστησα.
Βρίνκαζις Μου-
κατράλεος
ἀπὸ ἱε[ρέων] ἐτε(λεύτησε)
σὺν [Δ ?] :άτρα-
[λι ἀδελ]φῶ.

Обр. 65. — Надписъ върху надгробна плоча отъ с. Рупки.
Fig. 65. — Inscription grecque de Roupki.

Височината на буквитѣ се колебае между 2·5 и 3 см. Само буквата ο въ 3 редъ и буквата λ въ 4 редъ сѫ високи 2 см. Въ р. 3—5 стои ἀδελλφῶ и στήλλην вмѣсто очакваното отъ насъ ἀδελφῶ и στήλην. За съотношението между двойното и простото λ въ тия думи гл. Schwyzer, Griech. Grammatik, стр. 230—231.

Личнитѣ имена въ надписа сѫ изключително тракийски. Отъ тѣхъ Μουκάτραλις (р. 1—3, 7—8) се срѣща извънредно често. Рѣдко е Βρασίτραλις (р. 4—5), което потвърждава четенето Βρασήτραλις въ надписа отъ Pizos (Kalinka, ADB Nr. 34, Kol. 36) и изключва съмнението, че на негово мѣсто трѣбва да стои Βιασήτραλις (гл. сѫщия, Nachträge zu Nr. 34, 356). Сѫщо тъй е рѣдко и името Βρίνκαζις, което въ формата Βρινκάζεις се срѣща пакъ въ надписа отъ Pizos, ц. с., Kol. I 55, 56 и Kol. II 76, и въ тоя отъ Ямболско, BCH XXV, 1901, 325 Nr. 13. Поради ΙΑ, което предхожда τρα, въ р. 10—11 може да се конструира съ известна вѣроятность името Διάτραλις, като се изхожда отъ тракийскитѣ сложни имена отъ вида Διάζελμις у Preisigke, Sammelbuch griech. Urkunden, Nr. 5829, p. 15, Διάζενις въ Arch.-epigr. Mitt. XVIII 1905, 107 Nr. 5 и т. п.

Въ 9-и редъ чета ἀπὸ ἱε[ρέων], по аналогия на изразитѣ ὁ δεῖνα ἀπὸ σκριβῶν, ὁ δεῖνα ἀπὸ προέδρων, resp. ἀπὸ λογιστῶν, ἀπὸ τριβούνων и т. п. у Preisigke, Wörterbuch der griech. Papyrusurkunden, I, 199—167 s. ἀπό, Nr. 5, които означаватъ съсловната група, къмъ която принадлежи известно лице. И тъй съ израза ἀπὸ ἱε[ρέων] тукъ се подчъртава, че Βρίνκαζις (р. 7) е принадлежалъ на жреческото съсловие, т. е. че е билъ жрецъ по наследство, тъй като баща му Μουκάτραλις (р. 1—3) е билъ самъ жрецъ. Що се отнася до ἐτε(λεύτησε) смѣтамъ, че поради липса на мѣсто е било предадено само съ първитѣ три букви.

Нека забележа най-сетне, че надписътъ не е билъ написанъ наведнажъ, а на два пѫти. Това личи не само отъ двоякия начинъ на предаване на ω въ р. 4 и 11, а сѫщо и отъ различния начинъ на изказване въ първата и втората му половина. Тъй въ 3-ия редъ понятието „жрецъ“ е предадено съ думата ἱερεύς, а въ 9-ия редъ — съ израза ἀπὸ ἱε[ρέων]. Освенъ това въ р. 3—4 имаме словоредъ ἀδελλφῶ Βρασίτραλι, противоположенъ на Διάτραλι ἀδελφῶ въ р. 9—10. И тъй първоначално сѫ били написани първитѣ 6 реда, въ които се предава, че жрецътъ Мукатралисъ е поставилъ надгробна плоча на брата си Браситралисъ, а следъ смъртьта на Бринказисъ, който навѣрно като поголѣмъ синъ на самия жрецъ билъ поделъ службата на баща си, сѫ били прибавени последнитѣ 5 реда, въ които се съобщава, че билъ починалъ заедно съ брата си Диатралисъ. Очевидно плочата е стояла върху гроба, въ който сѫ били скѫтани смъртнитѣ останки не само на брата на жреца, а сѫщо и на двамата му синове.

9. Фрагментъ отъ горенъ придавъ на четвъртитъ варовниковъ жертвеникъ, високъ 45 см., широкъ 64 см., дебелъ горе 80 см., а долу 70 см., намѣренъ отъ Нанко Петковъ отъ с. Свобода (Алипашиново), Чирпанско, въ калето, което се намира въ мѣстностьта Сарлѫкъ, въ землището на с. Рупки (Тюркмишли), Чирпанско. Върху предната страна на разчленения въ 5 пояса придавъ, отъ която е запазена само една часть, е издълбанъ следниятъ надписъ (обр. 66):

Ἀγ]αθῇ τ[ύχῃ
Αὐλ]ουμένης [καὶ]
Τ]ήρης Βείθυο[ς
σ]ὺν τῇ συζυγ[ίᾳ
5. . . . . ἀνέ]θηκ[αν

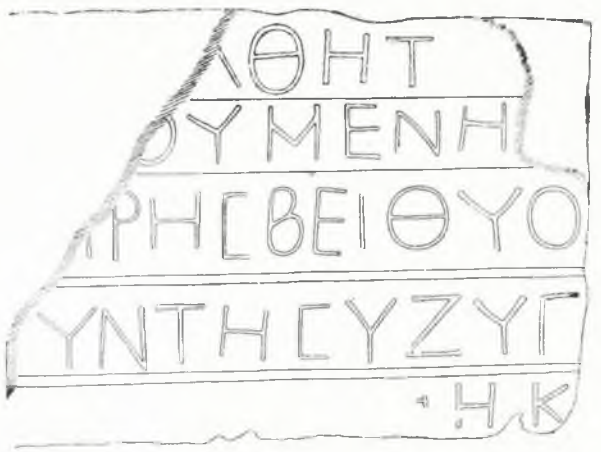

Обр. 66. — Надписъ върху жертвеникъ отъ Алипашиново.
Fig. 66. — Inscription grecque d'Alipachinovo.

Височината на буквитѣ отъ 5 до 6·5 см. Въ 2-ия редъ очакваме да стои името на божеството, на което е билъ посветенъ жертвеникътъ. Обаче предаденитѣ тамъ букви OVMENH не могатъ да образуватъ часть отъ нѣкое божеско име, а отъ лично име, което се е завършвало на — ουμένης. Такъвъ завършъкъ съ предходна следа отъ λ въ сѫщность има и личното име, съ което започва оброчният надписъ отъ Кочагово (Т.-Пазарджишко), публикуванъ отъ Г. И. Кацаровъ, Изв. на Археол. Институтъ IV, 1927, 88—90, обр. 42. Това ни дава право тукъ да допълнимъ OVMENH въ Αὐλουμάνης, което поради съставнитѣ си части представя хибридно име (ср. тракийскитѣ имена Αὐλούπορις, Αὐλούζενις и т. п. и гръцкитѣ Ἀγαθομένης, Δημομένης и т. п.). Съ огледъ къмъ факта, че р. 3 е могълъ да съдържа, както може да се заключи отъ р. 4, най-много 12 букви, допълнямъ следъ Αὐλ]ουμέν[ης думата καί. Въ такъвъ случай родителниятъ падежъ Βείθυος ще се отнася не само къмъ Τήρης, но и къмъ Αὐλ]ουμέν[ης, отъ гдето следва, че двамата посветители на жертвеника сѫ били братя. Отъ тѣхъ вториятъ Τήρης е билъ жененъ, както може да се заключи отъ израза σὺν τῇ συζυγίᾳ = σὺν τῇ γυναικί. За съжаление името на съпругата му, което е стояло въ р. 5, не е запазено върху камъка.

На кое божество и по какъвъ поводъ е билъ посветенъ жертвеникътъ, не може да се установи.

10. Мраморна плоча (обр. 67), отлѣво отчасти нащърбена, а отдолу отчупена, висока 67 см., широка 47 см., дебела 10 см., намѣрена въ градището Дебелтъ, сега скѫтана въ Бургаския музей. Въ най-горната часть на плочата е представенъ фронтонъ, високъ 10 см., съ два странични акротера. Въ срѣдата на фронтона е изобразена маска, която възпроизвежда главата на Медуза. Подъ него дохажда вдлъбнато поле, високо 38 см., широко 37·5 см., съ релиефъ на тракийски конникъ. Последниятъ съ лице напредъ, облѣченъ въ препасанъ хитонъ и въ хламида, която се развѣва отъ плещитѣ му назадъ, препуска на дѣсно. Дѣсната му ржка, наподобявайки жеста на benedictio

Latina, е издигната нагоре. Коньтъ е извънредно грижливо изработенъ. И четиритѣ му крака сѫ изобразени. При това копитото на издигнатия му дѣсенъ преденъ кракъ стѫпва върху единъ малъкъ жертвеникъ съ доленъ и горенъ придавъ, а лѣвиятъ му преденъ кракъ, издигнатъ още по-високо, достига срѣдната часть на едно дърво, чиято най-долна часть се затуля отъ жертвеника. Около дървото се е увила една змия, която си показва главата горе въ листата.

Обр. 67. — Надгробна плоча отъ Дебелтъ.
Fig. 67. — Monument funéraire provenant de Débelt (Deultum).

Подъ релиефа съ тракийския конникъ дохажда едно друго вдлъбнато поле, високо 12 см. и широко 37·5 см. Въ лѣвата му половина е представена конска глава всрѣдъ пламъци. Въ срѣдната му часть стои една неясно очъртана мѫжка фигура, облѣчена въ хитонъ. Въ дѣсната си рѫка, както изглежда, държи нѣкакъвъ сѫдъ. На дѣсно отъ фигурата се издига четвъртитъ блокъ, чиято дѣсна страна почти се допира до единъ стълбъ. Навѣрно и въ лѣвия край на това вдлъбнато поле е билъ изобразенъ подобенъ стълбъ. Предназначението на тия стълбове е било да се създаде илюзията, че крепятъ стоящата надъ тѣхъ преграда, която дѣли дветѣ вдлъбнати полета.

Подъ тия две полета е дохаждало едно трето, отъ което е запазенъ дѣсниятъ горенъ кѫтъ. Въ него е стоялъ навѣрно недошлиятъ до насъ надгробенъ надписъ. Че плочата изобщо е била надгробна, става ясно преди всичко отъ изобразената въ фронтона маска. Последната имала предназначението да пропѫжда отъ гроба демонитѣ, които сѫ могли да причинятъ на умрѣлитѣ нѣкаква щета (гл. Bieber, Realenc. XIV, 2178—2108, 2113—2115). Къмъ това се притуря и представеното върху плочата изгаряне на конска глава, което ни напомня погребалнитѣ обичаи у тракитѣ (гл. G. I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgesch. der Thraker, 82). Навѣрно и изваяниятъ тамъ четвъртитъ блокъ застѫпва гроба на починалия, а малката фигура, застанала предъ него, представя лицето, което се готви да прави възлияние върху самия гробъ.

11. Фрагментъ отъ надгробна плоча, високъ 18—20 см., широкъ 45 см., дебелъ 12 см., намѣренъ въ развалинитѣ на монастирчето „Св. Духъ“, източно отъ с. Заберново (Малко-Търновско). Върху него стои следниятъ надписъ, чийто 1-ви редъ е написанъ въ вдлъбнатото поле на плочата, а 2 до 4 редъ — върху рамката му (обр. 68):

αὐτοῦ ἀνέ[στησεν ?] . . .
ΘΟΣΜΕΜΟΝΙ . . . . .
ἐνιαυτοῦ συνέθα(νε или νον) . .
παροδεῖτα . . . . .

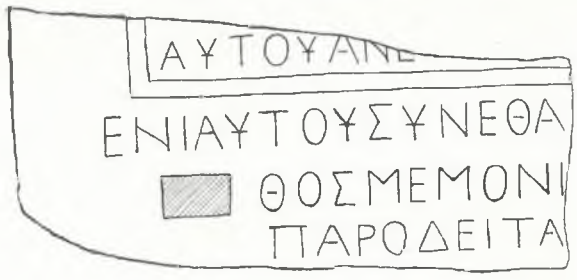

Обр. 68. — Надгробна плоча отъ Заберново.
Fig. 68.— Monument funéraire provenant de Zabernovo.

Височината на буквитѣ 2·5 см. Предъ 3-ия редъ е издълбанъ четирожгълникъ съ размѣръ 3 на 4·5 км. Въ надписа е ставало дума за лицето, което е поставило или издигнало (ἀνέστησεν въ р. 1) надгробната плоча на двама свои близки (ср. αὐτοῦ въ 1-ви р.), които сж починали едновременно (συνέθανε въ р. 3). Отъ думитѣ ἐνιαυτοῦ р. 3 може да се заключи, че въ надписа е била означена възрастьта на покойницитѣ. За употрѣбата на ἐνιαυτός = ἔτος „година" въ надгробни надписи гл. Kaibel, Epigr. Graeca, № 153, 319, 383 в, 414 и др. Въ 4-ия редъ итацистичното παροδεῖτα = παροδῖτα е часть отъ формулата χαῖρε παροδῖτα или χαίροις παροδῖτα, съ която се завършватъ доста често надгробни надписи (гл. Kaibel, Epigr. Graeca, № 326, 325 и др). Буквитѣ въ р. 3 ΘΟΣΜΕΜΟΝΙ мжчно се поддаватъ на сигурно попълване и тълкуване.

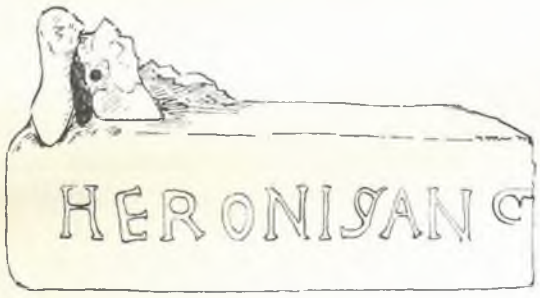

Обр. 69. — Фрагментъ отъ оброчна плочка на тракийския конникъ отъ Дрѣновецъ.
Fig. 69. — Fragment d'un bas-relief du cavalier thrace provenant de Drénovets.

12. Мряморенъ фрагментъ съ плоско статуарно изображение на тракийски конникъ, високъ отдѣсно 7 см., отлѣво 3·5 см., широкъ 13 см., дебелъ 4 см., намѣренъ въ с. Дрѣновецъ, Разградско, и прибранъ въ Разградския музей. Върху дошлата до насъ подставка на статуарното изображение на конника, което тукъ давамъ по рисунката на г. Ст. Славовъ, уредникъ на Разградския музей (обр. 69), стои посвещението: *Heroni sanc[to].* За това име на конника гл. G. I. Kazarow, Realenc. Suppl. III, 1140; Beschewliew, Glotta XIX, 293 и Г. И. Кацаровъ, Приносъ къмъ религията на тракийския конникъ, Спис. на Акад. XLVII, стр. 17 и сл.

Отъ изображението на конника се е запазила само часть отъ краката на лицето, което се е придържало съ дѣсната си ржка за опашката на коня, какъвто е напр. случаятъ съ релиефа отъ Лѣсковецъ, публикуванъ отъ Г. И. Кацаровъ въ Изв. на Археол. Д-во I, 1910, стр. 112, който сжщо е посветенъ на *Eroni sancto.* Впрочемъ липсата на *h* въ *Eroni* се обяснява съ факта, че въ латински тая буква отдавна вече е била загубила звуковата си стойность.

Antike Denkmäler aus Bulgarien

1. Viereckige Ara aus Marmor mit Ablauf oben und unten (Abb. 55), hoch 0,30–0,31, breit und dick 0,12 m; Schaft 0,075 m breit und dick; gefunden im Dorfe Slokoschtitza (Bez. Küstendil), jetzt im Lokalmuseum zu Küstendil; unvollständig veröffentlicht von Filov, Bull. soc. arch. bulg. II 285 und Seure, Archéol. thrace II, 1, 15 Nr. 130; an der Vorderseite Widmung an Apollon. Bemerkenswert ist ἀνέθετον in Z. 9 (vgl. Dieterich, Untersuch. zur Gesch. der griech. Spr. 249).

2. Grabstele aus Kalkstein, eingebaut in die Mauer des protobulgarischen Palastes zu Aboba-Pliska (Abb. 56), hoch 1,20, breit 0,61 m; im Giebelfeld Kranz mit zwei Schleifen, im Kranz vierteilige Rosette, darunter umrahmtes Schriftfeld 0,69 m hoch, 0,38 m breit. Besondere Beachtung verdient die in heidnischen Inschriften selten vorkommende Wortwendung PMS = *plus minus* (Z. 6 u. 8).

3. Marmorplatte (Abb. 57), oben abgerundet, am Rande schwach profiliert, hoch 0,21, breit 0,13, dick 0,02 m; gefunden im Dorfe Izvor (Bez. Jambol), jetzt in der archäologischen Sammlung des Gymnasiums zu Jambol. Über die im Relieffeld dargestellte weibliche Figur vgl. Filov, Bull. soc. arch. bulg. III 51; Kazarow, Archäolog. Anzeiger XXXVII, 191 f.; Żebelev, Seminarium Kondakovianum I, 4.

4. Marmorplatte mit Darstellung des thrakischen Reiters (Abb. 58), unten rechts abgebrochen, oben abgerundet, hoch 0,22, breit 0,15, dick 0,02—0,03 m; gefunden bei dem Flusse Tundža in der Nähe von Jambol, jetzt im Lokalmuseum derselben Stadt. Die rechte Hand des Reiters ist zur benedictio Latina erhoben (vgl. Kazarow, Realenc., Suppl. III 1139, 18—34; Seyrig, BCH LI, 1927, 210—212).

5. Säule aus Kalkstein, hoch etwa 1,71 m, Durchmesser 0,38—0,39 m; gefunden in der Umgebuug des Dorfes Türkmischli (Bez. Ćirpan), jetzt im Hofe des Bauern Dimitrov aus demselben Dorfe; auf beiden entgegengesetzten Seiten je eine Meilensteininschrift. Die eine Inschrift gehört der Zeit zwischen 293 und 305 n. Chr. (Abb. 59), wobei die Meilenzahl mit den griechischen Buchstaben IA wiedergegeben wird. Die andere Inschrift bezieht sich auf die Zeit zwischen 323 und 326 n. Chr. (Abb. 60) und enthält keine Meilenzahl.

6. Säule aus Kalkstein mit dem Relief eines sich um dieselbe windenden Weinstockes, nach oben sich stark verjüngend, Durchmesser unten 0,24 m, oben 0,12 m. (Abb. 61); gefunden in der Nähe von Ćirpan, jetzt im Lokalmuseum derselben Stadt. Zwischen den Windungen des Weinstockes eine Eidechse (Abb. 62).

7. Viereckige Marmorara mit teilweise abgebrochenem Ablauf oben und unten, hoch 0,25, breit 0,13, dick 0,11 m; Schaft 0,105 m breit, 0,085 m dick; gefunden im Dorfe Zapadno Schivačewo (Bez. Čirpan), jetzt in der archäologischen Sammlung des Gymnasiums zu Čirpan. Auf der Vorderseite des Schaftes Bukranion (Abb. 63), auf der Hinterseite eine brennende Fackel (Abb. 64).

8. Grabstele aus Kalkstein (untere linke Ecke fehlt), in zwei Stücke gebrochen, in der Mitte schwach konvex (Abb. 65), hoch 0,61, breit 0,44, dick 0,14 m;

gefunden in der Umgebung des Dorfes Türkmischli (Bez. Čirpan), jetzt im Hause des Bauern Dončev aus demselben Dorfe. Beachtenswert sind in Z. 3–5 die Formen ἀδελφῶ und στήλλην (vgl. Schwyzer, Griech. Grammatik, 230—231) und in Z. 9 die Wortwendung ἀπὸ ἰε[ρέων] (vgl. Preisigke, Wörterbuch der griech. Papyrusurk. I, 166—167 s. ἀπό, Nr. 5).

9. Bruchstück vom oberen vielgliedrigen Ablauf einer Ara aus Kalkstein (Abb. 66), hoch 0,44, breit 0,68, dick oben 0,80, unten 0,70 m; gefunden in den Ruinen Sarlăk oberhalb des Dorfes Türkmischli (Bez. Čirpan). Beachtenswert ist der Hybridenname Αὐλ]ουμένη[ς, Z. 2 (vgl. die thrakischen Namen Αὐλούπορις, Αὐλούζενις u. ä. und die griechischen Ἀγαθομένης, Δημομένης u. ä.). Derselbe Name steckt sicher auch in der Inschrift aus Kočagovo (Bez. Tatar-Pazardžik), Kazarow, Bull. de l'Inst. arch. bulg. IV, 1927, Abb. 42.

10. Grabstele aus Marmor (Abb. 67), unten abgebrochen, hoch 0,67, breit 0,47, dick, 0,10 m; gefunden in den Ruinen von Deultum, jetzt im Lokalmuseum zu Burgas. In dem oberen Teil (hoch 0,105 m) sind zwei Seitenakrotere und ein Giebel abgebildet. In der Mitte des Giebels ist eine Maske dargestellt (über die apotropäische Bedeutung der Maske im Kulte der Toten vgl. Bieber, Realenc. XIV, 2107—2108, 2113—2115). Unter dem Giebel stehen drei voneinander abgetrennte vertiefte Felder. Das erste Feld (hoch 0,38 m und breit 0,375 m) enthält das Relief des thrakischen Reiters mit der Geste der benedictio Latina (vgl. oben Nr. 4). Im zweiten Felde (hoch 0,12 m und breit 0,375 m) sieht man links einen in Flammen befindlichen Pferdekopf (d. h. Opferung eines Pferdes), rechts einen viereckigen Steinblock (vielleicht Andeutung des Grabes des Toten) nebst einem Stützpfeiler, in der Mitte eine kleine Menschenfigur, deren rechte Hand ein zur Grabesspende gehöriges Gefäss trägt. Von dem dritten Felde ist nur die rechte obere Ecke sichtbar.

11. Bruchstück einer Grabstele aus Marmor (Abb. 65), hoch 0,20—0,18 m, breit 0,045 m, dick 0,12 m; gefunden in den Ruinen des Klosters Sveti Duch oberhalb des Dorfes Zabernovo (Bez. Malko-Tărnovo).

12. Bruchstück eines Marmorreliefs des thrakischen Reiters (Abb. 69), hoch 0,07—0,35 m, breit 0,13 m, dick 0,04 m; gefunden bei dem Dorfe Drenovetz, jetzt im Lokalmuseum von Razgrad; auf dem unteren Rahmen Widmung *Heroni sanct[o].* Über diesen Namen des Heros vgl. Kazarow, Realenc. Suppl. III, 1140—1141, und Beschewliew, Glotta XIX, 293. Von dem Relief sind nur die Füsse des Mannes erhalten, der sich an dem Schwanz des Pferdes festgehalten hat (vgl. Perdrizet, Rev. arch. 1904, I, 23).

Dimiter Detschev

Светилището на богъ Митра при с. Крета

отъ Иванъ Велковъ

По дѣсния брѣгъ на р. Витъ, стария Utus, по направление на Дунава, се простиратъ низки тераси, които нѣкжде даватъ обиленъ строителенъ материалъ. Пространни каменни кариери, които се използуватъ и сега, се намиратъ главно северно отъ с. Крета (Никополско), около десетина километра южно отъ Дунава. Тѣзи каменоломни сж били използувани добре и въ римско време. Може да се каже, че цѣлиятъ строителенъ материалъ за голѣмия лагеръ на V македонски легионъ при Гигенъ (Oescus) е ваденъ и носенъ отъ кариеритѣ на Крета.

При разчистване на пръстьта, на много мѣста изъ кариеритѣ се намиратъ и сега още голѣми блокове, невдигнати на времето. Така, въ кариерата на Константинъ Петровъ, малко южно отъ откритото светилище, лежи полуобработена подставка на колона съ размѣри 85 × 85 см. Малко по̀ на югъ, въ друга кариера, се пази и единъ изоставенъ блокъ съ размѣри 180×82×56 см.

Гладката иначе тераса при Крета се е обърнала отъ разкопаване още на времето въ грамадни могили, та затова мѣстото тукъ е получило и названието Гавницитѣ, име, което означава мѣсто изкопано, нагънато. Въ тази околность се говори и за една пещера, за Тъмницата.

При прехвърляне на пръстьта, натрупана нѣкога отъ старитѣ кариери и търсене на нови каменни залежи, на 26 мартъ 1933 г. работници отъ кариерата на Велико Ивановъ — кариера, разположена въ най-северната часть на терасата, почти 2 клм. далечъ отъ селото — се натъкнали на светилището. Тѣ почнали бавно да навлизатъ навжтре, да го разчистватъ, като всичко намѣрено било отнасяно въ селото и запазено въ училището. Проникването е станало отъ къмъ южната страна и понеже е работено съ взривъ, почти цѣлата южна сводеста половина е била разрушена.

Светилището е било издълбано въ скалитѣ, било е високо надъ околното ниво около два метра и толкозъ метра по-низко отъ горното ниво на скалата (обр. 70). Върху скалата има натрупана пръсть отъ старитѣ каменоломни. Светилището, засводено, сега е дълго 7 м., широко 6 м. Срѣдно високо 1·80—2 м. Въ северната страна, въ началото на свода, стоятъ още два по-голѣми дѣлани камъка, които сж удължавали стената въ западно направление и сж задържали пръстьта. Съ такива камъни е билъ подграденъ и северо-източниятъ жгълъ. Тамъ, дето се събиратъ двата свода на източната страна, върху напрѣчната скала, се вижда вдлъбнатина. Тукъ двата каменни

блока, въ които е изрѣзано светилището, не прилягатъ плътно, та е станало нужда отъ запълване и направа на покривъ. По свода на светилището на много мѣста се виждатъ малки отвори — халки, изрѣзани отъ самитѣ скали. Тѣзи халки сж служили вѣроятно за окачване на лампички. По северното протяжение пъкъ на стената, долу низко, бѣ още запазена in situ часть отъ дълго каменно седалище съ облѣгало, вис. 15 см., широчина на седалището 30 см. (обр. 70).

Обр. 70. — Светилището на Митра при с. Крета.
Fig. 70. — Le sanctuaire de Mithras près de Krĕta (arrond. de Nicopole).

Въ дъното на светилището, ориентирано право къмъ изтокъ, е издълбана въ скалата полукржгла ниша, широка 3 м., дълбока 50 см. и висока отъ основата на терасата 1·75 м. Въ северната часть на тази ниша има издълбана втора по-малка ниша, вис. 1·30 м., дълбока 15 см. Тукъ е била поставена и намѣрена in situ подставката и плочата съ образа на Митра (обр. 71). Предъ нишата, както се вижда и на снимката, се простира площадка съ широко стжпало. Върху рамката на нишата пъкъ, въ самия центъръ, сж издълбани нѣкакви знаци, високи 3·5 см., отъ които се различава само буквата Д. Възможно е въ тѣзи знаци да се крие думата Μίθρα.

Изъ разхвърляната вече навънъ пръсть се намѣриха нѣколко фрагмента отъ недобре изпечени почернѣли глинени сждове. Предъ северното седалище се указа малко пепель, предъ нишата пъкъ нѣщо горено. Тукъ наблизо се намѣри и една бойна топка. Всички други жертвеници, за които се говори по-долу, сж намѣрени разхвърляни и повалени предъ нишата и по продъл-

жение на дветѣ дълги страни. Въ светилището ще да е прониквано и порано; тогава ще да е била развалена и цѣлата предна часть. Свѣтлина въ светилището е могла да идва само отъ къмъ западната страна.

Отъ многото намѣрени паметници на Митра главно въ Мизия, а после и на други мѣста въ България, се предполагаше, че сигурно въ тѣзи области, седалища на римски легиони, сѫ сѫществували и светилища.[1]) Светилището на Митра при с. Крета е първото светилище открито въ България, а такива светилища не сѫ много и въ пространната нѣкога римска империя.[2]) Нито единъ митреумъ, обаче, не е намѣренъ нѣкѫде добре запазенъ, за да се види точно неговото вѫтрешно разположение, нѣщо, което се е мѣнявало съобразно мѣстонахождението на светилището.

Споредъ една легенда, разказана ни отъ Porphyrios, Зороастъръ посветилъ на Митра въ планината на перситѣ една богата съ цвѣтя и оросена съ поточета пещера. Въ последствие неговитѣ почитатели запазватъ тази традиция да правятъ своитѣ посвещения въ естествено или изкуствено направени пещери (ὅτ' ἄντρων καὶ σπηλαίων εἴτ' οὖν αὐτοφυτῶν εἴτε χειροποιήτων τὰς τελετὰς ἀποδιδόναι). Новитѣ открития и проучвания потвърждаватъ тѣзи разкази на легендата. Почитателитѣ на персийския богъ често се криятъ въ скални дупки, особно ако наблизо протича нѣкой потокъ. При липса на тѣзи естествени приспособления, почитателитѣ си построявали, по тѣхно подобие, полуподземни храмове, наричани spelaeum, specus, понѣкога spelunca, antrum или общо само съ името templum. Единъ надписъ отъ Istros (Каранасуфъ), свързанъ съ култа на Митра въ този градъ, ни запознава съ този характеренъ терминъ на Митрово светилище — τοῦ ἱεροῦ σπηλέου.[3])

Особни храмове посветени на Митра, съ архитектонически строежи надъ земята, не сѫ строени. Съ малки изключения вѫтрешното разпредѣление на светилищата си остава почти навсѣкѫде непромѣнено.[4]) На улицата се издигала обикновено една колонада, отъ дето се влизало въ първата зала, която се намирала на една основа съ нивото на улицата. Това е pronaos'a, който носи и техническото име apparatorium. Отъ тукъ, по стѫпала, се слизало въ сѫщинския храмъ, въ crypta-та. Това вѫтрешно главно отдѣление на светилището се състояло пакъ отъ три части: отъ сѫщинската cella съ размѣри обикновено $2^1/_2 \times 7 - 11$ м., отъ две успоредни, наредени по дългитѣ стени седалища и отъ повечето издигнатъ adyton съ релиефния образъ на бикобиеца. Тукъ наоколо сѫ стояли другитѣ свещени образи и олтари, дето горѣлъ свещениятъ огънь. Криптата, на която се гледало като на единъ символъ на свѣта, трѣбвало да бѫде засводена, за да наподобява небето. Една малка вдлъбнатина прибирала кръвьта на животнитѣ, чиито останали части били изхвърляни навънъ въ дълбоки ями. Други сѫдове, разпръснати по седалищата, служели да пазятъ осветената вода, която играела важна

[1]) Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien, 137; Г. И. Кацаровъ, Нови паметници на Митра въ България, ИАД II, 68.

[2]) Fr. Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithras I, 54 сл.

[3]) Pârvan, Histria III въ Dacia II, 1925, 218 № 21; Я. Тодоровъ, Паганизъмъ, 217.

[4]) Roscher, Lexikon II, 3060.

роля при очищенията. За събиране на осветената вода въ светилището при Крета трѣбва да е служило каменното коритце, намѣрено предъ образа на Митра (обр. 76). То е дълго 60 см, вис. 30 см., шир. 36 см., дълбоко 25 см.

Въ светилището при Крета изглежда, какво вѣрующитѣ сѫ се изкачвали по нѣколко стѫпала нагоре, за да влѣзатъ въ храма. Тукъ впрочемъ нищо не може да се твърди съ положителность, понеже предната часть на храма е твърде много развалена. Това разрушение трѣбва да е продължавало съ години, защото предъ светилището стърчатъ цѣли могили отъ натрупана пръсть. За нѣкои особни украси на подземното помѣщение тукъ не сме намѣрили доказателства.

Обр. 71. — Подставка и релиефъ на Митра отъ Крета.
Fig. 71. — Bas-relief de Mithras provenant de Kréta, avec son piédestal.

Характерното въ всички светилища на Митра сѫ тѣхнитѣ малки размѣри. Явно е, че митреумитѣ сѫ могли да събиратъ само съвсемъ ограничено число почитатели. Обясняватъ малкитѣ размѣри на тѣзи подземни крипти съ мѫчнотията, която се срѣща при направата имъ. Единственията сводъ не е могълъ да се продължава безконечно, защото вѣрующитѣ, застанали, къмъ входа на светилищата, едва биха могли да видятъ образа на бога, поставенъ съвсемъ въ дъното. Изглежда, че самитѣ почитатели се раздѣляли освенъ това на отдѣлни братства, всѣко съ своя отдѣленъ храмъ

Разхвърляни изъ светилището сѫ намѣрени следнитѣ паметници.

1. Подставка отъ сенонски пѣсъчникъ, върху нея поставена плочата съ образа на Митра (обр. 71). Подставката, профилувана отъ три страни, въ предната часть съ акротери, е дълга 1 м., вис. 65 см., деб. 35 см. Въ грубо изгладената задна часть, по срѣдата, малка вдлъбнатина за по-лесно намѣстване къмъ скалата.

2. Плоча отъ сѫщия мѣстенъ материалъ съ образа на Митра, горе малко стѣснена, дълга по срѣдата 92 см., вис. 60 см., деб. 16 см. Подиръ плочата отъ Таваличево при Кюстендилъ (97 × 95 × 8 см.) тази отъ Крета е втора по голѣмина у насъ и първа въ областьта на Мизия. По срѣдата на

плочата, въ задната часть, се вижда изпѫкналъ релиефенъ кржгъ съ диаметъръ 20 см. (обр. 72).

Въ центъра на плочата Митра е представенъ като младъ юноша съ типичната фригийска шапка, подъ която се подава кѫдрава коса. Той е облѣченъ въ хитонъ и хламида, която се развѣва назадъ, колѣничилъ е съ лѣвия кракъ върху гърба на бика, устремилъ е назадъ погледъ къмъ Слънцето. Съ дѣсния си кракъ Митра настѫпва отхвърления навънъ заденъ кракъ на бика, съ лѣвата рѫка е хваналъ ноздритѣ му и му обръща главата, а съ дѣсната рѫка държи още незабития мечъ до дѣсната плешка на животното. Къмъ

Обр. 72. — Релиефъ на Митра отъ Крета.
Fig. 72. — Le même bas-relief, sans piédestal.

бика скача едно куче. Цѣлата тази сцена е обградена съ полукржгла дѫга, която дава представа за пещерата, дето Митра убива бика.[1])

Въ лѣво, върху дѫгата, е изобразенъ и гарванътъ, вестителъ на Sol, съюзникъ на Митра, по чиято заповѣдь се убива чудното животно. Въ лѣвия жгълъ се вижда, както винаги, бюстъ на Sol — Слънцето, представенъ като младежъ съ дълга, кѫдрава коса, съ хламида, прехвърлена презъ рамото. Лѫчестата корона не се вижда. Въ дѣсния жгълъ на плочата, извънъ дѫгата е изобразенъ пъкъ облѣченията бюстъ на Луна, отъ рамената на която израстватъ два лунни сърпа. Отъ дветѣ страни на Митра, все извънъ дѫгата, стоятъ дадофоритѣ — факлоносци Каутесъ и Каутопатесъ. Каутесъ съ вдигната фѣкла, Каутопатесъ съ наведена.

На долната рамка върху плочата се вижда да пълзи и змията, този сим-

[1]) Подобна, но само наржбена дѫга се вижда при релиефа отъ Плѣвенъ; Г. И. Кацаровъ, ИАД II, 54.

волъ на земята, която се оплодява отъ свещената течность, що изтича отъ раната на животното. Тя е сѫщевременно душата, която поема въ себе си божественото като храна.

Основната фигура въ релиефитѣ, посветени на Митра — убиването на бика, е създадено споредъ Cumont (Textes I стр. 179), отъ нѣкой малоазиятски майсторъ отъ пергаменската школа въ II в. пр. Хр., като за образецъ е служилъ единъ твърде разпространенъ скулптуренъ типъ въ елинистическо време, представящъ Ника, която принася въ жертва бикъ (Cumont, Textes I стр. 181, обр. 12). Сариа[1]) приема, че културното изображение на Митра е било донесено готово отъ ориента въ Римъ, но че това е станало въ края на I вѣкъ. Пъкъ и освенъ това самиятъ култъ почва да се разпространява въ времето на Флавиевцитѣ. Съ общата композиция на релиефитѣ на Митра и тѣхния произходъ сега се занимава въ една глава отъ своето съчинение и Fritz Saxl (Mithras стр. 28 сл.).

Обр. 73. — Жертвеникъ отъ светилището на Митра въ Крета.
Fig. 73. — Autel provenant du sanctuaire de Mithras à Kréta.

Плочата съ Митра отъ Крета подпада въ така наречената Дунавска група, дето, освенъ главния образъ, се виждатъ обикновено още нѣколко изображения, нѣкога поставени въ пояси, които сѫ винаги едни и сѫщи. Въ другата група релиефитѣ сѫ съ много отдѣления, съ много сцени. Тѣ се намиратъ повечето въ западнитѣ области, къмъ Реинъ, и се отличаватъ по своята голѣмина.

3. Жертвеникъ, профилуванъ, съ акротери на предната страна. Горе въ лѣво и долу очуканъ. Вис. 47 см., шир. 26 см.; отгоре паничка съ диаметъръ 17 см. Вис. на буквитѣ 3·5 см. (обр. 73). Надписътъ се чете:

[М]άρκος Σίκις Σόσσις | ἔθηκε βω|μὸν Ἡλίῳ Μίθρᾳ.

Σίκκιος римско Siccius = Sicinius; гл. Pape, Handwörterbuch der gr. Sprache III

[1]) Балдуин Сариа, Развитак митрине култне слике у дунавским областима, Старинар II, 1925, 44.

1388; Σόσσις, рим. Sossius, Pape, ц. с. 1425. Σόσσιος, Σόσσος, Preisigke, Namenbuch, 386, 391.

4. Жертвеникъ отъ варовникъ, профилуванъ, горе въ страни отчупенъ. Вис. 56 см., по срѣдата шир. 26 см., деб. 22 см. Вис. на буквитѣ 2·5—5 см. (обр. 74). Надписъ:

Στράτω|ν Στράτω|νος ἀνέθη(κεν) | τὸ(ν) | βωμὸν | Ἡλίῳ Μίθρᾳ.

Ср. К. Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ въ Черн. область II, 72 (надписъ отъ М. Търново); Preisigke, Namenbuch, 396.

Обр. 74. — Жертвеникъ отъ светилището на Митра въ Крета.
Fig. 74. — Autel provenant du même sanctuaire.

Обр. 75. — Жертвеникъ отъ светилището на Митра въ Крета.
Fig. 75. — Autel provenant du même sanctuaire.

5. Жертвеникъ, профилуванъ, горе съ паничка, вис. 60 см., шир. по срѣдата 25 см., деб. 27 см. Височина на буквитѣ 3 см. Надписътъ много развален, но горе на рамката може да се долови Ἀγαθῇ долу на първия редъ въ полето [τύ]χῃ, после Μ — Μίθρᾳ?, въ края. . . στήριν — εὐχαριστήρι(ο)ν (обр. 75).

6. Жертвеникъ, профилуванъ, долу съ подставка, която е била забита въ земята. Дѣсниятъ доленъ край отчупенъ. Вис. 1 м., шир. и деб. по срѣдата 20 см., горе съ вдълбана паничка (обр. 76). Безъ надписъ.

7. Малъкъ жертвеникъ съ релиефна паничка, вис. 40 см., шир. и деб. по срѣдата 20 см. (обр. 76).

8. Другъ подобенъ малъкъ жертвеникъ, вис. 40 см., но безъ паничка. (обр. 76).

9. Сѫщо, вис. 30 см., шир. и деб. 14 см. (обр. 76 по срѣдата).

10. Грубо изработенъ подобенъ жертвеникъ, вис. 32 см.

Допълнително при разчистване на светилището, повечето въ северо-източния жгълъ, сѫ намѣрени още три жертвеника.

Обр. 76. — Жертвеници отъ светилището на Митра въ Крета.
Fig. 76. — Autels sans inscriptions provenant du même sanctuaire.

11. Голѣмъ жертвеникъ, счупенъ въ горната си часть, профилуванъ, вис. 95 см.

12. Малъкъ жертвеникъ съ размѣри $27 \times 20 \times 15$ см.

13. Другъ малъкъ жертвеникъ съ размѣри $15 \times 15 \times 28$ см.

Тъй като само мѫже сѫ могли да присѫтствуватъ на тайнитѣ обряди на персийската литургия, то трѣбвало да има други мистерии пъкъ, на които се допускали и жени. Така следъ Митра следва винаги Magna Mater, чийто култъ билъ тѣсно свързанъ съ този на Митра.

Въ връзка съ култа именно на Magna Mater, трѣбва да се спомене и единъ жертвеникъ отъ варовникъ отъ съседното на Крета с. Коприва, разположено въ източна посока. Жертвеникътъ, профилуванъ отъ три страни, е горе малко отчупенъ. Украсенъ съ гирлянди отъ тритѣ страни, помежду розети. Вис. 92 см., шир. долу 60 см., по срѣдата 45 см., деб. долу 56 см. Гир-

ляндитѣ свършватъ къмъ надписа съ по единъ листъ. Височина на буквитѣ 4 см. Този жертвеникъ е стоялъ върху една подставка съ размѣри 100 × 90 × 32 см. Намѣренъ е въ мѣстностьта Въртопа на изтокъ отъ Коприва презъ февруарий 1933 г. при издигане на окопъ въ нивата, по направление на с. Бръшляница. На сѫщото мѣсто има блато. Виждатъ се нѣкѫде зидове, тухли, наблизо сѫ откривани и гробове. Сега този паметникъ се пази въ двора на Юрданъ Дѣяновъ. Жертвеникътъ по своята изработка и украса може да се смѣта за единъ отъ най-хубавитѣ отъ своя родъ, намѣрени у насъ въ Мизия. Латинскиятъ надписъ е въ седемь реда. Точки има не само между отдѣлнитѣ думи, но и между сричкитѣ въ думитѣ. Надписътъ гласи:

DE · VM · MA · TRI	*Deum Matri*
MAG · CA · I · Λ · VA	*Mag(nae) Caia Va-*
LERI · A · C · VAL	*leria C. Val(erius)*
LON GI · VE	*Longi(nus) ve-*
TER · LEG · V	*ter(anus) leg(ionis) V*
MAC · COIVX	*Mac(edonicae) co(n)iux*
V · L · S	*v(otum) l(ibens) s(olvit)*

Достигналъ до върха на своята мощь въ половината на III в. сл. Хр., изглеждало за моментъ, какво Митра ще завладѣе свѣта. Но още първитѣ набѣги на варваритѣ, особно загубването на Дакия (275 г.), нанесло страшенъ ударъ на маздейската секта, която за нещастие господствувала само по периферията на римската империя. Тогава се разрушаватъ отъ готскитѣ набѣги много храмове и светилища. Въ тѣзи години ще да е намѣрило своя край и светилището на Митра при Крета.

Das Mithraeum bei Kreta in Nordbulgarien

Das Dorf Kreta liegt 12 km südlich von der Donau, auf dem rechten Ufer des Flusses Vit (Utus). In der Umgebung des Dorfes befinden sich alte Steinbrüche, die auch in römischer Zeit ausgebeutet und wahrscheinlich auch bei der Anlage des westlich vom Dorfe liegenden Legionslagers Oescus ausgenützt wurden. Bei der Abtragung des Schuttes, um neues Steinmaterial zu gewinnen, wurde von den Arbeitern im Jahre 1933 das Mithraeum entdeckt (Abb. 70).

Das Heiligtum ist in die Felsen eingehauen; es ist 7 m lang, 6 m breit und hat eine Höhe von 1,80—2 m. Die nördliche Seite des Heiligtums ist durch hinzugefügte Steinquadern verlängert. Am Felsengewölbe sind mehrere kleine Ringe vom Steine selbst hergestellt, die zum Aufhängen von Lampen gedient haben. Im Hintergrunde des Hauptraumes, auf einer erhöhten Terrasse, befindet sich eine Nische (3 m breit, 0,50 m tief, 1,75 m hoch), die in ihrem nördlichen

Teil eine zweite kleinere Nische (1,30 m hoch, 0,15 m tief) enthält. In dieser letzteren Nische wurde die Basis mit dem darauf stehenden Mithrasrelief in situ gefunden (Abb. 71). Die Altäre lagen auf dem Boden des Heiligtums in Unordnung umgestürzt. Im Heiligtum wurden folgende Gegenstände gefunden: 1. Basis von Sandstein, 0,62 m hoch, 1 m breit, 0,35 m dick (Abb. 71). 2. Sandsteinplatte mit Mithrasrelief, 0,92 m breit, 0,60 m hoch, 0,16 m dick (Abb. 72). 3. Sandsteinaltar mit Widmung an Mithras, 0,47 m hoch, 0,26 m breit (Abb. 73) 4. Sandsteinaltar mit Widmung an Mithras, 0,54 m hoch, 0,26 m breit (Abb. 74). 5. Sandsteinaltar mit Resten einer Inschrift, 0,60 m hoch, 0,27 m breit (Abb. 75). 6. Fünf Sandsteinaltäre von verschiedener Grösse ohne Inschriften und ein Steinbecken (Abb. 76).

Mit diesem Heiligtum ist auch der in dem nahen Dorfe Kopriva sich befindliche Altar der Magna Mater in Zusammenhang zu bringen (die Inschrift auf S. 90). Das Mithrasheiligtum ist wahrscheinlich am Ende des III. Jahrh. n. Chr. zerstört worden.

Ivan Welkov

Новооткрито светилище на Артемида

отъ Димитъръ Цончевъ

Макаръ до сега да е писано доста върху религията на тракитѣ, ние още не я познаваме въ подробности. Археологическитѣ паметници, които ежедневно ни предлага нашата страна, ще има да хвърлятъ много свѣтлина върху имената, прѣкоритѣ, култоветѣ и светилищата на разнитѣ познати и неизвестни божества. Такъвъ е случаятъ съ тракийската богиня Бендида, която е била отъждествена съ гръцката Артемида, а по-късно и съ римската Диана.[1]) Възъ основа на многобройнитѣ релиефи, жертвеници и монети съ образа на богинята или съ посвещения на нея, открити въ Долна Мизия и Дакия, проф. Кацаровъ е изказалъ мнение, че нейниятъ култъ е билъ много разпространенъ въ тѣзи области.[2]) Новооткритото светилище въ землището на с. Тенча-Мекишъ, В.-Търновско (вижъ картата обр. 77), което спада въ областьта на Долна Мизия, иде отново да подкрепи изказаното вече мнение.

Селото Тенча-Мекишъ[3]) е разположено на р. Елия, чийто най-голѣмъ притокъ е р. Горгалъкъ и отстои на 10 клм. отъ р. Янтра и на 12 клм. юго-източно отъ развалинитѣ на Nicopolis ad Istrum. Въ близката и далечната му околность днесъ се намиратъ 29 могили (гл. картата), отъ които презъ 1930 год. при прокарване на водоснабдителния каналъ е била разкопана една. Въ нея е била открита зидана отъ тухли гробница.[4]) На дѣсния брѣгъ на р. Гаргалъкъ, на 3—4 клм. южно отъ селото, върху височината, която доминира въ цѣлата околность, се намира „Калето“. Тукъ се забелязватъ още слаби следи отъ зидове. Въ селото се намиратъ още два римски надгробни камъка,[5]) а въ близката околность — следи на нѣколко изчезнали и непроучени селища.

На 18 априлъ 1933 год. братята Иванъ и Йорданъ Николови Илиеви, при обработването на наетата отъ тѣхъ училищна нива въ мѣстностьта „Орманъ баиръ“, която отстои на 3 1/2 клм. южно отъ селото и на 300 метра западно отъ шосето за В. Търново, открили светилището. Тѣ разкопали сла-

---

[1]) ИАИ V, 1915, 216.

[2]) Изв. на Ист. Д-во IV, 1915, 2.

[3]) До преди 3—4 години селата бѣха две — Тенча и Мекишъ, обаче малкото разстояние между тѣхъ се застрои и днесъ сж едно голѣмо самостоятелно селище.

[4]) Сведенията за нея ми даде г-нъ Ал. Петковъ, учитель въ селото.

[5]) CIL III, 12437; Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, стр. 400.

битѣ му следи, като прибрали всичко намѣрено заедно съ строителния материалъ. Споредъ откривачитѣ постройката е била ориентирана отъ истокъ къмъ западъ, съ правожгълна форма и приблизителни размѣри 4 м. дължина и 3 м. ширина. Зидоветѣ, които открили на 30—40 см. дълбочина, били направени отъ недѣлани камъни и били дебели не повече отъ 40—50 см. Подътъ на светилището е билъ отчасти покритъ съ каменни плочи. Въ свети-

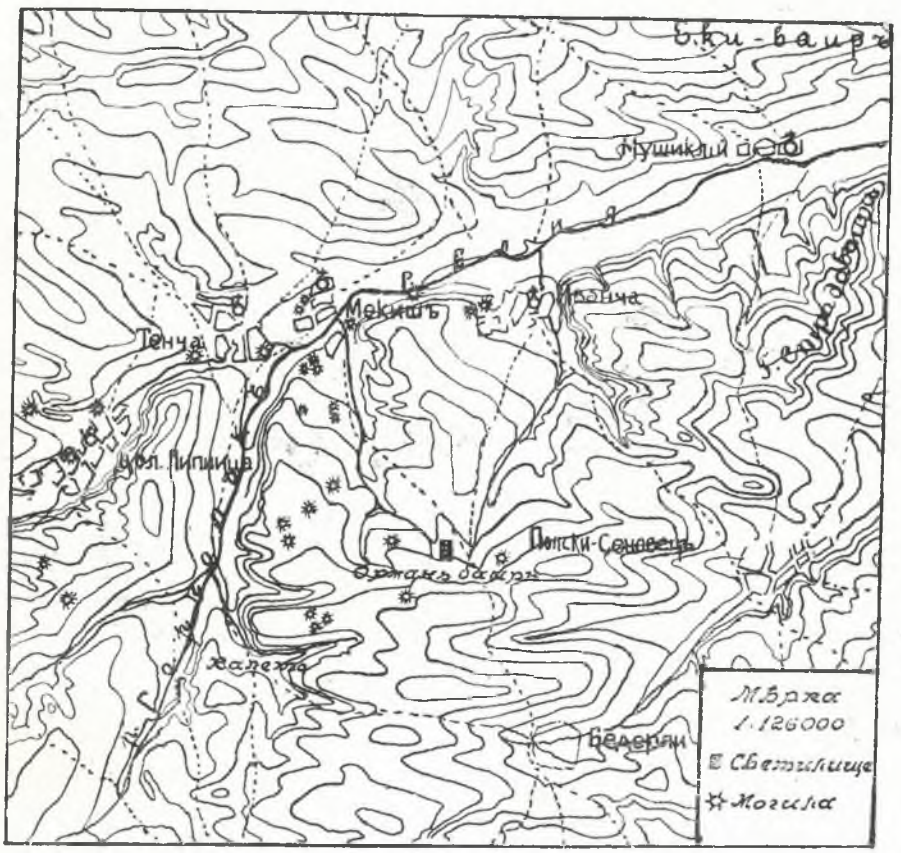

Обр. 77. — Карта на околноститѣ на с. Тенча-Мекишъ, Търновско.
Fig. 77. — Carte des environs du village Tenča-Mékiche, arrond. de Tărnovo.

лището сж намѣрени следнитѣ предмети: 1) части отъ тухли и керамиди. Запазена е една цѣла керамида съ размѣри: дъл. 58 см., шир. 17 см. и деб. 2 см. Цвѣтътъ ѝ е блѣдо-жълтъ. 2) Малко глинено гърненце съ две дръжки, което намѣрвачитѣ счупили още тогава. Предадоха ми една часть отъ низъкъ глиненъ сждъ съ широко дъно, вис. 16 см., заедно съ части отъ други малки глинени сждове. На горната му страна има следи вѣроятно отъ дръжка. Всички керамични части сж слабо изпечени (блѣдо-жълти), безъ глечь и орнаменти. 3) Единъ римски ключъ. 4) Единъ кованъ желѣзенъ

гвоздей. 5) Две бронзови и съвършено изтрити монети.[1]) 6) Тридесеть и петь цѣли и части отъ оброчни плочки и торсо отъ малка мраморна статуйка, висока 8·5 см. (обр. 78).[2])

Оброчнитѣ плочки сѫ били разхвърляни вѫтре и вънъ отъ постройката. Първоначалниятъ имъ брой остана неизвестенъ, понеже сѫ били раздадени на селянитѣ. Всички оброчни плочки сѫ направени отъ дребнозърнестъ мряморъ, какъвто въ близката и далечна околность не се намра. По изработката си сѫ груба и шаблонна работа. Само нѣколко сѫ по-добре и грижливо изработени. Задната имъ страна не е изгладена, а грубо издѣлана. Всички иматъ рамки, каквито въобще иматъ тракийскитѣ оброчни плочки. Релиефитѣ сѫ низки и не надминаватъ рамкитѣ. Формата имъ е четирижгълна, въ едни трапецовидна, а въ други — право-

Обр. 78. — Торсо отъ мраморна статуйка отъ Тенча-Мекишъ.
Fig. 78. — Fragment d'une statuette en marbre provenant de Tenča-Mékiche.

Обр. 79. — Оброченъ релиефъ на Артемида отъ светилището при Тенча-Мекишъ.
Fig. 79. — Bas-relief d'Artémis provenant du sanctuaire de Tenča-Mékiche.

жгълна, като горната рамка на всички е закржглена. На седемь отъ тѣхъ има надписи, а останалитѣ 28 сѫ безъ надписи. Единъ отъ надписитѣ е съвършено изтритъ; отъ останалитѣ единъ е на латински, а 5 на гръцки езикъ. Два отъ релиефитѣ представятъ Хеката, а останалитѣ 33 — Артемида, която езди на еленъ (сърна?). Въ болшинството отъ плочкитѣ богинята езди заднешкомъ, а само на три плочки тя е обърната напредъ.

1. Четвъртита оброчна плочка отъ дребнозърнестъ мряморъ, горе закржглена, съ слабо отчупени лѣвъ и дѣсенъ долни жгли; вис. 23 см., шир. долу 19·5 см., горе 17 см., деб. 1·5 см.; вис. на буквитѣ 1·5 см. (обр. 81, 1). Ре-

[1]) Споредъ г-нъ Т. Герасимовъ, уредникъ на нумизматичния отдѣлъ въ Нар. Музей, едната е отъ Каракала (211—217 г.), сѣчена въ Хадрианополъ.

[2]) Всички предмети и оброчни плочки сѫ прибрани въ В. Търновската археол. сбирка.

Обр. 80. — Оброчни релиефи на Артемида отъ светилището при Тенча-Мекишъ.
Fig. 80. — Bas-reliefs d'Artémis provenant du sanctuaire de Tenča-Mékiche.

Обр. 81. — Оброчни релиефи на Артемида отъ светилището при Тенча-Мекишъ.
Fig. 81. — Bas-reliefs d'Artémis provenant du sanctuaire de Tenča-Mékiche.

лиефътъ представя Артемида боса, облѣчена съ двойно препасанъ диплестъ хитонъ, възседнала на еленъ, обърната на дѣсно. Въ лѣвата си ржка, обтегната напредъ, държи лжкъ, а съ дѣсната вади стрела отъ нараменъ тулъ. Еленътъ обръща главата си къмъ богинята. Подъ него ловджийско куче захапва глиганъ (?). Надписътъ на долната рамка гласи: Διχέβαλος Διχέδ[ου].

2. Сжщо; вис. 14·5 см., шир. долу 12 см., горе 10·5 см., деб. 1·5 см.; вис. на буквитѣ въ първия редъ 0·8 см., въ втория — 0·6 см. (обр. 80, 1); липсватъ лжкътъ и животнитѣ подъ елена. Надписътъ на долната рамка е доста изтритъ въ дѣсната страна, но може да се възстанови отчаси и се чете: Φῆλ(ιξ) Ἰού(λιος) ὁ κε . . . . . | εὐχήν.

Обр. 82. — Оброченъ релиефъ на Артемида отъ сжщото светилище.
Fig. 82. — Bas-relief d'Artémis provenant du même sanctuaire.

3. Сжщо; вис. 15 см., шир. долу 11 см., горе 12·5 см., деб. 2 см. Изображението както при № 1, обаче животнитѣ подъ елена липсватъ (обр. 80, 3).

4. Сжщо; вис. 13 см., шир. долу 11·5 см., деб. 2·2 см. (обр. 80, 4). Артемида съ лжкъ въ обтегнатата лѣва ржка, езди елена заднишкомъ. Подъ елена куче захапва животно (глиганъ?). На долната рамка е имало надписъ, който е съвършено изтритъ.

5. Сжщо, горниятъ дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 25 см., шир. долу 16 см., горе 9 см., деб. 2 см. (обр. 80, 2). На долната рамка надписъ, вис. на буквитѣ 1·5 и 1 см.: *Spur(ius) Cleopter ex | vo(to) p(o)s(uit).*

6. Сжщо; плочката е запазена цѣла; вис. 16 см., шир. долу 17 см., горе 15 см., деб. 1·5 см. (обр. 81, 3).

7. Сжщо; вис. 15·5 см., шир. долу 13·5 см., горе 12 см., деб. 2 см.

8. Сжщо; вис. 16 см., шир. долу 15 см., горе 12 см., деб. 1·5 см. Животнитѣ подъ елена липсватъ.

9. Сжщо; вис. 16 см., шир. долу 12·5 см., горе 11 см, деб. 1·5 см.

10. Сжщо; вис. 12·5 см., шир. долу 14·5 см., горе 11 см., деб. 1 см. (обр. 83, 1).

11. Сжщо; вис. 15·5 см., шир. долу 15·5 см., горе 13 см., деб. 1·5 см.

12. Сжщо; долният дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 18 см., шир. долу 9 см., горе 12 см., деб. 1·5 см.

13. Сжщо; долният дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 17·5 см., шир. долу 15 см., горе 11 см., деб. 1·5 см.

14. Сжщо; долният дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 12·5 см., шир. 13 см., деб. 1 см.

15. Сжщо; горният дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 13 см., шир. долу 12·5 см., горе 11·5 см., деб. 1 см.

16. Сжщо; плочката е цѣла запазена; вис. 15 см., шир. долу 11 см., горе 9 см., деб. 1·6 см. (обр. 82). На долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 1 см.): Ζίπυς Μουκατρ[α].

1 2

Обр. 83. — Оброчни релиефи на Артемида отъ сжщото светилище.
Fig. 83. — Bas-reliefs d'Artémis provenant du même sanctuaire.

17. Сжщо; вис. 14·5 см., шир. 13 см., деб. 1·6 см. (обр. 79). На долната рамка надписъ (вис. на буквитѣ 1·3 до 0·7 см.): Βιτάλις Σελβέστρης | εὐχὴ[ν] ἔθηκα.

18. Сжщо; вис. 16 см., шир. долу 16 см., горе 12 см., деб. 1·6 см.

19. Сжщо; вис. 16·5 см., шир. 17·5 см., деб. 2 см. (обр. 83, 2).

20. Сжщо; вис. 9 см., шир. 7·5 см., деб. 1·5 см.

21. Сжщо; вис. 10 см., шир. 7 см., деб. 2 см.

22. Сжщо; вис. 10·5 см., шир. 7·5 см., деб. 1·5 см. (обр. 81, 2).

23. Сжщо; вис. 13 см., шир. 9 см., деб. 1·5 см.

24. Сжщо; вис. 16·5 см., шир. долу 13 см., горе 11 см., деб. 2 см. (обр. 81, 4).

25. Сжщо; вис. 12 см., шир. 10 см., деб. 1·5 см.

26. Сжщо; вис. 19 см., шир. 14 см., деб. 2·2 см.

27. Сжщо; вис. 17·5 см., шир. долу 12 см., горе 10 см., деб. 1·5 см.

28. Сжщо; вис. 17 см., шир. долу 12·5 см., горе 11 см., деб. 1 см.

29. Сѫщо; вис. 13 см., шир. 10·5 см., деб. 2 см.

30. Сѫщо; вис. 14 см., шир. долу 13 см., горе 12 см., деб. 2 см.

31. Сѫщо; долниятъ дѣсенъ жгълъ отчупенъ; вис. 15·5 см., шир. долу 7 см., горе 12·5 см., деб. 1·8 см.

32. Долна половина отъ подобна оброчна плочка; вис. 13 см., шир. 14 см., деб. 1·5 см.

33. Долна часть отъ оброчна плочка; вис. 6 см., шир. 12 см., деб. 2·5 см На рамката следи отъ нечетливъ надписъ.

1 2

Обр. 84. — Оброчни релиефи на Хеката отъ сѫщото светилище.
Fig. 84. — Bas-reliefs d'Hécate provenant du même sanctuaire.

Заедно съ оброчнитѣ плочки на Артемида въ светилището сѫ намѣрени оброчни плочки и на богиня Хеката. Този фактъ потвърждава изказаното мнение, че съ Бендида е била отъждествявана и Хеката, която се приема първоначално за тракийска богиня.[1]) Оброчнитѣ плочки сѫ следнитѣ:

34. Четвъртита оброчна плочка отъ дребнозърнестъ мряморъ, горе закржглена; вис. 19 см., шир. долу 13·5 см., горе 11 см., деб. 1 см. Релиефътъ представя тройната Хеката насреща, облѣчена съ двойно препасанъ диплестъ хитонъ и съ разперени въ страни ржце (обр. 84, 2).

35. Горна часть отъ подобна плочка, счупена на две; вис. 18 см., шир. 19 см., деб. 1 см. Запазени сѫ тритѣ глави на Хеката (обр. 84, 1).

---

[1]) Я. Тодоровъ, Паганизмътъ въ Долна Мизия, 1928, 67.

Neuentdecktes Heiligtum der Artemis

Im Frühjahr 1933 wurde in der Nähe des Dorfes Tenča-Mekisch, Regierungsbez. Tărnovo in Nordbulgarien, ein kleines Heiligtum der Artemis zufällig entdeckt. Es bestand aus einem rechteckigen Bau, der nur 4 m lang und 3 m breit war. In seinen Ruinen wurden 35 meist vollständig erhaltene kleine Marmorreliefs und einige andere unbedeutende Gegenstände gefunden. Die Mehrzahl der Reliefs (Nr. 1—33) stellen die auf einem Hirsch reitende Artemis dar. Die Göttin reitet meist rücklings; nur in drei Fällen (Nr. 1—3) sitzt sie in normaler Weise nacht rechts gewendet. Vier Reliefs (Nr. 1, 2, 16 und 17) tragen griechische Weihinschriften, ein einziges ist mit lateinischer Inschrift versehen (Nr. 5). Zwei Reliefs (Nr. 34 und 35) bieten uns das Bild der Hekate.

D. Tzončev

Нѣколко бележки къмъ гръцкия синагогаленъ надписъ отъ Стоби

отъ Христо М. Дановъ

Въ атриума на една християнска базилика, която се откри при разкопкитѣ на Бѣлградския археологически музей въ античния Стоби въ Македония, се намѣри една колона, която безъ съмнение произхожда отъ нѣкаква друга антична постройка и която ще да е сигурно еврейската синагога въ Стоби.[1]) Тази колона носи гръцки надписъ, който е запазенъ твърде добре и хвърля ярка свѣтлина върху живота на стобийската еврейска община въ II—III вѣкъ сл. Хр. Надписътъ гласи както следва (обр. 85):

[Ἐγὼ Κλ(αύδιος)] | Τιβέριος Πολύ|χαρμος ὁ καὶ Ἀχύρι|ος, πατὴρ τῆς ἐν | Στόβοις συναγωγῆς, | [ὅς] πολειτευσάμε|νος πᾶσαν πολειτεί|αν κατὰ τὸν Ἰουδαϊ|σμόν, εὐχῆς ἕνεκεν | τοὺς μὲν οἴκους τῷ | ἁγίῳ τόπῳ καὶ τὸ | τρίκλεινον σὺν τῷ | τετραστόῳ ἐκ τῶν | οἰκείων χρημάτων | μηδὲν ὅλως παραψά|μενος τῶν ἁγίων, τὴν | δὲ ἐξουσίαν τῶν ὑπε|ρῴων πάντων πᾶσαν | καὶ τὴν δεσποτείαν ἔχειν ἐμὲ τὸν Κλ(αύδιον) Τιβέρι|ον Πολύχαρμον [καὶ τοὺς] | καὶ τοὺς κληρονόμους | τοὺς ἐμοὺς διὰ παντὸς | βίου. ὃς ἂν δὲ βουλεθῇ | τι καινοτομῆσαι παρὰ ταῦ|τ' ἐμοῦ δοχθέντα δώσει τῷ | πατριάρχῃ δηναρίων νυραιά|δας εἰκοσιπέντε. οὕτω γάρ | μοι συνέδοξεν. τὴν δὲ ἐπι|σκευὴν τῆς κεράμου τῶν | ὑπερῴων ποιεῖσθαι ἐμὲ | καὶ κληρονόμους | ἐμούς.

Обстоятелството, че колоната съ надписа се е намѣрила въ споменатата християнска базилика, дава поводъ на нѣкои учени да предполагатъ, че тази последната се е издигнала върху развалинитѣ на еврейската синагога въ Стоби.[2]) Този интересенъ надписъ е обнародванъ и коментиранъ на нѣколко пѫти.[3]) Въ досегашнитѣ публикации нѣкои подробности оставатъ все пакъ незасегнати. Освенъ това менъ ми се чини, че е добре да се изтъкнатъ iudaïca'та на този документъ.

---

[1]) За миналото на Стоби гл. B. Saria, Realenc. s. v. 76 ff.

[2]) Въ този смисълъ се е изказалъ напоследъкъ Hans Lietzmann, Zeitschr. f. neutest. Wiss. XXXII, 93 сл.

[3]) Н. Вулиѣ, Споменик крал. срп. акад., 1931, 238 сл. Сѫщиятъ въ Bull. corr. hell. 1932, 291 сл.; Иозо Петровиѣ, Старинар 1932, 81—87. Върху надписа се изказа напоследъкъ и H. Lietzmann, цит. съч.

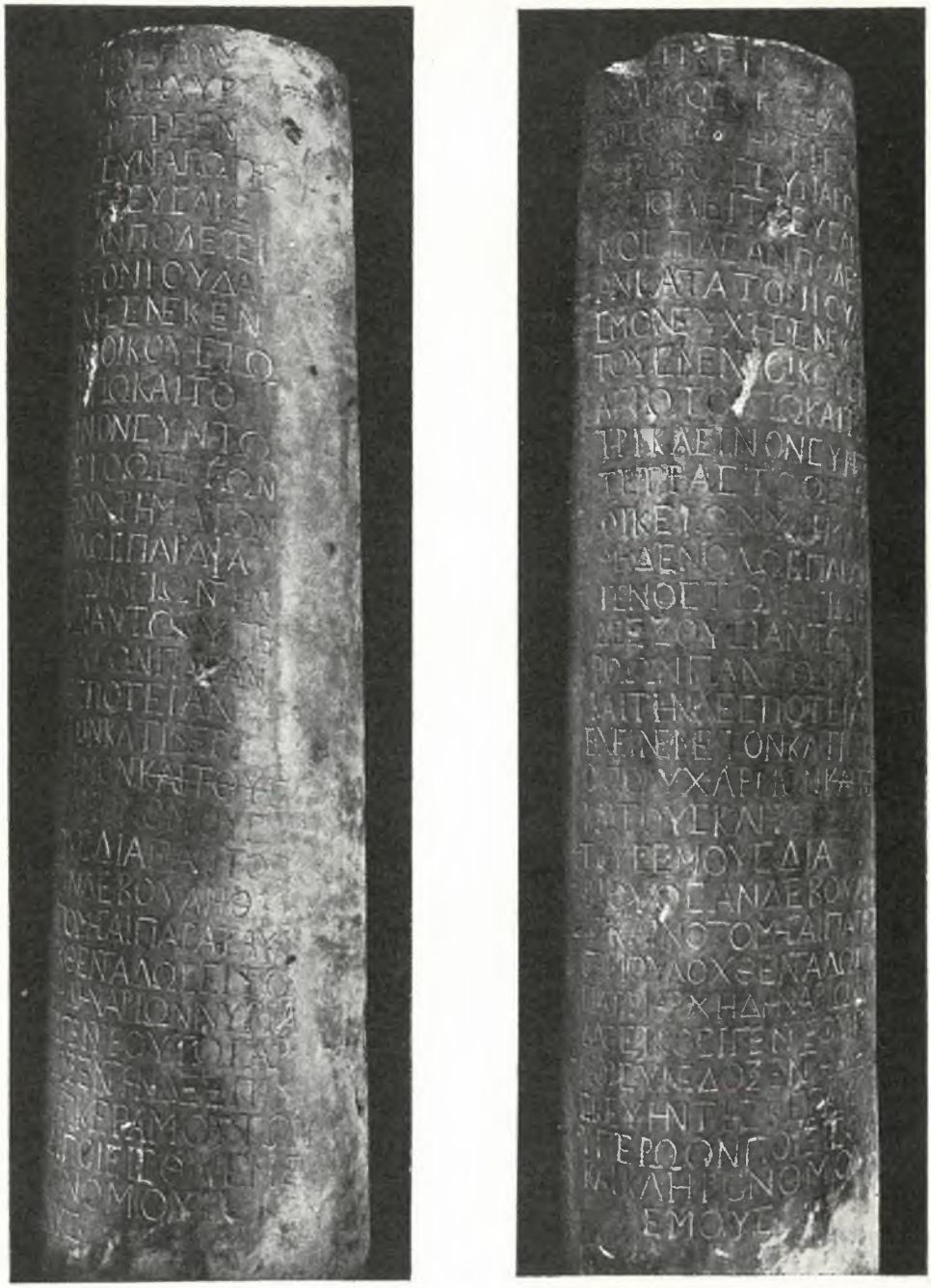

а *б*

Обр. 85. — Гръцки надписъ отъ Стоби.
Fig. 85. — Inscription grecque de Stobi.

Въ редъ 3/4: ὁ καὶ Ἀχύριος е даденъ signum'ътъ[1]) на Клавдия Полихарма. Ἀχύριος вѣроятно е семитско име, въпрѣки че до сега не е още установено на друго мѣсто.

Къмъ р.р. 6, 7 и 8: ὃς πολιτευσάμενος πᾶσαν πολιτείαν κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν, Вуличъ сполучливо е далъ паралелни мѣста отъ ранно-християнския апологетъ Юстинъ. Защото κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν звучи като формула и е свободенъ преводъ на евр. Kedát Mošé we Israël, т. е. споредъ (закона) Мойсей и Израель.

Отъ обстоятелството, че Клавдий Тиберий Полихармъ изрично изтъква, какво той водилъ цѣлия си животъ съобразно предписанията на еврейския законъ, Lietzmann вади заключението, че единъ истински евреинъ едва ли би ималъ нужда да подчертава своята коректность къмъ религията. Споредъ него Кл. Тиберий Полихармъ е прозелитъ, т. е. новопреминалъ езичникъ въ лоното на юдаизма, който увѣнчалъ своя праведенъ животъ съ постройката на синагогата въ Стоби. Все пакъ нека ми бѫде позволено да забележа, че обикновено въ надписитѣ, въ които се споменаватъ прозелити, тѣхниятъ прозелитизъмъ се изтъква изрично; срв. E. Diehl, Insc. lat. christ. veter. II, № 4914—4917.

Досегашнитѣ издатели означаватъ надписа като дарителенъ актъ. Въ случая наистина има дарение, но то се явява като резултатъ на единъ обетъ или оброкъ, който Т. Кл. Полихармъ изпълнилъ, като построилъ на свои срѣдства (ἐκ τῶν οἰκείων χρημάτων) помѣщенията на свещеното мѣсто, т. е. за еврейския храмъ (τοὺς οἴκους τῷ ἁγίῳ τόπῳ) и залата за ядене заедно съ четиристълбното помѣщение, безъ при това да се докосне ни най-малко до свещенитѣ пари, т. е. до срѣдствата, които се съхранявали въ касата на храма (μηδὲν ὅλως παραψάμενος τῶν ἁγίων).

Ἅγια scil. χρήματα отговаря на евр. kupáh kedošáh (свещена каса); ἕνεκα εὐχῆς въ 9-ия редъ на нашия надписъ означава „поради обетъ, оброкъ, тържествено обещание“ и др. под. (срв. лат. ob votum), а това значи, че самитѣ постройки се явяватъ като реаленъ изразъ на Полихармовото εὐχή. Въ подкрепа на това ще споменемъ една малка колонка отъ Lapethos на островъ Кипъръ, която носи надписа εὐχὴ ῥαββὶ Ἀττικοῦ (оброкъ на равина Атикосъ): Le Bas-Waddington, 2776.

Надписитѣ правятъ разлика между εὐχή и δῶρον. Последното отговаря по-скоро на *donation*. Така напр. въ единъ надписъ отъ Мантинея се казва изрично: Αὐρ. Ἐλπίδ[η]ς πατὴρ λαοῦ διὰ βίου δῶρον τὸ πρόναον τῇ συναγωγῇ (ср. Bull. corr. hell. XX, 159). Накрай единъ много характеренъ примѣръ отъ латински у E. Diehl, Inscr. lat. christ. vet. 4890 A: *C. Ju[liu]s Andro*| *nicus archon* | *et Julia Euporia* | *ex voto donum* [5] | *dederunt.*

Обичаятъ на обричане е билъ много разпространенъ между еврейството. Най-подходящъ еврейски синонимъ на гр. εὐχή е nädär; обстоятелството, че въ Талмуда има специаленъ трактатъ, озаглавенъ Neddarim (т. е. оброци), говори достатъчно красноречиво, че този обичай се е коренѣлъ въ еврейското право.

[1]) За signum гл. Kubitschek. Realenc, s. v. 2448.

Редъ 11. Τῷ ἁγίῳ τόπῳ: съ този изразъ се обозначава еврейскиятъ храмъ въ Стоби. Τόπος нарича Прокопий въ De aedif. VI, 2 еврейската синагога Borion. На думата τόπος съответствува на еврейски makôm, т. е. мѣсто и то въ най-прегнантно значение. Една добра паралела за въ нашия случай намираме у Clermont-Ganneau, Rec. d'archél. orient. IV, стр. 139 № 8. Друга синагога при Джерашъ (ант. Gerasa) се нарича въ суперлативъ ἁγιότατος τόπος (ср. Rev. bibl. XXXIX, 1930, 261).

Изразътъ ἅγιος τόπος съответствува напълно на еврейския makôm kadôš = свещено мѣсто. Една много типична успоредица въ нашия случай е единъ еврейски надписъ. Той е вплетенъ въ подовата мозаика, намѣрена не далечъ отъ Иерихонъ въ 1918 г.[1]) Пасажътъ отъ надписа, който ни интересува, гласи: „Да бѫде въ добро възпоминание Парнасътъ Бениаминъ синъ Йозефовъ. Да бѫдатъ сѫщо тъй въ добро възпоминание, които биха подпомогнали и които сѫ дали или ще дадатъ за това свещено мѣсто (ataráh[2] kedošáh) било злато, било сребро, било нѣкаква друга ценность..." Това „свещено мѣсто" е безъ съмнение едно еврейско светилище. И наистина на сѫщото това мѣсто ʿAin-Ḍouq е открито чрезъ разкопки и светилището.[3]) Единъ гръцки надписъ,[4]) сѫщо тъй вплетенъ въ подова мозаика, гласи: Ἐκ προσφ|ορᾶς | ..... κε Σουαίθας | ἐψηφώθη ὁ ἅγ(ιος) | τόπος οὗτος. „Това свещено мѣсто биде павирано съ мозаика отъ дарението на..... и Суаита". Въ случая се разбира обаче християнската църква въ Madaba, Сирия.

Накрай ще си позволя да спомена единъ много интересенъ синагогаленъ надписъ, който като нашия е въ гръцка редакция.[5]) Надписътъ ни съобщава, че еврейскиятъ свещеникъ Теодотъ построилъ синагога съ странноприемница (ξενῶν) и въ нея уредилъ стаи съ водопроводъ за използуване отъ поклонници-чужденци, нуждаещи се отъ подслонъ и мѣсто за отдихъ. Този документъ, както се вижда, е за единъ актъ отъ друго естество, но все пакъ редомъ съ нашия представя още единъ нагледенъ примѣръ за благотворителната и строителна дейность, която сѫ развивали първенцитѣ на еврейскитѣ общини.

Стобийскиятъ надписъ обаче е характеренъ и въ друго отношение. Отъ една страна той се явява като указатель за мощния процесъ на елинизирането на Балканитѣ въ II и III вѣкъ сл. Хр., а отъ друга свидетелствува много недвусмислено за факта, че чуждитѣ народи, какъвто е еврейскиятъ, влизащи въ състава на римската империя, сѫ писали и говорили на приетия за официаленъ въ източната половина на империята гръцки езикъ, но въ тънкоститѣ, които имъ е налагала тѣхната религия, сѫ мислили по своему. Тази

[1]) Clermont Ganneau, La mosaïque juive d'ʿAin-Douq, въ Comptes rendus du l'Acad. des inscriptions, 1919, 87 сл.

[2]) Думата ataráh е арамейска и има сѫщото значение както и библейскиятъ изразъ makôm, т. е. мѣсто, мѣстность.

[3]) H. Vincent, Le sanctuaire juif d'ʿAin-Douq, Rev. bibl. 1919, 2, 532 сл.

[4]) F. M. Abel, Rev. bibl. XLIII, 1934, 260 сл.

[5]) Най-добре достѫпенъ у Ad. Deissmann, Licht vom Osten, IV изд., 378 сл.

именно страна на въпроса ме подтикна да изтъкна еврейскитѣ реалии на надписа.[1])

Notizen zur grossen Synagogeninschrift aus Stobi

Der Verfasser beschäftigt sich mit der grossen synagogalen Urkunde aus Stobi, die schon mehrmals herausgegeben und behandelt worden ist.

Z. 6, 7 und 8: πολιτευσάμενος πᾶσαν τὴν πολιτείαν κατὰ τὸν ἰουδαϊσμόν. Dem κατὰ τὸν ἰουδαϊσμόν entspricht auf hebraeisch „Kedat Mošé we Jsraël", „nach dem (Gesetz) des Moses und des Volkes Jsraël". Diesen Sinn treffen die von Vulić angeführten Stellen aus Justin auf das beste. Der Verfasser nimmt Stellung zu Lietzmanns Auffassung, der daraus, dass Tiberius Claudius Polycharmus seine Korrektheit gegenüber dem jüdischen Gesetze so energisch betont, die Folgerung zieht, er sei nicht von Geburt Jude, sondern ein Proselyt gewesen. Dagegen weist der Verfasser u. a. darauf hin, dass die Proselyten auf Inschriften gewöhnlich ausdrücklich Erwähnung finden. Vgl. E. Diehl, Inscript. lat. christ. vet. II, Nr. 4914—4917.

Z. 9. Nach Vulić soll diese Inschrift „un acte de donation" sein. Der Verfasser meint auch, dass wir es mit einer Schenkungsurkunde zu tun haben. Die Schenkung ist allerdings als Folge eines vorhergehenden Gelübdes zu betrachten. Denn die Redensart ἕνεκα εὐχῆς in Z. 9 der Inschrift ist nicht anders aufzufassen, als dass infolge eines Gelübdes, „ob votum", T. Cl. Polycharmos die Räume für den heiligen Ort, den Speisesaal mit dem viersäuligen Raum aus eigenen Mitteln erbaut habe, ohne dabei heiliges Geld zu „berühren". In Zusammenhang damit hebt der Verfasser hervor, dass das Gelübde als Institution im Judentum tief wurzelte; so wird auf den hebräischen Ausdruck nädär verwiesen, der als Synonym von εὐχή gelten kann.

Z. 11. Durch ἅγιος τόπος wird bekanntlich der jüdische Tempel bezeichnet. Der entsprechende Ausdruck im Hebräischen ist makóm kadóš, was wörtlich heiliger Ort heisst. Als Parallele für diese Bezeichnung, und zwar aus der hebräisch-aramäischen Inschriftenkunde, führt der Verfasser die Mosaikinschrift aus dem jüdischen Heiligtum bei ʿAin-Douq unweit von Jericho an, worin der jüdische Tempel durch atarâh kedošâh bezeichnet wird. Atarâh ist der entsprechende aramäische Ausdruck für hebr. makóm und bedeutet ebenso „Ort" oder „Ortschaft".

Zum Schluss erwähnt der Verfasser die griechische Synagogeninschrift aus Jerusalem bei Ad. Deissmann, Licht vom Osten, 4. Aufl. S. 378 ff. Auch diese Urkunde liefert uns genau so wie die stobische ein anschauliches Beispiel für die rege Wohl- und Bautätigkeit der jüdischen Gemeindehäupter in der römischen Kaiserzeit.

Chr. M. Danov

---

[1]) Еврейскитѣ изрази предадохъ отъ практически съображения съ латиница. За фотографиитѣ на надписа дължа сърдечна благодарность на г. проф. Н. Вуличъ.

Могилни находки отъ Мумджиларъ

отъ Геза Фехеръ

Както е известно, въ търновския надписъ на Омуртага се споменава, че Омуртагъ издигналъ по срѣдата на пѫтя между Плиска и неговия новопостроенъ домъ на Дунава „великолепна могила“. Възъ основа на това мнозина предполагаха, че тази могила е идентична съ известната Мумджиларска могила, чиято височина достига 20 метра. За да провѣря, дали Мумджиларската могила има нѣщо общо съ Омуртага, азъ предприехъ съ подкрепата на Русенската окржжна постоянна комисия презъ лѣтото и есеньта на 1930 година разкопки въ две отъ малкитѣ могили, които се намиратъ въ непосрѣдствено съседство съ Мумджиларската могила и които сѫ били издигнати безъ съмнение сѫщевременно съ нея. Резултатитѣ отъ тѣзи разкопки излагамъ на кратко по-долу.

Могила № 1.

Обиколката на могилната основа е 90 м.; най-голѣмата ѝ височина е 3·16 м. Разкопахъ на юго-източната ѝ страна единъ секторъ, широкъ въ началото около 11 м. и дългъ около 13 м. Още въ самото начало открихме единъ пластъ отъ обикновени, недѣлани камъни, който почва на 2·25 м. отъ периферията на могилата, върху самата здрава пръсть, и отива дѫговидно нагоре. Широчината на пласта, въ който камънитѣ сѫ наредени само въ единъ редъ, е 3·95 м. Пластътъ продължава по този начинъ на дължина 2·60 м. На това мѣсто, върху едно пространство отъ 2·85 на 1·60 м., сѫ натрупани камъни, които образуватъ единъ пластъ, дебелъ 80 до 90 см. На това мѣсто бѣ намѣренъ строшенъ сѫдъ съ широко гърло, което има диаметъръ 15·5 см. (обр. 86). Подъ дебелия каменен пластъ, въ самата здрава почва, се откри яма дълбока 40 см.

Въ южната часть на ямата намѣрихме цѣлъ скелетъ на голѣмо куче, обикоѣленъ съ едри камъни. Главата му, раздѣлена на 15 см. отъ шията, бѣ сложена върху голѣмъ камъкъ и бѣ обърната на истокъ; самиятъ трупъ бѣ положенъ въ посока отъ западъ къмъ истокъ. На истокъ отъ кучешката глава, все въ самата яма, се намѣриха парчета отъ нарочно строшена голѣма остродънна амфора, а наоколо, както и по цѣлото протяжение на ямата, бѣха разпръснати дребни парчета отъ изгорени човѣшки кости и нѣколко части отъ изгоренъ желѣзенъ предметъ. Между тѣхъ се намѣриха

и два бронзови предмета, които завършватъ съ овнешки глави и които изглежда да сѫ служили за крайща на изгорения желѣзенъ предметъ (обр. 87). Сѫщо се намѣриха овчи и телешки кости.

Отъ всичко това се вижда ясно, какъ е станало погребението. Найнапредъ е била изкопана една яма, дълга 2·85 м., широка 1·60 м. и дълбока 40 см. Въ южната ѝ часть поставили кучето, главата на което е била отрѣзана и поставена на единъ камъкъ, така че съ очитѣ да гледа къмъ изтокъ. На северъ и изтокъ отъ него били разпръснати останки отъ изгорения трупъ. Изгарянето е станало вънъ отъ могилата, понеже въ нея не бѣха намѣрени следи отъ изгаряне. Коститѣ отъ овца и теле говорятъ за поменъ или жертвоприношение. Амфората, която е съдържала може би останкитѣ на изгорения трупъ, е била счупена въ гроба и частитѣ, както и съдържанието ѝ сѫ били разпръснати.

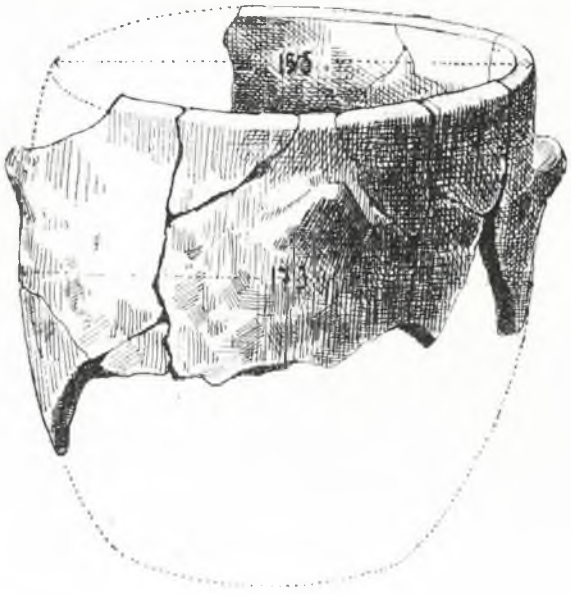

Обр. 86. — Глиненъ сѫдъ отъ могилата № 1 при Мумджиларъ.
Fig. 86. — Vase en terre cuite provenant du tumulus № 1 près de Moumdjilar.

Надъ ямата сѫ били поставени камъни на 80—90 см. височина. Около камънитѣ е била нахвърляна пръсть, а отгоре, като продължение на каменния пластъ, само че въ по-голѣма широчина, сѫ били наредени за маскиране на гроба единъ редъ камъни. Надъ каменния пластъ намѣрихме овчи кости, вѫглени и разтрошени глинени сѫдове, вѣроятно останки отъ жертвоприношение.

Противоположно на първия секторъ разкопахме и втори секторъ, но тукъ не намѣрихме нищо.

Пѫдарьтъ на околността ми разправи, че на юго-западъ отъ разкопаната могила, до самия ровъ на голѣмата могила, се намирали основи отъ постройка, които той самъ разкопалъ нѣкога съ баща си, но, като нѣмали време, хвърлили камънитѣ обратно въ изкопаната отъ тѣхъ яма. На посоченото мѣсто действително намѣрихме много камъни, а подъ камънитѣ, на 95 см. дъл-

Обр. 87. — Бронзовъ предметъ отъ сѫщата могила.
Fig. 87. — Objet en bronze provenant du même tumulus.

бочина, една сребърна латенска фибула (обр. 88). Селянитѣ ми разправиха, че на това мѣсто бащата на пждаря копалъ и намѣрилъ сждове и кости. Изглежда, че тукъ сжщо е имало могилка, която разкопали и ограбили. Освенъ фибулата ние не намѣрихме нищо друго.

Могила № 2.

Благодарение на щедростьта на Русенската постоянна комисия можахъ да наема работници и да разкопая една отъ по-голѣмитѣ могили, която лежи на западъ отъ най-голѣмата могила. Периферията на могилата е 102 м.; най-голѣмата ѝ височина 4·20 м. Разкопахъ единъ секторъ отъ къмъ юго-изтокъ, широкъ въ началото около 18 м. и дълъгъ около 14 м. На разстояние 8·50 м. отъ периферията намѣрихме редъ камъни, поставени надъ здравата почва, съ широчина около 1 м. и дължина 6·50 м. Между камънитѣ намѣрихме парчета отъ строшенъ глиненъ сждъ. До юго-западния край на този каменъ пластъ открихме обграденъ съ камъни гробъ въ форма на правожгълникъ, отворенъ къмъ южната страна и ориентиранъ отъ северъ къмъ югъ (обр. 89). До гроба, подъ каменния пластъ, намѣрихме единъ цѣлъ глиненъ сждъ съ дръжка, високъ 23·7 см. (обр. 90, 1), парчета отъ дълбока

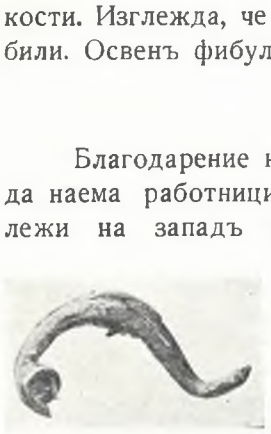

Обр. 88.— Сребърна фибула отъ Мумджиларъ.
Fig. 88. — Fibule en argent provenant d'un tumulus près de Moumdjilar.

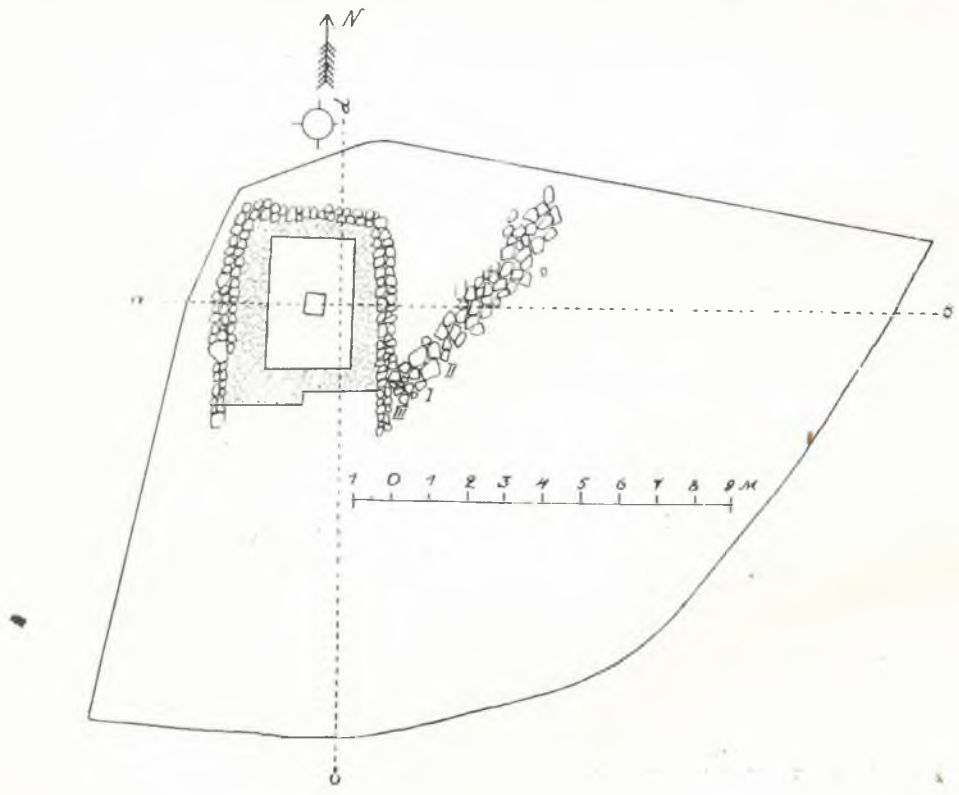

Обр. 89. — Гробътъ въ могилата № 2 при Мумджиларъ.
Fig. 89. — Le tombeau dans le tumulus № 2 près de Moumdjilar.

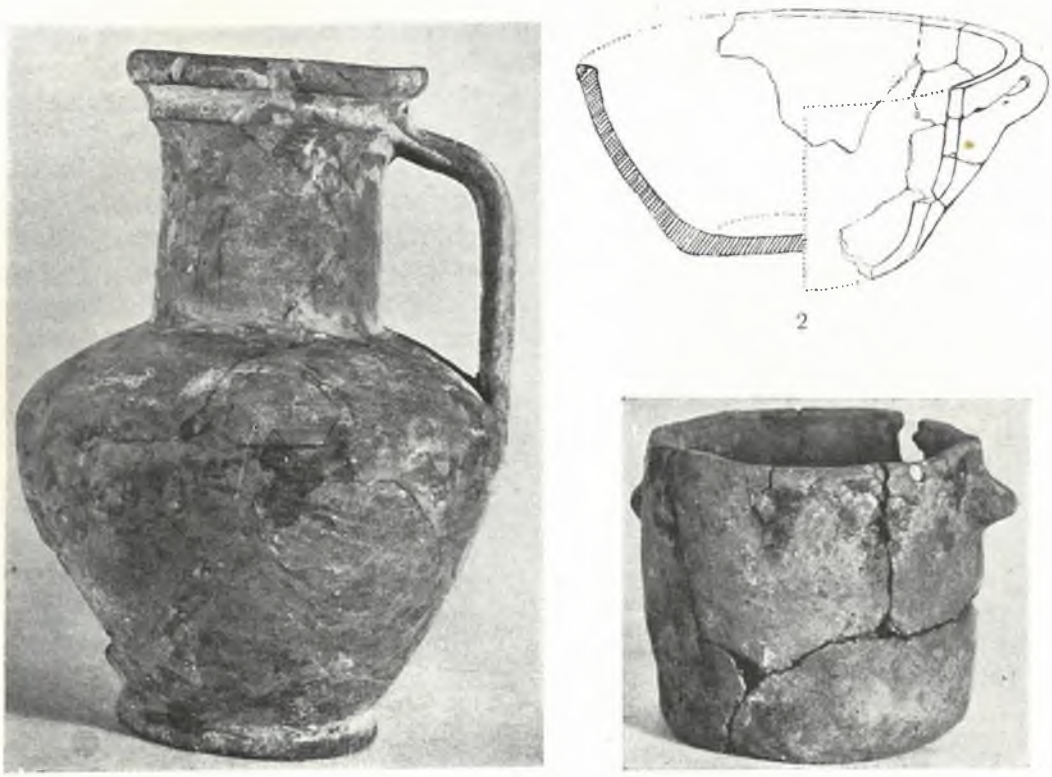

1 2 3

Обр. 90. — Керамика отъ могилата № 2 при Мумджиларъ.
Fig. 90. — Céramique du tumulus № 2 près de Moumdjilar.

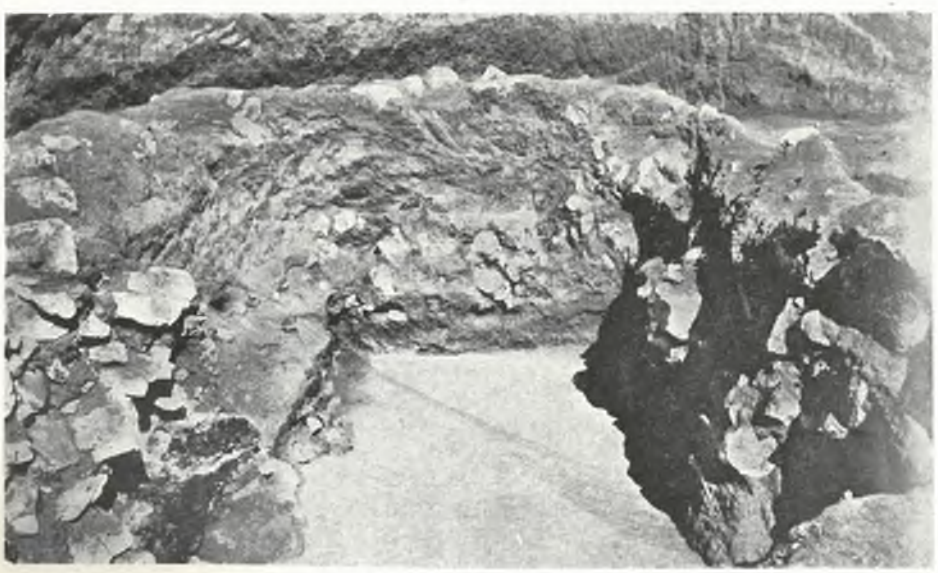

Обр. 91. — Гробътъ въ могилата № 2 при Мумджиларъ.
Fig. 91. — Le tombeau dans le tumulus № 2 près de Moumdjilar.

глинена паница (обр. 90, 2), парчета отъ голѣмъ глиненъ сждъ съ плоско дъно, две желѣзни халки и кости отъ животни.

Гробътъ се намираше на разстояние 7·60 м. отъ периферията на могилата; дължината му е 6·50 м., а широчината 3·60 м. На южната страна, дето каменниятъ пластъ липсва, трѣбва да се е намиралъ входътъ. Камънитѣ, които обикалятъ гроба отъ другитѣ три страни, сж натрупани на височина 70 см. и на широчина отъ 50 до 80 см. (обр. 91). Въ така очертания правожгълникъ имаше едри камъни и пръсть на дълбочина 1·50 м. Въ юго-западния жгълъ, както и въ първата могила, на дълбочина 1·10 м. подъ нивото, намѣрихме пакъ кучешки скелетъ, обаче разрушенъ отъ камънитѣ. Кучето, както и въ

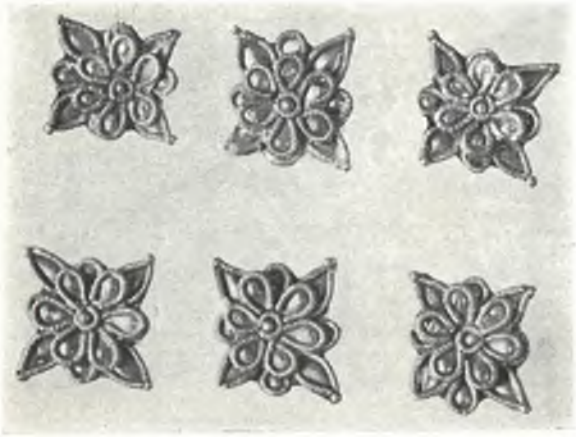

1

3

4

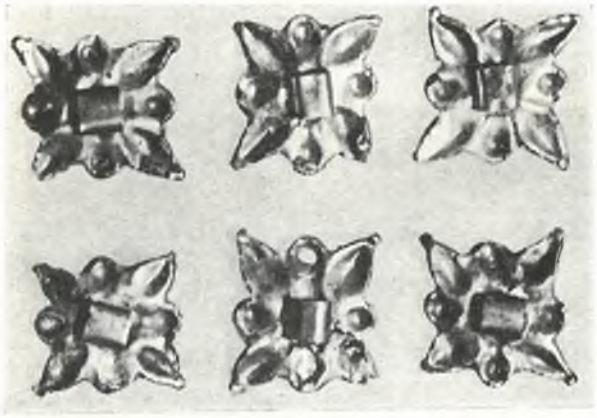

2

Обр. 92. — Златни (1, 2) и сребърни (3, 4) предмети отъ могилата № 2 при Мумджиларъ.
Fig. 92. — Objets en or (1, 2) et en argent (3, 4) provenant du tumulus № 2 près de Moumdjilar.

първата могила, лежеше съ направление отъ западъ къмъ изтокъ; главата бѣ отрѣзана и поставена пакъ върху голѣмъ камъкъ. До нея се намѣри едно сребърно украшение, което представлява глава на Диониса, вис. 2·6 см. (обр. 92, 3 и 4) и едно бронзово копче. Дъното на гроба, което се на-

мираше 40 см. по-дълбоко (всичко 1·50 м. подъ нивото), бѣ измазано съ глина на едно пространство отъ 2·30 на 3·45 м. По срѣдата му се намѣри една квадратна глинена плоча съ страна 42 см., украсена съ врѣзани линии, издигаща се надъ измазаната площь на 5 см. (обр. 93).

Странитѣ на измазаната площь бѣха заобиколени съ лигнитизирани дървени греди отъ бѣлъ дѫбъ, дебели 25 см. Тѣ сѫ били поставени по две една върху друга и образуватъ вѫтрешната облицовка на гроба на височина 50 см. Задъ гредитѣ, до стенитѣ на самата яма, имаше пластъ набита пръсть, сѫщо 50 см. високъ, а върху образуваната отъ гредитѣ и набитата пръсть площь, чакъ до върха на ямата, сѫ били поставени камъни. Въ заобиколената отъ гредитѣ площь се намѣриха разпръснати части отъ сѫдове, украшения и останки отъ изгорени човѣшки и овчи кости.

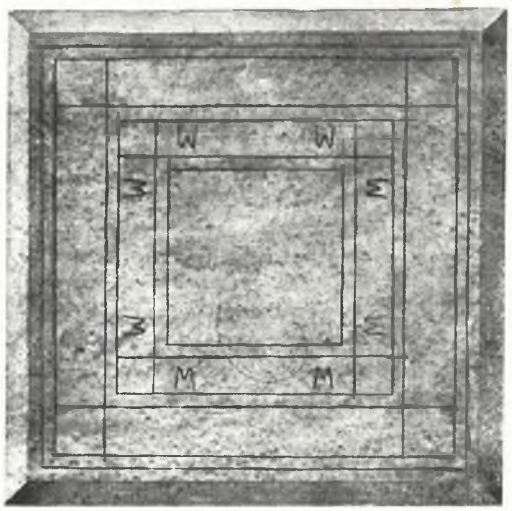

Обр. 93. — Глинена плоча отъ могилата № 2.
Fig. 93. — Plaque en terre cuite du tumulus № 2.

Въ юго-западния ѫгълъ на гроба намѣрихме голѣмъ глиненъ сѫдъ (обр. 94; запазена височина 30 см.), а въ другитѣ три ѫгла намѣрихме части отъ голѣма глинена остродънна амфора, вис. 72 см., която можа да се реставрира напълно (обр. 95). Близо до юго-източния ѫгълъ, между късоветѣ отъ амфората, намѣрихме желѣзенъ връхъ отъ копие и кости отъ агнешка глава и гръбнакъ. Въ северната часть на източната страна намѣрихме, поставени на половина подъ гредитѣ, 6 златни пластинки-розетки, снабдени отдоле съ широки плоски халки (обр. 92, 1 и 2). Близо до тѣхъ, въ северо-източния ѫгълъ, се намѣриха нѣколко мониста отъ разноцвѣтно стъкло (синьо, жълто и бѣло), три бронзови латенски фибули отъ тракий-

Обр. 94. — Глиненъ сѫдъ отъ могилата № 2.
Fig. 94. — Vase en terre cuite du tumulus № 2.

ския типъ (обр. 97, 1, 2 и 4), една малка бронзова халка (обр. 97, 3) и една халчица отъ желѣзо. Край северната и източната страна намѣрихме петь добре запазени глинени сѫдове съ различна форма и голѣмина (обр. 96, 1, вис. 5·5 см.; обр. 96, 2, диам. 9·6 см.; обр. 96, 4, вис. 9·6 см.; обр. 90, 3, вис. 8·5 см.; обр. 96, 3, вис. 18 см.) и овчи кости, а край южната и западната страна бѣха пръснати останки отъ горени човѣшки кости и много горени желѣзни кѫсове, подобни на тѣзи, които намѣрихме въ първата могила. Тукъ се намѣриха освенъ това и части отъ предметъ, направенъ отъ спирално навита бронзова лента.

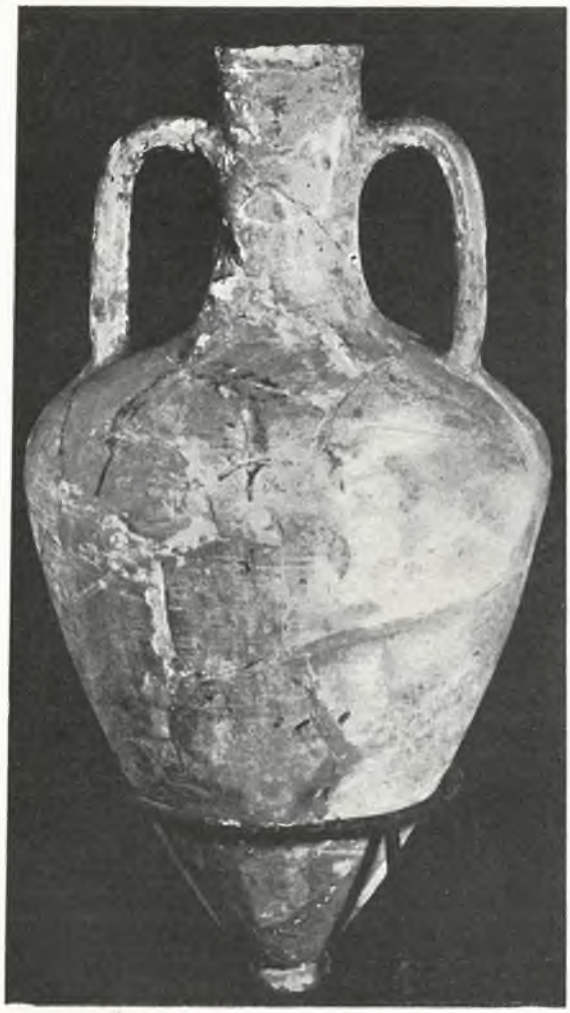

Обр. 95. — Амфора отъ могилата № 2.
Fig. 95. — Amphore du tumulus № 2.

Отъ всичко това виждаме, че погребението е станало по следния начинъ: изкопана е била яма, дълга 5 м., ширска на югъ 4 м., на северъ 3 30 м. На южната страна сѫ били направени три стѫпала. Най-долното е било 2·07 м. дълго, 55 см. широко и 50 см. високо; срѣдното е било 1·50 м. дълго, 45 см. широко и 50 см. високо, а най-горното е било 80 см. дълго, 45 см. широко и 50 см. високо. Дъното на ямата е било замазано съ глина въ видъ на правоѫгълникъ съ размѣри 3·45 на 2·30 м., а въ срѣдата е била турена глинена плоча. Замазаната площь е била обградена съ дървени греди. При двата южни ѫгла гредитѣ не стигатъ дъното на ямата, а оставатъ малко по-нагоре. Това се обяснява отъ факта, че тукъ между дъното и гредитѣ е билъ втикнатъ по единъ голѣмъ сѫдъ. Между стената на ямата и гредитѣ има набита пръсть, а върху набитата пръстъ и гредитѣ сѫ били сложени камъни до върха на ямата. Само при двата южни ѫгла се намиратъ камъни чакъ до дъното. По периферията на ямата, върху здравата пръсть, сѫ били наредени по единъ редъ камъни; само на южната страна, дето се намира входътъ на гроба, нѣма каменен редъ.

1 *а*

2 *б*

2 *а*

2 *о*

3

4

Обр. 96. — Керамика отъ могилата № 2.
Fig. 96. — Céramique du tumulus № 2.

Човѣшкитѣ кости сѫ съвсемъ дребни и горени, т. е. мъртвиятъ е билъ изгоренъ. За това свидетелствува и фактътъ, че по нѣкои отъ украшенията се виждатъ следи отъ огънь. Изгарянето е станало вънъ отъ могилата.

Златнитѣ розетки, фибулитѣ и монистата бѣха намѣрени въ северната часть на източната страна, а човѣшкитѣ кости, желѣзни и бронзови предмети — въ южната часть на сѫщата страна. Това показва, че останкитѣ на мъртвеца сѫ били разпръснати по източната страна на гроба. Голѣмитѣ сѫдове, респективно частитѣ на голѣмитѣ сѫдове намѣрихме въ жглитѣ. Въ двата южни жгла тѣ сѫ били втикнати подъ гредитѣ, т. е. били сѫ турени тукъ по-рано. На югъ отъ плочката намѣрихме коститѣ на една овца, а на юго-западната страна, надъ камънитѣ — кучето.

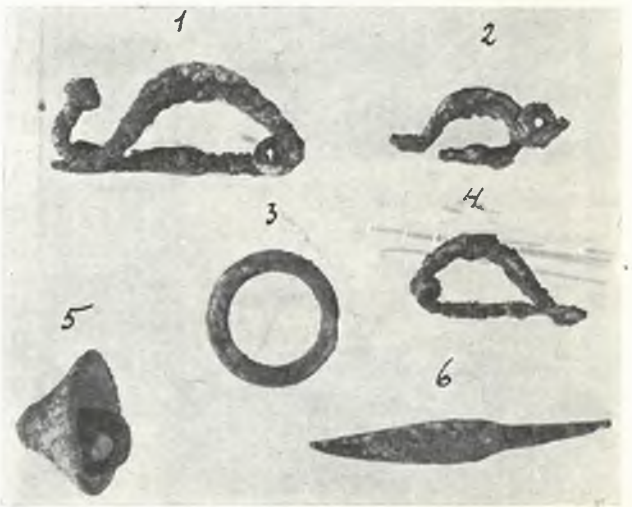

Обр. 97. — Бронзови (1—4) и желѣзни (5, 6) предмети отъ могилата № 2.
Fig. 97. — Objets en bronze (1—4) et en fer (5, 6) du tumulus № 2.

Противоположно на първия секторъ разкопахъ и втори. Но освенъ единъ бронзовъ гвоздей, единъ желѣзенъ ключъ (обр. 98) и части отъ желѣзно копие, които бѣха открити въ горнитѣ пластове, не намѣрихъ нищо друго.

Намѣренитѣ въ дветѣ могили материали, особно сребърната Дионисова глава и фибулитѣ, показватъ ясно, че тукъ имаме работа съ погребения отъ V в. пр. Хр. Това обстоятелство говори решително противъ предположението, че Мумджиларската могила има нѣщо общо съ първобългаритѣ, тъй като можахъ да установя, че всичкитѣ могили около Мумджиларъ произхождатъ отъ една и сѫща епоха. Това се потвърди отъ разследването и на по-далечната околность, за която цель минахъ и ромънската граница. Въ самото мумджиларско землище при Нова Махала има друга една голѣма група отъ малки могили, по срѣдата на които стои сѫщо една огромна могила. Тази група е свързана чрезъ могили съ другата, въ чиято срѣда се издига Мумджиларската могила. Но подобни групи се намиратъ и въ околностьта при селата Балабанларъ, Кеманларъ, Керемлеръ и др. Отъ това се вижда, че подобни групи отъ могили сѫ нѣщо обикновено по този край.

Обр. 98. — Желѣзенъ ключъ отъ могилата № 2.
Fig. 98. — Clef en fer du tumulus № 2.

Grabhügelfunde aus der Umgebung von Mumdžilar

Man hat oft die Vermutung ausgesprochen, dass der von Khan Omurtag (814—831) errichtete „herrliche Hügel", der in der bekannten Inschrift aus Tărnovo erwähnt wird, mit dem grossen, etwa 20 m hohen künstlichen Hügel bei Mumdžilar im nordöstlichen Bulgarien (Regierungsbez. Razgrad) zu identifizieren ist. Um diese Vermutung zu prüfen, hat der Verfasser im Jahre 1930 Ausgrabungen in zwei der kleineren Hügel, die den Hügel von Mumdžilar umgeben, vorgenommen. In beiden Hügeln wurden Brandgräber entdeckt. Jedes Grab enthielt, ausser verbrannten menschlichen und Tierknochen, auch das vollständige Skelett eines Hundes. Der Hügel Nr. 1 hat als Grabbeigaben nur eine zerbrochene Tonamphora mit zugespitztem Boden, ein zerbrochenes Tongefäss (Abb. 86) und Bruchstücke von verbrannten eisernen Gegenständen geliefert. In einem benachbarten Hügel, der schon früher von Bauern ausgegraben wurde, hat der Verfasser nur eine silberne La Tène-Fibel (Abb. 88) gefunden.

Im Hügel Nr. 2 wurden folgende Gegenstände gefunden: 1) silbernes Köpfchen des Dionysos, 0,026 m hoch (Abb. 92, 3 u. 4); 2) sechs goldene Plättchen in der Form von Rosetten, die auf der Unterseite mit je einem flachen Ringe versehen sind (Abb. 92, 1 u. 2); 3) drei „thrakische" Bronzefibeln de La Tène-Zeit (Abb. 97, 1, 2 u. 4); 4) mehrere meist gut erhaltene Tongefässe verschiedener Form und Grösse (Abb. 90, 94, 95 und 96); 5) eine eiserne Speerspitze; 6) andere unbedeutende Gegenstände aus Bronze und Eisen. Der Boden des Grabes im Hügel Nr. 2 war mit Lehm gestrichen; genau in seiner Mitte war eine mit eingeritzten Linien und Zeichen verzierte Tonplatte befestigt, die 0,42 m lang und breit und 0,05 m dick ist (Abb. 93). Das Grab war, mit Ausnahme an der südlichen Seite, mit Holzbalken und Bruchsteinen in einer Höhe von 0,50 m umgeben (Abb. 91).

Wie die Funde zeigen, gehören beide Grabhügel etwa dem 4. Jahrh. v Chr. an. Derselben Zeit wird auch der grosse Hügel von Mumdžilar, der zweifellos in Zusammenhang mit den kleineren ihn umgebenden Grabhügeln steht, zuzuschreiben sein. Er kann also nicht von Khan Omurtag errichtet worden sein.

Geza Fehér

Пѫтуването на св. Александра Римски презъ Тракия

отъ Димитъръ П. Димитровъ

Въ хагиографската литература, засѣгаща светцитѣ на Тракия и Мизия, е запазено страданието на св. Александра Римски, което представя особенъ интересъ поради изобилно застѫпения въ него топографски елементъ.[1]) Защото мѫченикътъ светецъ е накаранъ да мине презъ Тракия и цѣлиятъ неговъ пѫть, като се почне отъ Сердика чакъ до Цурулонъ, е разчлененъ на множество преходи, най-подробно отбелязани. Ценнитѣ топографски данни на това страдание сѫ известни много отдавна на учения свѣтъ, само че до сега тѣ сѫ черпени не направо отъ гръцкия оригиналъ, но отъ единъ латински преводъ. Този преводъ е билъ направенъ още въ XVI вѣкъ отъ Guilielmus Sirletus, възъ основа на гръцкия текстъ, открит въ разположения не далечъ отъ Римъ монастиръ Grotta (Crypta) Ferrata. За пръвъ пѫть обаче този преводъ билъ публикуванъ отъ A. Lipomanus въ седмия томъ на неговитѣ Sanctorum priscorum Patrum vitae, Венеция 1551—54, а следъ това билъ преиздаванъ още нѣколко пѫти, напр. въ сбирката на L. Surius, De probatis sanctorum vitis, Кьолнъ 1570—75. Когато Боландиститѣ почнали да изготвятъ за Acta SS житията и страданията на светцитѣ, празднувани презъ м. май, за св. Александра, чието обезглавяване е отбелязано на 13 май, тѣ били принудени да използуватъ сѫщо така латинския преводъ на Липомана; защото на ржка въ оригиналъ имали само началото на това страдание, запазено въ единъ ржкописъ въ Ватиканската библиотека.[2]) И така всѣкога, когато ставало нужда да се използуватъ даннитѣ на това страдание, ученитѣ били принудени да прибѣгватъ до Липомановия преводъ, публикуванъ въ Acta SS.[3])

Съкращения:

IA = Itinerarium Antonini Augusti, ed. Cuntz, Itineraria romana I, 1929, 1—75.

IB = Itinerarium Burdigalense, ed. Cuntz, Itineraria romana I, 1929, 86—102.

TP = Tabula Peutingeriana, ed. C. Miller, 1916.

Acta SS = Bollandistes, Acta Sanctorum.

IR = C. Miller, Itineraria romana, Stuttgart 1916.

[1]) Гл. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, 2-ème édit. Bruxelles 1933, 243; по-подробно Les saints de Thrace et de Mésie, Anal. Boll. XXXI, 1912, 244 сл.

[2]) Гл. Acta SS, Maii III, edit. novissima, 1866, 192.

[3]) За страданието на св. Александра има съобщение у Лопухинъ, Православная Богословская энциклопедія I, Петроградъ 1900, 435; Bibliotheca hagiogr. graeca,

Възнамѣрявайки да използуваме само онѣзи мѣста отъ страданието на св. Александра, които сѫ важни за географията на Старозагорско, ние попаднахме на статията на H. Delehaye, Les saints de Thrace et de Mésie, цитирана по-горе, дето отъ забележката на стр. 245 се научихме за първи пѫть, че въ Парижката Национална Библиотека се пази гръцкиятъ ржкописъ № 1534, въ който се съдържа и цѣлото страдание на св. Александра.[1]) И понеже, въпрѣки намѣрението на Delehaye, изразено въ сѫщата статия, стр. 245, да издаде това страдание, ето вече повече отъ 20 години този важенъ паметникъ за нашитѣ земи все още оставаше недостѫпенъ за науката,[2]) ние, по съветитѣ на г. проф. Д. Дечевъ, решихме да издадемъ цѣлия гръцки текстъ на това страдание възъ основа на парижкия ржкописъ, като спремъ вниманието си главно върху топографския елементъ. Тукъ трѣбва да изкажемъ благодарностьта си къмъ управата на Парижката Национална Библиотека за изпратенитѣ ни фотографии и за разрешението, което ни бѣ дадено, да публикуваме гръцкия текстъ. Сѫщо така изказваме нашата благодарность и къмъ уважаемия Père Delehaye за направенитѣ отъ него справки, благодарение на които стана напълно сигурно, че гръцкиятъ текстъ отъ парижкия ржкописъ № 1534 до сега не е издаванъ.

Страданието на св. Александра Римски, подобно на много други паметници отъ този родъ, описва въ най-голѣми подробности залавянето, сѫдението и наказанието на този мѫченикъ. Св. Александъръ е служилъ войникъ въ Римъ презъ времето на императора Максимианъ (286—305 г.). Възпитанъ още отъ детинство въ благочестие, той отказва на своя началникъ Тибериянъ да присѫтствува съ другитѣ войници при освещаването на новопостроения отъ императора храмъ на Юпитера. Максимианъ, разгнѣвенъ отъ това дръзко неподчинение, изпраща стража да доведатъ провинилия се войникъ. Ангелъ Господенъ се явява и предупреждава Александра за предстоящитѣ мѫки, като му вдъхва и смелость. Св. Александъръ е изправенъ предъ сѫда. Тукъ нему се открива възможность да изрази непоколебимата си вѣра въ Христа и да осмѣе бездушнитѣ идоли на езичницитѣ. Императорътъ, неможейки дълго да понася това богохулство, предава светеца на Тибериана, за да го подложи на мѫки и, ако не се откаже отъ християнството, да го отведе въ Тракия и тамъ да го погуби. Напразни сѫ усилията на Тибериана да отвърне мѫченика отъ христовата вѣра. Поймения, майката на св. Александра, тръгва следъ сина си, за да го ободрява. Най-после, следъ дълго и мѫчително пѫтуване, изпълнено съ тежки разпити и изтезания, но и съ не малко знаме-

---

edit. altera, Bruxelles 1909, 9 сл. Извадки отъ тази книга получихме отъ г. Ив. Дуйчевъ отъ Римъ, за което тукъ му изказваме нашата благодарность.

Доколкото ни е известно, топографскитѣ данни сѫ използувани най-напредъ отъ P. Wesselingus, Vetera Romanorum itineraria etc., Амстердамъ 1735. Това съчинение не ни бѣше достѫпно. Възползувахме се само отъ нѣкои извадки, които сѫщо така г. Ив. Дуйчевъ има добрината да ни изпрати отъ Римъ.

[1]) Ржкописътъ е описанъ отъ Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la B. N., II, Paris 1888, 82 сл.

[2]) Гл. напр. подъ думата Syrmus въ Realenc, IV, 2-ра ред.

ния и чудеса, при тракийския градъ Друзипара мѫченикътъ бива обезглавенъ и трупътъ му хвърленъ въ рѣката Ергина. Поймения, подпомогната отъ четири кучета, намира трупа на сина си и го погребва. Св. Александъръ се явява и поблагодарява на своята майка за положенитѣ отъ нея грижи.

Ако се разгледа по-подробно планътъ и съдържанието на това страдание, ще се откриятъ много черти, общи и за редица други жития и страдания на светци и мѫченици и особно на такива, чиито имена сѫ свързани съ земитѣ на Тракия. Така, нашето страдание почва по единъ начинъ, общъ за много други произведения отъ този родъ. Да се сравни началото на нашето страдение съ началото на Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν.[1]) Сѫщо и краятъ завършва по единъ познатъ вече начинъ. Да се сравни нашето страдание [32] съ края на горепоменатия Μαρτύριον[2]) или съ последнитѣ редове отъ страданието на св. Глюкерия.[3]) Разпитътъ и сѫденето на мѫченика се развиватъ по начинъ свойственъ и на други страдания. Запитванията и отговоритѣ сѫ предадени по единъ шаблоненъ начинъ. Св. Александъръ осмива езическитѣ богове, като споменува мита за Зевса и Европа [2]: „Зевсъ, когото наричашъ богъ — се обръща той къмъ Тибериана — и всички останали сѫ не само зли духове, но и прелъстители, защото мамятъ и тѣзи, които имъ се кланятъ и ги тикатъ къмъ гибель. Както и вие самитѣ казвате, че веднъжъ вашитѣ богове пожелали една жена и като я намѣрили край морето, опетнили я чрезъ своето лукавство. Кой отъ васъ е виждалъ нѣкой богъ да върши нечестиви дѣла?“ Използувайки мита за Диониса, сѫщо и св. Мокий осмива култа на този богъ: „Какъ може да се счита богъ този, който сѫществува само на приказки, но не и въ действителность? Който, както казвате, билъ заченатъ въ прелюбодейство отъ Зевсъ и Семела и недоносенъ, билъ премѣстенъ отъ майчиния си трупъ въ бедрото на баща си . . .“.[4])

Щедритѣ обещания на императора и Тибериана, че ще възнаградятъ богато св. Александра, стига той да принесе жертва на боговетѣ [8; 24], сѫ единъ мотивъ, който срѣщаме повторенъ въ много други страдания.[5]) Не рѣдко се случва, че нѣкои изтезания, приготвени за мѫченика, се струпватъ върху главитѣ на самитѣ мѫчители. Така, Тиберианъ накарва да сгорещятъ зехтинъ и да полѣятъ гърба на св. Александра. Ангелъ Господенъ обаче идва и катурва сѫда съ врѣлото масло върху самитѣ слуги [25]. Много по-страшно

[1]) Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 194, 12: Κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους, βασιλεύοντος τοῦ μιαρωτάτου Λικινίου ἐν τῇ Ἡρακλείᾳ μητροπόλει τῆς Εὐρώπης ἐπαρχίας, ἐγένετο διωγμὸς μέγας κατὰ τῶν χριστιανῶν.

[2]) Пакъ тамъ, 207, 9: Ἐτελειώθησαν δὲ αἱ ἅγιαι παρθένοι μηνὶ σεπτεμβρίῳ α′, ἡμέρᾳ δευτέρᾳ, ἡγεμονεύοντος Βαύδου, βασιλεύοντος Λικινίου, κατὰ δὲ ἡμᾶς βασιλεύοντος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κτλ.

[3]) Acta SS, Maii III, 13* [14]: Ἐμαρτύρισε δὲ ἡ ἁγία Γλυκερία ἅμα Λαωδικίῳ ἐπὶ βασιλέως Ἀντωνίνου, ἡγεμονεύοντος Σαβίνου· καθ' ἡμᾶς δὲ βασιλεύοντος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κτλ.

[4]) Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 181, 21.

[5]) Ср. Μαρτύριον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Λουκιλλιανοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ у Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 189, 10; 191, 35; сѫщо Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν, пакъ тамъ, 204, 35.

биватъ наказани императорскиятъ намѣстникъ Лаодикий и деветьтѣ дионисови жреци въ Страданието на св. Мокий. Св. Мокий бива хвърленъ въ огъня. Огъньтъ обаче не докосва мѫченика, но пропълзява и докосва мѫчителитѣ.[1]) Друга една вариация на този мотивъ намираме въ Страданието на четиридесетьтѣ светици и св. Амонъ. Сѫдията заповѣдва да нажежатъ медна каска и да я поставятъ на главата на св. Амона, който е провесенъ и изпитва ударитѣ на камшика. Светицитѣ, които гледатъ тѣзи мѫчения, се помолватъ на Господа, и зачервената каска сама се нахлупва върху главата на сѫдията, който самъ изпада въ положението на св. Амона, понеже увисва въ въздуха надолу съ главата.[2])

Майката на св. Александра намира трупа на сина си и го погребва. На гроба почватъ да ставатъ голѣми чудеса. Св. Александъръ помага на изнуренитѣ и на болнитѣ дава изцѣление [32; 33]. За тѣлото на св. Мокий се погрижватъ трима епископи, закопаватъ го на видно мѣсто, на една миля далечъ отъ Византия, дето почватъ сѫщо така да ставатъ много изцѣления.[3]) Сѫщо така и тѣлата на четиридесетьтѣ светици, умъртвени въ Хераклея, сѫ погребани отъ благочестиви християни на видно мѣсто. Преди обаче да приематъ смъртьта, светицитѣ молятъ Господа, на това мѣсто, дето ще бѫдатъ погребани, да ставатъ излѣкувания.[4])

Повече примѣри нѣма нужда да се даватъ, за да се види, че страданието на св. Александра Римски представя една шаблонно написана работа. Нѣмайки на ржка нѣкакви исторически извори за живота и дейностьта на св. Александра, нашиятъ авторъ се е възползувалъ, вѣроятно, отъ нѣкоя легенда, дето, освенъ името на светеца, е билъ запазенъ и споменъ за времето, когато той е живѣлъ и нѣкои други подробности, напр. че е билъ войникъ въ Римъ. Около такова едно оскѫдно предание сѫ били натрупани елементи и мотиви, заимствувани отъ познатата вече хагиографска литература и така е създадено това страдание, извадки отъ което сѫ запазени въ Menologium Basilii Imperatoris[5]) и въ Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae.[6]) Кой е билъ авторътъ на това страдание, не може да се

---

[1]) Гл. Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Μωκίου, Delehaye, Anal. Boll. XXXI 1912, 163, 21.

[2]) Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν, пакъ тамъ, 202, 15.

[3]) Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Μωκίου, пакъ тамъ, 175, 15.

[4]) Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν, пакъ тамъ, 206, 18.

[5]) Въ латински преводъ тѣзи извадки сѫ дадени въ Acta SS, Maii III, 192; гръцкиятъ текстъ у Migne, Patrol. gracca, т. 117, 453/454: Καὶ ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀλεξάνδρου. Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς, ἦν μὲν ἐπὶ τῆς βασιλείας Μαξιμιανοῦ στρατευόμενος ὑπὸ Νουμεριανῷ κόμητι. Θύοντος δὲ τοῖς εἰδώλοις τοῦ κόμητος μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν τάγματος μόνος ὁ Ἀλέξανδρος οὐ μόνον οὐκ ἐπείσθη θῦσαι, ἀλλὰ καὶ τὸν κόμητα, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ πεπλανημένους ἐκάλεσε καὶ δαιμόνων λατρευτάς. Κρατηθεὶς οὖν, ἤχθη πρὸς Μαξιμιανόν, καὶ ἐρωτηθείς, καὶ τὸν Χριστὸν ὁμολογήσας, ἐτύφθη σφοδρῶς. Εἶτα παρεπέμφθη Τιβεριανῷ ἐπάρχῳ, τιμωρεῖσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ῥώμης μέχρι Βυζαντίου. Καὶ πρῶτον μὲν τὰς πλευρὰς τῷ πυρὶ κατεφλέχθη· ἔπειτα ῥάβδοις ἀκανθίνοις ἐτύφθη, τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀκολουθούσης καὶ προθυμοποιούσης αὐτόν. Ἀχθεὶς δὲ εἰς Βέροιαν δέσμιος, καὶ διὰ προσευχῆς ὕδωρ ἐξαγαγών, πολλοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν ἔπεισε πιστεῦσαι τῷ Χριστῷ· καὶ γενόμενος ἐν Δριζιπάρῳ πόλει τῆς Θράκης, τὴν διὰ ξίφους ἐδέξατο τελευτήν.

[6]) Гл. Acta SS, Maii III, 192 сл.; изданието на Delehaye, Bruxelles 1902, не ни бѣше достжпно.

каже. Все пакъ да се приписва на Симеонъ Метафрастъ, би било произволно.[1]) Поради това и въпросътъ за точното датиране на страданието остава откритъ. Може само като сигуренъ terminus ante quem да се приеме X вѣкъ, когато е билъ създаденъ Menologium Basilii Imperatoris.[2]) Страданието не ще е възникнало скоро следъ смъртьта на мѫченика (времето на Максимиана, 286—305 г.), а по-късно, когато историческата традиция за св. Александра е била забравена. Ето защо terminus post quem за написването на страданието ще трѣбва да се постави не по-рано отъ V, VI в. сл. Хр. Отъ страданието на св. Александра би могло да се извлѣче и единъ исторически фактъ, а именно че при Друзипара е билъ установенъ култъ на този мѫченикъ.[3]) Това обаче сведение, извлѣчено по косвенъ начинъ отъ страданието, губи своето значение за науката, тъй като за сѫществуването на този култъ ние притежаваме много по-сигурни свидетелства. Споредъ византийския историописецъ Theophylactos Simocattes,[4]) когато въ времето на императоръ Маврикий аваритѣ опустошавали Тракия, една орда се промъкнала до Друзипара, опустошила града, като опожарила и светилището на прочутия мѫченикъ Александъръ. Самиятъ гробъ на светеца, богато украсенъ съ сребро, билъ ограбенъ, а мощитѣ разхвърляни и осквернени. Сѫщиятъ този историописецъ споменува за едно светилище на св. Александра и въ града Анхиало, което сѫщо така било опожарено презъ време на аварскитѣ нахлувания.[5])

И така отъ цѣлото страдание единственото нѣщо, което остава специфично за този паметникъ, е дългото и подробно описано пѫтуване на светеца отъ Римъ до Друзипара. Или, по-точно казано, не самото пѫтуване, но въобще изобилно застѫпениятъ въ него топографски елементъ.[6]) Казваме така, защото пѫтуванията на мѫченици, разкарванията имъ отъ единъ градъ въ другъ, е нѣщо най-обикновено въ житията и страданията. Ето нѣколко примѣра: 1) Св. Мокий, свещеникъ на християнската църква въ Амфиполъ, бива хванатъ, сѫденъ, и следъ като го отвеждатъ презъ Хераклея въ Византия, намира тамъ мѫченическата си смъртъ.[7]) 2) Св. Акакий, центурионъ, роденъ въ Кападокия, бива сѫденъ въ Хераклея, а обезглавенъ въ Византия.[8]) 3) Отъ Филипополъ презъ Адрианополъ за Бизе пѫтуватъ заедно съ проконсула Апелианъ двамата мѫченици св. св. Северъ и Мемнонъ.[9]) 4) Св. Агатоникъ е още единъ мѫченикъ, когото неговиятъ хагиографъ води отъ градъ въ градъ,

[1]) Гл. Acta SS, Maii III, 192.

[2]) За датата на Менология гл. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, München 1897, 185, и Migne, цит. съч., т. 117, 14.

[3]) Името на мѫченика, датата на неговия праздникъ, сѫществуването на неговия култъ, тамъ дето е билъ погребанъ, това сѫ историческитѣ факти, които можемъ да извлѣчемъ обикновено отъ повечето жития и страдания на светцитѣ; ср. Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 226, 228.

[4]) Hist. VII 14, De Boor, 270, 24.

[5]) Пакъ тамъ, VI 5, 227, 27.

[6]) Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 245.

[7]) Пакъ тамъ, 226, гр. текстъ, 174.

[8]) Пакъ тамъ, 228.

[9]) Пакъ тамъ, 242, гр. текстъ, 192 сл.

като се почне отъ Никомедия, та чакъ до Селимврия.[1]) 5) Най-после, като изпуснемъ много други примѣри, нека споменемъ и подробно описаното пѫтуване на св. Себастияна, която отъ Марцианополъ минава презъ Одесосъ, Анхиало, Адрианополъ, Коме, Аркадиополъ и стига въ Хераклея, дето по заповѣдь на управителя Помпейанъ бива наказана съ смъртъ.[2]) Въ сѫщность въ повечето случаи тѣзи дълги пѫтувания не сѫ нищо друго освенъ една фикция на хагиографитѣ, която има за цель да умножи страданията на мѫченицитѣ и да издигне предъ очитѣ на вѣрующитѣ още повече тѣхната нравствена сила и тѣхната несломимость, въпрѣки нескончаемитѣ страдания. Тази цель прозира особно ясно въ последнитѣ думи, които нашиятъ авторъ влага въ устата на св. Александра, когато светецътъ се обръща къмъ насъбралата се тълпа около лобното мѣсто: [29] „...Защото вие братя — казва св. Александъръ — знаете какъвъ дълъгъ пѫть пропѫтувахъ съ безбожния и престѫпенъ Тибериянъ, който презъ цѣлия пѫть не ме щадѣше, но ме подлагаше на много мѫчения. Но всички тѣхъ азъ изтърпѣхъ въ името на Господа нашъ Исуса Христа, за да завърша моя пѫть и да засрамя тиранина, който се борѣше срещу мене съ помощьта на дявола“. Трѣбва да се отбележи, че посрѣщането на Тибериана и мѫченика отъ гражданитѣ и християнитѣ става почти по единъ и сѫщи начинъ и въ Сердика, и въ Филипополъ, и въ Берое. Да се сравни текста 17; 19; 23. Въ случая още по-важно е, че почти по сѫщия начинъ се описва посрѣщането и изпращането на мѫченицитѣ и тѣхнитѣ гонители и въ други жития и страдания. Особно типично е повторението, което намираме въ Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν,[3]) дето четемъ: Ἀκούσαντες δὲ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως ὅτι παραγέγονεν ὁ ἡγεμών, ἦλθον πάντες εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ. Въ Ἄθλησις τῆς ἁγίας καὶ καλλινίκου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Γλυκερίας[4]) описанието на влизането на светицата въ Хераклея напомня много посрѣщането на Тибериана въ Филипополъ: Εἰπούσης δὲ αὐτῆς ταῦτα, ἀπῆλθεν ἐπὶ τῆς Ἡρακλείας εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διός καὶ ἐθυσίαζεν. Ἤκουσαν δὲ οἱ χριστιανοὶ περὶ τῆς ἀθλητρίας, καὶ ἀπαντῶσιν αὐτῇ πάντες μετὰ τοῦ ὁσίου ἐπισκόπου Δομετίου ὡς ἀπὸ μιλίων τριῶν κτλ. Тѣзи сравнения показватъ достатъчно убедително, че нашиятъ авторъ се е повлиялъ отъ общата схема при описване на пѫтуванията, и тѣ ни каратъ да приемемъ изказаното мимоходомъ мнение на Delehaye,[5]) че и тукъ имаме работа съ едно измислено пѫтуване. Следователно трѣбва да се въздържаме отъ Страданието на св. Александра да правимъ нѣкакъвъ изводъ за историята на християнството презъ III и IV в. въ Сердика, Филипополъ, Берое и Адрианополъ.[6])

---

[1]) Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 245.

[2]) Пакъ тамъ, 253.

[3]) Пакъ тамъ, 194, 26.

[4]) Acta SS, Mail III, 12*, [9].

[5]) Anal. Boll. XXXI, 1912, 245.

[6]) На противно мнение сѫ, както изглежда, Баласчевъ, Нѣколко старохристиянски епископи на гр. Сердика (София) презъ IV—VII в., в. „Слово“ бр. 433, 1923 г.; Шивачевъ,

Сега да разгледаме самото пѫтуване на св. Александра съ огледъ къмъ застѫпения въ него топографски и географски елементъ.

1. Ῥώμη. Св. Александъръ тръгва заедно съ Тибериана отъ Римъ за Тракия:

[10] Τοῦτο ἰδὼν ὁ Τιβερειανὸς ἐκέλευσεν αὐτὸν κατενεχθῆναι ἀπὸ τοῦ ξύλου καὶ ἐκβληθῆναι ἔξω τῆς πόλεως, κελεύσας τοῖς στρατιώταις βληθῆναι αὐτῷ δεσμὰ βαρεῖα καὶ ὁδεύειν αὐτὸν ἐπὶ τὴν Θράκην.

Като видя това Тиберианъ, заповѣда на войницитѣ си да свалятъ (мѫченика) отъ дървото и да го изведатъ вънъ отъ града, а следъ това да му поставятъ тежки окови и да се отправятъ за Тракия.

2. Ἡ Καρταγενησέων (sic) πόλις.

[11] Εἰσελθοῦσα δὲ εἰς τὴν Καρταγενησέων πόλιν εὗρε τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐρωτώμενον ὑπὸ Τιβερειανοῦ κτλ.

(Майката на св. Александра) влезе въ града на Картагенянитѣ и намѣри сина си, тъкмо когато Тиберианъ го разпитваше.

Въпрѣки нашето очакване, парижкиятъ рѫкописъ отвежда св. Александра отъ Римъ най-напредъ въ Картагенъ. Въ изданието на Acta SS, [11], името на Картагенъ е изпуснато: Quae in urbem ingressa, in quam perductus fuerat, illic eum invenit, quo tempore a Tiberiano praeside interrogabatur. Липсата на името на града Картагенъ въ изданието на Acta SS, ако това мѣсто представя точенъ преводъ отъ оригинала, ни кара да мислимъ, че изобщо това име не е сѫществувало въ архитипа. Защото наистина това име въ парижкия рѫкописъ стои съвсемъ изолирано и безъ всѣкаква връзка съ общия текстъ. Твърде вѣроятно е, че тукъ имаме работа съ по-късна вставка, извършена подъ влияние на една може би разновидность на легендата за св. Александра, споредъ която светецътъ, родомъ отъ гр. Потиолонъ, билъ отведенъ въ Картагенъ, отъ тамъ въ Марцианополъ и най-после нѣкѫде въ Тракия намѣрилъ смъртьта си.[1]) Тази легенда е отбелязана въ гръцкия календарь на датата 25 февруарий.[2])

Християнството на Балканския п-овъ, София 1924, 51; Станимировъ, Християнството въ Сердика (сега София) презъ IV вѣкъ, Народенъ Стражъ XII, 1930, кн. 10, 5 сл.

[1]) Acta SS, Maii III, 193.

[2]) Migne, цит. съч., т. 117, 325 сл.: Ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀλεξάνδρου μαρτυρήσαντος ἐν τῇ Θράκῃ. Οὗτος ἦν ἐκ Ποτιόλων, μιᾶς τῶν εἰς Ῥώμην πόλεως, ἐπὶ Μαξιμιανοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ Τιβεριανοῦ ἡγεμόνος. Κρατηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος, ἠναγκάζετο προσκυνῆσαι εἰδώλοις. Ὁ δὲ ἅγιος ἀντὶ τοῦ προσκυνῆσαι τοῖς εἰδώλοις, μᾶλλον ὕβρισε καὶ αὐτά, καὶ τὸν ἡγεμόνα, εἰπὼν πρὸς αὐτόν, ὅτι καὶ αὐτὰ μάτκιά εἰσι, καὶ σὺ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὰ ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος. Διὰ τοῦτο ἐδέθη ἐξ ἄκρων χειρῶν, καὶ ἐκρεμάσθη. Καὶ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ προσεδέθη λίθος βαρύς· καὶ μετὰ τοῦτο λυθεὶς, καὶ ἀπαχθεὶς ἐν Καρθαγέννῃ, πάλιν κρεμασθεὶς ἐξέσθη. Καὶ πάλιν ἀχθεὶς εἰς Μαρκιανούπολιν, μετὰ λαμπάδων πυρὸς τὸ πρόσωπον καίεται· καὶ ἄλλας πολλὰς βασάνους καὶ τιμωρίας ἀνδρείως, ὡς Χριστοῦ μάρτυς, ὑπομείνας, ἐν τῇ Θράκῃ ἀπελθών, ἀπεκεφαλίσθη, ἀπολαβὼν στέφανον ἄφθαρτον, καὶ ζωὴν αἰώνιον παρὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

3. Κρίμα. Следъ 4 дена (въ Acta SS следъ 40 дена) Тиберианъ стига до единъ изворъ:

[14] „Τί ὀνομάζεται ὁ τόπος οὗτος;" Λέγουσιν αὐτῷ· „Κρίμα, ὃ ἑρμηνεύεται τόπος κρίσεως."

„Какъ се нарича тази мѣстность?" отговарятъ му „Крима", което ще рече мѣсто за сждене".

По всичко изглежда, че тукъ имаме работа съ едно име, измислено отъ самия авторъ на страданието, за да се създаде мѣсто и поводъ за още едно изтезание.

4. Διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ангелъ Господенъ се явява и заповѣдва на Тиберианa незабавно да продължи пѫтя си.

[17] Παρελθὼν δὲ διὰ πολλῶν πόλεων οὐδὲ εἰς μίαν εἰσῆλθε διὰ τὸ ὅραμα, καθὼς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος, ὅτι σπεῦσον διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ μὴ εἰσέλθῃς μηδὲ εἰς μίαν τῶν πόλεων.

Въпрѣки че мина презъ много градове, (Тиберианъ) не се отби нито въ единъ, поради съновидението, защото Ангелътъ му бѣ казалъ: „Бързо се отправи презъ Илирикумъ и не се отбивай нито въ единъ градъ."

5. Σαρδική.

[17] Παρελθὼν γὰρ διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦλθεν εἰς Σαρδικὴν τὴν πόλιν· οὐ μέντοι εἰσῆλθεν εἰς αὐτήν, οὐδὲ αὐτός, οὐδὲ ὁ ἡγεμών. Ἀκούσασα δὲ ἡ πόλις καὶ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ μετὰ πολλῆς παρατάξεως· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ὄντες ἐκεῖσε χριστιανοὶ ἀκούσαντες, ὅτι μάρτυρά τινα ἔχει ὁ ἡγεμὼν μεθ' ἑαυτοῦ, ἐξελθόντες λάθρᾳ εὗρον τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον παραμίαν ἑστῶτα τῆς ὁδοῦ.

И като премина презъ Илирикумъ, дойде до града Сардика, въ който обаче нито самъ той влезе, нито началникътъ. Градътъ узна за това, и първенцитѣ излѣзоха съ голѣма свита да посрещнатъ Тиберианa. Сжщо и християнитѣ, колкото имаше тамъ, като чуха, че началникътъ води съ себе си нѣкакъвъ мжченикъ, излѣзоха тайно и го намѣриха застаналъ самотенъ на пѫтя.

Името на града се явява въ формата Σαρδική, вмѣсто по-правилната Σερδική, както показватъ официалнитѣ надписи и надписитѣ върху монетитѣ, сѣчени въ този градъ.[1]) Формата Σαρδική, която се срѣща и у други антични автори, е възникнала, по всѣка вѣроятность, не толкова подъ влияние на думи, като σάρδιον, σαρδώνιος γέλως, Σαρδανάπαλος,[2]) а по-скоро по аналогия на многоизвестното име на гр. Σάρδεις (Sardis).

[1]) За името на града гл. Кацаровъ, Приносъ къмъ старата история на София, 19.

[2]) Това мнение е било изказано отъ руския църковенъ историкъ Болотовъ; гл. М. Посновъ, Сардикийскиятъ съборъ и неговата каноническа дейность, Год. на Соф. Унив., Богосл. факул. IV, 1926—27, 105, заб. 1.

6. Κάστρον Βονομάσιον.

[17] Διαπεράσαντες δὲ τὰς κλεισούρας καὶ ἐλθόντες ἔν τινι κάστρῳ, ᾧ ὄνομα Βονομάσιον, ἄνωθεν Φιλιππουπόλεως ὡς ἀπὸ σημείων τεσσαράκοντα, κατήντησαν ἐν αὐτῷ.

Като преминаха тѣснинитѣ и дойдоха до едно укрепление на име Бономазионъ, на около 40 мили надъ Филипополъ, влѣзоха въ него.

Селището Βονομάσιον намираме отбелязано още веднъжъ въ IB (90, 567, 11), но не като укрепление, а като пжтна станция — mansio Bona Mansio. Разстоянието между тази станция и Philippopolis, споредъ IB, е XLII mpm, т. е. почти толкова, колкото е отбелязаното разстояние и въ страданието на св. Александра. Нѣкои отъждествяватъ Bona Mansio съ отбелязаната въ IA (20, 136, 2) станция Lissas, която се намира почти на сжщото разстояние отъ Philippopolis, XLIV mpm.[1]) Bona Mansio се поставя при днешното село Вѣтренъ.[2]) Обр. 99.

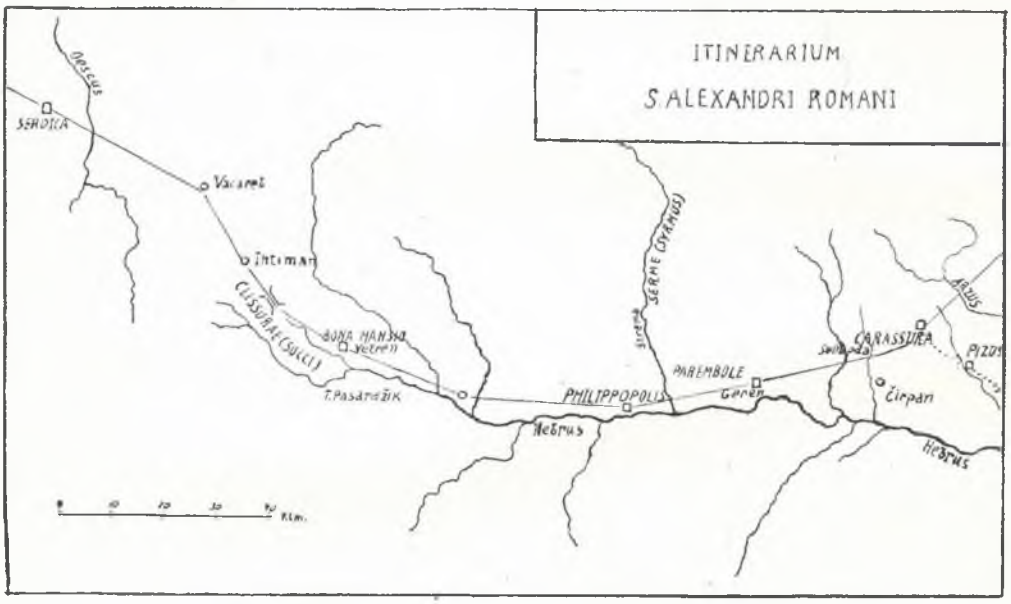

Обр. 99. — Пжтьтъ на св. Александра Римски.
Fig. 99. — L'itinéraire de saint Alexandre de Rome.

Латинскиятъ преводъ въ Acta SS[17] прави едно значително отклонение отъ парижкия ржкописъ: Postea vero, quam urbem transierunt, quae Clisura nominatur etc., отъ което се добива впечатление, че на пжтя между Serdica

[1]) IR, 536; Oberhummer, Realenc. III 697.

[2]) Jireček, Die Heerstrasse, 1877, 35; обаче въ Archäologische Fragmente aus Bulgarien, Arch. Epigr. Mitt. X, 1886, 91, въпрѣки че говори за развалини при с. Вѣтренъ, не споменува нищо за станция Bona Mansio; описание на градището у Бр. Шкорпилови, Староврѣмски надписи, МСб. VII, 1892, 93; Нѣкои бѣлежки върху археологическитѣ изследвания въ Тракия, 1885, 16.

и Bona Mansio се е минавало и презъ нѣкакъвъ градъ Clisura. Jireček,[1]) който еималъ на ржка само латинския преводъ на страданието, е смѣталъ, че Clisura е второто име на пѫтната станция Soneio,[2]) като се позовавалъ и на обстоятелството, че тукъ, въ устието на Ихтиманскитѣ тѣснини, действително още въ XVI в. е сѫществувало село на име Клисура. Сѫщо и Miller, вѣроятно подъ влияние на Jireček, приема, че mutatio Soneio въ времето на Диоклециана се е наричала Clisura.[3]) Още на времето обаче Wesselingus е изказалъ съмнение върху автентичността на това мѣсто въ латинския преводъ.[4]) Неговото предположение сега се потвърждава напълно отъ парижкия ржкописъ. Че въ архитипа ще е стояло само κλεισούρας, а не πόλιν Κλεισοῦραν, надали може да има нѣкакво съмнение. Цельта е била да се изтъкне една особность на пѫтя между Serdica и Bona Mansio, именно планинскитѣ тѣснини при Ихтиманъ, които не веднъжъ сѫ били отбелязвани отъ пѫтешественицитѣ, минаващи по този пѫть.[5]) Ландшафтни елементи, както ще видимъ, сѫ отбелязани и на други мѣста въ итинерара на св. Александра.

7. Φιλιππόπολις τῆς Θράκης.

[18] Τότε ὁ Τιβερειανὸς προπέμψας τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον ἐκίνησε καὶ αὐτὸς καὶ ἔφθασεν ἐν Φιλιππουπόλει τῆς Θράκης. [19] Ἀκούσαντες δὲ οἱ τῆς πόλεως, ὅτι παρεγένετο ὁ Τιβερειανὸς μετὰ τῆς βοηθείας αὐτοῦ, ἐξελθόντες οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως μετὰ πολλῆς τῆς παρατάξεως ὑπήντησαν αὐτῷ καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν θυσίαν ἐπιτελέσαι τῷ Διὶ καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἀκούσαντες δὲ οἱ χριστιανοὶ οἱ ἐν τῇ πόλει, ὅτι μάρτυρά τινα ἀπέστειλεν ὁ Τιβερειανὸς εἰς τὴν φυλακήν, συνάξαντες ἑαυτοὺς κτλ.

Тогава Тибериянъ изпрати напредъ блажения Александъръ и самъ той пристигна въ Филипополъ, градъ на Тракия. Когато населението чу, че Тибериянъ приближава съ своята дружина, първенцитѣ на града излѣзоха съ голѣма свита да го посрещнатъ и следъ това се върнаха въ града, за да извършатъ жертвоприношение на Зевса и Асклепия. А християнитѣ, които бѣха въ града, като се научиха, че Тибериянъ е изпратилъ нѣкакъвъ мѫченикъ въ тъмницата, събраха се и...

Въ Acta SS [18] опредѣлението Θράκης къмъ името на града липсва[6]): ipse quoque in Philippi urbem profectus est. Опредѣлението τῆς Θράκης има значе-

[1]) Die Heerstrasse, 30.

[2]) Отбелязана въ IB, 90, 567, 8.

[3]) IR, 535.

[4]) Цит. съч. 567: Vereor etiam, ut urbs Clisura recta sit, eo enim nomine angustas inter montes calles, cujusmodi venientibus ex Dacia atque Illyrico transeundi erant, celebrare solent.

[5]) Тѣзи тѣснини се споменуватъ у Amm. Marcell., ed. Clark, много пѫти подъ името Succi, XXI 13, 6; XXII 2, 2; XXVI 7, 12; 10, 4 и др. Тамъ е била установена и границата между Dacia Mediterranea и Thracia, гл. IB, 90, 567, 9; сѫщо и Amm. Marcell. XXVII 4, 5.

[6]) За името на Philippopolis ср. Кацаровъ, Бѣлѣжки върху античния Пловдивъ, въ Приноси къмъ историята на древността, 120; Апостолидисъ, Значението на гр. Пловдивъ и неговитѣ древни имена, Год. на Нар. Библ. въ Пловдивъ за 1926, 87.

ние по скоро на географско пояснение, а едва ли съ това се прави нѣкакъвъ намекъ за следъ диоклециановото административно дѣление на диоцеза Тракия (гл. по-долу). Като успоредица могатъ да се посочатъ следнитѣ примѣри: 1) Ἀπὸ Παμφυλίας ἦλθον ἐν Φιλιππουπόλει τῆς Θράκης.[1]) 2) Ἀπάραντος δὲ τοῦ ἀνθυπάτου ἐκ Φιλιππουπόλεως ἐπὶ Ἀδριανούπολιν τῆς Θράκης.[2])

8. Σέρμη ποταμός.

[21] Ἐλθόντες δὲ οἱ στρατιῶται ἅμα τῷ ἁγίῳ Ἀλεξάνδρῳ ἐν ποταμῷ τινι λεγομένῳ Σέρμῃ κτλ.

Войницитѣ заедно съ св. Александра дойдоха до нѣкаква си рѣка на име Серме . . .

Въ Acta SS [21] името на рѣката е предадено въ формата Sermius, отъ дето вѣроятно Tomaschek[3]) си е създалъ чрезъ транскрибиране на гръцки формата Σέρμιος. Името на рѣката намираме спомената още веднажъ у Плиний[4]) подъ формата Syrmus. Дали въ архитипа е стояло Σέρμη или Σερμίω, не може да се каже положително. Σέρμη или Sermius е античното име на рѣката Стрѣма (обр. 99), притокъ на Марица.[5]) За етимологията на това име гл. Младеновъ, Имената на десеть български рѣки.[6]) Вѣроятно на прехода на тази рѣка се е намирала станцията Syrnota.[7])

9. Ἐμπορεῖον Παρεμβολή.

[21] Παραλαβόντες αὐτὸν οἱ στρατιῶται ὁδεύοντες τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ ἦλθον ἔν τινι τόπῳ, ἐν ᾧ ἦν ἐμπορεῖον, ᾧ ὄνομα Παρεμβολή· καὶ κατέλαβεν αὐτοὺς ὁ Τιβερειανὸς κτλ.

Войницитѣ поведоха св. Александра и като вървѣха по пѫтя, дойдоха до едно мѣсто, дето имаше тържище на име Паремболе. Тамъ Тиберианъ ги застигна.

Латинскиятъ преводъ въ Acta SS [21] предава това мѣсто по следния начинъ: milites eum abduxerunt: cumque ad locum quemdam venissent, ubi emporium erat, quod Castrametatio dicebatur etc. Още на времето Wesselingus бѣ изказалъ предположение, че Castrametatio въ Acta SS, може би, представя латинския преводъ на Παρεμβολή отъ гръцкия оригиналъ.[8]) Парижкиятъ

[1]) Τῶν ἁγίων μαρτύρων Σευήρου καὶ Μέμνονος κτλ. у Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 192, 21.

[2]) Пакъ тамъ, 193, 13.

[3]) Die alten Thraker II, 99.

[4]) Hist. Nat. IV 11 (18) [50], ed. Mayhoff I, 320.

[5]) Tomaschek, цит. съч. II, 99; Oberhummer, Realenc. IV, 2-ра ред. 1787.

[6]) Сп. на Акад. X, 1915, 64 сл. Въ това име Младеновъ вижда индоевр. коренъ *ser, староиндийски sár-ma-s „течение".

[7]) Oberhummer, цит. съч. 1787; Jireček, Die Heerstrasse, 44. Най-напредъ на това е обърналъ внимание Wesselingus, цит. съч., 568: Memorant Acta S. Al. C2 inter Philippopolim et Parembolem fluvium, cui nomen est Sirmius, ad quem haec mutatio forte adposita fuit.

[8]) Цит. съч. 568: Putem in graecis fuisse: ὅπου ἀλλαγὴ ἦν, ἣν Παρεμβολὴν καλοῦσι, atque inde nobis Lipomanum emporium et Castrametationem exstruxisse; Seure, който може би не е

ржкописъ идва сега да потвърди това предположение. Сѫществуването на селището Παρεμβολή е засвидетелствувано и отъ IB (90, 568, 6), дето на пѫтя Philippopolis—Hadrianopolis е отбелязана mutatio Paramvole. Тази станция се поставя обиковено при с. Геренъ, Пловдивско.[1]) Обр. 99.

10. Κάστρον Καρασούρα.

[22] Καὶ λαβόντες αὐτὸν σπουδῇ διὰ τῆς δημοσίας ἦλθον ἀμφότεροι ἐν κάστρῳ τινὶ Καρασούρᾳ, ἀπὸ τεσσαράκοντα σημείων Φιλιππουπόλεως, Βεροίας δὲ δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ εἰσελθὼν ὁ Τιβερειανὸς κατέλυσεν ἐκεῖ.

И като поведоха св. Александра бързо по пѫтя, дойдоха всички до нѣкакво си укрепление Карасура, което отстои отъ Филипополъ на 40 мили, а отъ Беroя на 18. Тиберианъ влезе и остана тамъ.

Καρασούρα като станция, mutatio Carassura, на пѫтя Philippopolis—Hadrianopolis е отбелязана и въ IB (90, 568, 8). Отъ сведенията, които ни дава страданието на св. Александра, става явно, че тази станция е била разположена на онова мѣсто на главния пѫть, дето се е отдѣлялъ клонъ за Beroe.[2]) Едно разклонение отъ главния пѫть за Beroe е отбелязано и въ TP (seg. VIII), само че при Ranilum, станция, която се намира на XXVII mpm отъ Philippopolis и на XXXVI mpm отъ Beroe. Изказано е предположение, че клонътъ Ranilum—Beroe е по-старъ; въ последствие е билъ прокаранъ пѫтьтъ Carassura—Beroe.[3]) Все таки тукъ могатъ да се правятъ само предположения.[4]) Значението на Carassura, като стратегически центъръ, понеже тукъ се свързвалъ главниятъ римски пѫть съ нѣколко важни балкански проходи, било достатъчно добре оценено. Това селище се изтъква като κάστρον не само въ нашия изворъ; неговото име подъ формата Καράσθυρα се явява и въ листата на тракийскитѣ укрепления, възобновени отъ Юстиниана.[5]) Възъ основа на разстоянията, които ни дава страданието на св. Александра и IB, Carassura се поставя при днешното село Свобода (Али-Пашиново).[6]) Обр. 100.

11. Ἄρζος ποταμός.

[23] Προσκαλεσάμενος δὲ τοὺς στρατιώτας λέγει αὐτοῖς· „Λάβετε αὐτὸν ἐν

(Тиберианъ) като повика войницитѣ, каза имъ: „Вземете го бързо

малъ на ржка съчинението на Wesselingus, идва до сѫщото предположение, само че по другъ пѫть. Гл. Voyage en Thrace, Bull. de corr. hell. XXII, 1898, 477.

[1]) IR 537; Добруски, Материали по археологията на България, МСб. XVI—XVII, 1900, 105, дето се изброяватъ нѣкои антични паметници, открити на това мѣсто; Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 48; Археологически и исторически изследвания въ Тракия, 17.

[2]) Ср. Seure, цит. съч. 475.

[3]) Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 48.

[4]) Ср. напр. Seure, цит. съч. 477 сл.; сѫщо IR 537.

[5]) Procopius, De aedif. IV 11 ed. Haury, 146, 11.

[6]) Seure, цит. съч. 475; Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 44, описватъ подробно развалинитѣ на тази станция; Tomaschek, цит. съч. II 84, поставя тази станция при Чирпанъ.

τάχει καὶ ἀπαγάγετε εἰς τὴν πόλιν Βέροιαν.“ Οἱ δὲ στρατιῶται παραλαβόντες αὐτόν, ἐλθόντες ἔν τινι ποταμῷ καλουμένῳ Ἄρζῳ κτλ.

и го отведете въ градъ Берое“. И войницитѣ, като го взеха, дойдоха до една рѣка на име Арзосъ . . .

За тази рѣка гл. по-долу (стр. 129).

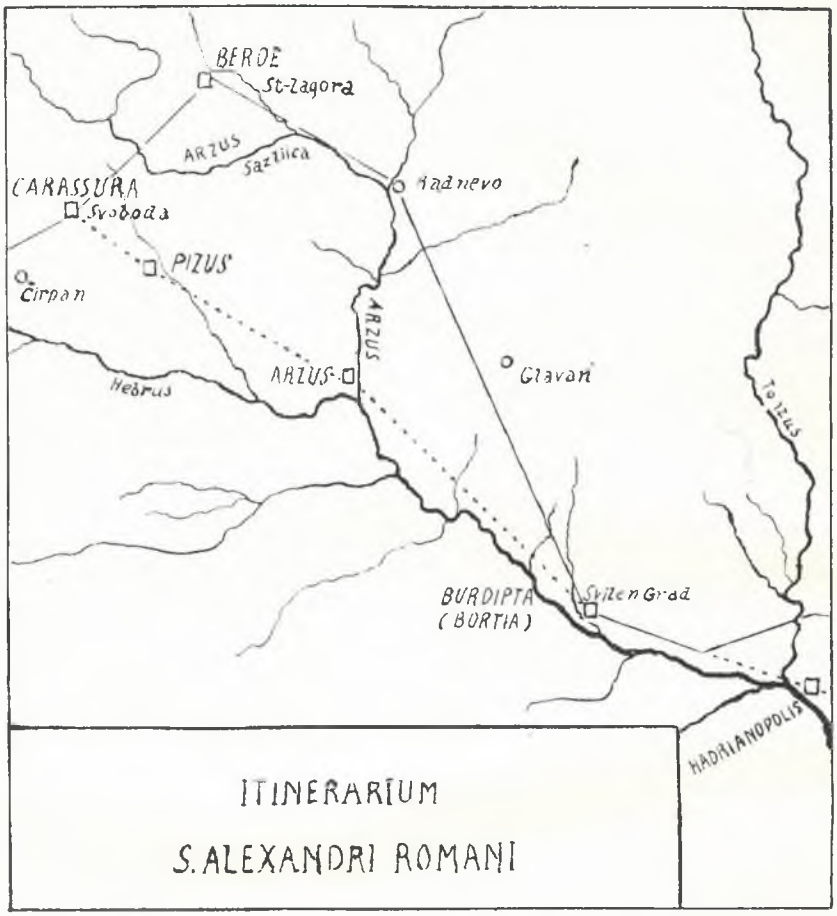

Обр. 100. — Пжтьтъ на св. Александра Римски.
Fig. 100. — L'itinéraire de saint Alexandre de Rome.

12. Βέροια.

[23] Καὶ εἰσελθόντο(ς) αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν Βέροιαν ὑπεδέξαντο αὐτὸν οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασιλέως ὑποκριθέντες ἐπειδὴ χριστιανοὶ ὑπῆρχον οἱ πλεῖστοι τῆς πόλεως. Ἀκούσαντες δὲ οἱ χριστιανοὶ ὅτι ἔρχεται ὁ μάρτυς Χριστοῦ Ἀλέξανδρος ἐξελθόντες ἅπαντες ὑπεδέξαντο τὸν ἅγιον κτλ.

(Тибериан) влезе въ града Берое, посрещнатъ отъ първанцитѣ, които макаръ и да бѣха повечето християни, прикриваха се поради страхъ отъ царя. А християнитѣ, като чуха, че идва мжченикътъ Христовъ Александъръ, излѣзоха и го посрещнаха.

Beroe, Augusta Traiana, днешна Ст.-Загора (обр. 100). Въ историческитѣ извори е засвидетелствувано само името Βερόη. IA (33, 231, 4): Beroa; TP (Segm. VIII): Berone; Jordanes[1]): ad Beroeam; Amm. Marcell.[2]): Beroea; Hierocles[3]): Βερόη; Procopius[4]): Βέροια; Μαρτύριον τῶν ἁγίων σαράκοντα γυναικῶν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀμμῶν[5]): ἐν πόλει Βερόης. Както показватъ нѣкои надписи отъ III в., правилната форма е била Beroe.[6]) Другата форма, възникнала вѣроятно по аналогия съ името на македонския градъ Βέροια, се наложила презъ срѣдновѣковието.

13. Ἄρζος ποταμός.

[24] Καὶ ἐλθὼν ὁ Τιβερειανὸς ἐν τῷ προλεχθέντι ποταμῷ Ἄρζῳ ὡς ἀπὸ μιλίων μ' Βεροίας, ἐν ᾧ τόπῳ ἦσαν πανδοχεῖα πολλά, ἔμεινε τὸν μάρτυρα ἐκεῖσε.

И Тиберианъ, като дойде до порано споменатата рѣка Арзосъ, на около 40 мили отъ Берое, дето имаше много ханища, дочака тамъ мѫченика.

У Cl. Ptolemaeus[7]) се споменува градъ Ἄρζος и една рѣка съ сѫщото име, която се влива въ Мряморно море, нейде между Perinthus и Byzantion.[8]) Името на р. Ἄρζος се споменува още единъ пѫть у Theophanes contin.[9]), но, както се вижда отъ текста, авторътъ е ималъ предъ видъ Tonzus. Объркването е станало вѣроятно поради близкозвучностьта на имената на тѣзи две рѣки.[10]) Wesselingus,[11]) не познавайки хидрографскитѣ отношения на нашитѣ земи, въз основа на даннитѣ на Птолемея и на страданието на св. Александра, бѣ създалъ една рѣка, която получава водитѣ си отъ Хемусъ и, като се спуска между Carassura и Beroe, достига Мряморното море при Perinthus. Даннитѣ обаче отъ страданието на св. Александра сѫ достатъчно ясни, за да може само по тѣхъ да се отъждестви античната Arzus съ нѣкоя днешна рѣка. Отъ Carassura (с. Свобода) за Beroe рѣката Arzus (обр. 100) се пресича веднажъ и следъ това отъ Beroe за Hadrianopolis още веднажъ, следователно тази рѣка трѣбва да се търси между сегашнитѣ лѣви притоци на Марица, и то между онѣзи, които текатъ между с. Свобода и Ст.-Загора, и Ст.-Загора и

---

[1]) Get. XVIII, ed. Mommsen, 84, 5.

[2]) Цит. изд. XXVII 4, 12; XXXI 9, 1; 11, 2.

[3]) Synecdemus, ed. Burckhardt, 2, 635, 5.

[4]) De aedif. IV, 11, цит. изд. 145, 5.

[5]) Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 194, 26.

[6]) Ср. Kalopothakes, De Thracia provincia romana, 29, заб. 5.

[7]) Geographia III, 11, ed. Müller, Paris 1883, I 484; изданието на J. Fischer, Claudii Ptolemaei Geographia, Leipzig 1932, не ни бѣше достѫпно.

[8]) Ср. Hirschfeld, Realenc. II, 1498.

[9]) Bonn, 387 сл. (сѫщо и у Sym. Magister, 686): . . . τὴν Ἀδριανούπολιν . . . ἥτις τὸ πρὶν μὲν Ὀρεστιὰς ἐκαλεῖτο, ἐξ Ὀρέστου υἱοῦ Ἀγαμέμνονος, ὃς ζήλῳ δικαίῳ διὰ τὴν πρὸς τὸν πατέρα Κλυταιμνήστρας δολοφονίαν ταύτην σὺν Αἰγίσθῳ ἀποκτείνας λίαν ἐκμέμηνεν καὶ ἐν τῇ συνελεύσει Ἔβρου Ἄρζου τε καὶ Ἀρτάκου τῶν τριῶν ποταμῶν γε λουσάμενος τῆς νόσου ἀπήλλακτο.

[10]) Seure, цит. съч., 473, заб. 4.

[11]) Цит. съч., 568.

Одринъ. Tomaschek[1]) още на времето отъждестви Arzus съ р. Сазлийка. Въ днешнитѣ географски карти много често подъ Сазлийка или Сазлѫ-дере е отбелязана онази рѣка, която се влива въ Марица при Златенъ-Долъ и която се спуска право отъ северъ, отъ къмъ Нова-Загора.[2]) Впрочемъ подъ това име се отбелязва само онази часть, която се простира отъ Раднево до Марица. При такова опредѣление, обаче ако, Сазлийка бѫде отъждествена съ Arzus, тя ще може да се пресѣче само отъ пѫтникъ, който пѫтува отъ Ст.-Загора за Одринъ. А понеже споредъ страданието на св. Александра Arzus трѣбва да тече и между днешнитѣ с. Свобода и Ст.-Загора, то безъ съмнение въ итинерара на светеца съ името Arzus ще е била означена днешната р. Сазлийка заедно съ нѣкой отъ нейнитѣ дѣсни притоци, които действително трѣбва да се пресѣкатъ, когато се пѫтува отъ с. Свобода за Ст.-Загора.[3]) По всѣка вѣроятность тукъ ще трѣбва да се има предъ видъ най-важниятъ дѣсенъ „притокъ“ на Сазлийка, тъй наречената Суютлийка, която извира отъ Сърнена гора, тече между с. Свобода и Ст.-Загора и, като образува една дѫга къмъ северъ при Раднево, се „влива“ въ Сазлийка. Въ сѫщность трѣбва да се изтъкне, че и днесъ населението по онѣзи мѣста схваща р. Суютлийка не като притокъ на Сазлийка, но като начало на тази рѣка. Ние сами имахме случай да питаме селяни чакъ въ с. Голѣма Детелина и Малка Детелина (Новозагорско), които твърдѣха, че рѣката, която ние означаваме въ картитѣ като Суютлийка, се казва Сазлийка. Помоленъ отъ насъ, г. П. Детевъ, учитель по география въ Ст.-Загора, да събере сведения по този въпросъ, ни съобщи, че мѣстното население познава тази рѣка подъ името Сазлия. Само онази часть, която тече край с. Суютлий, се нарича Суютлийка. Явно е, прочее, че името на селото е преминало върху една часть отъ рѣката и отъ тамъ вече въ научната книжнина и въ повечето карти тази часть отъ рѣката Сазлийка е означена като Суютлийка.

14. Βορκία — Ἀδριανούπολις — Βουρτούδεζον.

[26] Κατέλαβε τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον· καὶ ἐλθόντες ἅμα ἐν τόπῳ τινὶ λεγομένῳ Βορκία ἠρώτησεν ὁ ἡγεμὼν τοὺς ἐντοπίους λέγων· „Εἶπατέ μοι, ἀδελφοί, πόθεν συμφέρει συντομώτερον κατελθεῖν ἐπὶ τὴν Εὐρωπόλεων ἐπαρχίαν;“ Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· „Εἰ θέλεις συντομώτερον διελθεῖν, διάκοψον διὰ τῶν ὀρέων καὶ κατέρχῃ ἐπὶ τὸν κάμπον εἰς τόπον λεγόμενον Βουρτού- (Тиберианъ) застигна св. Александра и, като дойдоха заедно до едно мѣсто на име Боркиа, той запита тамошнитѣ хора: „Кажете ми, братя, отъ де може най-скоро да се стигне въ провинция Европа?“ А тѣ му казаха: „Ако искашъ по-скоро да отидешъ, пресѣчи планинитѣ и ще слезешъ до равнината при тъй нареченото мѣсто Буртудезонъ“. И

[1]) Цит. съч. II, 92.

[2]) Ср. Ischirkoff, Oro- und Hydrographie von Bulgarien, Sarajevo 1913, 156 сл.

[3]) Това приема и Seure, цит. съч., 473, заб. 4, безъ да се спре обаче по-подробно върху сегашнитѣ хидрографски отношения въ Старозагорско и Новозагорско.

δεζον.“ Γνοὺς γὰρ ὁ Τιβερειανός, ὅτι χριστιανοὶ πολλοί εἰσιν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἔκαμψε τὴν δημοσίαν ὁδόν, ἵνα μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. Ἀφήσας οὖν τὴν πόλιν ἐκ δεξιῶν καὶ τὸ κάστρον ἐξ ἀριστερῶν, διέκοψε, καθὼς εἶπαν αὐτῷ, καὶ ἦλθεν εἰς Βουρτούδεζον.

понеже Тиберианъ узна, че въ Адрианополъ има много християни, отклони се отъ главния пѫть, за да не влезе въ града. И като остави града отъ дѣсна страна, а укреплението отъ лѣва, премина презъ планинитѣ, както му бѣха казали, и дойде до Буртудезонъ.

Отъ горнитѣ редове на страданието се вижда, че пѫтникътъ, като тръгналъ отъ Beroe за къмъ Hadrianopolis, трѣбвало да мине презъ укреплението Βορκία или Bortia, както името е предадено въ Acta SS [26]. Това име въ такава форма се срѣща само въ страданието на св. Александра. Въ IA (33, 231, 4) е отбелязанъ сѫщо единъ пѫть, който почва отъ Beroe, минава презъ станция Castra Iarba, достига до главния римски пѫть при станция Burdipta, отъ дето можело да се продължи за Hadrianopolis. Станция Burdipta е отбелязана и въ IB (90, 569, 1) подъ формата Burdista, TP —Burdenis, а въ списъка на възобновенитѣ отъ Юстиниана крепости — Βουρδέπτω.[1]) Надали може да има съмнение, че въ страданието на св. Александра се има предъ видъ сѫщиятъ онзи пѫть, който е отбелязанъ и въ IA. Bortia или Βορκία е вѣроятно името на станция Burdipta,[2]) предадено въ изопаченъ видъ. Появата на формата Βορκία наредъ съ Βορτία отъ подложката на превода въ Acta SS може би ще трѣбва да се обясни съ фонетичното изравняване на групата ti, когато се намира предъ гласна съ ci, което настѫпва въ фонетиката на латинския езикъ отъ II в. сл. Хр.[3]) Въ такъвъ случай формата Bortia е можела да се предаде съ Borcia, което въ гръцка транскрибция ще даде Βορκία. Може би по сѫщия начинъ ще трѣбва да се обясни и появата на формата Διοκλεκιανός[4]) ⟨ *Dioclecianus ⟨ Diocletianus = Διοκλετιανός. Мѣстоположението на Burdipta може да се смѣта за напълно установено.[5]) Възъ основа на даденитѣ разстояния въ IA[6]) и TP станция Burdipta се поставя при античнитѣ развалини не далечъ отъ Свиленградъ, до самия старъ римски пѫть. Обр. 100. По този начинъ дветѣ крайни точки на пѫтя Beroe—Burdipta могатъ да се смѣтатъ за напълно установени. Остава да се намѣри третата точка, за да се установи по-правилно посоката на този пѫть. Отбелязаната въ IA (33, 231, 5) междинна станция Castra Iarba за сега не може да се локализира.[7]) Въ страданието обаче

[1]) Procopius, De aedif. IV, 11, цит. изд. 147, 4.

[2]) Oberhummer, Realenc. III, 1061; Tomaschek, цит. съч. II, 61.

[3]) Ср. Sommer, Handbuch der Lateinischen Laut- und Formenlehre, Heidelberg, 1914, 218 сл.

[4]) Друго обяснение у Sommer, цит. съч. 219.

[5]) Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 32.

[6]) 20, 137, 2; отбелязаното разстояние втори пѫть XXXII mpm (33, 231, 7) вѣроятно се дължи на грѣшка, гл. тамъ забел. на Cuntz.

[7]) Въ IR (картата на 535—536) тази станция се поставя северно отъ Златенъ-Долъ на р. Сазлийка, тамъ дето би трѣбвало да бѫде Arzus; Oberhummer, Realenc. III 1772, смѣсва Castra Iarba съ Subzupara, като я поставя на главния римски пѫть.

на св. Александра е дадено едно указание, което би могло да ни даде желаната точка. На пѫть отъ Beroe за Burdipta св. Александъръ пресича повторно р. Arzus и то на XL mpm отъ Beroe. Въ действителность такова мѣсто, което да е отдалечено отъ Ст.-Загора на около 60 клм. и при това да бѫде на р. Сазлийка, не сѫществува, защото най-отдалечената точка на р. Сазлийка, устието ѝ въ Марица, отстои не повече отъ 45 клм., около XXX mpm, отъ Ст.-Загора. Явно е, впрочемъ, че даденото разстояние, както въ парижкия рѫкописъ, така и въ Acta SS, не отговаря на действителностьта. Но понеже всички други разстояния въ страданието на св. Александра не само че отговарятъ съ голѣма точность на съответнитѣ разстояния въ другитѣ източници, но и отговарятъ на действителнитѣ разстояния (ср. напр. разстоянието Philippopolis—Beroe съ разстоянието Пловдивъ—Ст.-Загора), то ние бихме могли да предположимъ, че въ архитипа и разстоянието между Beroe и втората пресѣчка на Arzus ще е било дадено съ едно действително число, което впоследствие е било грѣшно преписано.[1]) Това е могло да стане много лесно, защото тъкмо тукъ, и то въ парижкия рѫкописъ, разстоянието е предадено съ цифренъ знакъ. Прави впечатление, че цифрениятъ знакъ е предаденъ съ едно особно начертание на буквата μ, което е много близко до начертанието на β или ϰ въ рѫкописа (ср. обр. 102, последниятъ редъ). Излизайки отъ предпоставката, че може би на това мѣсто въ архитипа да е стояла цифрата ϰ′, а не μ′, и понеже бѣхме получили едно съобщение отъ г. Н. Койчевъ, учитель въ Н.-Загора, че въ околностьта на Раднево, което се намира на около два-три клм. на северъ отъ мѣстото, дето се влива р. Азмакъ въ Сазлийка, се намиралъ нѣкакъвъ старъ пѫть, ние се отбихме за малко време по онѣзи мѣста, за да съберемъ нѣкои сведения за този пѫть. Оказа се, че такъвъ пѫть действително има, известенъ на мѣстното население съ името Поща йолъ или Уйнишки пѫть. Този пѫть минава отъ Ст.-Загора, презъ с. Сърнево, мѣстностьта Черния Кладенецъ, пресича р. Азмакъ при Раднево, следъ това минава между селата Малка и Голѣма Детелина, с. Кара-Пелидъ, Свиленградъ и отъ тамъ за Одринъ. На мѣста този пѫть може да се проследи, защото нивото му е по-низко отъ околния теренъ. Настилка обаче нѣма.[2]) Разбира се, за сега ние не можемъ да отъждествимъ този старъ пѫть съ римския пѫть, който свързвалъ Beroe съ Burdipta, но има друго обстоятелство, което ни кара да спремъ погледа си върху тѣзи мѣста, а именно, че този пѫть е прокаранъ презъ такива мѣста, които въ сѫщность представятъ най-прѣката и естествена съобщителна линия между Ст.-Загора и Свиленградъ. Този пѫть използува найнапредъ долината на горното течение на Сазлийка („Суютлийка“) и отъ Раднево, дето пресича р. Азмакъ, се отправя къмъ Свиленградъ. По тази есте-

[1]) Müller въ Geographia Cl. Ptolemaei, 484, заб. 1, предлага цифрата XI или XII вмѣсто XL, както е дадена у Wesselingus, цит. съч., отъ дето Müller се е възползувалъ.

[2]) Въ мѣстностьта „Кайнака“ при с. М. Детелина има следи отъ разрушени сгради, керамиди, камъни и хоросанъ. Около с. М. Детелина се издигатъ една до друга шесть могили, при с. Г. Детелина, отстоящо на 2 клм. отъ първото село, има сѫщо могили. До самитѣ села минава и „Еркесията“, отъ дето сѫ изкопани две голѣми колони.

ствена съобщителна линия сега се строи държавно шосе за къмъ Каваклии. Мѣстото, дето пѫтьтъ пресича Азмака, е отдалечено на около 1—2 клм. отъ р. Сазлийка; то се намира и на около 30 клм. отъ Ст.-Загора. Значи тази пресѣчка отговаря на XX mpm, толкова, колкото би могло да бѫде и числото, отбелязано, както казахме по-горе, и въ страданието на св. Александра. Тъкмо тамъ, дето р. Сазлийка завива на югъ при вливането на Азмака при Раднево, дето стариятъ пѫть пресича рѣката, и днесъ още личатъ развалинитѣ на голѣмо укрепление. При с. Сърнево, край пѫтя, сѫщо така има развалини на крепость. Изглежда, че отъ с. Кара-Пелидъ на югъ този пѫть се е сливалъ съ описания отъ Бр. Шкорпилови пѫть, който е минавалъ покрай укреплението Главанъ. Всички тѣзи указания ние ги даваме тукъ съ единствената цель да се вематъ предъ видъ, когато се предприеме проучване на онзи пѫть. Защото намъ се струва, че все пакъ стариятъ римски пѫть Beroe—Burdipta би трѣбвало да се търси изъ тѣзи мѣста. Трѣбва да се има предъ видъ и едно друго обстоятелство. Ако се върви по направление на стария пѫть, ще се пресѣче въ сѫщность р. Азмакъ и то на 1—2 клм. отъ самата Сазлийка. При такова положение, ако въ бѫдеще се докаже, че римскиятъ пѫть е следвалъ сѫщата тази посока и следователно, че не е пресичалъ втори пѫть самата р. Сазлийка, а нейния притокъ Азмака близо до устието му, нѣма да се изпадне въ никакво противоречие съ сведенията на страданието, защото много допустимо е и този голѣмъ притокъ на р. Сазлийка, Азмакътъ, да е носилъ името на главната рѣка. И днесъ, напримѣръ, имаме Струма и Струмица, пъкъ интересни сѫ и случаитѣ, дето въ малкитѣ притоци на Марица и Янтра, р. Ибаръ и Етъра, сѫ запазени старитѣ имена на голѣмитѣ рѣки.

14 а. Ἀδριανούπολις.

Гл. текста по-горе (стр. 131). За имената на града ср. Oberhummer, Realenc. VII, 2174. Hadrianopolis се споменува още нѣколко пѫти въ хагиографската литература.[1]) Съ този градъ е свързанъ култътъ и на св. Филипа, умъртвенъ презъ времето на Диоклециана.[2]) Особенъ интересъ представя за насъ онова мѣсто отъ страданието на св. Александра, дето се описва пѫтьтъ отъ Bortia до Burtudezon. Тукъ за втори пѫть виждаме да се отбелязватъ орографски особности на околнитѣ мѣста. И въ действителность, както на северъ, така и на югъ отъ Свиленградъ и Одринъ, мѣстностьта има планински характеръ. Както изглежда страничниятъ пѫть (обр. 101), който се отдѣлялъ отъ главния, е ималъ северно направление и е пресичалъ преднитѣ възвишения на Сакаръ планина, дето по-късно е имало цѣла мрежа отъ пѫтища, свързващи многобройнитѣ укрепления;[3]) защото само въ такова, северно направление, ако се е движилъ Тиберианъ, е можело Hadrianopolis да остане отъ

[1]) Гл. Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 1912, 193, 14; 194, 26; 244.

[2]) Пакъ тамъ, 243; Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums II, 3. Aufl. Leipzig 1915, 242.

[3]) Бр. Шкорпилови, Паметници изъ Българско, 28 сл.

дѣсната му страна, а Bortia отъ лѣвата. Тукъ не е пропуснато да се отбележи и още една особность на земноповръхностнитѣ отношения: трѣбвало да се слезе въ равнината, за да се дойде до Burtudezon, което сѫщо така отговаря на действителността.

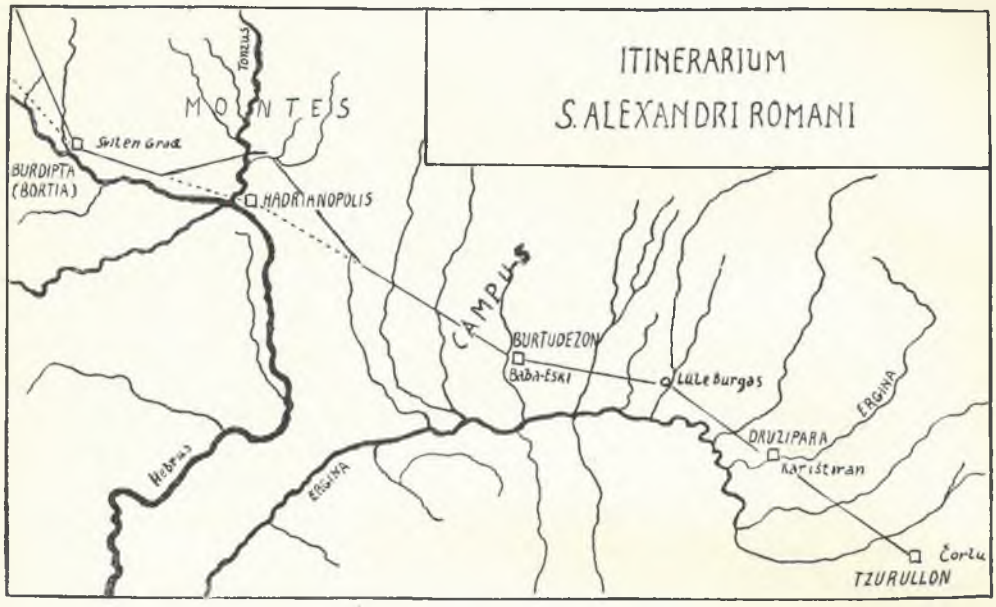

Обр. 101. — Пѫтьтъ на св. Александра Римски.
Fig. 101. — L'itinéraire de saint Alexandre de Rome.

14б. Βουρτούδεζον.

Гл. текста по-горе (стр. 130). Въ Acta SS [26] е дадена формата Burtodexion. Вѣроятно преводачътъ е забъркалъ ξ съ ζ, които букви въ ржкописитѣ иматъ много сходно начертание. Тази станция на римския пѫть Hadrianopolis —Byzantion се споменува много пѫти, но е предадена въ различни форми. IA (20, 137, 5): Burtudizo; TP: Burtizo[1]); Geogr. Rav. (IV 6): Burtizon; Cod. Iustiniani[2]): Burtudizi; Procopius:[3]) Βουρτούδγιζ. Този авторъ поставя Burtudezon между крепоститѣ, които Юстинианъ възстановилъ въ провинция Haemimontus. Твърде вѣроятно е, че тъкмо тази крепость е спомената и въ единъ надписъ,[4]) дето четемъ κάστρον Βουρδίζου.[5]) Станцията Burtudezon се поставя при днешния гр. Баба-Ески.[6])

---

[1]) IR 538.

[2]) VIII 35, 9, ed. Krueger, 149.

[3]) De aedif. IV 1], цит. изд. 147, 28.

[4]) Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, Год. на Соф. Унив., Ист.-фил. XXXI, 49, 27.

[5]) Гл. Tomaschek, цит. съч. II, 62; обаче Oberhummer, Realenc. III 1071, смѣта, че тукъ се има предъ видъ друго селище.

[6]) Tomaschek, пакъ тамъ, 62; Jireček, Die Heerstrasse, 49; Kiepert, Formae XVII; Oberhummer, пакъ тамъ; IR 538.

15. Τζιορίκελλος ποταμός.

[26] Ἔμεινεν δὲ ὁ Τιβερειανὸς ἐν τῷ κάστρῳ· καὶ κινήσας ὀγδόῃ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ἐκέλευσεν ἀκολουθῆσαι καὶ τὸν μακάριον μετὰ τῶν δεσμῶν. [27] Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἔφθασεν ἐν ποταμῷ τινι, ἐν ᾧ ἦν πανδοχεῖα καὶ ἠρώτησεν ὁ Τιβερειανός· „Τίς καλεῖται ὁ ποταμός;“ καὶ λέγουσιν αὐτῷ· „Τζιορίκελλος καλεῖται“.

Тиберианъ се спрѣ въ укреплението. Но въ осмия часъ на нощьта потегли, като заповѣда, св. Александъръ окованъ въ вериги да го последва. При изгрѣвъ слънце достигнаха до нѣкаква си рѣка, дето имаше ханища. Тиберианъ попита: „Какъ се казва тази рѣка?“ Отговориха му: „Циорикелосъ се казва“.

Въ Acta SS [27] името на тази рѣка е дадено въ формата Zioncellum. Както се вижда, парижкиятъ ржкописъ дава името въ малко по друга форма, безъ обаче да можемъ да установимъ, коя отъ дветѣ форми е по близка до тази въ архитипа. Изобщо рѣката Τζιορίκελλος се срѣща единствено въ страданието на св. Александра. Както изглежда, името на тази рѣка е тракийско; вториятъ формантъ -κελλος се явява не само въ сложносъставни имена, напр. Syras-celle,[1]) но и самостоятелно, напр. Κέλλαι, пжтна станция между Philippopolis и Carassura.[2]) Името Τζιορίκελλος ще е носилъ нѣкой отъ дѣснитѣ притоци на р. Ергина и то отъ тѣзи именно, които текатъ въ областьта между Баба-Ески и с. Каращиранъ.[3])

16. Δριζύπερα τόπος.

[27] Ὁ Τιβερειανὸς ἔσπευδε πρὸς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἔμελλε τελειοῦσθαι ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁρμήσας ἐν τάχει ἔφθασεν ἐπὶ τὸν τόπον τὸν λεγόμενον Δριζύπερα.

Тиберианъ бързаше къмъ мѣстото, дето трѣбваше Христовиятъ мжченикъ да завърши живота си. И като забърза, стигна скоро до тъй нареченото мѣсто Друзипара.

Името на това селище се срѣща още у Ptolemaeus[4]): Δρουσίπαρα; IA (20, 137, 7; 33, 230, 6; 48, 323, 3): Drizipara (bis), Drusiparo; IB (90, 569, 8): mansio Drizupara; TP (segm. VIII): Drysiporo; Geogr. Rav. (IV 6): Drusipara; Suid.: Δριξίπαρος. Името се срѣща и въ нѣкои по-късни източници.[5]) Druzipara се поставя при днешното с. Каращиранъ (източна Тракия).[6]) Обр. 101. Презъ VI в. отъ тукъ се е отклонявалъ пжть за Anchialus—Odessus.[7])

[1]) TP, segm. VIII; IA 50, 332, 3.

[2]) За тази станция гл. Kazarow, Contribution à la géographie de l'ancienne Thrace, Eos XXXII, 143.

[3]) Tomaschek, цит. съч. II, 98, отъждествява тази рѣка съ днешната Геджикъ-дере.

[4]) Geographia III 11, цит. изд. 488.

[5]) Гл. Oberhummer, Realenc. V 1741 сл.; Theophanes, Chronogr., ed. de Boor, I, 234: ἦλθον εἰς τὰ μέρη Τζουρουλοῦ καὶ Ἀρκαδιουπόλεως καὶ τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου Ζουπαρῶν.

[6]) Oberhummer, пакъ тамъ, 1742; IR 538.

[7]) Theoph. Simocattes, Histor. VII 1, цит. изд. 246, 4: ἀποφοιτήσας τοίνυν τῆς Πειρίνθου ὁ στρατηγὸς ἐπὶ τὰ Δριζίπερα γίνεται, καὶ καταλιπὼν τὰ Δριζίπερα τῇ Ὀδησσῷ προσομιλεῖ.

17. Ἐργίνα ποταμός.

[27] Ἐκάθισεν δὲ ἐν τόπῳ ὑψηλῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἐργίνα κατ' ἀνατολὰς καὶ ἐκάλεσε τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον κτλ.

(Тиберианъ) се разположи на високо мѣсто, което се намираше отъ другата страна на рѣката Ергина, къмъ изтокъ, и повика блажения Александъръ.

Подъ това име е била известна въ древността днешната рѣка Еркене (обр. 101).[1]) Тази рѣка се споменува у Apollonius Rhod.[2]): ποταμοῖο παρὰ ῥόον Ἐργίνοιο; Pomp. Mela[3]): amnesque qui interfluunt Erginos et Atyras: Plinius[4]): Erginus; Strabo[5]): Ὅτι ὁ νῦν ποταμὸς Ῥιγινία ἐν Θράκῃ καλούμενος Ἐρίγων ἦν καλούμενος. Предполага се, че още Херодотъ (IV 90) познава тази рѣка, но подъ името Ἀγριάνης.[6]) Въ страданието на св. Александра се споменува нѣколко пѫти тази рѣка. Градътъ Druzipara ще да е билъ разположенъ на дѣсния брѣгъ на рѣката, ако може да се съди отъ нашия текстъ, защото войницитѣ най-напредъ идватъ въ града, и следъ това минаватъ рѣката.

18. Τζοροллόν τόπος.

[31] Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου προλαβοῦσα κατέλαβεν ἐν τόπῳ λεγομένῳ Τζοροллῷ καὶ ἐλθοῦσα ἐκεῖ παρὰ τῶν στρατιωτῶν Τιβερειανοῦ ἐπυνθάνετο· „Ποῦ ἐστιν ἄρα ὁ υἱός μου;“ Λέγει αὐτῇ εἷς ἐξ αὐτῶν· „Ἀπόφασιν ἔλαβε σήμερον ὁ υἱός σου ἐν τόπῳ τινὶ λεγομένῳ Δριζύπερα, ὡς ὑπολαμβάνω, ἔνθεν ἐστὶν ὡς ἀπὸ σημείων δέκα καὶ ὀκτώ“. Μαθοῦσα οὖν ἡ μήτηρ αὐτοῦ τὸ ἀκριβές, ὅτι οὕτως ἐστίν, ἐστράφη εἰς τὴν ὁδὸν τὴν δημοσίαν καὶ ἤρχετο εἰς Δριζύπερα.

Майката на блажения Александъръ, понеже вървѣше напредъ, стигна до едно мѣсто, което се наричаше Цурулонъ и, като дойде тамъ, запита войницитѣ на Тиберияна: „Де е синътъ ми?“ Единъ отъ тѣхъ й каза: „Днесъ се изпълни присѫдата надъ твоя синъ въ тъй нареченото мѣсто Друзипара, което отстои отъ тукъ, както предполагамъ, на около 18 мили“. И майката като узна отъ него, че това е точно така, върна се по главния пѫть и дойде до Друзипара.

Въ Acta SS [31] името е предадено въ формата Zorolus; IA (20, 138, 1; 33, 230, 7; 48, 323, 4): Izirallo, Tzirallo, Thirallo; IB (20, 569, 10): mansio Tunorullo; TP (segm. VIII): Syrallo; Procopius[7]): ἐν Τζουρουλῷ τῷ ἐν Θράκῃ φρουρίῳ;

---

[1]) Tomaschek, цит. съч. II 93; Oberhummer, Realenc. VI 432.

[2]) Argonautica I 217.

[3]) De chorogr. II 2, ed. Frick, 33, 17.

[4]) Hist. nat. IV 47, цит. изд. 318, 13.

[5]) VII, fragm. 49, ed. Meineke, 469.

[6]) Ср. Hirschfeld, Realenc. I 891.

[7]) De bello got. III 38, цит. изд. 468, 5.

у Theoph. Simocattes[1]) сѫщо Τζουρουλλῳ. Името на този градъ, който играе важна роля въ срѣдновѣковието, се е запазило и до днесъ въ названието на гр. Чорлу. Обр. 101.

* * *

Цѣлиятъ пѫть на св. Александра по начина на описанието си може да се раздѣли на два голѣми етапа. 1) Римъ—Сердика; тази часть отъ пѫтя минава презъ земитѣ вънъ отъ Тракия. 2) Сердика—Цурулонъ, т. е. пѫтьтъ, който прекосва римската провинция Тракия отъ преди диоклециановата административна реформа. Първата часть отъ пѫтя е дадена въ съвсемъ общи черти: дадени сѫ началната и крайна станции — Римъ и Сердика, така както е случаятъ при итинераритѣ въ повечето страдания и жития. За Картагенъ и Крима гл. по-горе стр. 122 сл. Отъ Крима светецътъ бива отправенъ презъ Илирикумъ, отъ дето, като преминава покрай множество градове, безъ да се спомене тѣхното име, идва до Сердика. Отъ Сердика вече захваща вторият етапъ отъ пѫтя на св. Александра, който въ противоположность на първия е разчлененъ на множество преходи. Авторътъ сега не само изброява имената на голѣмъ брой селища, въ които светецътъ е принуденъ да се отбива, но на много мѣста той отбелязва и нѣкои орохидрографски особности на околнитѣ мѣстности. Този очибиещъ контрастъ въ описанието на дветѣ части отъ пѫтя на св. Александра изглежда, че не е останалъ незабелязанъ и отъ самия авторъ на страданието, та той потърсилъ да намѣри оправдание за това, като измислилъ сцената съ съновидението на Тибериана [16]. Бързото преминаване на Тибериана презъ Илирикумъ, безъ да се отбие нито въ единъ градъ, станало поради заплашителната закана на Ангелъ Господенъ, че ще го погуби, ако той не отведе светеца по-скоро до онова мѣсто, дето той трѣбвало да получи мѫченическия вѣнецъ. Въ сѫщность съ встѫпването на Тиберианъ въ Сердика, като че ли авторътъ на страданието забравя за заплахата на Ангела Господенъ и не само че оставя мѫченика да се спира въ всѣко селище, но и на две мѣста го отклонява отъ главния прѣкъ пѫть. Много ясно е въ сѫщность, че контрастътъ въ описанието на дветѣ части отъ пѫтя се дължи на обстоятелството, че докато авторътъ на страданието не е познавалъ никакъ пѫтя Римъ—Сердика, то за пѫтя отъ Сердика до Цурулонъ е ималъ много ясна представа.

Ако съпоставимъ отдѣлнитѣ етапи на пѫтя Сердика—Цурулонъ съ станциитѣ, които сѫ отбелязани въ познатитѣ ни вече римски итинерари, ще може да се установи следното: пѫтьтъ Serdica—Carassura стои най-близко до IB. Нѣма нито една станция въ тази часть отъ пѫтя на светеца, която да не фигурира въ IB. Напротивъ, въ тази часть отъ пѫтя на св. Александра, като се изключатъ двата голѣми града Serdica и Philippopolis, нѣма нито една станция, която да е отбелязана въ IA или въ TP. Отъ Carassura пѫтьтъ въ страданието на св. Александра, вмѣсто да продължи направо къмъ

[1]) VI 5, цит. изд. 229, 24.

Pizus—Arzus и отъ тамъ за Hadrianopolis, както е въ IB, IA или TP, прави отклонение и се отправя къмъ Beroe. Този пѫть отъ Carassura за Beroe не е отбелязанъ въ никой другъ източникъ. Отъ Beroe мѫченикътъ се отправя по единъ пѫть, който вече е познатъ отъ IA (33, 231, 4) и който е свързвалъ Beroe съ Hadrianopolis. Въ IA сѫ дадени три станции отъ този пѫть: Beroe, Castra Iarba и Burdipta, дето е била връзката съ главния римски пѫть. Въ страданието на св. Александра сѫ дадени само Beroe и Bortia, като е отбелязано, че между тѣзи две станции пѫтьтъ пресичалъ р. Arzus. Отъ Bortia на истокъ св. Александръ тръгва отново по главния римски пѫть Philippopolis—Byzantion, но съ едно отклонение, на северъ отъ Hadrianopolis. Отъ Burtudezon пѫтьтъ следва къмъ Druzipara и отъ тамъ — Tzurullon. Тази часть отъ пѫтя между Bortia и Tzurullon, както е разпредѣлена по етапи, стои близо вече не само до IB, но и до IA и TP, даже въ тази часть на нашия итинераръ сѫ отбелязани и нѣкои станции, които вече не фигурираръ въ IB, каквито сѫ Burtudezon и Hadrianopolis. Общо взето редътъ на станциитѣ въ пѫтя на св. Александра се отличава съ съвършена последователность и не се отклонява ни най-малко отъ реда на станциитѣ, отбелязани отъ една страна въ IB и отъ друга въ IA и TP.

Въ итинерара на св. Александра сѫ дадени и нѣколко разстояния: между Bona Mansio и Philippopolis — ὡς ἀπὸ σημείων τεσσαράκοντα; между Philippopolis и Carassura — ἀπὸ τεσσαράκοντα σημείων; между Carassura и Beroe — δέκα καὶ ὀκτώ; между Beroe и Arzus — ὡς ἀπὸ μιλίων μ′ и най-после между Druzipara и Tzurullon — δέκα καὶ ὀκτώ. Самъ авторътъ дава тѣзи разстояния не като абсолютно точни, но съ известна приблизителность, както показва наречието ὡς. Тази приблизителность особно изпѫква при разстоянието между Druzipara и Tzurullon, дето войникътъ казва „ὡς ὑπολαμβάνω“. Все пакъ, макаръ и дадени отъ автора като приблизителни, повечето отъ тѣзи разстояния се покриватъ съ една малка разлика отъ съответнитѣ разстояния, дадени въ другитѣ итинерари. Разстоянията въ страданието на св. Александра сѫ отбелязани съ числителни имена, къмъ които е прибавена думата σημεῖον. Само разстоянието Beroe—Arzus е отбелязано съ численъ знакъ μ′ и думата μίλιον.

Въ итинерара на св. Александра селищата сѫ разпредѣлени въ нѣколко категории съобразно тѣхното, тъй да се каже, правно положение. Като градове (πόλεις) сѫ означени: Serdica, Philippopolis, Beroe и Hadrianopolis. Като укрепления (κάστρα) сѫ означени: Bona Mansio, Carassura, Bortia и Burtudezon. Parembole е означено като тържище (ἐμπορεῖον). Най-после сѫ споменати и ханища (πανδοχεῖα) при преходитѣ на р. Arzus и Τζιορίκελλος. Само на две селища не е опредѣлена категорията: на Druzipara и Tzurullon. Тѣ сѫ означени само като τόποι.

Освенъ населенитѣ мѣста, по пѫтя на св. Александра сѫ отбелязани и нѣкои орохидрографски особности на околнитѣ мѣстности. На първо мѣсто се споменуватъ планинскитѣ тѣснини на пѫтя Serdica—Philippopolis. Следъ това е отбелязанъ и планинскиятъ характеръ на мѣстностьта около Bortia—Hadrianopolis, вѣроятно възвишенията на Сакаръ планина, и най-

после равнината, която почва отъ Burtudezon. Рѣкитѣ сѫ локализирани съвсемъ точно. Σέρμη е поставена следъ Philippopolis, доста точно е означена и Arzus, а сѫщо така отбелязанъ е и единъ отъ дѣснитѣ притоци на р. Ἐργίνα — Τζιορίκελλος, както и самата р. Ἐργίνα.

Колкото и вѣрни да сѫ до действителностьта даннитѣ, които намираме въ итинерара на св. Александра, колкото и точно да сѫ спазени топографскитѣ и орохидрографски отношения, все пакъ има нѣкои мѣста, които показватъ явни противоречия съ действителностьта и които трѣбва да се взематъ предъ видъ при общата преценка на този паметникъ. Преди всичко, бие на очи противоречието, въ което изпада нашиятъ авторъ, който отъ една страна внушава чрезъ небесни сили на Тибериана да доведе колкото се може по-скоро мѫченика до лобното мѣсто, а отъ друга страна, вмѣсто да го прекара по прѣкия пѫть Serdica—Philippopolis—Pizus—Arzus—Hadrianopolis—Druzipara, той го отклонява къмъ Beroe и отъ тамъ къмъ Hadrianopolis—Druzipara. Ние изказахме предположение, че сцената съ заплашителното сънновидение (стр. 137) е създадена отъ автора, за да оправдае бързото прекарване на св. Александра отъ Римъ презъ Илирикумъ до Сердика. Но че авторътъ изобщо нѣма ясна представа за относителната дължина на пѫтищата, водещи отъ Serdica за Tzurullon, се вижда и отъ обстоятелството, че той кара Тибериана и отъ Bortia да прави дѫга около Hadrianopolis презъ планинитѣ, за да стигне въ Burtudezon. Наистина, авторътъ прави това, за да избегне Тибериянъ християнитѣ отъ Hadrianopolis, но преди това той чрезъ устата на жителитѣ отъ Bortia посочва този пѫть, презъ планинитѣ, като по-кѫсъ, за да се отиде въ провинцията Europa (ἐπαρχία Εὐρωπόλεων). Ако приемемъ, че западната граница на провинция Europa не е претърпявала сериозна промѣна въ течение на тритѣ вѣка следъ Диоклециана, което е почти сигурно,[1]) ние можемъ да установимъ възъ основа на отдѣлни известия, произходещи отъ различни времена, тази граница. Тя е минавала западно отъ Bizye, сегашна Виза,[2]) между Burtudezon (Баба-Ески)[3]) и Arcadiopolis (Bergule, Люле-Бургасъ),[4]) на истокъ отъ Aenus[5]) и Cypsela,[6]) днешна Ипсала, дето границата между провинция Europa и Rhodope, споредъ IB (99, 602, 1; 602, 3) е минавала между mutatio Zesutera и mansio Sirogellis. При тъй очертаната граница обаче, достатъчно е да се хвърли единъ погледъ върху картата, за да се види, че въ сѫщность отъ Bortia (Свиленградъ) до предѣлитѣ на провинция Europa най-кѫсиятъ пѫть остава главниятъ римски пѫть Bortia—Hadrianopolis—Druzipara. Едно сведение само има тукъ, което отговаря на действителностьта, а именно, че авторътъ знае, какво Burtudezon е последната станция, преди да се влезе въ предѣлитѣ на провинция Europa.[7]) Впрочемъ още тукъ трѣбва да се отбележи, че авторътъ на страданието, макаръ

[1]) Гл. историческитѣ карти у Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches I, Wien 1928.
[2]) Hierocles, Synecdemus, 632, 4.
[3]) Procopius, De aedif. IV 11, цит. изд. 147, 28.
[4]) Hierocles, Synecdemus, 632, 3.
[5]) Пакъ тамъ, 634, 5.
[6]) IB, 99, 602, 5.
[7]) Procopius, De aedif. IV 11, цит. изд. 147, 28.

и да прави нѣкои намеци за административното дѣление на Балканскитѣ земи следъ диоклециановата реформа, все пакъ сведенията му сѫ много неясни и откѫслечни. Той споменува само ἐπαρχία Εὐρωπόλεων, т. е. провинция Europa на диоцеза Thracia. Всичкитѣ земи отъ полуострова на западъ отъ Serdica сѫ означени като Illyricum. Както изглежда, обаче, авторътъ нѣма предъ видъ префектурата Illyricum, а употрѣбява това понятие въ неговия географски смисълъ. Защото Serdica той поставя извънъ Illyricum (παρελθὼν γὰρ διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦλθεν εἰς Σαρδικήν), когато този градъ е спадалъ въ провинция Dacia mediterranea, която е влизала въ префектурата Illyricum.[1]) За Dacia mediterranea, основана още отъ императоръ Аврелиана заедно съ Dacia ripensis,[2]) сѫщо нищо не се споменува. Сѫщо така изглежда, че нашиятъ авторъ не говори нищо и за провинция Тракия като поддѣление на диоцеза Thracia, дето сѫ спадали Philippopolis и Beroe. За израза Φιλιππόπολις τῆς Θράκης гл. по-горе стр. 126. Най-после въ страданието на св. Александра не се споменува нищо и за провинция Haemimontus, въ която сѫ спадали не само Hadrianopolis, но и Burtudezon.

Като се вематъ предъ видъ онѣзи подробности, въ които авторътъ на страданието се впуща при описанието на пѫтя, прави особно впечатление обстоятелството, че се премълчаватъ имената на три много известни въ античностьта рѣки: Oescus, Hebrus и Tonzus, които въ действителность би трѣбвало непременно да се пресѣкатъ, когато се пѫтува отъ Serdica за Tzurullon. Особно това важи за р. Tonzus, която при отклоняването на пѫтя северно отъ Hadrianopolis е трѣбвало непременно да се прехвърли и то тъкмо при най-долното ѝ течение. Какъ да се обясни това опущение? Ние още горе (стр. 121) казахме, възприемайки мнението на Delehaye, че пѫтуването на св. Александра не може да се разглежда като исторически фактъ. Оставаше да се види така подробно разчлененията на преходи пѫть, дали е билъ описанъ отъ автора на страданието като последица на лично наблюдение и познаване на самия пѫть, или пъкъ той си е послужилъ съ нѣкой итинераръ или пѫтна карта. Първото предположение не може да се приеме, не само защото цѣлото страдание издава автора си като лишенъ отъ всѣка самостоятелность и като такъвъ, който пише по една вече установена схема, но и защото авторътъ въ никой случай не би пропусналъ да спомене рѣкитѣ Oescus, Hebrus и особно Tonzus, ако познаваше лично орохидрографскитѣ отношения на онѣзи мѣста. Напротивъ, ако нашиятъ авторъ е черпилъ топографскитѣ данни отъ нѣкой изворъ, подобенъ на TP, той по никакъвъ начинъ не би могълъ да отбележи, че надъ Hadrianopolis пѫтьтъ на св. Александра трѣбва да пресѣче р. Tonzus, защото въ тази карта р. Tonzus е отбелязана, че тече не къмъ Hadrianopolis, а на истокъ между Burtudezon и

[1]) Гл. Notitia dignitatum, ed. Seeck, 9 сл.; Vulič, Realenc. IX, 1087 сл.; сѫщо таблицитѣ у E. Gerland, Die Genesis der Notitia Episcopatuum, Corpus Notitiarum Episcopatuum I, 1931, 41.

[2]) По въпроса за Аврелиановата Dacia ср. много важната статия на Filow, Die Teilung des Aurelianischen Dakiens, Klio XII, 1912, 234 сл.; Vulič, Les deux Dacies, Musée Belge XXVII, 1923, 253, сл. не познава статията на Filow; сѫщо и статията за Dacia ripensis и mediterranea въ Realenc. IV 1975 е вече остарѣла.

Bergule. Подобенъ е случаятъ и съ другитѣ две рѣки Oescus и Hebrus, мѣстоположението на които въ TP сѫщо така далечъ не отговаря на действителността. Изхождайки отъ предпоставката, че авторътъ е ималъ на ржка пѫтна карта отъ вида на TP, ние бихме могли лесно да обяснимъ и защо той отклонява мѫченика къмъ Beroe, а не го прекарва по по-прѣкия въ действителность пѫть Pizus—Arzus—Hadrianopolis. Защото въ сѫщность, ако се сѫди само по начертанието на тѣзи два пѫтя въ TP, може да се добие впечатление, че по-правиятъ пѫть за Hadrianopolis е презъ Beroe, а не презъ Pizus—Arzus.

Едно обстоятелство, върху което би трѣбвало да се спре нашето внимание, е следното: когато въ Druzipara Тиберианъ предоставилъ св. Александра на войницитѣ, за да изпълнятъ върху него присѫдата, тѣ се отклонили въ дѣсно отъ пѫтя, къмъ северъ, за да изпълнятъ заповѣдьта: [28] οἱ οὖν κυεστιονάριοι λαβόντες αὐτὸν ἐκ δεξιῶν τῆς ὁδοῦ κατὰ βορρᾶν ἔσπευδον ποιῆσαι τὸ προσταχθὲν αὐτοῖς. Като имаме предъ видъ, че обикновено у гърцитѣ и римлянитѣ ориентирането чрезъ дѣсната и лѣва страна стои въ тѣсна връзка съ направлението при движението,[1]) то за да се отбиятъ войницитѣ въ дѣсно отъ пѫтя, и при това къмъ северъ, тѣхното движение трѣбва да става отъ изтокъ на западъ, т. е. по посока Druzipara—Hadrianopolis. Но тъй като никѫде въ текста не е казано, че войницитѣ се връщатъ обратно[2]) по пѫтя, то става явно, че авторътъ е ималъ предъ видъ източната посока на тѣхния пѫть и при все това той ги кара да се отдѣлятъ на дѣсно, за да се отправятъ на северъ. И тази грѣшка въ текста би могла сѫщо така лесно да се обясни, ако изворътъ, отъ който нашиятъ авторъ е черпилъ своитѣ данни, е билъ нѣкоя пѫтна карта, дето посокитѣ на пѫтищата сѫ готово очертани. Въ такъвъ случай съставителтъ на страданието, който е ималъ предъ себе си картата, наблюдавайки пѫтя въ посока отъ Burtudezon къмъ Druzipara, е могълъ да се поведе по своята дѣсна ржка, която е ориентирана повече къмъ горната часть на картата, именно къмъ северъ, и така да добие за моментъ представа, че войницитѣ, които се движатъ къмъ изтокъ, трѣбва да завиятъ на дѣсно, за да се отправятъ къмъ северъ.

Обстоятелството, че въ страданието на св. Александра сѫ отбелязани въ сѫщность не единъ пѫть, а нѣколко: а) главниятъ пѫть Serdica—Byzantion, б) клонътъ Carassura—Beroe, в) клонътъ Beroe—Burdipta и г) нѣкакъвъ страниченъ пѫть на северъ отъ Hadrianopolis, показва, че авторътъ не е ималъ на ржка нѣкой итинераръ, а само рисувана карта. Защото тѣзи различни пѫтища сѫ могли да бѫдатъ така свързани, само ако авторътъ ги е ималъ очертани предъ очитѣ си, както сѫ напримѣръ въ TP, но не и както сѫ дадени разпокѫсано въ IA.

Точното означаване на категорията на селищата, опредѣлянето на разстоянията, различнитѣ главни и второстепени пѫтища, рѣкитѣ, тѣснинитѣ,

[1]) Ср. H. Stürenburg, Relative Ortsbezeichnung, Leipzig 1932, 37 сл.

[2]) Майката на св. Александра напр. се движи сѫщо така на изтокъ, но когато идва въ Tzurullon, дето застига дружината на Тиберианa и узнава за станалото въ Druzipara, връща се обратно по пѫтя. И въ текста това изрично е казано: [31] μαθοῦσα οὖν ἡ μήτηρ αὐτοῦ . . . ἐστρόφη εἰς τὴν ὁδὸν τὴν δημοσίαν καὶ ἤρχετο εἰς Δριζύπερα.

дори онѣзи ханища, разположени при прехвърлянето на рѣкитѣ, всичко това ни напомня твърде много онѣзи пѫтни карти, каквито споредъ Vegetius, III 6,[1]) всѣки военачалникъ е трѣбвало да има на рѫка, когато се отправялъ на походъ въ нѣкоя область: Ideo omni cura omnique diligentia providere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum vel facile ac sine damno repellat inlatum. Primum *itineraria omnium regionum*, in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita ut locorum intervalla non solum passuum numero sed etiam viarum qualitate perdiscat, conpendia deverticula montes flumina ad fidem descripta consideret, usque eo, ut sollertiores duces itineraria provinciarum, in quibus necessitas gerebatur, non tantum *adnotata* sed etiam *picta* habuisse firmentur, ut non solum consilio mentis verum aspectu oculorum viam profecturus eligeret. Това свидетелство е много важно, защото то ни показва, че действително въ късната римска епоха такива рисувани карти е имало. Едно лошо копие на такава, само че по-стара карта, представя TP, отъ която е преписанъ итинераритъ на Равенския анонименъ космографъ (VII в. сл. Хр.). А изказано е предположение, и то доста основателно, че и подложката на IA е една стара римска пѫтна карта.[2]) По всѣка вѣроятность нашиятъ авторъ ще е разполагалъ само съ единъ фрагментъ отъ една подобна карта, който е обхващалъ областьта между Serdica и Byzantion. По този начинъ може да се обясни, защо той набързо прекарва св. Александра отъ Римъ до Сердика и защо отъ Сердика до Цурулонъ дава пѫтя съ толкова подробности. При това този фрагментъ не ще да е билъ отъ самия оригиналъ на картата, но вѣроятно нѣкое копие, дето вече е било възможно да се вмъкнатъ нѣкои опущения и несъобразности съ действителностьта, които сѫ се вмъкнали и въ работата на нашия авторъ.

Единъ още въпросъ, на който би трѣбвало да се отговори, е въпросътъ за датирането на тази карта. При липсата обаче на други нѣкои указания, които да ни дадатъ възможность съ по-голѣма точность да отговоримъ на този въпросъ, ние ще трѣбва да вземемъ подъ внимание само едно обстоятелство, а именно, че нашата карта по своитѣ топографски данни стои извънредно близко до IB.[3]) IB се датира обикновено въ първата половина на IV в. сл. Хр.[4]) Едва ли по-късно отъ този вѣкъ ще трѣбва да отнесемъ и ние оригинала на картата, отъ която се е възползувалъ авторътъ на страданието на св. Александра Римски.

---

[1]) Изд. Lang, 75, 9; за Vegetius, съвременикъ на императора Теодосий I и авторъ на Epitoma rei militaris, гл Schenk, Flavius Vegetius Renatus. Die Quellen der Epitoma rei militaris, Klio, Beiheft XXII 1930, дето е дадена обширна литература.

[2]) По този въпросъ гл. Kubitschek, Eine römische Strassenkarte, Österr. Jahreshefte V, 1902, 20 сл., особно 81; сѫщо Itinerarien, Realenc. IX, 2336 сл.; Karten, пакъ тамъ X, 2113 сл. Отъ една подобна карта е преписалъ своя пѫть и сирийскиятъ войникъ върху кожата на щита си, който е откритъ въ Doura-Europos; гл. Cumont, Fouilles de Doura-Europos, Paris 1926, 323 сл.

[3]) Seure, цит. съч. 477, като говори за страданието на св. Александра, приема, че то може да се отнесе къмъ първата половина на IV вѣкъ, отъ което време произхожда и IB.

[4]) Miller, IR, LXVIII датира IB въ 333 сл. Хр.; Kubitschek, Itinerarien, Realenc. IX, 2353, поставя IB преди тази дата.

Μαρτύριον [1] τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Ἀλεξάνδρου.

1. Κατὰ [2] τὸν καιρὸν Μαξιμιανοῦ τοῦ δυσσεβεστάτου βασιλέως [3] ἦν διωγμὸς πολὺς κατὰ f. 278v
τῶν χριστιανῶν κατὰ πᾶσαν χώραν. Ἑκατόνταρχος δέ τις, φίλος ὑπάρχων τῶν δαιμόνων,
κατὰ τὴν κέλευσιν τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιανοῦ ᾠκοδόμησεν ναὸν τῷ Διὶ ἔξωθεν τῆς
πόλεως Ῥώμης ὡς ἀπὸ σταδίου ἑνός. Πρόσταγμα γὰρ [4] ἔθετο ὁ αὐτὸς [5] Μαξιμιανὸς
πάντας τοὺς εὑρισκομένους χριστιανοὺς ἀναγκάζειν θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ ἐκέλευσε [6] πάντας
εὑρεθῆναι εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν τοῦ ναοῦ· προσέταξεν [7] δὲ κήρυκας βληθῆναι κατὰ πᾶσαν
πόλιν κηρύσσειν [8] καὶ λέγειν· [9] „Ἀ||κούσατε ἄνδρες τῆς πόλεως [10], φίλοι τῶν θεῶν, αὔριον f. 279
δεῖ ὑμᾶς εὑρεθῆναι πάντας μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διός.“ Ἀκούσαντες οὖν
πάντες τῆς φωνῆς τῶν κηρύκων καὶ τῆς σάλπιγγος βοώσης, ἡτοιμάζοντο πάντες εὑρε-
θῆναι μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διός. Πολλοὶ [11] οὖν τῶν ἐχόντων πραγματείας,
λαβόντες ἑαυτῶν τὰ ἔργα παρεγένοντο, πρὸς τὸ [12] καὶ ταῦτα μὲν πωλῆσαι, ἅμα δὲ καὶ
προσκυνῆσαι τῷ Διΐ. Ἀνὴρ δέ τις πλούσιος σφόδρα, ὀνόματι Τιβερειανός, [13] ἔχων στρα-
τιώτας ὑφ' [14] ἑαυτὸν ἀπὸ Φήλικος τοῦ κόμιτος, ἐκάλεσε πάντας τοὺς στρατιώτας ἑαυτοῦ
καὶ εἶπεν αὐτοῖς· „Ἀκούσατε, ἀδελφοί· οἴδατε ὑμεῖς, ὅτι πρόσταγμα ἔθετο ὁ βασιλεύς,
ὥστε πάντας ἡμᾶς [15] εὑρεθῆναι αὔριον εἰς τὸν ναὸν σὺν τῷ βασιλεῖ· ἑτοιμάσατε οὖν ἑαυ-
τοὺς καὶ ὑμεῖς [16] παραγενέσθαι σὺν ἐμοὶ εἰς τὸν ναόν“. Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐ-
τούς, ἐμηνύθη αὐτοῖς, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐξῆλθεν ἐπὶ τὸν ναόν· τότε μετὰ σπουδῆς ἀπῆλθον [17]
σὺν αὐτῷ [18] τῷ κόμιτι πάντες ἐν [19] τῷ ναῷ ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως.

2. Εἷς δὲ ἐκ τῶν στρατιωτῶν ὀνόματι Ἀλέξανδρος, ἐκ παιδόθεν εὐσεβὴς καὶ φο-
βούμενος τὸν Θεόν, ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν πρὸς τὸν κόμιτα· „Εἰ τῷ Θεῷ τῷ ἐπουρανίῳ
εἶπας [20] πορευθῆναι ἡμᾶς καὶ προσκυνῆσαι, καλῶς εἶπας· οὓς γὰρ ὑμεῖς λέγετε θεοὺς εἶναι,
δαίμονές εἰσι, καὶ οὐ θεοί“. Ἀπεκρίθη Τιβερειανὸς καὶ εἶπεν· „Τῷ ἑνὶ θεῷ εἶπον τῷ Διΐ,

---

Passio edita e codice PARISINO (= P) graeco 1534, membraneo, s. XII, duabus columnis scripto, 337, fol. quorum modulus 0·37 × 0·25 m (cf. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, II partie, Paris 1888, p. 82/83). Continetur hoc codice menologium mensium Martis, Aprilis et Maii. Fol. 278v—295v Passio St. Alexandri. Adduntur variae lectiones, quas FRAGMENTUM (= F) e codice Palatino graeco 27 in Actis SS, Maii III, p. 13* editum praebet. Adnotantur etiam manifestae discrepantiae, quae inter codicem Parisinum et versionem A. LIPOMANI (= L) in Actis SS, l. c., p. 195 s. iterum editam intercedunt.

1. Ἄθλησις τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ῥωμαίου F. 2. ἐπὶ τῶν καιρῶν F. 3. om. F. 4. δέ F. 5. δόλιος F. 6. ἐκέλευσεν F. 7. προσέταξε F. 8. κηρύσσοντας F. 9. λέγοντας F. 10. καὶ add. F 11. Multi ergo rebus omnibus omissis templum adierunt et Iovi sacrificarunt L. 12. τά F. 13. Uno loco excepto passim Τιβερειανός P., Τιβεριανός passim F. 14. ὑφ' F. 15. ἀνθρώπους F. 16. ὑμᾶς F. 17. ἐξῆλθον F. 18. om. F. 19. ἐπί F. 20. εἶπες P.

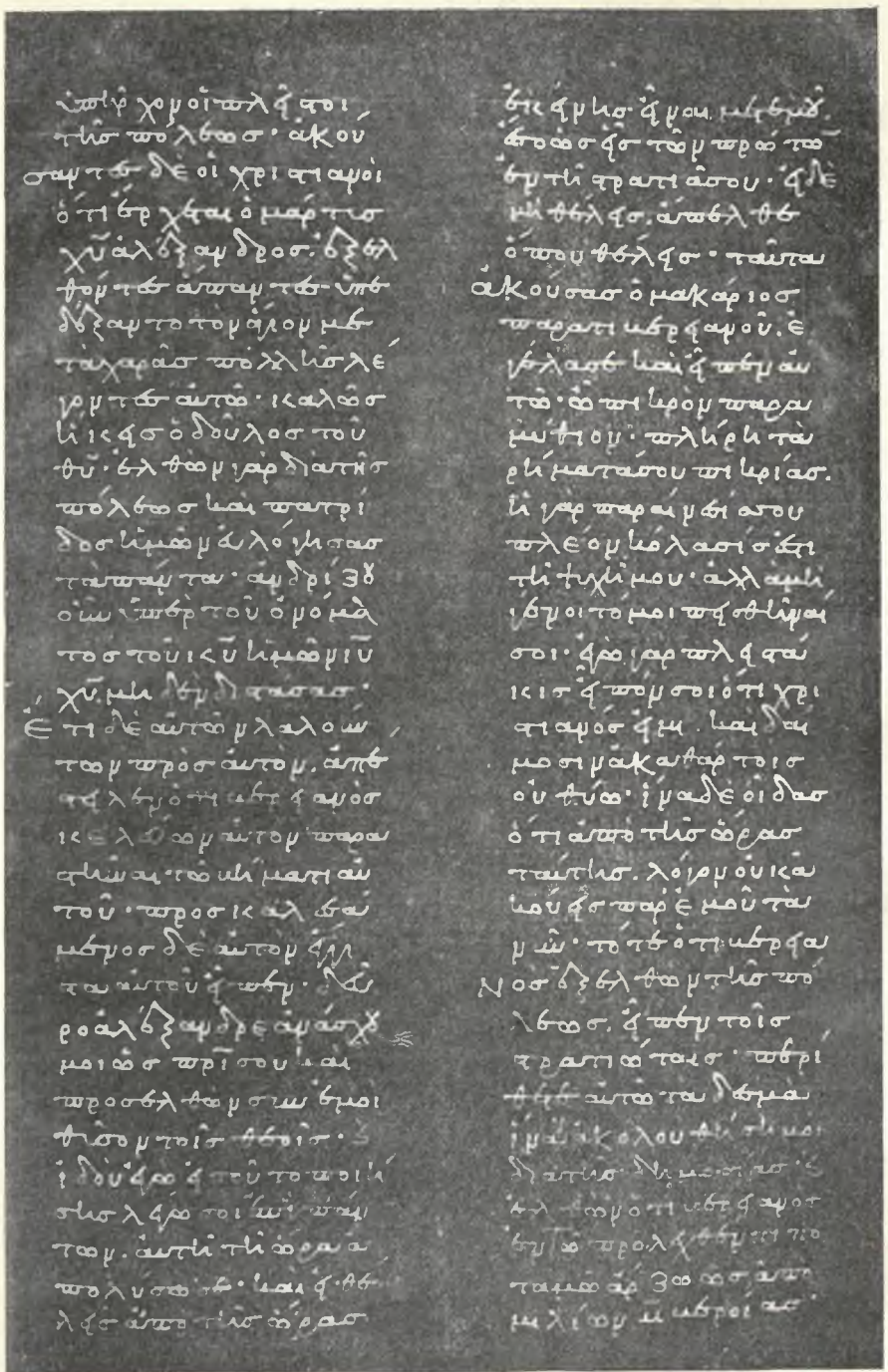

Обр. 102. — Листъ 291 отъ парижкия ржкописъ № 1534.
Fig. 102. — La feuille 291 du manuscrit de Paris № 1534.

ἄλλοι γὰρ πολλοί εἰσιν, οὓς σέβεται ὁ βασιλεὺς καὶ ἡμεῖς.“ Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· ‖ „Ὃν ὠνόμασας θεὸν τὸν Δία καὶ τοὺς λοιπούς, οὐ μόνον εἰσὶ δαίμονες, f. 279v ἀλλὰ καὶ πλάνοι· πλανῶσι γὰρ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτοῖς εἰς ἀπώλειαν φέροντες, καθὼς καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ λέγετε,[1] ὅτι οἱ θεοὶ ἡμῶν[2] ποτε ἐπεθύμησαν[3] γυναῖκα, ἣν εὑρόντες παρὰ[4] τὴν θάλασσαν ἐμίαναν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτῶν. Τίς εἶδεν[5] ἐξ ὑμῶν ποτε[6] θεὸν ἀκάθαρτα ἔργα ποιοῦντα; Οὐ μόνον οὖν, καθὼς εἶπον πλάνοι εἰσίν, ἀλλὰ καὶ δαίμονες. Ὁ δὲ Θεὸς ὁ ἡμέτερος ἀόρατός ἐστιν, ὃς[7] ἐποίησε[8] τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ οὐ χρείαν ἔχει τοιούτων θυσιῶν, οἵων ὑμεῖς προσφέρετε τοῖς ἀκαθάρτοις δαίμοσιν, ἀλλὰ ζητεῖ θυσίαν καθαρὰν ἀναίμακτον.“ Ταῦτα ἀκούσας ὁ Τιβερειανὸς ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Μὴ μώριζε, Ἀλέξανδρε,[9] καὶ ἐνύβριζε[10] τοὺς πάντων εὐεργέτας θεούς, μή πως μαθὼν ὁ αὐτοκράτωρ ἀγανακτήσῃ κατ' ἐμοῦ, ὡς ἀνεχομένου σοι.“[11]

3. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔσπευδε σὺν τῷ βασιλεῖ εὑρεθῆναι εἰς τὸν ναόν· ἦν[12] γὰρ ὥρα λοιπόν,[13] ἐν ᾗ ὤφειλε τὰς θυσίας ὁ βασιλεὺς ἀναφέρειν τοῖς θεοῖς. Μνησθεὶς οὖν τῶν ῥημάτων τούτων ὁ Τιβερειανὸς προσελθὼν εἶπεν ταῦτα τῷ Μαξιμιανῷ, ὅτι τοὺς στρατιώτας, οὓς παρέδωκέ μοι τὸ κράτος σου, πάντας εὗρον πειθαρχοῦντας τῷ προστάγματι ἡμῶν·[14] εἷς δὲ ἐκ τῶν στρατιωτῶν οὐ μόνον ἀντεῖπέν[15] μοι, ἀλλὰ καὶ ἐνύβρισε τοὺς θεοὺς λέγων, ὅτι οὓς σέβεται θεοὺς ὁ βασιλεὺς καὶ ὑμεῖς[16] δαίμονές εἰσιν ἀκάθαρτοι· καὶ οὐκ οἶδεν, ὅτι πάντες οἱ ἀντιλέγοντες τῷ κράτει ἡμῶν[17] διὰ τῆς χειρός ‖ μου ἀναιροῦνται. f. 280 Ταῦτα ἀκούσας ὁ Μαξιμιανὸς ὠργίσθη κατ' αὐτοῦ σφόδρα καὶ εἶπεν πρὸς Τιβερειανόν· „Καὶ ποῦ ἐστι, περὶ οὗ[18] ταῦτα λέγεις; φέρε μοι αὐτὸν ὧδε, ἵνα γνῶ τί λέγει.“ Ἀπεκρίθη Τιβερειανός· „Τοσοῦτον κατεφρόνησε τοῦ προστάγματός[19] σου, βασιλεῦ, καὶ ἐμοῦ, ὥστε μήτε ἐνταῦθα παραγενέσθαι αὐτόν“.[20] Τότε ἐκέλευσεν ὁ Μαξιμιανὸς τρισὶ στρατιώταις ἀπελθοῦσι, σιδηρώσαντες[21] ἀγαγεῖν[22] αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος.

4. Ὁ δὲ μακάριος Ἀλέξανδρος ἦν ἀναπαυόμενος ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· ἦν γὰρ ὥρα ὡς ἕκτη. Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐπιστὰς αὐτῷ κατ' ὄναρ εἶπεν· „Ἀλέξανδρε, ἀνδρίζου, ὅτι πολλὰ ἔχεις παθεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ· ἡτοιμάσθη γάρ σοι βασανιστήρια πολλά· καὶ ἰδοὺ ἔρχονται κατὰ σοῦ στρατιῶται τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ μὴ φοβηθείς, μὴ δὲ δειλιάσῃ ἡ καρδία σου· ἐγὼ γὰρ ἀπεστάλην βοηθῆσαί σοι πρὸς πάντα τὰ ἐπαγόμενά σοι βασανιστήρια παρὰ τοῦ βασιλέως. Ἀναστὰς οὖν εὔξαι τῷ Θεῷ σου· ἐγὼ γάρ εἰμι μετὰ σοῦ ἕως τελέσῃς τὸν δρόμον σου.“ Ταῦτα ἀκούσας ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος παρὰ τοῦ ἀγγέλου ἀναστὰς ἤρξατο ψάλλειν· „Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανίου αὐλισθήσεται· ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ, ἀντιλήπτωρ μου εἶ καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου καὶ τὰ ἑξῆς.“

---

1. asseritis illum ipsum Iovem aliquando mulierem appetivisse, et cum illam iuxta mare invenisset ipsam deceptam corrupisse L. 2. ὑμῶν F. 3. ἐπιθύμησαν F. 4. σὺν ἀέρι F. 5. ἐξ ὑμῶν εἶδε. F. 6. om. F. 7. ὅστις F. 8. ἐποίησεν F. 9. Ἀλέξανδρε, καὶ om. F. 10. καθυβρίζων F. 11. σου F. 12. ἡ F. 13. ἦν add. F. 14. ὑμῶν P. 15. ἀντεῖπέ F. 16. ἡμεῖς F. 17. ὑμῶν P. 18. οὖν F. 19. πράγματος F. 20. om. F. 21. σιδηρώσαντας F. 22. Hactenus F.

5. Καὶ τελέσας τὸν ψαλμὸν καὶ εὐξάμενος, ἐξελθὼν ἔξω τῆς οἰκίας αὐτοῦ ὑπήντησε
f. 280v τοῖς στρατιώταις, οἳ καὶ ‖ ὄντες πρότερον ἑταῖροι αὐτοῦ. Ἰδόντες αὐτὸν ἐκ τοῦ φόβου κατέπεσον χαμαί· ἦν γὰρ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ἀστραπή. Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος· „Ἐγέρθητε, ἀδελφοί· τί δειλοί ἐστε;“ Ἀπεκρίθησαν οἱ στρατιῶται καὶ εἶπον αὐτῷ· „Εἴδομεν δύναμιν περικυκλοῦσάν σε καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἐπέσομεν χαμαί.“ Ἀπε- 5
κρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος πρὸς αὐτοὺς καὶ εἶπεν· „Ἀκούσατε, ἀδελφοί, ὁ Θεὸς ὁ οὐράνιος ἐπεσκέψατο τὸν δοῦλον αὐτοῦ. Ποιήσατε οὖν τὸ κελευσθὲν ὑμῖν εἰς ὃν ἀπεστάλητε καὶ δήσαντές με ἀπαγάγετέ με.“ Τότε ἀπεκρίθησαν οἱ στρατιῶται καὶ εἶπον αὐτῷ· „Ἡμεῖς συνεβουλευσάμεθα μηδέν σοι εἰπεῖν· αὐτὸς οὖν πῶς ἔγνως ταῦτα;“ Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτοῖς· „Οὐ χρείαν ἔχω λαλῆσαι ὑμῖν πολλά, ὅτι σπεύδω 10
πρὸς τὸν προκείμενόν μοι ἀγῶνα, ὃν ἡτοίμασέ μοι ὁ οὐράνιος βασιλεύς. Ἐγὼ γὰρ μέλλω βαδίζειν ἀπὸ Ῥώμης εἰς τὸ Βυζάντιον.“

6. Ταῦτα εἰπὼν ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος κάμψας τὰ γόνατα ἤρξατο εὔχεσθαι καὶ λέγειν οὕτως· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ νῦν, Δέσποτα, μὴ χωρίσῃς με ἀπὸ τῆς αὐλῆς τῶν δικαίων σου καὶ μὴ ἀπώσῃ 15
με ἐρχόμενον πρός σε, διότι ἐγνώρισα τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον καὶ φοβερόν, ὅτι ἐγενήθης βοηθός μου καὶ ἀντιλήπτωρ μου. Ἐξαπόστειλον οὖν, Κύριε, τὸν ἄγγελόν σου, ἵνα γένηταί μοι βοηθὸς καὶ γλῶσσα λαλιᾶς ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως Μαξιμιανοῦ.“ Πληρώσαντος δὲ
f. 281 αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ταύτην ἐπέβαλον ἐπ' αὐ‖τὸν τὰς χεῖρας οἱ στρατιῶται καὶ σιδηρώσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον πρὸς τὸν βασιλέα. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ποιμενία οὐκ ἔγνω τὰ γενόμενα, 20
οἱ γὰρ στρατιῶται ἔσπευδον παραστῆσαι αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος· οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες αὐτὸν ἐξέστησαν ἔκστασιν μεγάλην· ἦν γὰρ ἀνδρεῖος τῇ ἡλικίᾳ· ἐτῶν γὰρ ἦν ὡσεὶ δέκα ὀκτώ, ὡραιότατος τῇ ὄψει, ἦν[1] γὰρ καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οὕτως εὐχαρῆ τῷ προσώπῳ ἐθυμώθησαν λέγοντες· „Ὤφειλεν οὗτος τοιοῦτος ὢν τάχιον μηνυθῆναι τῷ βασιλεῖ.“ Ταῦτα ἀκούσας ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος παρ' αὐτῶν ἐθερμάνθη τῇ καρδίᾳ 25
καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ γέγονεν ὡς πῦρ, καὶ λέγει τοῖς μιαροῖς· „Μηνύσατε τῷ βασιλεῖ περὶ ἐμοῦ.“ Ἀκούσας δὲ ὁ Μαξιμιανός, ὅτι παρεγένετο ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος, ἀποστείλας ἐκάλεσε Τιβερειανόν· ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ λέγει αὐτῷ· „Τάχα παραγέγονεν ὁ ἄνθρωπος, δι' ὃν τοὺς στρατιώτας ἐπέμψαμεν.“

7. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐκέλευσεν αὐτὸν παραστῆναι ἐπὶ τοῦ βήματος. Ἐπηρώτησεν δὲ 30
αὐτὸν ὁ Μαξιμιανὸς λέγων οὕτως· „Κατεφρόνησας τοῦ κράτους μου, Ἀλέξανδρε, οὕτως ἀφρόνως οὐ συνηκολούθησας τῷ κόμιτί σου μετὰ τῶν ἑταίρων εἰς τὸν ναόν, ὥστε προσκυνῆσαι ἅμα ἐμοὶ τῷ μεγάλῳ θεῷ Διΐ;“ Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἐγὼ τῷ Θεῷ τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς προσκυνῶ καὶ τῷ τούτου υἱῷ Χριστῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ἄλλον γὰρ θεὸν ἐγὼ οὔτε οἶδα, οὔτε ὁμολογῶ, οὔτε γάρ ἐστί τις ἕτερος 35
f. 281v θεὸς ‖ πλὴν αὐτοῦ· ἵνα οὖν οἶδας, ὅτι πλὴν τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ οὐκ ἔστιν, μὴ οὖν ἐπερωτήσῃς με λόγον περὶ ἑτέρου θεοῦ. Περὶ σοῦ δὲ λέγω, ὅτι οὐ φοβοῦμαι τὰς ἀπειλάς

1. ἦν P.

σου, οὔτε τὰ βασανιστήριά σου, ἃ μέλλεις μοι προσφέρειν." Τότε ὀργισθεὶς ὁ Μαξιμιανὸς εἶπεν· „Ὡς σὺ λέγεις, ὁ Θεός σου τί δύναται ποιῆσαι;" Ἀπεκρίθη αὐτῷ Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Ὁ Θεός μου ἀόρατός ἐστι καὶ πάντα δυνατός ἐστι ποιῆσαι καὶ οὐδὲν ἀδυνατεῖ παρ' αὐτῷ." Ἀπεκρίθη Μαξιμιανὸς καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἔστι ποτὲ Θεὸς ἐσταυρωμένος ὑπὸ ἀνθρώπων καὶ ἀποθανών;" Ἀπεκρίθη ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Φιμώθητι, Σατανᾶ, οὐ γὰρ εἶ ἄξιος ὀνομάσαι τὸ ὄνομα τοῦ Ἐσταυρωμένου. Ἄφρον, ἤκουσας, ὅτι ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανε· πῶς οὖν οὐκ ἤκουσας, ὅτι ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν πολλοὺς νεκροὺς ἤγειρε καὶ ἐζωοποίησεν;"

8. Ἀπεκρίθη Μαξιμιανὸς καὶ εἶπεν· „Ἐλεῶ τὴν νεότητά σου, ὅτι ὁρῶ σε νέον ὄντα τῇ ἡλικίᾳ." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Σεαυτὸν ἐλέησον, ἄφρον, καὶ ἀνάνηψον ἐκ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου." Μαξιμιανὸς εἶπεν· „Τρισάθλιε, πρόσελθε καὶ θῦσον, ἵνα μὴ κακῷ τέλει ἀπαλλάξῃς τὸν βίον σου." Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Τρισάθλιον ἑαυτὸν λέγε, δαίμονας ἀκαθάρτους σεβόμενος, ἐγὼ γὰρ τὰς ἀπειλάς σου οὐ φοβοῦμαι, οὔτε τὰ ἐπαχθησόμενά μοι παρὰ σοῦ βασανιστήρια τοῦ Θεοῦ μοι παρέχοντος βοήθειαν." Μαξιμιανὸς εἶπεν· „Εἰπόν σοι, ἐλέησον || σεαυτὸν καὶ προσελθὼν θῦσον f. 282
τοῖς θεοῖς, καὶ εἰ τοῦτο ποιήσῃς, ἔσῃ ὡς εἷς τῶν πρώτων ἐν τῷ παλατίῳ μου." Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ποίῳ θεῷ κελεύεις με θῦσαι;" Ἀπεκρίθη Μαξιμιανὸς καὶ εἶπεν· „Τῷ μεγάλῳ θεῷ Διΐ." Τότε ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος ἐπάρας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ηὔξατο λέγων· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ ἐγκαταλίπῃς με τὸν ταπεινόν, ἀλλὰ βοήθησόν μοι τῷ ἁμαρτωλῷ δούλῳ σου." Καὶ τελέσας τὴν εὐχὴν ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδεν τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθήμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός· καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς Μαξιμιανὸν εἶπεν· „Ποίῳ θεῷ λέγεις μοι προσκυνῆσαι;" Ἀπεκρίθη Μαξιμιανὸς καὶ εἶπεν· „Εἰπόν σοι, τῷ μεγάλῳ θεῷ Διΐ." Ἀπεκρίθη ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Οὐκ εἰπόν σοι, ὅτι δαίμων ἐστὶ καὶ πλάνος; ὡς καὶ πρότερον εἰπόν σοι, ὅτι ἐπεθύμησε γυναῖκά τινα καὶ ἀλλάξας ἑαυτοῦ τὴν μορφὴν εἰς ταῦρον διὰ τὴν γυναῖκα, τῇ μαγείᾳ αὐτοῦ ἐμίανεν αὐτήν;" Τότε ὁ Μαξιμιανὸς ἀκούσας ταῦτα ἐγέλασε μεγάλως καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Βλέπεις, πῶς δυνατοί εἰσιν οἱ θεοί, ὅτι ὡς βούλονται φαίνονται τοῖς ἀνθρώποις;" Ἀπεκρίθη ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Τὸ μέρος αὐτῶν ἔλαβες, τρισάθλιε, τὰ ἀκάθαρτα ἔργα αὐτῶν ἐπαινῶν καὶ οὐκ ἔγνως τὸν Θεόν, τὸν τιμήσαντά σε καὶ δόντα σοι τὴν βασιλείαν ταύτην.",

9. Ἀπεκρίθη Μαξιμιανὸς καὶ εἶπεν· „Ἐμοὶ τὴν βασιλείαν οἱ θεοὶ ἐχαρίσαντο." Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶ || πεν· „Ἔχθρὲ τῆς ἀληθείας, οὐ γνωρίζεις τὸν Θεόν, φρό- f. 282v
νιμος[1] ὤν, ἑαυτὸν ἀπώλεσας δαίμοσι πιστεύων." Μαξιμιανὸς εἶπεν· „Πολλά σε ἐλεῶ ἀνεχόμενός σου καὶ κατεφρόνησάς μου ὡς ὁμοίου σού τινος." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Κατεφρόνησά σου, ὅτι φρόνιμος ὢν μωρὸς γέγονας σεβόμενος εἴδωλα κωφὰ καὶ ἀναίσθητα· καταλείψας γὰρ τὸν ζῶντα Θεὸν ἠκολούθησας τῷ πατρί σου τῷ Σατανᾷ· ἐπιστράφηθι οὖν ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἀπόλησαι ἐν γεέννῃ πυρός."

1. φρόνημος P.

Τότε ὀργισθεὶς ὁ Μαξιμιανὸς ἐκάλεσε Τιβερειανὸν καὶ ἔζωσεν αὐτὸν δοὺς αὐτῷ ἐξουσίαν κατὰ τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου· παρέδωκεν γὰρ αὐτὸν Τιβερειανῷ εἰπών· „Ἰδοὺ δίδωμί σοι τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ Ῥώμης μέχρι τοῦ Βυζαντίου, ζήτησον οὖν ἀκριβῶς περὶ τῶν θεῶν ἡμῶν καὶ περὶ τοῦ λεγομένου Ἰησοῦ, ὃν σέβεται Ἀλέξανδρος· καὶ εἰ ἀληθὲς εὑρεθῇ, μὴ φείσῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ δεινῶς χρῆσαι κατ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν δέδωκά σοι κατ' αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν λεγομένων χριστιανῶν, ἵνα γνῶσι πάντες οἱ ἀντιλέγοντες τῷ προστάγματί μου, ὅτι διὰ τῆς χειρός μου ἀναιροῦνται." Τότε ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος εἶπεν· „Εὐχαριστῶ σοι, τύραννε, ὅτι περιφήμιστόν με ἐκέλευσας γενέσθαι εἰς πᾶσαν πατρίδα." Μαξιμιανὸς εἶπεν· „Μὰ τοὺς θεούς, οὐκ εὖ φεύξῃ τὰς χεῖρας Τιβερειανοῦ, οὐκ ἔτι γάρ σε
f. 283 ἐλεήσειν ἔχει, ὥσπερ ἐγώ σε ἠλέησα." Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· || „Καὶ ἐν τούτῳ εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, εἰ ἄρα ἄξιος εὑρεθῶ, ὥστε εἰς πάντα τόπον καὶ πᾶσαν πατρίδα παθεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ."

10. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Μαξιμιανὸς ἐκέλευσεν ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἔξω τοῦ βήματος. Τότε ἐκβαλὼν αὐτὸν ὁ Τιβερειανὸς ἔξω σφετεριζόμενον, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκέλευσεν ἀχθῆναι τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος αὐτοῦ. Ἐγέλασεν δὲ ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Ἴδε πάλιν ὁ Σατανᾶς ἡτοιμάσθη ὁπλισθεὶς κατ' ἐμοῦ." Εἰσελθόντος οὖν αὐτοῦ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Τιβερειανός· „Τί ἐστιν, Ἀλέξανδρε; Ἐπιμένεις τῇ ἀπονοίᾳ σου τῇ πονηρᾷ; πείσθητι κἂν ἐμοὶ καὶ θῦσον τοῖς θεοῖς καὶ ἀπαλλάσσου τῶν βασάνων." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Εἶδον δόξαν ἡτοιμασμένην ἔμπροσθέν μου καὶ διὰ τοῦτο εὐφράνθην καὶ ἠγαλλιάσατο τὸ πνεῦμα μου." Τιβερειανὸς εἶπεν· „Ἐὰν ποιήσῃς τὸ κέλευσμα τοῦ βασιλέως καὶ θύσῃς τοῖς θεοῖς τότε ἔχεις πλειοτέρως χαρῆναι καὶ ἀγαλλιαθῆναι· εἰ δὲ ἐπιμείνῃς τῇ ἀπονοίᾳ σου τῇ πονηρᾷ ἐντεῦθέν σοι λέγω· μὰ τοὺς θεοὺς ἅπαντας, ὅτι σκορπιῶ τὰ ὀστᾶ σου κατὰ[1] πᾶσαν πόλιν καὶ πατρίδα." Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἐγὼ τὸ κέλευσμα τοῦ Δεσπότου μου ποιῶ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, οὔτε γὰρ τὰς ἀπειλάς σου φοβοῦμαι, οὔτε τὰ βα-
f. 283v σανιστήριά σου δειλιῶ." Ταῦτα ἀκούσας ὁ Τιβερειανὸς ὠργίσθη μεγάλως καὶ || ἐκέλευσεν αὐτὸν κρεμασθέντα ζέεσθαι. Ζεομένου δὲ αὐτοῦ οὐδεμία φωνὴ ἐγένετο παρ' αὐτοῦ· ἐπάρας δὲ τὸ ὄμμα εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχαρίστει τῷ Δεσπότῃ Θεῷ. Τοῦτο ἰδὼν ὁ Τιβερειανὸς ἐκέλευσεν αὐτὸν κατενεχθῆναι ἀπὸ τοῦ ξύλου καὶ ἐκβληθῆναι ἔξω τῆς πόλεως, κελεύσας τοῖς στρατιώταις βληθῆναι αὐτῷ δεσμὰ βαρεῖα καὶ ὁδεύειν αὐτὸν ἐπὶ τὴν Θράκην.

11. Ἄγγελος δὲ Κυρίου κατ' ὄναρ ἐπέστη τῇ μητρὶ αὐτοῦ λέγων· „Ἐγέρθητι, Ποιμενία, ἐν τάχει καὶ ἑτοίμασον τοὺς παῖδάς σου καὶ τὰ ζῷα, μηδὲν λυπουμένη ἐν τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἀκολούθησον τῷ υἱῷ σου· μέλλει γὰρ τελεῖν τὸ μαρτύριον τῆς ὁμολογίας Χριστοῦ. Καθὼς οὖν προεῖπόν σοι, μὴ λυπηθῇς ἕως οὗ ἴδῃς τὸν προκείμενον αὐτῷ τόπον." Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου ἀκούσασα παρὰ τοῦ ἀγγέλου τοὺς λόγους τούτους ἐχάρη σφόδρα καὶ ἐγερθεῖσα καθὼς εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος ἠκολούθησε τῷ υἱῷ αὐτῆς εἰς τὴν ὁδόν. Εἰσελθοῦσα[2] δὲ εἰς τὴν Καρταγενησέων πόλιν εὗρεν τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐρωτώμενον

1. per omnes urbes ac regiones L. 2. quae in urbem ingressa, in quam perductus fuerat, illic eum invenit, quo tempore a Tiberiano praeside interrogabatur L.

ὑπὸ Τιβερειανοῦ καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ καὶ εἶπεν· „Ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος, ὁ Ποιμὴν ὁ καλός, εἰς ὃν ἐπίστευσας, βοηθός σοι γένηται, τέκνον.“ Ἀκούσας δὲ ὁ Τιβερειανὸς τὴν φωνὴν τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἠρώτησε· „Τίς ἡ φωνὴ αὕτη;“ Παρειστήκει τε αὐτῷ ὄχλος πολὺς καὶ οὐδεὶς ἔγνω πόθεν ἐγένετο ἡ φωνή.

12. Τότε λέγει ὁ Τιβερειανὸς τῷ μακαρίῳ Ἀλεξάνδρῳ· „Θῦσον τοῖς θεοῖς, ἄθλιε.“ Ἀπε || κρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἐγὼ θύω θυσίαν αἰνέσεως τῷ f. 284
ἐπουρανίῳ Θεῷ.“ Τιβερειανὸς εἶπεν· „Οὐκ εἶπάς μοι, ὅτι Θεὸς ὑμῶν θυσίας χρείαν οὐκ ἔχει;“ Ἀλέξανδρος εἶπεν· „Τοιούτων θυσιῶν χρείαν οὐκ ἔχει, ὧν προσφέρετε ὑμεῖς, ἀλλὰ θέλει θυσίαν δικαιοσύνης καὶ ἁγιασμοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν.“ Τότε ἐκέλευσεν ὁ Τιβερειανὸς λαμπάδας ἁφθῆναι ὑπὸ τὰς μασχάλας αὐτοῦ εἰπών· „Ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται ὁ Θεὸς αὐτοῦ καὶ ῥύεται αὐτὸν ἐκ τῶν χειρῶν μου.“ Οἱ δὲ ὑπηρέται τοῦ διαβόλου ἐποίησαν τὸ κελευσθὲν καὶ ἅψαντες τὰς λαμπάδας προσήνεγκαν αὐτῷ. Ὁ δὲ μακάριος Ἀλέξανδρος ἐπάρας εἰς τὸν οὐρανὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ηὔξατο λέγων· „Δόξα σοι, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ ἀποστείλας εἰς Βαβυλῶνα καὶ ῥυσάμενος τοὺς τρεῖς παῖδας ἐκ τῆς καμίνου τοῦ πυρός, ῥῦσαί με ἐκ τῆς πυρᾶς ταύτης τῆς ἀναγκαίας καὶ κατάβαλε τὸν τύραννον τῇ σῇ δυνάμει, ἵνα κἀγὼ μετὰ τοῦ Δαυὶδ εἴπω· διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν.“ Τότε ἰδὼν ὁ Τιβερειανός, ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἐκυρίευσεν αὐτοῦ, αἰσχυνθεὶς ἐκέλευσε τοὺς ὑπηρέτας ἀποστῆναι ἀπ᾽ αὐτοῦ εἰπὼν αὐτοῖς· „Περίθετε αὐτῷ τὰ δεσμὰ καὶ προλάβετέ με ἔμπροσθεν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ καταλαμβάνω ὑμᾶς.“ Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἰδοῦσα, ὅτι ἀνεχώρησεν ὁ υἱὸς αὐτῆς ἀπ᾽ ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, παρεκάλει τοὺς || στρατιώτας, ὅπως ἐγγίσασα τῷ υἱῷ αὐτῆς λαλήσῃ πρὸς αὐτόν. f. 284v
Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος τὴν ἰδίαν μητέρα ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν αὐτῇ· „Καλῶς ἐλήλυθας, δέσποινά μου μῆτερ· ἀκολούθησόν μοι ἕως τοῦ προκειμένου τόπου καθὼς ἀπεκάλυψέν μοι ὁ Κύριος.“ Τινὲς οὖν ἐκ τῶν στρατιωτῶν ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· „Μακάριος εἶ, Ἀλέξανδρε, ὅτι μεγάλη σού ἐστιν ἡ πίστις· μέγας γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν, πολλὰ γὰρ βασανιστήρια παθὼν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, οὐδὲν ἠδικήθης.“

13. Ταῦτα λέγοντες ὥδευον κατὰ τὴν κέλευσιν τοῦ ἡγεμόνος. Ὁδευόντων δὲ αὐτῶν διὰ τῆς δημοσίας εὗρον πηγήν, ἐν[1] ᾗ ἦν ὕδωρ, καὶ καθίσαντες ἐπὶ τῆς γῆς ἤρξαντο ἐσθίειν· παρεκάλουν δὲ τὸν μακάριον, ὅπως γεύσηται σὺν αὐτοῖς· ἤδη γὰρ ἡμέραι τέσσαρες[2] ἦσαν, ἀφ᾽ οὗ ὁ μακάριος οὔτε ἄρτου, οὔτε ὕδατος γευσάμενος ἦν. Τότε ὁ ἀθλητὴς τοῦ Κυρίου θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ ἤρξατο ψάλλειν καὶ λέγειν· „Ἥρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη, ὅθεν ἥξει ἡ βοήθειά μου, ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, φύλαξον τὸν ἀμνόν σου ἄμωμον, ὅπως μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ᾽ ἐμοί, ὅτι ἐγνώρισα τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον καὶ φοβερόν· μή με καταισχύνῃς ἔμπροσθεν τοῦ τυράννου τούτου, ἀλλ᾽ ἐξαπόστειλον τὸν ἄγγελόν σου καὶ τὴν δεξιάν σου καὶ γενοῦ μοι βοηθὸς καὶ σκεπαστής.“ Καὶ ὡς ἐτέλεσε τὴν εὐχήν, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ παρέστη αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου καὶ || εἶπεν αὐτῷ· „Μὴ φοβοῦ, Ἀλέ- f. 285

1. ἐν — ὕδωρ om. L. 2. erant enim dies quadraginta L.

ξανδρε, ὅτι εἰσήκουσε Κύριος τῆς δεήσεώς σου καὶ ἀπέστειλεν εἰς βοήθειάν σου." Ὡς δὲ ἤκουσαν οἱ σὺν αὐτῷ ὄντες τὴν φωνὴν τοῦ ἀγγέλου λαλοῦντος πρὸς αὐτόν, αὐτὸν δὲ μὴ θεωροῦντες, ἐφοβήθησαν σφόδρα καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν. Τότε[1] λέγει αὐτοῖς ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος· „Ἐγείρεσθε, ἀδελφοί μου." Ἐγερθέντες δὲ οἱ στρατιῶται προσέπεσον αὐτοῦ τοῖς ποσὶ προσκυνοῦντες αὐτῷ· τότε λέγει αὐτοῖς ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος· „Τί ἰδόντες, ἀδελφοί, ἐποιήσατε τοῦτο;" Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· „Ἠκούσαμεν τῆς φωνῆς τοῦ Θεοῦ σου λαλοῦντος πρός σε καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐφ' ἡμᾶς μὴ φερόντων ἡμῶν τὴν φωνὴν αὐτοῦ."

14. Ταῦτα αὐτῶν λαλούντων κατέλαβεν αὐτοῖς ὁ Τιβερειανὸς μετὰ τῆς βοηθείας αὐτοῦ· ἦσαν γὰρ σὺν αὐτῷ καὶ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως. Ἠρώτησεν δὲ ὁ Τιβερειανὸς τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ λέγων· „Τί ὀνομάζεται ὁ τόπος οὗτος;" Λέγουσιν[2] αὐτῷ· „Κρίμα, ὃ ἑρμηνεύεται τόπος κρίσεως." Τιβερειανὸς εἶπεν· „Φέρετέ μοι ὧδε τὸν Ἀλέξανδρον τὸν λέγον(τα) ἑαυτὸν χριστιανόν, ἵνα ἐρωτήσω αὐτόν, τί ἐστι τὸ τῆς βουλῆς αὐτοῦ, μήπως σκεψάμενος μετενόησε θύειν τοῖς θεοῖς." Καθίσαντος δὲ τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ τοῦ βήματος παρέστησαν αὐτὸν τέσσαρες[3] προτίκτορες· προσκαλεσάμενος δὲ τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον λέγει αὐτῷ· „Τί[4] ἐστιν, Ἀλέξανδρε; ἔτι ἐπιμένεις τῇ ἀπονοίᾳ σου τῇ πονηρᾷ καὶ τῇ
f. 285v ἀπείρῳ μανίᾳ, καὶ οὐ || προσέρχῃ καὶ θύεις τοῖς θεοῖς; ἔτι γὰρ ἰσχύει τὸ σῶμά σου καὶ διὰ τοῦτο οὐ θέλεις προσελθεῖν καὶ θῦσαι τοῖς θεοῖς, κἀγὼ γάρ ἐλεῶ σε,[5] ὥστε ἐπιστρέψαι πρὸς τοὺς πάντων δεσπότας θεούς;" Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Δυσσεβέστατε καὶ τετυφλωμένε υἱὲ διαβόλου, σεαυτὸν παρέδωκας τῷ Σατανᾷ, καὶ ἐμὲ πῶς ἔχεις ἐλεῆσαι; ὁ γὰρ Σατανᾶς, ὁ πατήρ σου, οὐδένα ἐλεᾷ, ἀλλὰ πάντας θέλει ἀπολέσθαι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς σὺν αὐτῷ." Ἀπεκρίθη Τιβερειανὸς καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Κακὴ κεφαλή, τοσαῦτα λαλεῖς ὡς πρός τινα ὅμοιόν σοι, καὶ ὅτι μετὰ φιλανθρωπίας οἰκτείρω σε, ταῦτας τὰς ὕβρεις δέχομαι παρά σου, ἀφ' οὗ ὤφειλον τιμηθῆναι;" Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Οὕτως ὅμοιος εἶ τῷ γεννήσαντί σε τῷ Σατανᾷ, ὡς γὰρ λίθος ἀκρότομος οὕτως εἶ· οὐκ οἶδας, ὅτι ὁ τόπος οὗτος κρίσεως ὀνομάζεται; Καὶ ἐν τούτῳ φανερόν ἐστιν, ὅτι ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ ἔρχεται ἐπί σε. Ἔρχεται γὰρ ὁ μέλλων κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ τότε ἔχεις γνῶναι τοὺς λόγους μου, οὓς νῦν λέγω πρός σε. Αὐτὸς οὖν κρινεῖ ἀναμέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ, ὅτι ἀνηλεῶς ἔκρινας τὸν δοῦλον αὐτοῦ· αὐτὸς γὰρ ὁρᾷ τὴν ἀσέβειάν σου, τὴν γενομένην εἰς ἐμὲ καὶ τὰς βασάνους, ἃς προσφέρεις μοι· αὗται γὰρ δόξα μού εἰσι, σοῦ δὲ ἀπώλεια."

f. 286 **15.** Τότε Τιβερειανὸς ταῦ||τα ἀκούσας ὠργίσθη μεγάλως καὶ ἐκέλευσε τριβόλους σκορπισθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ῥιφῆναι τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον ἐπάνω αὐτῶν καὶ συρῆναι. Ταύτην δὲ τὴν τιμωρίαν πάσχων ὁ μακάριος οὐδεμία φωνὴ ἐξεπέμπετο παρ' αὐτοῦ. Τότε ὁ Τιβερειανὸς ἰδὼν ταῦτα, ὅτι οὐκ αἰσθάνεται τούτων ὁ Ἀλέξανδρος, ὠργίσθη πικρῶς κατ' αὐτοῦ καὶ ἐκέλευσε ῥάβδοις μηλείνοις τύπτεσθαι αὐτόν· τυπτομένου δὲ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀπεκρίθη ὁ μακάριος καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· „Κύον ἀκάθαρτε, αὗταί εἰσιν αἱ

1. τότε — αὐτῷ om. L. 2. responderunt illi, Iudicii locum appellari L. 3. quatuor consiliarii L. 4. τί — Ἀλέξανδρε om. L. 5. σαι P.

βάσκνοί σου; πρόσθες εἰ ἔχεις καὶ ἄλλα: μείζονας, ἐγὼ γὰρ τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ ἐξ ὧν προσήνεγκάς μοι βασάνων οὐδὲν τούτων αἰσθάνομαι, παρισταμένου μοι τοῦ Δεσπότου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ βοηθοῦντός μοι· ἐξουσίαν οὖν ἔχεις τοῦ σώματός μου· χρῶ οὖν ὡς βούλει· τῆς γὰρ ψυχῆς μου, οὔτε σύ, οὔτε ὁ πατήρ σου ὁ Σατανᾶς οὐ κυριεύει, εἰ μὴ ὁ Δεσπότης μου Χριστός.“ Τιβερειανὸς εἶπεν· „Ἄθλιε, εἰς τὸ πῦρ σε ἔχω ἀναλῶσαι καὶ ἴδω, εἰ ἔρχεται ὁ Χριστός, ὃν λέγεις, καὶ ῥύεταί σε ἐκ τῶν χειρῶν μου· τοῦτο γὰρ ἵνα οἶδας, ὅτι διασκορπιῶ τὰς σάρκας σου καὶ τὰ ὀστᾶ σου κατὰ πᾶσαν χώραν δι' ὧν μέλλω διέρχεσθαι, ἵνα μὴ εὕρωσιν αἱ γυναῖκες ἐκ τῶν σαρκῶν σου ἢ ἐκ τῶν ὀστέων σου καὶ μυρίσασαι αὐτὰ ὡς ἕνα τῶν ἁγίων μέλλωσί σε προσκυνεῖν· νῦν οὖν κελεύσω καὶ τὴν ὑπόλοιπόν σου κόνιν ῥιφῆναι εἰς ποταμόν, ὥστε μηκέτι εὑρεθῆναι τό μνημόσυνόν σου.“

16. Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξαν || δρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἰδοὺ λέγω σοι, κα- f. 286v
ταλύει σε ὁ Χριστός μου καὶ σκορπιεῖ τὰ ὀστᾶ σου καὶ τὰς σάρκας σου ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε περιαρῆναι τὸ μνημόσυνόν σου ἀπὸ τῆς γῆς ἐν τάχει· ἐλπίδας γὰρ ἔχω εἰς τὸν Δεσπότην μου Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ὅτι οὐκ ἐπαναλύεις τὴν ὁδόν σου καὶ οὐκ ἔτι βλέπεις τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλίως σου τοῦ μιαροῦ· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς τὸ μνημόσυνόν σου ἀπὸ τῆς γῆς, ὅτι οὐκ ἐγνώρισας τὸν Θεὸν τὸν ὕψιστον, τὸν τιμήσαντά σε καὶ δόντα σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἄθλιε. Εἰ γὰρ ἐγνώρισας αὐτόν, εἶχες ἂν ζῆσαι ἐν οὐρανῷ· νῦν δὲ κατέλιπες τὸν ζῶντα Θεὸν καὶ ἠγάπησας τὸν πατέρα σου τὸν Σατανᾶν, μεθ' οὗ συναπολῇ εἰς γέενναν πυρός. Ἐγὼ γὰρ εὐλογῶν εὐλογήσω τὸν Δεσπότην μου σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ῥυσάμενόν με ἐκ τῶν χειρῶν σου τῶν ἀνόμων.“ [1] Ταῦτα ἀκούσας ὁ Τιβερειανὸς παρ' αὐτοῦ ἐμήνη σφόδρα καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἠλλοιώθη, καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὑπηρέταις αὐτοῦ, ἵνα ἐκεῖ ἐπὶ τῷ τόπῳ μείνωσι καὶ δεῖπνον ποιήσωσιν αὐτῷ. Ἐκοιμήθη δὲ αὐτὸς ἐκεῖ καὶ πᾶσα ἡ βοήθεια αὐτοῦ, ἀπήγαγον δὲ τὸν ἅγιον οἱ στρατιῶται παραμίαν ὑποκάτω δένδρου τινός. Κοιμωμένου δὲ Τιβερειανοῦ [2] παρέστη αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου φοβερὸς κατέχων ῥομφαίαν καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Τιβερειανέ, κατὰ σοῦ ἦλθον, ὅτι τῷ δούλῳ τοῦ Θεοῦ οὕτω κακῶς ἐχρήσω, ἵνα δὲ οἶδας, ὅτι οὕτως σε ἔχω ἀνελεῖν μετὰ τῆς ῥομφαίας ταύτης. Ἐγερθεὶς οὖν [3] μὴ εἰσέλθῃς εἰς μηδεμίαν τῶν πόλεων, ἀλλὰ σπούδασον || παριέναι διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, [4] ἤγγικε γὰρ ὁ καιρὸς τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ.“ Τότε f. 287
ὁ Τιβερειανός, ὡς εἶδεν τὸ ὅραμα οὕτω φοβερόν, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν τρόμος καὶ αἱ σάρκες αὐτοῦ διελύοντο. Ἐγερθεὶς δὲ ἔντρομος πᾶσαν αὐτοῦ τὴν βοήθειαν προσκαλεσάμενος καὶ τοὺς πρώτους τῆς τάξεως αὐτοῦ διηγήσατο αὐτοῖς τὸ ὅραμα, ὃ εἶδεν. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον αὐτῷ· „Ἠθελήσαμεν [5] εἰπεῖν τῇ ἐξουσίᾳ σου, ὅτι κακῶς βασανίζεις τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐφοβήθημεν· ἠκούσαμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς, ὅτι μέγας ἐστὶν ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν καὶ τοὺς κολάζοντας τοὺς δούλους αὐτοῦ ἐν πυρὶ ἀναλίσκει.“

17. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Τιβερειανὸς ἐφοβήθη σφόδρα καὶ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ἐκέλευσε πάντας ὁδεύειν καὶ τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον προλαβεῖν μετὰ τῶν δεσμῶν. Παρελ-

1. quoniam ipsius est gloria et imperium in saecula add. L. 2. Τιβεριανοῦ P. 3. οὖν — ἀλλὰ om. L. 4. et per Illyricam regionem Byzantium quam celerrime propera L. 5. εἰθελήσαμεν P.

θὼν δὲ διὰ πολλῶν πόλεων, οὐδὲ εἰς μίαν εἰσῆλθε διὰ τὸ ὅραμα, καθὼς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος, ὅτι σπεῦσον διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ[1] καὶ μὴ εἰσέλθῃς μηδὲ εἰς μίαν τῶν πόλεων. Διὰ πάσης οὖν τῆς ὁδοῦ[2] οὐκ ἐτόλμησε τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον ἐρωτῆσαι· τὸ δὲ σῶμα τοῦ μακαρίου οὐδαμόθεν ἦν καταπεπονημένον, χάρις γὰρ ἦν μεγάλη ἐπ' αὐτῷ. Παρελθὼν γὰρ διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦλθεν εἰς Σαρδικὴν τὴν πόλιν· οὐ μέντοι εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν οὐδὲ αὐτός, οὐδὲ ὁ ἡγεμών. Ἀκούσασα δὲ ἡ πόλις καὶ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν αὐτῷ μετὰ πολλῆς παρατάξεως· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ὄντες ἐκεῖσε χριστιανοὶ ἀκού-
f. 287v σαντες, ὅτι μάρτυρά τινα ἔχει ὁ ἡγε||μὼν μεθ' ἑαυτοῦ, ἐξελθόντες λάθρᾳ εὗρον τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον παραμίαν ἑστῶτα τῆς ὁδοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν ἔπεσον εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγοντες αὐτῷ· „Εὔξαι ὑπὲρ ἡμῶν, δοῦλε τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου." Ὁ δὲ ἅγιος Ἀλέξανδρος εἶπεν αὐτοῖς· „Εὔξασθε, ὑμεῖς ἀδελφοί, ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα τελειώσω τὸν δρόμον μου ἐν Χριστῷ καὶ τὸν στέφανον, ὃν ἐπηγγείλατό μοι ὁ Κύριος, ἵνα κομίσωμαι παρ' αὐτοῦ." Διαπεράσαντες δὲ τὰς κλεισούρας[3] καὶ ἐλθόντες ἔν τινι κάστρῳ, ᾧ ὄνομα Βονομάσιον,[4] ἄνωθεν Φιλιππουπόλεως[5] ὡς ἀπὸ σημείων τεσσαράκοντα, κατήντησαν ἐν αὐτῷ.

18. Τότε μνησθεὶς ὁ Τιβερειανὸς περὶ Ἀλεξάνδρου ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι ἐπὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ· καὶ προσκαλεσάμενος αὐτὸν ἔγγιστα αὐτοῦ εἶπεν πρὸς αὐτόν· „Τί ἐστιν, Ἀλέξανδρε, ἐπιμένεις τῇ ἀπονοίᾳ σου καὶ οὐ θέλεις ἀπαλλαγῆναι αὐτῆς καὶ προσελθεῖν τοῖς μεγάλοις θεοῖς καὶ οἰκτίρμοσι; λέγω δὴ τῷ Διὶ καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ, οἱ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κυβερνῶσιν." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Τετυφλωμένε καὶ ἀνόητε υἱὲ διαβόλου, ἔτι θέλεις ἀκοῦσαι παρ' ἐμοῦ, ὅτι δαίμοσιν οὐ θύω; Ἐγὼ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς σοι εἶπον, ὅτι χριστιανός εἰμι καὶ τὸν Θεὸν σέβομαι τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ οὐχὶ δαίμονας ἀκαθάρτους τοὺς ὁμοίους ὑμῶν." Ἀπεκρίθη Τιβερειανὸς καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Μὴ γέ-
f. 288 νοιτο, ἐγώ σοι οὐ κελεύω δαίμονας σέβειν, ἀλλὰ τοὺς θεούς· τὸν Δία καὶ τὸν ||Ἀσκληπιόν, οἵ εἰσι μεγάλοι θεοί." Ὁ δὲ μακάριος Ἀλέξανδρος εἶπεν· „Φιμώθητι, Σατανᾶ, οὐ γὰρ οἶδας, τί λέγεις." Ἀπεκρίθη Τιβερειανὸς καὶ εἶπεν· „Εἰ ἔχεις θῦσαι τοῖς θεοῖς συντόμως, εἰ δὲ μή γε, τί με ὑβρίζεις, κακὲ ἄνθρωπε, καὶ τοὺς θεοὺς λοιδορεῖς; Ἀλέξανδρε, ἐλέησον σεαυτόν· ἰδοὺ πάλιν σοι λέγω· μὰ τοὺς θεοὺς ἅπαντας, ποιῶ σε λάλημα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Τοῦτο γὰρ κἀγὼ εὔχομαι τῷ Δεσπότῃ μου Χριστῷ, ἵνα πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν δόξαν ἀναπέμψωσι τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ταπεινώσεως." Τότε ἐκέλευσεν ὁ Τιβερειανὸς τοῖς στρατιώταις λέγων· „Ἄρατε αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἔμπροσθέν μου, οὐ γὰρ φέρω τὰς ὕβρεις αὐτοῦ, καὶ ἀπαγάγετε αὐτὸν εἰς Φιλιππόπολιν[6] καὶ βάλετε αὐτὸν εἰς φυλακήν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ καταλαμβάνω ὑμᾶς." Τότε ὁ Τιβερειανὸς προπέμψας τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον ἐκίνησε καὶ αὐτὸς καὶ ἔφθασεν ἐν Φιλιππουπόλει τῆς Θράκης.[7]

1. ut per Illyricam regionem quamprimum Byzantium properaret L. 2. per multos igitur dies L. 3. postea vero, quam urbem transierunt, quae Clisura nominatur L. 4. Bonamasium L. 5. quod est supra Philippi urbem L. 6. abducite ipsum in urbem Philippi L. 7. ipse quoque in Philippi urbem profectus est L.

19. Ἀκούσαντες δὲ οἱ τῆς πόλεως, ὅτι παρεγένετο ὁ Τιβερειανὸς μετὰ τῆς βοηθείας αὐτοῦ, ἐξελθόντες οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως μετὰ πολλῆς τῆς παρατάξεως, ὑπήντησαν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν θυσίαν ἐπιτελέσαι τῷ Διὶ καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἀκούσαντες δὲ οἱ χριστιανοὶ οἱ ἐν τῇ πόλει, ὅτι μάρτυρά τινα ἀπέστειλεν ὁ Τιβερειανὸς εἰς τὴν φυλακήν, συνάξαντες ἑαυτοὺς ἀπῆλθον εἰς τὴν φυλακὴν καὶ παρεκάλεσαν τὸν δεσμοφύλακα ἀνοῖξαι f. 288v αὐτοῖς, ἵνα τὸν μάρτυρα τοῦ Χριστοῦ ἴδωσιν· ἠνέσχετο δὲ ὁ δεσμοφύλαξ, ἦν γὰρ καὶ αὐτὸς φοβούμενος τὸν Θεόν· ἀνοίξαντος δὲ αὐτοῦ εἰσῆλθον πάντες καὶ εἶδον τὸν μακάριον καθήμενον ἐν τῷ ξύλῳ καὶ φοροῦντα τὰ δεσμά, καὶ προσπεσόντες πάντες τοῖς ποσὶν αὐτοῦ ἠσπάζοντο αὐτὸν καὶ κατεφίλουν αὐτοῦ τὰ δεσμὰ λέγοντες αὐτῷ· „Καλῶς ἦλθες, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, εὐλόγησας γὰρ τὴν πόλιν καὶ τὴν πατρίδα ἡμῶν. Μακροθύμησον οὖν, ἵνα τελειώσῃς τὸν δρόμον σου. Καὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ χριστιανοὶ μετὰ πολλοῦ φόβου καὶ τρόμου οἰκοῦμεν ἐνθαῦθα· καὶ γὰρ ὁ ἡγεμὼν ὁ ἐνταῦθα καθ' ἑκάστην ζητεῖ ἡμᾶς τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὸ κολάσαι ἡμᾶς, ἀλλ' ὅμως ἀπειλεῖ μὲν ἡμῖν, ἐξουσίαν δὲ οὐκ ἔχει τινὰ κολάσαι, πολλοὶ γάρ εἰσι χριστιανοὶ χάριτι Κυρίου εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως· καὶ ἐλπίζομεν, ὅτι νικήσαι ἔχει ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ τοὺς κακοπίστους Ἕλληνας καὶ πάντας χριστιανοὺς ποιῆσαι. Μακροθύμησον οὖν, μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, καὶ πάντα τὰ ἐπαγόμενά σοι παρὰ τοῦ δυσσεβεστάτου ἡγεμόνος ἀνδρείως ὑπόμεινον."

20. Ἐμνήσθη δὲ ὁ Τιβερειανὸς περὶ τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου, ὅτι προπέμψας αὐτὸν ἦν εἰς τὴν φυλακήν, καὶ λέγει τοῖς πρώτοις τῆς πόλεως· „Οἴδατε, ὅτι ἕνα χριστιανὸν παρέλαβον ἀπὸ Ῥώμης παρὰ τοῦ βασιλέως, ὥστε παραινέσαι αὐτῷ κατὰ πᾶσαν τὴν ὁδὸν f. 289 εἰς τὸ ἐπιστρέψαι αὐτὸν πρὸς τοὺς θεούς, καὶ οὐδαμῶς ἠδυνήθην τοῦτο ποιῆσαι· σκληρῶς γὰρ ἀποκρίνεται καὶ ἐνυβρίζει καὶ ἐμὲ καὶ τοὺς θεούς, καὶ πόσας[1] βασάνους προσήνεγκα αὐτῷ καὶ οὐδὲν ἠδίκησαν αὐτόν· εἰ κελεύετε, ἐπὶ ὑμῶν καλέσω αὐτόν, ἴσως τοὺς πολλοὺς αἰδεσθεὶς ἐπιστρέψει ἐπὶ τοὺς πάντων εὐεργέτας θεούς." Καὶ μετακαλεσάμενος τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον ἀπὸ τῆς φυλακῆς ἐκέλευσεν αὐτὸν παραστῆναι ἐπὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ. Ἀπεκρίθη Τιβερειανὸς σὺν τῷ ἡγεμόνι τῆς πόλεως καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· „Εἰπὲ ἡμῖν, Ἀλέξανδρε, κἂν ἄρτι ἐπείσθης, ὅτι καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς πόλεως ταύτης πάντες θύουσι τοῖς θεοῖς; σὺ δὲ μόνος ἀντιλέγεις καὶ ἐνυβρίζεις αὐτούς· δεῦρο κἂν νῦν σὺν ἐμοὶ καὶ τῷ ἡγεμόνι εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν θῦσον τοῖς θεοῖς." Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Ἐσκοτισμένε τῇ διανοίᾳ υἱὲ τοῦ διαβόλου, τοῦ συγκαθεζομένου σοι, τί νῦν θέλεις ἀκοῦσαι παρ' ἐμοῦ; πλειστάκις γάρ σοι εἶπον, ὅτι χριστιανός εἰμι καὶ δαίμοσιν ἀκαθάρτοις οὐ θύω· νῦν οὖν ἐπὶ πάντων σοι λέγω, ὅτι ἐγὼ τὸν Θεὸν σέβομαι τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ οὐκ ἀρνοῦμαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ· πλὴν λέγω σοι, ὅτι περ ἄλλο τι οὐκ ἀκούεις παρ' ἐμοῦ.

21. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Τιβερειανὸς σὺν τῷ ἡγεμόνι ἐκέλευσεν αὐτὸν βληθῆναι ἔξω ἀπὸ τοῦ βήματος καὶ τοῖς στρατιώταις εἶπεν· „Περίθετε αὐτῷ τὰ δεσμὰ καὶ λαβόντες f. 289v διὰ τῆς δημοσίας πορεύεσθε, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ καταλαμβάνω ὑμᾶς." Ἐλθόντες δὲ οἱ στρατιῶται ἅμα τῷ ἁγίῳ Ἀλεξάνδρῳ ἐν ποταμῷ τινι λεγομένῳ Σέρμῃ[2] καὶ νιψάμενος ὁ

1. πόσους P., πόσας correxi. 2. cui nomen est Sermius L.

ἅγιος Ἀλέξανδρος τὰς χεῖρας καὶ τὴν ὄψιν στὰς κατὰ ἀνατολὰς ηὔξατο λέγων· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, δοξάζω σου τὸ πανάγιον ὄνομα, ὅτι κατηξίωσάς με καὶ ἐν Φιλιππουπόλει[1] ὁμολογῆσαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον.“ Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ παραλαβόντες αὐτὸν οἱ στρατιῶται ὁδεύοντες τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ ἦλθον ἔν τινι τόπῳ, ἐν ᾧ ἦν ἐμπορεῖον, ᾧ ὄνομα Παρεμβολή·[2] καὶ κατέλαβεν αὐτοὺς ὁ Τιβερειανὸς καὶ προσκαλεσάμενος τὸν μάρτυρα εἶπεν αὐτῷ· „Οἶδας, Ἀλέξανδρε, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος παρήγνεσά σε καὶ οὐδαμῶς ἠθέλησας ἀκοῦσαί μου καὶ θῦσαι τοῖς θεοῖς;“ Ἀπεκρίθη ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Υἱὲ τοῦ διαβόλου, πάλιν ἄρτι θέλεις ἀκοῦσαι παρ' ἐμοῦ, ὅτι οὐ θύω; ἅπαξ εἰπόν σοι, ὅτι χριστιανός εἰμι.“ Τότε ὀργισθεὶς ὁ Τιβερειανὸς ἐκέλευσεν αὐτὸν τανυθέντα ἐπὶ τέσσαρας πάλους τύπτεσθαι ὑπὸ τεσσάρων ἀναπληγῶν διακοσίων. Ταύτην δὲ τὴν τιμωρίαν ἀνδρείως ὑπομένων ὁ μακάριος οὐδὲν ἀπεκρίνετο, ἀλλ' ἔμενε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχων εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν αὐτοῦ Δοσπότην Ἰησοῦν Χριστόν. Φωνὴ δὲ ἠκούσθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσα· „Θάρσει, Ἀλέξανδρε, καὶ μὴ φοβηθῇς τὰ βασανιστήρια, πρόσκαιρα γάρ εἰσιν, ἐγὼ γὰρ
f. 290 μετὰ σοῦ εἰμι.“ Ταύτης || δὲ τῆς φωνῆς ἀκουσθείσης ἐφοβήθη ὁ Τιβερειανὸς σφόδρα καὶ ἐκέλευσε τοῖς δημίοις ἀποστῆναι ἀπ' αὐτοῦ.

22. Καὶ λαβόντες αὐτὸν σπουδῇ διὰ τῆς δημοσίας ἦλθον ἀμφότεροι ἐν κάστρῳ τινὶ Καρασούρα ἀπὸ τεσσαράκοντα σημείων Φιλιππουπόλεως,[3] Βεροίας[4] δὲ δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ εἰσελθὼν ὁ Τιβερειανὸς κατέλυσεν ἐκεῖ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη. Οἱ δὲ στρατιῶται παραλαβόντες τὸν ἅγιον μάρτυρα Ἀλέξανδρον διεκίνουν μετ' αὐτοῦ πλησίον τοῦ κάστρου, ἐν ᾧ ἦσαν δένδρα ἑστηκότα. Λέγει οὖν ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος τοῖς στρατιώταις· „Ἀδελφοί, ἄγωμεν ἐπὶ τὰ δένδρα.“ Ἰδὼν γὰρ τὸν τόπον ὁ μακάριος ἐτέρφθη. Ἀπελθόντων δὲ λέγει τοῖς στρατιώταις· „Ἐπ' ἀληθείας, ἀδελφοί, ἐγὼ διψῶ.“ Λέγουσιν αὐτῷ οἱ στρατιῶται· „Καὶ πόθεν ὕδωρ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ;“ Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἅγιος καὶ εἶπεν· „Περιμείνατε μικρόν, ἀδελφοί, δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεός μου ἐκ τοῦ τόπου τούτου ἐκβαλεῖν ὕδατα.“ Καὶ ταῦτα εἰπὼν θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο λέγων· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ τὴν πέτραν ἐν ἐρήμῳ διαρρήξας καὶ ἐξαγαγὼν ὕδωρ τῷ λαῷ σου Ἰσραήλ, ἵνα μὴ τῇ δίψῃ ἐκλείπωσι· καὶ νῦν αὐτός, Δέσποτα, ἐπίδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου καὶ ἀνάδειξον ὕδωρ εἰς τὸν τόπον τοῦτον, ἵνα πίω ὁ δοῦλός σου καὶ δοξάσω τὸ ὄνομά σου.“ Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εὐξαμένου ἐρράγη ἡ γῆ ὑποκάτω τῶν δένδρων καὶ ἐξῆλθεν ὕδω(ρ) πολὺ ψυχρότατον καὶ καθαρόν,
f. 290v ὅθεν ἔπιεν αὐτὸς καὶ οἱ στρατιῶται σὺν αὐτῷ. Οἵτι || νες ἰδόντες τὸ θαῦμα, ὃ ἐποίησεν ὁ ἅγιος μάρτυς, ἐθαύμασαν καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους· „Ἀληθῶς μέγας ἐστὶν ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν, ὅτι οὕτω τῶν δούλων αὐτοῦ ἀκούει.“

23. Τότε ὁ Τιβερειανὸς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκέλευσε τὸν μακάριον ἀχθῆναι ἔμπροσθεν αὐτοῦ· ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Τιβερειανὸς λέγων· „Εἰπέ μοι, Ἀλέξανδρε, ποιεῖς κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως, ἢ οὔ;“ Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Ἐγὼ τὸ πρόσταγμα τοῦ ἐπουρανίου βασιλέως ποιῶ, οὔτε γὰρ οἶδά σε, τίς εἶ, οὔτε τὸν βασιλέα σου τὸν φθαρτόν.“ Ταύτην δὲ τὴν ἀπόκρισιν λα-

1. in urbe Philippi L. 2. ubi emporium erat, quod Castrametatio dicebatur L.
3. ab urbe Philippi L. 4. a Beroea L.

βὼν παρ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν οὐδαμῶς ἐκεῖσε ἠρώτησεν αὐτόν· προσκαλεσάμενος δὲ τοὺς στρατιώτας λέγει αὐτοῖς· „Λάβετε αὐτὸν ἐν τάχει καὶ ἀπαγάγετε εἰς τὴν πόλιν Βέροιαν.“ Οἱ δὲ στρατιῶται παραλαβόντες αὐτόν, ἐλθόντες ἔν τινι ποταμῷ καλουμένῳ Ἄρζῳ ἀνέψυχον ἐκ τῆς ὁδοῦ, καὶ νιψάμενος ὁ μακάριος τὰς χεῖρας καὶ τὴν ὄψιν εἶδεν ἐκεῖ δένδρα μεγάλα ἑστῶτα καὶ λέγει τοῖς στρατιώταις· „Ὄντως δεῦτε, ἀδελφοί, ἀναπαυσώμεθα μικρὸν ὑπὸ τὰ δένδρα.“ Καθημένων δὲ αὐτῶν κατέλαβεν αὐτοὺς ὁ Τιβερειανὸς καὶ ἰδὼν αὐτοὺς καθεζομένους λέγει αὐτοῖς· „Ὑπηρέται κάκιστοι, τί ἐδώκατε αὐτῷ ἄνεσιν τοῦ καθέζεσθαι;“ Καὶ εἰσελθόντο(ς) αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν Βέροιαν ὑπεδέξαντο αὐτὸν οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασιλέως ὑποκριθέντες, ἐπειδὴ χριστιανοί || ὑπῆρ- f. 291
χον οἱ πλεῖστοι τῆς πόλεως. Ἀκούσαντες δὲ οἱ χριστιανοί, ὅτι ἔρχεται ὁ μάρτυς Χριστοῦ Ἀλέξανδρος ἐξελθόντες ἅπαντες ὑπεδέξαντο τὸν ἅγιον μετὰ χαρᾶς πολλῆς λέγοντες αὐτῷ· „Καλῶς ἥκεις ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ, ἐλθὼν γὰρ διὰ τῆς πόλεως καὶ πατρίδος ἡμῶν εὐλόγησας τὰ πάντα. Ἀνδρίζου οὖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδὲν διστάσας.“

24. Ἔτι δὲ αὐτῶν λαλούντων πρὸς αὐτὸν ἀπέστειλεν ὁ Τιβερειανὸς κελεύων αὐτὸν παραστῆναι τῷ βήματι αὐτοῦ. Προσκαλεσάμενος δὲ αὐτὸν ἔγγιστα αὐτοῦ εἶπεν· „Δεῦρο, Ἀλέξανδρε, ἀνάσχου μοι ὡς πατρί σου καὶ προσελθὼν σὺν ἐμοὶ θῦσον τοῖς θεοῖς· καὶ ἰδοὺ ἐγώ, εἰ τοῦτο ποιήσῃς, λέγω σοι ἐπὶ πάντων· αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀπολύσω σε καί, εἰ θέλεις, ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης εἶναι μετ' ἐμοῦ, ἕσο ὡς εἷς τῶν πρώτων ἐν τῇ στρατιᾷ σου· εἰ δὲ μὴ θέλεις, ἄπελθε ὅπου θέλεις.“ Ταῦτα ἀκούσας ὁ μακάριος παρὰ Τιβερειανοῦ ἐγέλασε καὶ εἶπεν αὐτῷ. „Ὦ πικρὸν παραμύθιον, πλήρη τὰ ῥήματά σου πικρίας, ἡ γὰρ παραίνεσίς σου πλέον κόλασίς ἐστι τῇ ψυχῇ μου· ἀλλὰ μὴ γένοιτό μοι πεισθῆναί σοι. Ἐγὼ γὰρ πλειστάκις εἶπόν σοι, ὅτι χριστιανός εἰμι καὶ δαίμοσιν ἀκαθάρτοις οὐ θύω, ἵνα δὲ οἶδας, ὅτι ἀπὸ τῆς ὥρας ταύτης λόγον οὐκ ἀκούεις παρ' ἐμοῦ τὰ νῦν.“ Τότε ὁ Τιβερειανὸς ἐξελθὼν τῆς πόλεως εἶπεν τοῖς στρατιώταις· „Περίθετε αὐτῷ τὰ δεσμά, ἵνα ἀκολουθήσῃ μοι διὰ τῆς δημοσίας.“ Καὶ[1] ἐλθὼν ὁ Τιβερειανὸς ἐν τῷ προλεχθέντι ποταμῷ Ἄρζῳ, ὡς ἀπὸ μιλίων μ' Βεροίας, || ἐν ᾧ τόπῳ ἦσαν πανδοχεῖα πολλά, ἔμεινε τὸν μάρ- f. 291v
τυρα ἐκεῖσε· ἐλθὼν δὲ ὁ ἅγιος, ὅπου ἦν Τιβερειανός, παρεκάλει δοῦναι αὐτῷ καιρὸν τοῦ προσεύξασθαι· καὶ ἰδὼν ἐκεῖσε δένδρον μέγα καρύαν ἀπῆλθεν ὑποκάτω αὐτῆς καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο λέγων· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐξαπόστειλον τὸν ἄγγελόν σου καὶ δέξαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι πλεῖον οὐκ ἰσχύω.“ Ἰδὼν δὲ ὁ Τιβερειανός, ὅτι εὔχεται ὁ ἅγιος, εἶπεν· „Πάλιν τὰς μαγικὰς εὐχὰς ἐκτελεῖ· ξενίζομαι δὲ ἐγώ, πόθεν ἔμαθεν οὗτος τοὺς λογικοὺς λόγους τούτους· ὅτι μὲν εἰς τὰς χεῖράς μου ἐγεννήθη οἶδα, κἀγὼ αὐτὸν ἐστράτευσα, ταῦτα δὲ οὐδέποτε ἔγνων αὐτὸν εἰδότα· πόθεν οὖν ἔμαθεν ταῦτα, ξενίζομαι.“ Προσκαλεσάμενος δὲ αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ· „Δεῦρο, Ἀλέξανδρε, λοιπὸν πρόσελθε καὶ θῦσον τοῖς θεοῖς.“ Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος εἶπεν αὐτῷ· „Ἐσκοτισμένε τῇ διανοίᾳ, πλειστάκις σοι εἶπον καὶ πάλιν ἀναγκάζεις με λαλεῖν;“

1. cum igitur Tiberianus ad fluminis, quod supra diximus, vadum alterum venisset, qui locus quadraginta fere milliaribus distabat a Beroea urbe L.

25. Ταῦτα ἀκούσας ἐκέλευσε πυρωθῆναι ἔλαιον καὶ ἐκχυθῆναι ἐπὶ τὸν νῶτον αὐτοῦ. Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλθὼν συνέτριψε τὸ χαλκεῖον καὶ ἐξέχεε τὸ ἔλαιον ἐπὶ τοὺς ὑπηρέτας. Ἰδὼν δὲ ταῦτα ὁ ἡγεμὼν ἐθυμώθη λίαν καὶ λέγει τοῖς ὑπηρέταις· „Οὐδὲν ἰσχύετε ποιῆσαι αὐτῷ; οὗτος οὐδὲν πάσχει.“ Τότε ἐκέλευσε ῥοπάλοις τύπτεσθαι αὐτὸν λέγων αὐτῷ· „Θῦσον τοῖς θεοῖς.“ Ἀπεκρίθη Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν· „Φιμώθητι, Σατανᾶ, ἐχθρὲ τῆς
f. 292 ἀληθείας καὶ φίλε τοῦ πατρός σου τοῦ διαβόλου.“ Ἀκούσας δὲ ‖ ταῦτα ὁ ἡγεμὼν ὠργίσθη κατ' αὐτοῦ καὶ τρίζων τοὺς ὀδόντας ἐκέλευσε στρωθῆναι αὐτὸν ἐπὶ τὴν ὄψιν ὑποκάτω τῆς καρύας καὶ τύπτεσθαι ἀνὰ τεσσάρων. Τυπτομένου δὲ αὐτοῦ οὐδεμία φωνὴ ἐγένετο παρ' αὐτοῦ. Τότε ἰδὼν ὁ Τιβερειανός, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἐκέλευσε παύσασθαι τοὺς στρατιώτας. Ἀναστὰς δὲ ἐκεῖθεν ὁ μακάριος ἠύξατο λέγων· „Ὁ Θεός, εὐλόγησον τὸ δένδρον τοῦτο, ὅτι κατηξιώθην καὶ ὑποκάτω αὐτοῦ ὁμολογῆσαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον.“ Καὶ[1] ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος ἦλθε πλῆθος χριστιανῶν καὶ παραλαβόντες αὐτὸν παρὰ τοῦ ἡγεμόνος συνώδευσαν αὐτῷ διὰ τῆς δημοσίας ἕως σημείου ἑνὸς καὶ ἀσπασάμενοι αὐτὸν ἀφέντες ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ[2] δὲ Τιβερειανὸς οὐδενὶ ἐτόλμησε τῶν ἐλθόντων πρὸς τὸν ἅγιον ποιῆσαί τι ἢ λαλῆσαι.

26. Παραλαβόντες δὲ οἱ στρατιῶται τὸν ἅγιον μάρτυρα ὦδευον διὰ τῆς δημοσίας κατὰ τὸ κέλευμα τοῦ ἡγεμόνος· ἐκίνησε δὲ καὶ αὐτὸς ὕστερος μετὰ τῆς βοηθείας αὐτοῦ καὶ ἐλθὼν κατέλαβε τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον· καὶ ἐλθόντες ἅμα ἐν τόπῳ τινὶ λεγομένῳ Βορκία[3] ἠρώτησεν ὁ ἡγεμὼν τοὺς ἐντοπίους λέγων· „Εἴπατέ μοι, ἀδελφοί, πόθεν συμφέρει συντομώτερον κατελθεῖν ἐπὶ τὴν Εὐρωπόλεων[4] ἐπαρχίαν;“ Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· „Εἰ θέλεις συντομώτερον διελθεῖν, διάκοψον διὰ τῶν ὀρέων καὶ κατέρχῃ ἐπὶ τὸν κάμπον εἰς τόπον
f. 292v λεγόμενον Βουρτούδεζον.“[5] Γνοὺς γὰρ ὁ Τιβερειανός, ὅτι χριστι ‖ανοὶ πολλοί εἰσιν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἔκαμψε τὴν δημοσίαν ὁδόν, ἵνα μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. Ἀφήσας οὖν τὴν πόλιν ἐκ δεξιῶν καὶ τὸ κάστρον ἐξ ἀριστερῶν, διέκοψε, καθὼς εἶπαν αὐτῷ, καὶ ἦλθεν εἰς Βουρτούδεζον.[6] Καὶ ἐλθὼν ὁ μακάριος εὗρεν τὴν μητέρα αὐτοῦ ἐκεῖ· ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἔκλαυσεν· ἀναστᾶσα δὲ κατεφίλησεν αὐτόν. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ μακάριος λέγει αὐτῇ· „Μὴ κλαίε, κυρία μου μῆτερ, ἐλπίζω γὰρ εἰς τὸν Δεσπότην μου Χριστόν, ὅτι αὔριον τελειῶ τὸν δρόμον μου.“ Ἔμεινεν δὲ ὁ Τιβερειανὸς ἐν τῷ κάστρῳ· καὶ κινήσας ὀγδόῃ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς ἐκέλευσεν ἀκολουθῆσαι καὶ τὸν μακάριον μετὰ τῶν δεσμῶν.

27. Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἔφθασεν ἐν ποταμῷ τινι, ἐν ᾧ ἦν πανδοχεῖα,[7] καὶ[8] ἠρώτησεν ὁ Τιβερειανός· „Τίς καλεῖται ὁ ποταμός;“ καὶ[9] λέγουσιν αὐτῷ· „Τζιορίκελλος καλεῖται.“ Προσκαλεσάμενος δὲ τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον ὁ Τιβερειανὸς λέγει αὐτῷ· „Δεῦρο λοιπόν, Ἀλέξανδρε, ἄκουσόν μου καὶ ὁμολόγησον τοὺς θεούς.“ Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος

---

1. haec ubi Alexander dixisset christianorum hominum multitudo, quae usque ad arborem, quam diximus, comitata eum fuerat, salutato illo, in regiones suas reversi sunt L. 2. Ὁ — λαλῆσαι om. L. 3. Bortiam nomine L. 4. Europolitarum provinciam L. 5. Burtodexion. 6. Burtodexion L. 7. apud quem erat hospitium L. 8. καὶ — ὁ ποταμός om. L. 9. fluvium autem illum eius loci homines Zioncellum vocari dixerunt L.

Ἀλέξανδρος καὶ εἶπεν αὐτῷ· „Κατάργημα τῷ πατρί σου τῷ Σατανᾷ, πάλιν ἐπερωτᾷς καὶ ὀνομάζεις τοὺς μὴ ὄντας θεούς;“ Ὁ δὲ Τιβερειανὸς εἶπεν αὐτῷ· „Πολλὰς βασάνους προσήνεγκά σοι καὶ οὐδὲν ὠφέλησα καὶ ξένος ἐγενόμην διὰ σὲ τῆς πόλεως καὶ τῆς πατρίδος μου καὶ οὐδὲν ἠδυνήθην ἀνύσαι, ὥστε σε ἐπιστρέψαι πρὸς τοὺς θεούς· νῦν οὖν ἵνα οἶδας, ὅτι σήμερον τὸ τέλος σού ἐστιν.“ Καὶ ταῦτα εἰπὼν ὁ Τιβερειανὸς ἔσπευδε πρὸς τὸν τόπον, f. 293
ἐν ᾧ ἔμελλε τελειοῦσθαι ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁρμήσας ἐν τάχει ἔφθασεν ἐπὶ τὸν τόπον τὸν λεγόμενον Δριζύπερα.[1] Ἐκάθισεν δὲ ἐν τόπῳ ὑψηλῷ πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἐργίνα[2] κατ' ἀνατολὰς καὶ ἐκάλεσε τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον καὶ λέγει αὐτῷ· „Ἴδε τὸ τέλος σου σήμερον, Ἀλέξανδρε· κελεύω ῥιφῆναι τὸ σῶμά σου εἰς τὸν ποταμόν, ὅπως τὰ θηρία τοῦ ὕδατος ἀναλώσωσί σε.“ Ἀπεκρίθη ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος καὶ λέγει αὐτῷ· „Εὐχαριστῶ σοι, τύραννε, εἰ ἀληθῶς ποιήσῃς, ὡς εἶπας, ὅπως ἐξέλῃταί με Κύριος ἐκ τῶν χειρῶν σου τῶν ἀνόμων.“ Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Τιβερειανὸς ἀπεφήνατο κατ' αὐτοῦ καί παραδοὺς τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον τέσσαρσι κυεστιοναρίοις ἀνελεῖν αὐτὸν ξίφει, ὥρμησεν εἰς τὴν ὁδὸν ἀφήσας αὐτούς.

28. Οἱ οὖν κυεστιονάριοι λαβόντες αὐτὸν ἐκ δεξιῶν τῆς ὁδοῦ κατὰ βορρᾶν ἔσπευδον ποιῆσαι τὸ προσταχθὲν αὐτοῖς· περιβλεψάμενος δὲ ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος ἔνθεν καὶ ἔνθεν εἶδεν ὄχλους συνηγμένους εἰς θεωρίαν αὐτοῦ, καὶ ᾔτησε τὸν σπεκουλάτορα, ἵνα δῷ αὐτῷ ἄνεσιν τοῦ προσεύξασθαι· τοῦ δὲ ἐπιτρέψαντος ᾐτήσατο ὕδωρ, καὶ ὁραμὼν εἰς ἐκ τῶν παραγενομένων εἰς τὴν θεωρίαν εὑρὼν σκεῦός τι ἀφαρπάσας ὕδωρ ἐκ τοῦ ποταμοῦ Ἐργίνα ἤνεγκε τῷ μακαρίῳ Ἀλεξάνδρῳ· καὶ νιψάμενος τὰς χεῖρας καὶ τὴν ὄψιν καὶ κατασφραγισάμενος πᾶν τὸ σῶμα ἕως τρίτου, στραφεὶς πρὸς ἀνατολὰς εἶπεν· „Δόξα σοι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὃν τρέμει καὶ προσκυνεῖ f. 293v
τὰ πάντα τὸν συμπήκτορα οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ ποιητὴν πάσης ἐπουρανίου δυνάμεως. Σὲ γὰρ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν οἱ οὐρανοὶ φόβῳ μεγάλῳ προσκυνοῦσι τὸν ἀόρατον καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον· τὰ Σεραφεὶμ μὴ τολμῶντα ἀτενίσαι σοι κέκραγεν· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος· πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἥλιος δι' αἰθέρος ἁρματηλατῶν σε εὐλογεῖ· ἡ γῆ καὶ οἱ ἐν τῇ γῇ ἄνθρωποι καὶ κτήνη καὶ πᾶσα πνοή σοι δοξολογίαν ἀναπέμπει τῷ μόνῳ ὄντι εἰς τοὺς αἰῶνας Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἐν φόβῳ σοι εὐαρεστούντων καὶ ὑμνούντων τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· μὴ ὑπερίδῃς με, Δέσποτα φιλάνθρωπε, τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ ἀνάξιον δοῦλόν σου.“

29. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὸν ἐληλυθότα ὄχλον εἶπεν· „Ὑπομιμνήσκω ὑμᾶς, ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, παρακαλῶν ἐν Κυρίῳ, μνήσθητέ μου τῶν πόνων, ὧνπερ οὐ κατενάρκησα πάσχων ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἵλεως γένηται ταῖς ἁμαρτίαις μου καὶ τῷ ἔθνει ἡμῶν, ὅτι εὔσπλαγχνος καὶ πολὺ ἔλεός ἐστιν ὁ Δεσπότης ἡμῶν Χριστός. Οἴδατε γάρ, ἀδελφοί, πόσην ὁδὸν κατῆλθον μετὰ τοῦ ἀσεβοῦς καὶ παρανόμου Τιβερειανοῦ, ὅτι εἰς πᾶσαν τὴν ὁδὸν οὐκ ἐφείσατό μου ἐπιδεικνύων μοι δεινὰς βασάνους. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπέμεινα διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τελειώσω

1. Druzipera L. 2. ultra fluvium Erginam L.

τόν δρόμον μου καὶ καταισχυνῶ τὸν πολεμήσαντά με τύραννον Τιβερειανὸν σὺν
f. 294 τῷ ἀγωνισαμένῳ μετ' αὐτοῦ διαβόλῳ· αὐτὸς γὰρ ἦν || συνεργὸς αὐτοῦ." Καὶ ταῦτα εἰπὼν πρὸς τοὺς ὄχλους εἶπεν τῷ σπεκουλάτορι· „Ἀδελφέ, ὑπόμεινον μικρόν, ἵνα ἔτι εὔξωμαι." Καὶ θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ ηὔξατο λέγων· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐπάκουσον τοῦ δούλου σου τοῦ κοπιάσαντος διὰ τὸ ὄνομά σου καὶ δὸς χάριν τῷ σώματί μου, ὅπου ἀποτεθῇ, σημεῖα καὶ τέρατα καὶ ἰάσεις γίνωνται ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ." Εὐξαμένου δὲ αὐτοῦ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα πρὸς αὐτόν· „Ὅσα ἠτήσω, ἀγαπητὲ Ἀλέξανδρε καὶ τέλειε μάρτυς, πάντα ποιήσω καὶ οὐ μή σε λυπήσω ἔν τινι· δεῦρο, λοιπὸν ἀναπαύου μετὰ τῶν πατέρων σου, ἡτοίμασται γάρ σοι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ ἐκδέχεταί σε Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελός μου κατέχων τὸν στέφανον, ὃν ἐπόθησας." Ἀκούσας δὲ τῆς φωνῆς ταύτης ὁ μακάριος ἐγερθεὶς ἐκ τοῦ ἐδάφους λέγει τῷ σπεκουλάτορι·[1] „Δεῦρο, ἀδελφέ, ποίησον τὸ κελευσθέν σοι."

30. Κελεστῖνος δέ τις ὀνόματι εἷς ἐκ τῶν ἑστώτων ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν· „Μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, ἐμὴ ἐστιν ἡ ἐφημερία, ἀλλ' εὔξαι ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μὴ λογισθῇ μοι εἰς ἁμαρτίαν." Τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος· „Δεῦρο, τέκνον, ποίησον τὸ κελευσθέν σοι, τοῦτο γὰρ ἁμαρτία οὐκ ἔστιν, ὅτι καὶ σὺ κέλευμα ἐκτελεῖς." Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος ἀπεγύμνωσεν ὁ Κελεστῖνος τὸ ξίφος καὶ λύσας τὸ φακιόλιον αὐτοῦ ἔδησε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου. Ὡς δὲ ἠθέλησε κροῦσαι αὐτόν, εἶδεν ἀγγελικὴν δύναμιν παρεστῶσαν αὐτῷ καὶ οὐκ ἔτι ἐτόλμησεν ἐπενεγκεῖν τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Τότε λέγει
f. 294v αὐ||τῷ ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος· „Δεῦρο, ἀδελφέ, ποίησον τὸ κελευσθέν σοι." Ὁ δὲ σπεκουλάτωρ εἶπεν· „Φοβοῦμαι, δοῦλε τοῦ Θεοῦ, θεωρῶ γὰρ ἄνδρας φοβεροὺς παρεστηκότας κύκλῳ σου." Τότε ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος εὐξάμενος πάλιν εἶπεν· „Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, καταξίωσόν με ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τελειωθῆναι." Καὶ εὐξαμένου αὐτοῦ ἀπέστησαν οἱ ἄγγελοι μικρὸν ἀπ' αὐτοῦ. Τότε κρούσας τῇ σπάθῃ ὁ σπεκουλάτωρ ἀπεκεφάλισεν αὐτόν, καὶ παραλαβόντες οἱ ἄγγελοι τὴν ψυχὴν τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου ἀνήγαγον εἰς τὸν οὐρανὸν ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἀκουόντων πάντων τῶν παρεστηκότων ὄχλων. Ἐτελειώθη δὲ ὁ μακάριος Ἀλέξανδρος ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

31. Ἡ δὲ μήτηρ τοῦ μακαρίου Ἀλεξάνδρου προλαβοῦσα κατέλαβεν ἐν τόπῳ λεγομένῳ Τζοροллῷ καὶ ἐλθοῦσα[2] ἐκεῖ παρὰ τῶν στρατιωτῶν Τιβερειανοῦ ἐπυνθάνετο· „Ποῦ ἐστιν ἄρα ὁ υἱός μου;" Λέγει αὐτῇ εἷς ἐξ αὐτῶν· „Ἀπόφασιν ἔλαβε σήμερον ὁ υἱός σου ἐν τόπῳ τινὶ λεγομένῳ Δριζύπερα,[3] ὡς ὑπολαμβάνω, ἔνθεν ἐστὶν ὡς ἀπὸ σημείων δέκα καὶ ὀκτώ." Μαθοῦσα οὖν ἡ μήτηρ αὐτοῦ τὸ ἀκριβές, ὅτι οὕτως ἐστίν, ἐστράφη εἰς τὴν ὁδὸν τὴν δημοσίαν καὶ ἤρχετο εἰς Δριζύπερα.[4] Ἐρχομένης δὲ αὐτῆς διὰ τῆς δημοσίας ὁδυρομένης καὶ βοώσης ὥσπερ βουθηλία ζητοῦσα τὸ ἴδιον μοσχάριον, ὑπήντησε τοῖς κυνηγοῖς ναρίοις· ἀποκεφαλίσαντες γὰρ τὸν ἅγιον μάρτυρα ἔλαβον τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἔρριψαν εἰς

1. et milites hortatus: cito, inquit, fratres, facite quod iussi estis L. 2. μαθοῦσα P., ἐλθοῦσα correxi; cf. eius autem mater cum properans ad eum locum venisset, qui Zorolus dicebatur quaerens a militibus Tiberiani L. 3. Druzipera L. 4. Druzipera L.

τὸν ποταμόν. Κατὰ δὲ || οἰκονομίαν Θεοῦ κύνες τέσσαρες ἐλθόντες ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἔσυραν f. 295
τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου μάρτυρος ἐκ τοῦ ποταμοῦ ἔξω, μετὰ δὲ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἀναλείξαντες αὐτὸ καὶ παρακαθεζόμενοι ἐφύλαττον αὐτό. Ὡς δὲ ἦλθεν ἡ μήτηρ τοῦ μακαρίου ἀπὸ σημείων δύο, ἐν ᾧ ἦν τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἐπορεύθησαν δρομαῖοι[1] οἱ δύο κύνες εἰς ὑπάντησιν τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ὁ μὲν εἷς ἦν ἐκ δεξιῶν, ὁ δὲ ἕτερος ἐξ εὐωνύμων· καὶ ὁδηγήσαντες αὐτὴν ἀπήγαγον πρὸς τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου μάρτυρος. Ἡ δὲ λαβοῦσα τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου ἐν μύροις πολλοῖς καὶ σινδόσι πολυτίμοις ἐντυλίξασα, κατέθετο ἐν γλωσσοκόμῳ ἐν ἐπισήμῳ τόπῳ πέραν τοῦ ποταμοῦ Ἐργίνα κατὰ δυσμάς, ὅπου ἔδοξε τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι. Μετὰ δὲ τὸ πληρῶσαι αὐτὴν πάντα ἔχουσα συνεργὸν τὸ Ἅγιον Πνεύματα ἐτέλεσε πᾶσαν τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς, ἐφάνη γὰρ αὐτῇ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ συνέψαλλον αὐτῇ ἄγγελοι πολλοί.

32. Ποιῶν τε θαυμάσια μεγάλα ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος βοηθεῖ τοῖς καταπονουμένοις καὶ τοῖς ἐν μακρονοσίᾳ ἴασιν παρέχει διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἧς ἔλαβε παρ' αὐτοῦ. Ἐτελειώθη δὲ ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος μηνὶ μαΐῳ τρισκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ, ἕκτῃ,[2] ὑπατεύοντος Τιβερειανοῦ τοῦ δυσσεβεστάτου, βασιλεύοντος δὲ Μαξιμιανοῦ τοῦ ἀσεβεστάτου καὶ παρανόμου· κατὰ δὲ ἡμᾶς βασιλεύοντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.[3]

33. Ἐνεφάνησεν δὲ ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος, μετὰ τὸ ἐκτελέσαι πάντα, τῇ ἰδίᾳ μητρὶ καὶ λέγει αὐτῇ· „Καλῶς ἔκαμες, δέσποινά μου μῆτερ, καὶ ἐκοπίασας || εἰς πᾶσαν τὴν f. 295v
ὁδὸν ἀκολουθοῦσα τῷ ἰδίῳ σου τέκνῳ· δώῃ σοι ὁ Κύριός μου Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ σὺν ἐμοὶ τὸν μισθόν. Μὴ οὖν λυπηθῇς, ἀλλὰ παραλαβοῦσα τοὺς παῖδάς σου ἐν εἰρήνῃ πορεύου εἰς τὸν τόπον σου· ἐλπίζω γὰρ εἰς τὸν Δεσπότην μου Χριστὸν δυσωπῆσαι αὐτὸν περὶ σοῦ καὶ τάχιόν σε ἔχω λαβεῖν πρὸς ἐμαυτόν.“ Ταῦτα ἀκούσασα ἡ μακαρία Ποιμενία καὶ εὐχαριστήσασα καὶ δοξάσασα τὸν Θεὸν ἀπείη μετὰ τῶν παίδων αὐτῆς χαίρουσα πληροφορηθεῖσα, ὅτι μέγα δῶρον προσέφερε τῷ Δεσπότῃ Χριστῷ τὸν μακάριον Ἀλέξανδρον. Χάρις οὖν μεγάλη ἐστὶν ἐν τῷ τόπῳ· ἔνθα ἀπόκειται τὸ τίμιον λείψανον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Ἀλεξάνδρου εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὅτι αὐτῷ πρέπει ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Index nominum

Ἀβραάμ 157, 22.
Ἀδριανούπολις 156, 23.
Ἀλέξανδρος passim.
Ἄρζος 155, 3, 27.
Ἀσκληπιός 152, 19, 24; 153, 3.
Βαβυλών 149, 14.
Βέροια 154, 17; 155, 2, 8, 27.
Βονομάσιον 152, 14.
Βορκία 156, 19.
Βουρτούδεζον 156, 12, 25.
Βυζάντιον 146, 12; 148, 3.
Δαυΐδ 149, 16.
Δριζύπερα 157, 7; 158, 32, 35.
Ἐργίνα 157, 8, 20; 159, 3.

1. δρομαῖος P., δρομαῖοι correxi. 2. ἕκτῃ om. L. 3. amen add. L.

Εὐρωπόλεων ἐπαρχία 156, 20.
Ζεύς passim.
Θράκη 148, 30; 152, 35.
Ἰακώβ 157, 22.
Ἰλλυρικόν 151, 28; 152, 2, 5.
Ἰσαάκ 157, 23.
Ἰσραήλ 154, 26.
Καρασούρα 154, 17.
Καρταγενησέων πόλις 148, 37.
Κελιστῖνος 158, 13, 17.
Κρίμα 150, 11.
Μαξιμιανός passim.
Μιχαήλ, ὁ ἀρχάγγελος 149, 14; 158, 10.
Παρεμβολή 154, 5.
Ποιμενία 146, 20; 148, 31; 159, 23.
Ῥώμη 146, 12; 148, 3; 153, 20.
Σαρδική 152, 5.
Σατανᾶς 152, 5 et alias.
Σέρμη 153, 38.
Τιβερειανός passim.
Τζιορίκελλος 156, 32.
Τζοροллόν 158, 30.
Φήλιξ 144, 15.
Φιλιππόπολις 152, 14, 33, 34; 154, 2, 17.

Index verborum

ἑκατόνταρχος 144, 4.
ἐμπορεῖον 154, 4.
ἐπαρχία 156, 20.
κάμπος (= campus) 156, 21.
κάστρον 152, 13; 154, 16, 19; 156, 24, 29.
κλεισοῦραι 152, 13.
κόμης, ιτος 144, 15 et alias
κυεστιονάριος 157, 13, 15; 158, 35.
μίλιον 155, 27.
ὁδός, ἡ δημοσία 154, 4; 156, 23 et alias.
ὅρος 156, 21.
παλάτιον 147, 16.
πανδοχεῖον 155, 27; 156, 31.
πάλος (= palus, i) 154, 10.
παραμίαν adv. (=seorsus?) 151, 24; 152, 9.
πόλις passim.
ποταμός 155, 38; 155, 3, 26 et alias.
προτίκτωρ 150, 15.
σημεῖον passim.
σπεκουλάτωρ 157, 17; 158, 3, 11, 21, 24.
φακιόλιον 158, 17.

Le voyage de Saint Alexandre de Rome à travers la Thrace

L'auteur publie la „Passion" de St. Alexandre de Rome selon le texte du Cod. Parisinus 1534 qu'il accompagne d'un commentaire circonstancié sur les données topographiques que cette „Passion" comporte et qui, seules, méritent un examen détaillé (Cf. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, Bruxelles 1933, p. 243; Anal. Boll. XXXI, 1912, p. 245). Dans la „Passion" sont mentionnés les endroits suivants qui ont été touchés par St. Alexandre pendant son voyage :

Ῥώμη — ἡ Καρταγενησέων πόλις — Κρίμα — διὰ τοῦ Ἰλλυρικοῦ — Σαρδική — κλεισοῦραι — κάστρον Βονομάσιον — Φιλιππόπολις τῆς Θράκης — Σέρμη ποταμός — ἐμπορεῖον Παρεμβολή — κάστρον Καρασούρα — Ἄρζος ποταμός — Βέροια — Ἄρζος ποταμός — κάστρον Βορκία — Ἀδριανούπολις — κάστρον Βουρτούδεζον — Τζιορίκελλος ποταμός — Δριζύπερα — Ἐργίνα ποταμός — Τζοροллόν.

Du chemin ainsi parcouru, comparé à Itinerarium Burdigalense, Itinerarium Antonini et Tabula Peutingeriana il appert que l'auteur de la „Passion" connaît fort bien la voie Serdica—Tzurullon. Là sont marquées certaines distances entre les différentes stations; aussi est-il mentionné exactement la catégorie de la plupart des localités et, outre les données déjà citées, sont notées également certaines particularités orohydrographiques des endroits avoisinants. Pourtant le fait que dans cette relation détaillée de la voie on relève tout de même certaines omissions et contradictions (on n'y fait pas mention, par ex., de la rivière Oescus, de Hebrus et de Tonzus; d'autre part, le martyr, quoique pressé, traverse non pas le chemin direct Carassura—Pizus—Hadrianopolis, mais celui passant par Beroe; les soldats marchent dans la direction Est et, malgré cela, l'auteur les fait tourner à droite pour se diriger vers la direcrion Nord, texte gr. [28]) prouve que les données topographiques qu'on trouve dans la „Passion", l'auteur ne les doit pas à une connaissance personnelle de la voie parcourue; il serait, paraît-il, en dépendance d'une certaine source qui aurait été en l'occurrence un fragment d'une carte routière peinte du genre de Tabula Peutingeriana (de pareilles cartes en usage pendant l'époque romaine parle Vegetius, III, 6). La grande ressemblance entre l'Itinerarium Burdigalense et l'itinéraire de St. Alexandre indique que cette carte devra être considérée comme appartenant au IV^{e} siècle après J. Chr.

L'auteur publie, en annexe, avec l'autorisation de la Direction de la Bibliothèque Nationale de Paris, tout le texte grec de la „Passion" de St. Alexandre, telle qu'elle a été conservée dans le Codex Parisinus gr. 1534, texte qui n'avait pas été publié jusqu'à présent.

Dimitre P. Dimitrov

Нумизматически приносъ къмъ религията на Тракия

отъ Тодоръ Герасимовъ

Наредъ съ археологическитѣ и епиграфскитѣ паметници, като изворъ за религията на Тракия въ старо време могатъ да бѫдатъ използувани и античнитѣ монети съ тѣхнитѣ изображения на божества, на храмове съ образи на богове, на атрибути на тия божества, надписи съ епитети и пр.

Особно важни въ това отношение сѫ монетитѣ на гръцкитѣ градове и римскитѣ колонии отъ императорската епоха, така наречените колониални монети. Въ изображенията на тия монети особно строго отражение е намѣрилъ религиозниятъ животъ, който въ старо време е билъ най-сѫществената духовна проява; въ репертуара на монетитѣ на всѣки градъ, освенъ нѣколкото задължителни изображения на императора въ свръзка съ нѣкои исторически събития, като походи, посещения, победи, всички други изображения на многочисленитѣ емисии се отнасятъ до религията на населението въ града и близката околность. Покрай образитѣ на официалнитѣ — държавни богове, въ тия изображения сѫ намѣрили мѣсто и такива на мѣстни, домашни божества, и тъкмо тия изображения сѫ отъ значение при издиранията върху религията на нашитѣ земи.

Колкото и да сѫ миниатюрни изображенията върху монетитѣ, все пакъ тѣ ни даватъ достатъчно ясно характерния изгледъ на едно божество съ неговото облѣкло и атрибути. Често пѫти, когато липсватъ писмени свидетелства или такива отъ монументаленъ характеръ, монетитѣ съ тѣхнитѣ изображения и надписи се явяватъ като единствени документи за култа на известно божество въ градоветѣ, областьта или провинцията. Освенъ това отъ монетнитѣ изображения и пояснителнитѣ имъ надписи научаваме и за нѣкои нови страни отъ сѫщностьта на известни вече божества, която отъ други паметници не ни е засвидетелствувана.

Въ тая статия сѫ събрани нѣколко изображения върху монети отъ Тракия, които поради това, че не сѫ били правилно схванати и изтълкувани, сѫ останали до сега незабелязани въ тѣхната сѫщность; тия изображения ни даватъ сведения за нови божества, чийто култъ не бѣше изтъкнатъ отъ други извори, за нови страни отъ божеската сѫщность на известни вече богове, за нови типове на тия божества и др.

Въ първия дѣлъ на статията се разглеждатъ нѣколко изображения върху монети, въ които нѣкои богове сж характеризирани като θεοὶ προπύλαιοι — богове закрилници на градоветѣ, чиито образи сж били поставяни предъ или върху градскитѣ порти като апотропейски знакове да отблъскватъ епидемии и други напасти отъ града.[1]) Следъ това сж разгледани нѣколко нови и интересни изображения, отъ които се вижда, че въ Тракия Зевсъ е билъ почитанъ и като ἐπικάρπιος — даряващъ плодородие, Артемида като покровителка на малкитѣ деца, Евмолпъ, митическиятъ тракийски пѣвецъ, като хтоническо божество.

1. Аполонъ προπύλαιος въ Адрианополъ.

Между обикновенитѣ изображения на Аполонъ съ лаврово клонче и патера, съ лира, стоящъ до триножникъ и държащъ стрела, въ монетитѣ на Адрианополъ намираме и едно по-рѣдко изображение на тоя богъ, представенъ като стрелецъ, разкраченъ въ ходъ на д. и опъващъ лжкъ (обр. 103). Тоя типъ на Аполонъ е известенъ отъ нумизматиката и отъ надписи[2]) като Аполонъ προπύλαιος.

Така върху една монета отъ малоазиятския градъ Кремна, сѣчена при Гета,[3]) Аполонъ е представенъ по сжщия начинъ (обр. 104) — стрелящъ съ лжкъ и

Обр. 103. — Бронзова монета отъ Адрианополъ.
Fig. 103. — Monnaie en bronze de Hadrianopolis.

Обр. 104. — Бронзова монета отъ Кремна.
Fig. 104. — Monnaie en bronze de Kremna.

наоколо името му и прѣкоръть му: APOLLINI PROPYLAEO. Въ друга една монета[4]) отъ сжщия императоръ около изображението на Аполонъ е даденъ само прѣкоръть: PROP[YLAEO] COL CR. Изображението на Аполонъ προπύλαιος срѣщаме и въ други малоазиятски градове.[5]) Сжщото значение има и изображението на Аполонъ стрелецъ и върху монетитѣ на Адрианополъ, което по всѣка вѣроятность възпроизвежда релиефенъ или статуаренъ образъ на Аполонъ προπύλαιος, който се е намиралъ върху градскитѣ врата.

---

[1]) Боговетѣ-закрилници сж имали установенъ култъ и предъ тѣхнитѣ образи били извършвани жертвоприношения (Picard, Mon. Piot, XX, 1913, 57). Отдѣлни граждани поставяли предъ жилищата си копия отъ образа на θεὸς προπύλαιος върху градската стена (G. Seure, Rev. des études anciennes XIV, 1912, 388).

[2]) Weinreich, Athen. Mitt. XXXVIII, 1913, 64 сл.

[3]) Journ. intern. d'arch. num. VI, 1903, 230, табл. XV 9, 13; A. von Sallet, Zeitschr. für Numism. XII, 1885, 368.

[4]) Millingen, Numi urbium, табл. IV, 2.

[5]) Journ. intern. d'arch. num. XIV, 205; Egger XLXI, Kol. Prowe, табл. XXXVIII, 2367.

Върху една рѣдка и неиздадена монета отъ Адрианополъ,[1]) сѣчена при Каракала, съ изображение на градска порта съ кули, виждаме надъ вратата единъ четвъртитъ релиефенъ образъ (обр. 105). За съжаление, обаче, поради не добрата запазеность на монетата, не можемъ съ положителность да посочимъ въ него образа на Аполонъ.

Аполонъ προπύλαιος намираме въ монетитѣ на Адрианополъ, сѣчени при Антонинъ Пий,[2]) М. Аврели,[3]) Комодъ,[4]) Каракала[5]) и Гордианъ III;[6]) образътъ на Аполонъ се възпроизвежда върху монетитѣ съ малки промежутъци почти презъ цѣлото траяне на монетосѣчението на Адрианополъ — приблизително едно столѣтие. Това обстоятелство ни дава основание да приемемъ, че тукъ е възпроизведенъ известенъ въ града образъ на Аполонъ, който не е заетъ отъ монетни изображения на други градове. Едно изображение на Аполонъ προπύλαιος е стояло и върху стенитѣ на близкия градъ Калиполи на тракийския Херсонесъ, както това узнаваме отъ единъ надписъ.[7])

Обр. 105. — Бронзова монета отъ Адрианополъ.
Fig. 105. — Monnaie en bronze de Hadrianopolis.

Сходството на изображенията на Аполонъ стрелецъ въ монетитѣ на Адрианополъ съ тия отъ малоазиятскитѣ градове ни показва, че тѣ възпроизвеждатъ вѣроятно копия отъ нѣкой оригиналъ, който е станалъ класиченъ типъ за почитания Аполонъ προπύλαιος като защитникъ на градоветѣ срещу епидемии и неприятели, срещу които праща своитѣ смъртоносни стрели.[8])

Типътъ на Аполонъ προπύλαιος намираме и върху монети на съседната на Адрианополъ римска колония Деултумъ; за сега е известно само изображение върху монети сѣчени при Гордианъ III.[9]) Освенъ това Аполонъ е засвидетелствуванъ и въ монетитѣ на Томи — веднъжъ върху една неиздадена отъ Ю. Домна, и втори пѫть върху монета отъ Гета.[10])

2. Посейдонъ προπύλαιος въ Анхиало.

За Посейдонъ и неговия култъ въ нашитѣ земи имаме съвсемъ оскждни свидетелства. Отъ Кюстенджа[11]) притежаваме единъ фрагментъ отъ

---

[1]) Тая монета произхожда отъ колекцията Аврамовъ, сега въ Нар. Музей въ София

[2]) Мушмовъ, Антич. монети, 2493.

[3]) Мушмовъ, цит. съч. 2506; Br. M. C. Thrace, стр. 116 Nr. 4.

[4]) Мушмовъ, цит. съч. 2538.

[5]) Пакъ тамъ, 2599.

[6]) Пакъ тамъ, 2684; Ruzicka, Berl. MünzBl. 1918 Nr. 201/9, Nr. 23; Beschr. Berlin I, Nr. 28.

[7]) Athen. Mitt. VI, 1881, 263 сл.: . . . στῆσαι δέν[υ καὶ] πρ[οπ]ύλ[α]ιον τοξοφόρον Φοῖβον, λοιμοῦ ὑποσευαντῆρα. Тая статуя изглежда по-късно е била пренесена въ съседния Византионъ и поставена на единъ площадъ. Анна Комнина споменава за нея и разказва, че Константинъ Велики я смѣталъ като свое изображение.

[8]) Една много добре запазена бронзова статуя на Аполонъ отъ този типъ е открита въ Помпей (Lehman-Hartleben, Die Grossbronzen III, табл. 32).

[9]) Мушмовъ, табл. XXII, 10.

[10]) Pick, Die antiken Münzen Nordgriech. I₂ 770 Nr. 2982.

[11]) Tocilescu, Fouilles et recherches, 237, обр. 119.

оброченъ релиефъ, върху който е запазена горната половина отъ образа на Посейдонъ, представенъ правъ, облегнатъ съ лѣвата ржка на тризжбеца си. Пакъ отъ Черноморското крайбрѣжие произхожда и единъ надписъ, гдето е споменатъ Poseidon Heliconios.[1]) Това сж за сега известнитѣ археологически паметници, съ които е засвидетелствуванъ Посейдонъ въ нашето крайбрѣжие. Култътъ на Посейдона е засвидетелствуванъ и отъ изображенията върху монети на крайбрѣжни градове като Томи,[2]) Анхиало[3]) и Византионъ.[4]) Въ монетитѣ на Томи Посейдонъ е представенъ въ два различни типа; въ единия той е изобразенъ стоящъ правъ, подпрѣнъ съ лѣвата ржка на тризжбецъ, а въ протегнатата дѣсна ржка държи делфинъ.[5]) Въ втория типъ той стжпва съ дѣсния кракъ върху скала.[6]) Върху монетитѣ отъ Византионъ Посейдонъ е представенъ седналъ на скала.[7]) Въ анхиалскитѣ монети той е изобразенъ разкраченъ въ нападателно положение, съ вдигнатата дѣсница хвърля тризжбеца, а лѣвата ржка е протегната напредъ. Въ тая поза той е изобразенъ и върху градската порта на Анхиало (обр. 106), чийто изгледъ е представенъ върху монети на С. Северъ, Каракала, Гета, Максимианъ I и Гордианъ III. Не ще съмнение това е било култовъ образъ на Посейдонъ, поставенъ надъ вратитѣ на града като апотропейски знакъ, да отблъсква съ заплашителния жестъ на тризжбеца и насочения напредъ хипокампъ неприятели и епидемии.[8]) Тая статуя е представена и отдѣлно въ увеличенъ видъ въ монети на С. Северъ[9]) и Каракала,[10]) дето се вижда, че Посейдонъ е представенъ разкраченъ на дѣсно и стжпва съ лѣвия кракъ върху скала (обр. 107). Тая подробность личи и върху една монета отъ Анхиало съ изображение на градската врата отъ нумизматическия кабинетъ въ Берлинъ (обр. 108).

Обр. 106. — Бронзова монета отъ Анхиало.
Fig. 106. — Monnaie en bronze d'Anchialos.

A. Blanchet,[11]) придържайки се о едно погрѣшно тълкуване на Свороносъ,[12]) смѣта, че разкраченатa въ нападъ на дѣсно фигура върху градската врата на Анхиало представлява не Посейдонъ, а Зевсъ, поразяващъ съ мъл-

[1]) Perrot, Mémoires, 447.
[2]) Pick, Die antiken Münzen Nordgriech. I$_2$.
[3]) Strack, Die antiken Münzen Nordgriech. II, 217.
[4]) Мушмовъ, Антич. монети, № 3299, 3412 и др.
[5]) Pick, цит. съч. 632 и табл. XIV$_7$.
[6]) Pick, цит. съч. табл. XIV$_8$.
[7]) Br. M. C. Thrace, 95, Nr. 26; Beschr. Berlin I, 157, Nr. 111.
[8]) Херодотъ (VIII, 129) съобщава, че на вратата на гр. Потидея на Халкидическия полуостровъ е имало свещенъ образъ на Посейдонъ Хипиосъ (ἐν τῷ πρασστείῳ). Вѣроятно тоя образъ на Посейдонъ е копиранъ върху монетитѣ на Потидея.
[9]) Strack, Die ant. Münzen Nordgriechenlands, 230, Nr. 454.
[10]) Strack, цит. съч. 246, Nr. 513.
[11]) Buletinul soc. num. române 1923 Nr. 45, 3.
[12]) Ἐφήμερις Ἀρχαιολογική, 1898, 102 и 103, табл. II, 16.

нията си Капаней въ момента, когато той се покачва по стенитѣ на Тива. Това твърдение е неоснователно и погрѣшно предъ видъ на ясно личащитѣ върху екземпляра отъ Берлинъ атрибути на Посейдона — тризѫбецъ, който е изобразенъ като тънка дълга пръчка свършваща съ вилка, и хипокампа съ змиевидно туловище,[1]) увитъ около ржката, протегната напредъ.

Обр. 107. — Бронзова монета отъ Анхиало.
Fig. 107. — Monnaie en bronze d'Anchialos.

Обр. 108. — Бронзова монета отъ Анхиало.
Fig. 108. — Monnaie en bronze d'Anchialos.

Въ аналогични изображения на Зевсъ съ свѣткавица и въ протегната лѣва ржка егида, първата винаги се изобразява като кѫсо снопче отъ три или повече лѫча, а егидата е предадена ясно като кѫсъ материя прострѣна върху протегнатата ржка, както това се вижда отъ изображението върху нѣкои монети.[2])

Въ едно друго подобно изображение на Зевсъ върху монета егидата е предадена висяща отъ протегнатата ржка като широкъ крѫгъ съ лицето на Горгона.[3]) По сѫщия начинъ сѫ представени свѣткавицата и егидата въ едно рѣдко изображение на Атина върху една бронзова монета отъ Isaura[4]) и въ друга сребърна отъ Phaselis въ Мала Азия.[5])

Едно сходно изображение на Посейдонъ отъ нашитѣ монети намираме въ такива отъ Милетъ, сѣчени при Гордианъ;[6]) тукъ Посейдонъ стѫпва върху прора, около протегнатата му лѣва ржка се увива хипокампъ (обр. 109). Въ сѫщата поза Посейдонъ е представенъ и върху единъ сребъренъ статеръ отъ Haliartus въ Беотия.[7]) Едно трето изображение на тоя типъ на Посейдонъ намираме и върху колониалната монета отъ Гордианъ, сѣчена въ гр. Bruzus, Фригия.[8])

Отъ изображението върху образъ 108 ние виждаме, че Посейдонъ е представенъ стоящъ върху портата предъ една галерия отъ арки, а въ една

---

[1]) По сѫщия начинъ се увива хипокампътъ около л. ржка на стоящъ на л. Посейдонъ върху монета отъ Аполония ad Ryndacus; гл. Imhoof-Blumer, Kleinas. Münzen, табл. I, 13.

[2]) Rev. numism. II, 1898, табл. XIX, 12.

[3]) Imhoof-Blumer, Kleinasiat. Münzen, табл. VIII, 2.

[4]) Rev. num., II, 1898, 195, Nr. 4736 и табл. VII, 18.

[5]) Rev. num. II, 1898, табл. II, 9.

[6]) Dictionnaire numismatique I, 1267.

[7]) P. Gardner, Types of Greek Coins, табл. VII, 2; Haed, H. N.², 345.

[8]) Imhoof-Gardner, Num. Comm. of Pausanias, табл. XIV, 2.

монета отъ Каракала[1]) той е изобразенъ надъ вратата подъ една голѣма арка. На пръвъ погледъ това изображение би ни дало поводъ да мислимъ, че тукъ имаме работа съ една втора врата съ другъ образъ на Посейдонъ. Въ сѫщность това е различно представяне на една и сѫща градска врата, което се дължи на произвола и неграмотностьта на гравьора, който е съкратилъ голѣма часть отъ подробноститѣ върху вратата. Тукъ той се е задоволилъ да ни предаде условно галерията посрѣдствомъ една арка, вмѣсто осемь такива, както ги намираме въ по-внимателното и вѣроятно по-точно изображение на споменатия вече екземпляръ отъ Берлинъ. Че гравьоръть не е предалъ точно изгледа на градската порта, се увѣряваме и отъ други примѣри, дето той предава галерията по различенъ начинъ. Така върху една монета галерията надъ вратата между двѣ кули е означена само съ три арки,[2]) върху друга монета сѫщата галерия е представена съ петь арки,[3]) въ трети случай съ четири арки.[4]) Въ грижливо изработенитѣ монети галерията е представена съ осемь арки, а надъ тѣхъ корнизъ; означени сѫ и капителитѣ на колонитѣ, носещи аркитѣ.

Обр. 109. — Бронзова монета отъ Милетъ.
Fig. 109. — Monnaie en bronze de Milet.

3. Героятъ-конникъ προπύλαιος въ Бизия.

Тракийскиятъ богъ-конникъ, чието име все още остава неизвестно и загадъчно, ни е засвидетелствуванъ като προπύλαιος въ нѣколко изображения върху монети и върху единъ бронзовъ медалионъ, сѣчени въ гр. Бизия. Върху една псевдоавтономна монета на тоя градъ (обр. 110),[5]) върху друга сѣчена при Каракала,[6]) върху трета — при Филипъ Баща[7]) и накрая върху единъ рѣдъкъ бронзовъ медалионъ[8]) отъ тоя градъ, сѣченъ при Филипъ Баща (обр. 111) намираме изобразена входната врата на крепостьта на града (върху медалиона е представена не само вратата, но и цѣлиятъ укрепенъ градъ, гледанъ отъ птичи полетъ). Тя е изобразена доста подробно; дадени сѫ архитектоничнитѣ ѝ разчленения и украси, като напримѣръ двата релиефа, които сѫ се намирали

[1]) Strack, Die ant. Münzen, Nr. 537, табл. VII, 10.
[2]) Strack, табл. VIII, 27.
[3]) Strack, 252, Nr. 535.
[4]) Strack, 247, Nr. 559.
[5]) Sammlung Th. Prowe 1914, Nr. 199, табл. V; Мушмовъ, Антич. монети, № 3448.
[6]) Мушмовъ, п. тамъ № 3471.
[7]) Мушмовъ, п. т. № 3502; Zeitschr. für Numism. XXI, 1898, 259 и табл. VIII, 7; върху единъ екземпляръ отъ Виенския нумизматически кабинетъ мѣстото на релиефитѣ е промѣнено; тоя съ конникъ е поставенъ въ дѣсно, а другиятъ съ тритѣ нимфи въ лѣво. Въ всичкитѣ други монети и въ медалиона тия изображения се поставятъ въ обратенъ редъ, както вѣроятно сѫ били въ действителность.
[8]) Zeitschr. für Numism. XXI, 1898, 254, табл. VIII, 5.

отъ дветѣ страни на вратата, което ни дава основание да мислимъ, че е възпроизведена вѣрно градската врата.

На монетнитѣ изображения портата е представена фланкирана отъ две кржгли кули; надъ нея се намира галерия отъ слѣпи ниши и надъ тѣхъ по-нагоре още една галерия отъ арки; надъ корниза е представена една квадрига между две човѣшки фигури. Въ лѣво и дѣсно отъ входа сж представени релиефни изображения на боговетѣ προπύλαιοι, които сж служили като апотропейски знаци (обр. 112).

Обр. 110. — Бронзова монета отъ Визия.
Fig. 110. — Monnaie en bronze de Bizya.

Колкото и да сж миниатюрни тия изображения, все пакъ върху тѣхъ можемъ да различимъ ясно представенитѣ фигури; върху образа намиращъ се въ лѣво отъ вратата е изобразенъ тракийскиятъ конникъ, а въ дѣсно — тритѣ нимфи (обр. 110 и 111). Конникътъ язди спокойно на дѣсно; задъ гърба му се развѣва хламидата. Повече подробности поради миниатюрността на изображението гравьоръть не е могълъ да представи. Тоя типъ на конника намираме и въ изображенията върху оброчнитѣ плочки и нѣкои надгробни паметници.[1])

Обр. 111. — Бронзовъ медалионъ отъ Бизия.
Fig. 111. — Médaillon en bronze de Bizya.

Обр. 112. — Бронзовъ медалионъ отъ Бизия.
Fig. 112. — Médaillon en bronze de Bizya.

За сега това изображение на тракийския конникъ, колкото и да е незначително, е единствено въ нумизматиката на тракийскитѣ градове; страненъ фактъ е, че това тъй популярно божество въ Тракия, въпрѣки голѣмата разпространеность на култа му, както това се вижда отъ многобройнитѣ релиефи и посвещения, не е намѣрило отзвукъ въ образитѣ на монетитѣ на градоветѣ, както въ Тракия, тъй и въ Мизия, въпрѣки че е сжществувалъ неговъ статуаренъ образъ,[2]) още повече, че много други мѣстни тракийски божества сж възпроизвеждани върху монетитѣ.[3])

[1]) Сб. Нар. Ум. IX, 1893, табл. VIII, 1—4.

[2]) Върху монети отъ Одесосъ е представенъ хтонически богъ като конникъ (P i c k, I 1, табл. IV 13); сжщо тъй и върху императорски монети на Истросъ е възпроизведенъ другъ хтонически богъ съ калатъ на главата, като конникъ (P i c k, I 1, табл. III 8, 9).

[3]) Орфей, Евмолпъ, Аресъ, Бендида, персонификации на рѣки, планини и пр.

Култътъ на героя-конникъ като προπύλαιος е билъ разпространенъ въ Тракия; за това свидетелствуватъ освенъ монетнитѣ изображения и нѣколкото оброчни плочки съ посвещения[1]) и единъ надписъ отъ Тракия.[2])

4. Тритѣ нимфи προπύλαιοι въ Бизия.

Градътъ Бизия, освенъ героя-конникъ, еималъ за защитникъ и тритѣ нимфи, както това се вижда отъ изображението съ градски врати върху бронзовия медалионъ и монетитѣ. По-горе (гл. стр. 168) при описанието на въпроснитѣ изображения ние видѣхме, че релиефътъ съ тритѣ нимфи се е намиралъ въ дѣсно отъ вратата, като пандантъ на тоя съ образа на тракийския конникъ. Колкото и да е миниатюрно изображението, ние можемъ да различимъ, че тритѣ нимфи сѫ представени стоящи една до друга, уловени за ржка и облѣчени въ дълги хитони; дветѣ крайни нимфи държатъ патера или сѫдъ за вода. Въ тоя видъ тритѣ нимфи ни сѫ известни отъ множеството оброчни плочки, намирани въ различни мѣста на България.[3])

Това изображение на нимфитѣ е единствено въ досега известнитѣ монети отъ Бизия.[4]) Не ще съмнение, че тѣ сѫ били почитани въ града и близката му околность като божества на водитѣ; култътъ на тритѣ нимфи е билъ широко разпространенъ въ Тракия.[5]) Въ монетитѣ на почти всички тракийски градове намираме изображения на тритѣ нимфи, представени голи или облѣчени въ дълги хитони.[6])

Това успоредно поставяне на култовитѣ образи на тракийския конникъ и на тритѣ нимфи върху градската порта на Бизия не е случайно. Тѣхъ ги намираме съединени и въ други паметници отъ Тракия. Тъй напр. въ единъ релиефъ, произхождащъ отъ развалинитѣ на античното тържище Pizos,[7]) виждаме изобразени тракийскиятъ конникъ въ скокъ на дѣсно и предъ коня му тритѣ нимфи, уловени за ржце.

Подъ образа на тракийския конникъ трѣбва да предполагаме едно домашно тракийско божество съ профилактични и лѣкарски свойства, което по-късно е било идентифицирано съ Аполонъ,[8]) за което свидетелствуватъ релиефни изображения и надписи. Така върху единъ релиефъ, издаденъ отъ Dumont,[9]) виждаме образа на тракийския конникъ, а на рамката на релиефа се чете посвещението: κυρίῳ Ἀπόλλωνι Σιχερηνῷ καὶ Νύμφαις. Въ другъ релиефъ

---

[1]) Кацаровъ, ИАИ VI, 119; Casson, Macedonia, 251: Weinreich, Athen. Mitt XXXVIII, 62 сл.; Roussel, Rev. des ét. gr. XXXIV, 1921, 271 сл.

[2]) G. Seure, Rev. des études anciennes XIV, 1912, 59.

[3]) Сб. Нар. Ум. XIII, 1896, 399 сл.

[4]) A. Löbl e cke, Zeitschr. für Numism. XXI, 1988, 256.

[5]) Сб. Нар. Ум. XIII, 1896, 398 сл.

[6]) Мушмовъ, Античнитѣ монети, Адрианополъ 2503, Анхиало 2909; Августа Траяна 2998; Деултумъ 3605; Пауталия (Ruzicka, табл. VI 13, 20); Сердика 4848; Траянополъ 5005 и др.

[7]) Добруски, Bull. corresp. hell. XXI, 1897, 122, обр. 4.

[8]) Я. Тодоровъ, Паганизмътъ, 116 сл.

[9]) Dumont, Mél. d'arch. 359, Nr. 61 g.

отъ София[1]) съ изображение на тракийския конникъ четемъ посвещение на Аполонъ и нимфитѣ: Θεαῖς Νύμφαις καὶ Ἀπόλλωνι [Κ]εβρεσηνῷ. Съединението на тракийския конникъ съ Аполонъ е изтълкувано и въ другъ двустраненъ релиефъ отъ Ново село (Сливенско).[2]) Тукъ тракийскиятъ конникъ е представенъ като ловецъ преследващъ единъ еленъ; ездачътъ е съ тѣсна кавалерийска дреха и съ кѫси панталони. Той е характеризиранъ като Аполонъ посрѣдствомъ една лира, която виси предъ лицето му. Отъ другата страна на тоя забележителенъ релиефъ сѫ представени тритѣ нимфи въ дълги дрехи, уловени за рѫце; до тѣхъ въ дѣсно стои Зевсъ съ патера.

Лѣкарската природа на тракийския конникъ е изтъкната и въ единъ другъ релиефъ отъ с. Изворово (Чирпанско).[3]) Тукъ хероятъ е изобразенъ редомъ съ Асклепий и Хигия. Освенъ съ Аполонъ-лѣкарь, тракийскиятъ конникъ е отъждествяванъ и съ неговия баща — Асклепий.[4])

Нимфитѣ като божества покровители на лѣчебнитѣ извори сѫщо тъй сѫ засвидетелствувани съ отдѣлни изображения и посвещения. Въ светилището при Глава Панега, посветено на Асклепий и Хигия, се намѣри и единъ релиефъ на нимфитѣ.[5]) При каптирането на извора на Aquae Calidae сѫ били намѣрени сѫщо тъй релиефи съ изображения на тритѣ нимфи.[6]) Монетнитѣ изображения отъ Бизия сѫ за сега единственитѣ свидетелства за почитането на нимфитѣ като θεοὶ προπύλαιοι.

5. Хераклесъ προπύλαιος въ Калатия.

Споредъ съобщението на Скимносъ и на други стари писатели,[7]) античниятъ градъ Калатия е билъ основанъ отъ преселници, дошли отъ Хераклея на Бѣло море и затова жителитѣ му смѣтали Хераклесъ, който билъ покровитель на тѣхната метрополия, за митически основатель (κτίστης) на своя градъ. По тая причина култътъ на Хераклесъ е добилъ голѣмо значение въ тоя античенъ градъ, което намѣрило изразъ и въ монетитѣ му. Главата на Хераклесъ съ брада или пъкъ въ младежки типъ безъ брада, неговитѣ атрибути — кривакътъ и лѫкътъ съ колчана — сѫ постоянни и главни типове върху лицето и опакото на автономнитѣ монети.[8]) А въ монетитѣ отъ императорската епоха намираме изобразени и нѣкои отъ подвизитѣ на Хераклесъ.[9])

Хераклесъ като патронъ-основатель на града естествено е билъ и покровитель на жителитѣ му, както такъвъ е билъ и въ метрополията — Хераклея.[10]) Неговиятъ образъ е билъ поставенъ предъ градскитѣ врати, за да

---

[1]) Rev. arch. XXVII, 1928, 372.
[2]) Dumont, цит. съч, 344 Nr. 62[28].
[3]) ИАД II, 283, обр. 19.
[4]) Я. Тодоровъ, цит. съч. 119 сл.
[5]) Добруски, Изв. Нар. Музей I, 178, обр. 64 и стр. 84.
[6]) Filow, Arch. Anzeiger 1911, 349.
[7]) Pick, I$_1$, 84 и заб. 3.
[8]) Pick, цит. съч. Nr. 290—286 и стр. 84.
[9]) Пакъ тамъ, 96.
[10]) Я. Тодоровъ, Паганизмътъ, 71.

отблъсква неприятелскитѣ нападения и болеститѣ отъ града, както това виждаме отъ едно рѣдко изображение, запазено върху две монети, сѣчени при Гета (обр. 113); единиятъ екземпляръ се пази въ Британския музей,[1]) а другъ въ колекцията на покойния Ruzicka.[2]) Изображението е представяло единъ 'правожгъленъ релиефъ взиданъ върху едната (върху монетата въ дѣсната) отъ кржглитѣ кули, фланкиращи входната врата. Върху тоя релиефъ, доколкото може да се сѫди отъ миниатюрното изображение, Хераклесъ е билъ представенъ правъ съ кривака си.[3])

Обр. 113. — Бронзова монета отъ Калатия.
Fig. 113. — Monnaie en bronze de Callatis.

Въ надписитѣ или други извори епитетътъ προπύλαιος за Хераклесъ не е засвидетелствуванъ. Weinreich съобщава единъ латински надписъ, дето Хераклесъ е назованъ Anteportanus,[4]) което вѣроятно е единъ преводъ на гръцкото προπύλαιος.[5])

6. Хераклесъ προπύλαιος на о. Тасосъ.

Тасосъ следъ възстанието, което вдига въ 411 г. пр. Хр. срещу хегемонията на Атина, почва да сѣче златни и сребърни монети по нова монетна система, като изоставя атическата и възприема така наречената родоска,[6]) а споредъ A. West — персийска.[7]) По тоя случай били смѣнени и типоветѣ на лицевата и опаката страни на монетитѣ му; върху лицевата страна на златнитѣ монети и сребърнитѣ тетрадрахми изобразили глава на брадатъ Дионисъ съ бръшляновъ вѣнецъ,[8]) а върху опакото — колѣничилъ на лѣво брадатъ Хераклесъ, опъващъ лѫкъ (обр. 114). Като моделъ за това изображение на Хераклесъ е послужилъ единъ релиефенъ образъ на Хераклесъ προπύλαιος, който е билъ поставенъ върху една отъ вратитѣ на град-

---

[1]) Br. M. C. Thrace, 23, № 11; Pick, 177, Nr. 323.

[2]) Ruzicka, Num. Zeitschr. X, 1917, табл. XXVIII, 323.

[3]) Въ каталога на Британския Музей фигурата се назовава императоръ, а на рисунката е изобразена въ дълга дреха. H. Matingy, комуто благодаря за сведенията относно екземпляра въ Лондонъ, ме увѣри, че фигурата е на мѫжъ, голъ и не е на „императоръ", а на Хераклесъ. Ruzicka (цит. съч. 95) пъкъ е видѣлъ нѣщо като корито, върху което се излива вода.

[4]) Weinreich, De dis ignotis, 9, 4, и CIL V 5534.

[5]) Хераклесъ като отбранитель срещу епидемии и други злини е носилъ и прѣкоръ καλλίνικος. Върху единъ апотропейски надписъ, който е билъ поставенъ предъ нѣкаква врата, той е назованъ съ горния епитетъ: ὁ τοῦ Διὸς καλλίνικος Ἡρακλῆς ἐνθάδε κατοικεῖ μηδὲν εἰσίτω κακόν (Keibel, Epigr. 1138). Въ единъ оброченъ релиефъ на Хераклесъ четемъ и следното посвещение: Ἡρακλέος ἀλεξικάκο (Athen. Mitt. XXXVI, 121). Сѫщия епитетъ ἀλεξίκακος носятъ и Зевсъ, Аполонъ и Хермесъ (Usener, Götternamen, 313). Най-после Хераклесъ носи и епитета ἀποτρόπαιος (Usener, п. т.).

[6]) Haed, Hist. num. 2-ро изд. 264.

[7]) A. West, Fifth and fourth century gold coins, 53.

[8]) Haed, цит. съч. 265.

ската крепость.[1]) По една щастлива случайность оригиналниятъ релиефъ (обр. 115) е билъ намѣренъ и пренесенъ въ музея въ Цариградъ,[2]) което

Обр. 114. — Сребърна монета отъ Тасосъ.
Fig. 114. — Monnaie en argent de Thasos.

Обр. 115. — Релиефъ на Хераклесъ προπύλαιος отъ Тасосъ.
Fig. 115. — Bas-relief d'Hercule de Thasos.

обстоятелство ни дава възможность да контролираме изображението на Хераклесъ върху монетитѣ и да видимъ, че тѣ възпроизвеждатъ съвсемъ точно оригинала.

7. Зевсъ ἐπικάρπιος въ Бизия.

Лице: AVT K M OVΛ ΦΙΛΙΠΠΟC AVΓ Бюстъ на Филипъ баща съ лавровъ вѣнецъ на д.

Опако: ΒΙΖΥΗΝΩΝ Зевсъ голъ стои на лѣво; въ протегнатата дѣсна ржка държи патера, а въ лѣвата, спусната на долу — житни класове. Обр. 116. Æ 35 мм. Берлинъ, отъ кол. Löbbecke.

Въ гореописаното изображение (гл. и обр. 116), извънредно рѣдко въ нумизматиката на тракийскитѣ градове, Зевсъ е характеризиранъ чрезъ новия типъ съ житни класове като богъ, който дарява плодородие — ἐπικάρπιος. Че действително е представенъ Зевсъ, се вижда отъ брадата и прическата; косата е привързана, така както я намираме въ прическитѣ характерни за възрастнитѣ богове като Зевсъ, Посейдонъ, Асклепий, Сараписъ и др.

При повръхностно наблюдение на изображението, поради присжтствието на житнитѣ класове и голотата на фигурата, бихме го взели за такова на Бонусъ Евентусъ или на Триптолемъ. Всѣко предположение, че тукъ имаме работа съ единъ възрастенъ типъ на Бонусъ Евентусъ е изключено. Въ скулптурнитѣ паметници и многобройнитѣ изображения върху монетитѣ отъ императорската епоха[3]) Бонусъ Евентусъ винаги е представенъ като голъ младежъ съ голобрадо лице и съ характерна за младежкитѣ богове прическа, при която коситѣ сж възрани отзадъ въ видъ на кокъ; съ

[1]) Joubin, Bull. corr. hell. XVIII, 1894, 64, табл. XVI.

[2]) S. Reinach, Rép. de la stat. I, 426, 5; Joubin, Catalogue des sculptures, Nr. 183.

[3]) И въ нѣкои денари отъ римската република Б. Евентусъ е изобразенъ като младежъ. Така върху денари отъ L. Scribonius Libo (Babelon, Monn. de la républ. rom. II, 427) е изобразена глава на Б. Евентусъ съ голобрадо лице.

такава фризура сж представени въ пластиката боговетѣ-младежи като Аполонъ,[1]) Дионисъ и др. Статуарниятъ типъ за Бонусъ Евентусъ отъ римската епоха е заетъ отъ изображения на гръцкия богъ Триптолемъ, който е билъ сроденъ съ него по сжщество.[2]) Сжщо тъй въ тая брадата гола фигура не можемъ да предполагаме и единъ хтониченъ богъ, защото въ пластиката е установенъ единъ типъ за хтонически богове, въ който тѣ се изобразяватъ винаги облѣчени въ хитонъ съ ржкави и съ калатъ на главата, а въ едната си ржка държатъ и рогъ на изобилието. Въ такъвъ видъ се представятъ въ статуитѣ и въ монетитѣ Хадесъ, Сераписъ и великиятъ Богъ Δαρζάλας.[3])

Изображения на Зевсъ ἐπιχάρπιος съ житни класове, аналогични на нашето, намираме въ монетитѣ на нѣкои градове въ Мала Азия. Тъй напримѣръ въ тия, сѣчени въ гр. Зела,[4]) Зевсъ е представенъ полуголъ, седналъ на лѣво; въ протегнатата дѣсна ржка той държи житни класове, а съ лѣвата се подпира на скиптъра си (обр. 117). Подобно е изображението на Зевсъ и върху

Обр. 116. — Бронзова монета отъ Бизия.
Fig. 116. — Monnaie en bronze de Bizya.

Обр. 117. — Бронзова монета отъ Зела.
Fig. 117. — Monnaie en bronze de Zéla.

монетитѣ, сѣчени въ гр. Примнесосъ.[5]) Изглежда, че култътъ на Зевсъ ἐπιχάρπιος въ тоя градъ е добилъ голѣмо значение, за което свидетелствуватъ, освенъ монетнитѣ изображения, и многото епиграфски паметница съ посвещения на Зевсъ.[6])

Тракия още отъ ранни времена, поради благоприятния климатъ и плодородието на почвата, е била изключително земедѣлска страна; главенъ поминъкъ на населението били земедѣлие, лозарство и покрай това и скотовъдство.[7]) Ето защо въ старо време обитателитѣ ѝ почитали повече богове на плодородието и закрилници на земедѣлието. Освенъ Деметра, Персефона, Триптолемъ, Дарзала и Плутонъ, мѣстното население почитало и редица

[1]) Изключение правятъ изображенията на Хермесъ, въ които той се изобразява съ кжсо остригана коса.
[2]) Roscher, I, 795 сл.
[3]) Pick, I 1, табл. IV 1, 2; V 5; XIII 21 и 23.
[4]) Journal intern. d'arch. numismatique VII, 1904, табл. XV, 5.
[5]) Mionnet, Suppl. VII, 611; Athen. Mitt. VII, 135; Cook, Zeus (Apendix) 1166.
[6]) Ramsay, Athen. Mitt. VII, 134.
[7]) Кацаровъ, Битътъ на старитѣ траки, 17 сл.

други богове, които то смѣтало, че му принасятъ сѫщо тъй плодородие и запазватъ сеидбитѣ отъ стихии и неурожай; такива сѫ Хераклесъ, Дионисъ, Диана и Героятъ-конникъ, както това виждаме отъ посвещенията достигнали до насъ.

Изображението на описаната тукъ рѣдка монета отъ Бизия представя ново свидетелство, отъ което научаваме, че и върховниятъ богъ Зевсъ, който навѣрно е билъ отъждествяванъ съ нѣкое мѣстно тракийско върховно божество, е билъ почитанъ отъ населението като покровитель и помощникъ на неговия полски трудъ. Той е не само обитатель на висинитѣ, повелитель на свѣта и баща на боговетѣ, но и такъвъ, който праща плодородие чрезъ напоителни дъждове, бидейки господарь на стихиитѣ.

8. Ἄρτημις Παιδοτρόφος.

Артемида била една най-почитана богиня въ Тракия. Популярностьта на нейния култъ е засвидетелствувана както отъ множеството фигурални паметници и посвещения, достигнали до насъ, така и отъ изображенията ѝ върху монетитѣ, сѣчени отъ градоветѣ на Тракия. Обикновено въ релиефитѣ тя е представена като ловджийка — облѣчена въ кѫсъ хитонъ и тичаща съ обтегнатъ лѫкъ; тоя типъ намираме и върху монетитѣ. По-рѣдко тя е представена ездеща върху еленъ.

Едно по-голѣмо разнообразие въ иконографията на Артемида намираме въ изображенията върху монетитѣ на двата голѣми тракийски градове Филипополъ и Адрианополъ, дето богинята, освенъ въ класическия типъ като ловджийка, е представена и въ най-различни видове и атрибути, които свидетелствуватъ за многостранната ѝ природа и почитане, което за сега отъ други паметници не е засвидетелствувано въ Тракия. Така напримѣръ отъ изображенията и атрибутитѣ ѝ въ монетитѣ на Адрианополъ виждаме, че Артемида е била почитана като богиня на луната, на плодородието, на растителностьта и пр. Върху една много рѣдка монета отъ Филипополъ (обр. 118) намираме едно необичайно за неуморимата ловджийка Артемида изображение, което ни разкрива друга страна отъ нейната божеска сѫщность. Ето и описанието на тая монета:[2])

Обр. 118. — Бронзова монета отъ Филипополъ.
Fig. 118. — Monnaie en bronze de Philippopolis.

---

[1]) Върху една монета отъ Ефесъ Зевсъ е представенъ седналъ на тронъ върху висока планина и съ вдигнатата си дѣсна ржка спуща дъждъ отъ небето (Coll. J. Gréau, табл. IV, 1767).

[2]) Мушмовъ, Антич. монети на Пловдивъ (Год. на Нар. Библ. за 1924 г. Nr. 363) погрѣшно казва, че Артемида се опира на запалена факла. Въ оригинала, който имахъ подъ ржка, личи ясно, че това е тънка пржчка — скиптъръ. Сѫщо така произволно назовава детето като Дионисъ; Дионисъ нѣма никакво отношение къмъ Артемида и никѫде не се срѣща въ паметницитѣ съединенъ съ нея.

Лице: ΙΟΥΛΙΑ | ΔΟΜ [CEBAST]. Бюстъ на Ю. Домна на дѣсно.

Опако: (ΦΙΛ)ΙΠΠΟΠΟΛΙΤΩΝ. Артемида стои на дѣсно; тя е облѣчена въ кѫсъ хитонъ, на краката ѝ високи обувки; съ дѣсната си рѫка се опира на скиптъръ, а съ лѣвата държи едно детенце, което протяга дѣсната си рѫка къмъ лицето на богинята; предъ нея въ дѣсно животно (куче или сърна?), повдигнало глава нагоре. Монетата е притежание на семейството на Д-ръ В. Георгиевъ.

До колкото ми е известно, това тъй необикновено изображение на Артемида не се срѣща другаде нито въ монетитѣ на Тракия или Мала Азия, дето често се изобразява тя, нито въ други фигурални паметници. Твърде е възможно гравьорътъ на монетата да е копиралъ това оригинално изображение на Артемида отъ нѣкоя статуя или релиефъ, който вѣроятно се е намиралъ въ града и се е ползувалъ съ известность.

Въ това изображение Артемида е представена като майка носеща невръстно дете на едната си рѫка, което гальовно ѝ протѣга своята рѫчица; изображението напомня групата на Кефизодотъ изобразяваща Ейрене и детето Плутосъ.[1]) Артемида въ първичната си сѫщность е била богиня на природата (Naturgotheit) и като такава въ нея виждали покровителка на растителностьта и земедѣлието, на животинското царство; тя се грижи за младитѣ току що родени животни, бди и надъ малкитѣ деца. Артемида е била почитана като защитница на всички млади създания,[2]) които въ своята безпомощность се нуждаятъ отъ защита. Въ нѣколко статуарни изображения тя е представена като добра пастирка, носеща на рѫка новородено козленце[3]) или въ полата на дрехата си малко теленце[4]) и пр. Въ Спарта, дето Артемида е имала храмъ, се почитала като пазителка на новороденитѣ деца — била почитана подъ прѣкора Κορυθαλλία.[5]) Женитѣ въ старо време вѣрвали, че имъ помага при раждане и затова особно тѣ я почитали; за тая ѝ особность свидедетелствуватъ и култовитѣ ѝ епитети като: Ἰφιγένεια, Λεχώ, Λοχεία.[6]) Въ Беотия я наричали Ἐλείθυια. Въ единъ релиефъ съ изображение на Телесфоръ Артемида е наречена Παιδοτρόφος.[7]) Вѣроятно за тия ѝ свойства тя е била много почитана и отъ тракийскитѣ и пеонскитѣ жени, които ѝ поднасяли богати дарове, както повествува Херодотъ.[8])

Още отъ рано Артемида се е смѣсила съ Хеката[9]) и е взела нѣкои страни отъ нейната сѫщность и дори я измѣстила и затъмнила; отъ това съединение е произлѣзла лѣчебната и профилактична сила на Артемида.[10]) Артемида

[1]) Collignon, Geschichte der griech. Plastik, II, 193, обр. 83; върху монети отъ гр. Касандреа, Македония, Imhoof-Blumer, Monnaies grecques, 68, № 34 сл.

[2]) Realenc. II, 1346.

[3]) Roscher I, 562; статуя въ Villa Albani въ Римъ.

[4]) Пакъ тамъ 567; статуя въ Дрезденъ.

[5]) Пакъ тамъ 569, 3.

[6]) Realenc. II, 1347, 10.

[7]) Röm. Mitt. VI, 1891, 177.

[8]) Herod. IV, 33.

[9]) Realenc. VII 2, 2770; Я. Тодоровъ, Паганизмътъ, 67 сл.

[10]) Realenc. VII 2, 2787, 50 сл.

подобно на Хеката е била господарка на призрацитѣ. Тя могла да предпазва изложения на опасность отъ страна на демонитѣ човѣшки животъ, особно децата, чийто крехъкъ организъмъ е особно податливъ на влиянието на тъмнитѣ сили и затова тя се почитала като Παιδοτρόφος или Κουροτρόφος. Върху нашето изображение отъ монетата трѣбва да предполагаме единъ образъ, въ който е изразена тъкмо тая страна отъ божеската сѫщность на Артемида — покровителка и защитница на новороденитѣ и на децата отъ ранната възрасть.

Хеката, както видѣхме, била двойникъ на Артемида и е била почитана сѫщо така като покровителка на децата, както това се вижда отъ изображението ѝ върху единъ релиефъ, намѣренъ при Варна.[1]) Богинята е представена стояща насреща въ една едикула; облѣчена е въ дройно препасанъ хитонъ, на главата ѝ има калатъ и було; въ лѣвата си ржка държи едно детенце, а въ дѣсната — горяща факла; въ лѣво и дѣсно отъ Хеката се вижда по едно куче.[2])

9. Евмолпъ.

Въ античния Филипополъ наредъ съ Аполонъ Κενδρισός[3]) изглежда да се е ползувалъ съ голѣма популярность и Евмолпъ, тракийски митически царь и пѣвецъ; за това свидетелствуватъ нѣколко имена въ Филипополъ. Отъ съобщенията на писателитѣ Марцелинъ[4]) и Руфъ[5]) научаваме, че градътъ известно време се е наричалъ Евмолпида, което име стои безспорно въ връзка съ Евмолпъ. Споредъ единъ надписъ една отъ градскитѣ фили е носила сѫщо така името на Евмолпа: φυλὴ Εὐμολπος. Въ срѣднитѣ вѣкове най-западното отъ тепетата въ Пловдивъ се е казвало Eumolpias.[6])

Една щастлива находка иде да потвърди тази популярность на Евмолпа въ Филипополъ и да ни даде нови сведения, отъ които се вижда, че Евмолпъ е билъ почитанъ като божество въ тоя градъ, дето вѣроятно се е намиралъ и храмъ съ неговия култовъ образъ. Тукъ имаме предъ видъ една бронзова монета отъ Септимий Северъ, сѣчена въ Филипополъ, чието описание даваме тукъ (обр. 119 и 120).

Лице: AVT K Λ CEΠ CEVHPOC; бюстъ на С. Северъ съ лавровъ вѣнецъ и ризница на дѣсно.

---

[1]) Б. Филовъ, ИАД III, 1912.

[2]) Едно аналогично изображение на Хеката съ дете се намира въ музея въ Херманщадъ (Ромъния), където сѫ представени сцени въ четири пояса, които по всѣка вѣроятно се отнасятъ до нѣкакви култови действия надъ деца. Тукъ е изобразена и Артемида. Petersen, Arch.-epigr. Mitt. aus Österreich V, 193 сл. и табл. I.

[3]) Върху едно отъ тепетата се е намиралъ голѣмъ храмъ на Аполонъ Κενδρισός; въ негова честь сѫ ставали кендрисийски игри. Най-сетне за голѣмата му популярность свидетелствуватъ и многото негови изображения върху монетитѣ и медалионитѣ, сѣчени въ Филипополъ.

[4]) 26, 10; 22; Philippopolim ... Eumolpidam veterum; Кацаровъ, Сб. Нар. Умотв. XVIII, 1911, 654.

[5]) F. Rufus, 7.

[6]) Jireček, Die Heerstrasse, 41.

Опако: ΦΙΛΙΠΠΟ ΠΟΛΕΙΤΩΝ и въ отрѣза ΕΥΜΟΛΠΟΣ; Евмолпъ въ кѫса препасана туника съ ржкави, наметнатъ съ мантия и съ високи обуща, стои на лѣво; въ протегнатата дѣсна ржка държи патера, а въ лѣвата — факла. Æ 23 мм.

Евмолпъ е представенъ и върху една друга пловдивска монета отъ С. Северъ съ сѫщитѣ атрибути, но безъ пояснителенъ надписъ.[1]) За сега описаното монетно изображение е единствено свидетелство, отъ което научаваме, че тракиецътъ Евмолпъ е почитанъ въ Филипополъ като божество и чийто култъ се е радвалъ на голѣма почить. Съ горящата факла, която държи въ лѣвата ржка, Евмолпъ е характеризиранъ като елевзинско божество; споредъ античнитѣ писатели Евмолпъ е билъ смѣтанъ като родоначалникъ на елевзинския свещенически родъ на Евмолпидитѣ при прочутото светилище въ Елевзисъ, известно съ мистериитѣ на Деметра и Персефона;[2]) споредъ генеалозитѣ Евмолпъ е билъ синъ на Посейдонъ и се родилъ въ дълбочинитѣ на морето, което мие брѣга на Елевзисъ.

Обр. 119. — Бронзова монета отъ Филипополъ.
Fig. 119. — Monnaie en bronze de Philippopolis.

Обр. 120. — Бронзова монета отъ Филипополъ.
Fig. 120. — Monnaie en bronze de Philippopolis.

За произхода на Евмолпъ има и друга версия,[3]) създадена по-късно въ V в. пр. Хр.; споредъ нея той е чужденецъ, тракиецъ. Въ Атика Евмолпъ е дошълъ отъ северъ — Тракия. Намекъ за неговия тракийски произходъ намираме за пръвъ пѫть въ Еврипидовата драма Ерехтей; въ нея героятъ Ерехтей се бори съ Евмолпъ и го убива. Въ основата на това предание за тракийския произходъ на Евмолпъ съвременнитѣ изследвачи съзиратъ далеченъ отзвукъ отъ нѣкакво историческо събитие. Еврипидъ представя Ерехтей и Евмолпъ като представители на две страни — първия на Атика, а втория на Елевзина, които се биятъ помежду си за владението на атинската земя.

Най-старото изображение на Евмолпа, което е достигнало до насъ, намираме върху една ваза съ червени фигури отъ художника Хиеронъ.[4])

[1]) Мушмовъ, Античнитѣ монети на Пловдивъ 71, Nr. 306, погрѣшно пише, че тая фигура съ наметало и високи обувки е Диана; на монетата личи брадатото лице на Евмолпъ.
[2]) Kern, въ Realenc. I, 1117.
[3]) Пакъ тамъ 1119.
[4]) Pfuhl, Malerei und Zeichnung III, 151, обр. 437.

Върху нея сж изобразени Зевсъ, Посейдонъ, Дионисъ и Евмолпъ; Евмолпъ е представенъ седналъ; облѣченъ въ химатионъ, облегнатъ на скиптъръ; до него е изобразенъ атрибутътъ му — лебедъ, който го характеризира като пѣвецъ. Павзаний [2]) споменава една група отъ Миронъ, която е изобразявала борбата между Ерехтей и Евмолпъ; тая група се е намирала върху Акропола на Атина.

Тракийскиятъ произходъ на Евмолпъ се изтъква въ нѣкои генеалогии и съ това, че тѣ го изкарватъ като синъ на снѣжната девица Хионе, дъщеря на Бореасъ и Орейтия.[3]) Бореасъ споредъ тогавашнитѣ гръцки представи е северниятъ вѣтъръ, който владѣе надъ земитѣ на тракитѣ.

Новооткритото изображение върху монетата отъ Филипополъ е важно и въ друго отношение. То ни дава основание да приемемъ, че филитѣ (колкото тѣ сж ни известни) въ Филипополъ сж носѣли имената на популярни тракийски божества. Отъ нѣколко надписи, събрани у Dumont-Homolle,[4]) научаваме имената на следнитѣ шесть фили въ Пловдивъ: φυλὴ Κενδρισεῖς, φυλὴ Εὔμολπος, φυλὴ Ἑβρῆς, φυλὴ Ῥοδοπῆς, φυλὴ Ἀρτεμισιάς и φυλὴ Ἀσκληπιάς (?).

Първата фила носи името на Аполонъ Κενδρισός, чийто култъ еималъ голѣмо значение въ града; той е ималъ храмъ на едно отъ тепетата и въ негова честь сж празднували игритѣ Κενδρείσαια [5]) наредъ съ питийскитѣ и други състезания. Аполонъ Кендрисийски е билъ изглежда идентифициранъ съ нѣкое тракийско божество, чието име е останало на Аполонъ като прѣкоръ.[6])

Втората фила, както видѣхме, е носила името на Евмолпа. Името на третата — Ἑβρῆς е производно отъ Ἕβρος — името на р. Марица. Рѣката Марица, както и други рѣки, е била почитана като божество и изобразявана по монетитѣ като възрастенъ мжжъ, полулегналъ, облакътилъ се на урна, изъ която изтича вода. Върху единъ фрагментъ отъ релиефъ съ изображение на рѣченъ богъ четемъ посвещението: Κυρίῳ Ἕβρῳ.[7]) Четвъртата фила носи името на Родопитѣ — Ῥοδοπῆς. И тѣ сж били почитани като божество; за сега тѣхно изображение намираме само върху монети отъ Филипополъ.[8]) Тѣ сж представени въ видъ на млада жена, седнала и облакътена на скала, въ лѣвата ржка държи цвѣте. Петата е наречена на името на Артемида, най-популярната тракийска богиня, и последната — на Асклепий, сжщо популярно божество въ Тракия.[8])

10. Бендида — Артемида βασιλεία.

Бендида, както повечето тракийски божества, е била рано идентифицирана съ гръцката Артемида, съ която изглежда е имала нѣкои прилики и

---

[1]) Pausan. I 27, 4, IX 30, 1.

[2]) Realenc. I, 1120, 30.

[3]) Dumont-Homolle, Mélanges, 538; Kalinka, Ant. Denkm. in Bulg. Nr. 55.

[4]) Th. Reinach, Revue des études gr. XV, 1902, 32.

[5]) Въ единъ релиефъ въ посвещението Кендризосъ е споменатъ като самостоятелно божество: κυρίος Κενδρισός. Я. Тодоровъ, Паганизмътъ, 60 и заб. 2.

[6]) Кацаровъ, въ Сборн. въ честь на Митроп. Максимъ 1931, 5 сл.

[7]) Мушмовъ, цит. съч. 39.

[8]) Д. Дечевъ, Асклепий като трако-гръцко божество, ИАИ III, 1925, 131.

взела и името ѝ.[1]) Херодотъ, като говори за главнитѣ и върховни божества на тракитѣ, наредъ съ Дионисъ и Аресъ споменава и Бендида.[2]) Нейното върховенство е изтъкнато въ епитетитѣ, които ѝ се даватъ въ посвещенията; тя се назовава царица — Diana Regina,[3]) Ἄρτεμις βασιλεία,[4]) Diana Augusta.[5]) Споредъ нѣкои учени тия епитети сж преводи на името Бендида.[6])

Подобни епитети сж давани и на Хера, царствената съпруга на Зевса. Въ Римъ е билъ издигнатъ олтаръ на Juno Regina.[7]) Отъ Копиловци (Кюстендилско) притежаваме единъ релиефъ на Зевсъ и Хера съ следното посвещение: Iunoni Reg(inae) [ex vot]o posuit.[8]) Ранното отъждествяване на Бендида съ Артемида е попрѣчило и на създаването на единъ специфиченъ образъ на богинята, както това е станало и съ другитѣ домашни тракийски божества.[9]) Отъ изображенията върху релиефитѣ и монетитѣ виждаме, че тя е изобразявана като ловджийка, тичаща, съ лжкъ и стрели.

Единъ образъ на Бендида, въ който тя е представена като тракийка, е билъ създаденъ вънъ отъ отечеството ѝ Тракия — въ Атика, кждето култътъ ѝ билъ пренесенъ отъ тракийци, които работили въ минитѣ при Лаврионъ.[10]) Отначало тоя култъ е ималъ частенъ характеръ, а по-късно той поради оргиастичния си характеръ добива и по-широко разпространение. До насъ сж достигнали нѣколко атически релиефи и статуйки, въ които е изобразена Бендида.[11]) Тя е представена въ кжсъ хитонъ и високи обуща, наметната съ зейра (трак. яморлукъ); на главата си има висока кожена шапка (алопекисъ); върху хитона се вижда и сърнешка кожа; тя се подпира на копие съ обърнатъ връхъ.[12]) Тоя типъ на Бендида не е могълъ да проникне въ Тракия. Тамъ широко разпространение е добилъ типътъ на гръцката Артемида ловджийка.

Едно изключително положение заема едно изображение на Бендида върху единъ надгробенъ релиефъ отъ с. Враня (Св. Врачко).[13]) Въ него тя е представена въ дълга дреха съ ржкави до лактитѣ и върху дрехата единъ видъ жилетка отъ сърнешка кожа, чиято глава се вижда върху лѣвото ѝ

---

[1]) Името на Бендида въ паметници отъ Тракия до сега не е намѣрено, обаче сж известни лични имена, производни отъ нейното име: Φλ(αυία) Βενδίς, Arch.-epigr. Mitt. X, 144; вж. и Кацаровъ въ Изв. на Истор. д-во II, 31.

[2]) Herod. V, 7,

[3]) Я. Тодоровъ, Паганизмътъ, 240.

[4]) Herod. IV, 33.

[5]) Въ единъ неиздаденъ надписъ.

[6]) Usener, Götternamen, 222; Wernicke, Realenc. II 1370, 1381.

[7]) Usener, цит. съч. 227.

[8]) ИАД IV, 99 Nr. 33.

[9]) Ростовцевъ, Изв. Имп. Арх. Комм. 40, 22; Кацаровъ, Klio, XXII, 239; Кацаровъ, Изв. Истор. д-во IV, 2 сл.

[10]) Hartwig, Bendis, 26; Кацаровъ, Изв. Ист. д-во II, 31 сл.

[11]) Hartwig, цит. съч. табл. I, II и др.

[12]) Въ нѣкои изображения тя е представена съ две копия — δέλογχος. Foucart, Mel. Perrot 97, смѣта, че тоя типъ е по-старъ. Въ една вазова рисунка Бендида се подпира на скиптъръ, S. Reinach, Rép. des vases I, 87.

[13]) Неиздаденъ релиефъ (инв. № 6310) отъ Нар. Музей въ София.

рамо (обр. 121). Косата ѝ е превързана съ диадема, на ржцетѣ си има гривни; въ дѣсната ржка държи факла, а въ лѣвата сждъ (патера?). Тоя типъ на Бендида, изобретение на мѣстенъ каменодѣлецъ, не е намѣрилъ и другаде приемъ; това изображение е случайно и единствено.

Отъ Берковица, дето е било открито преди години едно значително светилище на Артемида (Diana), произхожда единъ фрагментъ отъ мряморна статуя — часть отъ краката, обути въ високи обуща, съ подставката, върху която се чете посвещение: DIANAE REGINAE.[1]) За съжаление не знаемъ, какъ е била представена тукъ Бендида-Артемида.

Обр. 121. — Релиефъ на Бендида отъ Враня, Св. Врачко.

Fig. 121. — Bas-relief de Bendis provenant de Vrania, arrond. de Svéti Vrač.

Въ една много рѣдка монета отъ Филипополъ намираме едно изображение на Бендида-Артемида, което не е познато отъ други паметници. Въ него Бендида е представена опрѣна на скиптъръ като владѣтелка (обр. 122).

Лице: AVMAPAV KOMOΔOC; Бюстъ на Комодъ съ лавровъ вѣнецъ и мантия на дѣсно.

Опако: ΦIΛIΠΠO ΠOΛEITΩN; Бендида-Артемида въ кжсъ препасанъ хитонъ съ високи обуща, стои на дѣсно; съ дѣсната ржка се подпира на скиптъръ, а въ лѣвата, протегната, държи патера.

II кол. Аврамовъ. Æ 23 мм.

Обр. 122. — Бронзова монета отъ Филипополъ.

Fig. 122. — Monnaie en bronze de Philippopolis.

Едно аналогично на нашето изображение, въ което Артемида-Бендида сжщо е представена съ скиптъръ, намираме върху една монета отъ малоазийския градъ Perga.[2])

Гравьоръ̀тъ на изображението върху монетата отъ Филипополъ трѣбва да е ималъ предъ себе си нѣкой статуаренъ образъ на богинята. На тая мисъль ни довежда не само оригиналностьта на изображението, което не се срѣща въ други монети отъ Тракия или другаде, но и мотивътъ на улавяне

[1]) Сб. Нар. Ум. XI, 1894, 58, Nr. 9.

[2]) Head, Historia num. II изд., 702, обр. 218; Imhoof-Blumer, Kleinasiat. Münzen, табл. XI, 2.

на скиптъра съ изправена ржка, — подробность, която придава индивидуалность на образа. Тоя мотивъ е създаденъ отъ елинистическото изкуство и то като жестъ въ портретни статуи на елинистически владѣтели.[1]) Сжщиятъ мотивъ е билъ употрѣбенъ по-късно и отъ римскитѣ скултпори за нѣкои портретни статуи[2]) на императори и статуи на богове.

Numismatische Beiträge zur Religion Thrakiens

Im diesem Aufsatze behandelt der Verfasser einige Münzen, die durch Bild und Schrift Neues zur Religion Thrakiens bieten. An erster Stelle werden einige Münzen mit Bildern der θεοὶ προπύλαιοι beschrieben. In Hadrianopolis wurde Apollo als θεὸς προπύλαιος verehrt; sein Bild kommt auf den Münzen folgender Kaiser vor: Antoninus Pius, M. Aurelius, Commodus, Caracalla und Gordianus III. In Anchialos ist Poseidon, dessen Bild auf dem Stadttor dargestellt wird (Abb. 106 u. 108), als θεὸς προπύλαιος verehrt worden. Auf einer Münze des S. Severus kommt sein Bild auch allein vor (Abb. 107).

Auf einigen Münzen und einem Medaillon von Bizya sehen wir auf beiden Seiten des Stadttores zwei Weihreliefs wiedergegeben: links mit dem Bilde des thrakischen Reiters und rechts mit dem Bilde der drei Nymphen (Abb. 111). Die Zusammenstellung der Nymphen mit dem thrakischen Reiter kommt auf den Weihreliefs öfters vor. Der thrakische Reiter ist als θεὸς προπύλαιος in anderen Städten durch Epigramme und Weihreliefs bezeugt. Die Nymphen kommen in dieser Eigenschaft zum ersten Mal in den Münzen von Bizya vor.

Die Stadt Kallatis hatte als Schützgott ihren mythischen Gründer Herakles. Sein Reliefbild als θεὸς προπύλαιος wurde auf dem Turm des Stadttores angebracht, wie wir aus einer seltenen Münze dieser Stadt ersehen (Abb. 113). Bei den Münzen, die in Thasos nach dem Aufstande im Jahre 411 v. Chr. geprägt wurden, ist das Bild des Herakles auf der Rückseite nach dem Stadttorrelief dieses Gottes kopiert worden.

Zu der Reihe der thrakischen Münzen mit Bildern von Fruchtbarkeit bringenden Gottheiten kommt jetzt noch eine Münze von Bizya hinzu, die das Bild des Zeus ἐπικάρπιος bietet (Abb. 116 und S. 173). Zeus ist nackt, nach l. stehend dargestellt; in der vorgestreckten R. hält er die Opferschale, in der gesenkten L. — einen Ährenbüschel.

Auf einer Münze von Philippopolis (Abb. 118, S. 174) finden wir eine seltene Darstellung der Artemis. Die Göttin steht nach r. und hält mit der L. ein Kind; mit der R. stützt sie sich auf dem Szepter. Dieses Bild der Göttin vermittelt uns eine neue Seite ihres Wesens. Wir dürfen darin eine Darstellung der Artemis Παιδοτρόφος erkennen.

---

[1]) О. Вульфъ, Александръ съ копьемъ, Изв. Руск. Арх. Инст. въ К-полѣ, III, табл. I; M. Collignon, Gesch. d. griech. Plastik II, 532.

[2]) S. Reinach, Rép. de la stat. II, 574, 8; II 572, 7 и пр.

Es scheint, dass Eumolpos, der mythische König und Sänger Thrakiens, eine grosse Bedeutung in Philippopolis erlangt hat. Sein Name wurde eine Zeitlang auch auf die Stadt übertragen. Aus Inschriften erfahren wir, dass eine der städtischen Phylen Eumolpis hiess, und einer der städtischen Hügel hat bis zum späten Mittelalter den Namen Eumolpia aufbewahrt. Aus einer neuentdeckten Münze von Philippopolis erfahren wir, dass Eumolpos auch als Gott verehrt wurde (Abb. 119, S. 177); er ist nach thrakischer Art mit Mantel und hohen Stiefeln dargestellt; in der vorgestreckten R. hält er die Opferschale, in der L. eine Fackel. Im Abschnitt der Münze ist sein Name Εὔμολπος graviert.

Die thrakische Göttin Bendis wurde schon sehr früh mit Artemis identifiziert; daraus erklärt sich, dass sie in den thrakischen Denkmälern gewöhnlich unter den Zügen der Artemis als Jägerin erscheint. Eine seltene Darstellung der Bendis finden wir auf einem noch nicht veröffentlichten Weihrelief aus Vrania (Regierungsbez. Sveti Vrač im südwestlichen Bulgarien; jetzt im Nationalmuseum in Sofia; Abb. 121). Die Göttin ist stehend und mit Ärmelchiton bekleidet dargestellt; auf der Brust trägt sie ein Hirschkalbfell; in der R. hält sie eine Fackel, in dar L. eine Opferschale (?). In einigen Inschriften wird Bendis durch die Beinamen Regina, Augusta, βασιλεία als Königin bezeichnet, was man als eine Übersetzung ihres Namens auffasst. Eine Darstellung der Bendis als Königin finden wir auf der Rückseite einer Münze des Commodus von Philippopolis (Abb. 122). Die Göttin ist hier nach r. stehend, in kurzem Chiton und hohen Stiefeln dargestellt; in der L. hält sie eine Opferschale, mit der R. stützt sie sich auf dem Szepter. Die Seltenheit dieses Typus und das Stützmotiv, das wir des öfteren bei Bildnisstatuen hellenistischer Herrscher finden, legen die Vermutung nahe, dass der Stempelschneider eine Statue der Bendis auf der Münze nachgebildet hat.

Theodor Gerasimov

Идолната пластика презъ ново-каменната епоха въ България

отъ Василъ Миковъ

Идолната пластика се явява въ западна Европа още въ отдалечената палеолитна епоха и много по-късно тя отново се явява презъ неолитната епоха, но вече въ юго-източна Европа и близкия Изтокъ до къмъ рѣката Ефратъ и Егейскитѣ острови.[1]) Въ западната половина на тази обширна територия, въ която се включватъ земитѣ на Украйна, източна Галиция, Седмоградско, Моравия, Босна, Сърбия, Румъния, България, Тесалия и отчасти Мала-Азия, презъ каменно-медната епоха, както се знае, се е развивала рисуваната керамика, която между другото се характеризира и съ богатата си идолна пластика.[2]) Въ различнитѣ мѣста на тази културна область разпространението на идолитѣ не е било еднакво, както и въ различни мѣста тѣ сж били правени отъ различни материали — глина, кость, мряморъ олово и злато. Глиненитѣ идоли се намиратъ навредъ, но особно много тѣ се срѣщатъ въ източната половина на тази область,[3]) т. е. въ земитѣ на рисуваната съ графитна боя керамика, дето и земедѣлието е било много по-добре развито. Идоли отъ кость за сега сж открити само въ Влашко,[4]) северна и южна България[5]) и въ Троя.[6]) Мряморни идоли сж известни отъ селищнитѣ могили въ България и Егейскитѣ острови,[7]) оловенитѣ сж познати отъ Троя,[8]) а златни сж намѣрени само въ България.

Идолната пластика на ю.-и. Европа често е била предметъ на специални проучвания, обаче никой до сега не се е спрѣлъ по-обстойно върху нея и никой още не е далъ нѣщо цѣло и по-задоволително. Причината за това е, че голѣма часть отъ идолитѣ сж пръснати въ различни музейни

---

[1]) M. Nilsson, The Minoan Religion and its Survival in Greek Religion, 1923, 243; G. Childe, The Dawn of European Civilization, 1927, 24.

[2]) G. Karo, y Ebert, Reallex. VI, 29; Vl. Dumitrescu, Une nouvelle station à céramique peinte du style Cucuteni B, Dacia III—IV, 140; Nilsson, цит. съч. 242.

[3]) O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit, 1932, 383.

[4]) Dumitrescu, Figurinele anthropomorfe de os din civilizaţia eneolitica Balcano-Danubiana, въ Inchiare lui N. Iorga, 1931, 5.

[5]) В. Миковъ, Селищна могила въ с. Габарево, Год. на Народния музей 1926—31, 101.

[6]) H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung, 280.

[7]) Р. Поповъ, Предисторически мряморни идоли намѣрени въ България, ИАИ III, 91.

[8]) H. Schmidt, цит. съч. № 6446.

сбирки или сѫ публикувани въ различни списания, повечето отъ които сѫ малко достѫпни или неизвестни. Повечето отъ изследвачитѣ сѫ обърнали по-голѣмо внимание върху идолитѣ отъ Егейскитѣ острови и Мала-Азия, дето, между другото, отчасти само се засѣгатъ идолитѣ отъ България и Тесалия. Така V. Müller въ своята книга Die frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien, 1929 г., разглежда всички идоли отъ ново-каменната епоха до VII в. пр. Хр., открити въ земитѣ отъ Месопотамия до Тесалия и само на една страница се спира на нѣколко наши идоли. L. Franz въ статията си Zu den Frauenidolen des Vorderasiatischen Kulturkreises[1]) се спира накратко и върху нѣкои женски идоли отъ България.

По-подробно разглежда идолната пластика въ ю.-и. Европа М. М. Васић, който въ книгата си Праисториска Винча I, 1932, се спира не само на предназначението на многобройнитѣ идоли открити въ Винча, но разглежда и редъ въпроси, свързани съ идолната пластика изъ областитѣ съ рисуваната керамика. J. Neustupny, въ една малка студия — K neolitickym idolům,[2]) по поводъ на нѣколко идола открити въ Чехословашко, накратко се спира върху идолната пластика на ю.-и. Европа. Освенъ горнитѣ автори, съ човѣшкитѣ и животински фигурки на каменно-медната епоха сѫ се занимавали и всички, които сѫ обработвали материалитѣ отъ селищата на това време. У насъ, както и отчасти въ Румъния, освенъ че идолитѣ сѫ били разглеждани заедно съ другитѣ материали, тѣ сѫ били предметъ и на по-специални проучвания.

Идолната пластика се е развивала презъ неолитната епоха и особно голѣмо разпространение тя добива презъ каменно-медната епоха. Въ всички селища отъ това време на ю.-и. Европа и особно въ тѣзи на нашитѣ земи, покрай многобройнитѣ и разнообразни предмети, сѫ открити и голѣмъ брой идоли. Нашата страна презъ тази епоха държи първо мѣсто въ идолната пластика и то не по броя на идолитѣ, а по тѣхното разнообразие и материалъ. И може да се каже, че нѣма неолитно селище у насъ, въ което да не сѫ намѣрени, ако не цѣли, то поне фрагментирани идоли.

Всички идоли, открити у насъ, сѫ направени отъ глина, кость, мряморъ и злато. Най-много идоли сѫ правени отъ глина, по-малко отъ кость и най-малко отъ мряморъ и злато. Отъ глина сѫ правени човѣшки и животински фигурки, а отъ кость, мряморъ и злато само човѣшки. Тукъ ще разгледаме всички видове човѣшки фигурки, направени отъ глина, кость, мряморъ и злато, открити до сега въ днешнитѣ български земи. Ще се спремъ не само върху тѣхнитѣ характерни особности, но ще се опитаме, доколкото позволява сравнителниятъ материалъ отъ съседнитѣ страни, да потърсимъ тѣхния произходъ, да опредѣлимъ, кои сѫ по-стари и кои по-нови и най-после какво е тѣхното предназначение.

---

[1]) Печатана въ Mitt. der anthropolog. Gesellschaft in Wien, 1926.
[2]) Печатана въ Památky archaeologické I, 1931.

Глинени идоли.

Глиненитѣ човѣшки фигурки се срѣщатъ въ всички области на ю.-и. Европа и предна Азия, въ които е била разпространена рисуваната керамика, но най-много тѣ се намиратъ въ Украйна, Румъния, България и Тесалия. Много глинени идоли сж открити и въ Полша, Сърбия и отчасти въ Босна, а отъ Македония до сега само отъ могилата при Яйваджикъ е известна долна часть отъ единъ идолъ.[1]) Върху глиненитѣ идоли у насъ по-голѣмо внимание е обърналъ Ан. Чилингировъ, който надълго се спира върху човѣшкитѣ и животински фигурки, открити въ селищната могила въ Султанъ и ги датира къмъ каменно-медната епоха.[2]) По-специално съ глиненитѣ човѣшки фигурки на ю.-и. Европа се занимава Vl. Dumitrescu,[3]) който, както и J. Neustupny[4]) и всички автори, които сж обработвали материалитѣ отъ селищата на рисуваната керамика, датиратъ тѣзи идоли все къмъ сжщото време. Изключение прави М. М. Васић, който датира идолитѣ отъ Винча въ една по-късна епоха.[5])

Отъ каква дълбочина произхождатъ глиненитѣ идоли, това е въпросъ, на който съ положителность за нашитѣ земи не може да се отговори. Причината за това е, че нито въ едно отъ разкопанитѣ селища разкопкитѣ не сж водени стратиграфски, освенъ въ могилата до Балбунаръ. Отъ друга страна, повечето отъ глиненитѣ идоли и фрагменти сж намѣрени случайно при оране или иманярски претърсвания. Въ могилата до Султанъ глиненитѣ идоли били намѣрени на дълбочини отъ 0·30 до 3, дори до 4 метра.[6]) Въ Балбунарската могила тѣзи идоли се откриха на дълбочина отъ 1·10 до 1·60 м.,[7]) а въ могилата до Карнобатъ тѣ сж открити въ най-горния пластъ.[8]) Глиненитѣ идоли отъ Румъния произхождатъ отъ различни дълбочини[9]) — тѣ помалко се срѣщатъ въ долнитѣ и повече въ горнитѣ пластове на могилнитѣ селища.[10]) И въ Винча идолитѣ сж намѣрени на разни дълбочини.[11])

Идолитѣ сж правени отъ добре пречистена глина и въ зависимость отъ техническото изпълнение тѣ сж били по-слабо или по-силно изпичани. Тѣ сж моделирани обикновено отъ една маса, безъ да бждатъ прибавяни отдѣлно очитѣ, ушитѣ или други части, както това се е практикувало въ нѣкои идоли отъ Румъния[12]) и Тесалия.[13]) Тѣзи идоли иматъ височини отъ 4 до 30 см.

---

[1]) L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine, 1921, 239.

[2]) Ан. Чилингировъ, Глинени фигурки, Сб. Акад. 1919, 22—23.

[3]) Dumitrescu, La plastique anthropomorphe en argile de la civilisation énéolithique Balcano-danubienne du type Gumelniţa, Ipek 1933, 50.

[4]) Neustupny, цит. съч. 35.

[5]) М. М. Васић, Праисториска Винча I, 97.

[6]) Чилингировъ, 4.

[7]) Миковъ, Селищната могила при Балбунаръ, ИАИ IV, 254.

[8]) Kazarow, Neue neolithische Fundstätte in Bulgarien, Wien. Prähist. Zeitschr. 1928, 35.

[9]) Dumitrescu, Les fouilles de Sultana, Dacia I, 100.

[10]) Dumitrescu, Les fouilles de Gumelniţa, Dacia II, 82.

[11]) Васић, цит. съч. 26; Dumitrescu, цит. съч. 82.

[12]) Dumitrescu, Les fouilles de Gumelniţa, 82.

[13]) A. Wace and Thompson, Prehistoric Thessaly, 59 и 126.

Глиненитѣ човѣшки фигурки, открити до сега въ земитѣ на ю.-и. Европа, сѫ толкова разнообразни по форма, а отъ друга страна по-голѣмата часть

Обр. 123. — Стоящи глинени идоли; 1 Ст. Загора, 2 Св. Кирилово, 3 Султанъ, 4 Брѣстовица, 5 Казанлъкъ (½ ест. голѣмина).

Fig. 123. — Idoles en terre cuite; 1 Stara-Zagora, 2 Svéti-Kirilovo, 3 Soultan, 4 Brestovitsa, 5 Kazanläk (½ gr. nat.).

отъ тѣхъ сѫ така фрагментирани, че мѫчно е да се приведатъ въ точно опредѣлени групи или видове. Опити за групиране на глиненитѣ идоли сѫ правили Чилингировъ, който ги дѣли на 5 групи и всѣка група по на 2 под-

групи,[1]) и Vl. Dumitrescu, който пъкъ ги раздѣля на две главни групи и 7 подгрупи.[2]) Обаче колкото тия дѣления и да сѫ сполучливи и да отговарятъ на формитѣ на фигуркитѣ, двамата автори не сѫ имали предъ видъ пола, къмъ който могатъ да се отнесатъ идолитѣ.

Различнитѣ форми и положения на идолитѣ показватъ, че неолитнитѣ обитатели сѫ ги правили съ известно предназначение, като майсторитѣ сѫ обръщали особно голѣмо внимание върху представяне на пола. И споредъ това, най-напредъ трѣбва глиненитѣ фигурки да раздѣлимъ на женски и мѫжки. Разликата между еднитѣ и другитѣ е не само въ означението на пола, който въ много случаи, особно когато е запазена само главата, не може да се опредѣли, но и въ начина на представяне на отдѣлнитѣ части — краката, рѫцетѣ, коремътъ и особно главата. Споредъ формата и състоянието, до което сѫ стигнали до насъ, женскитѣ идоли можемъ да раздѣлимъ на: стоящи, седящи, плоски, цилиндрични и неопредѣлени, а мѫжкитѣ на стоящи и седящи.

Женски фигурки. Навредъ въ земитѣ на ю.-и. Европа — Полша, Украйна,[3]) Бесарабия, Румъния,[4]) България, Тесалия,[5]) както и въ Егейскитѣ острови[6]) сѫ намѣрени много повече женски, отколкото мѫжки фигурки. И съ право може да се каже, че нѣма селище у насъ, обитавано презъ каменно-медната епоха, въ което при най-малкитѣ разкопки да не сѫ открити женски фигурки. Отъ тѣхъ обаче много малка часть сѫ запазени цѣли, другитѣ сѫ фрагментирани и представятъ глави, крака или други части. Това, разбира се, ни най-малко не пречи, за да можемъ да ги опредѣлимъ като женски, защото тѣ иматъ всички характерни белези, които ги отличаватъ отъ мѫжкитѣ фигурки. Най-характерната особность на женскитѣ идоли сѫ гърдитѣ и стеатопижната имъ форма. Всички други отличителни белези, възъ основа на които можемъ да опредѣлимъ пола, ще изтъкнемъ по-долу.

Стоящи идоли. Напълно запазени стоящи женски идоли имаме само четири (обр. 123) — по единъ отъ Пловдивско,[7]) Св. Кирилово,[8]) Султанъ[9]) и Брѣстовица.[10]) Къмъ тѣхъ ще прибавимъ и единъ грубъ глиненъ идолъ отъ Казанлъкъ[11]) (обр. 123, 5), на който липсва главата и долнитѣ части на краката. Последниятъ идолъ има почти цилиндрична форма, обаче положението на рѫцетѣ му не отговаря на положението на рѫцетѣ въ цилиндричнитѣ идоли. Стоящитѣ идоли не сѫ моделирани добре, главитѣ имъ въ сравнение

---

[1]) Глинени фигурки, 4.
[2]) La plastique anthropomorphe, 56.
[3]) H. Cehak, Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce, Swiatowit XIV, 164.
[4]) Schmidt, Cucuteni, 64; Dumitrescu, La plastique anthropomorphe, 52.
[5]) Wace and Thompson, цит. съч. 58.
[6]) R. Dussaud, Les civilisations préhellénique du bassin de la mer Egée, 1914, 395.
[7]) Непубликуванъ, сега въ Народния музей въ Пловдивъ.
[8]) Kazarow, Vorgeschichtliche Funde aus Sv. Kirilovo, Prähist. Zeitschr. 1914, 74.
[9]) Чилингировъ, цит. съч. табл. III.
[10]) Непубликуванъ, сега въ Народния музей въ Пловдивъ.
[11]) Миковъ, Предисторически селища и находки въ България, 1933, 33.

съ тѣлото сѫ представени доста голѣми, трупътъ е много дебелъ сравнително височината, а краката сѫ или много кѫси, или много дълги.

Главитѣ при тѣзи идоли сѫ представени много схематически — съ две странични плоскости, които се пресичатъ въ носната часть и гледани въ профилъ наподобяватъ птича човка. Очитѣ сѫ отбелязани съ по една кржгла вдлъбнатинка или съ по една или две врѣзани линии. Устата сѫ по-слабо или по-силно отворени. Ушитѣ само въ идола отъ Св. Кирилово сѫ пробити съ по една дупчица. Последниятъ има и една отвесно пробита дупка на върха на главата, чието предназначение не е ясно. Главитѣ сѫ съединени съ тѣлата съ кѫси шии. Върху шията на идола отъ Брѣстовица има три косо врѣзани линии. Тѣлата, особно въ коремната область, сѫ много надебелени, съ изключение на това при казанлъшката фигура. Ржцетѣ въ идолитѣ отъ Брѣстовица и Пловдивъ сѫ много кѫси и издадени навънъ, въ другитѣ два идола тѣ сѫ поставени върху гърдитѣ, така както изобщо сѫ поставени ржцетѣ на много идоли отъ Егейската область и Тесалия.[1]) Въ идола отъ Св. Кирилово мѣстото, което се заключва между ржцетѣ и тѣлото, е пробито съ по една отвесна дупка. Гърдитѣ сѫ означени въ всички петь фигурки. Гърбътъ на пловдивския идолъ е снабденъ съ една гърбица, а на този отъ Св. Кирилово съ цилиндриченъ издатъкъ. Подобни гърбици, които безспорно представятъ стеатопижната форма идоли, има и въ нѣкои отъ румънскитѣ фигури.[2]) Коремната область е силно надебелена, съ изключение на фигурката отъ Казанлъкъ. Половиятъ трижгълникъ е представенъ само въ идолчето отъ Брѣстовица, съ помощьта на нарѣзи.

Стоящиятъ типъ идоли сѫ познати както отъ румънскитѣ селищни могили, така и отъ Полша, Украйна, Тесалия[3]) и Егейскитѣ острови.[4])

Сѣдящи идоли. Такива идоли имаме запазени само 6, отъ които най-хубавиятъ и интересенъ екземпляръ, който сега се пази въ Виенския музей,[5]) произхожда отъ една разрушена селищна могила до Папазлий, Пловдивско (обр. 124, 3). Тѣлата при едни отъ тия идоли сѫ моделирани добре, отдѣлнитѣ части сѫ предадени по-пластично и до известна степень сѫ спазени нѣкои пропорции. Женската имъ принадлежность е отбелязана, освенъ съ гърдитѣ, и съ силно стеатопижната форма на седалищнитѣ части. Столчетата на повечето отъ фигуритѣ сѫ правени отдѣлно, както изобщо при всички идоли отъ ю.-и. Европа.[6]) Само въ идолитѣ отъ Папазлий и Н.-Загора[7]) (обр. 124, 4), като изключение, столчетата сѫ правени нераздѣлно отъ тѣлото.

Главитѣ сѫ моделирани доста небрежно. Въ двата идола отъ Коджа-Дерменъ[8]) тѣ сѫ дълги (обр. 124, 1 и 2), а при папазлийския главата е широка и

[1]) Childe, Dawn of European Civilization, 67.
[2]) J. Nistor, Glina 1926, Dacia III—IV, 234.
[3]) Childe, Dawn of European Civilization, 67.
[4]) V. Müller, Die frühe Plastik, табл. II.
[5]) M. Hoernes-Menghin, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa, 1925, 319.
[6]) Dumitrescu, La plastique, 61.
[7]) Непубликуванъ идолъ въ мѣстната музейна сбирка.
[8]) Поповъ, Идолни и животински фигури отъ предисторическата могила при Коджа-Дерменъ, ИАД II, 72; Могилата Коджа-Дерменъ при Шуменъ, ИАД VI, 138.

силно сплесната отзадъ. Носътъ е представенъ въ видъ на птича човка, на който само въ фигурата отъ Папазлий сѫ означени ноздритѣ. Устата сѫ предадени или съ малки вдлъбнатинки, или съ хоризонтално наредени дупчици.

Тѣлата при седящитѣ идоли сѫ повече плоски, отколкото обли и преминаватъ въ доста развити седалищни части. Ржцетѣ сѫ издадени навънъ или, както при идолитѣ съ неподвижнитѣ столчета, тѣ сѫ поставени върху

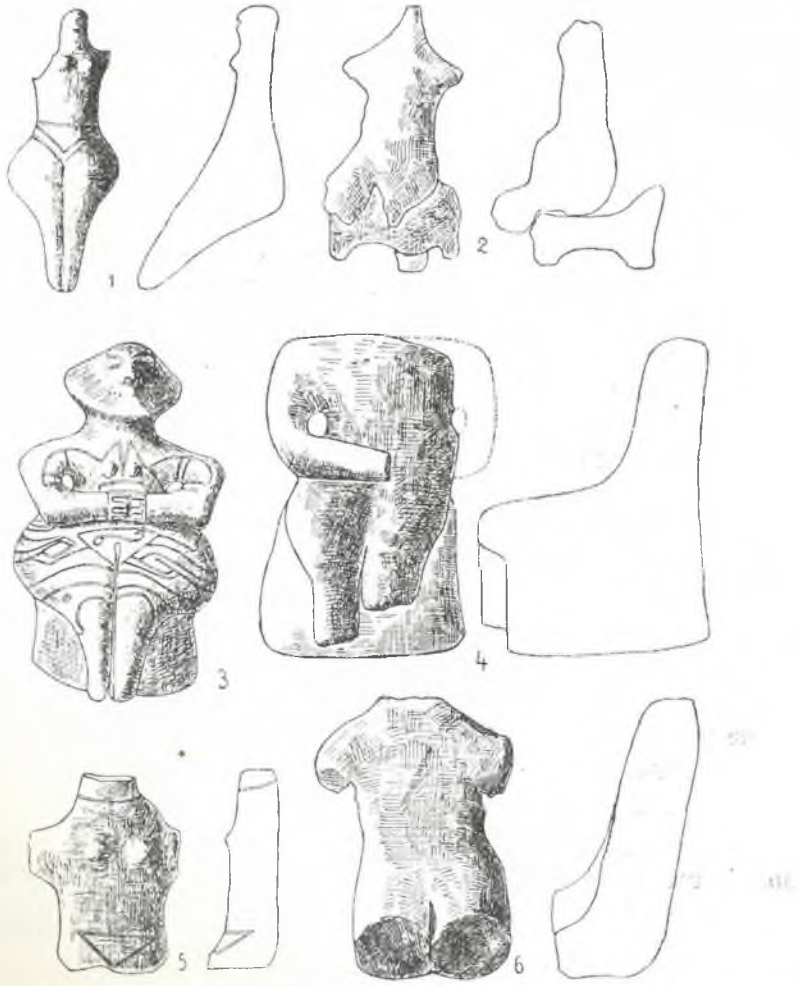

Обр. 124. — Седящи женски глинени идоли; 1, 2 и 5 Коджа-Дерменъ, 3 Папазлий, 4 Нова-Загора, 6 Султанъ (½ ест. голѣмина).

Fig. 124. — Idoles en terre cuite; 1, 2 et 5 Kodja-Dermène, 3 Papazlii, 4 Nova-Zagora, 6 Soultan (½ gr. nat.).

коремната область. Гърдитѣ сѫ означени съ малки конусовидни пѫпчици. Половиятъ триѫгълникъ е предаденъ само въ три фигурки — две отъ Коджа-Дерменъ[1]) (обр. 124, 1 и 5) и една отъ Папазлий. Краката сѫ свити въ колѣнетѣ, прилепени единъ до другъ и стѣснени въ крайщата. Цѣлото тѣло въ

[1]) Поповъ, цит. съч. ИАД VI, 135.

идола отъ Папазлий е орнаментирано съ нарѣзи, които образуватъ ромбове, трижгълници, квадрати и концентрични кржгове. Седящиятъ типъ идоли сж познати особно много отъ Егейскитѣ острови,[1]) както и отъ всички съседни страни, дето се е развивала рисуваната керамика.[2])

Плоски идоли. По своята форма, плоскитѣ глинени идоли много наподобяватъ плоскитѣ костни идоли. При тѣхъ всички части сж предадени по най-схематиченъ начинъ, безъ никакви подробности. Главитѣ на тѣзи идоли сж груби, по-широки отколкото високи и силно сплеснати отзадъ. Лицето и носътъ при тѣхъ сж представени както при горнитѣ два вида идоли. Очитѣ или не сж означени, или сж отбелязани съ кржгове и релиефни пжпки и само при идола отъ Мечкюръ[3]) (обр. 125, 9) тѣ сж очертани въ действителната имъ форма. Ушитѣ, които сж като продължение на лицевата часть, само въ фигуркитѣ отъ Русе,[4]) Габарево,[5]) Кьосе-Базиргянъ[6]) и Мечкюръ (обр. 125, 7, 5, 6 и 9) сж пробити съ по три или четири дупчици. Устата сж означени съ хоризонтални линии, дупчици или сж широко отворени, като при идолитѣ отъ Габарево и Султанъ (обр. 126, 1 и 9).

Трупътъ при тѣзи фигурки, заедно съ слабо моделиранитѣ крака, е сплеснатъ и то винаги повече отъ къмъ задната страна. Гърдитѣ и тукъ сж предадени чрезъ релиефни пжпки. Тѣлата въ фигуркитѣ отъ Габарево,[7]) Балбунаръ,[8]) Чекендинъ[9]) и Султанъ[10]) (обр. 125, 11, 13, 15) сж орнаментирани съ нарѣзи, които при тѣзи отъ Балбунаръ сж боядисани съ червена боя. Подъ врѣзания орнаментъ на габаревския идолъ е представенъ и половиятъ трижгълникъ. Една отъ най-характернитѣ особности на плоскитѣ глинени идоли е, че ржцетѣ при тѣхъ сж издадени хоризонтално навънъ, съ изключение на два идола отъ Коджа-Дерменъ[11]) (обр. 125, 4 и 12), въ единия отъ които тѣ сж слабо наведени, а при другия сж дигнати нагоре. Това, което е още по-характерно и което най-много доближава тѣзи идоли до плоскитѣ костни идоли е, че въ нѣкои отъ тѣхъ крайщата на ржцетѣ сж пробити съ по една дупка. Изключение прави фигурката отъ Мечкюръ, ржцетѣ на която сж пробити съ по две дупчици, както при нѣкои идоли отъ Винча.[12])

Плоски глинени идоли, които обаче въ много отношения се различаватъ отъ нашитѣ, сж познати отъ селищата на каменно-медната епоха и отъ съседнитѣ страни.[13])

---

[1]) V. Müller, цит. съч. 16.
[2]) Dumitrescu, La plastique, 61; Сжщия, Dacia II, 148.
[3]) G. Seure et Degrand, Exploration de quelques Tells, Bull. corresp. hell. 1906, 348.
[4]) Д. Костовъ, Год. Нар. музей, 1922—25, 67.
[5]) Миковъ, Год. Нар. музей, 1926—32, 105.
[6]) Миковъ, ИАИ III, 253.
[7]) Миковъ, Год. Нар. музей, 1926—32, 105.
[8]) Миковъ, ИАИ IV, 272.
[9]) Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, Wien. Prähist. Zeitschr. 1925, 38.
[10]) Чилингировъ, цит. съч. табл. I.
[11]) Поповъ, ИАД VI, 136.
[12]) Васић, цит. съч. 31, 43 и сл.
[13]) Dumitrescu, Les fouilles de Gumelniţa, Dacia II, 136.

Обр. 125. — Плоски глинени идоли; 1, 2, 4 и 12 Коджа-Дерменъ, 3 Нова-Загора, 5 Габарево, 6 Кьосе-Базиргянъ, 7 и 16 Русе, 8 и 15 Султанъ, 9 Мечкюръ, 10 Деве-Барганъ, 11 Балбунаръ, 13 Чекендинъ, 14 Пловдивско (½ ест. голѣмина).

Fig. 125. — Idoles en terre cuite; 1, 2, 4 et 12 Kodja-Dermène, 3 Nova-Zagora, 5 Gabarévo, 6 Keussé-Basirghian, 7 et 16 Roussé, 8 et 15 Soultan, 9 Mečkur, 10 Dévé-Bargan, 11 Balbounar, 13 Čékendinc, 14 environs de Plovdiv (½ gr. nat.).

Цилиндрични идоли. Въ този типъ идоли човѣшкото тѣло е представено съ много схематична глава, цилиндрично тѣло, безъ крака и навънъ издадени ржце. Главата е подобна на тази при плоскитѣ идоли. Устата сж означени както при до сега разгледанитѣ видове, съ изключение на фигуркитѣ отъ Н.-Загора,[1]) Кортенъ[2]) и Искра[3]) (обр. 127, 6, 7 и 5), при които подъ рѣзката, която означава устата, има по три или четири дупчици. Очитѣ сж означени по-добре само при идолитѣ отъ Кортенъ и Габарево[4]) (обр. 127, 6 и 10).

Шията на фигурката отъ Н.-Загора е орнаментирана съ три врѣзани кржга, които вѣроятно представятъ накити. Идолитѣ отъ Балбунаръ, Кортенъ и Айтосъ[4]) (обр. 127, 4, 7 и 8) иматъ отъ къмъ гърба си, както при нѣкои отъ стоящитѣ фигури, по една гърбица. Две, една до друга гърбици се виждатъ при единъ идолъ отъ Султанъ (обр. 127, 2).[5]) Половиятъ трижгълникъ е означенъ само при една фигурка отъ Султанъ и при тази отъ Н.-Загора. Тѣлата само при идолитѣ отъ Айтосъ и Габарево сж украсени съ врѣзани линии, които образуватъ разни форми.

Цилиндричнитѣ идоли сж познати и отъ други мѣста на ю.-и. Европа и сж известни като robe en cloche.[6])

Неопредѣлени идоли. Къмъ неопредѣленитѣ идоли ще отнесемъ всички женски

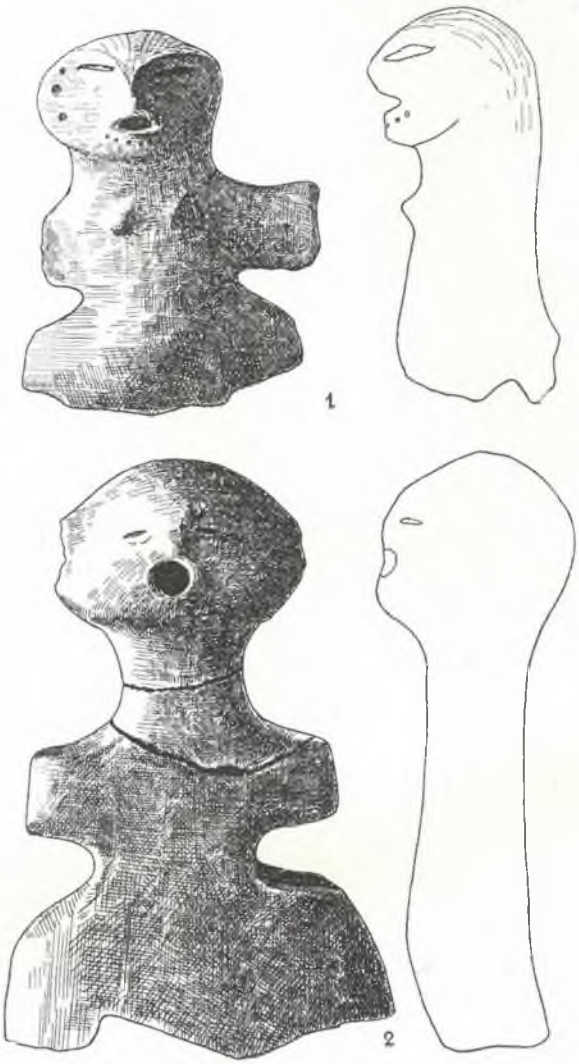

Обр. 126. — Плоски глинени идоли; 1 Габарево, 2 Султанъ (½ ест. голѣмина).
Fig. 126. — Idoles en terre cuite; 1 Gabarévo, 2 Soultan (½ gr. nat.).

[1]) Непубликуванъ идолъ въ мѣстната музейна сбирка.
[2]) Непубликуванъ идолъ въ мѣстната прогимназия.
[3]) Kazarow, Neue neolithische Fundstätten in Bulgarien, Wien. Prähist. Zeitschr. 1928, 37.
[4]) Миковъ, Год. Нар. музей, 1926—32, 104.
[4]) Непубликуванъ материалъ въ мѣстната музейна сбирка.
[5]) Чилингировъ, цит. съч. табл. I.
[6]) J. Andrieşescu, Sultana, Dacia I, 101; Dumitrescu, Dacia II, 85.

глинени главички или главички и часть отъ тѣлата, както и крака отъ фигурки, които не можемъ да причислимъ къмъ нито една отъ горнитѣ групи. Отъ каква форма идоли сж тѣзи главички и крака, това не може да се опредѣли, но за забелязване е, че тѣ произхождатъ отъ фигури, които сж били много добре моделирани.

Обр. 127. — Цилиндрични глинени идоли; 1 и 2 Султанъ, 3 и 6 Нова-Загора, 4 Балбунаръ, 5 Искра, 7 Кортенъ, 8 Айтосъ, 9 Деве-Барганъ, 10 Габарево (½ ест. голѣмина).
Fig. 127. — Idoles en terre cuite; 1 et 2 Soultan, 3 et 6 Nova-Zagora, 4 Balbounar, 5 Iskra, 7 Kortène, 8 Aïtos, 9 Dévé-Bargan, 10 Gabarévo (½ gr. nat.).

Главитѣ сжщо така сж широки, но не много сплеснати отзадъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж моделирани доста сполучливо и съ голѣми подробности. Отзадъ главитѣ сж повече или по-малко издути, а лицето е представено както при другитѣ идоли, съ изключение на една фигурка отъ Балбунаръ[1]) (обр.

[1]) Миковъ, ИАИ IV, 273.

128) и една отъ Русе[1]) (обр. 129, 11), при които то се състои отъ две изпѫкналости, които се пресичатъ въ носната часть. Носътъ излиза отъ темето, но той е представенъ по-добре; даже въ главичкитѣ отъ Балбунаръ и Султанъ[2]) сѫ означени и ноздритѣ (обр. 129, 8). Само въ идолитѣ отъ Костиево,[3]) Татаръ-Кьой,[4]) Султанъ и Габарево (обр. 129, 1, 3, 7 и 12) носоветѣ излизатъ отъ полегатото чело. Очитѣ сѫ предадени по най-различенъ начинъ, чрезъ по-тѣсни или широки вдлъбнати рѣзки, както при идолитѣ отъ Карнобатъ[5]) и Хасанъ-Факѫ[6]) (обр. 129, 9 и 10) и пр., или тѣ сѫ очертани съ

Обр. 128. — Глава на глиненъ идолъ отъ Балбунаръ (ест. голѣмина).
Fig. 128. — Tête d'une idole en terre cuite provenant de Balbounar (gr. nat.).

врѣзани линии, които, както при главичкитѣ отъ Русе и Балбунаръ, сѫ инкрустирани съ бѣла материя. Само въ фигурката отъ Костиево очитѣ сѫ представени релиефно. Устата въ тѣзи главички сѫ означени по различни начини, съ по-тѣсна или широка линия или сѫ по-слабо или по-силно отворени. Идоли съ широко отворени уста не сѫ познати отъ другаде въ земитѣ на ю.-и. Европа. Устата на фигурата отъ Балбунаръ е представена почти въ истинската ѝ форма. Подъ устата на нѣкои фигури се намиратъ по нѣколко дупчици. Ушитѣ сѫ странични израстъци, образувани при пресичането на лицевата и теменни части. Тѣ сѫ заоблени отвънъ, съ изключение на ушитѣ при фигурката отъ Татаръ-Кьой, които сѫ врѣзани джговидно навѫтре. Въ голѣмъ брой глинени главички ушитѣ сѫ пробити съ по две или три дупчици или по края сѫ нарѣзани съ по три или четири рѣзки. Една особ-

[1]) Костовъ, цит. съч. 123.
[2]) Чилингировъ, табл. II.
[3]) G. Seure et A. Degrand, цит. съч. 376.
[4]) Непубликуванъ материалъ въ Народния музей.
[5]) Kazarow, Wien. Prähist. Zeitschr. 1928, 37.
[6]) Непубликуванъ материалъ въ Народния музей.

ность въ тѣзи идоли е и означението на косата, която е предадена съ врѣзани линии, които излизатъ отъ къмъ началото на челото и се спускатъ до къмъ тила. Главитѣ, както изобщо при всички видове наши идоли, се съединяватъ съ тѣлото посрѣдствомъ кжси и дебели шии. Тѣлата на повечето отъ тѣзи

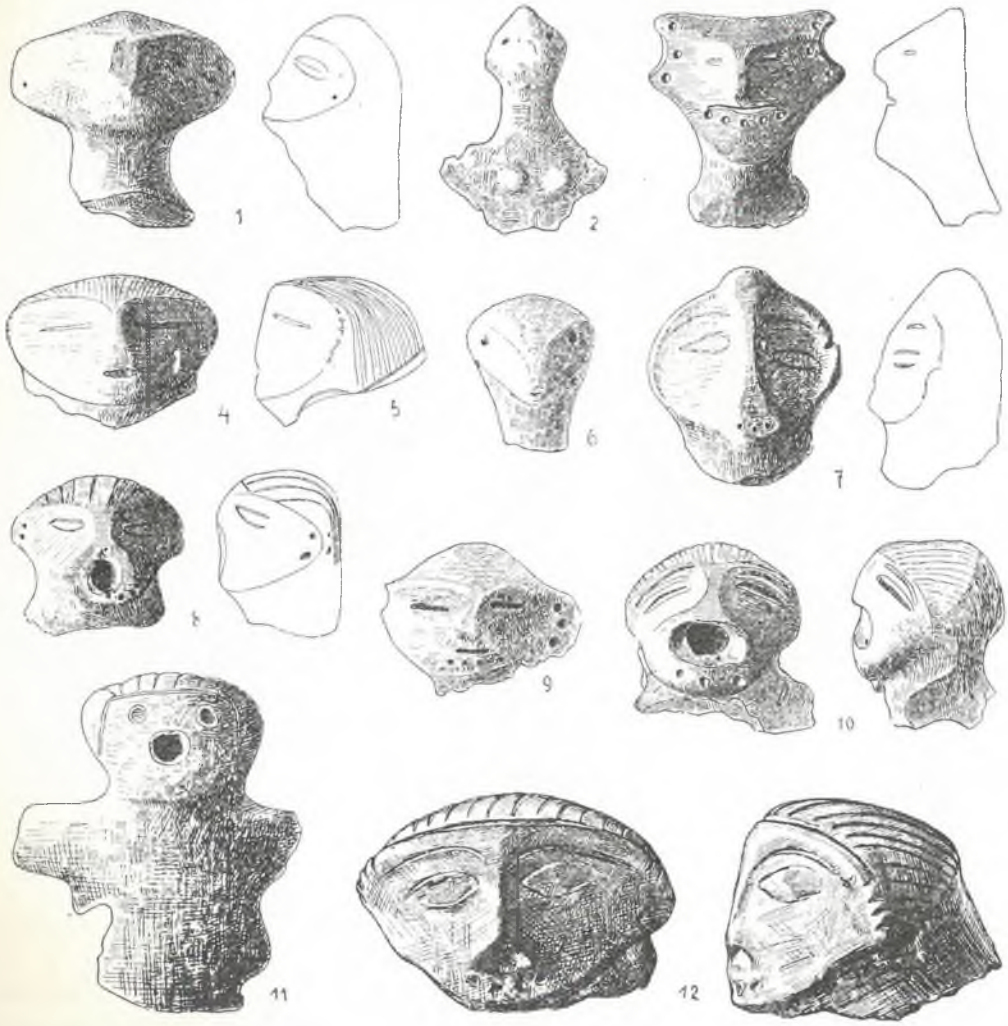

Обр. 129. — Глави отъ женски глинени идоли; 1 Костиево, 2, 4, 5, 7 и 8 Султанъ, 3 Татаръ-Кьой, 6 Караново, 9 Карнобатъ, 10 Хасанъ-Факж, 11 Русе, 12 Габарево (½ ест. голѣмина).

Fig. 129. — Têtes d'idoles féminines en terre cuite; 1 Kostiévo, 2, 4, 5, 7 et 8 Soultan, 3 Tatar-Keui, 6 Karanovo, 9 Karnobat, 10 Hassan-Fakă, 11 Roussé, 12 Gabarévo (½ gr. nat.).

идоли сж били кухи. Какъ сж изглеждали тѣлата при тия главички, не знаемъ, защото само при три отъ тѣхъ тѣ отчасти сж запазени. Какво положение сж имали ржцетѣ, не ни е известно, съ изключение на два идола, при които тѣ сж издадени навънъ, и които при идола отъ Султанъ[1]) (обр. 129, 2) сж пробити съ по една дупчица. Въ последния идолъ сж представени и гърдитѣ.

[1]) Чилингировъ, цит. съч. табл. II.

Тукъ ще опишемъ и нѣколко глинени крака отъ идоли, които сѫ съ силно надебелени хълбочни части. Тѣ сѫ орнаментирани съ най-различни форми отъ вдлъбнати нарѣзи, които въ краката отъ Витболъ,[1]) Коджа-Дерменъ[2]) и Пловдивъ (обр. 130, 1, 2 и 6) сѫ запълнени съ бѣла материя. Орнаментирани крака или идоли сѫ ни познати отъ всички селища на каменно-медната епоха въ земитѣ на рисуваната керамика.[3])

Всички описани до тукъ глинени идоли, както и глави и крака отъ фигурки, които раздѣлихме на 5 групи, приехме за женски, защото тѣ иматъ всички характерни белези на този видъ идоли. Тѣзи идоли се отличаватъ не само по представяне на гърдитѣ, стеатопижната форма или половия триѫгълникъ, но и по това, че въ тѣхъ ушитѣ сѫ пробити, подъ устата иматъ

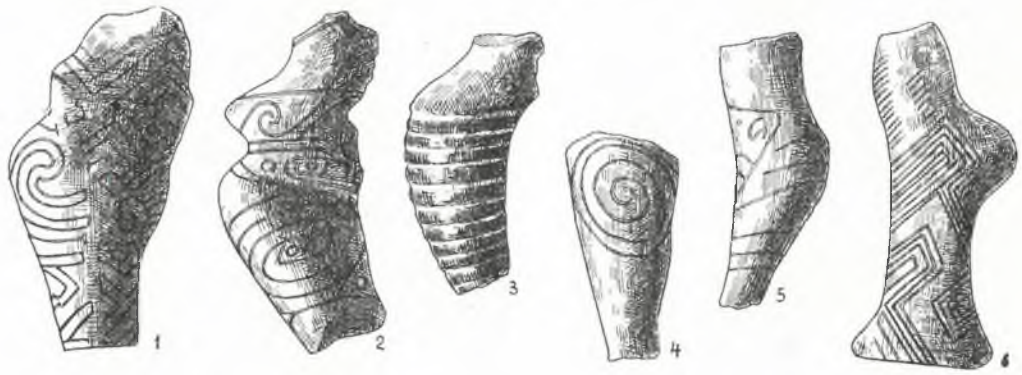

Обр. 130. — Крака отъ глинени идоли; 1 Витболъ, 2 Коджа-Дерменъ, 3 Деве-Барганъ, 4 Султанъ, 5 Дуванлий, 6 Пловдивско (½ ест. голѣмина).

Fig. 130. — Fragments d'idoles en terre cuite; 1 Vitbol, 2 Kodja-Dermène, 3 Dévé-Bargan, 4 Soultan, 5 Douvanlii, 6 environs de Plovdiv (½ gr. nat.).

по нѣколко дупчици или косата имъ е предадена чрезъ наведени линии. Най-после тѣ се отличаватъ и по това, че само въ тѣхъ тѣлата сѫ орнаментирани съ разни нарѣзи.

Женскитѣ глинени идоли се срѣщатъ както въ най-старитѣ, така и въ най-новитѣ пластове на Егеида[4]) и особно много тѣ изобилствуватъ презъ втория периодъ на дунавската неолитна керамика.[5])

Мѫжки фигурки. Ако женскитѣ глинени идоли сѫ извънредно много и се намиратъ въ всички селища на каменно-медната епоха на ю.-и. Европа, то напротивъ мѫжкитѣ фигурки се срѣщатъ много нарѣдко. До сега въ територията на рисуваната керамика, както и по Егейскитѣ острови[6]) сѫ намѣрени незначителенъ брой мѫжки фигурки. Отъ нашитѣ земи до сега

---

[1]) M. Hoernes-Menghin, цит. съч. 317.

[2]) Поповъ, ИАД VI, 109.

[3]) H. Schmidt, Cucuteni, 97; Dumitrescu, La plastique, 66.

[4]) G. Glotz, La civilisation égéenne, 28.

[5]) G. Childe, The Danube in Prehistory, 78.

[6]) D. G. Hogarth, Aegean sepulcral figurines, въ Essays in Aegean Archeology, 57; Dumitrescu, Dacia III—IV, 145.

сѫ известни само 7 мѫжки фигурки, които, както и женскитѣ, сѫ повечето орнаментирани.

Всички мѫжки фигурки, за разлика отъ женскитѣ, сѫ моделирани по-добре; въ тѣхъ сѫ дадени повече подробности и сѫ спазени нѣкои пропорции. Главитѣ при тѣзи идоли не сѫ сплеснати отзадъ така, както при женскитѣ фигурки. Само една отъ малкото мѫжки статуйки произхожда отъ северна България, всички останали сѫ отъ южна България. Отъ какви

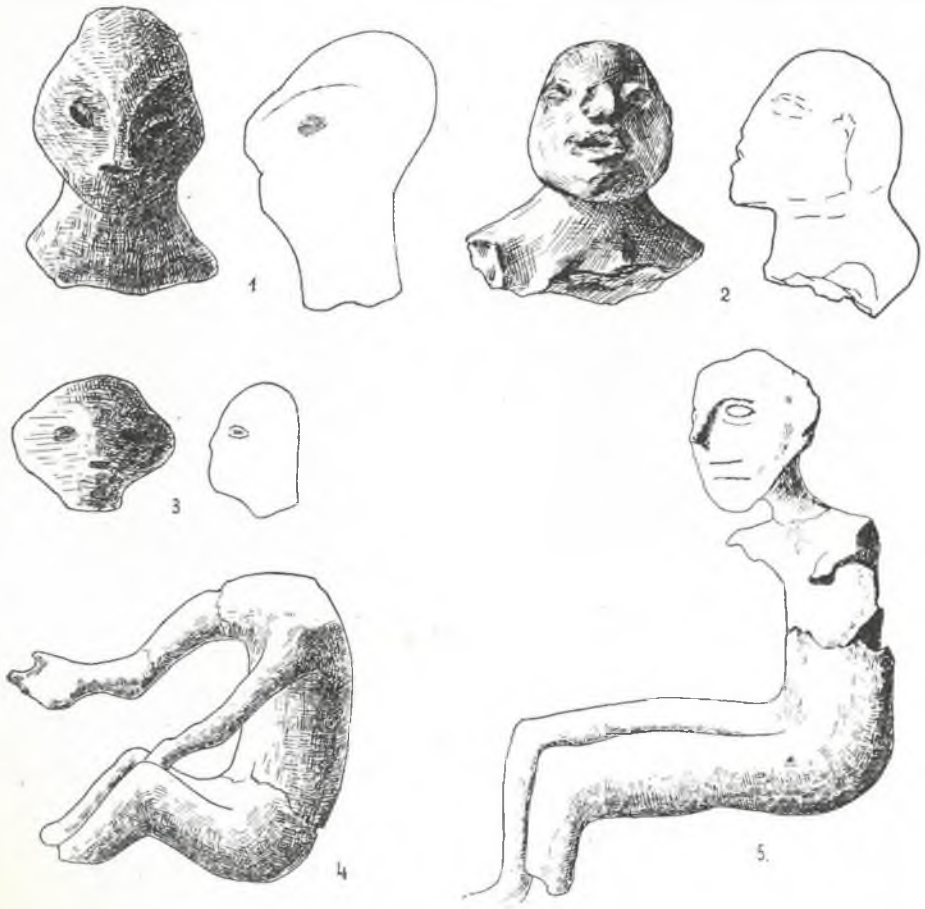

Обр. 131. — Мѫжки глинени идоли; 1 Пловдивъ, 2 Русе, 3 Пловдивско, 4 и 5 Ямболъ (½ ест. голѣмина).
Fig. 131. — Idoles masculines en terre cuite; 1 Plovdiv, 2 Roussé, 3 environs de Plovdiv, 4 et 5 Iambol (½ gr. nat.).

дълбочини произхождатъ тѣзи идоли, не се знае, както нищо не се знае и при какви обстоятелства сѫ намѣрени. Мѫжкитѣ фигурки можемъ да раздѣлимъ на стоящи и седящи.

Стоящи идоли. Отъ могилата при Русе произхожда глава отъ идолъ[1]) (обр. 131, 2), която е моделирана доста добре. Главата отзадъ не е така сплесната, лицето е представено почти въ естествения видъ, а носътъ

[1]) Костовъ, цит. съч. 68.

излиза отъ полегатото чело. Очитѣ сѫ предадени релиефно, а ушитѣ сѫ моделирани отдѣлно. Устата сѫ представени така пластично, че ясно се отдѣля горната отъ долната устна. Главата преминава въ не дълга шия, а последната въ тѣло, което е отчупено. Подобенъ е и идолътъ отъ Пловдивъ,[1]) вис. 7·5 см. (обр. 131, 1), въ който е представенъ силно брахикефалниятъ типъ. И при него носътъ излиза отъ наведеното чело. Очитѣ сѫ релиефно изпѫкнали, а ушитѣ едва сѫ означени. Устата сѫ предадени чрезъ една дълбока врѣзана линия.

Горнитѣ две главички, колкото и да сѫ добре изпълнени, стоятъ много по-долу отъ глинената главичка отъ Габарево[2]) (обр. 132). Последната е една отъ най-добре и сполучливо моделиранитѣ главички отъ каменно-медната

Обр. 132. — Глава на глиненъ идолъ отъ Габарево (вис. 7 см.).
Fig. 132. — Tête d'une idole en terre cuite provenant de Gabarévo (haut. 7 cm.).

епоха въ земитѣ на ю.-и. Европа; тя стои много по-горе и отъ глинената статуйка отъ Лариса, която се смѣта за една отъ най-хубавитѣ глинени статуйки на примитивното изкуство въ Гърция.[3]) Главичката е работена отдѣлно отъ трупа, има вис. 7 см. и е куха отвѫтре. Има черенъ цвѣтъ. Челото е полегато и бавно преминава къмъ темето. Носътъ е предаденъ почти въ естествената му форма. Ушитѣ сѫ голѣми и силно издадени навънъ. Очитѣ сѫ едва отбелязани съ по две паралелни плитки вдлъбнати линии. Косата на главата е предадена, и то въ видъ на напрѣчни нарѣзи. Около главата, подобно на диадема, се забелязва една широка лента, боядисана съ червена боя, — белегъ, непознатъ до сега при нито единъ идолъ на ю.-и. Европа и който вѣроятно символизира нѣкой героизиранъ герой или висше божество. Шията е куха и е отдѣлена отъ горната часть на главата съ околенъ жлебъ, за да може да се поставя върху кръглата и куха шия на долна часть отъ идолъ.

[1]) Непубликуванъ материалъ въ Народния музей въ Пловдивъ.
[2]) Миковъ, Год. Нар. музей, 1926—1932, 101 и сл.
[3]) Wace and Thompson, Prehistoric Thessaly, 56.

Отъ сѫщото селище произхожда и едно глинено торсо отъ идолъ,[1]) което представя отдѣлна часть отъ статуйка, чиято глава, подобна на горната, е загубена (обр. 133). Торсото е представено въ видъ на дълбокъ цилиндриченъ, издутъ въ срѣдата сѫдъ, снабденъ съ два крака. Шията му е орнаментирана съ 11 концентрични кржга, рисувани съ бѣла материя. Дѣсната ржка е по-дълга и стига до фалуса, а лѣвата е положена на корема. Коремътъ е препасанъ съ дебелъ поясъ, който е навитъ, подобно на вѫже. На пояса, отъ къмъ задната часть на тѣлото, е привързана една престилка, която стига до ануса. Фалусътъ, който е даденъ съ тестикулитѣ, е пробитъ

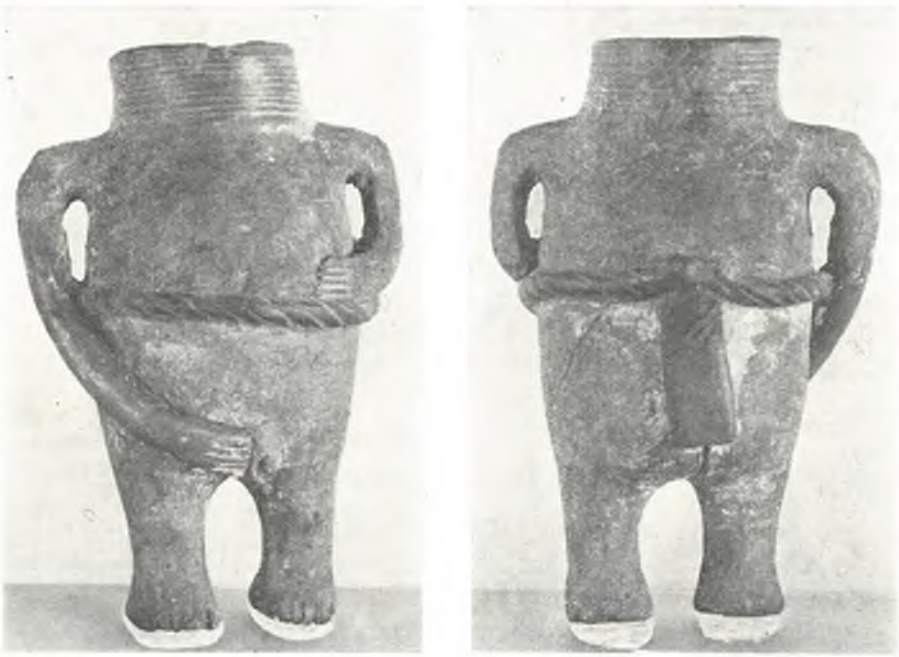

Обр. 133. — Торсо на мѫжки глиненъ идолъ отъ Габарево (1/2 ест. голѣмина).
Fig. 133. — Torse d'une idole masculine en terre cuite de Gabarévo (1/2 gr. nat.)

и като се налѣе течность въ вѫтрешната кухина, излиза навънъ презъ канала. Краката сѫ много кѫси и дебели. Другаде въ областьта на рисуваната керамика не е намѣрено така сполучливо изпълнено торсо отъ глинена фигура. Майсторътъ не е вѣренъ наблюдатель, него не сѫ го интересували пропорции, но той е искалъ да ни предаде мѫжка фигура съ строго опредѣлено предназначение.

Както торсото, така и глинената главичка отъ Габарево сѫ правени по отдѣлно, така както отдѣлно сѫ правени главата и торсото на глинената животинска фигурка отъ Кара-Арнаутъ[2]) и торсото съ златната огърлица

[1]) Миковъ, цит. съч. 95 сл.
[2]) Отчетъ на Разградското Арх. Д-во, VIII, 36.

отъ Glina.[1]) Последното торсо, което е отъ женски идолъ, много наподобява на това отъ Габарево. Човѣшки и животински фигурки, въ които главата е правена отдѣлно отъ тѣлото, сѫ познати отъ Троя и Тесалия, съ тази разлика, че въ идолитѣ отъ Тесалия торсото е представено схематично, съ отвесно пробита дупка отгоре, въ която се поставя продълговатата изострена шия на главата.[2])

Сѣдящи идоли. Такива притежаваме само два, които произхождатъ отъ Рачевата могила[3]) (обр. 131, 4 и 5). Единиятъ отъ тѣхъ е безъ глава, а при другия главата е сплесната отзадъ и съ релиефно представенъ носъ, който излиза отъ челото. Очитѣ сѫ означени чрезъ вдлъбнати линии, а устата съ широка бразда. Тѣлата сѫ тънки и по тѣхъ нѣма никакви отличителни белези. Дѣсната ржка на едната фигурка е издадена напредъ, а лѣвата е поставена между колѣнетѣ. Краката и при двата идола сѫ почти прилепени единъ за другъ и сѫ свити въ колѣнетѣ.

Разгледанитѣ по-горе идоли, които приехме за мжжки, не само че много се различаватъ отъ женскитѣ, но тѣ сѫщо така се отличаватъ и единъ отъ другъ. Мжжкиятъ характеръ на фигуркитѣ, освенъ при тая отъ Габарево, не е изтъкнатъ, но нито една отъ тѣхъ нѣма характернитѣ за женскитѣ идоли белези. Въ тѣхъ ушитѣ не сѫ пробити, тѣ нѣматъ дупчици подъ устата, косата имъ не е представена, гърдитѣ не сѫ моделирани, липсва стеатопижната форма и, най-после, нито една отъ тѣхъ не е орнаментирана съ нарѣзи.

Костни идоли.

Докато глиненитѣ идоли се срѣщатъ навредъ въ късно-неолитнитѣ селища на ю.-и. Европа, то костнитѣ идоли се ограничаватъ и сѫ характерни само за балкано-дунавската область — България и Румъния.[4]) У насъ тѣзи идоли се намиратъ отъ дветѣ страни на Стара-планина,[5]) а въ Румъния — въ Влашко и Седмоградско.[6]) Вънъ отъ тази граница костни идоли сѫ известни само отъ Троя,[7]) но по форма тѣ съвършено се отличаватъ отъ долно-дунавскитѣ, съ които нѣматъ нищо общо.

Съ костнитѣ идоли у насъ най-напредъ се е занималъ Ан. Чилингировъ, който разглежда плоскитѣ и стжпални идоли отъ Султанъ и плоскитѣ отъ Рачевата могила и погрѣшно ги датира къмъ края на бронзовата

---

[1]) D. V. Rosetti, Săpăturile dela Vidra, 1934, 44.

[2]) A. Wace and Thompson, 49 и 163; H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung Nr. 1044, 1051.

[3]) G. Seure et A. Degrand, цит. съч. 390 и сл.

[4]) Dumitrescu, Figurinele anthropomorfe, 1 и цит. тамъ литература.

[5]) Султанъ, Русе, Балбунаръ, Габарево, Карнобатъ и др.

[6]) Dumitrescu, цит. съч. 3 сл.

[7]) H. Schmidt, цит. съч.; предметътъ отъ Винча, който М. М. Васић. въ Prähist. Zeitschr. 1910, 28 дава като идолъ, следъ новитѣ разкопки се установява, че не само той, но и много други подобни костени предмети не сѫ нищо друго, освенъ костени лжжици; Васић, Праисториска Винча I, 39—40.

и началото на халщатската епоха.[1]) Р. Поповъ, както и всички, които сѫ обработвали материали отъ селищнитѣ могили, сѫ ги датирали къмъ каменно-медната епоха. По-специално разглежда костнитѣ идоли Vl. Dumitrescu, който ги отнася къмъ енеолитната балкано-дунавска култура.[2])

Отъ каква дълбочина произхождатъ костнитѣ идоли у насъ, съ положителность не се знае. Известно е само, че въ могилата до Султанъ костнитѣ идоли сѫ намѣрени на дълбочина 1 до 2 м.,[3]) а тѣзи отъ Балбунаръ — на дълбочина 1·10 до 1·90 м.[4]) Отъ глина сѫ моделирани човѣшки и животински фигурки, обаче, отъ кость сѫ били правени само човѣшки фигурки. Костнитѣ идоли, които представятъ женски фигурки, можемъ да раздѣлимъ на две групи — триѫбести стѫпални идоли и плоски идоли. Въ Румъния се срѣща и трети видъ костени идоли, още неоткритъ на югъ отъ Дунава.[5])

Стѫпални идоли (обр. 134). Стѫпални костни идоли у насъ сѫ открити много екземпляри. Повечето отъ тѣхъ сѫ отъ северна България, — 13 отъ Султанъ, 5 отъ Балбунаръ, 2 отъ Салманово[6]) и по единъ отъ Дриново,[7]) Русе[4]) и Гниляне,[8]) а отъ южна България имаме по единъ отъ Ямболъ[9]) и Карнобатъ.[10]) Тѣзи фигурки иматъ форма на триѫбеста призма, съ дължина отъ 4 до 7·5 см. и сѫ направени отъ стѫпалнитѣ кости на едри и дребни животни. Триѫбестата имъ форма не е добита по изкуственъ начинъ, а се дължи на естествената форма на тия кости. Въ тѣхъ човѣшкото тѣло е представено по най-схематиченъ начинъ. Повечето отъ идолитѣ въ долния си край сѫ равно изгладени, а въ горния е представена главата, която напълно се схожда съ главитѣ на стоящитѣ, цилиндричнитѣ и нѣкои плоски женски глинени идоли. Лицето се състои отъ две плоскости, които се пресичатъ въ носа, който има форма на птича човка. Ушитѣ сѫ образувани отъ пресичането на лицевата съ тилната части. Само въ единъ идолъ

Обр. 134. — Триѫбести костни идоли; 1. Балбунаръ, 2 и 3 Султанъ (1/2 ест. гол.).
Fig. 134. — Idoles prismatiques en os; 1 Balbounar, 2 et 3 Soultan (1/2 gr. nat.).

[1]) Костни идоли отъ праисторическото селище въ с. Султанъ, Сб. Нар. Умотв. XXV, 1909, 26; Стѫпални костни идоли, ИАД I, 1910, 110; Плоски костни идоли отъ Рачевата могила, ИАД II, 82.

[2]) Dumitrescu, цит. съч. 1—11.

[3]) Чилингировъ, цит. съч. 2.

[4]) Миковъ, ИАД IV, 270.

[5]) Dumitrescu, Figurinele, 8.

[5]) Поповъ, Могилата при Салманово, ИАД IV, 210.

[6]) Чилингиров, Додатак Старинару 1906, 66.

[7]) Костовъ, Могилата при Русе, Год. Нар. музей, 1922—25, 66.

[8]) Н. Петковъ, Могилата Околъ-глава до Гниляне, Год. Нар. музей, 1926—31, 122.

[9]) Чилингировъ, Стѫпални костни идоли, ИАД I, 109.

[10]) Kazarow, Wien. Prähist. Zeitschr. 1928, 36.

отъ Русе и нѣкои отъ Султанъ тѣ сѫ пробити съ по една или две дупки. Въ нѣкои отъ румънскитѣ триѫбести идоли отъ дветѣ страни на носа въ видъ на малки точки сѫ предадени очитѣ.[1])

Този типъ идоли сѫ намѣрени на различни дълбочини въ румънскитѣ селищни могили.[2]) На каква дълбочина сѫ намѣрени тѣ въ нашитѣ селища, не е установено. Сигурно е само, че триѫбестиятъ костенъ идолъ отъ Карнобатъ не произхожда отъ най-горния пластъ[3]) и петьтѣ триѫбести идоли отъ Балбунаръ сѫ намѣрени на по-голѣма дълбочина отъ плоскитѣ идоли: — първитѣ сѫ намѣрени на 1·60 м. дълбочина, а вторитѣ — на 1·10 м.[4]) Отъ тѣзи, макаръ и не сигурни данни, може да се приеме, че триѫбеститѣ костни идоли сѫ по-стари отъ плоскитѣ костни идоли.

Плоски костни идоли. Почти въ всички селищни могили на каменно-медната епоха отъ дветѣ страни на р. Дунавъ сѫ открити голѣмъ брой плоски костни идоли. Най-голѣмъ брой се пада на северна България, по-малко на Ромъния и само нѣколко идола сѫ открити на югъ отъ Стара-планина. Най-западната граница на плоскитѣ идоли сѫ селищата въ Горна-Кремена[5]) и Гниляне, а най-южната — Мечкюръ[6]) и Деве-Барганъ.[7]) Тѣ съвършено липсватъ въ Тесалия и Сърбия, както и изобщо въ земитѣ извънъ територията на графитната керамика. У насъ плоски костни идоли сѫ открити още и въ селищата до Русе, Балбунаръ, Разградъ,[8]) Г. Монастирица,[9]) Коджа-Дерменъ,[10]) Салманово, Чекендинъ,[11]) Габарево и др. Въ Румъния подобни идоли сѫ открити при Sultana, Gumelniţa, Glina, Casciarele и др.[12])

Плоскитѣ идоли сѫ направени отъ по-голѣми кости на различни животни, които сѫ равно изгладени отъ задната и слабо издути отъ къмъ лицевата страна. Тѣ иматъ височина отъ 4·8 до 13·5 см. и споредъ страничнитѣ изрѣзи и означенията на отдѣлнитѣ части на тѣлото, различнитѣ автори ги дѣлятъ на нѣколко типа. Ан. Чилингировъ ги дѣли на 5 типа,[13]) а Vl. Dumitrescu на 3 главни типа, отъ които единиятъ е преходенъ.[14]) Дѣлението обаче, както на единия, така и на другия, не отговаря на новитѣ типове, затова споредъ тѣхната форма ние ще раздѣлимъ тѣзи идоли на четири типа.

Първиятъ типъ. Къмъ първия типъ спадатъ тѣзи плоски идоли,

---

[1]) Dumitrescu, цит. съч. 2.
[2]) Пакъ тамъ, 3.
[3]) Kazarow, цит. съч. 35.
[4]) Миковъ, ИАД IV, 297.
[5]) А. Цвѣтковъ, ИАИ VI, 343.
[6]) G. Seure et Degrand, цит. съч. 391 и 414.
[7]) Поповъ, Могилата Деве-Барганъ, Год. Нар. музей, 1922—25, 86.
[8]) Ан. Явашевъ, Разградъ, 37.
[9]) Непубликуванъ идолъ въ сбиркитѣ на Народния музей.
[10]) Поповъ, ИАИ VI, 165.
[11]) Миковъ, ИАИ V, 314.
[12]) Dumitrescu, Figurinele, 3 и цит. литература.
[13]) Сб. Нар. Умотв. XXV, 33.
[14]) Dumitrescu, 4.

въ които човѣшкото тѣло е представено по най-схематиченъ начинъ, само чрезъ странични врѣзвания. Най-простиятъ типъ е представенъ въ нѣкои идоли отъ Султанъ, Карнобатъ, Деве-Барганъ, Мечкюръ, Гниляне, Коджа-Дерменъ и Г. Кремена (обр. 134), при които главата отъ коремокрайщника или главата отъ гърдитѣ, а последнитѣ отъ коремокрайщника сж отдѣлени чрезъ странични врѣзвания. Този най-простъ типъ костни идоли не е познатъ въ Румъния.

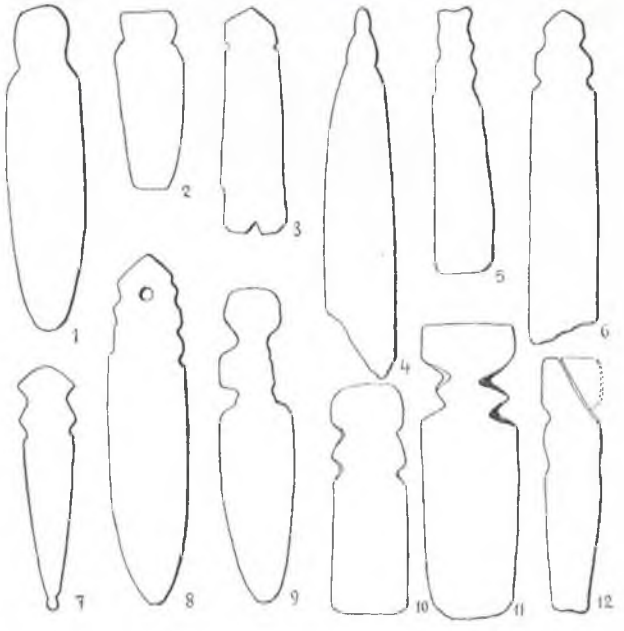

Обр. 134. — Плоски костни идоли I; 1, 2, 6, 8 и 10 Султанъ, 3 Карнобатъ, 4 и 7 Деве-Барганъ, 5 Мечкюръ, 9 Гниляне, 11 Коджа-Дерменъ, 12 Г. Кремена (½ ест. гол.).
Fig. 134. — Idoles plates en os I; 1, 2, 6, 8 et 10 Soultan, 3 Karnobat, 4 et 7 Dévé-Bargan, 5 Mečkur, 9 Gniliané, 11 Kodja-Dermène, 12 G. Kréména (½ gr. nat.).

Вториятъ типъ. Въ втория типъ идоли (обр. 135), освенъ че човѣшкото тѣло е представено по-добре, чрезъ по-дълбоки странични врѣзвания, при които се отдѣлятъ главата отъ гърдитѣ и последнитѣ отъ коремокрайщника, но и върху тѣлото, съ помощьта на нарѣзи, вдлъбнатинки и дупчици сж дадени и други подробности. Върху главитѣ, чрезъ две малки вдлъбнатинки, сж означени очитѣ; ушитѣ сж странични израстъци, пробити, както при нѣкои идоли отъ Русе и Гниляне, съ по една или две дупчици. Изобщо въ плоскитѣ костни идоли носътъ не е означенъ, съ изключение на идола отъ Ямболъ, при който той е предаденъ чрезъ една релиефна брезда. Устата обикновено сж представени чрезъ хоризонтална брезда, подъ която само въ единъ идолъ отъ Русе има три малки вдлъбнатинки. Косата въ идола отъ Гниляне, както при нѣкои глинени идоли, е означена чрезъ отвѣсни нарѣзи. На гърдитѣ при този типъ идоли различавам е кжситѣ навънъ издадени и хо-

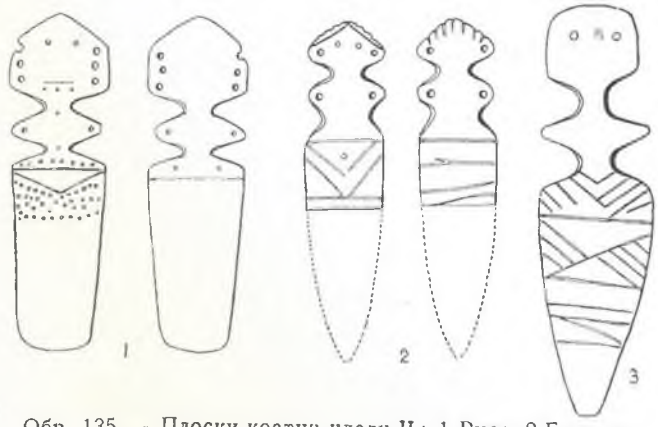

Обр. 135. — Плоски костни идоли II; 1 Русе, 2 Гниляне, 3 Ямболъ (½ ест. гол.).
Fig. 135. — Idoles plates en os II; 1 Roussé, 2 Gniliané, 3 Iambol (½ gr. nat.).

ризонтално поставени рѫце, които при идолитѣ отъ Русе и Гниляне сѫ пробити съ по една дупчица. Върху гърдитѣ на първия идолъ се виждатъ и две една подъ друга вдлъбнатинки.

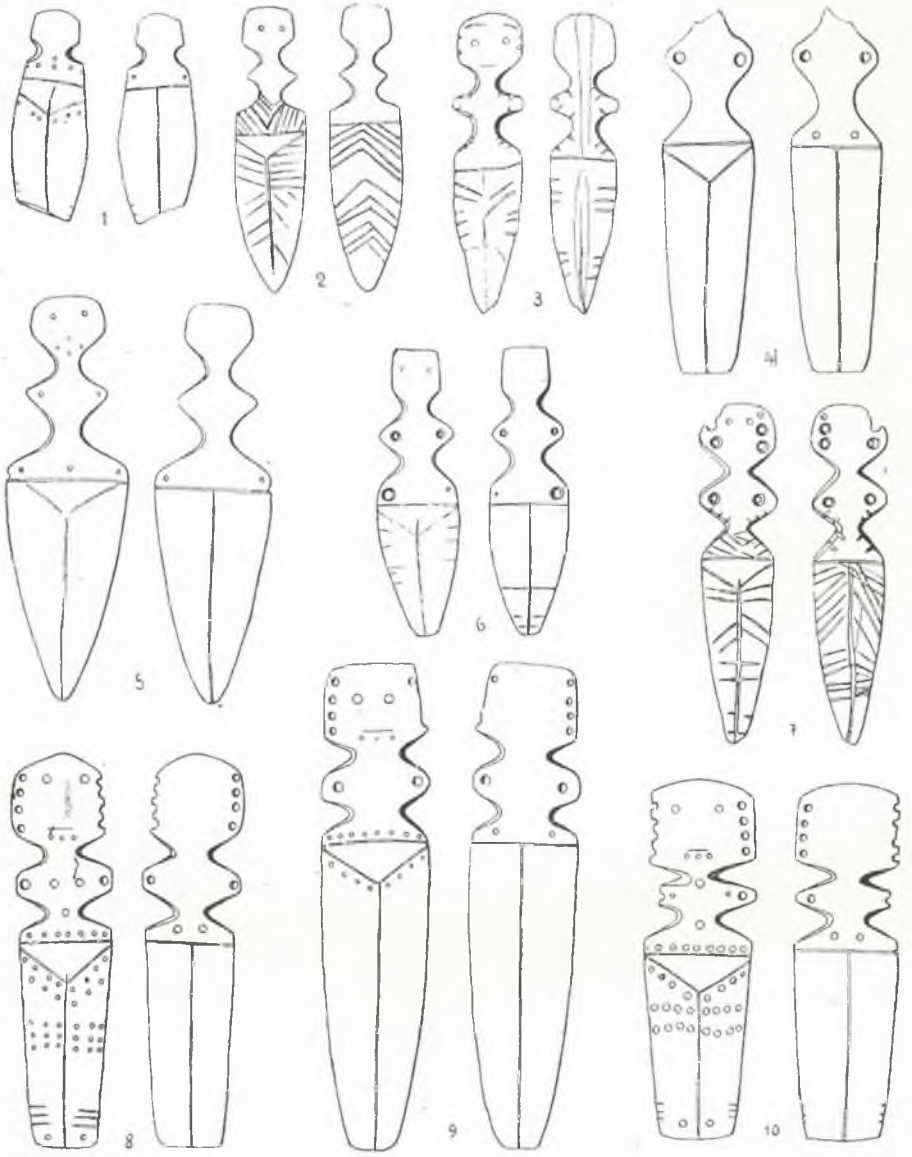

Обр. 136. — Плоски костни идоли III; 1 и 2 Ямболъ, 3 Г. Монастирица, 4 Коджа-Дерменъ, 5, 6 и 8 Султанъ, 7 Гниляне, 9 Даутлий, 10 Балбунаръ (½ ест. гол.).

Fig. 136. — Idoles plates en os III; 1 et 2 Iambol, 3 G. Monastiritza, 4 Kodja-Dermène, 5, 6 et Soultan, 7 Gniliané, 9 Daoutlii, 10 Balbounar (½ gr. nat.).

На коремокрайщника въ всички плоски костни идоли на първо мѣсто се очертава половиятъ трижгълникъ, който се огражда отъ една хоризонтална и две наведени врѣзани линии. Въ срѣдата на половия трижгълникъ въ идола отъ Гниляне има една вдлъбнатинка. Подъ половия трижгълникъ

въ идола отъ Русе има две групи вдлъбнатинки, а въ останалитѣ два — има много въ различна посока нарѣзи. Вториятъ типъ идоли сѫ познати и отъ Румъния. .

Третиятъ типъ. Този типъ се отличава по това, че коремокрайщникътъ, отъ половия трижгълникъ надолу, е раздѣленъ съ една отвесна линия на две равни половини (обр. 136). Ушитѣ въ нѣкои отъ тѣзи идоли сѫ пробити съ по три или четири дупчици. Въ една отъ дупкитѣ на разградския идолъ е запазена една медна халкичка-обеца (обр. 137). Този е единственият идолъ отъ каменно-медната епоха въ земитѣ на ю.-и. Европа, следъ идола отъ островъ Кипъръ,[1]) въ ушнитѣ дупки на който е запазена обецата. Въ идола отъ Г. Монастирица ушитѣ обаче сѫ изрѣзани съ по две широки рѣзки. Подъ устата на идолитѣ отъ Разградъ, Даутлий,[2]) Султанъ и Балбунаръ има по три или четири вдлъбнатинки, а въ единъ идолъ отъ Султанъ тѣ сѫ представени съ четири вдлъбнатинки, разположени въ видъ на ромбъ. Разградскиятъ идолъ е интересенъ и затова, че той е единственият идолъ, върху шията на който е запазена една медна халка-торква, подобно на златната огърлица при идола отъ Глина.[3]) Върху гърдитѣ на нѣкои отъ този типъ идоли сѫ означени и цицкитѣ съ по една малка вдлъбнатинка. Въ крайщата на ржцетѣ на единъ султански идолъ има по една вдлъбнатинка, а въ този отъ Г. Монастирица крайщата на ржцетѣ сѫ нарѣзани съ дълбоки рѣзки.

Обр. 137. — Глава отъ плосъкъ костенъ идолъ отъ Разградъ.

Fig. 137. — Tête d'une idole en os de Razgrad.

Коремокрайщникътъ въ долния си край е по-силно или по-слабо стѣсненъ. На него, както въ горния типъ идоли, е означенъ половиятъ трижгълникъ, отъ острия край на който надолу излиза една линия, която го раздѣля на две половини. Надъ половия трижгълникъ въ повечето отъ идолитѣ има отъ три до деветь вдлъбнатинки, а подъ него по две групи отъ по три до деветь вдлъбнатинки. При идолитѣ отъ Рачевата могила, Г. Монастирица и Гниляне, както подъ трижгълника, така и надъ него има врѣзани линии. Долниятъ край на коремокрайщника при нѣкои фигури е украсенъ съ малки странични нарѣзи.

И този типъ идоли сѫ познати отъ Ромъния,[4]) съ изключение на тѣзи отъ Ямболъ, Г. Монастирица и Гниляне.

Четвърти типъ. Къмъ последния типъ ще отнесемъ само 6 идола — три отъ Русе и по единъ отъ Балбунаръ, Габарево и Чекендинъ[5]) (обр 138), които се отличаватъ по това, че въ тѣхъ най-добре е представено човѣшкото тѣло. Главата е по-внимателно моделирана, гърдитѣ сѫ дадени съ

[1]) Dussaud, Les civilisations préhelléniques, 370.

[2]) Кацаровъ, ИАИ V, 319.

[3]) D. Rosetti, цит. съч. 44.

[4]) Dumitrescu, Figurinele, 7.

[5]) Kazarow, Vorgeschichtliches aus Bulgarien, Prähist. Zeitschr. 1925, 39; Миковъ, ИАИ V, 314.

повече подробности, а краката сѫ отдѣлени единъ отъ другъ. Върху кржглата, ромбоидна или квадратна глава всичкитѣ части сѫ представени по сѫщия начинъ, както при другитѣ идоли. И тукъ върху коремокрайщника е представенъ половиятъ тржгълникъ, около който се виждатъ по нѣколко вдлъбнатинки. Върху раздѣленитѣ крака сѫщо така се намиратъ по нѣколко групи вдлъбнатинки. И този типъ идоли сѫ познати на северъ отъ Дунава.

Обр. 138. — Плоски костни идоли; 1, 2 и 3 Русе, 4 Балбунаръ, 5 Габарево и 6 Чекендинъ. (1/2 ест. голѣмина).
Fig. 138. — Idoles plates en os; 1, 2 et 3 Roussé, 4 Balbounar, 5 Gabarévo, 6 Tchékendine (1/2 gr. nat.).

Ако сѫдимъ по разкопкитѣ въ Балбунарската могила, можемъ да кажемъ, че плоскитѣ костни идоли сѫ по-нови отъ триржбеститѣ. Това се потвърждава и отъ ромънскитѣ плоски идоли, които произхождатъ повече отъ по-новитѣ, отколкото отъ по-старитѣ пластове.[1]) Женската принадлежность на всички плоски костни идоли, освенъ въ първия типъ, е изтъкната преди всичко чрезъ половия тржгълникъ и следъ това съ дупчицитѣ въ ушитѣ, вдлъбнатинкитѣ подъ устата и дупчицитѣ въ края на ржцетѣ.

Мряморни идоли.

Мряморнитѣ идоли, сравнително глиненитѣ и костни идоли, сѫ много малко на брой. До сега у насъ такива сѫ намѣрени само 6 екземпляра. Тѣзи идоли се срѣщатъ въ още по-малъкъ културенъ кржгъ — само въ южна и отчасти въ северна България. Въ съседнитѣ области, дето е била разпространена рисуваната керамика, мряморни идоли не сѫ известни, освенъ въ Тесалия. Последнитѣ обаче съвършено се отличаватъ отъ нашитѣ идоли и наподобяватъ на така наречените островни идоли отъ Егейския културенъ кржгъ.

Съ мряморнитѣ идоли у насъ се е занимавалъ Ан. Чилингировъ, който ги датира отъ предмикенската епоха.[2]) По-подробно обаче върху тѣхъ се спира Р. Поповъ, който ги датира къмъ сѫщото време.[3]) Той, като ги сравнява отъ една страна съ глиненитѣ и костни идоли отъ България, а отъ друга съ островнитѣ мряморни идоли, дохожда до заключение, че нашитѣ мряморни идоли въ никой случай не могатъ да бѫдатъ импортирани отъ

[1]) Dumitrescu, Figurinele, 3.
[2]) Zwei Marmorfiguren aus Bulgarien, Prähist. Zeitschr. 1915, 115—220.
[3]) Предисторически мряморни идоли намѣрени въ България, ИАИ III, 91—111.

югъ, а сѫ работени у насъ. Мряморнитѣ идоли отъ България сѫ правени по подобие на глинената и костена пластика, и макаръ да сѫ имали за прототипъ островната идолна пластика, по-нататъкъ тѣ сѫ работени самостоятелно.[1])

Всички мряморни идоли у насъ сѫ намѣрени случайно при оране или разкопаване на пръсть, затова не знаемъ, отъ каква дълбочина и съ какви предмети сѫ намѣрени. Отъ мраморъ сѫ били правени само човѣшки фигурки. Отъ всички 6 мряморни идоли, само при този отъ Сулица[2]) е запазена главичката (обр. 139). Този идолъ подробно е описанъ отъ Р. Поповъ, затова тукъ върху него не ще се спираме.[3]) Ще изтъкнемъ само, че той по външната си форма и третиране на главата и половия трижгълникъ по нищо не се различава отъ плоскитѣ костни идоли.

Обр. 139. — Мряморенъ идолъ отъ Сулица (ест. гол.).
Fig. 139. — Idole en marbre de Soulitsa (gr. nat.).

На идола отъ Сулица много наподобява единъ идолъ отъ Ново-Загорско[4]) (обр. 140, 1), на който липсва главата. Той е високъ 11·2 см. Ржцетѣ и при него сѫ поставени върху коремната область; половиятъ трижгълникъ е означенъ по сѫщия начинъ и по сѫщия начинъ сѫ раздѣлени и краката. Малко по другъ е идолътъ отъ Салалий[5]) (обр. 140, 2), който се различава по това, че ржцетѣ му сѫ прилепени до тѣлото и сѫ очертани по-грубо.

Макаръ и горнитѣ три идола да наподобяватъ на плоскитѣ костни идоли, то следнитѣ мряморни идоли още повече наподобяватъ на тѣхъ. Такъвъ е идолътъ отъ могилата до Разградъ[6]) (обр. 140, 4), чиито ржце сѫ издадени навънъ (едната отчупена) и сѫ пробити съ по една дупчица. Краката въ долния край сѫ раздѣлени единъ отъ другъ. На горния идолъ наподобява и този отъ Гюндийската могила до Н. Загора[7]) (обр. 140, 5), високъ 13·2 см., съ тази разлика, че при него ржцетѣ не сѫ пробити и краката сѫ раздѣлени единъ отъ другъ съ врѣзани линии. Последниятъ мряморенъ идолъ, който произхожда отъ Азмашката могила до с. Зора[8]) и който е ви-

[1]) Пакъ тамъ, 148.

[2]) Въ статията на Поповъ този идолъ е отбелязанъ, че произхожда отъ Старо-Загорскитѣ бани, а последнитѣ се намиратъ до с. Сулица.

[3]) Поповъ, ИАИ III, 93 и сл.

[4]) A. Tchilingirow, Prähist. Zeitschr. 1915, 160; Поповъ, ИАИ III, 94.

[5]) Б. Дяковичъ, Пер. Списание, 1908; A. Tchilingirow, 118; Поповъ, цит. съч. 95.

[6]) Поповъ, цит. съч.

[7]) Непубликуванъ идолъ въ Ново-Загорската музейна сбирка.

[8]) Непубликуванъ идолъ въ Народния музей.

сокъ 12·3 см., е направенъ много схематически, безъ никакви подробности, освенъ два странични изрѣза, които отдѣлятъ гръдната отъ коремната части (обр. 140, 3).

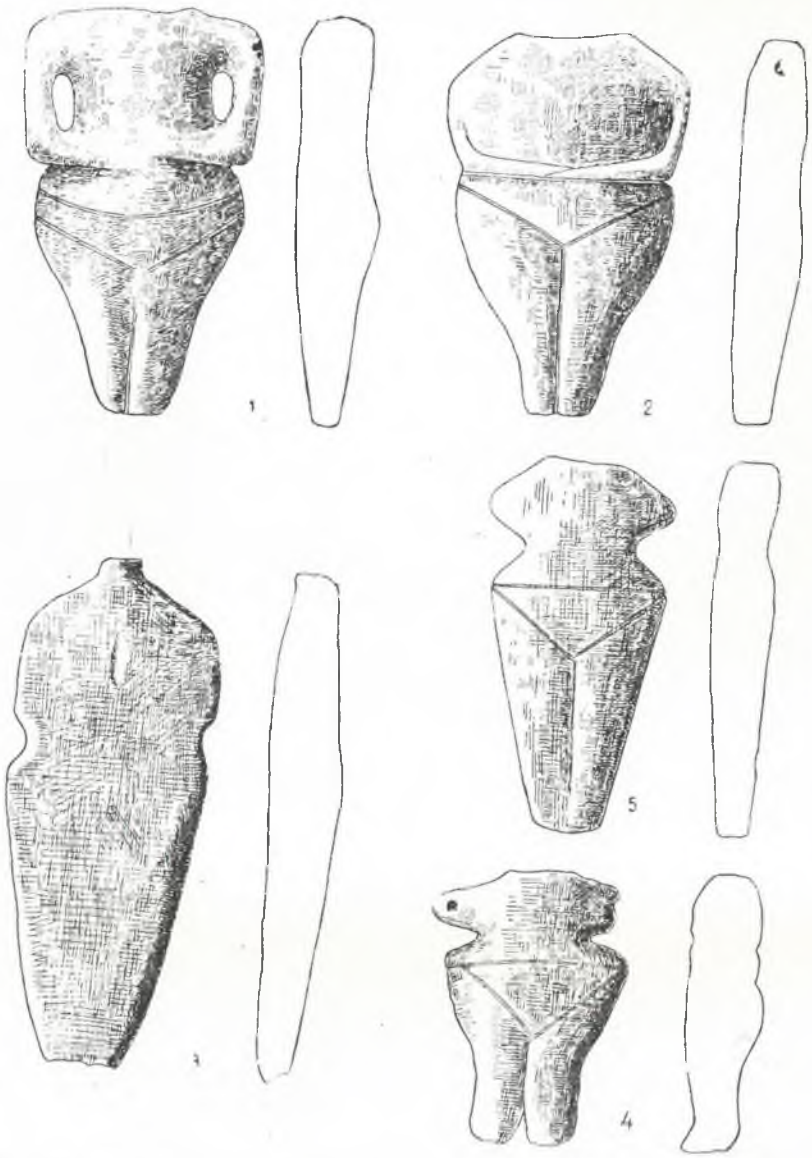

Обр. 140. — Мряморни идоли; 1 Ново-Загорско, 2 Салалий, 3 Зора, 4 Разградъ, 5 Нова-Загора (½ ест. голѣмина).
Fig. 140. — Idoles en marbre; 1 environs de Nova-Zagora, 2 Salalii, 3 Zora, 4 Razgrad, 5 Nova-Zagora (½ gr. nat.).

Характернитѣ за женскитѣ идоли белези — преди всичко половиятъ трижгълникъ, положението на ржцетѣ и най-после дупчицитѣ въ ушитѣ и подъ устата — показватъ, че мряморнитѣ идоли сж представяли женски божества.

Златни идоли.

Най-после, обитателитѣ на нашитѣ селищни могили сѫ правили идоли и отъ злато. До сега у насъ сѫ намѣрени два златни идола, — единъ нѣкѫде изъ Русенско, а другиятъ въ една могила дри с. Кѫшла-дере (Анхиалска ок.). Златни предмети сѫ известни и отъ други селища на каменно-медната епоха въ балкано-дунавската область — Тесалия[1]), Габарево[2]) и Solina.[3]) Златни идоли, обаче, не сѫ ни познати отъ никѫде другаде въ Европа, не само отъ тази далечна епоха, но и отъ по-къснитѣ предисторически времена.

Златниятъ идолъ отъ Русенско е изнесенъ въ Румъния, а отъ друга страна за него липсватъ каквито и да сѫ по-подробни сведения, та тукъ на него не ще се спираме. Вториятъ златенъ идолъ (сега въ Нар. музей въ София) е намѣренъ при иманярски разкопки въ една селищна могила около Кѫшла-дере, но съ какви други предмети и на каква дълбочина, това не е известно. Този идолъ (обр. 141) е направенъ отъ тънка златна пластинка и има височина 3·1 см. при шир. 1·1 см. По форма той по нищо не се различава отъ последния типъ плоски костни идоли. На главата сѫ означени очитѣ чрезъ две вдлъбнатини. Издаденитѣ навънъ ръце сѫ пробити съ по една дупчица въ края. Двата крака сѫ раздѣлени въ долния си край съ широкъ изрѣзъ. Безспорно този златенъ идолъ произхожда отъ най-горнитѣ пластове, така както и всички плоски костни и мряморни идоли.

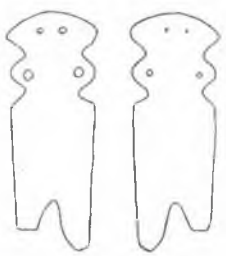

Обр. 141. — Златенъ идолъ отъ Кашлѫ-дере (ест. гол.).
Fig. 141. — Idole en or de Kašla-déré (gr. nat.).

* * *

И така въ нашитѣ земи презъ каменно-медната епоха се е развивала богата идолна пластика. Ние видѣхме, че навредъ въ земитѣ на рисуваната керамика най-много сѫ били разпространени глиненитѣ идоли; костнитѣ идоли сѫ били ограничени само въ днешнитѣ български земи и Румъния, а мряморнитѣ и златнитѣ — само въ България.

Отъ всички видове идоли, безспорно най-стари сѫ глиненитѣ, които се срѣщатъ и най-много и които се намиратъ въ всички дълбочини на селищата. Костнитѣ идоли се намиратъ на по-малки дълбочини, а мряморнитѣ и златнитѣ, които, както ще видимъ по-долу, сѫ правени по подобие на костнитѣ идоли, сѫ намѣрени по всѣка вѣроятность въ най-горнитѣ пластове на селищнитѣ могили. Но които и да сѫ по-стари, всички идоли въ много отношения си приличатъ и тъкмо тая прилика ги отличава отъ идолитѣ на съседнитѣ страни.

Най-характерната особность на нашитѣ идоли е, че голѣма часть отъ тѣхъ сѫ моделирани така пластично, дето въ много отношения тѣ стоятъ по-горе отъ идолитѣ на съседнитѣ страни. Кой идолъ би могълъ да се

[1]) Wace and Thompson, цит. съч. 74, 85, 204.
[2]) Непубликувани материали въ мѣстната прогимназия.
[3]) D. V. Rosetti, цит. съч. 46.

сравни съ седящия женски идолъ отъ Папазлий? Кой идолъ по изразителность стои по-горе отъ мѫжката глинена главичка отъ Габарево? Много добре сѫ представени и главичката отъ Балбунаръ, мраморниятъ идолъ отъ Сулица, както и костената фигурка отъ Русе. По форма нашитѣ идоли значително се отличаватъ отъ тѣзи на съседнитѣ страни. Тѣ иматъ голѣми глави, кѫси шии, кѫси и дебели тѣла съ силно стеатопижни форми. Напротивъ, идолитѣ отъ Егейскитѣ о-ви иматъ дълги глави, дълги шии и дълги тѣла. Особно много нашитѣ фигурки се отличаватъ отъ първия типъ румънски идоли,[1]) които сѫ плоски, съ малки глави и силно стѣсненъ доленъ край, както и отъ идолитѣ на Полша и Украйна, въ които тѣлата сѫ тънки и много гъвкави.[2])

Главитѣ на идолитѣ отъ нашитѣ земи изобщо сѫ широки и съ малки изключения силно сплеснати отзадъ, подобно на нѣкои идоли отъ Румъния и Тесалия.[3]) Тѣ съвършено се отличаватъ отъ главитѣ на първия стилъ идоли отъ Румъния, Украйна и Полша, които сѫ много схематически и които сѫ като продължение на шията безъ никакви означения, освенъ единъ, едва изпъкналъ въ видъ на птича човка носъ.[4]) Тѣ се отличаватъ и отъ главитѣ на мраморнитѣ идоли отъ Тесалия и Егейскитѣ острови, които сѫ тѣсни и дълги.[5])

Лицето въ всички видове идоли или се състои отъ две плоскости, които се пресичатъ въ носната часть, или то е заоблено и моделирано по-внимателно, подобно на нѣкои отъ идолитѣ на Егейската область.[6]) Носътъ въ много отъ идолитѣ, подобно на тѣзи отъ земитѣ на долни Дунавъ, излиза направо отъ темето и наподобява на птича човка. Въ по-добре моделиранитѣ идоли носътъ излиза направо отъ наведеното чело на фигурата, както при фигуркитѣ отъ Егейската область.[7]) Очитѣ сѫ предадени по най-различенъ начинъ, но най-рѣдки сѫ случаитѣ, когато тѣ сѫ предадени релиефно, като при нѣкои идоли отъ Румъния и Тесалия.[8]) Най-характерната отлика на нашата идолна пластика сѫ дупчицитѣ подъ устата на голѣмъ брой отъ всички видове фигурки. Тѣзи малки дупчици, чието предназначение не е ясно, сѫ белегъ, който изобщо малко е познатъ въ земитѣ на рисуваната керамика. Дупчици подъ устата иматъ и костнитѣ, и нѣкои глинени идоли отъ Румъния. Въ нито единъ идолъ отъ Мала-Азия и Егейскитѣ о-ви нѣма дупчици подъ устата. Ушитѣ въ всички женски идоли сѫ пробити съ по една до 5 дупчици, както сѫ пробити ушитѣ въ костнитѣ и нѣкои глинени

---

[1]) Dumitrescu, La plastique, 65; H. Schmidt, Cucuteni, 110.

[2]) H. Cehak, Plastyka cneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce, табл. IV, V и VI.

[3]) Dumitrescu, La plastique, 64.

[4]) H. Schmidt, цит. съч. 108; Dumitrescu, La plastique, 63—64.

[5]) V. Müller, Frühe griechische Plastik, табл. II и III.

[6]) V. Müller, цит. съч. табл. IV и V.

[7]) Сѫщия, табл. III — V.

[8]) Dumitrescu, Dacia II, 82 и сл.; Wace and Thompson, цит. съч. 59 и 126.

идоли отъ Румъния, Сърбия и Полша.[1]) Дупчицитѣ върху ушитѣ сѫ служили за прикачване на обеци, което се доказва не само отъ разградския костенъ идолъ, но и отъ единъ глиненъ идолъ отъ Кипъръ, въ ушнитѣ дупки на който има запазени халки.[2]) При много глинени и единъ костенъ идолъ е представена и косата, подобно на нѣкои фигурки отъ Винча,[3]) както и при фигуркитѣ отъ горнитѣ пластове въ Румъния, дето тя е представена погрижливо и е кѫса, за разлика отъ идолитѣ на долнитѣ пластове, косата на които е дълга и пада надолу.[4])

Една отличителна особность при идолитѣ на балкано-дунавската область сѫ шиитѣ, които сѫ кѫси и дебели — противно на шиитѣ при идолитѣ на днепърско-украйнската область, като особно се отличаватъ отъ извънредно дългитѣ шии на фигуркитѣ отъ Цикладскитѣ острови.[5])

Видѣхме, че тѣлата въ многобройнитѣ и разни видове идоли главно сѫ плоски и цилиндрични: тѣ съвършено се различаватъ отъ тѣлата на първия периодъ идоли отъ Румъния и Украйна,[6]) а се схождатъ съ втория типъ отъ първата страна и съ тѣзи отъ Тесалия. Рѫцетѣ въ всички фигурки сѫ добре развити и сѫ поставени въ различни положения. Тукъ липсватъ идоли съ едва означени рѫце, както при първия типъ идоли на Румъния и Украйна.[7]) Много рѣдко се срѣщатъ фигурки съ рѫце поставени върху гърдитѣ, както и такива съ дигнати нагоре рѫце — белегъ характеренъ само за идолитѣ на Егейскитѣ острови и предна Азия.[8]) Една особность въ мѫжкитѣ идоли е, че рѫцетѣ имъ сѫ издадени напредъ или сѫ поставени върху половия органъ, подобно на нѣкои идоли отъ Тесалия.[9]) Единъ другъ отличителенъ белегъ за идолитѣ въ земитѣ на рисуваната керамика сѫ малкитѣ дупчици въ края на издаденитѣ навънъ рѫце.[10]) Идоли съ дупки въ края на рѫцетѣ сѫ познати отъ Румъния, Украйна, Полша, Дунавската долина до Винча, долината на Морава и Тесалия.[11]) Такива идоли се срѣщатъ и въ Туркестанъ.[12])

Какво е било предназначението на тия дупчици, не е известно. Едни ги приематъ като дупчици, образувани отъ свититѣ и поставени върху гърдитѣ рѫце.[13]) H. Schmidt приема, че фигуркитѣ съ пробити части на тѣлото —

---

[1]) Dumitrescu, La plastique, 15; Васић, цит. съч. 39 и сл.; Cehak, цит. съч. табл. I, 3, 4, 5 и сл.

[2]) Dussaud, Les civilisations préhelléniques, 370.

[3]) Васић, цит. съч. 32 и табл. XXXVII.

[4]) H. Schmidt, Cucuteni, 65.

[5]) V. Müller, Die frühe Plastik, табл. II.

[6]) Dumitrescu, La plastique, 60.

[7]) Schmidt, цит. съч. 108; Cehak, цит. съч. табл. II—VI.

[8]) Müller, цит. съч. табл. IV—VI; L. Franz, Frauenidolen des vorderasiatischen Kulturkreises, Mitt. der anthrop. Ges. Wien, 1926, 401.

[9]) Τσούντας, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, табл. 33₂.

[10]) Васић, Праисториска Винча, 117.

[11]) Dumitrescu, Dacia, III—IV, 100; Васић, цит. съч. 124—125; Cehak, цит. съч. табл. II, IV, V, VII, VIII; Wace and Thompson, цит. съч. 154.

[12]) Childe, Dawn of European Civilization, 200.

[13]) Поповъ, ИАИ III, 105; Васић, цит. съч. 120 и сл.

рѫце, — може да сѫ били окачвани навредъ изъ кѫщитѣ или като миниатюрни статуйки да сѫ окачвани като амулети.[1]) Това негово мнение не се потвърждава за фигуркитѣ на балкано-дунавската область, дето до сега поне още не сѫ намѣрени идоли въ жилищата. Половиятъ трижгълникъ сѫщо така е характеренъ само за идолитѣ на долно-дунавската културна область и отчасти само за нѣкои фигурки отъ Украйна и Полша.[2])

Една отъ сѫществените отлики на глиненитѣ идоли на ю.-и. Европа и плоскитѣ костни фигурки на балкано-дунавската область е, че въ долнитѣ си крайща тѣ сѫ орнаментирани съ най-разновидни врѣзани и понѣкога инкрустирани съ бѣла материя украси.[3]) Въ нѣкои отъ нашитѣ идоли и въ почти всички идоли отъ първия периодъ въ Румъния цѣлото тѣло е орнаментирано съ нарѣзи или боядисани пояси.[4]) Такива украси не намираме въ идолитѣ отъ Егейската область. Какво представятъ тѣзи орнаменти — облѣкло или татуировка — това е въпросъ, по който сѫ изказани най-противоречиви мнения. Обикновено се приема, че орнаментътъ върху едни идоли представя татуировка — следователно тѣ сѫ представяни голи, а въ други — орнаментътъ е върху облѣклото.[5]) За облѣчени се смѣтатъ всички идоли отъ стария стилъ, а за голи — по-голѣмата часть отъ втория.[6]) Мнението, че идолитѣ отъ първия периодъ сѫ представяни и облѣчени, се подкрепя отъ факта, че при тѣхъ цицкитѣ не сѫ моделирани така релиефно, нито пъкъ сѫ означени половия трижгълникъ или половитѣ органи. Идолитѣ отъ втория периодъ сѫ представени голи, — следователно украситѣ върху тѣхъ могатъ да се приематъ за татуировка. Въ полза на това говори не само означението на цицкитѣ, половия трижгълникъ и половитѣ органи, но и пинтадеритѣ, намѣрени въ нашитѣ земи.

Следъ всичко казано до тукъ не е трудно да се отговори на въпроса, отъ кѫде идва идолната пластика — отъ северъ или югъ. Видѣхме, че въ долнитѣ пластове на нѣкои отъ румънскитѣ, както и въ неолитнитѣ селища на Полша и Украйна се намиратъ по-старъ стилъ идоли, а въ по-горнитѣ пластове на селищата отъ Румъния и въ всички селища на югъ отъ Дунава се намиратъ почти еднакви по стилъ фигурки, които, както казахме, въ много отношения наподобяватъ на идолитѣ отъ Егейскитѣ острови и Мала-Азия.[7]) А това ни дава право да приемемъ, че нашата идолна пластика идва отъ северъ, но тя тукъ се развива самостоятелно, повлияна въ нѣкои отношения отъ югъ и изтокъ.[8]) Центъръ на развитието на идолната пластика презъ втория периодъ ставатъ вече нашитѣ земи и отчасти Влашко. Това показватъ не само многобройнитѣ и разновидни идоли, но и обстоя-

[1]) Schmidt, Cucuteni, 106; Dumitrescu, La plastique, 53.

[2]) Cehak, цит. съч. табл. I—VI.

[3]) Dumitrescu, цит. съч. 66.

[4]) Dumitrescu, Dacia, III—IV, 30 и 80.

[5]) Васић, цит. съч. 33 и сл.; Dumitrescu, Dacia III—IV, 143; J. Neustupny, K neolitickým idolům, 80.

[6]) Schmidt, Cucuteni, 70.

[7]) Müller, цит. съч. табл. II—V; L. Franz, цит. съч. 399—406.

[8]) Dumitrescu, La plastique, 67 и цит. литература.

телството, че въ нито една отъ съседнитѣ страни не сж правени, както видѣхме, идоли отъ разни материали — глина, кость, мряморъ и злато.

Какво е предназначението на идолитѣ, сжщо така трудно е да се опредѣли. Ако идолитѣ отъ рисуваната керамика се намираха въ гробоветѣ, както това е констатирано въ Критъ, Халдея и Египетъ,[1]) тогава бихме ги свързали съ култа на умрѣлитѣ. Но една часть отъ тѣхъ, особно въ Полша и Украйна,[2]) т. е. тѣзи отъ стария стилъ, се намиратъ въ жилищата или така наречените площадки, а другата часть, т. е. тия отъ втория стилъ, се намиратъ съ предмети отъ всѣкидневния животъ. Присжтствието на идоли въ колибитѣ допуска предположението, че тѣ сж били божества покровители на жилищата.[3]) Отъ друга страна представянето на половитѣ органи, и особно силната стеатопижна форма въ женскитѣ идоли — символъ на бременна жена, и множество фалуси, които се срѣщатъ въ късно-неолитнитѣ селища, показватъ, че имаме работа съ едно божество или богиня-майка, която символизира култа на плодородието. Тая богиня-майка е била почитана и обожавана отъ обитателитѣ въ Тесалия, по долни Дунавъ и Украйна,[4]) т. е. тамъ, дето и земедѣлието презъ късно-неолитната епоха е било подобре развито. А тази богиня едва ли ще да е друга, освенъ Астарте-Кибела, богиня на предно-азиятскитѣ и срѣдиземно-морски народи.[5])

Les idoles préhistoriques en Bulgarie

L'auteur examine sommairement la plastique des idoles de l'époque énéolithique qui se trouvent sur le territoire bulgare actuel. Durant l'époque en question les idoles étaient exécutées en terre cuite, en os, en marbre, en étain et en or. Les recherches effectuées jusqu'à nos jours constatent que dans les régions depuis la Mésopotamie jusqu'à la Hongrie et depuis la Pologne jusqu'à la Thessalie où se développa la céramique peinte y compris l'Asie-Mineure et les îles d'Egée, des idoles en terre cuite se rencontrent le plus souvent. Les idoles en os sont connues seulement en Bulgarie et en Valachie, les idoles en marbre dans les îles d'Egée et en partie dans la Bulgarie et les idoles en or seulement en Bulgarie.

Tous ceux qui se sont occupés de la plastique des idoles dans la région balkano-danubienne ont divisé les idoles en plusieurs groupes, suivant leur forme. Or l'auteur du présent article les divise d'abord en idoles masculines et féminines. Il divise ensuite les premières en 5 groupes: figures se tenant debout, figures assises, figures de forme plate, figures de forme cylindrique et

---

[1]) G. Glotz, La civilisation égéenne, 293; J. Neustupny, цит. съч. 34—35.
[2]) Хвойко, Древніе обитатели срѣднаго Приднѣпровия, 1913, 54; Cehak, цит. съч. 251.
[3]) Schmidt, Cucuteni, 66.
[4]) Neustupny, цит. съч. 35—36 и цит. литература.
[5]) Dumitrescu, La plastique, 66 и цит. литература.

figures indéfinissables. Il divise les secondes en figures se tenant debout et assises. Toutes les figurines en terre cuite féminines sont caractérisées, outre par les seins ou par une forme stéatopygique, par des petits trous dans les oreilles ou sous la bouche, par la désignation des cheveux et enfin par des bras disposés latéralement et avancés. Les idoles féminines les plus intéressantes sont l'idole assise de Papazlii, actuellement au musée de Vienne (fig. 124, 3), et une petite tête en argile de Balbounar (fig. 128). Les idoles masculines se distinguent des idoles féminines non seulement par la désignation de l'organe sexuel, mais encore parce qu'elles sont exécutées avec plus de soin et ne possèdent aucune des distinctions des figures féminines.

Dans toute la région balkano-danubienne ne sont connues que quelques figures masculines dont les plus intéressantes sont un torse (fig. 133) et une tête de Gabarévo (fig. 132).

Les idoles en os peuvent être divisées en figures en forme prismatique et en figures de forme plate. Les premières se rencontrent plus rarement et les secondes qui se divisent en 5 groupes, sont plus communes.

En Bulgarie ont été trouvées jusqu'à présent seulement 6 idoles en marbre dont la plus belle et la mieux conservée est celle de Soulitsa (fig. 139). Les idoles en marbre ressemblent par leur forme aux figures en os de forme plate et ces dernières aux idoles en terre cuite de forme plate.

C'est seulement en Bulgarie que jusqu'à présent a été trouvée une petite idole en or, qui ressemble par sa forme aux figurines en os de forme plate.

De tous les genres d'idoles, celles en terre cuite sont les plus anciennes et elles sont trouvées à de plus grandes profondeurs. Les idoles les plus récentes sont celles en marbre. Elles se trouvent seulement dans les couches supérieures. Les idoles des régions bulgares se distinguent de celles des pays voisins. Elles sont mieux modélées, leurs têtes sont larges et aplaties par derrière, leurs cous sont courts et forts, et leurs corps sont très forts en comparaison de leur hauteur.

L'origine des idoles en terre cuite doit être cherchée hors des limites de la Bulgarie, tandis que les territoires le long du Bas-Danube, de la Bulgarie du nord et de la Valachie peuvent être considérées comme centre de la production des idoles en os. Le centre des idoles en marbre qui ont comme prototype les idoles en marbre des Cyclades, est la Bulgarie du Sud. Les idoles ont été créées en connexion avec le culte de la fécondité. Nous pouvons les lier au culte de la déesse Astarte-Cybèle, comme se sont déjà prononcés sur ce sujet J. Neustupny et Vl. Dumitrescu.

Vasil Mikov

Мощехранителница отъ с. Периволъ

отъ Младенъ Тоневъ

Презъ 1931 г. единъ житель на с. Периволъ, Кюстендилско,[1]) закачилъ при оране съ ралото си едно малко коритце, направено отъ печена глина, съ латински надписъ върху четиритѣ му страни. Отъ удара коритцето било повредено отъ едната страна въ долната си часть, безъ обаче отъ това да пострада надписътъ. На сѫщото мѣсто е имало и други тухли (зидъ?), които сѫ били наредени така, че въ тѣхъ е билъ оставенъ отворъ за поставяне на коритцето, обаче при посещението ми въ с. Периволъ мѣстото бѣше зарито и обработено, и не можахъ да видя нищо отъ намѣренитѣ останки.[2]) Похлупакътъ на коритцето липсва, било че намѣрвачътъ не е обърналъ внимание на него, било че той е билъ унищоженъ още по-рано.

Коритцето има голѣмината и външния видъ на издълбана отъ къмъ широката си страна тухла съ не съвсемъ правилна форма; дъл. 17·2—17·8 см., шир. 11·4—11·9 см. и вис. около 8 см. Дебелината на стенитѣ е срѣдно 1·7—2 см. Надписътъ върху мощехранителницата (обр. 142 и 143) е билъ направенъ съ остъръ предметъ преди изпичането на сѫда; той започва отъ едната широка напрѣчна страна и продължава върху другитѣ три. На първитѣ три страни надписътъ е двуреденъ съ височина на буквитѣ 2—2·5 см., а на четвъртата — трireденъ съ букви 1·5—2 см. Той гласи:

† *Hic insunt* | *reliquiae* | *sanct(i)* | *Thomae* | *apost(oli) et* | *Babylae ep(iscopi)* | *cum tri*|*bus par*|*vulis.*

Мощехранителници съ надписъ не сѫ били намирани до сега въ България, при все че Софийскиятъ и Варненскиятъ музеи притежаватъ нѣколко доста забележителни по външность и направа образци;[3]) обаче такива мо

[1]) Ср. за това село Йорд. Ивановъ, Северна Македония, 30.

[2]) По всѣка вѣроятность мощехранителницата е била поставена подъ олтаря на построената тамъ църква, който обрядъ се изпълнява и сега при освещаване на новъ храмъ. Ср. С. Kaufmann, Handbuch der christl. Archäol. 1913, 189; Н. Бѣляевъ, Херсонесская мощехранительница, Seminar. Kondakovianum III, 1929, 116. Ср. сѫщо надписитѣ у Huebner, Inscr. Hispan. christ. Nr. 57 и Suppl. Nr. 383, 495: *in hoc altare sunt reliquie recondite.*

[3]) За намѣрени въ България мощехранителници ср. Б. Филовъ, Софийската църква Св. София, 70; Добруски, МСб. XIII, 435; П. Мутафчиевъ, ИАД VII, 30; В. Иванова, Год. Нар. музей 1922/25 г. 501; Бѣляевъ, цит. съч. 119 сл.

щехранителници сж били намѣрени въ нѣкои старохристиянски църкви отъ северна Африка и Испания.[1]) Съхраняванитѣ мощи сж били на св. апостолъ Тома и на антиохийския епископъ Вавила, за когото знаемъ, че е умрѣлъ въ тъмница презъ време на голѣмото преследване на християнитѣ при импера-

Обр. 142. — Надписи отъ мощехранителницата отъ с. Периволъ.
Fig. 142. — Inscriptions du reliquaire de Périvol.

торъ Деций (въ 251 год.).[2]) Споменатитѣ трима младенци (parvuli) сж свързани отъ легендата съ Вавила и споредъ житието му сж загинали заедно съ него. Тѣхнитѣ имена сж Урбанъ, Прелидианъ и Еполонъ.[3]) И двамата

[1]) Най-старата позната мощехранителница съ надписъ (отъ 359 г. сл. Хр.) е намѣрена въ околностьта на Setif (Алжиръ). Ср. Mél. d'arch. et d'hist. 1890, 441. Нѣколко мощехранителници отъ печена глина съ надписи сж намѣрени въ Henchir Akhrib (окр. Константина, сев. Африка). Гл. Mél. d'arch. et d'hist. 1903, 16. Ср. сжщо D i e h l, Insc. lat. christ. vet. Nr. 2050 B, 2082, 2101, 1032; H u e b n e r, цит. съч. Nr. 255, 260.

[2]) E u s e b. Hist. eccl. VI 39; В. Б о л о т о в ъ, Лекціи по истор. древ. церкви II, 1910, 122; P. P e e t e r s, Anal. Boll. XLVIII, 1930, 307. Вавила е билъ причисленъ къмъ светцитѣ отъ католическата и православната църкви (24 януарий и 17 септемврий).

[3]) Гл. обнародвания въ Anal. Boll. XLIX, 1931, Martyrologium, дето подъ датата 24 януарий (стр. 56) стои: *Natale sancti Timothei apostoli. Et in Antiochia sancti Vaville et trium parvulorum Urbani, Prelidiani et Epoloni.* Сжщо тамъ на стр. 243 въ издадения каталогъ на лат. хагиографски кодекси на теологическия семинаръ въ Триръ Nr. 27: *Passio S. Babilli ep. et trium puerorum, qui passi sunt in civitate Antiochia.* Причисляването на три-

светци нѣматъ непосрѣдствена връзка съ нашитѣ земи.[1]) Споредъ предадения отъ Евсевия разказъ на Оригена, апостолъ Тома разпространявалъ евангелието между партитѣ и източнитѣ области.[2]) Той умрѣлъ на Истокъ и мощитѣ му по-късно били пренесени въ гр. Едеса въ Месопотамия, дето били съхранявани дълго време.[3]) Стари посветени на апостолъ Тома църкви на Балк. полуостровъ сж познати само отъ Цариградъ: основаниятъ отъ Антемия въ 467 г. храмъ πλησίον τοῦ Βοραιδίου и съгражданиятъ презъ време на императоръ Анастасий (491—518 год.) ἐν τοῖς Ἀμαντίου.[4]) Останкитѣ на св. Вавила се пазѣли въ Антиохия, къмъ срѣдата на IV вѣкъ тѣ били погребани тържествено до езическия храмъ въ Дафне отъ цезаря Галъ (351—354 г.), обаче после били отстранени отъ тамъ отъ Юлиана въ 362 г.[5])

Обр. 143. — Надписи отъ мощехранителницата отъ с. Периволъ.
Fig. 143. — Inscripticns du reliquaire de Périvol.

Мощи отъ апостолъ Тома сж били съхранявани сжщо въ Римъ и Милано;[6]) епиграфски паметници, въ които се говори за такива мощи, сж намѣрени въ Испания,[7]) а мощи отъ Вавила се споменаватъ само въ единъ християнски надписъ

мата младенци къмъ Вавила е било познато още на св. Ив. Златоустъ (2-та полов. на IV вѣкъ) и следователно е станало преди това. Ср. H. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, 2-ро изд., 1933, 195. За съжаление не можахъ да използувамъ нужния томъ отъ Acta Sanctorum, защото липсва въ софийскитѣ библиотеки.

[1]) Ср. Арх. Шивачевъ, Християнството на Балк. пол., 1929, 14 сл.; H. Delehaye, Saints de Thrace et de Mésie, Anal. Boll. XXXI, 161 сл. и показалеца на старитѣ църкви и монастири у В. Иванова, Год. Нар. музей 1922/25, 580, 581.

[2]) Euseb. Hist. eccl. III 1, ср. I 13, 4; Болотовъ, цит. съч. II, 253 сл. Споредъ покъснитѣ християнски писатели, Тома стигналъ чакъ до Индия. Greg. Nazar., Orat. 25; Ambrosius, in plasmis 45, 10.

[3]) Rufin. Hist. eccl. II, 5. Гл. H. Delehaye, Les origines, 59, 212.

[4]) Ср. H. Delehaye, Anal. Boll. XXXI, 237, 239. Върху 12 керамиди, намѣрени при разкопкитѣ на кюстендилския Хисарлъкъ, стои името † Θωμα. Гл. Й. Ивановъ, ИАД VII, 95 и 117, който ги поставя въ VI вѣкъ. Обаче не е известно, кой е този Тома.

[5]) Гл. V. Schultze, Altchrist. Städte und Landschaften, III: Antiocheia, 1930, 89, 273; H. Delehaye, Les origines, 58, 146.

[6]) H. Delehaye, Les origines, 326, 338.

[7]) Diehl, Inscr. Nr. 2111, у Huebner, цит. съч. Nr. 90 отъ VI вѣкъ. Ср. Delehaye, цит. съч. 371. Надписитѣ у Huebner Nr. 255 и 471 сж отъ около 900 и отъ 1028 г.

отъ Guadix въ Испания.[1]) Употрѣбяваната доста много въ латинската християнска литература дума *parvulus* съ значение „малко дете, младенецъ“ се срѣща рѣдко въ старохристиянскитѣ надписи.[2])

Времето на мощехранителницата може да се опредѣли само приблизително. Начертанието на буквитѣ, въ нѣкои отъ които (напр. *e, l, t, u*) се забелязва влиянието на унциалното писмо, показва, че надписътъ не може да бѫде поставенъ преди края на IV вѣкъ,[3]) и до сѫщото заключение ни довежда начертаниятъ въ началото кръстъ съ латинска форма, който се срѣща по-често върху старохристиянскитѣ паметници едва отъ къмъ началото на V вѣкъ.[4]) Сѫщо така споредъ изучванията на Le Blant[5]) върху надгробнитѣ християнски надписи отъ Галия началната формула съ *hic (hic iacet, hic pausat, hic requiescit)* се явява въ първитѣ десетилѣтия на V вѣкъ и се запазва доста дълго време, само че презъ VI и VII вѣкъ първоначалниятъ простъ изразъ се замѣня съ по-дълъгъ и разтегнатъ изразъ отъ вида на *hic requiescit in pace, h. r. bonae memoriae.* При запазенитѣ надписи, въ които се споменаватъ мощи на светци, началната формула съ *hic* се срѣща твърде често, обаче по-голѣмата часть отъ тѣзи надписи, които произхождатъ предимно отъ сев. Африка и Испания,[6]) принадлежатъ на VI и VII вѣкъ и не ни позволяватъ да си съставимъ ясна представа за употрѣбяванитѣ въ IV и V вѣкъ изрази. Въ всѣки случай надписътъ върху мощехранителницата отъ Периволъ се отличава доста отъ тѣзи по-късни надписи съ добрия си правописъ, съ липсата на сигли и съкращения въ самитѣ думи и съ сравнително простия изразъ *hic insunt reliquiae,*[7]) и това ни дава основание да приемемъ, че той едва ли може да бѫде по-късенъ отъ срѣдата на VI в. Най-вѣроятно той принадлежи на V или началото на VI вѣкъ.

---

[1]) Diehl, Inscr. Nr. 1817, у Huebner Nr. 175 отъ 652 г.

[2]) Diehl, Inscr. Nr. 377, 2740, 2829, 3980, 4419; CIL III Suppl. 9506 и 14529.

[3]) Ср. C. Kaufmann, Handbuch der altchr. Epigr. 26 и дадения отъ него въ обр. 27 и стр. 454 надписъ на Зита отъ 391 г. Отъ намѣренитѣ въ България старохристиянски надписи най-близо по вида на буквитѣ стои обнародваниятъ отъ Йор. Ивановъ, Сев. Македония, 387 Nr. 20 надписъ, който той поставя въ V—VI вѣкъ.

[4]) Гл. Sulzberger, Byzantion II, 447. Споредъ Le Blant, Manuel d'épigr. chrét. 10, кръстове съ такава форма се явяватъ върху датирани надписи отъ Галия едва къмъ срѣдата на V в. За отбелязване е обстоятелството, че по-голѣмата часть отъ намѣренитѣ у насъ старохристиянски надписи иматъ по единъ или повече кръстове. Гл. Кацаровъ, Старохристиянски надписи отъ Сердика Nr. 2, 3, 4, 5, 8—15; Kalinka, Ant. Denkm. in Bulg. Nr. 233, 360, 361, 362, 368; МСб. IV 151, XVIII 793; Б. Дяковичъ, МСб. XXII—XXIII, 5; ИАИ II 74, 75, VI 137; Йорд. Ивановъ, цит. съч. 387.

[5]) Цит. съч. стр. 22, 35, 43. Въ по-близката до насъ Далмация такива изрази започватъ да се явяватъ въ първата половина на V вѣкъ. Гл. CIL III Suppl. 9511, 9517, 9518, 13124.

[6]) За началнитѣ формули върху надписитѣ отъ Испания гл. Huebner, Inscr. Hisp. chr. Suppl. стр. 159.

[7]) *Inesse* се срѣща само върху единъ християнски надписъ отъ Siscia (Сисакъ); Diehl, Inscr. Nr. 1449: *huic arcae inest Severilla* etc., който поради споменаването на преживѣлия съпругъ и изобразенитѣ отъ двете страни на надписа птици не може да бѫде поставенъ по-късно отъ V вѣкъ. Ср. Le Blant, цит. съч. 18 и 43.

Ein Tonreliquiar aus Perivol

Der Verfasser veröffentlicht ein in der Nähe des Dorfes Perivol (Bezirk Küstendil) gefundenes Reliquiar aus gebranntem Ton, L. 0,175 m, Br. 0,115 m, H. 0,08 m, mit lateinischer Inschrift auf den vier Seiten rings herum: *Hic insunt | reliquiae | sanct(i) | Thomae | apost(oli) et | Babylae ep(iscopi) | cum tri bus par vulis.* Das Reliquiar stand, wie es scheint, unter dem Altar einer Kirche. Babylas ist der bekannte Bischof von Antiocheia, der in der Christenverfolgung unter Decius im Zuchthaus gestorben ist (im J. 251), die genannten drei Kinder (Urban, Prelidian und Epolon) sollen der Legende nach zusammen mit Babylas den Tod gefunden haben. Das Reliquiar stammt aus dem 5. oder aus der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts.

Mladen Tonev

Дветѣ старинни църкви при с. Иваняне

отъ Вѣра Иванова

Презъ 1925 г., когато разчиствахме църквата северно отъ с. Иваняне, разкрихме само вѫтрешната страна на апсидата и на втора църква, разположена на една височина надъ 14-ия километъръ по шосето София—Банки. По дебелината (надъ 1 м.) на стената, която отдѣля апсидата отъ останалата часть на западъ, както и по формата на самата апсида можеше да се предполага, че откритото е олтарната часть отъ основитѣ на голѣма сграда, вѣроятно ранно-византийска базилика.[1]) За ранно-византийската епоха говорѣха и натрупанитѣ вѫтре кѫсове тухли и хоросанъ съ характернитѣ размѣри на тухлитѣ и дебелина на хоросаненитѣ легла.

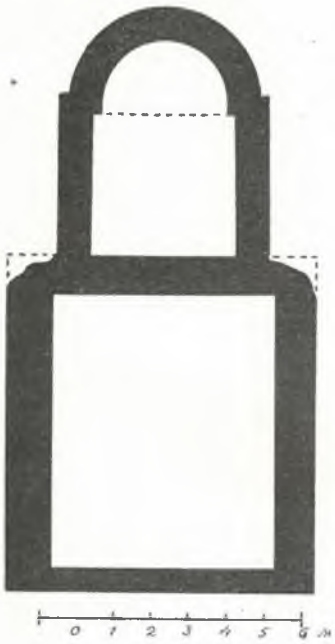

Обр. 144. — Гробищна църква при с. Иваняне.
Fig. 144. — Église cimitériale près d'Ivaniané.

Съ срѣдствата, отпуснати отъ фонда за история на София, презъ есеньта на 1933 г. (22—28 септемврий) разкопахме цѣлата сграда запазена само въ основи и часть отъ некропола около нея. Работихме 5 дни съ срѣдно 8 души работници. Разкритата църква се оказа по-малка отколкото предполагахме, съ несъразмѣрно малъкъ наосъ спроти голѣмата олтарна часть (планъ обр. 144) и то дотолкова, че можеше дори да се смѣта, че източното отдѣление представя сѫщинската църква, а западното — по-голѣмото — е само притворътъ ѝ. Тъй като стопанинътъ на нивата настояваше много да не се изхвърля изъ нивата насипа отъ рушевинитѣ, задоволихме се да проследимъ стенитѣ. Насипа въ западната часть и не засегнахме, а този въ олтарната часть вдигнахме само въ южната половина, като го натрупахме въ северната. Разчистихме и дветѣ лица на основитѣ, освенъ при северната стена на наоса, край която копахме само отъ вѫтре, поради високия насипъ на външната страна. Въ западния правоѫгълникъ не се оказаха никакви вѫтрешни стени; той е едно ставенъ. Не се намѣриха следи отъ настилка, нито отъ подложка за такава. Основитѣ сѫ градени отъ грамадни валутъци, докарани, както из-

[1]) В. Иванова, Годишникъ на Нар. музей за 1922-25 г., 446.

глежда, отъ прохода надъ с. Мало-Бучино, който отстои на 5—6 клм. отъ църквата. Въ насипа, който пълнѣше, апсидата бѣха нападали голѣми кжсове тухли по 5 реда, споени съ хоросанъ въ легла до 6—7 см., докато тухлитѣ, при размѣри 25 × 25 см., сж дебели 4 см. Стенитѣ нагоре сж били градени вѣроятно отъ смѣняващи се пояси камъни и тухли до 5 реда. Камъни, дори и грубо дѣлани, почти не се намѣриха; преди години сж били изнесени отъ тука много дѣлани, камъни и вградени въ новата църква въ с. Иваняне. Между валутъцитѣ бѣха вградени два камъка съ гръцки надписи. Издаденията отъ проф. Д. Дечевъ въ Jahreshefte на австрийския археол. институтъ, XXVIII (1932), Beiblatt стр. 16 се намѣри още въ 1925 г. Тази година открихме втория — посвещение на Плутона отъ тракиецъ, който билъ членъ на съвета и на герузията (по четенето на г. Д. Димитровъ).

Основитѣ не сж еднакво широки. Въ олтарната часть, при самия полукржгъ и при стената, която отдѣля апсидата отъ западната часть, дебелината имъ е 1 м., а 0·80 м. при надлъжнитѣ стени на предапсидния квадратъ. Северната стена на наоса е дебела въ основитѣ повече отъ 1 м. (1·15 при северо-източния жгълъ), южната — 0·93 м., а западната е само 0·70 м. Отъ тази нееднаквость въ дебелината на основитѣ можемъ заключи, че църквата е имала надъ наоса цилиндриченъ сводъ, а надъ предапсидния квадратъ (3·80 × 3·80 м.), по всѣка вѣроятность, кръстатъ сводъ отъ рода на този, който намираме надъ нишата на източната страна въ църквата Св. Георги въ София.[1])

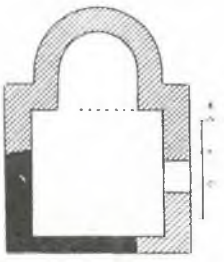

Обр. 145.— Църква на мѣстото на Св. София.
Fig. 145.— La prémiere église cimitériale sur l'emplacement de S-te Sophie de Sofia.

Докато селищнитѣ църкви отъ предюстиниановo време иматъ плитки, често дори сегментовидни апсиди, въ повечето цимитериални църкви отъ сжщата епоха апсидата е по-дълбока отъ полукржгъ. Така е въ най-старата църква (обр. 145) отъ края на III или началото на IV в., която е била на мѣстото на Св. София,[2]) гробищнитѣ църкви въ Истросъ,[3]) Тропеосъ (отъ IV в.),[4]) тази въ Кишдиошпуста (комитатъ Веспремъ) въ Унгария[5]) (отъ IV—V в.) и др.

Малката гробищна църква, която се откри подъ църквата Св. София въ София, градена въ края на III или началото на IV в., ни обяснява найдобре плана и на иванянската църква и ни помага да опредѣлимъ доста точно и времето, когато е била съградена. Въ софийската църквица кржглата дълбока апсида се отваря направо въ източната стена на почти квадратния корабъ (4 × 3·85 м.) (планъ обр. 145). Дебелитѣ стени (повече отъ 0·80 м.), освенъ на западъ, дето стената има само 0·45 м. дебелина, показватъ, че църквата е била засводена и то съ цилиндриченъ сводъ. Еднакви сж въ дветѣ църкви кржглата апсида — твърде голѣма спрѣмо наоса, дебелитѣ

[1]) Б. Филовъ, Софийската църква Св. Георги, София 1933, 1, обр. 3.

[2]) С. Покровскій, Новооткрытая мозаика въ базиликѣ Св. Софіи города Софіи, Seminarium Kondakovianum, V, 1932, 243, рис. 1, 2.

[3]) R. Netzhammer, Die christlichen Altertümer der Dobrudscha, Bukarest 1918, 160.

[4]) V. Pärvan, Buletinul Com. mon. istor. IV, 181 заб. 166, обр. 27.

[5]) L. Nagy, Archaeologiai Értesitö, XLV, 30—32, обр 19, 299 и 300.

надлъжни стени на последния и тънката му западна стена. Новиятъ елементъ въ Иваняне е предапсидниятъ квадратъ, затворенъ къмъ западъ съ стена и отдѣленъ чрезъ засѣчка въ стената отъ дѫгата на сѫщинската апсида.

Стената, която отдѣля апсидата, виждаме въ базиликитѣ отъ IV—V в. — Тропеосъ,[1]) Щръбци,[2]) Салона,[3]) Димитриада и Лаи[4]) въ Тесалия — но въ Иваняне намираме вече вметнатъ и предапсидниятъ правоѫгълникъ, а той говори за по-късно време. Предапсидниятъ правоѫгълникъ се явява по църквитѣ изъ нашитѣ земи въ VI в., липсва още въ Хисаря (IV—V в.),[5]) Бѣлово (V в.),[6]) кюстендилския Хисарлъкъ (V—VI в.),[7]) но го има вече въ Пирдопъ (VI в.)[8]) и въ „Морската базилика" въ Месемврия (VI—VII в.),[9]) и то не само предъ срѣдната апсида, но и предъ страничнитѣ. Така е получено онова уравновесяване между олтарнитѣ части на главния и страничнитѣ кораби, което Мийе смѣта за придобивка на византийската (цариградска) школа.[10])

Отъ где е дошълъ предапсидниятъ квадратъ въ гробищната църква при Иваняне? Въ куполната базилика правоѫгълникътъ предъ главната апсида се отваря съ цѣлата си ширина къмъ кораба, само страничнитѣ олтарни части, които иматъ вече опредѣлена литургическа служба, сѫ отдѣлени съ стени отъ съответнитѣ кораби (напр. базиликата при Пирдопъ, Св. София Солунска, Успѣние въ Никея). Можемъ допусна, че майсторътъ на иванянската църква е заелъ своя олтаръ отъ куполната базилика било като готова форма, отъ страничнитѣ ѝ отдѣления, било като е прибавилъ западна стена къмъ отворения олтаръ на срѣдния корабъ, за да създаде опора на кръстатия сводъ, който е покривалъ по всѣка вѣроятность предапсидния квадратъ. Но бихме могли да допуснемъ сѫщо, че въ Иваняне имаме на лице единъ отъ раннитѣ примѣри за самостойно образуване на новия видъ олтарна часть, като е вмъкнато правоѫгълното отдѣление между известнитѣ до сега елементи — полукрѫга на апсидата и стената, която е затваряла кораба на изтокъ — толкова повече, че майсторитѣ въ софийската область сѫ знаяли още въ III—IV в. да засводятъ правоѫгълно пространство съ плосъкъ кръстатъ сводъ, както показва не само сводътъ на източната ниша въ църквата Св. Георги, но и гробницитѣ около стария градъ.[11]) Така гробищната църква при Иваняне би била съградена къмъ края на V или началото на VI вѣкъ.

---

[1]) V. Pârvan, Buletinul Comisiunii mon. istor. IV, 182, обр. 28.

[2]) М. Ристић, Старинар VI, 1889, кн. 3, табл. VIII; Иванова, Год. Нар. музей 1922-25, обр. 299.

[3]) R. Egger, Forschungen in Salona I, Wien 1917, обр. 166, 169.

[4]) Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1929, обр. 12, 13.

[5]) Б. Филовъ, ИАД II, обр. 18.

[6]) П. Мутафчиевъ, Стари градища и друмове изъ долината на Стрѣма и Тополница, обр. 27.

[7]) Й. Ивановъ, ИАД VII, обр. 66 при 30.

[8]) П. Мутафчиевъ, ИАД V, табл. I и II.

[9]) I. Velkov, Recueil Uspenskij, I, Paris 1930, обр. 2 (планътъ на апсидитѣ нѣточенъ).

[10]) G. Millet, L'école grecque, 60, 62.

[11]) Б. Филовъ, Св. София, 114.

Близко по планъ до иванянската стои една разсипана църква въ Хима-Мта-Дарауя въ Тунисъ.[1]) Тя произхожда отъ втората половина на IV в. и се отличава съ „своето още чисто римско изпълнение", по думитѣ на изследвача ѝ.[2]) Въ нея частьта, която отговаря на олтара у насъ, е сѫщинската църква, предъ нея на западъ има малко по-широка, но много плитка отворена нартика, т. е. портикъ, а предъ дветѣ се простира обширенъ дворъ. Тежестьта на кръстатия сводъ надъ източното отдѣление пада на четири вградени жглови пиластра.

При друга северо-африканска сграда, баптистерия въ Биръ-Фтуна[3]) при Картагенъ, олтарната часть, сѫщо така доста голѣма спрѣмо наоса, е отдѣлена отъ него пакъ съ стена. Тази стена следователно трѣбва да се смѣта за една особность на старохристиянскитѣ църковни сгради и навѣрно стои въ връзка съ традициитѣ на римското строителство.

Формата на наоса въ иванянската църква — кѫсъ и тѣсенъ, особно въ сравнение съ олтара — както и липсата на притворъ се обясняватъ съ предназначението на църквата като гробищна. Сводътъ надъ тази западна часть е билъ надлъженъ цилиндриченъ: дебелината на надлъжнитѣ ѝ стени е сигурно указание. Тѣзи дебели надлъжни стени (1·15 м. и 0·93 м.) сѫ били достатъчни да издържатъ равномѣрното странично налѣгане на цилиндричния сводъ. Западната стена, която само затваря дѫгата на този сводъ и не служи за поддържането му, е могла да бѫде и много по-тънка, както е въ действителность (0·70 м.).

Видѣхме вече, че размѣритѣ на тухлитѣ и дебелината на хоросаненитѣ легла ни каратъ да отнесемъ съграждането на църквата при Иваняне къмъ ранно-византийската епоха. Като разгледахме отдѣлнитѣ части на плана ѝ, видѣхме пъкъ, че тя има връзки главно съ паметници отъ предюстинианово време.

При разкопаването на развалинитѣ, освенъ гвоздеи, не се намѣриха никакви други предмети. Около църквата имаше много погребения, скелетитѣ бѣха често допрѣни до самитѣ стени. По-рано, при прокарването на желѣзопѫтната линия за Банки, която отсича северната часть на хълма, сѫ били изровени много скелети. Намѣрени били и предмети отъ накитъ, но не можахъ да видя нищо отъ тѣхъ. Явно е, че некрополътъ е билъ просторенъ. На 5·20 м. отъ западната стена на църквата, при северо-западния жгълъ, направихме единъ изкопъ, подобенъ на буквата П, обърната съ отвора къмъ северъ. Южниятъ, съединителниятъ изкопъ бѣше широкъ 1·30 м., другитѣ — 1 м., съ разстояние помежду имъ 1·50 м. Краката бѣха дълги — източниятъ 9·30 м., западниятъ — 7·70 м. Слѣзохме до 1·30 м. подъ сегашното равнище. По-долу отъ 1·20 м. нѣмаше вече погребения, сивобѣлезникавата пръсть бѣше много твърда. Погребенията въ най-долния пластъ, между 0·90 м. и 1·20 м., бѣха много рѣдки, не съдържаха никакви предмети, нѣмаше и следи отъ ковчези. Бѣше почти невъзможно да се отдѣлятъ скелетитѣ отъ втвърде-

[1]) Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne, s. v. Afrique, I, col. 692, fig. 136, 137.

[2]) H. Saladin, Rapport sur une mission faite en Tunisie, 1882—1883, въ Archives des missions scientifiques, XIII, 1887, 138, по Cabrol, I, 692.

[3]) Cabrol, Dictionnaire, s. v. Cartage, 2229, обр. 2115.

ната пръсть. Пластътъ между 0·90 м. и 0·60 м. бѣше много богатъ съ скелети, нѣкои бѣха слагани единъ върху други само съ 20 см. пръсть помежду имъ; явно е, че гробищата сж служили дълго време. Отъ разкопанитѣ изцѣло или отчасти повече отъ 20 скелета, само при 6 — и то въ пласта между 0·90 м. и 0·70 м. подъ повръхностьта — се намѣриха дребни предмети отъ накитъ и копчета. На единъ скелетъ задъ и отстрани на главата и надъ раменетѣ имаше множество осукани златни нишки (сърма) — вѣроятно остатъци отъ було. На гърдитѣ се намѣри една желѣзна игла[1]) и две голѣми сребърни позлатени копчета.[2]) Върху другъ имаше само две малки бронзови топчести копчета, върху трети — две костени, които наподобяватъ бронзовитѣ копчета. Намѣрени бѣха още единъ бронзовъ пръстенъ и две обеци, едната сребърна, съставена отъ кржгла халка съ прикрепени къмъ нея телени тржбички, другата бронзова, посребрявана, съ подвижно прикачена на халката куха фигурка.[3]) Нито една отъ тѣзи находки не е достатъчно характерна, за да ни послужи да опредѣлимъ по-точно епохата, но все пакъ пластътъ, отъ който произхождатъ и който е отъ срѣднитѣ пластове, може да се отнесе съ голѣма вѣроятность къмъ първата половина на второто хилядолѣтие.

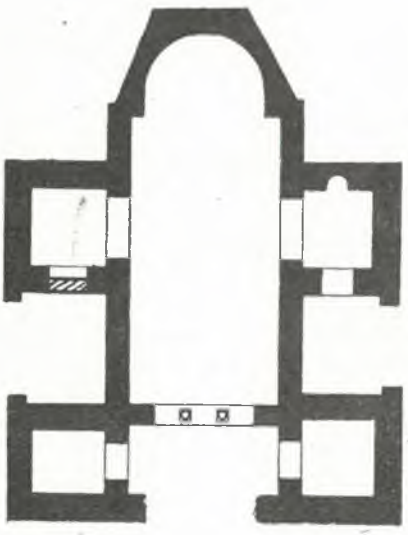

Обр. 146. — Селищна църква при с. Иваняне.
Fig. 146. — Église paroissiale près d'Ivaniané.

Църквата на селището (обр. 146), чиито мъртавци сж били заравяни въ некропола, се намира около 1 клм. юго-западно отъ него, почти на брѣга на рѣката, който идва отъ Банки, тамъ гдето се заселва отново селото Иваняне. Тя бѣше разкрита въ по-голѣмата си часть отъ селянитѣ въ 1924 г.[4]) Презъ 1925 г. направихе допълнителни разкопки и я включихме въ работата си върху старитѣ църкви и монастири въ нашитѣ земи.[5]) Тогава я датирахме по-широко отъ VI—VII в.[6]) едвали не само отъ страхъ да не изпаднемъ въ антедатиране — обикновената грѣшка, когато се издаватъ новооткрити паметници. Сега ще се занимаемъ повторно съ нея, не само за да я върнемъ по-назадъ, въ V в., а и за да опредѣлимъ значението и мѣстото ѝ въ развитието на плана „свободенъ кръстъ“ у насъ. Открититѣ и издадени презъ последнитѣ години раннохристиянски църкви въ Гърция, Епиръ и Македония ни даватъ богатъ сравнителенъ, често и точно датиранъ материалъ

[1]) № 2740 на срѣдновѣковния отдѣлъ на Нар. музей въ София.
[2]) № 2741.
[3]) №№ 2737, 2738, 2739,
[4]) Вж. бележката на Енчевъ-Видю въ „Миръ“, брой 7215 отъ 5. VII. 1924 г.
[5]) Годишникъ на Нар. музей за 1922-25 г., 445.
[6]) П. т. стр. 445, въ резюмето — стр. 560 — датировката V—VI в. е печатна грѣшка.

за вѫтрешната скулптурна украса на нашата църква (обр. 148). Освенъ това самиятъ въпросъ за образуването на плана свободенъ кръстъ получи напоследъкъ ново освѣтление: символичното значение на кръстовидната форма се смѣта достатъчно да обясни самостойната поява и развитие на кръстовидния планъ въ отдѣлнитѣ християнски страни.[1]) Още по-рано бѣше изказвано предположението, че планътъ свободенъ кръстъ може да се е образувалъ у насъ самостойно.[2]) Но и следъ откриването на църквата въ Клисе-кьой (обр. 147) при Пирдопъ, за която изследвачътъ ѝ Мутафчиевъ мисли, че е имала и куполъ надъ кръстовището,[3]) кръстовидниятъ планъ можеше да се смѣта пренесенъ готовъ у насъ. Той е билъ въ употрѣба въ Цариградъ и на Истокъ, гдето разкопкитѣ въ Св. Йоанъ въ Ефесъ доказаха, че е билъ създаденъ още преди Юстиниана.[4])

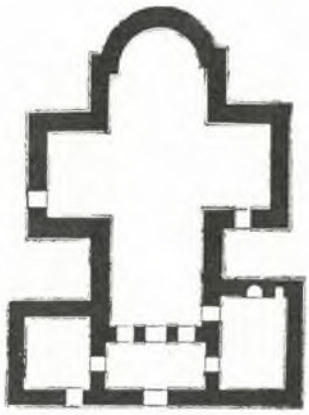

Обр. 147. — Църква при с. Клисе-кьой.
Fig. 147. — Église près de Klissé-keui.

Засвидетелствуванъ е въ Италия още въ IV в., малко по-късно го виждаме въ Далмация (Салона),[5]) както и въ Кримъ (Херсонесъ).[6]) Но ние имаме на лице у насъ представители на всички етапи, които водятъ отъ еднокорабната църква съ крила до напълно оформената кръстовидна църква, която въ юстиниановото време получава вече и куполъ. Въ иванянската църква източнитѣ крила не се отварятъ съ цѣлата си ширина къмъ кораба,[7]) тѣ не сѫ станали още напрѣчнитѣ рамена на кръста, както ги намираме въ Клисе-кьой, гдето латинскиятъ кръстъ е вече напълно изразенъ. И дветѣ тѣзи постройки произхождатъ отъ V вѣкъ.[8])

Паралелизмътъ, който намираме между развоя на плана свободенъ кръстъ у насъ и развоя на сѫщия планъ въ Кападокия[9]) показва, че е съвсемъ правилно да се извежда плана на Св. София Софийска отъ този на Иваняне и Клисе-кьой.[10]) Но ние имаме у насъ въ повече отъ Кападокия и единъ подготовителенъ етапъ за развитието — църквата на Джанаваръ-

[1]) S. Guyer, Byz. Zeitschr. XXXIII, 83 сл.
[2]) Б. Филовъ, Св. София, 141; П. Мутафчиевъ, ИАД V, 103.
[3]) П. Мутафчиевъ, пакъ тамъ, 100.
[4]) G. Sotiriou, Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine, XI, 239.
[5]) R. Egger, Forschungen in Salona I, 96—97.
[6]) E. Minns, Scythians and Greeks, Cambridge 1913, обр. 340, 509 сл.
[7]) G. Millet, Recueil Uspenskij I, 187.
[8]) За Клисе-кьой гл. П. Мутафчиевъ, ИАД V, 196—197. Въ Иваняне за V в. говорп не само отдѣленията отъ капителa кемпферъ съ кръстъ отъ колонитѣ между партиката и кораба, но и преградитѣ плочи съ хризма и кръстове съ слабъ релиефъ и профили, колонкитѣ, въ които четвъртитата и кржглата часть образуватъ единъ стволъ съ капителъ на края, колонкитѣ съ релиефни кръстове. За жалость по-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ унищожени при съграждането на новия параклисъ върху източната половина на старигѣ основи. На обр. 148 се виждатъ само остатъци отъ колонкитѣ.
[9]) S. Guyer, Byz. Zeitsch. XXXIII, 83—88.
[10]) G. Millet, цит. м.

тепе[1]) до Варна (обр. 150), която напоследъкъ, неправилно споредъ насъ, се постави въ категорията на църквитѣ съ планъ Т (монастирски типъ на Латмосъ).[2]) Че тя трѣбва да се свърже съ църквитѣ съ два чифта крила въ Софийската область, показва ясно западната ѝ половина, гдето нартиката е фланкирана отъ сѫщитѣ правоѫгълни отдѣления, които знаемъ въ Софийско. Едвали може да има съмнение въ източния, по-специално сирийския характеръ[3]) на църквата на Джанаваръ-тепе, на която източнитѣ крила — сигурно — а западнитѣ — вѣроятно — сѫ имали два етажа.

Джанаваръ-тепе показва, че този видъ фасада е дошла у насъ отъ Сирия, при все че широката аркада, съ която сирийската нартика се отваря

Обр. 148. — Колонки отъ селищната църква при с. Иваняне.
Fig. 148. — Colonettes de l'église paroissiale près d'Ivaniané.

навънъ, е замѣнена тукъ съ обикновена врата. Произходътъ на тази „хетитска" фасада е още споренъ, едни[4]) я смѣтатъ сиро-египетска, други[5]) — персийска, трети[6]) — западноевропейска, респ. римска. Ние нѣма да се спираме на този въпросъ.

Правъ е S. Guyer като подчертава, че при плановетѣ иматъ значение преди всичко мѣстната традиция и практическитѣ нужди.[7]) Кои сѫ тогава

[1]) В. Иванова, Годишникъ за 1922-25, 460 сл., обр. 301.
[2]) J. Ebersolt, Monuments d'architecture byzantine, Paris 1934, 4.
[3]) F. Oelmann, Bonn. Jahrbüch. 127, 194 сл.
[4]) Пакъ тамъ, 191—194, 197; H. Beyer, Der syrische Kirchenbau, Berlin, 1925, 44 сл.
[5]) F. von Bissing, Der persische Palast und die Turmbasilika, Studien zur Kunst des Ostens, 50.
[6]) E. Weigand, Byz. Zeitschr. XXVII, 156.
[7]) S. Guyer, Byz. Zeitschr. XXXIII, 319.

условията, които сж допринесли за разпространението на „хетитската“ фасада у насъ? Постройки отъ предихристиянско време съ този видъ фасада още не сж открити.

Да отричаме всѣкакво влияние отъ страна на крепостнитѣ врата, както прави Oelmann,[1]) едвали е много умѣстно. Високитѣ отдѣления отстрани на входа сж могли да служатъ, освенъ за наблюдаване, още и за защита, нѣщо което не е безъ значение въ онѣзи времена на постоянни нападения и грабежи. А освенъ това, въ тѣзи крила на нартиката се е помѣщавалъ и баптистериятъ, който доскоро бѣше отдѣлна, често кокетна сграда, несвързана конструктивно съ самия храмъ (срв. баптистерия въ Салона или този въ

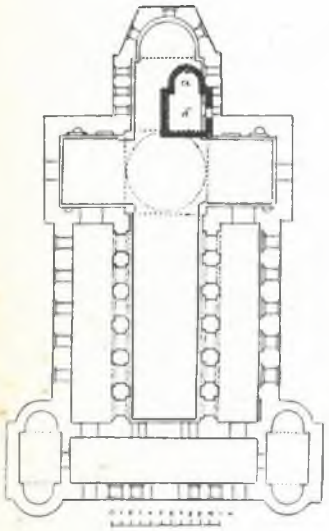

Обр. 149. — Църквата Св. София въ София.
Fig. 149. — Église S-te Sophie de Sofia (plan Pokrovsky).

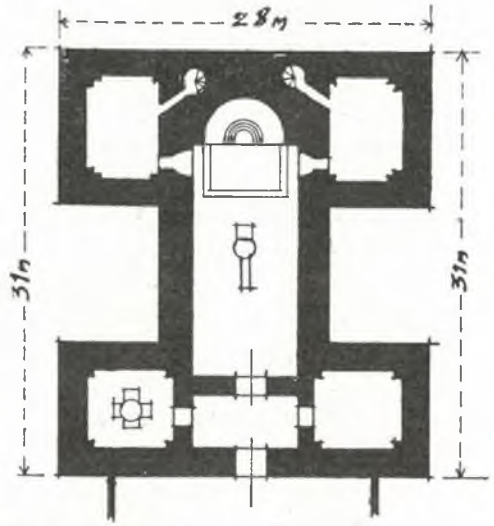

Обр. 150. — Църквата на Джанаваръ-тепе.
Fig. 150. — Église à Djanavar-tépé.

Св. Врачъ, Македония). Ще се открияътъ навѣрно и други примѣри на такива фасади; за сега въ вида, въ който се намира въ Софийско, тя се срѣща още въ еднокорабната църква въ с. Шрѣбци (Княжевашко), гдето сж намѣрени и стълбитѣ за етажа на нартиката и гдето по всѣка вѣроятность е имало и източни крила, ако сждимъ по дветѣ срещуположни широки врати въ източната часть на кораба.

Главната задача на архитектурата въ VI в. (юстиниановия) е да съчетае тритѣ толкова различни елемента, куполъ, кръстовиденъ планъ и базиликални кораби въ едно архитектурно цѣло.[3]) Майсторитѣ на Сердика решаватъ по свой начинъ тази задача: въ църквата Св. София (обр. 149) тѣ усложняватъ мѣстния кръстовиденъ планъ, изработенъ предишния вѣкъ въ областьта, като прибавятъ базиликалнитѣ кораби отвънъ и то само къмъ западното рамо.[4])

[1]) Oelmann, цит. м. 191.
[2]) Годишникъ за 1922-25, 458, обр. 299; Старинар VI, 1889, кн. 3, табл. VIII.
[3]) G. Sotiriou, Bulletin XI, 238.
[4]) Н. Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, София 1931, 72.

Надъ квадрата, гдето се пресичатъ кръстнитѣ рамена, издигатъ куполъ на пандантиви. Този куполъ може да е сѫществувалъ още въ църквата въ Клисе-кьой, но по-вѣроятно е, че той се явява тука за пръвъ пѫть на това мѣсто. Ядката на новия, синтетиченъ планъ си остава латинскиятъ кръстъ съ източно рамо. Църквата при Иваняне е началниятъ и най-важенъ етапъ въ развитието на този основенъ планъ. Тамъ е и значението ѝ.

Les deux anciennes églises près d'Ivaniané

Ces églises, distantes l'une de l'autre d'un kilomètre à peine, se trouvent au nord-est du village d'Ivaniané, à une quinzaine de kilomètres de Sofia et non loin de la station thermale de Banki qui semble avoir été connue dès l'époque romaine. La plus petite (15 m 60 × 8 m 30) était l'église cimitériale (fig. 144) de la bourgade, disparue aujourd'hui, que desservait la seconde église. Avec sa nef presque carrée, son abside très profonde et son mur occidental moins épais que les autres, l'église cimitériale s'apparente à la plus ancienne (fig. 145) — de la fin du IIIe ou du début du IVe siècle — des trois églises qui précédèrent sur son emplacement actuel l'église Ste-Sophie de Sofia, mais elle s'en distingue par le mur qui ferme vers l'ouest la travée intercalaire devant l'abside. Cette travée, qui apparaît dans la péninsule au VIe siècle sinon dès le Ve siècle est encore associée ici au mur qui séparait souvent jusqu'alors la nef du demi-cercle de l'abside. La combinaison de ces deux éléments ainsi que les matériaux et le mode de construction nous permettent de dater l'église de la fin du Ve ou du début du VIe siècle. Le mur entre la nef et l'abside dans les églises à nef unique se retrouve dans l'Afrique du Nord et semble venir de la tradition romaine.

La nécropole n'a été fouillée qu'en partie, les plus anciennes des tombes n'ont rien livré, celles de couches supérieures étaient plutôt pauvres en objets de parure et paraissent provenir du début du second millénaire.

La second église, découverte il y a une dizaine d'années par les paysans du village d'Ivaniané, a été complètement déblayée en 1925. Nous l'avons publiée dans l'Annuaire du Musée 1922—25 et l'avons datée des VIe—VIIe siècle (fig. 146 et 148). Nous la rapportons maintenant plus exactement au Ve siècle non seulement parce que les églises paléochrétiennes de Grèce, de Macédoine et d'Épire publiées ces dernières années, offrent plus d'une pièce de comparaison pour la décoration sculptée de notre église [1]) mais surtout parce que les découvertes et études récentes ont éclairé d'un jour nouveau le problème de la formation du plan en croix libre. Chez nous comme en Cappadoce, ce plan s'est constitué quand les ailes qui flanquent la nef unique, d'annexes qu'elles étaient au début, se sont transformées en véritable transept. L'église d'Ivaniané, où „chacune des ailes communique avec la nef par une arcade moins large qu'elle", se place

[1]) La plus grande partie des pierres ont disparu lors de la construction d'une chapelle moderne dans la partie orientale de l'ancienne nef. Les quelques restes qui ont échappé à la destruction sont donnés à la fig. 148.

à la tête de l'évolution qui, partant de l'église à une nef accompagnée de deux couples d'ailes rectangulaires, conduit au plan en croix libre où l'abside s'ajoute à la branche orientale de la croix. La seconde étape est représentée par l'église de Klissé-keui (fig. 147) où le transept est presque complètement formé, mais pour laquelle nous nous refusons à supposer l'existence d'une coupole au-dessus de la croisée des nefs. Nous avons en outre sur notre sol une phase préparatoire pour ce plan dans laquelle les ailes orientales sont encore sur la ligne même de l'abside. C'est l'église de Djanavar-tépé (fig. 145) près de Varna qu'on a récemment placé, à tort croyons-nous, dans la catégorie des églises en forme de lettre T et dont l'origine syrienne du plan est manifeste. Le plan en croix libre, constitué au V^e^ siècle dans la région de Sofia, devient au siècle suivant le noyau central auquel viennent s'ajouter — dans le bras occidental — les bas-côtés de la basilique et — sur la croisée des nefs — une coupole sur pendentifs pour former le plan complexe de Ste-Sophie de Sofia (fig. 149). Cette église nous fait voir de quelle manière peu commune les architectes indigènes ont résolu le problème principal de l'architecture à l'époque de Justinien, la combinaison d'éléments aussi différents que sont le plan en croix libre, les nefs basilicales et la coupole. L'église d'Ivaniané prouve que le plan en croix libre n'a pas été importé dans nos terres, mais qu'il s'est constitué au V^e^ siècle dans les environs même de l'ancienne Sardique.

Véra Ivanova

Новооткрито старобългарско съкровище

отъ Кръстю Миятевъ

Презъ месецъ юний 1922 година биде намѣрено въ с. Шереметъ (Провадийско) едно твърде интересно съкровище. Скѫпоценната находка е била заровена на брѣга на едноименната рѣка, която протича презъ селото и е открита съвсемъ случайно отъ нѣколко невръстни деца. Намѣренитѣ предмети били веднага разграбени и укрити, а следитѣ отъ находката заличени. Чрезъ полицейско дознание, обаче, се установи, че сѫ намѣрени следнитѣ нѣща: 1) една златна и шесть сребърни торкви, 2) единъ златенъ кръстъ, 3) три златни гривни, 4) четири златни мониста(?) и 5) два чифта златни обеци, отъ които еднитѣ счупени и още тогава захвърлени отъ децата-намѣрвачи. Отъ всичко това Народниятъ музей можа да прибере своевременно само единия чифтъ обеци, златната и четири отъ сребърнитѣ торкви. Всички издирвания за останалитѣ предмети останаха и до день-днешенъ безплодни.

Шереметската находка е първа по рода си въ България. Наистина, сребърни торкви сѫ намирани и други пѫть изъ българскитѣ земи, но повече единично. Срѣдновѣковниятъ отдѣлъ на Народния музей притежава отъ тѣзи интересни накити-инсигнии четири различни екземпляра. Последнитѣ се свеждатъ къмъ три характерни типа, всѣки единъ отъ които може да се сближи повече или по-малко съ известнитѣ до сега торкви. Въ това отношение шереметскитѣ торкви, напротивъ, оставатъ за сега изолирани. Тази находка заема въобще едно особно мѣсто между варварскитѣ съкровища не толкова по своя съставъ, колкото по естеството на предметитѣ, тѣхната форма и украса, които ни се откриватъ сега за първи пѫть. Самитѣ торкви се оформяватъ като единъ особенъ типъ съ своеобразна украса, непозната на известнитѣ до сега варварски накити отъ и следъ епохата на Великото преселване на народитѣ. Тази именно особна форма и орнаментика дава основание да се предполага, че шереметското съкровище е творение на единъ народъ, чиито художествени вкусове се различаватъ отъ вкусоветѣ на другитѣ варварски народи, доста ясно очертани вече въ находкитѣ отъ първото хилядолѣтие следъ Христа. А тъкмо тѣзи качества и особности на шереметската находка образуватъ доста здрава основа, отъ която трѣбва да се излѣзе, за да се опредѣли произходътъ на съкровището и народътъ, на който то е принадлежало.

I

Златната торква (обр. 151) има диам. 23·5 см., обиколка 65 см. и тегло 211 гр. Направена е отъ дебелъ, обълъ телъ (диам. 0·6 см.), чиито крайща минаватъ въ лопатообразни плоски разширения съ по една кржгла дупчица

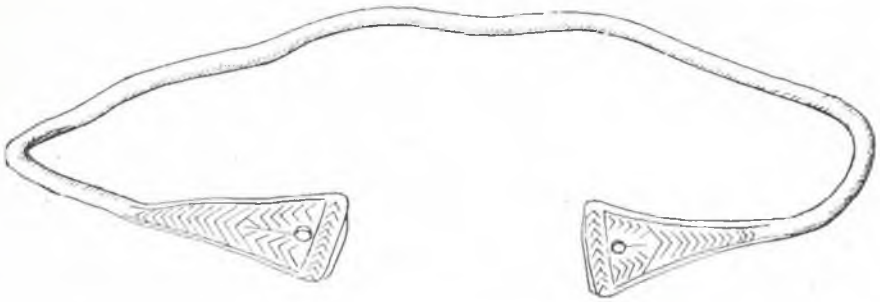

Обр. 151. — Златна торква отъ Шереметъ.
Fig. 151. — Torques en or de Chérémète.

на края. Лицевата страна на тѣзи разширения е орнаментирана съ плитко гравирани линии.

Съвършено еднаква по форма е и една отъ сребърнитѣ торкви (диам. 20 см., обиколка 62·5 см., тегло 170 гр., дебелина на обржча 0·6 см.), но плоскитѣ разширения, снабдени сжщо съ дупчици, нѣматъ никаква украса. Торквата е покрита съ дебелъ пластъ патина, която е рѣзана на две мѣста отъ намѣрвачитѣ (обр. 152 *a*).

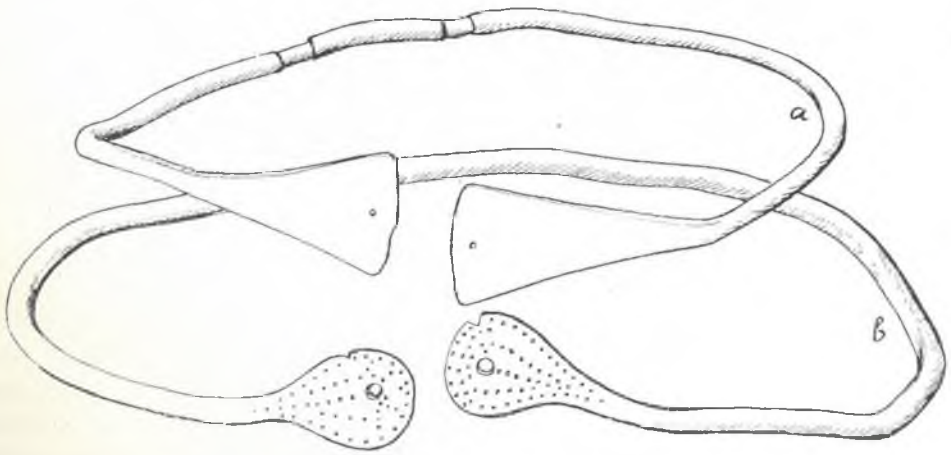

Обр. 152. — Сребърни торкви отъ Шереметъ.
Fig. 152, — Torques en argent de Chérémète.

Втората сребърна торква (обр. 152 *b*) е по-голѣма и по-дебела (диам. 25·5 см., обиколка 78 см., тегло 315 гр., дебелина на обржча 0·75 см.). Тя прилича на първитѣ, но нейнитѣ крайща се разширяватъ като крушообразни плочки съ вдълбани груби точки по лицевата имъ страна. И тукъ плочкитѣ иматъ по една дупка. Патината е сжщо доста дебела.

Останалитѣ две сребърни торкви представятъ много по-голѣмъ интересъ по формата на тѣхнитѣ крайни разширения, както и по тѣхната тънко гравирана орнаментика въ геометрично-хералдиченъ стилъ. Формата и на дветѣ торкви е като на описанитѣ по-горе. Едната (обр. 153) има диам. 27 см.,

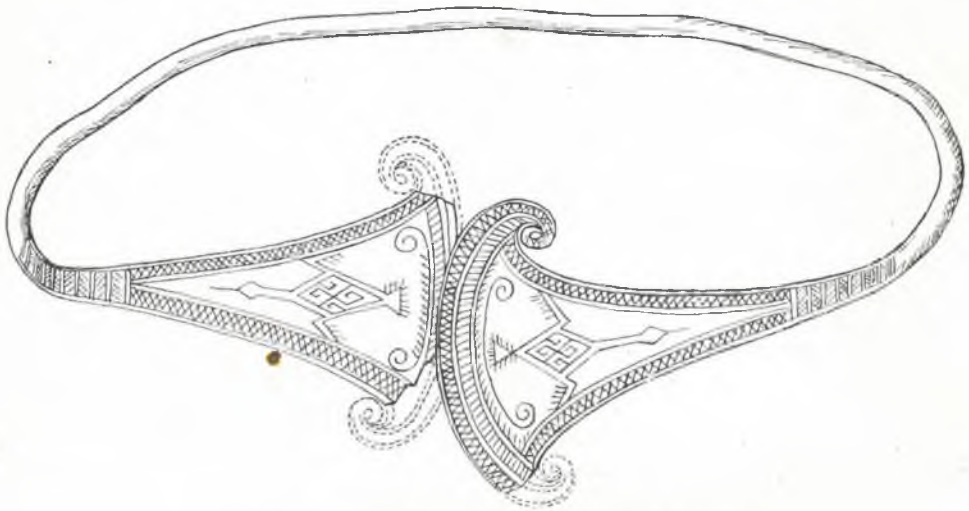

Обр. 153. — Сребърна торква отъ Шереметъ.
Fig. 153. — Torques en argent de Chérémète.

обиколка 86 см., тегло 465 гр., дебелина на обржча 0·8 см. Другата (обр. 154) — диам. 25·5 см., обиколка 81 см., тегло 470 гр., дебелина на обржча 0·9 см. Тукъ, обаче, разширенията сж много по-голѣми и завършватъ съ джга, която на двата си края образува волути. Орнаментирани сж само външнитѣ страни на тѣзи разширения и то както следва:

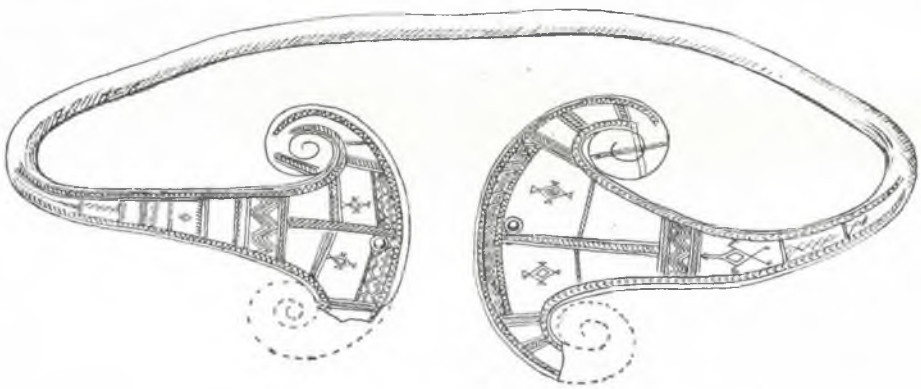

Обр. 154. — Сребърна торква отъ Шереметъ.
Fig. 154. — Torques en argent de Chérémète.

Торква обр. 153. Въ затворено отъ рамка поле, надъ една джгова линия, образуваща две волути, е представенъ по единъ орелъ въ типично хералдично положение, стилизиранъ почти до пълна геометризация.

Торква обр. 154 е украсена въ сжщия стилъ и техника, но много по-сложно

И тукъ по края на разширенията намираме подобна рамка, но затвореното поле е раздробено съ хоризонтални и отвесни ивици на по-малки части, нѣкои отъ които сѫ запълнени съ зигзагъ и геометрични фигури. Между последнитѣ се разпознава върху едното разширение сѫщата хералдично представена птица (орелъ), но въ малко по-другъ видъ: вмѣсто тришгълна переста опашка, тукъ две отъ странитѣ на ромба, който представя тѣлото, сѫ продължени, за да се означатъ краката на птицата. Запълването на срѣдния ромбъ (тѣлото на орела) е по-просто, но условното предаване на крилата и главата е еднакво съ това на сѫщитѣ части въ по-горната торква. Трѣбва да се изтъкне още, че при украсяването на дветѣ разширения на торквата не е спазвана строга симетрия.

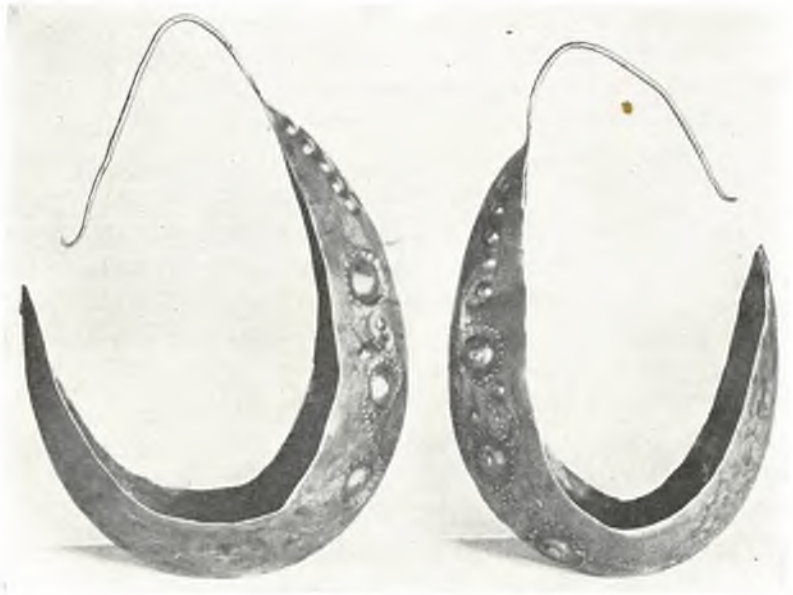

Обр. 155. — Златни обеци отъ Шереметъ.
Fig. 155. — Boucles d'oreilles en or de Chérémète.

Не по-малъкъ интересъ представятъ и дветѣ златни обеци (обр. 155). Едната е висока 11 см., шир. 6·5 см., другата — висока 10·5 см., шир. 6 см. Общо тегло 40 гр. Обецитѣ сѫ направени отъ дълги листовидни пластинки. Единиятъ край се удължава като дълъгъ и тънъкъ телъ и завършва съ кукичка, която се закачва на другия край на обецата, дето е пробита малка дупка. Орнаментирана е само външната страна: въ началото се виждатъ два отвесни реда отъ по петь изпѫкнали точки, а по-надолу — линия отъ малки сѫщо изпѫкнали точици се вие около едри полусферички.

Трѣбва твърде много до се съжалява, че значителна часть отъ съкровището е пропаднала, тъй като, може би, тъкмо въ изгубенитѣ предмети се е намиралъ ключътъ, който би ни открилъ произхода и народностната принадлежность на тази находка. Малкото данни, които можаха да се събератъ,

сѫ надеждни само по отношение на състава на съкровището. Всичко останало се предава колебливо, неясно и съ противоречия. Предъ видъ на това азъ съмъ принуденъ да се ограничa тукъ само съ даннитѣ, които ни даватъ спасенитѣ и прибрани сега въ Народния музей предмети.

Тѣзи данни сѫ толкова оскѫдни, че за шереметската находка не може да се каже сега по-опредѣлено, дали тя е гробна или пъкъ представя едно заровено преди много вѣкове съкровище само отъ накитни предмети. Много съображения говорятъ въ полза и на дветѣ предположения, но все пакъ решението на този въпросъ, макаръ и твърде важно, остава несигурно. Едничкото положително нѣщо, което може да се каже въ случая, е само това, че предметитѣ отъ шереметското съкровище представятъ по стилъ и техника едно хомогенно цѣло. Тѣ сигурно произхождатъ отъ едно и сѫщо време и сѫ произведения ако не на една работилница, то поне на единъ строго ограниченъ художественъ кржгъ.

II

Отъ наличнитѣ предмети само торквитѣ могатъ да ни дадатъ по-опредѣлени хронологични точки, за да се установи приблизително произходътъ на находката. Известно е, че торквитѣ като накитъ и военененъ знакъ сѫ били употрѣбявани отъ разни народи въ Европа и предна Азия още отъ предисторическо време, та дори до XIV вѣкъ.[1])

Много естествено е, че въ този дълъгъ периодъ, въ който торквитѣ сѫ били употрѣбявани, хронологичното опредѣляне на шереметскитѣ гривни се затруднява отъ обстоятелството, че тѣ принадлежатъ на едно съкровище, което е било заровено въ почва, тъпкана последователно отъ много народи. Презъ тѣзи мѣста сѫ минали древнитѣ перси въ похода имъ противъ скититѣ, а самитѣ скити сѫ се простирали на югъ отъ Дунава въ Добруджа. Тукъ сѫ живѣли траки, келти, римляни, сармати, готи, хуни, алани, авари и всевъзможни други варварски племена. При това, нека не се забравятъ и тритѣ най-важни фактора на Балкана въ втората половина на първото хилядолѣтие: византийци, славяни (български и руски) и, най-после, българитѣ на Исперихъ. За повечето отъ тѣзи народи ние имаме писмени или археологически данни, че сѫ употрѣбявали торквитѣ като военененъ знакъ и накитъ.

При тѣзи твърде сложни обстоятелства, присѫтствието на златния кръстъ въ шереметската находка се явява като една отъ най-надежднитѣ хронологични опори. Ние не знаемъ, какъ е изглеждалъ тоя кръстъ, но ако

---

[1]) Déchelette, Manuel II, 354; Sophus Müller, Nordische Altertumskunde I, 288 сл.; O. Montelius, Die Kultur Schwedens in vorhistorischer Zeit, 65; Julius Naue, Die Bronzezeit in Oberbayern, 124 сл.; Herod. VIII, 113, IX, 80; S. Reinach въ Daremberg et Saglio, Dict. s. v. torques; А. Толстой и Н. П. Кондаковъ, Русскія древности III, 2, V, 151; L. Lindenschmit, Handbuch der deutschen Altertumskunde I, 1889, 394; G. Behrens, Aus der frühen Völkerwanderungszeit des Mittelrheingebietes, Meinzer Zeitschrift XVII—XIX, 1921—24, 71; Л. Нидерле, Бытъ и культура древныхъ славянъ, 247 сл., 258, 260; L. Niederle, Slov. starožitnosti, I2, 627; Hoops, Reallexicon, s. v. Halsring, 370.

приемемъ, че технически и стилово той е недѣлимъ отъ останалитѣ предмети, то той би могълъ да се използува като доказателство, ако не за напълно християнския характеръ на съкровището, то поне като указатель, че лицето, на което е принадлежало това съкровище, се е намирало въ близки културни и вѣрски отношения съ съседната Византия. По такъвъ начинъ този кръстъ ограничава значително не само времето, което може да се допусне като най-вѣроятно за произхода на съкровището, но и голѣмото число на народитѣ, които биха могли евентуално да се приематъ като творци и носители на шереметскитѣ накити.

Така, отъ дългата редица народи и племена, които сѫ носѣли торкви и които сѫ оставили своитѣ следи на Балкана, трѣбва да се изключатъ имената на всички народи до IV—V в. сл. Хр. Съ други думи, като вѣроятни и възможни носители на шереметскитѣ накити изпѫкватъ на преденъ планъ народитѣ отъ и следъ Великото преселване и то именно онѣзи, които не сѫ били случайно историческо явление на полуострова, а сѫ се явили като носители на опредѣлена култура и трайни религиозни отношения спрѣмо центъра на източната римска империя. Измежду такивато народи на първо мѣсто трѣбва да се поставятъ самитѣ византийски войници, готитѣ, славянитѣ, българитѣ и чакъ тогава хунитѣ, аваритѣ и другитѣ племена, чиито връзки съ християнската култура изглежда да сѫ били значително по-слаби.

Тази редица отъ народи, обаче, може да се съкрати още повече. Германскитѣ еднородни паметници отъ IV—V в. насамъ могатъ да ни засвидетелствуватъ, че шереметското съкровище едва ли има нѣкакви допирни точки съ готитѣ или другъ нѣкакъвъ германски народъ. Още отъ ранната епоха на Великото преселване на народитѣ германскиятъ типъ торкви се очертава отъ многобройнитѣ находки на източнитѣ германци като тънъкъ и обълъ сребъренъ или бронзовъ обрѫчъ, който се закопчава отзадъ посрѣдствомъ различни приспособления. Този типъ торкви се е употрѣбявалъ най-често съ висулки, които сѫ се спущали по гърдитѣ.[1])

Славянскитѣ гривни отъ сѫщото време не представятъ оригинални типове, които да не се срѣщатъ въ Германия, Скандинавия или Маджарско. Изобщо тѣ сѫ отъ късния варварски типъ и сѫ преминали у славянитѣ чрезъ съседски или търговски сношения.[2]) Въ всѣки случай тѣзи торкви стоятъ по форма сѫщо така далечъ отъ шереметскитѣ и показватъ, че последнитѣ едва ли могатъ да се считатъ като творение на славянската култура.

Като изключваме възможността за германо-славянски произходъ на шереметското съкровище, ние сме принудени да се обърнемъ къмъ източно-варварския културенъ кръгъ, който се очертава твърде ясно около епохата на Великото преселване. Съ общността на племенната култура въ Сибиръ и южна Русия се обясняватъ много еднакви художествени явления у тѣзи народи, съ нея трѣбва да се обясни и приблизително еднаквата форма на торквитѣ у пер-

[1]) G. Behrens, цит. съч. 72, обр. 1; S. Müller, Nordische Altertumskunde II, 113, обр. 84; Hoops Reallexicon, 370, табл. 31, обр. 13 и 14.

[2]) Л. Нидерле, Бытъ и культура, 258 сл.; Толстой и Кондаковъ, Русскія древности V, обр. 34, 50—52, 79.

ситѣ, скититѣ и галитѣ отъ една страна и у народитѣ въ южна Русия отъ епохата на преселването отъ друга. Характерниятъ белегъ на старитѣ персийски и келтско-скитски[1]) торкви — тѣхниятъ незатворенъ обржчъ съ свободни и разширяващи се предъ гърдитѣ крайща — отличава и шереметскитѣ гривни, а това ни подсѣща вече, че народътъ, който е създалъ и носѣлъ шереметскитѣ накити, не е стоялъ твърде далечъ отъ въпросния културенъ кржгъ. Той трѣбва да се търси следователно между азитяскитѣ народи отъ епохата на преселването. Въ това отношение насъ могатъ да интересуватъ само онѣзи народи, които сж кръстосвали Балкана и мѣстата около днешното село Шереметъ, а като такива вѣроятни носители на шереметскитѣ накити се налага да се приематъ хунитѣ, аваритѣ, разнитѣ варвари въ византийскитѣ войски и, най-после, трайнитѣ владѣтели на земята на северъ отъ Балкана — българитѣ.

Отговорътъ на въпроса за участието на всѣки единъ отъ тѣзи народи въ произхода на съкровището би билъ доста труденъ, ако унгарскитѣ находки отъ ранното срѣдновѣковие не ни даваха достатъчно основание да ограничимъ още повече списъка на тѣзи народи, като изключимъ отъ него хунитѣ и аваритѣ. Възъ основа тъкмо на тѣзи находки въ Маджарско може да се установи съ доста голѣма вѣроятность, че народитѣ, които сж владѣли въ унгарската равнина въ продължение на петь ила шесть вѣка, не сж познавали и не сж носѣли накити подобни на шереметскитѣ.

Но ако маджарската равнина се оказва толкова оскждна откъмъ паралели въ полза на нашата задача, толкова по-забърканъ и неясенъ е материалътъ, който ни дава Византия. Въ сжщность, върху византийскитѣ торкви, извадени на бѣлъ свѣтъ и прибрани на съхранение, лежи дълбокъ мракъ. Мене не е известно, дали въобще сж открити до сега такива торкви и кжде се пазятъ тѣ, но независимо отъ това сжществуването на торквитѣ въ Византия не може да се оспорва, защото то е засвидетелствувано отъ писмени и художествени паметници. Още Иоанъ Златоустъ, като говори за подражанието на варварския разкошъ отъ византийцитѣ, споменава, че слугитѣ на антиохийцитѣ носѣли златни торкви. Все за IV вѣкъ историкътъ Зосимъ споменава за златни торкви, които Теодосий Велики раздалъ на заседналитѣ край брѣговетѣ на Дунава готи,[2]) а въ V вѣкъ Sidonius Appolinaris съобщава, че торквитѣ били давани вече като награда при състезанията съ колесници.[3]) Така варварскиятъ обичай да се носятъ на шията гривни се разпространилъ толкова много, че се наложилъ и на самитѣ византийци. По-късно, когато варварскитѣ дружини провъзгласявали своитѣ вождове за императори, последнитѣ били издигани върху щитъ, а на шията имъ слагали торква.[4]) Заетитѣ по такъвъ начинъ торкви едва ли сж се различавали отъ варвар-

[1]) За формата на скитскитѣ и галскитѣ торкви гл. Odobesko, Le trésor de Pétrossa, и Léon Joulin, Les sépultures des âges protohistoriques dans le sud-ouest de la France, Revue arch., 1912, 1—2, табл. К.

[2]) Odobesco, цит. съч. 315; L. Lindenschmit, цит. съч. 394.

[3]) S. Reinach, цит. съч. 377.

[4]) Толстой и Кондаковъ, Русскія древности III, 2 и V, 136.

скитѣ, тъй като въ това отношение Византия се е бързо и слѣпо варваризирала подъ натиска на държавнитѣ нужди и влиянието на народнитѣ движения. Византийскитѣ торкви, официално възприети въ армията и двора, запазили изобщо първоначалната си варварска форма, която ние можемъ да доловимъ и проследимъ доста точно по византийскитѣ паметници на изкуството, въпрѣки всичката шаблонность, съ която тѣ третиратъ своитѣ сюжети. Едно отъ раннитѣ (V в.) изображения на торкви намираме на единъ диптихъ отъ слонова кость въ катедралата на Halberstadt, дето сѫ представени войници отъ варварски произходъ съ дълги коси и торкви отъ гладъкъ и обълъ телъ, съ топка предъ гърдитѣ.[1]) Отъ сѫщия вѣкъ имаме и миниатюри въ Виенската библия (Wiener Genesis), дето сѫ представени фигури въ хламида и тавлий, които носятъ на шията си затворенъ златенъ обрѫчъ съ една топка отпредъ.[2]) Сѫщиятъ типъ торкви продължава да се употрѣбява въ Византия и презъ следващитѣ вѣкове, но художественитѣ паметници ни учатъ, че златната топка отпредъ е замѣнена вече съ голѣмъ цвѣтенъ камъкъ въ елипсовидно или ромбовидно гнѣздо. Юстинияновитѣ тѣлохранители на мозайката въ St. Vitale носятъ широки гривни съ хоризонтално поставенъ камъкъ предъ гърдитѣ.[3]) Малки точки по обрѫчитѣ означаватъ навѣрно по-малки скѫпоценни камъни, каквито срѣщаме и на други торкви. На сѫщото изкуство и на сѫщия стилъ принадлежи и мозайката въ солунската църква Св. Димитъръ, представляваща лика на Св. Сергия.[4]) И тукъ светецътъ е представенъ съ голѣма златна гривна, надебелена и украсена отпредъ съ голѣмъ камъкъ въ ромбовидна касетка. Къмъ централния камъкъ, обаче, сѫ поставени отъ двѣтѣ страни на обрѫча още четири по-малки крѫгли камъка и така се е образувалъ единъ вѫзелъ отъ камъни, който е само една разновидность на стария типъ едновѫзелни торкви.[5]) Все сѫщия типъ торква носи и Мойсей предъ фараона въ една миниатюра на гръцкия октатевхъ въ Ватикана (Cod. Vat. gr. 746),[6]) подобна трѣбва да е и торквата на шията у единъ отъ тѣлохранителитѣ на царица Елена, представенъ въ IX вѣкъ въ сборника на Григорий Назиански (Cod. Paris. gr. 510, fol. 440).[7])

Но редомъ съ този едновѫзленъ типъ торкви въ Византия се настанява още презъ VI—VII вѣкъ и тривѫзелниятъ (μανιάκιον τρίκομβον), засвидетелствуванъ за пръвъ пѫть въ синайската енкаустична икона въ Киевската духовна ака-

[1]) Odobesco, цит. съч. 318 сл., fig. 121; L. Lindenschmit, цит. съч. 394.

[2]) J. Labart, Histoire des arts indusriels, II, табл. XLII; W. v. Hartel und Fr. Wickhoff, Die Wiener Genesis, Wien 1895, табл. XLVI и XLVII.

[3]) A. Colasanti, L'arte bisantina in Italia, табл. 18.

[4]) Ѳ. И. Успенскій, О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія въ Солунѣ, Изв. Русск. Арх. Инст. XIV, 9, табл. III в, счита тази мозайка за образъ на Св. Димитрия

[5]) Diehl, le Tourneau, Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, 107, обр. 47 и табл. XXVIII.

[6]) Д. Айналовъ, Синайскія иконы восковой живописи, Виз. врем. IX, 360.

[7]) H. Omont, Fac-similés des miniatures des plus anciens manuscrits grecs, Paris, 1902, 31, табл. LIX. Торквата, представена на шията на Св. Вакхъ въ Атонския монастиръ Протатъ (Кондаковъ, Аѳонъ, обр. 31) е подобенъ, но не реаленъ типъ.

демия (VII в.), дето само гривнитѣ стоятъ извънъ иконописния шаблонъ.[1]) Торквитѣ на Сергия и Вакха въ тази икона сѫ представени като голѣми обрѫчи, които отпредъ сѫ по-дебели, отколкото отзадъ. На предната имъ страна сѫ прикрепени три огромни камъка въ отдѣлни гнѣзда — дветѣ правожгълни, срѣдното овално. Отъ този твърде примитивенъ типъ се е развилъ сѫщинскиятъ μανιάκιον τρίκομβον, за който споменава Константинъ Порфирогенетъ (De ceremoniis aulae byzantinae, I, 708) и който намираме изобразенъ на паметницитѣ отъ XI—XII вѣкъ.[2]) Така, на едно византийско сандъче отъ слонова кость въ Museo Nazionale въ Флоренция сѫ представени Сергий и Вакхъ като голобради младежи съ торкви отъ гладъкъ телъ, отзадъ потънъкъ, а отпредъ съ три скачени гнѣзда за камъни: въ срѣдата кръгло, страничнитѣ овални.[3]) Съвсемъ подобна торква носи и единъ младъ светецъ въ мозайкитѣ на Св. Лука Фокидски отъ XI вѣкъ,[4]) а въ Дафни сѫщиятъ типъ е видоизмѣненъ само съ това, че срѣдниятъ камъкъ е изправенъ овалъ.[5])

Направениятъ тукъ кратъкъ прегледъ на византийскитѣ торкви ни дава добри поуки. Преди всичко ние научаваме отъ Константина Порфирогенета и Кодина, че въпрѣки враждебното отнасяне на църквата къмъ торквитѣ,[6]) последнитѣ сѫ били употрѣбявани до късно като отличителенъ знакъ за известни дворцови служби. Въ помощь на литературнитѣ извори идватъ паметницитѣ на изкуството, които показватъ, колко много консервативенъ е билъ този накитъ: гривнитѣ на шията на високия сановникъ при двора на Константина Порфирогенета сѫ почти сѫщитѣ гривни, които сѫ украсявали шията на варварскитѣ войници отъ свитата на Юстиниана. За нашата задача, обаче, е по-важно да се изтъкнатъ следнитѣ особности на торквитѣ, представени въ художественитѣ произведения: 1) Всички гривни, като се започне отъ най-старитѣ и се достигне до най-късnитѣ, сѫ затворени обрѫчи; на предната имъ страна има украшение отъ единъ вѫзелъ (камъкъ) или отъ три гнѣзда, а това още повече усилва впечатлението за плътно затворенъ кръгъ; 2) Много отъ торквитѣ сѫ представени съ по-дебела предница, която постепенно се изтънява къмъ врата, както въ сѫщность се явяватъ грив-

[1]) Н. П. Кондаковъ, Аѳонъ, 125, обр. 52; Д. Айналовъ, Синайскія иконы восковой живописи, 353 сл., табл. III.

[2]) Византийската археология не е обяснила до сега възъ основа на текстоветѣ истинската форма на византийскитѣ торкви. Конст. Порфирогенетъ различава μανιάκιον τρίκομβον отъ μανιάκιον ἐκ περιλεύκιος, които се раздавали споредъ чина на сановника. Споредъ коментатора на Константина, Reiske, първиятъ видъ торкви били съ три топчици, вѫзли, кончета (tribus combis, id est nodis, globulis, bullis; De cerim. II, 827). Н. П. Кондаковъ, Русскіе клады, 160 обяснява този видъ торкви като трипетлични, съ три вѫзли, три застежки, въ всѣки случай както ги срѣщаме и въ художественитѣ паметници. За торкви споменава и Кодинъ, но ги нарича στρεπτόν и ги описва като тройно съставени златни обрѫчи. Ср. Д. Айналовъ, Синайскія иконы, 359 сл.

[3]) G. Schlumberger, L'épopée byzantine III, 73.

[4]) Пакъ тамъ, I, 732.

[5]) G. Millet, Le monastère de Daphni, табл. X, 4; G. Schlumberger, L'épopée III, 389.

[6]) S. Reinach, цит. съч. 377 споредъ Concilia, ed. Mansi, 617.

нитѣ, които се закопчаватъ отзадъ. Това ни напомня за споменатитѣ погоре южно-руски торкви отъ епохата на Великото преселване.

Само изтъкнатитѣ две особности на византийскитѣ гривни биха били достатъчни да покажатъ, че шереметскитѣ накити не бива да се сближаватъ съ тѣхъ по форма и украса. Съ това ние бихме били близко до възможностьта да отречемъ и византийския произходъ на нашето съкровище, ако бихме могли да бѫдемъ увѣрени, че византийскитѣ художествени паметници не предаватъ само дворцовата форма на гривнитѣ, а единъ общо разпространенъ въ Византия типъ, въведенъ еднакво въ двора и армията за награда на долнитѣ чинове отъ варварскитѣ войски. Срещу това, обаче, може да се повдигне съ право известно съмнение, а като се вземе отъ друга страна предъ видъ: 1) голѣмото племенно различие на византийскитѣ наемни войски следъ Юстиниана, 2) тѣхната разнообразна култура, която е била повече или по-малко въ зависимость отъ духовнитѣ и материални постижения на срѣдна Азия и сасанидска Персия, 3) че съобразно съ това културно различие е могло да има въ Византия между широкитѣ маси и торкви съ форми, които сѫ останали неизвестни до сега, и 4) че византийскитѣ войски съ своя варварски съставъ често пѫти сѫ кръстосвали отъ V до X вѣкъ сев.-източна България около днешното село Шереметъ — то ние добиваме и известно основание да предполагаме, че шереметското съкровище би могло да бѫде заровено тъкмо отъ тѣзи варварски войници на Византия.

Но, приемемъ ли да се ограничимъ само съ формата на гривнитѣ, ние можемъ да поставимъ почти на равни основи и предположението, че шереметскитѣ торкви могатъ да принадлежатъ не само на византийскитѣ войски, но и на Исперихитѣ българи. Това предположение почива на следнитѣ съображения: 1) българитѣ сѫ били запознати съ торквитѣ и сами сѫ ги носили до X вѣкъ; това личи отъ тѣхнитѣ паметници и отъ писменитѣ известия отъ X вѣкъ; 2) българскитѣ художествени паметници и исторически извори сѫщо не ни даватъ по-опредѣлена представа за употрѣбяванитѣ тогава гривни; 3) между V и X вѣкъ българитѣ все още сѫ пазѣли традициитѣ на сѫщия онзи художественъ кръгъ, къмъ който сѫ се числѣли и нѣкои отъ византийскитѣ войски и, най-после 4) българитѣ засѣдатъ трайно въ тѣзи мѣста отъ VII вѣкъ насамъ и тѣхнитѣ културни и политически центрове оставатъ все твърде близо до мѣстонаходището на съкровището.

При подобни сложни факти и разнообразни възможности въпросътъ за народностната принадлежность на шереметската находка може да бѫде разрешенъ най-правилно само възъ основа на художествено-историческото обяснение на украсата по гривнитѣ. Чисто геометричната линейна украса може да свидетелствува въ това отношение само за сравнително примитивнитѣ декоративни вкусове на творцитѣ, но затова пъкъ фигурата на орела добива голѣмо значение всрѣдъ останалата неизразителна украса.

Присѫтствието само на една изолирана всрѣдъ черти и рѣзки фигура на птица, изпълнена, разбира се, въ духа на общия геометриченъ и линеенъ стилъ на декорацията отъ една страна, а отъ друга — изписването три пѫти на единъ и сѫщъ мотивъ като главна украса, показва, че тукъ този

мотивъ не е случайна декоративна форма, а е единъ символъ, който дава съдържание и на самия накитъ.

Това обстоятелство е напълно достатъчно да ни отклони отъ мисъльта, че украсата на шереметскитѣ торкви може да принадлежи на византийското изкуство. Орелътъ, който е представенъ на гривнитѣ, не може да бѫде римскиятъ или ранно-византийскиятъ военен и императорски знакъ.[1]) Неговото хералдично-стилизирано изпълнение ни напомня за една художествена форма, която се настанява въ Византия като сасанидска заемка въ сравнително късно време (X—XIII вѣкъ).[2]) Независимо отъ това, историята на мотива въ византийското изкуство го опредѣля изпърво само като орнаментъ, а тепърва отъ епохата на Палеолозитѣ като държавенъ знакъ. Следователно, въ епохата отъ която произхождатъ шереметскитѣ торкви, образътъ на орела почти не сѫществува въ Византия като орнаментъ и още помалко като символъ. Той се разпространява тукъ въ стилизирана форма чрезъ посрѣдството на сасанидски и арабски тъкани между X и XIII вѣкъ, а ние знаемъ, че тъкмо въ това време Византия и нейнитѣ балкански съседи употрѣбяватъ съвсемъ други типове торкви: въ цариградския дворъ — тривѫзелнитѣ маниаки, а между широкитѣ маси на полуострова — плетенитѣ гривни отъ споменатия вече по-горе унгаро-славянски типъ. Че единтѣ и другитѣ нѣматъ нищо общо съ нашитѣ, се изтъкна вече по-горе. Съ това ние трѣбва да смѣтаме, че въпросътъ за евентуалното участие на Византия въ създаването на шереметското съкровище е окончателно решенъ въ полза на тезата, че това съкровище принадлежи на единъ другъ народъ, въ чийто религиозенъ и политически мирогледъ, художествени вкусове и изразни срѣдства орелътъ е играелъ известна роля и се е третиралъ въ изкуството му въ дадено време — като живъ символъ или художествено-психологична реминисценция — въ една хералдична форма, която е била възприета още твърде рано отъ сѫщия онзи художественъ кржгъ, отъ който го е заела много покъсно и самата Византия. Опредѣлимъ ли родината на мотива въ дадения стилъ, ние ще можемъ да проследимъ по-отблизо нейнитѣ културно-художествени отношения къмъ посоченитѣ по-горе възможни носители и творци на шереметското съкровище и съ това да опредѣлимъ окончателно, дали то принадлежи на византийскитѣ варвари или на дунавскитѣ българи.

---

[1]) Римскиятъ орелъ е сѫществувалъ въ Византия като военен знакъ редомъ съ дракона само до IV—V в. Отъ VI в. тѣзи знаци изчезватъ окончателно отъ византийската армия. Ср. R. Grosse, Die Fahnen in der römisch-byzantinischen Armee des 4.—10. Jahrhunderts, Byz. Zeitschr. XXIV, 1924, 365.

[2]) A. Heisenberg, Der zweiköpfige Adler der byzantinischen Kaiser. Aus der Geschicht- und Literatur der Palaiologenzeit, München 1920, 15, 25; Otto v. Falke, Kunstgeschichte der Seidenweberei, Berlin 1921, 24, обр. 181—184. Тезитѣ на Сп. Ламбросъ (Ὁ δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου, Νέος Ἑλληνομνήμων VI—VIII (1909—1912) и на N. A. Bees, Zum Thema des zweiköpfigen Adlers bei den Byzantinern, Repert. für Kunstwissenschaft XXXV, 1912, 321—330 сѫ невѣрни поради непознаване на паметницитѣ и неточно датиране. Ср. Byz. Zeitschr. XXII, 289; Heisenberg, цит. съч. 15—25.

III

Благодарение на своитѣ физически качества орелътъ билъ въздигнатъ въ религиознитѣ вѣрвания на източнитѣ народи още отъ най-стари времена като свещена птица. Мжчно е да се опредѣли по-точно родината на този широко разпространенъ култъ, но все пакъ презъ мъглата на десетки вѣкове свѣтлата фигура на орела се очертава най-вече въ митологията на старитѣ народи около Тигъръ, Ефратъ и Индъ. Бактрийци, вавилонци, асирийци, индийци, перси, финикийци, хетити, египтяни и др. почитатъ орела като божество, божественъ атрибутъ и тотемъ.[1]) Съ древно-ориенталската представа за божествения произходъ на царетѣ и тѣхната власть е тѣсно свързанъ и култа на орела като царска птица и символъ на царско величие. Свидетелства за такъвъ култъ ние имаме отъ Индия,[2]) Вавилонъ, Мала-Азия, Египетъ, Гърция и Италия,[3]) но най-силно развитъ изглежда да е билъ той у перситѣ, дето се е поддържалъ между другото и отъ самитѣ предписания на Авеста.[4]) За упоритото задържане на орловия култъ въ Персия свидетелствуватъ и паметницитѣ на сасанидитѣ. Така напр. царь Варахранъ II (275—293) е представенъ въ неговия надгробенъ релиефъ при Накшъ-и-Рустемъ съ крилата шапка, която се смѣтала като символъ на царска мощь.[5]) Но култътъ на орела като отдѣленъ богъ, божественъ атрибутъ, тотемъ и символъ на царска власть не се е ограничилъ само въ Иранъ и околнитѣ земи. Още твърде рано ние го намираме въ Египетъ, Гърция и Римъ.[6])

Много естествено е, че разпространението на орловия култъ не се е ограничавало само въ западна посока. Познавайки взаимнитѣ културни отношения, които отъ най-дълбока древность сж сжществували между народитѣ на стария културенъ свѣтъ въ Ориента и полу-варварскитѣ племена около Каспийско и Аралско езеро и рѣкитѣ Аму-дария и Съръ-дария, ние не можемъ да не приемемъ, че между многото културни заемки тѣзи племена не сж заели отъ Иранъ и култа на орела като божество, тотемъ и царски символъ. Прѣки доказателства за това ние нѣмаме, но едно такова предположение се налага да се приеме a priori между другото и поради обстоятелството, че и до днесъ у сибирскитѣ и срѣдноазиятскитѣ народи продължава да живѣе единъ култъ на орела, който има много общи черти съ древно-

[1]) Otto Keller, Die antike Tierwelt, Leipzig 1913, II, 2; С. Рейнакъ, Орфей. Всеобщая исторія религій III, 49.

[2]) A. de Gubernatis, Die Thiere in der indogermanischen Mythologie (deutsche Übersetzung) Leipzig 1874, 479 сл.

[3]) Часть отъ тѣзи свидетелства сж приведени у O. Keller, цит. съч. II, 2.

[4]) O. Keller, цит. съч. II, 2; Real-Enc. s. v. Adler, 373; Fr. Sarre und E. Herzfeld, Iranische Felsreliefs, 1910, 71. Въ свръзка съ Авеста стои и легендата за възцаряването на първия сасанидски царь Ардаширъ.

[5]) Fr. Sarre und Herzfeld, Iranische Felsreliefs, 71.

[6]) O. Keller, цит. съч. II, 2; С. Рейнакъ, Орфей, 99, 120; Real-Enc. s. v. Adler, 373 сл. За двуглавия орелъ на една микенска златна пластинка ср. O. Keller, цит. съч. II, 6, обр. 1.

иранския. Култътъ на орела у сибирскитѣ народи е тѣсно свързанъ съ силно развития у тѣхъ още отъ старо време шаманизъмъ и се изразява преди всичко въ почитането на орела като божество и тотемъ.[1])

Култътъ на орела е оставилъ следи и у турскитѣ народи, но тукъ той не е вече еднакъвъ съ сибирския на якутитѣ и бурятитѣ, а наподобява на древно-персийския и сасанидския, дето, както видѣхме, изпѫква на преденъ планъ мотивътъ за орловия произходъ на царетѣ и тѣхната власть. Много често турскитѣ народи употрѣбяватъ имена на животни и птици като собствени имена и титли, които не сѫ нищо друго освенъ остатъци отъ нѣкогашенъ тотемизъмъ. Тѣзи остатъци изчезватъ подъ влиянието на мохамеданството, но до XII вѣкъ тѣ все още могатъ да се констатиратъ у отдѣлнитѣ васални на селджуцитѣ династии въ Дамаскъ, Алепъ, Мосулъ, Кайфа, Мардинъ, Диаръ-бекиръ, Мала-Азия и пр.[2]) Огузитѣ, които сѫ се дѣлѣли на 24 племена, имали за тотемъ на всѣко племе по една граблива птица, която се представяла като хералдична емблема съ разперени криле.[3])

Нѣма никакво съмнение, че легендитѣ и историческитѣ сведения за ролята на орела въ живота на сибирскитѣ и турскитѣ народи сѫ твърде стари. Вънъ отъ тѣхъ ние бихме могли да проследимъ култа възъ основа на исторически и художествени паметници до една още по-отдалечена епоха. Въ това отношение твърде полезни се явяватъ старотурскитѣ орхонски надписи, дето за понятието „умирамъ“ се употрѣбява извънредно характерния изразъ излитамъ, изравнено по-късно по значение съ „обръщамъ се на орелъ“.[4]) Къмъ една още по-отдалечена епоха ни отнасятъ китайскитѣ хроники, които знаятъ за старитѣ турски народи (хунитѣ), живѣли въ северна Монголия отъ III в. пр. Хр. до I в. сл. Хр., че сѫ били привърженици на шаманизъма[5]) и като такива тѣ едва ли ще сѫ правѣли изключение по отношение ни общошаманския култъ на орела. Нѣщо повече, ние знаемъ отъ маджарската хроника на Кезаи,[6]) че гербътъ на Атила билъ коронованъ соколъ, който билъ възприетъ и отъ маджаритѣ и употрѣбяванъ отъ тѣхъ чакъ до времето на княза Геза.[7])

Легналъ днесъ така дълбоко въ душата на сибирскитѣ и срѣдноазиятскитѣ народи и разпространенъ нѣкога отъ източнитѣ брѣгове на Азия до Уралъ и отъ Индъ до Нилъ, този култъ на орела не може да не е обхващалъ и онѣзи народи, на които бѣше сѫдено да изиграятъ на европейска

---

[1]) G. Nioradze, Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern, 1925, 2, 42, 64, 70 и Róheim Géza, A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. Budapest, 1917 (отд. отпечатъкъ отъ Ethnographia, 1917), 29.

[2]) Max van Berchem-Strzygowski, Amida, 81 сл.

[3]) H. Vámbéry, Das Türkenvolk, Leipzig 1885, 4 сл.; Róheim Géza, цит. съч. 25.

[4]) G. Róheim, цит. съч. 27.

[5]) G. Nioradze, цит. съч. 5.

[6]) M. Florianus, IV, 193.

[7]) За предисторията на хунския воененъ знакъ маджарскитѣ извори ни даватъ следната легенда: майката на Атила, когато била още въ положение съ него, видѣла на сънъ единъ соколъ, който ѝ предсказалъ щастливо бѫдеще. Ср. A. de Gubernatis, цит. съч. 489.

почва своята културно-историческа роля. Нѣщо повече, съ тѣхъ и тѣхното изкуство той е билъ пренесенъ и отсамъ Уралъ, за да заглъхне постепенно подъ сѣнката на мощно издигащия се християнски свѣтовенъ и политически мирогледъ. Ние съзираме неговитѣ следи най-вече въ варварскитѣ паметници на художествената индустрия, дето намираме фигурата на орела да се третира трояко: 1) като важенъ елементъ въ жанрови композиции, 2) като чисто орнаментна форма и 3) като хералдично-стилизирана емблема, отъ която все още лъха споменъ отъ далеченъ символизъмъ.

Единъ само погледъ е достатъченъ да ни убеди, каква дълбока пропасть сѫществува между орнаментиката на варварскитѣ народи и украсата на шереметскитѣ торкви. Отъ германския стилъ, отъ неговата плетена композиция и характерна спирала у насъ нѣма никаква следа. Далечъ стои шереметскиятъ орелъ и отъ хищната птица на сибирския и южно-руския варварски стилъ. Тамъ формата е, наистина, частично стилизирана, но общата композиция се движи въ рамкитѣ на едно натуралистично наблюдение, което схваща твърде добре психологичната ситуация и органичното движение въ отдѣлнитѣ форми или въ цѣлата група. Южно-руската звѣринна композиция не е само отдѣлна стилизирана формула, а моментъ отъ жанрова картина, изпълнена въ особенъ маниеръ, който се обуславя отъ варварската художествена воля, отъ практическото приложение на изкуството и, най-после, отъ самата техника и материалъ.

Срещу това шереметскитѣ торкви ни даватъ една фигура на орелъ, която по никакъвъ начинъ не може да бѫде отнесена къмъ художествения кржгъ на варварскитѣ народи въ южна Русия и Унгария отъ епохата на Великото преселване. Още по-малко тя може да бѫде сближена и съ орнаментнитѣ форми на ирландско-германския стилъ въ северна Европа. Орелътъ върху нашитѣ торкви е само една линеарна схема въ съвършена геометризация. Въ стилизацията на органичната форма е надминатъ германския орнаментъ, тъй като тукъ всичко е сведено до проста линия, която сама за себе си е безъ всѣкакво значение. Взето по отдѣлно, ние не можемъ да говоримъ за орлова глава, тѣло, опашка, крака, крила и пр. „Орелътъ“ е само съчетание отъ геометрични, лишени отъ животъ линии и фигури, но като цѣлостна фигура той има значение на опредѣлена художествена формула, въ която нѣма никакъвъ органиченъ животъ. Въ нея владѣе абсолютно спокойствие и кристална яснота на една емблема, която е постигната, както и всѣки хералдиченъ образъ, чрезъ възможното най-голѣмо разкриване и представяне на всички характерни за символиката елементи. Въ въображението на шереметския майсторъ, орелътъ не е сѫществувалъ като птица отъ този миръ, а като възвишенъ, трансцендентенъ образъ, познанието и изразяването на който стои свръхъ срѣдствата на човѣшкия умъ и художествена сржчность.

Естествено е, че подобна художествена концепция на символа не може да бѫде случайно или чисто индивидуално явление въ изкуството. Тя зависи отъ психичното отношение на едно цѣло племе или народъ къмъ явленията на външния свѣтъ и преди всичко въ трансцендентния характеръ на пред-

ставитѣ за този свѣтъ. Шереметскиятъ орелъ е изразъ на единъ художественъ мирогледъ, който ние не можемъ да констатираме у южно-рускитѣ племена или у германцитѣ. Носителитѣ на това съкровище може да сѫ излѣзли отъ срѣдата на тѣзи народи, но тѣхниятъ свѣтовенъ и политически мирогледъ, а заедно съ това и тѣхното изкуство, сѫ спадали въ даденото време къмъ съвсемъ друга културна и художествена група.

Познавайки вече основнитѣ черти въ съдържанието и стила на орловата фигура върху шереметскитѣ торкви, ние можемъ съ право да я сближимъ съ хералдичнитѣ фигури-емблеми въ изкуството на сасанидска Персия и турскитѣ провинции въ Месопотамия и Мала-Азия между X и XII вѣкъ.

Една подробна стилъ-критична анализа на тѣзи произведения е съвсемъ излишна въ случая, защото ние знаемъ, че приликата, която се открива още на пръвъ погледъ между тѣхъ и шереметскитѣ орли, не е нито случайна, нито само външна, а се дължи на чисто вѫтрешни психични и художествени причини, легнали още въ най-стари времена въ свѣтовния и художественъ мирогледъ у народитѣ въ Иранъ и Месопотамия.

Силно развитиятъ култъ на орела въ Иранъ и предна Азия намѣрилъ твърде рано изразъ и въ изкуството като ясно опредѣлена хералдична формула, която е напълно логиченъ продуктъ отъ особноститѣ въ мѣстнитѣ художествени заложби. Древнитѣ вавилонски релиефи и хетитския двуглавъ орелъ на Язили-кая при Боазъ-кьой въ Кападокия[1]) сѫ едни отъ най-старитѣ паметници, които свидетелствуватъ за дълбоката древность на този мотивъ въ изкуството. Въ Персия, въ времето на Ксенофонта заповѣдната пръчка на царя, неговиятъ гербъ и военненъ знакъ били украсени съ златенъ орелъ,[2]) който безъ съмнение ще да е билъ хералдично представенъ. Подобенъ златенъ орелъ съ разперени криле украсявалъ сѫщо ярема на дариевата колесница.[3]) За приблизителната форма на тази емблема ние можемъ да сѫдимъ отчасти по запазенитѣ и до днесъ персийски изображения на крилатия слънчевъ дискъ въ монументалнитѣ паметници на Дария,[4]) но сѫщо така и по нагръднитѣ фалери у персийския прадѣдъ на Антиоха I Комагенски въ Нимруддагския релиефъ,[5]) дето и на дветѣ фалери орелътъ е представенъ въ фронтално положение съ широко разперени криле. Оттукъ нататъкъ подобно третиране на орела въ изкуството на Иранъ става обикновено явление, което намира широко разпространение по всички посоки.[6]) Въ това отношение най-значителна роля сѫ изиграли сасанидскитѣ тъкани,

[1]) Въ следващето изложение привеждамъ едно до друго хералдични изображения на орли съ една или две глави, тъй като въ основата си тѣзи две емблеми почиватъ на едни и сѫщи култови представи. Двуглавиятъ орелъ е само вариантъ на едноглавия вследствие локално нюансиране смисъла на емблемата (двувластие, власть надъ две отдѣлни държави или области).

[2]) Otto Keller, цит. съч. II, 2.

[3]) Пакъ тамъ, II, 2.

[4]) Fr. Sarre, Die Kunst des alten Persien, табл. 3, 13.

[5]) Fr. Sarre, цит. съч. табл. 57.

[6]) A. Riegl, Spätrömische Kunstindustrie II, 70. За хералдичния орелъ въ Армения ср. J. Strzygowski, Armenien, 284 сл.

дето самото естество на техниката е довело до едно пълно стилизиране на орнаментитѣ.[1]) Съ покоряването на Персия отъ арабитѣ нейното изкуство продължава още вѣкове да бѫде главенъ факторъ въ мохамеданския свѣтъ. Последниятъ заема направо маса готови форми, между които и хералдичната формула на орела не само като орнаментъ върху платове и др. произведения на художествената индустрия,[2]) но и като родова династична емблема върху монетитѣ на Ортокида Махмудъ (края ни XII в.), на Зенгидитѣ отъ Синджиръ и Мосулъ,[3]) а сѫщо така и върху градскитѣ стени на ортокидска Амида и селджушка Коня.[4])

Така, разпространението на хералдичната формула на орела, използувана като орнаментъ и символъ, минава границитѣ на Иранъ и чрезъ мохамеданския свѣтъ достига отъ една страна до Испания,[5]) а отъ друга, чрезъ посрѣдството на Мала-Азия, тя минава Босфора, за да заседне отъ X вѣкъ насамъ въ византийското изкуство като любима и дълготрайна художествена форма.

Много естествено е, че разпространението на тази форма не е могло да се ограничи само въ западна посока. Културнитѣ и художествени връзки, които сѫществували отъ дълбока древность между стария азиятски свѣтъ и народитѣ около севернитѣ граници на Иранъ и Месопотамия, били подновени и засилени следъ III вѣкъ благодарение на мощния духовенъ подемъ въ империята на сасанидитѣ. Тъкмо около това време, обаче, край брѣговетѣ на Аралското и Каспийското езеро, въ долинитѣ на Уралъ, Кубанъ и Донъ, засѣдатъ много племена, които, бидейки отдавна подготвени да възприематъ южната култура, попадатъ сега изцѣло подъ благотворнитѣ лѫчи на сасанидска Персия. Знае се, че между тѣзи племена сѫ били и българитѣ, които още отъ втората половина на II вѣкъ сл. Хр. живѣели въ съюзъ съ хунитѣ около р. Уралъ, Волга, Донъ, Кубанъ и поддържали презъ казказкитѣ проходи живи сношения съ сасанидска Персия чакъ до разселването имъ презъ VI—VII вѣкъ.[6]) Отъ тѣзи продължителни и непосрѣдствени сношения, у българитѣ се настаняватъ множество сасанидски културни[7]) и художествени форми, часть отъ които се задържала дори и тогава, когато българитѣ на-

[1]) Напр. единъ платъ въ Sens, който произхожда отъ сев.-изт. Иранъ и се отнася къмъ VIII—X в. Otto v. Falke, Kunstgeschichte der Seidenweberei, 17, обр. 111.

[2]) Otto v. Falke, цит. съч. 116—119, 122. Ср. ритона отъ слонова кость отъ находката при Jasz Bereny (Унгария), който споредъ J. Strzygowski, Altai-Iran, 217 принадлежи на ирано-турското изкуство, а споредъ J. Hampel, Die Altertümer I, 890—919, обр. 8, 22, III, табл. 533 има византийски произходъ. Къмъ тази група се отнася и хералдичниятъ орелъ въ ортокидското блюдо въ Инсбрукъ отъ XII в. Strzygowski, Amida 125, 353; Altai-Iran, 217.

[3]) O. v. Falke, 18; Max v. Berchem, Amida, 94, 97.

[4]) Otto v. Falke, цит. съч. 18; v. Berchem, цит. съч. 75 сл., 95 сл., 40, 81, 98.

[5]) Otto v. Falke, цит. съч. 19, обр. 137, 139—142.

[6]) В. Н. Златарски, История на бълг. държава I, 22, 89.

[7]) У волжскитѣ българи се наблюдаватъ дори следи отъ персийската религия. А. Ѳ. Лихачевъ, Бытовые памятники Великой Булгаріи, Труды II арх. съѣзда въ Спб-гѣ, 1876, Вып. I, 3 и 40.

пустнали кавказката си родина и се установили въ новитѣ си отечества. Персия е изпращала щедро своитѣ художествени и културни блага ту подъ формата на дворцовъ и общественъ животъ, ту като произведения на нейното изкуство и индустрия. Ако мощни византийски императори, какъвто е билъ напр. Юстинианъ I, сѫ се стремѣли да подражаватъ на сасанидскитѣ царе въ блѣсъкъ, разкошъ и облѣкло, толкова по-лесно може да се допусне сѫщото за българскитѣ владѣтели, които още отъ своята азиятска прародина сѫ били склонни къмъ фееричния разкошъ на източното изобилие. Този стремежъ се е задоволявалъ отъ персийскитѣ работилници, които наводнявали кавказкитѣ пазари съ модни облѣкла, накити, сѫдове и всевъзможни предмети за лична и домашна употрѣба, между които не ще да сѫ липсвали и прочутитѣ и търсени въ цѣлия свѣтъ копринени платове съ фигурна украса.[1])

Съ буйния потокъ отъ духовни и художествени блага, които преливали презъ Кавказъ въ границитѣ на българския дворъ и държава, е минала несъмнено и хералдичната форма на орела.[2]) Произведенията на художествената индустрия сѫ я пренесли несъмнено въ качеството ѝ на орнаментенъ мотивъ, може би все още съ запазена далечна символична отсѣнка, но покрай това въ България — кавказка и дунавска — все още е имало добри условия да бѫде тя възприета и употрѣбявана, както по това време и въ Персия, като династична родова емблема. За да се види, отъ какъвъ характеръ сѫ били тѣзи условия, достатъчно е само да припомня за турския произходъ на българитѣ, за тѣхната централно-азиятска прародина, за родственитѣ имъ отношения съ хунитѣ, за шаманизъма у последнитѣ и у останалитѣ турски племена въ алтайската область, както и за култа на орела у шаманизиращитѣ племена. Тѣзи условия се очертаватъ още по-добре като си спомнимъ за двуяката роля на орела въ вѣрванията на турскитѣ народи въ Трансоксания, Месопотамия и Мала-Азия, религиознитѣ и мирови възгледи на които водятъ началото си още въ най-древни времена отъ общата имъ прародина, която е била сѫщевременно и люлка на сроднитѣ тѣмъ българи.

Естествено е, че българитѣ, чиято култура презъ IX вѣкъ е оставала въ основата си все пакъ турска и които въ това отношение сѫ вървѣли по много линии успоредно съ своитѣ съплеменици, не сѫ могли да правятъ изключение само въ вѣрскитѣ и мирови възгледи на турскитѣ племена и още по-малко въ единъ такъвъ важенъ и толкова разпространенъ общотурски култъ на орела. За насъ не трѣбва да има никакво съмнение, че още въ своята азиятска прародина българитѣ сѫ считали орела за свой тотемъ, божество и най-вече символъ на царска власть. Въ кавказка България този култъ билъ освеженъ и закрепенъ чрезъ сасанидски влияния, чрезъ които

[1]) За сасанидския художественъ износъ задъ Кавказъ, въ южна Русия и особно въ донската и дунавскитѣ области, ср. у N. P. Kondakoff, Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Zellenemails, 60.

[2]) Независимо отъ това хералдичниятъ орелъ се пренася за втори пѫть въ България презъ XIII вѣкъ, когато на българския престолъ се настанява куманска династия. Последната е имала за родова емблема (= тотемъ) орела и за това е изобразила последния по своитѣ монети преди още Византия да стори това.

той билъ облѣченъ и въ художествена форма споредъ трансцендентната му концепция на иранска почва.

Но доказателствата за разпространението на орловия култъ у българитѣ не сѫ само a prior'ни, защото ние ги намираме и на българска почва. Така напр. две отъ канитѣ на старобългарското съкровище отъ Nagy Szent Miklós сѫ украсени съ сцени отъ алтай-иранската митология, която ще да е била сѫщевременно и българска митология, защото иначе българинътъ — творецъ и притежатель на съкровището — не би се въодушевилъ отъ чужди и непонятни нему сюжети. Покрай другитѣ намираме и три сцени, въ които орелътъ играе важна роля. Нѣкои отъ изследвачитѣ на съкровището обясняватъ тѣзи сцени като източна преработка на античнитѣ предания за Ганимедъ и Хеба, но по-вѣроятно е мнението на Zimmermann, че въ случая се касае до чисто ориенталски митологични сцени изъ индийскитѣ предания за орела Garuda.[1])

Първото нѣщо, което прави впечатление въ нашитѣ три сцени, е художественото третиране на птицата. Фигурата на орела не подхожда за жанрова композиция. Той не е представенъ като реаленъ действуващъ елементъ въ сцената (ср. борбитѣ на животни въ сибирскитѣ древности, особно орелътъ съ козата въ Ермитажа), а въ една неизмѣнна, строго симетрична и спокойно-хералдична поза. Докато въ другитѣ митологични сцени по съкровището животинскитѣ и човѣшкитѣ фигури сѫ изпълнени свободно и съ огледъ да се предаде най-много реализъмъ въ форма и движение, орловата фигура, напротивъ, си остава и въ тритѣ сцени въ неподвижна и напълно спокойна хералдична композиция, въ която органичното е подчинено на изискванията на всѣка символична емблема: яснота и репрезентативность, постигнати чрезъ симетрия, пълно разкриване на характернитѣ форми (и затова главата винаги въ профилъ) и избѣгване на тридименсионалната илюзия. Тѣзи качества на орловата фигура изпѫкватъ най-ясно, когато тя се съпостави съ човѣшката фигура въ сѫщитѣ три сцени. Навсѣкѫде последната се отличава съ известна свобода въ композицията и движенията, навсѣкѫде личи стремежъ къмъ натурализъмъ и пластичность въ предаването на анатомичнитѣ форми.

Каквото и да е, прочее, тълкуването на тѣзи три сцени, за насъ е важно да изтъкнемъ, че тѣ не трѣбва да се пренебрѣгватъ, когато става въпросъ за култа на орела у старитѣ българи. Въ това отношение тѣ сѫ твърде ценни, защото по тѣхъ можемъ да заключимъ съ голѣма доза отъ вѣроятность, 1) че орелътъ е участвувалъ въ българската митология, 2) че неговата роля е била значителна, тъй като го срѣщаме на два сѫда въ три сцени (всичкитѣ сцени сѫ осемь) и 3) че въ тѣзи сцени той е съзнателно предаденъ не като реално животно, а като такова, което чрезъ особно изпълнение, различно отъ това на другитѣ фигури, е осмислено съ възвишено съдържание и репрезентативность на абстрактна божествена сила.

Отъ друга страна ние знаемъ вече, на каква висока почить е билъ оре-

[1]) E. H. Zimmermann, Kunstgewerbe des frühen Mittelalters, Wien 1923, 85 и 88.

лътъ като военно божество у разнитѣ народи. Достатъчно е само да припомнимъ, че у турскитѣ племена, включително и у родственитѣ на българитѣ хуни, той е билъ изобразяванъ като военененъ знакъ и гербъ въ хералдична поза, съ разперени криле (огузитѣ), съ корона на главата. И ако този военененъ знакъ се представя по знамената, върху монетитѣ, по градскитѣ стени и пр., то той никакъ не би билъ чуждъ на едно военно отличие, каквото е торквата. Раздавана отъ царя на вождоветѣ и войницитѣ за тѣхнитѣ военни добродетели, каква по-добра и по-подходяща украса би имало за торквата отъ образа на орела, който едновременно е военененъ богъ и родовъ знакъ на царя? Този образъ краси гривната, но той напомня сѫщо на носителя ѝ, че той дължи победата надъ врага на бога-орелъ и на царя чието потекло е отъ сѫщия тоя орелъ.

Такова, прочие, значение ще да сѫ имали и хералдичнитѣ орли на шереметскитѣ торкви. Азъ изтъкнахъ и по-горе, че трикратното имъ изписване върху две гривни не може да бѫде случайно, а е свързано съ дълбокъ алегориченъ смисълъ, който току-що се опитахъ да разгадая. Този смисълъ, обаче, може да бѫде даденъ на една художествена форма само тогава, когато тя е носитель и изразитель на единъ общо-разпространенъ култъ отъ една всенародна и държавна вѣрска система, каквато ние наистина можемъ да допущаме у първобългаритѣ. Такова явление въ Византия при нейната добре позната еленистично-християнска култура, дори и при едно евентуално вѣрско раздвоение между представителя на върховната власть и наемнитѣ войници-варвари, изглежда съвършено невъзможно и недопустимо. Хералдичната форма на орела трѣбваше да носи тукъ цѣли вѣкове функцията на единъ простъ и заимствуванъ орнаментъ, за да бѫде въздигната въ държавенъ знакъ подъ влиянието на турцитѣ чакъ при Палеолозитѣ.

При такива обстоятелства отговорътъ на подигнатия по-горе въпросъ за народностната принадлежность на шереметското съкровище изпѫква самъ по себе си. Изключвайки участието на готи, хуни, авари, славяни и пр. въ създаването на това съкровище, ние бѣхме принудени да избираме между Византия и България. Сега, обаче, ние сме вече въ състояние да отхвърлимъ и византийския му произходъ, тъй като формата на торквитѣ и смисълътъ на тѣхната украса се оказватъ несъвмѣстими съ основния духъ на общата византийска цивилизация. Напротивъ, много съображения отъ исторически, формаленъ и стиловъ характеръ ни налагатъ да приемемъ, че шереметскитѣ накити сѫ български, — изработени и носени отъ заседналитѣ въ околноститѣ на Плиска първобългари.

IV

Установената по худождствено-исторически пѫть народностна принадлежность на шереметското съкровище може да се потвърди и подкрепи косвено и чрезъ свидетелството на българскитѣ художествени и писмени паметници. Но дори и да не сѫществуваха подобни паметници, ние бихме

могли да приемемъ a priori'но употрѣбата на торквитѣ у старитѣ българи възъ основа само на установения фактъ, че облѣклото и накита на прабългаритѣ показватъ силно влияние отъ страна на сасанидска Персия. А че перситѣ сѫ носѣли торкви като старо наследство отъ своитѣ прадѣди, въ това ни убеждаватъ достигналитѣ до насъ изображения на сасанидски царе по монетитѣ, скалнитѣ релиефи и сребърнитѣ блюда.[1])

Що се отнася специално до българскитѣ торкви, то тѣ сѫ засвидетелствувани отъ една страна чрезъ многобройни находки въ развалинитѣ на старитѣ български селища на волжка България, а отъ друга — чрезъ паметницитѣ на самитѣ дунавски българи. Намѣренитѣ въ Болгаръ торкви се различаватъ, наистина, по форма отъ шереметскитѣ, но за насъ въ случая е по-важно обстоятелството, че тѣ потвърдяватъ факта за употрѣба на торкви и у волжкитѣ българи.[2]) За дунавскитѣ българи въ това отношение отъ голѣмо значение се явява пакъ старобългарското съкровище отъ Nagy Szent Miklós. На една отъ неговитѣ кани е представенъ, както се знае, единъ български воинъ, въ фигурата и облѣклото на когото сѫ предадени доста реални черти. Конникътъ носи на шията си, надъ бронята, широка огърлица въ видъ на лента съ единъ редъ точици по нея. Подобна лента е препасана сѫщо на кръста, а съ такава завършва и бронята на краката (като бордюръ), но лентата около шията е явно надъ бронята и напомня на сасанидскитѣ шийни гривни съ редъ кржгчета по тѣхъ.[3]) Но ако за торквата у конника все още може да остане съмнение, шийнитѣ накити на тритѣ фигури въ сценитѣ съ орела въ сѫщото съкровище сѫ ясни[4]) и показватъ по единъ най-безспоренъ начинъ, че българинътъ-майсторъ на тѣзи сцени е намиралъ за особно важно и необходимо да отличи и окичи голото тѣло на неговитѣ митологични герои съ онѣзи знаци, които въ негово време сѫ били може би най-характерни и най-много почитани.

Най-сигурното и най-категоричното доказателство, обаче, че старитѣ българи сѫ носѣли торкви, е Иоанъ Екзарховото описание на княжеското и болярско облѣкло презъ времето на Симеона. Този бележитъ писатель се спира на два пѫти въ своя Шестодневъ[5]) на тази чисто мирска тема, оставяйки ни по такъвъ начинъ едно отъ най-важнитѣ свидетелства за епо-

[1]) Sarre und Herzfeld, Iranische Felsreliefs, обр. 29, 37—39; Otto v. Falke, Die Seidenweberei, 13, обр. 70.

[2]) А. Ѳ. Лихачевъ, Бытовые памятники Великой Булгарiй, 10 и 25, Атласъ VII, 5 и 6. Тѣзи торкви не представятъ разновидность, която да не е позната отъ находкитѣ въ Русия. Все пакъ въ българскитѣ погребения по Волга, Ока и Кама се срѣщатъ много повече ценни украшения, отколкото у славянитѣ. Българитѣ носѣли тежки и масивни гривни, по нѣколко заедно. Ср. Л. Нидерле, Бытъ и культура, 279.

[3]) Еднаквото предаване на колана, на бордюра и гривната се обяснява съ ограниченитѣ технически срѣдства на майстора, съ които е изпълнена и цѣлата сцена.

[4]) J. Hampel, цит. съч. I, 388.

[5]) Шестодневъ, изд. Имп. Общ. Ист. и Др. Россійскихъ при Моск. Унив. Москва, 1879. Глава I на Книгы ѡ шести дни, стр. 19*а* и Слово шестодневъ дне, стр. 195*б*.

хата. Първото известие гласи: ѩко же не соутъ видѣла кнеза въ сраце златами ницькми шьвена й на вый гривну златѳ носеща. й поѩсомъ кълькъмитомь прѣпоѩсана й по плещьма бисромъ покыдана. й мечь носеща златъ. Второто известие е по-подробно: аще се прилоучитъ нѣмоу й кнеза видѣти. сѣдеща къ сраце. бисромь покыданѣ. гривну цетаву на вый носеща. й wвручи на роукоу. поѩсомъ къларъмитомъ поѩсана. й мечь златъ при бедрѣ висещь. й оба полкі его болѣры сѣдеще. въ златахъ гривнахъ. й по поясѣхъ й wвроучьхъ.

За съжаление, известието на Иоана Екзарха не ни дава по-точни сведения за формата и украсата на тогавашнитѣ гривни, за да видимъ, до колко тѣ могатъ да се сближатъ съ шереметскитѣ. Въпрѣки това явно е, обаче, че писачътъ прави разлика между княжеската и болярскитѣ торкви, тъй като въ втория пасажъ той нарича последнитѣ просто златни гривни, докато симеоновата торква носи епитета цетава. Изхождайки именно отъ този епитетъ, рускиятъ ученъ графъ А. С. Уваровъ[1]) предполага, че симеоновата гривна трѣбва да се сближи по форма съ руската цата, т. е. съ плоската лунообразна огърлица, която е известна още отъ най-стари времена[2]) и която по-късно се употрѣбявала у гърцитѣ (менискъ) и руситѣ дори като украшение на иконитѣ.[3]) Предположението на Уварова би било напълно вѣроятно, ако можеше да се установи, 1) че и на старобългарски тѣзи сърпообразни пластинки сж носѣли подобно име, и 2) че последното е първично и не произхожда отъ общословянското цата, цета, цата, got. kinta, lit. ceta, което означава златна монета, кржгълъ медалионъ или плочка.[4]) Самиятъ изразъ у Иоана Екзарха, гривна цатава, ни подсѣща по-скоро, че думата цатава е едно прилагателно, което характеризира и пояснява само отдѣлното понятие гривна. Въ такъвъ случай цатава е непремено произведено отъ цата, а това ни улеснява да си съставимъ една приблизителна представа за царската гривна. Достатъчно е да посочимъ на сасанидскитѣ царски гривни, за да се доберемъ до най-вѣроятната форма на Симеоновия накитъ. На едно сребърно блюдо въ Ермитажа съ изображение на сасанидски царь и на едно друго отъ сбирката на графъ Строгановъ царьтъ носи на шията си обржчъ (металически?), на който сж закачени малки кржгчета.[5]) На трето едно блюдо въ Ермитажа е представенъ единъ персийски конникъ съ огърлица въ видъ на широка лента, закопчана отпредъ и украсена съ два реда кржгчета.[6])

---

[1]) Русскія древности, V, 133.

[2]) Ср. два екземпляра отъ бронзовата епоха въ Копенхагенъ, една златна огърлица отъ Ирландия, друга една сжщо златна отъ скитски произходъ (отъ Керчъ) и готската отъ Петроса у Odobesco, Le trésor de Petrossa, II, обр. 73 (табл. VII и VIII) и обр. 76.

[3]) И. Толстой и Н. Кондаковъ, Русскія древности V, 79, обр. 79, 81, 82, 86 и 133.

[4]) Miklosich, Ethym. Wörterbuch; Berneker, Ethym. Wörterbuch, s. v. cęta.

[5]) И. Толстой и Н. П. Кондаковъ, Русскія древности III, 76 сл., рис. 83 и 90.

[6]) Пакъ тамъ, III, 78, обр. 84.

При наличността на подобни данни за персийскитѣ „цетави“ гравни и при известната вече близость на българскитѣ художествени и накитни форми съ персийскитѣ, ние можемъ да предположимъ съ доста голѣмо основание, че и Симеоновата цетава гривна ще да се е състояла отъ златенъ обржчъ или верижка съ висящи по нея златни монети, медалиони, а може би и амулети.[1]) Въ този си видъ царската гривна се е отличавала отъ болярскитѣ, които сѫ били сѫщо златни, но сѫ били направени само отъ единъ обржчъ, който по форма и украса едва ли ще се е различавалъ твърде много отъ гривнитѣ на шереметското съкровище.

Между това, обаче, известието на Иоана Екзарха ни учи и друго важно нѣщо. То е ясно и опредѣлено и не оставя никакво съмнение, че въ X вѣкъ българитѣ сѫ употрѣбявали своитѣ донесени отъ Изтокъ гривни като отличие за военна добродетель и благородство. Какво е станало по-нататъкъ съ това отличие, е лесно да се угади, защото неговата сѫдба не е могла да се различава отъ сѫдбата на всички други първобългарски художествени и културни форми, на които бѣше сѫдено да се сблъскатъ съ Византия. Подъ засилващето се влияние на християнството и византийския обществен животъ това отличие е било или изоставено, или пъкъ модифицирано по цариградската дворцова мода и вкусъ.

Но азъ показахъ вече, че шереметскитѣ гривни нѣматъ нищо общо съ торквитѣ на византийския дворъ следъ X вѣкъ. Тѣ сѫ несъмнено все още плодъ на първобългарската култура и изкуство и като такива тѣ могатъ да принадлежатъ само на онази старобългарска епоха, въ която византийската разрушителна роля все още е срѣщала мощното противодействие на родната традиция. Ето защо, ползувайки се отъ хронологичното известие на Иоана Екзарха като отъ terminus ante quem, а отъ друга страна — отъ присѫтствието на златния кръстъ въ находката, който издига годината на българското покръстване като terminus post quem, ние можемъ да кажемъ, че шереметското съкровище произхожда най-вѣроятно отъ втората половина на IX и първитѣ десетилѣтия на следващия X вѣкъ. Съ това време съвпада и най-широкото разпространение на сасанидската форма на орела въ Арабия и Месопотамия, а отъ тукъ по-късно и къмъ предѣлитѣ на Византия.

---

[1]) И. Толстой и Н. П. Кондаковъ, Русскія древности V, 132, проследватъ началото на този накитъ още въ късно-римско време. Отначало това било знакъ за отличие, а после знакъ за достоинство. Арабитѣ усвоили тѣзи украшения и ги разнесли чакъ до Скандинавия. Отначало медалионитѣ имали и значение на амулети, но въ X—XI вѣкъ тѣ загубили това значение и останали да се употрѣбяватъ само като накити за шия.

Ein protobulgarischer Schatzfund von Scheremet

Im Jahre 1922 wurde bei dem Dorfe Scheremet (Regierungsbez. Provadia, Nordostbulgarien) ein Schatz gefunden, der aus folgenden Schmucksachen bestand: 1) ein goldener und sechs silberne Halsringe; 2) ein goldenes Kreuz; 3) drei goldene Armbänder; 4) vier goldene Kügelchen und 5) zwei Paar goldene Ohrringe. Von diesen Gegenständen konnten für das Nationalmuseum in Sofia nur das eine Paar Ohrringe, der goldene und vier silberne Halsringe erworben werden. Alles übrige wurde von den Dorfbewohnern geplündert und verhehlt.

Der goldene Halsring (Abb. 151) hat einen Durchmesser von 0,235 m und wiegt 211 gr; seine Länge beträgt 0,65 m. Die silbernen Halsringe haben: Abb. 152 *a* — Dm. 0,20 m, L. 0,625 m, Gew. 170 gr; Abb. 152 *b* — Dm. 0,255 m, L. 0,78 m, Gew. 315 gr; Abb. 153 — Dm. 0,27 m, L. 0,86 m, Gew. 465 gr; Abb. 154 — Dm. 0,255 m, L. 0,81 m, Gew. 470 gr.

Die Form der Enden, sowie die in strengem geometrischem Stile fein gravierte Ornamentik der beiden letzten Halsringe erwecken am meisten Interesse. Neben dem rein linearen Schmuck sehen wir hier auch die Figur eines Adlers, der in typisch heraldischer, fast vollständig geometrisierter Gestalt erscheint.

Die goldenen Ohrringe sind aus gebogenem Bleche gemacht, dessen oberes Ende in dünnen Golddraht übergeht und mit einem Hacken versehen ist. Höhe 0,11, bezw. 0,105 m, Breite 0,065 m, Gesamtgewicht der beiden Stücke 40 gr. Verziert ist nur die äussere Seite mit in Relief getriebenen Punkten und Halbkügelchen, die von einer aus kleinen Punkten bestehenden Ranke eingeschlossen sind.

Der Schatz von Scheremet bildet stilistisch und technisch eine geschlossene Einheit, die sicher einem begrenzten Kulturkreis und Zeitabschnitt angehört. Das verlorengegangene Kreuz aus Gold lässt den Schatz erst in die zweite Hälfte des ersten Jahrtausends versetzen und veranlasst uns, denselben einem der vielen barbarischen Völker zuzuschreiben, die in dieser Zeit die östliche Hälfte der Balkanhalbinsel durchkreuzten oder ständig bewohnten und die zur Religion des byzantinischen Reiches in irgend welcher Beziehung standen. Etwas mehr Aufklärung über den Ursprung und die nationale Zugehörigkeit des Schatzes bietet die eigenartige Form der Halsringe und besonders die heraldische Adlergestalt, die auf zwei Halsringen angebracht ist.

Nach einer ausführlichen Übersicht der Halsringe der barbarischen Völker findet der Verfasser, dass die Halsringe von Scheremet ihrem Typus und ihrer Form nach nur mit den Halsringen der Völker, die vor und nach der Völkerwanderung Asien und Südrussland bewohnten, in Zusammenhang gebracht werden können. Zu diesem Typus gehören auch die byzantinischen Halsringe, aber die Ringe von Scheremet stehen isoliert für sich. Dieser Umstand veranlasst den Verfasser die Vermutung auszusprechen, dass wir es in diesem Falle mit einem protobulgarischen Schatz zu tun haben. Die Protobulgaren gehörten anfangs zu den Türkvölkern, die Zentralasien und Südrussland bewohnten. Dass sie auch Halsringe bis zum 10. Jahrhundert trugen, ist von einem bulgarischen Schriftsteller aus dem 10. Jahrhundert, Johann Exarch, bezeugt.

Für den protobulgarischen Ursprung der Halsringe von Scheremet spricht übrigens auch ihre Dekoration. Der Verfasser verfolgt den Adlerkultus bei den verschiedenen vorderasiatischen und sibirischen Völkern und seine Abspiegelung in der Kunst dieser Völker. Fast bei allen Türkvölkern war der Adler ein wichtiger Totem. Man hat auch genug Grund anzunehmen, dass die Protobulgaren den Adler als Totem, ja sogar als Kriegsgottheit ebenfalls verehrten. Die heraldische Gestalt des Adlers ist vorderasiatisch und ging über die sassanidische Kunst auch zu den Türkvölkern, einschliesslich der Protobulgaren, über. Angebracht dreimal auf den Halsringen von Scheremet als Hauptschmuck unter einfachen Strichen, muss unsere Adlerfigur nicht etwa als ein einfaches und zufälliges Ornament, sondern als ein Symbol aufgefasst werden, das dem Halsschmuck Inhalt und innere Bedeutung zu verleihen hatte.

Krsto Miatev

Върху произхода на шереметското съкровище

отъ Никола Мавродиновъ

Къмъ интересното изследване на г. Кр. Миятевъ, печатано по-горе, ние ще прибавимъ само нѣколко доказателства за първобългарския произходъ на шереметското съкровище и по тоя начинъ ще подкрепимъ твърдението на г. Миятева, че то принадлежи на изкуството на първобългаритѣ.

1. Разшириятъ край на първата отъ сребърнитѣ торкви е украсенъ съ гравиранъ орнаментъ (обр. 153). Въ срѣдата на трижгълно поле се намира схематично изображение на птица, която, по мнението на г. Миятева, е орелъ. Това твърдение на г. Миятева се подкрепя отъ подобнитѣ по-подробни изображения върху другата торква (обр. 154), гдето птицата изглежда да е действително орелъ. Въ тая втора сребърна торква личатъ ясно шията, главата и двата крака. Изображението въ първата торква е единъ етапъ къмъ схематизирането и стилизацията на образа на орела. Отъ образъ той се обръща вече на орнаментъ, а това значи, че съ представянето на орела тукъ не се е целило да се нарисува точно подобие на орелъ и че образътъ на орела тукъ има по-скоро характеръ на символъ.

Самото изображение е много интересно. Трупътъ е даденъ като ромбъ (обр. 156, 1). Въ тоя ромбъ е поставенъ другъ ромбъ, чието поле е раздѣлено на четири четвъртини отъ една пресичаща две срещуположни страни права линия и отъ четири кукички. Дългата шия завършва съ глава, на която не сж отбелязани очитѣ. Крилата сж особно интересни — тѣ сж разперени, а това показва, че птицата лети. Съ нѣколко чертички сж дадени перата. Опашката е трижгълна. Това изображение е извънредно оригинално. Ние не срѣщаме другаде тоя страненъ образъ на птица, която лети, гледана отъ горе.

Единственіятъ паралелъ на тоя образъ е единъ знакъ върху дъното на кана № 2 на първобългарското съкровище отъ Нагь-Сентъ-Миклошъ, което се намира въ Виенския художествено-историченъ музей (обр. 156, 2). Той е сжщо гравиранъ. Въ рисунката, която дава Хампелъ[1]) на тоя знакъ, лѣвото крило е непълно. Това, може би, се дължи на недостатъкъ въ отпечатването на

[1]) J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, III, Braunschweig 1905, табл. 319, 1.

екземпляра отъ хампеловата книга, който имаме подъ ржка, тъй като въ тоя екземпляръ крайната точка на това крило личи. Ние имахме възможность да проучимъ съкровището презъ 1933 год. въ Виена и да нарисуваме внимателно въпросния знакъ. Тукъ даваме своята рисунка (обр. 156, 2). Знакътъ се състои отъ единъ ромбъ, раздѣленъ на четири отъ две срещуположни по посока линии. Долната часть на знака, обаче, липсва. Имаме въ сжщность само три неправилни малки ромба. На горния връхъ сж поставени три черти, които заематъ мѣстото на главата и шията въ шереметския орелъ. На двата стра-

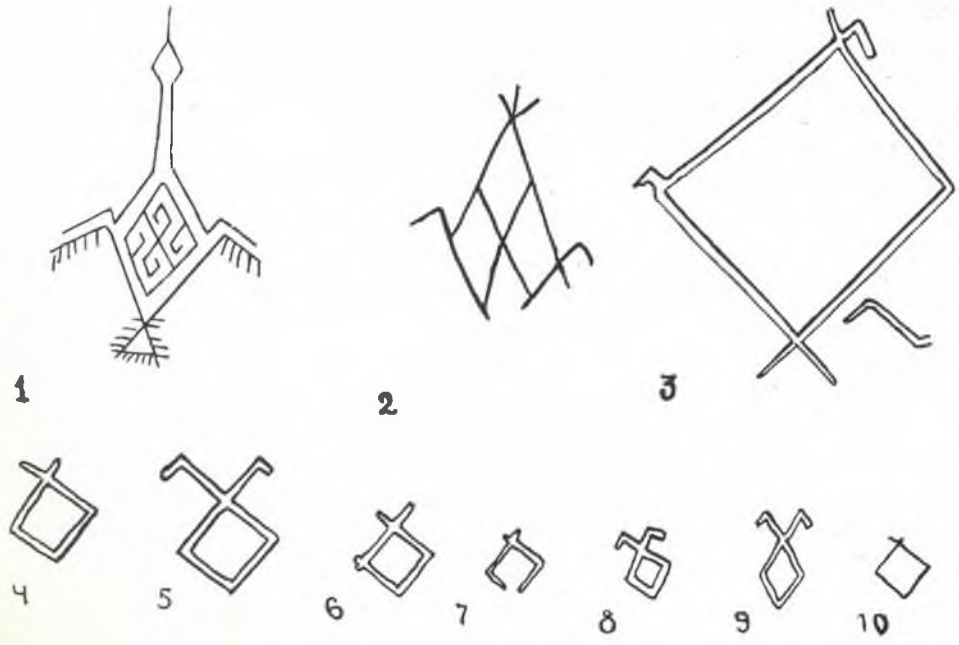

Обр. 156. — 1. Изображение върху голѣмата торква отъ Шереметъ; 2. Знакъ на дъното на кана № 2 отъ Нагь-Сентъ-Миклошкото съкровище; 3. Знакъ върху омуртаговата колона отъ с. Калугерица; 4—9. Знаци върху абобски тухли и камъни; 10. Знакъ върху тухла отъ Мадара.
Fig. 156. — 1. Dessin gravé sur le premier torques du trésor de Chérémète; 2. Signe gravé sur le fond du vase № 2 du trésor de Nagy-Szent-Miklós; 3. Signe gravé au début de l'inscription d'Omourtag trouvée à Kalouguéritsa; 4—9. Signes gravés sur des pierres et des briques provenant d'Aboba-Pliska; 10. Signe gravé sur une brique provenant de Madara.

нични върха сж поставени жгловати куки, като крилата на тоя орелъ. Дѣсната горна страна на ромба е продължена малко надолу — но това се дължи на изпускане на рѣзеца. Приликата между шереметския орелъ и тоя знакъ е очебийна. Явно е, че знакътъ отъ Нагь-Сентъ-Миклошкото съкровище е една по-напреднала схематизация на орела отъ шереметското съкровище.

Отбелязахме, че шереметскиятъ орелъ има характеръ на символъ. Орелътъ отъ второто съкровище е вече знакъ. Какво може да означава той? Единственото обяснение е, че тукъ имаме стенограма на думата „орелъ“ и че тая дума е взета въ по-широко значение — тя е символъ, белегъ, може би име на човѣкъ, на родъ, племе и пр.

Третото превръщение на орела виждаме въ единъ знакъ, изрѣзанъ предъ гръцкия надписъ на омуртаговата колона отъ с. Калугерица, която се на-

мира въ Мадарския музей (обр. 156, 3). Тоя знакъ е публикуванъ за пръвъ пѫть отъ Б. фонъ Арнимъ.[1]) Съ него се е занимавалъ подробно и Геза Фехеръ.[2]) Той изтъква, че преписътъ на фонъ Арнимъ е погрѣшенъ. Въ своята рисунка Фехеръ изправя грѣшкитѣ на Арнимъ. Той е запазилъ обаче само тия елементи на знака, които му сѫ се сторили сѫществени. Дветѣ кукички на двата дѣсни жгла сѫ били взети отъ Фехеръ за несѫществени елементи на знака и сѫ били изпуснати отъ него. Знакътъ върху омортаговата колона отъ с. Калугерица има форма на ромбъ, който се доближава до квадратъ. Тукъ виждаме и дветѣ крила въ форма на жгловати куки. Тѣ обаче не сѫ сложени правилно. Лѣвото крило е загатнато на лѣвия жгълъ, но дѣсното е поставено на върха. Ние сме далечъ отъ изображението на орела. Тукъ имаме само единъ знакъ, който е съвършено упростенъ, за да може да се пише бързе и леко. По дветѣ кукички, обаче, по ромбовидната му форма и по дветѣ линии, които даватъ долу опашката, а горе главата, можемъ да кажемъ, че той произлиза отъ изображението на орела. Той е и тукъ навѣрно стенограма на думата „орелъ“.

Въ обр. 156, рисунки 4—9, ние даваме шесть подобни знакове, рисувани отъ К. Шкорпилъ отъ абобски тухли и камъни. Въ нѣкои отъ тѣхъ крилата сѫ закачени на горната часть на знака. Въ други — тия крила липсватъ. Въ знакъ 10, който се намира върху една тухла, открита отъ Фехеръ при разкопкитѣ въ Мадара,[3]) както и въ абобскитѣ знакове 4, 6 и 7, стенограмата е сведена до най-простата си форма.

Сравненията, които направихме, свързватъ по между имъ съкровището отъ Нагь-Сентъ-Миклошъ, шереметското съкровище и първобългарскитѣ паметници отъ Плиска, Мадара и Калугерица. Тия сравнения показватъ, че шереметското съкровище е първобългарско. Тѣ сѫ едновременно, обаче, едно ново доказателство за първобългарския произходъ на съкровището отъ Нагь-Сентъ-Миклошъ.

2. Особно интересни въ шереметската находка сѫ обецитѣ. Тѣ сѫ златни и иматъ форма на ладийки. Отъ по-високия край на всѣка ладийка излиза тънъкъ златенъ телъ, леко закривенъ на края (обр. 155). Тоя телъ не е залепенъ за ладийката, нито е свързанъ механически съ нея. Той излиза отъ самата ладийка. Той е нераздѣлна часть отъ нея. Извитиятъ като кукичка край на тела се е закачалъ за другия връхъ на ладийката. Обеци съ тая форма се срѣщатъ извънредно рѣдко. Единственитѣ точни паралели на шереметскитѣ обеци сѫ тритѣ златни обеци отъ унгарската находка въ Карошъ (Земпленски окржгъ въ Унгария), чиито рисунки, правени отъ Хампелъ, даваме въ обр. 157.

Тия три обеци сѫ намѣрени заедно съ предмети отъ конско снаряжение, съ сабли и бронзови украси отъ коланъ, презъ 1899 год. въ имението на баронъ Nicolaus Sennyey въ нѣколко гроба. Тѣ сѫ били прибрани въ

---

1) Anzeiger der Akad. Wien, Philos.-hist. Klasse, 1932, № IX, 3.

2) Сборникъ „Мадара“. Разкопки и проучвания, I, София 1934, 392.

3) Фехеръ, цит. съч. 409, обр. 46.

частната сбирка на нотариуса Julius von Dokus, отъ когото сѫ публикувани за пръвъ пѫть въ Archaeologiai Értesitö, 1900, стр. 47 сл.[1]) Къмъ тая находка принадлежатъ и часть отъ предметитѣ отъ друга находка — отъ Бодрогъ„ Вечъ (Земпл. окрѫгъ).[2]) Всички предмети, извадени отъ поменатитѣ гробове принадлежатъ на староунгарското изкуство и староунгарската метална индустрия. Така че нѣма никакво съмнение въ приблизителната дата на тритѣ златни обеци. Напълно отговаря на нашитѣ само първата отъ тѣхъ. Останалитѣ две ладийки иматъ по-сложна форма. Тѣ сѫ обаче отъ сѫщия типъ отворени горе ладийки и иматъ сѫщото устройство за закачване, както и сѫщия телъ, който излиза непосрѣдно отъ ладийката. Съвършено явно е, че шереметскитѣ и карошкитѣ обеци принадлежатъ на единъ и сѫщи типъ. Нѣма да се спираме на връзкитѣ между първобългарската и унгарската материална култура. Въпросътъ е вече разглежданъ нѣколкократно отъ Г. Фехеръ,[3]) който установи тия връзки по единъ безспоренъ начинъ.

Обр. 157. — Обеци отъ Карошъ, Унгария (⅔ ест. голѣмина).
Fig. 157. — Boucles d'oreilles trouvées à Karos, Hongrie (⅔ gr. nat.).

Хампелъ датува карошката находка въ XI вѣкъ.[4]) Трѣбва да забележимъ, че карошкитѣ обеци показватъ, въ сравнение съ шереметскитѣ, едно израждане на типа. Тѣ сѫ по-малки, не сѫ украсени, телътъ за окачване е вече по-грубъ, направата имъ не е достатъчно грижлива. Така че шереметскитѣ обеци трѣбва да бѫдатъ взети като истински представители на типа въ неговия разцвѣтъ, и да бѫдатъ датувани много по-рано.

Сравнението, което направихме, показва още веднажъ, че шереметската находка принадлежи на изкуството на народитѣ преселени отъ Азия следъ Рожд. Хр. и то къмъ втората половина на първото хилядолѣтие сл. Хр. При наличностьта на останалитѣ паралели, които даваме, можемъ съ сигурность да кажемъ, че то е първобългарско. Отъ друга страна, това сравнение ни даде ново доказателство за връзкитѣ между първобългаритѣ и унгарцитѣ.

3. Ние ще се спремъ и върху украсата на дветѣ шерметски обеци или, по-скоро, върху техниката на тая украса. Въ по-високата часть на ладийката сѫ

[1]) J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II, 633 сл. и III, табл. 420.
[2]) Пакъ тамъ, II, 467 и 468.
[3]) G. Fehér, Bulgarisch-ungarische Beziehungen, Budapest 1921, 69 сл.; G. Fehér, Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises, Budapest 1931, 72 сл.; Г. Фехеръ, Писмени паметници на прабългаритѣ въ Мадара, въ Сборникъ „Мадара", 366.
[4]) J. Hampel, цит. съч. II, 850.

изчукани три пѫпки, обградени съ кржгове отъ пѫпчици. Тритѣ кржга сѫ скачени помежду си съ линии отъ пѫпчици. Тоя орнаментъ е известенъ подъ името „фалшива спирала“.[1]) На горния край на ладийката сѫ изчукани петь наредени една следъ друга пѫпки отъ срѣдна голѣмина. Орнаментътъ е значи изчуканъ. Цѣлата украса се състои отъ изчукани пѫпки. „Фалшиви спирали“, правени съ сѫщата техника, се срѣщатъ често върху тракийски златни нагръдници и други предмети за украса.[2]) Тая техника на изчукани пѫпки, обаче, се срѣща и по първобългарски паметници. Ние я видѣхме по вѫтрешния бордюръ на сѫдъ № 20 отъ Нагь-Сентъ-Миклошкото съкровище (обр. 158). Хампелъ не е подозиралъ, че вѫтрешната часть на бордюра има различна отъ външната украса. Той е смѣталъ пѫпкитѣ на вѫтрешния орнаментъ за отпечатъци на външния. Ние открихме, при прегледа, който направихме ми-

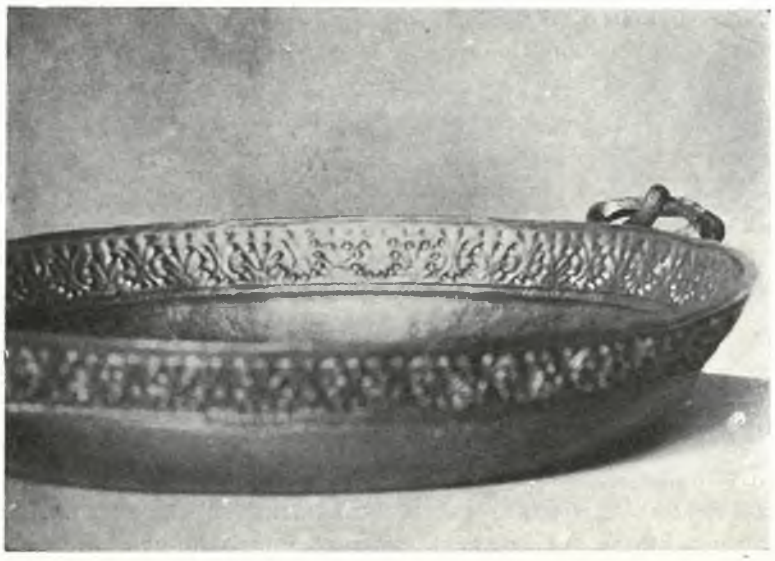

Обр. 158. — Сѫдъ № 20 отъ Нагь-Сентъ-Миклошкото съкровище.
Fig. 158. — Bassin du trésor de Nagy-Szent-Miklós.

налата година, две различни украси. Бордюрътъ на тоя сѫдъ е билъ направенъ отъ две златни пластинки. Върху външната е билъ изчуканъ орнаментътъ, изученъ вече отъ Хампелъ и нарисуванъ отъ него на табл. 314 отъ книгата му,[3]) докато вѫтрешната е била украсена съ изчуканъ пѫпчестъ орнаментъ, който ни дава очертанията на една обикновена кима, каквато виждаме и въ единъ керамиченъ фрагментъ отъ Патлейна.[4]) Тоя орнаментъ се състои отъ

[1]) Б. Филовъ, Надгробнитѣ могили при Дуванлий въ Пловдивско, София 1934, 105—106.

[2]) Пакъ тамъ, обр. 131 и 138, стр. 194 сл.

[3]) Hampel, цит. съч. обр. 131 и 138.

[4]) Ю. Господиновъ, ИАД IV, 1914, табл. XXXVII, обр. 2.

сегменти, малко по-голѣми отъ полукржгове, съединени помежду си съ по четири сложени въ права линия пжпки. Орнаментътъ се вижда добре на обр. 158, правенъ по фотографията на Геза Шупка.

Вториятъ паралелъ, който имаме на тая техника отъ изчукани пжпки, е една медна пластинка, намѣрена въ Абоба-Плиска и публикувана отъ Айналовъ.[1]) Тя е орнаментирана цѣлата съ изчукани пжпки (обр. 159). На горния край ние виждаме орнамента отъ сждъ № 20 на съкровището отъ Нагь-Сентъ-Миклошъ. Тукъ обаче линиитѣ отъ пжпки сж двойни и сегментитѣ сж полукржгове. На долния край на пластинката виждаме тржгълници и прави линии, правени съ сжщата техника. Айналовъ описва тая пластинка като облицовка на нѣкой предметъ. По нея сж изрѣзани грубо кръстове и букви,

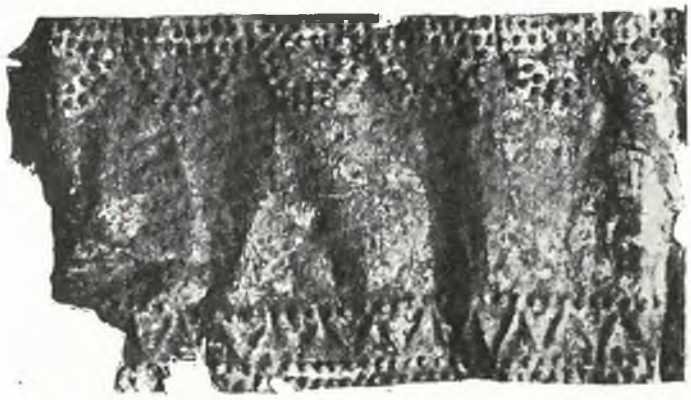

Обр. 159. — Медна пластинка отъ Абоба-Плиска.
Fig. 159. — Feuille en cuivre trouvée à Aboba-Pliska.

които не се четатъ. Той се отказва да я датува, но ние по сравненията, които направихме, и по тия кръстове можемъ да я поставимъ въ IX вѣкъ.

Отъ гореизложеното можемъ да заключимъ, че техниката на изчуканитѣ пжпки е била позната на първобългарскитѣ майстори на метални издѣлия и че тя не може да се смѣта единствено за „халщатска“ или „скитска“. Тя е сжщо така и „първобългарска“. Не виждаме тая техника въ аварскитѣ, хазарскитѣ и унгарскитѣ метални издѣлия. Нѣма я и въ византийскитѣ. Срѣща се обаче по много хунски златни пластинки.[2]) Въ тѣхъ обикновено пжпкитѣ сж продълговати. Срѣщатъ се обаче и кржгли като нашитѣ пжпки. Тоя фактъ не е случаенъ. Знаемъ, че хунитѣ на Атила и първобългаритѣ сж напуснали жилищата си въ срѣдна Азия въ първата половина на 1-вото хилядолѣтие сл. Хр. Тѣ сж донесли заедно въ Европа азиятското изкуство отъ това ранно време. Близостьта между хунскитѣ и нашитѣ паметници е лесно обяснима. Ние ще я откриемъ и отъ сравненията, които можемъ да напра-

[1]) Д. В. Айналовъ, Извѣстія Русск. Арх. Инст. въ К-полѣ X, 1905, 289, табл. LVII, 7.
[2]) A. Alföldi, Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung, Budapest 1932, табл. III, IV, VIII, X, XIV и пр.

вимъ между втория златенъ накитъ отъ Мадара[1]) и известни хунски паметници, както и въ употрѣбата на стъклено тесто въ златнитѣ украси. Трижгълницитѣ отъ изчукани пжпки, които видѣхме преди малко въ абобската медна пластинка, се срѣщатъ и по хунскитѣ златни украси.[2]) Общитѣ елементи, които ще срещнемъ въ изкуството на двата народа, ние ще обяснимъ съ това, че сж донесени отъ единъ и сжщи центъръ — Азия, и то отъ азиятското изкуство на една опредѣлена епоха.

Сравненията, които направихме между шереметскитѣ обеци, сждъ № 20 отъ Нагь-Сентъ-Миклошкото съкровище и абобската медна пластинка ни показаха преди всичко, че украсителната техника на обецитѣ се срѣща и въ други първобългарски паметници, т. е. че тя е и „първобългарска“. Тѣ свързаха освенъ това още веднажъ намѣренитѣ въ първобългарскитѣ центрове паметници съ съкровището отъ Нагь-Сентъ-Миклошъ и съкровището отъ Шереметъ. Така ние придобихме едно ново доказателство и за първобългарския произходъ не само на последното, а и на първото. Отъ друга страна тия сравнения ни дадоха възможность да говоримъ и за близостьта между хунскитѣ и първобългарскитѣ паметници — въпросъ, който не бѣше засяганъ до сега.

Observations sur l'origine du trésor de Chérémète

Nous apportons quelques preuves à l'appui de l'opinion énoncée par M. Miatev sur l'origine du trésor trouvé à Chérémète (arrond. de Provadia, district de Choumène).

1. Nous rapprochons le dessin gravé sur le premier torques, qui représente un aigle, selon M. Miatev, du signe gravé sur le fond du vase № *2* du trésor de Nagy-Szent-Miklós ainsi que du signe gravé au début de l'inscription du Khan Omourtag trouvé à Kalouguéritsa, près de Choumène (fig. 156). Nous croyons que dans tous ces trois cas il s'agit toujours du même signe, plus ou moins stylisé, qui doit être considéré comme un sténogramme du mot „aigle“ et devrait être un nom propre (nom de personne, de tribu, etc.). Ceci relie les trésors mentionnés aux monuments laissés par les Khans protobulgares et est aussi une preuve de l'origine protobulgare du trésor de Chérémète en même temps qu'une preuve nouvelle de l'origine protobulgare du trésor du Nagy-Szent-Miklós.

2. Nous rapprochons les boucles d'oreilles de Chérémète de trois semblables boucles (fig. 157) trouvées à Karos (Hongrie), qui sont des produits de l'orfèvrerie hongroise et sont datées par Hampel du XI[e] siècle. Cette comparaison nous permet de rapporter le trésor de Chérémète à une époque un peu

[1]) В. Миковъ, Последни могилни находки, въ Сборникъ „Мадара“, обр. 292.
[2]) Alföldi, цит. съч. табл. XIV.

plus ancienne que le XI[e] siècle et nous donne une preuve de la parenté qui unissait les industries d'art protobulgares et hongroises.

3. Nous nous arrêtons sur la technique de l'ornement qui se trouve sur les deux boucles d'oreilles de Chérémète. Nous connaissons ces protubérances travaillées au repoussé sur des objets de parure en or et en argent de l'époque de Hallstatt, puis nous les trouvons dans l'orfèvrerie des Huns et enfin dans des objets de provenance protobulgare, notamment à la partie intérieure du rebord du vase № 20 du trésor de Nagy-Szent-Miklós (fig. 158) et sur une plaque de cuivre trouvée à Aboba-Pliska (fig. 159). Ces analogies apparentent le trésor de Chérémète et celui de Nagy-Szent-Miklós, aux monuments des Khans protobulgares et servent à prouver l'origine protobulgare non seulement du premier mais aussi du second trésor.

Nicolas Mavrodinov

Външната украса на старобългарскитѣ църкви

отъ Никола Мавродиновъ

Въ нашето изследване върху „Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитѣ земи“ (София, 1931) ние се натъкнахме на нѣколко факта, които показватъ, че въпрѣки непровѣреното до тогава общоприето мнение за тѣсната връзка между старобългарската и цариградската архитектури, първата има известни особности, които я отдѣлятъ отъ всички останали архитектурни школи на източната срѣдновѣковна архитектура въ особна българска школа въ византийската архитектура. Филовъ въ „Старобългарското изкуство“ (София, 1923) показа, ако и a priori, възможноститѣ за такова научно опредѣляне на старобългарското строително изкуство и изтъкна въ друго освѣтление познатата до тогава разлика между „стилъ“, като понятие, което се опредѣля по-скоро отъ известни общи белези и отъ епохата, и „школа“, като понятие, въ основата на което стоятъ една опредѣлена область и една опредѣлена етнична единица. Стилътъ на всички школи въ източното християнско изкуство е „византийски“. Това не значи, обаче, че българското строително изкуство е гръцко или че копира или подражава на цариградската архитектура. Двата най-мощни фактора, които опредѣлятъ архитектурата, сѫ географското положение и народностьта.

Архитектурата на една область презъ течение на вѣковетѣ, въпрѣки отдѣлния характеръ на различнитѣ епохи, черпи формитѣ си главно отъ мѣстната традиция, не само защото нейнитѣ строители сѫ ги наследили отъ ржка на ржка отъ дѣдитѣ или предшественицитѣ си и защото тѣхъ иматъ предъ очи, а и защото тия форми сѫ изпитани и отговарятъ на характера на областьта. Чуждитѣ влияния се измѣнятъ тукъ, пречупватъ се въ тая мѣстна традиция и добиватъ особенъ видъ, който отговаря на мѣстнитѣ условия. Тѣ ставатъ почти неузнаваеми. Често тия влияния не внасятъ чужди форми, а възбуждатъ само стари, изоставени, подобни тѣмъ мѣстни форми. Архитектурата е винаги свързана именно съ географичното положение на мѣстностьта, въ която се развива, защото тя черпи своитѣ материали за градежъ отъ земята, въ която се създава, и защото е изложена на климатичнитѣ, тектонични и др. влияния, свойствени на тая мѣстность. Географичнитѣ условия опредѣлятъ и търговскитѣ пѫтища, по които сѫ вървѣли винаги художественитѣ влияния. Ясно е, дори a priori, че нашата архитектура

ще се различава отъ архитектурата на съседнитѣ области по самия фактъ, че е архитектура на една опредѣлена область, която има свой характеръ и свои архитектурни традиции още отъ античната епоха.

Вториятъ важенъ факторъ е народностьта. Множеството отъ хора, обединени въ народъ, иматъ не само общъ езикъ, но и множество общи особности, които се дължатъ на най-разнообразни причини. Въпросътъ за характера на отдѣлнитѣ народи не е вече предметъ на литературата. Той се поставя на философска (Keyserling) и научна основа. Неговата важность е призната. Всѣки народъ има свой особенъ характеръ, който стои въ основата на всичкитѣ му прояви, свой особенъ духъ, който той отпечатва не само въ материалния си, а и въ духовния си животъ. Тоя духъ на народа се проявява винаги и най-силно въ творчеството му. Невъзможно е особниятъ творчески духъ на българския народъ да не се прояви въ едно изкуство, което се развива цѣли петь вѣка, и то въ една отдѣлна область.

Нашитѣ анализи доведоха до нѣколко заключения. Старобългарската архитектура черпи много отъ формитѣ и плановетѣ си отъ мѣстната предибългарска византийска традиция. Ние установихме една непрекѫснатость въ развитието на архитектурата по нашитѣ земи отъ III вѣкъ до края на XIV вѣкъ. На второ мѣсто, ние сравнихме нашитѣ паметници съ тия въ Цариградъ, Гърция, Сърбия и открихме множество различия, които наистина показватъ, че нашата архитектура образува отдѣлна школа въ византийската архитектура.

Нѣма да повтаряме тукъ заключенията си. Нѣма да говоримъ за различията въ плановетѣ. Най-важнитѣ особности на нашето строително изкуство се намиратъ въ външната украса на паметницитѣ му. Разгледахме тая украса набързо, изтъкнахме известни нейни отличителни черти. Задачата, която си поставяхме тогава, не ни позволяваше да обхванемъ издъно всички въпроси свързани съ нея. Трѣбваше да очертаемъ само главнитѣ линии на едно всестранно изследване върху старобългарската архитектура и затова трѣбваше да повдигнемъ всички въпроси свързани съ нея. Тая задача ни задължаваше да работимъ на ширина, но не ни позволяваше да се вдълбочаваме достатъчно и да изчерпваме въпроситѣ, още повече, че тѣ се оказаха извънредно богати по съдържание и често много сложни и заплетени. Ето защо ние казахме въ увода си, че всѣка глава на нашата работа трѣбва да бѫде разширена въ отдѣлно изследване. Такова изследване върху външната украса на старобългарскитѣ църкви предлагаме въ тоя си трудъ. Нашата задача бѣше да издиримъ произхода на формитѣ на тая външна украса, да проследимъ развитието имъ, да оценимъ тѣхното значение и да покажемъ, до колко тѣ сѫ характерни за нашата архитектура. Заключението на тая наша работа се съдържа въ нашия рефератъ, четенъ на IV византоложки конгресъ въ София и отпечатанъ въ Известия на Бълг. археол. институтъ, IX, 1935, подъ заглавие Le style architectural byzantin après le X^e^ siècle. Това е единъ опитъ за философия на старобългарското строително изкуство, основанъ на анализитѣ и заключенията, изложени въ предлагания тукъ трудъ.

I. Украса на западнитѣ фасади.

Кули и куполи. Притворътъ на църквата въ Патлейна до Преславъ (X вѣкъ), чиито основи сѫ запазени до 2 м. вис., се е състоялъ отъ две странични стаички отъ дветѣ страни на открит къмъ западъ срѣденъ коридоръ. Знаемъ, по примѣритѣ, които имаме отъ другаде, че тия стаички сѫ основи на кули. Така западната фасада на църквата въ Патлейна е била украсена архитектонично съ две четвъртити кули.[1]) По това време (X вѣкъ) тая форма се срѣща и въ базиликата въ Абоба-Плиска.[2]) Въ началото на XIII вѣкъ тия две кули сѫ отишли въ Търново, гдето ги виждаме въ външния притворъ на патриаршеската църква Св. Спасъ. Отъ България тѣ минаватъ въ XII и XIII вѣкъ въ Рашка. Ето ги, запазени цѣли, въ църквата „Стълбоветѣ на Св. Георги".[3]) Окуневъ мисли, че такива кули сѫ имали и църквитѣ Успение Богородично въ Студеница и Св. Георги въ Беране. Ясно е, че произходътъ имъ се крие въ фасадитѣ на църквитѣ въ Турманинъ, Рувеха и Калбъ-Лузе въ Сирия. Какъ сѫ дошли тѣ въ българската архитектура? Намираме ги по притворитѣ на предибългарскитѣ църкви въ Тропеосъ (VI в.),[4]) Иваняне (V в.),[5]) Клисе-кьой (V в.),[6]) Разградския хисарлъкъ (V в.),[7]) Щърбци (V в.)[8]) и пр. Българската архитектура ги е заела отъ мѣстната предибългарска традиция. Мѫчно бихме могли да намѣримъ пѫтя имъ отъ Сирия до насъ. Въ Армения ги срѣщаме само веднажъ въ Ерерукъ.[9]) Въ Цариградъ и Гърция изглежда ги нѣма. Тѣ сѫ дошли чрезъ посрѣдничеството на Мала-Азия, гдето ги откриваме въ голѣмата базилика № 1 въ Бинъ-биръ-клисе[10]) и сѫ дошли тукъ още въ V вѣкъ.

Още въ Мала-Азия[11]) дветѣ четвъртити кули ставатъ кржгли. Тая форма минава въ Равена и Аахенъ. Тя е навѣрно чисто византийска. Въ началото на X вѣкъ я намираме и въ България въ великолепната ротонда въ Преславъ. Тѣ обхващатъ тукъ двата края на притвора. Сложени сѫ симетрично и съ видимо съзнание за декоративната имъ стойность.

Въ VI вѣкъ надъ двата края на притвора на базиликата въ Бѣлово[12])

---

[1]) Н. Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква по българскитѣ земи до края на XIV в., София 1931, 34, обр. 38 и 39.

[2]) К. Шкорпилъ, Извѣстія русск. археол. Инст. въ К-лѣ, X, (Абоба-Плиска), 104 сл.; В. Иванова, Годишникъ Нар. Музей, 1922-1925, 464.

[3]) Н. Окуневъ, Seminarium Kondakovianum I, 266 сл.

[4]) Иванова, цит. съч. 480.

[5]) Пакъ тамъ, 444.

[6]) Пакъ тамъ, обр. 293, стр. 447 сл.

[7]) Мавродиновъ, цит. съч. 131.

[8]) Иванова, цит. съч. 458.

[9]) H. Beyer, Der syrische Kirchenbau, Berlin 1925, 172; J. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918, 153 сл., обр. 177 и 181.

[10]) Strzygowski, Kleinasien, Leipzig 1903, обр. 7 и 9; Ramsay-Bell, Thousand and one churches, London 1909, обр. 2 и 3.

[11]) Кр. Миятевъ, Кржглата църква въ Преславъ, София 1932, 208—209.

[12]) П. Мутафчиевъ, Стари градища и друмове по долинитѣ на р. Стрѣма и Тополница, София 1915, 72.

виждаме два купола, които се извишаватъ надъ покривитѣ на страничнитѣ кораби. Отъ где иде тая форма? Мислимъ, че тия два купола сѫ сигурно остатъци отъ дветѣ четвъртити сирийски кули. Мѣстната традиция е въплотила по своему сирийската форма. Тя е обърнала втория етажъ на кулитѣ

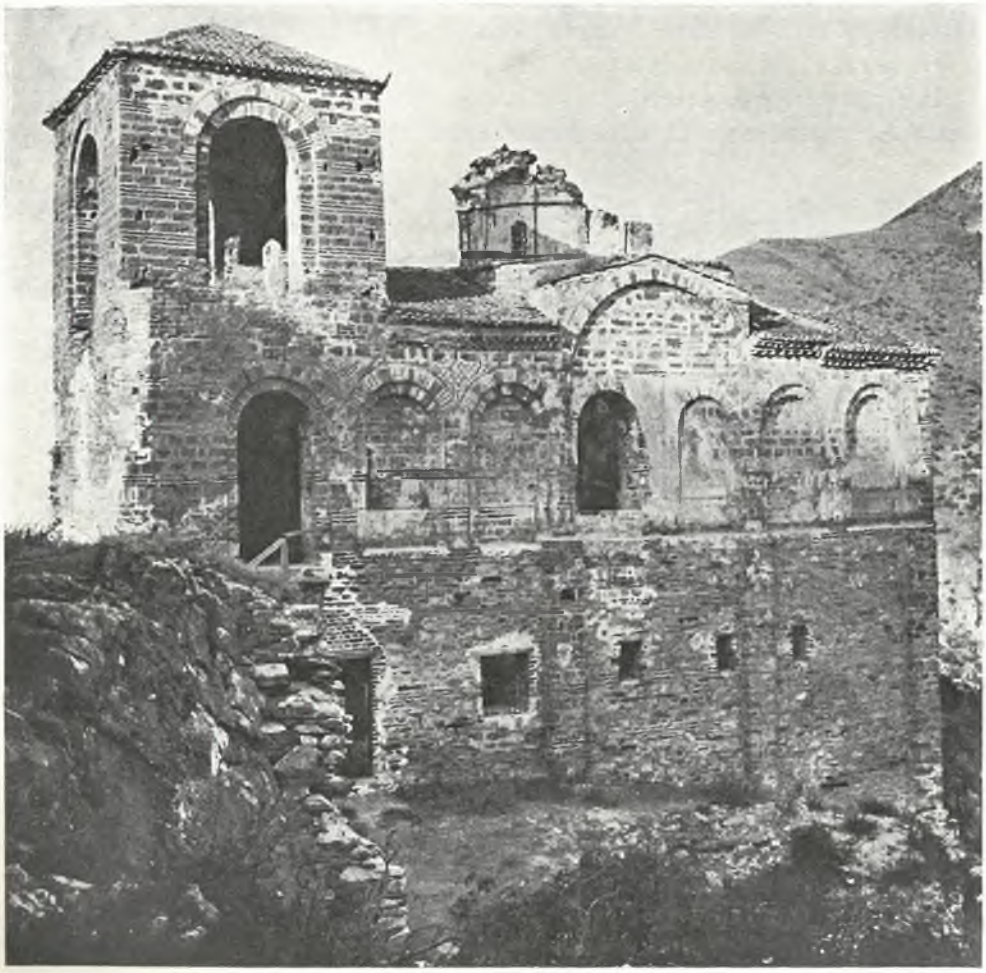

Обр. 160. — Църквата на Асеновата крепость до Станимака.
Fig. 160. — L'église de la forteresse d'Assène près de Stanimaka.

въ куполи. Въ XI вѣкъ виждаме двата купола надъ притвора на Казанджиларъ-джамия въ Солунъ (единиятъ е разрушенъ), а въ XII вѣкъ въ Св. Пантелеймонъ въ сѫщия градъ. Явно е, че това е една византийска форма. Въ XIII вѣкъ я виждаме въ църквата Св. Никола до Сересъ [1]) и Св. Петъръ и Павелъ въ Никополъ на Дунава, [2]) а въ XIV вѣкъ въ Спасовица до Кюстендилъ,[3])

[1]) Бобчевъ, ИАД VII, 1920, обр. 30.

[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 41; F. Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan, III. Leipzig 1879, 329.

[3]) Мавродиновъ, цит. съч. 44.

Вратарница въ Моравско и Св. София въ Охридъ. По това врѣме се срѣща често и въ Гърция — Св. Теодоръ въ Мистра, Св. Апостоли въ Леонарди, Паригоритиса въ Арта и пр.[1]) Тоя мотивъ изчезва въ XVI вѣкъ по нѣколко църкви въ Ромъния. Въ България — Никополъ, Спасовица и Сересъ — тия куполи се отличаватъ съ високитѣ си и хубави пропорции. Въ Гърция се снишаватъ и едва ли не изчезватъ подъ покрива на притвора.

Видѣхме другаде,[2]) че единъ отъ най-оригиналнитѣ белези на старобългарската архитектура е единствената кула, която нашитѣ архитекти сѫ поставяли на притворитѣ си. Ние не срѣщаме тая кула въ Цариградъ, Солунъ

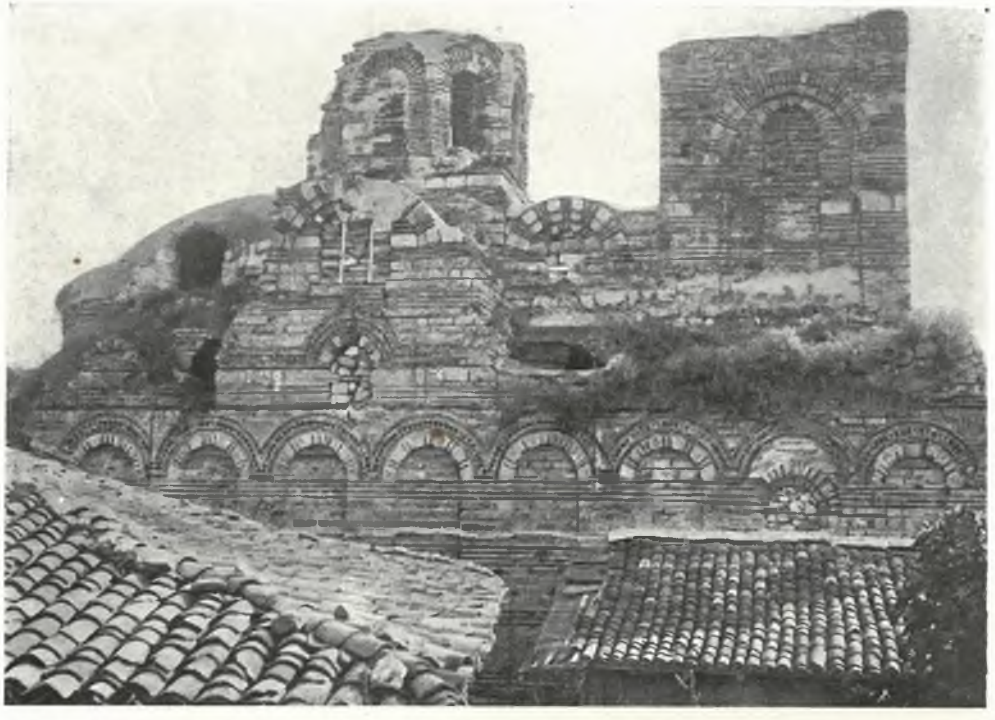

Обр. 161. — Църквата на Пантократора въ Месемврия.
Fig. 161. — L'église du Pantocrator à Mesembria.

или на Изтокъ. У насъ е запазена цѣла само кулата на Асеновата крепость (обр. 160). Тя датува отъ XII вѣкъ. Кулата на Пантократора въ Месемврия е полуразрушена (обр. 161). Съвършено разрушени сѫ кулитѣ на Св. Архангели и Св. Параскева въ Месемврия (обр. 162). Седемнадесетьтѣ църкви по Трапезица въ Търново навѣрно сѫщо сѫ имали кули. Фактътъ, че нѣма запазени остатъци отъ стълби за тия кули, не говори нищо противъ горното предположение, защото виждаме, че и въ Асеновата крепость стълбата за кулата не е предвидена въ плана. Тя е била дървена, каквито сѫ били и стълбитѣ въ кулитѣ на монастира Садовецъ до Плѣвенъ. Въ Гърция само две църкви

[1]) G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, 165, обр. 109.
[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 55.

сѫ имали кули — малката Митрополия въ Атина и църквата въ Самари.[1]) Тѣ сѫ били прибавени обаче по-късно, презъ втори градеженъ периодъ, навѣрно въ XIV вѣкъ.[2]) Две разрушени сега църкви въ Света-гора сѫ имали сѫщо кули, поставени въ XIV вѣкъ — тия на монастиритѣ Есфигмену и Пантократоръ.[3]) Най-ранната кула си остава все пакъ тая на Асеновата крепость. Дветѣ кули въ Гърция сѫ низки, докато нашитѣ се извишаватъ и доминиратъ, съ височината си и масата си, купола. Дали тѣ сѫ дошли тукъ подъ западно влияние, както предполага Мийе, или сѫ образувани у насъ, не може да се каже съ положителность,[4]) защото, ако за първата хипотеза може

Обр. 162. — Църквата Св. Параскева въ Месемврия.
Fig. 162. — L'église de S-te Paraskéva à Mesembria.

да се изтъкне фактътъ, че се срѣщатъ само на западъ, за втората, и повѣроятната, говори ранната дата на църквата на Асеновата крепость (XII вѣкъ) и особниятъ видъ и направа на нашитѣ кули.

Релиефната арка на Св. Иванъ въ Месемврия. Западната фасада на църквата Св. Иванъ въ Месемврия (X вѣкъ) е украсена съ една единствена силна и релиефна арка (обр. 163), която обхваща въ срѣдата главния входъ и отива дори до покрива на главния корабъ. Тая арка е стояла навѣрно и на западната фасада на новата Митрополия въ Месемврия (XI вѣкъ).[5]) Горната ѝ часть се вижда и сега. Основи на такива релиефни арки виждаме и въ плановетѣ на разкопанитѣ църкви въ Ловчанския хисарлъкъ (XII вѣкъ)[6]) и Св. Спасъ въ Търново (край на XII или начало XIII вѣкъ).[7])

[1]) Millet, цит. съч. 136.
[2]) Мийе мисли, че сѫ съградени отъ кръстоносцитѣ.
[3]) Пакъ тамъ, цит. м.
[4]) Мавродиновъ, цит. съч. 55.
[5]) А. Рашеновъ, Месемврийски църкви, София 1932, табл. IV, 2. Църквата сигурно е била безъ притворъ, тъй като отъ такъвъ нѣма никакви следи и тъй като тая релиефна арка е фасадна, а не вѫтрешна, както я поставя Рашеновъ.
[6]) Мавродиновъ, цит. съч. 57.
[7]) Пакъ тамъ, обр. 110.

Тая арка се срѣща и въ Гърция по западната фасада на католикона на Св. Лука.[1]) Има я и въ Критъ. Мийе търси произхода ѝ въ Месопотамия, гдето Мисъ Бель я е открила въ една отъ църквитѣ съ тромпи. Ние бихме потърсили тоя произходъ въ Египетъ, гдето я виждаме по западнитѣ фасади на по-голѣмата часть отъ параклиситѣ на християнския некрополъ въ оазиса Елъ-Багауатъ (IV—VI вѣкъ).[2]) Тукъ тая голѣма арка е поставена най-вече

Обр. 163. — Църквата Св. Иванъ въ Месемврия.
Fig. 163. — L'église de St. Jean à Mesembria.

на колони (обр. 164 и 165). Споменътъ на тия колони виждаме ясно и по нашитѣ арки Тѣ сѫ отдѣлени отъ пиластритѣ, които ги носятъ, или съ плоча — остатъкъ отъ капителъ (Св. Лука) — или чрезъ различния градежъ на арката и пиластритѣ (Св. Иванъ въ Месемврия). Въ Елъ-Багауатъ тая арка обхваща широко вратата и прозореца надъ нея. Не образува обикновенъ порталъ. Заема почти половината на фасадата на ширина и достига често до покрива на параклиситѣ. Тя е три пѫти по-широка отъ вратата, която обхваща, и два пѫти и половина по-висока отъ нея. Не отговаря на вѫтрешната направа.

Релиефната арка не се срѣща въ Цариградъ, който следва въ това от-

[1]) Millet, цит. съч. 165.

[2]) F. Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne, II, s. v. Bagaouat El, fig. 1179, 1180 и 1183.

ношение източната традиция и поставя всички арки, по източенъ начинъ, въ самата стена. Тя иде отъ елинистическия Истокъ и ние можемъ да я вземемъ за елинистически белегъ, който се е запазилъ само у насъ и въ Гърция.

Разкопанитѣ отъ К. Шкорпилъ църкви № 3 и № 4 въ Преславъ (X вѣкъ) сж имали друга украса.[1]) Два пиластра на двата края на западната стена

Обр. 164. — Развалини отъ некропола въ Елъ Багауатъ (Египетъ).
Fig. 164. — Ruines de la nécropole d'El Bagaouat en Égypte.

и цокълътъ между тѣхъ показватъ, че тукъ е стояла една голѣма арка, която е обхващала цѣлата стена. Тая арка виждаме и въ Св. Лука въ Катаро.[2]) Въ тринадесетия вѣкъ тя е обхващала цѣлата западна стена на Св. Параскева въ Месемврия,[3]) но не е била единствената украса. Тукъ тя е по-издадена отъ преславскитѣ. Тя се издава по-късно още повече и въ 1383 год. я виж-

Обр. 165. — Два гробнични параклиса въ Елъ Багауатъ (Египетъ).
Fig. 165. — Deux chapelles funéraires de la nécropole d'El Bagaouat en Égypte.

даме вече като засводенъ тремъ предъ църквата на монастира Добрунъ въ източна Босна[5]) и по всички почти църквици въ западна България отъ XV и XVI вѣкъ като тия въ Ржждавица, Горановци, Вуково[6]) и пр.

[1]) Мавродиновъ, цит. съч. 69 сл.

[2]) Millet, Étude sur les églises de Rascie, Recueil Uspenskij, I, обр. 80.

[3]) Двата пиластра, които у Рашеновъ, цит. съч., табл VII, 1 сж оставени самостойно, сж сигурно носили тая арка, защото горнитѣ имъ части се раздѣлятъ на две — отъ вжтрешната е тръгвала именно арката. Иначе тия пиластри нѣматъ никаква конструктивна и декоративна цель.

[5]) М. Кашанинъ, Старинар, 1926 и 1927, 72, обр. 2.

[6]) Л. Протичъ, въ сборника „България 1000 год.", 384, обр. 3.

Какъвъ е произходътъ на тая арка? Виждаме я въ V вѣкъ въ малоазийската църква въ Ючъ-Айакъ,[1]) а малко по-късно въ църквата № 44 въ Бинъ-биръ-клисе[2]) тя има два архиволта. Има ли връзка тая арка, която обхваща цѣлата стена, съ тая на св. Иванъ въ Месемврия, която стои само на часть отъ стената? Безъ съмнение тукъ имаме единъ и сѫщъ мотивъ, който се е развилъ отъ поставенитѣ на колони елинистични аркади, които видѣхме въ Елъ-Багауатъ и каквито е имало навѣрно и край Антиохия. Въ еднокорабнитѣ църкви нашата арка обхваща цѣлата стена. Въ трикорабнитѣ, обаче, това е невъзможно. Западната фасада е премного широка и недостатъчно висока, за да позволи развитието на арката. Последната остава само да отбелязва срѣдния корабъ.

Тритѣ симетрични арки. На западната фасада на разкопаната въ 1910 г. църква въ „Вънкашния градъ“ въ Преславъ (IX вѣкъ) стоятъ основитѣ на четири вградени стълпа, които, както обяснихме другаде,[3]) сѫ но-

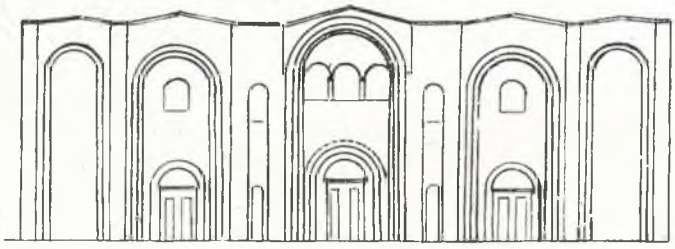

Обр. 166. — Западната фасада на църквата Успение Богородично въ Никея.
Fig. 166. — La façade occid. de l'église de la Dormition à Nicée.

сили три симетрични арки, отъ които срѣдната е била по-широка и навѣрно по-висока. Това е първиятъ паметникъ, въ който срѣщаме тая украса въ нашата архитектура.

Отъ где иде тоя декоръ и какъвъ е неговиятъ произходъ? Първиятъ византийски паметникъ, въ който го виждаме, е църквата Успение Богородично въ Никея (VI вѣкъ).[4]) Въ срѣдата на западната фасада се издига висока и широка арка, която има горе четири архиволта (обр. 166). Отъ дветѣ ѝ страни сѫ по-низкитѣ арки съ по три архиволта. Архитектътъ е сложилъ по една арка и на страничнитѣ отдѣления. За насъ сѫ важни срѣднитѣ три. Нека да забележимъ, че между тия три арки се вдълбаватъ въ стената две полукржгли ниши по-низки отъ страничнитѣ арки. Така, въ срѣдата имаме една голѣма и широка арка, отъ дветѣ ѝ страни две низки полукржгли ниши, а следъ тѣхъ две по-високи отъ тѣхъ арки, но по-низки отъ срѣдната арка. Тая петочленна система намираме по западната фасада на голѣмата базилика въ Русафа-Сергиополисъ въ Сирия (VI вѣкъ)[5]) и въ базиликата въ Ерерукъ.[6])

[1]) Strzygowski, Kleinasien, обр. 25.
[2]) Ramsay-Bell, цит. съч. 221—228, обр. 181.
[3]) Мавродиновъ, Годишникъ на Нар. музей, 1926-31, 226.
[4]) За датата на тая църква гл. H. Grégoire, Byzantion, V, 1929-30, 287 сл.
[5]) O. Wulff, Die altchristliche Kunst, Berlin 1914, 260, обр. 249.
[6]) Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, обр. 181.

Само че тукъ подпоритѣ, които носятъ аркитѣ, сѫ колони (обр. 167). Ясно е' че никейската фасада копира единъ елинистически декоръ, създаденъ навѣрно въ Антиохия и' Александрия. Архитектътъ обаче изоставя колонитѣ. Никейската украсителна система е заела принципа си отъ елинистическия Изтокъ, а го е приложила съ помощьта на месопотамскитѣ многостѫпални ниши, чиито архиволти се сливатъ съ стената. Намираме нашата тройна система и въ Египетъ въ IV—VI вѣкъ по фасадитѣ на мавзолеитѣ въ Елъ-Багауатъ.[1]) Тукъ аркитѣ почиватъ на пиластри и по елинистичния похватъ се издаватъ външъ отъ стенитѣ (обр. 165).

Принципътъ на тая симетрична украса виждаме за пръвъ пѫть въ римскитѣ триумфални арки и градски врати. Той е създаденъ отъ римската архитектура и отъ тукъ е пренесенъ въ III вѣкъ на Изтокъ въ Сарвистанъ[2]) и Ктезифонъ.[3]) Така ние можемъ да проследимъ историята на декора. Той е цъвтѣлъ навѣрно най-вече въ елинистическия изтокъ и е преминалъ въ сирийската християнска архитектура. Ето го по отворенитѣ портици на южната фасада на църквата въ Калаатъ-Семанъ, западната фасада на Рувеха и пр. Западната фасада на тоя портикъ се прилепва до западната стена на сградитѣ въ Илъ-Андеринъ и Русафа-Сергиополисъ и образува вградена аркада върху колони или пиластри като въ Елъ-Багауатъ. Никейската базилика копира тоя декоръ, но по месопотамски начинъ, като изхвърля колонитѣ или пиластритѣ и вгражда цѣлата аркада въ стенитѣ. Така тая украса се създава въ Византия въ VI вѣкъ отъ кръстосването на две влияния.

Обр. 167. — Часть отъ северната фасада на голѣмата базилика въ Русафа.
Fig. 167. — Vue d'une partie de la façade septentr. de la grande basilique à Rousapha.

По кое време е дошелъ тоя мотивъ у насъ? Разкопаната отъ К. Шкорпилъ базилика на Пиринчъ-тепе до Варна, чийто първи периодъ на градежъ датува отъ VI вѣкъ, е имала, както ни показва шкорпиловиятъ планъ, на западната си фасада четири вградени стълпа, които сѫ носили навѣрно три арки. Ние намѣрихме миналата година тамъ основитѣ само на три стълпа. Възможно е четвъртиятъ да е изчезналъ следъ разкопаването й (1909 год.). Ако вѣрваме на шкорпиловия планъ, ще заключимъ, че нашиятъ декоръ е дошелъ въ българскитѣ земи още въ VI вѣкъ, тъй като тая часть на сградата е именно отъ първия периодъ на градежъ.

Църквата въ „Вънкашния градъ" въ Преславъ не е била единствената

[1]) Cabrol, Dict. II, 38, обр. 1180.
[2]) F. Sarre, Die Kunst des alten Persien, обр. 10.
[3]) Пакъ тамъ, табл. 69.

преславска църква, която е имала тая украса. Основитѣ на четиритѣ стълпа, които сѫ носили три арки, виждаме и въ три други преславски църкви отъ това време (IX—X вѣкъ) — тая въ „Вѫбилинъ долъ", царквата № 4 и тая въ „Селище".[1]) Въ последната срѣдната арка е съвпадала, както въ редица други запазени цѣли църкви, съ вратата. Била е по-тѣсна отъ страничнитѣ, но както въ останалитѣ е била навѣрно по-висока отъ тѣхъ. Отъ X вѣкъ датуватъ навѣрно църквитѣ въ Червенъ и № 16 на Трапезица,[2]) които иматъ сѫщо основитѣ на четиритѣ стълпа.

Обр. 168. — Църквата Св. Димитъръ въ Търново.
Fig. 168. — L'église de St. Dimitri à Tărnovo.

Въ 1186 год. ние ги виждаме въ църквата Св. Димитъръ въ Търново.[3]) Тѣ иматъ тукъ 25 см. дълбочина (обр. 168), докато тия по страничнитѣ стени се издаватъ само 18—19 см. Архитектитѣ, както се вижда, сѫ правили разлика между западната фасада и страничнитѣ. Тая разлика забелязваме и въ параклиса Св. Иванъ до Станимака,[4]) гдето тройната украса на западната фасада — три аркирани дълбоки и едностѫпални ниши — се съвършено различава по направата си отъ украсата на страничнитѣ фасади.

На хълма Трапезица въ Търново сѫ запазени развалинитѣ на седемнадесеть еднокорабни църкви. Въ църквитѣ № 3, № 5 и № 8, които ние датувахме отъ XII вѣкъ,[5]) аркитѣ сѫ сравнително дълбоки и се очертаватъ

[1]) Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, 33 (Вѫбилинъ долъ), 70 (№ 4 въ Преславъ) и 65 (Селище).

[2]) Пакъ тамъ, стр. 20 (Червенъ), стр. 7 (№ 16 на Трапезица).

[3]) Пакъ тамъ, обр. 42 и 43.

[4]) Пакъ тамъ, обр. 11; Грабаръ, Годишникъ на Нар. музей, 1920, 155.

[5]) Пакъ тамъ, 36, 27 и 57.

ясно по стенитѣ. Въ по-къснитѣ църкви тѣ сѫ вече по-плитки. Въ XIV вѣкъ дълбочината имъ намалява дори до 9 см. Дветѣ кръстовидни църкви Св. Петъръ и Павелъ и Св. Четиридесеть мѫченици въ Търново[1]) сѫ имали сѫщо тая украса. Виждаме тритѣ симетрични арки и въ западна България — въ Земенъ[2]) и Колуша[3]) — въ XII вѣкъ. Нека да отидемъ и въ Месемврия. Църквитѣ въ тоя градъ спадатъ къмъ търновската архитектурна школа. Ето нашата триаркова система по западната фасада на Св. Параскева (обр. 163). Тя е обхванатата тукъ отъ голѣмата арка, за която вече говорихме. Надъ срѣдната арка, която е по-широка и по-висока отъ страничнитѣ, отъ дветѣ ѝ страни, сѫ стояли по две малки релиефни арки върху консоли, които идатъ тукъ отъ украсата на страничнитѣ фасади. Срѣдната арка е по-висока и по-широка отъ страничнитѣ и въ църквата Св. Тодоръ въ сѫщия градъ.[4]) Въ Пантократора тя е по-широка, но еднакво висока съ останалитѣ две. Въ последнитѣ се вдълбаватъ низко две други полукржгли ниши, които се дължатъ навѣрно на цариградско влияние. Надъ тая система отъ три арки има три плоски малки ниши. Покривътъ надъ тѣхъ е сигурно вървялъ въ права линия.[5]) Въ две други месемврийски църкви — Св. Иванъ Алитургитосъ и Св. Архангели — принципътъ на нашата украса е вече загубенъ. Тритѣ аркирани ниши сѫ еднакво високи и широки — тѣ продължаватъ украсата отъ псевдоконструктивни еднакви ниши по страничнитѣ фасади. Въ Св. Иванъ Алитургитосъ надъ тритѣ арки иде фризъ отъ аркадки, въ които се редуватъ полукржгли тухлени арки съ островръхи каменни. Това уеднаквяване на декора виждаме и въ Св. Архангели.

Въ разгледанитѣ до тукъ еднокорабни църкви ние видѣхме, че направата на притвора не е прѣчила за прилагането и развитието на тритѣ симетрични арки. Въ кръстовиднитѣ църкви това е по-трудно. Има обаче нѣколко паметника, които ни показватъ възможнитѣ разрешения на проблемата. Въ Грачаница (Стара Сърбия)[6]) притворътъ е по-низъкъ отъ наоса. Той е, при това, доста широкъ. Архитектътъ обаче е успѣлъ да приложи добре нашия декоръ. Така — правата линия на покрива не е била прѣчка за прилагането на тритѣ арки. Нашитѣ архитекти обаче сѫ чувствували художествената нелогичность на фасадата въ тия случаи. Ето защо въ църквата на Пантократора въ Месемврия сѫ поставили и тритѣ арки на еднаква височина, като сѫ направили срѣдната по-широка, за да напомня произхода на украсата. Така е направилъ и архитектътъ на северната църква въ Фетие-джамия въ Цариградъ.[7]) Отъ тукъ до пълното уеднаквяване на тритѣ аркирани ниши има само една крачка. Въ Св. Иванъ Алитургитосъ и Св. Архангели въ

[1]) Пакъ тамъ, 95 сл.

[2]) Пакъ тамъ, 81.

[3]) Пакъ тамъ, обр. 105.

[4]) Рашеновъ, цит. съч. табл. XLV.

[5]) Реконструкцията на линиитѣ на покрива у Рашеновъ е съвършено условна и невѣроятна — пакъ тамъ, табл. XXVII.

[6]) G. Bošković, Staro Nagoričino et Gračanica, въ Recueil Uspenskij, I, обр. 149.

[7]) C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Textband, обр. 80.

сѫщия градъ тритѣ аркирани ниши сѫ еднакво високи и широки. Подобно разположение виждаме и въ Казанджиларъ-джамия въ Солунъ.[1]) Казанджиларъ-джамия и Фетие-джамия сѫ строени по-рано отъ споменатитѣ месемврийски църкви. Възможно е тукъ да имаме известно византийско влияние. Пълното уеднаквяване на нишитѣ, обаче, може да е станало на мѣстна почва подъ влиянието на украсата на страничнитѣ фасади — псевдоконструктивнитѣ аркирани ниши, за които ще говоримъ по-надолу — и вследствие липсата на западенъ входъ въ дветѣ отбелязани църкви.

Да проследимъ ли връзката между украсата на западната фасада и архитектониката на църквитѣ? Тя е вече проследена отъ Мийе.[2]) Въ Цари-

Обр. 169. — Църквата на Земенския монастиръ.
Fig. 169. — L'église du monastère de Zémène.

градъ външната украса зависи отъ вѫтрешната направа. Мийе мисли, че конструктивната украса е характерна само за цариградската архитектура и че тамъ, гдето я срѣщаме вънъ отъ предѣлитѣ на тая школа, се дължи на цариградско влияние. Видѣхме, че още въ VI вѣкъ у насъ украсата на западната фасада на Пиринчъ-тепе е конструктивна. Българската архитектура, значи, дължи конструктивната ураса не на прѣки цариградски влияния, а на мѣстната предибългарска византийска традиция.

Нека проследимъ подробно връзката между украсата на западната фасада и вѫтрешното разпредѣление въ нашитѣ паметници.

По очертанието на западната фасада на църквата въ „Вънкашния градъ“ въ Преславъ е ясно, че тритѣ симетрични ниши сѫ били безъ каква да е връзка съ вѫтрешната направа. Можемъ да установимъ сѫщото, на пръвъ

[1]) Diehl, Le Tourneau et Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris 1918, табл. LI.

[2]) Millet, L'école grecque, 150 сл.

погледъ още, и за църквата № 4 въ Преславъ, църквата въ „Вжбилинъ долъ“ при Преславъ, за всичкитѣ църкви по Трапезица (изключение прави, може би, само № 4); за Св. Архангели, Св. Параскева, Пантократора и Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия, Св. Иванъ въ Станимака. Аркитѣ по фасадитѣ на тия църкви, обаче, сѫ имали видъ на конструктивни арки. Всѫщность тѣ сѫ псевдоконструктивни. Българскитѣ архитекти сѫ взели тритѣ симетрични арки като чиста украсителна форма и сѫ я прилагали безъ да гледатъ, дали тя има нѣкаква връзка съ конструкцията.

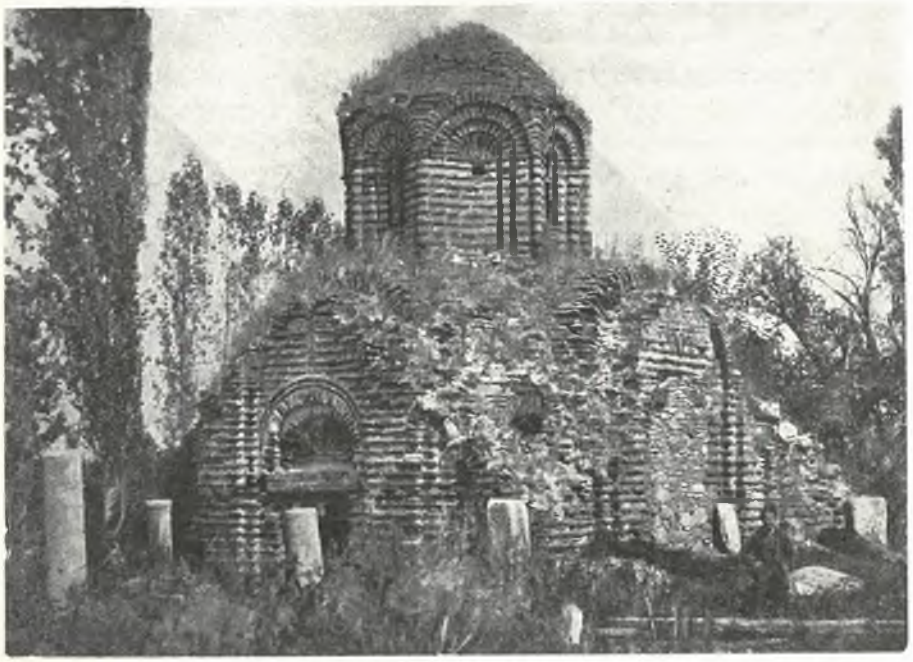

Обр. 170. — Църквата въ с. Колуша до Кюстендилъ.
Fig. 170. — L'église au village de Koloucha près de Kustendil.

Другаде, обаче, виждаме нашата украса приложена по старата византийска традиция, чието начало открихме въ Пиринчъ-тепе, логично и въ връзка съ направата на наоса. Така е било въ Червенъ (X вѣкъ), Земенъ (обр. 169) и Колуша (обр. 170) (XII вѣкъ). Конструктивни сѫ били аркитѣ по западнитѣ фасади на македонската църква въ Матейче, обаче въ останалитѣ църкви отъ XIV вѣкъ въ Македония тѣ сѫ били взети пакъ като чистъ декоръ.

Не бихме могли да кажемъ, че българскиятъ архитектъ не е разбиралъ византийската украсителна система. Тамъ, гдето вѫтрешната направа е могла да бѫде проецирана съ арки отвънъ, както въ Земенъ, Колуша или Червенъ, той го е направилъ. Въ Колуша е отбелязалъ западнитѣ арки на слѣпитѣ куполи и свода на главния корабъ. Въ Червенъ и Земенъ е отбелязалъ отвънъ главитѣ на цилиндричнитѣ сводове. Ако бѣше вървѣлъ по стѫпкитѣ на цариградския архитектъ, всички изброени по-горе църкви съ псевдокон-

структивна украса на западнитѣ фасади щѣха да бѫдатъ безъ каква да е украса по тия фасади. Тѣхната вѫтрешна направа не е могла да бѫде проецирана навънъ. Вмѣсто да остави западнитѣ фасади голи, българскиятъ архитектъ е предпочелъ да ги украси. Тая особеность не се дължи сигурно на малоазийско влияние, въпрѣки че и въ Мала-Азия нашата симетрична украса е била прилагана често като чиста украса. Виждаме петь симетрични арки въ кръстовидната църква № 35 въ Бинъ-биръ-клисе,[1]) а три въ Четъ-дагъ,[2]) безъ връзка съ вѫтрешна направа. Явно е, че у насъ тя се дължи на единъ особенъ творчески духъ, на една любовь къмъ външната украса, чиито прояви ние ще откриемъ и при по-нататъшнитѣ си анализи.

Украса на западнитѣ фасади въ Македония и Гърция. Въ Македония до началото на XIV вѣкъ западнитѣ фасади сѫ неукрасени. Църквитѣ въ Костуръ, Германъ, Охридъ нѣматъ никаква организувана украса по западнитѣ си фасади. Първата църква, въ която виждаме нашитѣ три арки, изглежда е тая въ Долно Кучевище (край на XIII — начало на XIV вѣкъ). Дветѣ странични арки тукъ сѫ замѣнени съ полукржгли ниши, които идатъ навѣрно отъ Солунъ. Всички македонски църкви, отъ XIV вѣкъ, иматъ вече украсени западни фасади. По нѣкои виждаме само единствената арка, която познаваме отъ Св. Иванъ въ Месемврия (Старо-Нагоричино, Св. Никола на р. Трѣска, Матка). Другаде стоятъ тритѣ наши симетрични арки (Люботенъ, Матейче и пр.), дветѣ странични отъ които въ нѣкои църкви (Св. Андрей на р. Трѣска) ставатъ полукржгли ниши. Македонската архитектура започва да украсява западнитѣ си фасади въ XIV вѣкъ подъ солунско, а може би подъ източно-българско влияние.

Да слѣземъ на югъ. Гръцкитѣ архитекти сѫ обичали голитѣ фасади.[3]) Въ втората половина на IX вѣкъ, когато преславскитѣ майстори поставятъ три арки на църквата въ „Вънкашния градъ", църквата въ Скрипу[4]) нѣма никаква външна украса. Нѣколко прозореца и единъ хоризонталенъ редъ зѫбци, който минава по срѣдата на фасадитѣ и обикаля и прозорцитѣ, по маниера, който познаваме отъ Сирия и който ще видимъ въ Мала-Азия, сѫ единствената украса на западнитѣ фасади на атинскитѣ църкви. Като изключимъ портика на Самари[5]) (XI вѣкъ), украсата на нѣкои западни фасади се дължи на цариградско влияние, което нахлува въ XI вѣкъ. Въпрѣки това влияние, обаче, голѣмо число църкви иматъ неукрасени западни фасади. Така — въ края на XIV вѣкъ църквата Евангелистрия въ Мистра[6]) е съ голи фасади.

Отъ тоя кратъкъ прегледъ виждаме, че българската архитектура, въ сравнение съ останалитѣ архитектурни области на Балканския полуостровъ, върви по отношение на украсата на западнитѣ си фасади заедно съ Цариградъ. За нашитѣ архитекти, обаче, не сѫществуватъ цариградскитѣ архи-

[1]) Ramsay-Bell, цит. съч. 183 сл., обр. 148, 152/3.
[2]) Пакъ тамъ, 268 сл., обр. 229—230.
[3]) Millet, цит. съч. 146.
[4]) Пакъ тамъ, обр. 143.
[5]) Пакъ тамъ, обр. 88.
[6]) Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, табл. 31 и 34.

тектурни принципи. Логичността на цариградската украса е нѣщо неизвестно за българскитѣ строители. За тѣхъ сѫществуватъ само готови украсителни форми. Всѣка сграда трѣбва да има украсена западна фасада на всѣка цена, дори ако вѫтрешната паправа не позволява това.

II. Украса на страничнитѣ фасади.

Заключението, което изведохме преди малко, а именно, че българскиятъ архитектъ обича готовитѣ сами по себе си естетично ценни украсителни форми, ще ни помогне много при разглеждането на украсата на страничнитѣ фасади. Важно е сѫщо, че той не обръща внимание на логичността на тая украса и на архитектоничното ѝ оправдание.

Арки, които отбелязватъ напрѣчния корабъ. Въ X вѣкъ страничнитѣ фасади на църквата Св. Иванъ въ Месемврия (обр. 163) сѫ украсени съ по една голѣма релиефна арка, която се издава силно отъ стената. Тя е, въ горната си часть, продължение на напрѣчнитѣ цилиндрични сводове на трансепта. Тя отбелязва самия трансептъ. Издадена отъ стената е била тя и въ дветѣ малки църкви на р. Трѣска въ Македония — Св. Никола и Св. Андрей (и дветѣ отъ XIV вѣкъ). Дали арката на първата отъ тия две македонски църкви е била свързана съ вѫтрешната направа, ние не знаемъ, защото нѣмаме плана на тая църква, но въ втората тя е чиста форма, която нѣма връзка съ вѫтрешната направа. Отличителенъ белегъ на тая релиефна арка е, че тя е обикновено отдѣлена отъ пиластритѣ, които я носятъ съ издадена плоча, която стои като споменъ отъ капителъ или съ по-прецизно означение на капителъ (Св. Никола на р. Трѣска). Имаме всѫщность два пиластра съ капителитѣ имъ, които носятъ арката. Последната е винаги едностѫпална. Мийе намира,[1]) че тя има характеръ на контрафорсъ и че е поставена да обгръща вратитѣ.

Въ края на XI вѣкъ или началото на XII виждаме по страничнитѣ фасади на църквата въ с. Нерѣзи до Скопие по една голѣма и широка двустѫпална арка. Тя обаче е поставена въ стената и се слива съ подпоритѣ си, като образува нераздѣлно цѣло съ тѣхъ. Тя отбелязва и тукъ напрѣчния корабъ. Двустѫпална е и въ църквата въ Сапарева-баня.[2])

Разликата между тия два вида арки е изтъкната още отъ Мийе.[3]) Вградената въ стената арка, тая на Нерѣзи, се срѣща най-напредъ и почти изключително въ Цариградъ. Ще я видимъ още въ VI вѣкъ въ Никея.[4]) Съ изключение на Св. София въ Цариградъ, гдето тя е едностѫпална, въ всички цариградски църкви тя е двустѫпална или тристѫпална. Безсъмнено, както казва Мийе, тя е характерна за цариградската архитектурна школа. Ние ще подиримъ обаче начина, по който се е образувала. Вградените въ стената многостѫпални арки сѫ отъ източенъ произходъ. Елинистичнитѣ аркади

[1]) Millet, L'école grecque, 162.
[2]) Мавродиновъ, цит. съч. обр. 72.
[3]) Millet, цит. мѣсто.
[4]) Wulff, Koimesiskirche, обр. 1.

иматъ само единъ архиволтъ. Освенъ това тѣ сѫ прибавени къмъ стенитѣ. Всички източни ниши сѫ многостѫпални. Ето историята на нашата украса: Въ Св. София въ Цариградъ дветѣ странични арки носятъ купола. Тѣ сѫ силно издадени и едностѫпални. Долнитѣ имъ части влизатъ въ стената. Пръвъ цариградскиятъ архитектъ ги е поставилъ да се виждатъ отвънъ. Тѣ сѫ единъ неотдѣлимъ отъ конструкцията на купола елементъ. Тукъ и въ Св. Ирина въ Цариградъ се намира зародишътъ на нашата украса. Половинъ вѣкъ по-късно, въ втората половина на VI вѣкъ, ги виждаме въ църквата Успение Богородично въ Никея, но вече по месопотамски маниеръ съ три архиволта, и то вградени въ стенитѣ. Ето ги и въ края на VI вѣкъ и началото на VII въ Календеръ-джамия съ два архиволта, по-късно въ Килисе-джамия тѣ сѫ тристѫпални. Значи имаме едно цариградско изобретение, което е получило източенъ обликъ. На цариградско влияние се дължатъ навѣрно и аркитѣ на църквитѣ въ Нерѣзи и Сапарева-баня.

Нека потърсимъ сега произхода на релиефната арка на Св. Иванъ въ Месемврия. Мийе я намира въ голѣмъ брой гръцки църкви,[1]) преди всичко по страничнитѣ фасади на църквитѣ съ тромпи, а въ северна Гърция и по кръстовиднитѣ църкви. Знаемъ, че църквитѣ съ тромпи идатъ отъ Месопотамия.[2]) Мисъ Белъ е открила нашата арка по тритѣ фасади на една месопотамска църква.[3]) Отъ това, което казва Мийе, можемъ да заключимъ, че за него нашата релиефна арка иде отъ Месопотамия заедно съ църквитѣ върху тромпи. Нека обаче да потърсимъ произхода ѝ. Релиефната арка не се срѣща въ старата месопотамска или персийска архитектура. Видѣхме, че на Истокъ аркитѣ се вдълбаватъ въ стенитѣ. Самиятъ фактъ, че тѣ сѫ отдѣлени отъ пиластритѣ, които ги носятъ, или чрезъ разлика въ градежа, или съ означения, които носятъ споменъ на капителъ, говори за тѣхния елинистически произходъ. Ние трѣбва да се върнемъ къмъ гробницитѣ въ Елъ-Багауатъ (обр. 164 и 165), гдето тѣ сѫ поставени на колони, за да разберемъ произхода имъ. Тамъ обаче тѣ стоятъ само по главнитѣ фасади. Какво търсятъ у насъ по страничнитѣ? Видѣхме, че цариградскитѣ архитекти даватъ въ Никея, Календеръ-джамия и пр. източенъ обликъ на голѣмитѣ арки на Св. София. Мислимъ, че нашитѣ архитекти сѫ дали на сѫщия мотивъ елинистически обликъ. Тѣ сѫ заели релиефната арка отъ западнитѣ фасади, гдето тя се срѣща у насъ още въ VI вѣкъ въ Бѣлово.[4]) Въ месопотамската църква, за която говори Мийе, тѣ иматъ сигурно сѫщия произходъ и сѫ се образували може би по сѫщия начинъ. Но дори и да допуснемъ, заедно съ Мийе, че тѣ сѫ дошли въ Гърция отъ Месопотамия, нѣщо, което ни се вижда малко вѣроятно, не трѣбва да забравяме, че тѣ сѫ чужди на месопотамската архитектура и че произходътъ имъ е въ Александрия и Антиохия.

Система отъ две арки. Църквата № 7 въ Преславъ (XI—X вѣкъ), чиито основи сѫ запазени на 1 м. вис., и която, мислимъ ние, е била

[1]) Millet, цит. съч. 160.
[2]) Пакъ тамъ, 105 сл.
[3]) Пакъ тамъ, 160.
[4]) Мутафчиевъ, цит. мѣсто.

двуетажна гробнична църква[1]), е била украсена другояче. Надлъжният наосъ, покритъ навѣрно съ надлъженъ цилиндриченъ сводъ, е билъ фланкиранъ отъ два аркосолия, на които отвънъ сѫ отговаряли две арки. Значи, тия арки сѫ били конструктивни. Западно отъ всѣка отъ тѣхъ е стояла по една по-широка арка, която не е имала връзка съ вѫтрешната направа. Тя е по-широка отъ притвора; обхващала е притвора и стената между притвора и наоса. Така всѣка странична фасада е била украсена съ система отъ две арки. Първата е конструктивна и въпрѣки, че не отбелязва подкуполенъ сводъ, може да бѫде разглеждана като подражание на аркитѣ въ Нерѣзи и Сапарева-баня. Българскиятъ архитектъ е сложилъ втората, за да запълни празното мѣсто, сложилъ я е отъ любовь къмъ външната украса.

Въ кръстовидната църква № 3 въ сѫщия градъ (IX—X вѣкъ), чиито основи сѫ запазени на 1 м. височина, страничнитѣ фасади сѫ били украсени сѫщо съ по две арки. Тия, които сѫ отбелязвали притвора, сѫ обхващали и часть отъ стената, която раздѣля притвора отъ наоса, както въ № 7. Дветѣ останали арки, обаче, не стоятъ само на трансепта, а обхващатъ и западнитѣ междурамия. Запазенитѣ основи показватъ, че тукъ действително сѫ стояли арки, а не само вградени пиластри, защото между последнитѣ има остатъци отъ цокълъ, който е отбелязвалъ стената (цѣлата църква е била поставена на другъ цокълъ, който се издава отъ основитѣ на стената). Това разположение на аркитѣ не държи, значи, никаква смѣтка не само за вѫтрешното разпредѣление, а и за покрива. Мислимъ, че е твърде възможно църквата да е била съ единенъ покривъ, като малката боянска църква и земенската. Единственият точенъ паралелъ на № 3 въ Преславъ — църквата Св. Евстатий въ Мирамъ (Мала-Азия) — е сѫщо съ единенъ покривъ. Така, дветѣ арки тукъ сѫ чиста украсителна форма, заета навѣрно отъ църкви като № 7 въ Преславъ, въ които поне едната арка е била конструктивна.

Третата църква съ такива две арки е № 16 на Трапезица.[2]) Тукъ нашитѣ две арки сѫ приложени съвършено свободно и безъ каква да е връзка съ вѫтрешната направа. Архитектътъ на тая църква е ималъ само единъ принципъ — фасадитѣ трѣбва да бѫдатъ украсявани на всѣка цена. Празнитѣ мѣста трѣбва да бѫдатъ запълвани.

Ние се помѫчихме да обяснимъ начина, по който тоя мотивъ се е образувалъ. Не сѫ ли обаче тия две арки въ връзка съ дветѣ голѣми арки, които красятъ страничнитѣ фасади на Св. Ирина въ Цариградъ? И не се ли дължатъ на мѣстната предибългарска византийска традиция? Въ Св. Ирина тѣ сѫ напълно конструктивни, но ние знаемъ, че българскиятъ архитектъ не държи на логичността на формитѣ, обича само украсителната имъ стойность.

Въ XII вѣкъ виждаме нашитѣ две арки въ Рашка по страничнитѣ фасади на църквата въ Куршумлия,[3]) гдето сѫ отбелязвали респективно притвора

[1]) Мавродиновъ, цит. съч. 17; Мутафчиевъ, Byz. Zeitschr. XXXII, 223 мисли, че тя е била еднокорабна куполна църква. Ние не виждаме обаче подкуполенъ квадратъ въ плана. Разликата между дветѣ страни на предполагаемото подкуполно пространство е 45 см.

[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 7 и 8.

[3]) Мавродиновъ, цит. съч. обр. 152.

и страничнитѣ арки на купола. Въ XIII вѣкъ тѣ красятъ църквата подъ бърдото на крепостьта Дань между Шкодра и Призренъ.[1]) Западното влияние тукъ е очевидно — аркитѣ сѫ заострени. Показватъ разпредѣлението на сводоветѣ, безъ обаче да сѫ свързани съ последнитѣ. Тия три църкви говорятъ за влиянието, което българската преславска архитектура е упражнила на западъ — въ Сърбия и Далмация.

Три несиметрични арки. Църквата № 4 въ Преславъ (X вѣкъ),[2]) чиито основи сѫ запазени до 1 м. височина, е имала по три аркирани ниши на всѣка отъ страничнитѣ си фасади. Най-голѣмата, която е била и най-източната отъ тритѣ, е стояла на трансепта. Била е, значи, конструктивна. До нея, къмъ западъ, е имало друга по-малка, която е отбелязвала западнитѣ междурамия на кръста, но която не е отговаряла на вѫтрешната направа. Била е псевдоконструктивна. Тия две аркирани ниши сѫ били двустѫпални. До тѣхъ трета едностѫпална аркирана ниша е отбелязвала притвора. Не знаемъ, какъ е билъ засводенъ притворътъ и, следователно, не знаемъ, какъвъ е билъ характерътъ на тая ниша.

Отъ где иде тая украса? Дветѣ аркирани ниши, които стоятъ по всѣка фасада отъ дветѣ страни на наоса, виждаме по страничнитѣ фасади на Св. Ирина въ Цариградъ. Тамъ тѣ отговарятъ на вѫтрешната направа и я продължаватъ отвънъ — свързани сѫ съ нея. Видѣхме, че нашата втора арка е псевдоконструктивна. Българскиятъ архитектъ е взелъ аркитѣ на Св. Ирина, като готова форма и я е приложилъ, безъ да търси архитектоничното ѝ оправдание. Тия две арки виждаме и въ Атикъ Мустафа-паша-джамия,[3]) която се датува обикновено отъ IX вѣкъ, но която сигурно е съвременна на Св. Ирина, ако не е и по-ранна отъ нея. Ето ги и въ Ески-Имаретъ, гдето на притвора стои и нашата трета арка,[4]) която се издига високо, за да стигне до покрива на двуетажния притворъ. Въ тая църква обаче (XI вѣкъ) украсата се вече усложнява. Прибавена е и четвърта арка за източнитѣ междурамия. Ето защо ние ще отнесемъ нашата система отъ три несиметрични арки къмъ юстиниановатa традиция, а не къмъ по-късно време, когато тя се усложнява.

Освенъ въ № 4 въ Преславъ, тая украса е стояла по страничнитѣ фасади на църквата въ мѣстностьта „Селище“ въ сѫщия градъ.[5]) Голѣмитѣ арки отбелязватъ трансепта. Вторитѣ обаче не отбелязватъ нищо. Тѣ стоятъ да запълнятъ празното мѣсто. Третата църква, чиито странични фасади сѫ имали може би сѫщата украса, е църквата въ мъртвия градъ Червенъ. Цариградското влияние тукъ не е прѣко. То се дължи на една нѣколко вѣковна мѣстна традиция.

Три симетрични арки. За различни системи въ украсата на цариградскитѣ църкви не може да се говори. Украсата тамъ не е прилагана въ опредѣлени еднажъ за винаги форми. Тя следва вѫтрешната направа. Ней-

[1]) Ал. Дерокко, Старинар 1928-30, 140, обр. 12 и 13.
[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 70, обр. 81.
[3]) Ebersolt et Thiers, цит. съч. обр. 64.
[4]) Пакъ тамъ, обр. 82.
[5]) Мавродиновъ, цит. съч. 65, обр. 76.

ната естетична цепа лежи въ това, че отразява отвънъ ритъма на вжтрешнитѣ пространствени форми.

Въ началото на X вѣкъ страничнитѣ фасади на Будрумъ-джамия сж получили една украса, която българскитѣ и македонскитѣ архитекти ще повтарятъ следъ това цѣли четири вѣка, и която е преминала сжщо въ Гърция и Мала-Азия. Двата края на трансепта сж украсени съ познатата ни голѣма арка, която е продължение отъ свода на напрѣчния корабъ на църквата. Отъ дветѣ ѝ страни сж разположени симетрично две други арки, еднакво високи и широки (обр. 171). Ние познаваме тия три арки отъ украсата на западнитѣ фасади. Тукъ тѣ сж прехвърлени на страничнитѣ. Тѣ не образу-

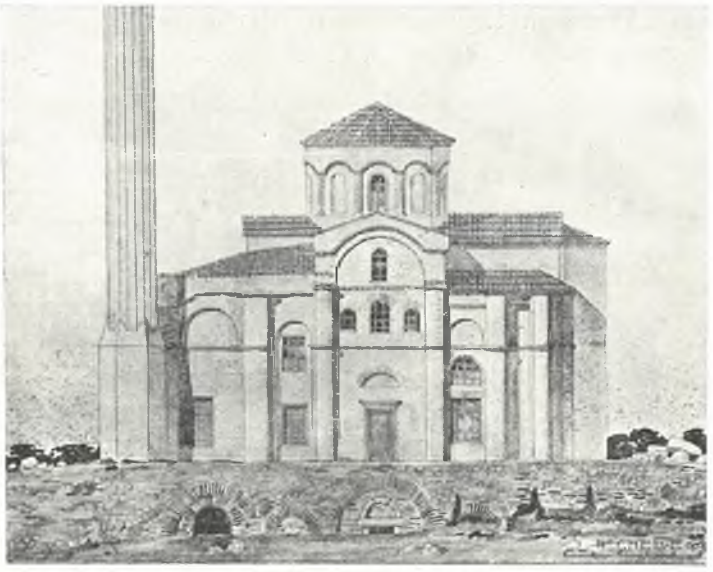

Обр. 171. — Будрумъ-джамия въ Цариградъ.
Fig. 171. — Boudroum-djami à Constantinople.

ватъ въ Цариградъ опредѣлена система и нѣма да ги видимъ въ тоя имъ видъ въ всички цариградски църкви. Архитектътъ на Будрумъ-джамия обаче е чувствувалъ все пакъ естетичната имъ цена, и, както ще видимъ по-после (стр. 284 сл.), въ тая църква той действително обръща внимание на външната украса.

Тия три арки сж особно важни за насъ. Видѣхме, че сж били прилагани по западнитѣ фасади на нашитѣ църкви съ едно постоянство, което заслужава очудване. Декоръть отъ три арки е ценен самъ по себе си. Това е една композиция отъ елементи, организувани възъ основа на единъ естетиченъ принципъ — симетрията, и на една геометрична форма — трижгълника, за чиято естетична стойность нѣма да говоримъ. Неговата роля въ старата гръцка архитектура е достатъчно позната. Той е въ основата на всички гръцки архитектурни форми — фронтони, капители, бази. Той опредѣля и общата композиция на тия архитектурни форми — фасади, интерколумни и пр.

Кога срѣщаме за пръвъ пѫть тая украса отъ три арки по нашитѣ земи? Мислимъ, че разкопаната въ 1909 год. отъ К. Шкорпилъ базилика на Пиринчъ тепе до Варна (VI вѣкъ) е имала петь арки, четиритѣ отъ които сѫ били разположени симетрично край една голѣма срѣдна арка. Шкорпилъ е отбелязалъ по северната фасада на тая базилика шесть вградени стълпа. Тѣ сѫ били отъ тухли и сега сѫ разрушени. Дали действително тия стълпове сѫ носили петь арки, е вѣроятно, но не е съвършено сигурно. Правени ли сѫ били тѣ презъ първоначалния периодъ на градежъ, или трѣбва да се отнесатъ къмъ втори по-късенъ периодъ на градежъ (X—XI вѣкъ), е сѫщо несигурно. Първата запазена цѣла църква, въ която виждаме нашата украса, е първоначалната църква въ Бояна (XI вѣкъ). Срѣдната арка е едностѫпална и по-тѣсна отъ страничнитѣ. Горнитѣ части на последнитѣ сѫ двустѫпални (обр. 172). Тритѣ арки не само не сѫ били свързани съ вѫтрешната направа,

Обр. 172. — Църквата въ с. Бояна.
Fig. 172. — L'église de Boïana.

но и не сѫ отговаряли на нея. Тѣ сѫ били чиста украса. Придаватъ особна хубость на малката кубична постройка. Всѣка фасада има центъръ — високата срѣдна арка — както църквата има центъръ — купола. И както отъ дветѣ страни на купола покривътъ на църквата се снишава, така дветѣ странични арки се снишаватъ отъ дветѣ страни на високата срѣдна арка. Така украсата повтаря профила на църквата. Сѫщиятъ декоративенъ ефектъ имаме и при кръстовидната църква въ Земенъ. Аркитѣ тукъ сѫ двустѫпални (обр. 169). Само срѣдната ниша е свързана съ вѫтрешната направа — проецира напрѣчния корабъ. Страничнитѣ две сѫ псевдоконструктивни.

Въ църквата въ Колуша (XII вѣкъ)[1]) и въ тая въ с. Даутли до Сѣръ (край на XIII вѣкъ)[2]) тритѣ арки сѫ двустѫпални, но напълно конструктивни. Въ първата църква къмъ тѣхъ се прибавя къмъ изтокъ още една (обр. 170), за да отбележи предапсидното пространство. Тя е обаче безъ връзка съ конструкцията и запълва само празното пространство.

[1]) Мавродиновъ, цит. съч. 106, обр. 124 и 125.
[2]) Пакъ тамъ, 105, обр. 122 и 121.

Явно е, че въ тия църкви архитектитѣ сѫ гледали, както въ Цариградъ, да свържатъ украсата съ вѫтрешната направа. Тамъ обаче, гдето това е било невъзможно, тѣ сѫ я поставяли безъ да се грижатъ, дали тя е оправдана отъ конструкцията. Необходима е била, за да украси стенитѣ.

Въ източна България виждаме тритѣ арки за пръвъ пѫть презъ 1230 г. по южната фасада на строената отъ Иванъ Асенъ II църква Св. Четиридесеть Мѫченици въ Търново. Тукъ, както изглежда,[1]) само срѣдната арка е била свързана съ конструкцията. Притворътъ е билъ сѫщо отбелязанъ по страничнитѣ фасади съ по една арка, но тя не е била конструктивна. Не сѫ били конструктивни и тритѣ арки, които сѫ красѣли южната фасада на строената къмъ срѣдата или втората половина на XIV вѣкъ църква Св. Петъръ и Павелъ въ Търново.[2]) Срѣдната, както въ Бояна, е била по-тѣсна отъ страничнитѣ и е обхващала горе единъ прозорецъ. Псевдоконструктивна е била и арката, която е отбелязвала притвора въ тая църква. Тя е два пѫти потѣсна отъ самия притворъ. Отъ XIV вѣкъ е навѣрно разкопаната презъ 1901 г църква № 4 на Трапезица, въ която само последнитѣ две арки къмъ изтокъ сѫ навѣрно отговаряли на конструкцията.

Както виждаме, тая украса е била доста разпространена по нашитѣ земи. Ако оставимъ настрана Пиринчъ-тепе до Варна, бихме казали, че тя иде отъ Солунъ по течението на р. Струма, защото първитѣ църкви, въ които я срѣщаме, се намиратъ въ Западна България.

Въ Македония не виждаме до края на XIII вѣкъ тритѣ арки. Първата църква, която има три арки по страничнитѣ си фасади, е тая въ с. Долно-Кучевище (край XIII вѣкъ или начало XIV вѣкъ). Тѣ не сѫ свързани съ вѫтрешната направа и не отговарятъ точно на вѫтрешното разпредѣление. Въ Чучеръ (1316 год.), Щипъ (1332 год.) и Люботенъ (1337 год.) срѣдната арка е свързана съ сводоветѣ на трансепта, страничнитѣ обаче само отговарятъ на вѫтрешното разпредѣление, безъ да сѫ свързани съ сводоветѣ. Може би само въ църквата на Марковия монастиръ тритѣ арки сѫ били конструктивни. Въ Матейче (1345 год.) и Лѣсново (1341 год.) системата е вече отъ петь арки. Вѫтрешниятъ архиволтъ на аркитѣ въ Лѣсново пада на вградени полуколонки.

Македония спира тукъ. Докато до края на XIV вѣкъ тя не украсява фасадитѣ си, въ XIV вѣкъ тя взима отъ Солунъ тритѣ арки, които въ Лѣсново и Матейче ставатъ петь, и ги прилага съ постоянство, въ което явно личи любовь къмъ външната украса. За македонския архитектъ не е било важно, дали тия ниши сѫ конструктивни, но все пакъ македонскиятъ архитектъ е гледалъ, когато може, да ги свърже съ конструкцията.

Полуколони и екседри. Преди да разгледаме по-нататъшното развитие на украсата по източно-българскитѣ църкви, трѣбва да се спремъ на единъ интересенъ декоративенъ мотивъ, който срѣщаме по фасадитѣ на ат-

[1]) Пакъ тамъ, обр. 112.
[2]) Пакъ тамъ, 96 сл., обр. 113, 114.

риума на ротондата въ Преславъ. Тая църква датува отъ началото на X вѣкъ.) Стенитѣ на атриума ѝ сѫ разчленени въ екседри (обр. 173). Между тия екседри се вмъкватъ вградени колони, направени отъ тухли. Тритѣ фесади на атриума иматъ по четири полуколони. Тѣ не сѫ носили арки или архитрави — не сѫ имали, значи, първоначално предназначение на колоната. Служили сѫ за пиластри или контрафорси, но преди всичко сѫ били единъ декоративенъ мотивъ. Конструктивната имъ роля е била незначителна.

Отъ где идатъ тия колони? Какво значение иматъ? Срѣщаме ги пакъ въ началото на X вѣкъ въ цариградската църква Будрумъ-джамия (обр. 171). Тритѣ главни фасади сѫ имали тая украса. На западната сѫ останали само основитѣ на две отъ тѣхъ. Стоятъ цѣли само шестьтѣ вградени колони на южната. Надъ срѣднитѣ две се извишава голѣма арка, която отбелязва трансепта на църквата. Тя като че ли излиза отъ тѣхъ или по-право отъ вѫт-

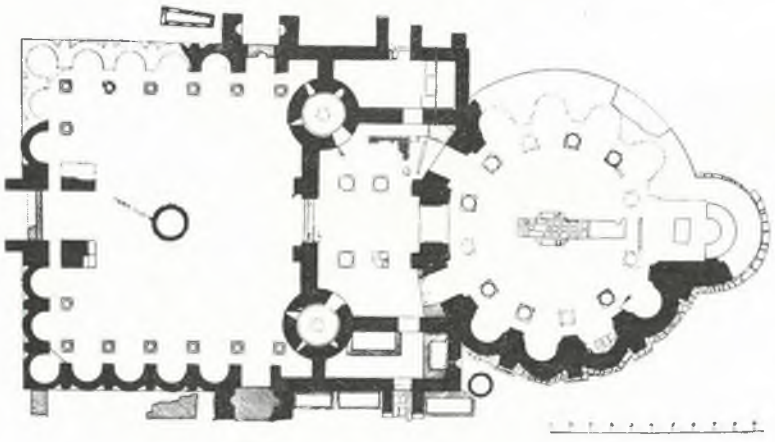

Обр. 173. — Планъ на Кржглата църква въ Преславъ.
Fig. 173. — Plan de l'église ronde à Preslave.

решната имъ вградена половина. Тѣ обаче не носятъ тая арка. Последната излиза всѫщность отъ стената. Отъ дветѣ страни на тая арка, между колонитѣ, които стоятъ подъ нея, и следващитѣ две колони, къмъ изтокъ и къмъ западъ, има по една друга арка. Колонитѣ, които стоятъ отъ дветѣ страни на тия две арки, ги надвишаватъ и достигатъ до покрива. Значи и тия колони не носятъ аркитѣ. Последнитѣ две колони къмъ западъ фланкиратъ една екседра, която тукъ е сѫщо новъ мотивъ, както и въ Преславъ. Той не се срѣща преди Будрумъ-джамия въ Цариградъ. Това е извитата въ екседра южна стена на притвора. Сѫщото разположение е имала и северната фасада. Явно е, че тукъ полуколонитѣ сѫ играли роля на контрафорси. Самиятъ фактъ обаче, че сѫ паднали на северната и западната фасади, показва истинското имъ предназначение — тѣ сѫ били, както и въ Преславъ, чисто декоративни.

Полуколонитѣ, между които стоятъ арки по-низки отъ тѣхъ, е единъ

[1]) Миятевъ, Кржглата църква въ Преславъ, София 1932, 190.

чисто римски мотивъ[1]). Той се срѣща още преди първия вѣкъ пр. Хр. Въ 80 год. пр. Хр. го виждаме въ Табулариума въ Римъ. На истокъ отива едва въ III вѣкъ по страничнитѣ фасади на двореца въ Фирусабадъ.[2]) Ние можемъ да го вземемъ за елинистически мотивъ и да обяснимъ появата му въ Будрумъ-джамия съ ренесанса на елинистичнитѣ форми въ византийското изкуство презъ X вѣкъ. Тоя ренесансъ е отбелязанъ вече достатъчно силно въ литературата, миниатюрата и стенописьта. Презъ кои паметници може да дойде тоя мотивъ въ X вѣкъ въ византийското църковно изкуство? Виждаме го въ Римъ най-вече като външна украса на театри, амфитеатри и пр.[3]) Възможно е да го е имало и въ Цариградъ по подобни паметници.

Солунъ заема вградените колони и ги прилага по тритѣ главни фасади на притвора на Казанджиларъ-джамия (1028 год.). Солунскиятъ архитектъ обаче не е разбралъ смисъла на вградените колони, които въ Будрумъ-джамия отиватъ до покрива на църквата. Той ги е поставилъ по-низко. Аркитѣ излизатъ отъ тѣхъ, както срѣдната арка въ Будрумъ-джамия, но и тукъ тѣ сѫ чисто декоративни. Тѣ даватъ видъ, че носятъ аркитѣ, но всѫщность не носятъ нищо, защото последнитѣ излизатъ пакъ отъ стената. Въ църквата Чанли-клисе въ Мала-Азия[4]) виждаме, какъ полуколонитѣ се израждатъ. Тѣ изчезватъ по куполитѣ на нѣколко гръцки църкви, които сѫ ги заели навѣрно отъ фасадитѣ на цариградскитѣ църкви. Виждаме ги въ Дафни и Св. София въ Монемвазия, Св. Никола Полски въ Навплия, въ Мербака и пр.[5]) Въ тия църкви тѣ сѫ по-високи отъ аркитѣ на прозорцитѣ и достигатъ до покрива, както въ Будрумъ-джамия. Въ България, Солунъ и Македония тѣ се снишаватъ и иматъ видъ да носятъ тия арки, както въ Казанджиларъ-джамия.

Ние трѣбва да обърнемъ внимание преди всичко на колонитѣ, които фланкиратъ дветѣ екседри отъ дветѣ страни на притвора на Будрумъ-джамия. Нашитѣ полуколони сѫ сѫщо между екседри. Тѣ сѫ отивали сигурно сѫщо до покрива на атрия, както цариградскитѣ сѫ отивали до покрива на църквата. Дветѣ екседри на Будрумъ-джамия намираме въ двата края на притвора на църквата Неа Мони въ Хиосъ (XI вѣкъ), но безъ колонитѣ,[6]) и Ески-имаретъ въ Цариградъ.

И така, полуколонитѣ и екседритѣ идатъ въ Преславъ отъ Цариградъ. Тѣ ще ни помогнатъ да датуваме точно Будрумъ-джамия. Ebersolt я датува правилно отъ началото на X вѣкъ.[7]) Тая датировка поддържа и Стриговски[8]) Тя е била построена, както изглежда, отъ Романъ I Лакапинъ

[1]) Aug. Choisy, Histoire de l'architecture I, 557.

[2]) G. Perrot et Ch. Chipiez, Histoire de l'art, V, Paris 1890, обр. 373.

[3]) F. Noack, Die Baukunst des Altertums, Berlin, табл. 135 (театъра на Марцела) табл. 137 (Колосеумъ), табл. 139 (Amphitheatrum castrense).

[4]) Ramsay-Bell, цит. съч. 404 сл., обр. 334.

[5]) A. Couchaud, Choix d'églises byzantines en Grèce, Paris 1842, табл. 17; Millet L'école grecque, 189, обр. 95, 189—190.

[6]) Strzygowski, Byzant. Zeitschr. V, 1896, 144 сл.

[7]) Ebersolt, цит. съч. 145—146.

[8]) Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, 853.

(920—944 год.). Дилъ обаче се води отъ приликата ѝ съ Казанджиларъ-джамия и я поставя въ края на X или началото на XI вѣкъ, малко по-рано отъ последната.[1]) Отъ началото на XI вѣкъ я датува и Мийе.[2]) Преславската ротонда, която е сигурно отъ началото на X вѣкъ, потвърждава още веднажъ правилностьта на датировката на Еберсолъ.

Псевдоконструктивни еднакви ниши. Разгледанитѣ до тукъ видове украса показватъ, че българскиятъ архитектъ е заемалъ много отъ Цариградъ. Като изключимъ релиефнитѣ арки на Св. Иванъ въ Месемврия, които свидетелствуватъ, че той се е придържалъ и о елинистичната традиция и често я е предпочиталъ предъ цариградската, която носи източни начини на украса, като сложимъ на страна кулитѣ надъ притворитѣ, които не се срѣщатъ въ Цариградъ, всички останали украсителни системи, които разгледахме, сѫ се образували подъ цариградско влияние. Часть отъ тѣхъ, както видѣхме, сѫ заети отъ мѣстната византийска традиция отъ преди идването на българитѣ, която навѣрно ги е получила сѫщо отъ Цариградъ. Това сѫ системитѣ на украса, употрѣбявани отъ преславската архитектура — IX и X вѣкове. Въ XI вѣкъ българската архитектура заема и тритѣ арки, които прилага въ нѣколко църкви. Македония повтаря тая украса до края на XIV вѣкъ и си остава при нея.

Това, което отдѣля нашитѣ земи отъ Цариградъ, е особниятъ начинъ на концепиране на тия форми. Българскиятъ архитектъ украсява фасадитѣ, си на всѣка цена. Украсата за него има своя, независима отъ вѫтрешното разпредѣление хубость. Би могло да ни се възрази, че неговата архитектурна концепция е била варварска и че той не е разбиралъ смисъла на цариградската украса и я е копиралъ слѣпо. Не може обаче да се говори за неразбиране на цариградската украса или за декадансъ на принципитѣ, които лежатъ въ основата ѝ. Българскитѣ архитекти сѫ свързвали външната украса съ вѫтрешната направа винаги, когато сѫ могли. Особниятъ начинъ на засводяване на българскитѣ църкви, обаче, рѣдко е позволявалъ това. Не намираме ни една българска църква въ която архитектътъ е могълъ да проецира вѫтрешното разпредѣление въ външната украса и не го е направилъ А за „декадансъ“ или за „неразбиране“ би могло да се говори само въ подобенъ случай. Българскиятъ архитектъ е украсявалъ тия части отъ фасадитѣ на сградитѣ си, които по цариградския принципъ не биха могли да бѫдатъ украсявани. Той се е водилъ, значи, отъ другъ принципъ. Отъ друга страна, псевдоконструктивнитѣ ниши, които ще разгледаме сега, не сѫ били употрѣбявани въ Цариградъ. По отношение на тѣхъ, значи, сѫщо не можемъ да говоримъ за декадансъ на цариградската украса, защото тая украса не е преди всичко „цариградска“ и защото принципътъ, който лежи въ основата на тая украса, е билъ неизвестенъ на византийската столица.

Източно-българскитѣ строители сѫ били смѣли. Класичниятъ византийски принципъ е билъ за тѣхъ съвършено чуждъ. Тѣ сѫ искали да освобо-

[1]) Diehl, Manuel, 461.
[2]) Millet, цит. съч 192.

дятъ декора отъ конструкцията и да го подчинятъ на своето вѫтрешно чувство. Въ 1083 год. страничнитѣ фасади на костницата въ Бачковския монастиръ сѫ били украсени съ по осемь чисто декоративни тънки и поставени извънъ стенитѣ арки, които се сливатъ съ своитѣ подпори и по които върви хубаво профилиранъ торусъ (обр. 174). Тия арки не само нѣматъ връзка съ вѫтрешната направа, но и не отговарятъ на вѫтрешното разпре-

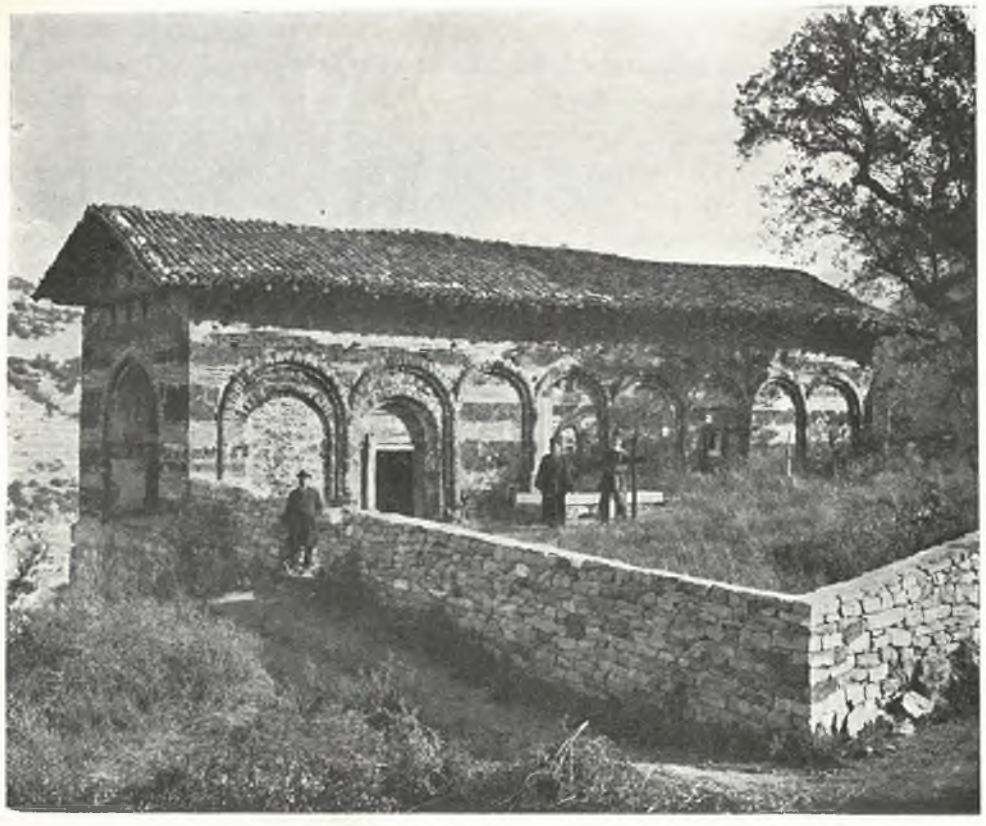

Обр. 174. — Костницата въ Бачковския монастиръ
Fig. 174. — L'église ossuaire du monastère de Batchkovo.

дѣление. Тѣ стоятъ вънъ отъ стената и сѫ чисто декоративни. Отъ где идатъ тѣ и отъ где иде торусътъ по тѣхъ? На Грабаръ[1]) тия арки и торусътъ напомнятъ изящнитѣ аркади отъ тънки полуколонки по арменскитѣ и грузински църкви. Така подъ армено-грузинско влияние въ Бачково се създава една украса, чийто принципъ — непрекѫснато редуване на еднакви арки — ще видимъ по голѣмъ брой църкви въ източна България. Въ XII вѣкъ принципътъ на украса на нѣколко църкви съвпада съ горния принципъ. Това сѫ църквата Св. Арахангелъ въ сѫщия монастиръ, църквата Св. Богородица въ Асеновата крепость до Станимака (обр. 160), Св. Димитъръ въ Търново,

[1]) А. Грабаръ, ИАИ I, 120—121.

църквитѣ № 3, № 5, № 13 и старата часть на двойната църква № 8 на Трапезица въ Търново.

Въ еднокорабната куполна църква Св. Архангели въ Бачковския монастиръ три аркирани ниши, еднакво широки и еднакво високи, сѫ красѣли всѣка отъ дветѣ странични фасади, безъ да сѫ отговаряли на вѫтрешната направа и безъ да сѫ били свързани съ нея.[1]) Тѣ обаче сѫ сложени въ стената, а не стоятъ, както въ костницата, на повръхностьта ѝ. Разликата е явна. Тя проличава още по-силно въ църквата на Асеновата крепость. Тукъ по южната фасада се редятъ седемь псевдоконструктивни двустѫпални ар-

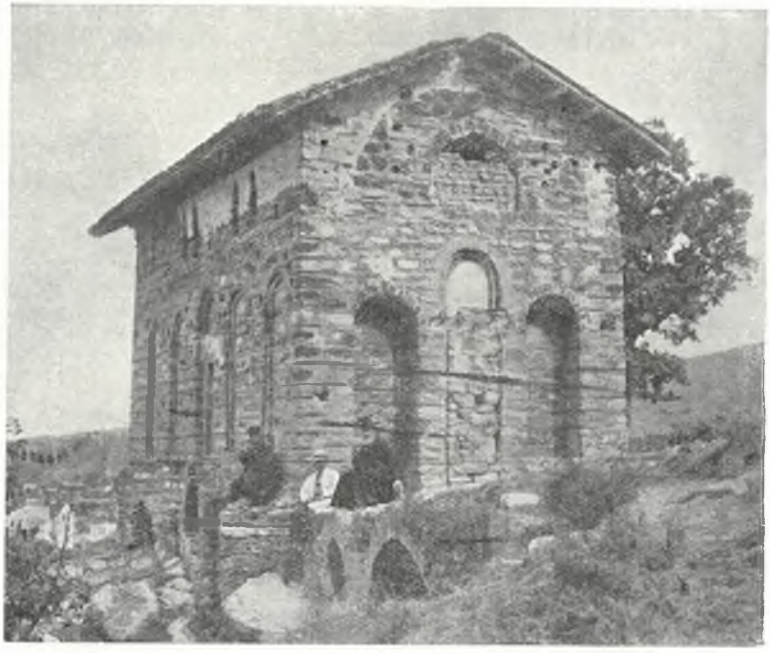

Обр. 175. — Църквата Св. Иванъ въ Станимака.
Fig. 175. — L'église de St. Jean à Stanimaka.

кирани ниши. Но и тѣ сѫ въ стената и нѣматъ торусъ. Мислѣхме, че архитектътъ тукъ е транспониралъ, по мѣстната традиция, бачковскитѣ арки въ аркирани ниши.[2]) Провѣрката, която направихме на това наше предишно твърдение, ни навежда на друга мисъль. Принципътъ е единъ и сѫщъ, обаче формитѣ сѫ различни. Тѣ иматъ и различенъ произходъ. Базиликата на Бѣлово (V—VI вѣкъ) е имала по шесть еднакво високи ниши на северната си фасада. Въ тия ниши сѫ били поставени прозорци. Ние познаваме тоя мотивъ отъ Цариградъ. Студийската базилика е имала сѫщо такива аркирани ниши, въ които сѫщо е имало прозорци. Тия ниши обаче не сѫ нашитѣ аркирани ниши въ никой случай. Това сѫ вградениятѣ архиволти на прозорцитѣ.

[1]) Плана на Грабаръ, Год. Нар. Музей, 1920, 148 сл.; у Мавродиновъ, цит. съч. обр. 61, тия ниши сѫ погрѣшно дадени.

[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 119.

Стриговски [1]) ни посочва аркираната ниша за пръвъ пѫть въ олтаритѣ за огънь въ Накшъ-и-Рустемъ отъ времето на Кира въ Персия. Тоя мотивъ тукъ, обаче, надали е аркирана ниша. Той може да бѫде разглежданъ като барелиефъ, представящъ вѫтрешность на храмъ. Но дори да го вземемъ за аркирана ниша, той остава едно изолирано явление. Аркираната ниша не се срѣща въ ахеменидскитѣ или партски дворци. Нѣма я и ни въ единъ месопотамски паметникъ преди III—IV вѣкъ сл. Хр. Старитѣ месопотамски и египетски паметници познаватъ само правоѫгълната многостѫпална ниша. Виждаме я въ единъ храмъ въ Варка, по барелиефи, които представятъ зигурати, по множество египетски саркофази и паметници.[2]) Аркираната ниша е приложена за пръвъ пѫть като украса на монументална постройка въ III вѣкъ по фасадитѣ на дворцитѣ въ Фирусабадъ (строенъ отъ Ардаширъ I, 226—242 г. сл. Хр.) и Ктезифонъ (строенъ отъ Сапоръ I, 242—272 г.). По главната фасада на първия дворецъ виждаме четири непрекѫснати реда отъ аркирани ниши. По страничнитѣ фасади аркираната ниша е съчетана съ вградени колони,[4]) както и въ Ктезифонъ.[5]) На какво се дължи появата ѝ въ сасанидскитѣ дворци? Знаемъ, че въ тия дворци се проявява силно елинистично влияние.[6]) Навѣрно тя се дължи тукъ на влияние отъ елинистичната аркада. Сасанидскитѣ архитекти сѫ интерпретирали по своему тоя еленистиченъ мотивъ. Тѣ сѫ го вградили въ стената по подобие на старата месопотамска правоѫгълна ниша. По-право ние имаме тукъ старата месопотамска ниша, на която елинистичното влияние е прибавило арка. Така непрекѫснатиятъ редъ отъ еднакви аркирани ниши, както и самата аркирана ниша, сѫ създадени въ III вѣкъ сл. Хр. въ сасанидскитѣ дворци.

Какъ е дошла аркираната ниша отъ Персия въ църквата на Асеновата крепость? Нѣколко църкви въ Бинъ-биръ-клисе въ централна Мала-Азия, горнитѣ части на стенитѣ на които сѫ разрушени, показватъ по фасадитѣ си многобройни вградени пиластри, които, може би, сѫ остатъци отъ аркирани ниши. Това сѫ сградата № 15 [7]) и църква № 35 [8]) въ Дегиле. Ние обаче не сме сигурни въ това.

Ще намѣримъ псевдоконструктивнитѣ аркирани ниши въ други малоазийски църкви. Кръстовидната църква Чанли-клисе е имала по четири широки тристѫпални ниши на страничнитѣ си фасади.[9]) Тя датува отъ XI вѣкъ.[10]) Църквитѣ Ала-клисе въ Ала-Сумаси-дагъ и тая въ Фирсандинъ сѫ имали повече аркирани ниши.[11]) Тѣ сѫ разположени обаче въ срѣдата на

[1]) Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, 444.
[2]) Ramsay-Bell, цит. съч. 449 сл.
[3]) Perrot et Chipiez, цит. съч. V, обр. 356.
[4]) Пакъ тамъ, II, обр. 103.
[5]) Пакъ тамъ, V, обр. 373.
[6]) Sarre, Die Kunst des alten Persien, 38 сл.; Ramsay-Bell, цит. съч. 450 заб. 3.
[7]) Bell, Rev. arch. IX, 1907, 19, обр. 12.
[8]) Ramsay-Bell, цит. съч. обр. 148, 152 и 153.
[9]) Пакъ тамъ, обр. 334; Strzygowski, Kleinasien, 259; Rott, Kleinas. Denkm. 156.
[10]) Diehl, Manuel, 462.
[11]) Strzygowski, цит. съч. обр. 123.

фасадитѣ и заематъ едва една четвърть отъ височината имъ. Въ първата църква[1]) аркиранитѣ ниши сѫ по десеть на всѣка отъ страничнитѣ фасади. Тѣ сѫ тѣсни и низки и заематъ едва една трета отъ височината на фасадата. За датитѣ на тия две църкви не знаемъ нищо. Нека да отбележимъ, че въ Мала Азия сѫ познати голѣмъ брой църкви и че отбелязанитѣ паметници сѫ едно изключение. Тѣхнитѣ редове въ Мала-Азия стоятъ по фасадитѣ като фризове, до като у насъ тѣ заематъ до четири пети отъ височината на фасадата. Ние можемъ обаче да приемемъ, че тѣ сѫ дошли у насъ отъ Мала Азия. Българскиятъ архитектъ ги е измѣнилъ и пригодилъ къмъ своето архитектурно схващане — той ги е уголѣмилъ, покрилъ е цѣлата фасада съ тѣхъ. Направилъ ги е главенъ елементъ на декорацията на фасадата до такава степень, че тѣхниятъ редъ образува фасадата.

Така въ Бачковската костница подъ армено-грузинско влияние и въ посоченитѣ шесть църкви отъ XII вѣкъ, подъ сасанидско респ. малоазийско влияние, се създава особниятъ видъ украса, който е характеренъ за цѣлата източно-българска архитектура и който я отдѣля рѣзко отъ всички останали архитектурни школи на византийския свѣтъ и главно отъ цариградската архитектурна школа. Въ посоченитѣ петь църкви се вижда ясно, че въ XII вѣкъ ние сме още въ началото на новата украсителна форма. Въ Св. Архангели въ Бачково аркиранитѣ ниши сѫ само три. Тѣ сѫ широки и низки. Тѣ сѫ съчетани съ единъ фронтонъ, който отбелязва страничнитѣ подкуполни арки и който стои надъ тѣхъ. Въ Св. Богородица въ Асеновата крепость тѣ сѫ по-елегантни (обр. 160). Заварили сѫ обаче тукъ голѣмата подкуполна арка, която познаваме отъ Св. Иванъ въ Месемврия (обр. 163). Архитектътъ е съчеталъ дветѣ форми, като ги е включилъ една въ друга. Голѣмата арка прѣчи на спокойния ходъ на нишитѣ. Въ нея сѫ обхванати две отъ тѣхъ. Формулата за това съчетание на дветѣ форми виждаме и въ Ала-клисе въ Мала-Азия. Тамъ голѣмата арка обхваща три ниши. По южната фасада на църквата № 3 на Трапезица е имало петь аркирани ниши.[2]) Въ № 13 на Трапезица петьтѣ ниши сѫ вече еднакви. Тѣ стоятъ и на дветѣ странични фасади.[3]) Явно е, че въ № 3 формата не е още установена напълно. Тя е приложена добре, освенъ въ № 13, и въ църквитѣ № 5 и № 8 на Трапезица и Св. Димитъръ въ Търново (1186 год.). Страничнитѣ фасади на последнитѣ три църкви сѫ имали по 6 аркирани ниши, равномѣрно сложени, еднакво широки и дълбоки (обр. 168).

Ние датувахме отъ XIII вѣкъ три отъ църквитѣ по Трапезица. Къмъ 1230 год. трѣбва да отнесемъ тритѣ аркирани ниши на западната постройка до църквата Св. Четиридесеть Мѫченици въ Търново. Отъ XIII вѣкъ сѫ навѣрно църквитѣ № 11, № 7 и по-новата часть, заедно съ сегашния притворъ на № 8 на Трапезица. Въ първитѣ две църкви нишитѣ сѫ по шесть на брой и

[1]) Ramsay-Bell, цит. съч. обр. 326.

[2]) Мавродиновъ, цит. съч. 36; у Димовъ, ИАД V, 1915, обр. 76 сѫ отбелязани четири.

[3]) Мавродиновъ, цит. съч. 26.

сѫ дълбоки по 16 см.[1]) Отъ нишитѣ на третата църква е запазена само една на северната фасада.

Отъ XIV. вѣкъ датувахме други три църкви по Трапезица — № 12, № 6 и № 14. Църквата № 6 е имала вече седемь плитки ниши (по 9 см. дълбочина). № 12, ако е имала притворъ, първоначално е била сѫщо съ седемь аркирани ниши. Сега, безъ притвора, на наоса отговарятъ петь ниши. За украсата на еднокорабната куполна църква № 4 вече говорихме по-горе. Тукъ архитектътъ е съчеталъ аркиранитѣ ниши съ голѣмата арка, която отбелязва отвънъ страничнитѣ подкуполни арки. Той е сложилъ нишитѣ отъ дветѣ страни на голѣмата арка. Неговиятъ примѣръ е билъ последванъ отъ майстора на църквата въ Положко до Стоби въ Македония (XVI вѣкъ).[2]) Тая църква, която по украсата си е едно изолирано явление въ Македония, е градена сигурно отъ ученикъ на търновскитѣ архитекти.

Обр. 176. — Църквата Св. Тодоръ въ Месемврия.
Fig. 176. — L'église St. Théodore à Mesembria.

Съ течение на времето аркиранитѣ ниши въ Търново и Трапезица ставатъ по-плитки и по-многобройни. Въ църквата Св. Димитъръ (1186 год.) тѣ сѫ дълбоки 18 см., тритѣ ниши на Св. Четиридесеть Мѫченици (1230 год.) сѫ дълбоки само 16 см. Това се вижда и отъ двойната църква № 8 на Трапезица. Нишитѣ на старата ѝ часть сѫ 18 см. дълбоки, тия на новата — 16 см.

Нека да разгледаме и църквитѣ въ Месемврия. Тѣ иматъ предимството, че сѫ по-добре запазени. Дветѣ еднокорабни църкви Св. Тодоръ и Св. Параскева сѫ имали сѫщо тая украса. По северната фасада на първата църква (обр. 176) сѫ запазени шесть добре разположени и съ хубави пропорции ниши. Осемь такива ниши има Св. Параскева на северната си фасада (обр. 162). На южната една по-тѣсна ниша, която обгражда тѣсенъ входъ за стълбата на разрушената сега кула, се вмъква между останалитѣ осемь. Надъ тоя непрекѫснатъ редъ отъ ниши виждаме особенъ декоръ, който не

[1]) За църквитѣ по Трапезица и Търново гл. Мавродиновъ, цит. съч.
[2]) Бошковић, Старинар, 1931, обр. 74—76.

сме срѣщали до сега. Въ втора зона, отдѣлена отъ първата съ тѣсенъ корнизъ, е поставенъ тѣсенъ фризъ отъ тънки арки на конзоли. Рашеновъ[1]) е отбелязалъ 18 на всѣка фасада. Ние ги виждаме въ XI вѣкъ по апсидитѣ на Новата Митрополия въ сжщия градъ,[2]) а въ X вѣкъ по купола на Св. Иванъ въ Месемврия. По тоя куполъ именно тѣ нѣматъ конзоли, вградени сж въ стенитѣ. Какъвъ е произходътъ на тоя мотивъ? Ривоира[3]) мисли, че тѣ идатъ отъ римската архитектура. Може би това сж дентикулитѣ на античнитѣ паметници, на които сж прибавени арки. Виждаме ги въ Армения по нѣколко църкви.[4]) Тамъ обаче тѣхниятъ фризъ е съвършено тѣсенъ; тѣ сж малки и скрепени почти на покрива. Нѣматъ значението, което имъ е далъ нашиятъ архитектъ. Аркитѣ имъ образуватъ три четвърти кржгъ. Отдалечъ правятъ впечатление на малки черни кржгчета. Намираме ги и въ Мала-Азия. По фасадата на скалната църква Св. Евтими въ Гелвере[5]) вървятъ въ тѣсенъ фризъ между корнизи. Издѣлани сж въ скалата, плоски сж. Нѣматъ нужда отъ конзоли и нѣматъ такива. Тѣ сж по-скоро малки аркирани ниши, отколкото долепени къмъ стената арки и въ това се състои разликата имъ съ нашитѣ. Такива сж и въ Ала-клисе въ Иркала-дере.[5]) Дали нашитѣ арки сж дошли отъ Изтокъ или се длъжатъ на западно влияние? Тѣ сж прилични на известнитѣ ломбардски арки, които се зараждатъ въ Ломбардия още въ каролингско време. Както и да е — ние не ги срѣщаме въ Цариградъ. Може би нѣкои гръцки църкви ги иматъ по апсидитѣ си. Тѣ не се срѣщатъ, обаче, по страничнитѣ фасади на гръцкитѣ църкви. Южната фасада на Вронтохиона въ Мистра[6]) е украсена съ два фриза отъ малки аркирани ниши, които напомнятъ нашитѣ аркатури. Тѣ обаче нѣматъ конзоли и сж едно изолирано явление въ гръцката архитектура. Нѣма ги и въ Македония. Тѣ придаватъ особенъ оригиналенъ отпечатъкъ на нашитѣ църкви. Имало ги е навѣрно и въ Търново и Трапезица. Въ тоя имъ видъ тѣ не се срѣщатъ по страничнитѣ фасади на никоя църква въ източно-християнската архитектура.

Седемь аркирани ниши сж красѣли всѣка отъ страничнитѣ фасади на еднокорабната куполна църква Св. Архангели въ Месемврия (край на XIII в.). Тѣ сж образували първиятъ поясъ отъ украсата на тия фасади (обр. 177). Въ втория поясъ е сложена голѣмата арка, която отбелязва отвънъ страничнитѣ подкуполни арки и която тукъ не нарушава спокойния ходъ на аркиранитѣ ниши въ първия поясъ. Въ църквата на Асеновата крепость арката влиза въ нишитѣ, въ № 4 на Трапезица тя ги прекжсва. Архитектътъ на Св. Архангели е разрешилъ задачата най-успѣшно. Край голѣмата арка, отъ дветѣ ѝ

[1]) Рашеновъ, цит. съч. табл. V.

[2]) Пакъ тамъ, табл. IV.

[3]) Цитиранъ отъ Strzygowski, Die Baukunst der Armenier, 804.

[4]) Пакъ тамъ, обр. 187 (Аламанъ), обр. 217 (Мренъ), обр. 256 (Мастара), обр. 340 (Ечмиадзинъ), обр. 369 (Агракъ), обр. 373 и 475 (Одзунъ).

[5]) Ramsay-Bell, цит. съч. обр. 323.

[5]) Пакъ тамъ, обр. 348.

[6]) Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, табл. 24 и 25.

страни, сѫ сложени „ломбардскитѣ арки“ които познаваме отъ Св. Параскева. Аркиранитѣ ниши измѣстватъ вече голѣмата арка на Св. Иванъ.

Дветѣ кръстовидни църкви въ Месемврия — тая на Пантократора и Св. Иванъ Алитургитосъ — сѫ два отъ най-хубавитѣ паметници на източната срѣдновѣковна архитектура. Осемь елегантни аркирани ниши красятъ всѣка отъ страничнитѣ фасади на Пантократора (обр. 161). Пропорциитѣ на сградата сѫ удължени. Тѣ сѫ явно повлияни отъ пропорциитѣ на еднокорабната църква. Аркиранитѣ ниши тукъ идатъ сѫщо отъ еднокорабната църква. Въ

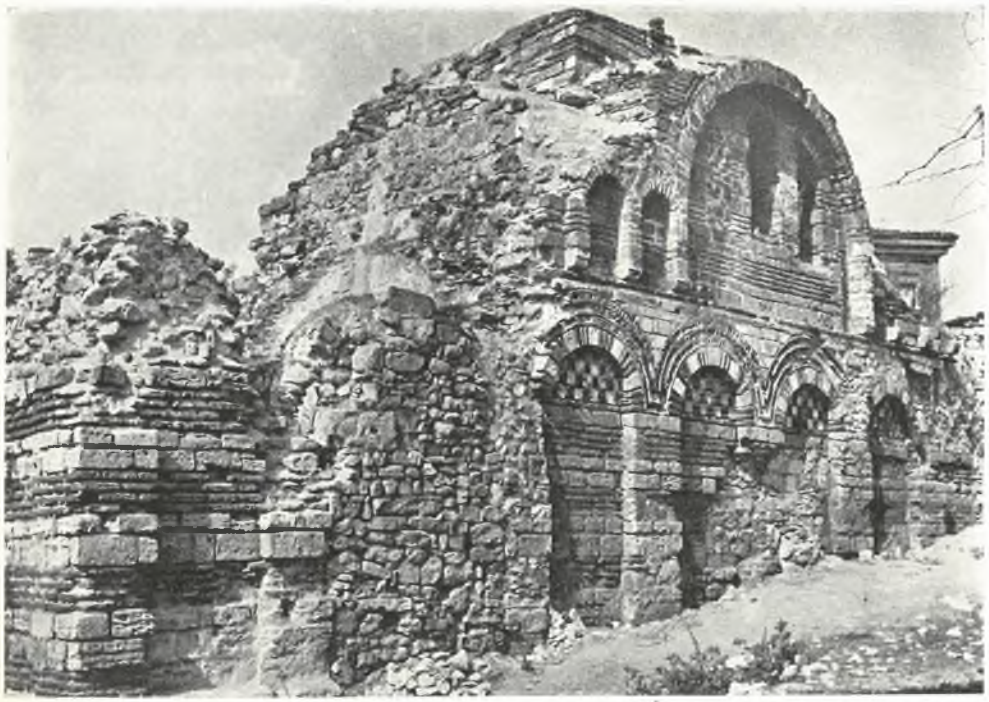

Обр. 177. — Църквата Св. Архангели въ Месемврия.
Fig. 177. — L'église des Archanges à Mesembria.

втория поясъ на украсата на Пантократора сѫ сложени плитки и низки ниши, раздѣлени отъ широки пиластри. Въ тоя поясъ се вмъква и голѣмата, но тънка и елегантна арка на трансепта, както въ Св. Архангели. Съ това украсата на страничнитѣ фасади не се свършва. Сводътъ на срѣдния корабъ се извишава надъ страничнитѣ и стенитѣ, които стърчатъ надъ последнитѣ, сѫ пробити съ прозорци, както въ Фетийе-джамия въ Цариградъ, но тия прозорци тукъ сѫ обградени съ двоенъ архиволтъ и сѫ третирани като украсителни елементи. Фризъ отъ арки минава по горната часть на хубавата висока кула. Рашеновъ [1]) фестонира покривитѣ на страничнитѣ фасади въ реконструкцията си на църквата и ги кара да извиватъ по джгитѣ на гор-

[1]) Цит. съч. табл. XXIV и XXV.

нитѣ аркирани ниши. Отъ снимката на Шкорпилъ [1]) обаче се вижда, че между тия ниши е имало стена, а това значи, че покривътъ не е вървѣлъ по извивкитѣ на аркитѣ имъ, а е билъ въ права линия.

По шесть аркирани ниши сѫ стояли на южната фасада на Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия. Надъ тѣхъ е вървялъ фризъ отъ аркадки върху консоли, въ който сѫ се редували каменна островръха арка съ тухлена полукржгла. Островръхитѣ арки говорятъ тукъ за мохамеданско влияние. Действително въ XIII вѣкъ столицата на селджукскитѣ турци е Коня въ Мала-Азия. Въ началото на XIV вѣкъ султанътъ Отманъ превзима Никея и Бруса. Коня е по това време единъ отъ центроветѣ на мохамеданското изкуство. Ние спокойно можемъ да допуснемъ, че тия островръхи арки идатъ

Обр. 178. — Северната фасада на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия.
Fig. 178. — La façade septentr. de l'église de St. Jean Alitourgitos à Mesembria.

отъ изкуството на новосъздадената отоманска империя въ Мала-Азия. Както ще видимъ по-после, тѣ се придружаватъ и отъ други мохамедански форми. Редътъ на аркадкитѣ въ Св. Иванъ Алитургитосъ е непрекжснатъ. Голѣмата арка, която показва сводоветѣ на трансепта, не влиза, както въ предшествуващитѣ църкви, въ него и не спира хода му. Надъ фриза върви тънъкъ корнизъ, на който именно се опира тая арка. Аркиранитѣ ниши на северната и южната фасада не сѫ еднакви. На първата тѣ сѫ градени съ смѣсенъ градежъ (обр. 178), докато на южната сѫ само тухлени; тая разлика обаче не може да се обясни съ два периода на градежъ, защото църквата е едно нераздѣлно цѣло. На южната стена се е виждала надъ корниза, на мѣстото между притвора и наоса, и друга каменна арка. Какво е търсила тя тукъ, е трудно да се каже. Между аркиранитѣ ниши на северната фасада се вмъкватъ по-низки полукржгли ниши. Тѣ се дължатъ и тукъ на цариградско влияние.

Редоветѣ отъ еднакви и непрекжснати аркирани ниши иматъ двоякъ смисълъ. Тѣ обединяватъ въ едно притвора и наоса. Правятъ отъ сградата

[1]) Сб. за Нар. Ум. III, табл. V.

едно нераздѣлно цѣло. Освенъ това, създаватъ единъ ритъмъ на повторение, за чиято висока естетична роля въ архитектурата е вече достатъчно писано. Вертикалнитѣ линии на тѣхнитѣ странични стени се уравновесяватъ леко отъ закрѫгленостьта на аркитѣ и преливатъ една въ друга. Така аркиранитѣ ниши сѫ композирани и уравновесени отъ собственитѣ си елементи, които се намиратъ постоянно въ едно вълнообразно движение.

Показахме, че тѣ се срѣщатъ въ Мала-Азия. Тамъ обаче нѣматъ значението, което сѫ имъ дали нашитѣ архитекти. Тѣ заематъ тамъ една малка часть отъ фасадитѣ и иматъ видъ на фризъ. Разликата е явна. Явно е, че аркиранитѣ ниши, въпрѣки че се срѣщатъ въ Мала-Азия, не сѫ характерни за малоазийската архитектура. Отъ двадесеть и петьтѣ късни църкви и параклиси по островитѣ на Хераклейското езеро до Латмосъ, публикувани отъ Wiegand,[1]) само параклисътъ въ Едилеръ има три аркирани ниши.

Въ 1071 год. битката между Романъ Диогенъ и селджукския султанъ Алпъ Арсланъ при Манцикиртъ (Армения) решава сѫдбата на централна Мала-Азия, оставя я за винаги въ турски рѫце и слага край на по-нататъшното развитие на тамошната християнска архитектура. Следъ тоя моментъ именно се явява аркираната ниша у насъ. Неразвита и неизползувана достатъчно добре въ Мала-Азия, тъкмо може би поради това прекѫсване на развоя на тамошната архитектура, тя става главенъ елементъ въ украсата на нашитѣ фасади и добива значение, каквото не е имала въ прародината си — сасанидска Персия — и въ страната, която я е предала на нашата архитектура.

Разликата между нашия декоръ и арменскитѣ аркатури, почиващи на двойни полуколонки, е сѫщо явна. Еднакъвъ е само принципътъ на непрекѫснатото редуване на еднакви елементи, които създаватъ ритъмъ на повторение. Въ Критъ страничнитѣ фасади на нѣкои еднокорабни църкви сѫ имали подобни на нашитѣ, аркирани ниши,[2]) несвързани съ вѫтрешната направа. Тѣ обаче сѫ отговаряли на тая направа. Освенъ това, срѣщатъ се въ малъкъ брой паметници и не сѫ характерни за критската архитектура. Въ Цариградъ, Гърция, Месопотамия, Рашка ние не виждаме нашата украса. Нѣма я и въ Македония.

Продължитель на българската архитектура отъ XIV вѣкъ е ромънската презъ следващитѣ вѣкове.[3]) Нашитѣ аркирани ниши виждаме въ граденатa отъ Мирчо въ 1389 г. църква въ Котмяна, а по-късно въ църквитѣ въ Олтени, малката църква на монастира Козя, двуетажния гробниченъ параклисъ на сѫщия монастиръ, църквата въ Кобя и тия въ Буковацъ, Тутана и пр.

---

[1]) Th. Wiegand, Der Latmos, томъ III отъ Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, Berlin 1913.

[2]) Millet, L'école grecque, 158.

[3]) Мавродиновъ, ИАИ VI, 1931, 335 сл.

III. Украса на източнитѣ фасади.

На източната фасада се намира апсидата. Нѣма да говоримъ за различнитѣ форми на апсидитѣ, при все че употрѣбата на тия форми е въ връзка съ чисто естетичнитѣ намѣрения на архитекта. Разбиването на първоначалната полуцилиндрична повърхность на апсидата на плоскости е направено съ декоративна цель. Ние показахме другаде,[1]) че всички видове апсиди идатъ въ старобългарската архитектура отъ предибългарската епоха и че старобългарската архитектура ги е заела отъ мѣстната традиция. Покъсно, едва въ IX вѣкъ иде петостраннata апсида.

Познаваме нѣколко форми на апсидна украса въ нашето строително изкуство. Църквата Св. София въ София, която датува отъ VI вѣкъ, е имала по тристранната си апсида два реда прозорци, всѣки отъ които е билъ сложенъ въ плитка ниша. Естествено, тия прозорци сѫ имали преди всичко практично предназначение — освѣтявали сѫ вѫтрешностьта на сградата. Тѣ обаче разбиватъ единството и монотонностьта на апсиднитѣ страни и сѫ едновременно, по начина, по който сѫ наредени, една украсителна форма. Виждаме нашитѣ два реда прозорци по апсидата на Св. София въ Цариградъ. Тая форма, както се вижда, е създадена отъ византийската архитектура навѣрно въ Цариградъ въ VI вѣкъ. Нека я потърсимъ сега и въ българската архитектура, безъ да забравяме, че имаме работа съ една установена вече декоративна форма, която ще се повтаря независимо отъ утилитарното си предназначение. Ето я по срѣдната апсида на Св. София въ Охридъ въ IX вѣкъ. Тукъ, обаче, горниятъ редъ прозорци сѫ вече слѣпи. За насъ е ясно, че тия слѣпи прозорци сѫ една трансформация на горния редъ отворени прозорци на Св. София. Тукъ е имало нужда само отъ единъ редъ прозорци за вѫтрешното освѣтление. Ето защо архитектътъ е запушилъ горния редъ, намалилъ е дори голѣмината на прозорцитѣ въ тоя редъ и ги е обърналъ на плоскодънни ниши, които всѫщность сѫ слѣпи прозорци. Той е запазилъ установената форма по сѫщия начинъ, по който сѫ я запазвали римскитѣ архитекти отъ императорската епоха и архитектитѣ на Ренесанса. Мѣстото на единъ прозорецъ, който не е билъ нуженъ за вѫтрешното освѣтление, е било отбелязвано съ слѣпъ прозорецъ, който е изпълнявалъ само естетичната служба на прозореца. Въ четиринадесетия вѣкъ нашата форма стои по апсидата на църквата въ Марковия монастиръ въ Македония (обр. 188). Около единъ единственъ двоенъ прозорецъ се развива украса отъ два реда слѣпи прозорци. Архитектътъ е забравилъ дори произхода на декора и въ долната часть е поставилъ полукрѫгли ниши. Два реда слѣпи прозорци виждаме и по апсидата на църквата Св. Андрей на р. Трѣска.

Апсидитѣ на църквитѣ Св. Димитъръ въ Търново (обр. 179), Св. Иванъ въ Охридъ и въ Матейче иматъ само единъ редъ прозорци, отъ които само срѣдниятъ е отворенъ, останалитѣ сѫ слѣпи. Тѣ сѫ поставени въ срѣдата на

[1]) Мавродиновъ, Еднокорабната църква, 110 сл.

височината на апсидата и свидетелствуватъ за сѫществуването на друга установена форма отъ прозорци, на която и подражаватъ. Тая форма действително

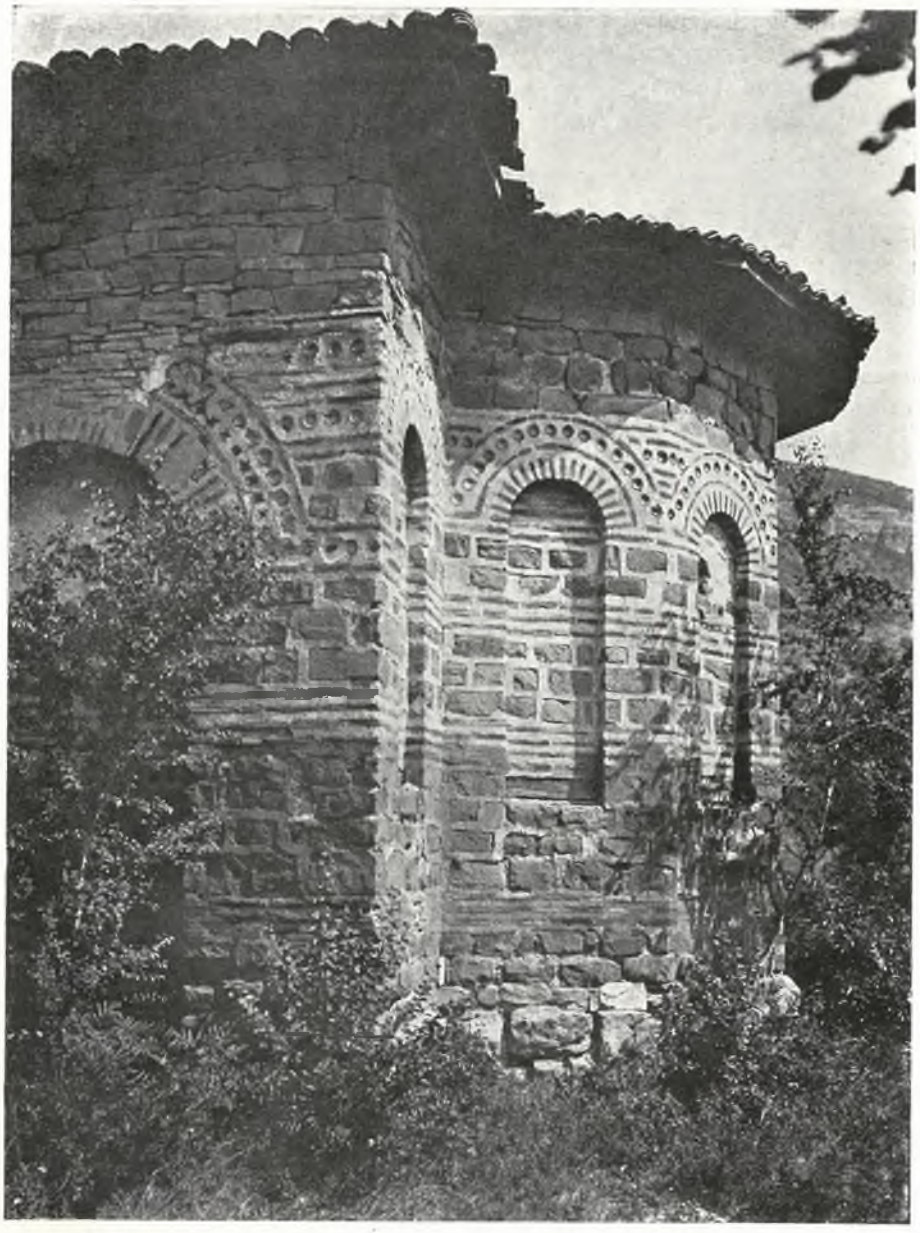

Обр. 179. — Църквата Св. Димитъръ въ Търново; апсида.
Fig. 179. — L'église de St. Démètre à Tărnovo; abside.

сѫществува. Виждаме я по апсидитѣ на църквитѣ Св. Ирина въ Цариградъ и Св. София въ Солунъ. Тукъ прозорцитѣ, както би трѣбвало да очакваме, сѫ отворени. Освенъ украсителното, значи, иматъ и практично

предназначение. Нашитѣ архитекти сѫ се интересували само отъ декоративната функция на тая форма. Прозорцитѣ не имъ сѫ били нужни като прозорци, а като украсителни елементи. Ето защо тѣ сѫ ги обърнали въ слѣпи прозорци. Въ Матейче архитектътъ е вече забравилъ произхода на формата и е сложилъ, вмѣсто плоски, полукржгли ниши.

Друга украса има апсидата на бачковската костница. Всѣка нейна страна е украсена съ висока ниша, подобна на известнитѣ ни псевдокон-

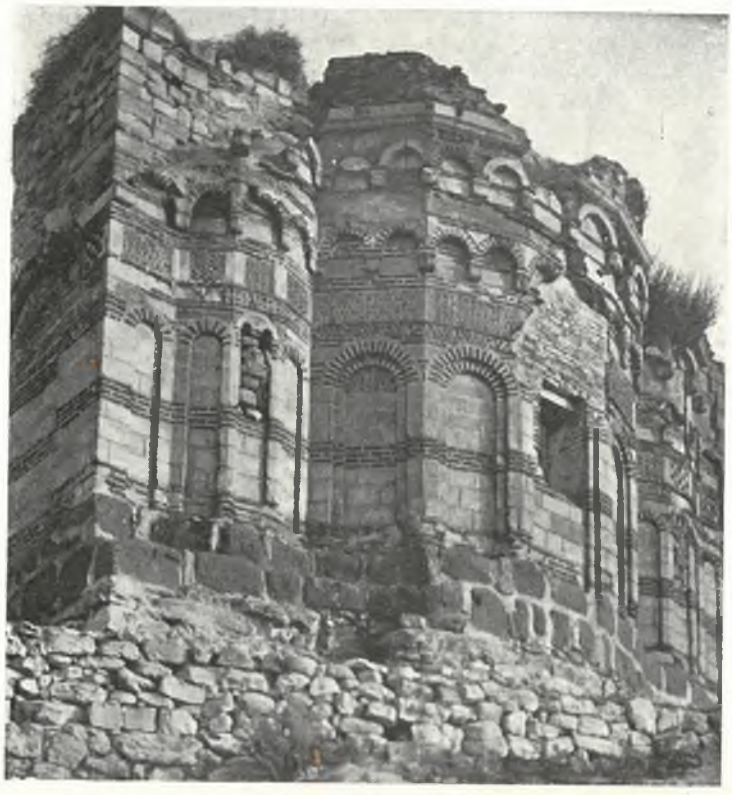

Обр. 180. — Апсида на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия.
Fig. 180. — L'église de St. Jean Alitourgitos à Mesembria ; abside.

структивни аркирани ниши, която започва отъ долната часть на апсидата и свършва почти до горната ѝ часть. Тая форма, безъ торуса, който обгражда въ Бачково всички арки и ниши, виждаме въ Св. Параскева, Св. Архангели и Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия (обр. 180), Св. Климентъ въ Охридъ, Спасовица до Кюстендилъ, Чучеръ, Люботенъ и пр. Не е ли и тая висока слѣпа ниша всѫщность слѣпъ прозорецъ? Това изглежда, на пръвъ погледъ, малко вѣроятно, но ние намираме подобни високи прозорци по апсидитѣ на Студийската базилика въ Цариградъ (V вѣкъ) и Ески-Джума въ Солунъ. Явно е, че и тукъ се намираме предъ една установена форма отъ прозорци, която българскитѣ архитекти сѫ заели по чисто естетични подбуди.

Преди да продължимъ по-нататъкъ и разгледаме останалитѣ украси на

апсидитѣ, трѣбва да отбележимъ единъ другъ украсителенъ мотивъ, който има еднакъвъ произходъ съ поменатитѣ форми.

Отъ двѣтѣ страни на апсидата, въ църкви, които иматъ само една апсида, оставатъ части отъ източната стена на църквата. Тѣ сѫ украсени, въ нѣкои църкви съ аркирани ниши. Две ниши, по една отъ всѣка страна, сѫ имали църквитѣ Св. Димитъръ въ Търново (обр. 179), № 11 и № 16 на Трапезица, Св. Параскева въ Месемврия, Спасовица до Кюстендилъ. Въ Македония виждаме тая украса въ църквитѣ въ Долно-Кучевище, Чучеръ, Люботенъ, Лѣсново. Бихме помислили, че тия ниши сѫ продължение отъ нишитѣ на страничнитѣ фасади. Въ Св. Димитъръ въ Търново, обаче, нишитѣ на страничнитѣ фасади започватъ отъ низъкъ цокълъ и заематъ повече отъ две трети отъ височината на фасадата, докато приапсиднитѣ ниши сѫ подобни на апсиднитѣ слѣпи прозорци, иматъ тѣхната голѣмина и размѣри. Въ Чучеръ приапсиднитѣ ниши, както апсиднитѣ слѣпи прозорци, сѫ двустѫпални, докато нишитѣ на страничнитѣ фасади сѫ тристѫпални. Въ Люботенъ приапсиднитѣ ниши сѫ по-низки отъ страничнитѣ. Тѣ иматъ височината на апсиднитѣ слѣпи прозорци. Нека забележимъ, че тия ниши нѣматъ абсолютно никакво конструктивно значение — не сѫ свързани съ вѫтрешната направа и дори не отговарятъ на нея.

Фактътъ, че тѣхната направа зависи по-скоро отъ направата на апсиднитѣ слѣпи прозорци, ни насочва на правъ пѫть. Тѣ не сѫ, значи, продължение на украсата на останалитѣ фасади. Не сѫ ли и тѣ слѣпи прозорци? На мѣстата, на които сѫ поставени тия аркирани ниши, ние действително виждаме прозорци по много базилики отъ V—VI вѣкъ. Тамъ обаче сѫ поставени често и врати,[1]) долу има, отъ двѣтѣ страни на апсидата, по една врата, а горе на мѣстата на трибунитѣ по единъ прозорецъ. У насъ следнитѣ предибългарски базилики сѫ имали врати отъ двѣтѣ страни на апсидата: базиликата въ Хисаря,[2]) тая въ Кюстендилъ,[3]) въ Абритусъ,[4]) Старата Митрополия въ Месемврия.[5]) Аркиранитѣ ниши, които слизатъ до нивото на земята, трѣбва да бѫдатъ разглеждани като слѣпи врати, докато въ тия, които сѫ поставени високо ние трѣбва да виждаме слѣпи прозорци. Четиритѣ форми на украса на източнитѣ фасади, които разглеждахме, сѫ остатъкъ отъ предибългарската византийска традиция. Въ Цариградъ и Солунъ следъ VI вѣкъ тѣ не се срѣщатъ.

По апсидитѣ на нѣкои църкви виждаме особни украсителни форми които сѫщо трѣбва да се обяснятъ. Покрай аркиранитѣ ниши въ Бачковската костница върви торусъ. Той иде тукъ отъ украсата на страничнитѣ фасади. Три църкви въ Македония — тия въ Лѣсново, Долно-Кучевище и Псача[6]) — иматъ полуколонки по рѫбоветѣ на апсидитѣ си.[7]) Въ Щипъ

[1]) Salzenberg, Altchristliche Baudenkmale von Constantinopol, Berlin 1855, табл. II.
[2]) Б. Филовъ, ИАД II, 1911, 107 и 125 сл.; Иванова, цит. съч. 495, обр. 323.
[3]) Иванова, цит. съч. 450, обр. 294; намѣренъ е и прагътъ на вратата.
[4]) Пакъ тамъ, 464.
[5]) Пакъ тамъ, 505, обр. 326.
[6]) Ж. Татић, Гласник скопског научног д-ва, V, 1929, обр. 123 и 128.
[7]) Millet, L'art serbe. Les églises, 116.

и Лѣсново украсата на апсидитѣ е усложнена. На всѣка апсидна страна има две, пъхнати една въ друга аркирани ниши. Тоя мотивъ виждаме по куполитѣ на църквитѣ въ Никополъ, Св. Петъръ и Павелъ въ Търново, Нерѣзи, Щипъ и пр. Той е дошелъ по апсидитѣ отъ куполитѣ.

Обр. 181. — Църквата на Пантократора въ Месемврия.
Fig. 181. — L'église du Pantocrator à Mesembria.

Въ разгледанитѣ до тукъ форми не открихме никакво прѣко цариградско влияние. То се проявява едва въ XIV вѣкъ. Срѣдната апсида на Пантократора въ Месемврия е украсена съ два реда дълги и тѣсни аркирани ниши (обр. 181). Надъ тѣхъ е минавалъ фризъ отъ аркатури, поставени на конзоли. Имаме, значи, три пояса въ тая украса, както въ цариградскитѣ църкви отъ началото на XIV вѣкъ — южната църква на Фенари-иса-джамия

и гробничната църква въ Фетийе-джамия.[1]) Разликата между месемврийската и цариградската украса, обаче, е очевидна. Тя показва, че цариградското влияние се е изчерпвало само съ желанието на архитекта да наподоби цариградската украса. За тая цѣль той си е послужилъ, обаче, съ мѣстни похвати и форми. Не само най-горниятъ поясъ на украсата се състои отъ мѣстнитѣ „ломбардски“ аркатури на конзоли, които не се срѣщатъ въ Цариградъ. Срѣдниятъ поясъ е украсенъ сѫщо съ такива аркадки. Виждаме и сега консолитѣ имъ. Тѣ сѫ издължени, за да напомнятъ цариградскитѣ ниши. Какъвъ е билъ най-долниятъ поясъ, не знаемъ. Запазена е само най-горната часть на аркитѣ.

Въ църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия се вижда още по-добре, колко българскиятъ архитектъ е държалъ на мѣстнитѣ форми (обр. 180). Двата горни пояса на украсата сѫ запълнени съ нашитѣ „ломбардски“ арки. Долниятъ поясъ има високи двустѫпални аркирани ниши, които започватъ отъ основата. Ние познаваме въ тѣхъ слѣпитѣ прозорци на Св. Параскева, Св. Архангѐли въ Месемврия и пр. И въ двете църкви, както видѣхме, за да наподоби цариградската украса, архитектътъ е прибегналъ до мѣстни форми.

Остава ни още единъ въпросъ. Полукржглитѣ апсиди обикновено нѣматъ никаква украса. Единъ малъкъ прозорецъ, често пѫти двоенъ или троенъ, е хвърлялъ слаба свѣтлина въ олтара. Апсидитѣ на църквитѣ въ Германъ, Св. Иванъ въ Месемврия, Новата Митрополия въ Месемврия,[2]) Св. Четиредесеть Мѫченици въ Търново, Св. Петъръ и Павелъ въ Търново, Бояна, Земенъ, Колуша и пр. нѣматъ никаква украса, освенъ прозорчето на срѣдната апсида, което понѣкога се повтаря и на страничнитѣ. Изключение правятъ полукржглитѣ апсиди на две църкви — № 13 на Трапезица и Св. Параскева въ Месемврия — тѣ сѫ били украсени съ високи аркирани ниши. Тая украса тукъ се дължи сигурно на влияние отъ украсата на многостранната апсида. Какъ да обяснимъ факта, че полукржглитѣ апсиди не сѫ били украсявани? Мийе отбѣлязва, че въ вѫтрешна Мала-Азия апсидитѣ не сѫ имали украса отъ аркирани ниши.[3]) Тамъ последнитѣ идатъ, заедно съ цариградскитѣ влияния, късно — едва въ X и XI вѣкъ, когато апсидитѣ въ самия Цариградъ иматъ малко прозорци. Многобройнитѣ прозорци сѫ единъ чисто византийски белегъ, който трѣбва да се вземе, по Мийе, за продължение на елинистическата традиция.[4]) Единствено византийската традиция, продължавайки елинистичната, е освѣтлявала обилно вѫтрешностьта на сградитѣ си. Ясно е сега, защо полукржглата апсида не е била украсявана у насъ съ слѣпи арки. Тритѣ полукржгли апсиди идатъ у насъ не отъ Цариградъ, гдето ги срѣщаме рѣдко,[5]) а отъ Мала-Азия. Тѣ се срѣщатъ по

[1]) Millet, L'école grecque, 186 заб 1.

[2]) По горната часть на апсидитѣ върви фризъ отъ аркадки, долната е гола.

[3]) Пакъ тамъ, цит. съч. 184.

[4]) Пакъ тамъ, 21.

[5]) Ахмедъ-паша-джамия и Сегбанъ-баши-джамия: Ebersolt et Thiers, цит. съч. 261 заб. 2.

нашитѣ земи най-често въ кръстовиднитѣ църкви отъ „простия“ типъ, образувани отъ взаимното проникване на свободния кръстъ и единъ типъ източна слабо освѣтлена базилика.[1]) Въ неукрасенитѣ съ слѣпи прозорци апсиди, значи, ще видимъ източната традиция, докато въ тия, които сѫ украсени съ слѣпи прозорци, ще откриемъ спомена на елинистичната традиция. Фактътъ, обаче, че истинскитѣ прозорци въ византийскитѣ църкви отъ V—VI вѣкъ сѫ замѣнени тукъ съ слѣпи прозорци, ни показва, че източната традиция е повлияла на елинистичната и отъ сблъскването на дветѣ е произлѣзла нашата украса; тя се дължи на единъ компромисъ. Източната мистична традиция е наложила своето разбиране за вѫтрешното освѣтление на сградитѣ, като е премахнала истинскитѣ прозорци, а отъ елинистичната традиция сѫ останали украсителнитѣ форми, т. е. запазена е била само украсителната функция на елинистичния прозорецъ.

IV. Украса на куполитѣ.

Това взаимно проникване между източни и елинистични архитектурни принципи и форми ще откриемъ и въ формата и украсата на куполитѣ. Сами по себе си тѣ сѫ една украсителна форма. Тя създава центъра на византийскитѣ постройки. Тя е и главниятъ стиловъ белегъ на византийската архитектура. Презъ X—XII вѣкъ виждаме по нашитѣ земи особна група куполи съ високи цилиндрични барабани. Църквитѣ Св. Иванъ въ Месемврия (X вѣкъ), Паная Кубелитиса въ Костуръ (XI вѣкъ), Германъ (1006 год.), Бобошево (XII вѣкъ), Св. Архангели въ Бачково (XII вѣкъ) и Земенъ сѫ имали такива куполи. По това време въ Гърция цилиндричнитѣ куполи сѫ низки и набити. По-високи цилиндрични куполи иматъ, по изключение, две църкви — тия въ Тегея и Зурца, но Мийе[2]) мисли, че тѣ идатъ тукъ отъ Германъ и Костуръ. Едничкиятъ цилиндриченъ куполъ, който можемъ да видимъ въ Цариградъ — тоя на Ахмедъ-паша-джамия,[3]) е сѫщо низъкъ и широкъ. Явно е, че въ полуострова високиятъ цилиндриченъ куполъ е характеренъ само за българската архитектура. Той има само четири дълги и тѣсни, малки прозорчета отъ „анатолски“ типъ и поради тая си особность се отдѣля напълно отъ Цариградъ, гдето куполитѣ иматъ голѣми и широки прозорци. Той принадлежи на източната традиция. Прозорчетата сѫ поставени въ долнитѣ части на барабана и заематъ обикновено едва една трета отъ височината му.

Каква е била украсата на тия цилиндрични куполи? По горната часть на барабана на купола въ Св. Иванъ въ Месемврия сѫ поставени шесть малки арки, съединени помежду си съ тънъкъ корнизъ, който се извива и надъ дѫгитѣ имъ — тая украса ние познаваме отъ сирийскитѣ църкви; тя се дължи тукъ сигурно на мѣстната традиция, която я е заела много рано (V—VI вѣкъ) отъ Сирия. Четиритѣ прозорчета въ долната часть на барабана се редуватъ съ осемь слѣпи прозорчета, които се дължатъ навѣрно

[1]) Millet, цит. съч. 84 и 85.
[2]) Цит. съч. 181.
[3]) Paspatis, цит. съч. табл. къмъ стр. 203.

на далечно цариградско влияние. Куполътъ на Паная Кубелитиса въ Костуръ има чисто керамопластична украса — зѫбци, рисунки отъ тухли (хризма и пр.). Зѫбцитѣ сѫ общовизантийски белегъ. Останалата керамична украса и хризмата сѫ, може би, правени по подобие на куфическитѣ надписи по фасадитѣ на арабскитѣ дворци и джамии.[1]) Куполътъ на църквата въ Германъ до Прѣспанското езеро, чиято единствена украса е въ зѫбцитѣ, които заобикалятъ аркитѣ на прозорчетата и въ клетъчния градежъ, се състои отъ два пъхнати единъ въ други цилиндра. Не познаваме други такъвъ куполъ, но имаме нѣколко църкви съ поставени една въ друга полукржгли апсиди — Св. София въ Охридъ, Св. София въ Солунъ, Св. Никола въ Мелникъ, Скрипу и пр. Може би тоя куполъ е направенъ по подобие на апсидитѣ. Куполътъ на църквата въ Бобошево, който е полуразрушенъ, не е ималъ никаква украса. По долната часть на тоя на Св. Архангели въ Бачковския монастиръ, между прозорцитѣ, има полукржгли ниши, които показватъ известно цариградско влияние. Това влияние се проявява вече и въ прозорцитѣ — тѣ сѫ по-голѣми и сѫ шесть на брой.

Втората група куполи, чиито представители сѫ: църквата на Асеновата крепость (XII вѣкъ), втората църква въ Бояна (1259 г.), тая въ Даутли до Сѣръ (край XIII вѣкъ), Св. Петъръ и Павелъ въ Търново (срѣдата на XIV вѣкъ) и Старо-Нагоричино, е много интересна. Куполътъ тукъ е осмостраненъ, но жглитѣ му сѫ голи, т. е. нѣматъ колонки или стълбчета. Познаваме тоя куполъ отъ редица малоазийски и главно арменски църкви. Виждаме го за пръвъ пѫть по нашитѣ земи въ VI вѣкъ въ Св. София въ София. Явно е, че българскитѣ църкви го дължатъ на мѣстната предибългарска традиция. Тѣ обаче сѫ го удължили и украсили. Дванадесеть слѣпи прозорци сѫ красѣли купола на църквата въ Асеновата крепость. Тѣ говорятъ за близостьта на Цариградъ, гдето обаче не се срѣщатъ куполи съ голи жгли. Тоя куполъ съ голи жгли и малки прозорчета виждаме въ втората боянска църква и въ църквата на с. Даутли до Сѣръ. Въ източна България куполътъ съ голи жгли запазва до край ориенталския си характеръ, въпрѣки слѣпитѣ прозорци, които го красятъ. Прозорчетата по купола на църквата Св. Петъръ и Павелъ въ Търново не сѫ по-голѣми отъ тия на Св. Иванъ въ Месемврия, въпрѣки че между дветѣ църкви лежатъ четири вѣка и че покривътъ на първата е фестониранъ подъ цариградско влияние. Прозорчетата въ тая църква иматъ свой архиволтъ, различенъ отъ архиволта на аркираната ниша, въ която е поставено всѣко прозорче. Между двата архиволта се образува малко пространство, прилично на полумесецъ. Имаме, значи, два пъхнати единъ въ други архиволти, които видѣхме и по апсидитѣ на църквитѣ въ Щипъ и Лѣсново. Тамъ тоя мотивъ идѣше отъ куполитѣ. Отъ где е дошълъ той по куполитѣ? Въ XIV вѣкъ го виждаме по страничнитѣ врати на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия. Нашиятъ мотивъ, значи, не е характеренъ само за куполитѣ. Въ XI вѣкъ го виждаме по аркитѣ на портика, който служи за притворъ на бачковската костница.

[1]) Millet, цит. съч. 254—255.

Намираме го още по-рано, въ VI вѣкъ, по северната фасада на църквата Св. Сергей и Вакхъ въ Цариградъ.[1]) Явно е, че той е византийски мотивъ. Въ Цариградъ обаче не го срѣщаме по куполитѣ. На това мѣсто той стои въ Солунъ въ Св. Пантелеймонъ[2]) и Св. Апостоли.[3]) Въ Гърция не сме срѣщали тоя мотивъ. Неговата употрѣба по куполитѣ се ограничава само въ една область — Солунъ, България, Македония. Въ Македония го виждаме за пръвъ пѫть въ XII вѣкъ по купола на църквата въ Нерѣзи.[4])

Въ тая втора група куполи, както и при апсидитѣ, чиято украса разгледахме, виждаме наново борба между източни и елинистични (или по-скоро византийско-елинистични) елементи и принципи. Чистиятъ куполъ съ голи ѫгли е ималъ за единствена украса четири дълги и тѣсни прозорчета, по източни образци и по източния принципъ, който не търпи силно освѣтление въ сградитѣ. Тоя куполъ е получилъ обаче украса отъ слѣпи прозорци, които, както при апсидитѣ, идатъ отъ византийско-елинистичната традиция. Отъ класичния византийски принципъ е била запазена само декоративната функция на прозорцитѣ — слѣпи прозорци. Източниятъ принципъ за освѣтлението на сградитѣ е сѫщо останалъ. Така, нашиятъ куполъ съ голи ѫгли е резултатъ на компромисъ между източни и византийски форми.

Третата група куполи ни показва, какъ се е извършила на мѣстна почва една промѣна на формата на куполитѣ. Видѣхме, какъ долната часть на цилиндричния куполъ на църквата Св. Архангели въ Бачковския монастиръ е била разчленена на 12 части отъ шесть прозореца и шесть полукрѫгли ниши. Явно е, че подъ далечно цариградско влияние цилиндричниятъ куполъ става вече многостраненъ въ долната си часть. Подобно нѣщо е станало въ нѣкои църкви въ Македония. Архиволтитѣ на прозорцитѣ въ куполитѣ на тия църкви сѫ двойни или тройни. Ѫглитѣ имъ сѫ украсени съ колонки. Тия колонки виждаме за пръвъ пѫть въ втората половина на IX вѣкъ въ Скрипу (Гърция),[5]) а въ началото на X вѣкъ въ Будрумъ-джамия въ Цариградъ. Следъ църквата въ Кучевище, която датува отъ края на XIII вѣкъ и началото на XIV, куполитѣ въ Македония ставатъ напълно осмостранни.

Не всички осмостранни куполи съ колонки сѫ се получили по тоя начинъ у насъ. Въ източна България тѣ сѫ дошли направо отъ Солунъ. Въ XII вѣкъ виждаме осмостранния куполъ въ Колуша до Кюстендилъ, гдето, заедно съ други византийски черти, е дошълъ отъ Солунъ. Въ Месемврия той иде навѣрно отъ западна България. Въ Месемврия по дѫгитѣ на аркитѣ, които обграждатъ прозорцитѣ, вървятъ три, четири или петь реда глинени гледжосани панички или четирилистници, които замѣстятъ редоветѣ зѫбци, които виждаме по македонскитѣ църкви. Сѫщото нѣщо виждаме въ Даутли и въ Никополъ.

[1]) Ebersolt et Thiers, цит. съч. табл. VII.
[2]) Diehl, Le Tourneau et Saladin, цит. съч. табл. LV.
[3]) Пакъ тамъ, табл. LXIII.
[4]) Мавродиновъ, цит. съч. обр. 78.
[5]) Strzygowski, Byz. Zeitschr. III, 1894, табл. I.

Остава ни да разгледаме още единъ въпросъ — тоя за цариградскитѣ влияния върху формата и украсата на куполитѣ. Куполитѣ въ Цариградъ следъ X вѣкъ сѫ дванадесетостранни или четиринадесетостранни.[1]) Единственитѣ дванадесетостранни куполи по нашитѣ земи сѫ тия на Св. Архангели въ Бачковския монастиръ и на Св. Богородица въ Асеновата крепость. Първиятъ обаче е всѫщность цилиндриченъ съ разчленена на 12 части долна часть — такъвъ куполъ не се срѣща въ Цариградъ. Вториятъ е съ голи жгли, има значи форма, която сѫщо не се срѣща въ Цариградъ. Явно е, че тукъ имаме само едно далечно цариградско влияние, което се е упражнявало върху мѣстни форми.

Въ Македония цариградското влияние се проявява въ това, че покривътъ на куполитѣ върви по дѫгитѣ на прозорцитѣ. Това виждаме обаче само въ Лѣсново и Марковия монастиръ (и въ Грачаница въ Стара Сърбия). Въ втората половина на XIV вѣкъ по църквитѣ по р. Трѣска — Св. Андрей, Св. Никола и Матка — македонскиятъ архитектъ се връща наново къмъ правия покривъ. У насъ само покривътъ на купола на Св. Петъръ и Павелъ въ Търново (срѣдата на XIV вѣкъ) има фестониранъ покривъ. Куполитѣ на църквитѣ въ Месемврия сѫ разрушени и ние не знаемъ, какви сѫ били покривитѣ имъ. Трѣбва да обърнемъ внимание на пропорциитѣ на нашитѣ куполи — тѣ сѫ високи, стройни и кръшни. Тѣ показватъ ясно, че куполътъ у насъ е билъ единъ отъ главнитѣ елементи, не само на вѫтрешното пространство, както въ Цариградъ, а преди всичко на външната украса.

V. Живописни ефекти.

Видѣхме, по какви начини се проявява любовьта на старобългарския архитектъ къмъ външната украса въ редица архитектонични форми. Друга отъ особнитѣ черти на старобългарската архитектура стои въ живописнитѣ склонности на архитекта ѝ. Той е използувалъ всички срѣдства, които материалитѣ за строежъ сѫ му предлагали, за да даде по-живописенъ външенъ видъ на сградитѣ си. Използувани сѫ преди всичко бѣлината на камъка и червенината на тухлата. Тъй като, обаче, това двуцвѣтие е било недостатъчно, нашитѣ майстори сѫ изнамѣрили глиненитѣ различно оцвѣтени глазирани панички и четирилистници, въ повечето случаи зелени, които сѫ оживѣвали и разнообразявали още повече фасадитѣ. Тая живописность на последнитѣ не обременява конструкцията. Живописнитѣ ефекти сѫ плоскостни и не прѣчатъ на архитектоничната композиция. Напротивъ — помагатъ за уравновѣсяването ѝ, като подчертаватъ често известни конструктивни елементи, като напр. тимпанитѣ на нишитѣ, или уравновѣсяватъ вертикализма на други елементи. Явно е, че развитието и разцвѣта на тая живописна склонность не могатъ да бѫдатъ взети като белегъ за упадъкъ или „варварщина“[2]) на архитектурата, защото тя не измѣня съ нищо чисто архитектоничната концепция на сградитѣ. У насъ тя се дължи на сѫщия

[1]) Millet, цит. съч. 182.
[2]) Рашеновъ, ИАИ VI, 209.

този украсителенъ духъ, който въведе псевдоконструктивната аркирана ниша въ външната украса на сградитѣ, и иде като логична последица отъ едно особно разбиране за архитектурата, за което ще говоримъ въ последната глава на нашия трудъ (гл. ИАИ томъ IX).

Живописни ефекти въ тухлената архитектура. Нѣма да се спираме на чистия тухленъ градежъ и на живописнитѣ ефекти, които сж постигани съ него. Въ старобългарската архитектура той иде отъ мѣстната предибългарска византийска традиция, която пъкъ го е заела отъ мѣстната римска архитектура.[1]) Употрѣбяванъ е изключително въ западна България — Бояна, Колуша, Сапарева-Баня. Украсителни ефекти сж били постигани съ него или чрезъ особно нареждане на тухлитѣ въ рисунки, или отъ контраста между бѣлината на хоросана и червенината на тухлитѣ, или отъ смѣсването на двата тия начина за украса. Въ Цариградъ презъ XI и XII вѣкъ тухленитѣ легла сж били замазвани презъ едно съ хоросанъ и по тоя начинъ архитектитѣ сж постигали хубави ефекти отъ бѣло и червено. Ние разглеждаме тоя начинъ на украса като подражание на смѣсения градежъ отъ тухли и камъни, направено отъ тухлената цариградска архитектура. Тоя особенъ градежъ виждаме у насъ въ църквата въ Колуша и въ купола на църквата въ Бобошево. Отъ западна България той е отишълъ въ Рашка въ църквата въ Куршумлия. Той може да бѫде взетъ за византийски и е дошълъ у насъ навѣрно отъ Цариградъ.

Смѣсенъ градежъ. Смѣсениятъ градежъ (opus mixtum, parement arasé) на стенитѣ се появява въ Римъ въ края на императорската епоха.[2]) Най-известниятъ примѣръ съ такъвъ градежъ е циркътъ на Максенций по Via Appia. Тоя градежъ е разглежданъ като признакъ на късна епоха въ Римъ. Каня и Шапо отбелязватъ, обаче, че не е сигурно, дали той би могълъ да се вземе за късенъ външенъ отъ Римъ. Първиятъ примѣръ у насъ съ такъвъ градежъ е засводената анхиалска гробница,[3]) която е сигурно отъ римско време, защото единственият ѝ паралелъ е етруската гробница въ Гамела до Киузи.[4]) Отъ края на III вѣкъ е навѣрно резервоарътъ на водопровода въ Nicopolis ad Istrum, северно отъ Търново, въ който надъ каменната основа идатъ петь реда тухли, надъ които има поясъ камъни, поясъ циментъ и новъ поясъ отъ три реда тухли. Отъ това време е и описаната отъ Тафрали римска сграда при Томи (Кюстенджа), гдето имаме петь реда тухли между два пояса камъни.[5])

Отъ това време до края на XIV вѣкъ смѣсениятъ градежъ се срѣща въ България непрекжснато. Дори въ езическата прабългарска епоха сж градени постройки съ такъвъ градежъ.[6]) Мийе мисли, че той е характеренъ

[1]) Мавродиновъ, цит. съч. 124—125.
[2]) Cagnat et Chapot, Manuel d'archéologie romaine I, Paris 1916, 25.
[3]) Братя Шкорпилови, Сб. за Нар. Ум. IV, 113, обр. 33.
[4]) Durm, Die Baukunst der Etrusker; Die Baukunst der Römer, 128, обр. 142.
[5]) O. Tafrali, въ Arta şi archeologia, III, fasc. 5—6, обр. на стр. 54.
[6]) Мавродиновъ, цит. съч. 126.

единствено за цариградската архитектурна школа и че тамъ, гдето го срѣщаме вънъ отъ Цариградъ, се дължи на цариградско влияние. У насъ, обаче, той се дължи на мѣстната предибългарска византийска традиция, която го е заела отъ римската архитектура.

Въ Цариградъ го виждаме за пръвъ пѫть въ базиликата на Студиосъ[1]) въ V вѣкъ. Тукъ тухлитѣ сѫ въ петь или шесть реда. По сѫщото време се срѣща и въ Гърция въ една базилика въ Локрида,[2]) гдето тухлитѣ сѫ само въ единъ редъ. Въ Гърция нѣмаме брънкитѣ, по които смѣсеният градежъ отъ V вѣкъ е преминалъ въ второто хилядолѣтие. Всички църкви въ Цариградъ отъ VI вѣкъ до втората половина на XII вѣкъ сѫ строени само отъ тухли.[3]) Едва въ втората половина на XI вѣкъ Килисе-джамия е съ смѣсенъ градежъ. Въ края на XI вѣкъ и началото на XII вѣкъ така е градена църквата на Пантократора. Въ VI вѣкъ виждаме, подъ цариградско влияние, смѣсения градежъ въ Касръ-ибнъ-Варданъ до Антиохия и въ нѣколко малоазийски църкви.[4])

Прабългарската баня въ Мадара не е точно датувана. Нейният прабългарски произходъ, обаче, е несъмненъ, тъй като по единственитѣ водопроводни тръби, които водятъ за нея, сѫ открити характернитѣ за абобскитѣ паметници прабългарски знаци.[5]) Тя е строена, значи, въ VIII или IX вѣкъ. Нейният градежъ е смѣсенъ. Така сѫ градени въ X вѣкъ базиликата въ Абоба-Плиска и църквата въ Червенъ. Въ Абоба-Плиска единственият запазенъ поясъ тухли е отъ петь реда, а въ Червенъ — отъ четири. Въ XI вѣкъ костницата въ Бачковския монастиръ има по шесть реда тухли между два реда камъни. Въ неправилния смѣсенъ градежъ на Новата Митрополия въ Месемврия (XI вѣкъ) намираме пояси отъ шесть, четири или три реда тухли. Въ XII вѣкъ въ Асеновата крепость редоветѣ тухли сѫ три, въ Св. Димитъръ въ Търново — четири, три или два. Следъ XII вѣкъ нѣма да намѣримъ пояси съ повече отъ четири реда тухли.

Отбелязахме, че смѣсеният градежъ не измѣня конструкцията на сградитѣ и не нарушава архитектоничната имъ концепция, тъй като ефектитѣ, които той дава, сѫ плоскостни. Отъ друга страна леглата отъ тухли и камъни образуватъ хоризонтални линии, които уравновѣсяватъ вертикализма на псевдоконструктивнитѣ аркирани ниши. Нишитѣ и смѣсеният градежъ сѫ два нераздѣлни елемента въ източно-българската архитектура. Тѣ си помагатъ взаимно и тамъ, дето единиятъ би липсвалъ, равновѣсието на сградитѣ е нарушено. Така въ късната светогорска архитектура строенитѣ съ смѣсенъ градежъ, но безъ аркирани ниши сгради изглеждатъ тежки и низки.

Каменният градежъ. Редомъ съ смѣсения градежъ източна България е строила и отъ камъкъ. Виждаме последния презъ първото бъл-

[1]) Рашеновъ, цит. съч. 210; Ebersolt et Thiers, цит. съч. табл. II и III.

[2]) A. Orlandos, Byzantion V, 209, табл. 31.

[3]) Твърдението на Мийе (цит. съч. 225), че смѣсеният градежъ се срѣща въ Св. Сергей и Вакхъ, Св. Ирина и Ески Имаретъ очевидно се дължи на грѣшка.

[4]) Millet, цит. съч. 219.

[5]) Р. Поповъ, въ „Мадара. Отчетъ за разкопкитѣ“, София 1934, 212.

гарско царство въ Преславъ и по-късно въ Лютибродъ и Св. Иванъ въ Месемврия. Въ тия каменни църкви, вѫтрешнитѣ, а често и външнитѣ арки, а сѫщо и сводоветѣ сѫ били отъ тухли. Отъ IX до срѣдата на XIV вѣкъ, т. е. до Св. Петъръ и Павелъ въ Търново, не виждаме ни една тухлена църква въ тая область. Тоя фактъ показва, че българската архитектура се е отличавала и въ това отношение отъ цариградската.

Фактътъ, че въ чисто каменния градежъ на Св. Иванъ въ Месемврия (обр. 163) българскиятъ архитектъ е използувалъ и ефектитѣ, които би му дала тухлата, като е направилъ всички външни арки отъ тухли, а барабана на купола съ смѣсенъ градежъ, показва, че особната му склонность къмъ външна украса се проявява вече въ всички направления. Тоя фактъ говори и за това, че църквата не е била замазана отъ вънъ и че реконструкцията ѝ, направена отъ Рашеновъ,[1]) е погрѣшна въ това отношение. Можемъ да предполагаме, че и въ разрушенитѣ сега преславски църкви тухлата е била употрѣбена за външна украса.

Клетъчниятъ градежъ. Нищо общо съ Цариградъ нѣма и градежътъ на църквитѣ въ Македония. По останалитѣ отъ първоначалната сграда на църквата Св. София въ Охридъ части забелязваме особенъ видъ градежъ, който се срѣща тукъ за пръвъ пѫть въ източната срѣдновѣковна архитектура. Редятъ се легла тухли и камъни, но всѣки камъкъ е ограденъ и отъ страни съ тухли. Тоя клетъченъ градежъ виждаме и въ източна България въ Новата Митрополия въ Месемврия. Тукъ той е въ началото на образуването си и не е проведенъ още въ всички части на стената. Виждаме обаче ясно, че се образува отъ смѣсения градежъ (обр. 182). Въ Македония го срѣщаме въ 1006 год. въ Германъ. Новата Митрополия въ Месемврия е сигурно малко по-ранна отъ германската църква — отъ края на X по-скоро, отколкото отъ началото на XI вѣкъ. Ето го по фасадитѣ на тритѣ базилики и триконхалната църква въ Костуръ. Отъ тукъ малко по-късно той минава въ Гърция[2]) и става главна характерна черта и на гръцката архитектура. Въ Македония ще го видимъ по всички църкви отъ XII, XIII и първата половина на XIV вѣкъ. Къмъ 1340—50 год. източно-българското влияние измѣства вертикално поставенитѣ тухли и градежътъ е вече еднакъвъ съ източно-българския смѣсенъ градежъ.

Клетъчниятъ градежъ е сѫщо една украсителна форма, въ която червенината на тухлата и бѣлината на камъка сѫ използувани за постигането на живописни ефекти. Той има обаче и другъ смисълъ — образува квадрати, т. е. елементарни геометрични фигури, чието повторение и съпоставяне има, както въ бродериитѣ, шевицитѣ или килимитѣ, особно естетично въздействие. Тия рисунки сѫ заключени сами въ себе си, т. е. композирани сѫ и сѫ уравновесени отъ собственитѣ си линии. Тѣ съдържатъ едновременно вертикални и хоризонтални линии, които се взаимноуравновесяватъ и съ нищо не влияятъ на архитектоничната композиция на фасадитѣ. По

[1]) Рашеновъ, цит. съч. 98 и обр. 58 и 59.
[2]) Millet, цит. съч. 226.

сѫщия начинъ е концепирана външната украса и въ арабската архитектура. Ако потърсимъ паралели въ по-старата епоха, ще ги намѣримъ пакъ въ римската архитектура. Opus reticulatum и opus spicatum на римскитѣ паметници сѫ основани на сѫщия украсителенъ принципъ — желание да се използуватъ материалитѣ за строежъ за получаване на орнаментални ефекти по фасадитѣ. Македонскиятъ клетъченъ градежъ стои по-близо до римскитѣ opus reticulatum и opus spicatum, отколкото до арабския живописенъ стилъ.

Обр. 182. — Новата Митрополия въ Месемврия.
Fig. 182. — La Nouvelle Métropole de Mesembria.

Смѣсениятъ градежъ на аркитѣ. Живописниятъ „стилъ“ въ източна България има една особна черта. Не само стенитѣ сѫ градени съ пояси отъ тухли и камъни. Външнитѣ арки иматъ сѫщо тоя смѣсенъ градежъ. Една или нѣколко тухли се редуватъ съ единъ или нѣколко камъни по извивкитѣ имъ. Смѣсениятъ градежъ на аркитѣ се срѣща за пръвъ пѫть пакъ въ старата римска архитектура. Виждаме го въ Villa Adriana при Тиволи, въ Casa del Citarista въ Помпей и пр.[1]) Въ източната срѣдновѣковна архитектура той се появява въ X вѣкъ въ църквата Св. Иванъ въ Месемврия (обр. 183). Отъ X или по-скоро отъ XI вѣкъ имаме и два примѣра на смѣсени арки отъ централна Мала-Азия. Въ кръстовидната църква Иланли-клисе въ Иркаладере по концентричнитѣ арки на нишитѣ на западната фасада сѫ се редували две тухли съ единъ камъкъ;[2]) многобройнитѣ арки на останалитѣ фасади сѫ

[1]) Durm, цит. съч. 238, обр. 255 и 257.
[2]) Ramsay-Bell, цит. съч. 421.

били, обаче, или само тухлени, или само каменни. Единствената запазена арка на църквата № 35 въ Бинъ-биръ-клисе (№ 5 въ Daouleh) на западната фасада има сѫщата направа.[1])

Нека потърсимъ смѣсената арка въ Цариградъ. До XIV вѣкъ ние не я срѣщаме въ никоя църква или постройка.[2]) Въ XIII вѣкъ я нѣма още. Тя се явява тепърва въ началото на XIV вѣкъ въ Кахрие-джамия. Виждаме я и въ Текфуръ-серай, който сѫщо е отъ XIV вѣкъ.[3]) Въ Солунъ, строената въ XIII вѣкъ църква Св. Апостоли е, както всички правени преди нея църкви въ сѫщия градъ, съ тухлени арки. Едва въ външния й притворъ и страничнитѣ галерии, които датуватъ отъ 1312—1315 год., виждаме смѣсени арки.[4])

Обр. 183. — Тимпанъ надъ северната врата на пърквата Св. Иванъ въ Месемврия.
Fig. 183. — Tympan de la porte septentr. de l'église de St. Jean à Mesembria.

Въ Македония се срѣща за пръвъ пѫть въ Чучеръ въ 1316 год. Ето я следъ тая дата въ Люботенъ, Матейче, Марковия монастиръ и Св. Никола и Св. Андрей на р. Трѣска. Обаче църквитѣ въ Долно-Кучевище (край на XIII и начало на XIV вѣкъ), Св. Архангели въ Щипъ (1332), Св. Георги въ Старо-Нагоричино (1312—1313 год.), както и Грачаница въ Стара Сърбия (1321 год.) сѫ съ тухлени арки.

Въ Мистра църквитѣ Вронтохионъ (преди 1311 год.) и Св. Тодоръ (преди 1296 год.) сѫ сѫщо съ тухлени арки. Първата църква съ арки съ смѣсенъ градежъ е Митрополията отъ 1310 год.[5]) Дори въ срѣдата на XIV вѣкъ църквата Св. София има само тухлени арки. Арки съ смѣсенъ градежъ виждаме въ правената по-късно камбанария на последната църква,[6])

[1]) Пакъ тамъ, 183, обр. 148, 152-3; Rev. arch. VIII, 1906, 245, обр. 14.

[2]) Брунов ъ, ИАИ V, 1929, 217; Millet, L'école grecque, 261.

[3]) Millet, цит. съч. 261.

[4]) Diehl, Le Tourneau et Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, въ табл. LXIII аркитѣ сѫ погрѣшно дадени само отъ тухли. Тѣ се виждатъ ясно обаче въ Diehl, Salonique, Paris 1920, табл. на стр. 59.

[5]) Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, табл. 19.

[6]) Пакъ тамъ, табл. 32.

по градската врата, която води къмъ Монемвазия[1]), и въ 1428 год. въ Пантанаса.[2]) И въ Мистра, значи, смѣсенитѣ арки идатъ едва въ XIV вѣкъ.

Въ Армения ги нѣма. Тамъ всички църкви сѫ отъ камъкъ. И така, първитѣ паметници въ източната срѣдновѣковна архитектура, въ които виждаме смѣсената арка, сѫ въ България и централна Мала-Азия.

Тритѣ църкви, въ които я виждаме най-рано (Св. Иванъ въ Месемврия, Иланли-клисе въ Иркала-дере и № 35 въ Бинъ-биръ-клисе), сѫ строени отъ камъкъ. Значи, смѣсената арка се появява въ каменни постройки. Въпросътъ за употрѣбата на тухлата въ каменната централно-малоазийска архитектура е разрешенъ отъ Мийе.[3]) Тя се дължи тамъ на цариградско влияние, което прониква най-силно въ X и XI вѣкъ. Видѣхме, обаче, че смѣсенитѣ арки не се срѣщатъ въ Цариградъ преди XIV вѣкъ. Следва да приемемъ, че сѫ образувани въ Мала-Азия отъ срѣщата на тухлената цариградска архитектура съ каменната централно-малоазийска. Или по-право, че Мала-Азия при тая срѣща си е спомнила за античнитѣ смѣсени арки. Че срѣщата именно на тухлената архитектура съ каменната е породила подновяването на тоя мотивъ, показва и Св. Иванъ въ Месемврия — тая църква е сѫщо отъ камъкъ и въ нея, както и въ дветѣ малоазийски, виждаме влиянието на тухлената архитектура въ строежа на външнитѣ и вѫтрешни арки, сводоветѣ и купола. Тукъ обаче тухлата не се дължи на византийско влияние, а както видѣхме по-горе, на мѣстната предибългарска византийска традиция. По сѫщия начинъ, отъ подобна срѣща на тухлата и камъка, се е родилъ и смѣсениятъ градежъ на стенитѣ въ Римъ. И той е сѫществувалъ у насъ непрекѫснато отъ III вѣкъ до края на XIV, благодарение на това, че въ мѣстната архитектура сѫ живѣли едновременно двата вида чистъ градежъ — тухлениятъ и каменниятъ. Преминалъ ли е смѣсениятъ градежъ на аркитѣ отъ Мала-Азия въ България, заедно съ псевдоконструктивнитѣ ниши, или се е образувалъ едновременно и независимо въ дветѣ области — не знаемъ. Обаче въ 1071 год. битката между Романъ Диогенъ и селджукския султанъ Алпъ Арсланъ при Манцикиртъ (Армения) решава сѫдбата на централна Мала-Азия, оставя я за винаги въ турски ржце и слага край на понататъшното развитие на тамошната християнска архитектура. Носитель на смѣсенитѣ арки остава само България. Въ XII вѣкъ ги виждаме въ църквата на Асеновата крепость, въ 1186 год. въ Св. Димитъръ въ Търново, въ 1230 год. въ Св. Четиридесеть Мѫченици въ Търново. Въ XIII вѣкъ дори аркитѣ по купола на църквата въ Никополъ сѫ смѣсени. Такива сѫ аркитѣ и по фасадитѣ на други три църкви отъ XIII вѣкъ — Св. Тодоръ, Св. Параскева и Св. Архангели въ Месемврия. Въ XIV вѣкъ тѣ стоятъ по фасадитѣ на Пантократора въ Месемврия, обаче къмъ срѣдата на сѫщия вѣкъ въ Св. Иванъ Алитургитосъ само западната и северната фасади сѫ съ смѣсени арки. Аркитѣ на южната сѫ вече тухлени. Въ втората половина на XIV вѣкъ

[1]) Пакъ тамъ, табл. 15, 7.
[2]) Пакъ тамъ, табл. 35 и 36.
[3]) Millet, L'école grecque, 221—222.

църквата Св. Петъръ и Павелъ въ Търново има само тухлени арки. Намираме се въ периода на упадъкъ на старобългарската архитектура.

Горниятъ прегледъ ни показва ясно, че смѣсенитѣ арки сѫ особна черта единствено на старобългарското строително изкуство и че тамъ, гдето ги срѣщаме (следъ XI вѣкъ) извънъ границитѣ на България — въ Цариградъ, Македония, Гърция — се дължатъ на източно-българско влияние.

Керамична украса. При разкопкитѣ на църквата въ Патлейна до Преславъ и въ крѫглата църква въ сѫщия градъ — и дветѣ отъ X вѣкъ — се откриха множество фрагменти отъ глинени емайлувани плочки, които сѫ служили за украса. Ще отбележимъ само, че многоцвѣтната керамична украса е била, както се вижда, много разпространена презъ епохата на първото българско царство. Тя показва, още веднъжъ, колко силна е била склонностьта къмъ външна украса въ старобългарската архитектура. Керамичнитѣ емайлувани плочки не се срѣщатъ следъ XI вѣкъ. Изглежда, че тѣхната индустрия се е развивала при преславския дворъ и съ пропадането му, е пропаднала и тя.

Единственията остатъкъ, който имаме отъ нея, сѫ глиненитѣ панички и четирилистници, които опасватъ аркитѣ на източно-българскитѣ църкви. Намираме ги за пръвъ пѫть въ източната срѣдновѣковна архитектура въ развалинитѣ на църквата № 3 въ Преславъ (IX—X вѣкъ). Въ края на X вѣкъ или началото на XI вѣкъ ги виждаме въ два реда надъ „ломбардскитѣ“ арки по апсидитѣ на Новата Митрополия въ Месемврия. Въ 1186 год. тѣ вървятъ въ единъ редъ надъ апсиднитѣ арки на Св. Димитъръ въ Търново, а по дѫгитѣ на аркиранитѣ ниши по страничнитѣ фасади на сѫщата църква извиватъ въ два реда — въ долния сѫ четирилистницитѣ, а въ горния — паничкитѣ. Въ 1230 год. се срѣщатъ въ Св. Четиридесеть мѫченици въ Търново. Въ развалинитѣ на почти всички църкви по Трапезица се намиратъ такива панички и четирилистници. Намѣрени сѫ и въ развалинитѣ на църквата на Хисарлъка въ Ловечъ, която е навѣрно отъ XII вѣкъ. Има ги и въ Никополската църква.[1]) Въ 1311 год. тѣ стоятъ по фасадитѣ на строената отъ царь Михаилъ Шишмана църква въ с. Долна-Каменица въ областьта на р. Тимокъ и отъ тукъ минаватъ въ XIV вѣкъ въ Македония.

Нека да забележимъ, че въ Бачково, Станимака и църквата на Асеновата крепость ги нѣма. Това показва, че областьта, която ги е създала и употрѣбявала, е ограничена — това е северна България. Тоя фактъ ни кара да мислимъ още веднажъ, че именно Преславъ и преславската керамика сѫ изходниятъ пунктъ на тоя украсителенъ мотивъ. А това показва сѫщо, че въ Месемврия тѣ сѫ отишли отъ Преславъ и Търново. Въ посоченитѣ примѣри отъ XI и XII вѣкъ тѣ сѫ въ единъ или два реда. Въ XIII вѣкъ редоветѣ сѫ три — Св. Параскева и Св. Архангели въ Месемврия. Въ XIV вѣкъ въ Св. Иванъ Алитургитосъ сѫ въ единъ, два или три реда, обаче въ Пантократора сѫ три по фасадитѣ и петь по купола. Значи, съ течение на времето

[1]) Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan III, обр. на стр. 330.

се увеличаватъ. Преди XIV вѣкъ не ги срѣщаме никѫде освенъ въ България. Въ 1312—13 год. ги виждаме за пръвъ пѫть въ Македония въ църквата въ Старо-Нагоричино, гдето тѣ идатъ отъ северна България, навѣрно чрезъ посрѣдничеството на Моравско. Въ Мистра отиватъ едва въ първата половина на XV вѣкъ, а въ Сърбия — въ втората половина на XIV вѣкъ. Въ Цариградъ и Солунъ липсватъ.[1]) Така глиненитѣ панички и четирилистници се създаватъ въ България и сѫ характерни само за северо-българската архитектура. Тамъ, гдето ги срѣщаме вънъ отъ България, се дължатъ единствено на българско влияние.

Геометрични рисунки отъ тухла и камъкъ. Основата на живописния „стилъ“ е въ ефектитѣ, които архитектитѣ сѫ извличали отъ съпоставянето на тухлата и камъка. Въ чистия тухленъ градежъ ролята на камъка е била взимана отъ хоросана. Така нашитѣ архитекти сѫ използували ресурситѣ, които червенината и бѣлината на материала сѫ имъ предлагали, за да дадатъ още по-интересенъ външенъ видъ на сградитѣ си.

Геометричнитѣ рисунки отъ тухли и камъни не сѫ изобретение на византийската или на арабската архитектури. Ние ги виждаме за пръвъ пѫть въ римското строително изкуство. Имаме два вида римски градежъ, въ който материалътъ е използуванъ съ декоративна цель. Въ opus spicatum камънитѣ сѫ наредени въ зигъ-зази. Opus reticulatum се развива по повърхността на стенитѣ. Тухлитѣ тукъ сѫ ромбовидни. Тѣ образуватъ различни геометрични форми — триѫгълници и пр. Най-хубавиятъ примѣръ за използуването на декоративнитѣ ефекти отъ тухлата и камъка въ римската архитектура е известната римска кула въ Кьолнъ.[2]) Между чисто каменния градежъ на тая кула сѫ вмъкнати зони съ opus reticulatum, въ който ромбоветѣ сѫ ту отъ тухли, ту отъ камъни — образуватъ шахматъ отъ ромбове. Има шахматни триѫгълници, крѫгове отъ камъни, обградени съ тухли, или крѫгове отъ тухли и камъни, обградени съ камъни, полукрѫгове и пр.

Съ тоя видъ украса въ византийската архитектура се е занимавалъ Мийе.[3]) Той е открилъ три групи църкви въ Македония и Гърция, които иматъ различна украса, която се е зародила подъ арабско влияние, четвъртата група — северната — Арта, Тесалия, Охридъ въ XIII и XIV вѣкъ — той намира, че е подъ цариградско или солунско влияние. Въ тая область нѣкои отъ мотивитѣ сѫщо приличатъ на арабскитѣ, но тукъ вече не виждаме куфическитѣ орнаменти и орнаменти дѣлани въ тухлитѣ (brique taillée sur tranche), характерни за първитѣ три групи. Характерни за четвъртата група сѫ меандритѣ и шахматътъ. Тѣ идатъ въ Гърция отъ северъ, т. е. отъ българскитѣ земи. Въ Цариградъ, както ни казва Мийе, тухленитѣ рисунки се развиватъ късно. Въ XI и XII вѣкъ тѣ сѫ извънредно прости — тукъ-таме ще видимъ нѣкоя розета или меандъръ, като напр. въ Ески-Имаретъ. Елва въ началото

[1]) Millet, L'école grecque, 283 сл.
[2]) Holtzinger, Altchristliche und byzantinische Baukunst, Leipzig 1909, обр. 116.
[3]) Millet, цит. съч. 252 сл.

на IX вѣкъ въ Текфуръ-серай тѣ се появяватъ напълно развити. Въ Солунъ ги виждаме въ Св. Апостоли.

Нека сега разгледаме нашия орнаментъ отъ техническа гледна точка. Тухлитѣ сѫ поставяни понѣкога напрѣко, т. е. виждатъ се само тѣснитѣ имъ страни. Орнаментитѣ, които тѣ образуватъ, сѫ линейни. Геометричнитѣ фигури, правени съ тая техника, сѫ опредѣлени линейно или съ контуритѣ си. Съ нея сѫ си служили римлянитѣ, когато сѫ правили по фасадитѣ си розети или полурозети. Това е именно „цариградската“ техника въ XI и XII вѣкъ. Въ тоя видъ тухлитѣ и камънитѣ, които образуватъ орнаментитѣ, влизатъ въ стенитѣ и участвуватъ въ градежа. Вториятъ видъ произхожда отъ римския opus reticulatum. Тухлитѣ сѫ апликирани на стенитѣ. Залепени сѫ за тѣхъ. Орнаментитѣ, които тѣ образуватъ, не сѫ линейни, а плоскостни. Първоначалниятъ орнаментъ на тая техника е шахматътъ. Тая техника не срѣщаме въ Цариградъ преди XIV вѣкъ, т. е. преди Текфуръ-серай. У насъ въ повечето случаи дветѣ техники се срѣщатъ не само въ една и сѫща църква едновременно, но и въ единъ и сѫщи украсителенъ мотивъ.

Първиятъ паметникъ въ византийската архитектура, въ който виждаме орнаменти съ напрѣко поставени тухли, е Студийската базилика въ Цариградъ (V вѣкъ).[1]) Тукъ обаче тѣ сѫ случайни и ние ги разглеждаме като остатъци отъ римскитѣ подобни орнаменти. По северната и единствена запазена фасада на атриума сѫ направени отъ тухли розети и единъ кръстъ. До първата половина на XI вѣкъ обаче, т. е. до Ески-Имаретъ, не виждаме тия орнаменти по цариградскитѣ църкви.

У насъ ги срѣщаме за пръвъ пѫть въ X вѣкъ въ Св. Иванъ въ Месемврия по тимпана надъ северния входъ на църквата (обр. 183). Тукъ архитектътъ е направилъ ромбове отъ тухли, служейки си съ първата техника, като е сложилъ единъ надъ други нѣколко реда зигъ-зази отъ тухли. Междинитѣ сѫ запълнени съ хоросанъ. Украсата на тимпанитѣ е първиятъ обектъ за тухлена украса за българския архитектъ. Вториятъ сѫ горнитѣ остри жгли, които се образуватъ отъ срѣщата на аркитѣ. Въ Св. Иванъ въ Месемврия виждаме началото на двата вида украса. Двата жгли, образувани отъ аркитѣ на тритѣ прозорчета на срѣдната апсида, сѫ украсени съ тухли, които образуватъ трижгълници, запълнени съ по единъ трилистникъ. Принципътъ да се украсяватъ тия жгли е сигурно арабски. Въ източната християнска архитектура Св. Иванъ въ Месемврия е първиятъ паметникъ, въ който виждаме украсени жглитѣ между аркитѣ. Зигъ-зазитѣ, които образуватъ ромбове, сѫ единъ отъ най-разпространенитѣ орнаменти отъ тухли. Въ XII вѣкъ виждаме тия ромбове и по тимпанитѣ надъ западната врата на църквата въ Сапарева баня (обр. 184). Въ срѣдата на всѣки ромбъ е поставено хоризонтално малко парче тухла, което създава особенъ украсителенъ ефектъ. По сѫщото време и въ сѫщата область църквата въ Колуша до Кюстендилъ има по горната часть на голѣмата двустжпална подкуполна ниша два реда зигъ-зази (обр. 170), които обаче не образуватъ ромбове,

[1]) Бруновъ, цит. съч. 195.

защото сѫ раздѣлени съ два хоризонтални реда тухли. Обаче въ трижгълницитѣ, образувани отъ тия зигъ-зази, стои тухличката, която видѣхме въ Сапарева баня. Значи, зигъ-загътъ е най-стариятъ познатъ у насъ тухленъ орнаментъ. По западната и южната фасада на тая църква (а навѣрно и по северната) архитектътъ е направилъ отъ тухли голѣми кръстове, които ни спомнятъ за кръста на атриума на Студийската базилика. Подобни кръстове има въ Земенъ и въ Св. София въ Охридъ.

Въ църквата на Асеновата крепость тимпанитѣ на аркиранитѣ ниши не сѫ украсени, обаче полетата на жглитѣ, въ които се срѣщатъ първитѣ три ниши отъ западъ къмъ истокъ, сѫ получили украса (обр. 160). Тая църква е вториятъ паметникъ, който има украса въ жглитѣ надъ аркитѣ си. Въ първия жгълъ вървятъ криви линии отъ тухли по кривитѣ линии на аркитѣ, въ втория вижданме познатитѣ ни ромбове.

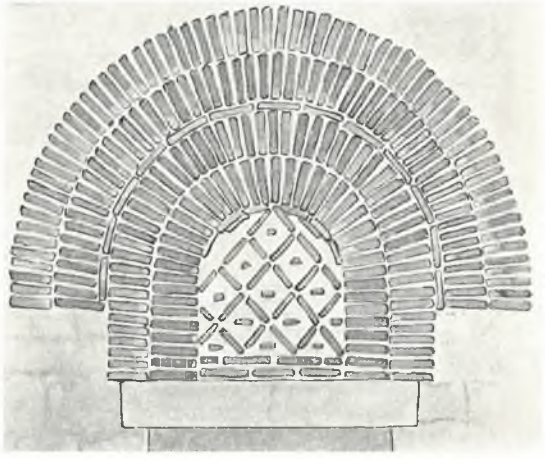

Обр. 184. — Тимпанъ надъ входната врата на църквата въ Сапарева баня.
Fig. 184. — Tympan de la porte principale de l'église à Saparéva-bania.

Въ Търново единствената запазена арка на южната фасада на Св. Димитъръ нѣма никаква украса отъ тухли (обр. 179). Жглитѣ между аркитѣ обаче сѫ украсени съ глинени панички, а това показва, че въ Търново украсата на жглитѣ е била известна, т. е. че въ Търново сѫ били употрѣбявани сѫщо и рисунки отъ тухли, които понѣкога, както въ Св. Димитъръ, сѫ били замѣняни съ глинени панички. Трѣбва да отидемъ въ Месемврия, за да проследимъ по-нататъшното развитие на нашата украса. Въ Новата Митрополия я нѣма. Виждаме я обаче въ три църкви отъ XIII вѣкъ — Св. Параскева, Св. Архангели и Св. Тодоръ. Въ първата църква жглитѣ между аркитѣ не сѫ украсени, обаче тимпанитѣ на аркитѣ (обр. 162) иматъ хубава украса. Въ дветѣ странични ниши на западната фасада сѫ наредени познатитѣ ни отъ Св. Иванъ, Сапарева баня и Колуша зигъ-зази, които не образуватъ ромбове, а сѫ втикнати единъ въ други. По северната фасада четири тимпана сѫ украсени съ полурозети, листата на които сѫ последователно отъ камъкъ и тухла. Останалитѣ четири тимпана иматъ квадратчета, наредени въ шахматенъ редъ. Мряморнитѣ бѣли квадратчета сѫ отъ плочки залепени плоско на стената, докато тухленитѣ сѫ съставени отъ по две тухлички поставени напрѣко, т. е. зачукани навжтре. На южната фасада сѫ запазени само петь ниши. Тѣхната украса е чисто тухлена. Забележителенъ е вториятъ тимпанъ отъ истокъ — три реда наклонени ту на лѣво, ту на дѣсно тухли, както камънитѣ въ римския opus spicatum. Последната ниша къмъ

западъ има розета отъ тухли, обградена отъ тухлена окржжность — още единъ елементъ, който ние познаваме отъ римската архитектура.

Всички запазени тимпани на Св. Архангели въ Месемврия сж украсени съ шахмата, който видѣхме въ Св. Параскева (обр. 185). Украсени сж жглитѣ между аркитѣ на третата църква — Св. Тодоръ (обр. 176) — и то на запазената южна фасада. По двата жгла има зигзагообразно наредени редове тухли, въ третия — шахмата, който вече познаваме. Виждаме, въ тия три църкви отъ XIII вѣкъ, вече и втората техника — тая, която произхожда отъ opus reticulatum'a

Обр. 185. — Часть отъ северната фасада на църквата Св. Архангели въ Месемврия.
Fig. 185. — Vue d'une partie de la façade septentr. de l'église des Archanges à Mesembria.

и която преди това време не се срѣща въ източна България. Тя се е запазила въ Македония, гдето я виждаме въ XI вѣкъ подъ корниза на църквата Св. Архангели въ Костуръ.[1]) Тукъ шахматътъ на тухлитѣ е точно като въ opus reticulatum'a — тухлитѣ сж ромбовидни, а не квадратни. За кривитѣ линии на тимпанитѣ въ Месемврия сигурно ромбътъ не е билъ удобенъ. Източно-българскиятъ архитектъ е взелъ запазената въ Македония римска техника на плоско залепенитѣ върху стената тухли, като е измѣнилъ малко орнамента. Въ тия три месемврийски църкви дветѣ техники се срѣщатъ и взаимно проникватъ. Въ opus reticulatum'a на тимпанитѣ има и косо поставени тухли.

Въ XIV вѣкъ тухлената украса е въ своя разцвѣтъ въ църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия (обр. 186). Тукъ само южната фасада не е украсена. Въ петь тимпана по западната и северната фасади виждаме нашия шахматъ. Единъ тимпанъ е украсенъ съ ромбоветѣ, които познаваме отъ Св.

[1]) Millet, цит. съч. 260, обр. 8.

Иванъ и Сапарева-баня. Въ другъ е поставена розета (обр. 187), а въ трети — голѣмъ четирилистникъ. Три аркадки отъ тухли стоятъ въ последния тимпанъ. Въ жглитѣ между аркитѣ—шахматъ, вълнообразни линии, получени отъ по-нататъшното развитие на зигъ-зазитѣ, малки островръхи арабски арки отъ камъкъ съ скулптиранъ профилъ или отъ тухли обградени съ глинени панички. Въ единъ отъ жглитѣ има сложенъ геометриченъ орнаментъ, който издава явно арабско влияние (обр. 186). Особно внимание заслужава източната

Обр. 186. — Часть отъ северната фасада на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия.
Fig. 186. — Vue d'une partie de la façade septentr. de l'église de St. Jean Alitourgitos à Mesembria.

фасада (обр. 180), гдето не само тимпанитѣ на срѣдната апсида сж украсени, а е направенъ и широкъ фризъ надъ аркитѣ, въ който се редуватъ шахматъ, зигъ-зази и сложенъ геометриченъ орнаментъ, който се срѣща въ архитектурата само по арабскитѣ паметници. Въ Пантократора въ Месемврия тимпанитѣ не сж украсени. По апсидата, обаче, минава широкъ фризъ отъ свастики, който напомня фриза отъ меандри по апсидата на Спасовица до Кюстендилъ (обр. 181).

Нѣма да разглеждаме подробно нашата украса въ Македония. Нека оставимъ на страна Германъ и Костуръ, въ които виждаме за пръвъ пжть въ източната срѣдновѣковна архитектура и дветѣ техники на тухлена украса и които ни казватъ, че южна Македония е била именно областьта, която е запазила въ срѣдновѣковието римския opus reticulatum, за да го предаде въ XIII вѣкъ на източна България. Въ 1296 год. виждаме и дветѣ техники

въ Св. Климентъ въ Охридъ. Презъ XIV вѣкъ срѣщаме по македонскитѣ църкви всички мотиви, които видѣхме по нашитѣ въ XIII и XIV вѣкъ (обр. 188) и които не се срѣщатъ въ Костуръ. България връща, значи, въ XIV вѣкъ на Македония усъвършенствувания въ Месемврия, Станимака и пр. македонски декоръ. Въ Солунъ тухлената украса се срѣща едва въ XIV вѣкъ въ Св. Апостоли. Въ Цариградъ я намираме сжщо едва въ XIV вѣкъ, когато единствено виждаме въ Текфуръ-серай тимпани и жгли украсени по начина, по който сж били украсявани въ XII вѣкъ въ Асеновата крепость и отъ X вѣкъ въ Месемврия. Отъ тоя прегледъ се вижда, че България е създала тухлената

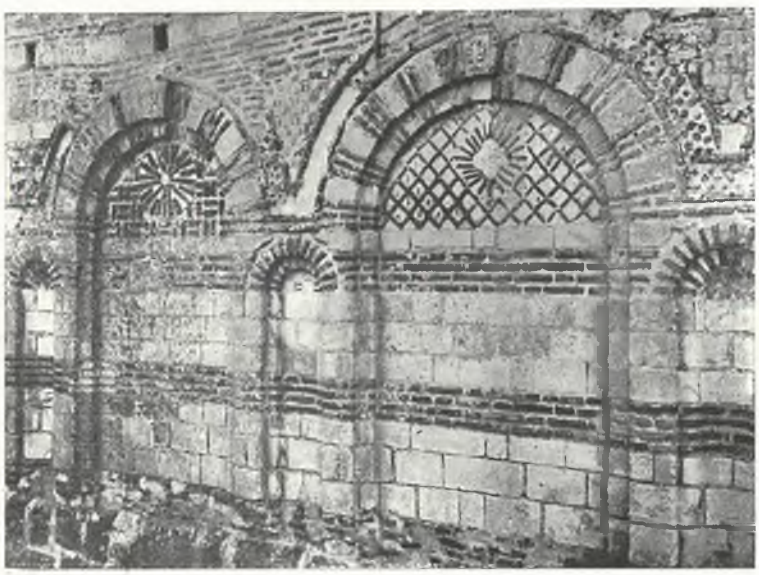

Обр. 187. — Часть отъ северната фасада на църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия.
Fig. 187. — Vue d'une partie de la façade septentr. de l'église de St. Jean Alitourgitos à Mesembria.

украса, която виждаме навсѣкжде въ XIV вѣкъ, тъй като техниката на плоско поставенитѣ тухли, която иде отъ opus reticulatum'a, е характерна единствено за българскитѣ земи.

Трѣбва да разгледаме още два въпроса. Първиятъ е тоя за арабското влияние. Въ XI вѣкъ въ Македония и до XIV вѣкъ въ Гърция то е, както ни казва Мийе, несъмнено и се проявява въ буквитѣ и монограмитѣ отъ тухли, куфически орнаменти, скулптирани тухли. У насъ това влияние се проявява извънредно силно въ църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия. То се чувствува явно и въ Текфуръ-серай въ Цариградъ, гдето виждаме, направени отъ тухли, стилизиранитѣ листа известни въ мусюлманската архитектура подъ названието „руми“. Може би и ромбоветѣ на Св. Иванъ въ Месемврия и Сапарева-баня да се дължатъ на една транспозиция въ тухли на каменнитѣ ромбове, които виждаме въ мусюлманскитѣ паметници. Техниката и материалътъ, обаче, сж други. Пъстриятъ геометриченъ арабски

орнаментъ е само отъ камъкъ или само отъ тухли. Той е скулптиранъ. Дветѣ римски техники, които срѣщнахме у насъ, не се срѣщатъ въ мусюлманската архитектура. Открихме и много чисто римски мотиви у насъ, и то изработени съ сѫщата техника, съ която сѫ били правени по римскитѣ паметници.

Разрешението на въпроса, споредъ насъ, е следното. Тухлената украса въ Гърция и Македония се развива въ XI вѣкъ подъ косвено арабско влияние, което събужда въ Македония античния opus reticulatum. Едновременно, а може би и по-рано, въ източна България (X вѣкъ) и Цариградъ (XI вѣкъ) подъ косвено арабско влияние се събуждатъ други тухлени украсителни римски техники и форми. Въ XIII и XIV вѣкъ въ източна България нахлува нова вълна отъ мусюлмански влияния. Тия влияния се ограничаватъ и тоя пѫть само съ подновяване на римскитѣ похвати и форми. Тѣ се пречупватъ тукъ отъ мѣстната традиция. Ни единъ паметникъ у насъ не наподобява мусюлманска постройка. Въпрѣки влиянието, мѣстната архитектура не измѣня своя духъ, крепенъ на вѣковнитѣ традиции на полуострова. Напротивъ, мусюлманското влияние, вмѣсто да измѣни и накара да се забравятъ тия мѣстни традиции, ги събужда и подновява.

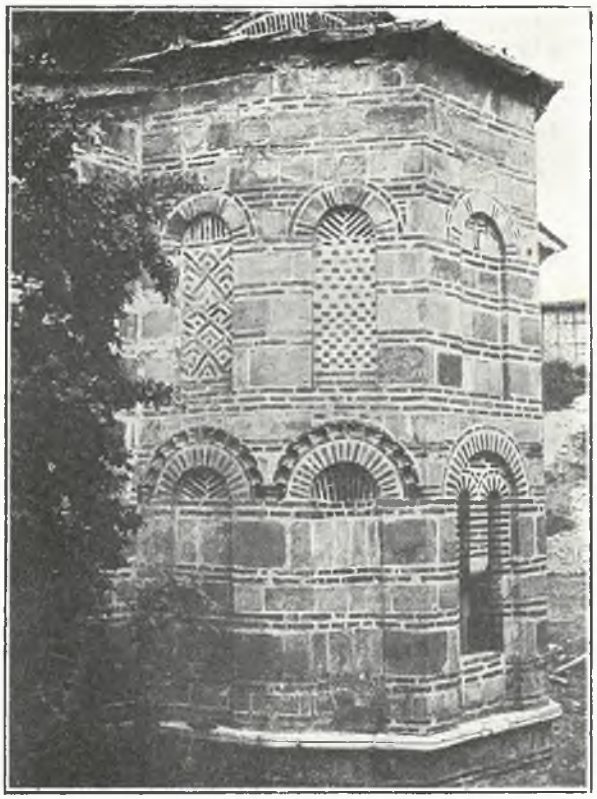

Обр. 188. — Апсида на църквата въ Марковия монастиръ въ Македония.

Fig. 188. — Vue de l'abside de l'église du monastère de Marko en Macédoine.

Кои сѫ били центроветѣ, които сѫ разпространявали мусюлманскитѣ влияния на полуострова? Въ X и XI вѣкове тѣ идатъ въ Гърция и Македония навѣрно отъ югъ. Въ 824 год. арабитѣ завладяватъ островъ Критъ и го държатъ подъ своя власть до 961 год., когато Никифоръ Фока успѣва да го възвърне въ границитѣ на Византийската империя. Значи, арабитѣ сѫ много близо до полуострова въ X вѣкъ.

Презъ XIII и XIV вѣкъ центърътъ на тия влияния, обаче, е билъ навѣрно въ Мала-Азия. Въ втората половина на XII вѣкъ селджукскиятъ султанъ Арсланъ II (1154 —1190 год.) премѣства столицата си въ античния Иконiумъ —

въ Кония. Презъ XIII вѣкъ тоя градъ става единъ отъ най-важнитѣ центрове на мусюлманското изкуство. Султанитѣ и емиритѣ се надпреварватъ да строятъ медресета, джамии и гробници, които сѫ запазени до сега. Въ втората половина на XIII вѣкъ селджукскитѣ турци владѣятъ почти цѣла Мала-Азия. Въ византийски ржце оставатъ само градоветѣ Бруса, Никея и Никомидия, но въ началото на следния вѣкъ и тѣ падатъ подъ ударитѣ на първитѣ основатели на отоманската династия. Можемъ да си обяснимъ сега, защо въ XIII и XIV вѣкъ мусюлманскитѣ влияния идатъ наново и съ още по-голѣма сила у насъ.

Последниятъ въпросъ, който трѣбва да разгледаме е, защо българската архитектура се остава да бѫде повлияна отъ мусюлманската. Отговорътъ на тоя въпросъ е лесенъ. Очевидно е, че това се дължи на особната любовь на българския архитектъ къмъ външна украса и на принципа му, споредъ който фасадитѣ трѣбва да бѫдатъ украсявани на всѣка цена. Тия мусюлмански влияния сѫ намѣрили отзвукъ у насъ, защото сѫ възбудили нови възможности за външна украса.

Приложение.

Датата на Текфуръ-серай. Трѣбва да разгледаме въпроса за датата на Текфуръ-серай (обр. 189), тъй като, както видѣхме, тя е свързана съ редица проблеми, които засѣгатъ украсата на старобългарскитѣ църкви. Мислимъ, че изследването на стенитѣ, върху часть отъ които почива тоя дворецъ, не би могло да ни даде датата на постройката му, защото той е по-късенъ отъ самитѣ стени. Това изследване би могло да ни даде най-много единъ terminus post quem за датата му. Дворецътъ би могълъ да се датува само възъ основа на приликитѣ на външната му украса съ тая на други датувани вече цариградски паметници. Като си служи навѣрно тъкмо съ тая метода, Мийе идва до заключението, че Текфуръ-серай е отъ XIV вѣкъ (L'école grecque, стр. 261). Той сближава неговата външна украса съ тая на северната фасада на Кахрие-джамия, която е била възобновена, както се знае, въ XIV вѣкъ. Наистина, ние не намираме преди XIV вѣкъ въ Цариградъ никакви аналогии на керамичната украса на Текфуръ-серай. Заслуга на Бруновъ[1]) е, че той разгледа въпроса основно тъкмо отъ тая гледна точка. Заключенията му се схождатъ съ тия на Мийе — дворецътъ датува отъ XIV вѣкъ. При все това, тия заключения на Бруновъ, които ние сѫщо поддържахме,[2]) сѫ оспорвани отъ известни учени. Мислимъ, обаче, че Бруновъ установи по безспоренъ начинъ единъ извънредно важенъ фактъ. Той доказа, че смѣсената арка, т. е. арката градена отъ редове тухли и камъни, която е единъ отъ най-характернитѣ елементи на украсата на Текфуръ-серай, не се срѣща въ Цариградъ върху никой датуванъ отъ преди XIV вѣкъ паметникъ. Почти всички сгради, които сѫ правени въ XIV

[1]) Бруновъ, цит. съч.

[2]) Мавродиновъ, Еднокорабната църква, 139.

вѣкъ, обаче, иматъ тая арка. Тоя фактъ не може да бѫде пренебрегванъ при датуването на двореца.

Ние ще прибавимъ къмъ горното едно друго доказателство. Забелязахме между керамичната украса на Текфуръ-серай арабскитѣ „руми“ — единъ отъ най-характернитѣ арабски орнаменти. Тукъ тѣ се дължатъ навѣрно на влияние отъ мохамеданската архитектура. Ние обаче не виждаме въ Цариградъ, преди XIV вѣкъ, никакви мохамедански форми, въпрѣки че още въ IX вѣкъ, споредъ Константинъ Багрѣнородни, императоръ Теофилъ е построилъ свещенния дворецъ по моделъ на двореца на багдатския халифъ. Ние видѣхме

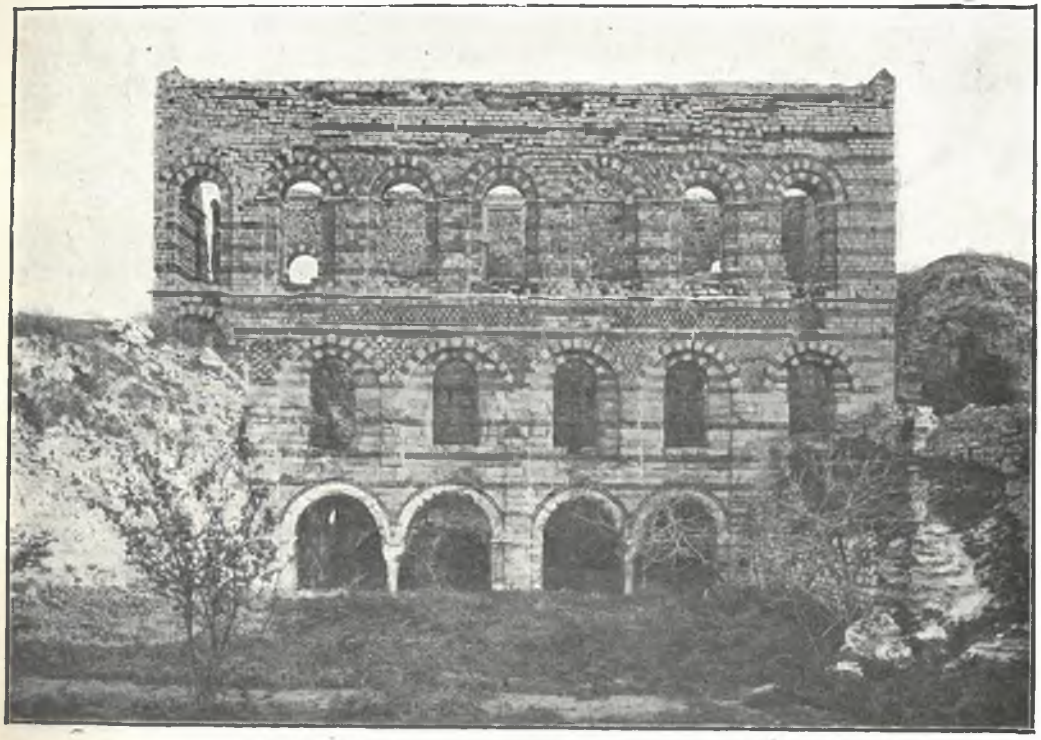

Обр 189. — Северната фасада на Текфуръ-серай въ Цариградъ.
Fig. 189. — La façade septentr. du Tékfour-seraï à Constantinople.

обаче мохамедански украсителни форми въ църквата Св. Иванъ Алитургитосъ въ Месемврия, която по приликитѣ, които открихме между външната ѝ украса и тая на северната църква на Фетийе-джамия, както и отъ други сравнения, трѣбва да се датува въ началото на XIV вѣкъ. Тая месемврийска църква е едновременно паметникътъ, въ който византийскитѣ влияния върху българската архитектура сѫ най-силни. Тя е свързана чрезъ много свои особности съ цариградската архитектура отъ XIV вѣкъ. Приликата между нейната външна украса и тая на Текфуръ-серай е извънредно важна за датировката на последния. Действително, ние можемъ да търсимъ най-вече въ XIV вѣкъ мохамедански влияния върху византийската архитек-

тура, тъй като въ началото на тоя вѣкъ турцитѣ превзематъ Никея и Бруса и сж до самия Цариградъ.

Трѣбва да се спремъ сжщо на изказаното напоследъкъ отъ Жанъ Пападопулосъ мнение върху датировката на Текфуръ-серай.[1]) Пападопулосъ мисли, че дворецътъ е билъ построенъ отъ Константинъ Порфирогенетъ, но че е билъ поправянъ въ епохата на Палеолозитѣ. Тъкмо на тая поправка се дължала външната му украса. Прѣди тридесетина години подъ аркитѣ на прозорцитѣ се виждали гербове съ емблемата на Палеолозитѣ. Имало сжщо издълбанъ на мряморна плоча монограмъ съ името на Палеолозитѣ. Всичко това показва, че Текфуръ-серай, такъвъ какъвто го виждаме днесъ, трѣбва да бжде датуванъ окончателно въ XIV вѣкъ.

La décoration extérieure des anciennes églises bulgares

Dans notre livre sur „l'Église à nef unique et l'église cruciforme en pays bulgare jusqu'à la fin du XIV[e] siècle“ (Sofia, 1931) nous ne nous étions arrêté qu'en passant à la décoration extérieure des églises bulgares et nous avions trouvé que cette décoration était justement le côté le plus intéressant de l'architecture des anciens Bulgares. Le mémoire qui est résumé ici est une étude détaillée de cette décoration. Les plans et la plupart des photographies des monuments étudiés se trouvent dans notre livre indiqué plus haut auquel ce mémoire est une sorte de complément.

I. Décoration de la façade occidentale.

Tours et coupoles. Deux tours rectangulaires au-dessus du narthex: église de Patléïna près de Preslav (X s.), basilique d'Aboba-Pliska (X s.), église de la Transfiguration à Tărnovo (XII—XIII ss.). Viennent de Syrie au V s. L'architecture bulgare les tient de la tradition locale. Deux tours rondes qui flanquent le narthex — église ronde de Preslav; transformation byzantine des deux tours rectangulaires syriennes. Deux coupoles au-dessus du narthex — transformation ultérieure des deux tours rondes. Trait byzantin.

Une tour rectangulaire au-dessus du narthex — église de la forteresse d'Assène à Stanimaka (fig. 160), église des Archanges, église du Pantocrator (fig. 161) et S-te Paraskéva à Mesembria, église du roi Michel Chichman à Dolna-Kaménitza sur le Timok. Motif original caractérisant uniquement l'architecture bulgare. La tour de l'église de St. Démètre à Vélès en Macédoine et celle de l'église de Krouchévatz en Serbie s'expliquent par une influence venant de Bulgarie.

L'arc en relief de St. Jean de Mesembria. Transformation du porche à colonnes hellénistique. Point de départ — la nécropole d'El-Bagaouat en Égypte (Égypte et probablement aussi Antioche) (fig. 164 et 165). Un arc

---

[1]) J. Pappadopoulos, Les palais et les églises des Blachernes, Thessalonique 1928, 173 сл.

embrassant toute la façade occidentale — les églises № 3 et № 4 à Preslav (Xe s.), S-te Paraskéva à Mesembria — s'est formé en Asie Mineure (église d'Utchayak).

Trois arcs symétriques. On les voit sur les façades de 18 églises bulgares des IXe—XIVe ss. C'est le principe qui est à la base des arcs de triomphe romains à trois ouvertures et des portes de ville. On les creuse ici dans le mur à la manière orientale. A Constantinople le décor répondait aux divisions intérieures du naos (G. Millet). Les arcs extérieurs sont l'aboutissement des arcs ou des voûtes intérieures. Chez nous cette conception byzantine du décor se voit seulement dans trois églises. Dans quinze autres, ces trois arcs n'ont aucun rapport avec la structure intérieure et ne répondent pas même aux divisions intérieures. L'architecte bulgare les considère comme un pur décor. Il aime le décor pour lui-même. Il a sa propre conception du décor.

Décoration des façades occidentales en Macédoine et en Grèce. En Macédoine jusqu'au XIVe s. on ne décore pas les façades occidentales. En Grèce on les décore rarement.

II. Décoration des façades latérales.

Les grands arcs du transept. Quand il ressortent en relief — St. Jean (fig. 163) de Mesembria — ils constituent un motif d'origine hellénistique qu'on ne rencontre pas à Constantinople. Quand ils sont creusés dans le mur à la manière orientale, c'est un motif byzantin qu'on voit à Nérézi en Macédoine et à Saparéva-Bania.

Système de deux arcs — églises № 3 et № 7 à Preslav (Xe s.), église № 16 sur la Trapésitza à Tărnovo. Parfois l'un des arcs est structural. En général ils sont un pur décor qui imite les deux grands arcs de S-te Irène à Constantinople. Ils viennent dans l'architecture bulgare de la tradition locale prébulgare. De Bulgarie ils passent en Serbie (église de Kourchoumliya etc.).

Trois arcs assymétriques — l'un marquant le narthex. Même origine. Eglise № 4 et „Sélichté" à Preslav, église à Tchervène.

Trois arcs symétriques. Apparaissent pour la première fois à la Boudroum-djami de Constantinople au début du Xe s. Décor organisé selon un principe esthétique — la symétrie. L'architecture bulgare trouve dans ce système d'arcs une forme décorative qui a une valeur esthétique par elle-même et elle les applique sur les murs indépendamment de la construction intérieure. Église de Boiana (XIe s.), de Zémène (fig. 169), Koloucha (XIIe s.; fig. 170), Daoutli (fin XIIIe s.), les 40 Martyrs (1230) et Sts-Pierre-et-Paul à Tărnovo. En Macédoine — au XIVe s.

Des colonnes engagées et des exèdres. L'atrium de l'église ronde de Preslav (début du Xe s.) est décoré d'une manière très originale (fig. 173). A l'extérieur ses murs s'arrondissent en exèdres qui alternent avec des colonnes engagées construites en briques. Les trois côtés de l'atrium ont quatre colonnes chacun. Ces colonnes ne portaient pas des arcs, elles servaient de

pilastres ou de contreforts, mais elles étaient avant tout un élément décoratif. Leur fonction constructive est insignifiante.

Quelle est l'origine et le sens de ces colonnes engagées? Nous les rencontrons, toujours au commencement du Xe s., dans la Boudroum-djami de Constantinople (fig. 171) où elles formaient la décoration des trois façades de l'église. La façade occidentale n'a gardé que la partie inférieure de deux semblables colonnes. Sont entièrement conservées seules les six colonnes de la façade méridionale, où les deux colonnes du milieu sont surmontées d'un grand arc qui dessine la voûte du transept. Mais ces deux colonnes engagées ne servent pas de pieds-droits à l'arc qu'elles semblent porter et qui en réalité sort du mur même. Aux côtés de cet grand arc, entre les colonnes qui sont en dessous et les deux colonnes suivantes, vers l'ouest et l'est, se voient deux autres arcs plus petits que les colonnes qui les flanquent et qui arrivent, elles, jusqu'à la toiture. Donc ces colonnes aussi ne portent pas les arcs. Les deux dernières colonnes vers l'ouest flanquent une exèdre qui est là aussi un motif nouveau comme à Preslav. Nous ne rencontrons pas l'exèdre à Constantinople avant la Boudroum-djami où elle forme le mur arrondi à l'extérieur sur le côté sud du narthex (et probablement aussi sur le côté nord). Il est évident que ces colonnes engagées ont ici un rôle de contreforts. Mais le seul fait qu'elles ont disparu sur les façades nord et sud montre qu'elles n'ont été construites que dans un but décoratif, tout à fait comme les colonnes engagées de Preslav.

Les colonnes flanquant des arcs plus bas qu'elles, constituent un motif propre à l'architecture romaine dans laquelle on les trouve dès avant le Ie siècle av. J.-Chr. En l'an 80 av. J.-Chr. on voit ce motif sur le Tabularium de Rome. Il arrive en Orient au IIIe s. seulement, comme l'attestent les façades latérales du palais de Firousabad. Nous pouvons le tenir, à l'époque romaine tardive, pour un motif hellénistique et expliquer son apparition à la Boudroum-djami par la renaissance des formes hellénistiques dans l'art byzantin au Xe s. Cette renaissance a été déjà suffisamment indiquée dans le domaine de la litterature, de la miniature et de la peinture murale. Par l'intermédiaire de quels monuments ce motif est-il arrivé au Xe s. dans l'art religieux de Byzance? Nous le voyons à Rome le plus souvent formant le décor extérieur des théatres, amphithéatres etc. Il est possible qu'il ait existé aussi à Constantinople dans des monuments de cette catégorie de l'époque constantinienne.

Salonique emprunte à Constantinople les colonnes engagées et les applique sur les trois façades du narthex à Kazandjilar-djami (de 1028). Mais l'architecte de Salonique n'a pas compris cette forme antique et a voulu la byzantiniser. Il réduit leur hauteur de sorte que les arcs ont l'air de reposer sur les colonnes. En réalité ils sont indépendants d'elles puisqu'ils sortent des murs. On voit aussi qu'ici les colonnes ont une fonction purement décorative. Nous voyons ces colonnes dégenérées dans l'église Tchanli-klisse en Cappadoce et elles expirent sur les coupoles de quelques églises de la Grèce où elles garnissent les angles et où on a dû les emprunter aux façades des églises constantinopolitaines du Xe siècle. Nous les voyons à Daphni, à Ste-Sophie de Monemvasie, à St. Nicolas-des-Champs de Nauplie, à Merbaca etc. Dans ces églises elles dépassent en

hauteur les arcs des fenêtres et des niches et atteignent la ligne de la toiture, comme à Boudroum-djami. Nous sommes porté à croire que les colonnettes qu'on trouve sur les angles des coupoles en général en Bulgarie, en Grèce, en Macédoine et en Serbie à partir du XI^e s. imitent aussi les colonnes engagées qui ont dû exister sur les façades des églises constantinopolitaines construites au X^e siècle et qui s'expliquent par cette renaissance des formes antiques, dont nous avons déjà parlé et qui a échoué au XI^e siècle à Constantinople.

Pour expliquer les exèdres et les colonnes de l'église ronde de Preslav nous devons nous arrêter avant tout aux colonnes qui flanquent les exèdres sur les côtés du narthex à la Boudroum-djami. Les colonnes engagées de Preslav flanquent aussi des exèdres. Les deux exèdres de Boudroum-djami se retrouvent dans le narthex de la Néa Moni de Chios (XI s.), mais ici elles manquent de colonnes ainsi que dans l'Eski-imaret de Constantinople.

Par conséquent les exèdres flanquées de colonnes engagées viennent à Preslav de Constantinople. Elles nous permettrons de dater exactement Boudroum-djami. Ebersolt la fait dater du début du X^e s. Cette même date soutiennent aussi Strzygowski et Van Millingen. L'église a été construite, à ce qu'il semble, par Romain I Lacapène (920—945). Jugeant d'après la ressemblance avec la Kazandjilar-djami, M. Diehl la place à la fin du X^e ou au début du XI^e s., un peu plus tôt que cette dernière. M. Millet la date aussi du début du XI^e s. L'église ronde de Preslav qui est incontestablement du début de X^e s. et sur les façades de laquelle nous voyons les colonnes engagées un siècle plus tôt qu'à Kazandjilar-djami, démontre que la date proposée par Ebersolt est plus vraisemblable.

Suite de niches arquées de caractère pseudostructural. Ces niches arquées sont une carctéristique uniquement de l'architecture bulgare. Elles ne se rencontrent pas à Constantinople, à Salonique, en Grèce ou en Macédoine. L'architecte bulgare aime le décor pour lui-même et décore ses façades à tout prix. Sa conception du décor extérieur est complètement différente de la conception byzantine. Il veut libérer le décor de tout lien avec la structure intérieure. Dans cette suite de niches arquées il trouve un décor qui répond à sa conception architecturale. En soulignant cette conception architecturale particulière, nous devons nous arrêter un moment pour réfuter d'avance une objection qu'on pourrait nous faire. Il ne peut être question d'incompréhension du décor constantinopolitain de la part des architectes bulgares ou d'une décadence des principes qui régissent la décoration extérieure à Constantinople. Les architectes bulgares ont relié la décoration extérieure à la construction intérieure des églises partout où ils pouvaient le faire — à Koloucha, Zémène, à Tchervène etc. Nous ne trouvons dans les églises bulgares aucun exemple où le système de décoration aurait pu être relié à la construction et ne l'a pas été. Or on pourrait employer le terme de „décadence“ ou celui „d'incompréhension“ seulement dans un cas semblable. L'architecte bulgare a décoré les parties des façades qui ne pouvaient pas être décorées d'après le principe de Constantinople. Il a suivi par conséquent un autre principe. La rangée de niches arquées d'égales dimensions n'a pas été employée, comme nous l'avons vu, par l'architecture constantinopolitaine. On ne pourrait pas parler, ici non plus, d'une décadence

de la décoration constantinopolitaine en Bulgarie, parce que ce décor n'est pas du tout „constantinopolitain", ou „d'incompréhension" des principes de la décoration constantinopolitaine, parce que le principe qui est à la base de cette décoration par des rangées de niches est étranger aux architectes de la capitale byzantine.

A Batchkovo (fig. 174) les arcs et le torus qui court sur les arcs sont probablement dus à une influence arménienne. Le décor consistant en une suite de niches arquées est créé, d'après nous, au IIIe s. dans la Perse sassanide (Firousabad et Ctésiphon) d'un compromis entre la niche rectangulaire orientale et l'arcade hellénistique. Ces niches sont employées pour la première fois dans l'architecture du Moyen âge oriental en Asie Mineure au Xe-XIe ss. — Tchanli-Klissé, Ali-Klissé dans Ala-Soumassi-dag et Firsandin. Dans ces églises elles forment des frises qui occupent tout au plus un tiers da la hauteur des façades. Elles viennent en Bulgarie de l'Asie Mineure et prennent chez nous une importance beaucoup plus grande. Elles couvrent toute la hauteur de la façade ($^4/_5$ de la hauteur totale). Elles forment à elles seules les façades. Elles apparaissent chez nous dans cinq églises du XIIe s. — l'église des Archanges au Monastère de Batchkovo, l'église de la forteresse d'Assène à Stanimaka (fig. 169), les églises № 5 et № 13 sur la Trapézitza à Tărnovo et St. Démètre à Tărnovo (1186) (fig. 168 et 179); dans quatre églises du XIIIe s. à Tărnovo — № 7, № 8, № 11 sur la Trapézitza et l'église des 40 Martyrs; dans trois églises du XIIIe s. à Mesembria — Ste-Paraskéva (fig. 162), l'église des Archanges (fig. 177) et St. Théodore (fig. 176); dans trois églises du XIVe s. sur la Trapézitza — églises № 6, № 12 et № 14 — et deux églises du XIVe s. à Mesembria — le Pantocrator (fig. 161) et St. Jean Alitourgitos (fig. 178). Dans certaines églises elles se combinent avec l'arc unique en relief que nous avons vu à St. Jean de Mesembria, ou avec les trois arcs symétriques precédemment étudiés. Au-dessus de cette suite de niches arquées court un frise d'arcatures „lombardes" qui aussi caractérisent uniquement l'architecture bulgare, quoiqu'elles se rencontrent parfois en Grèce, en Asie Mineure ou en Arménie. Une fois (St. Jean Alitourgitos à Mesembria) entre les arcatures en plein cintre s'intercalent des arcatures en arc brisé qui sont dus à une influence de l'art musulman d'Anatolie des XIIIe-XIVe ss. Cette rangée de niches arquées pseudostructurales a une double signification — elle relie extérieurement le naos et le narthex et fait de l'église une unité architecturale. Elle est construite sur un rythme de répétiton qui a une haute valeur esthétique. L'architecture roumaine prolonge après le XIVe s. l'existence de ce décor qu'elle nous emprunte, dans les églises de Cotmeana, Olteni, la petite église du monastère Kosia, la chapelle funéraire du même monastère, les églises de Kobia, de Boukovatz, de Toutana, etc.

III. Décoration des façades orientales.

Deux rangées de fenêtres ornent l'abside à Ste-Sophie de Sofia (VIe s.) et Ste-Sophie de Constantinople. Au IXe s. nous voyons cette forme, qui a une destination décorative et utilitaire à la fois, sur l'abside de Ste-Sophie d'Ochrid.

La rangée supérieure ici est formée par des fenêtres aveugles, c'est-à-dire par des niches à fond plat. Sur l'abside de l'église du monastère de Marko en Macédoine (fig. 188) les fenêtres aveugles forment aussi la rangée inférieure. La fonction utilitaire des fenêtres a disparu et elles sont devenues un élément décoratif.

Une rangée de petites niches décore chacune des absides des églises St. Démètre à Tărnovo (fig. 179.), St. Jean à Ochrid et Mateïtché. Cette forme décorative a son origine dans les rangées de fenêtres des absides de Ste-Irène à Constantinople et Ste-Sophie à Salonique. Ce sont des fenêtres aveugles. Les grandes niches à fond plat qui partent du sol et s'élèvent jusqu'aux $^3/_4$ de la hauteur de l'abside à Batchkovo, dans trois églises de Mesembria, l'église de St. Clément d'Ochrid, Spassovitza, Tchoutcher, Lubotène etc. — sont aussi des fenêtres aveugles. Nous voyons cette forme de fenêtre sur les absides de la basilique de Stoudios à Constantinople et d'Eski-Djouma à Salonique. Souvent des deux côtés de l'abside, sur le mur oriental, se trouvent aussi des niches à fond plat qui sont également des fenêtres ou des portes aveugles.

Les fenêtres véritables des églises byzantines du V^e—VI^e s. se transforment dans nos églises des XI^e—XIV^e s. en fenêtres aveugles sous l'influence de l'architecture orientale qui se contente d'un éclairage très faible. Ainsi la décoration de la façade orientale est due à un compromis entre les deux grandes traditions — l'hellénistique et l'orientale. De la tradition hellénistique vient la fonction décorative des fenêtres, de la tradition orientale — le mode d'éclairage.

IV. Décoration des coupoles.

Aux X^e—XII^e ss. hautes coupoles cylindriques — St. Jean de Mesembria, la Koubélitissa à Kastoria, Gherman, Bobochévo, églises des Archanges à Batchkovo — sommairement décorées (fig. 163). Coupoles octogonales à angles nus: l'église de la forteresse d'Assène (à douze faces) du XII^e s., deuxième église de Boïana (1259) (fig. 172), église à Daoutli près de Sérrès, Saints-Pierre-et-Paul à Tărnovo. L'archivolte de la fenêtre est indépendante de l'archivolte de la niche dans laquelle elle est placée. Entre les deux reste un espace en forme de croissant d'une grande valeur décorative. C'est un motif décoratif byzantin qui est utilisé dans la décoration des coupoles uniquement par l'architecture bulgare. Coupoles cylindriques dont la partie inférieure devient octogonale: Batchkovo. Les angles sont ornés de colonnettes adossées. Motif original bulgare. Coupoles octogonales avec des colonnettes aux angles — Koloucha, Mesembria, Macédoine. Les niches qui décorent les coupoles sont un souvenir des fenêtres sur les coupoles constantinopolitaines. Ce sont des fenêtres aveugles. Influence constantinopolitaine directe: le toit festonné de la coupole aux Sts-Pierre-et-Paul à Tărnovo.

V. Motifs de décoration pittoresque.

L'attention de l'architecte bulgare se porte sur l'aspect extérieur des édifices. Il ne néglige aucun des procédés qui peuvent augmenter la beauté de ses façades. Pour embellir les édifices il utilise les nombreux effets décoratifs que peuvent lui offrir les matériaux de construction. Ces effets sont pittoresques,

c'est-à-dire des effets de superficie et ne changent pas la composition architecturale des façades.

L'architecture en brique. Bulgarie occidentale. Sous l'influence constantinopolitaine les joints de mortier sont plus épais que les briques — une assise sur deux est cachée par le mortier. Effet de blanc et rouge — Koloucha, coupole de l'église de Bobochévo (fig. 170).

Parement arasé. Apparaît chez nous dans les monuments romains du IIIe s. Il est employé dans la Bulgarie orientale sans interruption du IIIe jusqu'à la fin du XIVe s. L'architecture bulgare le doit à la tradition locale et non pas à l'influence byzantine.

Parement de pierre. Preslav (IXe – Xe ss.), Mesembria (Xe s.). Bulgarie occidentale — Zémène, Bobochévo — XIIe—XIVe ss. Les arcs extérieurs sont parfois en brique.

Parement cloisonné. Apparaît à la fin du Xe s. et le début du XIe s. dans la Nouvelle Métropole de Mesembria (fig. 182) et en Macédoine (Gherman, Ste-Sophie d'Ochrid).

Arcs en pierre et en brique alternées. Ce mode de construction des arcs créé à Rome, réapparaît au X s. dans l'église St. Jean de Mesembria (fig. 183) et aux Xe—XIe ss. en Asie Mineure — église № 35 à Bin-bir-klissé et l'église d'Ilanli-klissé sur l'Ircala-déré. Sa réapparition est due à une nouvelle rencontre de l'architecture en brique seule et de l'architecture en pierre seule dans une même contrée — en Asie Mineure et en Bulgarie. Après 1071 ces arcs de pierre et brique alternées caractérisent uniquement l'architecture de la Bulgarie orientale: nous les voyons au XIIe s. dans l'église de la forteresse d'Assène près de Stanimaca, à St. Démètre de Tărnovo (1186) et au XIIIe et au XIVe s. dans toutes les églises demeurées entières. Au XIVe s. ils vont de la Bulgarie orientale à Constantinople, à Salonique (1312—15), en Macédoine (1316), à Mistra (1310).

Poteries vernissées. Nous laissons de côté la décoration de céramique peinte dans les églises de Patleina près de Preslav (Xe s.) et l'église ronde à Preslav même. Les poteries vernissées en forme de petit plat ou de quatre feuille apparaissent à Preslav au Xe s. dans l'église № 3 de cette ville. A la fin du Xe ou au début du XIe s. elles décorent les absides de la Nouvelle Métropole à Mesembria. En 1186 nous les voyons à St. Démètre à Tărnovo, en 1230 dans l'église des 40 Martyrs à Tărnovo, dans les déblais de toutes les 17 églises de Trapézitza à Tărnovo, l'église du Hissarlak à Lovetch (XIIe s.), à Provadia, en 1311 dans l'église de Michel Chichman à Dolna-Kaménitza sur le Timok et dans toutes les églises de Mesembria. Leur emploi est limité à la Bulgarie septentrionale et à Mesembria, l'architecture de cette ville empruntant ses formes architectoniques et décoratives à Preslav et Tărnovo. Avec le temps le nombre de leurs rangées augmentent. Au Xe—XIIe s. — deux rangées. Au XIIIe s. — jusqu'à trois, au XIVe — jusqu'à cinq. Nous ne les voyons pas à Constantinople. En 1312—13 elles passent de Bulgarie en Macédoine, dans la seconde moitié du XIVe s. elles vont en Serbie, dans la première moitié du XVe s. — à Mistra, au

XIV s. en Roumanie. Les centres de leur fabrication jusqu'au XIVe s. paraissent avoir été Preslav et Tărnovo. Elles caractérisent uniquement l'architecture bulgare.

Dessins géométriques en brique et pierre. Au début de ce chapitre sont donnés en résumé les observations de Millet (L'école grecque, p. 252 sqq.) sur le décor „céramoplastique" en Macédoine et en Grèce. Les dessins géométriques en brique et pierre sont une invention romaine. — l'opus spicatum, l'opus reticulatum. Deux techniques: la première — byzantine — les briques sont posées en profondeur (comme les pierres de l'opus spicatum et les briques des rosettes romaines); la seconde — les briques sont appliquées au mur — c'est la technique propre à l'opus reticulatum. Cet opus romain est conservé en Macédoine jusqu'au XIe s. (à Castoria) d'où il vient en Bulgarie et passe à Constantinople au XIVe s.

Premiers monuments avec des dessins de brique et mortier (remplaçant la pierre) — St. Jean de Mesembria (Xe s.) — losanges formés de lignes brisées. Saparéva-Bania (XIIe s.), Koloucha (XIIe s.) (fig. 183, 184 et 170). Au XIIIe et au XIVe s. une forte influence de l'art musulman de l'Asie Mineure (Konia) stimule le renouveau des motifs décoratifs en brique et pierre. Cette influence se borne à remettre en vogue les anciens motifs romains et en particulier ceux de l'opus reticulatum qu'on voit sur toutes les églises de Mesembria. Presque toutes les églises de la Bulgarie orientale de XIIe—XIVe s. ont des dessins de brique et pierre (marbre à Mesembria) (fig. 185, 186, 187 180, 176, 162, 160).

Annexe.

La date de Tekfour-Séraï (fig. 189). Nous devons nous arrêter un moment à la date de Tekfour-Séraï de Constantinople, à laquelle sont liés un certain nombre de problèmes qui se rapportent à la décoration des églises bulgares. Nous croyons que l'examen des murs sur une partie desquels est construit le palais même ne peut pas fournir la date de sa construction, parce que le palais est postérieur à ces murs. Cet examen nous donnerait par conséquent tout au plus un terminus post quem. On pourrait dater le palais seulement en se servant des analogies qu'on pourrait trouver entre sa décoration extérieure et celle des autres monuments datés de Constantinople. C'est sans doute en se servant de cette méthode que M. Millet est arrivé à conclure que Tekfour-Séraï provient du XIVe s. (L'école grecque, p. 261). Il le rapproche, pour la décoration, de la façade nord de Kahrié-djami qui a été reconstruite, comme on le sait, au XIVe s. De fait nous ne trouvons à Constantinople avant le XIVe s. aucune analogie pour la décoration céramique de Tekfour-Séraï. M. Brounoff a le mérite d'avoir approfondi ces recherches. Les conclusions auxquelles il est arrivé concordent avec celles de M. Millet — le palais doit dater, d'après lui, du XIVe s. Cependant les conclusions de M. Brounoff, que nous avons soutenues aussi dans notre ouvrage sur „L'église à nef unique" ne sont pas acceptées par certains savants. Il nous semble pourtant que Brounoff a mis en lumière et a établi d'une façon certaine un fait très important. C'est que l'arc de construction mixte, c'est-à-dire l'arc en pierre et en brique alternées, qui est un des éléments

caractéristiques de la décoration extérieure du Tekfour-Séraï, ne se trouve à Constantinople sur aucun des monuments datés avant le XIVe s. Par contre, nous le voyons presque sur toutes les constructions datées de ce siècle même. Ceci est un fait qui ne peut pas être négligé lorsqu'il est question de la date de Tekfour-Séraï.

Nous ajouterons une autre observation. Nous avons remarqué dans la décoration céramoplastique des façades nord et sud du palais des „roumi" arabes — qui sont un des principaux éléments de l'ornementation arabe. Ici ils sont dus sans doute à une influence de la part de l'architecture musulmane. Or nous ne voyons dans l'architecture constantinopolitaine aucune trace d'influence venant de la décoration arabe, quoique, comme nous le savons par Constantin Porphyrogénète, l'empereur Théophile ait construit au IXe s. le Palais sacré sur le modèle du palais du calife de Bagdad. Mais nous voyons les influences musulmanes dans la décoration de l'église St. Jean Alitourgitos de Mesembria (fig. 186) qui par les analogies que nous avons signalées entre la décoration de ses façades orientales avec celle de l'église nord de Fetihé-djami, ainsi que par d'autres analogies, doit dater du début du XIVe s. Cette église à Mesembria est en même temps le monument dans lequel les influences byzantines sur l'architecture bulgare sont les plus sensibles. Elle est liée par beaucoup de traits à l'architecture de la capitale byzantine du XIVe s. Cette analogie entre la décoration du Tekfour-Séraï et de St. Jean à Mesembria nous semble très significative aussi parce que c'est au XIVe s. surtout que nous devons nous attendre à voir des influences musulmanes dans l'architecture byzantine, étant donné qu'au début de ce siècle les Turcs sont arrivés aux portes de Constantinople — ils conquièrent Nicée et Brousse.

Nous devons nous arrêter aussi sur l'opinion récemment énoncée par M. J. Pappadopoulos (Les palais et les églises des Blachernes, Thessalonique, 1928, p. 173 sq.). M. Pappadopoulos croit que le palais fut construit par Constantin Porphyrogénète, mais qu'il a dû subir une forte restauration (à laquelle serait due la décoration de ses façades) à l'époque des Paléologues. On voyait, il y a une trentaine d'années, sous les arcades des fenêtres du palais des écussons avec les emblèmes de la maison des Paléologues. Il y avait aussi un marbre sculpté portant le monogramme du nom des Paléologues. Tout ceci nous fait conclure que le palais du Tekfour-Séraï, tel que nous le voyons aujourd'hui, doit être définitivement daté du XIVe siècle.

Nicolas Mavrodinov

Византийски оловни печати отъ сбирката на Народния Музей

отъ Никола А. Мушмовъ

Още въ първата година на своето самостоятелно сѫществуване, въ 1892, въ музея е постѫпилъ първиятъ оловенъ печатъ; презъ 1893 постѫпва вториятъ, а презъ 1894 третиятъ, и по такъвъ начинъ до сега въ музея сѫ постѫпили всичко около 150 оловни печати, отъ които 6 български: отъ князъ Борисъ Михаилъ, отъ Симеона, отъ Самуила Алусианъ, отъ Асеня I, отъ Калояна и отъ Борила. Отъ всичкитѣ печати 84 сѫ доставени до 1900 г. отъ Цариградъ, а другитѣ сѫ отъ България. Явно е, че ако не бѣха доставенитѣ отъ Цариградъ печати, музеятъ, въ продължение на повече отъ 40 години, щеше да има едва 67 оловни печати. Това показва, че тѣзи печати рѣдко се срѣщатъ въ България, а тѣхното изобилие е въ старата византийска столица. Това лесно се разбира, като се знае отъ изследванията на специалисти по сигилография, че всички въ Византия, като се почне отъ императора, та до последното частно лице, за удостовѣряване на правителствената и частна кореспонденция и за запазване на нейната тайна, сѫ си служили съ оловни печати. Освенъ духовнитѣ лица и сѫдиитѣ, въ Византия малцина други сѫ знаели да пишатъ. Заради това отъ ранно време замѣнили подписитѣ съ печатъ, който удостовѣрявалъ истинността и валидността на единъ документъ.

Употрѣбата на печатъ вмѣсто подписъ се практикувало въ срѣднитѣ вѣкове и въ България; то продължавало и въ турско време, но само съ тази разлика, че въ старо време писменитѣ документи се скрепявали съ оловенъ печатъ, който оставалъ привързанъ къмъ документа, а пъкъ въ турско време върху документа се слагаше отпечатъкътъ на печата, намазанъ съ мастило или съ сажди. Изглежда, че у насъ само царетѣ и висшето духовенство сѫ си служили, първитѣ съ златни, сребърни, бронзови (царь Михаилъ Шишманъ) и оловни, а духовенството само съ оловни печати. Това се доказва отъ намерени до сега подобни печати. Види се, частни лица не сѫ си служили съ оловни печати, понеже до сега такива не сѫ открити. Боляритѣ сѫ си служили съ златни пръстени-печати, а частнитѣ лица, по-заможнитѣ — съ сребърни пръстени-печати, а по-беднитѣ и съ пиринчени пръстени-печати. Това се доказва отъ станали находки въ старитѣ гробници, както и отъ случайни отдѣлни находки.

Златнитѣ, сребърни и оловни печати се приготовлявали по сѫщия начинъ както монетитѣ въ старо време — чрезъ два печата, единиятъ за лицето, другиятъ за опакото на печата. Тѣзи два печата, свързани въ форма на клещи, образували матрицитѣ. Този инструментъ гърцитѣ наричали βουλωτήριον (вулотиронъ).[1]) Подобни вулотириони днесъ сѫ голѣма рѣдкость.

Отъ 151 печата азъ можахъ да разчета само 52 отъ по-добре запазенитѣ. Оловото, като мекъ металъ, лесно се разрушава отъ времето и въздуха. По таза причина разрушенията върху оловнитѣ печати сѫ голѣми, а съ това и прочитането на надписитѣ се затруднява. Къмъ тѣзи причини трѣбва да се прибави и липсата у насъ на специална литература по сигилография. Между издаденитѣ тукъ отъ менъ печати има нѣкои, които се схождатъ съ издадени отъ други автори преди менъ, но нѣкои отъ тѣхъ не сѫ били добре запазени, вследствие на което първитѣ автори сѫ допуснали грѣшки въ прочитането на надписа. Нашитѣ печати сѫ по-добре запазени и чрезъ тѣхъ могатъ да се изправятъ допуснатитѣ погрѣшни четения. За попълване на съкращенията въ надписитѣ (транскрипцията) ми помогна проф. В. Бешевлиевъ, комуто изказвамъ своята благодарность за услугата. За фотографиитѣ на печатитѣ дължа благодарность на музейния фотографъ Г. Трайчевъ.

Императорски печати

Юстинианъ I (527—565 год.).

1. DN IVS[TINIANVS]AVG Бюстъ на Юстиниана насреща.

Виктория лети и въ дветѣ си разперени рѫце държи по единъ вѣнецъ съ провиснали панделки; отъ дветѣ страни въ празното поле по единъ кръстъ.

Диам. 20 мм. Инв. 122. Обр. 190, 1. Ср. Sabatier, Monnaies byzantines I, табл. XII, 3 и 5; Schumberger, Sigillographie, 420; Wroth, Imperial byzantine coins I, табл. IV, 11, 12 и 14.

Изглежда, че сѫщия печатъ издава и Панченко въ Извѣстія Русск. Археол. Института XIII, 1908, стр. 107, 381. Този печатъ той отдава на Юстина II (565—578 г.) само за това, че мѣстото за надписа повече подхождало за DN IVSTINVS отколкото за DN IVSTINIANVS и че образътъ на Юстина върху монетитѣ напълно се схождалъ съ този на печата. Последното твърдение на Панченко е безъ значение, тъй като въ сѫщность нѣма разлика между образитѣ на двамата императори, както тѣ сѫ представени върху монетитѣ. Понеже опакото на издадения отъ Панченко печатъ било много зле запазено, той, въ стремлението си непременно да припише печата на

[1]) Подобенъ вулотиронъ, и то най-стариятъ известенъ до сега, отъ XII—XIII вѣкъ, притежава нашиятъ Народенъ Музей. Той е намѣренъ въ България. Издаденъ е отъ менъ въ Byzantion IV, 1927—1928, 189 сл.

Обр. 190. — Византийски оловни печати; София, Народенъ Музей.
Fig. 190. — Sceaux de plomb byzantins; Sofia, Musée National.

Юстина II, не е обърналъ по-голѣмо внимание на издадения отъ Schlumberger (стр. 420) подобенъ печатъ, приписанъ на Юстиниана I, и за това е направилъ доста грѣшки. Преди всичко той вижда върху изтрития неговъ печатъ знаци, които той счита за първи индиктионъ. Въ сжщность това сж кръстове, както се вижда отъ печата, издаденъ отъ Schlumberger (стр. 420, у Панченко цитирана погрѣшно стр. 418) и отъ нашия печатъ. Тѣзи кръстове личатъ по-слабо и върху дадената отъ Панченко фотографическа снимка. Знакътъ, въ който Панченко вижда буква А, произлиза отъ двата края на панделката на вѣнеца въ лѣвата ржка на Виктория.

Фока (602—610 год.).

2. DN FOCAS PERP AVG Бюстъ на Фока насреща, въ дѣсната ржка държи кълбо съ кръстъ.

Богородица съ медалионъ на Христа на гърдитѣ, застанала права между два кръста.

Диам. 25 мм. Инв. 11. **Обр. 190, 2.** Ср. Constantopulos, Journal international d'archéologie numismatique VI, 70, 275 и IX, 1906, 89, 275a; Schl. 420.

Константинъ V Копронимъ и Леонъ IV (?) (741—775 год.).

3. Безъ надписъ. Два бюста единъ до другъ; този въ лѣво е по-голѣмъ, другиятъ по-малъкъ.

Безъ надписъ. Лавровъ вѣнецъ заема цѣлото поле.

Печатътъ е съ квадратна форма, 21 мм. шир., 17 мм. вис., 5 мм. деб., тегло 17·50 гр. съ провъртенъ отворъ. Инв. 13.

Други печати съ подобна форма не зная да има. Sabatier (I, стр. 95, табл. 1—5) описва 5 медни провѣрителни мѣрки (exagium solidi), съ приблизително такива размѣри и съ квадратна продълговата форма, но съ тегло не повече отъ 4·21 гр. № 1 при него нѣма никакъвъ надписъ, а № 2 има само инициалитѣ DDNN = DOMINORVM NOSTRORVM; печатитѣ на лицето си иматъ по два бюста, на опакото единиятъ има вѣнецъ, а другиятъ — кржгъ; тѣзи два печата Sabatier отдава на Грациана и Валентиниана. Печатитѣ № 4 и 5, сжщо съ квадратна форма, иматъ само на опакото инициалитѣ AVGGG = AVGVSTORVM въ лавровъ вѣнецъ, а на лицето при бюста сж безъ надписъ; тѣзи печати Sabatier отдава на Аркадия, Хонория и Теодосия II. Само № 3 има правилна квадратна форма на лицето и надписъ: DN HONORIVS AVG съ бюстъ на Хонория, а на опакото: EXAGIVM SOLID. Богинята Монета права, държи вѣзни и рогъ на изобилие.

4. EN ONOM TV PR SS VVSTVA IVPNS
Равнорамененъ кръстъ на три стжпала.

Ἐν ὀνόμ[ατι] τοῦ π[ατ]ρ[ὸς] καὶ [τοῦ] υἱοῦ καὶ τοῦ ἁ[γ]ίου πν[εύματο]ς.

CONS TANTIN OS S LEON P ICTOI BASI LIS ROM AION

Κωνσταντῖνος καὶ Λέων πιστοὶ βασιλεῖς Ῥωμαίων.

Диам. 35 мм. Инв. 9. **Обр. 190, 4.** Ср. Sab. II, XL, 52; Wroth II, XLVI, 2; Constantopulos, Journal intern. d'archéol. numism. IX, 1906, 89, 275*б*.

5. Бюстъ на Леонъ III насреща, въ дѣсната си ржка държи кръстъ? Подъ бюста надписъ:

ΤΩΝ ΒΑCΙΛΙΚ	Τῶν βασιλικ-
ΩΝ ΚΟΜΜΕΡ	ῶν κομμερ-
ΚΙΩΝ ΑCΙ . . .	κιῶν Ασί[ας]

Бюстоветѣ на Константина V и на Леона VI насреща. Безъ надписъ.

Диам. 28 мм. Инв. 12. **Обр. 190, 8.** Ср. Sab. II, XL, 16; Wroth II, XLIII, 23.

Този печатъ е издаденъ отъ Schlumberger, Revue des études grecques, 1900: Sceaux inédits, № 149, по описание, изпратено му отъ покойния В. Добруски. Като разглежда това описание, Н. П. Лихачевъ (Изв. Росс. Акад. истории мат. культ. III, 1924, 203) съ право бележи, че надписътъ τῶν κομμερκιαριῶν не е вѣрно предаденъ, а трѣбва да бѫде τῶν κομμερκιῶν, както е по всички печати отъ този типъ. На второ мѣсто Лихачевъ бележи, че този печатъ повече подхожда да се отдаде на Константина V Копронимъ, отколкото на Теофила и Михаила (IX вѣкъ), както е направилъ Shlumberger. Азъ отдадохъ този печатъ на Константина V, защото ми се вижда, че той повече се схожда съ неговитѣ златни монети.

Леонъ IV и Константинъ VI (775—780 год.).

6. Лицето сѫщото, както при бр. 4.

LEONSCO	Λέων καὶ Κο-
NSTANTI	νσταντῖ-
NOS PISTOI	νος πιστοὶ
BASILIS RO	βασιλεῖς Ῥω-
MAION	μαίων.

Диам. 32 мм. Инв. 8. **Обр. 190, 5.** Ср. Sab. II, XLI, 4; Wroth II, XLVI, 2.

Константинъ VI и Ирина съ наследницитѣ си (780—790 год.).

7. Бюстоветѣ на Константина и на Ирина насреща, държатъ кръстове.

TON B KOMME	Τῶν β[ασιλικῶν] κομμε-
PK	ρκ[ιῶν] . . . . .

Бюстоветѣ на Леонъ III, Константинъ VI и Леонъ IV насреща.

Диам. 27 × 33 мм. Инв. 14. **Обр. 190, 6.** Ср. Sab. II, XLI, 7; Wroth II, XLVI, 8; Constant VI, 71.

Леонъ V и Константинъ VII (813—820 год.).

8. Сѫщото лице, както при бр. 4.

LEON	Λέων
SCONSTA	καὶ Κωνστα-
NTINOS PI	ντῖνος πι-
STOI BASI	στοὶ βασι-
LIS ROM	λεῖς Ῥωμ-
AION	αίων.

Диам. 30 мм. Инв. 10. **Обр. 190, 7.** Другъ инв. 130, диам. 37 мм. Ср. Sab. II, XLII, 8; Wroth, II, XLVII, 11 и 12.

Василий II и Константинъ XI (976—1025 год.).

9. Околовръсть изтритъ надписъ, отъ който сж запазени само буквитѣ NON Бюстъ на Христа съ осѣнка на главата и знацитѣ IC XC държи въ скута си евангелие.

+ BASIL CONSTANTIN B Бюстоветѣ на двамата императори, заедно държатъ двоенъ кръстъ.

Диам. 30 мм. Инв. 15. **Обр. 190, 9.** Ср. Sab. II, XLVIII, 13; Wroth II, LVI, 8; Constant. VI, 71, 279; Schl. 423, който обаче погрѣшно отдава този печатъ на Василия I.

Константинъ IX Мономахъ (1042—1055 год.).

10. IC XC Бюстъ на Христа съ осѣнка на главата, въ ржцетѣ си държи евангелие.

+ CѠNSTAN AVTOCPA Бюстъ до пояса съ дреха на квадрати, насреща, на главата му корона, въ дѣсната ржка държи кръстъ, въ лѣвата — кълбо съ кръстъ.

Диам. 32 мм. Инв. **Обр. 190, 10.** Ср. Sab. II, XLIX, 5; Wroth II, LVIII, 11 и 12.

Константинъ X Дука (1059—1067 год.).

11. + EMMAN(OVHΛ) IC XC Бюстъ на Христа съ осѣнка на главата, държи евангелие.

+ KѠN . . . PѠMAIѠN O ΔOVKA Императорътъ въ богато облѣкло, съ корона на главата, правъ насреща, държи лабарумъ и свитъкъ.

Диам. 32 мм. Инв. 6 **Обр. 190, 11.** Ср. Sab. II, L, 3, 4 (подобенъ); Wroth II, LXI, 1.

12. + EMMANOVHΛ IC XC Христосъ съ осѣнка на главата седналъ на тронъ насреща.

KѠN BACIΛ O ΔOVKAC околовръсть. Императорътъ правъ насреща и до него Богородица слага дѣсната си ржка на главата му.

Диам. 30 мм. Инв. 16. **Обр. 190, 12.** Ср. Sab. II, L, 2; Wroth II, LXI, 2 и 3; Schl. 421; Constant. VI, 72, 281.

Евдокия, Романъ IV, Михаилъ VII, Константинъ и Андроникъ (1067—1070 год.).

13. . . . . IC XC EVΔOXIA Христосъ правъ насреща, дветѣ си ржце сложилъ на главитѣ на Романа въ лѣво и Евдокия въ дѣсно, застанали прави насреща.

KѠNC . . MX — ANΔ Константинъ въ лѣво, Михаилъ въ срѣдата, а Андроникъ въ дѣсно, застанали прави върху възглавнички, двамата крайни държатъ кълба съ кръстове, а Михаилъ — прѣпорецъ.

Диам. 32 мм. Инв. 17. **Обр. 190, 13.** Ср. Sab. II, L, 11; Wroth II, LXI, 12.

Обр. 191. — Византийски оловни печати; София, Народенъ Музей.
Fig. 191. — Sceaux de plomb byzantins; Sofia, Musée National.

14. ϱѠMAN $\overline{IC}$ $\overline{XC}$ EVΔOXIA Сж-щото изображение.

Отъ надписа сж запазени само инициалитѣ M Θ. Михаилъ и Андроникъ прави насреща, по срѣдата Богородица, която слага ржцетѣ си върху главитѣ имъ.

Диам. 34 мм. Инв. 18. **Обр. 191, 14.** Горнитѣ автори не описватъ другъ подобенъ типъ монета.

Михаилъ VII Дука (1071—1078 год.).

15. $\overline{IC}$ $\overline{XC}$ Христосъ съ осѣнка около главата, седналъ на широкъ тронъ, държи евангелие.

Надписътъ наоколо изтритъ. Бюстъ на Михаила до пояса, съ корона на главата, облѣченъ въ дреха съ квадрати, въ дѣсната ржка държи прѣпорецъ, въ лѣвата — кълбо съ кръстъ.

Диам. 27 мм. Инв. 3. **Обр. 191, 15.** Sab. II, LI, 4; Wroth II, LXII, 7.

Алексий I Комнинъ (1081—1118 год.).

16. $\overline{IC}$ $\overline{XC}$ Христосъ съ осѣнка около главата, седналъ на тронъ, държи евангелие.

+ AΛEZIOC ΔECΠOTI . . околоврѣсть. Императорътъ въ богато царско облѣкло, съ корона на главата, правъ насреща, въ д. ржка държи лабарумъ, който опира до земята, въ лѣвата — кълбо съ кръстъ.

Диам. 32 мм. Инв. 4. **Обр. 191, 16.** Sab. II, LII, 4; Schl. 418.

17. + AΛEZIѠΔ. . . Сжщото изображение.

Диам. 32 мм. Инв. 5.

Елена, жена на Емануилъ II Палеологъ (1391—1423 год.).

18. $\overline{MP}$ $\overline{Θ8}$ Богородица седнала на престолъ на лѣво, въ скута си държи младенеца Христа.

(EΛ)E	(Ἑλ)é-	TO	το-
(NH)	(νη)	KPA	κρα-
CEBE	σεβε-	TOPI	τόρι-
CTA	στά-	CAPѠ	σα Ῥω-
TH	τη	MAIѠ	μαίω-
AVΓ8	αὐγοῦ-	NHΠA	ν ἡ Πα-
CTA	στα	ΛAIO	λαιο-
SAV	καὶ αὐ-	ΛOΓI	λογί-
		NA	να

Надписътъ е раздѣленъ на две части: въ лѣво 8 реда, въ дѣсно 9 реда, а въ срѣдата е представена императрицата съ корона на главата, права, на-

среща, облѣчена въ мантия, въ дѣсната си ржка държи кръстъ?, а въ лѣвата — жезълъ.

Диам. 36 мм. Инв. 25. **Обр. 191, 18.** Въ литературата, съ която разполагамъ, не можахъ да намѣря другъ подобенъ печатъ на императрица Елена.

Мануилъ Ботаниатъ, XI вѣкъ.

19. MP ΘȣΘ Богородица Одигитрия (Пжтеводителка), права на лѣво, съ осѣнка около главата, на дѣсната си ржка носи младенеца Христа.

+ ΘΚΕ ΒΘ	Θ[εοτό]κε β[οή]θ[ει]
ΜΑΝȣΗΛ	Μανουὴλ
CΕΒΑCΤΩ	σεβαστῷ
ΤΩ ΒΩΤΑ	τῶ Βωτα-
ΝΕΙΑΤΗ	νειάτη

Диам. 32 мм. Инв. 156. **Обр. 191, 19.** Другъ печатъ, диам. 25 мм. Инв. 111. Schl. 626, 4.

Стопанинътъ на тѣзи печати навѣрно произхожда отъ знаменитата фамилия на Ботаниата, управитель на Солунъ, чийто синъ Никифоръ е станалъ византийски императоръ подъ името Никифоръ III Ботаниатъ (1078—1081 год.).

Анна († 1417), жена на Ивана VIII Палеологъ.

20. MP ΘȣΘ Богородица седнала на тронъ насреща, на гърдитѣ ѝ медалионъ на Христа.

+	+	AV	αὐ-
ANN	Ἀνν-	TOK	τοκ-
AEVCE	α εὐσε-	PATOP	ρατόρ-
BECTA	βεστά-	ICAPOM	ισα Ῥωμ-
TAVΓ	τα [α]ὐγ-	EONHΠ	έων ἡ Π-
ȣCTA	οῦστα	ΑΛΟΛ	αλ(ε)ολ-
		OΓI	ογί-
		NA	να

Надписътъ е раздѣленъ на две части: въ лѣво 5 реда, въ дѣсно 8 реда, а по срѣдата е представена императрицата, на главата съ низка корона, украсена съ висулки при ушитѣ, въ дѣсната си ржка държи жезълъ, а лѣвата е прибрана къмъ гърдитѣ.

Диам. 29 мм. Инв. 19. **Обр. 191, 20.** Другъ подобенъ печатъ не можахъ да намѣря въ литературата, съ която разполагамъ.

Давидъ Комнинъ, трапезундски императоръ (1458-1462 год.).

21.

O	Ὁ	KA	καὶ
BACI	βασι-	(ΠΡΟΦΗΤ	(προφήτ-
ΛEV	λεὺ-	HC) ΔA[BΗΔ]	ης) Δα[βὶδ]
C	ς		

+	
ΔΑΒΙΔ ΒΑCΙΛΕΩC	Δαβὶδ βασιλέως
ΑCΦΑΛΕC ΓΡΑ	ἀσφαλὲς γρα-
ΦΩΝ ΚΥΡΟC : ·	φῶν κῦρος : ·
ΔΑΔ ΚΟΜΝΗΝΟΥ	Δα[βὶ]δ Κομνηνοῦ
ΒΑCΙΛΕΓΓΟ	βασιλεγγό-
ΝȣΓΙΝΟΥ	νου γίνου

—: :—

Диам. 45 мм. Инв. 104 и 105. Два еднакви екземпляра. **Обр. 191, 21.** Ср. Schl. 425; Беглери, Печатъ трап. импер. Давида, Изв. Русск. Археол. Инст. въ К-лѣ VIII, 1903, 247, табл. XXXIV; Constant. VIII, 121 разглежда печата по-обстойно.

Касае се за последния трапезундски императоръ и последенъ гръцки владѣтель, който продалъ държавата си на Мохамедъ II срещу уговорена пенсия. И двата описани тукъ печати ми изглеждатъ на подправени, но ги издавамъ, понеже сжществуватъ истински такива.

Печати на длъжностни и частни лица

Апоипатъ Антимъ.

22. ΚΕ — ΒΘ Κ[ύρι]ε β[οή]θ[ει]

Орелъ съ разперени крила и надъ главата му кръстъ.

+ ΑΝ	Ἀν-
ΘΙΜΩΑ	θίμω ἀ-
ΠΟ ΥΠΑ	πὸ ὑπά-
ΤΩΝ +	των.

Диам. 29. Инв. 136. Обр. **191, 22.**

Апоепархъ Теофанъ, VII вѣкъ.

23. Монограма съ изречението: ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ

+	
[Θ]ΕΩΦ	[Θ]εωφ[ά]-
[Ν]Ω ΑΠΟ	[ν]ω ἀπὸ
ΕΠΑΡΧ	ἐπάρχ-
ΩΝ +	ων.

Диам. 27 мм. Инв. 53. **Обр. 191, 23.** Constant. IX, 96—97 изброява 7 лица съ титлата ἀπὸ ἐπάρχων.

Комеркиаръ Космасъ, VII вѣкъ.

24. ΚΟϹΜ[ΑϹ] . . . . . ΝΙΚ8?

Фигура съ низка корона, права, на лѣво, въ дѣсната си ржка държи кълбо съ кръстъ, въ лѣвата — навѣрно акакия; въ полето въ лѣво три отвесни линии, отъ които срѣдната по-дълга, прилични на кръстъ безъ хоризонталната линия; въ полето въ дѣсно буква Γ, която показва, че се касае за индиктионъ трети.

[ΚΟ]Μ	[Κο]μ-
ΜΕΡΚΙΑ	μερκια-
Ρ[8 ΑΠΟ	ριοῦ ἀπο-
ΘΙΚΗΕ ΒΑ	θίκηε β Ἀ-
· · Ρ[ΑϹ ?]	[νκύ]ρ[ας ?]

Диам. 33 × 27 мм. Инв. 20. **Обр 192, 24.**

Отъ запазеното име на лицето личи, че печатътъ принадлежи на нѣкой си митнишки чиновникъ Космасъ. Обаче не може съ положителность да се твърди, въ коя провинция или градъ е билъ този чиновникъ, понеже името

Обр. 192. — Византийски оловни печати; София, Народенъ Музей.
Fig. 192. — Sceaux de plomb byzantins; Sofia, Musée National.

въ края на надписа на опакото е изтрито. Подобенъ печатъ съ име Космасъ и трети индиктионъ издава Панченко, Изв. Русск. Арх. Инст. въ К-полѣ XIII, 1908, стр. 115, 403 и табл. V, обр. 3, като го отнася къмъ VII вѣкъ и чете името на града Анкира.

Този видъ печати, понеже не носятъ името на императора, се опредѣлятъ по монетитѣ и се отнасятъ къмъ епохата на Константъ II (641—668 г.), чиято фигура най-много прилича на оная върху печатитѣ (Ср. Sab. II, табл. XXXIV). Тѣзи печати сж особно важни, понеже сж отъ най-старитѣ и защото сж датирани съ индиктиони.

Печатъ съ нѣколко образа, VII—VIII вѣкъ.

25. Разпятието на Христа; въ полето въ дѣсно права фигура обърната къмъ разпятието; горе, отъ дветѣ страни надъ кръста, бюстове на двама ангели единъ срещу другъ. Отъ дветѣ страни на разпятието отвесенъ нечетливъ надписъ.

Η ΑΝΑ[CTACIC] Сцена на Възкресението. Въ срѣдата Христосъ съ осѣнка около главата въ ходъ на дѣсно, въ лѣвата си ржка държи двоенъ кръстъ, а съ дѣсната води две лица, които извежда отъ гробоветѣ; въ дѣсно друга фигура.

Диам. 26 мм. Инв. 142. **Обр. 192, 25.**

Изглежда, че този видъ печати сж доста рѣдки. Върху тѣхъ не е отбелязано име, затова не се знае, на кого принадлежатъ. Подобенъ печатъ съ Христа, но въ ходъ на лѣво и значително по-голѣмъ, издава Schlumberger, Sigill. стр. 25 и Mélanges d'archéologie byzantine, 1895, стр. 29, 9. Последниятъ печатъ Schlumberger отнася къмъ епохата на Комнинитѣ (XI—XII вѣкъ).

Патрики Сицини, VIII вѣкъ.

26.

+ ΔΟV	+ Δού-
[Λ]ΟV ⸗V CI	[λ]ου Χ[ριστ]οῦ Σι-
[C]ΙΝΝΟVΠ	[σ]ίννου Π-
ΑΤΡΙΚΙ	ατρικί-
OV +	ου +
+ ΒΙΟΙ	+ υἱοὶ
ΙΩΑ[ΝΝ]	Ἰωά[νν]-
OV ΠΑΤ(Ρ)	ου πατ[ρ]-
ΙΚΙΟV +	ικίου +

Диам. 28 мм. Инв. № 55. **Обр. 192, 26.**

Съкращението ⸗V за ΧΡΙCTOV се срѣща доста рѣдко; ние го намираме и у Schlumberger, 92, 3. Другъ печатъ на Сицини Патрики издава Schlumberger, 565; обаче не се знае, дали тѣзи двама едноименици сж едно и сжщо лице.

Антипатъ Варда, VIII—IX вѣкъ.

27. Кръстообразна монограма съ буквитѣ ⸗Κ ΒΟΗΕ и думитѣ ΤΩ CΩ ΔΥΛΩ.

ΒΑΡΔ	Βάρδ[α]
ΑΝΘVΠΑΤ'Β'	ἀνθυπάτ[ῳ] β[ασιλικῷ]
ΑCΠSCΤΡ'	π[ροτοσπαθαρίῳ] καὶ
ΘΡΑΚ'	στρ[ατηγῷ] Θράκ[ων]

Диам. 28 мм. Инв. 26. **Обр. 192, 27.** Хубави, отчетливи, продълговати букви, характерни за VIII—IX вѣкъ.

Михаилъ, VIII—IX вѣкъ.

28. Бюстъ на св. Теодоръ насреща.

+	+
СΦРА	Σφρα-
ГІС МІ	γὶς Μι-
ХАНЛ	χαήλ

Диам. 12 мм. Инв. 45. **Обр. 192, 28.**

Иоаники Силенциаръ, VIII—IX вѣкъ.

29. Кръстообразна монограма съ позива: Θεοτόκε βοήθει!

+ ІѠА	+ Ἰωα-
ΝΝΗϹІΛ	ννή[κη] Σιλ-
ΕΝΤΙΑ	εντια-
РІѠ +	ρίω +

Диам. 20 мм. Инв. 50. **Обр. 192, 29.** За силенциаритѣ гл. Schlumberger, 587.

Пропреторъ Сисини, VIII—IX вѣкъ.

30. Кръстовидна монограма съ позива: Θεοτόκε βοήθει!

+	
CICINNI	Σισιννί-
Ѡ ВА ПР	ῳ β[ασιλικῷ] πρ[ωπρ]ε-
ЕТОРО	τόρο
+	

Диам. 30 мм. Инв. 52. **Обр. 192, 30.** Schlumberger, 166, публикува другъ печатъ съ името CHCHNHC протокентархъ на Елада и на стр. 411 съ името CICINNIC скейофилактъ. За преторитѣ и пропреторитѣ гл. Schlumberger, 568.

Архиепископъ Асонт . . . VIII—IX вѣкъ.

31. Кръстовидна монограма съ позива: + ΚΕ ΒΟΗΘΗ ΤѠ СѠ ΔΟΥΛѠ

+ ACONT'	'Ασοντ . .
АРХІЕПІС	ἀρχιεπισ-
Ко NIKOMEΔ	κό[πῳ] Νηκομεδ-
ЕІА . . .	είας

Диам. 30 мм. Инв. 134. **Обр. 192, 31.** Печати съ титла архиепископъ сж твърде рѣдки. Освенъ този печатъ азъ издадохъ и печата на охридския архиепископъ Теофилактъ (Македон. прегл. III, кн. I, 1927, 71).

Теодоръ Орлано, началникъ на маглавитѣ, X вѣкъ.

32. Орелъ съ разперени крила на дѣсно; наоколо двоенъ зрънчестъ кржгъ и по срѣдата позивния надписъ: ΚΕΒΟΗΘΗ ΤѠ СѠ ΔΟΥΛѠ

+ ΘΕΟΔ	Θεοδ-
ОР' В' АСПА	ώρ[ῳ] β[ασιλικῷ] προτοσπα-
Θ' S ЕПІ Тϑ М	ϑ[αρίῳ] καὶ ἐπὶ τοῦ μ-
АГЛАВ' ОР	αγλαβ[ίου] Ορ-
ЛАNО	λάνο

Диам. 20 мм. Инв. 54. **Обр. 192, 32.** Constantopulos въ сбирката отъ оловни печати на Стамулисъ, подъ заглавие Βυζαντιὰ μολυβδοβούλλα, Атина 1930, 19, № 49 издава печатъ на Михаилъ протоспатари и началникъ на маглавитѣ, но е предадено ΜΑΓΚΛΒΙΟΝ вмѣсто ΜΑΓΛΑΒ[ιον]. За маглавитѣ гл. Schlumberger, 537 сл.

Митрополитъ Теодотъ, X—XI вѣкъ.

33. $\overline{\text{ΜΡ}}$ ($\overline{\text{ΟΘ}}$) Бюстъ на Богородица насреща, съ осѣнка около главата, на лѣва страна държи Христа.

+ ΘΚΕΒ	Θ[εοτό]κε β[οήθει]
ΤωCω $\overline{\text{Δ}}$	τῷ σῷ δ[ούλῳ]
ΘΕΟΔΟΤ'	Θεοδότ[ῳ]
$\overline{\text{ΜΡ}}$ΟΠΟΛ'	μ[ητ]ροπολ[ίτῳ]
CΕΒΑC	Σεβασ-
ΤΙΑC	τίας

Диам. 24 мм. Инв. 64. **Обр. 192, 33.** За темата Севастея гл. Schl. 293*a*. По формата на буквитѣ изглежда, че този печатъ е отъ X—XI вѣкъ.

Епархъ Аритино, X—XI вѣкъ.

34.

+ CΚΕ	Σκέ-
ΠΟΙCΕ	ποις ἐ-
ΠΑΡΧΟ	πάρχο
ΑΡΙ	Ἀρι-
ΤΗΝΟ	τήνο
$\overline{\text{ΧΕ}}$ Μ	$\overline{\chi\varepsilon}$ μ

Диам. 15 мм. Инв. 76. **Обр. 192, 34.**

Примикиръ Теофилактъ, X—XI вѣкъ.

35. ($\overline{\text{ΜΡ}}$) $\overline{\Theta}$ Бюстъ на Богородица насреща, съ медалионъ на Христа на гърдитѣ; дветѣ ѝ ржце разгърнати.

+ ΚΕ ΒΘ	Κ[ύρι]ε β[οή]θ(ει)
ΘΕΟΦΙ	Θεοφι-
ΛΑΚΤω	λάκτῳ
ΠΡΗ	πρη[μικηρήφ]

Диам. 16 мм. Инв. 77. **Обр. 192, 35.**

Протоспатари и стратилатъ Леонти, X—XI вѣкъ.

36. Бюстъ на Богородица на лѣво, на дѣсната си страна държи Христа.

+	
ΘΚΕ ΒΟ	Θ[εοτό]κε βο[ήθει]
ΛΕΟΝΤΑC	Λέοντας
ΑCΠΑΘΑΡΙ	πρωτοσπαθαρί[ῳ]
S CΤΡΑΤΙΛ	καὶ στρατηλ[άτῳ]

Диам. 16 мм. Инв. 84. **Обр. 192, 36.** За титлата гл. Schl. 366.

Проедъръ Теодоръ, X—XI вѣкъ.

37. $\overline{\text{ΜΡ}}$ $\overline{\Theta\text{Θ}}$ Богородица седнала на престолъ насреща, съ разгърнати ржце.

$\overline{\text{ΘΚΕ}}$ ΒΘ	Θ[εοτό]κε β[οή]θ[ει]
ΘΕΟΔωΡω	Θεοδώρῳ
ΑΡΟΕΔΡω	προέδρῳ
Τω ΑΜΑC'	τῷ Ἀμασ...
ΙΑΝ	ιαν

Диам. 25 мм. Инв. 127. **Обр. 192, 37.**

Теофилактъ, X—XI вѣкъ.

38. $\overline{\text{MP}}$ $\overline{\Theta\text{Y}}$ Бюстъ на Богородица съ разгърнати ръце и съ младенеца Христа на гърдитѣ.

+	
ΘΕΟΦV	+ Θεοφύ-
ΛΑΚΤΟΝ	λακτον
ΠΑΛΙΤΗΝ	Παλιτην-
ΑΓΝΙ CΚΕ	άγνι σκέ-
ΠΟΙC	ποις

Диам. 31. Инв. 129. **Обр. 192, 38.**

Анонименъ печатъ, X—XI вѣкъ.

39.

O	Δ
Θ	ω
E	P

Св. Тодоръ въ военно облѣкло, правъ насреща, държи копие и щитъ.

ΕΚΤΗC	Ἐκ τῆς
ΓΡΑΦΗC	γραφῆς
ΓΝΟΡΙΖΕ	γνόριζε
ΤΟ ΓΕΓΡΑ	τὸ γεγρά-
ΦΩ ΤΥ	φω του

Диам. 15 мм. Инв. 153. **Обр. 192, 39.** Подобенъ печатъ издава E. Miller въ Revue numismatique 1867, 419.

Теодоръ, X—XI вѣкъ.

40.

O	Δ
Θ E	ω
O	PO

Бюстъ на св. Тодора, държи копие и щитъ.

⁘	
CΦΡΑΓΙC	Σφραγὶς
ΘΕΩΔΟΡΥ	Θεοδώρου
ΤΟV ΑΓΙ C	τοῦ ἁγί[ου] Σ-
ΤΕΦΑΝΙ	τεφανί-
Υ	ου

Диам. 22 мм. Инв. 159. **Обр. 193, 40.**

Протопроедъръ Варлаки, X—XI вѣкъ.

41. Богородица, седнала на широкъ тронъ насреща, въ скута си държи младенеца Исуса.

+ ΘΚΕ ΒΟ	Θ[εοτό]κε βο-
ΗΘΕΙ ΤΩ CΩ	ήθει τῷ σῷ
ΔΟVΛΩ ΒΑΡ	δούλῳ Βαρ-
ΛΑΚΙω Α ΠΡ(Ο)	λακίῳ προτοπρο-
ΕΔΡωS . .	έδρῳ καὶ . . .

Диам. 26 мм. Инв. 2. **Обр. 193, 41.**

Васили Врахаминосъ, XI вѣкъ.

42. Бюстъ на светецъ насреща.

ΘΟΚΕ	Θ[ε]ο[τό]κε
CΚΕΠΕ	σκέπε
ΒΑCΙΛ'	Βασίλι[ον]
ΤωΝ ΒΡΑ	τῶν Βρα-
ΧΑΜΙΝ	χάμιν

Обр. 193. — Византийски оловни печати; София, Народенъ Музей.
Fig. 193. — Sceaux de plomb byzantins; Sofia, Musée National.

Диам. 20 мм. Инв. 157. **Обр. 193, 42.** Подаренъ отъ учителя Гено Ивановъ отъ Ловечъ. За фамилията Врахамиосъ гл. Schlumberger, 714.

Иоанъ Велунди, XI вѣкъ.

43. + ΘΚΕ ΒΟΗC Ιω ΒΕCΤΑΡΧω ΜΕΓΑΛω ΧΑΡΤΟV. Надписътъ е между двоенъ зрънчестъ кржгъ. Въ полето въ срѣдата ΜΡ ΘV и Богородица съ медалионъ на Христа на гърдитѣ, седнала на престолъ насреща.

+ ΚΡΙΤΗ ΤΟV ΒΗΛΟVΝΔΙΤωΝ ΘΡΑΚΙCΙωΝ· И този надписъ е между двоенъ зрънчестъ кржгъ. Въ срѣдата бюстъ на св. Георги съ копие и щитъ и въ полето надписъ:

O	ω
Γ	PΓ
E	I

Прочитъ на надписа: Θ(εοτό)κε βοή(θ)ε(ι) Ἰω(άννῃ) βεστάρχῳ μεγάλῳ χαρτου(φιλάκτῳ) или χαρτου(λαρίῳ), κριτῆ τὸν Βηλούνδι τῶν Θρακησίων.

Диам. 31 мм. Инв. 21. **Обр. 193, 43.**

Иосифъ Ватацесъ, XI—XII вѣкъ.

41.

O	O	Ὁ ἅγιος
OAC	PΘE	Θεόδωρ(ος)
Γ	Δ	
I	ω	

+	
CKEΠOIC	Σκέπ:ις
MEMAPTOC	με μάρτος
IωCHΦTON	Ἰωσὴφ τὸν
BATATZHN	Βατάτζην

Диам. 32 мм. Инв. 103. **Обр. 193, 44.**

. . . Комнинъ, XI—XII вѣкъ.

45.

(O)	Δ
A	H
Γ	M H
I	T P
O	I
C	O C

+	
CEBACTON	Σεβαστὸν
. . . SΔOMEC	. . . καὶ δομεσ-
TIKON [MΓAΛON ?]	τικὸν [μεγάλου ?]
— MNVM TON KO	μνυμ[ὸν] τὸν Κο-
MNHNON ΔEC	μνήνον δεσ-
(ΠOTHN ?)	[πότην ?]

Диам. 28 мм. Инв. 123. **Обр. 193, 45.** Намѣренъ при Айтоскитѣ бани. Подобенъ печатъ описва и Constantopulos, Journ. d'arch. numism. 1904, 165, 496. И той не може да даде пълно прочитане на надписа.

Никета Хардинио, XI—XII вѣкъ.

46.

O	ω
Γ	P
E	ΓI

Бюстъ на Св. Георги съ осѣнка около главата, държи копие и щитъ.

+ MAP	Μάρ-
TVC CKE	τυς σκέ-
ΠE TO Cω	πε τὸ σῶ
HKET' XA	[N]ηκετ[ὰ] Χα-
PΔVNI	ρδυνί-
ω	ω

Диам. 20 мм. Инв. 139. **Обр. 193, 46.**

XI—XII вѣкъ (?)

47.

+	
СΦΡΑΓΙС	Σφραγὶς
КОМΝΗ	Κομνή-
ΝΗС	νης

ΕΡΙ	Ἐρι-
ΚΛΕΘС	κλέους
ΘΕΟΔ ω	Θεοδώ-
РАС	ρας

Диам. 23 мм. Инв. 22. **Обр. 193, 47.**

Анонименъ печатъ, XII—XIII вѣкъ.

48.

—•—	
+ ΟΥΠΕΡ	Οὔπερ
СΦΡΑΓΙ	σφραγί-
Ζ ω ΤΑС ΓΡ'	ζω τὰς γρ[α]-
ΦΑС ΚΡΙС'	φὰς κρίσι[ς]
ΛΟΓΟΥС	λόγους
—•—	

—•—	
ΔΕΙΚΝ'	δείκν[υ]-
СΙΤΟΠΡ'	σι τὸ πρ[ό]-
ΓΡΑΜΜΑ	γραμμα
ΚΑΙ ΓΝ ω	καὶ γνώ-
Θ' ΒΛΕΠ ω	θ[η] βλέπω-
— N —	— ν —

Диам. 28 мм. Инв. 28. **Обр. 193, 48.** Ср. Schl. 63, 14.

Епифани Каматеросъ, XII—XIII вѣкъ.

49. МР Θ8

Бюстъ на св. Богородица насреща съ разгърнати ръце и медалионъ на Христа на гърдитѣ.

+ ΕΠΙ	Ἐπι-
ΦΑΝΙΟС	φάνιος
ΚΑΜΑΤ'Ρ	Καμάτ[η]ρ-
Ο ΓΡΑΦ	ο[ς] γραφ[ῶν]

Диам. 18 мм. Инв. 140. **Обр. 193, 49.** Ср. Schl. 628 сл.

Архигетесъ Отеонъ... XII—XIII вѣкъ.

50. $\overline{\text{Х}}$ АР (Н? М) Архангелъ Михаилъ крилатъ, правъ насреща, въ дѣсната ржка държи изправенъ боздуганъ (?), въ лѣвата — обърнатъ кривакъ.

+	+
(ΟΤΗ ωΝ ?)	(Ὀτήων ?)
(Λ ωΝΚΑСΜΑ ?)	(Λωνκάσμα ?)
Τ ωΝ ΑΡΧΗΓ Η	τῶν ἀρχηγή-
ΤΗС СΚΕΠΟΙС	της σκέποις
ΕVΜΕΝ ωС Α	ἐνμενῶς ἀ-
ΤΡΙΜΗΝΙ ω	τριμηνίω
(ΑΜΗΝ ?)	(ἀμὴν ?)

Диам. 39 мм. Инв. 132. **Обр. 193, 50.** Ср. Schl. 326.

Протоспатари и стратегъ Михаилъ... XII—XIII вѣкъ.

51.

Ο	Ν
Α	Ι
Γ	ΚΟ
Ι	Λ
Ο	Α
С	

Бюстъ на Св. Никола, държи евангелие.

+ $\overline{\text{КЕ}}$ ΒΘ	К[ύρι]ε β[οή]θ[ει]
ΜΙΧΑΗΛ	Μιχαὴλ
ΑСΠΑΘΑΡ'	προτοσπαθαρ[ίῳ]
VΠΑΤ S СΤΡ'	ὑπάτ[ῳ] καὶ στρ[α]-
ΤΙΓ Τ ω ΙΔV	τιγ[ῷ] τῷ (Δυ-
ΖΗΝ ωΝ ?)	ζήνων ?)

Диам. 27 мм. Инв. 137. **Обр. 194, 51.**

Иоаники Кантакузенъ, XIII—XIV вѣкъ.

52.

O	Δ	ΙωΑΝΗΚΗ	Ἰωανήχη
A	H	ΚΑΝΤΑΚΟVΖΗ	Καντακουζή-
Γ	M	Nϑ ΠΡΘΟCTVΠΟΙ	νου πρ[ο]θοστύποι
I	H	CΦΡΑΓΙCM(A) TωN	σφράγισμ[α] τῶν
O	TP	ΓΡΑΦωN MV	γραφῶν μου
C	IOC	. . . RPVΓA	. . . βρυγα

Св. Димитъръ съ осѣнка около главата, въ военно облѣкло, правъ насреща, държи копие и щитъ.

Диам. 32 мм. Инв. 124. **Обр. 193, 52.** Ср. Schl. 630.

Sceaux de plomb byzantins conservés dans la collection du Musée National à Sofia

Le Musée National à Sofia possède une collection de 153 sceaux de plomb byzantins, dont 84 exemplaires proviennent de Constantinople. Le reste a été trouvé en Bulgarie. Les sceaux appartenant aux rois et aux dignitaires bulgares (6 pièces) ont été déjà publiés ailleurs. L'auteur publie ici seulement les pièces byzantines les mieux conservées de la collection du Musée National. Ces pièces appartiennent en partie aux empereurs byzantins (Nr. 1—21), en partie aux dignitaires de l'empire byzantin (Nr. 22—52).

Nicolas A. Mouchmov

Три старобългарски моливдовула

отъ Тодоръ Герасимовъ

1. Моливдовули на царь Симеона.

Въ колекцията отъ български и византийски моливдовули при Народния археологически музей въ София се пазятъ и два моливдовула отъ царь Симеона. Единиятъ отъ тѣхъ (инв. №. 128) е намѣренъ презъ 1913 год. въ развалинитѣ на „Вѫтрешния градъ“ въ Преславъ. Точното мѣстонахождение на втория, който постѫпи въ сбиркитѣ на музея презъ 1934 година (инв. № 166), не е известно. Споредъ увѣрението на първия му притежатель, печатътъ е билъ намѣренъ нейде въ северо-източна България.[1]) Първиятъ печатъ е съ доста развалена повръхность и затова е останалъ дълго време между неопредѣленитѣ византийски моливдовули; тоя печатъ можа да бѫде опредѣленъ съ сигурность благодарение на новооткрития вторъ моливдовулъ, който е съ добре запазено лице и чиито образи и надписи сѫ идентични съ тия на първия. И двата оловени печата сѫ произлѣзли отъ единъ и сѫщъ булотирионъ; тѣ иматъ 25 мм. въ диаметъръ; ядрото на първия е по-тънко — 3 мм., а това на втория е по-дебело — 5 мм. И двата моливдовула сѫ автентични — тѣ сѫ покрити съ естествена патина, която покрива доста дълбоко повръхноститѣ имъ. Двата моливдовула се допълватъ въ развалените мѣста на надписитѣ. Върху лицевата страна на първия моливдовулъ се четатъ едвамъ само началнитѣ три букви отъ името на царь Симеона. Другитѣ части отъ надписа сѫ повредени отъ патината, още повече че тѣ сѫ били слабо отпечатани. Надписитѣ и изображенията на втория моливдовулъ сѫ по-четливи.

Върху лицевата страна на моливдовулитѣ е представенъ царь Симеонъ, стоящъ правъ насреща (обр. 194 и 195). Той е изобразенъ въ пълно царско облѣкло; на главата си има низка корона (стема). Облѣченъ е въ тѣсна дълга дреха (дивитисий), богато обшита съ бисерни зрънца; върху нея около рамената и гърдитѣ му е препасанъ широкъ лоръ, сѫщо така обшитъ съ бисери, единиятъ край на който се спуща въ страни отъ лѣво. Въ дѣсната ржка държи дългъ кръстъ, а въ лѣвата — кълбо съ кръстъ (държава).

Около фигурата на царя въ зрънчестъ кржгъ е разположенъ гръцки надписъ съ името и титлата на Симеона. Надписътъ започва съ кръстъ

[1]) Тоя печатъ е подаренъ на музея отъ г. М. Д. Брешца.

въ лѣво отъ нозетѣ на царя и се чете така: † CVMEѠN EN XPIC[TѠ] BACIΛE [VC] POMEѠN. Името XPICTѠ е съкратено на XPIC; следъ буквата C горе има едно клинче — знакъ за съкращение. Титлата BACIΛEVC е съкратена на BACIΛE, следъ което веднага започва следната дума; тукъ липсва знакътъ за съкращение. Цѣлиятъ надписъ следователно гласи: † Συμεὼν ἐν Χριστῶ βασιλεὺς Ρωμεῶν — „Симеонъ въ Христа царь на Ромеитѣ“.

На опаката страна на печатитѣ е изобразенъ Исусъ Христосъ, седналъ насреща на тронъ съ високо облегало; подъ краката му правожгълно столче. Христосъ е представенъ благославящъ съ дѣсната ржка; съ лѣвата крепи на колѣното си Евангелието. Около изображението на Исуса Христа въ зрънчестъ кржгъ се намира гръцки надписъ, чийто смисълъ за сега не може да се разбере, въпрѣки че голѣмъ брой отъ буквитѣ се четатъ ясно. Въ лѣво отъ подставката се четатъ буквитѣ OATΛOП и знакъ за съкращение — клинче, после OVП. Въ дѣсно отъ нимба на Христа сж се намирали три букви, които сж силно повредени и върху двата моливдовула. При разглеж-

Обр. 194. — Моливдовулъ на царь Симеонъ.
Fig. 194. — Sceau de plomb du roi Siméon.

Обр. 195. — Моливдовулъ на царь Симеонъ.
Fig. 195. — Sceau de plomb du roi Siméon.

дане съ увеличително стъкло се забелязватъ две рамена отъ първата буква, която трѣбва да е била V, следъ това се забелязва горното хоризонтално рамо отъ втората буква, която може да е П или Т или нѣкоя друга буква, следъ нея се вижда единъ сегментъ, който принадлежи на дѣсната половина на буквата O. По-нататъкъ се четатъ ясно буквитѣ VOVП. Следъ тѣхъ следва мѣстото на други три букви, които сж унищожени отъ патината. Следъ П се вижда едно отвесно рамо на следващата буква. Надписътъ е завършвалъ съ буква И и кръстъ. Вѣроятно гравьорътъ е начерталъ погрѣшно гръцката буква N като българско И.

Обикновено върху монетитѣ и моливдовулитѣ на съвременнитѣ на царь Симеона византийски императори около изображението на Исуса Христа се поставя надписъ REX REGNANTIUM [1]) или IESUS XPISTUS.[2]) Въ нашитѣ моливдовули гравьорътъ не е следвалъ тази традиция и е гравиралъ единъ надписъ съ по-друго съдържание.

Двата моливдовула отъ царь Симеона по външность показватъ голѣма прилика съ съвременнитѣ византийски моливдовули. Изображението на Исуса

[1]) Wroth, Imperial byzant. coins, II, 445, 450 сл.
[2]) Jurnal intern. d'archéol. numism. IX, 1906, 90, № 278 β.

Христа върху опакото на моливдовулитѣ намира своя паралелъ въ идентичното изображение върху една златна монета на Константинъ VII и Романъ I, съвременници на царь Симеона.[1]) Въпрѣки това моливдовулитѣ се отличаватъ отъ тия на съвременнитѣ византийски императори по това, че всички думи въ надписитѣ имъ сѫ гръцки и сѫ написани съ гръцки букви, докато въ споменатитѣ византийски моливдовули[2]) надписитѣ сѫ смѣсени, т. е. съдържатъ се и гръцки и латински думи и сѫ винаги написани съ латински букви, като тукъ тамъ сѫ вмъкнати и гръцки букви. Сѫщото констатираме и въ монетитѣ на тия византийски императори.[3])

Да се повърнемъ на титлата на царь Симеона върху моливдовулитѣ отъ Народния музей, която на пръвъ погледъ изглежда странна, понеже въ нея Симеонъ се титулува само царь на ромеитѣ, а не и на българитѣ, както би трѣбвало да се очаква, поради това че той е билъ преди всичко български владѣтель. Тукъ трѣбва да подчертаемъ, че е изключено предположението, какво нашитѣ моливдовули съ името Симеонъ царь на ромеитѣ сѫ на нѣкой византийски владѣтель, тъй като императоръ съ подобно име не е известенъ, още повече отъ X вѣкъ, отъ когато датиратъ въпроснитѣ два моливдовула. Присѫтствието на естествената патина, която е много сигуренъ белегъ за автентичностьта, както и стилътъ на изображенията сѫ достатъчни, за да се отстрани всѣка мисъль за нѣкаква мистификация и фалшификатъ. Обяснение на тая титла трѣбва да диримъ въ отношенията на царь Симеона съ Византия презъ втората половина на неговото царуване.

Известно е, че България достигна най-голѣмо разширение на границитѣ си при Симеона; заедно съ териториалното уголѣмяване на държавата последва обединението на много славянски племена въ българската държава. Това териториално разширение има за последица бързото икономическо и едновременно съ това и политическо издигане на България. Сега българската държава се издигна като втора политическа сила въ юго-източна Европа наредъ съ Византия, за която тя става и опасенъ съперникъ. Въ предѣлитѣ на българската държава бѣха вмъкнати и значителни земи и население, които преди сѫ били подъ политическата власть на Византия. Естествено е, че при това положение на България като велика сила, Симеонъ е пожелалъ да се приравни по титла съ византийския императоръ, а после и да го замѣсти, като се постави на чело на една голѣма българо-византийска империя. Симеонъ се е стремѣлъ да стане, по подобие на византийскитѣ императори, единственъ владѣтель на християнския свѣтъ въ близкия Изтокъ. Съ тая идея, която го е силно занимавала, Симеонъ се приобщилъ още когато е прекарвалъ младинитѣ си въ

---

[1]) Wroth, цит. съч. табл. LII, 6.

[2]) Въ единъ рѣдъкъ моливдовулъ отъ Лъвъ VI и чичо му Александъръ, съвременници на Симеона, надписитѣ и отъ двете страни, доколкото тѣ сѫ запазени, сѫ съ латински букви: LEON· ALEΞ .. опако: ..SUS . RISTUS. Гл. Journal intern. d'archéol. numism. IX, 90, 278 β.

[3]) Wroth, цит. съч. II, 444 сл.

Цариградъ, кѫдето е билъ посветенъ толкова много въ византийската култура и философия, че съвременницитѣ му го наричатъ полугръкъ.[1]) Тукъ Симеонъ е билъ вдъхновенъ отъ създадената още отъ Константина Велики държавна идея, че византийскиятъ императоръ е единственятъ самодържавенъ господарь на свѣтовното царство и Божи представитель на земята.[2]) Симеонъ е чакалъ да настѫпи удобниятъ случай, за да пристѫпи къмъ изпълнение на честолюбивитѣ си намѣрения.

И такъвъ поводъ като че се е явявалъ. Въ Византия настѫпили вѫтрешни събития, които спомогнали за това. Презъ май 912 год. умрѣлъ Лъвъ VI Философъ и престола му наследилъ малолѣтниятъ му синъ Константинъ VII Багренородни; той ималъ за опекунъ и съуправитель чича си Александъръ, който билъ пияница. Тоя Александъръ съ своя неуравновесенъ характеръ и съ своята лоша политика оскърбилъ българския царь Симеонъ.[3]) Последниятъ бѣ пратилъ при него пратеничество, за да се поднови мирниятъ договоръ отъ 896 г.; българскитѣ пратеници, обаче, били посрещнати зле. Оскърбениятъ Симеонъ почналъ да се готви за война, за да си отмъсти за нанесената му обида. Наскоро следъ тая случка се поминалъ Александъръ. Въ Византия назначили ново регенство, което смѣтали, че ще накара Симеонъ да спре похода си, тъй като единственятъ виновникъ за това въоръжено стълкновение починалъ. Патриархъ Николай пратилъ нѣколко послания до Симеона, въ които го увещавалъ да отмѣни похода си срещу Византия, обаче Симеонъ останалъ непреклоненъ, защото, виждайки слабостьта на Византия, мислѣлъ, че сега е най-удобниятъ моментъ да реализира своитѣ въжделения, да се прогласи василевсъ на ромеитѣ, да заеме престола на Византия и да стане автократоръ на християнския Изтокъ. Въ края на юлий 913 г. той съ много войска се отправилъ срещу Цариградъ. Симеонъ тръгналъ самоувѣрено, понеже се надѣвалъ да се справи лесно съ слабостьта на Византия вследствие на вѫтрешната междуособица, настанала следъ смъртьта на Александра. Но той се измамилъ; въ столицата новото регентство бързо се справило съ бунтоветѣ, и положението на Цариградъ било заздравено. Симеонъ видѣлъ това и отмѣнилъ своя нападателенъ планъ, тъй като сега не било възможно само съ сухопѫтна войска да завладѣе здраво укрепената столица, и затова се обърналъ съ писмо до императора за започване на преговори за миръ. Следъ завършването на мирнитѣ преговори, Симеонъ заедно съ двамата си синове билъ въведенъ въ Влахернския дворецъ, кѫдето, споредъ византийскитѣ писатели, патриархътъ Николай извършилъ коронация и посвещение на Симеона въ кесарско достойнство. Но това надали е било така. Хрониститѣ[4]) предаватъ изопачено редътъ на церемонията въ Влахернския дворецъ и изтъкватъ византийската хитрость и измама при коронацията, при която вмѣсто стема, съ която се коронясва изключително въ

[1]) Luitprandus, Antapodosis, cap. 29.
[2]) Fr. Dölger, Bulg. Zartum und byzant. Kaisertum, Forsch. u. Fortschr. XI, 1935, 19.
[3]) В. Златарски, История на българската държава I, 2, 358 сл.
[4]) Georg. Mon. 878, 3—6; Cedren. II, 282, 19—21; ср. Златарски, 367.

императорско достойиство,[1]) патриархътъ ужъ поставилъ своя епириптарий; тѣ предаватъ официалната дворцова версия на новото правителство начело съ Зоя, следъ като въ Цариградъ съзнали сторената грѣшка, като показали слабостьта си и допуснали Симеонъ да бѫде коронясанъ за василевсъ, съ което тѣ одързостили неговитѣ претенции и надъ византийската държава. Затова сега съ това известие и слухъ гледали да умаловажатъ сторената грѣшка.

Симеонъ, който бѣ прекаралъ цѣли 12 години въ византийския дворъ, кѫдето се бѣ запозналъ изтънко съ византийската дворцова култура и кѫдето е ималъ възможность да присѫтствува на коронационни церемонии и да изучи заедно съ византийскитѣ принцове устава на царскитѣ церемонии, не ще да е оставилъ да бѫде измаменъ при извършване на обряда. Пъкъ и регентството, чувствувайки слабостьта си, надали би си позволило една подобна комедия, която би му довела отново гнева на могѫщия Симеонъ. Титлата кесаръ, за която споменуватъ въ случая византийскитѣ историци, бѣ дадена вече на български владѣтель; Тервелъ още въ началото на VIII вѣкъ бѣ получилъ отъ Юстинианъ II титлата кесаръ и сега не е било необходимо, като се е знаело това, да се иска втори пѫть. Симеонъ се е стремилъ за по-високо достоинство — за императорско. Както и да е, въвеждането въ царско достоинство е било за Симеонъ свършенъ фактъ, който той изтъква и подчертава предъ византийцитѣ при всѣки случай, въпрѣки че тѣ се силятъ да му оспорятъ титлата василевсъ.

Симеонъ още преди извършването на коронацията въ едно свое писмо до патриарха Николай Мистикъ бѣ изложилъ своитѣ претенции за царска титла и за византийския престолъ, което явно се вижда отъ второто писмо на патриарха, отговоръ на Симеоновото.[2]) Патриархътъ му пише: „не е ли по-добре да се наричашъ князъ (ἄρχων) отъ Бога (по божия милость), отколкото тиранинъ“ ?[3]) И по-нататъкъ казва: „Нима не се страхуваме да замислимъ грабването на оная власть, която Христосъ е възвеличилъ на земята“? И на края добавя: „На всѣки случай ти не се съмнявашъ, че отхвърлянето на договоритѣ и клетвитѣ, а тъй сѫщо и желанието да грабнешъ царската власть, която нѣма никакво отношение къмъ твоя родъ, сѫ отхвърляне на великото име“. Съ тия последни думи патриархътъ прави намекъ, че Симеонъ не е отъ ромейски родъ и не може да аспирира за византийския тронъ, който е осветенъ отъ Христа, както това е изразено въ държавната идея на Константинъ Велики за единовластието на ромейскитѣ императори — тѣ да бѫдатъ единствени владѣтели надъ християнския Изтокъ.

Следъ коронацията и издигане въ царско достоинство, Симеонъ е искалъ да му се признае титлата царь на ромеитѣ. Това свое искане той постоянно изтъквалъ въ писмата си както до патриарха, така и до императора Романъ Лакапинъ, на което и двамата отчаяно се противятъ като изтъкватъ купъ доводи противъ неговитѣ искания.

---

[1]) Pseudo-Codinus 50, 8.

[2]) Migne, Patrol. gr. CXI, col 52, A/B; 156; Сб. за Нар. Умотв. X, 1894, 328 сл.

[3]) Тукъ патриархътъ избѣгва да спомене думата василевсъ.

Въ писмо 19, писано споредъ проф. Златарски[1]) въ 921 г., патриархътъ пише: „не заявявай: нека остави царството (престола) онзи, който се е възкачилъ на прѣстола му, понеже това е невъзможно; недей писа, управителитѣ на ромейското царство и народътъ да те признаятъ за свой императоръ и господарь, защото и това не може да бѫде, и никой нѣма да се съгласи даже да изслуша подобна речь".

Въ своето писмо Симеонъ е намеквалъ за Романъ Лакапинъ, когото той смѣталъ за узурпаторъ и незаконенъ императоръ, който съ възкачването си на византийския престолъ попрѣчилъ на Симеоновия планъ чрезъ женитба да се настани на престола на византийскитѣ императори; той искалъ да ожени дъщеря си за малолѣтния Константинъ VII Багренородни, да стане басилеопаторъ и така да подчини Византия. Последното било направено отъ хитрия Романъ. Въпрѣки постояннитѣ откази на византийцитѣ да го признаятъ за василевсъ на ромеитѣ, Симеонъ показалъ упорство въ исканията си и демонстриралъ всячески това. Въ 924 г. българскитѣ войски подъ стенитѣ на Цариградъ предъ лицето на византийския императоръ, патриарха и населението, които гледали величествения български парадъ, поздравили на гръцки езикъ Симеона като василевсъ на ромеитѣ. Тоя възгласъ на българскитѣ войски къмъ своя вождъ направилъ силно впечатление на всички; съвременнитѣ византийски хронисти го отбелязватъ като събитие. Самъ императоръ Романъ Лакапинъ следъ това свиждане писалъ[2]) лично на Симеона, за да изкаже неодобрението си срещу притезанията на Симеона; въ единъ пасажъ отъ това писмо той пише: „И тъй, ако ти желаешъ да се именувашъ царь на ромеитѣ, нищо не ти бърка да се прогласишъ и за господарь на цѣлата земя, на която ти не притежавашъ дори и най-малка часть за поселение" и пр. И по-нататъкъ: „Ако би трѣбвало нѣкой да се нарича царь на ромеитѣ и българитѣ, то по-скоро трѣбваше да се наречемъ ние, които сме получили това отъ Бога и по негово довѣрие сме добили царската власть". Цѣлото писмо е изпълнено съ доводи срещу Симеоновитѣ искания да бѫде признатъ за византийски императоръ. Симеонъ е настоявалъ на своето и Романъ Лакапинъ е билъ принуденъ да протестира въ едно второ писмо. „Какъ твоятъ най-възвишенъ и проницателенъ разумъ не е обсѫдилъ, пише той, какво ние писахме не за това, че ти се пишешъ царь на ромеитѣ, тъй като ти въ твоето отечество можешъ да правишъ каквото искашъ; обаче, ако трѣбва право да говоримъ, то и въ него не можешъ" и пр.

Нашитѣ моливдовули сѫ издадени следъ въвеждането на Симеонъ въ царско достойнство въ Влахернския дворецъ, който актъ трѣбва да е билъ предвиденъ и уговоренъ въ мирнитѣ преговори преди това; тѣ съ своитѣ царски изображения и надписи сѫ ново доказателство, че царь Симеонъ е билъ коронясанъ не въ кесарско, а въ царско достойнство. На лицевата страна, както видѣхме, Симеонъ е изобразенъ въ пълно царско облѣкло и съ

[1]) Сб. за нар. умотв. XII, 160 сл.; Migne, Ep. 24 col. 157-161.

[2]) Romani Lacapeni ad Symeonem Epist. I, Δελτίον τῆς ἱστορ. Ἑταιρ. I, 1884, 659; Сб. за нар. умотв. XIII, 1896, 282 сл.

царска стема, точно така, въ каквито инсигнии сж изобразени съвременнитѣ нему византийски императори върху тѣхнитѣ монети.[1]) Симеонъ следъ възданието му въ царско достойнство е смѣталъ, че има право да му бжде призната титлата василевсъ на ромеитѣ поради обстоятелството, че е билъ коронясанъ отъ самия цариградски патриархъ, който едничъкъималъ право да благославя и коронясва всѣки новоиздигнатъ василевсъ на ромеитѣ.[2])

Като имаме предъ видъ стремежитѣ на царь Симеона да се прогласи за императоръ на ромейската държава, наследница на Августовата свѣтовна империя, ще разберемъ, защо въ титлата си върху моливдовулитѣ не се назовава василевсъ и на българитѣ. Името ромеи тогава не е имало тѣсно етнографско национално, а напротивъ политическо, събирателно значение. Симеонъ, като се титилува василевсъ на ромеитѣ, съвсемъ не подценява българитѣ като народность, така както Карлъ Велики следъ завземането на стария Римъ въ 800 г. съ коронясването си за „Римски императоръ“ не обезличи франкската държава, а напротивъ я възвеличи.

2. Моливдовулъ отъ IX вѣкъ.

Къмъ малкото веществени паметници отъ времето на първото българско царство ще трѣбва да прибавимъ и единъ рѣдъкъ моливдовулъ на единъ висшъ български духовникъ, живѣлъ презъ края на IX вѣкъ (обр. 196 и 197). Тоя моливдовулъ е нова ценна придобивка за българската сигилография; той за сега е единственият известенъ моливдовулъ съ славяно-български надписи[3]) отъ първото българско царство. Значението му не се изчерпва съ това. Неговиятъ надписъ отъ дветѣ страни дава новъ материалъ въ езиково отношение. Освенъ това отъ съдържанието му добиваме сведение и за български църковни институции презъ IX вѣкъ. Запазенъ е много добре. Повръхностьта му е покрита съ сиво-зелена патина. Въ диаметъръ моливдовулътъ има 21 мм. и е дебелъ 3·5 мм. Намира се въ една частна сбирка въ чужбина.

На лицевата му страна въ срѣдата е изобразенъ гръцки кръстъ съ профилирани рамена. Всѣки край на тритѣ рамена завършва съ по една топчица, а отъ долния край на отвесното рамо излизатъ въ лѣво и дѣсно растителни разклонения (акантови ?). Въ полето около изображението на кръста е помѣстенъ следниятъ надписъ, който започва въ лѣво отъ долния край на кръста: + ѓн помози твоемоу роботъ. — ѓн е съкращение на обръщението Господи. Кръстътъ и буквата Г сж малко повредени отъ ударъ съ остро орждие, за това не сж ясни. Въ думата „помози“ звукътъ з е предаденъ съ Z, а не съ з.

---

[1]) Wroth, табл. LI, 9; LII, 1, 4.

[2]) Златарски, Държавно-политич. идеи на царь Симеона, Лѣтопись на Бълг. Акад. на наукитѣ XII, 200 сл.

[3]) Нѣколкото известни моливдовули като тѣзи на царь Симеона (ср. по-горе), на богатура и баина Хотинъ (гл. ИРАИ, X, 1905, 555), на Самуилъ Алусиана (гл. ИАИ, I, 1921—22, 86 сл.), и др. сж съ гръцки надписи. До сега български моливдовули съ славянски надписи бѣха известни само отъ времето на второто българско царство.

На опаката страна на моливдовула следва продължението на надписа, разпредѣлено въ четири реда. Тукъ буквитѣ сѫ по-едри. Тая часть на надписа гласи: **Гєѡргіѳ· чрнцю и сѵнкєлѳ блъгарѕс(комѳ)**. Поради липса на мѣсто последнитѣ четири букви на последната дума сѫ съкратени. Цѣлиятъ надписъ гласи: „Господи помагай на твоя робъ Георгия монаха и синкела български".

Изработката на печата е много добра, буквитѣ сѫ правилни и равни. Нашиятъ моливдовулъ е сходенъ по форма и съдържание съ съвременнитѣ му византийски моливдовули; формулата на предната страна: „Господи помагай на твоя робъ" е точенъ преводъ на обичайната формула на гръцки езикъ върху византийскитѣ моливдовули[1]) и монети.[2])

Характерна е формата на кръста въ нашия моливдовулъ. Тя е сходна съ тая на единъ подобенъ кръстъ върху единъ византийски моливдовулъ отъ иконоборческата епоха.[3]) Презъ тая епоха вмѣсто образитѣ на Исуса Христа,

Обр. 196 — Моливдовулъ отъ IX в.
Fig. 196. — Sceau de plomb du IXe siècle.

Обр. 197. — Моливдовулъ отъ IX в.
Fig. 197. — Sceau de plomb du IXe siècle.

Богородица и на светцитѣ по църквитѣ и други паметници се е поставялъ като главна украса кръстътъ. Образътъ на кръста съ растителни разклонения и безъ такива намираме и върху моливдовули, датиращи следъ иконоборчеството.[4]) Изглежда, че по-късно тоя кръстъ загубва първоначалното си значение и остава върху моливдовулитѣ отъ X и XI вѣкъ само като орнаментъ.

Въ надписитѣ на нашия печатъ се съдържатъ нѣколко букви съ характерни начертания, които могатъ да послужатъ като основа за датирането на моливдовула. На първо мѣсто трѣбва да се спомене буквата **а**, въ думата **блъгарскомѳ**; тя е съ дълги, не много разкрачени рамена и кѫса напрѣчна чертица между тѣхъ. Съ такова начертание е и буквата **а**, която намираме въ графитото върху външната страна на стената на баптистерия въ кржглата църква при Преславъ.[5]) Сжщата графика на **а** намираме и въ Самуиловия надписъ.[6]) Буквата **в** е съ дълго отвесно рамо и малка джгичка въ долния му край. Подобна форма има тая буква въ надгробния надписъ № 314 отъ Преславъ.[7]) И тоя надписъ издателтъ възъ основа на палео-

[1]) Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantine, 14, 29.
[2]) Wroth, Imperial byzantine coins, табл. CV.
[3]) Schlumberger, цит. съч. 263, 1.
[4]) Пакъ тамъ, 111, 6; 237, 2, 3; 390, 13 и др.
[5]) Кр. Миятевъ, Кржглата църква въ Преславъ, 156, обр. 267.
[6]) Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2 изд. 24.
[7]) Миятевъ, цит. съч. 167, обр. 272.

графски наблюдения отнася къмъ IX-X вѣкъ. Най-характерно начертание има буквата к. Тя се състои отъ дълго отвесно рамо и две дѫгички. Подъ долната дѫгичка е прибавена една дълга хоризонтална черта. Подобно начертание намираме още въ първобългарскитѣ надписи на Пресиана отъ Филипи,[1]) на Омуртага[2]) и на Маламира.[3]) Съ сѫщата характерна форма буквата к намираме два пѫти въ надписа на едно тасче отъ старобългарското златно съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós. Това съкровище Томсенъ, възъ основа на тая характерна буква, отнася къмъ IX вѣкъ.[4]) Буквата к съ приписана отдоле черта намираме и въ монетитѣ (меднитѣ) на византийския императоръ Василий I (867-886 г.)[5]) и въ единъ неиздаденъ строителенъ надписъ отъ Месемврия съ неговото име.[6]) Буквата є е съ кр҃гълъ гръбнакъ и дълга напрѣчна черта. Буква ρ е съ дълго рамо и малка дѫгичка. Подобна графика има ρ въ споменатия кирилски надписъ отъ Преславъ[7]) и въ тоя на Самуила.[8]) Характерна е и буквата ѵ; крайщата на дѫгичката ѝ сѫ завити навѫтре. Подобно начертание на буква ѵ намираме въ глинената плочка № 315 отъ кр҃глата църква въ Преславъ и въ Варошкия надписъ.[9]) Буквата ц е съ дълго дѣсно рамо. Това начертание е подобно на това на буква ц отъ кирилския надписъ отъ баптистерия въ Преславъ и въ Самуиловия надписъ.[10]) Въ надписа на моливдовула е употрѣбена думата ρокъ вмѣсто ρабъ, което се дължи вѣроятно на диалектични особности. Въ писменитѣ паметници наредъ съ ρабъ се употрѣбява, макаръ по-рѣдко, и ρобъ.

Отъ палеографскитѣ наблюдения върху по-типичнитѣ букви отъ надписа на моливдовула виждаме, че тия букви сѫ сходни съ такива отъ паметници, датиращи отъ IX и X вѣкъ. Особно важна за точното датиране на моливдовула е буквата в съ нейното архаично начертание. Съ такава форма ние я намираме въ първобългарскитѣ и други надписи и монети отъ края на IX вѣкъ. Следъ тоя периодъ буква в съ това начертание не се срѣща вече въ паметницитѣ. Следователно и нашиятъ моливдовулъ се отнася къмъ края на IX вѣкъ. За тази дата говори и формата на кръста върху лицевата страна на моливдовула, която форма намираме върху византийски моливдовули отъ иконоборската епоха.

Вмѣсто гръцката дума монахъ (ὁ μοναχός) въ надписа е употрѣбена българската ѵрѣнѣцъ, която буквално значи „зачерненъ“, т. е. този който се е

---

[1]) Ивановъ, цит. съч. 2; В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи 1934, 9 сл. № 19.

[2]) Бешевлиевъ цит. съч. № 2, 3, 4, 5, 10 и 11.

[3]) Пакъ тамъ, № 9 и 18, отъ Тумбулъ-джамия.

[4]) Баласчевъ, Минало I, 1909, 237; Ст. Младеновъ, Надписитѣ на старобълг. съкровище отъ Nagy-Szent-Miklós, Годишн. на Нар. Музей за 1922—1925, 397, обр. 273, 371.

[5]) Wroth, цит. съч. табл. LI, 4, 5, 7.

[6]) Тоя надписъ (инв. № 1516) вѣроятно е билъ вграденъ въ крепостната стена на Месемврия. Сега се пази въ Народния музей въ София.

[7]) Миятевъ, цит. съч. 156, 267.

[8]) Ивановъ, цит. съч. 24.

[9]) Миятевъ, цит. съч. 170, обр. 276, и Ивановъ, 27.

[10]) Миятевъ, цит. съч. 156, обр. 267, и Ивановъ, 24.

посветилъ въ монашеско звание и е облѣкълъ черна дреха.[1]) Тая дума се срѣща и въ писменитѣ паметници.[2]) Кой е този Георги чернецъ (монахъ) и български синкелъ? Сега е трудно да се отговори на поставения въпросъ. На всѣки случай лицето Георги отъ нашия моливдовулъ е било висшъ духовникъ при българската църква презъ края на IX вѣкъ. Той е билъ синкелъ.[3]) Синкелитѣ въ източно-православната църква сѫ били единъ видъ придворни духовни лица при епископитѣ; тѣ, както се вижда отъ прозвището имъ, сподѣляли килията на своя събратъ и началникъ.[4]) Синкелитѣ въ Византия сѫ били висши духовници. Тѣ сѫ стояли при патриарха и съставяли неговия частенъ съветъ. Синкели е имало на служба и при митрополититѣ и епископитѣ. Отначало всѣки митрополитъ или епископъ е ималъ по единъ синкелъ, а по-късно числото имъ се увеличило.[5]) Начело на единъ съветъ отъ нѣколко синкели стоялъ единъ протосинкелъ. При патриарха, споредъ Шлюмберже,[6]) като синкели служили митрополити, а при митрополититѣ — епископи, и при последнитѣ — игумени или обикновени монаси. Въ Византия и игуменитѣ на нѣкои мѫжки монастири заради заслуги къмъ църквата получавали като най-високо отличие и награда чинъ на синкели и имали право да свещенодействуватъ заедно съ патриарха въ храма Св. София и да заематъ най-близко мѣсто до трона на патриарха въ време на тия богослужения.[7]) Съ чинъ синкелъ е билъ почетенъ игуменътъ на монастира Св. Диомедъ, заради заслуги къмъ особата на императора Василий Македонецъ.[8]) У Шлюмберже сѫ издадени нѣколко интересни моливдовули на епископи и монаси, които сѫ имали звание синкели.[9])

Георги монахъ е билъ синкелъ при нѣкой епископъ. Титлата български, прикачена къмъ синкелъ, намира близъкъ паралелъ въ тая на презвитеръ Иоанъ, който въ своитѣ трудове се нарича екзархъ български,[10]) т. е. инспекторъ на училищата при българската църква.[11]) Титлата **Блъгарскій** ни дава основание да приемемъ, че Георги монахъ е билъ синкелъ именно при нѣкой отъ епископитѣ въ Преславъ, кѫдето и Иоанъ Екзархъ е работилъ.

---

[1]) Въ старобълг. езикъ имаме и думата **ѹрѣнѡризецъ**.

[2]) Въ глаголическия молитвословъ, л. 96-б (**ѹрѣнѣцъ**); ср. Прот. Ив. Гошевъ, Изв. на Етногр. музей, X-XI, 1932, 62 сл.; сѫщо у Козма Презвитеръ (**чернецъ**); изд. Попруженко, стр. 49 сл.

[3]) Du Cange, Glossar. ad script. med. et inf. graecitatis подъ думата σύγκελλος.

[4]) Pargoire, L'église byzantine de 527 à 848, 62 сл.

[5]) Pargoire, пакъ тамъ.

[6]) Schlumberger, цит. съч. 412.

[7]) Ив. Соколовъ, Состояніе монашества въ визант. церкви, 376 сл.

[8]) Пакъ тамъ, 66 сл.

[9]) Schlumberger, цит. съч. 119, 2; 209, 2; 255, 2 и 413, 4.

[10]) К. Калайдовичъ, Иоанъ, екзархъ Болгарскій, 1824, 129, 167, VIII; 174, IX.

[11]) Тукъ дължа да искажа благодарностьта си на г. проф. Й. Ивановъ, който ми посочи това сходство съ титлата на Иоанъ Екзархъ.

Drei altbulgarische Bleisiegel

I. In der Sammlung des Nationalmuseums in Sofia befinden sich zwei unveröffentlichte Bleisiegel des Zaren Symeon. Das eine Siegel (Inv. 128) wurde noch im Jahre 1913 in den Ruinen von Preslav gefunden. Das zweite Exemplar (Inv. 166) ist erst neuerdings vom Museum erworben worden und soll ebenfalls aus dem Nordosten Bulgariens stammen. Die beiden Siegel sind stempelgleich; Dm. 25 mm. Das neuerworbene Exemplar ist besser erhalten. Auf der Vorderseite ist Symeon im vollen kaiserlichen Ornate dargestellt (Abb. 194 u. 195). Ringsherum liestm ann die Inschrift +CYMEΩN EN XPIC[TѠ] BACIΛE(VC) POMEωN. Die Rückseite bietet das Bild des thronenden Christus. Die griechische Inschrift, die sich um das Bild befindet, kann leider nicht gelesen werden, obwohl die meisten Buchstaben ganz deutlich sind.

Die beiden Siegel bringen einen neuen Beweis dafür, dass Symeon tatsächich im Jahre 913 nicht zum Caesar, sondern zum Basileus gekrönt wurde (vgl. Fr. Dölger, Forsch. u. Fortschr. XI, 1935, 19 f.).

II. Das dritte Bleisiegel (Abb. 196 u. 197), das sich zur Zeit in ausländischem Privatbesitz befindet, stammt aus dem 9. Jahrhundert und hat eine bulgarische Inschrift. Er erscheint demnach als das älteste bis jetzt bekannte bulgarische Bleisiegel. Dm. 21 mm. Dicke 3, 5 mm. Auf der Vorderseite ist ein grosses Kreuz dargestellt; ringsherum liest man die Inschrift +ГН ПОМОЗИ ТКОЄМОЦ РОБОЦ die dann auf der Rückseite fortgesetzt wird: ГЄѠРГІѲ УРКНЬЦЮ И СУНКЄЛѲ БЪЛГАРКС(КОМѲ). Die Übersetzung lautet: „Gott! helfe deinem Sklaven Georg, Mönch und Synkellos der Bulgaren". Die paläographischen Eigentümlichkeiten, besonders der Buchstabe B, der in dieser Form nur in Denkmälern des 9. Jahrhunderts vorkommt (besonders oft in den protobulgarischen Inschriften, auf einer Schale aus dem Schatze von Nagy-Szent-Miklós und auf Münzen des byzantinischen Kaisers Basilios I.), berechtigen uns, das Siegel mit Sicherheit etwa ans Ende des 9. Jahrhunderts zu setzen.

Theodor Gerasimov

Първата златна монета на царь Иванъ Асень II

отъ Тодоръ Герасимовъ

Въ нѣкои извори отъ времето на второто българско царство се споменаватъ златни монети — перпери[1]) и златици. Обаче сведенията въ тия извори сѫ много кѫси и отъ общъ характеръ и затова сѫ недостатъчни, за да можемъ само възъ основа на тѣхъ да твърдимъ съ положителность, че презъ второто българско царство нѣкои отъ владѣтелитѣ сѫ сѣкли и златни монети.[2]) Не ще съмнение, че българскитѣ царе сѫ сѣкли и златни монети, които сѫ били необходими за външната търговия, която презъ тая епоха е била доста развита. Предполагаемото сѫществуване на златни български монети отъ второто ни царство не бѣ доказано и досега чрезъ находки на такива. Това нѣщо се обяснява съ обстоятелството, че златни монети сѫ били сѣчени въ по-малко количество отъ сребърнитѣ и меднитѣ монети, понеже отъ една страна златото е било скѫпо, а отъ друга — тѣ сѫ имали по-ограниченъ курсъ, като сѫ служили повече при плащания въ външната търговия. Това пъкъ е спомагало за тѣхното разнасяне въ далечни крайща по чужбина. Голѣма часть отъ златнитѣ монети изчезватъ съ претопяването имъ заради метала. Понѣкога въ вестницитѣ се появяваха съобщения за открити златни български монети. Обаче тия съобщения оставаха непотвърдени; въ

[1]) Въ Виргинската грамота на Константинъ Асень се споменаватъ и перпери (редъ 88), и златици (редъ 79); ср. Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2 изд., 585 сл.; перпери се споменаватъ и въ една приписка върху Болонския псалтиръ, ср. Й. Ивановъ, цит. съч. 52. За перпера се говори още и въ Зографската грамота на Ив. Александра отъ 1342 г. (редъ 57); ср. пакъ тамъ, 587.

[2]) Въ едно мѣсто отъ благодарственото писмо на царь Калояна до папа Инокентий III се споменаватъ, покрай другитѣ ценни подаръци, които той му изпраща, и *yperperorum libras quatuor*. Отъ това кратко известие не може да се заключи, че това сѫ перпери, сѣчени отъ самия Калоянъ, поради следнитѣ причини: Калоянъ не е ималъ възможность да се възползува отъ благословията и разрешението на папата, да насѣче свои монети, тъй като времето между посланието на Инокентий съ разрешение за това и отговора на Калояна, въ който се споменаватъ перперитѣ, е било много кратко. Освенъ това Калоянъ надали е разполагалъ и съ необходимото злато, тъй като той въ свосто 9 годишно царуване води непрекѫснати войни, които сѫ поглъщали всички срѣдства. А и златото презъ срѣднитѣ вѣкове е било ограничено и скѫпо. По-скоро споменатитѣ перпери, които Калоянъ изпратилъ, сѫ били византийски, каквито сѫ били разпространени тогава въ България.

случая се касаеше или за нѣкоя византийска златна монета, която прилича на българскитѣ монети, или пъкъ за нѣкой фалшификатъ.

Сега обаче, благодарение на една щастлива находка, ние вече притежаваме за науката първата златна българска монета. Това е една перпера или златица отъ царь Иванъ Асеня (обр. 198 и 199). Тя се пази въ една частна сбирка въ чужбина. Направена е отъ свѣтло злато и е плоска; диаметъръ 30 мм., тежи 4,33 гр. На единия край тя е пробита, а на противоположния — пукната; тая пукнатина, както и дупката, даватъ възможность да се види, че монетата е изкована отъ цѣла златна пластинка. Въ вдлъбнатинитѣ на изображенията върху дветѣ страни на монетата се намиратъ следи отъ патина съ меденъ цвѣтъ, която е сигуренъ белегъ за автентичностьта на монетата.[1]) Тази автентичность се потвърждава и отъ наблюденията върху стила на изображенията отъ дветѣ страни, върху палеографията на надписитѣ и накрая отъ изработката ѝ.

Обр. 198. — Златна монета отъ царь Иванъ Асень II.
Fig. 198. — Monnaie d'or du roi Ivan Assène II.

Обр. 199. — Златна монета отъ царь Иванъ Асень II.
Fig. 199. — Monnaie d'or du roi Ivan Assène II

Върху лицевата страна на монетата сѫ изобразени царь Иванъ Асень стоящъ насреща, и въ дѣсно отъ него — св. Димитъръ Солунски. Царьтъ е представенъ съ брада и съ низка корона на главата; короната е украсена съ едри бисерни зрънца. Отъ дветѣ ѝ страни се спускатъ висулки. Ив. Асень е облѣченъ въ тѣсна дълга дреха съ широки ржкави, която сѫщо тъй е обшита съ бисери. Дѣсната му ржка е поставена благочинно на гърдитѣ, а съ спуснатата лѣва ржка той хваща единъ дългъ мечъ, който му вржчва светецътъ съ лѣвата си ржка и му поставя короната съ дѣсната. Св. Димитъръ е облѣченъ въ луспеста ризница и е наметнатъ съ дългъ плащъ, който пада върху рамената и задъ гърба му; той е стѫпилъ върху овална подложка. Изобразенъ е съ младежко безбрадо лице и кѫсо остригана коса; около главата му има зрънчестъ нимбъ.

Въ полето въ лѣво и дѣсно отъ дветѣ фигури е разположенъ обяснителенъ надписъ въ отвесенъ редъ; въ лѣво отъ фигурата на Асеня четемъ: **Іѡ[анъ] Ѧсѣнь цр҃ь.** Въ дѣсно отъ св. Димитъръ се четатъ нѣколко букви отъ името на светеца; запазена е буквата **с** и подъ нея **ъ**; тѣ сѫ остатъкъ отъ съкратената титла **с҃тъı**; буквитѣ **т**, която е стояла до **с**, и **I** до **ъ** не сѫ излѣзли върху ядрото на монетата, понеже ударътъ на чука върху мо-

[1]) Kirmis, Chemische Winke für Numismatiker, 5 сл.

нетния печатъ е билъ по-силенъ въ противната страна. После се виждатъ буквитѣ д, м, т, които принадлежътъ къмъ името на светеца; до д е стояло и, до м сѫщо и и до т вѣроятно р, съ която буква, поради недостигъ на мѣсто, е било съкратено името на свети Димитъръ. Цѣлиятъ надписъ гласи: сѣты д[и]м[и]т[рие].

На опакото е изобразенъ Исусъ Христосъ Вседържитель, стоящъ насреща, стѫпилъ върху овална възглавница, обточена съ бисерни зрънца; съ лѣвата ржка държи предъ себе си евангелието, а съ дѣсната, свита предъ гърдитѣ, благославя. Около главата му зрънчестъ нимбъ. Горната половина на фигурата, поради подхлъзване на печата, се е отпечатала въ двоенъ образъ. Отъ двете страни на Христа е разположенъ въ отвесенъ редъ следния надписъ: въ лѣво їс и подъ него цр ѣ, а въ дѣсно ѯс, сл и подъ него ак и най-доле ѣ. Цѣлиятъ надписъ гласи: Іс(усъ) Хр(істосъ) царь славѣ = Исусъ Христосъ царь на славата.

Обр. 200. — Златенъ печатъ на царь Иванъ Асень II.
Fig. 200. — Sceau d'or du roi Ivan Assène II.

Изображенията сѫ гравирани много внимателно и съ голѣма вещина; печаторѣзачътъ се е старалъ да предаде повечето подробности отъ облѣклата на фигуритѣ. Тая монета можемъ да смѣтаме като една отъ най-художественитѣ български монети.[1]) И въ меднитѣ монети на Иванъ Асеня царьтъ е представенъ заедно съ своя покровитель св. Димитъръ Солунски.[2]) При тѣхъ композицията, обаче, е по-друга — царьтъ и светецътъ държатъ заедно единъ лабарумъ (обр. 201). Иванъ Асень тукъ е изобразенъ съ багреница и

[1]) Изображенията върху меднитѣ и сребърнитѣ монети (между последнитѣ има нѣкои рѣдки изключения) сѫ обикновено грубо занаятчийски гравирани и не могатъ да бждатъ обектъ на художествена преценка. Само златнитѣ монети, както това наблюдаваме и въ византийскитѣ златни монети, сѫ носители на художественото развитие на глиптиката върху монетитѣ. Ср. Regling, Jahrbuch d. kgl. preuss. Kunstsamml. I, 1916, 116 сл.

[2]) Въ златния печатъ на Ив. Асеня, находящъ се въ Зографския монастиръ, който е издаденъ следъ клокотнишката победа въ 1230, на опъкото е изобразенъ сѫщо така св. Димитъръ Солунски (обр. 200); ср. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на бълг. царе, 160. Нѣкои отъ буквитѣ въ надписитѣ му сѫ сходни по своето начертание съ тия отъ златната монета на Ив. Асеня, напр. ъ, а, с, и др.

държащъ скиптъръ. Надписътъ отъ страни на фигуритѣ е еднакъвъ съ тоя въ златната монета и е разположенъ сѫщо тъй въ отвесенъ редъ. На опакото на меднитѣ монети намираме допоясенъ образъ на Христа Пантократоръ безъ епитетъ; надъ рамената му се чете само съкращението ic̈ и χc̈.

Изображението отъ лицевата страна на златната Асенова монета намира близка паралела въ това на една неиздадена сребърна монета отъ съседа и съвременика на Асеня, Тодоръ Ангелъ Дука, солунски императоръ (обр. 202). Фигурата на императора е почти идентична съ тая на Иванъ Асеня. И Киръ Тодоръ е представенъ съ низка корона на главата (само висулкитѣ въ долния край сѫ различни) и е облѣченъ въ дивитисий; дѣсната му ржка е сгъната въ сѫщото благочинно положение предъ гърдитѣ. Въ дѣсно отъ императора стои св. Димитъръ Солунски,[1]) сѫщо съ младежко лице и кѫсоостригана коса и съ сѫщото облѣкло. Въ различие отъ Асеновата монета той държи моделъ на църква съ три кубета. Въ една медна сѫщо неиздадена монета отъ Тодоръ Солунски виждаме изобразенъ императорътъ и до

Обр. 201. — Медна монета отъ царь Иванъ Асень II.
Fig. 201. — Monnaie de cuivre du roi Ivan Assène II.

Обр. 202. — Сребърна монета отъ Тодоръ Ангелъ Дука.
Fig. 202. — Monnaie d'argent de Théodore l'Ange Ducas.

него св. Димитъръ, който съ д. ржка полага корона на главата му, както при Асеновата монета, и държи меча си съ лѣвата ржка отъ дѣсно. Това сходство въ композицията и въ иконографията на светеца и царя между Асеновата златна монета и тия на Киръ Тодора, ни кара да предполагаме, че царь Ив. Асень е ималъ на разположение нѣкой придворенъ гравьоръ (или пъкъ школувалъ се при него златарь) на солунския владѣтель, съ когото Ив. Асень е билъ въ тѣсни роднински връзки; Ив. Асень бѣ далъ незаконната си дъщеря Мария за жена на Тодоровия братъ Мануила, а после и той самъ се бѣ оженилъ за Ирина, дъщерята на пленения отъ него Тодоръ Солунски. Обаче, въпрѣки тия формални сходства съ изображенията отъ споменатитѣ втзантийски монети, нашето изображение отъ златната монета се отличава по своето съдържание и смисълъ. Въ златната Асенова монета особно мѣсто заема изображението на Ис. Христа съ епитета царь славѣ, което за сега е единствено и нѣма близки паралели въ византийската и българската нумизматика.

Въ началото казахме, че монетата тежи 4,33 гр., което тегло отговаря

[1]) Св. Димитъръ е покровитель на Солунъ, столицата на Киръ Тодора, и затова той го е взелъ и за свой покровитель, изобразявайки го и върху монетитѣ си.

на теглото на съвременнитѣ й златни византийски монети — номизми, сѣчени по тежката монетна система, въведена отъ императора Алексий I Комнинъ. Сѣченитѣ по нея златни монети (χρύσιον νόμισμα) тежатъ отъ 4,341 гр. до 4,471 гр.[1]) Ив. Асень е взелъ за основа на златния си еталонъ именно тая система — сѣченитѣ по нея византийски номизми добили международенъ курсъ и голѣмо разпространение.

Кога сѫ били отсѣчени златнитѣ монети на Ив. Асеня? Ние мислимъ, че тѣ сѫ отсѣчени веднага следъ победата при Клокотница въ 1230 г., а може би и въ връзка съ нея. Известни указания за това предположение намираме въ изображенията и надписа на опакото на златната монета, които ще се постараемъ тукъ да изтълкуваме и пояснимъ. При царуването на Ив. Асеня, особно следъ клокотнишката победа, българската държава достигна най-голѣмото си разширение,[2]) което допринесе много и за стопанското издигане на страната.[3])

Ив. Асень гледа веднага следъ това да уреди външната търговия и свързва договори съ чуждестранни търговци. Естественно е, че при така нарастналитѣ стопански и търговски нужди се е наложило да бѫдатъ отсѣчени и златни монети, които да служатъ за платежно срѣдство при външната търговия. Необходимото количество благороденъ металъ следъ клокотнишкото поражение на Киръ Тодора, при което паднала богата плячка съ злато, е билъ на разположение. Златнитѣ монети сѫ единъ показалецъ за стопанското и финансово състояние и преуспѣване на една страна. Народи, които иматъ добре развита вѫтрешна и външна размѣна, сѣчатъ едри парични знаци съ голѣма вѫтрешна стойность отъ най-скѫпъ благороденъ металъ.[4]) Именно следъ тая победа въ България настѫпилъ тоя моментъ. Най-после трѣбвало е и честолюбието на единъ великъ владѣтель като Ив. Асеня да бѫде задоволено, като отсѣче за своя прослава и по-скѫпи парични знаци — златици.

Ние вече споменахме, че изображенията на монетата даватъ сѫщо известно указание за нейното отсичане веднага следъ победата при Клокотница. На първо мѣсто трѣбва да се изтъкне изображението на Христа Пантократоръ, на което придружаващия го епитетъ **царь славѣ** придава особно значение, и което изображение въ тоя видъ и смисълъ е неизвестно отъ други иконографски паметници. Обикновено тоя епитетъ на Христа се срѣща въ изображения представящи Разпятието на Исуса Христа;[5]) той е написанъ на кръста. Християнската теология внася известенъ символизъмъ въ разпятието — чрезъ смъртьта на кръста Христосъ побеждава самата смърть и триумфира надъ нея; тоя е смисълътъ и на формулата **царь славѣ**.[6])

---

[1]) Wroth, Imperial byzant. coins, стр. LXXV.

[2]) Златарски, Иванъ Асень II, Бълг. истор. библ. III, 1930, кн. 3, 23 сл.

[3]) Ив. Сакъзовъ, Бълг. истор. библиотека III, 1930, 3, 125.

[4]) Cibrario, Économie politique du moyen âge II, 198.

[5]) А. Грабарь, Боянската църква, 53.

[6]) Ср. Псаломъ 23, 7, 10, дето особно ясно е изразена теологическата идея за **царь славѣ**: **Возми́те врата́ кня́зи ва́ша, и́ возми́тѣ́сѧ врата́ вѣ́чнаѧ: и́ вни́детъ царь**

Нашето изображение на Христосъ Пантократоръ, придружено отъ епитета **царь славѣ**, добива триумфално значение и се нарежда въ серията триумфални образи на Христа.[1]) Това значение на изображението изпѫква повече като го свържемъ съ онова отъ лицевата страна на монетата, дето идеята за победа на царя е изтъкната по-ярко. При описанието ние казахме, че св. Димитъръ е представенъ, какъ полага корона върху главата на Ив. Асеня и сѫщевременно му вржчва дългъ мечъ въ ржката — символъ на победа. Гравьорътъ е представилъ въ това изображение алегорично победителя царь, комуто помага св. Димитъръ Солунски, фамилниятъ покровитель на Асеновци тъй както и по-рано той е помогналъ на баща му — стария Асень — въ борбитѣ му съ гърцитѣ.

Че действително тая идея за победитель е представена въ изображението на лицевата страна, виждаме отъ едно аналогично изображение отъ венецианския псалтиръ на византийския императоръ Василий II, отъ XI в.[2]) Тукъ върху една миниатюра е изобразенъ Василий II като триумфиращъ победитель (гл. обр. 203), въ чиито крака колѣничатъ първенцитѣ на победенитѣ. Императорътъ е изобразенъ въ войнишко облѣкло: ризница и върху нея плащъ; въ лѣвата ржка държи мечъ, а съ дѣсната — копие, което му подава архангелъ Михаилъ. Архангелъ Гавраилъ му поставя корона на главата. Смисълътъ на цѣлата сцена е ясенъ: императорътъ е представенъ въ цѣлия блѣсъкъ на своята победа, въ която му помагатъ архангелитѣ — началници на войнствуващитѣ небесни сили. Архангелъ Михаилъ е всѣкога избиранъ за покровитель на военни лица, особно въ Византия. Тоя мотивъ на вржчване на оржжие отъ архангелъ Михаилъ, намираме единственъ пѫть и въ монетитѣ на византийския императоръ Исакъ II Ангелъ.[3]) Въ златнитѣ му номизми до фигурата на императора е представенъ архангелъ Михаилъ въ ризница и съ крила, който му подава мечъ. Възпоменателни монети въ срѣдневѣковната нумизматика нѣма, обаче въ изключителни случаи, както е случаятъ съ нашата златна монета, въ монетитѣ се прави алюзия на нѣкое събитие (обикновено военно) чрезъ надписи и образи. Аналогични на нашата монета примѣри намираме и въ византийската нумизматика; въ монетитѣ на нѣкои византийски императори сѫ гравирани надписи и изображения, които се отнасятъ до нѣкои тѣхни победи или успѣхи. Особно забележителна въ това

сла҃вы, Кто̀ е̑сть сей҃ ца҃рь сла҃вы; гд҃ь кр҃покъ и҃ сильнъ, гд҃ь сильнъ въ бра҃ни. Возми́те врата̀ кнѧзи ва́ша, и҃ возми́тесѧ врата̀ вѣ́чнаѧ: и҃ вни́детъ, ца҃рь сла҃вы. Кто̀ е̑сть, сей҃ ца҃рь сла҃вы; гд҃ь си́лъ, то́й е̑сть ца҃рь сла҃вы. Тоя диалогиченъ псаломъ се изговаря при литургическата сцена на Велика сѫбота. Следъ като е изпѣтъ възгласътъ: „Христосъ воскресе“, свещеникътъ се изправя предъ затворената западна врата на църквата и ритайки вратата произнася псалома. Съ тая символична сцена е подчертанъ триумфътъ на Христа следъ кръстната му смъртъ и възкресението, триумфъ следъ победата надъ смъртьта, злото и войната. На тоя псаломъ ми обърна внимание г. Ст. Станимировъ, комуто благодаря.

[1]) Ср. Слизането въ Ада; A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, 144.

[2]) Н. Кондаковъ, Ист. визант. изкусства и иконографіи по миніатюрамъ греческихъ рукописей, 167; Ch. Diehl, La peinture byzantine, 1933, табл. LXXIII.

[3]) Wroth, цит. съч. табл. LXXI, 16, 17.

отношение е една сребърна монета на императора Ив. Цимисхий,[1]) върху опакото на която е гравиранъ цѣлъ надписъ, въ който се прави алюзия за нѣкой неговъ успѣхъ въ войнитѣ му срещу руситѣ въ България презъ 972 г.:

Обр. 203. — Византийскиятъ императоръ Василий II върху миниатюра отъ Венецианския псалтиръ.
Fig. 203. — L'empereur Basile II; miniature du psautier de Venise.

Μήτερ Θεοῦ δεδοξαμένη ὁ εἰς σὲ ἐλπίζων οὐκ ἀποτυγχάνει. Въ една медна монета на Романъ IV Диогенъ[2]) върху опакото е представенъ бюстъ на Ис. Христосъ

[1]) Wroth, цит. съч. 476, и табл. LIV, 14.
[2]) Sabatier, Monnaies byzantines, 173, 8 и табл. LI, 3.

и надъ раменетѣ му надписъ: **ІС̃ ХС̃ ПКЯ**. Пакъ върху една монета отъ Романъ IV Диогенъ[1]) намираме цѣлъ хексаметриченъ надписъ, който сжщо се отнася до нѣкой военененъ успѣхъ. Освенъ даденитѣ примѣри има още други, чието изреждане тукъ не е възможно.

Отъ изложеното ние виждаме, че и въ дветѣ изображения на златната Асенова монета е изразена идея за победа, като за цельта гравьоритъ си е послужилъ съ опредѣлени символи — подаване на мечъ отъ светеца-патронъ, епитета на Христа, който символизира победа и триумфъ.[2])

Чрезъ тѣхъ се намеква за една голѣма победа на Иванъ Асеня. Отъ малкото войни, които той води, знаемъ, че най-славниятъ неговъ военененъ успѣхъ е победата му при Клокотница, която именно е ознаменувана и въ тия златни монети.

Die erste Goldmünze des Zaren Ivan Asen II.

Der Verfasser veröffentlicht eine neuentdeckte, im Privatbesitz im Auslande sich befindliche Goldmünze des Zaren Ivan Asen II. (Abb. 198 u. 199). Es handelt sich um die einzige bis jetzt überhaupt bekannte altbulgarische Goldmünze. Über die Echtheit der Münze, die von mehreren Sachverständigen geprüft wurde, kann kein Zweifel bestehen. Dm. 30 mm, Gew. 4,33 g. Auf der Vorderseite ist der Zar aufrechtstehend neben dem Heiligen Demetrius, der ihm eine Krone auf den Kopf setzt und ein Schwert reicht, dargestellt. Rechts und links befinden sich die bulgarischen Inschriften **ıѡ(анъ) асѣнь црь** und **с(т)ъ[і] д[н]м[н]т[рнє]**. Auf der Rückseite ist das Bild des stehenden Christus angebracht, der die Bezeichnung **царь славѣ** („König der Herrlichkeit") trägt. Das Bild des stehenden Pantokrators erscheint hier zum ersten Mal mit dieser Bezeichnung in der christlichen Ikonographie. Sonst kommt sie gewöhnlich bei Darstellungen der Kreuzigung vor, wo sie den Triumph über den Tod symbolisiert. Das Münzbild bekommt durch diese Bezeichnung die gleiche symbolische Bedeutung und kann den Triumpalbildern des Christus angereiht werden. Die Münze ist wahrscheinlich bald nach dem grossen Siege Ivan Asen's bei Klokotnitza im Jahre 1230 geprägt worden. Einen Hinweis darauf findet der Verfasser in dem Umstand, dass Ivan Asen auf der Münze als Sieger und Triumphator in derselben Weise dargestellt ist, wie Basilios II. im bekannten Psalter in Venedig (Abb. 203), und in der symbolischen Darstellung des Christus als Sieger auf der Rückseite

Theodor Gerasimov

---

[1]) Wroth, цит. съч. 525, 7.

[2]) Въ заключителнитѣ слова на надписа отъ ц. Св. 40 Мжченици, издигнатъ въ память на клокотнишката победа въ 1230 г. се прави алюзия, че Асень дължи успѣхитѣ си на Христа: **ибо безъ Него ни дѣло ни слово съкрышаетъ сѧ. Тому̀ слава къ вѣкъ**. Ср. Здатарски, Търновскиятъ надписъ на Ив. Асеня II, Бълг. истор. библиотека III, 1930, 3, 61 сл.

Латинскитѣ надписи по ватиканския преписъ на Манасиевата хроника

отъ Иванъ Дуйчевъ

По страницитѣ на известния ватикански преписъ отъ българския преводъ на Манасиевата хроника (Cod. Vat. slav. II) се намиратъ голѣмъ брой латински надписи, които, въпрѣки голѣмия интересъ, проявенъ отъ ученитѣ къмъ самия текстъ на хрониката, къмъ българскитѣ глоси и, най-сетне, къмъ миниатюритѣ на ржкописа, сж останали необнародвани и непроучени изцѣло. Тѣхното значение, обаче, бѣ подчертано отъ проф. Б. Филовъ. Въ неговото издание на миниатюритѣ на този ржкописъ,[1]) той издаде и онѣзи латински надписи, които се отнасятъ къмъ миниатюритѣ. По думитѣ на проф. Филовъ „твърде важни сж и бележкитѣ на латински езикъ, пръснати изъ цѣлия ржкописъ, на които до сега не е обърнато внимание. Тѣзи бележки съдържатъ кжси пояснения на миниатюритѣ или на съдържанието на отдѣлнитѣ глави въ ржкописа и въ повечето случаи се явяватъ като преводи на българскитѣ пояснителни надписи и на заглавията. Тѣ сж писани отъ две различни ржце, които ние ще означаваме като първи и втори латински коментаторъ. Първиятъ отъ тѣхъ е писалъ латинскитѣ текстове до листъ 86^{v} на ржкописа (табл. XVII, 2). Миниатюритѣ, които следватъ на лл. 89 и 90^{v} (табл. XVIII), нѣматъ обяснителни латински текстове. После отъ л. 91^{v} (табл. XIX, 1) нататъкъ започва ржката на втория латински коментаторъ, който е внесълъ пояснителнитѣ латински бележки до края на ржкописа. Както се вижда отъ палеографическия характеръ на тѣзи текстове, бележкитѣ на първия латински коментаторъ датиратъ не по-късно отъ края на XIV вѣкъ, а тѣзи на втория трѣбва да се припишатъ най-късно на XV вѣкъ“. Споредъ проф. Филовъ, бележкитѣ на първия коментаторъ могатъ да дадатъ възможность за нѣкои заключения относно сждбата на ржкописа. Той е билъ приготвенъ за царь Иванъ Александра, къмъ 1345 г.; трѣбва да се мисли, обаче, че бележкитѣ на първия надписвачъ не сж били писани въ Търново, гдето вѣроятно никой не си е служилъ съ латински езикъ. Понеже тѣзи бележки не сж по-късни отъ края на XIV вѣкъ, трѣбва да се допусне, че ржкописътъ е билъ изнесенъ отъ Търново преди това време

[1]) Б. Филовъ, Миниатюритѣ на Манасиевата хроника въ Ватиканската библиотека (Codices e Vaticanis selecti, vol. XVII), София, 1927, 5—6.

и е попадналъ въ ржцетѣ на нѣкой западенъ църковникъ или любитель, познаващъ българския езикъ, и този е направилъ първитѣ латински бележки. Може би, споредъ проф. Филовъ, ржкописътъ да е билъ изнесенъ отъ Търново непосрѣдствено следъ заемането на този градъ отъ турцитѣ презъ 1393 г., когато тогавашното образовано българско духовенство и болярство сж били принудени да напуснатъ столицата. За по-нататъшната сждба на ржкописа, за времето и за начина, по който той е попадналъ въ Ватиканското книгохранилище, както изтъква проф. Филовъ, не може да се каже нищо положително. Общо, за латинскитѣ надписи проф. Филовъ заключава, че двамата надписвачи не сж познавали достатъчно българския езикъ и за това обясненията, които тѣ даватъ за нѣкои отъ миниатюритѣ, не винаги сж точни.[1])

Публикуването на всички латински надписи по този ржкописъ дава възможность да се проучатъ подробно и пълно особеноститѣ на работата на двамата латински надписвачи.[2])

На л. 1ᵛ, надъ миниатюрата (у Филовъ, табл. I, 1, ср. стр. 30) се намира надписъ: *Iste liber appelatur flos o(mn)ium cronicar(um),* а надъ образа на Исуса: *Jesus Crystus;* надъ този на Манасия погрѣшно: *S. Jo(ann)es Bap(tis)ta.* Подъ образа на Ив. Александра стои надписъ *S(anctus) Jo(ann)es Alexander Macedo | ad cui(us) petitione(m) iste liber | fuit t(ra)nslatatus d(e) greco i(n) sclavo(n)ico.* На л. 2 има надписъ: *D(e) mo(r)te p(re)fati Alexandrj,* а подъ миниатюрата на л. 2ᵛ (у Ф. табл. II, 2, ср. стр. 32): *D(e) creat(i)one mu(n)di.* На л. 3, срещу българския надписъ (у В. = Bogdan, стр. 3 и бел. 22) е добавено: *D(e) p(ro)p(r)ietate planetar(um).* Най-долу, подъ редоветѣ на л. 3ᵛ, се чете: *D(e) p(ro)p(r)ietate herbaru(m) et arboru(m).* Българскиятъ текстъ нѣма никакъвъ съответенъ надписъ; латинскиятъ надписъ е изведенъ отъ текста, но е неточенъ, защото въ текста на М. (у В. стр. 5) става дума не за особеноститѣ на цвѣтята и дърветата, но отдѣлнитѣ „велики звезди“ сж уподобени на цвѣтове. Може да се заключи, че латинскиятъ надписвачъ или слабо е разбиралъ български езикъ и не е могълъ да схване общия смисълъ на текста, или пъкъ е съставилъ своя надписъ повръхностно, само възъ основа на отдѣлни прочетени думи. — Надъ редоветѣ на л. 4 се чете: *Qualiter s(ub) p(ro)p(r)ietate solis et ho(min)es | o(mn)ia q(ue) in orbe s(un)t g(e)nantur*;[3]) за българския текстъ гл. у В., стр. 3, редъ 5. На л. 4ᵛ се чете: *Hic (con)tinuat(ur) eade(m) p(ro)prietas sed dive(r)simode distinguit(ur);* над-

[1]) Въ доказъ той привежда нѣколко примѣра, именно, че образътъ на лѣтописеца Манасия е посоченъ като образъ на св. Иванъ Кръстителя (табл. I); миниатюрата съ приятието на Иванъ Асеня, сина на Иванъ Александра, въ рая (табл. III) е изтълкувана като *de creatione mundi;* миниатюрата представяща смъртьта на Иванъ Асеня (табл. II) е указана като *de morte prefati Alexandri,* а пъкъ при тази, която изобразява пророкъ Давидъ и царь Иванъ Александъръ (табл. XIX, 1), стои надписъ: *Iste Teodosius fuit inperator Rome et Costa(n)dinopoli.*

[2]) Съответнитѣ мѣста отъ славянския текстъ на хрониката сж указани по изданието на I. Bogdan, Cronica lui Constantin Manasses traducere mediobulgara... text şi glosar, Bucureşti, 1922.

[3]) Думата *ho(min)es* е съкратена по обичайната форма; смисълътъ на цѣлия изразъ е неясенъ.

писътъ отговаря на текста дн҃к : д҃ : (у В. стр. 4—5). Срещу българския надписъ за „день пети“, на л. 5 (текста у В. стр. 5—6), е добавено: *Continuatio | ut supra.* На л. 6, срещу надписа за дн҃к ѕ҃ (у В. стр. 7), се чете: *D(e) p(ro)p(r)ietate a(n)i(m)ali(um) | et herbaru(m).* Латинскиятъ надписъ е точенъ, но е съставенъ, въ първата си часть, по разказа за „петия день“ (В. стр. 5—6).

Надъ редоветѣ на л. 7, до българския надписъ за дървото на разумението (В. стр. 8 сл.), е добавено: *D(e) ligno vita ex q(u)o peccavit adam et Eva.* По-нататъкъ, срещу думитѣ за четиритѣ голѣми рѣки (В. стр. 8), е отбелязано: *D(e) q(u)atuo(r) flum(in)ib(us) | egredie(n)tib(us) de | paradiso t(er)rest(r)i | (et) d(e) litiis q(ue) ibi | rebertunt.* Надъ миниатюрата на л. 7ᵛ (у Ф. табл. IV, 4, ср. стр. 33) се чете: *D(e) creat(i)one p(r)imor(um) pare(n)t(iu)m*, което съответствува на българския надписъ и на миниатюрата. На л. 8ᵛ (за текста гл. В. стр. 9, посл. редъ и сл.) стои надписъ: *Quali cibo | uteba(n)t(ur) p(r)imi pa|re(n)tes et de labo(r)e | eoru(n)dem;* отговаря общо на съдържанието на текста. Подъ миниатюрата на л. 10 (у Ф. табл. IV, 5, ср. стр. 33) се чете съответниятъ надписъ: *Qualit(er) peccaveru(n)t p(r)imi pare(n)tes.* Надъ миниатюрата на л. 11 (у Ф. табл. V, 5, ср. стр. 33—34) има надписъ: *Que fuit causa expulsio(n)is ad⟨am⟩e et Eve;* на л. 11ᵛ, срещу българския надписъ на Сита, се чете: *De prole p(r)imor(um) pare(n)tu(m).* На л. 12, въ съответствие съ българския надписъ за Ноя и потопа, е добавено: *De Noe* (текста у В. стр. 13—14). На л. 12ᵛ: *D(e) archa noe.* На л. 13ᵛ, горе, се намира надписъ: *D(e) diluvio.* При миниатюрата (у Ф. табл. V, 7, ср. стр. 34) има надписъ: ковчег ноѥ. Явно е, че за съставянето на латинскитѣ надписи на лл. 12, 12ᵛ, 13ᵛ, сѫ послужили българскитѣ надписи на лл. 12 и 13ᵛ, като, при това, мѣстата на латинскитѣ надписи сѫ размѣнени.

На л. 14, въ съответствие съ българския текстъ и надписи, се чете: *D(e) fedele ad filios noe*, а по-надолу: *De consilio q(u)alit(er) | d(e)b(er)ent facere | columpnam* (за текста гл. В. стр. 15). На л. 14ᵛ, миниатюрата (у Ф. табл. VI, 8, ср. стр. 34—35) има надписъ: **стълпотворение**, а на полето: *Qualit(er) d(eu)s divisit | linguas o(mn)ib(us) na|tionibus;* този надписъ може да се съпостави съ текста (у В. стр. 16). На сѫщата страна, най-долу: *D(e) p(r)imo d(omi)nio Egyptior(um);* отговаря на българския текстъ (у В. стр. 16).

На л. 15, на полето, надписътъ: *D(e) p(r)imis adora|toribus ydola* отговаря на българския текстъ (у В. стр. 17, редове 2—4). На л. 15ᵛ надписътъ: *Qualit(er) incept(u)m | fuit tributu(m) | Egyptiis et no(n) alijs in toto orbe | te(r)rar(um)*, е съставенъ, видно, по българския преводъ (у В. стр. 16, ред. 12—14), но не е поставенъ въ съответствие съ текста. На л. 16, въ съответствие съ българския надписъ, но по-обстоенъ, е латинскиятъ: *D(e) Abraa(m) pat(r)iarcha et ur cald(e)or(um)* (за текста гл. В. стр. 18). На л. 16ᵛ, срещу българския надписъ, се чете: *D(e) p(r)imo Rege Syrie.* На л. 17, къмъ българския надписъ, латински: *D(e) p(r)imo Rege Egyptior(um);* опредѣлението *primus rex* е неточно, ср. текста у В. стр. 18—19. Надъ миниатюрата на л. 18 (у Ф. табл. VI, 9, ср. стр. 35) латинскиятъ надписъ: *Reges Syrie et Egypti v(idelicet) | Seruch, bel et Sostrie* е по-обстоенъ отъ българския; подъ миниатюрата, къмъ българския надписъ се чете: *D(e) Serdana-*

polo | rege Sy(ri)e; за текска гл. В. стр. 20 сл. На л. 19ᵛ, надъ миниатюрата (у Ф. табл. VII, 10, ср. стр. 35—36), къмъ българския надписъ е добавено: *Sardanapo!us.* Надписътъ на л. 20: *q(ua)lit(er) regnabat | rex nabucodonso(r)* предава българския надписъ, както и тѣзи на л. 21: *D(e) baldasaro | rege filio ne|bucodonosor,* и на листъ 21ᵛ: *D(e) Dario rege | medorum* съответствуватъ на българскитѣ надписи. На л. 22ᵛ се чете: *D(e) Cyro rege | p(er)sar(um) et egypti;* липсва съответенъ български надписъ, но е явно, че латинскиятъ е изведенъ отъ самото съдържание (ср. у В. стр. 25 р. 14 и пр.). Едва на л. 23ᵛ се намира български надписъ: цр҃тко кирово; срещу него е отбелязано: *Continuatio,* сиречъ, че продължава разказътъ за Кира, указанъ въ латинския надписъ на л. 22ᵛ. Въ сравнение съ българския надписъ, латинскиятъ е поправиленъ, защото разказътъ за рождението и отглеждането на Кира начева наистина още тамъ, не на л. 23ᵛ (у В. стр. 24—25).

При миниатюрата на л. 24 (Ф. табл. VII, 11, ср. стр. 36—37) се чете, въ съответствие съ българския надписъ: *Nabuchodonosor rex. Baldasar. Darius. Cyrus. Reges;* подъ миниатюрата: *D(e) Regno libie | et regno ca(n)dabij | regis;* първата часть на този надписъ отговаря на българския, съ изключение на това, че вмѣсто „царство лидско“ се чете „либийско“; втората часть е, очевидно, въ зависимость отъ българския текстъ (у В. стр. 27). Българскиятъ надписъ на л. 25 е послужилъ за основа на латинския: *D(e) rege Camvis | filio Cyri.* Подъ редоветѣ се чете: *D(e) Dario s(ecund)o rege p(er)sar(um);* той е по-обстоенъ въ сравнение съ българския; писачътъ ще да е ималъ предъ видъ и надписитѣ на л. 21ᵛ. На л. 26ᵛ: *D(e) rege Cherxes* отговаря на българския надписъ. Надъ миниатюрата на л. 27 (Ф. табл. VIII, 12, ср. стр. 37—38) се чете, съответно съ българския надписъ: *Chamvis. Gygiel. Darius. Reges p(er)sar(um),* а подъ миниатюрата латинскиятъ надписъ: *D(e) Alexandro magno | q(ui) fuit macedo,* е по-обстоенъ отъ българския. На л. 27ᵛ къмъ българския надписъ е добавено: *D(e) rege tholo|meo p(r)imo.* Надписитѣ надъ миниатюрата на л. 28 (Ф. табл. VIII, 13, ср. стр. 38—39): *Alexander Imp(er)ator* и *tholomeus Rex* отговарятъ на българскитѣ. На л. 28ᵛ е отбелязано: *D(e) pompeio magno,* докато българскиятъ надписъ е: цр҃тко клеопатры цр҃цѫ. При миниатюрата се чете: *Cleophatra | tholomeus | Phylomon,* което отговаря на българския надписъ, безъ да го повтаря. Въ българския текстъ не става дума за Помпея (текста у В. стр. 31); очевидно, надписвачътъ погрѣшно о прочелъ „Птолемей“ като „Помпей“. По-обстойни въ сравнение съ българскитѣ сѫ латинскитѣ надписи на л. 29: *D(e) filiis hebreoru(m),* л. 30: *D(e) moyse s(er)vo dei,* л. 31ᵛ: *D(e) mesoe filii | navj,* л. 32: *D(e) iudicibus | hebreorum.*

Точни сѫ надписитѣ при миниатюрата на л. 32ᵛ (Ф. табл. IX, 15, ср. стр. 39—40): *Moyses* и *mesoe Navy;* отдолу: D(e) *Samuele et regibus;* гл. съответния текстъ, у В. стр. 36. На л. 36: *D(e) Ason et | medea | et p(r)imo bello | grecos et ge|lmos* (?); текстътъ у В. стр. 36 сл. се отнася за троянската война. Латинскиятъ надписъ при миниатюрата на л. 40ᵛ (Ф. табл. IX, 40, ср. стр. 40—41): *Naves Jason et | medee* не съответствува и зависи отъ надписа на л. 36. Съответствува, напротивъ, надписътъ на л. 41 при миниатюрата

(Ф. табл. X, 17, ср. стр. 41—42): *D(e) p(rim)o bello Troye.* На л. 42 се чете: *D(e) hedificat(i)o(n)e troye et septe(m) regu(m) q(ui) postea regnaveru(n)t;* той не отговаря точно на българския надпись, но е въ зависимость отъ самия текстъ (у В. стр. 46 сл.). На л. 50 се чете: *D(e) rege p(r)iamid(e) | et paris et helene | p(ro)p(ter) q(u)os deleta fuit | troya*; той е въ връзка съ текста (у В. стр. 47 сл.). При миниатюрата на л. 62 (Ф. табл. XI, 19, ср. стр. 42—43) има надпись: о єлінѣ, подъ него: *Paris et | helena;* втората сцена отъ троянската война е указана: *D(e) paris (et) helena,* а третата (миниатюрата у Ф. табл. XII, 20, ср. стр. 43—44): *D(e) destructione troye.* Латинскиятъ надпись на л. 63: *D(e) Enea et hedificat(i)o(n)e Rome* е точенъ, но не отговаря напълно на българския. На л. 66 лат. надпись: *D(e) Romulo p(rim)o rege romanor(um)* съответствува на българския. Точни сж. надписитѣ при миниатюрата на л. 66ᵛ (Ф. табл. XIII, 21, ср. стр. 44—45): *Romulus,* после *Nutrix romuli,* както и при миниатюрата на л. 67ᵛ (Ф. табл. XIII, 22, ср. стр. 45); *urbs ro⟨ma⟩*; на полето: *D(e) rege tarq(ui)nio,* което се отнася къмъ българския надпись, както и надписътъ *D(e) Tylia.* Надписътъ на л. 70: *D(e) bruto et coladino | p(r)imo consulum Ro⟨me⟩,* не отговаря точно на българския, а въ надписа *D(e) Julio et Caio Cesare* името на Юли Цезарь е неправилно разложено. На л. 72ᵛ: *D(e) octaviano augusto Imp(er)atore.* На българската глоса, на л. 73, за рождението на Исуса, отговаря: *q(u)alit(er) Jesus Chr(ist)us* (ржк. χ̣us) *nat(us) fuit t(em)p(o)re Octavianj.* На л. 74ᵛ има надпись: *D(e) Tyberio Cesare.* Българската глоса, на л. 75, за разпятието на Исуса, е преведена: *q(u)alit(er) s(u)b Imp(er)io tyb(er)ij Chr(ist)us fuit passus et mo(r)tuus res(ur)rexit.* Съответни сж. надписитѣ при миниатюрата на л. 75ᵛ (Ф. табл. XIV, 23, ср. стр. 45—46): *P(r)incipes sac(er)dotu(m),* отдолу *Pilatus;* а при сцената съ Исуса и Адама (у Ф. табл. XIV, 24, ср. стр. 46—47) се чете: *noli me ta(n)g(er)e.* Точни изобщо сж., въ съответствие съ българскитѣ, надписитѣ на л. 77: *D(e) Claudio Cesare,* после *D(e) nerone,* на л. 78: *Galivio Octun(us) et Vitelus imp(er)atores*; по-нататъкъ: *D(e) Vespaziano imp(er)ato(r)e;* на л. 78ᵛ: *D(e) tyto filio Ves|pasiani i(m)p(er)ato(r)is;* на л. 79: *D(e) domiciano.* При миниатюрата на л. 80 (Ф. табл. XV, 25, ср. стр. 47): *Domician(us) Claudi(us) Nero Galvi(u)s Imp(er)atores,* отдолу съответно на българскитѣ надписи: *D(e) nerva,* по-долу: *D(e) trayano imp(er)atore.* Могатъ да се смѣтатъ като преводи на съответнитѣ български надписи латинскитѣ на л. 81: *D(e) Andriano imp(er)atore;* л. 81ᵛ: *D(e) Antonino;* после *D(e) Marco Ant(oni)o;* на л. 83: *D(e) Comodo Imp(er)atore; D(e) p(er)tinaxo; D(e) Juliano;* къмъ миниатюрата на л. 83ᵛ (Ф. табл. XVI, 27, ср. стр. 48—49): *D(e) severo Imp(er)(atore);* после *D(e) Antonino | Carachalo;* при миниатюрата на л. 84 (Ф. табл. XVI, 28, ср. стр. 49): *D(e) imp(er)io Dyo|clicianj et ma.xi|(mi)ni | imp(er)atoribus.* Къмъ миниатюрата на л. 85 (Ф. табл. XVII, 29, ср. стр. 49—50) латинскиятъ надпись: *D(e) Constanino p(rim)o* преиначава българския; точенъ е надписътъ: *D(e) Constanino mag(n)o | p(rim)o imp(er)atore | christianorum* (ржк. χ̣ianorum). При миниатюрата на л. 86ᵛ (Ф. табл. XVII, 30, ср. стр. 50—51) е отбелязано: **съборъ · г**, което е предадено по-обстойно: *D(e) p(rim)o concilio s(ub) | Consta(nti)no imp(er)ato(r)e | t(em)p(o)re silvestri p(a)pe.* Указанието *tempore*

silvestri pape, което липсва въ българския текстъ (у В. стр. 94), е точно[1]) и е зато отъ другъ източникъ. Точенъ преводъ на българския надписъ е латинскиятъ: *D(e) Constantio filio | Constantini ma|gnj;* сжщо и на л. 87 надписътъ: *D(e) Juliano apostata,* на л. 87ᵛ: *D(e) Juviano;* после: *D(e) Valentino;* на л. 88: *D(e) Vallo,* по-долу: *D(e) Gratiano,* после: *D(e) Theodosio p(rim)o.*

На л. 89 начеватъ надписитѣ на втория надписвачъ. Преводъ на българскитѣ надписи сж латинскитѣ на л. 89: *D(e) onorio (et) arcadio,* на л. 89ᵛ: *D(e) theodossie secundo.* При миниатюрата на л. 91ᵛ (Ф. табл. XIX, 33, ср. стр. 51—52) се намира надписъ: *Iste teodosius fuit inperator Rome et | Costa(n)dinopoli*; той не съответствува на миниатюрата (ср. Ф. стр. 52), отговаря обаче на текста (у В. стр. 96—97). На л. 96ᵛ при миниатюрата (ср. табл. XIX, 34; ср. стр. 52) се чете: *D(e) fumo p(ro)co abuit martirium S. paulin episcup,* сиречъ: *De pomo pro quo abuit martirium S. Paulin episcup.* Любопитно е, че Paulinus, този magister officiorum, се е превърналъ въ S. Paulin episcup, а ябълката, чиято история е разказана у Манасия (В. стр. 103—104, стих. 2663—2701), е посочена като причина за неговото мжченичество. Очевидно, основа за това сж станали криворазбранитѣ думи въ българ. текстъ: **къ скѣтлѣмѹ паклинѹ** .. (В. стр. 102, р. 12; ср. гръцкото: πρὸς τὸν καλὸν Παυλῖνον, Const. Man. ed. Bonn. стр. 116, стих. 2675), което е било прочетено: **къ скѣтѣмѹ** ... а после този новосъздаденъ светецъ е превърнатъ и въ епископъ.[2]) Подъ миниатюрата: *D(e) marciano inperatore;* на л. 98ᵛ: *D(e) leo magno inperatore*; на л. 100ᵛ, при миниатюрата (Ф. табл. XX, 35; стр. 53): *marcian,* после *leo;* на л. 101: *D(e) leo secundo;* после: *D(e) zinone pesimo*; на л. 101ᵛ: *D(e) Vasilio inperatore*, вм. Василискъ; при българския надписъ за повторното царуване на Зенона: *sequitur,* но погрѣшно, защото се разбира за имп. Василиска. На л. 102ᵛ: *D(e) Anastasio;* на л. 104ᵛ: *D(e) iustino inperatore;* надписътъ при миниатюрата на л. 105 (Ф. табл. XXI, 17, ср. стр. 53—54): *p(er)secucio iereticoru(m)* отговаря на съдържанието, както и този при миниатюрата на л. 109ᵛ (Ф. табл. XXI, 38, ср. стр. 54—55): *Justinian(us) | inperator | qui edificabit | sactam sop|iam,* а настрана: *sancta sopia;* най-долу: *D(e) Justino inperatore.* За надписа на л. 113ᵛ: *Judice iniquo* (Ф. табл. XXII, 39) вж. у Ф., стр. 56. На л. 114ᵛ: *D(e) maurichio inperatore;* на л. 117 (Ф. табл. XXII, 40, ср. стр. 56): *D(e) tiberio;* отдолу: *D(e) foghi pesimo;* на л. 118ᵛ (Ф. табл. XXIII, 41, ср. стр. 56—57): *foga;* на л. 119: *D(e) iraclie.*

На л. 122 се чете: **цр҃тво костандиново сна ираклиева,** а насреща: *De Costanti(n)o | filio iraclievo.* На л. 122, при миниатюрата (Ф. табл. XXIII, 42, ср. стр. 57): *Sub isto costantino venit rex persar(um) et belavit civitati costantinopoli;* надписътъ, очевидно, е ималъ за основа текста на хрониката, гдето се говори за нападението на Хозроя противъ Цариградъ (В. стр. 131 сл.).

---

[1]) Ср. Hefele, Conciliengeschichte, I, Freiburg i. B. 1873, 292; E. Caspar, Geschichte des Papstums, I, Tübingen 1930, 115 сл.

[2]) Трудно е да се каже, кого отъ светцитѣ съ това име, почитани напр. на 22 юни, 12 юли, 31 авг., 10 окт., е указвалъ надписвачътъ; за тѣхъ ср. Biblioth. hagiogr. latina antiquae et mediae aetatis, edid. Socii Bollandiani, Bruxellis 1900—1901, 951—952; ср. Stadler-Einal, Vollständiges Heiligen-Lexikon, IV, 709 сл.

Надписътъ на л. 122ᵛ (у Ф. табл. XXIV, 43, ср. стр. 58): *D(e) iraclie secu(n)do inperatore* съответствува на българския, а пъкъ този на л. 123ᵛ (у Ф. табл. XXIV, 44, ср. стр. 59): *D(e) Constantino barbato* е неточенъ; най-долу: *sequitur*, сѫщо погрѣшно. На л. 124 (Ф. табл. XXV, 45; стр. 59) надписътъ: *Aput istum costa(n)tinu(m) inperatore(m) fuit septimo co(n)cilio patru(m) | sancto-r(um) | et arie ereticus | fuit co(n)damna|tus,* е по-обстоенъ отъ българския, но измѣня указанието за „шестия“ съборъ въ „седми“; добавката за осѫждането на Ария е невѣрна както за шестия и за седмия съборъ.[1]) На л. 124ᵛ: *De Justi-niano,* после: *D(e) leonte* съответствуватъ на българскитѣ надписи, както и тѣзи на л. 125ᵛ: *D(e) tiberio absimaro;* на л. 126ᵛ: *sequitur* се отнася за Юстиниана II, не за Апсимара, както се разбира. На л. 131 (Ф. табл. XXV, 46, ср. стр. 59—60): *Filip inperator ocidit tiberium inperatore(m);* по-долу: *in eclesia,* която добавка е направена въз основа на миниатюрата; отдолу: *D(e) antemia* (?); на л. 131ᵛ: *D(e) teodosio*; на л. 132ᵛ: *D(e) lino* (*livo ?*) *et co(n)sta(n)to inperatores;* въ надписа вмъкването на името „Константинъ“ може да се обясни съ лошо прочитане на думата **иконоборца** въ бълг. надписъ; може да се мисли сѫщо, че сѫ указани Лъвъ III и синъ му Константинъ V Копронимъ, за които се говори по-нататъкъ въ текста (В. стр. 150 сл.).

На л. 134 българската глоса е преведена: *In te(m)pore hic* (?) *Leonis inperatori fuit diviso | inperio Rome et costinopoli et greci incipiun | in obidientes sedis* (поправено отъ *sedes*) *apustolice*; преводътъ е неточенъ и свободенъ. Другата глоса, на л. 136ᵛ, е преведена: *Apud istu(m) leone(m) | venit rex goto-rum et destrux|sit civitas costa(n)|dinopoli*; името „кумани“ е преведено „goti“; бележката е исторически невѣрна. При миниатюрата (Ф. табл. XXVI, 47, ср. стр. 60—61) се чете: *D(e) Costantino copronimo;* на л. 138ᵛ, при българския надписъ за „Лъвъ, синъ на Константина“, стои: *D(e) copronimo.* При миниатюрата на л. 130 (Ф. табл. XXVI, 48) се чете: *Iste leo et copronimus fueru(n)t spuliatores eclesie et magines;* за обяснението гл. Ф. стр. 61; отдолу: *D(e) costa(n)tino filio | predicti leonis,* а по-долу: *et isto costantin|us fuit catolicus | sequitur vestigia Christi* (ржк.: χρ). Константинъ VI е назованъ catolicus може би поради указанието, че при него е възстановено православието.

На л. 143 (Ф. табл. XXIX, 49, ср. стр. 61—62), за седмия съборъ: *p(er)-secucio ereticor(um)*; подъ миниатюрата: *D(e) nigiforo inperatore;* надписитѣ на л. 145 (Ф. табл. XXVII, 50, ср. стр. 62—63): *nigiforus fuit captus,* после: *D(e) cruma rege macedonie,* сѫ съставени, очевидно, въз основа на българ-ския надписъ. На л. 145ᵛ (Ф. табл. XXVIII, 51, ср. стр. 63): *D(e) triumpo regi crume* отговаря на съдържанието на миниатюрата.

На л. 146 (Ф. табл. XXIX, 52, ср. стр. 63—64): *ite(m) cruma rex*, а по-долу: *D(e) michele inpera|tore.* На л. 146ᵛ, при българската добавка[2]) за ханъ Крумъ, се чете: *sequitur*, явно въ връзка съ горния надписъ. На л. 147ᵛ (Ф.

[1]) Гл. Hefele, цит. съч. III, 249 сл.; III, 441 сл.

[2]) Българскитѣ глоси гл. у Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София, 1931, 621.

табл. XXX, 53, ср. стр. 64—65): *Leo inperator nacione(m) de armenia*, а по-долу *Cruma rex | macedonie;* при миниатюрата на л. 148ᵛ (Ф. табл. XXX, 54, ср. стр. 65) надписитѣ: *Leo de armenia* и *Cruma | rex mace|donie* стоятъ при съответнитѣ образи; отдолу: *D(e) Michel inperator | grecie.* При българската добавка за възстанието на Тома презъ 821 г. се чете: *sequitur*, сиречъ, че се отнася за сѫщия византийски императоръ. На л. 150, при миниатюрата (Ф. табл. XXXI, 55) липсва латински надписъ, а отдолу, съответно съ българския надписъ, се чете: *D(e) teofilo inpera|tores.* До края на ржкописа липсватъ всѣкакви латински надписи. Едва при миниатюрата на л. 205 (Ф. табл. XL, 69, ср. стр. 77) се намира надписътъ: *Finis hic libri.*

Покойниятъ П. А. Сырку бѣ изказалъ нѣколко предположения относно тѣзи латински надписи.[1]) Споредъ него, тѣ сѫ съвременни на текста и сѫ писани отъ българинъ, който е знаелъ твърде зле латински езикъ; тѣ ще да сѫ били писани възъ основа на исторически източници и отчасти на легендарни сказания изъ българската история, съ примѣсъ понѣкога на народенъ, па и книжовенъ елементъ, което указва доброто образование на писача. Съдържанието имъ не винаги съответствува на текста на ржкописа, но това може да се обясни съ различието на източницитѣ. Тѣзи надписи ще да сѫ били писани въ Търново, съ цель да се направи ржкописътъ достѫпенъ на чужденцитѣ, които сѫ посещавали царския дворъ. Като още повѣроятно той смѣта, че тѣ сѫ били писани непосрѣдствено следъ донасянето на ржкописа въ Римъ, въ самото начало на XV вѣкъ, както за това свидетелствували положителни данни (? ?) изъ Ватиканския архивъ; тѣзи надписи може би сѫ писани отъ ржката на сѫщото лице, което е имало важно положение въ българския дворъ и е било известно въ Римъ съ образованието си. П. Сырку смѣта допустимо, че този „български латинистъ“ може да е взелъ участие и въ самото съставяне на ржкописа (напр., за вмъкването на троянската легенда, донесена, споредъ него, отъ Западъ, Италия или хърватско), както и въ украсата, гдето се съзиратъ нѣкои западни елементи (напр. шпоритѣ).

Проучването на латинскитѣ надписи показва, че много отъ изводитѣ на Сырку трѣбва да бѫдатъ отхвърлени изцѣло или поправени. Най-приемливо е предположението на проф. Б. Филовъ, че първитѣ латински надписи сѫ писани отъ западенъ църковникъ или любитель. По-трудно изглежда обаче да се установи, дали надписвачитѣ сѫ знаели точно български езикъ или пъкъ, общо, сѫ познавали кирилското писмо и другъ югославянски езикъ, напр. сърбохърватски. Първиятъ надписвачъ е знаелъ, че ржкописътъ е билъ приготвенъ за Ив. Александра, но като че ли не му е било напълно ясно, чий владѣтель ще да е билъ той и го назовава (л. 1ᵛ): *Sanctus Johannes Alexander Macedo*, а пъкъ самия преводъ означава като направенъ *de greco*

[1]) Гл. Памятники древней письменности и искусства, CXLVIII. Отчеты о засѣданіяхъ Имп. Общ. Любит. Древней Письменности въ 1901—1902 году; 1902, стр. 16—18; ср. още Виз. Временикъ, IX, 1902, 313.

in sclavonico,[1]) вмѣсто да го опредѣли точно като български. Вторият надписвачъ е отъждествилъ, на миниатюрата на л. 91ᵛ, образа на царь Иванъ Александра като имп. Теодосий, въ съответствие съ текста. Ханъ Крумъ е указанъ: *De Cruma rege Macedonie* (л. 145), или *Cruma rex Macedonie* (л. 148ᵛ). Може би за надписвача имената *Bulgaria* и *Macedonia* сѫ били тъждествени; странно е обаче, че въ никоя бележка не е указано името на българитѣ, а това е необикновено за единъ надписвачъ, за когото би могло да се предположи, че е познавалъ български езикъ.

Общо, много отъ латинскитѣ надписи сѫ преводъ на българскитѣ, често съ допълнения; другаде, гдето липсватъ български надписи, тѣ сѫ съставяни възъ основа на самия текстъ. Въ много отъ тѣхъ се чувствува влиянието на българския първообразъ: *De Pertinaxo* (**пертинаксъ**, л. 83), *De Zinone* (... **зинона** л. 101; вм. лат. Zeno ит. Zenone); *Vasilio* (вм. *Basilio*, л. 101ᵛ), *De Maurichio* (л. 114ᵛ; **мавриникѣ**); *De Constantino filio Iraclievo*, очевидно подъ влияние на българската форма: **сна ираклиева** (л. 122); *Cruma rex* ср. родит. падежъ: **ратъ крума княза** (л. 146). Надписвачитѣ сѫ познавали слабо и латинския езикъ и въ тѣхнитѣ надписи обилствуватъ грѣшки въ правописа, склоненията и спряженията на много латински думи.[2]) Въ нѣкои форми като че ли се долавя влияние на италиянски езикъ: ср. напр. Tholomeo, ит. Tolommeo, вм. лат. Ptolemaeus; Constantinopoli (или Costandinopoli), Michele, и др. Нѣкои надписи даватъ възможность да се сѫди за образованието на писачитѣ. Първиятъ познава разказа за Язона и Медея (л. 36), но раздѣля името на Юли Цезаря: *De Julio et Caio Cesare* (л. 70); една негова грѣшка показва, че той познава Помпея Велики (л. 28ᵛ); на първия надписвачъ принадлежи добавката за първия църковенъ съборъ (л. 86ᵛ): *tempore Silvestri pape*. Използуването на нови извори, както твърди П. Сырку, може да се предполага само при съставянето на българскитѣ глоси, но не и на самитѣ латински надписи.

Les notes latines dans le manuscrit bulgare de la Chronique de Manassès à la Bibliothèque du Vatican

L'auteur publie les nombreuses notes latines qui se trouvent dans le manuscrit du Vatican contenant la traduction bulgare de la Chronique de Manassès

[1]) Съ думитѣ sclavonia, sclavoni, schiavonia, schiavi, sclavi се обозначаватъ главно хърватитѣ и далматитѣ, тѣхната народность и езикъ. За тѣзи имена ср. напр. Archivio Veneto, VII, p. I-a, IV, 1874, стр. 122—124; Nuovo Archivio Veneto, N. S. a. XXIV, t. XLII, 1921, стр. 236—241; Baudouin de Courtenay въ Atti e memorie del congresso storico tenuto à Cividale, 1899 (Cividale, 1900), 197 сл.

[2]) Така напр.: rebertunt, Galinio, Octunus, Viselus, Vespaziano, inperatore, pesimo, iereticorum, Sopiam, Foghi, foga, aput, Absimaro, incipiun, apustolice, destruxsit, spuliatores, Nigiforo, triumpo и др.

(Cod. Vat. slav. II). D'après M. B. Filov *(Les miniatures de la Chronique de Manassès*, Sofia 1927, p. 5) ces notes proviennent de deux annotateurs différents, dont le premier a écrit les notes jusqu'à la feuille 86^{v} du manuscrit. Dans la plupart des cas elles représentent des simples traductions des inscriptions explicatives bulgares ou des titres des divers chapitres du manuscrit. Une analyse plus détaillée des notes montre que leurs auteurs ne connaissaient suffisament ni la langue ni l'histoire bulgare. Certaines particularités des notes accusent incontestablement l'influence de la langue italienne. En tout cas il n'est pas possible de déterminer exactement ni la date ni la nationalité des auteurs de ces notes.

Ivan Douïtchev

Градъ Пловдивъ и неговитѣ сгради

отъ Гертруда Рудлофъ-Хиле и Ото Рудлофъ

Пловдивъ (Филипополъ, по турски Филибе),[1]) втори по голѣмина градъ въ днешна България, е разположенъ на рѣка Марица, въ широка наносна равнина. На югъ се издигатъ Родопитѣ, на северъ височинитѣ на Срѣдна-Гора, а задъ тѣхъ високиятъ Балканъ.[2]) Самиятъ градъ е разположенъ върху и между стръмни скалисти хълмове (тепета), които се издигатъ отъ равнината като последни издънки на Родопитѣ.[3]) Въ описания и пѫтни бележки отъ миналитѣ вѣкове[4]) тѣзи тепета се споменаватъ като най-характеренъ белегъ на града.[5]) Дветѣ най-високи тепета, Джендемъ-тепе (283 м.) и Бунарджикътъ (234 м.), лежатъ юго-западно и се падатъ вече вънъ отъ града. По тѣхнитѣ склонове сега изникватъ по-нови квартали. Сахатъ-тепе (212 м.) съ двата си върха и свързанитѣ въ едно Джамбазъ-тепе (около 200 м.) и Небетъ-тепе (203 м.), заедно съ низкото Таксимъ-тепе (Тримонтиумъ на римлянитѣ),[6]) се намиратъ въ центъра на града (обр. 204). Сахатъ-тепе стърчи съ пожарникарската си кула на скалистия връхъ всрѣдъ зелени градини, кѫщи и улички, а височинитѣ на Небетъ-тепе и Джамбазъ-тепе сѫ заети отъ най-старитѣ кѫщи на града и тѣсни улички.

Естествената скала на тѣзи тепета се вижда по улици и дворове, а върху Таксимъ-тепе сѫ пръснати развалини на срѣдновѣковни сгради. Може да се предположи, че върху тѣзи естествено укрепени хълмове е било ядрото на най-старитѣ селища въ римско и предримско време.[7])

Между Сахатъ-тепе и тритѣ застроени хълмове се простира модерната главна улица на града. Архитектурниятъ центъръ на новия градъ е площадътъ Князъ Борисъ съ голѣмата джамия „Джумая“, задъ която една широка открита стълба води до катедралата Св. Богородица, разположена на северо-западния склонъ на Джамбазъ-тепе.[8]) Главната улица Князъ Александъръ води отъ къмъ югъ всрѣдъ разположенитѣ на широко хубави предгradия чакъ до гарата,[9]) а на другата страна се продължава като улица Търговска презъ старитѣ квартали чакъ до Марица. Стариятъ мостъ се намира навѣрно на сѫщото мѣсто, дето отъ вѣкове насамъ е имало мостъ на Марица,[10]) който е водѣлъ насреща до селското предгradие Филипово (Каршияка). Нагоре по течението се построи напоследъкъ новъ широкъ модеренъ мостъ.

---

* Забележкитѣ къмъ тази статия, поради голѣмата претрупаность на текста, сѫ помѣстени отдѣлно въ края на статията.

Мѣстността край рѣката е залесена съ много дървета и е приветлива като градина. На пръвъ погледъ строежътъ на града има нѣщо разложено, хоризонтално, за разлика отъ издигащитѣ се и устремени нагоре строежи на срѣдноевропейскитѣ градове отъ старо и по-ново време. Старитѣ кѫщи, повечето съ низки покриви, се притискатъ една до друга, а покривитѣ имъ, тикнати тѣсно едни надъ други, прилягатъ къмъ пластичната форма на почвата. Единично стърчатъ и смущаватъ за съжаление само модернитѣ нови сгради въ старитѣ квартали. Изгледътъ на града и околностьта отъ нѣкое тепе ни дава единъ отъ най-хубавитѣ и хармонични пейзажи на стария свѣтъ и напомня при вечерно освѣтление римската кампаня.

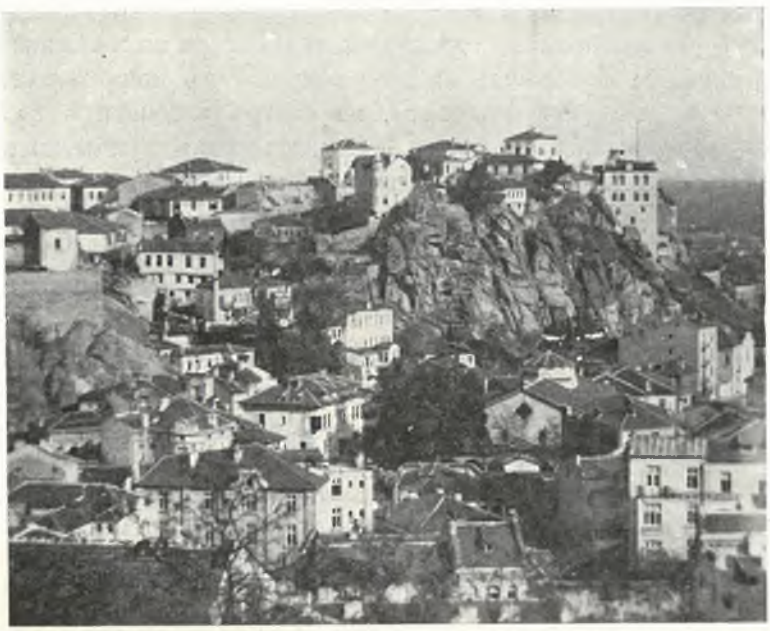

Обр. 204. — Джамбазъ-тепе въ Пловдивъ.
Fig. 204. — La colline Djambaze-Tépé à Plovdiv.

Пловдивъ лежи на важенъ и познатъ отъ старо време воененъ и търговски пѫть отъ Западъ къмъ Истокъ и еималъ винаги голѣмо значение като укрепено мѣсто и бродъ на Марица.[11]) Промѣнитѣ въ общия видъ на града сѫ много добре означени въ пѫтнитѣ бележки на нѣмскитѣ пѫтешественици отъ последнитѣ четири столѣтия. По-мѫчно е да се добие представа за римския и срѣдновѣковния Пловдивъ, такъвъ какъвто сѫ го видѣли напримѣръ кръстоносцитѣ,[12]) тъй като на самото мѣсто, вследствие на разрушения, пожари и землетресения,[13]) сѫ станали голѣми промѣни. Въ това отношение може да се успѣе само чрезъ едно много трудно сравнение на писменитѣ източници съ резултатитѣ отъ разкопкитѣ. Часть отъ срѣдновѣковнитѣ стени се намиратъ по източния склонъ на Небетъ-тепе; презъ портата Хисаръ-капия (обр. 205), която се намира въ низината между Небетъ-тепе и Джамбазъ-тепе, минава улицата Д-ръ Вълковичъ; върху северната

часть на стената е построена Коларовата кжща, а върху южната — църквата Св. Константинъ, съ нови укрепителни стени извънъ стария зидъ. Това парче стена принадлежи къмъ стенитѣ, които сж ограждали акропола и които, изглежда, още по време на турското нашествие сж били въ добро състояние тъй като турцитѣ сж могли да превзематъ града само съ пресичане на водата.[14]) Южно отъ Св. Константинъ, т. е. върху източния склонъ на хълма около Мемлехането чакъ до низината между Джамбазъ-тепе и Таксимъ-тепе, надъ Св. Марина, не личатъ никакви значителни останки отъ стени. Естественията видъ на терена не е налагалъ на това мѣсто особни постройки. Върху Таксимъ-тепе се намиратъ високи подпорни стени; достжпътъ въ низината между Таксимъ-тепе и Джамбазъ-тепе е билъ запазенъ съ една порта, която е означена отъ Цукаласъ (стр. 18 § 23) като южна порта „срещу Св. Марина“ и презъ която ставало най-прѣкото съобщение съ долния градъ (обр. 206). Може би кржглиятъ сводъ, който днесъ пресича на това мѣсто улицата, е остатъкъ отъ тази южна порта. Малко по̀ на западъ отъ тукъ, върху най-външната издадена часть на стенитѣ на Таксимъ-тепе, се издига параклисътъ Св. Архангели. Най-високото мѣсто откъмъ Джумаята е заето днесъ отъ мжчнодостжпни кжщи, които сж били построени едва следъ 1835 година (Цукаласъ, стр. 24 § 32).

Обр. 205. — Хисаръ-капия въ Пловдивъ.
Fig. 205. — La porte Hissar-Kapïa à Plovdiv.

Изглежда, че крепостната стена отъ Таксимъ-тепе чакъ до Небетъ-тепе откъмъ рѣката е вървѣла надъ старата главна улица (ул. Съборна и ул. Митрополитъ Максимъ) край Св. Константинъ до началото на улица 4 Януарий и по-нататъкъ до върха на Небетъ-тепе. Арменската църква е имала свое собствено укрепление, опрѣно до тази стена. Цукаласъ (стр. 17 и 18 § 23) предполага да е имало въ стената две порти: една западна, която е била съборена 8 години преди обнародването на неговото съчинение, т. е. въ 1842 година, и друга между Хисаръ-капия и най-тѣсното мѣсто въ заградената отъ стена часть, близо до Св. Константинъ, тамъ дето свършва улицата 4 Януа-

рий. Западната порта трѣбва да се е намирала надъ Св. Богородица, може би не много надъ параклиса Св. Никола. Попъ Константинъ (стр. 23) споменава въ 1819 година две порти: една източна, навѣрно Хисаръ-капия, и една западна, навѣрно сѫщата, която е била съборена въ 1842 година.

Споредъ Цукаласъ (стр. 18) една външна стена е обграждала долния градъ[15]) южно и източно отъ хълма заедно съ църквитѣ Св. Марина, Св Петка Стара и Св. Недѣля. Останки отъ нея виждаме може би въ изобразеното отъ Шишковъ (стр. 59 обр. 16) парче зидъ. Какъ е вървѣла тази външна стена, показватъ може би улицитѣ Митрополитъ Паисий, Митрополитъ Панаретъ и Царь Шишманъ. Цукаласъ (стр. 18 сл.) посочва три порти въ тази външна стена, едната отъ които, не далечъ отъ южната порта на акропола, е водѣла къмъ изтокъ до малъкъ площадъ съ работилници. Една втора порта, наречена Станимашка, е имало въ югозападната часть на долния градъ, а третата — Стамбулъ-капия — би трѣбвало да се търси само на северъ въ улица Чирпанъ, старата Цариградска улица (гл. градския планъ отъ Lejean, обр. 207). Попъ Константинъ (стр. 23) споменава само за останки отъ стари зидове, безъ да означава мѣстото, обаче казва, че градътъ въ негово време още билъ заобиколенъ съ ровъ (на турски хендекъ). Цукаласъ сѫщо споменава за този ровъ, защото въ него, въ южната му часть, сѫ били намѣрени останки отъ античенъ театъръ.[16])

Обр. 206. — Мѣстото на южната порта въ Пловдивъ.
Fig. 206. — L'emplacement de la porte sud à Plovdiv.

Има едно изображение на града Пловдивъ отъ 1533 год. върху една дървена гравюра отъ холандеца Pieter Koeck van Aelst (1502-1550 год.),[17]) която, като часть отъ единъ фризъ, представя турско нашествие (обр. 208). На заденъ планъ се издига единъ градъ, построенъ високо върху единъ единственъ хълмъ надъ една рѣка. Въ равнината ясно личатъ тракийскитѣ могили. Задъ града има високи планини, навѣрно Родопитѣ. Надъ рѣката единъ мостъ съ гѫсто поставени пиластри води право въ града. Въ долната часть на града се вижда много ясно една голѣма сводеста сграда съ три сѫщо сводести пристройки. Тази сграда надвишава всички околни здания и дървета. Въ горния градъ върху платото сѫ разположени две групи отъ сгради; въ всѣка една отъ тѣхъ особно личи по една, както изглежда, кубична постройка; лѣвата отъ тѣхъ (южната) е пакъ съ сводестъ покривъ. Стенитѣ тамъ изглеждатъ особно високи и яки и иматъ отбранителни кули. Една по-низка стена води надолу къмъ рѣката, а освенъ това забелязва се

и една пристроена подъ правъ жгълъ къмъ нея стена. Въ дѣсно (на северъ) стръмното плато задъ споменатата голѣма сграда въ долния градъ изглежда укрепено, но незастроено. Гравюрата представя сравнително добъръ естественъ изгледъ, тъй че въ него се разпознаватъ Джамбазъ-тепе (въ лѣво) и Небетъ-тепе (въ дѣсно). Споредъ това областьта около Хисаръ-капия ще трѣбва да се търси върху гравюрата по срѣдата на дветѣ лежащи най-високо сгради на платото. Отъ тѣзи сгради днесъ не може да се открияттъ никакви останки. На всѣки случай споредъ гравюрата отъ 1533 год. градътъ прави впечатление, като че ли е ималъ въ вжтрешностьта множество голѣми сгради.[18])

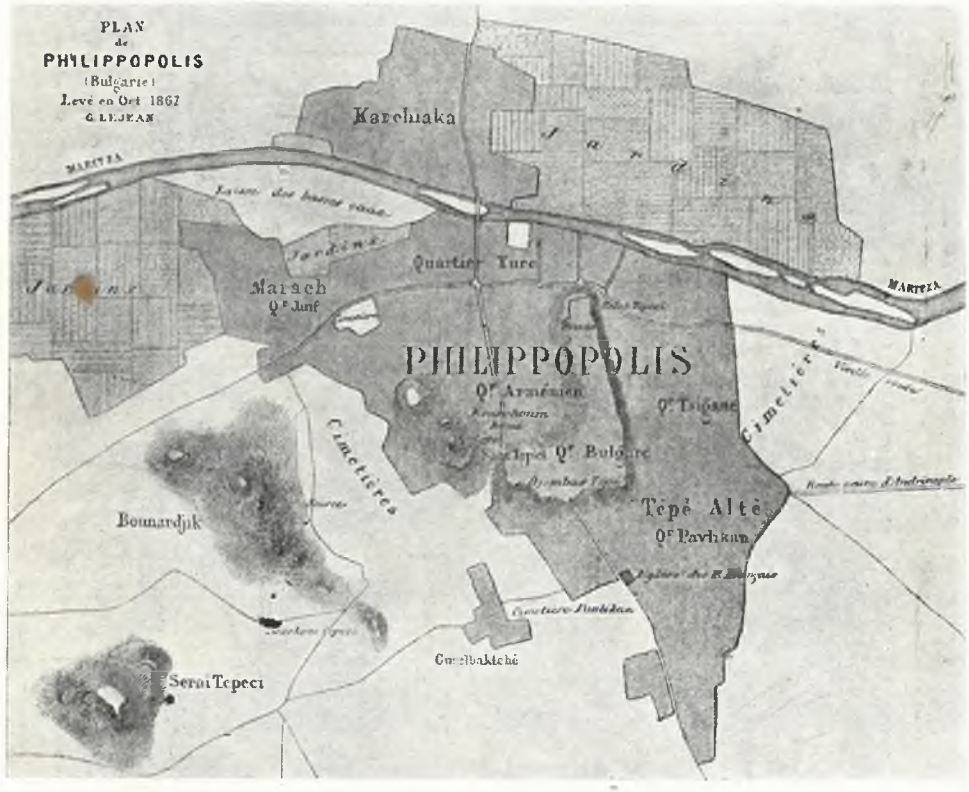

Обр. 207. — Планъ на града Пловдивъ споредъ G. Lejean.
Fig. 207. — Plan de la ville de Plovdiv d'après G. Lejean.

Модернизирането на града върви днесъ бързо по своя естественъ пжть и по тази причина налага се да се запази физиономията на стария градъ, додето това е още възможно. Съ известно усилие и днесъ още може да се възстанови изгледътъ на града така, както той е билъ презъ последното столѣтие на турското владичество, т. е. въ края на XVIII и XIX вѣкъ. На мѣста сж запазени турски сгради и групови постройки съ значително постаръ произходъ, като бани и джамии, но все пакъ тѣ не сж вече въ първоначалната си срѣда. Голѣмиятъ Куршумъ-ханъ[19]) на северъ отъ Джумаята, който произхожда отъ XV вѣкъ, бѣ съборенъ въ 1930 година,[20]) обаче единъ добъръ гипсовъ моделъ отъ него се пази сега въ кадастралното отдѣление на общината. Отъ Безистена,[21]) който се е намиралъ на времето си на източ-

ната му страна и който се е състоялъ отъ шесть куполни помѣщения, сж останали днесъ само части отъ стенитѣ, които указватъ на здравъ пиластровъ градежъ.

Обр. 208. — Гравюра отъ 1533 год. отъ Pieter Koeck van Aelst (споредъ оригинала въ Дрезденския музей за гравюри).
Fig. 208. — Gravure de 1533 par Pieter Koeck van Aelst (d'après l'original au Cabinet d'estampes à Dresde).

Народниятъ музей въ Пловдивъ притежава две стари фотографии-панорами на града съ дата 1881 год., единъ литографиранъ планъ отъ руски

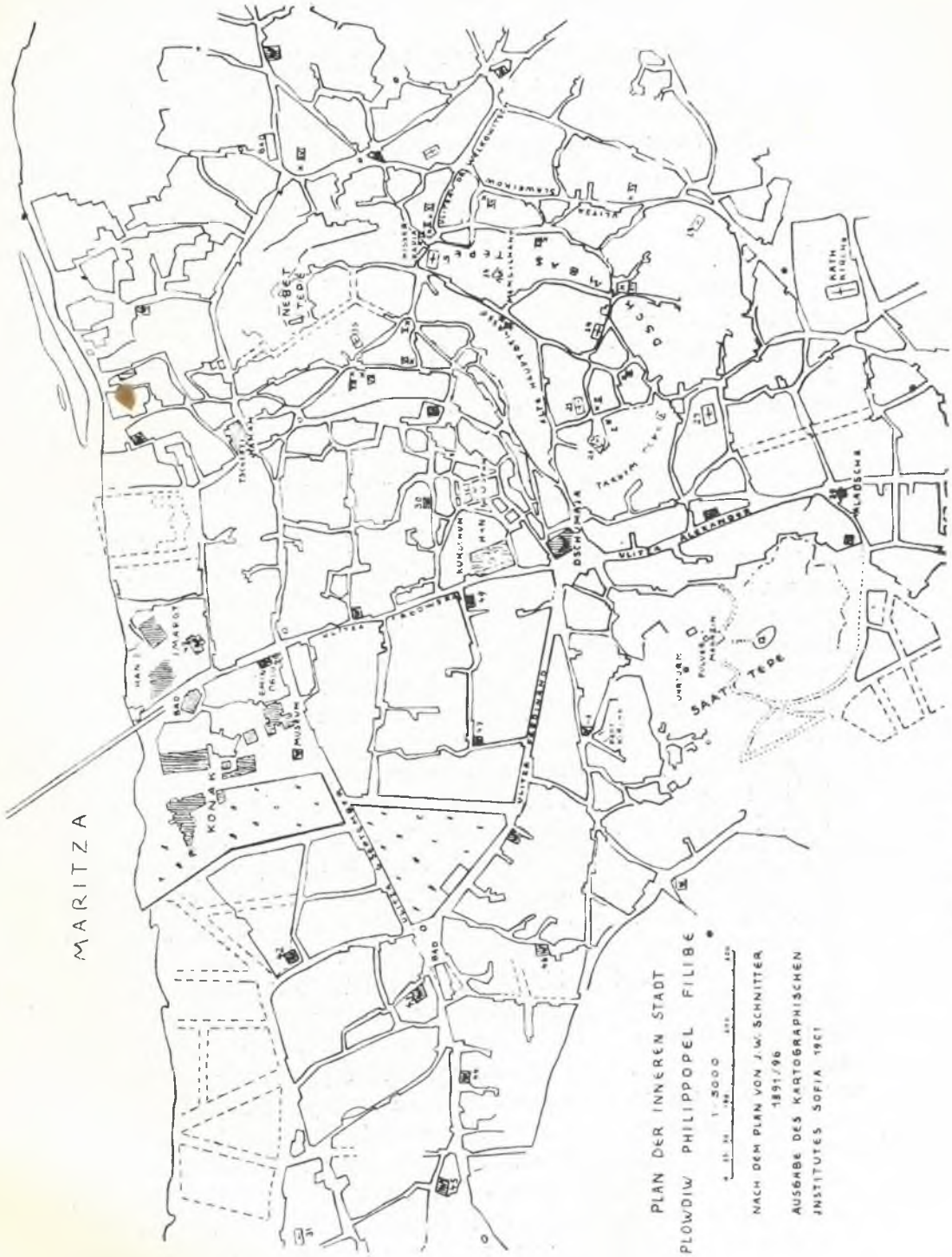

Обр. 209. — Планъ на града Пловдивъ споредъ Joseph Schnitter.
Fig. 209. — Plan de la ville de Plovdiv d'après Joseph Schnitter.

произходъ отъ 1878 год.,[22]) а така сѫщо и единъ по-новъ планъ на града отъ 1891 год., снетъ отъ архитекта Иосифъ Шнитеръ (обр. 209).[23]) Фотографската снимка, която изобразява западнитѣ тепета отъ къмъ югъ, показва въ извънредно обширно пространство склоноветѣ на Бунарджика и долу въ политѣ му въ равнината турскитѣ гробища съ покрити чешми.[24]) Другата снимка е взета отъ върха на Бунарджика и показва града въ цѣлото му протяжение, като се почне на западъ отъ сградитѣ на улица Перущица, т. е. отъ Филипово, и се стигне до тогавашнитѣ последни кѫщи на площадъ Царь Симеонъ. Сахатъ-тепе съ разположението си закрива часть отъ вѫтрешния градъ, а Небетъ-тепе и Джамбазъ-тепе — часть отъ източнитѣ улици около Св. Недѣля. Въпрѣки това на фотографията могатъ да се видятъ 22 минарета съ различенъ градежъ и голѣмина, а повечето голѣми и малки частни кѫщи сѫ разположени въ градини, заобиколени съ огради и насадени съ дървета. Заслужава да се отбележи, че християнскитѣ църкви, на брой 14,[25]) почти никакъ не се хвърлятъ въ очи. Господството на исляма е налагало низкия строежъ,[26]) така че архитектурната декоративна украса е трѣбвало да се ограничи само въ вѫтрешностьта.[27]) Това обстоятелство опредѣля и днесъ още значително външния видъ на града, макаръ днесъ да стърчатъ още само 4 минарета.

Три отъ джамиитѣ, които сѫ запазени още до днесъ като джамии, сѫ важни архитектурни паметници за времето, презъ което сѫ били строени. Преди да пристѫпимъ къмъ тѣхното описание, нека хвърлимъ погледъ върху плана на града отъ 1891 г. отъ Шнитеръ (обр. 209), за да го разтълкуваме по отношение на запазенитѣ по онова време мохамедански културни сгради. Улица Антимъ I води отъ Джумаята (Baedeker C 4, руски планъ I, Schnitter Г 4 № 37, парцелъ 6 споредъ подробното означение въ общината) на западъ къмъ протестантската църква. На мѣстото на днешния полицейски участъкъ е имало малка джамия, отъ която сѫ запазени само основитѣ (Baed. B 4, р. пл. V, Schn. B 4 № 48, парц. 18). Нейното минаре се вижда върху издадената отъ Шишковъ (стр. 5 обр. 1) фотография въ дѣсно отъ протестантската църква. Улица Св. Кирилъ и Методи води отъ ул. Антимъ I до ул. Преславъ; на това мѣсто е имало на кръстопѫтя една джамия, която днесъ е съвсемъ изчезнала (Baed. B 4, р. пл. VI, у Schn. липсва). На северъ отъ нея, въ ул. Свѣтославъ, се разпознава поне мѣстото, на което е стояла друга джамия (Baed. 3/4, р. пл. VIII, Schn. B 4 № 46, парц. 198).[28]) Още по на северъ, на югоизточния жгълъ на градската градина, на ул. Князъ Фердинандъ, се намиратъ остатъци отъ стени на разрушена джамия (Baed. B 3, р. пл. VII, Schn. B 4 безъ номеръ, парц. 179). Една проста куполна сграда върху квадратна основа, която и днесъ служи за магазинъ, се намира близо до банята Царь Борисъ на ул. 6 Септемврий и ул. Елиезеръ Калевъ (Baed. B 3, р. пл. IX, Schn. Б 4 № 43, парц. 184). Джамията, разположена на среща съвсемъ на близко, на ул. Перущица, която и днесъ служи като джамия (Baed. B 3, р. пл. X, Schn. Б 4 № 44, парц. 203), ще бѫде описана по-долу (стр. 393). Друга една джамия, разположена по-нататъкъ въ западно направление, на ул. Седемь Братя, сега е съборена (Baed. A 3, р. пл. XI, Schn. Б 4 № 45), както и друга

една джамия въ северо-източно направление на ул. Калоянъ и ул. Ангелъ Кънчевъ, която, споредъ фотографията на Народния музей отъ 1881 год., е имала и куполъ (Baed. B 3, р. пл. XVII, Schn. B 4 № 42, парц. 187). На днешния пазаренъ площадъ, близо до сѫщо така изчезналия конакъ,[29]) се е намирала една джамия, отъ която нищо не е запазено (Baed. B 3, р. пл. XII, у Schn. липсва). Кожарската фабрика на югъ отъ нея, на ул. Палаузовъ, се помѣщава вѣроятно въ простата четвъртита сграда на една джамия съ плосъкъ покривъ (Baed. B 3, въ р. пл. липсва, вѣроятно идентична съ Schn. B 4 № 47, парц. 100 на ул. Климентъ). Джамията на жгъла между ул. Еп. Софроний и ул. Търговска, за която би могло да се предполага, че е служила като джамия за Куршумъ-ханъ и Кацигра-ханъ, би могла да се идентифицира съ твърде високо издигнатия хамбаръ задъ магазина на Израелъ на ул. Търговска. Нейното минаре се вижда на обнародваната отъ Шишковъ фотография като първо съвсемъ малко минаре въ дѣсно отъ Куршумъ-ханъ. Въ тази сграда може да се влезе днесъ отъ къмъ двора на Кацигра-ханъ (Baed. C 3, въ р. пл. липсва, Schn. Г 4 № 49, парц. 40). На улица Търговска по-нататъкъ въ северно направление, дето ул. Търговска се пресича съ третата отъ края напрѣчна улица отъ къмъ изтокъ, е имало пакъ една джамия[30]) (Baed. C 3, р. пл. X, у Schn. липсва), а още по на северъ въ лѣво, близо до Народния музей, друга една, Еминъ Оглу,[31]) чието твърде високо и стройно минаре личи и въ нѣкои по-стари пощенски карти съ изгледи (Baed. B/C 3, р. пл. XIV, Schn. B 4 № 40, парц. 109). На улица Бенковски, близо до Куршумъ-ханъ, се намира още една джамия, която днесъ служи за хамбаръ, съ дата 1252 = 1834 год. на задната ѝ страна; нейното минаре може да се види върху пощенски карти отъ преди 1928 год.[32]) (Baed. C 3, въ р. пл. липсва, Schn. Г 4 № 50, парц. 45). Архитектурната сбирка на Висшето техническо училище въ Дрезденъ притежава една снимка (Nr. 29,733 g) на тази джамия отъ къмъ входната ѝ страна; върху нея се виждатъ още отворени полукржглитѣ аркади на преддверието, които сега сѫ зазидани, и предъ които се издига твърде стройното минаре. Куполътъ днесъ вече не сѫществува. Нищо не е запазено и отъ една джамия, която се е издигала на площада на южния край на ул. Раковски[33]) (Baed. C 3, въ р. пл. липсва, Schn. Г 4 безъ номеръ); нейното минаре се вижда обаче върху обнародваната отъ Шишковъ фотография (стр. 5 обр. 1) отпредъ по срѣдата.

Източно отъ Имаретъ-джамия (гл. стр. 389 сл., Baed. B/C 3, р. пл. XIII, Schn. B 3 № 41, парц. 110) близо до Марица сѫ се намирали още три джамии. Следи отъ стени има на улица Клокотница (Baed. C 3, р. пл. XV или XVI, Schn. Г 3 безъ номеръ, парц. 413), на улица Ломъ и на улица Русе (Baed. C 3, р. пл. XVII, Schn. Г 3 безъ номеръ, парц. 417). Отбелязаната въ руския планъ трета джамия XVI не може вече да се локализира. Тя е може би идентична съ продълговатата сграда въ парц. 415 отъ плана на Schnitter. Като джамия служи днесъ и една обикновена сграда на жгъла на улицитѣ Чирпанъ и Хайрединъ-паша (Baed. D 3, р. пл. XX, Schn. Д 3/4 безъ номеръ, парц. 438); нейниятъ надписъ съдържа датитѣ 1679 и 1845/46. Съвсемъ сѫ изчезнали две джамии близо до Св. Недѣля, едната въ началото на ул. Славейковъ (Baed. D 3, р. пл. XIX, Schn. Д 4 безъ номеръ, парц. 435), другата на

жгъла на улицитѣ Д-ръ Вълковичъ и Царь Иванъ Шишманъ[34]) (Baed. D 3, р. пл. XXI, Schn. Д 4 безъ номеръ, площадъ). Сѫщо тъй е изчезнала и една джамия на главната улица Князъ Александъръ малко северно отъ сладкарница Милка (Baed. С 4, р. пл. II, Schn. 5 безъ номеръ, парц. 12); на югъ отъ нея, на главната улица и на улица Князъ Дондуковъ-Корсаковъ, стоятъ още следи отъ стенитѣ на Шарената джамия, Аладжа-джамия[35]) (Baed. С 4, р. пл. III, Schn. 5 № 39, парц. 76). Нищо не е запазено отъ една джамия близо до помѣщението на Тракийски Юнакъ (Baed. С 4, р. пл. IV, у Schn. липсва). На Джамбазъ-тепе се издига изолирано минарето безъ връхъ на Мемлехането[36]) (Baed. С 3, р. пл. XXII, Schn. 4 № 38, парц. 122). Споредъ Цукаласъ (стр. 43 § 61) тази джамия е изгорѣла на 27 януарий 1846 година заедно съ 10 турски кѫщи. Въ Каршияка (Филипово) една джамия се е намирала близо до моста (Baed. В 2, р. пл. XXIII, Schn. В 3 безъ номеръ, парц. 555), друга една малко по-горе по рѣката на истокъ (Baed. В 2, р. пл. XXIV, Schn. В 3 безъ номеръ, между парц. 550 и 551) и една трета северно на главната улица (Baed. В 1/2, р. пл. XXV, у Schn. липсва).

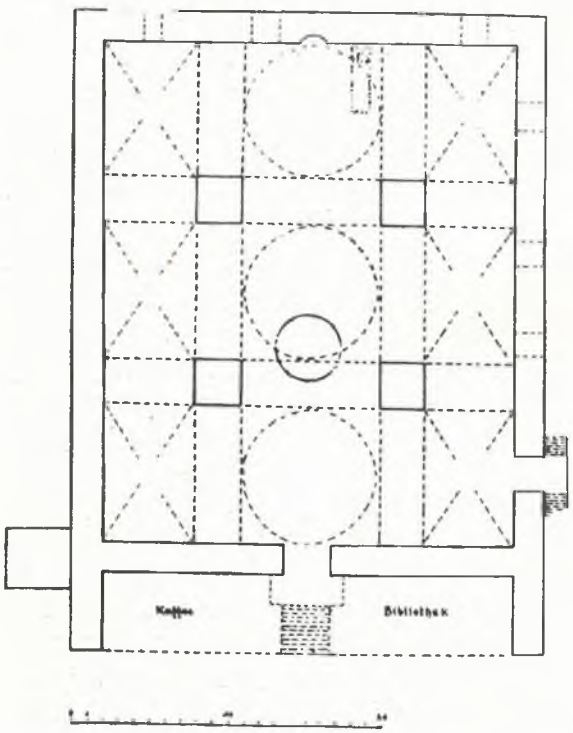

Обр. 210. — Планъ на джамията Джумая въ Пловдивъ.
Fig. 210. — Plan de la mosquée Djoumaia à Plovdiv.

Отъ запазенитѣ до днесъ джамии особно внимание въ архитектурно отношение заслужаватъ Джумаята, Имаретъ-джамия и джамията на Орта Мезаръ на ул. Перущица.

Джумаята е най-голѣмата отъ тритѣ джамии. Нейниятъ надписъ произхожда отъ XVIII вѣкъ и не казва нищо за времето на нейното съграждане. Евлия Челеби казва за пловдивската Джумая, която той нарича Улу-джамия, че тя била съградена отъ завоевателя на Одринъ, Гази Худавендиджиаръ Мурадъ I (1359—1385 год.).[37]) Споредъ нейния градежъ тя спада къмъ категорията на голѣмитѣ народни джамии, които сѫ се развили въ Мала-Азия и въ източния Балканъ като зали съ пиластри (Stützenhalle).[38]) Сходнитѣ постройки въ Бруса, Одринъ и София се падатъ въ края на XIV и XV вѣкъ; Бююкъ-джамия въ София,[39]) въ която сега се намира Народниятъ музей, е построена въ последната четвърть на XV вѣкъ. Единъ нѣмски пѫтописъ отъ 1553 год. (Dernschwam, стр. 21) казва за Пловдивъ: Hot vjll meczith ader

turkische kirchn, alle mit pley gedegt, under andern aine gross und herrlich.“ Като „голѣма и великолепна джамия“ се означава вѣроятно Джумаята. Името „Джумая“ значи „петъчна джамия“, голѣма джамия, въ която се служи въ петъкъ.

Постройката има четвъртита основа съ размѣри около 33 на 27 метра, мѣрени извѫтре, ориентирана отъ северо-западъ къмъ юго-изтокъ (обр. 210); Четири тежки, низки, четвъртити пиластра носятъ 9 свода (обр. 211); отъ тѣхъ тритѣ срѣдни отъ северо-западъ къмъ юго-изтокъ сѫ извишени куполи на пандантиви, които иматъ отвънъ дванадесетостенни барабани съ малки прозорци. Страничнитѣ сѫ слѣпи куполи съ четвъртити, отгоре заоблени покриви. Всички сѫ покрити, споредъ обичая въ цѣлата османска архитектура,[40]) съ оловени плочки, ржбоветѣ на които даватъ характерния изгледъ на цѣлата сграда. Стенитѣ сѫ градени съ правилни хоризонтални легла отъ голѣми дѣлани камъни, всѣки отъ които е обграденъ съ тухли. Минарето се издига отвънъ на северо-източния ѫгълъ на главната постройка, стволътъ му е украсенъ съ ромбовидни орнаменти отъ червени тухли върху бѣла основа, а балконътъ му има корнизъ отъ сталактити. Конусовидниятъ му връхъ бѣ възстановенъ следъ землетресението презъ пролѣтьта 1928 година съ по-малка височина. Вмѣсто преддверието, което тѣзи джамии обикновено иматъ, тукъ е издигната една дървена пристройка между издаденитѣ напредъ въ видъ на анти странични стени на главната сграда.[41]) Въ срѣдата една стръмна стълба води нагоре, доле въ лѣво и въ дѣсно се намиратъ сергии, надъ тѣхъ въ лѣво едно кафене, въ дѣсно библиотека. Украсенитѣ съ рѣзба колони на прозорцитѣ и рамкитѣ се схождатъ съ обикновенитѣ дърводѣлски работи на частнитѣ кѫщи.[42]) Вѫтрешностьта е изписана въ ново време, обаче произвежда силно пространствено впечатление. Чешмата за миене се намира вѫтре на срѣдната ось, която води къмъ молитвената ниша (мимбаръ).[43]) Евлия

Обр. 211. — Вѫтрешностьта на Джумаята въ Пловдивъ.
Fig. 211. — L'intérieur de la mosquée Djoumaia à Plovdiv.

Челеби описва джамията съ следнитѣ думи: „тя е украсена съ голѣми куполи и има въ вѫтрешностьта високи пиластри. Михрабътъ и мимбарътъ сѫ отъ по-стария стилъ; тѣ не сѫ много хубави. Въ тази джамия нѣма лампи. Тя е проста, хубава и внушителна. Надъ нейнитѣ врати нѣма никакви надписи. Презъ южната врата се влиза по една стълба съ 6 стѫпала Минарето е високо и хубаво. Всичкитѣ ѝ куполи сѫ покрити съ олово... Улу-джамия е безъ дворъ“.[44]) По отношение на липсващитѣ надписи, липсващитѣ лампи въ вѫтрешностьта, липсата на дворъ и въздействието на пространството, описанието на Евлия отговаря напълно на днешното състояние.

Обр. 212. — Имаретъ-джамия въ Пловдивъ.
Fig. 212. — La mosquée d'Imarète à Plovdiv.

Имаретъ-джамия (обр. 212), която е разположена близо до стария мостъ на Марица, носи въ надписа за съграждането си датата 848 = 1444/45 год., отъ дето се вижда, че тя е била създадена при Мурада II.[45]) Тя се намира въ съседство съ изчезналия днесъ конакъ;[29]) иметоѝ („имаретъ“ означава „трапезария за бѣднитѣ“) я поставя въ връзка съ разпространената у турцитѣ благотворителность. Въ двора, между джамията и брѣга на Марица, се намира и до сега още една полуразрушена сграда съ три голѣми купола на източното крило, която се смѣта за свързаната съ джамията трапезария. Въ непосрѣдствено съседство съ тѣзи турски сгради, на ул. Търговска и ул. Петко Каравеловъ, въ парц. 108, се намираше до 1931 год. и една турска баня (обр. 213), която следъ 1878 год. е служила като първоначално помѣщение на източно-румелийското Народно събрание.[46]) На това мѣсто близо до моста трѣбва да се е намиралъ единъ отъ главнитѣ центрове на постария турски градъ. Западно отъ моста, въ парцелитѣ 107, 174 и 173, е било мѣстото на конака, предъ моста се е намирала банята, малко по-нататъкъ къмъ югъ — джамията Еминъ-Оглу, на другата страна, на самия брѣгъ до моста, е имало единъ ханъ,[47]) а следъ това е следвала групата на Имаретъ-джамия въ парц. 110.[48])

Имаретъ-джамия (планъ обр. 214) принадлежи къмъ една особна група отъ сгради въ османската архитектура; тѣзи сгради сѫ се развили въ Мала-Азия като дворцови и частни джамии, може би непосрѣдствено отъ частнитѣ

кѫщи,[49]) и най-добри примѣри за тѣхъ намираме на европейска почва въ Одринъ.[50]) Тѣ се състоятъ отъ две четвъртити куполни помѣщения, поставени едно задъ друго, съ размѣри приблизително 9·50 на 7·50 и 8·70 на 7·50 м.

Обр. 213. — Стара турска баня въ Пловдивъ.
Fig. 213. — Ancien établissement de bains à Plovdiv.

Предното помѣщение, което е по-високо и завършва съ куполенъ фенеръ, се съединява въ лѣво и въ дѣсно съ две групи по-низки куполни помѣщения, дълги около 7·50 и широки около 6 м. Въ източното отъ тѣхъ имало по-рано чешма.[51]) И четиритѣ помѣщения сѫ свързани помежду си посрѣдствомъ заострени арки върху консоли. Двата главни купола се издигатъ надъ сталактитни ниши (обр. 215) върху барабани съ осемь и шесть прозорци, а страничнитѣ оставатъ подъ покрива и иматъ обикновени сферически трижгълници като преходни форми. Предъ цѣлата широчина на постройката се намира едно преддверие, което се състои отъ петь куполни арки върху шесть пиластра. Куполитѣ сѫ слѣпи и почиватъ върху сферически трижгълници; срѣдниятъ куполъ е извишенъ. Надъ входната врата се е намиралъ по-рано единъ балконъ върху двойно извити консоли.[52]) Между страничнитѣ помѣщения и преддверието се намиратъ две тѣсни и тъмни помѣмѣщения, засводени съ цилиндрически сводове, които сѫ достѫпни само отъ вѫтре (обр. 214). Главнитѣ помѣщения се освѣтляватъ равномѣрно отъ два

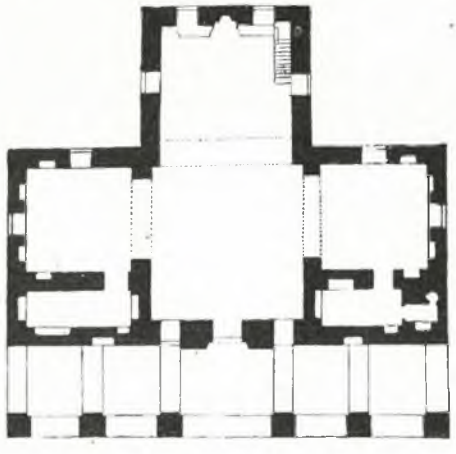

Обр. 214. — Планъ на Имаретъ-джамия въ Пловдивъ.
Fig. 214. — Plan de la mosquée d'Imarète à Plovdiv.

реда обикновени прозорци безъ никакви украшения. Въ страничнитѣ стени сѫ вдълбани ниши, на голѣмина колкото прозорцитѣ. Молитвената ниша (мимбаръ) е сега безъ пластическа украса, сѫщо амвонътъ (михрабъ) въ дѣсно и естрадата въ лѣво (обр. 216). Изписването е модерно. Въ архитектурната сбирка на Висшето техническо училище въ Дрезденъ се съхраняватъ нѣколко снимки отъ Имаретъ-джамия, между които и единъ вѫтрешенъ изгледъ (Nr. 29,733 f); въ него нишата (мимбаръ) е обградена съ красива рамка, която се състои отъ единъ четвъртитъ и горе закрѫгленъ профилъ, украсенъ пластически съ шарки подобни на миди. Друга една снимка, снета преди подновяването на джамията, показва извънредно правилния тухленъ градежъ

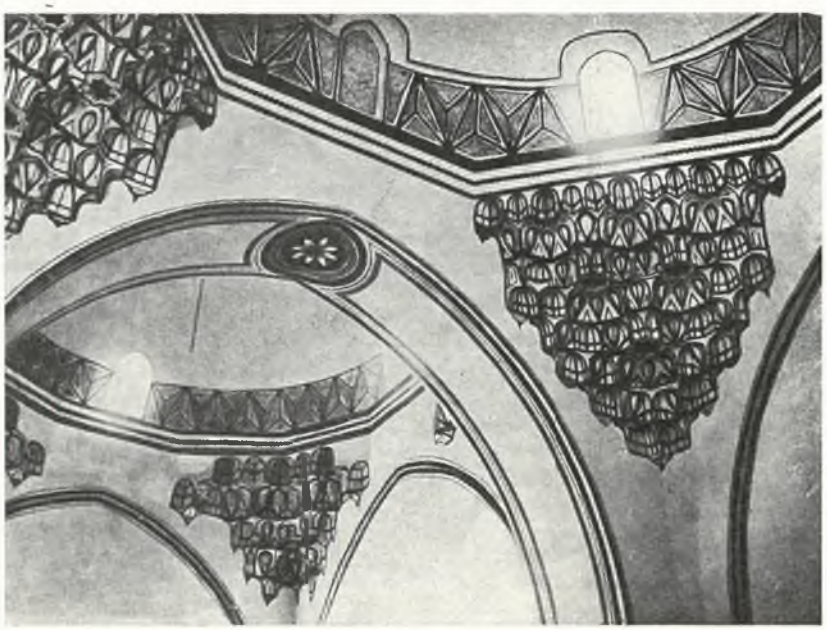

Обр. 215. — Вѫтрешностьта на Имаретъ-джамия въ Пловдивъ.
Fig. 215. — L'intérieur de la mosquée d'Imarète à Plovdiv.

на единъ отъ малкитѣ куполи.[53]) Минарето се издига на жгъла между преддверието и южното странично помѣщение на височина около 23 м. (обр. 212); неговиятъ стволъ е украсенъ съ силно подчертани зигзагови линии, както при едно минаре въ Магнезия.[54]) Пластическата форма на външния видъ е твърде сполучлива и може да се сравни съ формата на съответнитѣ сгради въ Одринъ,[55]) макаръ въ Имаретъ-джамия да липсватъ особни украшения и файансови плочки.

На западъ отъ джамията, на разстояние около 5·50 м., се намира едно тюрбе (гл. обр. 212), което се смѣта за гробница на сина на нѣкой румелийски бейлербей. Казватъ, че той билъ възстаналъ противъ правителството, по която причина билъ умъртвенъ отъ баща си. Неговата история се намирала въ надписа въ лѣво горе на входната страна на Имаретъ-джамия. И до сега още се говори между околнитѣ турци, че неговиятъ духъ се явявалъ нощно

време и изпразвалъ стомни съ вода, които били поставяни въ тюрбето. Тюрбето е осмостранно и отгоре е просто засводено. Диаметърътъ му достига около 5 м. Наоколо обикаля едно седалище, гробътъ е плосъкъ, при главата и краката сѫ вкопани въ земята плочи съ надписи. Рисуванитѣ върху стенитѣ надписи съ имената на Аллахъ, Мохамедъ и на първитѣ калифи изглежда да датиратъ отъ XVIII вѣкъ.

Отъ гробищата, които по-рано сѫ се намирали вѣроятно наоколо, сѫ запазени днесъ само отдѣлни надгробни камъни; други сѫ вградени въ ново време като прагове или като подова настилка въ околнитѣ паянтови кѫщи.[56]) Надгробнитѣ камъни изглежда да възлизатъ чакъ къмъ XV вѣкъ

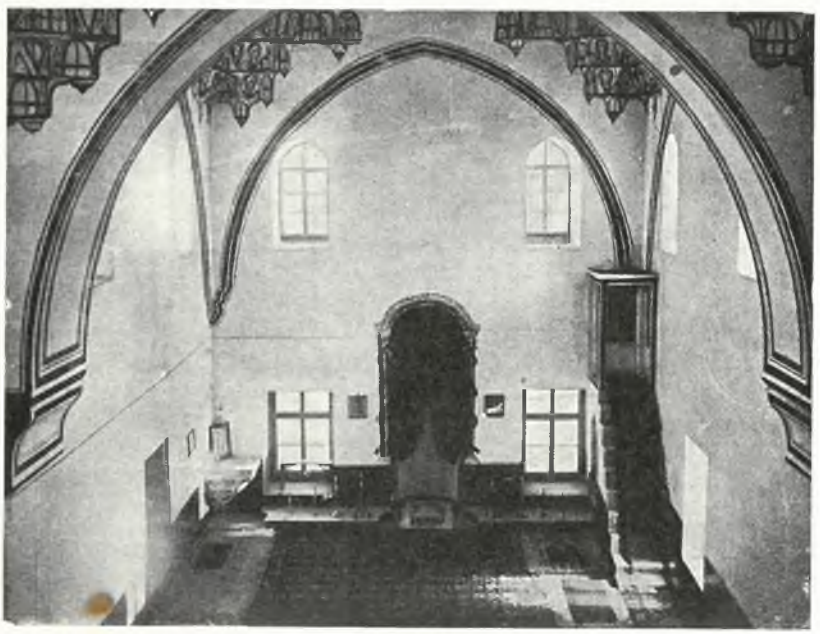

Обр. 216. — Вѫтрешностьта на Имаретъ-джамия въ Пловдивъ.
Fig. 216. — L'intérieur de la mosquée d'Imarète à Plovdiv.

(Мюфтия Абдула?), както и тѣзи въ турскитѣ гробища източно отъ Каршияка, гдето между другитѣ обикновени неодѣлани камъни безъ надписи се намира и единъ отъ 857 = 1453 год. Близо до тюрбето на Имаретъ-джамия е побитъ единъ камъкъ на нѣкой си санджакъ-бей отъ Турхала и румелийски бейлербей съ дата 1046 = 1636 година.

Джамията на ул. Перущица въ квартала Орта Мезаръ не е монументална сграда; тя застѫпва, въ противоположность на дветѣ вече описани джамии, типа на малката всѣкидневна джамия (месджидъ), въ която турцитѣ отъ съответния кварталъ отиватъ да се молятъ всѣки день. Споредъ надписа, джамията датира отъ 1245 = 1829/30 год. и е разположена въ една градина, заградена съ стена, като частна кѫща. Наоколо се виждатъ надгробни камъни съ арабски надписи, между които има една добре запазена плоча отъ 1271 = 1854/55 год. Въ дѣсно, до подставката на минарето, което

следъ землетресението не е било възобновено, се намира чешмата. Джамията е квадратна постройка съ страна около 9·50 м. Тя има едно сѫщо толкозъ дълго дървено преддверие, дълбоко около 4·50 м., което сега е снабдено съ прозорци. Общиятъ дървенъ покривъ се издава доста много напредъ надъ преддверието. Въ джамията се влиза презъ една сравнително малка и неукрасена врата, закрита съ обикновената завеса; вѫтрешностьта има плосъкъ таванъ надъ единъ извитъ профилъ. Обстановката е проста и непретенциозна. На входната страна се намира една дървена галерия за женитѣ, чиято ограда има силно извита основа въ съвсемъ бароковъ стилъ и е снабдена съ високи гѫсти дървени решетки.[57]) На тази „емпора" отговаря и третирането на външната стена въ вѫтрешностьта на преддверието: надъ вратата и надъ двата малки странични прозореца, на сѫщата височина съ вѫтрешната галерия, се намира въ лѣво и въ дѣсно по единъ слабо закрѫгленъ еркеръ съ прозорци и вѫзелчести решетки, а по срѣдата между тѣхъ — единъ малъкъ балконъ, който пакъ е закрѫгленъ, обаче на горе се издава конкавно въ извита линия (обр. 217). И тритѣ издадени пристройки иматъ въ основата си дебели заоблени консоли, които завършватъ съ остъръ връхъ на долу. Върху тѣзи подробности ще се повърнемъ. Джамията, която се намира източно на ул. Чирпанъ, прилича твърде много на тази джамия, обаче при нея липсва особното третиране на входната страна. Тя се схожда съ многобройнитѣ четвъртити селски джамии.[58]) Преддверието има и тукъ както и по селата безспорно предназначението да създаде и въ малкитѣ всѣкидневни джамии повече мѣсто за богомолци, по подражание на широкитѣ помѣщения въ петъчнитѣ джамии. При Куршумъджамия въ Карлово (обр. 218) — една сега възобновена и изоставена като джамия куполна сграда отъ края на XV вѣкъ[59]) — това преддверие представя една многокорабна постройка съ дървени колони, но безъ прозорци;

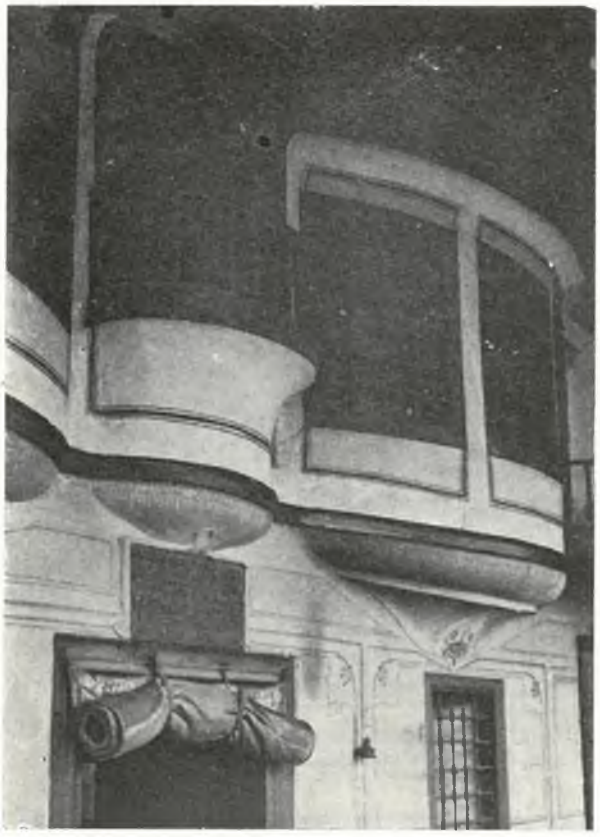

Обр. 217. — Джамията на Орта Мезаръ въ Пловдивъ; подробности на фасадата.
Fig. 217. — La mosquée au quartier d'Orta Mézar à Plovdiv; détails de la façade.

сѫщо и голѣмата джамия въ Разградъ отъ 1515 год. има подобно преддверие съ дървени подпорки.[60])

Дървенитѣ подпорки на тѣзи преддверия приличатъ на подпоркитѣ въ частни кѫщи по градове и села по това, че тѣхнитѣ стволове иматъ четири или повече рѫба и че сѫ снабдени съ плоски двустранни капители, които показватъ далечно сродство съ ионийскитѣ капители.[61]) Тѣхната форма отъ къмъ главнитѣ страни е полукрѫгла или образува стѫпаленъ звънецъ, обърнатъ съ върха надолу. Ако епистилътъ се обърне въ аркади, получава се отъ капителитѣ и аркитѣ една вълнообразна линия. При постройки съ нѣколко кораба, както е случаятъ въ преддверието на Куршумъ-джамия въ Карлово,

Обр. 218. — Куршумъ-джамия въ Карлово.
Fig. 218. — La mosquée Kourchoume-Djamïa à Karlovo.

двата капителa надъ една подпорка се изрѣзватъ подъ правъ жгълъ единъ къмъ другъ. При измазването тѣ се включватъ обикновено въ лежащата надъ тѣхъ часть отъ стената или епистила.

Старитѣ пловдивски жилищни сгради, които сѫ повече или по-малко запазени,[62]) образуватъ цѣли улици или квартали по Небетъ-тепе и неговитѣ склонове, по Джамбазъ-тепе и на източнатата му страна, северно отъ Джумаята, а срѣщатъ се така сѫщо и единично въ северо-западнитѣ квартали близо до Марица.

Най-пъленъ изгледъ върху града се добива отъ северния връхъ на Сахатъ-тепе до часовника. Този часовникъ е граденъ отъ ломени камъни върху квадратенъ цокълъ надъ полигонална основа и има на върха дървена постройка съ балконъ подъ отворенъ звънецъ. Споредъ Barth[63]) въ 1862 год. той още не е ималъ открытъ изходъ. Надписътъ надъ вратата съдържа

една молитва въ куфическо писмо и година 1227=1812. Документи отъ XVII и XVIII вѣкъ[64]) споменаватъ въ Пловдивъ градски часовникъ, който билъ старъ и ималъ камбана. Подобни турски часовници-кули сѫ запазени въ България на много мѣста, като напр. въ Карлово и въ Сливенъ.[65])

При пловдивскитѣ кѫщи могатъ да се различатъ две типа. Единиятъ типъ е застѫпенъ отъ кѫщи, които лежатъ на улицата и сѫ наредени близо една до друга, както е случаятъ въ тѣснитѣ улици на Небетъ-тепе и доле северо-западно близо до брѣга на рѣката. Вториятъ типъ се застѫпва отъ кѫщи, които стоятъ свободно на всички страни и обикновено сѫ разположени въ единъ дворъ или градина, дето тѣ сѫ скрити за погледи отъ улицата. Подобни кѫщи се намиратъ въ Пловдивъ на Небетъ-тепе, на Джамбазъ-тепе и на различни мѣста въ понизкитѣ квартали. Естествено би било първиятъ типъ да се търси повече въ планински мѣстности, а вториятъ — въ равнината.

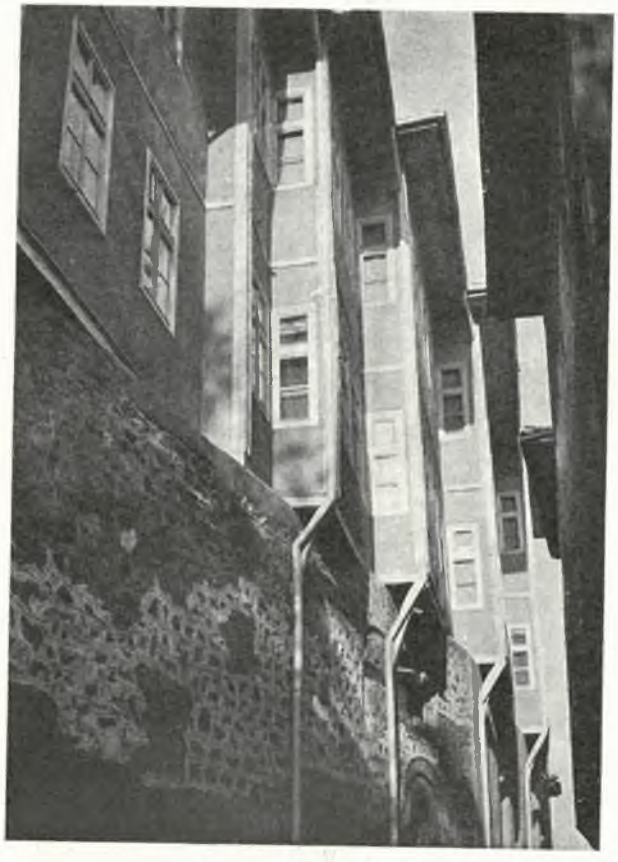

Обр. 219. — Коларовата кѫща въ Пловдивъ.
Fig. 219. — La maison Kolarov à Plovdiv.

Верижнитѣ кѫщи нѣматъ единъ общо установенъ планъ. Самото мѣсто опредѣля начина на тѣхното застрояване и разпредѣляне. Обикновено тѣ иматъ долу яки зидове отъ ломени камъни съ вградени дървени греди безъ прозорци (ср. обр. 219, 225 и 226), горе паянтовъ градежъ съ цвѣтна мазилка — синя, керамидено-червена или жълта.[66]) Горниятъ етажъ обикновено е издаденъ надъ долния; той има понѣкога извити дървени подпорки съ значителна дължина (обр. 220 и 225). Издадената часть може да бѫде еднакво широка за цѣла стая или за цѣлъ етажъ, или пъкъ тя има въ разрѣзъ форма на правожгълен трижгълникъ.[67]) По такъвъ начинъ става възможно да се строятъ правожгълни стаи и въ тѣсни криви улици, както и при неправилни планове. Издаденитѣ части, които често се следватъ една следъ друга на близко разстояние (обр. 219), даватъ по такъвъ начинъ характерниятъ изгледъ на цѣли улици. Подъ горния етажъ понѣкога е поставенъ единъ малъкъ еркеръ на дървени подпорки или на конусовидни консоли, снабденъ

било само съ единъ, било съ единъ преденъ и два странични прозорци, затворени съ дървени решетки (обр. 221). Тѣзи еркери, които сѫ толкозъ низки, че въ тѣхъ може да се стои само клекналъ, сѫ предназначени за женитѣ, които искатъ да гледатъ на улицата, безъ да могатъ да бѫдатъ видени отвънъ. Тѣ сѫ поставени обикновено въ стаи, които иматъ нѣщо като междиненъ етажъ.[68])

Обр. 220. — Стара кѫща въ Пловдивъ.
Fig. 220. — Ancien maison à Plovdiv.

На нѣколко етажа сѫ собствено само по-голѣмитѣ жглови кѫщи, както напр. кѫщата на Джамбазъ-тепе въ парц. 67, въ която е живѣлъ Ламартинъ,[69]) или една друга до катедралата Св. Богородица въ парц. 63. При тѣхъ вториятъ етажъ се издава надъ първия етажъ по сѫщия начинъ, както първиятъ етажъ се издава надъ партера. На жглитѣ на улицитѣ ржбоветѣ на партернитѣ стени обикновено сѫ отсѣчени (обр. 222).

Обр. 221. — Кѫща на ул. Славейковъ въ Пловдивъ.
Fig. 221. — Maison dans la rue Slaveïkov à Plovdiv.

Отдѣлнитѣ черти на плановетѣ, на издаденитѣ части, на еркеритѣ и прозорцитѣ сѫ общи за всички ориенталски жилищни сгради и биха могли да се наблюдаватъ напр. и въ Багдадъ,[70]) както и въ Пловдивъ или въ други български градове, които сѫ се намирали подъ турска власть.

Кѫщитѣ, разположени свободно въ дворове, заградени съ високи стени, показватъ единъ точно опредѣленъ планъ, който може да се види при всѣка отъ тѣхъ. Дворната стена е по-висока отъ човѣшки бой и има широка порта

съ дървени крила, които обикновено иматъ една конкавно или пъкъ конкавно и конвексно издълбана рамка. Покривътъ е покритъ съ полуцилиндрически керамиди, които влизатъ една въ друга. Една кѫща въ арменската улица (Гидиковата кѫща, парц. 50) има на стената до портата едно малко помѣщение за пазачъ, което, гледано отъ вънъ, прилича на еркеръ въ стената (обр. 223а). Извѫтре то е дървено и въ него се влиза по една стълба (обр. 223б). Фронтонътъ на малкия покривъ е извитъ отвѫтре и отвънъ въ една барокова двойна извивка,[71]) а освенъ това е извитъ още и той самиятъ съ цѣлата стена доста навънъ. Кѫщата носи на фронтона датата 1830 год.

Кѫщитѣ иматъ обикновено почти квадратенъ планъ. Входътъ се намира отпредъ по срѣдата и води въ едно обширно срѣдно помѣщение, косто по-

Обр. 222. — Стара кѫща въ Копривщица.
Fig. 222. — Ancien maison à Koprivchtitza.

нѣкога достига чакъ до срещуположната на входа друга външна стена. Въ лѣво и въ дѣсно отъ него сѫ разположени симетрично по две или по три стаи. Когато кѫщата е двуетажна, стълбата за горния етажъ, която може да бѫде съ едно или съ две крила, или пъкъ е спирално извита,[72]) води било отъ дъното на срѣдното помѣщение нагоре, било отъ срѣдата на една отъ странитѣ между стаитѣ. Разпредѣлението на горния етажъ отговаря на долния, обаче по отношение на наредбата на горния етажъ се обръща по-голѣмо внимание.

При едноетажни кѫщи предната стена е вдадена по срѣдата малко навѫтре, обаче покривътъ на това мѣсто е издаденъ навънъ и почива обикновено на четири дървени стълба,[73]) които сѫ разположени било въ права, било въ дѫгова линия (обр. 224). Епистилътъ често пѫти се третира като редица арки въ вертикално движеща се вълнообразна линия, фронтонътъ е

б

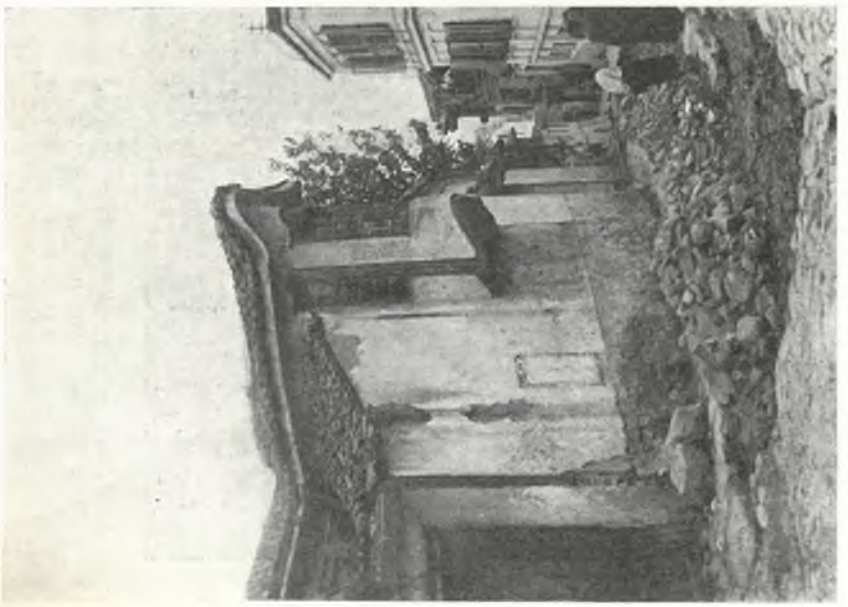

а

Обр. 223. — Кжщата на Гиликовъ въ Пловдивъ; помѣщението за пазача, гледано отъ къмъ улицата (*а*) и отъ къмъ двора (*б*).

Fig. 223. — La maison Guidikov à Plovdiv; la boutique du concierge vue de la rue (*a*) et de la cour (*b*).

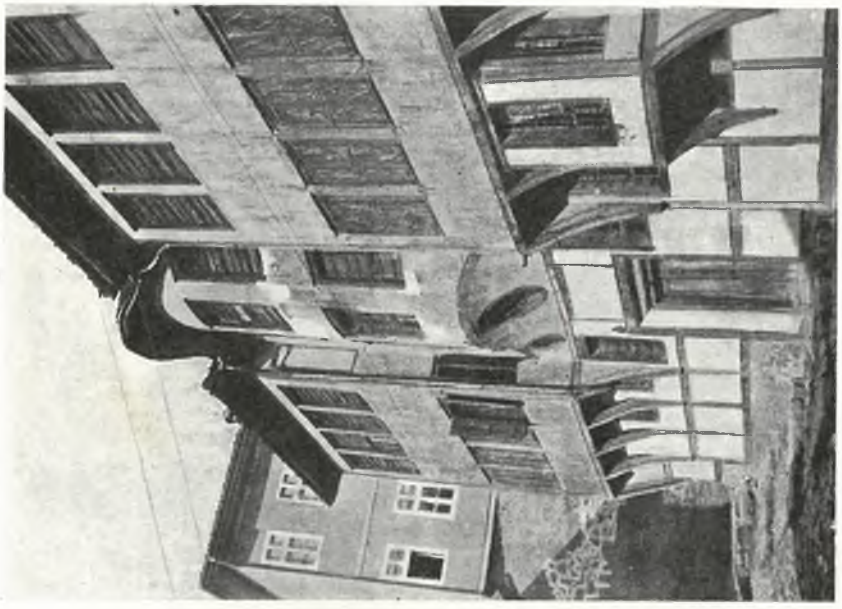

Обр. 225. — Кжща на ул. Д-ръ Вълковичъ № 12 въ Пловдивъ.
Fig. 225. — Maison dans la rue Dr Välkovič № 12 à Plovdiv.

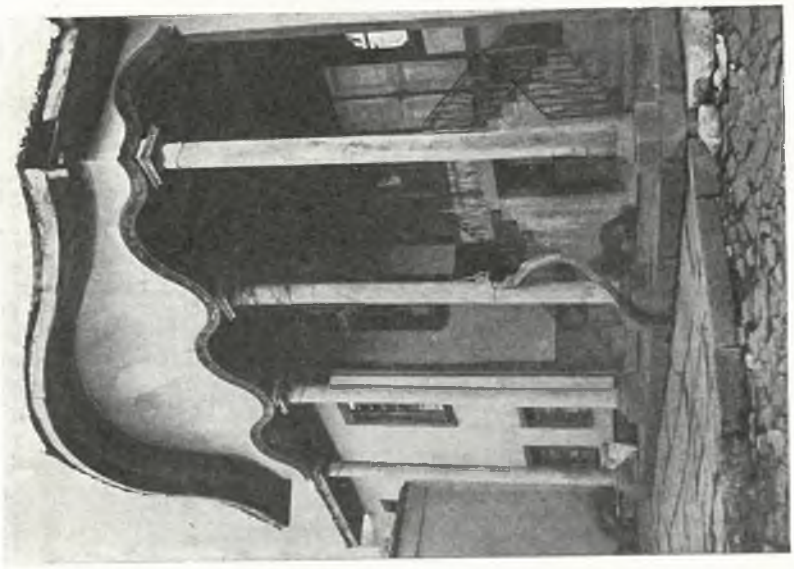

Обр. 224. — Стара кжща въ Пловдивъ.
Fig. 224. — Ancien maison à Plovdiv.

извитъ нагоре въ конкавна линия, а ржбътъ на покрива е двойно извитъ, както при описаната по-горе стая за пазача въ Гидиковата кжща. Това третиране на покрива, което има чисто бароковъ характеръ, се хвърля особно много въ очи при единъ общъ погледъ върху старитѣ градски квартали отъ Небетъ-тепе. Подъ този навесъ предъ кжщата е поставена двукрилата стълба, която води въ централното помѣщение, а долу по срѣдата се намира вратата за избата (обр. 224).

При двуетажни кжщи входната страна е третирана принципиално по сжщия начинъ (ср. обр. 227). Обаче дървенитѣ стълбове носятъ издадения закржгленъ или жгловатъ еркеръ на централното помѣщение, извитиятъ покривъ стои надъ този еркеръ съ своя фронтонъ, който може да бжде или

Обр. 226. — Каблешковата кжща въ Копривщица.
Fig. 226. — La maison Kablechkov à Koprivchtitsa.

да не бжде отдѣленъ отъ покрива. Този последниятъ е извитъ и тогава, когато еркерътъ има отпредъ плоска стена. Отъ страни горниятъ етажъ се издава надъ долния, както при верижнитѣ кжщи, съ конкавенъ профилъ (обр. 227) или съ изпжкналъ корнизъ като преходенъ елементъ. На страничнитѣ фасади покривътъ има обикновено равенъ край, тѣзи фасади могатъ обаче сжщо така да бждатъ издадени повече отъ срѣдния еркеръ (ср. обр. 225). Покривътъ на цѣлата кжща е третиранъ еднообразно като наклоненъ покривъ, извивката на тази часть отъ него, която се намира надъ срѣдния еркеръ, не е разграничена отъ останалото. Куминитѣ сж обикновено, както при венециански кжщи, високи тѣсни цилиндри, които въ горната си часть иматъ нѣколко покрити дупки.

Ако една такава кжща лежи съ своята входна или парадна страна на

улицата, както двуетажната и отчасти триетажна кѫща на ул. Д-ръ Вълковичъ № 12 въ Пловдивъ (обр. 225),[74]) непосрѣдствено подъ Хисаръ-капия въ парц. 398, или както известната кѫща на Каблешкови въ Копривщица (обр. 226 и 227) и много други кѫщи въ Карлово, тогава мотивътъ на входната страна задъ дървенитѣ стълбове пада. Въ масивната цокълна стена се намира или само една входна врата, която съответствува на портата на дворната ограда (обр. 225), или изобщо тукъ нѣма ни врата, ни прозорци (обр. 226). Горниятъ етажъ се издава надъ лицето на долната стена съ дървени подпорки или изпѫкналъ корнизъ, срѣдната часть, която заема единъ или два етажа, е издадена конвексно подъ извитата часть на покрива надъ една конкавна (ул. Вълковичъ № 12 въ Пловдивъ, обр. 225) или конвексна хуниообразна консола (кѫщата на Каблешкови въ Копривщица, обр. 226), а страничнитѣ части сѫ издадени още повече напредъ. Кѫщата на ул. Д-ръ Вълковичъ № 12 въ Пловдивъ има още на еднata си страна малкия еркеръ въ единъ междиненъ етажъ (обр. 225). Кѫщата на Каблешкови въ Копривщица прилича по своята фасада къмъ улицата на нѣкои кѫщи въ Карлово. Освенъ това налага се да се сравни по-подробно входната стена на описаната по-горе (стр. 394) джамия на Орта-Мезаръ въ Пловдивъ съ фасадитѣ на нѣкои частни кѫщи. Джамията е датирана въ 1829 год., споменатитѣ кѫщи произхождатъ или отъ сѫщото време, или сѫ по-стари.[75])

Обр. 227. — Каблешковата кѫща въ Копривщица.
Fig. 227. — La maison Kablechkov à Koprivchtitsa.

Вѫтрешната наредба на тѣзи кѫщи се характеризира съ дървени тавани[76]) и вградени въ стенитѣ долапи съ ниши (обр. 228). Както разпредѣлението на помѣщенията е винага еднакво, доколкото теренътъ не налага въ него известни отклонения, така и въ дървената часть може да се наблюдава известна еднаквость.

При многоетажни кѫщи горниятъ етажъ е украсенъ повече отъ долния, въ една кѫща — на ул. Нектариевъ № 25 — вториятъ етажъ се указа като най-богато украсенъ. При кѫщитѣ, при които входътъ се намира задъ сво-

бодно поставени дървени стълбове, украсенъ е вече съ звезди или розети и таванътъ на това малко преддверие. Шаркитѣ се състоятъ отъ прави или извити тънки летви, приковани върху рендосани дъски; цѣлиятъ таванъ е или небоядисанъ и станалъ сега кафявъ отъ времето, или пъкъ е боядисанъ кафяво, сиво-зелено и златно.[77]) Въ тѣзи случаи се касае не за инстински лампери, но само за обковаване съ дъски и прикрепени върху тѣхъ тънки летви.[78])

Главното срѣдно помѣщение (холътъ; гл. обр. 228) има или еднообразенъ таванъ съ ивици, или единъ мрежообразенъ орнаментъ отъ тънки летви съ една кржгла или овална розета въ срѣдата (обр. 229). Единъ орнаментъ въ видъ на зигъ-загъ обгражда цѣлия таванъ и розетата. Понѣкога това по-

Обр. 228. — Главната зала на Калчевата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 228. — La salle centrale de la maison Kaltchev à Plovdiv.

мѣщение получава по срѣдата едно кржгло или овално разширение, тъй че и страничнитѣ стени сж вдълбани съответно на него. Въ такъвъ случай по срѣдата на тавана се поставя широкъ вдлъбнатъ корнизъ, централното поле се украсява особно много, предниятъ еркеръ, а така сжщо и задниятъ, ако такъвъ сжществува, сж покрити отдѣлно съ простъ мрежестъ орнаментъ, като сж отдѣлени отъ срѣдното помѣщение и съ едно стжпало.[79]) Кжщитѣ на Коларовъ на Джамбазъ-тепе,[80]) на Калчевъ при Св. Богородица[81]) и на ул. Нектариевъ № 25[82]) се схождатъ почти напълно по устройството на централното помѣщение, овалната срѣдна розета е почти еднаква и въ тритѣ кжщи — тя има формата на нѣколкократенъ кржгъ отъ лжчи, по срѣдата листа и цвѣтя или плодове — мрежестиятъ орнаментъ е усложненъ, шаркитѣ сж правилни, обаче не сж съвсемъ еднакви (обр. 230 и 231). Таванскиятъ корнизъ

въ залата на Коларовата кѫща е изписанъ съ единъ растителенъ мотивъ, който напомня френцуски късно-барокови орнаменти. Сферическитѣ триѫгълници между овала и еркеритѣ сѫ запълнени съ дълги, елегантно извити лѫчи или тръстикови листа. Тази кѫща би могла да датира още отъ XVIII вѣкъ, а кѫщата на ул. Нектариевъ № 25 носи надписъ съ дата 1856 год.[82]) Кѫщата Гидиковъ, която датира отъ тридесетьтѣ години на XIX вѣкъ,[83]) има овална зала съ широкъ (сега варосанъ) таванскн корнизъ, розета отъ лѫчи по срѣдата и наоколо единъ безконеченъ орнаментъ отъ еднакви извивки (обр. 232),[84]) който напомня на германския орнаментъ въ стилъ Бидермайеръ. Кѫщата на ул. Д-ръ Вълковичъ № 10 въ Пловдивъ, която е поставена подъ надзора на музея, има въ своята четвъртита централна зала обикновената розета съ една строга четвъртита рамка (обр. 233). Въ една стара кѫща въ арменския кварталъ на ул. 4 Януарий близо до църквата Св. Константинъ тази обградена съ рамка централна розета е изработена отъ тенекия (обр. 234), въ кѫщата на ул. Митрополитъ Максимъ (притежатель Хаджи Луковъ), която, както се знае, датира едва отъ петдесетьтѣ години на XIX вѣкъ, мрежестиятъ орнаментъ е изпълненъ въ живопись и само централната розета е изработена пластически (обр. 235).

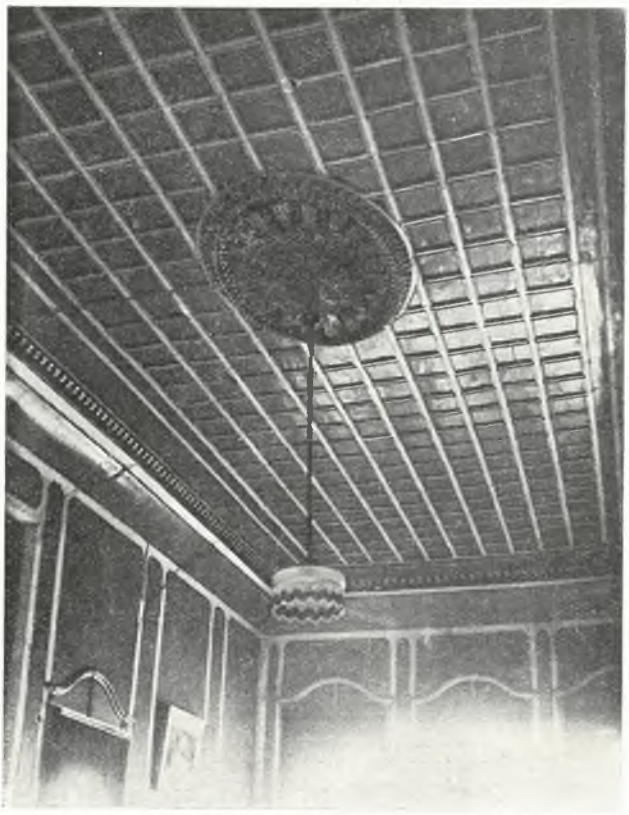

Обр. 229. — Таванъ въ кѫщата на Месроповичъ въ Пловдивъ.
Fig. 229. — Plafond dans la maison Mesropović à Plovdiv.

Една кѫща на ул. Старонъ № 26, на жгъла съ ул. Славейковъ, която не е градена съвсемъ правилно, обаче отвънъ показва следи отъ старо изписване съ бѣло и синьо, има въ горния си етажъ единъ дървенъ таванъ съ обикновени ивици и въ срѣдата му една голѣма кржгла звезда отъ тънки пластически лѫчи; върху тази звезда е поставенъ единъ чисто изработенъ вѣнецъ отъ лозови листа и гроздове, завързанъ съ една деликатна панделка въ стилъ ампиръ; въ него се намира една листовидна розетка (обр. 236).

Страничнитѣ стаи, обикновено четири по-голѣми и между тѣхъ две помалки, иматъ тавани съ отдѣлни рамки, обаче еднакво нашарени съ мрежести орнаменти отъ преплетени летви, между тѣхъ звезди или правилни, пласти-

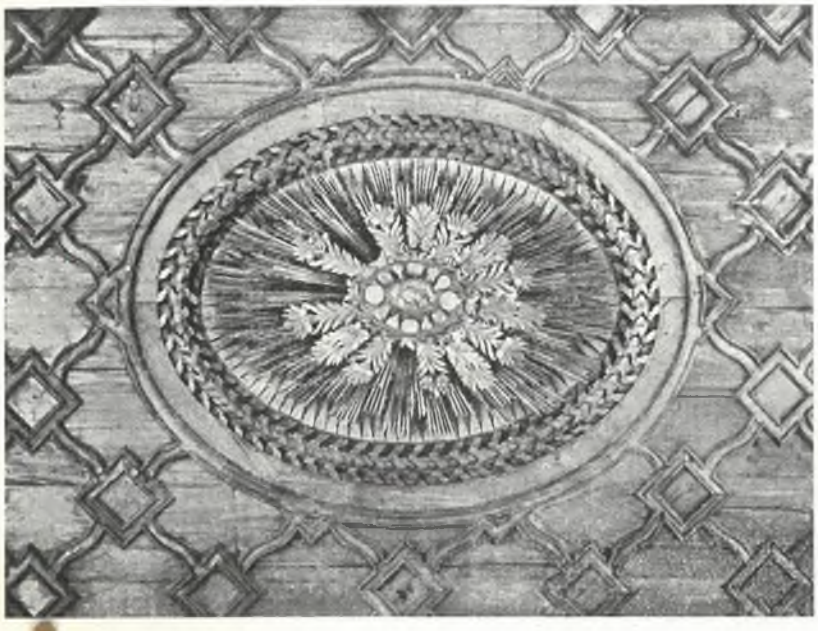

Обр. 231. — Таванъ въ кжщата на ул. Нектариевъ № 25 въ Пловдивъ.
Fig. 231 — Plafond dans la maison rue Nektariev № 25 à Plovdiv.

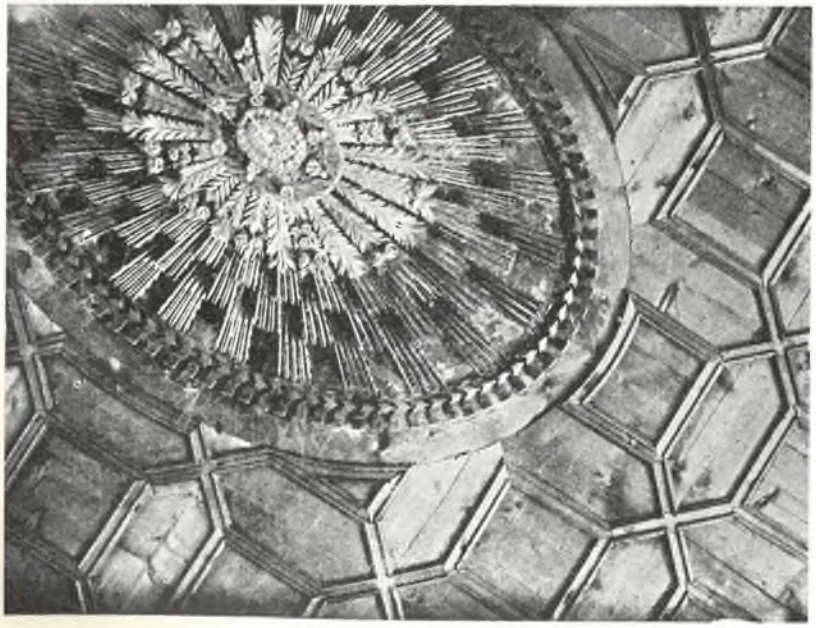

Обр. 230. — Таванъ въ Коларовата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 230. — Plafond dans la maison Kolarov à Plovdiv.

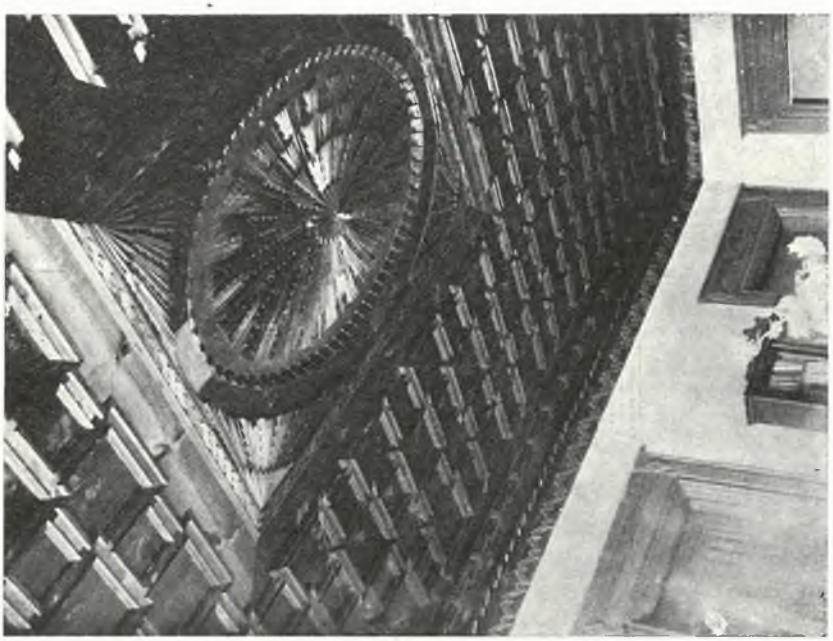

Обр. 233. — Таванъ въ кжщата на Недковичъ въ Пловдивъ.
Fig. 233. — Plafond dans la maison Nedkovič à Plovdiv.

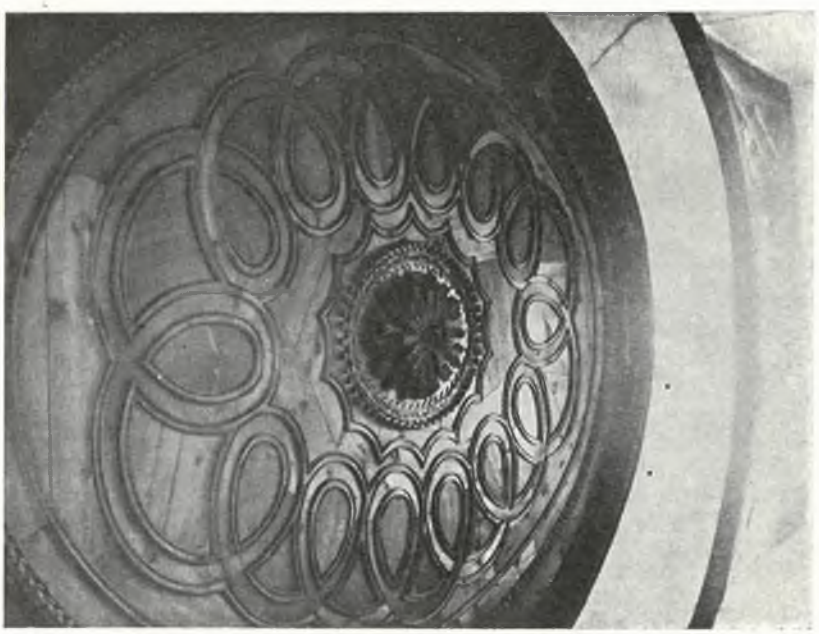

Обр. 232. — Таванъ въ Гидиковата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 232. — Plafond dans la maison Guidikov à Plovdiv.

чески одѣлани квадрати (обр. 237 и 238). Малкитѣ стаи между предната и задната жглови стаи иматъ напр. въ Калчевата кжща обикновената овална розета въ по-малки размѣри, а освенъ това и верижни шарки отъ правожгълници и бадемовидни форми, разпредѣлени произволно, обаче повтарящи се все по единъ и сжщи начинъ (обр. 239). Подобни шарки въ по-свободно изпълнение се срѣщатъ и по таванитѣ на училището на мехитариститѣ въ арменския кварталъ, гдето обаче орнаментитѣ сж поставени върху една дървена основа, изписана съ нѣжни цвѣтя (обр. 240).

Стенитѣ на стаитѣ сж обикновено безъ украшения. Главната зала има или отъ страни, или въ дъното — ако тя нѣма втори редъ прозорци — една отгоре закржглена ниша съ щукатури, а отстрани по-малки ниши една надъ друга за сждове (обр. 241; ср. и обр. 228). Орнаментитѣ се състоятъ отъ растителни мотиви, сдиплени и свързани ленти, гължби и лжчи, които сж работени по сжщия начинъ, както дървенитѣ розети на таванитѣ. Ако една такава ниша се намира между дулапи въ стенитѣ, както това е обикновено случаятъ въ страничнитѣ стаи, тя има една издадена масичка съ двойна извивка (обр. 228). Дулапитѣ иматъ двойни врати съ прости плоски орнаменти (обр. 228). Въ Калчевата кжща се повтаря едно правилно стилизирано дърво на живота. Тѣзи дулапи служатъ за съхранение на възглавницитѣ и покривкитѣ на миндеритѣ, които често сж вградени край стенитѣ подъ прозорцитѣ.

Въ голѣми кжщи сж оставени прозорци и между еркеритѣ на централната зала и съседнитѣ стаи. Самитѣ прозорци, които най-често иматъ висока и тѣсна форма, сж поставени въ жгловитѣ стаи обикновено на гжсто по три или по четири на една стена (обр. 225), еркерътъ на централната зала е изобщо цѣлъ въ прозорци (обр. 227). Отвънъ — тамъ, гдето тѣ още сжществуватъ, като напр. на ул. Д-ръ Вълковичъ № 12 — прозорцитѣ сж снабдени съ дървени капаци, украсени съ плоски орнаменти както при вратитѣ на долапитѣ (обр. 225).

Господарскитѣ кжщи иматъ въ двора малки отдѣлни бани,[28]) които се състоятъ отъ стая за дрехи, едно или две малки затоплени отдѣления, сжщинската къпалня съ вана и горно освѣтление[46]) и едно отдѣлно помѣщение за печката.[85])

Разположенитѣ свободно кжщи, които въ стилово отношение си приличатъ твърде много — по планъ, надстройка и уредба — се обитаватъ въ Пловдивъ главно отъ гърци и арменци. Тѣ изглеждатъ да сж били по време на тѣхното произхождение — въ края на XVIII и презъ XIX вѣкъ — типични за видни и богати хора. Такива сж били тогава обикновено гърцитѣ. Споредъ Цукаласъ (стр. 43 § 61) въ 1850 год. по тритѣ вжтрешни тепета сж живѣли само православни християни. Само около Мемлехането[36]) имало 10 турски кжщи, които изгорѣли заедно съ него въ 1846 год. Споредъ Герлахъ[24]) още въ XVI вѣкъ въ низината между Небетъ-тепе и Джамбазъ-тепе живѣяли гърци, обаче „кжщитѣ на турцитѣ и на гърцитѣ били лоши“. Арменцитѣ живѣяли главно близо до тѣхната църква (Цукаласъ, стр. 44 § 61), обаче само десеть кжщи се намирали въ вжтрешностьта на акропола, а седемдесеть — вънъ отъ него. Гърцитѣ, родомъ или отъ Пловдивъ, или отъ Станимака, Воденъ, Кукленъ и други мѣста, отчасти и албанци, живѣяли въ юго-източната часть

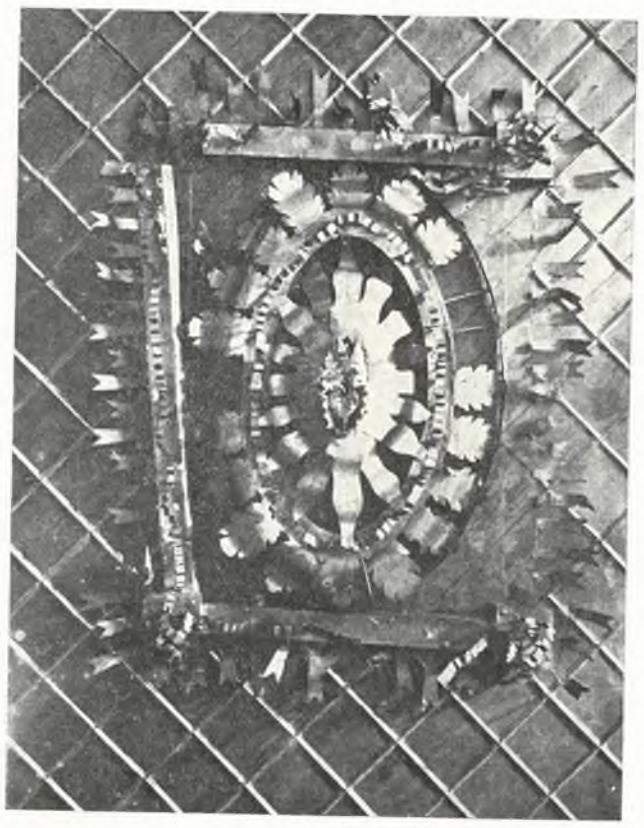

Обр. 234. — Таванъ въ кжщата обр. 220 въ Пловдивъ.
Fig. 234. — Plafond dans le maison fig. 220 à Plovdiv.

Обр. 235. — Таванъ въ Хаджи Луковата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 235. — Plafond dans la maison Hadji Loukov à Plovdiv.

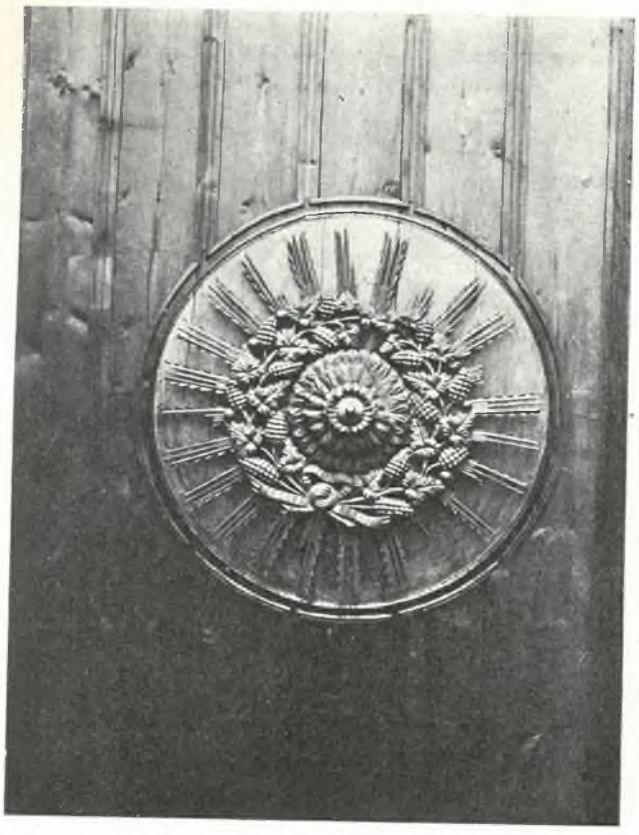

Обр. 236. — Таванъ въ кжщата на ул. Старонъ № 26 въ Пловдивъ.
Fig. 236. — Plafond dans la maison rue Staron № 26 à Plovdiv.

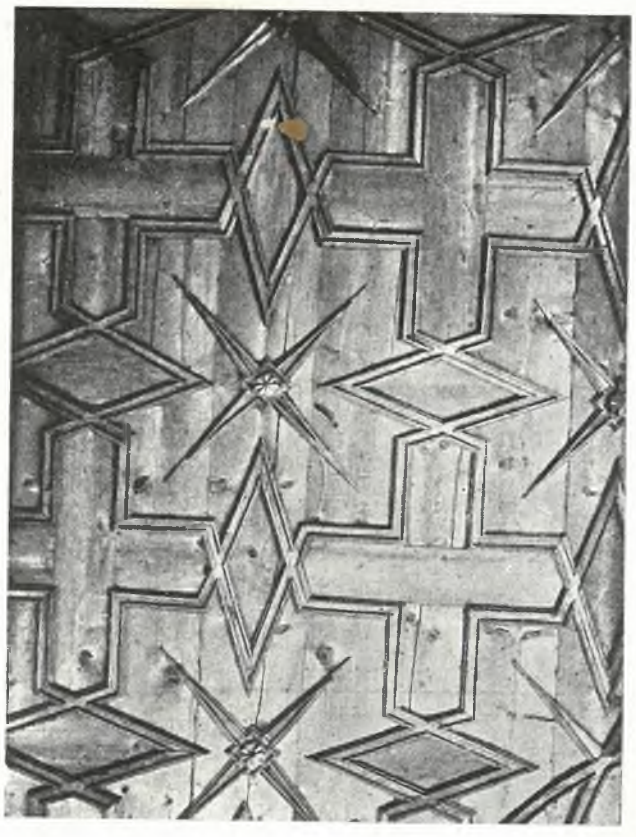

Обр. 237. — Таванъ въ Коларовата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 237. — Plafond dans la maison Kolarov à Plovdiv.

на Джамбазъ-тепе, по източнитѣ склонове на Небетъ-тепе и въ юго-западната часть на Таксимъ-тепе (Калчевата кѫща). Тѣ били преимуществено търговци. Попъ Константинъ (стр. 29; ср. Цукаласъ стр. 42 § 58 заб.) свидетелствува, че тѣ се намирали въ сношения съ много европейски страни, но най-много съ цѣла Азия и особно съ Индия. Тамъ имали и една колония; Цукаласъ (стр. 42 § 58) казва, че тя се намирала въ Калкута и че тамъ построили и църква. Вследствие на това Пловдивъ билъ най-богатиятъ тракийски градъ. Кѫщитѣ потвърждаватъ това и днесъ още.

Сѫщитѣ кѫщи, съ сѫщигѣ тавани, поне съ подобна украса, но съ по-малки размѣри, се срѣщатъ и въ Карлово,[60]) който градъ и до днесъ още е запазилъ своя турски характеръ. Тѣ се срѣщатъ и въ Станимака, която по-рано бѣше предимно гръцка. Една голѣма кѫща отъ този видъ, която сега е вече полуразрушена, има на фронтона си изображение на Хадриановата врата въ Атина. Най-известната кѫща отъ тоя видъ въ България, позната и отъ публикации,[86]) е Каблешковата кѫща въ Копривщица (обр. 226 и 227).[75]) Тя е принадлежала, както изглежда, още отъ самото начало на Каблешковци.[87])

Отъ едно доста общо направено описание отъ началото на XVIII вѣкъ[88]) може да се заключи, че такива кѫщи е имало и въ София, а вѣроятно и въ Шуменъ, както се вижда отъ друго едно описание отъ края на XVIII вѣкъ.[89]) Протичъ обнародва изображения отъ подобни сгради въ Самоковъ,[90]) а нѣмски книги върху Македония[91]) съдържатъ снимки отъ една „турска господарска кѫща“ въ Бърдовце при Скопие, за жалость безъ планъ, която се явява като типиченъ примѣръ на описания по-горе видъ кѫщи. Сродни планове на кѫщи отъ Босна сѫ обнародвани още преди 30 години като типични мохамедански сгради.[92]) Сѫщо и Цвиичъ, макаръ да не взема подъ внимание градската кѫща, дава едно изображение (на стр. 246) на една многоетажна „турско-ориенталска“ кѫща, която изглежда да е отъ сѫщия видъ.[93])

Единъ английски наблюдатель, който ни дава подробни описания изъ европейска Турция и особно изъ Гърция отъ кржгло преди сто години, описва турската кѫща въ общи черти по сѫщия начинъ, както тя се явява и днесъ още въ свободно разположената, двуетажна пловдивска кѫща.[94]) Той изтъква и обосновава при това тъкмо такива черти, които и днесъ правятъ впечатлѣние като особно типични: голѣма централна зала (диванхане), отстрани стаи, вратитѣ на които сѫ разположени на една и сѫща стена, съ гѫсто наредени прозорци на две съседни стени, и миндери край стенитѣ, на които се сяда съ гърба къмъ свѣтлината. Той разправя, че типичното въ ориенталската кѫща било стаята, която запазва станалата вече традиционна форма и която била наредена споредъ ориенталския обичай съ черги, издигнатъ одъръ, миндери и украшения по тавана, обаче вънъ отъ това не били необходими никакви мобели въ наша смисъль.

Описаната пловдивска кѫща изглежда като една особна вариация на ориенталската кѫща. Сравнителенъ материалъ отъ Гърция за жалость до сега не е обнародванъ. Една особна черта на фасадитѣ напомня отъ далечъ арменски архитектурни форми. Herzfeld[95]) описва единъ особенъ видъ кѫщи въ Киликия по следния начинъ: „тя се състои отъ едно открито преддверие

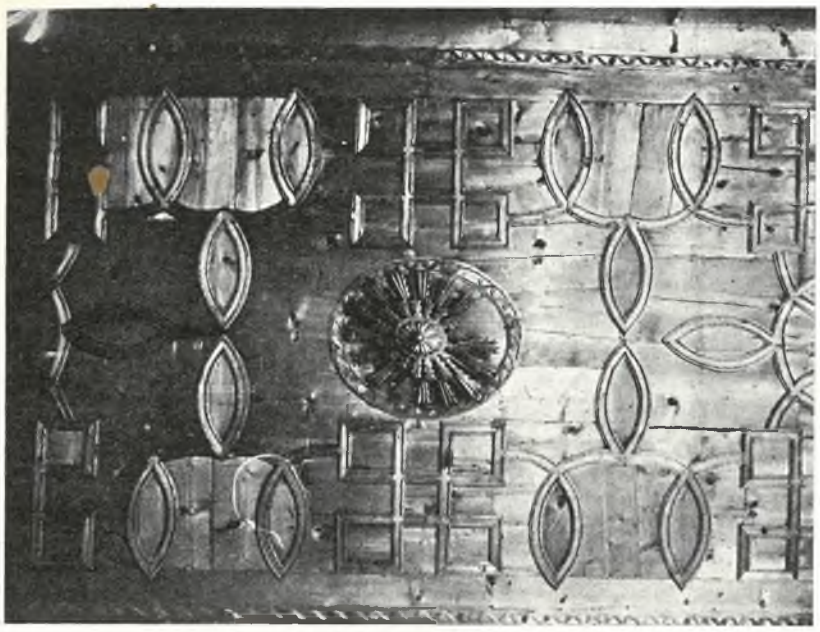

Обр. 239. — Таванъ въ Калчевата кжща въ Пловдивъ.
Fig. 239. — Plafond dans la maison Kaltchev à Plovdiv.

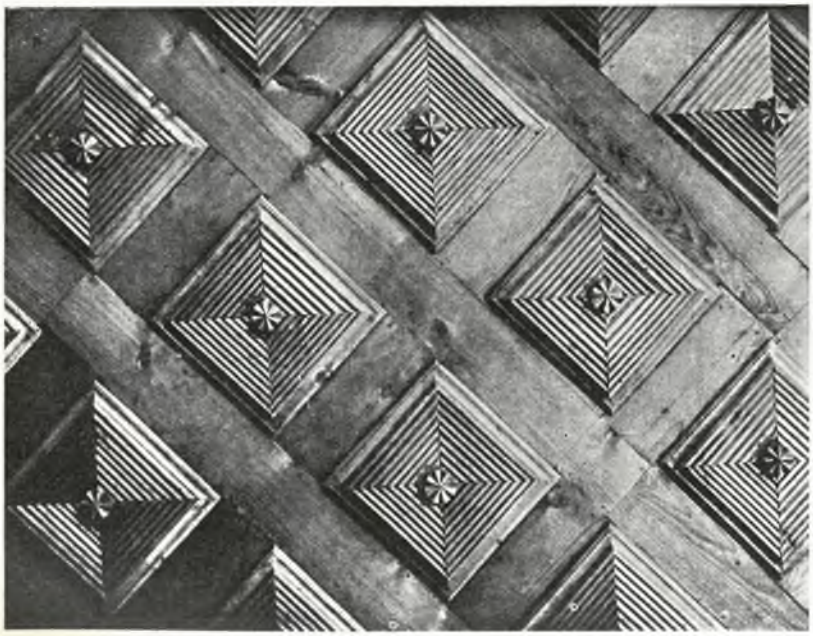

Обр. 238. — Таванъ въ кжщата на Недковичъ въ Пловдивъ.
Fig. 238. — Plafond dans la maison Nedkovič à Plovdiv.

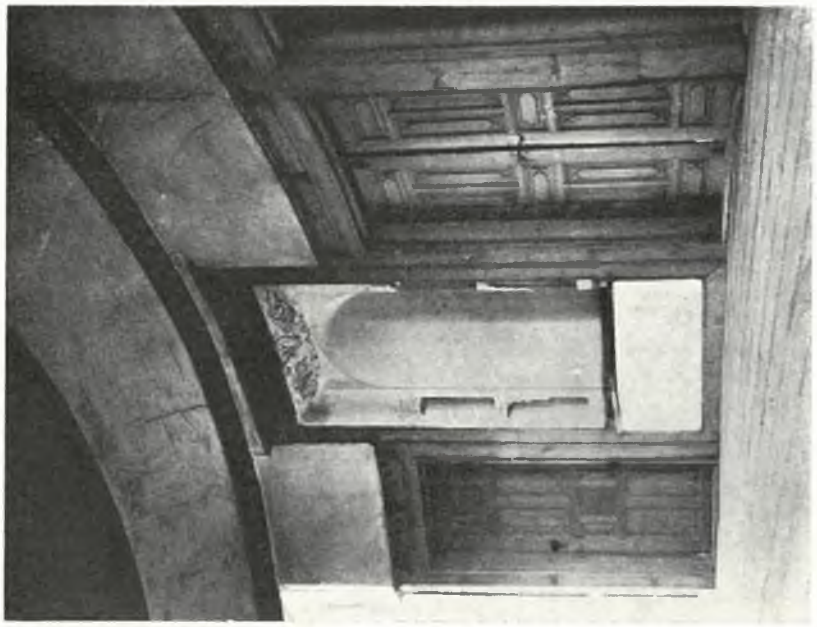

Обр. 241. — Вътрешността на Гидиковата къща въ Пловдивъ.
Fig. 241. — L'intérieur de la maison Guidikov à Plovdiv.

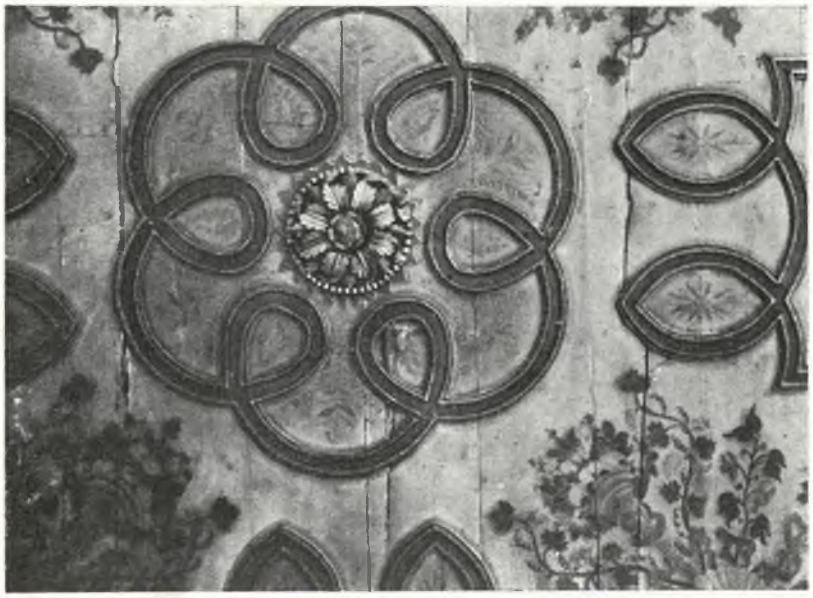

Обр. 240. — Таванъ въ Пловдивска къща.
Fig. 240. — Plafond d'une maison à Plovdiv.

съ дървени колони, разположено между две затворени помѣщения въ видъ на кула; въ нѣкои случаи това е цѣлото жилище, което се опира съ гърба си на планинския склонъ; въ други случаи задъ кѫщата, по цѣлото ѝ протяжение, се намира едно продълговато помѣщение съ колони".

По-вѣроятно е да се изкара произхождението на пловдивската кѫща, съ нейния квадратенъ планъ и съ нейния горенъ етажъ, издаденъ надъ затворения партеренъ етажъ, отъ жилищната кула, отъ която има запазенъ и до днесъ още единъ примѣръ, а именно обнародваната отъ Протича жилищна кула въ Сарамбей, която произхожда отъ XV вѣкъ.[96]) Той казва за нея (стр. 15): „тѣзи кѫщи сѫ били строени за бейоветѣ, господари на селата, презъ време на турското владичество". Несигурно е, дали и горният етажъ е толкозъ старъ, а не е известно сѫщо така и вѫтрешното разпредѣление. Обаче квадратната форма и снабденитѣ съ дебелъ обълъ профилъ жглови помѣщения (вѣроятно еднакви на всички страни), съ тѣхнитѣ редове отъ прозорци и вдаденитѣ навѫтре между тѣхъ стени надъ малки еркери, издаватъ едно вѫтрешно разпредѣление, което изглежда твърде сходно съ това на пловдивскитѣ кѫщи. Влиянието на укрепената долна часть, на сѫщинската „кула", се проявява най-много въ лишенитѣ отъ прозорци или снабдени съ малко прозорци долни етажи на Каблешковата кѫща въ Копривщица и на обнародваната отъ Койчевъ[97]) кѫща отъ сѫщия видъ, пакъ отъ Копривщица, както и при кѫщи, каквато е напр. Коларовата кѫща въ Пловдивъ, които действително сѫ построени върху крепостни стени. Споменатата отъ Driesch кула, която се намирала въ Пловдивъ при моста на Марица, около Имаретъ-джамия или около конака, би могла да бѫде една истинска такава жилищна кула.[98])

Въ заключение би могло да се каже, че стоящата свободно пловдивска кѫща е една особна провинциална вариация на общата ориенталска кѫща, която първоначално е била може би само привилегия на турския властникъ, обаче следъ това малко по малко е станала изобщо господарска кѫща, каквато въ Пловдивъ сѫ строили както гърци, така и арменци.

Дървената украса въ вѫтрешностьта, която показва по отношение напр на арабската орнаментика значителна самостоятелность и която често пѫти се означава като украса въ чистъ български стилъ, е била създадена вѣроятно на мѣстна почва отъ пѫтуващи занаятчии, обаче повече въ връзка изобщо съ балканската дървена кѫща, която въ самия Пловдивъ вече не се срѣща. Възможно е, въ описанитѣ свободно стоящи пловдивски кѫщи да имаме работа съ българско занаятчийство, което се е намирало въ услуга на турци, гърци или арменци. Отдѣлнитѣ западно-европейски елементи въ орнаментиката не измѣнятъ значително общия характеръ на тѣзи художествени произведения.

Забележки

[1]) Baedeker, Konstantinopel und Kleinasien, 2. Aufl. 1914; Meyer, Balkanstaaten und Konstantinopel, 8 Aufl. 1914; A. Dix, Bulgarien, Richters Reiseführer, Band 116, Hamburg 1917; Ст. Н. Шишковъ, Пловдивъ въ своето минало и настояще (съ паралеленъ текстъ на френски подъ заглавие St. N. Chichcof, Plovdiv dans son passé et son présent), Пловдивъ 1926;

C. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, Prag 1891, 378 сл.; К. Иречекъ, Пѫтувания по България, Пловдивъ 1899, 123—155.

[2]) H. Grote, Bulgarien, Angewandte Geographie, Bd. 48, Wien 1921; H. Grote, у Seydlitz, Handbuch der geogr. Wiss. II. Hundertjahr-Ausg., Breslau 1931, 829 сл.; A. Ischirkoff, Bulgarien, Land und Leute, 2 Bde, Leipzig 1916/17 (= Bulg. Bibl. I u. II); A. Ischirkow, Südbulgarien, Dissert. Leipzig 1896.

[3]) A. Ischirkoff, Oro- und Hydrographie von Bulgarien, Sarajevo 1913, 91 (= Zur Kunde der Balkanhalbinsel, I. Reisen und Beobachtungen, Heft 17); Grote, Bulgarien, 21; A. Burchard, Die Morphologie des Nordrandes der Rhodopen in Bulgarien, Jenaische Zeitschr. für Naturwiss. LXIV, 1929, 157 сл.

[4]) Литературата е посочена у C. Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad bis Constantinopel, Prag 1877, 118 сл. Ср. освенъ това R. Röhricht, Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande, neue Ausg., Innsbruck 1900; Д. Гаджановъ, Пѫтуването на Евлия Челеби, Пер. спис. LXX, 1909.

[5]) За имената на пловдивскитѣ тепета гл. описанията на Попъ Константина (Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἢ περιγραφὴ αὐτῆς συντεθεῖσα ὑπὸ τοῦ . . . οἰκονόμου κυρίου Κωνσταντίνου . . . ἐν Βιέννῃ, 1819) и на Георги Цукаласъ отъ Занте (Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως . . . παρὰ Γεωργίου Τσουκαλᾶ τοῦ Ζακυνθίου, ἐν Βιέννῃ, 1851). Турскитѣ и гръцкитѣ имена се схождатъ при Бунарджика, Сахатъ-тепе, Джамбазъ-тепе и Таксимъ-тепе. Названието „хълмъ на нимфитѣ дриади“ (λόφος τῶν Δρυάδων Νυμφῶν), което Попъ Константинъ и Цукаласъ даватъ на Джендемъ-тепе, допуща предположението, че името на това тепе би могло да бѫде произведено и отъ турското „дженна“ — „свръхестествено сѫщество“. Имената „хълмъ на Евмолпа“ (синъ на Посейдона) за Таксимъ-тепе и „хълмъ на Музеосъ“ (легендаренъ старогръцки поетъ) за Небетъ-тепе сѫ безспорно изкуствени архаизиращи имена (гл. Цукаласъ, стр. 10 § 13; Jireček, Die Heerstrasse, 41). Попъ Константинъ (стр. 18) обяснява името на Небетъ-тепе съ шума на турскитѣ тѫпани, които се чували на това мѣсто по врѣме на тѣхния рамазанъ и байрямъ. Въ сѫщность името произлиза вѣроятно отъ турското „невбетъ“ — „стража“ и означава „наблюдателенъ хълмъ“. — Известни мѫчнотии представя обяснението на името на Таксимъ-тепе („таксимъ“ — „раздѣляне, разклонение“, „разклонение на водопровода“). Споредъ Jireček (Das Fürstentum Bulgarien, 383) на това тепе завършвалъ водопроводътъ, който идѣлъ отъ Родопитѣ. Verantius (Iter Buda Hadrianopolim anno 1553 exaratum, 39; гл. Viaggio in Dalmazzia dell' abate Alberto Fortis, Венеция 1774, I, 180 сл.), на когото се позовава Иречекъ, казва, че той видѣлъ надалечъ аркитѣ на водопровода (frusta fornicum aquaeductuum), който водѣлъ отъ „Rupzca“ край три хълма до градския хълмъ. Възъ основа на това може да се приеме, че тукъ се е касаяло за единъ водопроводъ като този на императора Валенсъ въ Цариградъ. Обаче за забелязване е, че нито съпѫтникътъ на Verantius, Hans Dernschwam (гл. Fr. Babinger, Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55, München 1923 = Jacob Strieder, Studien zur Fugger-Geschichte, Heft 7), нито нѣкой другъ отъ източницитѣ не казва нищо върху това. Напротивъ, за пловдивския водопроводъ се говори само като за единъ подземенъ водопроводъ съ тржби. За такъвъ водопроводъ говори както Попъ Константинъ (стр. 18 сл.), така особно подробно и Цукаласъ (стр. 27 § 34; ср. сѫщо Шишковъ, 410; Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 138 сл.). Споредъ Цукаласъ турцитѣ могли да превзематъ Пловдивъ само следъ като разрушили тржбитѣ на водопровода. Споредъ сѫщия авторъ турското предание въ това отношение се съвпадало съ християнското. Попъ Константинъ и Цукаласъ посочватъ като начало на водопровода селото Марково, разположено на 12 клм. южно отъ Пловдивъ (Попъ Константинъ, стр. 48; Цукаласъ, стр. 62 § 79). Тѣ твърдятъ тъй сѫщо, че вънъ отъ селото се намиралъ единъ голѣмъ резервоаръ за вода (на турски μαγαρᾶς). При разкопки въ Пловдивъ, на югъ отъ Сахатъ-тепе и на 400 м. юго-западно отъ Небетъ-тепе (Шишковъ, стр. 43, 282), сѫ били открити, освенъ други части отъ водопроводъ, и глинени тржби, поставени на 5 м. дълбочина. Отъ тѣхния видъ се прави заключение, че тѣ произхождатъ отъ римско време. Дали този водопроводъ е билъ съ високо налягане, както пергаменскиятъ, или единъ обикновенъ водопроводъ, ще трѣбва още да се установи. Ferdinand von Hochstetter

(Reise durch Rumelien im Sommer 1869, Mitteil. der geogr. Gesell. in Wien XIII, 1870, 585 сл. и XIV, 1871, 65 сл.) съобщава, че били правени опити за неговото възобновяване; той не споменава между пловдивскитѣ тепета Таксимъ-тепе, обаче като седмо тепе отбелязва южния връхъ на Сахатъ-тепе и го нарича Топларъ-тепе (Kanonenberg, топчийско тепе; гл. плана на Пловдивъ въ посоченитѣ Mitteil. XIV, 66 сл.). G. Lejean въ своя планъ на Пловдивъ отъ октомврий 1867 год. отбелязва Джендемъ-тепе само съ името „Серай-тепеси“ (Le Tour du Monde XXVI, 1873, 159; намалено копие отъ този планъ е обнародвано и въ Zeitschr. der Gesell. für Erdkunde in Berlin XI, 1876, 145 сл. и карта II). Обяснението за това намираме у Попъ Константина и Цукаласъ. На „Топчийското тепе“ по времето на Попъ Константина (стр. 19) се намирали градскитѣ πυροβόλα ὅπλα (Цукаласъ, стр. 12 § 17 не ги споменава). Близо до Джендемъ-тепе, вѣроятно на северъ отъ него, „западно отъ града“, изглежда да се е намиралъ четвъртитъ площадъ за упражнения и игри на турцитѣ, нареченъ Σαράγι, на гръцки παλάτιον, ἀνάκτορα, στάδιον, обграденъ съ валъ и дървета. На него турцитѣ още по времето на Попъ Константина имали обичай да уреждатъ въ петъкъ конни състезания. Споредъ Цукаласъ изглежда, че това игрище е било разрушено още преди 1850 год. (Попъ Константинъ, стр. 22; Цукаласъ, стр. 33 § 47).

[6]) Гл. Jireček, Heerstrasse, 41; Г. Кацаровъ и Д. Дечевъ, Извори за старата история и география на Тракия и Македония, София 1915, 131.

[7]) Jireček, Heerstrasse, 41; Das Fürstentum Bulgarien, 384; Шишковъ, 34 сл.

[8]) Съградена въ 1844 год.; Шишковъ, 316, гл. по-долу заб. 25.

[9]) Отъ 1873 год. насамъ желѣзопжтна връзка съ Цариградъ, отъ 1888 съ София и Бѣлградъ. Гл. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 220, 227 сл., 331, 338; Ischirkow, Südbulgarien, 62; I. Dantschew, Das Eisenbahnwesen in Bulgarien (Bulg. Bibl. III), Leipzig 1917.

[10]) Benedict Curipeschitz, Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel, 1530; neu herausgeg. von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck 1910, 54: „ain lannge hultzene pruggen“. — Itinerarium, Wegreyss Kü. May. potschaft anno XXX (1531), стр. Fiij: „Plaudin, lannge hültzine prucken“. — De Saint-Genois et Yssel de Schepper, Missions diplomatiques de Corneille Duplicius de Schepper, Mémoires de l'Acad. Royale de Belgique XXX, 1857, 191: „Finablement sommes venuz à Philippopoly, et estantz passé ung grand pont sur l'Hebre“. — Libri tre delle cose de Turchi, Venezia 1539, 8: „vi è uno ponte di legno longhissimo con piu di XXX volti“. — Dernschwam (гл. заб. 5), стр. 20, 249: „uber ein lange hulczene prukhen“. — Verantius (гл. заб. 5) говори по-подробно само за каменния мостъ съ петь свода на Тополница, дължъ 118 крачки (стр. 37) и за моста на Марица при Мустафа-Паша, който билъ дължъ 325 крачки и ималъ 21 свода (стр. 41, ср. Dernschwam, 19 сл., 23, 247), а „дървения мостъ“ въ Пловдивъ споменава само мимоходомъ (стр. 40). Този мостъ билъ съграденъ отъ завоевателя Лала Шахинъ. Гл. Hadschi Chalfa, Bosnien und Rumelien, übersetzt von Jos. von Hammer-Purgstall, Wien 1812, 53 (Хаджи Калфа е живѣлъ приблизително отъ 1600 до 1658 год.). — Jos. von Hammer-Purgstall, Gesch. des osmanischen Reiches, 1. Aufl. 1827/1833, I, 167: „Lalaschahin erbaute zu Philippopolis die grosse, zwey Pfeilschuss lange, und zwey Wägen breite steinerne Brücke“.

[11]) Jireček, Die Heerstrasse; ср. сжщо и Röhricht, Deutsche Pilgerreisen (гл. заб. 4).

[12]) Jireček, Die Heerstrasse, 95 заб. 11; I. A. Knapp, споредъ Peter Matković, Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters, Mitteil. der geogr. Gesell. in Wien XXIII, 1880, 399 сл.; за историята на Пловдивъ гл. стр. 433 сл. — Източницитѣ съдържатъ твърде малко за Пловдивъ („Philepopolis“ и „Philopolis“) по време на първия кръстоносенъ походъ (1096 до 1099 год.). Гл. напр. Alberti Aquensis Historia hierosolymitana, въ Recueil des historiens des croisades IV, Paris 1879, 789 (Index) и посоченитѣ тамъ мѣста; R. Röhricht, Gesch. des ersten Kreuzzuges, Innsbruck 1901, 37, 51, 64; H. Hagenmeyer, Chronologie de la première croisade, Rev. de l'Orient latin VI, 1898, 243/244; F. Chalandon, Histoire de la première croisade jusqu'à l'élection de Godefroi de Bouillon, Paris 1925. — По време на втория походъ (1147 до 1149 год.), когато градътъ вследствие на раздори билъ разрушенъ, „латинци“ живѣяли въ предградието му: Nam . . . Philippipolis extra muros nobilem burgum Latinorum habebat, qui supervenientibus abundanter pretio necessaria ministrabat (гл. S. Bernardi Clare-

vallensis Abbatis genus illustre assertum, Divione MDCLX, Odonis de Diogilo de Ludovici VII Francorum regis profectione in Orientem, libellus III, стр. 27; Шишковъ, 87). — За третия кръстоносенъ походъ (1189 до 1192 год) нека укажемъ преди всичко на това, което пише Тагено отъ Пасау: VIII. Kal. Septemb. (25 августъ 1189 год.) ad civitatem Philippopolin venimus, vacuam hominibus, sed plenam vino et frumento, aliisque divitiis. . . . Tota Macedonia et Thracia usque ad muros Constantinopolis nobis subiecta est, et ad voluntatem nostram servit, urbes et castella in manu nostra sunt. Armeni fideles nostri sunt (гл. Tagenonis Decani Pataviensis descriptio expeditionis Asiaticae Turgas Friderici Imp., Frankfurt 1624, стр. 7 и 9 на Appendix I Germanicarum rerum scriptores; W. Heyd, Gesch. des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart 1879, I, 269). — Повече сведения за Пловдивъ отъ 1189 год. намираме у Ансберта въ Codex Strahoviensis, Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus; гл. Fontes rerum Austriacarum, I. Abteil. Scriptores, томъ V, Виена 1863, стр. 28/29: Nona Kal. septembris, scilicet in festivo beati Bartholomei (24 августъ 1189 год.) ad civitatem Philippolim accedentes, tam natura loci quam opere artificis munitissimam inibique castra metantes vacuam eam et a Grecis nostrorum timore derelictam invenimus. . . . VII. Kal. septembris (26 августъ 1189 год.) Philippolim tamquam a deo nobis destinatam summa cum alacritate intrantes plura exercitui commoda in ea reperimus et quia transitus per mare a Greco imperatore fuerat denegatus, ipsam interim velut propriam et domesticam incolere cepimus, vindemiam terrae illius colligentes et exprimentes et fruges ex defossis specubus extrahentes et quilibet designato sibi hospicio ad sufficientiam reponentes. In hac denique civitate undecim ebdomadas prope transegimus, quia siluit terra in conspectu nostro et domino eos deterrente non erat Satan neque occursus malus. (Стр. 24) Marschallus imperatoris Henricus de Chalintin castellum munitissimum ac famosum Scribention dictum, super quod et claustrum monacorum erat situm, civibus ad deditionem inopinatam coactis dominio imperatoriae majestatis subjecit, custodiam militarem in eo collocavit. (Стр. 34) Abbatem praeterea coenobii ejusdem ex Hybernia ortum ad imperatorem adduxit, quem deinceps dominus imperator familiariter apud se et in spatio cum honore studuit tractare. (Стр. 39) Delecti sunt ergo de exercitu ad custodiendam civitatem quinque episcopi cum suis omnibus scilicet episcopus Levcorum, archiepiscopus Tarentasianus, episcopus Leodicensis, episcopus Pataviensis, episcopus Monasteriensis, et alii egregii milites cum electa militia, relictis quoque ibi ex magna parte oneribus sarcinarum et stipendiorum exercitus. His ita ordinatis nonis novembris (5 ноември 1189 год.) eximus Philippopoli et versus Adrianopolim iter arripuimus. . . . et tertia die venimus ad oppidum Blisimos, ubi per septem dies morati sumus, quia dominus imperator reversus interim cum paucis Philippopolim secretiora quaedam communicavit principibus, quos ad custodiam civitatis dereliquerat. — За времето на латинското владичество нека посочимъ следнитѣ думи на Вилъ-Хардуина: Et Johannis le roi de Blaquie et de Bogrie fit ruiner toute la ville et les tours et les murs, et brûler et ruiner les hauts palais et les riches maisons. Ainsi fut détruite la noble cité de Finepople, qui était une des trois meilleures de l'empire de Constantinople. Гл. Natalis de Wailly, La conquête de Constantinople, par Geoffroi de Ville-Hardouin, avec la continuation de Henri de Valenciennes, Paris 1872, стр. 238/9 § 401.

[13]) Шишковъ, 88.

[14]) Попъ Константинъ, 18 сл.; Цукаласъ, 27 § 84; гл. по-горе заб. 5.

[15]) Гл. Odo de Diogilo (по-горе заб. 12): Philippipolis extra muros nobilem burgum Latinorum habebat.

[16]) Цукаласъ, 28 § 37. Още Анна Комнина споменава единъ ровъ, който обикалялъ отъ къмъ равнината, близо до Марица, „града съ тритѣ хълма" (πόλις τρίλοφος). Гл. Schopen, Annae Comnenae Alexiadis libri XV, 1878, II, стр. 296: ὅπου δὲ πρὸς πεδιάδας ὑποκύπτει καὶ ὁμαλότητας, τάφρος αὐτὴν περιθέει παρ' Εὔρῳ κειμένη.

[17]) Thieme-Becker, Lexikon der bild. Künstler VII, 131. Гравюрата е помѣстена въ книгата Moeurs et Fachons de faire de Turcz, Antwerpen 1553. Ново издание: Sir Stirling Maxwell, The Turcs in 1533, London 1873; намаленитѣ копия сж изработени отъ C. B. Praetorius. Табл. IV, отъ която е заетъ нашиятъ обр. 208, е снабдена съ следния обяснителенъ текстъ: La qualite et assiete du pays de Macedoine, auquel les habitans turquoys, a la premiere veue d'une chascune nouvelle lune de toutte l'annee se resiouyssent merveilleusement,

estantz les ungz sur chariotz ou charettes, les autres sur petitz mons verdoyans, lesquelz sont plantureux et en grand nombre, avecques torches et flambeaux, faisans grans cris et hurlemens avec toutes sortes d'instrumens en grande lyesse a leur mode. Et par tresgrande reverence et adoration saluent la nouvelle lune. Издателътъ Maxwell казва за тази таблица (стр. 21): And the fourth exhibits the quality and situation of the country of Macedonia, and the customs of its inhabitants, and seems to give a distant view of Philippopoli and its adjecent sepulchral mounts. Изображението на Пловдивъ заедно съ други гравюри отъ сѫщата серия е обнародвано и въ Le Voyage de M. d'Aramon. . . . escript par . . . . Jean Chesneau, publié . . . . par M. Ch. Schefer, Paris 1887. Ср. и Th. Wiegand, Jahrb. des arch. Inst. XXIII, 1. — Друго едно изображение на Пловдивъ отъ XVII вѣкъ намираме въ една холандска гравюра отъ J. Harrewyn, снабдена съ надписъ Philippipoli op. de Revier de Mariza in Romania. Гл. Б. Филовъ, Възобновяването на Пловдивската крепость въ времето на Маркъ Аврелия, Изв. на Истор. Д-во IV/VI, 1915, 21 и табл. III.

[18]) Това личи много добре и въ гравюрата на J. Harrewyn отъ XVII вѣкъ (гл. заб. 17). Единъ старъ акварелъ отъ Пловдивъ се намира въ единъ ржкописъ въ замъка Lamberg при Ottenstein въ долна Австрия (споменатъ отъ Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg, стр. 11, гл. по-горе заб. 10). Ржкописътъ за сега не е достѫпенъ. Dernschwam при своето завръщане презъ юлий 1555 год. е направилъ две бегли рисунки отъ Пловдивъ („Philippopoli"), на които се различаватъ четири хълма. Двата отъ тѣхъ, на рисунката въ лѣво, сѫ незастроени, на другитѣ два, въ дѣсно, личатъ постройки. Тѣ сѫ възпроизведени въ споменатото по-горе издание на Babinger, 249 (гл. заб. 5). —Verantius (гл. по-горе заб. 5) предава за Пловдивъ (стр. 39/40) следното съ думитѣ на единъ отъ мѣстнитѣ жители: eo in utroque vertice — duos e tribus (monticulis) demonstrando — duo olim fuere amplissima Monasteria . . . . . Illud Divae Mariae Virgini dedicatum, quod in primo fuerat monticulo, qum primum Philippopolis in Turcarum potestatem devenerat . . . . ipso in vertice patefacto haustum fuisse. Aliud . . . in Arcis loco erat. Гл. и Wolf Andreas von Steinach Edelknabenfahrt nach Constantinopel (1583); Steiermärkische Geschichtsblätter II, 1881, 211: Die Statt ligt zwischen diesen dreien Felsen, ist fast so gross als Wien.

[19]) Шишковъ, 85 и 89, обр. 21 и 22. — За хановетѣ отъ този видъ гл. K. Müller, Die Karawanserai im vorderen Orient, Berlin 1920, и рецензията на E. Herzfeld, въ списанието Islam XII, 1922, 245.

[20]) Фотографиитѣ на Куршумъ-ханъ, снети преди събарянето му, както и презъ време на събарянето му, показватъ, че той се е издигалъ върху четвъртитъ планъ. Вѫтрешнитѣ галерии сѫ имали на северната страна осемь, на източната страна десеть, на южната страна седемь и на западната страна (на ул. Търговска) осемь отдѣления. Сградата е била на два етажа. Въ долния етажъ аркитѣ сѫ били полукржгли, а въ горния — заостроени. Пиластритѣ сѫ били четвъртити. Въ галерията на горния етажъ тѣ сѫ били снабдени по съ една издадена цокълна плоча и по съ една капителна плоча. Стенитѣ сѫ били градени въ правилни редове отъ четвъртити каменни блокове, обградени съ тухли. Аркитѣ и куполитѣ сѫ били строени само отъ тухли. Покритѣ съ олово куполи на вѫтрешната галерия сѫ надвишавали куполитѣ на другитѣ помѣщения. Куполитѣ сѫ били отчасти кръстовидни, отчасти сферически, отчасти монастирски, произволно разпредѣлени въ разнитѣ помѣщения. Малкитѣ куполи въ жглитѣ на вѫтрешната галерия сѫ имали на източната страна полусферическо извишение. Отвънъ на притѫпения северо-западенъ жгълъ, дето се е намиралъ входътъ, надъ полукржглата арка на портата, е имало четвъртитъ еркеръ съ прозорци, горе профилуванъ. Сводътъ надъ него е ималъ единъ спирално канелиранъ покривъ. Въ дълбокия, отгоре засводенъ входъ е имало въ лѣво и въ дѣсно ниши въ стената, както при портитѣ на нѣкои голѣми джамии. Първоначалниятъ външенъ изгледъ на южната и западната страна с билъ промѣненъ отъ вградентѣ по-късно на тѣзи страни магазини. Една градена външна стълба на северо-източния жгълъ е водѣла въ галерията на горния етажъ; друга една вѫтрешна стълба се е намирала при портата на западната страна. Стаитѣ на горния етажъ сѫ имали по една врата и единъ прозорецъ, обърнати къмъ вѫтрешната галерия. Въ двора се е намирала една чешма съ четвъртита основа, горе съ силно профилуванъ корнизъ и съ извитъ фронтонъ. На западната ѝ страна, жглитѣ на която сѫ били притѫпени, се е нами-

рала нишата съ чешмата; въ тази ниша е билъ вграденъ като корито единъ саркофагъ съ гръцки надписи (гл. Цукаласъ, 29, § 38). Нишата е завършвала горе съ заострена арка.

[21]) Ami Boué (стр. 526 на нѣмското издание Die Europäische Türkei, Wien 1889, томъ I; ср. френското издание La Turquie d'Europe, Paris 1840) споменава въ Пловдивъ единъ покритъ пазаръ, презъ който минавала улицата. Adam Wenner von Crailsheim (Reysebuch von Prag auss biss gen Constantinopel, Nürnberg 1622) споменава (стр. 35) единъ „Wesenstein" въ Пловдивъ; вѣроятно той иска да каже „Besestan" (безистенъ).

[22]) „Планъ г. Филипополя, снятый полуинструментально съ 1878 г. Масштабъ въ англійскомъ дюймъ 50 саж." (1 : 4200).

[23]) Основниятъ планъ на Пловдивъ, на който почиватъ всички по-нови планове, включително и тѣзи у Baedeker и Meyer (гл. по-горе заб. 1). Най-старото издание отъ 1891 год. се намира още въ кадастралното отдѣление на общината. Народниятъ музей въ Пловдивъ притежава едно малко измѣнено копие отъ 1896 год. Baedeker и Meyer възпроизвеждатъ едно издание на Картографския Институтъ въ София отъ 1901 год. Ние възпроизвеждаме въ обр. 209 само общитѣ очертания на този планъ, като запазваме нумерацията на по-важнитѣ сгради. Разпредѣлението на плана въ квадрати и парцели посочваме споредъ подробния екземпляръ на общината. Известнитѣ до сега по-стари планове и скици на града не могатъ да послужатъ при опредѣлянето на отдѣлнитѣ сгради. Попъ Константинъ и Цукаласъ даватъ само една карта на пловдивската епархия безъ планъ на града. Първитѣ планове на Пловдивъ сж направени отъ Lejean и Hochstetter въ 1867 и 1869 година (гл. по-горе заб. 5). Планътъ на Lejean, въ който тепетата сж добре означени, изглежда да е по-точенъ (обр. 207). Обаче обнародваната отъ Lejean снимка на Пловдивъ (Le Tour du Monde XXVI, 1873, 153), която била направена по нѣкаква фотография, не може да даде никакво представление за мѣстностьта. Височинитѣ, които Hochstetter, цит. съч. XIII, 1870, 606 (гл. заб. 5) дава за тепетата, отчасти сж неточни.

[24]) Остатъцитѣ отъ една куполна чешма отъ тоя видъ сж запазени и до сега на Бунарджика. Въ плана на Lejean е отбелязана една чешма („source") на източния склонъ на Бунарджика. Тази постройка е сѫществувала вѣроятно още въ 1578 година, тъй като протестантскиятъ легационенъ проповѣдникъ Стефанъ Герлахъ Старият казва за Бунарджика: Es ist auch darauff ein Brünnlein und ein Häusslein oder Coenaculum eines Türcken (Staphan Gerlach des Aelteren Tagebuch, Frankfurt am Mayn 1674, 517). Цукаласъ, 12 § 15, споменава „близо до извора сводове градени съ варь и тухли", като ги сравнява даже съ микенски постройки! Сѫщитѣ сводове, които сж запазени и до днесъ, се споменаватъ и отъ Герлахъ (стр. 515), както и отъ неговия наслѣдникъ Саломонъ Швайгеръ: 2 gewelbte Gräber, in gestalt wie Brunnenstube (Salomon Schweigger, Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, Nürnberg 1608, 1614, 1619 и други издания; цитираниятъ по-горе пасажъ се намира на стр. 47 на едно издание отъ 1619 год.).

[25]) Това сж следнитѣ църкви, които ние означаваме съ сегашнитѣ имъ имена, като посочваме и съответния номеръ на сградата споредъ плана на Schnitter (гл. по-горе стр. 386 и заб. 23): Св. Богородица (№ 21), Св. Марина (№ 27), Св. Константинъ (№ 25), Св. Димитъръ (№ 24), Св. Недѣля (№ 26), Св. Петка Стара (№ 28, по-рано Св. Параскева), Св. Никола (№ 23), Св. Архангели (безъ номеръ), Св. Георги (№ 35, арменска църква), Св. Георги (№ 31), Св. Харалампий (безъ номеръ, западно отъ Св. Георги), Св. Петка Нова (безъ номеръ, западно отъ католическата църква), Св. Иванъ Рилски въ Каршияка (безъ номеръ) и Св. Дионисий (безъ номеръ; сега вече не сѫществува; намирала се е близо до градината Царь Симеонъ). Освенъ това Пловдивъ притежава още една католическа църква Св. Лудвигъ, въ която сега се помѣщава гробътъ на първата българска княгиня Мария Луиза, и една протестантска църква. За всички тия църкви гл. Цукаласъ, 41—45, и Шишковъ, 316 сл. Сегашнитѣ имъ сгради сж нови. Тѣ сж издигнати всички презъ XIX вѣкъ, отчасти на мѣстото на по-стари постройки. Отъ сегашнитѣ сгради най-стара е арменската църква Св. Георги (1828 год.); после следватъ Св. Недѣля и Св. Константинъ (1832 год.), Св. Богородица и Св. Димитъръ (1844 год.), Св. Иванъ Рилски (1849 год., изгорѣла въ 1923 год. и сега се строи наново), Св. Петка Стара (1850 год.), Св. Марина (1856 год.), Св. Дионисий (1860 год.?), Св. Харалампий (1873 год.), Св. Петка Нова (1882 год.) и Св. Георги (1883 год.). Не сж

известни датитѣ на Св. Никола и Св. Архангели. Отъ по-ново време датиратъ Св. Кирилъ и Методий (1884 год.) и Св. Троица (1924 год.). — Ср. Gerlach, 516 (гл. заб. 24): Unten an diesem andern Hügel hat es eine gar alte Griechische Capellen (вѣроятно Св. Петка Стара), und darinnen etliche Gemählde mit zerkrazten Gesichtern, auch noch einen Altar, dessen Blatt und Fuss doch zerschöllet. Es lieget da auch ein Stein mit einer Griechischen Auffschrifft, deren erstes Wort heisset Ἁγαθή, die andere sind theils aussgecratzet, theils alters halben vertunckelt. Auff dem dritten Hügel stehet auch ein alt Griechisches Kirchlein (вѣроятно Св. Архангели), daran gemahlet stehen der H. Elevterius und andere, inwendig aber eine Griechische gantze Procession oder Umgang auch abgemahlet. Da der 1. das Brodt in einem Leinwand eingewickelt auff dem Kopff träget, dem 2. mit Wachskertzen vorgehen. Zween andere zwey runde flache Blatten, der vierte einen Kelch mit einem Tüchlein bedecket; der fünffte ein Rauchfass, auff welchen allem etwas geschrieben steht, als gegen Mittag: Herr Zebaoth. Gegen Auffgang Heilig, Heilig, Heilig. Gegen Mitternacht ec. etwas anders. Unten an diesem Hügel ist die Metropoly oder Haupt-Kirche. . . genant zu St. Marina.

[26]) B. Filow, Gesch. der bulgarischen Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit, Berlin 1933, 6; N. Staneff, Gesch. der Bulgaren, II. Teil, Leipzig 1917, 7.

[27]) Съ богата рѣзба сѫ украсени особно иконостаситѣ, амвонитѣ и владишкитѣ тронове. Гл. B. Filow, Gesch. der bulg. Kunst, 47 и 55, дето е посочена (стр. 54 сл.) и по-старата литература.

[28]) На срещуположната страна, на най-високото мѣсто, се намиратъ остатъци отъ малка четвъртита тухлена сграда съ малъкъ куполъ; това е вѣроято баня въ частна кѫща.

[29]) Сега сѫ останали само малко следи отъ него. Гл. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 380 заб. 1 и обр. 26.

[30]) Въ градината на съседното кафене е запазено едно кръгло корито отъ чешма, която се е намирала вѣроятно въ нея. Въ нѣкои по-стари пощенски карти съ изгледи на това мѣсто личи малко минаре.

[31]) Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 380 обр. 26, най-високото минаре въ дѣсно. Името Еминъ Оглу е посочено въ плана на Schnitter.

[32]) Jireček, цит. съч. обр. 26, високото минаре по направление къмъ моста.

[33]) Пакъ тамъ, минарето непосрѣдствено въ лѣво до шареното минаре на Имаретъ-джамия.

[34]) Друга една джамия — груба паянтова постройка — която се издига на жгъла на ул. Струма и Неофитъ Бозвели (Baedeker, планъ на Пловдивъ D 3), едвали заслужава да бѫде спомената.

[35]) Аладжа значи „шаренъ“. Отъ името на джамията може да се заключи, че тя е имала разноцвѣтна украса, може би отъ фаянсови плочки.

[36]) Мемлехане означава монастиръ на танцуващи дервиши. Такива дервиши, които се събирали въ една градина въ Каршияка, споменава Scherpper, 191/2 (гл. по-горе заб. 10).

[37]) Д. Гаджановъ, Период. спис. 1909, 688.

[38]) E. Diez, Die Kunst der islamischen Völker, Berlin 1922; H. Wilde, Brussa, въ Beiträge zur Bauwiss. hrsg. von Cornelius Gurlitt, Heft 13, 1909.

[39]) Бююкъ-джамия — Голѣмата джамия, наречена още и Шехидъ-Мехмедъ-Паша-джамия. Гл. E. Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, Wien 1906, 6 сл.; А. Протичъ, въ Водачъ за Народния Музей въ София, София 1923, 21 сл.

[40]) Wasmuth, Lexikon der Baukunst, s. v. Bleidach.

[41]) Такъвъ е случаятъ и при една джамия въ Скопие. Гл. K. Hielscher, Jugoslawien, Berlin 1926, 138; Fr. Doflein, Mazedonien, Jena 1921, 266.

[42]) Гл. по-горе стр. 396 сл.

[43]) Wilde, Brussa, 34. Преданието, споредъ което Джумаята била построена на мѣстото на по-стара църква (Hochstetter, цит. съч. XIV, 67; Шишковъ, цит. съч. 90), не може да се подкрепи съ никакви данни.

[44]) Гаджановъ, Период. Спис. 1909, 688.

[45]) K. Wulzinger, Die Piruz-Moschee zu Milas, Festschr. zur Hundertjahrfeier der Techn. Hochschule Karlsruhe 1925, 166 сл., посочва като дата на съграждането на джамията 1359

година — началото на царуването на Мурада I, през времето на когото Лала Шахинъ покорилъ Пловдивъ въ 1363 год. По-нататъкъ (стр. 186) той казва: „Имаретъ-джамия, споредъ сведения отъ мѣстнитѣ турци, била съградена презъ времето на Мурада I отъ Шаибъ Еддинъ Лала Паша, синъ на великия везиръ Лала Паша.“ Шишковъ, цит. съч. 73, въ обяснителния текстъ подъ обр. 19, казва, че джамията била съградена въ 1430 год. отъ Шахъ Абединъ, синъ на Лала Шахинъ, обаче на стр. 320 той дава като дата на сѫщата джамия 1452 год. Впрочемъ трѣбва да се забележи, че обр. 19 у Шишковъ не възпроизвежда самата джамия, но трапезарията (гл. по-горе стр. 390), и то отъ къмъ страната, отъ къмъ която днесъ се влиза въ нея. — За датата на Имаретъ-джамия гл. и Б. Филовъ, Изв. на Бълг. Археол. Д-во II, 1911, 258, който дава следния преводъ на надписа надъ вратата на джамията споредъ Д. Гаджановъ: „По желанието и инициативата на султанъ Мурадъ-ханъ, синъ на Мехмедъ-ханъ, султанъ синъ султановъ, това величествено богоугодно заведение е съградено отъ хаджи Шехабединъ-паша, военачалникъ надъ военачалницитѣ; нека Господъ му даде каквото пожелае и на двата свѣта; въ дата „приеми, о всемилостивѣйши“ (=848) отъ егира“. Споредъ това джамията трѣбва да се датира въ 1444/5 година.

[46]) Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 167 и 343. Банята, която споредъ Dernschwam, 20 (гл. заб. 5) въ 1553 е „била покрита съ олово“ (mit pley gedegt), се е състояла отъ едно голѣмо кржгло куполно отдѣление, външнитѣ страни на което сѫ имали приблизително 10 м. дължина, и до него други по-малки куполни отдѣления, разположени въ обикновения при турскитѣ бани редъ. Ср. Wilde, Brussa, 90 сл. Въ Пловдивъ сѫществува и сега още една подобна турска баня, а именно Чифте-хамамъ. Въ руския планъ отъ 1878 година сѫ отбелязани още три други бани, отъ които едната трѣбва да е била по-късното румелийско Народно събрание. По времето на Евлия Челеби (гл. Гаджановъ, Период. спис. 1909, 689) въ Пловдивъ е имало осемь публични бани и около 165 частни бани.

[47]) Гл. Dess Wohlgebornen. . . . Heinrichs von Liechtenstein. . . Reyss auff Constantinopol 1584, стр. 528, въ Neuwe Chronica des Hans Lewenklaw von Amelbeurn, Frankfurt a. M. 1590, 515 сл.

[48]) Gerlach, стр. 515—517 (гл. заб. 24) описва тази мѣстность по следния начинъ: . . . eine lange höltzerne Brücken über das Wasser Maritza, bey unser Carabazarey, dabey auch eine Türckische Kirchen von einem Gross Cadi oder Oberrichter gebauet. Dabey man alle Abend den Armen Leuten, auch allen Pfaffen und Studenten oder Thalismanen, deren viel dorten sind, Almosen von Reiss, Gersten und Brod austheilet. Bey dieser Kirchen hats auch ein Türckisches Closter, darinnen die Studenten ihre Kämmerlein haben. Es wohnen auch etliche Raguser dorten, die uns mit Salat und anderm verehret. — Salomon Schweigger, 47 (гл. заб. 24) разказва въ 1577 год. следното: Die Türcken nennen sie Philippe, daselbst waren wir in ein Türckisch Mesgith einlosiert, welches ist ein Kirch, bei derselben ein Gasthauss oder Hoffspital gestifft, in welchem viel feine kleine und saubere Gemächlein und Kämerlein nacheinander herumb seyn, in welche wir ordentlich eingetheilt wurden. — Gerard Cornelius von den Driesch дава едно описание за 1719 год.: Gleich bei dem Eingang fällt einem ein von gehauenen Steinen und Ziegeln aufgeführter Thurm in das Gesicht, wie auch ein Haan oder offentliches Wirtshauss, welches von dem letzten Ungewitter sehr beschädigt worden; angesehen der Wind die Schindel und das Bley von den Dächern theils hinweg geführt, theils sonst zu schanden gemacht, so dass der Regen nunmehr völlig hineinschlagen kunte (Damian Hugo von Virmondt, Historische Nachrichten von der... Grossbotschaft nach Constantinopel. , . aufgesetzt von Gerard Cornelius von den Driesch, Nürnberg 1723; преводъ на латинския оригиналъ, Виена 1721, стр. 117). — Отъ моста на Марица до Куршумъ-ханъ и Джумаята се е простиралъ пазарниятъ кварталъ („чаршията“), днесъ ул. Търговска. Едно отлично описание на тѣснитѣ улици въ тази часть на града отъ 1553 год. ни е оставилъ Verantius, стр. 40 (гл. заб. 5): „Улицата, презъ която ние минахме въ Пловдивъ, има отъ дветѣ страни сергии на търговцитѣ, а между тѣхъ дюкяни на всѣкакъвъ видъ занаятчии, бакали и ханджии съ месо, птици, риба и цѣли грамади зеленчукъ. Калдаръмътъ между тѣхъ е покритъ съ калъ и е замърсенъ, повече отколкото би било допустимо за чистотата на града и за сегашното време, тъй че ние трѣбваше да минемъ съ запушенъ носъ“. Ср. сѫщо Ami Boué I, 433 (гл. заб. 21): „християнитѣ считатъ турцитѣ за по-малко чисти отъ тѣхъ, обаче ние не можемъ да се съгласимъ безусловно съ това мнение“.

[49]) Гл. цитираната въ заб. 38 литература; освенъ това O. Reuther, Jahrb. der asiat. Kunst. II, 1925, 205.

[50]) C. Gurlitt, Die Bauten Adrianopels, Orient. Archiv I, 1910/11, 53 и 55. Една подобна джамия имало и въ Ихтиманъ (гл. Reuther, цит. съч. 216). Единъ пѫтешественикъ отъ 1572 година означава тази джамия като най-старата въ България: den 28. Mai . . . in ein Dorff Ictiman genandt, in ein alte hültzene Curuesserey, zu nechst bey einer Kirchen, welche in dem Landt die erste von den Turcken erbawet sol sein, einkeret. . . Гл. M. F. Omichius, Beschreibung einer Legation. . . von Wien. . . auff. . . Constantinopel durch Herrn David Ungnadn. . . anno 72, Güstrow 1582.

[51]) Споредъ сведения отъ Мехмедъ Саниевъ въ Пловдивъ, ул. Желѣзарска 5.

[52]) Фотография въ архитектурната сбирка на Висшето техническо училище въ Дрезденъ, кутия A 5 e Nr. 29,733 e.

[53]) Фотография въ сѫщата сбирка, въ папката на архитектъ Max Zimmermann.

[54]) Хатуние-джамия въ Магнезия (Маниса). Гл. Rudolf M. Riefstahl, Turkish Architecture in southwestern Anatolia, London 1931, табл. 25 сл.

[55]) Йени-Мурадие отъ първата половина на XV вѣкъ (Baedeker, Konstantinopel und Kleinasien, 2. Anfl. 1914, 53); Гази-Михалъ-джамия, наричана до сега погрѣшно Гадиме-Али-джамия (Baedeker, 52). Гл. G. Jacob, Quellenbeiträge zur Geschichte islamischer Bauwerke, Der Islam III, 1913, 358.

[56]) Фотография въ архитектурната сбирка на Висшето техническо училище въ Дрезденъ, кутия A 5 c Nr. 29,733 d, e.

[57]) Подобни решетки има и въ Джумаята, въ лѣво отъ мимбара; срѣщатъ се и по прозорцитѣ на харемитѣ. Въ Пловдивъ тѣ сѫ рѣдки, обаче въ Одринъ сѫ широко разпространени.

[58]) Henri Minetti, Osmanische prov. Baukunst auf dem Balkan, Hannover 1923, взема подъ внимание само джамиитѣ въ Скопие и околностьта му.

[59]) Надписътъ за съграждането на тази джамия, който, споредъ Д-ръ Витекъ, съдържа точна дата, противоречи на възгледа, застѫпенъ отъ Иречека (Das Fürstentum Bulgarien, 435), че Карлово е било основано едва въ по-ново време.

[60]) A. Protitch, Guide à travers la Bulgarie, Sofia 1932, 33 и обр. 87. Планъ и разрѣзъ въ архитектурната сбирка на Висшето техническо училище въ Дрезденъ, кутия A 5 e Nr. 30,972 f, g, h.

[61]) Deutsche Bauzeitung 1916, Nr. 94, 486 сл.

[62]) Разрушаването на старитѣ квартали продължава непрекѫснато, регулацията на улицитѣ сѫщо така спомага за това нѣщо. Рисункитѣ на архитектъ Цвѣтковъ, помѣстени у П. Койчевъ, Българското архитектурно изкуство, София 1925 (текстъ на български и на френски: P. Koytcheff, L'art architectural bulgare), стр. 31 до 34, 36 и 37 сѫ заети отчасти отъ сгради, които днесъ вече не сѫществуватъ.

[63]) Heinrich Barth, Reise durch das Innere der europäischen Türkei von Rustschuk über Philippopel . . . nach Saloniki im Herbst 1862, Berlin 1864, 47.

[64]) Paul Taferner, Keiserliche Botschaft . . . welche Herr Walter Lesslie . . . glücklich verrichtet, Breslau 1680, 87: „Hat einen Turn, woran viel Merckzeichen des Alterthums zusehen, und durch seine Schlaguhr die Tagesstunden abteilet, welches in der Barbarey sonst an wenig Oertern zu finden". — Gerard Cornelius von den Driesch (гл. заб. 48), 116: „Auf einer von denenjenigen Spitzen, auf welchen die Stadt stehet, siehet man einen viereckigten Thurn, welcher vor diesem zur Vertheidigung des Orts statt einer Vestung gedient; und damit solcher vor feindlichen Anfällen desto sicherer seye, hat man keine oder doch wenig Häuser dahin gebaut: es gebrauchen die Türken anjetzo denselbigen für einen Wacht-Thurn, haben auch eine Uhr darauf gestellet." — Споредъ едно съобщение на г. Siegfried Rohmeder въ Мюнхенъ (по-рано въ Пловдивъ), въ низината между двата върха на Сахатъ-тепе се е намирало до 1932 год. едно низко каменно здание съ четвъртита форма, което се е състояло отъ две куполни помѣщения съ осмостранни барабани. Споредъ Попъ Константинъ (стр. 19 и 65), руския планъ и Шишковъ (стр. 12), това трѣбва да е било барутниятъ складъ.

[65]) Иречекъ (Das Fürstentum Bulgarien, 167 сл.) споменава такива часовници въ София (сега съборенъ), Пловдивъ, Самоковъ, Златица, Кюстендилъ и Търново.

[66]) Гл. H. v. Moltke, Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839, Berlin 1841, 99.

[67]) Oskar Reuther, Das Wohnhaus in Bagdad und anderen Städten des Irak, Beiträge zur Bauwissenschaft, Heft 16, 1910, 31 и обр. 67 до 69.

[68]) Wilde, Brussa, 107.

[69]) A. de Lamartine, Souvenir ... pendant un voyage en Orient (1832-1833), Bruxelles 1835. Фотография на кжщата дава Шишковъ, 97, обр. 24.

[70]) Reuther, цит. съч. (гл. заб. 67); ср. и Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 161.

[71]) Ср. Wilde, Brussa, 74, 75, обр. 82 (порти на тюрбетата въ гробницата на Мурада II).

[72]) Гл. плана на Каблешковата кжща въ Копривщица, въ юбилейния сборникъ „България 1000 години", 469 обр. 113.

[73]) Гл. Dernschwam (по-горе заб. 5), стр. 6, дето една подобна кжща въ Никополъ е описана по следния начинъ: „ние пренощувахме въ кжщата на дервиша Бекъ, съградена отъ баща му Кючукъ Бали Бекъ. Тя има широкъ дворъ съ низъкъ кирпиченъ дуваръ. Кжщата е проста селска кжща на единъ етажъ наравно съ земята и съ камина. Предъ кжщата се намира една лѣтна сграда или кьошкъ съ четири колони, на два етажа, направенъ по най-простъ селски начинъ.

[74]) Тази кжща, която изглежда да има доста богата вжтрешна обстановка, се обитава отъ две възрастни дами, гъркини, които по никакъвъ начинъ не се съгласяваха да ни позволятъ да я разгледаме.

[75]) Едно голѣмо землетресение въ Пловдивъ презъ 1818 година е предизвикало вѣроятно голѣми поправки на кжщитѣ и нови постройки.

[76]) Часть отъ тѣзи тавани били пренесени презъ 1877—1879 година въ Русия. Гл. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, 161.

[77]) Ср. Driesch (заб. 48) стр. 90: „Das obere Getäfel nebst den Wänden sind von Schindeln oder vielmehr hölzernen Leisten, mit Perlen-Mutter eingelegt und mit Gold und Farben auf das zierlichste gemahlt, dass also manchmal dergleichen Zimmer vor etliche tausend Ducaten zu stehen kommt".

[78]) O. Reuther, цит. съч. (гл. заб. 67), 109 и 110.

[79]) Пакъ тамъ, 207.

[80]) Кжщата, построена върху срѣдновѣковни стени непосрѣдствено до Хисаръ-капия, е възобновена напоследъкъ и служи сега за тютюневъ складъ. Въ долния етажъ нѣкои стени сж били съборени, обаче рѣзбарската украса въ горния етажъ е запазена.

[81]) Старопиталъ, дарение на фамилията Калчевъ. Гл. Шишковъ, 297 и обр. 25, 26, 28 и 30. Кжщата се намира въ добро състояние, както и съседната кжща на Недковичъ, ул. Д-ръ Вълковичъ № 10.

[82]) Съвсемъ занемарена; задната стена съ стълбището е съборена; презъ 1931 год. въ горния етажъ можеше да се влѣзе само съ помощьта на подвижна стълба. Надъ вратата е нарисувано: 1856 ΣΤΑΝ ΙΩΑΝΘ

[83]) Споредъ показанията на роднини, кжщата е била съградена отъ Артинъ Гидиковъ, който се е поминалъ на 83 годишна възрасть презъ 1896 год. въ Пловдивъ. За него гл. Шишковъ, 457.

[84]) Сходенъ е таванътъ на една кжща въ Самоковъ. Гл. B. Filow, Die altbulg. Kunst, Bern 1919, 52 обр. 46 (обр. 57 на българското издание отъ 1924 год.).

[85]) Една добре запазена малка баня съ дата 1857 год. се намира въ двора на кжщата ул. Славейковъ № 30.

[86]) А. Протичъ, Денационализиране и възраждане на българското изкуство, въ юбилейния сборникъ „България 1000 години", 469.

[87]) Цукаласъ, 44, казва, че въ Пловдивъ наскоро дошли българи отъ Абрадала (Копривщица) и че тѣ имали кжщи на „акропола", въ старата крепость.

[88]) Driesch (гл. заб. 48), стр. 90 сл.

[89]) Des Abt. J. Boskowich Reise von Constantinopel durch Romanien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg, Leipzig 1779, 46 сл.

[90]) Протичъ, Денационализиране, 488.

[91]) Schultze-Jena, Makedonien, Jena 1927, 145 и табл. LXV; Fr. Doflein, Mazedonien, Jena 1921, 284 сл. обр. на стр. 293 и 294.

[92]) Wiss. Mitteil. aus Bosnien und der Herzegowina VII, 1900, 6; R. Meringer, Die Stellung des bosnischen Hauses, Sitz. Ber. der Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. CXLIV, 1901.

[93]) Cvijić, La péninsule balcanique, Paris 1918, 245 сл.

[94]) D. Urquhart, übersetzt von F. Georg Buck, Der Geist des Orients, Stuttgart 1839, 250 сл.: Ischirkoff, Bulgarien II, 87.

[95]) E. Herzfeld, Eine Reise durch das westliche Kilikien im Frühjahr 1907, Petermanns Mitteil. II, 1909, 28.

[96]) Protitch, Guide à travers la Bulgarie, обр. 49.

[97]) П. Койчевъ, Българ. архитект. изкуство (гл. заб. 62), обр. на стр. 29.

[98]) Гл. дадения въ заб. 48 пасажъ отъ Driesch, въ самото начало.

Die Stadt Plovdiv und ihre Bauten

Diese Beiträge zur Geschichte der Stadt Philippopel (bulgarisch Plovdiv, türkisch Filibe) und ihrer Bauten sind keine erschöpfenden und abschliessenden Zusammenstellungen. Sie bezwecken hauptsächlich, vorhandene Bauten und an Ort und Stelle nachweisbare Spuren mit erhaltenen mittelalterlichen und neueren Quellen verschiedener Art (Reiseberichten, Ortsbeschreibungen, Karten, Veröffentlichungen über ähnliche Gebiete) in Beziehung zu bringen. In erster Linie sind ausser dem Lokalhistoriker Schischkov westliche, vorwiegend deutsche und in Deutschland zugängliche Schriften benutzt worden.

Zunächst werden mit Rücksicht auf Unklarheiten in der Literatur die Hügel der Stadt bestimmt und ihre Namen erklärt. Dann wird versucht, die frühere Ummauerung der Altstadt (Taksim-Tepe, Dschambaz-Tepe, Nebet-Tepe: „Akropolis", das Trimontium der Römer) und ihre Tore zu bestimmen. Anmerkungsweise werden die Nachrichten über die vortürkische Röhrenwasserleitung von den Rhodopen bis in die Stadt zusammengestellt. Als früheste zugängliche Abbildung der Stadt wird ein Ausschnitt aus einem Holzschnitt von Pieter Kock van Aelst vom Jahre 1533 beigegeben (Abb. 208). Die im 19. Jahrhundert vorhandenen alten Gebäude (Moscheen, Rasthäuser, Bäder, die Maritzabrücke, der Uhrturm auf dem Sahat-Tepe, der Konak und im Anhang die christlichen Kirchen) werden nach zwei im Staatlichen Museum zu Philippopel vorhandenen Photographien sowie nach einem russischen Plane von 1878, nach dem Stadtplan (Abb. 209) des österreichischen Architekten Joseph W. Schnitter (gestorben 1914, Erbauer der ersten modernen Wasserleitung 1890 und der Kirche Sweti Kyrill u. Method) von 1891 folgende und der Karte der Bulgarischen Landesaufnahme Plovdiv 1:40,000 (aufgenommen 1904, Ausgabe 1927) unter Berücksichtigung des Stadtt planes von Baedeker (Konstantinopel und Kleinasien, 2. Auflage, 1914) bestimm.

Von den bestehenden Moscheen werden Dschumaja, Imaret und eine im Ortsteil Orta Mesar (Plan Nr. 44) ausführlicher beschrieben. Die Dschumaja (Abb. 210/211) ist, wie die gleichartigen Bauten von Brussa, Adrianopel und Sofia, eine Stützenhalle von neun Gewölben. Sie hat ein Minarett, aber keinen Vorhof; der Brunnen ist, wie in der Ulu Dschami in Brussa, im Inneren. Nach Ewlija Čelebi (17. Jahrhundert) soll sie von Murad I., also vor 1389, erbaut worden sein; die Inschrift über der Eingangstür stammt aus dem 18. Jahrhundert. Die Moschee Imaret (Abb. 212, 214-216), nahe der Maritza, ist unter Murad II. 1444/45 errichtet worden. Sie besteht aus vier Kuppelräumen in T-förmiger Anordnung und hat eine Vorhalle von fünf Kuppeljochen und ein Minarett mit senkrechten Zickzackrillen. Sie gehört zu der Gruppe der Hof- und Privatmoscheen wie die Jeni Muradie in Adrianopel und in Bulgarien eine verfallene Moschee in Ichtiman (Zusammenstellung bei Karl Wulzinger, Die Piruz-Moschee zu Milas, Karlsruhe 1925). Die Moschee in Orta Mesar (Abb. 217) ist eine kleine Alltags-Moschee (Mesdschid), nach der Inschrift vom Jahre 1829/30. Sie hat eine Vorhalle aus Holzwerk, an der inneren Eingangswand seitlich zwei flachrunde Erker und in der Mitte einen kleinen Balkon. Dahinter ist im Innern eine Empore mit barock geschwungener Brüstung. Die Holzstützen der Vorhalle haben ein an Dorfmoscheen und Privathäusern vorkommendes charakteristisches Kapitell.

Während die bevorzugte Siedlungsstätte im Altertum und im Mittelalter auf den Hügeln gewesen ist, erscheint als Kern der türkischen Stadt der Streifen von der Maritzabrücke bis hin zur Dschumaja. An der vielleicht schon gleich nach der Eroberung (1363) angelegten Brücke befanden sich u. a. Konak, Bad (Abb 213, sogenannter Ostrumelischer Landtag, abgerissen 1931), mehrere Moscheen, ein Han und die Imaretanlage (Moschee, Friedhof, Wohlfahrtsgebäude). Weiterhin, an der heutigen Ulitza Tärgowska, lagen andere Moscheen und der grosse 1930 abgerissene „Blei"-Han (Kurschum-Han), etwas abseits ein Besesten.

Die erhaltenen Wohnhäuser aus dem 18. und 19. Jahrhundert liegen wieder auf den Hügeln (Dschambaz und Nebet). Zu unterscheiden sind zwei Formen: Reihenhäuser an der Strasse und freistehende Häuser in ummauerten Höfen oder Gärten. Kennzeichnend für die Reihenhäuser sind vorspringende obere Stockwerke aus farbigem Fachwerk, häufig gereihte Vorsprünge auf dreieckigem Grundriss (Abb. 219). Sie ermöglichen bei krummen Gassen die Anlage rechtwinkeliger Zimmer. Unter dem Obergeschoss sind bisweilen Sitzerker auf Konsolen oder gebogenen Holzstreben angebracht. Diese Bauweise ist im Orient zur Türkenzeit allgemein üblich gewesen. Die freistehenden Häuser haben gewöhnlich einen annähernd quadratischen Grundriss und symmetrische Anordnung der Räume, einen grossen Mittelsaal und seitliche kleinere Zimmer, im Erdgeschoss wie im oberen Stockwerk. Der Eingang in den mittleren Saal ist meistens zu einer Vorhalle ausgestaltet, deren barock geschwungenes Dach auf vier Holzstützen liegt. Zur inneren Ausstattung gehören hölzerne Decken (Abb. 229ff.), Wandschränke mit Nischen (Abb. 228). Die kunstvollen Muster der Decken bestehen aus Leisten auf gehobelten Brettern. In den Mittelsälen ist eine plastische Rosette aus pflanzlichen Motiven, z. B. Weinlaub, inmitten eines regelmässigen

Gitterwerkes angebracht. Die besterhaltenen und reichsten Decken befinden sich in den älteren Häusern; in den jüngeren, etwa aus der Mitte des 19. Jahrhunderts, ist die charakteristische Rosette noch plastisch, das Übrige aber nur gemalt (Abb. 235).

Diese Hausform scheint schon in der Mitte des 16. Jahrhunderts vorhanden gewesen zu sein. Es ist möglich, dass sie sich aus dem Wohnturm entwickelt hat, der — nach A. Protitsch in Sofia — zur Türkenzeit das Haus des Begüterten gewesen ist. Anfangs scheinen das nur Türken gewesen zu sein, dann Griechen und Armenier, zuletzt wohlhabende Bulgaren. Wichtig aber ist, dass das Holzwerk der Decken gegenüber orientalischen Mustern selbständige bulgarische Handwerksarbeit ist.

Gertrude Rudloff-Hille und Otto Rudloff

Археологически вести

Четвъртиятъ международенъ конгресъ по византология

На третия международенъ конгресъ по византология въ Атина презъ 1930 г. бѣ решено, следниятъ конгресъ, по покана на българското правителство, да се състои въ София. Конгресътъ трѣбваше да се свика презъ 1933 год. Обаче, за да се не съвпадне той съ международния конгресъ на историческитѣ науки, който се свикваше презъ сѫщата година въ Варшава, реши се, византоложкиятъ конгресъ да се отложи за 1934 година.

Организационниятъ комитетъ, който трѣбваше да подготви конгреса, бѣ конституиранъ едва на 15 февруарий 1934 год. За дата на конгреса се опредѣли времето отъ 9 до 16 септемврий 1934 год. Първоначално се проектираше да се създадатъ 5 секции при конгреса: 1) историческа, 2) филологическа, 3) археологическа, 4) секция „Византия и славянството“ и 5) секция за юриспруденция, медицина, музика, етнография и фолкловъ. По-късно обаче петата секция бѣ съкратена, тъй като за нея бѣха представени твърде малко реферати.

Секцията „Византия и славянството“ бѣ въведена за пръвъ пѫть въ софийския конгресъ. Друго едно нововъведение на конгреса бѣ и това, че въ него за пръвъ пѫть се допусна между официалнитѣ езици и единъ славянски езикъ, а именно рускиятъ.

Конгресътъ се откри съ голѣма тържественость на 9 септемврий 1934 год. на 10 часа пр. пл. въ аулата на новопостроеното университетско здание (ректората), въ присѫтствието на Н. В. Царь Борисъ III, на Н. Ц. В. Князъ Кирилъ, на Министъръ-председателя К. Георгиевъ, на Негово Високо Преосвещенство Неофитъ, председатель на Св. Синодъ, на кмета на столицата инж. Ив. Ивановъ, на дипломатическото тѣло и на многобройна публика. Гоститѣ бѣха поздравени отъ името на правителството отъ Министра на Народното Просвѣщение проф. Я. Молловъ. Проф. В. Златарски, председатель на организационния комитетъ, и проф. Л. Диковъ, ректоръ на Университета, поздравиха конгресиститѣ отъ страна на организационния комитетъ и на Университета. На тѣзи поздравления отговориха всички шефове на чуждестраннитѣ делегации.

На конгреса бѣха дошли представители на следнитѣ 16 държави: Австрия, Англия, Белгия, Германия, Гърция, Дания, Италия, Полша, Ромъния, Съединенитѣ Американски Щати, Турция, Унгария, Франция, Холандия, Чехословашко и Югославия. При това трѣбва да се забележи, че Англия, Съединенитѣ Американски Щати и Турция за пръвъ пѫть изпращаха официални делегати на единъ византоложки конгресъ. Числото на чуждестраннитѣ делегати на конгреса, включително съ дамитѣ, възлизаше на 167 души. Най-многобройни бѣха делегатитѣ на съседнитѣ страни, Югославия, Ромъния и Гърция. Обаче и други делегации, като германската, французката, италианската и чехословашката, брояха по нѣколко члена. Между делегатитѣ се намираха учени съ все-

свѣтска известность, като G. Millet, членъ на Френската академия на наукитѣ; H. Grégoire, професоръ въ Брюкселъ и редакторъ на списанието Byzantion; Fr. Dölger, професоръ въ Мюнхенъ и редакторъ на списанието Byzantinische Zeitschrift; А. Василиевъ, проф. въ Мадисонъ (Америка) и др. Изобщо може да се каже, че на конгреса бѣха дошли почти всички видни представители на византоложката наука. Отъ съветска Русия не бѣха дошли никакви делегати. Обаче руската наука бѣ застжпена въ конгреса твърде добре съ редица учени отъ руската емиграция въ чужбина.

На конгреса бѣха четени 97 реферата, нѣкои отъ които се намираха въ най-тѣсна връзка съ българската история и археология. Такива бѣха рефератитѣ на Fr. Dölger (Българскиятъ царь и византийскиятъ императоръ), на H. Grégoire (Българскиятъ произходъ на „Бурята“ отъ Шекспира), на M. Weingart (Филологически разборъ на славянскитѣ легенди за Константина и Методия), на Г. Острогорски (Коронясването на българския царь Симеона отъ патриарха Николая Мистика), на W. Molè (Сжществува ли проблемата за ренесансъ въ историята на изкуството на славяно-византийскитѣ страни?), на Д. Бошковичъ (Въпросътъ за аналогиитѣ между българската архитектура и сръбската архитектура презъ срѣднитѣ вѣкове), на V. Laurent (България и български владѣтели въ византийската сигилография) и др. Освенъ рефератитѣ, които бѣха четени на конгреса, изпратени бѣха още 8 реферата отъ учени, които бѣха обещали да дойдатъ на конгреса, но които бѣха възпрепятствувани да сторятъ това. Поради липса на време, тѣзи реферати не можаха да се прочетатъ, обаче тѣ сжщо така ще бждатъ обнародвани въ сборника на конгреса. Следователно общото число на рефератитѣ възлиза на 105. За да се даде предимство на чуждитѣ делегати, въ програмата на конгреса бѣха предвидени твърде малко реферати отъ страна на български учени. Такива реферати четоха проф. В. Бешевлиевъ, Д-ръ Хр. Дановъ, проф. Ст. Романски, г-жа В. Иванова-Мавродинова, арх. Ал. Рашеновъ, Д-ръ Н. Мавродиновъ и Н. А. Мушмовъ.

Презъ време на конгреса въ честь на гоститѣ бѣха устроени различни приеми и тържества. На 11 септември вечерьта всички конгресисти бѣха приети въ двореца отъ Негово Величество Царя, който до късно разговаря продължително почти съ всички по-видни делегати. Този приемъ остави най-добри спомени у всички конгресисти. На другия день вечерьта конгресиститѣ присжтствуваха на голѣмия приемъ, който бѣ даденъ въ тѣхна честь отъ Министра-председателя К. Георгиевъ въ салонитѣ на Юнионъ-Клубъ. Сжщия день следъ обѣдъ хорътъ на дружество „Родина“ даде въ голѣмия салонъ на Академията на Наукитѣ специаленъ концертъ за конгресиститѣ, който има голѣмъ успѣхъ. Въ четвъртъкъ на 13 септември конгресиститѣ бѣха приети на чай отъ Негово Високо Преосвещенство софийския митрополитъ Стефанъ, а вечерьта присжтствуваха въ Народния театъръ на представлението на операта „Хованщина“ отъ Мусоргски. Въ петъкъ на 14 септември кметътъ на столицата инж. Ив. Ивановъ даде въ честь на конгресиститѣ голѣмъ банкетъ въ салона на Градското казино. Организационниятъ комитетъ на конгреса отъ своя страна сжщо така даде единъ банкетъ на конгресиститѣ още въ деня на откриването на конгреса.

Пленарното заседание, съ което се закри конгресътъ, се състоя на 15 септември въ голѣмия салонъ на Академията на Наукитѣ. На това заседание бѣ избранъ единъ постояненъ комитетъ на византоложкитѣ конгреси, въ който се реши да влиза по единъ представитель отъ следнитѣ държави: Ромъния, Югославия, Гърция, България, Италия, Унгария, Франция, Германия, Белгия и Чехословашко. Гласуваха се освенъ това и различни резолюции, които се отнасятъ до бждещата научна работа въ областьта на византологията. По пред-

ложение на италианското правителство, направено чрезъ шефа на италианската делегация проф. S. G. Mercati, реши се, следниятъ конгресъ да се състои въ Италия. Взема се сѫщо така решение и за VI византоложки конгресъ, по покана на френското правителство, да се състои въ Сирия.

Въ недѣля на 16 септемврий гоститѣ бѣха отведени съ специаленъ тренъ въ Земенския монастиръ, дето тѣ имаха възможность да се запознаятъ съ интереснитѣ старинни стенописи въ църквата на монастира.

Следъ свършването на конгреса, 68 чужди делегати, придружени отъ нѣкои отъ българскитѣ имъ колеги, заминаха за Пловдивъ, отъ дето тѣ се раздѣлиха на две групи: едната предприе излѣтъ въ южна България, а другата — въ северна България.

Изобщо взето, конгресътъ има̀ поголѣмъ успѣхъ, отколкото първоначално можеше да се предполага. Това се дължи преди всичко на подкрепата, която му указаха правителството и официалнитѣ власти у насъ. Всички конгресисти бѣха особно трогнати отъ голѣмото внимание на Негово Величество Царя, който удостои съ своето присѫтствие не само откриването на конгреса, но така сѫщо и първото пленарно заседание на 12 септемврий въ Академията на Наукитѣ, като изслуша до края всички реферати, четени на това заседание.

Византоложкиятъ конгресъ въ София е първиятъ международенъ научен конгресъ, който бѣ свиканъ въ България. По тази причина той има особно значение за насъ. Чуждестраннитѣ конгресисти можаха да се запознаятъ презъ време на конгреса непосрѣдствено съ постиженията на младата българска наука и съ устройството на нашитѣ научни учреждения, а пѫтуванията, които тѣ предприеха въ България, имъ дадоха възможность да опознаятъ по-отблизо и страната ни. Многобройнитѣ статии, които се появиха за конгреса въ пресата и научнитѣ списания почти на всички европейски държави и въ които за страната ни и нейнитѣ рѫководители се даваха най-ласкави отзиви, свидетелствуватъ за дълбокото и благоприятно впечатление, което конгресътъ бѣ направилъ на всички делегати.

Българскиятъ Археологически Институтъ, чрезъ своитѣ членове, взе най-живо участие въ подготовката и уредбата на конгреса. Третиятъ томъ отъ „Художествени паметници на България“ (Миниатюритѣ на Лондонското евангелие на царь Иванъ Александра), който тъкмо излизаше по това време, бѣ посветенъ на конгреса и бѣ раздаденъ на тѣзи отъ делгатитѣ, които се занимаватъ поспециално съ история на византийското изкуство.

Подробенъ отчетъ за софийския конгресъ ще излѣзе въ следния томъ на нашитѣ Известия, дето ще бѫдатъ обнародвани и всички реферати четени на конгреса.

Б. Ф.

Нови находки отъ Требенище

Проф. Никола Вуличъ въ Бѣлградъ, чиито крайно интересни открития презъ 1930 год. при Требенище на Охридското езеро ние отбелязахме вече по-рано (гл. ИАИ VII, 1933, 369 сл.), е продължилъ своитѣ издирвания и презъ 1932 год. (гл. Н. Вулић, Нови гробови код Требеништа, Српска Клаљ. Акад., Споменик LXXVI, 1933, Други разред № 59, 1—31; Arch. Anzeig. 1933, 459—480; Jahresh. des österr. arch. Inst. XXVIII, 1933, 164—186).

Презъ 1932 год. проф. Вуличъ откриль още 4 гроба, които се намирали на разстояние 40—60 м. отъ открития по-рано гробъ № VIII. Новооткрититѣ гробове, отдалечени около 10 м. единъ отъ другъ, образуватъ една особна група, която се отличава отъ останалитѣ гробове по вида и предназначението на намѣренитѣ въ тѣхъ предмети. Само въ единъ отъ новооткрититѣ гробове (№ XI), който е съдържалъ твърде бедно погребение, е намѣренъ желѣзенъ мечъ. Другитѣ три гроба (IX, X и XII) не сѫ съдър-

жали никакво оржжие, а само златни и сребърни украшения, както и бронзови и глинени сждове. Следователно въ тѣзи гробове трѣбва да сж били погребани жени.

Въ гроба № IX е била намѣрена златна маска, подобна на маскитѣ отъ по-раншнитѣ гробове. По края тази маска сжщо така е украсена съ изчукана плетеница, обаче върху лицето не сж означени нито брада, нито мустаци. Това обстоятелство показва сжщо така, че маската е била предназначена за нѣкоя жена. Златнитѣ обеци, намѣрени въ тѣзи гробове, сж изработени въ видъ на спирали и сж украсени съ пирамидести украшения. Интересни сж и сребърнитѣ игли, които на горния край сж украсени съ голѣми кржгове и вжзелчести орнаменти. Сребърнитѣ фибули иматъ сжщо така вжзелчести орнаменти.

Бронзови сждове сж намѣрени сравнително малко (хидрия, легенъ съ триножникъ, тимиатерионъ като този отъ по-раншнитѣ гробове, и фрагменти отъ други сждове). Заслужаватъ да се споменатъ и три хубави сжда отъ разноцвѣтно стъкло, два атически сжда съ черни фигури (киликсъ и лекитъ), които сж важни за датирането на гробоветѣ, и нѣколко кехлибарни мониста.

Проф. Вуличъ продължилъ своитѣ изучвания и презъ следнитѣ две години (гл. Споменик LXXVII, Други разредъ № 60, 1934, 87—104). Презъ 1933 год. той открилъ още единъ гробъ (№ XIII) съ твърде богато съдържание. Между намѣренитѣ предмети особно внимание заслужава единъ архаиченъ бронзовъ триножникъ, украсенъ съ фигури на хора и на животни. Презъ 1934 г. сж били открити още три гроба, обаче тѣ сж били разкопавани и по-рано, тъй че въ тѣхъ сж били намѣрени само нѣкои незначителни предмети. Други два гроба съ много по-бедно съдържание сж били открити вече далеко отъ този некрополъ, до самото село Требенище. Въ връзка съ тѣзи находки проф. Вуличъ обнародва (цит. съч. 102/3, обр. 30—32) и една твърде интересна архаична бронзова статуйка на менада, намѣрена въ околностьта на Тетово.

Б. Ф.

Предисторически изучвания въ дунавскитѣ страни

Първиятъ международенъ конгресъ по предисторическитѣ и ранно-историческитѣ науки, който се състоя въ Лондонъ отъ 1 до 6 августъ 1932 година, е гласувалъ една резолюция, съ която се препоржва да се предприематъ систематически изучвания, по възможность съ международно сътрудничество, за да се изяснятъ отношенията между земитѣ на срѣдния и долния Дунавъ и Карпатскитѣ земи отъ една страна, и земитѣ на егейската область отъ друга, презъ младокаменната и бронзовата епохи. За тази цель е избранъ единъ международенъ комитетъ, на който е възложено да проучи, кои проблеми трѣбва да се поставятъ за разрешение и какви методи трѣбва да се приложатъ въ този случай. Съ организацията на комитета е натоваренъ унгарскиятъ ученъ Д-ръ Ф. Томпа. Отъ страна на България въ този комитетъ влизатъ г-да Р. Поповъ, директоръ на Народния музей, и Д-ръ Ив. Велковъ, уредникъ при сжщия музей (гл. Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London 1934, стр. 10 сл.).

Б. Ф.

Материали за проучване на предисторическата епоха въ България

I. Предисторически селища въ Златишкото поле. — Освенъ многобройнитѣ могили, пръснати на голѣми и малки групи изъ Златишкото поле и съседния дѣлъ на Срѣдна гора, около градоветѣ Пирдопъ и Златица, сжщо така се откриха и нѣколко предисторически селища: а) източно отъ р. Манджаринъ, до „Чешко поле“, въ мѣстностьта Бучумъ, б) подъ могилата Тартарица, в) въ източния край на гр. Пирдопъ, въ керамидарницата на Ненчо

Стрелковъ, г) въ мѣстностьта „Тяовене“, между Пирдопъ и възвишението Бакаджикъ, д) на Бакаджикъ, въ „Дълбокия пѫть“, до гр. Златица и е) при с. Челопечъ въ мѣстностьта Малоселница. По-интересни отъ горнитѣ селища сѫ тѣзи на Бучумъ, въ керамидарницата при гр. Пирдопъ и на Бакаджикъ, при Златица.

1. Около 2 клм. сев.-изт. отъ гр Пирдопъ, тамъ дето коларскиятъ пѫть за монастира Св. Илия пресича новостроящата се ж. п. линия, работницитѣ, при изкопаване на трасето на линията въ мѣстностьта Бучумъ, до „Чешко поле“, попаднали на пространно предисторическо селище. При направата на страничнитѣ изкопи, на

Обр. 242. — Предмети отъ предисторическитѣ селища при Пирдопъ и Златица.
Fig. 242. — Objets des stations préhistoriques près de Pirdop et Zlatitsa.

една дълбочина отъ 20 до 60 см., сѫ били изровени множество фрагменти отъ глинени сѫдове, нѣколко здрави сѫдове съ двойно конична форма (обр. 242 *a*), каменни и кременни орѫдия, 4 хромела, 1 каменъ хаванъ и др. предмети. Една малка часть отъ сѫдоветѣ сѫ били орнаментирани съ врѣзанъ и релиефенъ орнаментъ; графитниятъ орнаментъ липсва. Нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ били снабдени съ малки кухи дъна (обр. 242 *c*). На обр. 242 сѫ показани нѣкои по-интересни предмети отъ това селище: малка сѫдинка, вис. 10 см., съ двойно конична форма; малка сѫдинка, вис. 3 см., съ цицковиденъ издатъкъ, дъл. 1·5 см.; кухо дъно, орнаментирано отвѫтре и отвънъ съ врѣзанъ орнаментъ; нѣколко фрагменти отъ сѫдове украсени съ врѣзанъ орнаментъ; дръжка отъ глиненъ сѫдъ съ цилиндриченъ издатъкъ и каменно длето. Нѣкои отъ сѫдоветѣ сѫ били съ извити навънъ уста, така че се е получавалъ профилуванъ ржбъ (обр. 242 *d, e*). Попадатъ рѣдко кременни орѫдия и счупени каменни чукове — обикновенъ типъ. Въ сѫщото селище е намѣрено медно кюлче, овална форма, дълго 10 см. Надъ селището, въ „Чешко поле“, е намѣренъ каменъ калъпъ за изливане на украшения въ форма на птица и човѣшка глава.[1])

2. Селищата при могилата Тартарица и въ Тяовене сѫ съ незначителни културни остатъци отъ груби сѫдове безъ орнаментъ. Повечето отъ сѫдоветѣ сѫ снабдени съ голѣми обикновени дръжки съ хоризонтални дупки.

3. Второто по-интересно селище въ околностьта на Пирдопъ заема голѣма площь ниви въ източния край на града, дето се намира керамидарницата на Ненчо Стрелковъ. Изъ пръстьта, която се копае отъ това селище, попадатъ доста фрагменти отъ груби дебелостенни сѫдове, повечето отъ тѣхъ безъ всѣкакъвъ орнаментъ. Рѣдко се срѣща релиефниятъ орнаментъ, моделиранъ по външния ржбъ на устата на сѫдоветѣ. Характерното въ това находище е, че културнитѣ останки: фрагменти отъ сѫдове, кременни люспи и орѫдия, мазилки отъ колиби и др. предмети, попадатъ при една дълбочина отъ 0·50 м. до 3·50 м., въ ограничено мѣсто, въ форма на кладенецъ. До сега, споредъ думитѣ на работницитѣ, при изкопаване на пръстьта, попаднали на повече отъ 20 подобни дупки-кладенци, изъ които изравятъ цѣли и фрагментирани сѫдове, мазилка отъ колиби и др. предмети. Дупкитѣ-кладенци обикновено иматъ

[1]) За тази находка гл. Н. Петковъ, ИАИ, VII, 378.

дълбочина отъ 1·5 до 2 м., като въ срѣдата сѫ по-широки, отколкото при устието и дъното. На обр. 242 е показана една интересна дръжка отъ тънкостененъ сѫдъ, който е ималъ форма на кана.

4. Третото по-забележително селище се намира около единъ клм. юго-източно отъ гр. Златица, въ мѣстностьта Дълбокия пѫть, по източния склонъ на Бакаджикъ. Керамиката на това селище се отличава както по техника, така и по орнаментиране на сѫдоветѣ отъ останалитѣ селища въ Златишкото поле. Сѫдоветѣ сѫ тънкостенни, като нѣкои отъ тѣхъ сѫ орнаментирани съ врѣзани волути и точки. Нѣкои отъ сѫдоветѣ иматъ купообразна форма. Характерни отъ това селище сѫ плоскитѣ трапецовидни каменни брадвички съ плоски странични рѫбове. Отъ тукъ произхожда калъпеста брадва отъ сива скала и една кременна стъргалка (обр. 242 *n, p*).

Около 1 клм. южно отъ селото, въ мѣстностьта „Топравица“ се намира селищна могила — Гинова могила — вис. около 3 м. съ диам. до 20 м. Името си Гинова могила носи отъ преданието, че тамъ сѫ починали и били заровени много хора. И наистина, почти въ центъра на могилата, при оране, изравятъ човѣшки кости. Това е дало поводъ на нѣкои богомолци да поставятъ на могилата каменъ кръстъ. Керамиката, която ни разкрива могилата, твърде много се различава както по техника и орнаментъ, така и по форма на сѫдоветѣ, по характернитѣ прави и пречупени дръжки и по малкитѣ кухи дъна, отъ тази на останалитѣ предисторически селища въ Златишкото поле и едва ли бихме могли да я отнесемъ къмъ каменно-медната епоха. Графитниятъ орнаментъ липсва, срѣща се само релиефниятъ и врѣзанъ такъвъ. На обр. 243 *а, б, в*, сѫ показани части отъ три кръгли сѫдинки, отъ които първата отъ вънъ е украсена съ шахматенъ орнаментъ, като издълбанитѣ квадратчета сѫ били изпълнени съ бѣло вещество. Втората сѫдинка има сѫщата форма, но отъ вънъ е украсена съ релиефенъ пѫпковиденъ орнаментъ. Отъ третата сѫдинка, съ подобна форма и плоско дъно, е представена

Обр. 243. — Предмети отъ Гинова могила при Челопечъ.
Fig. 243. — Objets du tumulus Guinova près de Čélopeč.

часть отъ самото дъно, украсено съ отпечатъкъ на рогозка. Нѣкои сѫдове съ подобна форма сѫ имали почти заоблено дъно, снабдено съ три или четири малки плоски крачета (обр. 243, *е*). Къмъ врѣзания орнаментъ ще трѣбва да отнесемъ фрагментитѣ *д* и *з*, първиятъ отъ голѣмъ сѫдъ съ особна форма, украсенъ въ издутата си часть съ врѣзани начупени линии

и врѣзани точки. По-голѣмъ интересъ представя фрагментътъ *з* отъ малъкъ паницообразенъ сѫдъ, излъсканъ и украсенъ въ горната си часть отъ дветѣ страни съ шахматенъ орнаментъ. Къмъ релиефния орнаментъ се отнасятъ фрагментитѣ *г, ж, м*, отъ които последнитѣ два сѫ отъ сѫдове, вѣроятно съ културно предназначение. Голѣма часть отъ фино изработенитѣ сѫдове сѫ били снабдени съ особенъ типъ дръжки, нѣкои отъ които сѫ показани на обр. 243 (*и, к, л, н, о, п*). Подобни кръгли дръжки, съ прави цилиндрични издатъци, ни сѫ познати отъ могилата при с. Азапкьой, Ямболско, и сѫ характерни за керамиката отъ бронзовата епоха.[1]) Въ Гинова могила се намиратъ голѣмо количе-

Обр. 244.—Глинени фигурки отъ Гинова могила.
Fig. 244. — Figurines en terre cuite du tumulus Guinova.

ство счупени културни масички, украсени съ шахматенъ и меандровъ орнаментъ (обр. 243, *т, у, ф*). Можаха да се намѣрятъ сѫщо така доста здрави и строшени глинени тяжести за станъ и прешлени (обр. 243, *х, ц*). Кремъкътъ се срѣща доста рѣдко, а между каменнитѣ орѫдия забележителни сѫ тѣзи съ съвършено плоска форма и изпиленъ отъ дветѣ страни рѣзецъ.

До като отъ останалитѣ предисторически селища отъ Златишкото поле нѣмаме нито една глинена фигурка, отъ Гинова могила притежаваме доста фрагменти отъ човѣшки и животински фигурки, нѣкои отъ които сѫ показани на обр. 244. Онова обаче, което е отъ особенъ интересъ въ Гинова могила, това сѫ гробоветѣ, които ралото почти всѣка година разкрива въ централната и западната ѝ часть.

Относително датирането на предисторическитѣ селища въ Златишкото поле, ще трѣбва да отнесемъ тѣзи отъ Тартарица и Тяовене, както и това въ Малоселница при с. Челопечъ, къмъ неолитичната епоха. Керамиката отъ тѣзи селища е въ по-голѣмата си часть фрагменти отъ груби дебелостенни сѫдове, нѣкои отъ които сѫ били снабдени съ обикновения типъ дръжки, съ хоризонтални дупки. Тукъ липсва всѣкакво разнообразие, както въ формитѣ на сѫдоветѣ, така и въ орнамента имъ. Застѫпени сѫ главно сѫдове съ издута срѣдна часть и плоски дъна. Отъ орнаменти срѣща се вдлъбнатиятъ съ нокетъ или релиефниятъ, моделиранъ по външната часть на горния ржбъ на нѣкои сѫдове.

Керамиката отъ селището въ керамидарницата до Пирдопъ, съ своитѣ типични кладенцообразни ями, е груба. Сѫдоветѣ сѫ дебелостенни, работени безъ помощьта на колело. Характерни сѫ обикновенитѣ кръгли дръжки и плоскитѣ дъна. Разнообразие въ формитѣ на сѫдоветѣ и орнамента липсва. И това селище ще трѣбва да отнесемъ къмъ неолитичната епоха.

Селището на Бучумъ при Пирдопъ можемъ да отнесемъ къмъ края на каменно-медната епоха, обаче малкитѣ кухи дъна, нѣкои дръжки на сѫдове съ цилиндрични издатъци и медното кюлче говорятъ за единъ преходъ къмъ бронзовата епоха. Златишкото селище, съ характерната си керамика, нѣма нищо общо съ селищата около Пирдопъ и селищната могила при с. Челопечъ, обаче по време него не можемъ да отнесемъ по-късно отъ края на каменно-медната епоха.

По отношение на датирането на селищната Гинова могила могатъ да ни послужатъ голѣмиятъ брой дръжки отъ глинени сѫдове, съ цилиндрични издатъци и прави такива, които, както казахъ по-горе, сѫ характерни за керамиката на бронзовата епоха у насъ.

[1]) В. Миковъ Год. на Пловд. Библ. за 1928/1929, 176, обр. 6.

Обаче по нѣкои предмети, украсени съ орнаментъ, характеренъ за каменно-медната епоха у насъ (обр. 243, *а*, *в*, *т*, *у*, *ф*), а така сѫщо и по липсата на графитния орнаментъ въ тази малка по размѣри селищна могила, би трѣбвало да приемемъ, че Гинова могила е била обитавана въ края на каменно-медната и началото на бронзовата епоха, едно преходно време, което напоследъкъ можа да се констатира на нѣколко мѣста у насъ.

II. Селищна могила при с. Михайлово, Ст.-Загорско. — Около 1 клм. сев.-източно отъ Гара Михайлово, Старо-Загорско, отъ лѣвата страна на ж. п. линия отъ Михайлово за Ст.-Загора, се намира селищна могила съ значителни размѣри, която мѣстното население, поради голѣмото количество човѣшки черепи, които се изравятъ изъ нея, нарича Келнетска могила. Преди две години селяни сѫ копали външната часть на могилата, отдето изровили множество човѣшки кости и глинени сѫдове, които любопитството имъ не е оставило здрави. Все пакъ, онова, което е изровено, макаръ и счупено, дава ясна представа за керамиката на могилата и за датиране на селището. Споредъ културнитѣ останки, които се откриватъ въ северната часть и онова, което е изхвърлено при разкопаване на южната страна на могилата, въ нея може да се различатъ два пласта: пластъ А — горенъ, който по формата на сѫдоветѣ, орнамента и дръжкитѣ имъ рѣзко се отличава отъ долния пласть Б, който по формата на сѫдоветѣ и графитния орнаментъ нѣма нищо общо съ горния пластъ А, дето графитниятъ орнаментъ липсва. На обр. 245 сѫ представени нѣколко фрагмента отъ глинени сѫдове отъ двата пласта на могилата.

Келнетската могила представя голѣмъ интересъ сѫщо и по множеството човѣшки кости, които се изравятъ изключително въ южната ѝ часть. Докато въ северната часть на могилата се откриватъ фрагменти отъ глинени сѫдове и др. предмети отъ двата слоя, а човѣшки кости липсватъ, въ южната часть на могилата се откриватъ изключително човѣшки кости и фрагменти отъ глинени сѫдове, характерни за долния слой Б.

Отъ гореизложеното може да се заключи, че Келнетската могила е била обитавана първоначално презъ каменната епоха (пластъ Б), а въ последствие, въ северната ѝ часть, е била обитавана въ началото на бронзовата епоха, за което свидетелствува керамиката съ типичнитѣ високи крѫгли дръжки съ пѫпковидни издатъци, каквито ни сѫ позна-

Обр. 245. — Предмети отъ Келнетската могила при Михайлово.
Fig. 245. — Objets du tumulus Kelnetska près de Mihaïlovo.

тати отъ могилитѣ при Св. Кирилово, Ст.-Загорско,[1]) и с. Азапкьой, Ямболско.[2]) Къмъ каменно-медната епоха ще трѣбва да отнесемъ и гробното поле, разровено въ южната часть на могилата, дето заедно съ човѣшкитѣ скелети е била разкрита керамика, аналогична на тази отъ пластъ Б, констатирана въ северната ѝ часть. Заедно съ коститѣ и глиненитѣ сѫдове сѫ били изровени и др. предмети, слагани вѣроятно при мъртвеца. Отъ това мѣсто можахъ да прибера:

[1]) G. Kazarow, Vorgeschichtliche Funde aus Sv. Kirilovo, Prähist. Zeitschr. 1914, 69—73.

[2]) В. Миковъ, Год. на Пловд. Библ. за 1928/1929, 173, 174, обр. 2 и 3.

малка каменна брадвичка, дълга 4 см., съ следи за провъртяване презъ срѣдата; малка глинена петурка отъ счупенъ сждъ съ провъртяна презъ срѣдата дупка; глиненъ прешленъ и малка каменна паничка (обр. 245).

Н. Петковъ

Гробница при с. Крупникъ

Въ началото на месецъ май 1934 г. бѣ открита гробница на 1·5 клм. с. и. отъ с. Крупникъ (Мелнишко), въ мѣстността св. Георги (обр. 246—249). Откриването е станало при разчистване на мѣстото за направа на арка на оброчището св. Георги. За гробница на това мѣсто не се е подозирало. По предание тукъ е била стара църквица. При копането сж намѣрили най-напредъ плочата надъ входа, подъ която се виждали стжпалата, по които се слиза въ гробницата. Плочата не е точно захлупвала входа, по което се сжди, че гробницата е била и по-рано отваряна. Това се констатирало и при влизането въ нея: била е отчасти засипана, липсвали плочитѣ, съ които страничнитѣ отдѣления се затваряли, имало въ нея камъни, които очевидно не сж отъ нейния строежъ, намѣренитѣ кости били небрежно разхърляни.

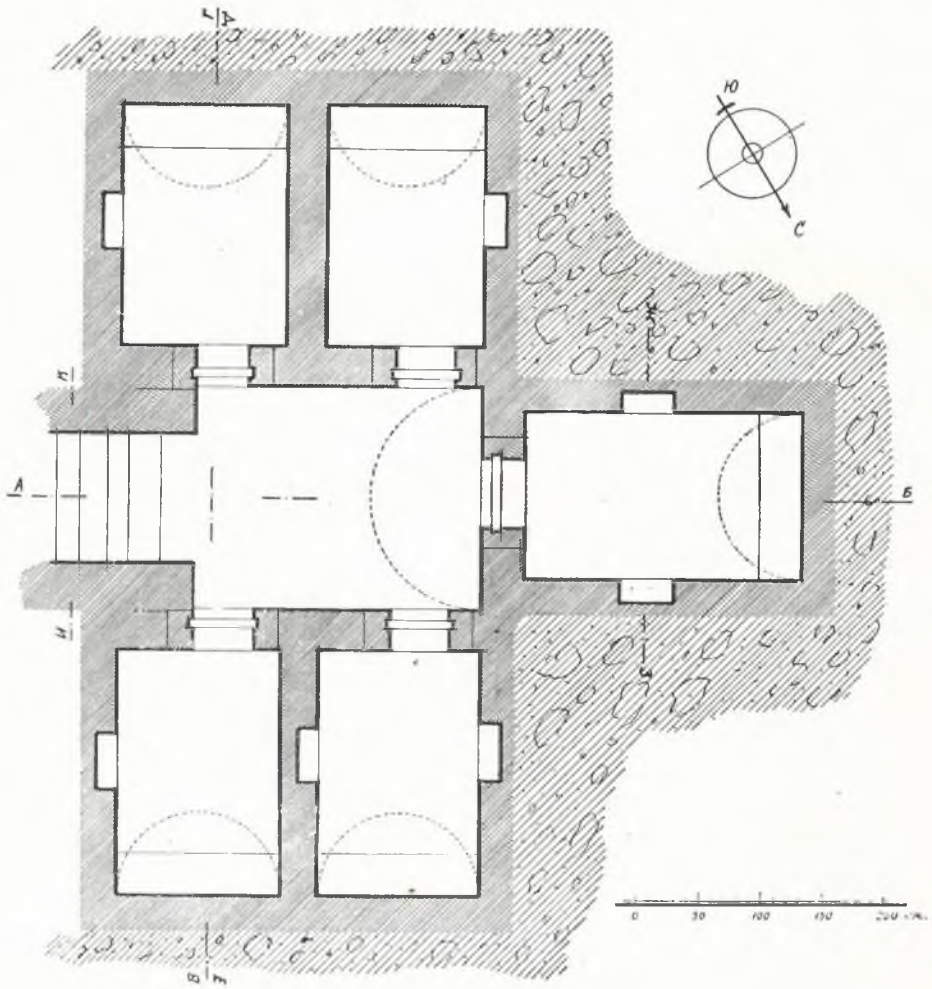

Обр. 246. — Гробницата при Крупникъ; планъ.
Fig. 246. — Le tombeau de Kroupnik; plan.

Въ гробницата се влиза по 5 стѫпала не еднакво широки и високи, иззидани съ тухли. Камъкътъ, който е похлупвалъ входа надъ тия стѫпала, е 22 см. дебелъ, 1·00 м. широкъ, 1·15 м. дълъгъ, и чрезъ отстѫпи е приспособенъ добре да прилегне (обр. 247, 2).

По стѫпалата се слиза въ едно срѣдно помѣщение, 2·30 м. дълго, 1·75 м. широко, 1·60 м. високо, около което сѫ построени други 5 странични помѣщения съ почти еднакви размѣри: дължина 1·50 м., широчина 1·30 м. и височина 1·25 м (обр. 246). Помѣщения (вѣроятно 2) има и подъ стѫпалата. Формата и размѣра имъ не може да се опредѣли, безъ да се разбиятъ стѫпалата, за да се влѣзе въ тѣхъ. Въ всѣко отъ страничнитѣ отдѣления се влиза презъ отворъ (вратичка) съ почти еднакви за всички отдѣления размѣри — 45 см. широчина и 60 см. височина — конструиранъ така, че по улеи, издѣлани въ два странични и единъ доленъ камъкъ, да се повдига и спуща каменна плоча, съ която да се отваря и затваря помѣщението. За да може това да става по-удобно, въ горната часть на вратичката се е поставялъ единъ лостъ, презъ който се е прехвърляло вѫже, завързано за желѣзна скоба, забита въ плочата. За поставянето на тая часть сѫ издълбани въ дветѣ страни по една дупка, отъ които едната е кръгла и затворена, а другата е съ улей, по който лостътъ е влизалъ въ дупката. Понеже тоя улей е само 6—8 см. широкъ, трѣбва да се допусне, че лостътъ, който минавалъ презъ него, е билъ желѣзенъ, защото

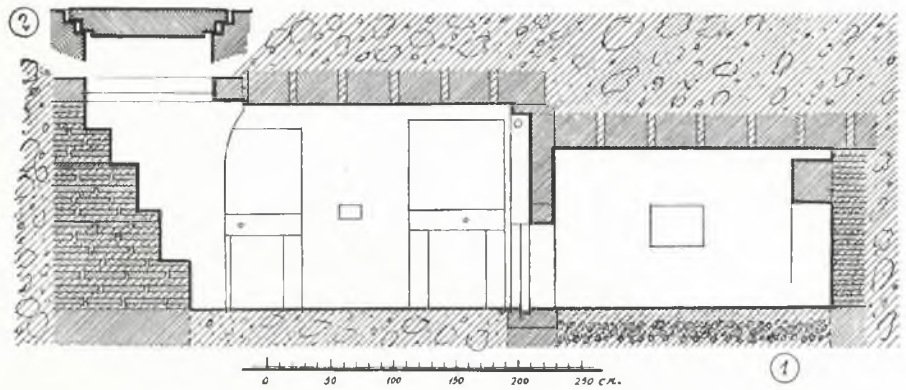

Обр. 247. — Гробницата при Крупникъ; разрѣзъ АБ.
Fig. 247. — Le tombeau de Kroupnik; coupe АБ.

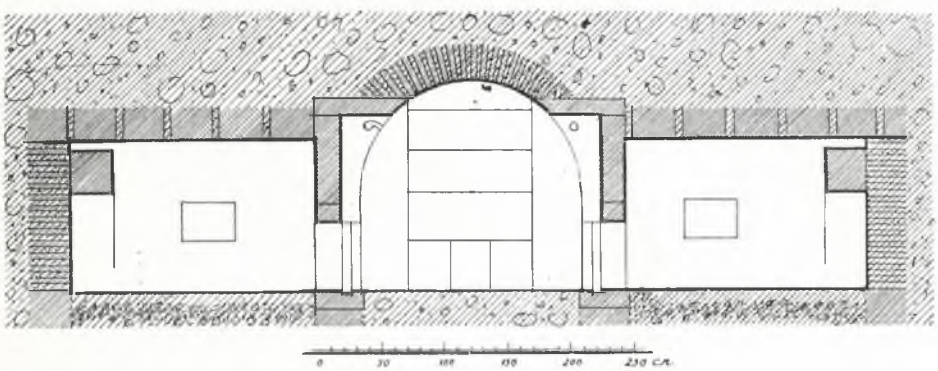

Обр. 248. — Гробницата при Крупникъ; разрѣзъ ВГ.
Fig. 248. — Le tombeau de Kroupnik; coupe ВГ.

дървенъ би се счупилъ отъ тяжестьта на плочата (около 100 кгр.) или поне би се толкова много обгъналъ, че би излѣзълъ отъ дупкитѣ, които сѫ само 3—4 см. дълбоки. За задържане на вратичкитѣ въ отворено състояние има на горния прагъ на отвора по една дупка около 2 см. широка и 5—8 см. дълбока, въ която се е поставяла пръчка (вѣроятно сѫщо желѣзна) за поддържане; тия дупки сѫ поставени нѣкѫде въ срѣдата, нѣкѫде къмъ края на прага (обр. 250).

Плочитѣ за затваряне на вратичкитѣ сѫ съ почти еднакви размѣри, — споредъ голѣмината на отворитѣ. Отъ тѣхъ се намѣриха нѣколко, но само една установява размѣра въ всички посоки; тя е 56 см. широка, 68 см. висока, 8 см. дебела въ частьта, която влиза въ улея за движение (въ крайщата), 14 см. дебела въ срѣдата. Въ срѣдата си има единъ вертикаленъ улей, 3 см. широкъ и толкова дълбокъ, който не показва да е ималъ нѣкакво практическо значение, а е билъ само за украса. Съ сѫщата цель е вѣроятно и формата на плочата (обр. 250). Въпрѣки че горната часть на плочата е счупена, вижда се остатъкътъ отъ дупката, въ която е влизала скобата за завързване на вѫжето, чрезъ което се е вдигала плочата. Отъ вѫтрешна страна на една отъ плочитѣ сѫ издълбани 3 дупки съ диам. 2—3 см. и дълбочина 3—6 см.; предназначението имъ не можа да се установи.

Отъ приспособлението за удобно отваряне и затваряне на вратичкитѣ се вижда, че тѣ сѫ били или е трѣбвало да бѫдатъ често отваряни и затваряни. Отъ това пъкъ, че не сѫ изтъркани улеитѣ и частитѣ отъ плочитѣ, които влизатъ въ тѣхъ, може да се допустне, че все пакъ вдигането и спущането на плочитѣ не е ставало често. Вѣроятно това е било обща (семейна) гробница, въ отдѣленията на която е трѣбвало да ставатъ последователно погребения на по-късно починалитѣ. А може би и само едно погребение да е направено, тъй като кости сѫ намѣрени само въ едно отъ страничнитѣ отдѣления.

Строежътъ на гробницата е отъ

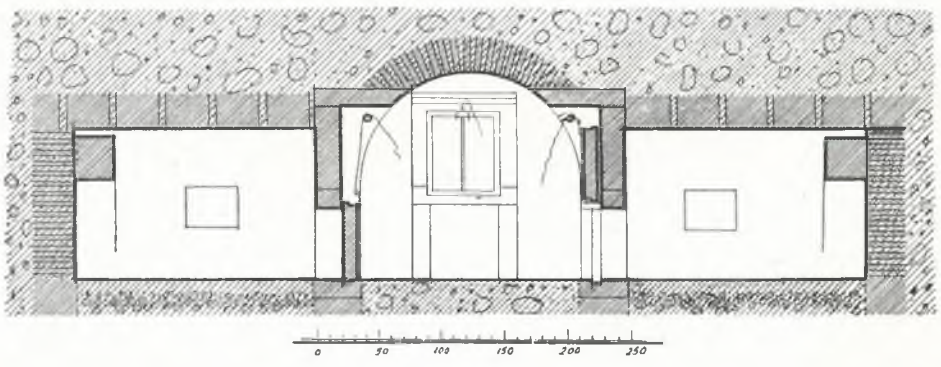

Обр. 249. — Гробницата при Крупникъ; разрѣзъ ДЕ.
Fig. 249. — Le tombeau de Kroupnik; coupe ДЕ.

тухли и камъкъ: отъ тухли сѫ стенитѣ и засводяванията, отъ камъкъ сѫ вратитѣ на страничнитѣ отдѣления съ рамкитѣ имъ, както и затварянето (похлюпването) входа на гробницата. Тухлитѣ сѫ римски образецъ, размѣри 33/35/4 см.; отъ едната си страна иматъ знацитѣ, правени съ ржка още преди изпичането имъ, каквито обикновено се срѣщатъ по римскитѣ и византийски тухли. Строено е на фуги 4—6 см. широки, съ хоросанъ примѣсенъ съ чукани тухли и едъръ пѣсъкъ. Засводяването е правено съ крѫжило. Деформирането на засводяването, което се забелязва въ нѣкои негови части, може да се обясни съ близостьта на гробницата до повръхностьта (50—60 см.) — хоро-

санътъ въ фугитѣ се е отчасти измилъ и сводътъ е малко слегналъ. Иначе строежътъ е солиденъ и доста грижливъ. Прави впечатление начинътъ на иззиждането при задната стена на страничнитѣ отдѣления: тамъ има единъ сводъ, или по-право сводовъ поясъ, който е откѫснатъ въ горната си часть отъ засводяването на помѣщението (обр. 251). Не може да се допустне, че това откѫсване е станало поради слягане на пояса, защото стѫпкитѣ му сѫ върху стенитѣ на отдѣлението и той би могълъ да се слегне само ако тия стени се слегнатъ въ единия си край, отъ което биха показали напуквания, а такива нѣма. Тоя сводовъ поясъ може да се счита поставенъ следъ иззиждането на свода съ цель да се образува едно долапче (аркосолий), което не е трѣбвало да бѫде по-тѣсно отъ широчината на помѣщението, съ стенитѣ на което долната му часть се слива (обр. 251). По-малки, съ четвъртита форма долапчета има по страничнитѣ стени на отдѣленията; тѣ иматъ размѣри 40 см. ширина, 32 см. височина и 15 см. дълбочина, надъ пода сѫ 45 см. А едно съвсемъ малко, сѫщо четвъртито, се намира въ срѣдното помѣщение; то е 17 см. широко, 10 см. високо и 19 см. дълбоко, надъ пода е 70 см.

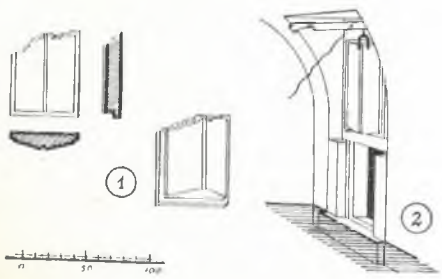

Обр. 250. — Гробницата при Крупникъ; детайли.
Fig. 250. — Le tombeau de Kroupnik; détails.

Страничнитѣ отдѣления сѫ били постлани съ около 10 см. дебелъ пластъ отъ сѫщия хоросанъ, употрѣбяванъ за градежа, подъ който пластъ се намира другъ около 15 см. дебелъ отъ дребенъ чакълъ. Отдѣленията подъ стѫпалата сѫ постлани съ тухли. Срѣдното помѣщение не е съ нищо постлано, подътъ му е върху земята. Надъ камъка, който е похлюпвалъ

Обр. 251. — Гробницата при Крупникъ; детайлъ.
Fig. 251. — Le tombeau de Kroupnik; détail.

свода на гробницата, е имало сѫщо пластъ хоросанъ около 30 см. дебелъ. Такъвъ изглежда да е имало и надъ цѣлата гробница. Гробницата е била отвѫтре измазана съ бѣла мазилка, по която не се виждатъ следи отъ изписване.

По строежъ гробницата може да се отнесе къмъ IV—V в. сл. Хр. Къмъ това време е и монетата, намѣрена въ едно отъ отдѣленията, въ сѫщото, въ което сѫ намѣрени и коститѣ.[1])

Въ гробницата се намѣриха камъни, които изглежда да сѫ строителенъ материалъ отъ стари сгради. Единъ отъ тѣхъ напр. е билъ доленъ прагъ на врати — вижда се дупката за осьта на вратата и други дупки за приспособление за затваряне.

Въ с. Крупникъ сѫ намирани много останки отъ старинни паметници —

[1]) Споредъ уредника на нумизматичния отдѣлъ при Музея г-нъ Герасимовъ, монетата е медна, отъ римския императоръ Прокопий, 365—366 сл. Хр. На лицето на монетата се вижда бюстътъ на императора съ диадема, наоколо е развалянъ надписъ съ името на императора. На опакото императорътъ Прокопий стои насреща (en face) въ военно облѣкло, съ дѣсната си ржка се опира на лабарумъ, а съ лѣвата държи щитъ; при краката му е колѣничилъ пленникъ. Въ полето надъ лѣвото му рамо христова монограма, въ отрѣза — SMSA. Наоколо силно развалянъ надписъ REPARATIO FEL. TEMP.

зидове, плочи, оловни тржби и пр. По описание отъ селянитѣ, изглежда, че това сж материали отъ римски или византийски строежъ. Такива сж и тухлитѣ, които можахъ да видя.

Ал. Рашеновъ

Единъ монетенъ печатъ на римския императоръ Йовианъ

Въ музея при Народната библиотека въ Пловдивъ се пази единъ печатъ за монети, който, ако и да е постжпилъ преди двадесеть години, и до сега е

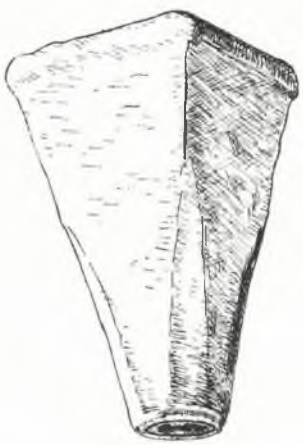

Обр. 252. — Печатъ за монети на императоръ Йовианъ.
Fig. 252. — Matrice de monnaies de l'empereur Jovien.

останалъ неиздаденъ и неизползуванъ за науката. Отъ надписа и образа се вижда, че той е служилъ за сѣчене на монети на римския императоръ Йовианъ (363—364 г. сл. Хр.).

Тоя печатъ е новъ приносъ къмъ малобройната серия отъ антични монетни печати достигнали до насъ.[1]) Отъ България произхождатъ още други три антични печата за сѣчене на монети.[2])

Печатътъ произхожда отъ Стара-Загора, обаче обстоятелствата, при които е намѣренъ, не сж ни известни. Направенъ е отъ калено желѣзо и има форма на четиристраненъ клинъ, дългъ 11·3 см.; горниятъ му край завършва въ четвъртита основа, всѣка страна на която е дълга 6·3 см. Долниятъ по-тѣсенъ край има диаметъръ 2·52 см. (обр. 252).

Съ този печатъ-чукъ, който се е поставялъ върху металическото ядро (монетата), лежаще върху долния печатъ, се е отпечатвало изображението и надписътъ на лицевата (горната) страна на монетата. Изображението (въ случая образътъ на императора) и надписътъ сж гравирани въ негативенъ видъ; въпрѣки многократното употрѣбление на печата, подробности като косата, очитѣ, диадемата, които сж били гравирани съ тънки линии, личатъ още много добре. Тукъ е изобразенъ бюстъ на Йовианъ на д., съ диадема и мантия. Наоколо въ зрънчестъ кржгъ надписъ: DN IOVIAN| VS PEP AVG; полето на монетното изображение има размѣри 23 мм. (обр.253).

Обр. 253. — Отпечатъкъ отъ печата обр. 252.
Fig. 253. — Empreinte de la matrice fig. 252.

Печатътъ за опъката (долната) страна е загубенъ, обаче посрѣдствомъ сравнение съ запазени монети отъ тоя императоръ съ идентична лицева страна можемъ да възстановимъ изгледа на опъкото. За да сторимъ това, трѣбва по-напредъ да видимъ, какъвъ видъ монети сж сѣчени съ описания печатъ. Известно указание за това ни дава титлата на императора; тукъ Йовианъ е титулуванъ D(*ominus*) N(*oster*) IOVIANVS PE(r)P(*etuus*) AVG(*ustus*). Тая титла намираме само върху златнитѣ му монети (aurei).[1]) Следователно нашиятъ печатъ е служилъ за сѣчене на aurei. Отъ известнитѣ до

[1]) E. Babelon, Traité I, 898 сл.; Hill, Num. Chronicle 1922, 3 сл.

[2]) Добруски, Погледъ върху нумизматиката на трак. царе, 12; Babelon, цит. съч. I, 905, 908; Н. Мушмовъ, Монетитѣ и печатитѣ на бълг. царе, 12 сл; Kubitschek, Num. Zeitschr. LVIII, 1925, 133 сл.

[1]) Cohen VIII, 75 сл.

сега Йовианови aurei, сѣчени въ различни монетарници, виждаме, че главата на императора е окичена съ два различни типа диадеми — единиятъ типъ е по-простъ и се състои отъ две успоредни редици отъ едри перлови зърна, а другиятъ — по-сложенъ — състои се отъ кржгли розетки отъ зрънца, редуващи се съ по два лаврови листа. По-сложния типъ диадема намираме върху aurei-тѣ, сѣчени въ монетарницитѣ въ Константинополъ,[1]) въ Никомедия[2]) и Сирмиумъ,[3]) а по-простия — въ всички златни монети, сѣчени отъ останалитѣ монетарници.[4])

Нашиятъ печатъ е служилъ за сѣчене на aurei съ името на Йовианъ въ монетарницата въ Никомедия, което виждаме отъ сравнението съ единъ рѣдъкъ aureus,[5]) носещъ знака на тая монетарница;[6]) надписътъ и образътъ съ сложния типъ диадема върху неговата лицева страна сж идентични съ тия върху нашия печатъ. Върху опъкото на тоя aureus се намира следното изображение: персонификациитѣ на Римъ и

Обр. 254. — Златна монета отъ императоръ Йовианъ.
Fig. 254. — Aureus de l'empereur Jovien.

Константинополъ, сѣднали на тронъ съ високо облегало, поддържащи кржгълъ щитъ (clipeus), върху който се чете: VOT V — MVLT X; наоколо надписъ SECVRITAS REI PVBLICAE,[1]) долу въ отрѣза SMNS (обр. 254).

Следователно върху изгубения печатъ за долната страна на монетата сж били гравирани въ негативенъ образъ горното изображение и надписъ.

Т. Герасимовъ

Двуметаленъ медалионъ отъ Комодъ въ Народния музей

Между римскитѣ бронзови медалиони отъ нумизматичната сбирка при Нар. Музей въ София се намира единъ

Обр. 255. — Медалионъ отъ императоръ Комодъ.
Fig. 255. — Médaillon de l'empereur Commode.

отлично запазенъ медалионъ (инв. № 2983) отъ императора Комодъ (176—192 г. сл. Хр.), който се отличава отъ останалитѣ по това, че е направенъ отъ два вида бронзъ; неговото ядро се състои отъ две сплави, различни по цвѣтъ, които сж вмъкнати една въ друга, като едната образува срѣдата на медалиона, а другата — нейна рамка. Външната, която тукъ на рисунката (обр. 255) е означена съ щрихи, има червенъ цвѣтъ, а вмъкнатата въ срѣдата — жълтъ. Размѣрътъ на медалиона е 40 мм., а тежината — 56,70 гр. Въ ново време медалионътъ е билъ посребряванъ, следи отъ което сж запазени по повърхностьта му.

На лицевата му страна е изобразенъ бюстъ на Комода съ кждрава коса, лавровъ вѣнецъ и мантия на рамената, на дѣсно. Наоколо въ зрънчестъ кржгъ следниятъ надписъ: M AVREL COMMODVS ANTONINVS AVG PIVS.

[1]) Cohen VIII, 75, № 10.
[2]) Schulmann, цит. кат. табл. XIV, 310.
[3]) Единъ екземпляръ съ знака на тая монетарница се намира въ Парижъ.
[4]) Съ по-сложенъ типъ диадема сж сѣчени и медни монети отъ голѣмъ номиналъ въ Солунъ, вж. Cohen, цит. съч. стр. 77.
[5]) Schulmann, цит. кат. табл. XIV, 310.
[6]) Babelon, цит. съч. 1019 сл.

[1]) Въ по-рѣдки случаи: GLORIA RESPVBLICAE; гл. Cohen, цит. съч. стр. 74 № 3.

На опакото е представенъ Зевсъ, полуголъ, седналъ на тронъ съ високо облегало, на д., въ л. ржка държи скиптъръ, опрѣнъ на хълбока му, а въ протегнатата дѣсна ржка — кълбо (държава), което подава на стоящия прѣдъ него Комодъ, облѣченъ въ тога. Въ отрѣза подъ изображението се намира следният надписъ въ два реда: PM TRP VIIII IMP VI COS IIII PP.

У Cohen III стр. 284 подъ № 423 е описанъ единъ подобенъ медалионъ сжщо отъ два метала. При описанието на изображението върху опъката страна Cohen погрѣшно описва предмета, който държи Зевсъ въ лѣвата си ржка, като свѣткавица. Отъ нашия екземпляръ ние виждаме, че това е скиптъръ. Сжщо тъй на възпроизведената у него рисунка на медалиона Зевсъ е представенъ облѣченъ въ хитонъ съ ржкави до лактитѣ, което сжщо така е погрѣшно. Въ никое познато изображение отъ римско време не намираме Зевсъ въ хитонъ съ ржкави. Такова облѣкло е присжщо само на хтоническитѣ богове; съ него се представятъ облѣчени Сераписъ, Плутонъ, Великиятъ богъ въ Одесосъ.[1]) Зевсъ, въ неговия класиченъ типъ, винаги се изобразява въ химатионъ и съ голи гърди или пъкъ съвсемъ голъ.

Нашиятъ медалионъ се отличава отъ описания у Cohen само по годината на трибунската власть; у Cohen тя е TRP VIII, а у нашия екземпляръ TRP VIIII, която се пада въ 184 г. сл. Хр. Както се вижда, медалионътъ отъ Народния музей въ София представя новъ вариантъ, неописанъ у Cohen'a. Тия рѣдки медалиони отъ два метала сж сѣчени главно отъ Комода;[2]) тѣхното значение не е уяснено.[3])

Т. Герасимовъ

Кржгла оловна плочка съ надписъ Ἀγαθῇ τύχῃ

У гърцитѣ и римлянитѣ е билъ разпространенъ обичаятъ да оставятъ въ храмоветѣ или въ ржката на образа на божествата пари въ знакъ на благодарность за указана имъ помощь, предсказание и пр., които тѣ вѣрвали, че дължатъ на това или онова божество.[1]) Освенъ пари, като оброчни дарове за благодарность вѣрующитѣ оставяли въ храмоветѣ, светилищата и въ лѣковититѣ извори много често и излѣзли отъ употрѣба стопански предмети, изтъркани и развалени монети.[2]) По-беднитѣ хвърляли и части отъ монети. Отъ находкитѣ се научаваме, че като оброченъ даръ на божествата били оставяни и плочки отъ бронзъ[3]) или други метали, върху които имало надписи съ посвещения и пр.

Една подобна плочка (обр. 256), която е служела като оброченъ даръ,

Обр 256. — Оловна плочка отъ Ст. Загора.
Fig. 256. — Cachet en plomb de Stara-Zagora.

даренъ отъ нѣкой даритель съ поскромно състояние, се намира въ археологическата сбирка въ гр. Ст.-Загора. Тя е намѣрена въ тоя градъ; има кржгла форма и е направена отъ олово, въ диаметъръ има 30 мм. Върху едната ѝ страна се намира посвещението Ἀγαθῇ τύχῃ, разположено въ три реда; буквитѣ сж изпжкнали.

Т. Герасимовъ

Една находка на римски монети отъ България въ Британския музей

Презъ месецъ декемврий 1922 г. при прекопаване на едно лозе край Плѣвенъ били намѣрени голѣмо количество римски монети, отъ които 3296

[1]) Pick, I, 1, табл. V, 5; XIII, 21.
[2]) Cohen III, 235, 250 сл.
[3]) Babelon, Traité, I, 2, 944.

[1]) Babelon, Traité I 672.
[2]) Пакъ тамъ 676.
[3]) Пакъ тамъ 674.

екземпляра били откупени за колекцията отъ римски монети въ Британския музей.[1])

Монетитѣ се раздѣлятъ по императори както следва: Домицианъ 1, Траянъ 1, Хадрианъ 1, Л. Веръ цезарь 1, Ант. Пий 2, М. Аврелий 3, Фаустина Млада 1, Комодъ 6, Пертинаксъ 1, Албинъ 2, С. Северъ 94, Ю. Домна 44, Каракала 52, Плавтила 4, Гета 22, Макринъ 2, Диадуменианъ 3, Елагабалъ 103, Ю. Павла 1, Ю. Меза 41, Ю. Соемиа 7, Александъръ Северъ 133, Орбиана 1, Ю. Мамея 28, Максиминъ 23, Максимъ 1, Балбинъ 1, Пупиенъ 1, Гордианъ III 588, Филипъ баща 305, Филипъ синъ 73, Отацилия Севера 86, Траянъ Деций 1173, Херений Етрускъ 127, Хостилианъ 3, Херения Етрусцила 354, и 2 консекрационни монети.

Отъ горния списъкъ се вижда, че въ тая находка най-много монети сѫ се намирали отъ Траянъ Деций, които се отличаватъ по своята запазеность и идеална прѣснота на печата, което показва, че тѣ скоро следъ отсичането имъ сѫ били прибавени къмъ останалата часть монети въ това малко съкровище, преди да бѫде заринато въ земята поради настѫпилото размирно време, когато готитѣ почватъ да нападатъ на римската империя отъ северъ. Въ тая находка сѫ застѫпени всички емисии на монети, сѣчени отъ Траянъ Деций, съ изключение на последната. Това обстоятелство ни кара да предполагаме, че находката е била заровена въ края на 250 г. сл. Хр.

Т. Герасимовъ

Нова колективна находка на български монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила

Презъ месецъ августъ 1933 г. жителтъ на село Попинци, Панагюрска околия, Спасъ Дойчовъ Манчоровъ, стражаръ при Пловдивското градоначалство, намѣрилъ въ едно свое дворно мѣсто на една дълбочина отъ 20—30 см. 15 - 20 сребърни монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила (1331—1355 г.). Една часть отъ намѣренитѣ монети той раздалъ на децата и близкитѣ си, а останалата часть, състояща се отъ 9 екземпляра, той представи въ Пловдивския музей, дето тѣ бѣха откупени. Намѣрвачътъ обеща да прибере и останалитѣ и да ги донесе въ музея. Споредъ думитѣ на Сп. Д. Манчоровъ, поменатитѣ монети били намѣрени въ пръстьта, дето нѣмало следи нито отъ нѣкакъвъ сѫдъ, нито отъ торбичка, въ каквато трѣбва да се предполага, че сѫ били поставени монетитѣ.

Монетитѣ сѫ много добре запазени, металътъ имъ нийде не е повреденъ отъ стоенето въ земята, а тамъ, дето има изтрити монограми или части отъ фигуритѣ, това е станало по всѣка вѣроятность още при употрѣблението имъ. Що се отнася до типа на тия новонамѣрени монети, тѣ представятъ обикновени сребърни грошове (Мушмовъ, Ант. мон. на Балк. полуостровъ и мон. на бълг. царе, стр. 490 и сл.).

По сведенията на сѫщия Сп. Манчоровъ, въ сѫщото време жители на с. Попинци открили въ непосрѣдствена близость на казанитѣ вече едно твърде голѣмо количество сребърни монети, 200—250 екземпляра, които споредъ неговитѣ думи били отъ сѫщия типъ. И тѣзи монети били пръснати между селянитѣ и той ми посочи поименно хората, у които имало по 16, 28, 42 и повече екземпляра.

За прибирането и запазването на поне нѣкои отъ тия новонамѣрени монети се направиха нужнитѣ постѫпки чрезъ Пловдивския окржженъ управитель, въ резултатъ на които въ музея се прибраха още 47 екземпляра сѫщо така много добре запазени. По-късно поменатиятъ намѣрвачъ донесе въ музея още 3 екземпляра отъ тая находка заедно съ една медна покрита съ бѣлъ металъ византийска монета, типъ Андроникъ II и

[1]) Находката е публикувана отъ Mattingli и F. S. Salisbury въ Numism. Chronicle 1925, 210—238.

Ирина, намѣрена съ горепоменатитѣ. Така че отъ колективната находка на български монети отъ с. Попинци бидоха прибрани всичко 59 екземпляра.

П. Миятевъ

Стара църква при Мирково

Презъ 1930 г. били разкрити на 2 км. северо-източно отъ с. Мирково (Пирдопско) развалинитѣ на една малка църква, известни по-рано като черковище (монастиръ) Св. Георги. Църквата е проста еднокорабна сграда, но по нѣкои свои архитектурни особености тя буди известенъ интересъ. Запазена е само долната часть на зидоветѣ (обр. 257), които въ северо-източната часть надвишаватъ 2·70 м., а въ юго-западната едва достигатъ до 0·60 м. Вѫтрешни размѣри: дължина (безъ апсидата) 9·85 м., ширина — 5·77 м. Дебелина на стенитѣ 0·65—0·75 м. Основитѣ сѫ градени съ ломенъ камъкъ, а нагоре сѫ употрѣбявани и голѣми квадратни тухли (37 × 35 × 3·5—6 см.), които на южната стена сѫ образували хоризонтални пластове отъ по нѣколко реда (обр. 258). Съ тухли сѫ засводени и олтарнитѣ ниши. Тухлитѣ сѫ приготвени отъ добре изпечена пѣсъчлива пръсть. Хоросанътъ е бѣлъ, здравъ, съ примѣсъ отъ рѣчни пѣсъчни камъчета. Слаганъ е на дебели фуги. Изобщо градежътъ е грижливъ и здравъ.

Планътъ (обр. 259) е ясенъ: ориентиранъ къмъ юго-изтокъ правожгълникъ, къмъ който е прибавена една тристенна апсида. Отъ дветѣ страни на апсидата сѫ вдълбани въ източната часть по една полуцилиндрична ниша (вис. 1·73 м.), които започватъ на 0·90 м. отъ пода на църквата. Притворъ нѣма. Влизало се е презъ два входа: единъ на западната стена и другъ по-тѣсенъ на южната. Дветѣ дълги стени на църквата сѫ засилени отвѫтре и отвънъ съ пиластри, които ясно показватъ, че църквата е била покрита съ сводъ, поддържанъ отъ четири пояса. Конструктивно необясними сѫ четиритѣ вѫтрешни пиластри на западната и източната сте-

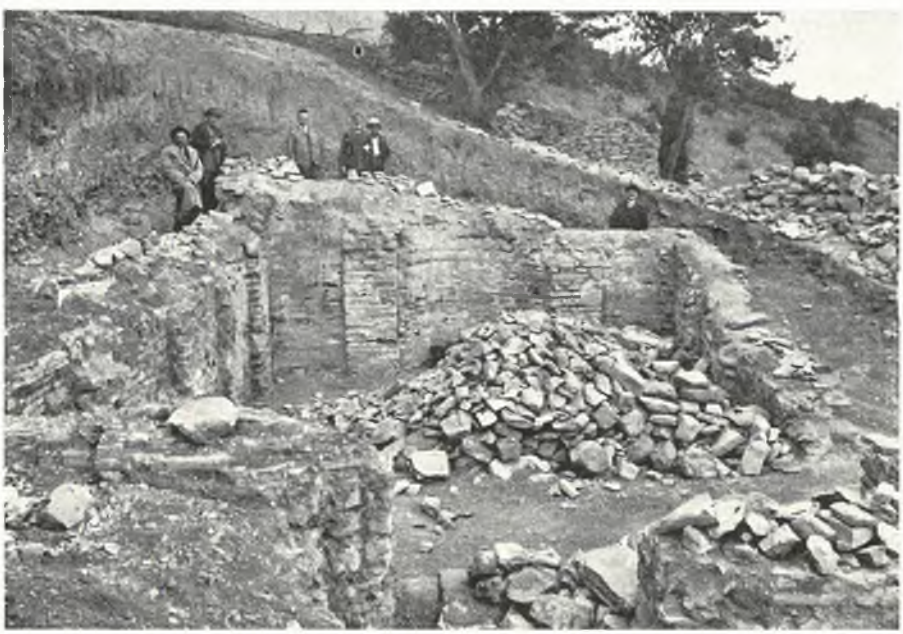

Обр. 257. — Развалини на старата църква при Мирково.
Fig. 257. — Ruines de l'ancienne église près de Mirkovo.

ни. На пръвъ погледъ би могло да се помисли, че тия пиластри стоятъ въ свръзка съ нѣкакви надлъжни арки, които сѫ влизали въ системата на посложно покривно разчленение. За такова, обаче, липсватъ всѣкакви признаци и за това въпроснитѣ пиластри ще трѣбва да се обяснятъ като безсмислена и ненужна заемка отъ базиликални или кръстокуполни църкви.

Северната и южната стени сѫ различни отвънъ. Първата е обърната къмъ склона на планината (обр. 257), че църквата все пакъ е била повредена отъ наноси и после изоставена.

Лицето на мирковската църква е било къмъ югъ. Тукъ на истокъ отъ входа стената е била разчленена на двустѫпални слѣпи арки, които започватъ надъ низъкъ цокълъ (обр. 259). На западъ отъ входа арки не е имало. Отвори за прозорци не се виждатъ никѫде по запазенитѣ стени.

Църквата е била измазана и изписана, но мазилка съ следи отъ стенописи е запазена само въ лѣвата

Обр. 258. — Църквата при Мирково; строежъ на стенитѣ.
Fig. 258. — L'église de Mirkovo; construction des murs.

който на това мѣсто ще да е билъ срѣзанъ, за да се образува равнище за постройката. Тая стена е била отчасти прикрита и не се е нуждаела отъ украса. Но отъ тази страна църквата е била постоянно заплашвана отъ свличащи се отъ планината наноси и затова навѣрно нейната западна и източна стена се удължаватъ на северъ като пиластри, които за самата постройка нѣматъ никакво конструктивно значение, но пазятъ нейнитѣ застрашени жгли. Въпрѣки тѣзи предпазителни мѣрки, изглежда, олтарна ниша. Металически предмети и останки отъ мряморна украса не сѫ намѣрени.

Развалинитѣ на мирковската църква ни даватъ малко архитектурни и хронологични данни, но все пакъ тя може да се отнесе съ голѣма вѣроятность къмъ типа на българскитѣ еднокорабни църкви отъ XIII—XIV в. По техниката на градежа тя прилича на много църкви по Трапезица, на Св. Димитъръ въ Търново, на Асеновата църква и др. Тристранната апсида, пиластритѣ за сводовитѣ пояси,

слѣпитѣ двустѫпални арки по южната стена и входътъ откъмъ югъ сѫ сѫщо така свойствени на много църкви по Трапезица. Мирковската рушевина стои, обаче, най-близо до църквата Св. Иванъ Предтеча при Асеновградъ: сѫщиятъ простъ планъ (съ изключение на двата предапсидни пиластра въ Асеновградъ), сѫщата липса на притворъ, сѫщата тристенна апсида съ две ниши отъ страни, сѫщитѣ двустѫпални слѣпи арки, на сѫщото мѣсто входъ откъмъ югъ, сѫщиятъ градежъ и пр. Безспорно е, че дветѣ църкви принадлежатъ на едно и сѫщо време (XIII в.) и представятъ единъ и сѫщъ архитектуренъ

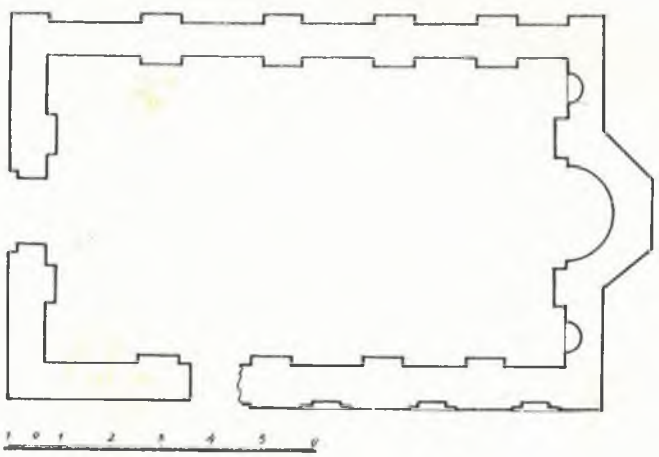

Обр. 259. — Църквата при Мирково; планъ.
Fig. 259. — L'église de Mirkovo; plan.

типъ, който презъ XIII и XIV вѣкъ е билъ доста широко разпространенъ въ България. Мирковската църква е ново доказателство за това, още повече, че тя се явява въ една область, отъ която ние не притежаваме никакви паметници отъ това време.

Кр. Миятевъ

Една нова реплика отъ лондонското евангелие на Иванъ Александра

До сега бѣха известни само три славянски преписа на евангелието, илюстровани съ сѫщия цикълъ отъ миниатюри, който намираме и въ лондонското евангелие на Иванъ Александра (гл. Б. Филовъ, Миниатюритѣ на лондонското евангелие на царь Иванъ Александра, София 1934, стр. 24 сл.). Първиятъ отъ тѣзи преписи е известното българско евангелие въ Елисаветградъ, което е било писано вѣроятно пакъ въ Търново въ времето на Иванъ Александра. Другитѣ две илюстровани по сѫщия начинъ славянски евангелия, едното отъ които датира отъ края на XVI вѣкъ, а другото отъ самото начало на XVII вѣкъ, се съхраняватъ сега въ Сучевица въ Ромъния.

Напоследъкъ бѣха обнародвани доста подробни сведения за още едно славянско евангелие, което се съхранява сега въ Лъвовския университетъ въ Полша и което може да се означи като нова реплика на лондонското евангелие на Иванъ Александра (гл. Sirarpie der Nersessian, Une nouvelle réplique slavone du Paris. gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovici, въ Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga, Paris 1933, стр. 695—725). Лъвовското евангелие се състои отъ 707 пергаментни листа и е украсено съ многобройни миниатюри, пръснати въ цѣлия текстъ на евангелието. Отъ една приписка, която се намира въ началото на евангелието, се вижда, че то е било написано въ 1615 година отъ монаха Теофила, отъ монастира въ Воронецъ, по заповѣдь на молдавския митрополитъ Анастасъ Кримковичъ, и че украсата му е била привършена едва въ 1617 година.

Анализата, която der Nersessian прави на миниатюритѣ на това евангелие, показва, че тѣ въ нѣкои отношения се отклоняватъ отъ миниатюритѣ на известнитѣ до сега илюстровани евангелия отъ сѫщата група. На всѣки случай тѣзи отклонения не сѫ значителни и се обясняватъ доста-

тъчно съ влиянията на мѣстната школа, въ която е било създадено Лъвовското евангелие. По такъвъ начинъ това евангелие се явява като единъ новъ и твърде ценен документъ за проучването на славянската редакция на евангелския иконографски цикълъ, която води своето начало вѣроятно отъ Търново (гл. Б. Филовъ, цит. съч. стр. 33).

Б. Ф.

Германската Reichs-Limeskommission и нейното дѣло

Презъ 1894 година, по инициативата на голѣмия нѣмски историкъ Теодоръ Момзенъ, въ Германия бѣ създадена така наречената Reichs-Limeskommission, която си постави за задача да проучи подробно римския лимесъ въ тази страна — укрепения пограниченъ пѫть съ неговитѣ многобройни кастели, който е отдѣлялъ римската провинция Германия отъ земитѣ на свободнитѣ германски племена. Дѣлото, което комисията за римския лимесъ извърши въ продължение на 40-тѣ години на нейното сѫществуване, е огромно и може да се означи като едно отъ най-голѣмитѣ научни предприятия въ областьта на археологията презъ последнитѣ десетилѣтия. За това свидетелствува преди всичко обнародваниятъ до сега отъ комисията материалъ, разпредѣленъ въ 51 „свезки“, всѣка отъ които се равнява по обемъ на единъ отдѣленъ томъ. За да се довърши цѣлото огромно издание, което излиза подъ заглавие „Der Obergermanisch-raetische Limes des Römerreiches, im Auftrage der Reichs-Limeskommission herausgegeben von den Dirigenten E. Fabricius, F. Hettner (†) und O. von Sarwey (†)“, оставатъ само още 5 свезки (№ 52—56), материалътъ за които (ржкописи и карти) въ по-голѣмата си часть е готовъ вече за печатъ. По такъвъ начинъ можемъ да се надѣваме, ако не се явятъ нѣкои непредвидени прѣчки, да видимъ скоро довършено това огромно дѣло на нѣмската археологическа наука, което въ много отношения представя твърде голѣмъ интересъ за всички ония, които се занимаватъ съ историята на римската империя.

Следъ смъртьта на F. Hettner въ 1902 година, главенъ ржководитель на комисията за римския лимесъ и на нейнитѣ издания остана Ernst Fabricius, професоръ по стара история въ университета въ Фрайбургъ въ Баденъ, който съ рѣдко постоянство и себеотрицание посвети всичкитѣ си сили на възложеното му голѣмо научно дѣло. Той не само създаде и усъвършенствува образцовата организация за изучването на лимеса, но е и самъ авторъ на осемь отъ излѣзлитѣ до сега свезки отъ съчинението за лимеса. Подъ негово ржководство се подготвиха цѣла редица по-млади учени, които взеха живо участие не само въ изучванията на римския лимесъ въ Германия, но изобщо на всички паметници на древностьта въ тази страна.

Не е мѣстото да се спираме тукъ подробно върху значението, което представя изучването на римския лимесъ въ Германия за военното устройство на римската империя, за стопанската и външна политика, която римскитѣ императори сѫ водили съ своитѣ съседи, за състоянието на римската култура въ Германия и т. н. Ще изтъкнемъ само, че изучванията, които се предприемаха въ връзка съ римския лимесъ въ Германия, засѣгаха не само паметницитѣ отъ римската епоха, но така сѫщо и паметницитѣ отъ всички други епохи, като се почне още отъ младокаменната епоха. По такъвъ начинъ тѣзи изучвания допринесоха извънредно много за уяснението на всички археологически проблеми въ съответнитѣ области на Германия. При това трѣбва да се забележи, че методитѣ, прилагани при тѣзи изучвания въ продължение на толкова години, постоянно се усъвършенствуваха, тъй че тѣ днесъ могатъ да се считатъ за образцови при археологическото изследване на всѣка една мѣстность.

Дѣлото на комисията за римския

лимесъ въ Германия има твърде голѣмо значение и за насъ. Действително, римски лимесъ въ нашитѣ земи не сѫществува; неговата роля се е изпълнявала тукъ отъ рѣката Дунавъ, когато тя е образувала границата на римскитѣ владѣния на Балканския полуостровъ. Обаче и у насъ, особно на северъ отъ Балкана, сѫществуватъ многобройни римски кастели и други укрепления, които, макаръ и да се намиратъ въ връзка съ друга една отбранителна система, показватъ по своето устройство и предназначение много голѣмо сходство съ укрепленията и кастелитѣ по римския лимесъ въ Германия. Римскитѣ кастели и укрепления у насъ представятъ извънредно голѣмъ интересъ за историята на нашата страна презъ римската епоха, за която тѣ биха ни дали твърде богатъ и автентиченъ материалъ, ако тѣ биха били изследвани по сѫщия начинъ, както стана това въ Германия. Авторътъ на настоящитѣ редове още преди 30 години бѣ представилъ въ Българското Археологическо Д-во въ София единъ проектъ за изучването на римскитѣ кастели въ България съ съдействието на нашитѣ археологически дружества въ провинцията, които тъкмо по това време почнаха да се създаватъ на много мѣста у насъ. За жалость този проектъ, който бѣ възприетъ съ голѣма готовность отъ настоятелството на Софийското дружество, остана само едно пожелание, тъй като и до сега нашитѣ археологически дружества не можаха да се сдобиятъ нито съ нужнитѣ за една подобна работа материални срѣдства, нито пъкъ разполагатъ съ подготвенъ персоналъ. При все това, изучването на римскитѣ кастели въ България остава като една отъ голѣмитѣ задачи на българската археологическа наука, която рано или късно ще трѣбва да получи своето разрешение. Пѫтьтъ, по който въ случая би трѣбвало да се действува, ни е посоченъ вече отъ комисията за римския лимесъ въ Германия, и по тази причина именно не е излишно да се привлѣче вниманието на нашитѣ учени кржгове върху нейното тъй важно дѣло.

Библиотеката на Археологическия Институтъ притежава последнитѣ нѣколко свезки отъ съчинението върху римския лимесъ въ Германия, които биха могли да служатъ като ржководство при предприемането на изучвания въ тази область у насъ.

Б. Ф.

Чужди учени въ България

Проф. G. Millet отъ Парижъ, членъ на френската Академия на наукитѣ, който бѣ дошелъ въ София миналата година за IV международенъ конгресъ по византология, предприе едно малко пѫтуване изъ България, за да се запознае съ нашитѣ срѣдновѣковни паметници. Неговото внимание бѣ привлѣчено особно отъ нѣкои интересни стенописи, запазени въ пещернитѣ църквици при с. Иваново, Русенско. Още тогава проф. Millet бѣ изказалъ желание да дойде повторно въ България, за да се запознае по-основно съ нашитѣ стари стенописи. Случай за това се представи презъ лѣтото 1935 год., когато проф. Millet заедно съ госпожата си дойдоха по покана и като гости на Българския Археологически Институтъ и прекараха у насъ отъ 6 до 30 юний. Презъ това време тѣ посетиха Бояна, Беренде, Мелникъ, Бачковския монастиръ, Търново и Иваново, като се придружаваха отъ г-на Н. Мавродиновъ, г-жа В. Иванова-Мавродинова и единъ фотографъ. Резултатитѣ отъ своитѣ изучвания проф. Millet ще има възможность да обнародва наскоро, и то отчасти поне въ изданията на нашия Институтъ.

Сѫщо и другъ единъ отъ конгресиститѣ, видниятъ френски археологъ G. de Jerphanion, професоръ въ папския Ориенталски Институтъ въ Римъ, посети тази година повторно България, дето той дойде по покана на нашия Университетъ. Проф. Jerphanion държа две сказки у насъ: на 16 май въ Alliance Française на тема: „A tra-

vers la Cappadoce troglodyte: sites et monuments“, и на 17 май въ Университета на тема: „Les peintures des églises rupestres de Cappadoce“.

Около два месеца (май и юний 1935 год.) прекара у насъ и английскиятъ ученъ O. Davies, професоръ въ Университета въ Belfast и авторъ на съчинението Roman Mines in Europe (Oxford, 1935), който се интересуваше по-специално отъ останкитѣ на антични и срѣдновѣковни мини у насъ. Проф. Davies обиколи всички мѣста въ България, въ които сж се намирали стари мини и ще обнародва резултатитѣ отъ своитѣ изучвания въ специаленъ трудъ.

Остава да споменемъ и младия английски археологъ G. A. Short, който дойде въ България още въ края на 1934 година и остана нѣколко месеца у насъ. Той се запозна по-подробно съ нашата археологическа литература, като вземаше за тази цель и уроци по български езикъ. Неговата главна цель бѣ да изучи нашето черноморско крайбрѣжие въ археологическо отношение, за да може по-късно да предприеме, съ помощьта на единъ международенъ комитетъ, и археологически разкопки въ тази область.

На всички тѣзи учени Българскиятъ Археологически Институтъ даде най-широко съдействие и подкрепа при тѣхната работа въ България. Не само тѣхнитѣ пжтувания се уреждаха чрезъ посрѣдничество на Института, но така сжщо помѣщението на Института и неговата библиотека бѣха винаги на разположение за тѣхнитѣ нужди.

Б. Ф.

Новооткрити старини

Съобщава и подрежда Ив. Велковъ

София. — Въ по-рано откритата римска постройка до Александровската болница (Годишникъ на Нар. музей 1925, 145 сл.) се намиратъ допълнително все още отломъци отъ рѣдки художествени паметници. Така, въ двора на Илия Тунчевъ, бул. Тотлебенъ 23 А, е намѣрена мраморна подставка, на предната страна съ полуцилиндрична вдлъбнатина, вис. 58 см., дълга 50 см., шир. 13 см. Подставката въ крайщата е стѣснена. По срѣдата на подставката останки отъ Дионисова група: запазени сж краката на Диониса, въ страни останки отъ подпорна колонка, крака на пантера и кракъ вѣроятно на Панъ. Сега въ Народния музей, инв. 6545.

Къмъ тази подставка или нѣкоя друга подобна група принадлежи една мраморна главичка отъ статуйка на сатиръ, вис. 11·7 см., запазена съ часть отъ подпорката, на която се е придържала цѣлата фигура (обр. 260). Главата е обърната на дѣсно, съ буй-

Обр. 260. — Мраморна глава на сатиръ отъ София.
Fig. 260. — Tête de satyre en marbre provenant de Sofia.

на кждрава коса, весело, засмѣно ли-

це. Главичката е намѣрена въ съседния дворъ на Никола Ковачевъ. Сега въ Нар. музей, инв. 6547.

Обр. 261. — Мраморна консола отъ София.
Fig. 261. — Pilier en marbre de Sofia.

Въ двора на Илия Тунчевъ е намѣрена и горна часть отъ мраморна консола, въ страни профилувана, вис. 36 см., шир. 10·5 см., деб. 14·5 см. (обр. 261). Въ горната часть консолата завършва съ добре изработена глава на жена съ лице напредъ. Коситѣ раздѣлени на две половини. Въ страни тѣ продължаватъ надолу и се спускатъ като стилизирани гладки плитки. Върху косата сложени бръшлянови листа, помежду тѣхъ топчета. Сега въ Народния музей, инв. 6546.

Гуляновци (Софийско). — Горна половина отъ пѫтна колона отъ пѣсъчникъ, вис. 45 см., диаметъръ 32 и 37 см. Вис. на буквитѣ 4 мм. Надписътъ гласи:

Ἀγαθῇ τύχῃ
ὑπὲρ (περ) τῆς
τοῦ μεγίστου
καὶ θ(ε)ιοτάτου αὐ-
τοκράτορος Κ[αίσαρος
Μάρ(κου) Αὐρηλ[ίου

Сега въ Народния музей, инв. 6548.

Мещица (Брѣзнишко). — Бронзова статуйка на Атина, вис. 13 см. (обр. 262). Атина права, съ слабо превитъ назадъ кракъ, въ пеплосъ съ наметало, съ малко наведена на лѣво глава, съ коринтски шлемъ на главата. Дѣсната ржка спусната надолу, пръститѣ сега отчупени. Егидата прехвърлена презъ лѣвото рамо и после презъ лѣвата ржка. Високо художествена изработка, по типъ прилича на Лемнийската Атина. Статуйката е намѣрена въ нива до селото, въ която имало останки отъ стари постройки. Сега въ Народния музей, инв. 6557.

Обр. 262. — Бронзова статуйка на Атина отъ Мещица, Брѣзнишко.
Fig. 262. — Statuette de Minerve en bronze provenant de Mechtitsa, arrond. de Breznik.

— Отъ Брѣзнишко произхожда една бронзова статуйка на лъвъ въ легнало положение (обр. 263). Статуйката, малко стилизирана, е дълга 7·7 см. Гривата рѣзко ограничена, отдѣлнитѣ влакна означени съ малки врѣзани извивки. Архаиченъ типъ. Статуйката,

Обр. 263. — Бронзова статуйка на лъвъ отъ Брѣзнишко.
Fig. 263. — Statuette de lion en bronze provenant des environs de Breznik.

вѫтре празна, е служила сигурно като украса по периферията на нѣкой по-голѣмъ сѫдъ, както статуйкитѣ на козлитѣ при сѫдоветѣ отъ Требенище (Filow, Trebenischte 53, обр. 52, 53, 54). Сега въ Народния музей, инв. 6607.

Горочевци (Трънско). — Оброчна плочка отъ варовникъ съ изображение на Хера (обр. 264). Долната половина отчупена, вис. 17·5 см., шир. 14·5 см., деб. 2 см. Хера права, съ дълъгъ препасанъ подъ гърдитѣ хитонъ. Плиткитѣ на косата се спускатъ по рамената. Въ лѣвата ржка богинята

Обр. 264. — Оброчна плочка на Хера отъ Горочевци, Трънско.
Fig. 264. — Bas-relief de Héra provenant de Goročevtsi, arrond. de Trăn.

държи жезълъ, въ дѣсната, спусната надолу, патера. На горната рамка надписъ съ височина на буквитѣ 8—12 мм. Надписътъ гласи:

Ἥρα Βουαιπαρηνῆ

Последнитѣ три букви Η Ν Η въ лигатура. Βουαιπαρηνή е новъ прѣкоръ на Хера, който тукъ срѣщаме за първи пѫть.

Плочката е намѣрена презъ априлъ 1933 г. въ мѣстностьта Св. Илия. На сѫщото мѣсто се откривали гробове, покрити съ тухли. Сега въ Народния музей, инв. 6555.

Челопечене (Софийско). — Около 500 м. източно отъ селото, въ гробищата, близо до разкопана могила, преди десетина години била открита засводена съ тухли гробница, дълга 2·50 м., вис. 2 м., шир. 1·40 м. Въ гробницата, дето било проникнато отначало презъ свода, билъ открытъ скелетъ съ глинени сѫдове. До гробницата, сега поправена съ нови тухли и обърната въ постница при построения до нея монастиръ, личатъ основи на нѣкаква старинна постройка.

Подобна сводеста гробница, превърната сѫщо така сега въ постница, има и при с. Чепинци, източно отъ селото до могилитѣ.

Н. Петковъ

Григорево (Софийско). — Северозападно отъ църквата на селото, при Бегова могила, до пѫтя за селото, преди нѣколко години, при орань, е била открита зидана гробница, покрита съ 6 каменни плочи. Гробницата има дължина 2·30 м., шир. 1 м. и дълбочина 1·10 м. Градена е съ тухли, дълги 30 см., деб. 5 см., споени съ бѣлъ хоросанъ. Четири отъ плочитѣ иматъ размѣри 1·10 × 0·60 × 0·25 м., а останалитѣ две сѫ по 90 см. дълги, 50 см. широки и 25 см. дебели. Между гробницата и Бегова могила има следи отъ антично селище. Тукъ наблизо е намѣрена мряморна плочка съ изображение на Немезида (ИАД I, 244, обр. 144).

Н. Петковъ

Фердинандъ. — Мряморна статуйка на Марсъ, намѣрена до източната порта на крепостьта. Вис. 45 см. Марсъ въ ризница, съ шлемъ на главата, съ мантия, която се спуща свободно по гърба му. Ржцетѣ и краката отчупени. Отчупка личи и на дѣсната страна на лицето, поправена още въ древностьта. Върху статуйката следи отъ виолетова боя. Сега въ Вратца.

А. Цвѣтковъ

Долна Бешовица (Вратчанско). — Каменень саркофагъ безъ похлупакъ. Дължина 82 см., шир. 50 см., дълб. 54 см. Използуванъ дълго време за корито на чешма, за което е пробита дупка за изтичане на водата. Върху

едната дълга страна се виждатъ изобразени фигури на мѫжъ и жена (обр. 265), върху другата младежка

Обр. 265. — Релиефъ на саркофагъ отъ Долна Бешовица, Вратчанско.
Fig. 265. — Bas-relief d'un sarcophage de Dolna Béchovitsa, arrond. de Vratsa.

фигура, която придържа гирлянди (обр. 266). На едната тѣсна страна на саркофага е представенъ тракийски конникъ въ бѣгъ на дѣсно (обр. 267). Предниятъ лѣвъ кракъ върху високъ олтаръ. По гърдитѣ и шията на коня се виждатъ украси — нагръдни ремъци. Подъ нагръдника личи нѣщо като щитъ. Конникътъ е представенъ съ лице напредъ, въ препасанъ хитонъ, който стига до надъ колѣнетѣ. Назадъ се развѣва хламида. Дѣсната

Обр. 266. — Релиефъ отъ сѫщия саркофагъ.
Fig. 266. — Bas-relief du même sarcophage.

ржка, вдигната нагоре, държи кѫсо копие. Предъ коня изобразена колона или високъ жертвеникъ. Върху другата тѣсна страна е представенъ Genius mortis. Релиефътъ твърде много заличенъ. Сега въ Вратца.

А. Цвѣтковъ

Козлодуй. — Въ двора на Станъ Вокиновъ, разположенъ въ източния край на селото и близо до нѣкогашния брѣгъ на Дунава, се открили презъ 1933 г. три римски гробници, ориентирани отъ истокъ къмъ западъ, градени съ тухли съ размѣри 38 × 27 × 6 см. и 37 × 29 × 4 см., поставени въ видъ на стрѣха. Гробницитѣ сѫ дълги отъ 2—2·50 м., шир. до 1 м., дълбоки

Обр. 267. — Релиефъ отъ сѫщия саркофагъ.
Fig. 267. — Bas-relief du même sarcophage.

0·80 м. Въ едната гробница били погребани двама души. До краката имъ била поставена една глинена стомна съ две дръжки. Отъ този гробъ произхожда и една добре запазена стъклена паница, дъното заоблено, шир. въ диаметъръ 12·5 см., вис. 8·3 см. Стъклото е доста дебело. Като украса по външната страна на паницата се точатъ три успоредни, вдлъбнати линии. Сега въ Нар. музей, инв. 6605.

Отъ друга гробница съ погребение на едно лице, произхожда обик-

новена бронзова кръстовидна римска фибула съ останки отъ позлата, дълга 6·7 см., рамена 4·8 см. Иглата и иглодържателътъ, който е назъбенъ, отчупени. Раменатa завършватъ съ топчета въ края. Въ този гробъ било намѣрено парче отъ желѣзно копие, сжщо нѣколко мониста. Сега въ Народния музей, инв. 6606.

На мѣстото, дето се откриватъ гробницитѣ, брѣгътъ на Дунава се издига, не се залива и тукъ наоколо сж гробищата на римското селище, разположено нѣкога на възвишението, известно сега подъ името Каменна могила. На Каменна могила се виждатъ още останкитѣ на малка крепость, съ каквито крепости е билъ обсипанъ цѣлиятъ дѣсенъ брѣгъ на Дунава. Наблизо до брѣга личатъ още останки и отъ старъ пжть. При Козлодуй трѣбва да се постави станцията и крепостьта Rhegianum (M i l l e r, Itin. Rom. 503).

Гигенъ. — Надгробенъ паметникъ отъ варовникъ, начупенъ на осемь парчета; намѣренъ презъ есеньта на 1932 г. въ двора на Н. Стаменовъ близо до водопровода, който иде отъ къмъ с. Орѣховица, минава презъ Гигенъ и се отклонява за самото градище. Паметникътъ, вис. 1·70 м., шир. 0·88 м., деб. 0·24 м., билъ поставенъ обърнатъ надолу до гробницата, изградена отъ тухли, споени съ хоросанъ. Гробницата била дълга 2 м. и шир. 0·80 м. Вжтре били намѣрени човѣшки кости, глинени сждове, лампичка. Въ горната половина на плочата въ трижгълна рамка съ височина 73 см. въ релиефъ е даденъ образъ на войникъ съ щитъ и дълго копие. Въ горнитѣ странични жгли, върху отдѣлна подставка, сж изобразени два орела, вис. 25 см. Въ долната половина се намира надписъ съ височина на буквитѣ отъ 4·5—6 см. Надписътъ гласи:

C. Cornelius Justus
mil(es) leg. XI C P F Moecia
Pel(agonia) mil. an. XIV vix(it)
an(nis) XXXV hic situs est
C. Cornelius
Justus f(aciendum) c(uravit)
patri

Тукъ *Moecia* стои вм. *Maecia*. Ср. CIL VI 32623: *Aesco* вм. *Oesco* (W. K u b i t s c h e k, De Romanorum tribuum, 20).

— Златна гривна съ диам. ок. 10 см. при тежина 33·20 гр. (обр. 268). Гривната е направена отъ гладъкъ телъ, по срѣдата слабо надебеленъ. При връзката крайщата се преплитатъ. Къмъ гривната е прикачена кржгла, почти плоска халчица, отворена къмъ тънкия край. Върху халчицата топчици за украса. Сега въ Народния музей, инв. 6634. Гривната е намѣрена въ гробница, зидана съ тухли, на 2 м. дълбочина, при корекцията на р. Искъръ. Въ гробницата били открити

Обр. 268. — Златна гривна отъ Гигенъ (Oescus).
Fig. 268. — Bracelet en or provenant de Guiguène (Oescus).

кости на дете. Гривната била поставена при краката.

Заедно съ гривната билъ намѣренъ и единъ обикновенъ златенъ пръстенъ на тежина 4·50 гр. Върху горната разширена часть на пръстена е сложено елипсовидно кржгче за поемане на камъче. Народенъ музей, инв. 6635.

— Две златни обеци на тежина 1·70 гр. Обецитѣ направени отъ обикновени телчета съ прикрепени къмъ тѣхъ кржгли гладки плочки. Народенъ музей, инв. 6636, а, б. Тѣзи обеци сж намѣрени въ друга гробница при Ис-

къра, зидана съ тухли. Въ гробницата били намѣрени две глави на възрастни хора, положени една до друга. До единия отъ черепитѣ сж намѣрени именно горнитѣ обеци.

Обр. 269. — Златна фибула отъ Гигенъ (Oescus).
Fig. 269. — Fibule en or provenant de Guiguène (Oescus).

ницитѣ тукъ сж намѣрени: 3 бронзови монети отъ Тиберий Клавдий (41—54 г.), 1 бронзова отъ Антонинъ Пий (138—161 г.), 1 бронзова отъ Северъ Александъръ (222—235 г.), сѣчена въ Томи, 1 бронзова отъ Клавдий II Готски (268—270 г.), 1 бронзова отъ Констанций Хлоръ (292—306 г.) и 2 изтъркани и неясни. Тукъ принадлежатъ още една късно римска бронзова фибула и части отъ стъклена гривна и стъкленъ сждъ.

— Златна фибула, почти кржгла, съ шесть завивки, на тежина 19·50 гр. при диаметъръ 4·8 см. (обр. 269). На лицевата страна отдѣлни разнообразни по форма празнини, запълнени нѣкога съ гранати, сега всички загубени. Късна работа, отъ времето на преселението на народитѣ. Фибулата е намѣрена въ Градището, на дълбочина половинъ метъръ при копань за правене на торище. Народенъ музей, инв. 6612.

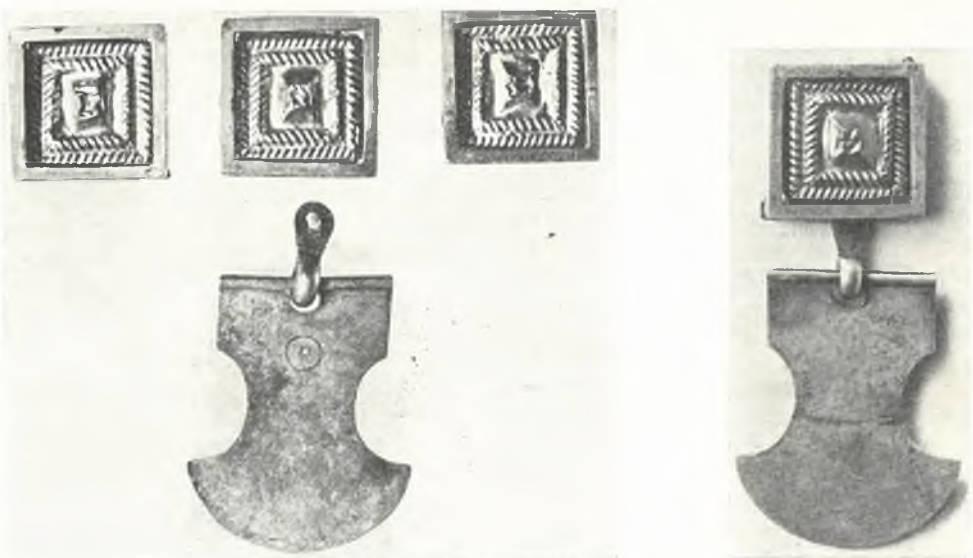

Обр. 270. — Сребърни украси отъ Гигенъ (Oescus).
Fig. 270. — Ornements en argent provenant de Guiguène (Oescus).

— Три златни обеци на обща тежина 3·25 гр. (инв. 6637 а, б). Обецитѣ сж направени отъ телчета, превити за окачване въ ухото, и отъ шестостранни, силно изпжкнали по срѣдата плочици. Тѣзи обеци сж намѣрени въ трета подобна гробница при Искъра съ кости на жена.

Заедно съ предметитѣ отъ гроб-

— Три сребърни квадратни прешлена (3×3 см.), една сребърна плоска висулка въ форма на двойна брадвичка, дълга 5·3 см., и три тънки златни квадратни пластинки — всички части и украси отъ коланъ (обр. 270).

Отъ този коланъ едно сребърно квадратче съ златната пластинка и прилежащата къмъ нея сребърна висулка се намира въ Плѣвенъ (обр. 270, въ дѣсно).

Тѣзи украси сж намѣрени въ източното градище на Гигенъ при правене на пжть за Магура презъ есеньта 1933 г. Принадлежатъ на късноримската епоха. Сега въ Народния музей, инв. 6613.

— Бронзова статуйка на Зевсъ, вис. 11 см. Ржцетѣ и краката отчупени. Запазена часть отъ дѣсната ржка, вдигната нагоре. Силно пострадала отъ пожаръ. Народенъ музей, инв. 6619 б.

— Дѣсенъ доленъ жгълъ отъ мраморна ажурна плочка, пречупена на две, вис. 11 см., шир. 9·5 см., деб. 2 см. Въ плочката запазена долната половина на Венера Pudica. Народенъ музей, инв. 6619 а.

Дунавско крайбрѣжие. — Бюстъ на Марсъ отъ калай, вжтре кухъ (обр. 271). Вис. заедно съ кржглата си подставка 14 см. Марсъ съ глава обърната на лѣво, съ буйна гжста брада и коса, която на кждрици се подава подъ шлема и покрива почти цѣлия тилъ. Презъ лѣвото рамо се вижда прехвърленъ поясъ, презъ дѣсното — закачена горе мантия. Гърдитѣ оголени. Мускулитѣ на шията отъ силното движение изопнати. Върху главата коринтски шлемъ, украсенъ съ симетрично разположено отъ двете страни борба на кентавъръ съ Херакълъ и съ по единъ разперенъ орелъ. Сега частно притежание.

Крета (Никополско). — При откриване на стара каменоломна между Злокучене и Крета, въ мѣстността Яшинъ долъ, синоветѣ на Никола Петровъ открили презъ 1933 г. гробъ, изсѣченъ въ самата скала. Гробътъ е дълъгъ 2·15 м., шир. 1 м., дълбокъ 1 м. Той билъ затворенъ почти херметически съ голѣма плоча, замазана отгоре. Въ гроба били погребани две лица. Вжтре били намѣрени игла отъ медъ, едно кржгло огледало, нѣкакъвъ герданъ отъ мониста, стъклена ваза, но всичко захвърлено и незапазено.

Свищовъ.—Глинена паничка съ разлято устие, вис. 4 см., устие шир. 10 см. (272 *а*). Периферията на устието украсено съ релиефни листа. Хубавъ екземпляръ отъ terra sigillata съ червенъ фирнисъ. Италийска изработка отъ II в. сл. Хр. Народенъ музей, инв. 6626.

Отъ Свищовъ произхожда и една по-голѣма подобна паница съ отдѣлна подставка и две дръжки (обр. 272 *б*). Вис. 10 см., устие 12 см. Въ широката

Обр. 271. — Каласнъ бюстъ на Марсъ отъ околностьта на Гигенъ (Oescus).
Fig. 271. — Buste de Mars en étain provenant des environs de Guiguène (Oescus).

си часть паницата е украсена съ релиефни, отвесно поставени и завити шнурове. Народенъ музей, инв. 6627.

Хибили (Свищовско). — Въ Хибили, дето се намиратъ останки отъ старо римско селище (ИАИ V, 374), презъ 1934 год. сж открити нови постройки и четири зидани съ тухли

гробове, разграбени отъ иманяри. Тукъ сѫ намѣрени: 1) глиненъ сѫдъ съ високо устие, съ две дръжки и широка долна основа, вис. 16·5 см., въ най-широката долна часть 11 см.; 2) обикновена глинена римска стомничка, вис. 17 см., съ една дръжка; 3) втора малко по-голѣма стомничка отъ сѫщия типъ, вис. 22 см., въ най-широката часть 17 см.; 4) трета стомничка отъ сѫщия типъ, но съ две дръжки, вис. 17 см., въ най-широката часть 13 см. Отъ гробоветѣ произ-

а

б

Обр. 272. — Глинени сѫдчета отъ Свищовъ.
Fig. 272. — Vases en terre cuite provenant de Svichtov.

хожда и една глинена лампичка съ отчупена дръжка безъ особена украса, дълга 11·5 см., шир. 6 см.

Д. Ончевъ

Гложене (Тетевенско). — Бронзовъ сѫдъ, разтрошенъ на нѣколко парчета. Долната останала половина вис. 12 см. при най-голѣма ширина 19 см., горната, съ запазена часть отъ шийката, вис. ок. 13 см. Дъното, нѣкога прилепено отдѣлно, липсва. Бронзовиятъ сѫдъ е украсенъ подъ шийката до най-широката си срѣдна часть съ орнаменти подобни на езичета. Този сѫдъ е намѣренъ западно отъ селото, презъ рѣката, и произхожда сигурно отъ могиленъ гробъ отъ къмъ началото на IV в. пр. Хр. Отъ тукъ произхожда и бронзова дръжка отъ хидрия, дълга 13 см., завита, канелирана, съ кржгли плочки, украсени съ вдлъбнати езичести орнаменти, ограничени съ зърнестъ герданъ. Хубава зелена патина. Сега въ Народния музей, инв. 6550, 6551.

Д. Ончевъ

Върбовка (Севлиевско). — Статуя на жена отъ варовникъ, вис. 1·46 м.,

Обр. 273. — Статуя отъ варовникъ отъ Върбовка, Севлиевско.
Fig. 273. — Statue en calcaire provenant de Vârbovka, arrond. de Sévlievo.

съ отчупена глава и разцепена на две (обр 273). Облѣчена въ дългъ хитонъ

и химатионъ, придържанъ съ дѣсната ржка на гърдитѣ. Лѣвата спусната надолу. Отъ тукъ произхожда и втора статуя, торзо на мжжъ, вис. 1 м., типична римска изработка. Облѣченъ въ хитонъ и химатионъ, придържанъ на гърдитѣ.

Въ землището на Върбовка трѣбва да се търсятъ останкитѣ на по-голѣмо римско селище, защото тукъ навредъ се откриватъ и други старини отъ римската епоха, пъкъ и отъ епохата преди Христа. Въ мѣстностьта Балтълъка, 4 клм. северно отъ селото, около Чаталъ тепе, изъ нивята и общинската гора, въ която се криятъ три могили, се намиратъ обработени камъни, нѣкои профилувани. На единъ отъ тѣхъ е имало латински надписъ, сега съвършено заличенъ. Отъ тукъ произхожда и една тънка остродънна амфора, съ отчупена дръжка, вис. 46 см., въ най-широката часть 15 см. Обработени камъни се намиратъ и на 1 клм. източно отъ селото, вградени въ зидове, споени съ червенъ хоросанъ; тукъ се намиратъ и тухли съ размѣри 33 × 34 см. при дебелина 4·5—5 см. За обработени камъни въ Върбовка споменава и F. Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan I, 204. Отъ къмъ мѣстноститѣ Ванковецъ и Коруботжа, 1 клм. юго-източно отъ селото, произхожда и единъ глиненъ сждъ съ две дръжки, вис. 16 см., шир. 20 см.

Д. Цончевъ

Павликени. — Презъ 1933 г. при обработване на зеленчукова градина Йорданъ Боевъ намѣрилъ въ мѣстностьта Лакото дере, западно отъ селото, на метъръ и половина дълбочина, жертвеникъ отъ варовникъ, вис. 1·45 м., шир. 41 см., деб. 43 см. Върху предната часть надписъ съ височина на буквитѣ 9 см. въ 1 р. и 7 см. въ останалитѣ редове. Надписътъ се чете:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Iunoni
reginae
Aurel(ius) Aeternal(i)s b(ene)f(iciarius)
co(n)s(ularis) ex voto posuit

Въ 4 р. *R* и *E*, *A* и *E* въ лигатура. Сега запазенъ въ общинския домъ въ Павликени.

— При разкопаване на Копаната могила, северно отъ селото, преди нѣколко години жительтъ отъ селото Кольо Д. Байдановъ открилъ часть отъ каменъ похлупакъ на саркофагъ, дълъгъ 1·50 м., шир. 0·66 м., очуканъ отъ всички страни. На предната страна въ трижгълненъ фронтонъ се вижда глава на медуза (обр. 274), а въ страни полулегналъ Genius mor-

Обр. 274. — Фрагментъ отъ саркофагъ отъ Павликени.
Fig. 274. — Fragment d'un sarcophage de Pavlikéni.

Обр. 275. — Фрагментъ отъ сжщия саркофагъ.
Fig. 275. — Fragment du même sarcophage.

tis (обр. 275). Подобенъ саркофагъ отъ Бешли издаденъ въ Изв. русск. арх. инст. въ Конст. X, 465 табл. XV, обр. 4. Около могилата се подаватъ обработени камъни, свързани съ олово.

— Презъ май 1934 г. въ западната часть на селото Йорданъ Стояновъ открилъ въ двора си отварянъ вече саркофагъ съ отхвърленъ на страна похлупакъ. Саркофагътъ е

дължъ 2·22 м., шир. 78 см., дълбокъ 87 см. при дебелина на стенитѣ 18 см.

Д. Ончевъ

Бутово. — Презъ пролѣтьта на 1928 г. при реголване на нива въ мѣстностьта Чаталъ тепе, 1 клм. южно отъ селото, Иванъ Петровъ открилъ надгробна плоча отъ варовникъ, сега прибрана въ двора му. Плочата е дълга 1·35 м., широка 83 см., деб. 14 см. Двата лѣви крайща отчупени отъ намѣрвача. Върху tabula ansata стои двуезиченъ надписъ съ височина на буквитѣ 4 см. (обр. 276). Надписътъ гласи:

Обр. 276. — Двуезиченъ надписъ отъ Бутово.
Fig. 276. — Inscription bilingue de Boutovo.

Agathodorus Dio-
phanis vivos sibi [f(aciendum)] c(uravit)
Ἀγαθόδωρος Διοφάνου
νεικεὺς ζῶν καὶ φρο-
νῶν ἑαυτῷ ἐποίησεν
ἀνεξοδίαστόν

Интересна е тукъ думата ἀνεξοδίαστος, съ която се означава, че мѣстото на гроба не трѣбва да се продава.

— Въ сѫщото село презъ пролѣтьта 1933 г. при прокарване на пѫть въ южната часть на селото билъ откритъ гробъ, обграденъ съ каменни плочи и постланъ съ тухли. Въ гроба били намѣрени нѣколко монети, златни части отъ украси, нѣколко глинени лампички и сѫдове. Отъ тѣхъ сѫ запазени: 1) глиненъ сѫдъ въ форма на женски бюстъ съ две халчици на главата за хващане и гердань на шията, вис. 10·5 см. (обр. 277); 2) глинена лампичка, дълга 9 см. Центърътъ на лампичката раздѣленъ на кръстъ съ кржгчета между рамената, всичко заобиколено съ два ситно нарѣзани концентрични кржга. Периферията на лампичката украсена съ спираловидна линия, помежду групички отъ релиефни топчета (обр. 278); 3) втората лампичка е дълга 9 см., украсена въ срѣдата и по периферията съ релиефни розетки и трироги звезди.

Обр. 277. — Глиненъ сѫдъ отъ Бутово.
Fig. 277. — Vase en terre cuite de Boutovo.

Д. Ончевъ

Голѣмо Яларе (Търновско). — Оброчна мряморна плочка, горе закржглена и стѣснена, вис. 21 см., шир.

16·5 см., горе 13 см., деб. 3·5 см. Върху плочката изобразенъ Херакълъ съ гѫста коса и брада, съ преметната презъ лѣвото рамо мантия, съ лъвска кожа и лѫкъ въ лѣвата рѫка, съ

Обр. 278. — Глинена лампичка отъ Бутово.
Fig. 278. — Lampe en terre cuite de Boutovo.

кривакъ въ дѣсната. Плочката намѣрена презъ 1912 г., сега прибрана въ Търново.

Д. Дончевъ

Кованлъкъ (Търновско). — Презъ пролѣтьта на 1933 г., при реголване на нива за лозе, въ мѣстностьта Арабскитѣ, на около 1 клм. северо-западно отъ селото, между основи на старинни постройки била открита долна половина отъ мряморна плочка съ изображение на Диониса. Плочката е вис. 19 см., шир. 20 см. и деб. 3 см. Отъ изображението личи долната половина на Диониса съ часть отъ мантията, която се спуща по гърба, съ гроздъ въ дѣсната рѫка, надвесена надъ високъ, горе и долу профилуванъ олтаръ, съ пламтящъ огънь. Върху долната рамка надписъ съ вис. на буквитѣ 18 мм. Надписътъ гласи:

Καπιτίων εὐχήν

Д. Дончевъ

Овчиларе (Гор. Орѣховско). — Глинена плочка, горе съ трижгълень фронтонъ и акротери, по срѣдата на фронтона като украса три концентрични кржга (обр. 279). Вис. 12·7 см., шир. 9·5 см., деб. 1 см. Въ поле, обградено отъ две вити колони съ капители, релиефенъ образъ на орелъ съ разперени крила. Плочката е намѣрена презъ лѣтото 1933 г. въ мѣстностьта

Обр. 279. — Глиненъ релиефъ отъ Овчиларе, Горно-Орѣховско.
Fig. 279. — Bas-relief en terre cuite de Ovčilaré, arrond. de Gorna-Oréhovitsa.

Чиликликъ заедно съ една бронзова монета отъ Маркъ Аврелий (161-180 г.). Сега въ Народния музей, инв. 6556.

Варна. — 1. Надгробна плоча на Асклепиадъ. На площада Мусалла, въ двора на наследницитѣ на Петъръ Яневъ, е била намѣрена на 19 юний 1934 г. около 3 метра подъ нивото на улицата една разчупена на нѣколко части мряморна плоча, на която сѫ били представени въ релиефъ погребанитѣ Асклепиадъ и неговата съпруга, съ двама слуги — момъкъ и момиче (обр. 280).

Формата на надгробния паметникъ е четвъртита, на горния край завършена съ низъкъ трижгълень фронтонъ съ акротери. Вис. 108 см., шир. 76 см. и деб. 12 см. Релиефното поле, ограничено въ страни съ две ионийски колони съ бази и капители, е квадратно, съ страни 62 см. при дълбочина 9 см. Въ лѣво на украсено седалище съ лъвски крака е седналъ почетениятъ, възрастенъ мѫжъ, обърнатъ на дѣсно, съ врѣхна дреха, която открива раменетѣ и гърдитѣ му.

Съ дѣсната ржка, сложена на скута, той е държалъ кржгълъ предметъ, сега отчупенъ, вѣроятно свитъкъ. Лѣвата ржка, протегната напредъ, е отчупена отъ лакета. Дѣсният кракъ, почиващъ на цѣло стжпало, е отчупенъ при глезенитѣ. Обувката се състои отъ сандали съ ремъчни превръзки. Лѣвиятъ кракъ е поставенъ малко назадъ и се опира на предната часть на стжпалото.

Предъ мжжката фигура е поставенъ профилуванъ стълбъ, отчупенъ, на който има закрепена една колонка съ запазена само кржгла основа. Вѣроятно на колонката е била закрепена лирата, отъ която е запазена само горната часть.

Обр. 280. — Надгробенъ паметникъ отъ Варна.
Fig. 280. — Monument funéraire de Varna.

На дѣсната страна е представена съпругата, права, обърната напредъ, съ погледъ малко на лѣво, въ дълъгъ хитонъ, силно надипленъ, и врѣхна дреха, която е прехвърлена и презъ главата. Дѣсната рѫка, спусната надолу, е покрита отъ дрехата, а лѣвата рѫка, поставена на гърдитѣ, държи края на наметката. Облегченъ е дѣсниятъ кракъ. Въ дѣсно отъ женската фигура се вижда момиче съ кутия предъ гърдитѣ. Въ лѣво отъ жената сѫщо така малка фигура на момче въ кѫсъ препасанъ хитонъ, съ четвъртитъ предметъ предъ гърдитѣ си, прикрепенъ презъ рамената на младежа съ тънка лента.

На свободното поле подъ релиефа е изработено въ релиефъ снаряжението на починалия: кръгълъ щитъ, задъ който се вижда главата на конь и копие, после броня, шлемъ, мечъ съ ремъкъ и наколѣнници.

За отбелязване е грижливото моделиране на лицата на съпрузитѣ, което издава високъ пластиченъ усѣтъ. На главата на съпруга личи лавровъ вѣнецъ, отъ който се спускатъ бръшлянови листа, а на предната страна, надъ челото, розетка отъ четири кръгли плодчета.

Подъ фронтона, въ три очертани редове, хубаво издълбанъ надписъ въ три реда, въ който сѫ означени имената на починалия съ неговитѣ служби и отличия и на неговата съпруга (обр. 281). Вис. на буквитѣ въ 1 р. 16 мм., въ 2 р. 13 мм. Надписътъ гласи:

Ἀσκληπιάδης Ἀπελλᾶ τοῦ Δημητρίου
ἀρχιατρὸς
καὶ δημοφίλητος καὶ ἱερεὺς θεοῦ Με-
γάλου καὶ γιμνασίαρχος
καὶ ἀριστεὺς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ἄννι
Νεικομήδους χαῖρετε

Въ лигатура сѫ само ΤΕ въ ἀριστεὺς и ΜΗ въ Νεικομήδους.

Отъ надписа е явно, че почетениятъ Асклепиадъ е заемалъ важно мѣсто въ градския животъ на Одесосъ. Длъжностьта ἀρχιατρός (Realenc. I 454) срѣщаме за първи пѫть въ нашитѣ надписи, а интересни сѫ тукъ и отличията δημοφίλητος и ἀριστεύς. Асклепиадъ е билъ жрецъ на великия Богъ (Kazarow, Realenc. XV, 226), който е билъ и върховниятъ покровитель на ефебскитѣ организации.

2. Отъ село Рѣка Девня (Марциа-

Обр. 281. — Надписътъ на паметника обр. 280.
Fig. 281. — L'inscription du monument fig. 280.

нополисъ) постѫпи на 2. VII. м. г. въ Варненския археологически музей една четвъртита, долу отчупена плоча отъ варовникъ, вис. 37 см., ш. 59 см. и деб. 14 см., съ надписъ въ седемь реда (Варн. музей III 1267). Ржбоветѣ на плочата отстрани и рамката, която е ограждала надписното поле (шир. 46 см.), сѫ очукани. Отъ надписа, въ очертани редове, сѫ запазени добре първитѣ петь реда, отъ шестия редъ е запазена само горната часть на началната буква и презъ разстояние за единъ надписенъ редъ е запазена часть отъ последния ,редъ. Вис. на буквитѣ 2·2 см. Надписътъ гласи:

Ἀγαθῇ τύχῃ
Ἥρωι Οὐετεσπίω(ι)
ὁ ἱ(ε)ρεὺς Εἰσατράλις
Σκάρεος ὁ καὶ Λούκιος

τὸν βωμὸν ὑπέρ τε
ἁ[υτοῦ]
[ἀνέθηκεν
. . . . . Σ]κάρε[ος

Посветителтъ на олтара въ честь на хероя Ветеспия е тракиецътъ жрецъ Ейсатралисъ Скареосъ, който е носилъ и римското име Лукиусъ. Прозвището на хероя Ветеспиосъ ни е познато вече отъ нѣколко паметници, тъкмо отъ околноститѣ на Маркианополисъ и Варна. На единъ релиефъ съ тракийски конникъ отъ Петричката крепость до село Бѣлово (Варненско) срѣщаме посвещението на хероя Ветеспиосъ, направено отъ тракиеца Δυζάτραλις Ἰουλίου — [Ἥρω]ι Βετεσπίω.[1]) Въ релиефа отъ село Авренъ на Ἥρωι Οὐτασπίω прави посвещение римлянинътъ Κλαύδιος Ἰουλ[ιάνος] στατιωνάριος, полицейски чиновникъ.[2]) За свързването на прозвищата Βετέσπιος и Οὐτάσπιος съ гръцкия прѣкоръ на хероя-конникъ ἐπιπ(π)ίω въ надписа κοιρίω θεῶ ἐπιπ(π)ίω отъ Глава Панега (при Добруски, Арх. Изв. 71 №. 68) ср. Я. Тодоровъ, Паганизмътъ въ горна Мизия, 123.

3. При копане на основитѣ за новата кооперативна постройка на площадъ Мусалла, на мѣстото на старото кафене Балканъ, е била намѣрена една мряморна надгробна плоча, вис. 70 см., шир. 38 см. и деб. 10 см. (Варн. музей III 1250). На изгладената предна стена се чете надписъ въ седемь реда:

Ἀμύντωρ | Νουμηνίου | [χαῖρε] | καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ | Ἀννὼ Ἀγαθήνωρος | χαῖρετε; | Μακοὺ Ἀμύντορος γυνὴ δὲ | Ἑστιαίου Κουνοῦτος χαῖρε.

Височина на буквитѣ въ 1 и 2 редове 3 см.; 3 до 5 — 2·5 см. и 6 до 7 — 2 см. Надписътъ е фамиленъ, изписанъ на три пѫти, следъ смъртьта на означенитѣ и сигурно принадлежащи на едно семейство членове. Подиръ втория редъ допълнямъ на изличеното за около петь букви мѣсто въ срѣдата χαῖρε, което е било изчукано следъ смъртьта на съпругата на Аминтора. Последнитѣ два реда сѫ издълбани следъ смъртьта на Аминторовата дъщеря Маку, съпруга на Хестиайа Кунутовъ. Въ епиграфско отношение въ тѣзи редове срѣщаме отлика въ изписването на A, което се явява тукъ съ напрѣчна черта, вмѣсто съ ѫглова, както е въ предходнитѣ редове.

Собственото име Μακού съ особното си номинативно окончание може да се свърже съ името Σεακοῦ[1]) и Πετού.[2]) Името Маку се срѣща и въ другъ надписъ отъ Варн. Музей (инв. III 1137). Името Κουνοῦτος се срѣща за пръвъ пѫть въ нашитѣ надписи. За Κορνο[ῦτος] ср. Kalinka 162, обаче една поправка въ последния смисълъ не би била оправдателна. Останалитѣ имена отъ надписа сѫ вече по-обикновени.[3])

4. Отъ лозята Св. Никола къмъ Евксиноградъ произхожда откѫсъ отъ релиефъ на конникъ отъ мряморъ. Вис. 26 см., шир. 31 см. и деб. 7 см. Отъ изображението сѫ запазени кракта на коня, профилуванъ олтаръ и фигурата на жена, облѣчена съ дълъгъ препасанъ хитонъ. Съ дѣсната си ржка тя слага неясенъ предметъ върху олтара, а въ лѣвата държи патера. Надъ олтара се издига стъбло на дърво. На свободното поле надъ релиефа надписъ въ три начертани редове:

Ἥ]ρῳ Μυρσίνη Ἀρτεμίδωρος | Σίμωνος | χαριστήριον

Височина на буквитѣ 1·3 см. Собственото имо Μύρσινος срѣщаме въ надписъ изъ Пловдивско.[4]) Женското

[1]) Atch.-ep. Mitt. XVII, 1894, 220 Nr. 77; Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ въ Черноморската область II, 49 и 105.
[2]) Кацаровъ, ИАД III, 1912/1913, 125 сл.; Шкорпилъ, п. т. 52 п. 115.

[1]) Kalinka, Ant. Denkm. in Bulg. 266.
[2]) Пакъ тамъ, 291.
[3]) Шкорпилъ, Описъ и пр. II, 15 и 29; Athen. Mitt. X, 217 z. 9, 15 (за Аминторъ).
[4]) Kalinka, цит. съч. 341.

име Μυρσίνη установявамъ тукъ за първи пѫть отъ нашитѣ паметници.[1])

5. Отъ улица Прѣспа въ Варна произхожда откѫсъ отъ горната часть на мраморенъ надгробенъ стълбъ съ размѣри: височина 17 см., шир. 20 см. и деб. 11 см. На горната страна две четвъртити, по 3 см. дълбоки дупки за закрепване съ урѣзи въ страни по надлъжната часть. Надписната плоча е очукана въ страни, задната страна грубо одѣлана. На предната страна надписъ въ четири реда:

Δη]μή[τριος
Ἀρ]τεμιδώ-
ρο]υ καὶ ἡ γι-
νὴ α]ὐτοῦ
. . . . . .

Имената отъ надписа сѫ обикновени за крайбрѣжието. Височина на буквитѣ 2·6 см. Варн. музей 1248.

6. Въ Варненския музей се съхранява мраморна подставка отъ статуя съ размѣри 76 см. височина, 63 см. широчина и 55 см. дебелина, описана у Kalinka, 99 (сѫщо у K. Skorpil, Arch.-epigr. Mitt. XVII, 202 № 82). Варн. музей III 10. Надписътъ, въ шесть реда, е зле повреденъ въ последнитѣ три реда и при допълването въ четвъртия редъ авторитѣ сѫ възприели поправката τοῦ σειτάρχου, безъ да изключватъ възможностьта и за четенето τοῦ πολιτάρχου. Отъ проучването ми на самия паметникъ можахъ да установя, че тукъ трѣбва да се приеме четенето τοῦ ποντάρχου: горниятъ дѣсенъ жгълъ изключва четенето на Σ и остава следователно Π; отвесната черта, която е възприета отъ горнитѣ автори за Ι, е втората отвесна черта отъ Ν; следъ ΙΙ е издълбана дупка, която не засяга широчината на реда и тукъ не би могла да се вмѣсти никоя друга буква, безъ да личи на реда, освенъ Ο, което навсѣкѫде въ надписа е по-малко отъ другитѣ букви, а следъ приетото отъ мене Ο не остава мѣсто за вписване на Λ, за да има форми πολιτάρχου. Съ това вече значението на наметника се изтъква още по-силно, като новъ документъ за понтархията въ Одесосъ. Надписътъ следователно гласи:

Πείαν Ἀπολλοδώ-
ρου τὴν ἀρχιέρει-
αν γυναῖκα δὲ
το]ῦ [πον]τάρχου
Διον]υσίου Ἀγα-
θήνωρος ἡ β]ουλὴ
. . . . . .

Ст. Велковъ

Месемврия. — Глинена трагическа маска, долната часть на брадата отчупена (обр. 282). Вис. 14 см. Косата

Обр. 282. — Глинена маска отъ Месемврия.
Fig. 282. — Masque en terre cuite de Mesembria.

моделирана въ широки, прави ивици. Горе две дупки за окачване. Художествена изработка, IV в. пр. Хр. Народенъ музей, инв. 6609.

Созополъ. — 1. Малка глинена чашка, форма κοτύλη, съ две дръжки. Вис. 4 см., диаметъръ на устието 5·5 см. V—IV в. пр. Хр. Народенъ музей, инв. 6621.

[1]) Ср. Kieseritzki u. Watzinger, Griech. Grabreliefs aus Südrussland, Berlin, 1909, 5.

2. Малъкъ глиненъ съдъ, вис. 7·5 см., шир. на устието 4·5 см., въ най-широката часть 8 см. Съдчето е снабдено съ една дръжка и издатъкъ съ дупка за изливане на течностьта. Изглежда мѣстна направа. Народенъ музей, инв. 6622.

Ямболъ. — Римска гробница. На западъ отъ Ямболъ, въ лозята, въ мѣстностьта Двата чучура, на хребета, който се спуска къмъ истокъ, имало два изправени камъка, вис. до 1·50 м., шир. 60 см., които съ поемали каменната врата. По шесть каменни стъпала, дълги 1·20 м., се слизало въ самата гробница. Предното помѣщение е съ размѣри 3·60 × 3·50 м., при височина 3·50 м., вътрешното стѣснено 2·80 × 1·50 м. Гробницата има стени до 1 м. дебели, градени съ камъкъ и тухли, като всичко било замазано вътре гладко съ червенъ хоросанъ. Следи отъ нѣкаква живопись нѣма. Гробницата била засводена. Въ коридора съ били замазани само фугитѣ между отдѣлнитѣ камъни. Първото ограбване е станало съ проникване отъ къмъ свода, та слаби следи отъ него има запазени само въ северната стѣснена часть. Въ гробницата съ намѣрени разпръснати само кости отъ човѣкъ и конь.

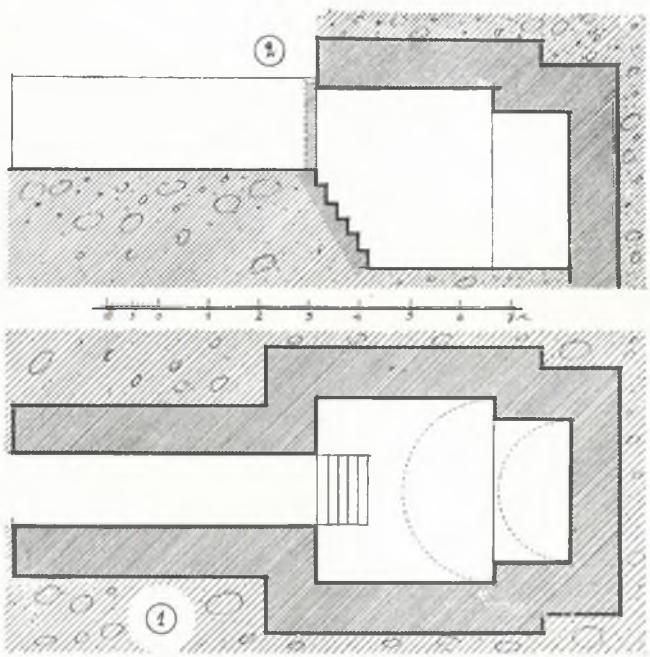

Обр. 283. — Римска гробница при Ямболъ.
Fig. 283. — Tombeau romain découvert près d'Yambol.

Този типъ гробници отъ римската императорска епоха у насъ ни е познатъ вече отъ откритата гробница при Кочагово (ИАИ IV, 317). Нашата гробница напомня много и гробницитѣ, открити въ южна Русия отъ I—II в. сл. Хр. (Ростовцевъ, Античная декор. живопись I, 283).

презъ августъ 1934 г. била открита 1 м. подъ земята една голѣма гробница, която изглежда да е била ограбена по-рано. Откриването на гробницата станало отъ Митьо Василевъ Андрѣевъ, който сънувалъ нѣколко пъти, че на това мѣсто има чешма съ вода. Гробницата е ориентирана отъ северъ на югъ, като била вдълбана дълбоко въ земята. Основата на гробницата била положена върху скала. Чрезъ коридоръ, дългъ 6 м., шир. 1·40 м., се навлизало въ самата гробница (обр. 283). Въ края на коридора, отъ дветѣ страни на входа,

Таушанъ Тепе (Ямболско). — Два мраморни откъслека отъ горния профилуванъ корнизъ на голѣмъ надгробенъ паметникъ съ крайщата на двуезиченъ надписъ. Височина на горния ржбъ 7 см., а на долния 10·5 см. Обща височина на корниза 35 см. Дължина на I-ия камъкъ 1·43 м., а на II-я 1 м. Надписътъ гласи така:

. . . coniu]ge sua bene merita et sibi viv(u)s e(t) sapiens tumulum | fecit.

. . . μ]νημεῖον ἑαυτῷ καὶ τῇ συμβίῳ ἑαυτοῦ Σατρίᾳ Μαρκίᾳ | βιώσα(ς) σεμνῶς ἔτη ΚΕ' | [κατεσ]κεύασεν.

Въ латинския текстъ, който не е точенъ преводъ на гръцкия, изразътъ *vivus et sapiens* отговаря на известния гръцки изразъ ζῶν καὶ φρονῶν, гл. напр. МСб. XVI/XVII 111 № 17. Забележителенъ е аблативниятъ падежъ *coniuge sua bene merita* вмѣсто очакванията дателенъ падежъ.

Въ гръцкия текстъ думата ἑαυτοῦ е издълбана ΕΛΥΤΟΥ, а името Σατρίᾳ ΣΑΤΡΙΛ. Въ езиково отношение е забележителна формата βιώσας вм. обикновената ζήσας. За формата βιώσας гл. K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griech. Sprache usw. Leipzig 1898, 237 и сл.; G. Crönert, Memoria Graeca Herculanensis, Lipsiae MCMIII 247; E. Nachmanson, Laute und Formen der magnetischen Inschriften, Uppsala 1904; St. B. Psaltes, Grammatik der byzant. Chroniken, Göttingen 1913, 224. В. Бешевлиевъ

Голѣмо село (Казанлъшко). — 1. Бронзова статуйка на юноша въ седящо положение, вис. 11 см. (обр. 284).

Обр. 284. — Бронзова статуйка отъ Голѣмо-село, Казанлъшко.
Fig. 284. — Statuette en bronze de Golémo Sélo, arrond. de Kazanlăk.

Лѣвиятъ кракъ силно превитъ въ колѣното и допрѣнъ до дѣсния. Върху главата съ кждрава коса, наведена на дѣсно, е поставена панделка, която се спу-

Обр. 285. — Бронзовъ сждъ отъ Голѣмо село, Казанлъшко.
Fig. 285. — Vase en bronze de Golémo Sélo, arrond. de Kazanlăk.

ска по двете страни на лицето предъ ушитѣ и достига до рамената. Части отъ връзката излизатъ навънъ, та изглеждатъ като рогчета на главата. Въ ржцетѣ на младежа е имало нѣкакъвъ инструментъ (лира?), сега изчезналъ. Върху плещитѣ се виждатъ две голѣми цѣпки до 1·5 см. дълги. На седалището стои малъкъ издатъкъ. Явно е, че фигурата е била прикрепена къмъ нѣкакъвъ предметъ. Статуйката има положението на Аполонъ, седналъ върху пънъ, ученъ отъ Панъ да свири на лира. Хубава зелена патина. Народенъ музей, инв. 6554.

2. Бронзовъ сждъ, въ най-широката сега часть 8 см., дъно 5 см. (обр. 285). Срѣдната часть съвършенно липсва. Запазено малко отъ устието. Въ долната часть на сжда околоврътсть релиефни (1 мм.) образи на патки, предадени какъ плуватъ, наредени налѣво. Всички на брой осемь. За

да се символизира водата, надъ паткитѣ е изобразена и една рибка. Освенъ това тукъ се виждатъ и две волски глави. Всички образи сѫ изчукани върху по-рано приготвенъ моделъ.

Този начинъ на украса съ изчукване на образитѣ ни е вече познатъ отъ златнитѣ нагръдници, открити въ гробницитѣ около Дуванлий и другаде въ Тракия. Нагръдникътъ отъ Мушовица могила даже е украсенъ съ подобни изображения на птица (Филовъ, Дуванлий, 195 сл.).

Находката е направена западно отъ Голѣмо село въ мѣстностьта Дойкова нива, до Черковището. Въ сѫщата околность, по лѣвия брѣгъ на Тѫжа, има останки отъ стари постройки и останки отъ една крепость. Рисунки и сведения за този сѫдъ дава зав. музейната сбирка въ Казанлъкъ г. Чуд. Чорбаджийски. За находки отъ сѫщото мѣсто гл. ИАД III, 338.

Обр. 286. — Фрагментъ отъ тухла отъ Турия, Казанлъшко.
Fig. 286. — Fragment d'une brique de Touria, arrond. de Kazanlăk.

Турия (Казанлъшко). — На върха Високъ, между селата Турия и Александрово, на който връхъ личатъ останки на крепость, дълга 250 м., шир. 50 м., при малки разкопки отъ г. Чуд. Чорбаджийски, между многото тухли и парчета отъ глинени сѫдове, е намѣренъ и кѫсъ отъ тухла, 24 см. вис., 2·5 см. деб., съ образъ на птица (обр. 286).

Все южно отъ крепостьта на Високъ, въ една нива край с. Турия, на върха на една могила, е намѣрена една бронзова кана, ойнохое, съ трилистно устие, вис. 16 см. Въ горната часть дръжката завършва съ женска глава, въ долната съ глава на силенъ. Каната е била притисната съ купчина едри камъни. Сега въ Казанлъшката музейна сбирка.

Пловдивъ. — Стъклено сѫдче съ широкъ търбухъ и широко разлято устие. Вис. 11 см., въ най-широката часть 9 см., устие 6 см. Тънка изработка, рѣдко добре запазенъ стъкленъ сѫдъ. Пловд. Нар. музей, инв. 6623.

— Стъкленъ лакриматориумъ, вис. 16·5 см. Обикновена форма. Дъното вдлъбнато навѫтре, шир. 6 см. Пловд. Нар. музей, инв. 6624.

— Малко стъклено сѫдче, цилиндрична форма, вис. 7·5 см. Устието разлято, сега малко отчупено. Пловд. Нар. музей, инв. 6625.

Всички тѣзи стъклени сѫдчета сѫ намѣрени въ гробове, открити на Бунарджика. Д. Пончевъ

Кула Касапли (Т.-Пазарджишко).— Въ източната окрайнина на селото се намира Голѣмата могила, вис. 10 м. Отъ тази могила, при копане на пръсть за кирпичи, сѫ изровени желѣзни части отъ колесница. Това сѫ: 4 шини съ диаметъръ 1·05 м., шир. ок. 4 см.; 4 гривни отъ главинитѣ, шир. 4 см., въ диаметъръ 12 см.; 6 пурии съ диаметъръ 10 см., шир. 5 см.; единъ желѣзенъ клинъ, дължъ 67 см.; 2 скоби, 2 части отъ ресори и дребни части отъ синджиръ.

На изтокъ отъ могилата, на далечина 50 м., се вижда друга, по-малка могила, вис. 5 м. Северно се виждатъ други 3 малки могилки, почти вече разкопани. Юго-западно отъ Голѣмата могила, близо до селото, въ селскитѣ гробища, има още една голѣма могила.

Ивайловградъ (Орта-кьой).—Предъ околийското управление се намира мраморна подставка отъ статуя, въ дѣсно и долу отчупена, профилувана. Вис. 75 см., шир. 52 см., деб. горе 55

см. Вис. на буквитѣ въ 1 р. 4 см., другитѣ редове по 2—3 см. Паметникътъ е пренесенъ отъ Пелевунъ, дето трѣбва да се търси и старото римско селище. Надписътъ гласи:

Ἀγαθῇ τύχ[ῃ]
Λητῶιε μακάρ[ιε]
Χρυσότοξε κ[αὶ]
Σπινδέηνε Ἀ[πόλ-]
λον Ἀπο[λλω-]
νίδης Αὐλ[ου-]
ζένεος εὐχ[αρι-]
στήριον ἀνέ[θη-]
κεν ἐπηκό[ῳ]
θεῶ κ . . .

Тука е новъ прѣкоръть на Аполона Σπινδέηνος. Гл. и надписа тукъ отъ Кюстендилъ за имената Σπινδ-, Σπινθ-. Началото на надписа напомня хомеровитѣ химни.

Скробатно (Неврокопско). — Глава отъ статуя на жена отъ едрозърнестъ

Обр. 287. — Мраморна глава отъ Скробатно, Неврокопско.
Fig. 287. — Tête en marbe de Skrobatno, arrond. de Nevrokop.

мраморъ на пластове, вис. 23 см. (обр. 287). Носътъ малко очуканъ. Косата раздѣлена на две, вчесана вълнообразно. Надъ косата нѣщо като вѣнецъ. Долната часть на ушитѣ снабдена съ дупчица. Намѣрена въ нивата на Григоръ Тодоровъ въ мѣстността Арангелъ. Народенъ музей инв. 6543.

Обр. 288. — Гръцки надписъ отъ Кюстендилъ.
Fig. 288. — Inscription grecque de Kustendil.

— На сѫщото мѣсто е намѣрена и долна половина отъ мраморна плочка съ Дионисова сцена, вис. 15 см., шир. 17 см., деб. ок. 2 см. (инв. 6544). Запазена долната половина отъ фигурата на Диониса, до него въ дѣсно крачи Панъ съ гега въ лѣвата ржка. Долу низко клекнала пантерата, съ извита нагоре глава и обърната къмъ Пана. Въ лѣво часть отъ малка гола фигура на сатиръ и малка фигура на менада, хванати за ржце.

Хисарлъка (Неврокопско). — Отломъкъ отъ мраморна плоча (обр. 288) съ размѣри: висока 34 см., широка горе 24 см., долу 27 см., произхожда отъ развалинитѣ на Nicopolis ad Nestum. Надписътъ гласи:

. . . . ΕΝΙΑΝΟC Ἀσκληπ[ίου (?)
Ἀσκλ]ηπιόδωρος Ἀσκληπ[ᾶ
Ἀσκλ]ᾶς Δυδίου
. . . . ΟC Δυδίου

. . . . Ἀσκλᾶ
. . . . ΛΟC Σοσσίου
Μαγνι(?)]ὼν Μενέφρονος
. . . . ΛΗC Σεύθου
Φίλι]ππος Ἀλεξάνδρου
Ποσ]ειδώνιος Φιλίππου
Ἑ]ρμόδωρος
Πο]σειδώνιος Μαγνιῶνος
Ἀλ]έξανδρος Ζ(ε)ιπᾶ
Ἀ]ντώνιος Ποσειδώνιος

Сега въ училището на с. Хисарлъка. Надписътъ представя навѣрно списъкъ на Асклепиево сдружение.

В. Бешевлиевъ

Кюстендилъ. — 1. Подставка отъ статуя отъ мѣстенъ гранитъ, вис.

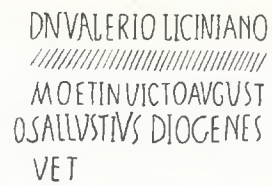

Обр 289. — Гръцки надписъ отъ Кюстендилъ.
Fig. 289. — Inscription grecque de Kustendil.

1·50 м., шир. 80 см., по срѣдата 70 см. Полето на надписа вис. 70 см. Сега въ Кюстендилъ на площада до общинската работилница (обр. 289). Запазениятъ надписъ съ вис. на буквитѣ 5 мм. гласи:

D(omino) N(ostro) Valerio Liciniano
[Licinio sanctissi-]
mo et invicto August-
o Sallustius Diogenes
vet(eranus) . . . .

Вториятъ редъ изчуканъ. Подставката произхожда отъ времето на императора Valerius Licinianus Licinius (308—324 г.).

2. Гранитенъ жертвеникъ, вис. 84 см., шир. 44 см., по срѣдата шир. 29 см. Горниятъ дѣсенъ край отчупенъ. Подъ надписа пробита дупка. Камъкътъ е билъ приспособенъ вѣроятно за чешма. Намѣренъ въ зидъ, на 2 м. дълбочина, въ двора на Георги Николовъ Корубовъ, въ махлата Диванъ бахчеси, близо до Дервишъ баня. Върху предната часть на жертвеника надписъ, съ вис. на буквитѣ 2·5—5 см. (обр. 290).

Ἀγαθῇ τύχ[ῃ·]
Κυρίῳ Ἀσκλη-
πιῷ Σπινθοπυ-
ργνῷ Φλ(άβιος) Ἀπολ-
λινάριος εὐξάμε-
νος ἀνέθηκεν

Тукъ се срѣща за пръвъ пѫть епитетътъ на Асклепия Σπινθοπυργνός.

Г. Батаклиевъ

Обр. 290. — Гръцки надписъ отъ Кюстендилъ.
Fig. 290. — Inscription grecque de Kustendil.

Коньово (Кюстендилско). — Отломъкъ отъ четвъртита мрямора плочка, вис. 20 см., шир. 14 см., деб. 4 см. На запазената часть се вижда бюстътъ на Хера, облѣчена въ двойно препасанъ хитонъ и съ було на главата, което се спуска по раменетѣ ѝ. Хера държи съ лѣвата си ржка жезълъ. Сега въ Кюстендилската музейна сбирка, донесена тамъ презъ 1932 г. отъ учителя г. Владимиръ Мироновъ. Надъ релиефа стои надписъ съ вис. на буквитѣ 1·5 см.

[Διὶ καὶ Ἥρα Καρ]ιστορηνοῖς
/ / / / / / / / Φλά]βιος Ἀπολλώνιος

За общия прѣкоръ на Зевсъ и Хера Καριστορηνοί гл. Г. И. Кацаровъ, ИАД IV, 1914, 81.

Г. Батаклиевъ

Друганъ (Радомирско). — Въ мѣстностьта Владимировски ридъ при копань вѣроятно за търсене на имане е намѣрено: 1) Часть отъ мряморна статуйка на Хера, вис. 12 см. (инв. 6549). Главата, краката и ржцетѣ отчупени. Въ десницата държи копие. 2) Една малка обикновена глинена лампичка, дълга 6·5 см. 3) Единъ желѣзенъ гвоздей съ кржгла главичка. 4) Бронзова кржгла джга отъ късна римска фибула съ кръстовиденъ ажуренъ орнаментъ, шир. 3·5 см. 5) Оловено кржгче отъ метално огледало съ диаметъръ 4·5 см. и нѣколко костени игли, разрушени. Отъ това находище произхождатъ сжщо единъ бронзовъ медалионъ отъ Домициана (81—96 г.), сребърна монета отъ Клавдий II Готски (268—270 г.), отъ Пробусъ (276—282 г.) и други до Юстиниана Велики (527—565 г.). Сведения за тази находка дава свещеникътъ отъ селото Анастасъ Тодоровъ.

Колективни находки на монети презъ 1933 и 1934 год.

Съобщава Т. Герасимовъ

София. — Презъ м. септемврий 1933 г., при копане на каналъ на жгъла на ул. Тетевенска и ул. Рила, били намѣрени една бронзова фибула и седемь бронзови римски монети отъ IV в. сл. Хр. (Констанций Хлоръ, 292—306 г. сл. Хр., и Константинъ Велики 306—337 сл. Хр.).

Батулия (Софийско). — На сестрата на Т. Драгановъ отъ Батулия се присънило едно мѣсто при близкия до селото монастиръ, дето той по нейно указание копалъ и изровилъ двадесеть и петь бронзови византийски монети, кжсове отъ глинени сждове и единъ желѣзенъ предметъ. Намѣрвачътъ ми показа отъ монетитѣ само 11 екземпляра, като ме увѣри, че и останалитѣ приличали на тѣхъ. Монетитѣ бѣха отлично запазени и се разпредѣлятъ тъй: четири отъ Юстинианъ I и седемь отъ Юстинъ и жена му София.

Люти-бродъ (Софийско). — При разкопкитѣ въ развалинитѣ на старата църквица презъ есеньта на 1933 г. сж били намѣрени следнитѣ монети: една бронзова отъ Каракала, сѣчена въ Никополъ на р. Росица; единъ срѣденъ бронзъ отъ Траянъ, една сребърна монета отъ Ю. Мамея, 1 медна отъ Лициний, 1 медна отъ Констанций Хлоръ, 1 медна отъ Константинъ Велики и една неопредѣлена.

Врачешъ (Орханийско). — Иванъ П. Щърбашки, като заривалъ кукурузъ, намѣрилъ въ нивата си десеть сребърни монети. По-късно той разровилъ наоколо и по-надълбоко пръстьта и намѣрилъ още 168 монети, които първоначално сж било поставени въ глинено гърне, което при копане е било счупено, а монетитѣ разнесени изъ земята. Всичкитѣ 178 монети сж варварски имитации на сребърни тетрадрахми отъ македонския царь Филипъ III Аридей.

Самоковско. — Презъ 1933 г., неизвестно точно на кое мѣсто, били намѣрени 91 сребърни маджарски и полски грошове отъ XVI и началото на XVII в. Маджарскитѣ монети се разпредѣлятъ както следва: Людовикъ II (1516—1526 г.) 1; Фердинандъ I (1527—1564 г.) 27; Максимианъ II (1564—1576 г.) 13; Рудолфъ (1576—1612 г.) 32; Матиасъ II (1608—1619 г.) 8, и две неопредѣлени. Полскитѣ сж отъ

краль Сигизмундъ I (1506—1548 г.), 8 екземпляра.

Друганъ (Радомирско). — Свещеникътъ на селото представи въ музея нѣколко сребърни и бронзови монети, които били намѣрени заедно съ други старини; монетитѣ се разпредѣлятъ така: единъ бронзовъ медалионъ отъ Домицианъ, 1 сребърна монета отъ Клавдий II Готски, 1 сребърна отъ Пробъ и една бронзова отъ Домицианъ.

Николаево (Плѣвенско). — Тукъ презъ м. априлъ въ мѣстността „Лозенището“ намѣрили около четиридесеть сребърни тетрадрахми отъ о. Тасосъ, които били разнесени между селянитѣ.

Садовецъ (Плѣвенско). — Презъ есеньта на 1934 г., група иманяри разкопали основитѣ на една старинна постройка, намираща се върху една височина, наречена „Града“, въ мѣстността „Студенецъ“. Тукъ тѣ изровили множество сѣчива, върхове отъ стрели, глинени лампички съ християнски знаци, фибули, обеци, сребъренъ пръстенъ, златно кръстче, цвѣтни камъчета отъ огърлица, глинени сждове и петдесеть и четири златни и около петдесеть медни монети отъ VI в. сл. Хр., които се разпредѣлятъ между следнитѣ византийски императори: Юстинианъ I Велики (527—565 г.) 8 солиди и 2 тремиси; Юстинъ II (565 — 578 г.) 17 солиди и 5 тремиси; Тиберий II (578—582 г.) 7 солиди, 1 семиса и 8 тремиси; Маврикий Тиберий (582—602 г.) 5 солиди и 1 тремиса. Меднитѣ монети сж силно обгорени; тѣ сж отъ Юстинианъ I, Юстинъ II съ жена му София и Мавр. Тиберий. Освенъ тѣхъ сж намѣрени и една отъ Диоклецианъ, сѣчена въ монетарницата на Сердика, и една корубеста отъ XII в.

Превала (Берковско). — Въ мѣстността „Градишки вѣнецъ“ били намѣрени неизвестно какво количество сребърни римски монети; отъ тѣхъ общинското управление изпрати въ Нар. музей една монета отъ имп. Галба (68—69 сл. Хр.).

Видинъ. — При копане на основитѣ на една постройка били намѣрени на различни дълбочини медни монети отъ византийскитѣ императори Алекси III, Исакъ II, Андроникъ II и Андроникъ III, една медна отъ унгарския краль Бела IV и една сребърна монета отъ гр. Рагуза; монетитѣ сж запазени въ музейната сбирка въ гр. Видинъ.

Луковитъ. — Въ мѣстността „Градището“, дето мѣстното ловджийско дружество урежда паркъ, работници, като копали дупки за дръвчета, намѣрили голѣмо количество медни византийски монети. Тукъ били открити и множество гробове и разни предмети. Отъ тази находка околийското управление въ Луковитъ изпрати въ Народния музей въ София 2160 медни корубести монети, които се разпредѣлятъ мджду императоритѣ Мануилъ I (1143—1180 г.), Исакъ II Ангелъ (1185—1195 г.) и Алексий III Комнинъ (1195—1203 г.). Въ тая находка най-много монети има отъ Алексий III Комнинъ. Монетитѣ сж силно повредени отъ влагата, понеже сж лежали направо въ земята. По-голѣмата часть отъ тѣхъ носятъ следи отъ посребряване; това сж били билонови монети съ принудителенъ курсъ.

Вълчи-трънъ (Плѣвенско). — Презъ месецъ априлъ 1933 г. при реголване на лозето на Тодоръ Панчовъ въ мѣстността „Ходжовата воденица“ били намѣрени сребърни монети, отъ които Плѣвенското окол. управление изпрати въ Народния музей 132 екземпляра, които се разпредѣлятъ така: 64 отъ тѣхъ сж отъ о. Тасосъ, 50 отъ Дирахиумъ и 17 отъ Аполония на Адратическо море. Върху монетитѣ на Аполония се срѣщатъ следнитѣ имена на магистри: ΑΙΒΑΤΙΟΣ, ΑΡΙΣΤΩΝ, ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑΣ, ΜΑΑΡΚΟΣ, ΜΟΣΧΙΛΟΣ, ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ, ΣΙΜΙΑΣ, (Ξ)ΕΝΟΚΛΗΣ. А въ тия отъ Дирахиумъ: ΕΥΝΟΥΣ, ΚΤΗΤΟΣ, ΜΕΝΙΣΚΟΣ, ΣΩΣΤΡΙΩΝ, ΦΙΛΩΝ, ΦΙΛΩΤΑΣ и ΞΕΝΩΝ.

Бурумли (Свищовско). — При това село били намѣрени около 800 римски сребърни монети; между тѣхъ се намирали екземпляри отъ Нерва (96—98 г.) до Елагабалъ (218—222 г.).

Чаушево (Свищовско). — За сбиркитѣ на Народния музей въ София бѣше откупена отъ Сп. Мухлевъ отъ сѫщото село часть отъ колективна находка на римски монети на брой 309, които се разпредѣлятъ по императори както следва: Отонъ 1, Вителий 1, Веспасианъ 10, Траянъ 13, Хадрианъ 14, Сабина 4, Антонинъ Пий 18, Фаустина Стара 6, Маркъ Аврелий 18, Фаустина Млада 7, Луций Веръ 3, Луцила 4, Комодъ 7, Криспина 2, Албинъ 1, Септ. Северъ 49, Ю. Домна 26, Каракала 64, Плавтила 3, Гета 10, Ю. Соемия 3, Ю. Меза 7, С. Александъръ 31, Ю. Мамея 4, неопредѣлена 1. Находката, отъ която произхождатъ и една златна торква, една сребърна торква, пръстени и др. нѣща, които бѣха откупени за сбиркитѣ на античния отдѣлъ, както се вижда отъ монетитѣ, е била заровена въ земята презъ времето на Северъ Александъръ (222—235 г. сл. Хр.).

Каранъ-Върбовка (Бѣленско). — При прекопаване на лозе били изровени около триста медни монети, отъ които ми показаха нѣколко екземпляра, всички отъ Константинъ Велики. Вѣроятно и останалитѣ монети датиратъ отъ IV в. сл. Хр.

Самоводене (Търновско). — Близо до кариерата за камъни при ж.-пѫтната спирка Самоводене, работници намѣрили въ едно гърне четири тетрадрахми отъ Александъръ Велики съ знака на градъ Месемврия (шлемъ), петь имитации на драхми отъ Филипъ III Аридей, 14 тетрадрахми отъ първа македонска область, Маронея и Тасосъ и 50 бронзови автономни монети, сѣчени въ Одесосъ. Монетитѣ сѫ били прибрани отъ окрѫжното управление и после предадени на музея въ Търново. Една отъ Александровитѣ тетрадрахми постѫпи въ Народния Музей въ София.

Стамболово (Търновско). — Временни трудовяци при регулиране на селския площадъ изкопали едно гърне съ 121 сребърни монети, които се разпредѣлятъ така: единъ талеръ отъ Мария Терезия, сѣченъ въ 1780 г. и 120 турски монети отъ Султанъ Селимъ III, сѣчени презъ 1203 отъ егира (1788 год.).

Търновско. — Неизвестно точно на кое мѣсто презъ есеньта били намѣрени повече отъ 100 бронзови монети, които били разграбени. Отъ тѣхъ попадналитѣ у Н. Павловъ отъ Търново 68 монети се разпредѣлятъ така: Никополъ нар. Росица, 35 екземпляра отъ следнитѣ императори: Комодъ, С. Северъ, Ю. Домна, Макринъ, Диадуменианъ, Елагабалъ и Гордианъ III; Маркианополъ 27 екз. отъ С. Северъ, Каракала, Гета, Сев. Александъръ и Гордианъ III; Адрианополъ 3 отъ С. Северъ и Елагабалъ; Анхиало 2 отъ С. Северъ и Елагабалъ; Сердика 1 отъ Елагабалъ. Отъ тия монети Павловъ подарилъ 19 екземпляра на музея въ гр. Лѣсковецъ.

Дъскотъ (Горно-Орѣховско). — Въ музея въ гр. Лѣсковецъ сѫ постѫпили 50 сребърни римски монети, произхождащи отъ една по-голѣма колективна находка при сѫщото село. Тукъ сѫ застѫпени съ монети следнитѣ императори: Антонинъ Пий, Луций Веръ, С. Северъ, Каракала, Елагабалъ, Сев. Александъръ, Максиминъ, Гордианъ III, Филипъ баща, Отацилия и Траянъ Деций.

Добри-дѣлъ (Лѣсковско). — Презъ м. февруарий 1933 г. въ мѣстностьта „Пчелина“ единъ селянинъ, като къртилъ корена на едно изсъхнало дърво, намѣрилъ подъ него една каменна плоча и около 2 кгр. бронзови колониални монети. Около 200 парчета отъ тѣхъ се намиратъ въ училището въ сѫщото село. По-голѣмата часть били пръснати у разни лица въ Търново, Лѣсковецъ и селото. Между запазенитѣ монети се намиратъ главно такива сѣчени въ Никополъ на р. Ро-

сица, Маркианополъ и Пауталия. Г-нъ Стателовъ, аптекарь, задържалъ 4 екземпляра отъ тая находка за музея въ Лѣсковецъ.

Добри-дѣлъ (Лѣсковско). — Георги Илиевъ Табаковъ намѣрилъ въ мѣстността „Кѫдровъ билюкъ", находяща се на 2 клм. източно отъ селото, около 4 кгр. колониални монети. Голѣма часть отъ монетитѣ сѫ изтрити. Монетитѣ се разпредѣлятъ между следнитѣ градове: Августа-Траяна, Адрианополъ, Маркианополъ и Никополъ на Росица. Д. Цончевъ

Дрѣновскиятъ монастиръ. — Близо до пещерата при монастира въ една пукнатина въ скалитѣ били намѣрени 101 медни византийски монети отъ XII вѣкъ. Монетитѣ сѫ прибрани въ окрѫжното управление въ Търново.

Опака (Поповско). — Презъ пролѣтьта на 1933 г. селяни намѣрили голѣмо количество бронзови колониални монети отъ Мизия и Тракия, които скоро били разпръснати. Г-нъ Стателовъ, аптекарь, прегледалъ отъ тая находка около петдесеть монети; по-голѣмата часть отъ тѣхъ били сѣчени въ Никополъ на р. Росица и по нѣколко екземпляра въ Адрианополъ, Анхиало, Маркианополъ и Томи.

Осиково (Поповско). — Единъ селянинъ, като оралъ, намѣрилъ въ нивата си въ едно глинено гърненце медни византийски монети. Отъ тая находка главниятъ учитель въ селото изпрати въ Народния музей десеть монети, които се разпредѣлятъ както следва; две отъ Мануилъ I Комнинъ (1143—1180 г.) и осемь отъ Алекси III Комнинъ (1195—1203 г.).

Беброво (Еленско). — Господинъ Ив. Д. Буровъ е прегледалъ у Б. Д. Тодоровъ отъ Беброво една находка отъ около хилядо сребърни римски монети, като откупилъ часть отъ тѣхъ. Най-старитѣ монети тукъ сѫ отъ императоръ Маркъ Аврелий (161—180 г. сл. Хр.), а най-къснитѣ отъ Валерианъ млади (268 г. сл. Хр.), отъ който императоръ сѫ били застѫпени най-много монети.

Чаталъ-дере (Еленско). — Презъ м. февруарий селяни-трудовяци, при прокарване на шосе между с. Чаталъ-дере и Дебели-рѫтъ, намѣрили въ крепостьта близо до последното село около 80 медни монети отъ Юстинианъ I (527—565 г.). Д. Цончевъ

Силистра (Добруджа). — До градската градина, не далече отъ брѣга на Дунава, деца, като си играели, намѣрили около 10 кгр. медни монети. Голѣма часть отъ тая находка прибралъ за себе си директорътъ на лицея Папахаджи, и 401 екземпляра купилъ за своята колекция Д-ръ Северяну отъ Букурещъ, който ги изпрати въ София за проучване. Останалитѣ монети въ Силистра, както и тия у г. Северяну, бѣха прегледани отъ г. Н. Мушмовъ. Въ голѣмата си часть тия монети сѫ имитации, главно на царь Срацимирови медни монети и такива на царь Ив. Александра.

Тия имитации сѫ отъ много груба направа. Изображенията сѫ неграмотни и отпечатани само върху едната страна на медна тенекия. Между тия монети (изпратенитѣ отъ г. Северяну) се указаха и нѣколко оргинални български монети: отъ Константинъ Асень I, Ив. Срацимиръ 37, Ив. Срацимиръ и синъ му Константинъ 8, такива отъ византийски императори: Андроникъ II 2, Андроникъ II и Андроникъ III 4, една турска отъ Орханъ I (1326—1358 г.), една отъ Ст. Урошъ (?), 10 медни модерни западноевропейски монети и 27 разни.

За съжаление останалитѣ у г. Папахаджи монети не можаха да бѫдатъ проучени. Между тѣхъ може би ще се намѣрятъ още много интересни имитации и оригинални монети отъ XIV—XV в. За сега едно задоволително обяснение на тия имитации, събрани съ оригинални срѣдновѣковни монети и съвсемъ нови такива, е трудно да се даде. Всички монети сѫ били поставени въ единъ човалъ, кѫсове отъ който сѫ били намѣрени при допълнителното копане.

Крайова (Ромъния). — Въ околността на този градъ били намѣрени голѣмо количество сребърни монети отъ българския царь Срацимиръ, които били разпръснати между различни лица и колекционери. Господинъ Н. Мушмовъ презъ време на пребиваването си въ Букурещъ на нумизматическия конгресъ презъ октомврий 1933 г. е могълъ да прегледа 272 монети отъ тая находка. Всички екземпляри се указали отъ познатитѣ вече типове сребърни Срацимирови грошове. Въ Ромъния отвъдъ Дунава и друъ пѫть сѫ намирани голѣми количества български монети отъ XIV в. Така напр. при гр. Слатина презъ 1914 се намѣриха повече отъ хилядо грошове и полугрошове отъ царь Ив. Александъръ и сина му Михаилъ и отъ Ив. Срацимиръ.

Кюстендилъ. — На 3 юний 1933 г., при копане на основи на една кѫща, работницитѣ изровили едно гърне съ златни и медни монети, които подѣлили помежду си. Точното количество на златнитѣ монети не е известно; административнитѣ власти можаха да издирятъ само десеть златни монети, които се разпредѣлятъ така: три отъ Хонорий (393—423 г. сл. Хр.) и седемь отъ Теодосий (408—450 г. сл. Хр.). Нѣколкото медни монети, останали въ пръстьта, сѫ силно изтрити. Вѣроятно и тѣ датиратъ отъ IV или V в. сл. Хр.

Ваксево (Кюстендилско). — Следъ единъ пороенъ дъждъ единъ селянинъ намѣрилъ край брѣга на р. Струма около 200 сребърни тасоски монети, които той раздалъ на роднини и познати. Монетитѣ имали на лицето си изображение на колѣничилъ сатиръ, носещъ на ржце нимфа, а на опакото — вдлъбнатъ квадратъ. Нѣколко отлично запазени екземпляри отъ тази находка попаднали въ музейната сбирка при читалище „Искра“ въ Кюстендилъ.

Попинци (Панагюрско). — Дъждовната вода изровила въ единъ селски дворъ около 200 сребърни монети отъ българския царь Ив. Александъръ съ сина му Михаилъ, които били разнесени по разни лица. Съ помощьта на властитѣ могли да се прибератъ само 59 екземпляра, които постѫпили въ пловдивския музей.

Мързянъ (Пловдивско). — Единъ селянинъ намѣрилъ въ единъ глиненъ сѫдъ 106 сребърни тетрадрахми, една часть отъ които сѫ сѣчени въ о. Тасосъ, а останалитѣ сѫ атински — II периодъ. Монетитѣ сѫ били разпродадени на разни сарафи и лица въ Пловдивъ и София.

Нареченскитѣ бани (Станимашко). — Хаджи Руси Ив. Николовъ отъ Хасково купилъ отъ единъ селянинъ 1309 медни византийски монети, които последниятъ намѣрилъ въ развалинитѣ на старинната постройка край р. Лютидолъ, южно отъ Нареченскитѣ бани. Всичкитѣ монети бѣха представени отъ купувача въ Нар. музей за проучване. Тѣ се рапредѣлятъ между следнитѣ византийски императори: Мануилъ I Комнинъ (1143—1180 г.), Исакъ II (1185—1195 г.) и Алекси III Комнинъ (1195—1203 г.), отъ който владѣтель най-често и въ голѣми количества се намиратъ монети изъ нашитѣ земи. Монетитѣ сѫ покрити съ зелена патина; тѣ представятъ въ голѣмата си часть малки кѫсчета отъ медна пластинка, върху която сѫ отпечатани само части отъ образа на императора или светеца,

Орѣхово (Станимашко). — Конст. А. Гановъ намѣрилъ въ мѣстността „Св. Илия“ едно гърне съ медни римски монети. Въ Народния музей бѣха изпратени 34 екземпляра, които се разпредѣлятъ както следва: една отъ Пауталия, сѣчена при Каракала; една автономна отъ Амфиполисъ; Ю. Домна 1, Галиенъ 4, Клавдий II Готски 3, Аврелианъ 1, Северина 1, Пробъ 4, Диоклецианъ 1, Юстинианъ 1, и 13 неопредѣлени. Монетитѣ сѫ силно разядени и покрити съ патина.

Бенковски (Старо-Загорско). — Като реголвали лозето на Ив. Йордановъ, единъ отъ работницитѣ изровилъ гърне съ сребърни тетрадрахми отъ

Атина, II периодъ на монетосѣчене, отъ Маронея и отъ о. Тасосъ. Всички екземпляри, които сж били много добре запазени, били разпръснати между работницитѣ.

Дълбоки (Старо-Загорско). — Презъ м. ноември 1933 г. единъ селянинъ изровилъ съ ралото си едно гърне съ множество дребни медни римски монети (3 и 2½ нумии) отъ края на IV в. сл. Хр.; тѣ се разпредѣлятъ между следнитѣ римски императори: Леонъ, Маврикий, Анастасий, Теодосий и Константинъ Велики. Една голѣма часть отъ тѣхъ е постжпила въ музея въ Стара-Загора, дето можахъ да ги прегледамъ; тѣ сж добре запазени.

Джбово (Казанлъшко). — Въ единъ дворъ, неизвестно кога, били намѣрени около осемдесеть сребърни монети. Отъ тѣхъ ми показаха само нѣколко парчета, като ме увѣриха, че и другитѣ били подобни. Монетитѣ, които видѣхъ, бѣха отъ Парионъ и Тракийския Херсонесъ.

Мъглишъ (Казанлъшко). — Между с. Мъглишъ и Чергапово, въ мѣстностьта „Осемь могили", презъ м. мартъ били намѣрени въ едно гърне 44 сребърни тасоски тетрадрахми и 27 тетрадрахми съ името на тракийския царь Лизимахъ. Една голѣма часть отъ тая находка видѣхъ у г. Божиновъ отъ Казанлъкъ. Лизимаховитѣ сребърни тетрадрахми сж сѣчени въ Бизантионъ, а само една отъ тѣхъ — въ съседното на Бизантионъ градче Калхедонъ; на опакото ѝ има надписъ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ, въ отрѣза житенъ класъ и ΚΑΛΧΑ, а подъ протѣгнатата ржка на седящата Атина ΠΟΙΜΑ. Тая рѣдка монета се откупи за сбиркитѣ на Народния Музей въ София.

Жълти-брѣгъ (Хасковско). — Въ околностьта на това село било изровено едно глинено гърне съ медни монети отъ Константинъ Велики (303—337 г. сл. Хр.).

Изворово (Ямболско). — Близо до селото двама каменари намѣрили голѣмо количество бронзови монети отъ Филипъ II Македонски и Александъръ I Велики, които, както винаги, били разпръснати между разни лица. Благодарение на усърдието на учителя В. Кировъ, могли да събератъ 200 екземпляра, които бѣха препратени въ Народния музей въ София; отъ тѣхъ 137 сж отъ Филипъ и 63 отъ Александра Велики.

Айтоско. — Н. Ранковъ отъ София е купилъ една колективна находка отъ 152 бронзови монети отъ Айтоско; монетитѣ се разпредѣлятъ между следнитѣ владѣтели: 146 отъ Филипъ II, 5 отъ Александра Велики и една отъ тракийския царь Лизимахъ.

Месемврия. — При извършване на землената работа при прокарване на градския водопроводъ, работницитѣ намѣрили изъ пръстьта 12 златни монети отъ византийския императоръ Иоанъ II Комнинъ (1118—1143 г.). Дванадесетьтѣ екземпляра, които сж отлично запазени, се откупиха за сбиркитѣ на Народния музей.

Дикили-Кайрякъ (Кошукавашко). — На една височина до това село въ развалинитѣ на антична постройка били намѣрени, заедно съ четири бронзови статуйки — две на тракийския конникъ (само ездача) и две на Аполона—и разни антични монети, а именно: единъ бронзовъ медалионъ отъ Филипъ Баща, сѣченъ въ Бизия; две бронзови монети отъ Бизия, Каракала; Плотинополъ, Каракала 1; две медни автономни отъ Маронея съ Дионисъ Сотеръ; 1 медна автон. отъ Маронея съ конь въ скокъ на д.; 1 малка сребърна отъ Абдера, 1 среб. тетрадрахма отъ Тасосъ, една римска републиканска, 1 сребърна отъ Филипъ Баща, 1 медна отъ Траянъ Деций, 1 медна отъ Аврелианъ, 4 медни отъ Пробъ, 1 медна отъ Максиминъ, 1 сребърна и две медни отъ Диоклецианъ и 1 медна отъ Констанций Хлоръ. Монетитѣ сж лежали въ почва, презъ която е текла минерална вода, която ги е обвила съ сиво-зелено повлѣкло, а на множество отъ тѣхъ е разяла повръхностьта. Цѣлата

находка е откупена за музея въ Казанлъкъ.

Сарть-дере (Ташлѫ-чилингирска община, Кошукавашко). — Иманяри, като копали на върха „Кара-клисе“ въ развалинитѣ на стара постройка (по всѣка вѣроятность антично светилище), изровили множество франгменти отъ оброчни плочки на трак. конникъ, нѣколко примитивни статуйки на конници, фрагменти отъ глинени сѫдове и бронзови монети, които се разпредѣлятъ така: единъ бронзовъ медалионъ отъ Сев. Александъръ, сѣченъ въ гр. Перинтъ; четири монети отъ Бизия, Каракала; една отъ трак. царь Реметалкъ, една Северина, 1 Пробъ, 1 Магненций, 1 Елена, жена на Констанций Хлоръ, 2 Диоклецианъ, 1 Аврелианъ, 1 Константинъ Велики и една неопредѣлена. Всички монети сѫ покрити съ дебела зелена патина. Споменатитѣ предмети заедно съ монетитѣ се задържаха за сбиркитѣ на Народния музей въ София.

Хаджи-кьой (Мѫстанлийско). — Въ мѣстностьта „Мезарата“ въ единъ случайно открить старъ гробъ били намѣрени множество бронзови монети, отъ които ми показаха нѣколко автономни, сѣчени въ Маронея; на лицето тѣ иматъ лоза въ квадратна рамка, а на опъкото — конь въ скокъ на д. Въ тая мѣстность изглежда да се намира старъ некрополъ, понеже често при разни случаи се откриватъ гробове.

Бекилеръ (Даржделенско). — Следъ единъ пороенъ дъждъ едно овчарче намѣрило въ мѣстностьта „Чолъ“ около два килограма медни автономни монети отъ Моронея — всички отъ единъ типъ. На лицето иматъ глава на Дионисъ, а на опъкото е представенъ Дионисъ правъ и надписъ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΑΡΩΝΙΤΩΝ. Монетитѣ сѫ силно патинирани и съ развалена повръхность. Въ Народния музей въ София отъ тая находка постѫпиха 138 екземпляра.

Оценки и библиография

Albrecht von Blumenthal, *Die Ringinschrift von Ezerovo*. Indogerm. Forschungen LI, 1933, 113—130.

Тъй озаглавената статия ни поднася едно ново тълкуване на публикувания отъ Б. Филовъ въ Изв. на Археолог. Д-во III, 205, и Archäolog. Anzeiger XXIX, 142, надписъ на пръстена отъ Езерово, който гласи: ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ|ΕΡΕΝΕΑΤΙΛ|ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ|ΡΑΖΕΑΔΟΜ|ΕΑΝΤΙΛΕΖΥ|ΠΤΑΜΙΗΕ|ΡΑΖ|ΗΛΤΑ. Изходната точка на това ново тълкуване е статията ми „Eine neue Deutung der thrakischen Ringinschrift“, помѣстена въ Годишника на Историко-филологическия факултетъ при Соф. университетъ, XXVII, 1931, 9. Тамъ, изтъквайки, че пръстенътъ е билъ приготвенъ за тъй наречената протеза на мъртвеца,[1]) какъвто е и случаятъ съ пръстена отъ находката въ Требенище (Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte, стр. 13, табл. II 1, гробъ 1, 9), се опитахъ да изтълкувамъ надписа като протетиченъ. Липсата на по-дълги гръцки протетични надписи, които биха ме улеснили въ случая, ме застави да прибѣгна до сроднитѣ съ тѣхъ надгробни надписи. Тъй установихъ въ статията си, че Езеровскиятъ надписъ се състои отъ две изречения и че

[1]) Вижъ Herod. V 8: „Погребенията на богатитѣ ставатъ тъй: три дена излагатъ мъртвеца и заколвайки всѣкакъвъ видъ жертвени животни, устройватъ пиръ, следъ като предварително сѫ го оплакали, а после го изгарятъ или заравятъ направо (ἁπλῶς) въ земята“.

въ първото отъ тѣхъ говори въ 1. лице умрѣлиятъ, за чиято протеза пръстенътъ е билъ направенъ, а въ второто се явява като подлогъ името на една жена, която е устроила протезата или е участвувала въ нея,[1]) и за която се говори въ 3. лице. До тукъ Албрехтъ фонъ Блументалъ сподѣля моитѣ схващания. Отъ тукъ нататъкъ обаче той върви по собственъ пѫть.[2]) Тъй, въ установяването на подробноститѣ, които ни даватъ изреченията на надписа, се явяватъ рѣзки различия между двама ни.

Въ статията си изказахъ предположението, че умрѣлиятъ се е назовавалъ Ρολιστενεας Νερενεα, т. е. „Ролистенеасъ, (синъ) на Неренея". Фонъ Блументалъ обаче, изхождайки отъ Филовото отъждествяване на ΡΟΛΙΣ съ името на гетския царь Ῥώλης у Cassius Dio LI, 24 и 96, приема, че смъртникътъ се е наричалъ Ρολις Τενεας, т. е. „Ролисъ Тенеевъ", като смѣта, че Τενεας застѫпва *Tenios и представя патронимично образуване отъ вида Τελαμώνιος. На глагола ησκο тамъ дадохъ значението „вкусвамъ, ямъ", като изхождахъ отъ тракийскитѣ релиефи, които представятъ нагледно участието на мъртвеца въ погребалния пиръ, и като имахъ предъ видъ обичая у скититѣ да поднасятъ на починалия, преди да го погребатъ, дѣлъ отъ жертвата (Herod. IV 73), и въ връзка съ това изтълкувахъ τιλτεαν въ смисълъ на „жертва". Напротивъ, фонъ Блументалъ предпочита въ случая мнението на Кречмеръ, че глаголътъ ησκο означава „съмъ", и разпредѣля буквения комплексъ между τενεας и току-що споменатия глаголъ въ три отдѣлни думи νερ ενεα τιλτεαν, на които приписва смисъла „князъ на деветьтѣ пѫтя". За νερ = „князъ" се позовава на умбрийски,[3]) а подъ „деветь пѫтища" разбира изобщо ein Ort mit 3×3 Ausgängen, ἐννεάπυλος.[1]) Тъй нѣмскиятъ филологъ установява въ първото изречение на надписа четението: Ρολις Τενεας νερ ενεα τιλτεαν ησκο, т. е. „(Азъ) съмъ Ролисъ Тенеевъ, князъ на деветьтѣ пѫтя", което сѫществено се различава отъ моето тълкуване: Ῥολιστενεας Νερενεα τιλτεαν ησκο, т. е. „(Азъ), Ролистенеасъ, (синъ) на Неренея, вкусвамъ жертвата". Обаче Езеровскиятъ надписъ принадлежи на една сравнителна стара епоха, когато у тракитѣ сѫ били употрѣбявани по-скоро двуосновни лични имена, отколкото едноосновни. Това ме заставя да отхвърля предложеното отъ фонъ Блументалъ едноосновно име Ρολις, което безъ съмнение е произлѣзло въ по-сетнешно време отъ нѣкое двуосновно име, каквото е, напримѣръ, конструираното отъ мене име Ρολιστενεας. Що се отнася до глагола ησκο, то едва ли може да му се припише заедно съ Кречмеръ значението „съмъ", тъй като въ такъвъ случай пръстенътъ би се отъждествилъ съ самия покойникъ, за което липсватъ всѣкакви примѣри у древнитѣ народи (ср. Изв. на Археолог. Д-во V, 133, лѣва колона).

Минавамъ къмъ второто изречение на надписа. За подлогъ въ това изречение смѣтнахъ личното женско двуосновно име Τιλεζυπτα, при което стои апозитивно Αραζεα δομεαν „аразийка по родина", а за прилогъ — глагола ηερα (= FηFερα) „привързa, прикрепи", отъ който зависи датива на личното мѣстоимение за 1. лице ед. число, μι „на мене" и accus. plur., срѣденъ родъ ζηλτα „златни украшения". Фонъ Блументалъ обаче смѣта тукъ за подлогъ Αραζεα „аразийката",[2])

---

[1]) Че въ случая трѣбва да очакваме име на жена, става ясно отъ Herod. V, 5.

[2]) Нека отбележа, че фонъ Блументалъ отхвърля решително предполаганата отъ Кречмеръ (Glotta VII, 86) и Хиртъ (Indogerm. Forsch. XXXVII, 213) метрична форма на надписа.

[3]) За това значение на νερ фонъ Блументалъ се позовава на факта, че въ гроба е била намѣрена и една диадема.

[1]) Фонъ Блументалъ свързва τιλτεαν съ лат. tiltas „мостъ", което на първо време сѫщо съмъ ималъ предъ видъ (Glotta VII, 83), като му дава значението „пѫть".

[2]) Поради полигамията у тракитѣ (вижъ Herod. V, 5) фонъ Блументалъ счита, че всѣка отъ женитѣ на починалия тракиецъ е могла да бѫде предостатъчно индивидуализирана съ дума, която означава нейната родина.

а за прилогъ — τιλε „сложи“. Къмъ тоя глаголъ той отнася като прѣко допълнение δομεαν, което отъждествява съ умалителното *δωμίον „пръстенъ“ отъ *δωμός, конструирано възъ основа на съотношението τίθημι : θεσμός : θωμός = δίδημι „възрзвамъ“ : δεσμός : δῆμα : *δωμός. При подобно тълкуване на думитѣ accus. ζηλτα „златни вещи“ ще трѣбва непременно да зависи отъ нѣкакъвъ предлогъ. Такъвъ споредъ фонъ Блументалъ ни поднася буквениятъ комплексъ ζυπ = лат. sub, гр. ὑπό, староир. ú p a, на който дава значението „при“, „къмъ“.[1]) А това заставя нѣмския ученъ да съзре въ буквеното съчетание ταμιηερα прилагателно, което би се съгласувало съ сжществителното въ accus. pl., срѣденъ родъ, ζηλτα „златни вещи“. Изхождайки отъ съотношението πονηρός : πόνος и ἀνία : ἀνιαρός, той конструира отъ староирл. t ā m- „смъртъ“ субстантивната основа t a m i o- и произвежда отъ нея прилагателното въ ср. родъ мн. ч. ταμιηρα съ значение „смъртни, опредѣлени за погребение, погребални“, като предполага сжщевременно, че -ηε- въ това прилагателно служи да предаде дълго *e*. По тоя начинъ фонъ Блументалъ установява въ второто изречение четенето Αραζεα δομεαν τιλε ζυπ ταμιηερα ζηλτα, т. е. „Аразийката сложи пръстена при погребалнитѣ златни вещи“ въ противоположность на моето тълкуване: Αραζεα δομεαν Τιλεξυπτα μι ηερα (= FηFερα) ζηλτα, т. е. „Тилезипта, аразийка по родина, ми прикрепи златнитѣ украшения“.[2]) Конструираниятъ отъ фонъ Блументалъ аористъ τιλε подлежи на известно съмнение, тъй като поради фригийскитѣ форми αββερετ и αδδακετ едва ли би могло да се приеме, че въ него се изпуща крайното *t*. Освенъ това предположението му, че въ ταμιηερα съчетанието ηε означава дълго *e*, е доста несигурно, като се вземе предъ видъ, че за това разполагаме само съ два примѣра: ἠεμί = ἧμί отъ островъ Тера и ἤλασε = ἦλασε отъ Абу-Симбелъ въ Египетъ (вижъ H e r w e r d e n, Lexicon graecum I, 637; K r e t s c h m e r, Athen. Mitt. XXI, 431 и F. v o n H i l l e r, R.-E. V A, 2282, 59—2287, 3).

И тъй двата опита за изтълкуване на надписа, които тукъ предадохъ накратко, се различаватъ сжществено, ако и да изхождатъ отъ една и сжща представа за предназначението на пръстена. Това може да се обясни съ липсата на помощни тълкувателни срѣдства, които, както фонъ Блументалъ забелязва на едно мѣсто въ статията си, биха могли да придадатъ на тълкуването единъ по обективенъ характеръ. Въ всѣки случай и по мнението на тоя германски лингвистъ езикътъ на Езеровския надписъ е тракийски. Д. Дечевъ

J. M. Kořínek, *K tak zvanému thrácкému nápisu na prstenu Ezerovském.* Sborník Filologický X, 1933, 71—110.

Въ тая статия чешкиятъ филологъ Коржинекъ подхвърля на обстойна критика всички досегашни опити за изтълкуване на надписа върху Езеровския пръстенъ, за който става дума въ предходната бележка.[1]) Той дохожда до заключението, че тия опити не сж дали положителенъ резултатъ и че нито единъ отъ тѣхъ не е прекрачилъ границитѣ на чиститѣ предположения. Причинитѣ за тоя неуспѣхъ се дължали на самата сжщность на работата, а тъй сжщо и на методологични грѣшки. Въ края на статията си Коржинекъ се опитва да установи предназначението на пръстена и да ни даде тълкуване на нѣкои части отъ надписа.

Както е установено, самиятъ надписъ не стои върху издутата страна

[1]) Това значение има поне староир. ú p a съ accus.

[2]) Последната дума на надписа (ζηλτα) означава не само златния пръстенъ, но и всички останали златни нѣща, които сж били намѣрени заедно съ него въ гроба и сж служили навѣрно за протеза на мъртвеца.

[1]) Тукъ дължа да изкажа благодарностьта си къмъ г. Мирчевъ, асистентъ при Института по славянска филология, за дето бѣ тъй добъръ да ме запознае въ български преводъ съ сжществените части на тая чешка статия.

на подвижната плочка на пръстена, а върху плоската ѝ страна, та съ извръщането на последната къмъ кожата на пръста на носителя надписътъ безъ всѣко неудобство може да бѫде скритъ за погледитѣ на другитѣ. Отъ тукъ авторътъ на статията вади заключението, че пръстенътъ принадлежи къмъ амулетитѣ, върху които магическитѣ образи и надписи заематъ положение, което имъ позволява да бѫдатъ запазени отъ погледитѣ на непризвани и отъ въздействието на враждебни сили. Обаче фактътъ, че завършъкътъ на надписа стои върху ржба на плочката и че майсторътъ не е счелъ за необходимо да премахне значителното грапаво петно, което се намира върху подутата ѝ страна, показва, че тая именно страна е била предназначена да заема вѫтрешно (съ други думи скрито за погледитѣ на другитѣ) положение. Ние трѣбва, следователно, да приемемъ, че плоската страна, върху която е гравиранъ надписътъ, е имала лицево, т. е. външно предназначение. Тъй се изключва всѣка мисъль за укриване на надписа, каквато е присѫща на амулетитѣ. Впрочемъ, подвижността на плочката се обяснява предостатъчно съ наследената въ случая традиция, която е продължавала да сѫществува, и следъ като сѫ почнали да правятъ пръстени и съ неподвижни плочки (вижъ Филовъ, Извест. на Археолог. Д-во III, 214—216 и наведената тамъ литература). Въ свръзка съ прибързаното заключение на Коржинекъ, че Езеровскиятъ пръстенъ е ималъ магическо предназначение, стои обяснението му, че ΔOMEAN въ надписа отговаря на гр. θωμός, готски dōms, фриг. δοῦμος. σύνοδος, σύγκλησις, συμβίωσις и означава „магическо съединение съ . . .“.[1])

Що се отнася до езика на надписа, чешкиятъ филологъ се съмнява, да ли е тракийски. Въ своя хиперкритицизъмъ той се опитва да обезсили доводитѣ, които говорятъ въ полза на тоя езикъ. Фактътъ, че пръстенътъ билъ намѣренъ въ една тракийска могила, не ни давалъ още право да твърдимъ, че надписътъ билъ тракийски, защото, както той заявява, пръстенътъ могълъ тамъ да попадне отъ нѣкоя чужда земя. Очевидната еднаквость на дакийското лично име Ῥώλης съ началнитѣ слогове на надписа се схваща отъ него като случайно съвпадение. Къмъ надписното APAZEA, което безъ съмнение представя ethnikon отъ тракийското селищно име Ἄραζος, той присъединява по примѣра на Ribezzo (вижъ Изв. на Археолог. Инст. III, 256—257) предходнитѣ две букви, за да се получи думата KOAPAZEA, която съчетава съ малоазиатското селищно име Κώραζα и божеско название Κωράζων.[1]) Впрочемъ Коржинекъ застѫпва възгледа, че при разглеждането на Езеровския надписъ трѣбва да ни бѫдатъ отправени погледитѣ не само къмъ тракийски езикъ, но и къмъ останалитѣ балкански и малоазиатски езици. Съ това се обяснява, гдето той е склоненъ въ надписното TENEAΣ да дири между другото и нѣкакво егеотиренско божество, което на етруски се предавало и съ формата Tinia.

Една отъ думитѣ на надписа, която обяснява авторътъ на статията, е TIΛEZVΠTA. Той я счита за название или прѣкоръ на божество, понеже му напомняла началнитѣ слогове на гръцкото Τελέσφορος, което било представяло грецизуваната форма на тракийското * Tiles-por. Но Τελέσφορος е въ сѫщность чисто гръцка дума, която едва ли има нѣщо общо съ TIΛE въ

[1]) Тукъ Коржинекъ добавя, че съ огледъ къмъ вотивното предназначение, което дава Сьоръ на пръстена (вижъ Изв. на Археолог. Д-во VII, 156—157), въпросната дума могла да означава и „култово сдружение“.

[1]) Четенето Αραζεα, което дава и обосновава Кречмеръ въ Glotta VII, стр. 89—92, не е било известно на Ribezzo, когато е писалъ статията си, помѣстена въ Riv. indo-gr. italica I, fasc. III, стр. 55 и сл., и затова той конструира четенето KOAPAZEA. Всички по-сетнешни тълкувачи на надписа, съ изключение на Basanavičius und Srba (вижъ Изв. на Археолог. Институтъ IV 338), сѫ възприели установеното отъ Кречмеръ четене.

ΤΙΛΕΖΥΠΤΑ.[1]) Интересно е, че Коржинекъ, въпрѣки проявения отъ него хиперкритицизъмъ, изказва съвсемъ спокойно предположението, че въ ΤΙΛΤ гравьоръть билъ пропусналъ да предаде долната чърта на първата буква, поради което тоя буквенъ комплексъ трѣбвало да се схване като ΖΙΛΤ въ смисълъ на „злато". Но дума съ такъвъ смисълъ ни поднасятъ по-скоро последнитѣ петь букви на надписа ΖΗΛΤΑ (ср. Olsen, Indogerm. Forsch. XXXVIII, 167), безъ да се прибѣгва при това до измѣнение на начъртанията имъ. Обаче той предпочита да свърже тия букви съ предходнитѣ три въ една дума (ΕΡΑΖΗΛΤΑ), на която дава нѣколко глаголни значения. Най-сетне нека отбележа, че по мнението на Коржинекъ въ надписното ΤΙΛΤΕΑΝΗΣΚΟ могла да се крие и форма съ два суфикса *-an-* и *-esk-* (*-isk-*), като се позовава на божеския епитетъ Ἐτευδάνισκος[2]) и на мизийското селищно име Clementianesce,[3]) ако и да е много по-вѣроятно, че въ случая ΗΣΚΟ представя глаголна форма. Но ако ΤΙΛΤΕΑΝΗΣΚΟ застжпва отдѣлна дума, то на мѣстото на обясненатa отъ чешкия филологъ дума ΚΟΑΡΑΖΕΑ ще трѣбва да стои оспорваната отъ него форма ΑΡΑΖΕΑ.

Д. Дечевъ

V. Beševliev, *Ein übersehenes Zeugnis über das Nichtgriechentum der alten Makedonen.* Revue intern. des études balk. I, 1934, 280.

Въ тая бележка се разглежда свидетелството на единъ неизвестенъ гръцки писатель за половата разпуснатость на девицитѣ у македонцитѣ (Diehl, Die Fragm. der Vorsokratiker II[4], Berlin 1922, 337 = Mullach, Fragm. philos. Graec. I, 546) като едно неизтъквано до сега доказателство за негръцкия произходъ на македонското племе. Ако обаче авторътъ на тая бележка бѣ съпоставилъ това свидетелство съ дошлитѣ до насъ сведения за подобна разпуснатость у тракитѣ, както това отдавна е сторилъ Г. И. Кацаровъ, Битъ на старитѣ траки, стр. 9, и Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, стр. 11—12, то при наличностьта на тракийски етнически субстратъ въ Македония би се убедилъ, че въ случая македонцитѣ сж могли да се повлияятъ отъ тракитѣ. Тъй въпросното свидетелство се лишава отъ значението, което тукъ му се приписва.

Д. Дечевъ

Franz J. Dölger, *Antike und Christentum. Kultur- und religionsgeschichtliche Studien.* Band III, Heft 3, стр. 153—224 (съ две таблици); Heft 4, стр. 225—318 (съ 4 табл.). Band IV, Heft 1, стр. 1—80 (съ 4 табл.); Heft 2, стр. 81—152; Heft 3, стр 153—232; Heft 4, стр. 233—318. Aschendorffsche Verlagsbuchh. Münster in Westfal. 1933 и 1934 г. Цена на отдѣлна свезка 5 марки; при абаниране за цѣла годишнина (4 св.) ц. за свезка 3·75 м.

Въ „Изв. на Етнограф. музей" (т. X—XI стр. 268 сл.) ние имахме случай да отбележимъ горесозначеното списание и да изтъкнемъ голѣмата ценность на напечатанитѣ въ него многобройни изучвания на проф. Дьолгеръ. Тукъ ще добавимъ нѣколко думи за новоизлѣзлитѣ свезки.

Въ статията „Баба на дявола" („Teuffels Grossmutter") авторътъ изтъква, че езическитѣ богове на гръцко-римския културенъ кржгъ въ много случаи сж били превърнати въ християнски демони; това е станало и съ „великата майка на боговетѣ" (Magna Mater Deum), която, както е известно, е била тачена въ цѣлата римска империя; въ християнско време тя била превърната въ „велика майка

---

[1]) Предположението, че култътъ на Телесфора е проникналъ отъ Тракия въ Гърция (вижъ Reinach, Cultes, mythes et religions II, 255 и сл.; Darier, Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités V, 70), е вече опроверган (вижъ Schwenn, R.-E. V A, 388; Schmidt, Roscher's Lexikon V, 315).

[2]) Въ сжщность епитетътъ гласи Ἐτευδανισιχός или Ἐτευδανιειχός (вижъ Kazarow, R.-E. VI A. 502 s. Ὀτευδανος).

[3]) Между тракийскитѣ прилагателни на -ᾶνός, които тукъ навежда Коржинекъ като доказателство за наличностьта на суфикса *-an-* въ тракийски езикъ, е попаднала по недоглеждане и прабългарската титла Ζαραταρχανός.

на демонитѣ“ (дяволитѣ). Така може да се обясни изразътъ „дяволътъ и неговата баба“, който се употрѣбя на нѣкои мѣста въ Германия.

Въ втората статия, „Борбата съ египтянина въ видението на Перпетуа“, Дьолгеръ тълкува разказа на Перпетуа (Passio Perpetuae гл. 10) за нейния сънь преди изкарването ѝ въ амфитеатра, за да бѫде разкѫсана отъ диви звѣрове. Както въ тоя текстъ, тъй и въ много други, които сѫ приведени отъ Дьолгера, мѫчението на християнитѣ се схваща като борба противъ самия дяволъ.

Статията „Езическо почитание и християнско поругание на езическитѣ храмове“ представя културно-исторически и религиозно-исторически бележки къмъ Тертулиана (De idolatria, 11). Понеже християнитѣ били убедени, че въ езическитѣ храмове, олтари и кумири пребиваватъ демони, то когато минували покрай тѣхъ, тѣ духвали и плювали срещу тѣхъ, за да изразятъ своето отвръщение и да отблъснатъ злия духъ. Напротивъ езичницитѣ, когато минували край храмоветѣ си, давали изразъ на почитанието си, като поставяли рѫката си предъ устнитѣ си (като за цѣлувка).

Въ статията „Религиозенъ или свѣтски характеръ на племенното тетовиране“ се разглеждатъ сведенията върху тетовирането, което се упражнявало отъ нѣкои племена въ древностьта. Тая статия представя допълнение къмъ едно по-раншно изучване на автора (ср. Изв. на Етногр. музей X—XI, 269).

Последната статия на св. 3 е озаглавена „Бичуване на жена върху една релиефна плоча отъ катакомбата на Претекстата въ Римъ“. Тая сцена е била различно тълкувана; Дьолгеръ я свързва съ известието на древнитѣ писатели, които съобщаватъ, че римскиятъ Pontifex maximus ималъ право да накаже съ бичуване провинената весталка.

Отъ 4. свезка на III т. ще отбележимъ следнитѣ статии: „Аморъ и Христосъ споредъ Арнобий млади“. Каза се по-рано, че християнитѣ въ борбата си съ езичеството деградирали езическитѣ богове въ лоши духове. Въ други случаи християнскитѣ писатели твърдѣли, че известна антична представа била изпълнена въ по-висока степень отъ християнството. Така напр. Тертулианъ означава Богатворецъ на свѣта като „истинския Прометей“. Въ много случаи езически обряди и култови формули били схващани като заимки и подражание на християнски. Единъ непознатъ християнски поетъ отъ V в. сл. Хр. възпѣва Христа като „истински Аполонъ, славенъ Пеанъ, победитель на адския драконъ“.

Въ следната статия Дьолгеръ разглежда единъ християнски обичай при причастието, за който съобщаватъ нѣкои писатели; именно, когато вѣрващитѣ приемали хлѣба на евхаристията, преди да вкусатъ отъ него, тѣ го поставяли предъ очитѣ си; а следъ като пили отъ чашата съ виното, наквасвали пръститѣ си съ останалата по устнитѣ течность и докосвали съ тѣхъ очитѣ си, ушитѣ си и пр. Дьолгеръ е събралъ и обяснилъ всички отнасящи се до тоя обичай сведения.

Въ статията „Култовото прегрѣшение на донатистката Луцила отъ Картагенъ“ авторътъ се спира върху обичая да се цѣлуватъ мощи преди причастието и да се носятъ частици отъ мощи като амулетъ.

Въ друга статия на сѫщата свезка Дьолгеръ обнародва и обяснява една бронзова статуйка на момче (въ Трирския музей), която на шията си носи була (медалионъ), снабдена съ християнския монограмъ. Въ края на III томъ, къмъ който принадлежатъ 16 хубави таблици, е даденъ и твърде подробенъ и изчерпателенъ указатель.

По-голѣмата часть на първата свезка отъ IV т. е заета отъ статията „Правото за животъ на нероденото дете и унищожаването на плода споредъ преценката на езическата и християнска древность“, която представя голѣмъ интересъ не само за културния историкъ, но и за историка на правото и медицината. Дьолгеръ е

проследилъ подробно, какъ се е наказвало унищожаването на плода споредъ законодателството на Изтокъ (Хамураби, асирийски и хетитски закони) и на елинитѣ; какво е било схващането по тоя въпросъ на елинистичното юдейство и на християнството (споредъ старохристиянскитѣ писатели).

За нашата археология е особно важна статията „Пречупенъ кръстъ и кръстъ-звезда върху митровъ паметникъ отъ Гигенъ", въ която авторътъ разглежда единъ релиефъ на Митрасъ, намѣренъ въ Гигенъ (Oescus) и издаденъ на времето отъ мене. Въ тоя релиефъ предъ главата на Митрасъ е издълбана свастика; върху рамкитѣ на релиефа сѫ издълбани два кръста, които Дьолгеръ съ право тълкува като звезди; и свастиката трѣбва да се схваща като символъ на една отъ планетитѣ.

Въ статията „Аполоновиятъ образъ отъ Делфи като военененъ амулетъ на Сула", Дьолгеръ изхожда отъ легендата за мѫчението на св. Евстратий и неговитѣ другари, дето се съобщава, че войникътъ Орестъ носѣлъ на гърдитѣ си подъ дрехата златно кръстче, което го предпазвало отъ всѣкакво зло. И тоя обичай произхожда отъ древностьта. Плутархъ разказва, че Сула ималъ обичай въ сражения да носи на гърдитѣ си единъ малъкъ златенъ образъ на Аполона Делфийски; когато веднажъ се намиралъ въ твърде критично положение, той цѣлуналъ образа и отправилъ кратка молитва къмъ бога. Обичаятъ да се носятъ божески образи като защита противъ опасности (амулети) е билъ разпространенъ почти въ цѣлата римска империя. Въ тая свръзка трѣбва да се споменатъ и малкитѣ икони на тъй наречените трако-митрийски конници, които сѫщо сѫ били носени като амулети (ср. Dölger, Ichthys II, 435). Тоя обичай е известенъ и за култа на Атисъ и Кибела.

Въ последната статия на тая свезка авторътъ разглежда думата „Христофоръ" като титла на мѫченици и светии въ християнската древность.

Въ първата статия на втора свезка отъ IV т. Дьолгеръ обяснява едно мѣсто (стр. 1079 сл.) въ трагедията „Страдащия Христосъ", която се приписва на византийски писатель отъ XI или XII в. сл. Хр. На това мѣсто се говори, че войникътъ, следъ като проболъ съ копието Христа, позналъ, че той е Синъ Божий, падналъ на колѣне предъ кръста, и като почерпилъ съ ржце отъ течащата отъ него кръвь, помазалъ съ нея главата си. Това помазване съ христовата кръвь може да се проследи въ легендитѣ чакъ до срѣднитѣ вѣкове (напр. въ легендата за Лонгинъ и пр.).

Следната статия е озаглавена „Влиянието на Оригена върху схващането на епилепсията и лунатизъма въ християнската древность". Известно е, че въ обсега на гръцко-римската култура епилепсията се докарвала въ свръзка съ месечината, т. е. болестьта се приписвала на богинята на луната; дори и нѣкои лѣкари застѫпвали това мнение (напр. Галенъ, въ II в. сл. Хр.). Изтъквайки това, Дьолгеръ изследва, какво е било схващането на християнскитѣ писатели. Оригенъ (въ коментара къмъ Матея 17, 15) застѫпва гледището, че тая болесть се причинява отъ единъ нечистъ, глухо-нѣмъ духъ, който обвладавалъ болния; това мнение срѣщаме и у други писатели. Въ свръзка съ тая статия стои и изследването „Изключване на бѣсноватитѣ (епилептици) отъ облация и причастие споредъ Елвирския синодъ". Вече въ III в. сл. Хр. християнитѣ имали обичай да принасятъ даръ (προσφορά) за причастието. Обаче подобни дарове се приемали само отъ такива членове на общината, които не вършели зло, не престѫпвали закона и живѣяли праведно. Има сведения, които показватъ, че и отъ бѣсновати такъвъ даръ не билъ приеманъ. Каква е била причината на това? Дьолгеръ и тука намира отчасти въздействие на езическата древность върху християнското схващане, защото и езичницитѣ смѣтали епилептика като нѣщо нечисто и дори вѣрвали, че епилепсията е

заразителна болесть. Къмъ това се прибавя и християнската боязънь, да не би най-свещеното нѣщо (евхаристията) да се замърси чрезъ допиръ съ най-нечистото, именно демонитѣ.

Първата статия на трета свезка отъ тоя томъ е посветена на „Символиката на старохристиянската кръщелница". Още въ надписа, който съставилъ Амброзий Медиолански за баптистерия на църквата Св. Текла въ Милано, се срѣща известна символика; следъ като разглежда подробно тоя надписъ, Дьолгеръ говори изобщо за символиката на числото осемь въ писанията на Амброзия и въ останалата старохристиянска литература. По-нататъкъ авторътъ сравнява кръщелницата (templum octachorum, съ 8 ниши) и осмоѫгълния баптистерий на храма въ Милано съ подобни постройки на християнската древность. Отъ постройкитѣ на Балканския п-овъ той споменува баптистерия на църквата въ Стоби. Тая осмоѫгълна форма не липсува и у насъ, както ни показва находката въ Св. Врачъ, Мелнишко; ср. В. Иванова, Год. на Нар. музей въ София 1922—1925, стр. 549.

По-голѣмата часть на тая свезка заема статията „Sacramentum infanticidii", въ която подробно е разгледано обвинението въ детеубийство и ядене отъ тѣлото и кръвьта му, което езичницитѣ приписвали на старитѣ християни. Тая статия представя извънредно голѣмъ интересъ за културната история изобщо. Като културна и религиозно-историческа основа на това обвинение Дьолгеръ изтъква следнитѣ възможности: 1) Обрядното човѣкоубийство, което около времето на Христа езичницитѣ приписвали на юдеитѣ, било пренесено и върху християнитѣ, защото последнитѣ отначало не били различавани отъ юдеитѣ. 2) Въ гръцката и римска култура се говори за истински или предполагаемъ съзаклятнически обрядъ, при който се извършвало убийство на човѣкъ и вкусване отъ неговата кръвь. Предполагало се, че подобно нѣщо сѫществувало и въ културната община на християнитѣ. 3) Въ езическо време мнозина вѣрвали, че при нѣкои магии се извършвало детеубийство и ядене на кръвьта и тѣлото му. Това ритуално дѣтеубийство съ магическа цель се приписвало и на християнитѣ. 4) Вече въ края на I в. сл. хр. нѣкои разпуснати гностически секти били обвинявани, че при посвещението на членоветѣ имъ се извършвала магия, вѣроятно и съ жертвоприношение на ембрио или дете; народната мълва разпространила това подозрение върху всички християни. 5) Християнското причастие като вкусване отъ тѣлото и кръвьта Христова не било разбрано отъ езичницитѣ и изтълкувано като ритуално дѣтеубийство и ядене отъ неговата кръвь и тѣло. И тая свезка е снабдена съ четири хубави таблици.

Въ 4-та свезка на тоя томъ Дьолгеръ горвори най-напредъ за „Звънчето върху дрехата на юдейския първосвещеникъ", споредъ тълкуването на юдейски, езически и ранно-християнски писатели. За да се разбере, защо е било поставяно това звънче, трѣбва да се вземе предъ видъ употрѣбата на звънци и дрънкалки въ езическия култъ; вѣроятно, на тѣхния звънтежъ и шумъ се отдавало „апотропейско значение". Звънецътъ се е употрѣбялъ и въ култа на бога Диониса; Дьолгеръ изтъква единъ релиефъ отъ Ватиканския музей (Antike und Christ. I, 184), който представя вакхантъ, опасанъ съ поясъ въ видъ на решетка, отъ който висятъ звънци. Въ тая връзка бихъ желалъ да отбележа, че звънецътъ не липсва и въ облѣклото на нашитѣ кукери, които иматъ далечна връзка съ Дионисовата религия.[1])

Въ втората статия авторътъ говори за богослужението у християнскитѣ мелитияни въ Египетъ, при което имали обичай да звънятъ съ звънчета, да танцуватъ и ржоплѣскатъ. И тукъ Дьолгеръ установява,

[1]) Ср. Кацаровъ, Arch. für Religionswiss. XI, 408; М. Арнаудовъ, Сб. за нар. умотв. XXXIV, 85.

че мелитиянцитѣ сѫ приели въ своята церемония езически обичаи отъ Египетъ.

Въ статията „Чашата на демонитѣ“ Дьолгеръ дава религиозно-исторически бележки къмъ Апост. Павелъ I Кор. 10, 21. Върху другитѣ по-малки статии тука не ще се спираме. И тая книжка е снабдена съ 8 хубави таблици.

Съ горнитѣ кратки бележки ние искаме да обърнемъ още веднажъ внимание върху извънредно ценнитѣ и интересни издирвания на проф. Дьолгеръ, които ясно свидетелствуватъ за неговата обширна начетеность въ античната и древнохристиянска литература и за неговия широкъ погледъ. Въ всички тия разнообразни изследвания авторътъ никога не изпуща изъ предъ видъ главната си задача: да разкрива нишкитѣ, които свързватъ древностьта съ християнството.

Гавр. И. Кацаровъ

Oliver Davies (Lecturer in Ancient History and Archaeology, Queen's University, Belfast), *Roman Mines in Europe,* Oxford, 1935, 291 страници съ илюстрации и 6 географски чертежа извънъ текста.

Въ тоя току-що излѣзълъ отъ печатъ трудъ, авторътъ разглежда всестранно въпроса за рударството въ европейскитѣ провинции на римската империя. Системно и ясно той излага резултатитѣ на своитѣ дългогодишни проучвания, които се основаватъ въ по-голѣмата си часть на лични наблюдения и издирвания, извършени презъ време на неговитѣ нѣколкократни посещения на Европа и на Балканския п-овъ. Съвестното и сериозно отнасяне на автора къмъ предмета на своето изследване поличава още отъ първитѣ редове на предговора съ признанието, че отъ заглавието на книгата може да се добие впечатление за непълнота въ плана на работата, защото въ такъвъ единъ цѣлостенъ, спретнатъ томъ, написанъ съ огледъ да се чете не само отъ специалисти, но и отъ по-широкъ кржгъ читатели, по-удобно и целесъобразно би било да се обхване развитието и характера на римското рударство въ цѣлата римска империя, а не само въ Европа. Но авторътъ не е пжтувалъ въ Африка и рѣдко е посещавалъ Азия; затова той предпочита да се ограничи само съ Европа и се отказва да пише за азиятскитѣ провинции на римската империя и за Африка само възъ основа на писмени извори и литература.

По своето съдържание книгата се разпада на две части. Първата часть, която носи заглавие General Conspectus (стр. 1—62), представя уводъ къмъ книгата и съдържа общъ прегледъ на въпроса за римското рударство, неговото историческо развитие, доколкото е възможно да се проследи, рударската и металургическа техника, юридическото и икономическо положение на работници-рудари, и сведенията за съюзявания и тѣхния начинъ на животъ въ разнитѣ провинции на Европа. Отъ тоя общъ прегледъ се научаваме, че най-цвѣтущиятъ периодъ на римското рударство е билъ краятъ на републиката и началото на империята. Новитѣ провинции и области, току-що завоювани отъ римскитѣ легиони, били избродвани и използвани най-напредъ по отношение на тѣхнитѣ златни залежи и следъ изчерпването на последнитѣ римлянитѣ сѫ се залавяли да експлоатиратъ и останалитѣ руди. Оплаквания за едно общо изтощение на познатитѣ тогава минерални богатства се чуватъ едва въ III в. сл. Хр.

Римската република е отдавала на откупъ на публикани (откупвачи) не само събирането на данъцитѣ, но и разработването на рудницитѣ. Ала това не е общо правило. Нѣкои мини сѫ били отдадени за разработване на отдѣлни римски общини. Отъ римскитѣ императори, вече Тиберий, приемникътъ на Августа, се опитва да упражнява по-строгъ държавенъ финансовъ надзоръ въ управлението на провинциитѣ, та нѣкои мини били отнети отъ общинитѣ и били разработвани отъ роби на императора, които

и се споменаватъ, напр. въ единъ надписъ отъ Галия. Въ Египетъ пъкъ, обработването на минитѣ е било въ ржцетѣ на държавата още преди римското завоевание въ времето на Птолемеитѣ. Въ подземията сж работили осждени престжпници и други селяни, които отбивали своята държавна повинность — ангария и били надзиравани или пазени отъ военни команди. Римскитѣ императори въ земитѣ, въ които се явяватъ наследници на елинистическитѣ царе, възприели много нѣщо отъ уредбата на последнитѣ, която въобще се характеризува съ държавна намѣса въ икономическия животъ на страната. Въ Кипъръ, напр., Августъ наследилъ отъ Птолемеитѣ системата на прѣкото експлоатиране на минитѣ отъ държавата подъ ржководството на прокуратори, които били назначавани отъ императора и зависѣли изцѣло отъ него. По-късно, при Веспасиана и нататъкъ, се образувалъ цѣлъ щабъ отъ чиновници по минитѣ, но не е имало централно минно управление въ Римъ. Прокуратори, които били конници, или пъкъ освободенци (волноотпуснатици) упражнявали, като агенти на императора, общъ финансовъ контролъ въ провинциитѣ и били подпомагани въ тая си работа отъ подведомствени чиновници — tabularii и commentarienses; такива се споменаватъ въ надписи, намѣрени на разни мѣста, напр. въ Галия (Лионъ), въ Далмация и Дакия.

Въ минитѣ работѣли въ повечето случаи мѣстни хора. Голѣмиятъ брой чужди рударски имена, приспособени за латинския езикъ, ни подсѣща именно, че римлянитѣ си служили за рударскитѣ работи главно съ туземци. Така Траянъ изпратилъ за работа въ рудницитѣ на Дакия работници отъ племето пирусти, които живѣли въ днешна северна Албания.

На арендаторитѣ (наемателитѣ) на златни и сребърни залежи рѣдко е било позволено да основаватъ колегии или съюзи. Тая забрана е стояла вѣроятно въ връзка съ желанието на римското правителство да попрѣчи на арендаторитѣ да повишаватъ принудително ценитѣ и да спекулиратъ.

Въ рударскитѣ подземия работѣли главно роби, военно-пленници и престжпници. Но има сведения и за свободни работници въ минитѣ. Положението на робитѣ-работници е било тежко. Докато въ Лаврионъ (Атика) отношението къмъ работницитѣ е било малко по-добро, като имъ позволявали на повечето отъ тѣхъ да излизатъ отъ подземията и да се прибиратъ на почивка въ своитѣ бараки, положението на рударитѣ-роби въ разнитѣ римски рудници, изглежда, е било много по-тежко. Въ Испания сж намѣрени окови на работници-рудари въ минитѣ и каменни блокове съ пръстени, за които е билъ привързванъ работникътъ, за да не избѣга. Но не винаги положението на работницитѣ-рудари въ Испания е било така тежко. Въ продължение на нѣколко десетки години отъ края на републиката до времето на Флавиитѣ и нататъкъ, положението се подобрило въ всѣко отношение. Авторътъ споменава, че сж били постройвани бани за римскитѣ миньори въ Испания: Roman miners were occasionally well treated, pit-head baths being provided at Aljustrel and Dolaucothy (стр. 15; ср. и стр. 12). Но за положението на работницитѣ-миньори въ времето на Веспасиана нне имаме повече сведения: освенъ бани, били сж създадени за работницитѣ специални перални, обущарници, бръснарници и училища; учителитѣ, за да бждатъ насърчени, били освобождавани отъ нѣкои тегоби. Тия сведения, които ни свидетелствуватъ за доброто, хуманно третиране на трудящитѣ се при управлението на Веспасиана, черпимъ отъ два ценни документа — две бронзови плочи, представящи откжслеци отъ по-голѣмъ документъ и намѣрени въ минитѣ при Vipasca (дн. Aljustrel) въ южна Португалия, едната—въ 1876 г., а другата — въ 1906 г. Първата плоча, известна подъ името lex metalli Vipascensis и произхождаща отъ епохата на Флавиитѣ, ни дава възмож-

ность да приемемъ едно общо преустройство на минното дѣло въ Испания, а може би и въ други провинции; въ него се говори за lex metalli dicta, което е било вѣроятно общъ законъ за надзоръ върху минитѣ, и за единъ lex ferrariarum, който трѣбва да е билъ нѣкакъвъ допълнителенъ законъ за разработването на желѣзнитѣ пластове. Другата плоча, която представя часть отъ едно писмо, отъ epistula procuratorum, принадлежи къмъ времето на Хадриана. По тоя въпросъ е незамѣнима обстойната студия на Prof. R. Knox Mc Elderry, Vespasian's Reconstruction of Spain, печатана въ Journal of Roman Studies VIII, 1918, стр. 52—106.[1])

Авторътъ засѣга по-нататъкъ въпроса за детския трудъ въ минитѣ. Деца сж работѣли въ подземията, напр. въ Египетъ. Сжщото се отнася и за Испания, вѣроятно въ епохата на републиката. Дребнитѣ размѣри на римскитѣ минни галерии въ Руда (Дакия) и другаде ни подсѣщатъ, че е била прилагана системата на детския трудъ. Въ повечето случаи входоветѣ къмъ миннитѣ подземия сж били много тѣсни, така че тия входове сж могли да бждатъ пазени само отъ единъ войникъ. Смъртностьта срѣдъ миньоритѣ е била голѣма. Въ техническо отношение римлянитѣ възприели много нѣщо отъ своитѣ предшественици; но и тѣ отъ своя страна внесли редица подобрения и усъвършенствувания въ рударството и металургията.

Единъ недостатъкъ на книгата, който особно личи въ първата ѝ часть, е, че въ много случаи, при опредѣляне на мѣстонахожденията на рудницитѣ или на следитѣ отъ тѣхъ се обозначава само името на селището (почти изключително на съвременното селище), безъ да се прибави името на страната (провинцията, областьта), въ която се намира поменатото селище. Изложението щѣше да бжде много по-ясно и четенето на книгата по-леко и ползотворно, ако вмѣсто Aljustrel, Ruda, Tješilo и пр. бѣше написано Aljustrel (Испания), Ruda (Дакия), Tješilo (Илирикумъ) и т. н.

Следъ тая първа, уводна часть авторътъ преминава къмъ подробно разглеждане на минитѣ и рударството въ отдѣлнитѣ европейски и балкански провинции на Римската империя: въ Италия, Галия, Испания, Британия, Рейнскитѣ земи и горно-дунавскитѣ области, илирийскитѣ провинции, Дакия, Мизия (горна и долна), Македония съ Тракия и най-накрай Гърция. Италия, особно срѣдната ѝ часть, е била изобщо бедна на минерални богатства. Въ южна Италия сж се обработвали метални произведения, за които е билъ внасянъ суровъ материалъ отъ другаде. Въ Сардиния се е намирало желѣзо, медь и може би злато, но най-важната руда, която се е добивала тукъ въ голѣмо количество, е билъ сребронosniятъ галенитъ въ юго-западната часть на острова. Вследствие на маларията и на нездравия климатъ, па и по други причини, сардинскитѣ рудници сж били временно затворени около рождество Христово и едва при Хадриана започватъ отново да се разработватъ. За Галия старитѣ автори говорятъ доста много за наличностьта на злато въ тая страна. Посидоний, напр., съобщава, че златото се е намирало въ страната на Хелветитѣ и на други мѣста въ Галия; Диодоръ обръща внимание, че златото се е срѣщало въ изобилие въ рѣкитѣ на Галия; сжщото се подкрепя и отъ сведенията, които ни дава Страбонъ. Галия е била една отъ малкото срѣдиземноморски страни, които сж били въ състояние самостойно да сѣкатъ златни монети. Най-важна область въ Римската империя по производството на метали е била Испания около началото на християнската ера. Плиний ни я представя като страна, която

[1]) Ср. сжщо B. W. Henderson, Five Roman Emperors, Cambridge, 1927, стр. 91—94, който резюмира заключенията на проф. Mc. Elderry. За минитѣ при Vipasca (Aljustrel) вж. още M. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, Leipzig, 1929, Bd. I стр. 177 и 281, Bd. II стр. 58 сл.

изобилствува съ злато, сребро, олово, медь и желѣзо. Но въ нея, както приема и Дейвисъ, едва ли сѫ били добивани метали пради I в. пр. Хр. Златото и среброто на Испания сѫ били прочути, сѫщо така и оловото, но особно интензивно сѫ разработвали римлянитѣ испанската медна руда. Въ Рейнската область сѫ се намирали важни минерални залежи, които сѫ били разработвани усилено отъ римлянитѣ. Между Мозелъ и Аахенъ се намиратъ две важни групи желѣзни рудници. Металната индустрия на югъ отъ Триръ (Treves на горн. течение на Мозелъ) е била въ рѫцетѣ на племето тревери, които се прочули по-късно въ римската императорска епоха съ производството на шлемове и обсадни машини. Повечето рудници при Аахенъ сѫ доставяли освенъ желѣзо, още олово и цинкъ. Цинкътъ е билъ извънредно рѣдъкъ въ стария свѣтъ. Главнитѣ центрове на неговото разпространение сѫ били Норикумъ и Дакия. Най-важниятъ центъръ за производството на пиринчъ е билъ пакъ въ Рейнската область: Щолбергъ (до Аахенъ), дето въ времето на Флавиитѣ сѫ били открити и мини съ цинкова руда. При Wiesloch до Хайделбергъ е имало важни римски и срѣдновѣковни мини, отъ които е било добивано желѣзо, олово и цинкъ отъ времето на Флавиитѣ до срѣдата на III в. сл. Хр. И злато е било промивано въ продължение на дълъгъ периодъ отъ време по горния Рейнъ (между Базелъ и Манхаймъ), по долното течение на Мозелъ и нейнитѣ притоци въ планинската область Hunsrück, най-вече при Голдбахъ (въ Бернкастелъ). Старитѣ автори (Полибий) ни описватъ една богата златоносна область въ земята ни таврискитѣ, източно отъ Аквилея. Земята на таврискитѣ (днешната планинска область Тауернъ въ Австрия) е била нѣкога центъръ на алпийската златоносна область.

Старитѣ автори ни даватъ сведения за добиване на злато въ Босна, въ Далмация и въ северна Албания. Въ Салона (Далмация) е пребивавалъ коментариензисътъ на далматинскитѣ златни мини. Нѣкои залежи сѫ били отворени и използувани още преди римлянитѣ. Въ I в. сл. Хр. римлянитѣ напълно изследвали всички тия области и открили ценни залежи, които били експлоатирани въ продължение на около 200 години. Като се изчерпало златото, тѣ започнали да обработватъ други руди, главно сребърни. Въ източна Босна били открити оловни мини при Сребреница и при Олово. Тѣ били известни и въ срѣднитѣ вѣкове, а тия при Сребреница били разработвани отъ римлянитѣ. Известенъ е единъ comes metallorum въ Илирикумъ, което показва, че руднитѣ богатства въ западната часть на Балканския п-овъ сѫ били систематически експлоатирани въ IV в. сл. Хр. Единъ алхимикъ отъ времето на късната империя говори за „далматинско олово“ (μόλιβδος δελματήσιος) и за олово, добивано вѣроятно край Сава или при Сребреница (μόλιβδος σαβυήσιος). Но поголѣмата часть отъ минитѣ въ Босна, отъ които се е добивало злато, сребросенъ галенитъ и желѣзо, сѫ били разработвани въ XIII в. отъ саксонскитѣ рудари, които били поканени за рударска работа отъ мѣстнитѣ босненски и сръбски князе. Следъ идването на турцитѣ, последнитѣ приели нѣкои отъ саксонскитѣ закони за минитѣ, като ги запазили току-речи безъ измѣнение, и на първо време нѣкои отъ минитѣ продължавали да работятъ. Съ течение на времето, обаче, всички рудници, съ изключение на желѣзнитѣ, били затворени. Босненското желѣзо се ценѣло високо и продължавало да бѫде произвеждано и при турцитѣ; но турскитѣ власти правѣли все по-голѣми спънки на арендаторитѣ-концесионери, така че тѣхнитѣ печалби все повече намалявали. Много отъ саксонскитѣ рудари били принудени да се изселятъ, нѣкои били избити, а други останали и се смѣсили чрезъ женитби съ мѣстното население.

Главниятъ металъ, който е билъ добиванъ въ северна Трансилвания, е

билъ златото, намѣрено въ жили или смѣсено въ сулфидни руди. Най-голѣми рудници за скѫпоценни метали, а сѫщо така за медь и антимонъ, се намирали при Наги Баня (Баня Маре). Тѣ сѫ били разработвани съ сигурность въ XVI в., а може би и въ римско време. Въ трансилванската область Ерцгебирге най-важна група златни мини сѫ тия при Вереспатакъ (Роша Монтанѫ) до Четате Маре. Старото (римското) име на Вереспатакъ е Vicus Pirustarum. Тукъ Траянъ, както вече споменахме, поселилъ племето Pirustae, които преди това се занимавали съ рударство въ северна Албания. Минитѣ при Вереспатакъ били усилено експлоатирани отъ дакитѣ, но при маркоманскитѣ нашествия въ времето на Маркъ Аврелий (161—180 г. сл. Хр.) били закрити. Споредъ мнението на Дейвисъ, маркоманитѣ отвели съ себе си нѣкои опитни рудари отъ тукъ (отъ племето на пируститѣ) и ги поселили въ Бохемия, дето живѣли въ затънтенитѣ планини въ продължение на нѣколко вѣка, докле най-сетне изникнали презъ срѣднитѣ вѣкове съ промѣненъ езикъ като саксонски рудари.

Трансилвания е била позната като златоносна область дълго време преди завладяването ѝ отъ римлянитѣ. Агатирситѣ, които сѫ живѣли тукъ, се споменаватъ у Херодота като златоносци χρυσοφόροι. Много отъ златото, намѣрено въ Черноморскитѣ градове и въ гробове изъ Австрия и Унгария, е дошло отъ Трансилвания. Монетитѣ на гръцкитѣ градове по Адриатическо море, като Аполония и Дирахиумъ, напомнятъ, споредъ Дейвисъ, за пренасяне на злато презъ Сърбия; тия на Амфиполъ и на Тасосъ сѫ пѫтували може би край Черно море или презъ срѣдата на Балканския п-овъ.

Рударството въ Мизия се е практикувало въ римско време, но не преди II в. сл. Хр. Дейвисъ смѣта за преувеличено предположението на Иречекъ, че много отъ минитѣ, които последниятъ наброява въ България, сѫ сѫществували почти непрекѫснато още отъ римско време. За по-късно време рударската дейность тукъ е била сигурна. Майстори рудари сѫ били пакъ саксонцитѣ, които сѫ се разпространили на длъжъ и на ширъ изъ Балканския п-овъ. Тѣ били поканени отъ сръбскитѣ князе, вѣроятно въ началото на XIII в., за да разработватъ сребърнитѣ и други руди, защото вече били прочути като вещи рудари. За Урошъ I се смѣта, че билъ първиятъ, който започналъ обработването на меднитѣ мини въ Сърбия съ помощьта на саксонски майстори. Планинитѣ въ северо-източна Сърбия сѫ продължение на богатата съ метали Карпатска верига. Рудни богатства е имало до Зайчаръ и южно отъ Княжевацъ. Административниятъ центъръ на цѣлия тоя край въ римски дни е билъ по всѣка вѣроятность Виминациумъ-Костолацъ.

Продължение на рудоносната сръбска область представятъ планинитѣ въ северо-западна България, Стара-планина, северно отъ София. Юго-източно отъ Нишъ (при Руплье) има следи отъ стари рудници, отъ които се е добивала среброносна оловна руда. Една римска крепость при Ново-село изглежда имъ е служила за защита. Областьта до Трънъ (Глоговица) сѫщо така е била важенъ рударски центъръ за сребросенъ галенитъ и тетрахидритъ. На нѣколко километра южно отъ Вратца се виждатъ голѣми натрупвания на сгурия отъ медна руда и останки отъ стари тръби. Сгурия се срѣща и при Плакалница и гара Елисейна. При Етрополе се е произвеждало сѫщо така желѣзо. На много мѣста въ България има следи отъ старо рударство, но много малко сѫ сведенията, които биха ни дали възможность да опредѣлимъ съ известна сигурность, кои сѫ били римски рудници и кои датиратъ отъ по-ново време. Римлянитѣ, казва Дейвисъ, наистина, сѫ се нуждаели отъ суровъ материалъ за своитѣ орѫжейни фабрики при Нишъ, Марцианополъ-Девня, Рациария-Арчаръ и другаде, но не може да се докаже, че тѣ сѫ го получавали мѣстно и че не сѫ го вна-

сяли отъ вънъ. Единъ важенъ рударски центъръ, съ несъмнено римски характеръ, е околностьта на Малко-Търново въ Странджа-планина. Въ областьта на Далийска рѣка, южно отъ Малко-Търново, и въ землището на разваленото село Далии се виждатъ и до днесъ голѣми купища желѣзна сгурия, на длъжъ по рѣката и навѫтре въ хълмистата область. Дейвисъ споменава името Малко-Търново, но нищо не казва за намѣрения тукъ гръцки надписъ отъ римско време, отъ времето на Антонинъ Пий (137—161 г. сл. Хр.); както по своето съдържание, така и поради голѣмата оскѫдица на сведения и свидетелства за римското рударство, тоя надписъ е извънредно цененъ въ случая. Въ надписа се говори за желѣзни рудници и за работници-рудари, които, изглежда, сѫ били съюзени въ професионално дружество, управлявано отъ нѣкой си Стратонъ, синъ Стратоновъ. Последниятъ прави посвещение на Аполона — Ἀπόλλων Αὐλαρίοκος θεὸς ὑπήκοος — отъ свое име и отъ името на работницитѣ. Ето и самия надписъ: Ἀγαθῇ τύχῃ | Ἀπόλλωνι Αὐλαριό|κῳ θεῷ ἐπηκόῳ | Στράτων Στράτωνο[ς] ἄρξας τῶν ἐν τοῖς σιδ[η]ρείοις Ἑλλήνων τῷ η′ ἔτει τῆς Ἀντωνείνου βα|σιλείας ὑπέρ τε ἑαυτοῦ | καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἐργαστῶν σωτηρίας τε | καὶ εὐεργεσίας εὐξάμε|νος τὸν βωμὸν | ἀνέθηκα.[1])

Въ кюстендилския край Осогово е билъ центъръ на рударска дейность. На първо мѣсто сребronосенъ галенитъ, а следъ това и нѣкои желѣзни руди сѫ били разработвани отъ саксонцитѣ. Най-важниятъ желѣзнорударски центъръ въ България, па може би и на Балканския п-овъ, е билъ Самоковъ, дето се е добивало много желѣзо отъ саксонцитѣ-рудари въ срѣднитѣ вѣкове. Пазарътъ на произведеното въ самоковския рударски центъръ желѣзо е билъ Пазарджикъ. Отъ Пазарджикъ то се е разнасяло и продавало на други мѣста въ страната. Важни въ рударско отношение сѫ Родопитѣ около Батакъ и Пещера. Производството на желѣзо е обхващало Вѣтринъ-долъ (бивше Ели-Дере), около Бѣлово, Чепинското корито, околноститѣ на Пещера и Брацигово, мѣстностьта Беглика до Ташъ-боазъ. Въ южнитѣ Родопи Неврокопъ е билъ сѫщо така центъръ на обработването на магнетитния пѣсъкъ и на други руди. Но ние не знаемъ, до колко изброенитѣ рударски центрове и мѣстности, за сѫществуването на които въ старо време сѫдимъ по запазенитѣ до днешенъ день купища сгурия, сѫ били действително разработвани въ римско време.

Промиването на злато край потоцитѣ и рѣкитѣ на Родопитѣ се е извършвало отъ тракийското племе беси. Плиний говори за злато, което се е добивало при Хебросъ-Марица. Експлоатирането на златоноснитѣ пластове се е извършвало въ продължение на дълъгъ периодъ отъ време. Дейвисъ е на мнение, че златнитѣ предмети, намѣрени при Дуванлий и на други мѣста отъ V в. пр. Хр. и представящи произведения на мѣ-

[1]) Ср. M. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, Leipzig, 1920, II, 313; К. Шкорпилъ, Описъ на старинитѣ въ Черноморската область, София 1927, 72. На стр. 224 въ своята книга Дейвисъ споменава тоя надписъ, безъ да разглежда по-обстойно съдържанието му и, като цитира Frankfurter, Arch.-epigr. Mitt. XIV, 153, № 36, поставя го въ Търново: „The mines may have fed the ironworks mentioned in an inscription to one of the Antonines from near Tirnovo". Това погрѣшно обозначение на мѣстонахождението на тоя надписъ (Търново вмѣсто Малко-Търново) е повторено, освенъ въ Arch.-epigr. Mitt. ц. м., още у Seure, Rev. arch. XII, 1908, 48 сл. № 51; Cagnat, Inscr. gr. I, № 592 = 1433 и у Я. Тодоровъ, Паганизмътъ въ Долна Мизия, 169 [Печатането на „Паганизма въ Долна Мизия" бѣ току-що на привършване и авторътъ ѝ можа да получи само нѣкои отпечатани коли отъ Шкорпиловия „Описъ на старинитѣ", който излѣзе отъ печатъ малко покъсно. Годината на изданието е погрѣшно означена]. Поменатата грѣшка, следъ излизането отъ печатъ на „Описъ на старинитѣ въ Черноморската область", се поправи отъ M. Rostovtzeff, въ Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, ц. м. (възъ основа на Шкорпилъ и Кацаровъ), а сѫщо отъ Seure, Rev. des études anciennes, XXXI, 1929, 300; ср. и Eos XXXII, 144, № 5.

стни майстори, ще да сѫ били правени отъ мѣстно, тракийско злато.

Последната глава на книгата е посветена на римското рударство въ Гърция. Следъ това, на края на книгата, следватъ два пълни индекса — на топографскитѣ имена и по съдържание, които улесняватъ твърде много боравенето съ книгата, а така сѫщо и шесть страници, изпълнени съ образи, които илюстриратъ древната рударска техника, и шесть карти (картографски чертежи), въ които сѫ нанесени поменатитѣ въ книгата рударски мѣстности.

Отдѣлитѣ за Мизия и Тракия, които сѫ обхващали днешна България, сѫ разгледани доста на кратко. Но авторътъ, който е обходилъ България и е събралъ по-голѣмъ материалъ, възнамѣрява да го разработи обстойно въ втори свой трудъ, посветенъ на социално-икономичната страна на римската цивилизация въ Балканскитѣ страни. Изобщо, разгледаната отъ насъ книга, съ своя систематиченъ прегледъ на минното дѣло въ Европа, представя ценен приносъ къмъ социално-икономичната история на римската империя. Я. Тодоровъ

Leon Ruzicka, *Die Münzen von Pautalia*, Изв. на Бълг. Археол. Инст. VII, 1933, 1—216, и отдѣленъ отпечатъкъ.

Тоя посмъртенъ трудъ на учения колекционеръ на антични монети отъ Балканския полуостровъ, както се вижда отъ горното заглавие, е посветенъ на монетитѣ на Пауталия, втория голѣмъ следъ Сердика градъ въ ю.-западна Тракия.

Както първата му монография върху монетитѣ на Сердика,[1]) тъй и тоя му обемистъ трудъ се явява като продължение и допълнение на останалия отъ дълги години незавършенъ Corpus на античнитѣ монети, сѣчени на Балкан. полуостровъ, съ чието издаване се бѣ заела пруската академия на наукитѣ.

[1]) L. Ruzicka, Die Münzen von Serdica, Num. Zeitschrift XLVIII, 1915, 1—82 съ 9 табл.

Авторътъ се е старалъ да даде възможната пълнота на своя каталогъ, като за тази цель е използувалъ повече отъ 40 обществени и частни монетни сбирки и още толкова публикации; сбирката на Нар. Музей въ София, въ която, както е естествено, монетитѣ на Пауталия и тия на други тракийски градове сѫ застѫпени най-добре, е използувана твърде обширно. Каталогътъ на монетитѣ се предшествува отъ единъ доста обширенъ уводъ отъ 40 стр., кѫдето сѫ дадени исторически бележки за града и неговата близка околность; тукъ Ружичка се е постаралъ да почерпи отъ самитѣ монети, които се явяватъ като автентични и съвременни документи, нѣкои данни за миналото на Пауталия. Разгледано е подробно и монетосѣченето въ Пауталия. Особно интересни и важни сѫ наблюденията върху външнитѣ белези на монетитѣ (стр. 2 сл.) — надписи и образи, възъ основа на които Р. се опитва да установи хронологията на монетнитѣ емисии на всѣки императоръ.

Авторътъ се е помѫчилъ чрезъ метрологични наблюдения (стр. 17 сл.) да установи монетната система, по която сѫ сѣчени монетитѣ на Пауталия, и паричната стойность на различнитѣ номинали. Обаче добититѣ резултати, както и самиятъ авторъ признава, иматъ хипотетиченъ характеръ. Накрая е даденъ подробенъ прегледъ на типоветѣ на монетитѣ, които се отличаватъ по своето голѣмо разнообразие.

Освенъ познатитѣ божества отъ гръко-римския пантеонъ, тукъ сѫ представени и божества отъ локаленъ характеръ, като Стримонъ, богинята на града, нимфитѣ, персонификация на струмската область и пр.

Въ монетитѣ главно мѣсто заематъ изображенията на Асклепий, Хигия и Телесфоръ, чийто култъ поради лековития изворъ въ града е добилъ официаленъ характеръ.

Измежду характернитѣ за пауталийскитѣ монети изображения на първо мѣсто трѣбва да се спомене това съ персонификация на плодо-

родния пауталийски ландшафтъ (табл. VI, 19 стр. 33) въ видъ на седнала жена, заобиколена отъ четири детски фигури въ различни движения — край всѣка отъ които се намира обяснителенъ гръцки надписъ; тѣ символизиратъ плодородието и богатството съ грозде, жито, сребро и злато. Не по-малко е интересно изображението съ изгледъ на господствуващия надъ града хълмъ (Хисарлъкътъ) съ джбравата и храмоветѣ по него (табл. IX, 17, 18). Върху монета на табл. IV, 16 е представенъ пъкъ единъ храмъ отъ тоя хълмъ съ гора наоколо му.

Едно необикновено изображение намираме върху монетата, изобразена на табл. VI, 18; представена е една нимфа седнала иа скала, а срещу нея единъ сатиръ прави комични движения съ ржце и крака. На табл. IV,18 е представено едно рѣдко изображение на Асклепий, полулегналъ върху единъ крилатъ змей. На табл. III, 20 е изобразенъ пъкъ Хермесъ яздещъ върху своето свещенно животно—овена. Върху монетата на табл. V, 15 намираме за пръвъ пжть върху трак. монети изображение на Силванъ-Панъ.

Рѣдко има градове, върху чиито монети да сж изобразени толкова копия отъ прочути скулптурни произведения, както върху монетитѣ на Пауталия, които по нѣкои белези трѣбва да приемемъ, че сж сжществували въ града, който благодарение на природнитѣ си богатства е билъ съ добро материално положение и е могълъ да украсява обществанитѣ си площади и сгради съ мряморни копия. Въ това отношение ние можемъ да го сравняваме съ Мало-азийския градъ Амастрисъ, върху чиито монети намираме сжщо тъй цѣла галерия отъ образи на знаменити въ древностьта оригинали (ср. Schlosser, Num. Zft, XXIII, 1891 18 сл.). Може би статуарнитѣ произведения да сж били повече, но отъ особнитѣ белези на изображенията върху монетитѣ можемъ да изброимъ като сигурни следнитѣ: Хермесъ държащъ детето Дионисъ (табл. IV, 1); Ruzicka го смѣта за изображение на копие на праксителевия Хермесъ отъ Олимпия, а Klein—за оригинално произведение отъ покъсно време; Сатиръть виночерпецъ (табл. IV, 2), сходенъ съ запазени реплики отъ праксителевия сатиръ; Хермесъ дискоболъ (табл. III, 22); Аполонъ съ лавровo клонче и патера (табл. II, 11, 12, 89); Херакълъ въ борба съ лъвъ (табл. V, 13); че това е било статуарна група, се вижда отъ клоната, която гравьоръть не е пропусналъ да отбележи; Артемида ловджийка (табл. II, 13), изобразена въ едикула на хълма; Хермесъ правъ (табл. III, 23) и пр.

Вториятъ и сжществень дѣлъ на книгата съставя каталогътъ на монетитѣ. Нумизматиката на Пауталия почва съ една монета отъ най-малъкъ номиналъ; върху лицето ѝ е изобразена глава на Асклепия, а върху опъкото — неговата тояга, около която се увива змия. Тая за сега единствена монета се пази въ Народния Музей въ София. Р. доста основателно я датира въ II в. сл. Хр., а не както до сега я поставяха въ първия в. сл. Хр.

Монетитѣ на Пауталия съ императорски образъ и име започватъ съ Антонинъ Пий и свършватъ съ тия сѣчени при Гета. Причинитѣ за това ранно прекратяване на монетосѣчението на Пауталия не сж ясни, въпрѣки, че отъ писменни извори знаемъ, какво градътъ е просжществувалъ до по-късно време.

При описание на монетитѣ Р. тукъ-тамъ е допусналъ очевидни грѣшки, които сж го довели до погрѣшни тълкувания на изображенията. Тъй напр., въ монетата отъ Комодъ № 192, табл. IV, 9, женската фигура не е танцуваща менада, а яздеща, което много добре се вижда отъ положението на лѣвия ѝ кракъ. Въ протѣгнатата д. ржка държи пржчка (тирсъ), а не патера, и съ лѣвата — юздитѣ, а не тимпанъ! Тукъ Р. е видѣлъ и нѣща, които върху оригинала нѣма, нито пъкъ сж възможни. Надъ главитѣ на менадата и Дионисъ той е видѣлъ единъ човѣкъ, укротяващъ бикъ! Това сж пукнатини на патината, които случайно наподобяватъ

нѣщо като човѣкъ и животно. Фигурата върху монета отъ Комодъ № 212, табл. III, 12, е облѣчена въ двойно препасанъ хитонъ, както ясно личи отъ гипсовия отпечатъкъ, а не е полугола. Съ д. ржка държи крайчецъ отъ хитона, а не нѣкакъвъ предметъ. № 236, табл. III, 24, монета отъ Комодъ. Стоящата гърбомъ гола фигура на младежъ съ мантия на л. рамо не е Хелиосъ, а Хермесъ, държащъ въ протѣгнатата д. ржка кисия, което ясно се вижда отъ отпечатъка. Около главата нѣма никакви лжчи, нито камшикъ въ л. ржка. Това изображение е типично за Хермесъ и се срѣща въ много други монети (ср. табл. III, 23); изглежда да изобразява нѣкоя статуя на Хермесъ откъмъ гърба (вж. табл. III, 18, 19, 21). Стоящата фигура въ храмъ върху монетата отъ С. Северъ № 264, табл. II, 12, не е Бонусъ Евентусъ, а Асклепий, което ясно личи отъ оригинала въ София. Сжщо тъй и фигурата въ храмъ върху монетата отъ Каракала № 710, табл. IV, 16, е на Асклепий, а не императоръ въ тога. Въ това изображение е представенъ вѣроятно главниятъ храмъ на Асклепий въ джбравата върху хълма надъ града. Че това е храмътъ на Асклепий, се вижда отъ змията върху фронтона му, подобно на едно друго изображение (табл. III, 15), кждето ясно личи и фигурата на Асклепий. Младежката гола фигура, държаща въ протѣгнатата д. ржка патера надъ жертвеникъ и въ спустнатата лѣва — лаврово клонче въ монетитѣ на Ант. Пий (№ 21), Луци Веръ (№ 172), С. Северъ (№ 273, табл. II, 10, № 315, 316, 317—321), Ю. Домна (№ 455), Каракала (№ 511, 719) и Гета (№ 818, 868, 869) Р. означава въ скоби и като Бонусъ Евентусъ, което не е вѣрно.

Действително Бонусъ Евентусъ се изобразява върху монетитѣ въ сжщата поза, но винаги съ житни класове или макъ въ лѣвата ржка,[1]) а не съ лаврово клонче, което е присжщъ атрибутъ само за Аполонъ. Плиний, като описва една статуя на Бонусъ Евентусъ, не забравя да спомене, че държи макъ.[1]) Предметътъ, върху който седи женската фигура отъ монетата № 362, табл. VI, 18 и стр. 32, не е легло, а скала, която е предадена съ редица точки по шаблона, по който гравьоритѣ изобразяватъ върху монетитѣ планини, скали и почва.[2])

Накрая монографията е снабдена отъ проф. Кубичекъ съ единъ подробенъ указатель, който улеснява читателя. Въ десеть отлично изработени таблици въ края на книгата сж възпроизведени по гипсови отливъци повечето характерни изображения и главитѣ на императоритѣ. Трудътъ на Р. е незамѣнимо помагало не само за специалиститѣ, но и за всѣки любитель на античнитѣ монети.

Т. Герасимовъ

E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II partie, t. IV fasc. IV, Paris, 1930.

Въ тая нова свезка е продължено описанието на монетитѣ отъ предидущата глава, обемаща монетитѣ на македонскитѣ царе и градове.[3])

Описани сж тукъ монетитѣ на Ейонъ, Амфиполисъ, о. Тасосъ, градоветѣ въ Пангейската область и накрая всички incerti, които по стилъ и изображения показватъ сходство съ известнитѣ македонски монети, но не могатъ съ положителность да се припишатъ на този или онзи царь или градъ, докато не се явятъ междинни монети съ повече признаци, които да спомогнатъ съ вѣроятность за идентифицирането на тия incerti.

Означаванитѣ до сега монети съ свиня и лотосовъ орнаментъ (№ 1214, 1216, табл. CCCXXVI, 7, 8, 9) като incerti трѣбва следъ откритието на

[1]) Pick I, 1, табл. XV, 9; Мушмовъ, Антич. монети, табл. XIII, 14.

[1]) Plin. N. H. 34, 77: simulacrum Boni Eventus, dextra pateram, sinistra spicam ac papavera tenens.

[2]) Мушмовъ, Антич. монети на Пловдивъ 1926, табл. XII, 440, 488; и тукъ табл. VI, 6, 12.

[3]) Babelon, Traité II. t. IV, fasc. III, 1928.

H. Gaebler,[1]) да се отнесатъ къмъ монетитѣ на гр. Стагира на Халкидич. полуостровъ. Сѫщо така и монетитѣ съ предна половина на лъвъ (табл. CCCXXVI, 18, 19) трѣбва да се отнесатъ къмъ монетитѣ на халкидическия гр. Skithai (вж. Zeitsch. für Num. XXXIX, 255 сл.).

Следующата 12-та глава отъ тая свезка обхваща монетитѣ на пеонскитѣ царе (стр. 801—824).

По-специално значение за насъ има последната 13-та глава, въ която сѫ описани монетитѣ на тракийскитѣ владѣтели; тя се явява и като найновъ трудъ върху трак. монети. Споредъ плана на Бабелонъ, тукъ сѫ описани само монети на владѣтелитѣ до Лизимахъ; монетитѣ на по-къснитѣ трак. царе ще бѫдатъ издадени въ следващия дѣлъ на съчинението. Тая глава е разпредѣлена на 18 параграфи, всѣки отъ които обхваща монетитѣ на отдѣленъ владѣтель. Каталогътъ се предшествува отъ единъ кратъкъ исторически уводъ (стр. 825—830) за формирането и развитието на тракийската държава. Тукъ е помѣстена и една хронологическа таблица на одризкитѣ царе споредъ изследванията на Hoeck, която обаче за хронологията на нѣкои владѣтели е вече неудобна. Въ всѣки параграфъ описанието на монетитѣ се предшествува отъ кратки исторически бележки за съответния владѣтель.

Въ параграфъ II, Бабелонъ, като говори за типоветѣ на Спарадоковитѣ монети, казва, че типоветѣ съ свободно стоящъ конь, конь въ скокъ, както и предна половина на скачащъ конь имитирали тия отъ монетитѣ на македонския царь Пердика II (454—413 г. пр. Хр.), неговъ съвременникъ, а типътъ на опъкото, орелъ разкѫсващъ змия, е заетъ отъ монетитѣ на Олинтъ, кѫдето Спарадокъ е сѣкълъ монетитѣ си. Това твърдение е произволно, защото при сравнение на Спарадокови монети съ такива отъ Олинтъ се вижда, че първитѣ копиратъ типоветѣ и отъ двѣтѣ страни на олинтскитѣ монети; конь въ скокъ,[1]) конь свободно стоящъ съ вдигнатъ преденъ кракъ,[2]) предна конска половина[3]) сѫ типични изображения въ олинтскитѣ монети. Щомъ като Спарадокъ сѣче въ тоя градъ, естествено е да направи заемки отъ неговитѣ монетни типове, а не да търси отъ другаде.

Аналогиченъ случай намираме въ монетитѣ и на другъ тракийски царь — Аматокъ, който сѣче въ Маронея[4]) и неговитѣ монети копиратъ типоветѣ на маронийскитѣ монети.

Нѣколко сребърни монети съ необичайнитѣ за съвременнитѣ монети надписи ΣΕΥΘΑ ΑΡΓΥΡΟΝ и ΣΕΥΘΑ ΚΟΜΜΑ Бабелонъ отдава не на Севтесъ, сина на Спарадокъ, а на неговия едноименникъ, синъ на Месадъ, който е управлявалъ приморска Тракия (стр. 836 и 842). Историческитѣ съображения, които изтъква авторътъ, както и типоветѣ на тия монети, които сѫ ново нѣщо въ нумизматиката на трак. владѣтели, като че ли даватъ известна вѣроятность на това негово предположение.

Б. сподѣля възгледа на Hoeck, че подъ двѣтѣ имена Метокъ и Аматокъ, които срѣщаме у старитѣ автори, трѣбва да разбираме едно и сѫщо лице. Именно на тая личность той отдава дребнитѣ сребърни монети съ надпись ΜΗΤΟΚΟ. А дебелитѣ бронзови съ надпись ΑΜΑΤΟΚΟ пъкъ приписва на единъ вторъ, по-късенъ владѣтель Аматокъ II (стр. 813 сл.), нѣмащъ нищо общо съ името Аматокъ споменавано заедно съ Метокъ.

Тоя въпросъ за хронологическото подреждане на дебелитѣ бронзови монети съ името Аматокъ и двѣтѣ имена ΜΗΤΟΚΟ и ΑΜΑΤΟΚΟ у старитѣ автори изисква по-внимателна и обстойна провѣрка.

При описанието на Аматоковитѣ

[1]) G a e b l e r, Die Münzen von Stagira, Sitz.-Ber. der preuss. Akad. der Wiss. 1930, XIX, 293 сл.

[1]) B. M. C. Macedonia, стр. 87, № 2.
[2]) Beschreibung Berlin II, Taf. V, 44.
[3]) B. M. C. стр. 87, № 4.
[4]) H e a d, Hist. num.² 283.

бронзови монети Б. вижда и пише погрѣшно името на Аматокъ съ Δ; името на тоя владѣтель тукъ се пише съ Τ, която буква е образувана отъ края на дръжката на двойната брадва и една напрѣчна кѫса черта, както това се вижда отъ добре запазенитѣ екземпляри. А върху една монета отъ сбирката на Нар. музей въ София[1]) буквата Τ е гравирана отдѣлно въ дѣсно отъ дръжката на двойната брадва.

На Б. е останалъ неизвестенъ новиятъ типъ върху аматоковитѣ монети — конь въ скокъ на дѣсно или на лѣво. До сега бѣха известни само монети съ двойна брадва отъ едната страна и отъ другата лозовъ храстъ въ квадратъ. Коньтъ въ скокъ, както и лозата въ квадратъ, сѫ типове на маронийскитѣ тетрадрахми. Аматокъ е сѣкълъ своитѣ монети въ монетарницата на Маронея, отъ дето сѫ заети и двата типа за опъкото на неговитѣ монети.

Монетитѣ на Тересъ III би трѣбвало да следватъ следъ тия на Аматока, понеже иматъ голѣмо сходство въ типоветѣ и стила съ последнитѣ (ср. табл. CCCXXX, 13 и табл. CCCXXXI, 12) и показватъ на хронологична близость. Не е ясно защо Б. следъ Аматокъ поставя монетитѣ на Саратокъ, а тия на Тересъ III много по-назадъ.

Съ монетитѣ на Хебризелмисъ (§ VII) се започва една серия отъ монети на владѣтели, които иматъ на опъкото си за типъ сѫдъ за мѣрене на жито—кипсела, говорящия типъ на трак. градъ Кипсела, въ чието съседство изглежда да сѫ управлявали тия тракийски владѣтели.

Мѫжката глава върху лицето на сребърнитѣ оболи на Коти I (табл. CCCXXXI, 1, 2, 3) Бабелонъ произволно назовава глава на тракийския Дионисъ или Сабазий (стр. 853 сл.). Дионисъ обикновено има на главата си бръшляновъ вѣнецъ, който тукъ липсва. Отъ по-добре запазенитѣ монети виждаме, че главата е съ индивидуални черти и безъ вѣнецъ — нея по-скоро трѣбва да смѣтаме за портретъ на Коти I, какъвто намираме върху неговитѣ бронзови монети[1]) (№ 1303, табл. CCCXXX, 5).

Като говори за етимологията на името Керсоблептъ (стр. 856), между другото Б. погрѣшно казва, че името на Θεὸς Μέγας върху тетрадрахми отъ Одесосъ е Κύρσα. Отъ епиграфски паметници[2]) отдавна е известно, че Великиятъ Богъ въ Одесосъ се е наричалъ Δαρζάλας, а Κύρσα е името на монетния магистратъ въ Одесосъ,[3]) съ чието име сѫ известни и други тетрадрахми отъ Одесосъ безъ образа на Великия Богъ.

Въ монетитѣ на Севтъ III отъ поголѣмъ номиналъ, както за опъкото сѫ употрѣбени два различни типа конници, тъй и за лицевата страна — две различни мѫжки глави. Тия различия Б. не е забелязълъ и при описанието на монетитѣ не прави разлика, въпрѣки че отъ даденитѣ отъ него въ таблицитѣ примѣри ясно личи тая разлика (ср. табл. CCCXXXI 13, 18 и 15, 16, 17) въ образитѣ; той се задоволява да нарече и двата вида брадати глави Зевсъ, и двата ездача — конникъ. Върху лицето на монетитѣ върху табл. CCCXXXI, 13 и 18, брадатата глава на д. се отличава отъ тая на № 15, 16 и 17; тя има индивидуални черти — носътъ е орловъ, косата е подвързана съ диадема.

Докато у втория видъ монети образътъ напомня класическия типъ на Зевса и е съ лавровъ венецъ, главата съ индивидуалнитѣ черти е несъмнено портретъ на Севтъ III. Конникътъ върху опъкото на монетитѣ съ портретна глава на Севтъ е въ скокъ на дѣсно и лицето на ездача върху подобре запазени екземпляри наподобява това на лицевата страна.

Конникътъ пъкъ върху монетитѣ

[1]) Мушмовъ, Монетитѣ на тракийскитѣ царе, табл. I, 17.

[1]) Главата е съ брада, а не обратното, както пише Б.

[2]) Кацаровъ въ Realenc. XV, 227 сл.; Θεὸς μέγας Ὀδρσιτῶν.

[3]) Pick I₂, 549, № 2214.

съ глава на Зевсъ е представенъ въ спокоенъ ходъ на дѣсно.

Севтъ III е препечатвалъ монети на съвременницитѣ си Филипъ II Македонски, Александъръ III, Антигонъ и Лизимахъ.

Известни мѫчнотии представлява класирането на бронзовитѣ монети, които носятъ надписъ ΟΔΡΣΙ (?) и ΟΔΡΟΣΙ (?)

Споредъ Б. най-вѣроятното четене на надписа е ΟΔΡΟΣΙ (?). Той е наклоненъ да ги отдаде на единъ неизвестенъ градъ Ὄδρυσα като се позовава на споменатия въ лексикона на Стефанъ Византиецъ Ὄδρυσα или Ὀδρυσία. Това отъждествяване е прибързано и неприемливо поради това, че името на предполагаемия градъ върху всички монети се пише съ ο, а не съ υ, което не е случайность. Името на одризитѣ въ изворитѣ се пише сѫщо съ υ. Последната или предпоследната буква на надписа не е Ι, а Ω, както това се вижда отъ добре запазенитѣ монети.

Бабелонъ описва и две малки сребърни монети съ надписъ ΟΔΡΟΣ (?). Тѣзи монети иматъ на лицето си глава на Атина на среща съ коринтски шлемъ, а върху опъкото — изображение на мѫжъ съ брада, който седи на дѣсно; на главата си той носи каузия, която е смъкната задъ врата му. Въ дѣсната рѫка той държи скиптъръ опренъ на рамо, а въ лѣвата единъ кѫсъ мечъ.

Въ последния (XVIII) параграфъ сѫ казани нѣколко думи за Лизимаха. Неговитѣ монети заедно съ тия на Александра Велики споредъ плана на съчинението ще бѫдатъ публикувани отдѣлно.

Последнитѣ страници на тая свезка сѫ посветени на монетитѣ на Абдера, съ който градъ се започва каталогътъ на монетитѣ на градоветѣ въ Тракия, който ще бѫде продълженъ въ идущитѣ свезки. Текстътъ се придружава отъ 15 отлични таблици, върху които сѫ възпроизведени голѣмъ брой монети.

Т. Герасимовъ

D. M. Robinson, *The Coins found at Olynthus in 1928.* The Jons Hopkins University Studies in Archeology № 11, 1931, 129 стр. съ 28 табл.

Презъ 1928 г. американската археологическа школа въ Атина предприе разкопки върху развалинитѣ на античния градъ Олинтъ на Халкидическия полуостровъ. Научнитѣ резултати и материалитѣ отъ тия разкопки бѣха публикувани системно въ нѣколко отдѣлни монографии. Въ гореозначената книга, трета отъ тая серия публикации, Робинзонъ дава обширно описание и прегледъ на нумизматическитѣ материали, добити презъ време на тия разкопки.

Следвайки примѣра, даденъ отъ K. Regling въ неговата образцова въ всѣко отношение книга Die Münzen von Priene, Робинзонъ въ тоя си трудъ посочва още веднажъ, какъвъ важенъ материалъ и изворъ сѫ монетитѣ, добити отъ разкопкитѣ на старитѣ селища, особно ако тѣ сѫ събирани научно.

Презъ време на разкопкитѣ сѫ били намѣрени 85 сребърни и 1102 бронзови монети; по-голѣмата часть отъ тия монети сѫ на Олинтъ и на Халкидическия съюзъ, чието седалище е билъ той и съ това се потвърждава предположението, че развалинитѣ на селището при „Мегали тумба“ близо до Мирофито сѫ на античния Олинтъ. Останалата часть монети принадлежи на 43 градове отъ Македония, Тракия, М. Азия и островитѣ въ Срѣдиземно море, което показва широкитѣ търговски връзки на Олинтъ съ близки и далечни селища презъ време на неговия разцвѣтъ; между монетитѣ се намиратъ и такива на македонски и тракийски царе: Еропъ, Павзаний, Аминта III, Пердика III, Филипъ II, Александъръ III Велики, Филипъ III, Антигонъ, Керсоблептъ и Кетрипорисъ. Отъ елинистическата епоха сѫ намѣрени само три монети, което свидетелствува, че селището следъ разрушението му отъ Филипъ II Македонски въ 348 пр. Хр. презъ тая епоха е било запустѣло; една часть отъ жи-

телитѣ му сѫ били преселени отъ Касандъръ въ новооснования отъ него на полуострова гр. Касандрия въ 312 пр. Хр. Въ горнитѣ пластове на развалинитѣ сѫ били намѣрени една венецианска монета отъ XIII в. и нѣколко византийски монети отъ XI—XIV в. Робинзонъ е далъ и подробни стратиграфски бележки за открититѣ въ Олинтъ монети.

Въ каталога монетитѣ сѫ описани въ географски и хронологиченъ редъ; за всѣки градъ и владѣтель сѫ дадени кратки бележки.

Както е естествено, авторътъ се е спрѣлъ повече на монетитѣ на Олинтъ и Халкидическия съюзъ; последнитѣ той разпредѣля на седемь серии (стр. 13 сл.) споредъ разнитѣ белези въ типоветѣ на лицето и опъкото.

Между открититѣ монети се намиратъ и нѣколко такива, които представляватъ нови типове или варианти за нумизматиката на Македония и Тракия. Такива сѫ една сребърна тетрадрахма отъ гр. Сермиле (около 500 г. пр. Хр.); сребърни драхми отъ Потидея; една тетрадрахма отъ Афитисъ, отъ Каристосъ, Абдера и пр.

Отъ намѣренитѣ две бронзови монети отъ тракийския царь Керсоблептъ, едната представлява неизвестенъ до сега типъ; тя има на лицето си глава на Атина съ шлемъ на дѣсно, а на опъкото — житно зърно и надписъ ΚΕΡΣΟ (?) (стр. 49, № 153, табл. IX). Робинзонъ е наклоненъ да припише на Пердика II (454—412 пр. Хр.) сребърнитѣ монети съ конникъ съ две копия и на опъкото съ предна часть на лъвъ въ квадратъ, подобни на описанитѣ въ Beschreibung, Berlin, II, стр. 182, подъ името Александъръ I Македонски.

При разкопкитѣ заедно съ другитѣ материали били намѣрени въ едно гърне и 16 бронзови кръгли плочки, които наподобяватъ металически ядра за монети; тѣхното предназначение за сега не е ясно. Таблицитѣ, 28 на брой, сѫ изработени възъ основа на оригиналитѣ — това е попрѣчило повечето зле запазени или силно патинирани монети да излѣзатъ ясно.

Тая книга е новъ ценен приносъ къмъ античната нумизматика на Македония и Тракия.

Т. Герасимовъ

A. B. West, *Fifth and fourth Century Gold Coins from the Thracian Coast.* New-York, 1929, 183 стр. съ 16 табл.

Въ края на V в. пр. Хр. градоветѣ по тракийското крайбрѣжие Еносъ, Маронея, Амфиполисъ заедно съ о. Тасосъ сѣкли и златни монети. Причина за тия изключителни емисии на монети отъ злато е възстанието, въ което тѣ участвували срѣщу Атина, борейки се срещу нейната хегемония. Златнитѣ монети сѫ били отсѣчени въ малко количество и тѣ сѫ играли ролята на Notgeld; съ тѣхъ вѣроятно се е плащало на наемницитѣ. До сега сѫ известни много малко подобни монети, пръснати изъ европейскитѣ музеи.

Авторътъ въ предлаганата книжка се занимава съ тия изключителни и рѣдки монети и по-специално съ въпроса, по каква монетна система сѫ били отсѣчени. Тукъ той се стреми да обори господствуващето въ науката мнение,[1]) че тия златни монети сѫ били сѣчени по монетната система (Münzfuss) на Атина.

Възъ основа на сложни метрологически изчисления и исторически справки, авторътъ се сили да докаже, че тия златни монети сѫ били сѣчени по мало-азийската, респективно персийската монетна система.

Поради това, че числото на златнитѣ монети е много малко и недостатъчно за метрологически наблюдения и изчисления, авторътъ си служи за цельта съ съвременнитѣ сребърни монети на тия градове, като и въ тѣхъ търси и намира влияние на персийската система въ теглото имъ.

Крайниятъ резултатъ отъ издирванията на автора е, че златнитѣ и сребърнитѣ монети на споменатитѣ градове презъ тоя периодъ сѫ сѣчени

[1]) Head, Hist. num.² стр. XLII сл.; Gardner, Anc. Coinage, 88 сл.

по персийската монетна система, въ която съотношението на златото къмъ среброто е 13½ къмъ 1, докато въ атинската е 12 къмъ 1.

Неприязнеността си къмъ Атина о. Тасосъ изразилъ и въ това, че смѣнилъ и монетнитѣ образи; сега поставили на опъкото образътъ на Херакълъ стрелецъ колѣничилъ на д.; тоя образъ е билъ заетъ отъ релиефното изображение на Херакла върху градската стена.

Сложнитѣ метрологически изчисления, които заематъ голѣма часть отъ книгата, я правятъ трудна за четене. Не всѣкога може да се следва авторътъ и въ неговитѣ исторически доводи.

Между другото, тая книжка, заедно съ отличнитѣ си таблици, може да служи и като каталогъ на сребърнитѣ монети на Маронея и о. Тасосъ, за които все още липсва единъ Corpus.

Т. Герасимовъ

P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. I. Teil: Die Reichsprägung zur Zeit des Traians*, Stuttgart, 1931, X + 308 стр. съ 10 табл.; *II. Teil: Die Reichsprägung zur Zeit des Hadrians*, Stuttgart, 1933, 250 стр. съ 10 табл.

Каталогътъ на Cohen за римскитѣ императорски монети, въпреки че и до сега служи като настолна книга на всички, които се занимаватъ съ нумизматиката на римскитѣ императори, не задоволява вече въ много отношения. Отъ времето на издаването му до днесъ нумизматическиятъ материалъ се е увеличилъ неимовѣрно много. Въ описанието на отдѣлнитѣ екземпляри сѫ допуснати много грѣшки, описани сѫ и фалшиви екземпляри, начинътъ на илюстриране е незадоволителенъ. Всички тия недостатъци сѫ една спънка при научни занимания съ него.

Ето защо се налага нуждата отъ единъ новъ Corpus на римскитѣ императорски монети, изработенъ споредъ изискванията на съвременната нумизматическа критика.

Mattingly и Sydenham въ започнатия отъ тѣхъ каталогъ — The Roman imperial coinage — на рим. императорски монети въ Британския музей направиха първата крачка въ това отношение, при все че тѣхниятъ каталогъ нѣма обширната задача на единъ Corpus.

Гореозначеното съчинение на Strack е единъ смѣлъ опитъ да се обхване единъ голѣмъ дѣлъ отъ монетитѣ на рим. императори — именно тия отъ втория вѣкъ сл. Хр. Съ една очудваща енергия въ единъ срокъ отъ три години авторътъ ни поднася първитѣ два тома отъ съчинението си, което ще обхваща монетитѣ отъ Траянъ до Комодъ включително. Суровиятъ материалъ за работата си Strack е събралъ лично отъ голѣмъ брой обществени и частни сбирки въ Европа. Книгата на St. е повече отъ единъ каталогъ. Въ нея авторътъ не се е задоволилъ само съ механическо описание на монетитѣ; той проучва и тълкува съдържанието на тѣхнитѣ надписи и изображения, съ което се стреми да ги направи удобенъ материалъ и изворъ за по-нататъшни изследвания. За тая цель той си служи съ обширенъ критиченъ апаратъ, познавайки отлично изворитѣ за епохата на отдѣлнитѣ императори. Тукъ авторътъ достатъчно ясно изтъква значението на монетитѣ като изворъ, благодарение на обстоятелството, че тѣ играятъ въ древността ролята на acta publica — официаленъ органъ на управлението, кѫдето въ резюмирана форма се съобщаватъ всички правителствени програми, мѣроприятия, станали събития и пр.

Съдържанието на всѣка часть отъ съчинението на St. се разпада на два дѣла — изследване на съдържанието на монетитѣ и сѫщински каталогъ.

Най-напредъ авторътъ се стреми възъ основа на външната анатомия на монетитѣ да установи здрава хронология въ монетосѣчението на всѣки императоръ, за да му служи като опора при по-нататъшнитѣ изследвания. Подиръ това следва сѫществениятъ от-

дѣлъ — интерпретация на типове и надписи. Тукъ авторътъ е проявилъ своята критичность и усѣтъ за стилъ. При тоя отдѣлъ единственото, което бихме забелязали е, че той е отдѣлилъ малко внимание и мѣсто на бронзовитѣ медалиони, а тѣ съ своитѣ надписи и образи сж еднакво ценен изворъ редомъ съ ауреитѣ и денаритѣ, още повече, че тѣ сж началото на die Schaumünze въ нумизматиката и предшественици на тия отъ ренесанса. Мѣстото тукъ за съжаление не ни позволява да направимъ анализъ на интереснитѣ изводи, които St. прави въ тоя отдѣлъ.

Отлична украса на книгитѣ сж извънредно релиефно и ясно изработенитѣ таблици.

Ще очакваме въ скоро време и заключителния томъ на това тъй широко и съ компетентность подхванато съчинение. Ние го препоржчваме на вниманието на всички, които биха се занимавали не само съ нумизматиката, но и съ историята на епохата на императоритѣ отъ втория вѣкъ сл. Хр.

Т. Герасимовъ

ΘΡΑΚΙΚΑ. Τριμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ἱδρυθὲν καὶ ἐκδιδ. ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Θρακικοῦ Κέντρου.

Съюзътъ на гръцкитѣ учители-бѣжанци отъ Тракия издава отъ 1928 г. насамъ въ Атина едно периодическо списание подъ насловъ „Θρακικά“. Въ него се публикуватъ материали, отнасящи се до археологията и историята на Тракия; освенъ тѣхъ широко сж застжпени народознание и езикъ. На края на всѣки томъ следватъ вести и библиография върху Тракия. Въ това списание, предназначено повече за пропаганда, сътрудничатъ не само учители, търговци, лѣкари, но и професионални учени отъ Гърция. До сега сж излѣзли петь обемисти тома.

Тукъ даваме кратъкъ прегледъ на статиитѣ съ археологическо и историческо съдържание, които представятъ по-широкъ интересъ.

Томъ I, 1928. Е. Pelekidis, Μνημεῖα τῆς Θράκης, стр. 5—19. Авторътъ описва два торса отъ архаични статуи; първиятъ принадлежи на една „коре“, намѣренъ е въ развалинитѣ на античния градъ Бизия, а вториятъ — на единъ младежъ-куросъ, отъ Родосто. И двата фрагмента, добре запазени, сж ценен приносъ къмъ гръцката пластика отъ архаичния периодъ.

I. B. Papadopoulos, Ἐπιτύμβιος στήλη, стр. 21—25. Описва една надгробна плоча отъ II в. сл. Хр., намѣрена въ едно село край Босфора; върху горната половина сж представени три фигури въ тоги.

H. Tsountas, Ἀπεικόνισις Θρακῶν εἰς ἓν ἀγγεῖον, стр. 25—29. Дава популярна бележка за изображението на Орфей, обкржженъ отъ тракийки върху една червенофигурна ваза отъ Берлинския Музей.

G. A. Sotiriu, Ἀνάγλυφον ἁγίου Γεωργίου ἐξ Ἡρακλείας τῆς Προποντίδος, стр. 33—37. Авторътъ описва една икона съ значителни размѣри съ образа на Св. Георги, издълбана върху плоча отъ мекъ камъкъ; плочата се е намирала въ една стара църква въ Хераклия. Св. Георги е представенъ яздещъ на конь и държащъ предъ себе си въ л. ржка лжкъ и стрела.

K. Kourtidis, Βυζαντίναι ἀρχαιότητες ἐν Ἀδριανουπόλει, стр. 38—42. Издава два византийски надписа; единиятъ отъ тѣхъ съдържа молебствие за Иоанъ VI Кантакузинъ.

N. Beis, Θεοδόσιος μητροπολίτης Μηδείας καὶ Σωζοπόλεως (1627—1636 г.), стр. 43—49. Дава кратки бележки за тоя митрополитъ на Созополъ и Мидия.

K. M. Apostolidis, Περὶ τῶν ἀρχαίων Θρακῶν, стр. 79—86. Дава популяренъ прегледъ на миналото на тракитѣ.

A. E. Samothrakis, Βασιλεὺς ποιητής — Κότυς ὁ Ε' βασιλεὺς τῆς Θράκης, стр. 90—105. Авторътъ издава съ кратъкъ коментаръ нѣколкото стихове приписвани на тракийския царь Коти V.

S. P. Kyriakidis, Ὁ καπουκίνος Robert de Dreux ἔτη Θράκη στὰ 1666, стр. 106—115. Дадени сж извадки отъ пжтописа на споменатия капуцинъ, отнасящи се до Тракия.

K. G. Kourtidis, Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐν Ἀδριανουπόλει, стр. 312—317. Изброява нѣкои незначителни старини въ Одринъ.

K. M. Apostolidis, Περὶ τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῆς ὀνομάτων Εὐμολπίας καὶ Κενδρισέως, стр. 336—349. Авторътъ въ тая си статия се опитва да докаже, че по старитѣ имена на Филипополъ сж били Евмолпия и Кендризосъ.

N. A. Beis, Σημειώματα περὶ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Χάλκης, стр. 365—374. Веисъ дава бележки за църквата Св. Богородица Халкийска.

Томъ II, 1929. G. A. Soteriu, Ἀρτοφόριον τῆς Μητροπόλεως Ἐκκλησίας Ἀδριανουπόλεως, стр. 7—10. Авторътъ описва една сребърна артоносница отъ 1669 год., принадлежала на митрополитската църква въ Одринъ, която сега се намира въ музея за византийски старини въ Атина.

K. M. Apostolidis, Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Φιλιππουπόλεως, стр. 11—33. Апостолидисъ дава свое ново четене на нѣкои известни и на неиздадени гръцки надписи отъ Пловдивъ и близката околность; тая сбирка отъ надписи авторътъ е печаталъ и на български езикъ въ Годишника на Пловдивската Библиотека, 1927, стр. 183—200.

I. Sarafoglu, Περιγραφὴ Ἀδριανουπόλεως ἐκ χειρογράφου, стр. 66—82. Издава извадки отъ едно ржкописно описание на Одринъ отъ старо време.

De la Coste Messelière, Ἀντιτύπον Περινθιακὸν ἑνὸς χαλκίνου τοῦ Ἡρακλείου, стр. 265—274. Преводъ на една статия печатана на френски езикъ въ Bull. de corr. hell. XLVIII, отнасяща се до една великолепна бронзова глава на момиче, намѣрена въ развалинитѣ на античния градъ Перинтъ.

K. Papaioanidis, Ὁ φυσικὸς λιμὴν τῆς Ἀπολονίας-Σωζοπόλεως πάλαι καὶ νῦν, стр. 284—294. Дава топографски бележки за Аполония възъ основа на нѣкои надписи.

B. A. Mystolidis, Αἶνος-Ἐκκλησίαι Αἴνου, стр. 296—314. Авторътъ дава кратки бележки за старитѣ църкви въ Еносъ.

K. M. Apostolidis, Δύο ἔγγραφα ἐκ Φιλιππουπόλεως τοῦ 19 αἰῶνος, стр. 325—369.

K. M. Apostolidis, Ἀρχαῖα νομίσματα ἐκ Μαρκιανοπόλεως, стр. 369—371. Дава единъ кратъкъ и популяренъ прегледъ на монетосѣченето въ Маркианополъ и на по характернитѣ типове върху монетитѣ му.

Томъ III, 1932. K. M. Apostolidis, Περὶ τῆς γλώσσης τῶν Θρακῶν, стр. 1—56. Въ тая обширна статия авторътъ, покрай общитѣ бележки, които той прави за тракийския езикъ, разглежда нашироко и разнитѣ четения на единствения по голѣмъ надписъ на тракийски езикъ върху пръстена отъ Езерово; авторътъ накрая излага и своето четене, въ което той изтъква, че въпросниятъ надписъ е писанъ на варваризиранъ гръцки диалектъ. Като допълнение е даденъ и единъ малъкъ речникъ на сигурнитѣ за сега тракийски думи.

Томъ IV, 1933. A. Orlandos, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Βήρας, стр. 3—34. Авторътъ описва стариннитѣ църкви и други срѣдновѣковни постройки въ гр. Фере.

K. M. Konstantinopoulos, Κάστρον Μαρωνείας, стр. 34—39. Константинопулосъ тукъ издава единъ византийски моливдовулъ отъ Нумизматическия музей въ Атина. Отъ запазения надписъ се вижда, че моливдовулътъ е принадлежалъ на нѣкой си Иоанъ, началникъ на кастрона Маронея.

J. B. Christodoulopoulos, Ἀρχαῖο μετάλλιο τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὴ συλλογὴ Σταμούλη, стр. 40—44. Описва се единъ рѣдъкъ бронзовъ медалионъ отъ Византионъ, произходящъ отъ колекцията Стамулисъ.

A. A. S. Ἀπὸ τὴν περιήγησιν τοῦ Robert Walsh (1772—1852). Дадени сж извадки отъ пжтеописанието на R. Walsh, въ които се намиратъ сведения за Σκράντα Ἐκκλησίαι, Люле-Бургасъ и др. селища въ Тракия.

Томъ V, 1934. Stamoulis, Δέρκοι κέντρον τῶν Μονοφυστῶν, стр. 218—221. Авторътъ е събралъ нѣкои вести за Деркосъ, центъра на монофизититѣ.

Т. Герасимовъ

Bogdan Filov, I. *Geschichte der altbulgarischen Kunst bis zur Eroberung des bulgarischen Reiches durch die Türken;* II. *Geschichte der bulgarischen Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit.* Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co, 1932 и 1933.

Отъ проф. Б. Филовъ имаме вече нѣколко общи съчинения върху старото българско изкуство. Първата му работа, която излѣзе презъ 1919 г. въ Бернъ едновременно на френски, нѣмски и английски, имаше за цель да запознае въ общи черти западното общество съ българскитѣ художествени паметници. Нейното кратко, но ясно изложение, придружено отъ много хубави цвѣтни и обикновени репродукции, бѣше едно откровение за Европа, която до тогава познаваше българската художествена култура само по нѣколко единични и то лошо обнародвани паметници. Интересътъ къмъ българското изкуство, който повдигна тая книга, трѣбваше само две-три години следъ това да бѫде наново задоволяванъ съ едно ново френско издание, което, за съжаление, не доби широко разпространение у насъ. За българскитѣ четци, обаче, Ф. приготви въ 1924 година специално българско издание, което се яви като допълнена преработка на бернската му книга. За България това издание има сѫщото значение, както бернското за Европа. То разкри единъ непознатъ до тогава миръ, като отреди и на българитѣ съответно мѣсто въ историята на художествената материална култура.

Но отъ 1924 год. насамъ българската историко-археологическа наука се сдоби съ много нови данни и материали. Въ Мадара, Плиска и Преславъ се предприеха системни разкопки, които дадоха неочаквани резултати. Предприеха се монографични проучвания на български църкви, стенописи и редъ други художествени паметници. Всичко това хвърли нова и обилна свѣтлина върху историята на българското изкуство, което вече можеше да се предстви предъ сѫда на науката въ по-пъленъ видъ. Това е, именно, и цельта на новата Филова книга, която се явява сега само на нѣмски езикъ. Въ два изящно издадени тома сѫ събрани и систематизирани всички известни до днесъ български паметници. И сега текстътъ е кратъкъ, но извънредно прегледенъ. Недоизказаното се допълва отъ множество образи, помѣстени въ текста или въ таблици като приложения.

Първиятъ томъ е посветенъ на старобългарското изкуство, което, споредъ Ф., обхваща времето отъ неговитѣ първи наченки до турското завладяване на страната. Периодитѣ въ политическата история на България сѫ и периоди на нейното изкуство. И понеже Ф. свързва това изкуство непосрѣдствено съ изкуството въ българскитѣ земи още преди основаването на държавата, то той е счелъ за нужно да запознае читателитѣ и съ последното. Той започва съ най-раннитѣ времена и следъ паметницитѣ на гърцитѣ, тракитѣ и римлянитѣ се спира по-подробно върху гробницитѣ и църквитѣ на старитѣ християнизирани жители въ българскитѣ земи. Това именно мѣстно население е било носитель на стари елинистично-римски традиции, които, смѣсени съ художественитѣ традиции на първобългаритѣ, очертали физиономията на оформяващето се следъ VII в. българско изкуство. Филовъ не може да посочи за сега паметници, които биха могли да се припишатъ на третия и най-голѣмъ етически елементъ въ българската държава — славянството, и затова мисли, че този елементъ е билъ въ началото само приемаща, а не даваща страна.

Подъ това схващане сѫ разгледани всички паметници на българитѣ отъ първото царство. Тѣ сѫ или плодъ на старъ творчески опитъ, който първобългаритѣ придобили въ южноруската си родина, или пъкъ възникватъ като продуктъ на сложенъ процесъ отъ смѣшение на стари мѣстни традиции съ чужди съвременни влияния. Разгледани сѫ по-

стройкитѣ въ Плиска и Мадара, Мадарския конникъ, каменнитѣ баби отъ Ендже, а за златното съкровище отъ Наги Сентъ Миклошъ е отредена цѣла глава. Изкуството следъ покръстването добива изключително църковенъ характеръ, но и въ този си видъ то не е нѣщо съвсѣмъ ново, защото неговитѣ основи се коренятъ въ старитѣ християнски общини въ страната, а сега то само е по-силно повлияно отъ Византия. За подкрепа на тая теза е направенъ подробенъ анализъ на християнскитѣ постройки въ Плиска, Преславъ и Патлейна, като е разгледана и тѣхната декорация, включително и керамичната облицовка. Паметницитѣ въ западна България сѫ обектъ на особно изучване, защото въ базиликитѣ въ Преспа и Охридъ, въ църквата въ Германъ и пр., както и въ тѣхната украса нѣма вече нищо първобългарско. Изкуството въ Македония презъ VII-X в. е изградено върху елинистично-християнски основи и е повлияно силно отъ Цариградъ чрезъ Солунъ. Но редомъ съ цариградското влияние, тукъ се забелязватъ и много източни черти, които сѫ изобщо характерни за всички архитектурни паметници въ България отъ това време.

Първобългарскитѣ художествени традиции не се оказали твърде трайни. На тѣхъ билъ нанесенъ смъртенъ ударъ още отъ Бориса, когато била изтребена първобългарската аристокрация. Ето защо изкуството презъ второто българско царство, въ сравнение съ това отъ първото, ни се явява въ съвсемъ другъ видъ. Величавиятъ духъ, който намѣрилъ изразъ въ монументалнитѣ постройки на Плиска, липсва въ паметницитѣ отъ XIII и XIV в. Вмѣсто него сега може да се наблюдава единъ стремежъ къмъ по-тънка изработка на формата и грижливо изпълнение. Обръща се по-голѣмо внимание на подробноститѣ и на декорацията и затова орнаментиката се силно развила. Архитектурниятъ типъ на църквитѣ се измѣня. Вмѣсто базилики, сега имаме кръстокуполни или малки еднокорабни църкви. Ние се запознаваме съ еднитѣ и другитѣ въ отдѣлна глава, дето сѫщо сѫ дадени кратки характеристики и планове. Непосрѣдствено следъ тая глава следва изложението за живописьта презъ XIII и XIV в. Разгледани сѫ по отдѣлно търновскитѣ стенописи, тѣзи въ Бояна, за които е отдѣлено сравнително повече мѣсто, за да се изтъкне тѣхното значение и мѣстото имъ изобщо въ историята на изкуството. Като паметници отъ XIV в. въ Търново сѫ показани само стенописитѣ въ пещернитѣ църкви по русенски Ломъ, въ които византийското влияние е сѫщо неоспоримо. Повече стенописи отъ XIV в. имаме въ западна България, а именно въ софийската църква Св. Георги, въ Беренде, Земенъ и Лютибродъ. Къмъ тази група се отнасятъ и стенописитѣ въ Калотино, които, обаче, произхождатъ отъ XV в. Въ всички тия стенописи могатъ да се открииятъ единични „архаични“ елементи, но тѣ не сѫ въ състояние да измѣнятъ тѣхния общъ характеръ.

Въ новата си история на българското изкуство Ф. за пръвъ пѫть се спира по-подробно и върху миниатюритѣ и украсата на българскитѣ рѫкописи. Разгледани сѫ, разбира се, само най-важнитѣ отъ тѣхъ, а именно: Добрейшовото евангелие съ неговитѣ крайно интересни миниатюри и орнаменти, въ които се преплитатъ източни съ романски елементи; Манасиевата лѣтопись, Лондонското и Елисаветградското евангелие, а така сѫщо и единъ български псалтиръ отъ XIV в. въ Москва, чиито миниатюри не ни сѫ още много добре известни.

Първиятъ томъ отъ книгата завършва съ нѣколко страници, посветени на българскитѣ художествени занаяти. И въ тая область паметницитѣ сѫ много оскѫдни, но все пакъ Ф. намира интересни представители на старото грънчарство, златарство и рѣзбарство.

Въ втория томъ е разгледано българското изкуство отъ падането на България подъ турцитѣ до наши дни

(1930 г.). И тукъ подѣлението съвпада съ политическитѣ епохи, но може би по-добре щѣше да бѫде, ако за граница между старото и новото българско изкуство се поставѣше не освобождението на България въ 1878 г., а краятъ на XVIII в., когато започва истинското българско възраждане, и то не само въ духовно-политическо отношение, но и въ изкуството. И наистина, ако проследимъ паметницитѣ на българската архитектура и живопись до XVIII в. включително, ние ще видимъ, че тѣ сѫ само плодъ на автоматично продължаващи се стари традиции, които се коренятъ въ изкуството на нашето срѣдновѣковие. Разглеждайки църквитѣ отъ XV до XVIII в. Ф. самъ констатира този фактъ и заявява, че възраждане на българската архитектура имаме едва следъ 1829 г., когато на много мѣста възникватъ голѣми и просторни църкви, които нѣматъ нищо общо съ срѣднобългарскитѣ архитектурни типове, но се свързватъ съ старохристиянскитѣ базилики, които сѫ характерни за първото българско царство. Но редомъ съ базилики, презъ XIX в. въ България се строятъ и куполни църкви, каквито сѫ, напр., църквата въ Батакъ и тая въ Рилския монастиръ.

Отъ XIX в. имаме вече и много паметници на гражданската архитектура, която за по-старата епоха остава почти неизвестна. И тъкмо въ тия паметници Ф. вижда единъ изразъ на събудено съзнание и национална гордость, макаръ че тѣ не сѫ свободни отъ чуждо влияние, предимно турско. Това влияние се е проявило не толкова въ плана, колкото въ декорацията и вѫтрешната наредба. Изобщо българската кѫща ни показва особности, които сѫ свойствени на кѫщата и въ други балкански страни и затова е мѫчно да се отдѣли въ нея чисто българското отъ чуждото.

Това, което важи за архитектурата, може да се каже и за живописьта. И въ тая область продължаватъ почти неизмѣнно старитѣ традиции по отношение на техника и сюжетъ. Даже западнитѣ влияния едва достигатъ до стенитѣ на българскитѣ храмове. Любопитно е, обаче, че нашата живопись презъ XIII—XV в. е била повече открита за такива влияния, отколкото презъ тритѣ последни вѣка на робството. Съвсемъ друга ни се явява живописьта презъ XIX в. Сега тя стои въ тѣсна зависимость отъ националното възраждане и се поддържа отъ нѣколко мѣстни школи, които нѣматъ нищо общо съ старитѣ огнища на българската живопись. Може да се каже даже, че тѣ се локализиратъ повече около срѣдищата, отъ които се пръска националното възраждане. По-важнитѣ живописни школи се оформяватъ въ Банско и Самоковъ и повечето отъ тѣхнитѣ представители сѫ известни поименно. Ф. ни е далъ списъкъ на тия художници съ кратки биографии, но самитѣ произведения и изобщо историята на тия школи очакватъ една монографична разработка.

Въ връзка съ монументалната живопись Ф. отдѣля нѣколко страници и за иконописьта, която се култивира въ споменатитѣ школи. Къмъ тѣхъ сега се прибавя и школата на трѣвненскитѣ иконописци, както и дейностьта на самоковския печатарь Н. Карастояновъ, който съ своитѣ щампи стои съвсемъ извънъ обсега на консервативното изкуство презъ робството.

Твърде интересенъ е и очеркътъ за силно развититѣ до освобождението художествени занаяти. Тукъ сѫ разгледани произведения отъ металъ и везба, а специална глава е отдѣлена за рѣзбарството, което е представено отъ множество паметници. Особно внимание е обърнато на рѣзбарскитѣ школи въ Дебъръ и Самоковъ.

Последната часть отъ втория томъ на книгата се занимава съ най-новото българско изкуство, създадено отъ плеяда дейци следъ освобождението. Това е единъ системенъ и строго обективенъ исторически прегледъ, който обхваща следнитѣ глави: първи академици, чужденци, художествена

академия, младо поколѣние и нова българска архитектура. И тукъ всичко е изложено сбито, но все пакъ читателътъ добива много ясна представа не само за историческото развитие на новото изкуство, но така сѫщо и за неговия характеръ.

Книгата на проф. Б. Филовъ представя единъ номеръ отъ редицата Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte, редактирана отъ Райнхолдъ Траутманъ и Максъ Фасмеръ. Това е вече третото съчинение въ тая редица, посветено на български въпроси и особно важно за успѣха на българското дѣло, защото ние можемъ съ право да смѣтаме, че то е допринесло твърде много, за да се очертае българскиятъ културенъ ликъ и изобщо неговото мѣсто въ историята на славянската култура.

Кр. Миятевъ

N. Окúnev, *Monumenta artis Serbicae*. I. Dr. J. Stern edidit, Zagrabiae-Pragae, 1928. II – IV. Edidit Institutum Slavicum, Pragae, 1930—1932.

Къмъ редицата отъ материали за балканската живопись се прибавятъ сега четири нови свитъка, изящно подредени и нагодени не само за научна работа, но и за да задоволятъ по-широки любителски кржгове. Авторътъ е отличенъ познавачъ на старото сръбско изкуство, пъкъ и богатата му сбирка отъ материали му е позволила да поднесе на свѣта тъкмо онова, което очертава най-точно и прегледно съдържанието и характера на стенописитѣ, достигнали до насъ отъ тъмното срѣдновѣковие. Всѣки свитъкъ съдържа по една цвѣтна таблица и 12 фототипии на хубавъ картонъ. Единъ индексъ дава списъкъ и кратко описание на образитѣ, а единъ сбитъ предговоръ на френски, нѣмски и руски езикъ (къмъ четвъртия свитъкъ е прибавенъ и чешки текстъ за всички излѣзли до сега свитъци) цели да ориентира читателя върху стиловетѣ и главнитѣ групировки на стенописнитѣ паметници. Въ четиритѣ свитъка сѫ дадени образци отъ фрески изключително отъ XIII, XIV и XV в. Късната стенопись (1501 г.) е представена само съ една снимка.

Въ стенописитѣ отъ XIII в., които се характеризиратъ съ своитѣ свѣтли тонове и монументално-декоративнитѣ си композиции, Окуневъ различава два стила, изразени най-ясно въ Милешево (1236) и Сопочани (1265). Тѣзи два различни стила се наблюдаватъ единъ до другъ не само въ едни и сѫщи църкви, но и въ една и сѫща композиция (Милешево), което показва, че тѣ сѫ едновременни.

Стенописитѣ отъ първ*ия* стилъ не сѫ нищо друго освенъ подражание на старовизантийскитѣ мозаики, както ги намираме отъ VI до VIII в. въ църквитѣ на Равена и Солунъ. Влиянието на мозаиката се чувствува въ жълтия тонъ на фоноветѣ, по които освенъ това сѫ начертани груби мрежи отъ квадратчета, за да наподобяватъ златни кубчета. Тукъ се констатиратъ и много реалистични черти (особно въ портретния ликъ на Св. Сава въ Милешево), които водятъ своето начало отъ византийската живопись презъ XII в.

Вториятъ стенописенъ стилъ презъ XIII в. се отличава съ своитѣ едри и тежки фигури, които иматъ голѣми ржце и крака, извити гърбове, жглавати глави, изпжкнали чела и прави носове. Лицата сѫ изобщо пластично моделирани. Тоя стилъ е създаденъ подъ влиянието на италиянската живопись презъ XIII в.

Освенъ въ споменатитѣ две църкви, този втори стилъ може да се констатира още въ стенописитѣ на Градацъ (отъ втората половина на XIII в.), дето сѫщо намираме подражание на златнитѣ мозаични фонове. Той отличава сѫщо стенописитѣ на Жича и Арилье (и дветѣ църкви отъ XIII в.).

Стенописитѣ отъ XIV—XV в. сѫ подѣлени отъ Окунева въ три групи. Първата отъ тѣхъ („гръко-сръбска"), която е най-добре представена въ Старо-Нагоричино (1317), по стилъ и иконография е тѣсно свързана съ византийската живопись отъ XII в. Лицата сѫ изящно моделирани съ

степенувани преходи отъ свѣтло къмъ тъмно, безъ да се просвѣтляватъ съ бѣли успоредни чертици. Фигуритѣ сѫ антично стройни и съ хармонични пропорции. Въ техническо отношение изобщо е постигнато голѣмо съвършенство. Композициитѣ презъ тази епоха изгубватъ предишната монументалность и декоративность. Тѣ сѫ малки, съ много действуващи лица, които все пакъ сѫ естествено разпредѣлени въ пространството. Стенописитѣ добиватъ изобщо илюстративенъ характеръ и се убогатяватъ по съдържание чрезъ множество нови иконографски черти и сюжети. Старата монументалность въ композицията се запазва, споредъ Окунева, само въ тържествени случаи, когато се предаватъ ликоветѣ на Христа и Богородица. Изглежда, обаче, че такъвъ родъ монументалность ще трѣбва да се обясни по-скоро съ иконописната концепция на тия фигури и най-вече съ непосрѣдното влияние на иконата презъ XIV в.

Къмъ гръцко-сръбската група Ок. причислява още стенописитѣ на църквитѣ въ Грачаница (1320) и Студеница (1314). За последнитѣ той дори предполага, че произхождатъ отъ сѫщитѣ майстори, които сѫ работили въ Старо Нагоричино.

Втората стенописна група отъ XIV в. по съдържание е по-богата и по-интересна, макаръ че въ техническо отношение е по-груба. Найдобриятъ ѝ представитель сѫ стѣнописитѣ на Марковия м-ръ отъ срѣдата на XIV в. Тукъ лицата на фигуритѣ сѫ изцѣло покрити съ бѣло и не се вижда никѫде плавна моделировка. Фигуритѣ сѫ съ кѫси пропорции и смѣли движения. По срѣдата между двѣтѣ групи стоятъ стенописитѣ въ Дечани (1348) и Лесново (1394).

Третата група отъ този периодъ обхваща нѣколко паметника по долината на рѣка Морава, които произхождатъ отъ края на XIV и началото на XV вѣкъ. Въ Раваница (1381 г.) стенописитѣ се отличаватъ съ своя графически похватъ: свѣтлинитѣ и сѣнкитѣ се предаватъ съ успоредни чертички. Стенописитѣ въ Каленичъ (първа четвърть на XV в.) въ композицията и типоветѣ повтарятъ мозаикитѣ на Кахрие джами. Тукъ спада и църквата Любостиня отъ края на XIV в., но най-добъръ представитель на моравската школа е църквата Манасия отъ началото на XV вѣкъ съ нейнитѣ декоративни фрески, които употрѣбяватъ злато по дрехитѣ и нимбоветѣ. Тѣ сѫ писани сладко както въ Старо Нагоричино, но се различаватъ отъ последнитѣ по рисунка, композиция и колоритъ.

Най-после, като образецъ на късната, сведена до занаятчийската стилизация живопись, Окуневъ дава една репродукция отъ стенописитѣ въ Кучевище (1501 г.).

Не може да се отрече, че наблюденията и характеристикитѣ на Ок. сѫ съвсемъ точни. Тѣ страдатъ, обаче, отъ една непълнота, която се дължи на не особно сполучливо избрания планъ на съчинението. Авторътъ е искалъ да даде на читателя пълна свобода и възможность да подрежда материала, както той намѣри за добре. Поради това и примѣритѣ отъ всички стенописни групи сѫ пръснати изъ четиритѣ свитъка, а заедно съ това и характеристикитѣ на самитѣ групи и стилове. Малкото мѣсто, опредѣлено за характеристика на паметницитѣ, не е позволило всички стилове да бѫдатъ достатъчно ясно очертани, а всички групи — строго разграничени. Бѣгло сѫ охарактеризирани и нѣкои отдѣлни паметници (Любостиня), когато за други е отдѣлено много повече мѣсто. Но Monumenta artis Serbicae не се издава зарадъ характеристикитѣ, а зарадъ самитѣ паметници и въ това отношение то е безукорно. Както цвѣтнитѣ репродукции, така и фототипиитѣ сѫ съвършенни. Остава само да очакваме въ следнитѣ свитъци да бѫде даденъ повече материалъ и отъ по-слабо застѫпенитѣ до сега групи, за да се възстанови равновесието и допълни онова, което краткитѣ бележки не могатъ да дадатъ. Трѣбва да сме благодарни на

Окунева, че ни е далъ доста много детайлни снимки, по които може добре да се наблюдаватъ особноститѣ на различнитѣ стилове и техники. Ако въ следващитѣ свитъци обаче бѫдатъ дадени и малко повече цѣлостни композиции, ще се услужи добре и на иконографското изучване на тѣзи важни паметници.

Кр. Миятевъ

Byzantinoslavica. Recueil pour l'étude des relations byzantino-slaves, publié par la commission byzantinologique de l'Institut slave. T. V. Praha 1933—1934.

Byzantinoslavica всѣкога стои близо до българската старина било чрезъ статиитѣ си по старобългарски езикъ, било чрезъ изследвания на исторически и художествено-исторически теми. Петиятъ томъ отъ списанието се явява следъ едно малко закъснение като обемистъ сборникъ съ извънредно разнообразно и интересно съдържание. На първо мѣсто Янъ Станиславъ помѣства обширно изследване върху абсолютния дативъ въ старобългарски. Следъ това се редятъ статии отъ Иосифъ Вайсъ (Къмъ характеристиката на най-старитѣ старобългарски евангелски ржкописи) и М. А. Андреева (Къмъ историята на византийско-славянскитѣ гадателни книги). На четвърто мѣсто намираме единъ трудъ отъ К. Шкорпилъ, озаглавенъ: Материали къмъ въпроса за „сѫдбата на прабългаритѣ и на севернтѣ“ и къмъ въпроса за „произхода на днешнитѣ българи“. Тукъ Шкорпилъ повдига извънредно интересния въпросъ за националната принадлежность на онова ислямско-християнско население, което е обитавало и отчасти обитава северо-източна България и което е известно подъ името гаджали, гагаузи, герловски и тузлушки турци. Макаръ че статията носи заглавие „Материали“, такива въ сѫщность не сѫ дадени. Изключения правятъ само нѣколко предания, които, за съжаление, нѣматъ твърде висока научна стойность, понеже не е отбелязано нито кога, отъ кѫде и какъ сѫ събрани, нито имената на лицата, които сѫ ги разказвали. Етнографскитѣ сведения сѫ дадени по картата на G. Lejean отъ 1861 г., която Шкорпилъ смѣта за най-точна и къмъ която той нѣма какво да прибави, освенъ подѣлението на населението на три групи: гаджало-гагаузка, герловска и тузлушка. Посочени сѫ границитѣ на тия групи, но липсватъ всѣкакви данни за тѣхнитѣ езикови и етнографски особности. Всичко останало отъ „Материалитѣ“ е приповтаряне по Иречекъ, Златарски и Нýbl на известни вече исторически сведения, къмъ които Шкорпилъ често добавя и свои бележки и наблюдения, много отъ които сѫ или невѣрни, или пъкъ сѫ построени само на предположения, въ които нѣма никаква историческа основа. Така напр., Шкорпилъ твърди, че селищата (всички?) край дѣснйя брѣгъ на Дунава сѫ романски (sic!), но подъ черта се резервира, като казва, че „тѣ не сѫ напълно отъ старитѣ времена“. Като нѣщо положително е казано, че тракитѣ нѣмали писменость, а на стр. 164 се възпроизвежда като тракийски единъ съмнителенъ „преписъ“ на надписъ върху скална стена до с. Куртъ-бунаръ. Тракийскиятъ езикъ изчезналъ презъ VI в., като оставилъ само имена на селища, племена и пр. (рупци, пиянци, шопи). По-нататъкъ Шкорпилъ пише, че кръстоветѣ и Христовиятъ монограмъ по прабългарскитѣ надписи показвали, че споменатитѣ въ тия надписи дейци и герои сѫ били християни, когато въ сѫщность това не сѫ нищо друго, освенъ външни епиграфски знаци, съ които въ тая епоха сѫ означавали въ Византия началото и края на надписитѣ. Безъ основа е сѫщо твърдението, че у прабългаритѣ имало две религиозни течения: едното християнско, а другото ислямско. Като доказателство за последното се сочи обстоятелството, че още отъ VIII в. волжкитѣ българи били мохамедани. (Не се знае за никакви културно-религиозни връзки между дунавскитѣ и волжкитѣ бъл-

гари). Любопитно е сѫщо и твърдението, че една отъ причинитѣ за падането на първото българско царство била насилственото покръстване на прабългаритѣ, което развалило добритѣ отношения между българи и славяни. Въ началото на своята статия авторътъ се отказва да решава въпроситѣ за сѫдбата на прабългаритѣ и северитѣ и за произхода на днешнитѣ българи, тъй като за това сѫ необходими краниологични, лингвистични и етнографски материали. Ние казахме вече, че Шкорпилъ не разполага съ такива материали, но все пакъ той не е могълъ да се въздържи отъ изкушението да даде едно решение на горнитѣ въпроси подъ форма на заключение, което обхваща шесть точки:

1. Гаджалитѣ и гагаузитѣ сѫ отъ единъ и сѫщи произходъ и се различаватъ само по вѣра.

2. Гаджалитѣ и гагаузитѣ сѫ остатъци отъ прабългаритѣ, които сѫ дошли на Балканския полуостровъ въ началото на втората половина на VII в.

3. Балканското турско население, особно въ Герлово, сѫ потурчени остатъци отъ славянското племе севери.

4. Тузлучанитѣ сѫ по-новъ турски елементъ, който е дошълъ на полуострова отъ Мала Азия следъ завоюването на България отъ турцитѣ.

5. Славянитѣ не сѫ погълнали прабългарския елементъ, а наопъки последниятъ е погълналъ часть отъ първия.

6. Сегашнитѣ българи сѫ смѣсь отъ славянския и тракийския елементъ и нѣматъ нищо общо съ прабългаритѣ.

Тѣзи заключения все пакъ не сѫ безъ интересъ, защото въ тѣхъ може да има нѣкаква правда. Тѣхниятъ научен недостатъкъ се състои само въ прибързаностьта имъ. Тѣ ще дойдатъ сами по себе си, когато се натрупа обиленъ краниологиченъ, лингвистиченъ и етнографски материалъ, какъвто за сега липсва. Заслугата на Шкорпилъ е, че въ това отношение той пръвъ пуща нѣколко идеи, които бѫдащето ще потвърди или отхвърли, но които несъмнено ще подтикнатъ нѣкои специалисти къмъ работа и въ тази посока.

Следващата статия въ Byzantinoslavica е отъ Ив. Стояновъ и е посветена на Карелъ Шкорпилъ (К. Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука, стр. 183—234). Авторътъ е разгледалъ подробно научната и обществена дейность на Шкорпила, която, наистина, заслужава всѣка похвала и широко признание.

Отъ интересъ за насъ сѫ и статитѣ: М. Павлова, Участието на сърбитѣ въ третия кръстоносенъ походъ (на чешки), дето се засѣгатъ твърде отблизо сръбско-българскитѣ отношения презъ XII в.; Josef Myslivec, Св. Георги въ източно-християнското изкуство; Ota Ritz, Глаголически „открития“ въ Ступава (Моравия) и пр. Извънредно богатъ и разнообразенъ е отдѣлътъ рецензии. Тукъ М. Вайнгартъ разглежда най-новитѣ трудове въ областьта на глаголицата, Кирило-Методиевия въпросъ, старобългарскитѣ паметници и старобългарската лексикология. Много отъ тия трудове засѣгатъ непосрѣдствено българската филология и история. Рецензии имаме още отъ J. Bidlo, Fr. Dvornik, М. Андреева (Писмата на Теофилакта Охридски, превелъ митрополитъ Симеонъ), J. Myslivec (Ал. Рашеновъ, Месемврийски тѣ църкви; Б. Филовъ, Соф. църква Св. Георги) и пр. Въ следния отдѣлъ — хроника — сѫ помѣстени разни съобщения изъ науката и книжовни вести, а на края е прибавена и обширна библиография.

Кр. Миятевъ

Библиография

Андреевъ Ст. Нови сведения за населението на Пловдивъ въ римско време. Пловд. Общ. вестникъ, бр. 174, 29. IX. 1934, 3-4. — Новооткритъ латински надписъ отъ времето на Каракала.

— За какво е служилъ и кога е построенъ Куршумъ-ханъ. П. т. бр. 175, 15. X. 1934.

Апостолидисъ, М. Белащинскиятъ монастиръ Св. Георги. Пловд. Общ. вестникъ, бр. 145, 5. IX. 1933.

Арнимъ, Б. фонъ, Принасяне кучета въ жертва при царь Симеона. Българ. Прегл. II, 1933, 91-98.

Атанасовъ, В. Единъ римски водопроводъ. Зора, бр. 4562, 15. IX. 1934. — Отнася се за водопровода въ Арчаръ (Ratiaria).

Батаклиевъ, Г. Кюстендилски находки. Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 184-185.

Бешевлиевъ, В. Първобългарски надписи. Българ. Ист. Библ. V, 1932/33, кн. II, 1-29.

— Първобългарскитѣ надписи отъ с. Хамбарлий. Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 24-48.

— Исторически прегледъ на досегашнитѣ издания на първобългарскитѣ надписи. Год. на Соф. Унив., ист.-филол. фак. XXX, 5, 1934, 12 стр.

— Къмъ въпроса за тълкуването на надписитѣ около Мадарския конникъ. П. т. XXX, 10, 1934, 28 стр.

— Първобългарски надписи. П. т. XXXI, 1, 1935, 164 стр. съ 25 табл. и една карта. — *Рец.* Миръ, бр. 10345, 11. I. 1935 (Ст. Станимировъ).

Библиография по историята на българитѣ и на българскитѣ земи (1930). Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 193-204. — Съдържа само трудове на български езикъ.

Бобчевъ, С. С. По поводъ византоложкия конгресъ въ София. Нови Дни, бр. 8, 2. IX. 1934.

Бошковић, Ђ. Белешке са путовања. Старинар VII, 1932, 88-129. — Дава сведения за стари църкви отъ Лесново, Щипъ, Велесъ и др.

— Архитектонски споменици на Тари и под Осоговом. Гласник Скопског Научног Друштва XII, 1932, 147-156. — Между другото дава сведения и за монастира Св. Иоакимъ Осоговски при Крива Паланка.

— IV међународни византолошки конгрес у Софији. Српски Књижевни Гласник, 1934, 547-548.

Българ. Истор. Библиотека, V, 1932 и 1933, кн. II, IV+180 стр. 8°.

Велковъ, Ив. Стари селища и градища южно отъ Сакаръ-планина (Материали за археологическата карта на България). Год. на Нар. Муз. V, 1933, 169-187.

— Нѣколко крепости, селища и светилища изъ Родопитѣ. Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 180-184.

— Нѣколко крепости и стари селища по Срѣдна Арда. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 149-156.

— Augusta Traiana-Берое. Българ. Мисъль VIII, 1933, 292-298 и 397-403.

— Мъртви градове. София 1933, 162 стр 8° (Издание на М-вото на Нар. Просв.). — Съдържа етюди върху римски и срѣдновѣковни градове въ България.

— Светилището на богъ Митра при с. Крета. Миръ, бр. 9834, 22. IV. 1933.

— Разкопки въ Мадара. Сборн. „Мадара", кн. I, 1934, 77-146.

— Разкопкитѣ около Мезекъ и гара Свиленградъ. Зора, бр. 4389, 19. II. 1934.

— Зевсъ на Фидиасъ и бронзовата статуйка на Зевсъ отъ Змейово. Миръ, бр. 10416, 6. IV. 1935.

— Могилни гробни находки отъ Брѣзово. ИАИ VIII, 1934, 1-17.

— Сребърenъ коланъ отъ с. Ловечъ, Ст.-Загорско. П. т. 18-23.

— Светилището на богъ Митра при с. Крета. П. т. 82-91.

— Новооткрити старини. П. т. 447-467.

Вулић, Н. Неколико питања из античке прошлости. Глас Српске Акад. CLV, 1933, 86 стр. — Съдържа следнитѣ отдѣлни статийки, печатани вече отчасти и на други мѣста: 1. Рѣката Bathinus; 2. Октавиановата илирийска война (35—33 г. пр. Хр.); 3. Надписи отъ Бѣла Църква при Прилепъ; 4. Еврейски надписъ отъ Стоби; 5. Где се е намирала старата Троя; 6. Justiniana Prima; 7. Дарданцитѣ; 8. Кога е била изгубена Дакия; 9. Илирийци и далматинци.

— Антички споменици наше земље, Српска Акад., Споменик LXXV, 1933 92 стр. — Съдържа антични надписи и паметници отъ Сърбия и Македония (Бѣлградъ, Битоля, Велесъ, Градско, Кавадарци, Куманово, Нишъ, Пиротъ, Охридъ, Прилепъ, Скопие и др.)

— Нови гробови код Требеништа. П. т. LXXVI, 1933, № 59, 1-31. — Върху четири гроба, открити презъ 1932 год.

— Нови гробови код Требеница. П. т. LXXVII, 1934, № 60, 87-104. — Върху гробоветѣ, открити при разкопкитѣ презъ 1933 год.; гл. по-горе стр. 428.

— Из античке историје наше земље. Глас Српске Акад. CLX, 1934, 84 стр. — Разглежда следнитѣ въпроси: 1. Passio sanctorum IV coronatorum; 2. Derbani; 3. Войната на македонския царь Персея съ римлянитѣ презъ 170 и 169 год. пр. Хр.; 4. Първата илирийска война: 5. Западната граница на горна Мизия; 6. Metulum; 7. Народностьта на императора Юстиниана.

— Антички споменици наше земље. Српска Акад., Споменик LXXVII, 1934, 31-83. — Надписи, надгробни паметници и оброчни релиефи предимно отъ Македония и южна Сърбия.

Геновъ, М. Византия и България. По поводъ византоложкия конгресъ. Зора, бр. 4557, 9. IX. 1934.

Герасимовъ, Т. Първата златна монета отъ царь Иванъ Асень II. Миръ, бр. 10422, 13. IV. 1935.

— Бронзови стрели-монети отъ Атия, Бургаско. Миръ, бр. 10428, 20. IV. 1935.

— Нумзматически приносъ къмъ религията на Тракия. ИАИ VIII, 1934, 162-182.

— Три старобългарски моливдовула. П. т. 350-360.

— Първата златна монета на царь Иванъ Асень II. П. т. 361-368.

— Единъ монетенъ печатъ на римския императоръ Йовианъ. П. т. 438-439.

— Двуметаленъ медалионъ отъ Комода въ Народния Музей. П. т. 439-440.

— Кржгла оловна плочка съ надписъ Ἀγαθὴ τύχη. П. т. 440.

— Една находка на римски монети отъ България въ Британския музей. П. т. 440-441.

— Колективни находки на монети презъ 1933 и 1934 год. П. т. 467-473.

Годишникъ на Народния Археологически Музей, книга V, 1926-1931 (Издания № 31), София, 1933, IV + 360 стр. 4º.

Господиновъ, И. С. Преславската кржгла църква предъ науката. Миръ, бр. 10017, 2. XII. 1933.

Гошевъ, Ив. Новооткритата ватопедска грамота на царь Иванъ Асень II. Бълг. Прегл. II, 1933, 65-90.

— Българо-гръцки литургически фрагментъ отъ стария Преславъ. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 233-251.

Дановъ, Хр. М. Нѣколко бележки къмъ гръцкия синагогаленъ надписъ отъ Стоби. ИАИ VIII, 1934, 101-105.

Дечевъ, Д. Антични надписи. Год. на Нар. Муз. V. 1933, 153-167.

Мадара — Матара. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 181-186.

— Антични надписи [отъ Мадара]. Сборн „Мадара“ I, 1934, 163-168.

— Антични паметници отъ България. ИАИ VIII, 1934, 69-81.

— и **Кацаровъ Г. И.**, гл. Кацаровъ.

Димитровъ, Д. П. Бележки върху античната география и етнография на Ст.-Загорско. Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 1-7.

— Голѣмиятъ пизоски надписъ. Бълг. Мисъль IX, 1934, 397-404.

— Пжтуването на св. Александра Римски презъ Тракия. ИАИ VIII, 1934, 116-161.

Добревски, С. Укрепяване на родината презъ вѣковетѣ. Издание на „Военно-инженерна Библиотека". София, 1934, 176 стр. 8⁰ съ 93 образа въ текста.

Дуйчевъ, Ив. Латинскитѣ надписи по ватиканския преписъ на Манасиевата хроника. ИАИ VIII, 1934, 369-378.

Златарски. В. Н. Моливдовулътъ на Симеона, катепанъ на Подунавието. Šišićev Zbornik, 1929, 143-148.

— Ловечъ като срѣдновѣковна крепость. Ловечъ и Ловчанско IV, 1932, 11-18.

— История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. Томъ II: България подъ византийско владичество. София, Бълг. Акад. на Наукитѣ, 1934, XX+568 стр. 8⁰.

Иванова, В. Следитѣ отъ глаголица въ източна България. Byzantinoslavica IV, 1932, 227-235.

— Проучване на църквата Гебеклисе. Год. на Нар. Музей V, 1933, 229-232.

— Неиздадени църкви въ юго-западна България. П. т. 261-284.

— Дветѣ старинни църкви при с. Иваняне. ИАИ VIII, 1934, 220-229.

Ивановъ, Й. Костенецъ. Исторически бележки и предания. Миръ, бр. 9956, 9957 и 9959 отъ 19, 20 и 22. IX. 1933.

— Български старини изъ Македония, 2 изд.: *Рец.* Echos d'Orient XXXVI, 1933, 352-354 (V. Grumel).

Известия на Българския Археологически Институтъ, томъ VI: *Рец.* Echos d'Orient XXXVI, 1933, 93—94 (V. Grumel); томъ VI и VII: *Рец.* Gnomon X, 1934, 507-508 (M. Schede); Philol. Wochenschr. 1934, 724-727; томъ VII: Учил. Прегл. XXXII, 1933, 958-962 (Д. П. Димитровъ); Миръ, бр. 9898, 11. VII. 1933 (Г. Батаклиевъ); Знаме, бр. 164, 24. VII. 1933 (Кр. Крачуновъ); Slavia XIII, 1935, 597-598 (Jos. Páta).

Известия на Българското Географско Дружество I, 1933, XX + 394 стр. 4⁰ съ 4 приложения (= Сборникъ въ честь на Ан. Иширковъ по случай 35-годишната му професорска дейность).

Известия на Историческото Дружество въ София XIII, 1933, IV + 230 стр. 8⁰.

Йордановъ, В. Какъ сж възникнали нашитѣ музеи. Год. на Нар. Музей V, 1933, 317-360.

Караманджуковъ, Хр. Западнотракийскитѣ българи въ своето културно-историческо минало (= Библ. Тракия № 7). София, 1934, 312 стр. 8⁰.

Кацаровъ, Г. И. Антични паметници отъ Ловчанско. Ловечъ и Ловчанско IV, 1932, 5-10.

— Народни повѣрия отъ древно и ново време. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 191-196.

— Произходъ и пръвъ разцвѣтъ на одриското царство въ древна Тракия. Учил. Прегл. XXXII, 1933, 737-754.

— Антични паметници изъ България. Год. на Нар. Музей V, 1933, 147-152.

— Земедѣлието въ древна Тракия. Трак. Сборникъ IV, 1933, 3-9.

— Приносъ къмъ религията на тракийския конникъ. Спис. на Акад. XLVIII (ист.-фил. кл. 23), 1934, 1-20.

— Единъ новъ паметникъ на бога Митрасъ отъ Кюстендилъ. Миръ, бр. 10233, 25. VIII. 1934.

— Международенъ византоложки конгресъ въ София. Зора, бр. 4553, 5. IX. 1934.

— Релиефи и статуйки [отъ Мадара]. Сборн. „Мадара" I, 1934, 159-162.

— Антични паметници изъ България. ИАИ VIII, 1934, 44-68.

Кацаровъ, Г. И. и Дечевъ, Д. Ревизия на надписа на Мадарския конникъ. Сборн. „Мадара" I, 1934, 419-428.

Кеповъ, Ив. Минало и сегашно на Бобошево. София, 1935, 288 стр. 8⁰.

Ковачевъ, М. Двадесеть новооткрити стенописни фрески. Зора, бр. 4559, 12. IX. 1934. — Образи на светци въ църквата на Драгалевския монастиръ.

Козаровъ, Г. Нуждата отъ народна архитектурна съкровищница. Архитектъ VI, 1935, 142-146.

Кокић, М. Један Митрин рељеф из Јужне Србије; Рељеф Хигијеје из око-

лине Велеса. Гласник Скопског Научног Друштва XI, 1932, 228-231.

Костовъ, Ст. и **Петева, Е.** Селски битъ и изкуство въ Софийско (= Матер. за ист. на София, кн. VIII). София, 1935, VIII + 208 стр. 4⁰ съ 160 обр. въ текста и 34 таблици.

Ласкарисъ, М. Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II: *Рец.* Учил. Прегл. XXXIII, 1934, 646 (Д. Бабевъ).

Ловечъ и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание подъ редакцията на проф. А. Иширковъ, кн. IV, V и VI, София, 1932, 1933 и 1934, 252, 160 и 216 стр. 4⁰.

Мавродиновъ, Н. Проучване на църквата въ „Вънкашния градъ" на Преславъ. Год. на Нар. Музей V, 1933, 223-228.

— Църкви и монастири въ Мелникъ и Роженъ. П. т. 285-306.

— Върху произхода на шеремет-ското съкровище. ИАИ VIII, 1934, 254-261.

— Външната украса на старобългарскитѣ църкви. П. т. 262—330.

— Българското изкуство отъ 1820 год. до 1920 год., въ „Сто години българско изкуство, 1820—1920", Каталогъ на изложбата, устроена въ царския манежъ въ София, София, 1935, 1-29.

— Еднокорабната и кръстовидната църкви по българскитѣ земи: *Рец.* Echos d'Orient XXXVI, 1933, 356-357 (V. Grumel); Byzantion IX, 1934, 435-439 (A. Grabar).

Мадара. Разкопки и проучвания, книга I (Издания на Нар. Музей № 27). София, 1934, 448 стр. 4⁰ съ 5 таблици.

Марић, Р. Антички култови у нашој земљи. Дисерт. Београд, 1933, 116 стр.

Месеснел, Фр. Ископавања у Мариовском Суводолу. Гласник Скопск. Научн. Друштва XI, 1932, 202-212.

— Старохристиянска базилика и антични оброчни плочки, открити при с. Суводолъ, 19 клм. източно отъ Битоля.

Миковъ, В. Предтракийското население на нашитѣ земи. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 233-244.

— Предисторически селища и находки въ България (Издания на Нар. Археол. Музей № 30). София, 1933, 184 стр. 4⁰ съ 118 образа въ текста и една карта.

— Селищна могила въ с. Габарево (Казанлъшка околия). Год. на Нар. Муз. V, 1933, 83—113.

— Гробни находки [отъ Мадара]; Последни могилни находки [отъ Мадара]. Сборн. „Мадара" I, 1934, 147-158 и 429-438.

— Идолната пластика презъ новокаменната епоха въ България. ИАИ VIII, 1934, 183-214.

— Извори за историята и географията на нашитѣ градове и села (= Географска Библ. № 5). София, 1935, 110 стр. 8⁰.

Миятевъ, К. Разкопкитѣ въ Преславъ презъ 1930 година. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 189-221.

— Старобългарски надгробенъ надписъ отъ XIV вѣкъ. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 253-255.

— Некрополътъ на Сердика. Миръ, бр. 10011, 25. XI. 1933.

— Художествена керамика [отъ Мадара]. Сборн. „Мадара" I, 1934, 217-220.

— Международенъ конгресъ на византолозитѣ въ София. Литерат. Гласъ, бр. 222, 18. II. 1934.

— Византоложкиятъ конгресъ въ София. Миръ, бр. 10243, 7. IX. 1934.

— Новооткрито старобългарско съкровище. ИАИ VIII, 1934, 230-253. — Златни и сребърни накити отъ Шеремет, Провадийско.

— Стара църква при Мирково. II. т. 442-444.

— Мѣстни традиции и национални елементи въ кржглата преславска църква: *Рец.* Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven VIII, 1932, Heft 4 (E. Haertel).

— Кржглата църква въ Преславъ: *Рец.* Byzantinoslavica IV, 1932, 455-461 (N. Окуневъ); Echos d'Orient XXXVI, 1933, 355-356 (V. Grumel); Semin. Kondakov. VI, 1933, 241-242 (С. Покровскій); Старинар VIII-IX, 1933/34, 331 (Ђ. Бошковић); Irénikon XI, 1934,

350-351 (Th. Becquet); Byzantion IX, 1934, 440-442 (A. Grabar).

Миятевъ, П. Нова колективна находка на български монети отъ Ив. Александра и сина му Михаила. ИАИ VIII, 1934, 441-442.

Младеновъ, Ст. Бележи върху новонайдения надгробенъ надписъ на видинската болярка Станислава. Спис. на Акад. XLVIII (ист.-фил. кл. 28), 1934, 241-264.

Мутафчиевъ, П. Изъ нашитѣ старопланински монастири: *Рец.* Slavia XIII, 1935, 557-559 (Ив. Дуйчевъ).

Мушмовъ Н. А. Отъ миналото на градъ Струга. Макед. Прегл. VIII, 1933, кн. 3, 61-68.

— Една находка на български монети въ Силистра. Миръ, бр. 9851, 13. V. 1933.

— Монети [отъ Мадара]. Сборн. „Мадара“ I, 1934, 446-447.

— Византийски оловни печати отъ сбирката на Народния Музей. ИАИ VIII, 1934, 331-349.

Николовъ, Т. гл. Цончевъ.

Острогорски, Г. IV Међународни конгрес византолога у Софији. Jugoslovenski Istoriski Časopis I, 1935, 227-230.

Отчетъ (IX) на Разградското Археологическо Дружество за 1932 год. Разградъ, 1933, 28 стр. 8⁰.

Петева-Филова, Е. Емфеници. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 271-276.

— и **Костовъ, Ст. Л.** гл. Костовъ.

Петковъ, Н. Могилата Около-Глава при с. Гниляне. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 115-145.

— Материали за предисторията на България. ИАИ VIII, 1934, 429-434.

Поповъ, Р. Пещерата Миризливка. Приносъ къмъ дилувиалната фауна и културата на дилувиалния човѣкъ въ България (Издания на Нар. Муз. № 26). София, 1933, 74 стр. 8⁰.

— Изследвания върху фосилнитѣ и субфосилни останки отъ рода Canis въ България. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 39-82.

— Материалъ за проучване субфосилнитѣ видове отъ рода Felis. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 293-298.

— Бележки върху геологията на Мадара; Археологическа стратиграфия [на Мадара]; Материали за предисторията на Мадара; Изкуствени вдлъбнатини по скалнитѣ блокове [при Мадара]; Сондажи и разкопки въ Голѣмата пещера [при Мадара] презъ 1932 год.; Допълнителни проучвания върху басеина въ Мадара; Животински кости отъ историческо време [отъ Мадара]; Могила № I [при Мадара]; Останки отъ конь въ могилитѣ № I и № III край шосето Шуменъ-Каспичанъ. Сборникъ „Мадара“ I, 1934, 7-76; 169-178; 187-216; 221-254; 439-445.

Протичъ, А. Денационализиране и възраждане на българското изкуство презъ турското робство: *Рец.* Echos d'Orient XXXVI, 1933, 381-382 (L. Serraz).

Пѣевъ, архит. Хр. Запазване старинния характеръ на пловдивскитѣ тепета. Пловд. Общ. Вестн. бр. 180/181, 12. I. 1935, 1-4.

Райковъ, Хр. Единъ новъ паметникъ на Зевса. Лжчи (Ст.-Загора), бр. 6, 5. IV. 1935. — Бр. статуйка на Зевса, вис. 18 см., съ подставката 24 см., намѣрена при с. Змейово, Ст.-Загорско, отъ типа на Фидиевата статуя на Зевса въ Олимпия.

Рашеновъ, Ал. Месемврийски църкви (= Худож. паметници на България, издава Бълг. Археол. Инст., кн. II). София, 1932, X + 110 стр. 4⁰ съ 61 образа въ текста и 45 таблици. — *Рец.* Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven VIII, 1932, 475 (E. Haertel); Byzant.-neugr. Jahrbücher IX, 1930/32, 394-398 (G. Sotiriu); Arta şi Arheol. № 7/8, 1931/32, 100-101 (E. Condurachi); Byz. Zeitschr. XXXIII, 1933, 216-217 (P. Mutaftschiev); Echos d'Orient XXXVI, 1933, 354-355 (V. Grumel); Старинар VIII-IX, 1933/34, 330-331 (Ђ. Бошковић); Byzantion IX, 1934, 439 (A. Grabar); Byzantinoslavica V, 1934, 493-494 (J. Myslivec).

— Заздравяване и реставриране на църквата Св. София въ София. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 307-316.

— Мадарскиятъ строежъ. Сборн. „Мадара“ I, 1934, 179-186.

— Начало и развой на старобъл-

гарската архитектура. Архитектъ VI, 1935, 125-132.

— Гробница при с. Крупникъ. ИАИ VIII, 1934, 434-438.

Рудлофъ-Хиле, Г. и **Рудлофъ, О.** Градъ Пловдивъ и неговитѣ сгради. ИАИ VIII, 1934, 378-425.

Стояновъ, Ив. Карелъ Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука. По случай неговата петдесетгодишна дейность въ България. Byzantinoslavica V, 1934, 183-234.

Тодоровъ, Я. Тракийскитѣ царе. Год. на Соф. Унив., ист.-фил. фак. XXIX, 7, 1933, 80 стр.

Тоневъ, Мл. Мощехранителница отъ с. Периволъ. ИАИ VIII, 1934, 215-219.

Трифоновъ, Ю. История на града Плѣвенъ до освободителната война. Издава Плѣвенското читалище „Съгласие". София, 1933, IV + 374 + II стр. 8⁰ съ 91 образа въ текста. — Въ глава I (стр. 1-29) се разглежда историята на Плѣвенъ въ трако-римско време.

Фехеръ, Г. Писмени паметници на прабългаритѣ въ Мадара. Сборн. „Мадара" I, 1934, 269-418.

— Могилни находки отъ Мумджиларъ. ИАИ VIII, 1934, 106-115.

Филовъ, Б. Пѫтуването на Пиеръ Белонъ въ южна Македония и Тракия. Изв. на Геогр. Д-во I, 1933, 359-364.

— Архаизмътъ въ старобългарското изкуство. Златорогъ XIV, 1933, 181-184.

— Погановскиятъ монастиръ. Отецъ Паисий VI, 1933, кн. 8/9, 34-35.

— Миниатюритѣ на Лондонското евангелие на царь Иванъ Александра (= Monum. artis Bulgariae, изд. Бълг. Археол. Инст., кн. III), София, 1934, XII + 56 стр. фол. съ 134 табл. въ фототипия и 5 табл. въ цвѣтна автотипия. — *Рец.* Зора, бр. 4579, 3. X. 1934 (М. Ковачевъ); Църк. Вестн. XXXV, 1934, бр. 49 и 50 (М. Ковачевъ); Rev. hist. du Sud-Est Européen XI, 1934, 375-376 (N. Iorga); Arta şi Arheol. № 9/10, 1933/34, 67.

— (при сътрудничеството на Ив. Велковъ и В. Миковъ), Надгробнитѣ могили при Дуванлий въ Пловдивско. Изд. Бълг. Археол. Инст. съ срѣдства отъ фонда „Пловд. Окржгъ". София, 1934, VIII + 246 стр. 4⁰ съ 229 обр. въ текста и 16 табл. въ фототипия. — *Рец.* Борба (Пловдивъ), бр. 4078, 29. XI. 1934 (Хр. Пѣевъ); Миръ, бр. 10312, 30. XI. 1934 (Харитина); Ликъ, бр. 30, 1. V. 1935 (М. Ковачевъ).

— Мадарскиятъ конникъ. Сборн. „Мадара" I, 1934, 255-267.

— Старобългарскитѣ миниатюри. Златорогъ XV, 1934, 220-224.

— Международниятъ конгресъ на византолозитѣ въ София. Нови Дни, бр. 10, 5. IX. 1934.

— Рилскиятъ монастиръ. Подслонъ II, 1935, 42-44.

— Четвъртиятъ международенъ конгресъ по византология въ София. ИАИ VIII, 1934, 426-428.

— Нови находки отъ Требенище. П. т. 428-429.

— Предисторическитѣ изучвания въ дунавскитѣ страни. П. т. 429.

— Една нова реплика отъ Лондонското евангелие на Иванъ Александра. П. т. 444-445.

— Германската Reichslimeskommission и нейното дѣло. П. т. 445-446.

— Чужди учени въ България. П. т. 446-447.

— Старобългарската църковна архитектура: *Рец.* Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven VIII, 1932, Heft 3 (E. Haertel).

— Софийската църква Св. Георги: *Рец.* Миръ, бр. 9836, 25. IV. 1933 (Харитина); Учил. Прегл. XXXII, 1933, 552-554; Rev. hist. du Sud-Est Européen X, 1933, 309 (N. Iorga); Amer. Journ. of. Arch. XXXVII, 1933, 488-489; La Bulgarie, бр. 3042 и 3043, 10 и 11. X. 1933 (St. Stanimirov); Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven IX, 1933, 625-626 (E. Haertel); Echos d'Orient XXXVII, 1934, 500-503 (A.-P. Péchayre); Byzantinoslavica V, 1934, 495 (J. Myslivec); Byzantion IX, 1934, 442-444 (A. Grabar); Semin. Kondakov. VII, 1935, 271.

Цоневъ, Зв. История на гр. Горна-Орѣховица и околностьта му. Лѣсковецъ и Арбанаси. София 1932, 170 стр. 8⁰.

Цончевъ Д. Новооткрито светилище на Артемида ИАИ VIII, 1934, 92-100.

— и **Николовъ, Т.** Нови разкопки въ крепостьта Трапезица, В.-Търново. Год. на Нар. Муз. V, 1933, 257-259.

Цухлевъ, Д. История на града Видинъ и неговата область. София, 1932, XXVII + 615 стр. 8⁰.

Шкорпилъ, К. Материали къмъ въпроса за „сждбата на прабългаритѣ и на северитѣ“ и къмъ въпроса за „произхода на днешнитѣ българи“. Byzantinoslavica V, 1934, 162-182.

— Печати върху амфори отъ Черноморското крайбрѣжие. ИАИ VIII, 1934, 24-43.

— **Ярановъ Д.** Името на градъ Ямболъ. Мак. Прегл. IX, 1934, кн. 2, 17-24.

— —

ΑΜΑΝΤΟΣ, Κ. Τὸ τέταρτον διεθνὲς βυζαντινολογικὸν συνέδριον τῆς Σόφιας. Ἑλληνικά, VII, 333-337.

d'Amcio, V. I Bulgari trasmigrati in Italia nei secoli VI e VII dell' era volgare. Loro speciale diffusione nel Sannio. Campobasso, 1933, 95 стр. 8⁰.

Arnim, B. von, Bericht über eine Studienreise in Bulgarien. Anzeiger der Akad. der Wiss. in Wien LXIX, 1932, 171-181,

Baschmakoff, Al. Une monnaie rare au Musée National de Sofia. La Bulgarie, бр. 2998, 17. VIII. 1933. — Монета на града Зоне на трак. крайбрѣжие срещу о-въ Сомотраке; по този поводъ спира се по-подробно на племето кикони, което е обитавало тази мѣстность.

— La synthèse des périples pontiques. La Bulgarie, бр. 3342 (15. X. 1934), 3343 (16. X), 3365 (13. XI), 3366 (14. XI), 3367 (15. XI), 3418 (17. I. 1935), 3419 (18. I), 3446 (21. II), 3447 (22. II), 3452 (28. II), 3453 (1. III), 3480 (2. IV), 3481 (3. IV), 3482 (4. IV), 3483 (5. IV).

Beševliev, V. Ein übersehenes Zeugnis über das Nichtgriechentum der alten Makedonen. Rev. intern. des études balk. I, 1934, 280. Гл. по-горе стр. 477.

Blumenthal, A. von, Die Ringinschrift von Ezerovo. Indogerm. Forsch. LI, 1933, 113-130. — Гл. по-горе стр. 473 сл.

Bobčev, S. S. Quelques remarques sur le droit coutumier bulgare pendant l'époque de la domination ottoman. П. т. I, 1934, 34-45.

— Coup d'oeil sur le regime juridique des Balkans sous le régime ottoman. П. т. II, 1935, 185-194.

Bobtchev, S. S. Byzance et Bulgarie: La lutte du droit populaire bulgare contre l'influence byzantine. La Bulgarie, бр. 3353 (27. X. 1934), 3354 (29. X), 3355 (30. X), 3357 (2. XI), 3358 (3. XI), 3359 (5. XI), 3360 (6. XI) и 3362 (9. XI).

Budimir, M. Griechisch und Makedonisch. Rev. intern. des études balk. I, 1934, 281-282.

— Die Balkanistik auf dem 4. Byzantinologenkongress in Sofia. П. т. 323-324.

Cagnat, R. Un nouveau diplôme militaire de Bulgarie. Journ. des Savants, 1932, 273-276. — Върху дипломата отъ с. Госъ, Брѣзнишко, издадена въ ИАИ VI, 1931, 142-152.

Cantacuzène, G. Une classe inconnue du cavalier thrace. Mél. G. Glotz, Paris, 1932, I, 103-115. — *Рец.* Istros I, 1934, 148-150 (R. Vulpe): паметникътъ не представя тракийски конникъ.

Cantacuzino, G. Un monument nou al cavalerului tracic. Convorbiri liter. 64, 1931, 327-332.

Carcopino, J. Note sur une épitaphe de Thraces romanisés redigée en latin et gravée en caractères grecs. In memoria lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 77-95. — Върху единъ надписъ отъ Филипи, въ който се споменава и тракийското племе сатри.

Casson, St. A Greek settlement in Thrace. Antiquity VII, 1933, 324-328.

Curtius, L. Orest und Iphigenie in Tauris. Zum Bronzekrater von Dionysopolis-Balčik. Röm. Mitteil. XLIX, 1934, 247-294.

Daicoviciu, C. La première division de la Dacie. Annuaire de l'Inst. d'études class. II. 1933/34, 71-77.

Danoff, Chr. Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde Thrakiens. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXIX, 1934, Beibl. 153-162. — Бележки и допълнения къмъ 3 гръцки надписа, изда-

дени отъ М. Апостолидисъ въ Год. на Нар. Библ. въ Пловд. за 1930, 231 сл.

— Der IV. internationale Byzantologenkongress in Sofia. Der Bulgarienwart (Sofia) II, 1934, № 9, 1-2.

Darkó, E. Jelentése a Szófiában tartott IV. nemzetközi byzantinologiai kongresszusról. Akadémiai Értesitö XLIV, 1934, 340-346.

Davies, O. Roman Mines in Europe, Oxford, 1935, 292 стр. 8°. — Съдържа сведения и за римскитѣ мини въ България. Гл. по-горе стр. 481 сл.

De Sanctis, G. Il messaggio figurato degli Sciti a Dario. In memoria lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 110-111.

Detschew, D. Kleine Funde aus Bulgarien. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXVIII, 1933, Beibl. 113-120. — Релиефи и надписи отъ античната епоха.

— Kleine Funde aus Bulgarien. П. т. XXIX, 1934, Beibl. 163-172.

— Ein neues Militärdiplom des Kaisers Antoninus Pius. П. т. XXIX, 1934, 54-59. — Военна диплома, намѣрена при Нова-Загора, съхранявана въ музея въ Ст.-Загора; отнася се до гарнизона на Горна Дакия.

Dieterich, K. Zur Kulturgeographie und Kulturgesch. des byzantinischen Balkanhandels. Byz. Zeitschr. XXXI, 1931, 37-57 и 334-350.

Dölger, Fr. (München), Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum. Forsch. u. Fortschr. XI, 1935, 19-20. — Извлѣчение отъ реферата, четенъ на византоложкия конгресъ въ София, който ще бжде обнародванъ изцѣло въ ИАИ IX, 1935.

— Die mittelalterliche Kultur auf dem Balkan. Die Periode von der Gründung der unabhängigen Staaten bis zur Türkenherrschaft. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 108-124.

Dölger, Fr. (Bonn), Hakenkreuz und Kreuzstern auf dem Mithrasdenkmal von Ghighen (Oescus an der Donau). Antike und Christ. IV, 1933, 62-66.

Dumitrescu, Vl. Ceramica pictată eneolitică din Sud-Estul Europei. Bul. Comis. monum. istor. XXIV, 1931, 70-77.

Edson, Ch. F. The Antigonids, Heracles and Beroea. Harvard Studies in class. Philol. XLV, 1933, 213-246.

Fehér, G. Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises: *Рец.* Amer. Journ. of Arch. XXXVIII, 1934, 621-623 (Sirarpie der Nersessian).

Ferrero, G. L'empire romain et les Balkans. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 98-102.

Ferri, S. Arte romana sul Danubio. Considerazioni sullo sviluppo, sulle derivazioni e sui caratteri dell'arte provinciale romana (= Bibl. della Rivista Historia del Popolo d'Italia, № 3). Milano, 1933, 426 стр. 4° съ 594 образа. — *Рец.* Rev. archéol. 1935, I, 149-150 (R. Lantier).

— Motivi ornamentali nell'arte romana del medio e basso Danubio. Roma, 1933, 28 стр.

Fettich, N. Der skythische Fund von Gartschinovo (= Archaeologia Hungarica, XV). Budapest, 1934, 60 стр. 4° съ 14 табл. и единъ образъ въ текста. — Върху бронзовия релиефъ отъ Гърчиново, Поповско, обнародванъ отъ Б. Филовъ въ Eurasia septentr. ant. IX, 1934, 197-205.

Filov, B. Gesch. der bulgarischen Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit (= Grundriss der slav. Philol. Bd. XI), Berlin, 1933, VI + 94 стр. 8° съ 64 табл. — *Рец.* Prager Presse отъ 24. XII. 1933 (Rime); Köln. Tagebl. отъ 17. XII. 1933; Миръ, бр. 10090, 2. III. 1934 (Т. Боровъ); Златорогъ XV, 1934, 194-196 (Сиракъ-Скитникъ); La Bulgarie, бр. 3198, 23. IV. 1934 (T. Borov); Frankf. Zeit. отъ 9. IX. 1934; Slav. Rundschau VI, 1934, 282-283 (E. Utitz); Byz. Zeitschr. XXXIV, 1934, 450-451 (E. Weigand); ИАИ VIII, 1934, 497-500 (К. Миятевъ).

— Ein „skythisches" Bronzerelief aus Bulgarien. Eurasia septentr. ant. IX, 1934, 197—205. — *Рец.* Rev. Istor. Română IV, 1934 (R. Vulpe).

— Les miniatures de l'évangile du roi Jean Alexandre à Londres (= Monum. artis Bulgariae, vol. III), Sofia, 1934, XII + 56 p. in-fol., avec 134 planches en phototypie et 5 planches

en couleurs. — *Рец.* Зора, бр. 4579, 3. X. 1934 (М. Ковачевъ); Arta şi Arheol. № 9/10, 1933/34, 67; Rev. hist. du Sud-Est Européen XI, 1934, 375-376 (N. Iorga); Църк. Вестн. XXXV, 1934, бр. 49/50, 22. XII. 1934 (М. Ковачевъ).

— (unter Mitwirkung von I. Welkov u. V. Mikov), Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien. Herausg. vom Bulg. Archaeol. Inst. mit Mitteln der Stiftung „Regierungskreis Plovdiv". Sofia, 1934, VIII + 244 S. mit 229 Textabb. und 16 Lichtdrucktafeln. — *Рец.* Arta şi Arheol. № 9/10, 1933/34, 65 (E. Condurachi); Demareteion I, 1935, 101-102 (J. Babelon).

— Gesch. der altbulg. Kunst: *Рец.* Byzantinoslavica IV, 1932, 168-169; Byz. Zeitschr. XXXIII, 1933, 146-150 и 478 (A. Grabar); Deutsche Literaturzeit. 1934, 109-125 (Ph. Schweinfurth); La Bulgarie, бр. 3197, 21. IV. 1934 (T. Borov); ИАИ VIII, 1934, 497-500 (К. Миятевъ).

Florescu, Gr. Monumentum epigraphicum ineditum e Scythia Minore. In memoriam lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 134-137. — Надписътъ съдържа посвещение Deo sancto Herrone.

Gellert, J. Ostbulgarische Bauernhaustypen. Zeitschr. f. Ethnol. LXVI, 1934, 1-15.

Girard, A. A travers la Bulgarie médiévale et religieuse. Affaires étrangères (Paris) III, 1933, 368-375.

Goldman, H. Excavations at Stobi in Jugoslavia. Amer. Journ. of Archaeol. XXXVII, 1933, 297-300.

Goossens, R. Rhésos et Sitalkès. A propos d'un travail récent. Bull. de l'Association G. Budé № 41, Octobre 1933, 11-33. — По поводъ на статията на Д. П. Димитровъ, Исторически мотиви въ драмата „Резосъ" (Изв. на Ист. Д-во X, 1930, 1-19).

Gospodinov, J. L'église ronde de Preslav. La Bulgarie, бр. 1343 и 1345, 13 и 15. II. 1934.

Grabar, A. La peinture religieuse en Bulgarie: *Рец.* Zeitschr. f. slav. Philol. X, 1933, 224-245 (O. Wulff).

Grégoire, H. La date de la conversion des Bulgares. Byzantion VIII, 1933, 663-668. — Изказва се въ полза на годината 864.

— Le Congrès byzantin de Sofia. L'Europe Centrale № 39, 1934, 631-633 (препечатано и въ La Bulgarie, бр. 3338, 3339 и 3340 отъ 10, 11 и 12. X. 1934).

— Les sources épigraphiques de l'histoire bulgare. Byzantion IX, 1934, 745-786. — Разглежда подробно надписа отъ Хамбарлий и надписа на Маламира отъ Шуменъ.

— Sitalkès et Athènes. L'Antiquité classique III, 1934, 431-446.

Grecu, V. Cel de al IV-lea Congres internaţional de studii bizantine. Codrul Cosminului VII, 193/34, 534-542.

Halkin, L. L'épitaphe de Ti. Plautius Aelianus. Bull. de la Soc. Nation. des Antiquaires de France, 1933, 193-195. — Върху известния тибуртински надписъ на Plautius Aelianus, управитель на Мизия при Нерона.

— Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Neron. L'Antiquité classique III, 1934, 121—161.

Hampl, Fr. Der König der Makedonen. Weida in Thür. 1934, 8°.

Heurtley, W. A. Prehistoric Macedonia. Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London, 1934, 186-188.

Himmer, M. Étude sur la civilisation prémycénienne dans le bassin de la Mer Noire, d'après des fouilles personelles. Swiatowit XIV, 1930/31, 26-163 съ 41 табл.

Iorga, N. Histoire de la vie byzantine, Bucarest, 1934, 3 тома, 298, 282 и 364 стр. 8°.

— Rapports entre l'État des Osmanlis et les nations des Balkans. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 129-147.

Jacobsthal, P. Einige Werke keltischer Kunst. Die Antike X, 1933, 17-45. — Изтъква връзкитѣ на келтското съ скитско-тракийското изкуство, като взема подъ внимание и нѣкои намѣрени въ България паметници.

Jankuhn, H. Ein mittelalterlicher Goldring aus Schlesien. Prähist. Zeitschr. XXIV, 1933, 174-201. — Отворена златна гривна съ неизвестно мѣсто-

нахождение. Произхожда вѣроятно отъ южна Русия и датира отъ XI-XII вѣкъ. Обнародва като сравнителенъ материалъ редица подобни сребърни гривни отъ България.

Kazarow, G. Thrakische Religion. Pauly-Wissowa-Kroll, Realenc. der klass. Altertumswiss. VI A, 472-551.

— Antike Denkmäler in Bulgarien. Arch. Anzeig. 1933, 75-85. — Оброчни релиефи на тракийския конникъ и на други божества отъ Паскалевецъ, отъ околностьта на Ловечъ и др.

— Die Landwirtschaft im alten Thrakien. Der Bulgarienwart (Sofia) II, 1934, 10. Heft, 1-3.

— Neue Mithrasdenkmäler aus Bulgarien. Germania XIX, 1935, 24-27.

ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ, ΑΝΤ. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἄνω Μακεδονίᾳ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1932, 48-133.

—Ἀρχαῖα ἐξ Ἀμφιπόλεως. П. т., Ἀρχαιολ. χρονικά, 1-4.

— Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες. Ἑλληνικά, VII, 1934, 37-49.

Kořinek, J. M. K tak zvanému thráckému nápisu na prstenu Ezerovském. Sborník Filologický X, 1933, 71-110. — Върху надписа на златния пръстенъ отъ Езерово, Борисовградско; гл. по-горе стр. 475 сл.

Kornemann, E. Kaiser Hadrian und der Donauraum im Altertum. Forsch. u. Fortschr. X, 1934, 427-430.

ΚΟΥΡΤΙΔΙΣ, Κ. Ἱστορία τῆς Θράκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 46 μ. Χρ. Томъ I, Атина 1932, 424 стр. 4°. — *Рец.* Rev. des études grecques XLVI, 1933, 468-470 (G. Seure): безъ никаква научна стойность, писана повече по патриотически съображения; счита, че и гърцитѣ сж били тракийци.

Kovatchev, M. A. Fresques du XIVe siècle nouvellement découvertes au monastère de Dragalevtsi. La Bulgarie, бр. 3239, 13. VI. 1934.

Krahe, H. Beiträge zur Makedonenfrage. Zeitschr. f. Ortsnamenforschung XI, 1935, 78-103. — Разглежда редица македонски мѣстни и лични имена съ огледъ на запазенитѣ въ тѣхъ илирийски елементи.

Kubitschek, W. Aus Sammlung Trau in Wien. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXIX, 1934, 44-53. — Обнародва единъ бронзовъ предметъ съ гръцки надписъ отъ Свищовъ, сега въ музея въ София (стр. 46 и обр. 34), като го тълкува като украшение на vexillum.

Lapalus, É. Tête de bronze de Philippes. Bull. de corresp. hell. LVI, 1932, 360-371. — Намѣрена при разкопкитѣ въ Филипи презъ 1931 год.; представя римски императоръ отъ IV вѣкъ.

Lascaris, M. гл. Vaillant.

Laurent, V. Recherches sur l'histoire et le cartulaire de Notre-Dame de Pitié à Stroumitsa. Echos d'Orient XXXVII, 1934, 5-27.

— Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine. П. т. 413-427.

— Le IVe Congrès des études byzantines. П. т. 428-442.

Leman, A. Le IVe Congrès des études byzantines. Les Facultés Catholiques de Lille XXIV, 1934, 10-14.

— Le IVe Congrès international des études byzantines à Sofia. Bull. of the Intern. Committee of hist. Sciences VI, 1934, 351-352.

Levi, M. A. La spedizione scitica di Dario. Rivista di filol. e d'istruz. class. N. S. XI, 1933, 58-70.

Lunsingh Scheurleer, C. W. Die Göttin Bendis in Tarent. Arch. Anzeig. 1932, 314-334.

Malten, L. Aineias. Arch. f. Religionswiss. XXIX, 1932, 33-59. — Засяга и най-старата история на Балк. п-овъ.

Mercklin, E. von, Wagenschmuck aus der römischen Kaiserzeit. Jahrb. des arch. Inst. XLVIII, 1933, 84-176. — Въ първата часть на своя трудъ (стр. 84—141) авторътъ обнародва бронзовитѣ украси на една или повече римски колесници, намѣрени въ южна България презъ време на руската окупация въ 1878 год. и съхранявани сега въ Ермитажа въ Ленинградъ. Датира тѣзи находки въ II в. сл. Хр. Въ втората часть на труда сж обнародвани други подобни предмети отъ сбирката Карапаносъ въ Народния музей въ Атина.

Millet, G. L'église ronde de Preslav. Comptes rendus de l'Acad. des inscr. 1933, 169-193.

Molè, W. Z pogranicza Bizancjum I—II. Przegląd hist. sztuki II, 1930/31, 40-58 и 143-154. — Съдържа между другото подробенъ отчетъ върху излѣзлитѣ въ България трудове по старобългарско и византийско изкуство.

— Wczesnośredniowieczna sztuka prowincjonalna na Balkanach. П. т. 130-136. — Разглежда и българскитѣ паметници отъ ранното срѣдновѣковие (VIII и IX вѣкъ).

— Czwarty międzynarodowy zjazd studjów bizantyńskich w Sofji. Przegląd Współczesni 1934, 474-486.

Moravcsik, G. Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil vom J. 869/70. Изв. на Ист. Д-во XIII, 1933, 8-23.

— A IV. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. Archivum Philologicum 1935, 1-4.

Mouchmov, N. A. Une monnaie rare au Musée National de Sofia. Rassegna numism. XXXI, 1934, 104-105. — Бронзова монета отъ тракийския градъ Зоне.

— Le trésor numismatique de Réka Devnia (Marcianopolis). Прилож. къмъ Год. на Народ. Муз. въ София, томъ V, 140 стр. 4° съ 5 табл.

Nestor, J. Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus Rumänien. Eurasia septentr. ant. IX, 1934, 175-186. — Златна гривна и разни видове зл. мониста.

Nicolaescu, St. Tissu de pourpre brodé donné au monastère de Rila de Bulgarie par Bogdan, prince de Moldavie et daté du 10 mars 1511. Arta şi Arheol. № 9/10, 1933/34, 1-5.

Oberhummer, E. Alexanders des Grossen Balkanzug. Petermanns Mitteil. LXXXI, 1935, 18-19.

Panaitescu, E. Momenti della civiltà romana nella Mesia. Gli Studi Romani nel Mondo II, 1935, 225-252.

Patsch, C. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, VI: Die einstige Siedlungsdichte des illyrischen Karstes. Sitz.-Ber. der Akad. in Wien, Philos.-hist. Kl. Bd. 215, 3. Abh., Wien, 1933, 56 стр. 8°.

— Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 82-97.

Pearson, L. Herodotus on the source of the Danube. Classical Philol. XXIX, 1934, 328-337.

Perdrizet, P. L'„Incantada" de Salonique. Mon. Piot XXXI, 1930, 51-90. — Развалини на римска сграда.

— Le pont d'Amphipolis et la date du Rhésos. In memoriam lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 284-290.

Perilla, F. A travers la Macédoine, Athènes, 1932, 161 стр. — *Рец.* Journ. of hell. Stud. LIII, 1933, 160: върху гръцка Македония, съ многобройни изображения; авторътъ обръща особно внимание на архитектурнитѣ паметници.

Picard, Ch. Courrier de l'art antique. Gaz. des Beaux-Arts LXXVII, 1935, I, 193-215. — Авторътъ разглежда, между другото, архаичната бронзова „статуйка на менада отъ Тетово, сребърния ритонъ отъ Рахманлий и атическата ваза съ черни фигури отъ могилата Мушовица при Дуванлий (стр. 198-201).

Pisani, V. Una parola greca di probabile origine macedone: μάγειρος. Rev. intern. des études balk. I, 1934, 255-259.

Popov, R. Le Musée National d'archéologie. La Bulgarie, бр. 2932, 3. VI. 1933.

Premerstein, A. von, Der Daker- und Germanensieger M. Vinicius und sein Enkel. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXIX, 1934, 60-81. — Отнася се до войнитѣ на долния Дунавъ презъ римската епоха. Авторътъ приема (стр. 63 заб. 71 и стр. 72), че Мизия е била обърната въ римска провинция около 15 год. сл. Хр.

Riefstahl, R. M. Greek Orthodox Vestments and Ecclesiastical Fabrics. The Art Bulletin XIV, 1932, 359-373.

Robert, L. Inscriptions grecques inédites au Musée du Louvre. Rev. archéol. 1933, II, 121-146. — Бележки върху труда на A. Dain, Inscriptions grecques du Musée du Louvre, les textes inédits, Paris, 1933. На стр. 125 сл. сж дадени нѣкои бележки върху

надписи на тракийски конници отъ Тракия.

Rostovtzeff, M. Some new aspects of iranian art. Semin. Kondakov. VI, 1933, 161-185. — Произведенията на скитското, сарматското и гръцко-иранското изкуство сж повлияни отъ централно-азиятския епосъ.

— Kleinasiatische und syrische Götter im römischen Aegypten. Aegyptus XIII, 1933, 493-513. — Засяга и въпроса за отношението на египетския Херонъ къмъ тракийския Херосъ.

— La vie économique des Balkans dans l'antiquité. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 49-58.

Ruzicka, L. Die Münzen von Pautalia: *Рец.* Numism. Zeitschr. (Wien) 1933 (Karl Pink); ИАИ VIII, 1934, 487-489 (Т. Герасимовъ).

Salać, A. Tří řecké nápisy z Odessu-Varny. Listy filol. LIX, 1932, 340-345.

Saria, B. Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXVIII, 1933, 112-139.

Schmidt, H. Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter & C°, 1932, VII + 131 стр. съ 21 образа въ текста и 40 табл. — *Рец.* Prähist. Zeitschr. XXIII, 1932, 357-364 (J. Nestor).

Segre, M. Decreto di Apollonia sul Ponto. Athenaeum N. S. XII, 1934, 3-9.

Short, G. A. Prehistoric and classical archaeology in Bulgaria. Bulgarian British Review № 75/76, 1935, 9-10.

Solari, A. Il consiglio di guerra ad Adrianopoli nel 378. Riv. di filol. e d'istruz. class. N. S. X, 1932, 501-505.

ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Γ. Α. Ὁ ἄμβων τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν X, 1933, 418-424.

Strzygowski, J. Balkankunst: Das Ende von Byzanz und der Anfang des Neuhellenismus in Europa. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 10-21.

— Die altslavische Kunst: *Рец.* Slavia XII, 1933, 283-287 (V. Molè).

Studi numismatici in Bulgaria. Rassegna Numism. XXXI, 1934, 278-279.

Svoboda, K. Byzantologischer Kongress in Sofia. Slav. Rundschau, 1934, 425-428.

Swoboda, E. Octavian und Illyricum. Verein klass. Philol. in Wien, Parerga, Heft I, Wien 1932, 96 стр. — *Рец.* Journ. of Rom. Stud. XXIII, 1933, 66-71 (R. Syme).

Syme, R. Some notes on the Legions under Augustus. Journ. of Rom. Stud. XXIII, 1933, 14-33. — Въ Мизия въ 6 год. сл. Хр. сж стояли VII, VIII Августовъ и XI Клавдиевъ легиони.

— Lentulus and the origin of Moesia. П. т. XXIV, 1934, 113-137. — Поставя дейностьта на Lentulus къмъ 1—4 год. сл. Хр.

Tafrali, O. Le trésor du Monastère de Suceviţa. Arta şi Arheol. № 7/8, 1931/32, 1-18. — Между другитѣ предмети, описани сж и дветѣ илюстровани славянски евангелия отъ XVI и началото на XVII вѣкъ, миниатюритѣ на които възпроизвеждатъ миниатюритѣ на лондонското евангелие на Иванъ Александра.

— Notes sur la Petite Scythie. П. т. № 9/10, 1933/34, 6-17. — Обнародва главно антични паметници отъ Callatis.

Tudor, D. Le pont de Trajan à Drobeta (на ромънски съ френско резюме). Craiova, 1931, 46 стр. 8°.

Tzigara-Samurcaş, Al. Impresii dela congresul de byzantinologie din Sofia. Convorbiri Literare LXVII, 1934, 856-861.

Vaillant, A. et Lascaris, M. La date de la conversion des Bulgares. Rev. des études slaves XIII, 1933, 5-15. — Покръстването е станало въ 864 година; надписътъ отъ Балши нѣма нищо общо съ това покръстване.

Vajs, J. Hlaholský nápis v Preslavi. Slavia XII, 1933, 229-231.

Vasić, M. M. Colons grecs à Vinča. Rev. intern. des études balk. I, 1934, 65-73.

Vaux de Foletier, F. de, Le Congrès de Sofia. Beaux-Arts, 12. X. 1934.

Velkov, Iv. Un Mithreum nouvellement découvert en Bulgarie. La Bulgarie, бр. 3035, 30. IX. 1933. — Върху митреума при с. Крета, Никополско.

— Un château du temps des Goths en Bulgarie. La Bulgarie, бр. 3234, 7. VI. 1934. — Върху крепостьта при Садовецъ, Плѣвенско.

Vollgraff, W. Zum Bonner Grabstein eines thrakischen Soldaten. Bonn. Jahrb. CXXXVIII, 1933, 136-143.

Vulpe, R. Prioritatea agnaţilor la succesiunea tronului în Macedonia şi Thracia. In memoriam lui Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, 313-323.

Vulić, N. Inscription grecque de Stobi. Bull. de corresp. hell. LVI, 1932, 291-298. — Завещание въ полза на еврейската синагога въ Стоби.

— Une inscription grecque de Macédoine. Mél. G. Glotz, Paris, 1932, II, 869-876. — Сѫщиятъ надписъ.

— La guerre d'Octave en Illyrie (35—33 av. Chr.). L'Acropole (Paris), 1932, отд. отп. 8 стр.

— Nouveaux monuments mithriaques de la Serbie. Rev. archéol. 1933, I, 181-194. — Паметницитѣ произхождатъ отъ околностьта на Куманово и Велесъ.

— Neue Gräber bei Trebenischte. Arch. Anzeig. 1933, 459-480. — Върху гробоветѣ, открити презъ 1932 год.

— Neue Gräber in Trebinischte. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXVIII, 1933, 164-186. — Върху сѫщитѣ гробове.

— La nécropole archaïque de Trebenischte. Rev. archéol. 1934, I, 26-38, табл. I-VIII.

— The illyrian war of Octavian. Journ. of Rom. Stud. XXIV, 1934, 163-167.

— Une nécropole antique près de Trebenište. Rev. intern. des études balk. I, 1934, 156-164.

Weber, L. Svantevit und sein Heiligtum. Arch. f. Religionswiss. XXIX, 1932, 70-78. — Отнася се до старославянската религия.

— Nachträgliches zu Svantevit. П. т. 207-208.

— Zu Eleusis und Arkona. П. т. XXXI, 170-175. — Отнася се до старославянската религия.

Weigand, E. Neuere Forschungen zur byzantinoslavischen Kunst der Balkanländer. Byz. Zeitschr. XXXIV, 1934, 48-70.

Weingart, M. Čtvrtý mezinárodní byzantologický sjezd v Sofii. Časopis Učené Společnosti Safařikovy „Bratislava" VIII, 554-562.

Welkov, Iv. Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien). Germania XIX, 1935, 149-158.

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1932, 133-156.

Zeiller, J. Donatisme et Arianisme. La falsification donatiste de documents du Concile arien de Sardique. Comptes rendus de l'Acad. des inscr. 1933, 65-73.

— L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I^er^ au V^e^ siècle. Rev. intern. des études balk. II, 1935, 76-81.

Zeiss, H. Der Schatzfund von Akalan. Ein Beitrag zur Chronologie der Reihengräberfunde. Forsch. u. Fortschr. XI, 1935, 17-18. — Касае се за златното съкровище отъ Акаланъ, което се съхранява сега въ Нар. Музей въ София. Гл. ИАД III, 1912, 324.

Указатель

I. Имена и нѣща

Абоба-Плиска, надгробна плоча 70.
Айтоско, македонски монети и отъ Лизимахъ 472.
алабастронъ, отъ Брѣзово 7.
св. Александъръ Римски, пѫтуване 122-142; страдание 116-121.
алтаръ, гл. жертвеникъ.
амфора, мѣстенъ глиненъ сждь отъ Брѣзово 6; остродънна отъ Мумджиларъ 106, 111.
Анаита, гл. Великата малоазиятска богиня.
Антонинъ Пий, военна диплома отъ Гузелия 62-65.
Аполонъ, жертвеникъ отъ Слокощица 69; Α. προπύλαιος, култъ въ Адрианополъ 163-164.
апостолъ Тома 217.
арка, релиефна на църквата св. Иванъ въ Месемврия 267-270.
арки, въ старобългарскитѣ църкви 270-283.
Артемида, оброчни плочки отъ Пелишатъ 50; отъ Тенча-Мекишъ 94-99; светилище при Тенча-Мекишъ 92-99.
Артемида βασιλεία гл. Бендида.
Атина, бронзова статуйка отъ Мещица 448.

база на статуя, гл. подставка.
баня, турска въ Пловдивъ 390.
Батулия, византийски монети 467.
Беброво, римски монети 470.
Бекилеръ, автономни монети отъ Маронея 473.
Бендида-Артемида βασιλεία 178.
benedictio latina 72, 77.
Бенковски, автономни монети 471-472.
Bizone, гл. Каварна.
бикъ, бронзова статуйка отъ Зараево 47.
Bonus Eventus, мряморна статуйка отъ Царевецъ 55.
Брѣзнишко, бронзова статуйка на лъвъ 448.
Брѣзово, могилни гробни находки 1-16.
Бургасъ, грънчарска пещь 28.
Бурумли, римски монети 469.
Бутово, римски находки 456.
България южна, печати върху амфори 41.
бюстъ, каленъ на Марсъ отъ Дунавското крайбрѣжие 453; глиненъ сждъ въ форма на женски б. отъ Бутово 456.

Вавила, антиохийски епископъ 216-217.
ваза гръцка съ червени фигури (пелике) отъ Брѣзово 7; гл. сѫщо и глинени сждове.
Ваксево, тасоски монети 471.
Варна, грънчарска пещь 25; надгробни плочи 457-460; надгробенъ стълбъ 461; оброчна плочка на тракийски конникъ 460; печати върху амфори 24, 33-40.
Великата малоазиятска и семитска богиня, оброчна плочка отъ Изворъ 71.
Венера, ажурена плочка отъ Гигенъ 453; мряморна статуйка отъ Спахларъ 47.
Видинъ, византийски и маджарски монети 468.
Врачешъ, варварски монети 467.
Вълчи-трънъ, автономни монети 468.
Върбовка, римско селище 455; статуя на жена 454-455.

Габарево, глиненъ идолъ 199.
Георги чръпецъ и синкелъ български, оловенъ печатъ 356-359.
Гигенъ, златна гривна 451; римска гробница 451-452; сребърненъ коланъ 452-453; римски монети 452; златни обеци 451-452; надгробна плоча 451; оброчна плочка на Венера 453; златенъ пръстенъ 451; бронзова статуйка на Зевсъ 453; златна фибула 452.
Giridava 50.
глава, мряморна на жена отъ Скробатно 465; мряморна на сатиръ отъ София 447.
Гложене, бронзовъ сждъ 454.

Голѣмо село, бронзова статуйка на юноша 463; бронзовъ сждъ 463.
Голѣмо Яларе, оброчна плочка на Херакълъ 456-457.
Горно-Спанчево, надгробна плоча 57.
Горочевци, оброчна плочка на Хера 449.
Горско-Абланово, оброчни плочки на тракийски конникъ 45.
гривна, златна отъ Гигенъ 451.
Григорево, зидана гробница 449.
гробници: зидани отъ Гигенъ 451-452; Григорево 449; Козлодуй 450; могилни отъ Брѣзово 4, 16; Гърчиново 59-62; сводеста отъ Крупникъ 434-438; Челопечене 449; Чепинци 449; Ямболъ 462.
гробове, римски отъ Бутово 456; Пловдивъ 464; Хибили 453-454; Крета 453.
Гузелия, римска военна диплома 62-65.
Гуляновци, пѫтна колона 448.
Гърчиново, гробна находка 59-62.

Дебелтъ (градище при Бургасъ), надгробна плочка 77.
джамии въ Пловдивъ: въ квартала Орта Мезаръ 393-394, 402; на ул. Чирпанъ 394; Джумаята 388-390; Имаретъ д. 390-392.
Джумаята въ Пловдивъ 388-390.
Дикили-Кайрякъ, автономни, колониални и римски монети 472.
Диоклецианъ, пѫтна колона отъ Рупки 73.
Дионисъ, сребъ. главичка отъ Мумджиларъ 110; мраморна група 51; отъ София 447; оброчна плочка отъ Ковалълъкъ 457.
диплома, римска военна отъ Гузелия 62-65.
Добри-дѣлъ, колониални монети 469-470.
Добруджа, южна, печати върху амфори 28-33.
Долна Бешовица, каменъ саркофагъ 449-450.
Друганъ, римски монети 468; римски находки 467; мраморна статуйка на Хера 467.
дръжки, бронзови отъ Гърчиново 62.
Дрѣновецъ, статуйка на тракийски конникъ 79.
Дрѣновски монастиръ, византийски монети 470.
Дунавско крайбрѣжие, бюстъ на Марсъ 453.
Дуранкулакъ, грънчарска пещь 25.
Дълбоки, римски монети 472.
Дъскотъ, римски монети 469.
Дѫбово, автономни монети 472.

евангелие, лондонско на Ив. Александра, нова реплика 444.
Евмолпъ 176-178.
екседри, въ старобългарскитѣ църкви 283-286.

жертвеникъ, отъ Западно Шивачево 75; Рупки 76; на Аполона отъ Слокощица 69; на Асклепия отъ Кюстендилъ 466; на Magna Mater отъ Коприва 89; на Митра отъ Крета 87-89; на Юпитеръ и Юнона отъ Павликени 455.
Жълти-брѣгъ, римски монети 472.

Заберново, надгробна плоча 78.
Западно Шивачево, жертвеникъ 75.
Зараево, бронзова статуйка на бикъ 47.
Збелсурдъ, гл. Зевсъ-Збелсурдъ.
Зевсъ ἐπιχάρτιος въ Бизия 172-174; оброчна плочка отъ Осенецъ 48; бронзова статуйка отъ Гигенъ 453; гл. и Юпитеръ.
Зевсъ-Збелсурдъ, оброчна плочка отъ Хайдаръ 44.
Златишко поле, предисторически селища 429-433.

Ивайловградъ, подставка отъ статуя 464-465.
Иванъ Александъръ, колективна находка на монети при Попинци 441, 471.
Иванъ Асень II, златна монета 361-368.
Иваняне, селищна църква 224-228; цимитериална църква 220-224.
идоли, глинени, женски 187-196; мѫжки 197-200; златни 183, 209; костни 201-206; мраморни 183-184, 206-208.
идолъ, глиненъ отъ Габарево 199.
Изворово, македонски монети 472.
Изворъ, оброчна плочка на Великата малоазиятска богиня 71-72.
Имаретъ джамия въ Пловдивъ 390-392.
инструментъ, медицински отъ Гърчиново 61.
Йовианъ, монетенъ печатъ отъ Ст.-Загора 438-439.

Каварна, печати върху амфори 28-32.
Калиманци, надгробна плоча 56.
камъкъ, милиаренъ, гл. колона пѫтна.
кана, глинена отъ Брѣзово 7.
кандилабъръ отъ Чирпанъ 73.
Каранъ-Върбовка, римски монети 469.
Кестричъ, грънчарска пещь 25.
Кибела, оброчна плочка отъ Ковачовецъ 44.
ключъ, римски отъ Тенча-Мекишъ 93.
Ковалълъкъ, оброчна плочка на Диониса 457.
Ковачовецъ, оброчна плочка на Кибела 44; на тракийски конникъ 46.
Козлодуй, римски гробници 450.
коланъ, сребъренъ отъ Гигенъ 452-453; отъ Ловечъ 18-23.
колесница, желѣзни части отъ Кула-Касапли 464.
колона пѫтна, отъ Гуляновци 448; отъ Рупки 73.

Комодъ, двуметаленъ медалионъ 439-440.
конникъ тракийски, оброчна плочка отъ Варна 460; Горско-Абланово 45; Ковачовецъ 46; Кривня 49; Осенецъ 48; Паламарца 46; Ямболъ 72; върху надгробни плочи отъ Горно-Спанчево 57; Дебелтъ 77; Калиманци 56; статуйки отъ Дрѣновецъ 79; Недокланъ 49; Херосъ προπύλαιος 167-169.
консола мраморна отъ София 448.
Коньово, оброчна плочка на Зевсъ и Хера 466.
копия, отъ Брѣзово 6; отъ Мумджиларъ 111.
Коприва, жертвеникъ на Magna Mater 89.
Крайова, български монети 471.
Крета, жертвеници на Митра 87-89; светилище на Митра 82-90; гробъ 453.
Кривня, оброчна плочка на тракийски конникъ 49.
Крупникъ, сводеста гробница 434-438.
Кула-Касапли, желѣзни части отъ колесница 464.
кули, въ старобългарскитѣ църкви 264-267.
куполи, въ старобългарскитѣ църкви 264-267.
кутии, бронзови отъ Гърчиново 60.
куче, въ могилитѣ при Мумджиларъ 106, 110.
Кюприя, грънчарска пещь 28.
Кюстендилъ, римски монети 471; оброчна плочка на Митра 52; подставка отъ статуя 466; жертвеникъ на Асклепия 466.
кжщи, стари въ Пловдивъ 396-413.

лампички, глинени отъ Бутово 456.
Ловечъ, сребъренъ коланъ 18-23.
Луковитъ, византийски монети 468.
лъвъ, бронзова статуйка отъ Брѣзнишко 448.
Люти-бродъ, римски монети 467.

Максимианъ, пжтна колона 73.
Мангалия, грънчарска пещь 25.
Марсъ, бюстъ отъ калай 453; мраморна статуйка отъ Фердинандъ 449.
маска, глинена отъ Месемврия 461.
Mater Magna, жертвеникъ отъ Коприва 89.
медалионъ, двуметаленъ отъ Комодъ 439-440.
Месемврия, глинена маска 461; византийски златни монети 472.
Мещица, бронзова статуйка на Атина 448.
Мирково, стара църква 442-444.
Митра, жертвеници отъ Крета 87-89; оброчна плочка отъ Кюстендилъ 52; светилище при Крета 82-90.
Михайлово, селищна могила 433-434.
могили: Брѣзово 1-16; Гърчиново 59-62; Мумджиларъ 106-114; Михайлово 433-434.
моливдовули, гл. печати.
монети: *автономни* отъ Бекиларъ 473; Бенковски 471-472; Джбово 472; Самоводени 469; Хаджи-кьой 473; *атински* отъ Мързянъ 471; *български* отъ Крайова 471; Попинци 441, 471; Силистра 470; зл. на Иванъ Асень II 361-368; *варварски* отъ Врачешъ 467; *византийски* отъ Батулия 467; Видинъ 468; Дрѣновски монастиръ 470; Луковитъ 468; Месемврия 472; Нареченски бани 471; Осиково 470; Садовецъ 468; Чаталъ-дере 470; *колониални* отъ Добри-дѣлъ 469-470; Опака 470; Орѣхово 471; Сартъ-дере 473; Търновско 469; *отъ Лизимахъ* отъ Айтоско 472; Мъглишъ 472; *маджарски* отъ Видинъ 468; Самоковско 467; *македонски* отъ Айтоско 472; Изворово 472; Самоводени 469; *модерни* отъ Стамболово 469; *полски* отъ Самоковско 467; *разни антични* отъ Дикили-Кайрякъ 472; *римски* отъ Беброво 470; Бурумли 469; Гигенъ 452; Друганъ 468; Дълбоки 472; Дъскотъ 469; Жълти брѣгъ 472; Каранъ-Върбовка 469; Кюстендилъ 471; Люти-бродъ 467; Орѣхово 471; Плѣвенъ 440-441; Превала 468; Сартъ-дере 473; София 467; Чаушево 469; *отъ о-въ Тасосъ*, Ваксево 471; Мързянъ 471; Мъглишъ 472; Николаево 468; *турски*, Стамболово 469.
мониста, стъклени отъ Мумджиларъ 111.
мощехранителница отъ Периволъ 215-218.
Мумджиларъ, могилни находки 106-114.
Мързянъ, атински и тасоски монети 471.
Мъглишъ, монети отъ Лизимаха 472.

нагръдникъ, златенъ отъ Брѣзово 5.
надписъ, гръцки върху ваза отъ Брѣзово 8, 9, 12; латински въ Манасиевата хроника 369-377; надписъ върху мощехранителница отъ Периволъ 215; надписи на печати върху амфори 28-41; синагогаленъ отъ Стоби 101-104.
Нареченски бани, византийски монети 471.
Неврокопско, надгробна плоча 58-59.
Недокланъ, статуйка на тракийски конникъ 49.
некрополъ, при Иваняне 223.
Николаево, монети отъ о-въ Тасосъ 468.
Нимфи, тритѣ προπύλαιαι въ Бизия 169-170.
ниши, псевдоконструктивни въ старобългарскитѣ църкви 286-295.
ножъ, отъ Брѣзово 6.

обеци, златни отъ Гигенъ 451-452; отъ Шеремето 233, 256-260.
Овчиларе, глинена плочка съ орелъ 457.

ойнохое, отъ Турия 464.
Опака, колониални монети 470.
Орѣхово, автономни, римски и колониални монети 471.
Осенецъ, оброчна плочка на Зевсъ 48; оброчна плочка на тракийски конникъ 48.
Осиково, византийски монети 470.

Павликени, жертвеникъ на Юпитеръ и Юнона 455; части отъ саркофагъ 455.
Паламарца, оброчна плочка на тракийски конникъ 46.
паметникъ, надгробенъ отъ Таушанъ-Тене 462; гл. и плоча.
патера, дръжка отъ Гърчиново 61.
пелике, отъ Брѣзово 7.
Пелишатъ, оброчна плочка на Артемида 50.
Перволъ, мощехранителница 215-218.
печати, византийски оловни 332-349; върху амфори 28-41; старобългарски оловни 350-359; монетенъ на Йовианъ отъ Ст.-Загора 438-439.
пещь, грънчарска при Бургасъ 28; Варна 25; Дуранкулакъ 25; между Екрене и Дишбудакъ 25; Кестричъ 25; Кюприя 28; Мангалия 25.
Пловдивъ, римски гробове 464; стари сгради 379.
плочи, глинена отъ Мумджиларъ 111; мраморна отъ Хисарлъка 465; *надгробни*: отъ Абоба-Плиска 70; Бутово 456; Варна 457-460; Гигенъ 451; Горно-Спанчево 57; Дебелтъ 77; Зaберново 78; Калиманци 56; Неврокопско 58; Рупки 75; *оброчни*: на Артемида отъ Пелишатъ 50; Тенча-Мекишъ 94-99; на Великата малоазиятска богиня отъ Изворъ 71; на Диониса отъ Кованлъкъ 457; Скробатно 465; на Зевсъ отъ Осенецъ 48; на Зевсъ-Збелсурдъ отъ Хайдаръ 44; на Зевсъ и Хера отъ Коньово 466; на Кибела отъ Ковачовецъ 44; на тракийския конникъ отъ Варна 460; Горско-Абланово 45; Ковачовецъ 46; Осенецъ 48; Паламарца 46; Ямболъ 72; на Митра отъ Крета 83, 85; Кюстендилъ 52; на Хеката отъ Тенча-Мекишъ 99; на Хера отъ Горочевци 449; на Херакълъ отъ Голѣмо Яларе 456-457; на Хероса отъ Кривня 49; Рѣка Девня 459; глинена съ орелъ отъ Овчиларе; гл. и релиефъ.
Плѣвенъ, находка на римски монети 440-441.
подставка на статуя отъ Ивайловградъ 464-465; на култовъ релиефъ отъ Крета 85; на статуя отъ Кюстендилъ 466.
полуколони, въ старобългарскитѣ църкви 283-286.
Попинци, находка на български монети 441, 471.
Посейдонъ προπύλαιος въ Анхиало 164-167.
Превала, римски монети 468.
пръстенъ, златенъ отъ Брѣзово 5; отъ Гигенъ 451.

работилница, грънчарска, гл. пещь.
релиефъ на тракийски конникъ отъ Варна 460; отъ Кривня 49; гл. и плоча.
розетки, златни отъ Мумджиларъ 111, 114.
Рупки, жертвеникъ 76; пътна колона 73; надгробна плоча 75.
Рѣка Девня, оброчна плочка на Хероса 459.

Садовецъ, византийски монети 468.
Сазлийка р. 130.
Самоводене, автономни и македонски монети 469.
Самоковско, маджарски и полски монети 467.
саркофагъ, отъ Павликени 455; Долна Бешовица 449-450.
Сартъ-дере, колониални, отъ Ремесалкъ и римски монети 473.
сатиръ, мраморна глава отъ София 447.
Свантевитъ 54-55.
светилище на Артемида при Тенча-Мекишъ 92-99; на Митра при Крета 82-90.
Свищовъ, сѫдъ (terra sigillata) 453.
Силистра, български монети 470.
Симеонъ, царь, два оловни печата 350-356.
Скробатно, мраморна глава на жена 465; оброчна плочка на Диониса 465.
Слокошица, жертвеникъ на Аполона 69.
Созополъ, гръцки глинени сѫдове 461-462.
София, мраморна глава на сатиръ 447; мраморна група на Диониса 447; мраморна консола 448; римски монети 467.
Спахларъ, мраморна статуйка на Венера 47.
Стамболово, турски и модерни монети 469.
Стара-Загора, монетенъ печатъ на Йовианъ 438-439; кръгла оловна плочка 440.
статуйки, *бронзови:* на Атина отъ Мещица 448; на бикъ отъ Зараево 47; на Зевсъ отъ Гигенъ 453; на лъвъ отъ Брѣзнишко 448; на юноша отъ Голѣмо село 463; *мраморни:* торсо отъ Тенча-Мекишъ 94; на Bonus Eventus отъ Царевецъ 55; на Венера отъ Спахларъ 47; на Дионисъ 51, 447; тракийски конникъ отъ Дрѣновецъ 79; Недокланъ 49; на Марсъ отъ Фердинандъ 449; на Хера отъ Друганъ 467.
статуя на жена, отъ Върбовка 454.
стрели, отъ Брѣзово 5-6.
стригили, бронзови отъ Гърчиново 61.

стълбъ, надгробенъ отъ Варна 461; отъ Чирпанъ 73.
съкровище, старобългарско отъ Шереметъ 230-251, 254-260.
съдове, сребъренъ отъ Брѣзово 5; *бронзови:* отъ Гложене 454; Голѣмо село 463; Гърчиново 61; ойнохое, Турия 464; *глинени:* отъ Крета 83; Мумджиларъ 108, 110, 112; Тенча-Мекишъ 93; тракийски 6, 7; гръцки глинени отъ Созополъ 461-462; отъ Брѣзово 7; въ форма на женски бюстъ отъ Бутово 456; terra sigillata отъ Свищовъ 453; амфора отъ Брѣзово 6; остродънна отъ Мумджиларъ 106, 111.

Таушанъ Тепе, надгробенъ паметникъ 462.
Текфуръ-серай, 320-322.
Тенча-Мекишъ, оброчни плочки на Артемида 94-99; на Хеката 99; светилище на Артемида 92-99; глинени съдове 93.
Тома, апостолъ 216-217.
топка бойна, отъ Крета 89.
торкви, отъ Шереметъ, златни 231; сребърни 231-233.
тракийски конникъ, гл. конникъ.
Требенище, нови находки 428-429.
Тритѣ нимфи, гл. нимфи.
тюрбе въ Пловдивъ 392.
Турия, ойнохое 464; тухла съ образъ на птица 464.
Търновско, колониални монети 469.

угощение погребално 56, 57, 59.

Фердинандъ, мраморна статуйка на Марсъ 449.
фибули, латенски отъ Мумджиларъ 108, 111, 114; златна отъ Гигенъ 452.

Хаджи-кьой, автономни монети 473.
Хайдаръ, оброчна плочка на Зевсъ-Збелсурдъ 44.
Хеката, оброчни плочки отъ Тенча-Мекишъ 99.
Хера, оброчна плочка отъ Горочевци 449; мраморна статуйка отъ Друганъ 467.
Херакълъ, оброчна плочка отъ Голѣмо-Яларе 456-457; Х. προπύλαιος въ Калатия 170-171; на о-въ Тасосъ 171-172.
Хермесъ, четвъртита херма 53.
Херосъ, оброчна плочка отъ Рѣка Девня 459.
Херотъ-конникъ προπύλαιος въ Бизия 167-169.
Хибили, римски гробове 453-454.
Хисарлъкъ, мраморна плоча 465.

Царевецъ, статуйка на Bonus Eventus 55.
църква, селищна при Иваняне 224; при Мирково 442-444; цимитериална при Иваняне 220-224.

часовникъ, градски въ Пловдивъ 395.
Чаталъ-дере, византийски монети 470.
Чаушево, римски монети 469.
Челопечене, сводеста гробница 449.
Чепинци, сводеста гробница 449.
Чирпанъ, стълбъ отъ канделабъръ 73.

Шереметъ, старобългарско съкровище 230-251, 254-260.

Юнона и Юпитеръ, жертвеникъ отъ Павликени 455; гл. и Хера.
Юпитеръ, жертвеникъ отъ Павликени 455; гл. и Зевсъ.

Ямболъ, оброчна плочка на тракийски конникъ 72; градена гробница 462.

Ἀβραάμ 157.
Ἀδριανούπολις 133, 156.
Ἀλέξανδρος 143 и др.
Ἄρζος ποταμός 127, 129, 155.
Ἄρτεμις Παιδοτρόφος 174-176.
Ἀσκληπιός 152, 153.

Βαβυλών 149.
Βέροια, 128, 154, 155.
Βονομάσιον, κάστρον 124, 152.
Βορκία 130, 156.
Βουρτούδεζον, κάστρον 134, 156.
Βυζάντιον 146, 148.

Δαυΐδ 149.
Δριζύπερα τόπος 135, 157, 158.

ἑκατόνταρχος 143.
ἐμπορεῖον 154.
Ἔργίνα ποταμός 136, 157, 159.
Εὐρωπόλεων ἐπαρχία 156.

Ζεύς 143 и др.

θεοὶ προπύλαιοι 163-172.
Θράκη 148, 152.

Ἰακώβ 157.
Ἰλλυρικόν 123, 151, 152.
Ἰσαάκ 157.
Ἰσραήλ 154.

κάμπος = (campus) 156.

Καρασούρα, κάστρον 127, 154.
Καρταγενησέων πόλις 122, 148.
κάστρον 152, 154, 156.
Κελιστῖνος 158.
κλεισοῦραι 152.
κόμης, ιτος 143 и др.
Κρίμα 123, 150.
κυεστιονάριος 157, 158.

Μαξιμιανός 143 и др.
Μιχαήλ, ὁ ἀρχάγγελος 149, 158.

παλάτιον 147.
πάλος = (palus) 154.
πανδοχεῖον 155, 156.
παραμίαν = (seorsus?) 151, 152.
Παρεμβολή, ἐμπορεῖον 126, 154.
Ποιμενία 146, 148, 159.
προτίκτωρ 150.

Ῥώμη 122, 146, 148, 153.

Σαρδική 123, 152.
Σατανᾶς 152 и др.
Σέρμη ποταμός 126, 153.
σπεκουλάτωρ 157, 158.

Τιβερειανός 143 и др.
Τζιορίκελλος ποταμός 135, 156.
Τζορολλὸν τέπος 136, 158.

φακιόλιον 158.
Φῆλιξ 143.
Φιλιππόπολις τῆς Θράκης 125, 152, 154.

II. Епиграфски указатель

А. Гръцки и славянски надписи

1. Мѣстонахождение

Брѣзово 8, 9, 12.
Бутово 456.

Варна 457-461.

Горочевци 449.
Горско-Абланово 45.
Гуляновци 448.

Заберново 78.

Ивайловградъ 464-465.

Кованлъкъ 457.
Ковачовецъ 44.
Коньово 466.
Костинбродъ 53.
Крета 87-89.
Кюстендилъ 466.

Неврокопско 58-59.

Паламарца 46.

Рупки 75, 76.
Рѣка Девня 459.

Слокощица 69.
Стоби 101.

Таушанъ-Тепе 462.
Тенча-Мекишъ 92-99.

Хайдаръ 44.
Хисарлъкъ 465, 466.

2. Имена и нѣща

Ἀγαθήνωρ 460, 461.
Ἀγαθόδωρος Διοφάντου 456.
Ἀγαθοκλῆς 30, 39.
Ἀγέμαχος 33, 34.
Ἀγέστρατος 30.
Ἀγριάνιος 39.
Ἀγρίανος 33.
Αἰνή̃ς . . . . 39.
Αἰνησίδαμος 34.
Αἰσχίνης 38.
Αἰσχύλινος 30.
Ἀλέξανδρος 38, 466; Ἀ. Ζειπᾶ 466.
ΑΛΕΖΙΟC ΔΕΣΠΟΤΙ 338.
Ἀλκείδας 37.
Ἀλκείδης 36.
Ἀλκέμαχος 8; Ἀ. καλός 15.
Ἀμύντας 37, 39.
Ἀμύντωρ Νουμηνίου 460.

Ανθεστήριος 38.
ἀνθύπατος 342.
Ἄνκυρα 340.
Ἄννα ἡ Παλαιολογίνα 339.
Ἄννι Νεικομήδους 459.
Ἀννὼ Ἀγαθήνωρος 460.
Ἀντίγονος 39.
Ἀντίπατρος 30.
Ἀντίφιλος 32, 35.
Ἀντώνιος Ποσειδώνιος 466.
Ἀπελλᾶς 459.
Ἀπήμαντος 39.
Ἀπολλινάριος 466.
Ἀπολλόδωρος 30, 38. 461.
Ἀπόλλων, κύριος 69; Ἀ. Λητῶιος μακάριος Χρυσότοξος καὶ Σπινδεγνός 465.
Ἀπολλωνίδης Αὐλουζένεος 465.
Ἀπολλώνιος 30, 33, 40, 466.
Ἀρίσταρχος 34.
ἀριστεύς 459.
Ἀριστίων 34, 38.
Ἀριστόγειτος 39.
Ἀριστόδαμος 32.
Ἀριστοκράτης 30, 36.
Ἀριστοφῶν 33, 122.
Ἀρίστων 34, 35, 36, 37.
Ἀρίτηνος ἔπαρχος 344.
Ἀρταμίτιος 28, 33.
Ἀρτεμίδωρος 30, 34, 460, 461.
ἀρχηγήτης 348.
ἀρχιατρός 459.
Ἀρχίδαμος 35.
ἀρχιεπίσκοπος Νηκομεδείας 343.
ἀρχιέρεια 461.
Ἄσια, κομμερκιοί 335.
Ἀσκλᾶς 466; Ἀ. Δυδίου 465.
Ἀσκληπᾶς 465.
Ἀσκληπιάδης Ἀπελλᾶ τοῦ Δημητρίου 459.
Ἀσκληπιόδωρος 36; Ἀ. Ἀσκληπᾶ 465.
Ἀσκληπιός 465; κύριος Ἀ. Σπινθοπυργνός 466.
Ἀσοντ . . . 343.
Аспић Иванъ 362.
ἀστυνόμος 25.
Αὐλούζενις 465.
Αὐλουμένης 77.
Αὐρήλιος, Μάρκος . . . 448.
Αὔσων 36.
αὐτοκρατόρισα Ῥωμέων, Ἄννα 339.
Ἀχύριος 101.

Βα . . . . 47.
Βα . . ος 45.
Βαδρέμιος 33
Βάρδα, ἀνθύπατος 342.
Βαρλάκιος προτοπρόεδρος 345.
βασιλικοὶ κομμερκιοὶ Ἀσίας 335.
Βασίλιος τῶν Βραχάμιν 345.
Βατάτζης 347.
Βάτων 36.
Βείθυς 59, 77.
Βηλούνδι 347.
Βιτάλις Σελβέστρης 98.
Βίτων 36, 37.
Βρασίτραλις 75.
Βραχάμιν 345.
Βρίνκαζις Μουκατράλεος 75.
Βουαιπαρηνή, Ἥρα 449.
βουλή 461.
βωμός 87, 88, 460.
Βωτανειάτης 339.

Γλαυκίας 36.
Георгій Чрьнькъ и сынъкълъ 357.
γυμνασίαρχος 459.

Δάβεις 45.
Δαβὶδ Κομνηνοῦ 339.
Δαίσκος 37.
Δαμάστης 35.
Δαμοκράτης 39.
Δᾶος 32.
Δειζέζες 47.
Δεινώπας 35, 40.
Δέρναιος 47.
Δημήτριος 38, 459; Δ. Ἀρτεμιδώρου 461.
δημοφιλητός 459.
Димитрій 363.
Διάτραλις 75.
Δικέβαλος Δικέδου 97.
Δίκεδος 97.
Δίνος 36.
Διονύσιος 30, 35, 38; Δ. Ἀγαθήνωρος 461.
Διονυσογένης 32.
Δῖος 35.
Διοφάνης 456.
Δίφιλος 30.
δομεστικός 347.
Δρακωντίδας 35.
Δρόμιων 38.
Δύδιος 465.

Εἰσατράλις Σκάρεος ὁ καὶ Λούκιος 459.
Ἑκατᾶος 30, 33, 38.
Ἑλένη σεβεστάτη ἡ Παλαιολογίνα 338.
ἔπαρχος 344; ἀπὸ ἐπάρχων 340.
ἐπήκοος θεός, Ἀπόλλων 465.
Ἐπικράτης 40.
Ἐπιφάνιος Καμάτηρος 348.

Ἐρατοφάνης 34.
Ἑρμόδωρος 466.
Ἕρμων 35.
Ἑστιαῖος 33; Ἑ. Κουνοῦτος 460.
Εὔβουλος 30.
Εὔμολπος 177.
Εὔτυχος 28.
Εὐχάριστος 30.

Ζβελθίουρδος, κύριος 44.
Ζειπᾶς 466.
Ζεὺς καὶ Ἥρα Καριστορηνοί 466.
Ζίπυς Μουκατρα . . . 98.

Ἥλιος Μίθρας 87, 88.
Ἥρα Βουαιπαρηνή 449; Ἡ. Καριστορηνή 466.
Ἡρακλείδας 28, 40.
Ἡρακλείδης 38; Ἡ. Περσέος 69.
Ἡράκλειος 40.
Ἡράκλειτος 32.
Ἡρότιμος 30.
Ἡφαιστίων 36.
Ἥρως 460; Ἡ. Οὐετέσπιος 459.

Θάσων 37.
Θεαρίων 32.
Θεόδοτος μητροπολίτης 344.
Θεοδώρα Κομνηνή 348.
Θεόδωρος 38, 344, 345; Θ. Ὀρλάνος πρωτοσπαθάριος 343.
Θεὸς Μέγας 459.
Θεοφύλακτος 345; Θ. πρημικήριος 344.
Θεσμοφόριος 39.
Θεσμοφοριότης 35.
Θέστωρ 39.
Θεύγνητος 38.
Θεύδωρος 33, 34.
Θευφείδης 37.
Θεώφανος ἀπὸ ἐπάρχων 340.
Θο . . . . 38.
Θρᾶκες 342.
Θρακήσιοι 347.
Θρασύδαμος 34.

ἱερεύς 75, 459.
Ἰκέσιος 38, 39.
Ἰοκλῆς 39.
ἰουδαϊσμός 101, 103.
Ἰούλιος 97.
Ἰσθμοῖ (локативъ отъ Ἰσθμός) 12.
Ἰωαννήκης Καντακουζήνου 349.
Ἰωαννήκης Σιλεντιάριος 343.
Ἰωάννης Βηλούνδι 347; Ἰ. πατρίκιος 342.

Іѡаннъ Ѵсѣнь 362.
Ἰωσὴφ Βατάτζης 347.

Καλλιάδης 38.
Καλλικράτης 33.
Καλλισθένης 30, 38.
Κάλπη 59.
Καμάτηρος 348.
Καντακούζηνος 349.
Καπιτίων 457.
Καριστορηνοί, Ζεὺς καὶ Ἥρα 466.
Κερκῖνος 40.
Κλεαίνετος 37.
Κλεισ . . . 35.
Κλεῖτος 32.
Κλεοφῶν 35, 36.
Κλευκράτης 33.
Κλεώνυμος 41.
Κομάτηρος 348.
Κομερκιαριός 340.
κομμερκιοὶ βασιλικοὶ Ἀσίας 335.
Κομνηνὴ Θεοδώρα 348.
Κομνηνός 339, 347.
Κουνοῦτος 460.
Κρίτιας 35.
Κυρηνα . . . 36.
κύριος 44; κ. Ἀπόλλων 69; κ. Ἀσκληπιὸς Σπινθοπυρηνός 466; κ. Ζβελθίουρδος 44.
κώμη 47.
CΩNSTAN AVTOCPA 336.
Κωνσταντῖνος, πιστὸς βασιλεύς 334, 335.
ΚΩΝ. . . Ῥωμαίων ὁ Δοῦκα(ς) 336.

Λαφείδης 33.
Λέοντας πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηλάτης 344.
Λέων, Λ. πιστὸς βασιλεύς 334, 335.
Λούκιος 459.
Λύκων 40.
Λυσίας 40.
Λωνκάσμα 348.

Μαγλάβιος 343.
Μαγνιῶν Μενέφρονος 466.
Μακοὺ Ἀμύντορος 460.
Μανουὴλ Βωτανειάτου 339.
Μαραθῆνι (= Μαραθῶνι) 9.
Μάρκια 462.
Μάρκος Αὐρήλιος . . . 448; Μ. Σίκις Σόσσις 87.
Μαρσύας 33.
Μάτρις 38.
ΜΕΚΩΝ 33.
Μέγας θεός 459.

Μενέφρων 466.
Μένων 34.
μητροπολίτης 344.
Μίθρας, Ἥλιος 87, 88.
Μίκυθος 37, 38,
Μιννίας 39.
Μιχαήλ 343, 348.
Μνασίμαχος 32.
Μοσχι . . . 33.
Μόσχος 35.
Μουκατρα . . . 98.
Μουκάτραλις 75; Μ. Μουκατράλεος 75.
Μουσαῖος 35.
Μυρσίνη Ἀρτεμίδωρος Σίμωνος 460.

νεικεύς 456.
Νεικομήδης 459.
Νεμέαι (локативъ отъ Νεμέα) 9.
Νηκετὰς Χαρδύνιος 347.
Νηκομεδεία 343.
Νίκαρχος 33.
Νικίας 40.
Νίκη 9.
Νίκων 30.
Νουμήνιος 38, 460.

Ξείνιος 36.
Ξενόδομος 37.
Ξενοκλῆς 37.

Ὄλυμπος 38.
Ὀνάσιμος 30, 33.
Ὀρλάνος 343.
Ὀροβίων 33.
Ὀτήων 348.
Οὐετέσπιος 459.

Παλεολογίνα 338, 339.
Παμφάης 40.
Παναθεναῖοι (= Παναθηναίοις) 9.
πατὴρ τῆς ἐν Στόβοις συναγωγῆς 101.
πατριάρχης 101.
πατρίκιος 342.
Παυσανίας 33, 35.
Πεία Ἀπολλοδώρου 461.
Περσεύς 69.
Πιτίδων 37.
Πολυκλευ . . . 34.
Πολυκράτης 28.
Πολυνείκης 32, 37.
Πολύχαρμος 101.
ποντάρχης 461.
Ποσειδώνιος Μαγνιῶνος 466; Π. Φιλίππου 466.
Ποσίδειος 32.
Πόσιος 37.
πρημικήριος 344.
πρόεδρος 344.
προτοπρόεδρος 345.
προτοσπαθάριος 342, 343, 348; πρωτοσπαθάριος 344.
Πυρούλα 59.

Ῥομέοι 351.
Ῥωμαῖοι 334, 335.

Σαραπα . . . 34.
Σαραπίων 34.
Σατυρίσκος 40.
Σάτρια Μάρκια 462.
Σεβαστία 344.
Σελβέστρης 98.
Σεύθης 466; Σ. Βείθυος Πυρούλα 59.
Σίκις 87.
Σιλα . . . 41.
Σιλανός 40.
Σιλεντιάριος 343.
Σιμίας 36.
Σίμος 33.
Σίμων 460.
Σισίννιος πρωπρέτωρ 343.
Σίσιννος πατρίκιος 342.
Σκάρεος 459-460.
σκηνοράφος 69.
Σκύμνος 35.
Σλεω . . . 33.
Σμίνθιος 28, 34.
Σόσσιος 466.
Σόσσις 87.
Σπινδεηνός 465.
Σπινθοπυρηνός, κύριος Ἀσκληπιός 466.
Στεφάνιος, ὁ ἅγιος 345.
στήλλη 75.
Στόβοι 101.
στρατηγός 348; σ. Θρακῶν 342.
στρατηλάτης 344.
Στράτων Στράτωνος 88.
Στύφιλος 41.
συζυγία 77.
Συμεὼν βασιλεὺς Ρομέων 351.
συναγωγή 101.
СУНКЛЪ 357.
Σωκράτης 34.
Σώταιρος 35.

Τήρης Βείθυος 77.
Κλ. Τιβέριος Πολύχαρμος ὁ καὶ Ἀχύριος 101.
Τίμαρχος 34, 37.

Τιμασα ὁρας 34.
Τιμοκλείδας 34.
Τιμόξενος 28.
Τιμοῦς 28.
Τιμοφάνης 34.
τόπος ἅγιος 101, 104.

Ὑακίνθιος 33.
ὕπατος 348; ἀπὸ ὑπάτων 340.

Φάνθος 41.
Φῆλιξ Ἰούλιος ὁ κε . . . 97.
Φίλιππος Ἀλεξάνδρου 466.
Φλάβιος Ἀπολλινάριος 466; Φ. Ἀπολλώνιος 466.

Χαρδύνιος 347.
Χαρμοκλῆς 30.
χαρτουφύλαξ 347.
Χώρθος 41.

Чрьнькъ 357.

Б. Латински надписи

1. Мѣстонахождение

Абоба-Плиска 70.
Бутово 456.
Гигенъ 451.
Гузелия 62-65.
Дрѣновецъ 79.
Коприва 89-90.
Кривня 49.
Кюстендилъ 466.
Недокланъ 49.
Павликени 455.
Периволъ 215.
Рупки 73.
Таушанъ-тепе 462.
Тенча-Мекишъ 92-98.

2. Имена и нѣща

Aeternalis 455.
Agathodorus Diophanis 456.
ala I Claudia nova miscellanea 63, 64; I Gallorum Flaviana 63, 64.
Antiochensium, cohors I 63, 64.
Antoninus Aug. Pius, T. Aelius Hadrianus imp. caes. 63.
Aper 70.
apostolus sanctus Thoma 215.
Aurelius Aeternalis 455.

Babyla, episcopus 215.
beneficiarius 455.
Brittonum, cohors III 63, 65.

Caia Valeria 90.
Caius Cornelius Justus 451; C. Valerius Longinus 90.
Campestris, cohors III 63, 65.
Claudia nova miscellanea, ala I 63, 64.
Cleopter 97.
M. Cocceius Tertianus 52.
cohors I Antiochensium 63, 64; III Brittonum 63, 65; III Campestris 63, 65; I Cretum 63, 65; II Gallorum 63, 65; V Gallorum 63, 64; V Hispanorum 63, 64; I Lusitanorum 63, 65; I Montanorum 63, 64; I Pannoniorum 63, 65.
Constantinus 336.
Constantinus, Fl. Cl. 73.
Constantinus Imp. Aug. 73.
Constantius, Fl. Jul. 73.
Constantius, Fl. V. nob. caes. 73.
consularis 455.
C. Cornelius Justus 451.
Cretum, cohors I 63, 65.
Crispus, Fl. Jul. 73.

Diocletianus, d. n. C. Aur. Val. 73.
Diogenes 466.
Diophanes 456.
Domitius 70.

episcopus Babyla 215.
equites 52; e. et pedites 63.
Eros-Eronis sanctus 49; E. santus 49; гл. и Heros.

Firmus 70.
Flaviana, ala I Gallorum 63, 64.
Focas, perp. aug. 334.

Gallorum, ala I Flaviana 63, 64; cohors II 63, 65; cohors V 63, 64.

Heros-Heronis sanctus 79; гл. и Eros.
Hispanorum, cohors V 63, 64.

Juno regina 455.
Jupiter Optimus Maximus 455.
Justinianus aug. 332.
Justus 451.

legatus, Pontius Sabinus 63.
legio V Macedonica 70, 90; XI CPF 451.
Lisame Polla 70.
Longinus 90.
Lucao 39.
Lusitanorum, cohors I 63, 65.

Macedonica, legio V 70, 90.
Marcus Octavius Domitius 70.
Mater, Magna deum 90.
Maximianus, d. n. M. Aur. Val. 73.
Maximianus, Gal. Val. nob. caes. 73.
medicus 70.
Moecia, tribus 451.
Moesia superior 63.
Montanorum, cohors I 63, 64.

Nicomedia 70.

M. Octavius Firmi f. Aper 70.

Palatina, tribus 70.
Pannoniorum, cohors I 63, 65,
parvuli, tres 215.
pedites 63.
Pelagonia 451.
Pius, T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Imp. Caes. 63.
Polla 70.
Pontius Sabinus, legatus 63, 65.
praefectus equitum 52.

Sabinus 63, 65.
Sallustius Diogenes 466.
Spurius Cleopter 97.

Tertianus 52.
Thoma, sanctus apostolus 215.
tribus Moecia 451; Palatina 70.
tumulus 462.

Valeria 90.
Valerius 49.
Valerius Licinianus Licinius d. n. 466.
C. Valerius Longinus 90.
veteranus 70, 90, 466.

XIII Отчетъ
на Българския Археологически Институтъ за 1933 година

Презъ отчетната година въ Института се състояха 6 редовни събрания и 11 заседания на Управителния Съветъ. Въ редовнитѣ заседания бѣха четени и разисквани следнитѣ реферати:

1. Проф. В. Бешевлиевъ, Протобългарскитѣ надписи отъ Варна.
2. Проф. Г. Фехеръ, Надписитѣ на златното съкровище отъ Наги-Сентъ-Миклошъ и бележки върху хамбарлийския надписъ.
3. Д-ръ Ив. Велковъ, Разкопкитѣ въ Мезекъ презъ 1932 година.
4. Д-ръ Ив. Велковъ, Стари крепости и селища южно отъ Сакаръ-планина.
5. Проф. Ив. Гошевъ, Единъ гръцко-български богослужебенъ фрагментъ отъ Преславъ.
6. Проф. Б. Филовъ, Единъ бронзовъ релиефъ отъ околностьта на Шуменъ.
7. Д-ръ Ив. Велковъ, Новооткритото светилище на Митра при с. Крета.
8. В. Аврамовъ, Римскиятъ пѫть отъ Елея до Пауталия.

Презъ отчетната година бѣ отпечатанъ томъ VII отъ институтскитѣ „Известия“ за 1932 и 1933 година, който излѣзе въ обемъ отъ 30½ печатни коли съ 10 фототипни таблици. Продължена бѣ освенъ това и работата по отпечатването на таблицитѣ за томъ III отъ „Художествени паметници на България“ („Миниатюритѣ на лондонското евангелие на Ив. Александра,“ отъ Б. Филовъ). Отъ „Материали за историята на София“ бѣ издадена презъ отчетната година книга VII („Софийската църква Св. Георги“, отъ Б. Филовъ). Взе се сѫщо така решение да се пристѫпи и къмъ отпечатването на единъ общъ указатель къмъ излѣзлитѣ до сега 14 тома отъ Известията на бившето Археологическо дружество и на Археологическия Институтъ. Указателтъ бѣ изработенъ отъ г-на Т. Герасимовъ, уредникъ на Нумизматическия отдѣлъ при Народния музей.

Въ институтската библиотека се получаваха презъ годината 174 списания, отъ които 153 на чужди езици и 21 на български езикъ. Отъ тѣхъ абонирани сѫ само 5 български и 13 чуждестранни списания. Всички останали се получаватъ въ замѣна съ институтскитѣ Известия. Въ библиотеката по-

стѫпиха изобщо презъ течение на годината 336 нови съчинения срещу 322 нови съчинения презъ предидущата година. Въ края на годината библиотеката броеше всичко 8493 съчинения. Управителниятъ Съветъ взе мѣрки да се подвържатъ всички книги на библиотеката, повечето отъ които, поради липса на срѣдства, бѣха останали до сега неподвързани. Часть отъ книгитѣ се подвърза въ работилницата при Централния затворъ въ София, като за тѣхъ се заплати само материалътъ за подвързията. Обаче работата се указа твърде долнокачествена и по тази причина останалитѣ книги бѣха подвързани въ частни работилници.

Разкопкитѣ при Мезекъ бѣха продължени и презъ отчетната година, като бѣха подпомогнати и този пѫть отъ фонда за научни цели при Университета съ една сума отъ 5,000 лева. Тѣ бѣха извършени и този пѫть съ една група отъ 50 души трудоваци, подъ непосрѣдственото рѫководство на г-на Д-ръ Ив. Велковъ и траяха отъ 15 май съ едно малко прекѫсване до 15 октомврий. Главенъ обектъ на разкопкитѣ презъ отчетната година бѣ една група могили, разположена между Мезекъ и гара Свиленградъ. Могилитѣ се указаха отъ римската епоха и въ тѣхъ бѣха намѣрени нѣкои златни накити, както и фрагменти отъ аретинска керамика. Разкопани бѣха и последнитѣ могили въ непосрѣдствената околность на селото. Въ една отъ тѣхъ бѣ намѣренъ, строшенъ на много парчета, единъ голѣмъ кампански кратеръ съ червени фигури — първиятъ екземпляръ отъ този видъ, който се намира у насъ и който можа да бѫде възстановенъ почти напълно. Късно презъ есеньта, следъ привършването на разкопкитѣ, въ една нива при Мезекъ бѣ намѣренъ случайно още единъ подобенъ, но по-малъкъ и подобре запазенъ кратеръ. По-подробенъ отчетъ за разкопкитѣ ще бѫде даденъ наскоро отъ Д-ръ Ив. Велковъ. Съ тѣхъ археологическото изследване на Мезекъ може да се счита вече за окончателно привършено. Сондажитѣ, които бѣха направени на нѣколко мѣста, за да се открие и тракийското селище, къмъ което е принадлежалъ богатиятъ могиленъ некрополъ при Мезекъ, не дадоха удовлетворителни резултати. Изглежда, че това селище ще трѣбва да се търси въ по-далечната околность. На всѣки случай, въ връзка съ некропола при Мезекъ, налага се да се произведатъ разкопки и на близкия връхъ Куртъ-кале, дето ясно личатъ остатъци отъ антични и срѣдновѣковни постройки и дето се е намирала може би крепостьта на владѣтелитѣ, които сѫ били погребвани въ куполнитѣ гробници около Мезекъ.

По инициативата на почетния членъ на Института, г-на Д. Димчевъ, основанъ бѣ презъ отчетната година особенъ „Комитетъ на приятелитѣ на Археологическия Институтъ“. Този комитетъ, въ който влизатъ не учени специалисти, но видни наши общественици, има за цель да популяризира дѣлото на Института въ по-широки срѣди, а така сѫщо и да съдействува за събирането на срѣдства за Института. Въ комитета влѣзоха на първо време следнитѣ лица: проф. М. Арнаудовъ, Ив. Д. Буровъ, Гр. Василевъ, Минко Геновъ, Пан. Деневъ, Д. Димчевъ, Д. Дрѣнски, ген. П. Златевъ, Тр. Куневъ, Р. Маджаровъ, Н. Момчиловъ, Ст. Омарчевски, Ив. Пастуховъ, зап.

ген. Сирмановъ и Гр. Чешмеджиевъ. Членоветѣ на този комитетъ можаха вече при нѣкои случаи да дадатъ своята подкрепа на Института.

Стѣсненото финансово положение, въ което се намираше Института, стана причина да се подири начинъ, за да се използува по-добре недвижимиятъ имотъ, който Институтътъ притежава въ София на ул. Раковски. Управителниятъ съветъ, съвмѣстно съ Провѣрителния съветъ, въ нѣколко заседания обсѫди този въпросъ и намѣри, че най-износно ще бѫде, на институтското мѣсто да се построи съпритежателски домъ. Подири се за тази цель нѣкой предприемачъ и най-после можа да се сключи договоръ съ архитектъ Хр. Берберовъ. Съгласно този договоръ Институтътъ получава въ новата постройка

Обр. 291. — Зданието на ул. Раковски № 139 въ София, въ което се помѣщаваше Археологическиятъ Институтъ до 1933 год.

единъ етажъ отъ крѫгло 240 кв. м., който се приспособява за нуждитѣ на Института, три други апартамента по три стаи и 500,000 лева въ пари. На 5 септемврий 1933 година бѣ свикано извънредно общо събрание на Института, което удобри сключения договоръ и опълномощи Управителния съветъ да се грижи за неговото изпълнение. Следъ внасянето на уговорената гаранция, пристѫпи се къмъ събаряне на зданието, въ което до тогава се помѣщаваше Иннтитутътъ, и новата постройка се започна още въ края на септемврий сѫщата година. Съгласно договора тя трѣбва да бѫде привършена на 15 септемврий 1934 година. Додето се построи новото здание, Институтътъ се прибра временно въ помѣщението на Историческия Институтъ при Университета, за което той дължи голѣма благодарность на университетската управа.

Презъ отчетната година бѣ основана въ Сиракуза въ паметь на голѣмия италиянски археологъ Paolo Orsi една нова археологическа библиотека, която се бѣ обърнала съ молба къмъ сроднитѣ организации да ѝ изпратятъ въ даръ своитѣ издания. Институтътъ, за да засвидетелствува своята почитъ къмъ заслугитѣ на италиянския археологъ, сѫщо така изпрати своитѣ издания на новооснованата библиотека.

Споредъ бюджета за 1933 год. приходитѣ на Института трѣбваше да възлѣзатъ на 302,000 лева. Въ сѫщность постѫпиха само 205,098 лева или съ 96,902 лева по-малко. Отдѣлнитѣ пера на постѫпленията бѣха следнитѣ

	Предвидени	Постѫпили
1. Помощь отъ държавата и др.	200,000 —	136,000 —
2. Членски вноски	50,000 —	42,124 —
3. Продажба на издания.	20,000 —	23,681 —
4. Лихви и случайни приходи	2,000 —	3,293 —
5. Помощь отъ фонда Бълг. ист. и археол. .	30,000 —	—
Всичко . .	302,000 —	205,098 —

Разходитѣ на Института за отчетната година бѣха опредѣлени сѫщо така на 302,000 лева. Въ сѫщность бѣха разходвани 205,098 лева, колкото постѫпиха и въ приходъ. Разходитѣ се разпредѣлятъ както следва:

	Предвидени	Разходвани
1. Издания и хонорарь	80,000 —	19,675 —
2. Библиотека	30,000 —	62,737 —
3. Канцеларски	20,000 —	28,967 —
4. Заплати и възнаграждения	60,000 —	74,100 —
5. Отопление и освѣтление	10,000 —	4,918 —
6. Покѫщнина	5,000 —	—
7. Ремонтъ на зданието	5,000 —	—
8. Изплащане на дълговетѣ.	82,000 —	14,701 —
9. Запасенъ фондъ	10,000 —	—
Всичко . .	302,000 —	205,098 —

Както се вижда отъ тази равносмѣтка, превишени бѣха кредититѣ за библиотеката съ 32,737 лева, за канцеларски съ 8,967 лева и за заплати съ 14,100 лева. Тѣзи разходи въ повече, които се покриха отъ икономиитѣ по бюджета, бѣха наложени отъ нуждитѣ на Института. Разходитѣ за библиотеката бѣха увеличени, за да могатъ да се подвържатъ всички книги, които още не бѣха подвързани. Кредитътъ за заплати бѣ увеличенъ, тъй като трѣбваше да се даде възнаграждение на секретарь-библиотекаря, чиято длъжность по-рано се заемаше отъ командированъ учитель. Министерството на Просвѣщението не се съгласи да остави този командированъ учитель на разположение на Института, като го уволни и отъ гимназията.

Въ фонда „Българска история и археология“ постжпиха презъ отчетната година отъ Орханийския гарнизонъ 1204 лева и отъ лихви 39,631 лева, или всичко 40,835 лева. Отъ тази сума 30,000 лева се отпустнаха за издаване на книги II и III отъ „Художествени паметници на България“, а остатъкътъ отъ 10,835 лева се отнесе, съгласно Устава, къмъ капитала на фонда, който на 31 декемврий 1933 год. възлизаше на 668,706 лева.

Въ фонда „История на София“ не постжпи презъ отчетната година никакава помощь отъ страна на Софийската община. Отъ продажба на изданията на фонда се получиха 4,307 лева и отъ лихви 9,077 лева или всичко 13,384 лева. Презъ годината бѣха изразходвани отъ фонда за издаване на книга VIII отъ „Материали за историята на София“ и за експедиция на книги 40,705 лева. Освенъ това отпуснати бѣха на г-жа Вѣра Иванова-Мавродинова 2,764 лева за разкопки на една старо-християнска църква при Иваняне, Софийско. На 31 декемврий 1933 г. въ фонда останаха 254,813 лв.

Фондътъ „Ив. Д. Буровъ“ възлизаше на 31 декемврий 1932 година на 2,219 лева. Презъ течение на годината въ него постжпиха отъ продажба на издания 1831 лева, тъй че на 31 декемврий 1933 година той възлизаше на 4,050 лева.

Въ фонда „Елисавета Д. Филова“ постжпиха нови 2,000 лева и отъ лихви 1,637 лева. На 31 декемврий 1933 година този фондъ възлизаше на 30,928 лева.

Въ фонда „Проф. Б. Филовъ“, основанъ отъ проф. Д-ръ Василъ Молловъ, постжпиха отъ основателя на фдндa нови 10,000 лева. Освенъ това фондътъ се увеличи и отъ лихви съ 1388 лева, тъй че на 31 декемврий 1933 година той възлизаше на 34,526 лева.

Съборътъ на археологическитѣ дружества, поради общата стопанска криза и ограничената дейность на дружествата, не можа да се състои и презъ отчетната година. Съ ржководството на съюзнитѣ текущи работи бѣ натоваренъ пакъ досегашниятъ изпълнителенъ комитетъ въ Шуменъ.

На 1 мартъ 1933 година се помина видниятъ германски археологъ проф. Хубертъ Шмидтъ, който бѣше действителенъ членъ на нашия Институтъ. Проф. Шмидтъ, който бѣше известенъ главно съ своитѣ трудове върху Троя, е идвалъ два пжти въ България и въ своитѣ трудове не единъ пжть е изтъквалъ връзкитѣ на троянската култура съ предисторическата култура на Балканския полуостровъ. Наскоро преди смъртьта си той успѣ да издаде своя голѣмъ трудъ върху разкопкитѣ въ Кукутени въ Ромъния, които иматъ твърде голѣмо значение за предисторията на Балканския полуостровъ.

Друга една загуба претърпѣ Институтътъ съ смъртьта на своя отличенъ приятель и членъ-даритель Ангелъ Николовъ, който се помина презъ ноември 1933 год. Ангелъ Николовъ, който взема участие въ изработването на първия законъ за запазване на старинитѣ у насъ отъ 1911 година, следѣше съ особенъ интересъ развитието на археологическото дѣло у насъ и дейностьта на нашия Институтъ. Въ своето завещание той остави на Института една сума отъ 72,000 лева въ полици, която да послужи за образуването на единъ фондъ на името на неговия вуйчо Хараланъ Ангеловъ отъ Шуменъ,

известенъ любитель на нумизматиката и колекционеръ. Управителниятъ съветъ на Института прие това дарение и реши, съгласно волята на завещателя, лихвитѣ на фонда, следъ като той нарастне на 100,000 лева, да се използуватъ за обнародване и насърчение на трудове, засягащи българскитѣ археологически паметници и по-специално българската нумизматика. Институтътъ дължи голѣма благодарность на наследницитѣ на г-на А. Николовъ, особно на г-на Георги Златевъ, които направиха всичко възможно, за да се изпълни точно волята на покойния по отношение на Института.

Презъ отчетната година бѣха избрани за действителни членове на Института г-да проф. Ал. Балабановъ, проф. В. Бешевлиевъ, проф. Ив. Гошевъ, В. Миковъ, уредникъ на предисторическия отдѣлъ на Народния музей, проф. П. Никовъ, архитектъ Д-ръ Ал. Рашеновъ, архитектъ на Народния музей, проф. Ив. Снѣгаровъ и проф. Я. Тодоровъ.

Въ края на годината Институтътъ броеше 3 почетни, 3 благодетелни, 60 действителни и 36 дописни членове. Презъ течение на годината напустнаха Института двама дарители и 17 спомагателни члена, а се записаха нови 13 спомагателни члена. Следователно въ края на отчетната година Институтътъ броеше 12 дарители и 267 спомагателни члена.

Директоръ: проф. Б. Филовъ

Членове на Управителния Съветъ: проф. В. Н. Златарски, проф. Й. Ивановъ, проф. Г. И. Кацаровъ, Р. Поповъ

Докладъ на провѣрителитѣ

до XIII общо годишно събрание на Бълг. Археологически Институтъ

Господа,

При провѣркитѣ, които направихме по книгитѣ на Института, намѣрихме, че всички приходи и разходи презъ изтеклата 1933 г. сж записани и сж оправдани съ надлежни документи.

Годишната равносмѣтка за 1933 г. и приходо-разходна смѣтка сж редовно съставени споредъ счетоводнитѣ книги въ следния видъ:

Годишна равносмѣтка за 1933 год.

Активъ

№			лева
1	Каса		12,596—
2	Българска Търговска Банка, текуща смѣтка		203,188—
3	Българска Търговска Банка, титри		4,500—
4	Българска Земледѣлска и Коопер. Банка		
	Фондъ Българска История	4,166—	
	Фондъ История на София	245,577—	
	Фондъ Пловдивски окржгъ	379,959—	629,702—
5	Консигнационни смѣтки		31,830—
6	Недвижими имоти		689,465—
		Всичко	1,571,281—

Пасивъ

№		лева
1	Фондъ Българска История	668,706—
2	„ История на София	254,813—
3	„ Ив. Д. Буровъ	4,050—
4	„ Проф. Б. Филовъ	34,526—
5	„ Ел. Д. Филова	30,928—
6	„ Пловдивски окржгъ	393,540—
7	Ипотека при Българската Земледѣлска и Коопер. Банка	152,888—
8	Книги въ консигнация	31,830—
	Всичко	1,571,281—

Приходо-разходна смѣтка за 1933 год.

Приходъ

№		лева
1	Помощи отъ държавата и други.	136,000—
2	Членски вноски	3,293—
3	Издания — продажба	42,124—
4	Лихви и случайни приходи	23,681—
	Всичко . .	205,098—

Разходъ

№		лева
1	Библиотека	62,737—
2	Заплати и възнаграждения	74,100—
3	Канцеларски	28,967—
4	Отопление и освѣтление	4,918—
5	Издания — разходъ	19,675—
6	Изплащане на дълговетѣ	14,701—
	Всичко . .	205,098—

Провѣрихме сѫщо така и инвентарнитѣ книги на Института за покѫщнина и издания, които се указаха редовно водени, и се констатира, че всички инвентарни вещи сѫ на лице.

Институтътъ има следнитѣ имоти:

1. Библиотека, за която е изразходвано отъ основаването на Института до края на 1933 год. . . . . 1,162,408— лв.
2. Покѫщнина и фотографически апаратъ. . . . . 124,264— „
3. Недвижими имоти . . . . . 1,250,000— „
4. Печатни издания на бившето Археологическото Дружество и Института:

Издания	На лице на 31. XII. 1932	Продадени	Подарени	На лице на 31. XII. 1933
Известия на Археол. Д-во томъ I.	38	13	2	23
„ „ „ „ „ II св. 1.	195	15	1	179
„ „ „ „ „ II св. 2.	32	15	1	16
„ „ „ „ „ III св. 1.	83	13	1	69
„ „ „ „ „ III св. 2.	51	14	1	36
„ „ „ „ „ IV.	124	16	1	107
„ „ „ „ „ V.	198	15	1	182
„ „ „ „ „ VI.	312	19	1	292
„ „ „ „ „ VII.	285	19	1	265
Известия на Археол. Инст. томъ I св. 1.	81	21	8	52
„ „ „ „ „ I св. 2.	161	19	8	134
„ „ „ „ „ II.	112	17	6	89
„ „ „ „ „ III.	92	17	6	69
„ „ „ „ „ IV.	78	13	6	59
„ „ „ „ „ V.	287	14	7	266
„ „ „ „ „ VI.	194	14	11	169
„ „ „ „ „ VII.	790	19	522	249
Материали за История на София, кн. I.	22	—	1	21
„ „ „ „ „ „ II.	269	2	148	119
„ „ „ „ „ „ III.	462	7	208	247
„ „ „ „ „ „ IV.	478	7	210	261
„ „ „ „ „ „ V.	656	8	208	440
„ „ „ „ „ „ VI.	556	6	210	340
„ „ „ „ „ „ VII.	498	4	191	303
Юбилейна книга на гр. София	1,224	18	323	883
Ржководство за разкопки	1,569	29	4	1536
Боянската църква	174	28	8	138
Месемврийски църкви	500	16	160	324
България въ древностьта	97	25	6	66
Култура и животъ на предист. човѣкъ въ България, кн. 1	580	145	8	427
„ „ „ „ „ „ „ „ 2	813	23	9	781
Монетни изображения отъ римската епоха	250	29	9	212
Die Münzen von Pautalia	200	—	110	90
	11,461	620	2,397	8,444
		3,017		
		11,461		
Издания, откупени отъ Института:				
Икономическото минало на София	190	—	—	190
Християнството на Балканския полуостровъ	44	—	—	44
Приносъ за промишлената история на София	93	—	—	93
История на българския народъ	8	—	—	8
Възраждане на българския народъ	18	—	—	18
Театъръ	45	—	—	45
	398	—	—	398

София, 1 юний 1934 год.

Провѣрители: Ив. Д. Буровъ
Ив. Василевъ
Д-ръ К. Златановъ

Бюджетъ за 1934 година

Приходъ

§	Наименование	Предвидени за 1933 г.	Постжпили презъ 1933 г.	Предвиждатъ се за 1934 г.
		лева	лева	лева
1	Помощи отъ държавата и др. . . .	200,000—	136,000—	200,000—
2	Членски вноски	50,000—	42,124—	45,000—
3	Продажба на издания	20,000—	23,681—	20,000—
4	Лихви и случайни приходи. . . .	2,000—	3,293—	5,000—
	Всичко. . .	272,000—	205,098—	270,000—

Разходъ

§	Наименование	Предвидени за 1933 г.	Разходвани презъ 1933 г.	Предвиждатъ се за 1934 г.
		лева	лева	лева
1	Издания и хонораръ	80,000—	19,675—	40,000—
2	Библиотека.	30,000—	62,737—	60,000—
3	Канцеларски	20,000—	28,967—	20,000—
4	Заплати и възнаграждения	60,000—	74,100—	95,000—
5	Покжщнина	5,000—	—	10,000—
6	Ремонтъ на зданието	5,000—	—	—
7	Отопление и освѣтление . . .	10,000—	4,918—	5,000—
8	Изплащане на дълговетѣ	82,000—	14,701—	30,000—
9	Запасенъ фондъ	10,000—	—	10,000—
	Всичко. . .	302,000—	205,098—	270,000—

Извлѣчение отъ протоколитѣ

за редовнитѣ заседания на Българския Археологически Институтъ
презъ 1933 година

Заседание на 21 януарий

Проф. В. Бешевлиевъ, действ. членъ, докладва върху „Протобългарскитѣ надписи въ Варна". Възъ основа на нови четения сказчикътъ установява, че надписитѣ отъ Хамбарлий сж отъ времето на Ханъ Крумъ и че въ тѣхъ се говори за военни събития. Сказката е отпечатана въ Известия на Истор. Д-во, XIII, стр. 24—48.

Заседание на 4 февруарий

Проф. Г. Фехеръ, действ. членъ, докладва върху „Надписитѣ на златното съкровище отъ Наги-Сентъ-Миклошъ и бележки върху Хамбарлийския надписъ". На първо мѣсто г. Фехеръ изложи новитѣ четения на надписитѣ отъ златното съкровище отъ унгарския ученъ Неметъ, който счита тѣзи надписи за печенежки. Следъ това г. Фехеръ предложи едно ново допълнение на хамбарлийския надписъ.

Заседание на 18 февруарий

Д-ръ Ив. Велковъ, действ. членъ, докладва върху „Разкопкитѣ въ Мезекъ презъ 1932 год." Предприето е било разкриването на голѣмата Селска могила, разположена непосрѣдствено северно отъ селото. По периферията на могилата сж открити римски погребения отъ II и III в. сл. Хр., а въ самия центъръ, наредени около една дървена пржчка, цѣлъ редъ камъни въ диаметъръ отъ 3 м.

На второ мѣсто Д-ръ Ив. Велковъ докладва върху „Стари крепости и селища южно отъ Сакаръ-Планина". Покрай разкопкитѣ въ Мезекъ сж проучени и по-значителнитѣ стари селища, църкви и градища, разположени южно отъ р. Марица, по склоноветѣ на източнитѣ разклонения на Родопитѣ. Проучени сж долменитѣ около Орѣхово, Ения и Левка, крепоститѣ на Сакаръ-планина и Фикелъ, срѣдновѣковнитѣ селища Агатоники и Левка, старинната църква при Михаличъ и останкитѣ отъ римски пжтища.

Заседание на 13 май

Проф. Ив. Гошевъ, действ. членъ, докладва върху „Единъ гръцко-български богослужебенъ фрагментъ отъ Преславъ". Докладътъ е обнародванъ въ Год. на Нар. музей V, 1933, стр. 233—251.

Заседание на 25 ноември

Проф. Б. Филовъ, действ. членъ, докладва върху „Единъ бронзовъ релиефъ отъ околностьта на Шуменъ". Въпросниятъ релиефъ е билъ намѣренъ още презъ 1919 год. при с. Гърчиново, Поповско, и сега се съхранява въ Шуменския Археологически музей. Той принадлежи къмъ групата на скитскитѣ паметници и се явява като единъ отъ най-характернитѣ представители на скитския „звериненъ" стилъ. Релиефътъ датира отъ началото на V вѣкъ пр. Хр. и е билъ работенъ отъ гръцки майсторъ въ нѣкоя отъ гръцкитѣ колонии по крайбрѣжието на Черно море.

Д-ръ Ив. Велковъ, действ. членъ, докладва върху „Новооткритото светилище на Митра при с. Крета". При разкопаване на старитѣ кариери при с. Крета, презъ мартъ 1933 г., било открито едно вече доста развалено и ограбено светилище, посветено на богъ Митра. Светилището било издълбано въ скалитѣ, засводено, дълго около 7 м., шир. 6 м., вис. 2 м. Въ дъното на светилището въ издълбана полукржгла ниша били поставени и намѣрени in situ подставка съ голѣма плоча съ образа на Митра. Разхвърляни изъ светилището се намѣрили единадесеть жертвеника отъ различна голѣмина, три отъ които съ гръцки надписи съ имената на пожертвователитѣ на Митра.

Заседание на 16 декември

Г-нъ В. Аврамовъ, действ. членъ, докладва върху „Римскиятъ пжть отъ Елея до Пауталия".

XIV Отчетъ
на Българския Археологически Институтъ за 1934 година

Презъ отчетната година въ Института се състояха 7 редовни събрания и 10 заседания на Управителния съветъ. Въ редовнитѣ заседания бѣха че тени и разисквани следнитѣ реферати:

1. Проф. Г. Фехеръ, Следитѣ на прабългаритѣ въ гръцка Македония.
2. Н. А. Мушмовъ, Силистренската находка отъ стари фалшиви български монети.
3. Проф. Б. Филовъ, Семейството на Ив. Александра.
4. В. Миковъ, Различнитѣ видове изкуствени могили у насъ.
5. Проф. Д. Керамопулосъ (гостъ на Института), Резултатитѣ отъ моитѣ археологически изследвания въ Македония (на нѣмски езикъ).
6. Проф. В. Бешевлиевъ, Единъ първобългарски надписъ.
7. Т. Герасимовъ, Два моливдовула отъ царь Симеона.
8. В. Миковъ, Разкопкитѣ въ Сакаръ-планина.
9. Н. А. Мушмовъ, Единъ останалъ до сега неразрешенъ въпросъ въ българската нумизматика.
10. Т. Герасимовъ, Едно изображение на тракийския пѣвецъ Евмолпъ върху монети.
11. Д. П. Димитровъ, Пѫтуването на св. Александра Римски презъ Тракия.
12. Д-ръ Ив. Велковъ, Археологически разкопки при Брѣзово и Мезекъ.

Томъ VIII отъ институтскитѣ „Известия“ за 1934 год. бѣ туренъ подъ печатъ едва въ края на годината. Обаче презъ отчетната година бѣ довършено отпечатването на томъ III отъ „Художествени паметници на България“ („Миниатюритѣ на лондонското евангелие на царь Иванъ Александра“, отъ Б. Филовъ). Това луксозно издание, което излѣзе съ 134 фототипни и 5 цвѣтни таблици въ голѣмъ форматъ, бѣ отпечатано въ Държавната печатница и бѣ посветено отъ Института на IV Международенъ конгресъ по византология въ София. За да се даде възможность, щото трудоветѣ, които се помѣстватъ въ редицата „Художествени паметници на България“, да излизатъ, освенъ на френски, и на други чужди езици, Управителниятъ съветъ реши

редицата за напредъ да се именува на латински Monumenta artis Bulgariae. По този начинъ името на редицата ще се запазва, независимо отъ това, на какъвъ чужди езикъ се обнародватъ помѣстенитѣ въ нея трудове. Приетъ е освенъ това за печатъ и четвъртиятъ томъ отъ тази редица, който ще съдържа труда на Д-ръ Кр. Миятевъ върху патлейнската и преславска керамика и който ще бѫде обнародванъ на български и на нѣмски. Обнародванъ бѣ презъ отчетната година и единъ подробенъ Указатель на излѣзлитѣ до сега 7 тома отъ Известията на бившето Българско археологическо д-во и 7 тома отъ институтскитѣ „Известия". Този Указатель бѣ съставенъ отъ Т. Герасимовъ и се разпрати своевременно на всички членове на Института у насъ и въ чужбина.

Институтътъ обнародва презъ отчетната година, за смѣтка на фонда „Пловдивски окржгъ", окончателния трудъ върху разкопкитѣ при Дуванлий, съставенъ отъ Б. Филовъ съ участието на Ив. Велковъ и В. Миковъ. Този трудъ, който излѣзе подъ заглавие „Надгробнитѣ могили при Дуванлий" като отдѣлно издание на Института, бѣ отпечатанъ сѫщевременно и на нѣмски езикъ. Отъ „Материалитѣ за историята на София" се започна презъ отчетната година печатането на книга VIII, която съдържа единъ трудъ отъ Ст. Л. Костовъ и Е. Петева върху селския битъ и изкуство въ Софийско. Тази книга, обаче, ще може да излѣзе отъ печатъ едва презъ 1935 г.

Ако Институтътъ можа да развие презъ отчетната година една по-усилена издателска дейность и да обнародва или да започне обнародването на цѣла редица ценни научни трудове, това се дължи на обстоятелството, че всички тѣзи трудове се печатаха почти безплатно въ Държавната печатница. За жалость тази косвена подкрепа, която държавата до сега указваше на Института, нѣма да може да се запази и за въ бѫдеще. Отъ настоящата година Институтътъ ще трѣбва да поеме всички разноски за своитѣ издания. Това обстоятелство, при ограниченитѣ срѣдства, съ които разполага Институтътъ, нѣма да остане безъ влияние върху неговата по-нататъшна издателска дейность.

Въ институтската библиотека се получаваха презъ годината 193 списания, отъ които 171 на чужди езици и 22 на български езикъ. Отъ тѣхъ абонирани сѫ само 5 български и 22 чуждестранни списания. Всички останали се получаватъ въ замѣна съ институтскитѣ Известия. Въ библиотеката постѫпиха изобщо презъ течение на годината 369 нови съчинения, срещу 336 нови съчинения презъ по-раншната година. Въ края на годината библиотеката броеше всичко 8862 съчинения. Нека отбележимъ, че и презъ отчетната година часть отъ книгитѣ, които постѫпиха въ институтската библиотека, вънъ отъ списанията, се получиха въ замѣна съ институтскитѣ издания. За нѣмскитѣ книги тази замѣна бѣ улеснена пакъ отъ Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft.

Презъ отчетната година Институтътъ предприе, съ срѣдства отъ фонда „Пловдивски окржгъ", разкопки въ една група могили при Брѣзово въ Плов-

дивско. Разкопкитѣ се ржководѣха отъ Д-ръ Ив. Велковъ и се извършваха съ една група трудоваци отъ 50 души. Отчетъ за тѣзи разкопки, при които се намѣриха нѣкои извънредно ценни предмети, дава Д-ръ Ив. Велковъ въ своята статия, помѣстена въ началото на настоящия томъ на Известията. Освенъ това Институтътъ подпомогна съ една сума отъ 2,275 лева отъ фонда „Българска история и археология“ и разкопкитѣ, предприети отъ г. В. Миковъ при с. Ения въ Странджа-планина. Г-нъ Миковъ даде подробенъ отчетъ за тѣзи разкопки въ заседанието на Института на 24 ноември (гл. извлѣченията отъ протоколитѣ, помѣстени въ края на този отчетъ).

Презъ отчетната година изтече тригодишниятъ мандатъ на Управителния съветъ. На общото годишно събрание, което се състоя на 22 юний, бѣ преизбранъ единодушно сжщиятъ Управителенъ и Контроленъ съветъ.

Институтътъ, чрезъ своитѣ членове, взе най-живо участие въ организацията и работитѣ на IV международенъ конгресъ по византология, който бѣ свиканъ въ София отъ 9 до 16 септември презъ отчетната година. Въ споразумение съ организационния комитетъ на конгреса, Институтътъ пое обнародването на сборника на конгреса, въ който ще бждатъ помѣстени почти всички реферати, четени на конгреса. Този сборникъ е туренъ вече подъ печатъ и ще излѣзе като томъ IX отъ институтскитѣ Известия за 1935 год.

Новото помѣщение на Института, което трѣбваше да бжде довършено до 15 септември 1934 год., за жалость все още не е готово. Управителниятъ съветъ на Института е взелъ обаче всички мѣрки, за да се осигури довършването на сградата въ най-близко време.

Споредъ бюджета за 1934 година приходитѣ на Института трѣбваше да възлѣзатъ на 270,000 лева. Въ сжщность постжпиха 375,192 лева или съ 105,192 лева въ повече. Отдѣлнитѣ пера на постжпленията бѣха следнитѣ:

	Предвидени	Постжпили
1. Помощи отъ държавата и др.	200,000 —	262,000 —
2. Членски вноски	45,000 —	39,459 —
3. Продажба на издания.	20,000 —	67,509 —
4. Лихви и случайни приходи.	5,000 —	6,224 —
Всичко . .	270,000 —	375,192 —

Къмъ постжпилитѣ суми трѣбва да се прибави още една сума отъ 212,652 лева, която бѣ предадена на Института, съ съгласие на правителството, отъ организационния комитетъ на византоложкия конгресъ, за да се обнародва съ нея сборникътъ на конгреса.

Разходитѣ на Института за отчетната година бѣха опредѣлени сжщо така на 270,000 лева. Въ сжщность бѣха разходвани 381,922 лева. Разходитѣ се разпредѣлятъ както следва:

	Предвидени	Разходвани
1. Издания и хонораръ	40,000 —	3,700 —
2. Библиотека	60,000 —	68,456 —
3. Канцеларски.	20,000 —	8,899 —
4. Заплати и възнаграждения	95,000 —	91,600 —
5. Покжщнина	10,000 —	—
6. Отопление и освѣтление	5,000 —	1,000 —
7. Изплащане на дълговетѣ.	30,000 —	201,537 —
8. Сборникъ на византоложкия конгресъ. . .	—	6,730 —
9. Запасенъ фондъ	10,000 —	—
Всичко . .	270,000 —	381,922 —

Остава на лице въ Института сумата 205,922 лева, предназначена за сборника на византоложкия конгресъ (въ общата равносмѣтка тази сума е включена въ разхода като погашение на дълговетѣ).

Фондътъ „Българска история и археология“ се увеличи презъ отчетната година само отъ лихви съ 40,244 лева. Презъ течение на годината отъ фонда бѣха отпуснати: 1) 15,680 лева за довършване на томъ III отъ Monumenta artis Bulgariae; 2) 2,000 лева за издаване на Указателя на институтскитѣ Известия; 3) 2,275 лева на В. Миковъ за разкопкитѣ при Ения; 4) 4,000 лева на Ив. Дуйчевъ въ Римъ; 5) 1,000 лева на Д. Вичевъ въ Шуменъ; 6) 2,022 лева за институтската библиотека. Остатъкътъ отъ лихвитѣ на фонда, а именно 13,267 лева, се отнесоха, съгласно устава, къмъ капитала на фонда, който на 31 декември 1934 година възлизаше на 681,973 лева.

Въ фонда „История на София“ постжпиха презъ отчетната година отъ Софийската община 20,000 лева; отъ продажба на изданията на фонда се получиха 273 лева и отъ лихви 7,361 лева, или всичко постжпиха въ фонда 27,634 лева. Презъ годината бѣха изразходвани за почистване и поправки на църквата Св. Георги въ София 3,565 лева. На 31 декември 1934 година въ фонда останаха 278,882 лева.

Фондътъ „Ив. Д. Буровъ“ възлизаше на 31 декември 1933 година на 4,050 лева. Презъ течение на годината въ него постжпиха отъ продажба на издания 320 лева, тъй че на 31 декември 1934 година той възлизаше на 4,370 лева.

Въ фонда „Елисавета Д. Филова“ постжпиха 4,000 лева и отъ лихви 1546 лева. На 31 декември 1934 година този фондъ възлизаше на 36,474 лв.

Въ фонда „Проф. Б. Филовъ“, основанъ отъ проф. Д-ръ Василъ Молловъ, бѣха внесени отъ основателя на фонда още 10,000 лева. Освенъ това фондътъ се увеличи и отъ лихви съ 1726 лева, тъй че на 31 декември 1934 година той възлизаше на 46,252 лева.

За фонда „Пловдивски окржгъ“ бѣха събрани презъ течение на годината 43,500 лева; освенъ това въ него постжпиха и отъ лихви 4,568 лева. Презъ годината за разкопкитѣ при Брѣзово и за довършване на книгата

върху Дуванлий, както и за други текущи нужди, бѣха изразходвани 109,827 лева. На 31 декември 1934 година фондътъ възлизаше на 331,781 лева.

Презъ отчетната година започнаха да постжпватъ суми и по завещанието на покойния членъ на Института Ангелъ Николовъ за фонда Хараланъ Ангеловъ. Въ този фондъ постжпиха презъ годината 7,726 лева.

Въ края на годината Институтътъ броеше 3 почетни, 3 благодетелни, 62 действителни и 36 дописни члена. Презъ течение на годината напуснаха Института 2 дарители и 43 спомагателни члена, а се записаха нови 10 спомагателни члена. Следователно въ края на отчетната година Институтътъ броеше 10 дарители и 234 спомагателни члена.

Директоръ: проф. Б. Филовъ

Членове на Управителния Съветъ: проф. В. Н. Златарски, проф. Й. Ивановъ, проф. Г. И. Кацаровъ, Р. Поповъ

Докладъ на провѣрителитѣ

до XIV общо годишно събрание на Бълг. Археологически Институтъ

Господа,

При провѣркитѣ, които направихме по книгитѣ на Института, намѣрихме, че всички приходи и разходи презъ изтеклата 1934 г. сж записани и сж оправдани съ надлежни документи.

Годишната равносмѣтка за 1934 г. и приходо-разходна смѣтка сж редовно съставени споредъ счетоводнитѣ книги въ следния видъ:

Годишна равносмѣтка за 1934 год.

Активъ

№			лева
1	Каса		152,074—
2	Българска Търговска Банка, текуща смѣтка		256,620—
3	Българска Търговска Банка, титри		4,500—
4	Българска Земледѣлска и Коопер. Банка		
	Фондъ Българска История	4,288—	
	Фондъ История на София	252,938—	
	Фондъ Пловдивски окржгъ	330,523—	587,749—
5	Консигнационни смѣтки		31,830—
6	Недвижими имоти		386,515—
		Всичко	1,419,288—

Пасивъ

№		лева
1	Фондъ Българска История	681,973—
2	„ История на София	278,882—
3	„ Ив. Д. Буровъ	4,370—
4	„ Проф. Б. Филовъ	46,252—
5	„ Ел. Д. Филова	36,474—
6	„ Пловдивски окржгъ	331,781—
7	„ Хар. Ангеловъ	7,726—
8	Книги въ консигнация	31,830—
	Всичко	1,419,288—

Приходо-разходна смѣтка за 1934 год.

Приходъ

№		лева
1	Помощи отъ държавата и други.	262,000—
2	Членски вноски	39,459—
3	Издания — продажба	67,509—
4	Лихви и случайни приходи	6,224—
5	Сборникъ на византоложкия конгресъ.	212,652—
	Всичко . .	587,844—

Разходъ

№		лева
1	Издания — разходъ	3,700—
2	Библиотека	68,456—
3	Заплати и възнаграждения	91,600—
4	Канцеларски	8,899—
5	Отопление и освѣтление	1,000—
6	Сборникъ на византоложкия конгресъ.	6,730—
7	Погашение на дълговетѣ.	407,459—
	Всичко . .	587,844—

Провѣрихме сѫщо така и инвентарнитѣ книги на Института за покѫщнина и издания, които се указаха редовно водени, и се констатира, че всички инвентарни вещи сѫ на лице.

Институтътъ има следнитѣ имоти:

1. Библиотека, за която е изразходвано отъ основаването на Института до края на 1934 год. . . . . 1,230,865— лв.
2. Покѫщнина и фотографически апаратъ. . . . . 124,264— „
3. Недвижими имоти . . . . . 1,250,000— „
4. Печатни издания на бившето Археологическо Дружество и Института:

Издания	На лице на 31. XII. 1933	Про-дадени	Пода-рени	На лице на 31. XII. 1934
Известия на Археол. Д-во томъ I.	23	1	1	21
„ „ „ „ „ II св. 1.	179	2	2	175
„ „ „ „ „ II св. 2.	16	2	2	12
„ „ „ „ „ III св. 1.	69	1	1	67
„ „ „ „ „ III св. 2.	36	1	1	34
„ „ „ „ „ IV.	107	1	2	104
„ „ „ „ „ V.	182	1	1	180
„ „ „ „ „ VI.	292	1	1	290
„ „ „ „ „ VII.	265	1	1	263
Известия на Археол. Инст. томъ I св. 1.	52	1	4	47
„ „ „ „ „ I св. 2.	134	1	4	129
„ „ „ „ „ II.	89	1	4	84
„ „ „ „ „ III.	69	1	4	64
„ „ „ „ „ IV.	59	3	3	53
„ „ „ „ „ V.	266	3	4	259
„ „ „ „ „ VI.	169	2	9	158
„ „ „ „ „ VII.	249	3	14	232
Указатель къмъ Известията	800	—	278	522
Материали за История на София, кн. I.	21	—	1	20
„ „ „ „ „ „ II.	119	1	2	116
„ „ „ „ „ „ III.	247	—	2	245
„ „ „ „ „ „ IV.	261	—	8	253
„ „ „ „ „ „ V.	440	—	2	438
„ „ „ „ „ „ VI.	340	—	2	338
„ „ „ „ „ „ VII.	303	1	7	295
Юбилейна книга на гр. София	883	—	33	850
Ржководство за разкопки	1,536	—	—	1536
Боянската църква	138	8	12	118
Месемврийски църкви	324	3	31	290
Лондонското евангелие	290	1	96	193
България въ древността	66	5	7	54
Култура и животъ на предист. човѣкъ въ България, кн. 1	427	7	6	414
„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 2	781	7	6	768
Монетни изображения отъ римската епоха	212	—	4	208
Die Münzen von Pautalia	90	—	1	89
Дуванлий	491	—	110	381
	10,025	59	666	9,300
		725		
		10,025		
Издания, откупени отъ Института:				
Икономическото минало на София	190	—	1	189
Християнството на Балканския полуостровъ	43	—	—	43
Приносъ за промишлената история на София	91	—	—	91
История на българския народъ	8	—	—	8
Възраждане на българския народъ	18	—	—	18
Театъръ	45	—	—	45
	395	—	1	394
		395		

София, 7 май 1935 год.

Провѣрители: Ив. Д. Буровъ
Ив. Василевъ
Д-ръ К. Златановъ

Бюджетъ за 1935 година

Приходъ

§	Наименование	Предвидени за 1934 г.	Постжпили презъ 1934 г.	Предвиждатъ се за 1935 г.
		лева	лева	лева
1	Помощи отъ държавата и др. . . .	200,000—	262,000—	270,000—
2	Членски вноски	45,000—	39,459—	40,000—
3	Продажба на издания	20,000—	67,509—	10,000—
4	Лихви и случайни приходи. . . .	5,000—	6,224—	10,000—
5	Сборникъ на византоложкия конгресъ	—	—	205,922—
	Всичко. . .	270,000—	375,192—	535,922—

Разходъ

§	Наименование	Предвидени за 1934 г.	Разходвани презъ 1934 г.	Предвиждатъ се за 1935 г.
		лева	лева	лева
1	Издания и хонораръ	40,000—	3,700—	120,000—
2	Библиотека.	60,000—	68,456—	70,000—
3	Канцеларски	20,000—	8,899—	20,000—
4	Заплати и възнаграждения	95,000—	91,600—	95,000—
5	Покжщнина и приспособления. . .	10,000—	—	10,000—
6	Отопление и освѣтление . . .	5,000—	1,000—	5,000—
7	Изплащане на дълговетѣ	30,000—	201,537—	— —
8	Запасенъ фондъ	10,000—	— —	10,000—
9	Сборникъ на византоложкия конгресъ	— —	6,730—	205,922—
	Всичко. . .	270,000—	381,922—	535,922—

Извлѣчение отъ протоколитѣ

за редовнитѣ заседания на Българския Археологически Институтъ
презъ 1934 година

Заседание на 17 февруарий

Проф. Г. Фехеръ, действ. членъ, докладва върху „Следитѣ на прабългаритѣ въ гръцка Македония".

Н. А. Мушмовъ, действ. членъ, направи съобщение върху „Силистренската находка отъ стари фалшиви български монети". Презъ октомврий 1932 г. въ Силистра, въ градската градина, край Дунава станала находка на около 10 клг. български монети, повечето отъ които били отъ времето на Срацимира. Находката е прегледалъ самъ г. Мушмовъ, но за нейното проучване е разполагалъ само съ 453 монети, които е ималъ на ржка. Между тѣзи монети имало нѣколко византийски, една сръбска, нѣколко български отъ Константинъ Асень, Свѣтославъ, Михаилъ Шишманъ и Ив. Александъръ, останалитѣ били отъ времето на Срацимира. Имало и една турска отъ Орхана I и две отъ Абдулъ Меджидъ съ дата 1857 г. По-голѣмата часть отъ Срацимировитѣ монети били съ изображение само отъ едната страна, а другата била гладка. По тази причина г. Мушмовъ счита, че тѣзи монети сж фалшиви, имитации на Срацимирови монети. По причина на турскитѣ монети отъ Абдулъ Меджида, които сжщо били фалшиви, г. Мушмовъ предполага, че това съкровище отъ подправени монети трѣбва да е било заровено въ земята по време на руско-турската война.

Заседание на 31 мартъ

Проф. Б. Филовъ, действ. членъ, докладва върху „Семейството на Ив. Александра". Възъ основа на миниатюритѣ отъ лондонското евангелие на Иванъ Александра и отъ Манасиевата Хроника въ Ватиканската библиотека проф. Филовъ разяснява, кои отъ синоветѣ на Ив. Александра сж били родени отъ първия и кои отъ втория бракъ.

В. Миковъ, действ. членъ, направи съобщение върху, „Различнитѣ видове изкуствени могили у насъ". Отъ проучванията на надгробнитѣ могили у насъ се вижда, че тѣ принадлежатъ на разни времена отъ VIII в. пр. Хр. до IV в. сл. Хр. Презъ всички времена на този дългъ периодъ, могилитѣ сж били издигани по разни мѣста и сж били насипвани по-близо или по-да-

лече една отъ друга. Най-старитѣ надгробни могили сѫ натрупвани върху низкитѣ възвишения по единично, далечъ една отъ друга по на 100—200 метра. Тѣ иматъ малки височини сравнително тѣхнитѣ диаметри. Могилитѣ отъ V—IV в. пр. Хр. сѫщо така сѫ насипвани по низкитѣ височини на подалечни разстояния една отъ друга и иматъ по-заострени върхове и сѫ съ по-голѣми височини сравнително тѣхнитѣ диаметри. Могилитѣ на по-къснитѣ епохи, особно на III, II в. пр. Хр. и тѣзи отъ II—IV в. сл. Хр., сѫ насипвани по низинитѣ, по-наблизо една отъ друга и рѣдко раздалечени една отъ друга. Тѣхнитѣ форми не се отличаватъ отъ тѣзи на могилитѣ отъ V—IV в. пр. Хр.

Заседание на 29 септември

Проф. А. Керамопулосъ отъ Атина, гостъ на Института, чете рефератъ на тема „Резултатитѣ отъ моитѣ археологически изследвания въ Македония".

Заседание на 20 октомври

Проф. В. Бешевлиевъ, действ. членъ, докладва върху „Единъ първобългарски надписъ". Сказчикътъ съобщи за единъ откѫслекъ отъ новъ първобългарски надписъ, намѣренъ въ Силистра, съ името на канъ Крумъ, отъ времето на който произхожда и надписътъ.

Заседание на 24 ноември

Т. Герасимовъ, уредникъ при Нар. Музей, докладва върху „Два моливдовула отъ царь Симеона". Моливдовулитѣ се пазятъ въ Нар. Музей. Единиятъ отъ тѣхъ е намѣренъ въ развалинитѣ при Преславъ. Мѣстонахождението на втория е неизвестно. Надписитѣ върху дветѣ страни на печатитѣ сѫ на гръцки. Въ тѣхъ Симеонъ се титулува василевсъ на Ромеитѣ. Докладчикътъ изтъкна значението на тия моливдовули за нашата история, понеже тѣ съ надписитѣ си потвърждаватъ нѣкои отъ писменитѣ извори, въ които се намеква, че Симеонъ е билъ коронясанъ за василевсъ, а не за цезарь, както до сега се приемаше.

В. Миковъ, действ. членъ, докладва върху „Разкопкитѣ въ Сакаръ-Планина". Презъ есеньта на 1934 г. бѣха разкопани около 100 малки могили въ землището на с. Ения. Тѣзи разкопки имаха за цель да се открияткъ нѣкои цѣли, непокѫтнати долмени. Обаче въ голѣма часть отъ разкопанитѣ долменни могилки, височинитѣ на които бѣха отъ 0·60 до 2·50 м., се откриха разрушени долмени съ следи отъ погребения безъ изгаряне на тѣлото. Намѣренитѣ въ тѣхъ фрагменти отъ глинени сѫдове позволяватъ да датираме нашитѣ долмени къмъ VIII до VI в. пр. Хр., а това показва, че както по форма, така и по време тѣзи паметници се доближаватъ до долменитѣ въ Кримъ, Персия и Кавказъ. Покрай долменнитѣ могилки бѣха разкопани и нѣкои могили отъ два голѣми некропола отъ II—IV в. сл. Хр. Въ тѣзи мо-

гили, височинитѣ на които сѫ отъ 0·30 до 12 м., се откриха погребения чрезъ и безъ изгаряне на трупа. При тѣлата бѣха поставени голѣмъ брой глинени сѫдове, между които се откри и една интересна стъклена чаша, съ релиефни бѣли и сини орнаменти.

Заседание на 15 декември

Н. А. Мушмовъ, действ. членъ, докладва върху „Единъ останалъ до сега неразрешенъ въпросъ въ българската нумизматика". През настоящата 1934 г. бѣ намѣрена въ крепостьта при устието на р. Тимокъ, на северъ отъ Видинъ, една сребърна монета отъ царь Ив. Александра, върху която, на лицето, сѫ представени образитѣ на царя и на сина му Михаила, а на опъкото Христосъ правъ съ разгърнати ржце, при главата му съкращенията ІС ХС, въ полето въ лѣво Ж, въ дѣсно С въ негативъ, което доказва, че опъкото е било изработено въ позитивъ, затова върху монетата се явявя въ негативъ. Правилно буквитѣ трѣбва да се четатъ СЖ, както тѣ сѫ представени върху две други сребърни монети отъ сѫшия типъ. До сега буквата Ж върху последнитѣ две монети се считаше за М, а попълването на тѣзи две заглавни букви се предлагаше отъ едни за С[пасъ] М[иро҃], отъ други за С[ыно҃] М[ихаило҃]. Новооткритата монета обаче ни показва, че горнитѣ две заглавни букви, заедно съ съкращенията при главата на Христа, сѫ епитетъ къмъ последния и трѣбва да се четатъ тъй: Іс[ѵсъ] Х[ристо]съ С[пасъ] Ж[изнедавецъ] (въ именителенъ падежъ). Поводъ за да предложимъ такова съдържание на горния епитетъ ни дава „Постенъ тропаръ" статия III, стихъ 14, който се чете на велика сѫбота, при опѣлото на тѣлото на Христа, съ обръщение: **Жизнедавче Спсе, слава державѣ твоей ѧдъ разорше́й.**

Т. Герасимовъ, уредникъ при Нар. Музей, направи съобщение върху „Едно изображение на тракийския пѣвецъ Евмолпъ върху монети". Това изображение се намира върху една монета отъ гр. Филипополъ, сѣчена при С. Севера. То е много важно, понеже е не само единственятъ образъ на Евмолпа отъ Тракия, но отъ него научаваме, че Евмолпъ е билъ почитанъ въ Филипополъ като божество и че неговиятъ култъ е билъ много популяренъ, което се потвърждава и отъ имената на една фила и на едно отъ тепетата, които стоятъ въ връзка съ неговото име.

Д. П. Димитровъ, дописенъ членъ, докладва върху „Пѫтуването на св. Александра въ Тракия". Авторътъ разгледа страданието на св. Александра Римски, въ което е описано мѫченическото пѫтуване на светеца презъ Тракия. Отъ начина на описанието и отъ сравнението съ дошлитѣ до насъ римски карти, г. Димитровъ вади заключение, че топографскитѣ данни въ страданието сѫ черпени отъ нѣкоя пѫтна карта, която произхожда отъ IV вѣкъ сл. Хр.

Заседание на 22 декември

Д-ръ Ив. Велковъ, действ. членъ, докладва върху „Археологически разкопки при Мезекъ и Брѣзово". Следъ разкопкитѣ при Дуванлий, Археол.

Институтъ предприе разкопаването на некропола около Брѣзово. Този некрополъ обхваща три групи погребални могили: 1) Червенкова могила, 2) Тритѣ могили и 3) Рошавитѣ могили. Гробътъ въ Червенковата могила се откри въ центъра на могилата, въ издълбана яма подъ нивото. Гробницата (2×0·90×0·65 м.) е обградена съ камъни и покрита съ дървени греди. Трупътъ билъ погребанъ неизгоренъ. Като погребални дарове тукъ се намѣриха: златенъ нагръдникъ, златенъ пръстенъ, сребърenъ малъкъ съдъ, бронзови върхове на стрели, четири желѣзни върхове отъ копия, два глинени съда отъ мѣстенъ произходъ и единъ глиненъ атически червено-фигуренъ съдъ (пелике), съ надписъ на любимецъ Ἀλκέμαχος, съ което съдътъ и погребението се датиратъ въ края на V в. пр. Хр.

Разкопкитѣ около Мезекъ презъ 1933 г. се ограничиха съ разкопаването на Милкова могила и могилитѣ западно отъ селото, датиращи всички отъ къмъ IV в. пр. Хр. Проучиха се и нѣкои римски останки въ самото село и се направиха сондажи въ византийската крепость. Презъ годината главно се работи въ римския могиленъ некрополъ отъ края на II в. сл. Хр. при гара Свиленградъ и въ близкитѣ разпръснати наоколо могили.

Списъкъ

на научнитѣ учреждения и редакции, на които се изпращатъ институтскитѣ издания

АВСТРИЯ

1. Akademie der Wissenschaften. Wien.
2. Anthropologische Gesellschaft. Wien.
3. Österreichisches Archaeologisches Institut. Wien.
4. Wiener Prähistorische Gesellschaft. Wien.

АМЕРИКА

5. Archaeological Institute of Amerika. New-York.
6. College Art Association of Amerika. New-York.
7. Library of the University. Ann Arbor, Michigan.
8. Metropolitan Museum of Art. New-York.
9. Museum of Fine Arts. Boston.
10. Oriental Institute of the University. Chicago.
11. Smithsonian Institution. Washington.

АНГЛИЯ

12. British Museum, Department of Printed Books. London.
13. Royal Anthropological Institute of Great Britain. London.
14. School of Slavonic Studies, London.
15. Society of Antiquaries. London.
16. Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
17. Society for the Promotion of Hellenic Studies. London.
18. Voctoria and Albert Museum. London.

БЕЛГИЯ

19. Rédaction de Byzantion. Bruxelles.
20. Rédaction de l'Irénicon. Prieuré d'Amay.
21. Société des Bollandistes. Bruxelles.

БЪЛГАРИЯ

22. Академия на Наукитѣ. София.
23. Археологически семинаръ при университета. София.
24. Българско Географско Дружество. София.
25. Българско инженерно-архитектно дружество. София.
26. Дружество на българскитѣ архитекти. София
27. Историческо Дружество. София.
28. Исторически семинаръ при университета. София.
29. Македонски Научен Институтъ. София.
30. Музей при Народната Библиотека въ Пловдивъ.
31. Народенъ Археологически музей. София.
32. Народенъ Етнографски музей. София.
33. Редакция на в. „La Bulgarie". София.
34. Редакция на Училищенъ Прегледъ. София.
35. Славянски семинаръ при университета. София.
36. Университетска Библиотека. София.
37. Френски институтъ при университета. София.

ГЕРМАНИЯ

38. Archaeologische Gesellschaft. Berlin.
39. Archaeologisches Institut der Universität. Leipzig.
40. Bayerische Akademie der Wissenschaften. München.
41. Bayerische Staatsbibliothek. München.
42. Berliner Gesell. f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte
43. Bibliothek des Alten Museums. Berlin.
44. Bulgarisches Seminar der Universität. Leipzig.
45. Deutsche Bücherei. Leipzig.
46. Deutsches Archaeologisches Institut. Berlin.
47. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.
48. Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts. Berlin.
49. Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen.
50. Prähistorische Abteilung der Staatlichen Museen. Berlin.
51. Preussische Akademie der Wissenschaften. Berlin.
52. Preussische Staatsbibliothek. Berlin.
53. Provinzial-Museum. Hannover.
54. Provinzial-Museum. Trier.
55. Redaktion der Byzantinischen Zeitschrift. München.
56. Römisch-Germ. Komm. des Deutschen Arch. Instituts Frankfurt a. M.
57. Römisch-Germanisches Central-Museum. Mainz.
58. Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer. Breslau.
59. Slavisches Seminar der Universität. Berlin.
60. Universitätsbibliothek. Erlangen.
61. Universitätsbibliothek. Heidelberg.

62. Universitätsbibliothek. Leipzig.
63. Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn.

ГЪРЦИЯ

64. British School at Athens.
65. Deutsches Archaeologisches Institut. Athen.
66. École française d'Athènes.
67. Musée Byzantin. Athènes.
68. Société archéologique d'Athènes.
69. Société des études byzantines. Athènes.

ДАНИЯ

70. Société des Antiquaires du Nord. Copenhague.

ЕГИПЕТЪ

71. Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie.

ЕСТОНИЯ

72. Eesti Rahva Muuseumi. Tartu (Dorpat).
73. Gelehrte Estnische Gesellschaft. Tartu (Dorpat).

ИСПАНИЯ

74. Institut d'estudis Catalans. Barcelona.

ИТАЛИЯ

75. Accademia di Romania. Roma.
76. American Academy. Roma.
77. Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranei. Roma
78. Biblioteca Apostolica Vaticana. Roma.
79. British School at Rome. Roma.
80. Comitato Permanente per l'Etruria. Firenze.
81. École française de Rome. Roma.
82. Istituto Archeologico Germanico. Roma.
83. Istituto per l'Europa Orientale. Roma.
84. Museo Civico. Reggio-Calabria.
85. Museo dell'Impero Romano. Roma.
86. Reale Accademia d'Italia. Roma.
87. Reale Accademia dei Lincei. Roma.
88. R. Istituto di Archeologia e Storia dell' Arte. Roma.
89. Società Piemontese di Archeologia e Belle Arti. Torino.

НОРВЕГИЯ

90. Universitets Oldsaksamling. Oslo.
91. Bibliothèque de l'Université. Oslo.

ПОЛША

92. Institut d'architecture polonaise. Warszawa.
93. Instytut Prehistoryczny Uniwersitetu. Poznań.
94. Musée archéologique polonais. Warszawa.
95. Polska Akademja Umiejętności Kraków.
96. Rédaction d'Eos. Lwow.
97. Rédaction de Swiatowit. Warszawa.

РОМЪНИЯ

98. Académie Roumaine. Bucarest.
99. Commission des monuments historiques. Bucarest.
100. Comm. des monum. hist. Section de Bessarabie. Kiechenew.
101. Institutul de studii clasice. Cluj.
102. Musée National. Bucarest.
103. Rédaction de la révue „Istros". Bucarest.
104. Rédaction de la Revue historique du Sud-Est européen. Bucarest.
105. Rédaction de Revista istorică română. Bucarest.
106. Seminarul de Bizantinologie. Cernăuţi.

РУСИЯ

107. Академия Истории материальной культуры. Ленинград.
108. Библиотека I-го государственнаго университета. Москва.
109. Государственный Русский Музей. Ленинград.
110. Інстытут Беларускае культуры. Менск.
111. Российская Академия Наук. Ленинград.
112. Українська Академія Наук. Київ.

ТУРЦИЯ

113. Deutsches Archaeologisches Institut. Stambul.
114. Rédaction des Échos d'Orient. Stambul.

УНГАРИЯ

115. Archaeologisches Institut der Universität. Szeged.
116. Kunsthistorisches Institut der Universität. Budapest.
117. Museum Aquincum. Budapest.
118. Ungarisches Nationalmuseum. Budapest.

ФИНЛАНДИЯ

119. Finska Fornminnesföreningen. Helsingfors.
120. Rédaction d'Eurasia septentrionalis antiqua. Helsingfors.

ФРАНЦИЯ

121. Académie des Beaux-Arts. Paris.
122. Association pour l'encouragement des études grecques. Paris.
123. Bibliothèque d'art et d'archéologie. Paris.
124. Bibliothèque du Musée du Louvre Paris.
125. École des langues orientales vivantes. Paris.
126. Institut byzantin. Paris.
127. Institut d'études slaves. Paris.
128. Institut des langues et littératures slaves à l'Université. Strasbourg.
129. Rédaction d'„Albania". Paris.
130. Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.

ХОЛАНДИЯ

131. Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.
132. Allard Pierson Stichting. Amsterdam (Universität).

ЧЕХОСЛОВАШКО

133. Čsl. Statni Archeol. Ustav. Praha.
134. Institut Kondakov. Praha.
135. Národni Museum. Praha.
136. Numismatická Společnost Československá. Praha.
137. Rédaction de Byzantinoslavica. Praha.
138. Rédaction de „Slavia". Praha.
139. Slovanská Knihovna. Praha.
140. Slovansky Ustav. Praha.
141. Učená Společnost Šafařikova. Bratislava.

ШВЕЙЦАРИЯ

142. Bernisches Historisches Museum. Bern.
143. Musée d'art et d'histoire de Genève.
144. Öffentliche Bibliothek der Universität. Basel.

ШВЕЦИЯ

145. Kungl. Vitterhets Historic och Antikvitets Akademien. Stockholm
146. Kungl. Universitetets Bibliotek. Lund.
147. Kungl. Universitetets Bibliotek. Uppsala.

ЮГОСЛАВИЯ

148. Археолошко Друштво. Београд.
149. Arheološki Muzej. Split.
150. Историско Друштво. Нови-Сад.
151. Народни Музеј. Београд.
152. Narodni Muzei. Zagreb.
153. Научно Друштво. Скопље.
154. Urednistvo Zbornik za umetnostno zgodovino. Ljubljana.
155. Zemaljski Muzej. Sarajevo.

Списъкъ на списанията

които се получаватъ въ библиотеката на Бълг. Археологически Институтъ

Означенитѣ съ * сж абонирани; останалитѣ се получаватъ въ замѣна съ институтскитѣ издания

АНГЛИЙСКИ

1. American Journal of Archaeology. New-York.
2. Annual Report of the American Historical Association. Washington.
3. British Museum Quarterly. London.
*4. Bulletin of the Intern. Committee of Hist. Sciences. Washington-Paris.
5. Bulletin of the Museum of Fine Arts. Boston.
6. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art. New-York.
7. Humanistic Series of the University of Michigan Studies. Ann Arbor.
8. Memoirs of the American Academy in Rome.
9. Metropolitan Museum Studies. New-York.
10. Oriental Institute Communications of the University of Chicago.
11. Papers and Monographs of the American Academy in Rome.
12. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
13. The Annual of the British School at Athens.
14. The Antiquaries Journal. London.
15. The Art Bulletin. New-York.
16. The Journal of Egyptian Archaeology. London.
17. The Journal of Hellenic Studies. London.
*18. The Journal of Roman Studies. London.
19. The Journal of the Royal Anthropological Institute. London.
20. The Slavonic (and East-European) Review. London.

БЪЛГАРСКИ

21. Архитектъ.
*22. Българска Историческа Библиотека.
*23. Българска Мисъль.
*24. Български Прегледъ.
25. Годишникъ на Народния Археологически Музей.
26. „ „ Народната Библиотека въ Пловдивъ.
27. „ „ Университета.
*28. Златорогъ.
29. Известия на Бълг. Географско Дружество.

30. Известия на Варненското Археологическо Дружество.
31. „ „ Историческото Дружество.
32. „ „ Народния Етнографски музей.
33. „ „ Семинара по славянска филология при Университета.
34. Летописъ на Българската Академия на Наукитѣ.
35. Македонски Прегледъ.
36. Отецъ Паисий.
37. Родна Речь. Казанлъкъ.
38. Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ.
39. Сборникъ за народни умотворения и народописъ.
40. Списание на Българската Академия на Наукитѣ.
41. Списание на Бълг. Инженерно-архитектно Дружество.
42. Училищенъ Прегледъ.

ГРЪЦКИ

43. Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς. Ἀθήνησι.
44. Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθήνησι.
45. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἀθήνησι.

ДАТСКИ

*46. Acta Archaeologica. Köbenhavn.
47. Aarböger for nordisk oldkyndighed og historie. Köbenhavn.

ЕСТОНСКИ

48. Eesti Rahva Muuseumi, Aastaraamat. Tartu (Dorpat).

ИСПАНСКИ

49. Anuari de l'Institut d'estudis catalans. Barcelona.

ИТАЛИЯНСКИ

50. Annuario della Reale Accademia d'Italia. Roma.
51. Annuario del Museo greco-romano. Alexandria.
52. Atti della Società Piemontese di archeologia e belle arti. Torino.
53. Bolletino „ „ „ „ „ „ Torino.
54. Bolletino dell'Associazione Intern. per gli studi mediterranei. Roma.
55. Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma.
56. Ephemeris Dacoromana. Roma.
57. Italia antichissima. Reggio-Calabria.
58. Notizie degli scavi di antichità. Roma

*59. Orientalia christiana periodica. Roma.
60. Rassegna numismatica. Roma.
61. Rivista del R. Istituto d'archeologia e storia dell' arte. Roma.
62. Studi Byzantini. Roma.
63. Studi Etruschi. Firenze.

НѢМСКИ

64. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin.
65. Altschlesien. Breslau.
*66. Archaeologische Mitteilungen aus Iran. Berlin.
67. Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a. M.
68. Berliner Museen. Berlin.
69. Bonner Jahrbücher. Bonn.
70. Byzantinische Zeitschrift. München.
*71. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. Berlin.
72. Das Humanistische Gymnasium. Leipzig.
*73. Die Antike. Berlin-Leipzig.
74. Forschungen und Fortschritte. Berlin.
75. Germania. Frankfurt a. M.
*76. Gnomon. Berlin.
77. Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums. Bern.
78. Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts. Berlin.
79. Jahrbuch des Provinzial-Museums in Hannover.
80. Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Institutes. Wien.
*81. Klio. Leipzig.
82. Mainzer Zeitschrift. Mainz.
83. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
84. Mitteilungen des Deutschen Archaeol. Instituts, Athen. Abt. Athen.
85. Mitteilungen des Deutschen Archaeol. Instituts, Röm. Abt. Rom.
86. Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins. Giessen.
87. Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.
88. Neue Heidelberger Jahrbücher. Heidelberg.
*89. Oriens Christianus. Leipzig.
90. Prähistorische Zeitschrift. Berlin.
91. Programme zum Winckelmannsfeste der Archaeol. Gesell. Berlin.
92. Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Breslau.
93. Sitzungsber. der Bayerischen Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. München.
94. Sitzungsber. der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
95. Sitzungsber. der Preuss. Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. Berlin.
96. Sitzungsber. der Wiener Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. Wien.
97. Trierer Zeitschrift. Trier.
98. Ungarische Jahrbücher. Berlin.
99. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
100. Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien.
101. Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.

102. Zeitschrift für Kunstgeschichte. Berlin.
*103. Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Berlin.

НОРВЕЖКИ

104. Arbok. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
105. Symbolae Osloenses. Oslo.

ПОЛСКИ

106. Ateneum Wilenskie. Wilno.
107. Biuletyn Naukowy, wyd. przez zakład architektury i historij sztuki Politechniki Warszawskiej. Warszawa.
108. Eos. Lwow.
109. Przegląd archeologiczny. Poznań.
110. Przegląd historji sztuki. Kraków.
111. Studja do dziejów sztuki w Polsce. Warszawa.
112. Swiatowit. Warszawa.
113. Wiadomości archeologiczne. Warszawa.

РОМЪНСКИ

114. Academia Română, Memoriile secţiunii istorice. Bucureşti.
115. Analele Academiei Române. Bucureşti.
116. Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, secţia din Basarabia. Chişinau.
117. Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, secţia pentru Transilvania. Cluj.
118. Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj.
119. Arta şi Arheologia. Bucureşti.
120. Buletinul comisiunii monumentelor istorice. Bucureşti.
121. Codrul Cosminului. Cernăuţi.
122. Revista istorică română. Bucureşti.

РУСКИ

123. Доклады Академии Наук СССР. Ленинград.
124. Запіскі аддз. гуман. навук, Інстытут Беларускай Культуры. Менск.
125. Известия Академии Наук СССР. Ленинград.
126. Известия Росс. Акад. истории материальной культуры. Ленинград.
127. Наукові Записки. Всеукраінська Акад. Наук, Інститут історіі мат. культ. Київ.
128. Науковий збірник украінського университету в Празі. Прага.
129. Проблеми истории докапиталистических обществ. Ленинград.
130. Seminarium Kondakovianum. Прага.
131. Труды секции археологии Института археологии и искусствознания. Москва.

132. Труды секции искусствознания Института археологии и искусствознания. Москва.
133. Труды секции теории и методологии Института археологии и искусствознания. Москва.

УНГАРСКИ

134. Archaeologiai Értesitö. Budapest.
135. Budapest Régiségei. Budapest.
136. Dolgozatok (Travaux de l'Institut archéol. de l'Université). Szeged.

ФИНЛАНДСКИ

137. Eurasia septentrionalis antiqua. Helsingfors.
138. Finskt Museum. Helsingfors.
139. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift. Helsingfors.

ФРЕНСКИ

140. Albania. Paris.
141. Analecta Bollandiana. Bruxelles.
*142. Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales. Bruxelles.
143. Beaux-Arts. Paris.
144. Bulletin de l'Académie des Beaux-Arts. Paris.
145. Bulletin de correspondance hellénique. Paris.
146. Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine. Bucarest.
147. Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
148. Bulletin de la Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie. Alexandrie.
149. Bulletin de l'Office intern. des Instituts d'archéologie et d'histoire de l'art. Paris.
150. Bulletin des Musées de France. Paris.
151. Byzantion. Bruxelles.
*152. Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris.
153. Dacia. Bucarest.
*154. Demareteion. Paris.
155. Échos d'Orient. Stambul.
156. Gazette des Beaux-Arts. Paris.
157. Genava. Genève.
158. Irénicon. Prieuré d'Amay. Belgique.
159. Istros. Bucarest.
*160. L'Antiquité classique. Louvain.
161. Mélanges d'archéologie et d'histoire. Rome.
162. Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
163. Mouseion. Paris.
164. Répertoire d'art et d'archéologie Paris.
*165. Revue archéologique. Paris.
166. Revue des études grecques. Paris.

167. Revue des études slaves. Paris.
168. Revue historique du Sud-Est européen. Bucarest.
*169. Revue intern. des études balkaniques. Belgrade.
*170. Syria. Paris.

ХОЛАНДСКИ

171. Oudheidkundige mededeelingen uit's Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.

ЧЕХОСЛОВАШКИ

172. Byzantinoslavica. Praha.
173. Numismatický časopis československý. Praha.
174. Obzor praehistorický. Praha.
175. Památky archaeologické a mistopisné. Praha.
176. Slavia. Praha.
177. Spravy čsl. statniho archaeolog. ustavu. Praha.

ШВЕДСКИ

178. Fornvännen (Kgl. Vitt. Hist. och Antikvitets Akademien). Stockholm.
*179. Opuscula archaeologica. Roma.

ЮГОСЛАВЯНСКИ

180. Гласник Историског Друштва. Нови Сад.
181. Гласник Скопског Научног Друштва. Скопље.
182. Glasnik Zemaljskog Muzeja. Sarajevo.
183. Старинар. Београд.
184. Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva. Zagreb.
185. Vjesnik za arheologiju i istoriju dalmatinsku. Sarajevo.
186. Zbornik za umetnostno zgodovino. Ljubljana.

Списъкъ на членоветѣ
на Българския Археологически Институтъ
на 1 августъ 1935 год.

ВИСОЧАЙШИ ПОКРОВИТЕЛЬ
НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ НА БЪЛГАРИТѢ

ПОЧЕТЕНЪ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
МИНИСТЪРЪТЪ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

БИВШИ ПОЧЕТНИ ПРЕДСЕДАТЕЛИ
(МИНИСТРИ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ)

1. СТ. ОМАРЧЕВСКИ (1920—1923).
2. ПРОФ. АЛ. ЦАНКОВЪ (1923—1926; 1930—1931).
3. Н. НАЙДЕНОВЪ (1926—1930).
4. К. МУРАВИЕВЪ (1931—1932).
5. АТ. БОЯДЖИЕВЪ † (1932—1934).
6. ПРОФ. Я. МОЛЛОВЪ (1934—1935).

ПОЧЕТНИ ЧЛЕНОВЕ

7. ПРОФ. ЙОСИФЪ СТЧИГОВСКИ. ВИЕНА (1921).
8. РАШКО МАДЖАРОВЪ (1921).
9. ПРОФ. Н. П. КОНДАКОВЪ †. ПЕТРОГРАДЪ (1921).
10. ПРОФ. Ф. И. УСПЕНСКИ †. ПЕТРОГРАДЪ (1926).
11. ПРОФ. АВГУСТЪ ХАЙЗЕНБЕРГЪ †. МЮНХЕНЪ (1929).
12. Д. ДИМЧЕВЪ. АДВОКАТЪ. ПЛОВДИВЪ (1931).

БЛАГОДЕТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

13. ИВ. Д. БУРОВЪ (1923).
14. ГР. ВАСИЛЕВЪ (1924).
15. ПРОФ. Д-РЪ В. МОЛЛОВЪ (1931).

УПРАВИТЕЛЕНЪ СЪВЕТЪ

16. ПРОФ. Б. ФИЛОВЪ, ДИРЕКТОРЪ (1920).
17. ПРОФ. Г. И. КАЦАРОВЪ (1920).
18. ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ (1920).
19. ПРОФ. Й. ИВАНОВЪ (1920).
20. РАФАИЛЪ ПОПОВЪ, директоръ на Народния археологически музей; секретарь на Института (1920).

ДЕЙСТВИТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

21. Аврамовъ В. (1930).
22. Айналовъ Д. С. (Ленинградъ, 1926).
23. Арнаудовъ М. проф. (1922).
24. Балабановъ Ал. проф. (1933).
25. Бешевлиевъ В. проф. (1933).
26. Бобчевъ С. С. проф. (1922).
27. Васичъ М. (Бѣлградъ, 1925).
28. Ватевъ Д-ръ Ст. проф. (1921).
29. Велковъ Д-ръ Ив. (1925).
30. Вигандъ Т. (Берлинъ, 1923).
31. Вуличъ Н. (Бѣлградъ, 1925).
32. Вулфъ О. (Берлинъ, 1925).
33. Гошевъ Ив. проф. (1933).
34. Грабаръ А. (Щрасбургъ, 1925).
35. Дечевъ Д. проф. (1922).
36. Дилъ Ш. (Парижъ, 1925).
37. Дяковичъ Б. (Пловдивъ, 1920).
38. Иширковъ Ат. проф. (1920).
39. Калинка Е. (Инсбрукъ, 1926).
40. Каня Р. (Парижъ, 1926).
41. Касонъ Ст. (Оксфордъ, 1931).
42. Керамопулосъ Ант. (Атина, 1935).
43. Кюмонъ Фр. (Римъ, 1928).
44. Ласкарисъ М. (Солунъ, 1932).
45. Миковъ В. (1933).
46. Микола И. (Хелзингфорсъ, 1932).
47. Миле Г. (Парижъ, 1923).
48. Минсъ Е. (Кембриджъ, 1932).
49. Миятевъ Д-ръ Кр. (1925).
50. Младеновъ Ст. проф. (1922).
51. Моле В. (Краковъ, 1932).
52. Мушмовъ Н. А. (1920).
53. Нидерле Л. (Прага, 1925).
54. Никовъ П. проф. (1933).
55. Оберхумеръ Е. (Виена, 1923).
56. Окуневъ Н. (Прага, 1932).
57. Пачъ К. (Виена, 1923).
58. Пердризе П. (Щрасбургъ, 1925).
59. Петковичъ Вл. (Бѣлградъ, 1926).
60. Пикаръ Ш. (Парижъ, 1928).
61. Пикъ Б. (Гота, 1923).
62. Попруженко М. Г. (1928).
63. Протичъ А. (1920).
64. Рашеновъ Ал. (1933).
65. Роденвалдъ Г. (Берлинъ, 1926).
66. Романски Ст. проф. (1922).
67. Ростовцевъ М. (Ню Хейвънъ, 1923).
68. Салачъ А. (Прага, 1932).
69. Снѣгаровъ Ив. проф. (1933).
70. Тафрали О. (Яшъ, 1925).
71. Теодоровъ-Баланъ А. проф. (1922).
72. Тодоровъ Я. проф. (1933).
73. Трифоновъ Ю. (1920).
74. Фехеръ Г. проф. (1925).
75. Шеде М. (Цариградъ, 1932).
76. Шмитъ Ф. И. (Ленинградъ, 1927).
77. Шкорпилъ К. (Варна, 1920).

ДОПИСНИ ЧЛЕНОВЕ

78. Алексиевъ Вл. (1932).
79. Андреевъ Ст. (1932).
80. Аргировъ Ст. (1921).
81. Бегуенъ графъ (Тулуза, 1921).
82. Бобчевъ С. Н. архит. (Русе, 1920).
83. Бръчкова М. (1920).
84. Георгиевъ М. (1920).
85. Господиновъ Ю. (Шуменъ, 1920).
86. Димитровъ Д. П. (1932).
87. Димовъ В. (1921).
88. Димчевъ П. архит. (1922).
89. Захариевъ Ю. (Кюстендилъ, 1922).
90. Иванова-Мавродинова В. (1932).
91. Койчевъ П. архит. (1921).
92. Костовъ Ст. (1921).
93. Лазаровъ Н. архит. (1921).
94. Мавродиновъ Н. (1932).
95. Мариновъ Д. (1921).
96. Марковъ Т. (1921).
97. Молловъ Ив. (Шуменъ, 1925).
98. Московъ М. (Търново, 1921).
99. Николаеско Ст. (Букурещъ, 1925).
100. Николовъ Т. (Търново, 1922).
101. Петева-Филова Д-ръ Е. (1932).
102. Петковъ Н. (1925).
103. п. Стефановъ С. (Хасково, 1921).
104. Райновъ Н. (1925).
105. Станевъ Н. (1921).
106. Сьоръ Ж. (Парижь, 1923).
107. Токачъ З. (Буда-Пеща, 1925).
108. Трайчевъ Г. (1920).
109. Филиповъ Л. (Търново, 1922).
110. Хеклеръ А. (Буда-Пеща, 1925).
111. Хуитеморъ Т. (Америка, 1921).
112. Шишковъ Ст. (Пловдивъ, 1921).

ЧЛЕНОВЕ ДАРИТЕЛИ

113. Губидѣлниковъ Т.
114. Мюръ Н. Леди (Першайръ).
115. Пипевъ Ст.
116. Станчевъ Д-ръ Д.
117. Стефанъ Митрополитъ.
118. Тарновски А.
119. Цачевъ Д-ръ Ст.
120. Чапрашъковъ Ст.
121. Юнионъ клубъ.
122. Яблански Д.

СПОМАГАТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

123. Алексиевъ Д-ръ Вл.
124. „Алмусъ“ (Ломъ).
125. Ангелиевъ Т.
126. Ангеловъ Божанъ.
127. Ангеловъ Борисъ.
128. Ангеловъ Д-ръ Ст.
129. Андроке С. (Пловдивъ).
130. Археологич. музей при Св. Синодъ.
131. Ато Ж.
132. Баджовъ Ст.
133. Батаклиевъ Г.
134. Батоловъ К. Д.
135. Библиот. при Митроп. (Ст.-Загора).
136. Библиотека общ. Бургасъ.
137. Бобчевъ Н.
138. Богутински (Шуменъ).
139. Божиновъ, Ал.
140. Боналовъ Кр.
141. Ботевъ Г.
142. Бояджиевъ Д-ръ Н.
143. Бояджиевъ З. (Мирково).
144. „Братство“ (Кюстендилъ).
145. Буровъ Ат. Н. (Г.-Орѣховица).
146. Буровъ Ат. Д.
147. Буровъ Ат. Ц. (Русе).
148. Буровъ Хар. (Г.-Орѣховица).
149. Бъчваровъ Г.
150. Василевъ Г.
151. Василевъ Д.
152. Василевъ Ив.
153. Василевъ Т.
154. Венедиковъ полк.
155. Велчевъ Д.
156. Витекъ Райна.
157. Водеричаровъ П. (Бургасъ).
158. Вълкова А.
159. Георгиева Ел.
160. Георгиевъ Вл.
161. Георгиевъ Н.
162. Георгиевъ Свет. проф.
163. Георгиевъ Хр.
164. Гергиновъ Д-ръ Ал.
165. Геровъ Б.
166. Гешовъ Евл. Ив.
167. Гешовъ Евст. Ив.
168. Гешовъ Ник. Ив.
169. Гимназия Държ. мжжка (Ст.-Загора).
170. Гимназия „Неоф. Рилски“ (Кюстендилъ).
171. Гимназия неп. смѣсена (Карнобатъ).
172. Гимназия смѣсена (Хасково).
173. Гребенаровъ Ив.
174. Григоровъ К.
175. Губидѣлниковъ Г.
176. Гължбаровъ П.
177. Гюловъ Д-ръ Д.
178. Данаджиевъ Д-ръ Ст.
179. Данаиловъ Г. проф.
180. Данаиловъ Л.
181. Дансвъ Д-ръ Ст.
182. Дановъ Ив. (Плѣвенъ).
183. Дацовъ С. Ж.
184. „Дебелтъ“ (Бургасъ).
185. Дев. педаг. училище (Ст.-Загора).
186. Дерманчевъ Г. проф.
187. Детевъ П.
188. Деяновъ Ив.
189. Джидровъ Д-ръ П.
190. Димитровъ Ив. (Ловечъ).
191. Димитровъ Кр.
192. Димовъ Ж.
193. Димчевска М.
194. Добриновъ Д-ръ Т.
195. Доневъ Д-ръ Ст.
196. Доренъ А.
197. Драндаровъ Вл.
198. Дрѣновски Ив.
199. Дрянковъ Ст.
200. Дуйчевъ И.
201. Енчевъ-Видю Ив.
202. Желѣзаровъ Ас. (Плѣвенъ).
203. Загорчиновъ Ст.
204. Захариевъ В. проф.
205. Захариевъ К. (Горна-Джумая).
206. Златановъ Д-ръ К.
207. Златарски Н. Г.
208. Златевъ П. ген.

209. Златевъ Т. архит.
210. Златинъ Д-ръ Н.
211. Иванова Р.
212. Ивановъ К. (с. Гигенъ).
213. Ивановъ Д-ръ Н.
214. Ивановъ Хр.
215. Игнатиевъ Ат. (Карнобадъ).
216. Икономовъ Стр.
217. Илиевъ Б.
218. Илковъ Д.
219. Иоакимовъ Д.
220. „Искра" (Казанлъкъ).
221. Каблешковъ Ст.
222. Казаковъ Д.
223. Казанджиевъ Сп. проф.
224. Калчевъ Б.
225. Кантарджиевъ А.
226. Каравелова Ек.
227. Караманджуковъ Хр.
228. Карамихайловъ Д-ръ Ив.
229. Карановски Ив.
230. Кафеджийски И. инж.
231. Кепова Ив.
232. Киркова Т.
233. Кировъ Ст. проф.
234. Киселковъ Ж.
235. Клисаровъ Г.
236. Кличиянъ Ал.
237. Ковачевъ М.
238. Ковачевски Хр. архит.
239. Кожухарова Варвара.
240. Козаровъ Г. архит. (Г.-Орѣховица).
241. Коларовъ Д-ръ Д. (Карнобадъ).
242. Коцевъ Гр.
243. Крачуновъ Кр.
244. Куневъ Г. архит.
245. Куневъ Тр.
246. Куюмджийски Ангелъ.
247. Къневъ Хр.
248. Кършевъ Добри.
249. Лазаровъ Ив. проф.
250. Лѣкарски Ив.
251. Мавродиевъ Др. (Станимака).
252. „Мадарски конникъ" (Мадара).
253. Малиновъ Ал.
254. Манафовъ Хр.
255. Манова Милка.
256. „Маркели" (Карнобадъ).
257. Марчевъ Н. (Хасково).
258. Матевъ Д-ръ Вл.
259. Матеевъ П.
260. Миковъ Д.
261. Милевски М.
262. Минчевичъ Д.
263. Мирковъ Д-ръ Вл.
264. Мишайковъ Д. проф.
265. Молловъ П.
266. Момчиловъ Д-ръ (Ямболъ).
267. Мустаковъ полк.
268. Мутафовъ П. (с. Мадара).
269. Мушановъ Н.
270. „Надежда" (Търново).
271. Начевъ Н.
272. Негенцовъ Хр.
273. Недевъ К.
274. Никифоровъ М. ген.
275. Николаевъ Н.
276. Николовъ Вл.
277. Николовъ Д-ръ Гр.
278. Николовъ Н.
279. Николчевъ К. (с. Златица).
280. Ношковъ Н.
281. Овчаровъ С. архит.
282. Орошаковъ Др. Хар.
283. Павелъ митр. (Ст.-Загора).
284. Павловъ Сл.
285. Пандалеевъ Ив.
286. Паница Евст.
287. Панчевъ Д-ръ Мл.
288. Пастуховъ Ив.
289. Прогимназия (Асеновградъ).
290. Протохристовъ Т. (Пловдивъ).
291. Пѣевъ Ив.
292. Петковъ Ст. проф.
293. Петровъ И. полк.
294. Поповъ Ал.
295. Поповъ Ив.
296. Пройчевъ Г.
297. Пждевъ Д. инж.
298. „Развитие" (Враца).
299. Ранковъ В.
300. Ранковъ Ив. (Бургасъ).
301. Ранковъ Н.
302. Реално училище (Перникъ).
303. Розевъ подполк. А. (Кюстендилъ).
304. Русевъ Ю. инж.
305. Рясковъ М.
306. Савовъ Илия.
307. Савовъ С. ген.
308. Сакъзовъ Д-ръ Ив.
309. Семерджиевъ Г.
310. Семинаръ по клас. филол.
311. Серафимовъ Б.
312. Силяновска Т.
313. Симовъ Т.
314. Симоне Ж. (Кюстендилъ).
315. Спасова В.
316. Соколовъ Г.

317. Спиридоновъ Ж.
318. Стайкова М.
319. Стойчевъ Н. ген. (Свищовъ).
320. Станимировъ Ст.
321. Станишевъ Хр. инж.
322. Станчевъ Д-ръ Н.
323. Стефановъ Д-ръ Вл.
324. Стефановъ К. проф.
325. Стефановъ Ст. (Свищовъ).
326. Стоенчева И. (Кюстендилъ).
327. Стоименовъ Дим. (Самоковъ).
328. Стояновичъ Ив.
329. Стояновъ Д-ръ Пар. проф.
330. Стояновъ Цв.
331. „Съгласие" (Плѣвенъ).
332. Табаковъ Д. (Кюстендилъ).
333. Тацовъ А.
334. Тоневъ Мл.
335. Точковъ Д-ръ Д.
336. Тошковъ Б.
337. Травницки Ив.
338. Тръновъ Хр.
339. Ученич. Археол. Д-во (Ловечъ).
340. Фаденхехтъ Д-ръ Й.
341. Хаджовъ Ив.
342. Ходжовъ Д-ръ А.
343. Хопе Ернестъ.
344. Храновъ Г.
345. Христовъ Д-ръ Т.
346. Художествената Академия.
347. Цаневъ А.
348. Цанковъ Д-ръ Ст. проф.
349. Цановъ Вл.
350. Цачевъ Н.
351. Цвѣтиновъ Г.
352. Цвѣтковъ А. (Варна).
353. Ценова Райна
354. Цолевъ Т.
355. Цончевъ Д. (Пловдивъ).
356. Чапликовъ Вл.
357. Чехларовъ Н.
358. Читалище Зора (Сливенъ).
359. Читалище Левски (Айтосъ).
360. Читалище Напредъкъ (Лѣсковецъ).
361. Чобановъ П.
362. Чолаковъ П.
363. Шехировъ Д-ръ Н.
364. Шехтеръ О.
365. Шивачевъ архим.

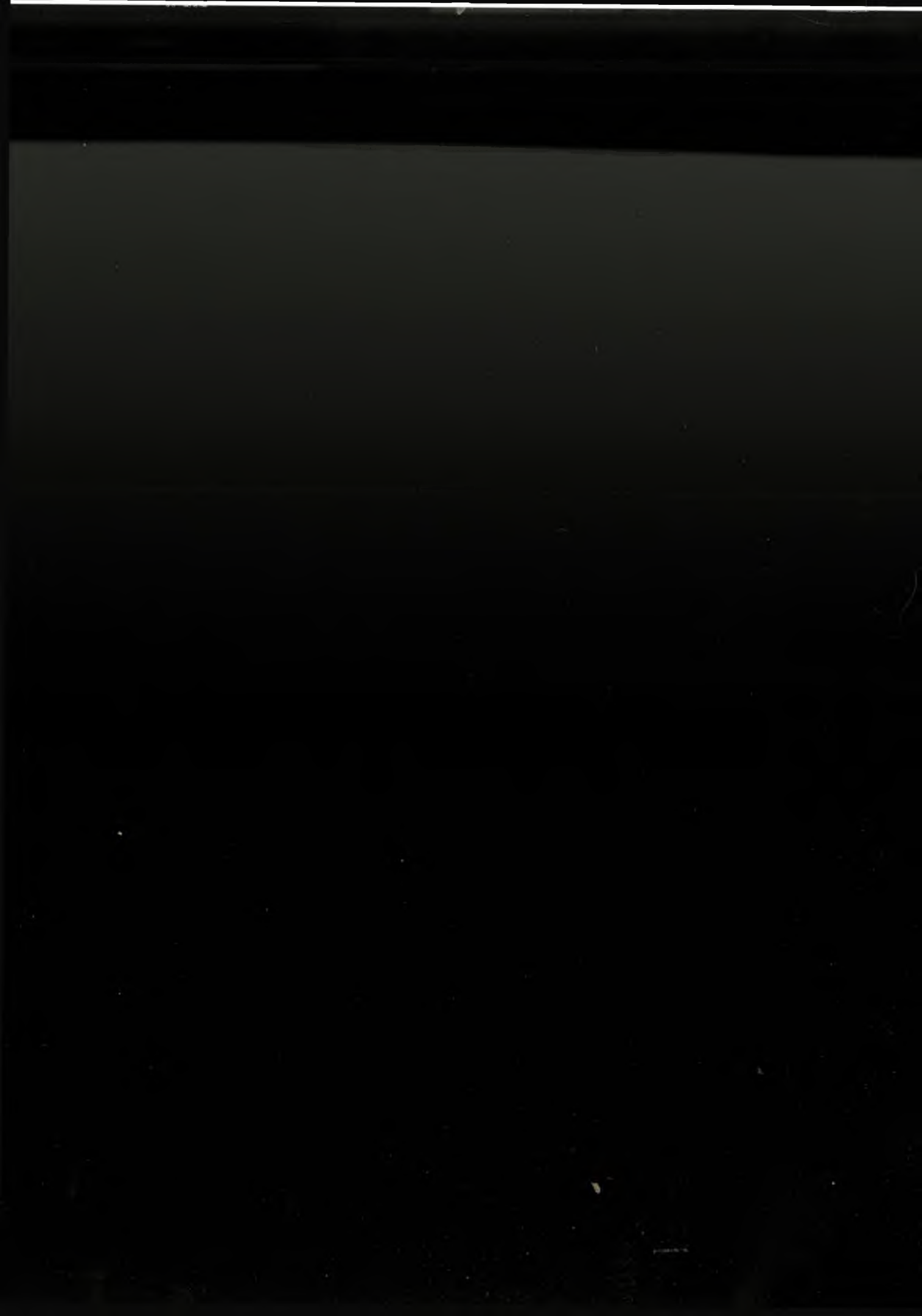

Всичко, що се отнася до списанието, се изпраща до Българския Археологически Институтъ въ София, ул. Раковски 149.

Toute correspondance concernant le „Bulletin“ doit être adressée à l'Institut Archéologique Bulgare à Sofia, rue Rakovski 149.

En vente chez Karl W. Hiersemann, Königstrasse 29, Leipzig.